

VAKIFLAR UMUM MÜDÜRLÜĞÜ NEŞRİYATI

VAKIFLAR DERGİSİ

Metinden hariç 217 Resim, 44 Plân ve Makta, 13 Levha nota ve
1 Renkli tabloyu hâvidir

Sayı : III

TIPKI BASIM

PYS VAKIF SİSTEM MATBAASI - ANKARA - 2006

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ — ANKARA — 1956

VAKIFLAR DERGİSİ

ISSN 1011 - 7474

Sahibi :

Vakıflar Umum Müdürlüğü

Yazı İşlerini fiilen idare eden :

HALİM BAKİ KUNTER

İ Ç İ N D E K İ L E R

<i>Halim Baki KUNTER</i>	: Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi....	1
<i>Ekrem Hakkı AYVERDİ</i>	: Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Cami'i	13
<i>Saldhaddin ELKER</i>	: Kitâbelerde Ebced Hesabının Rolü.....	17
<i>Ord. Prof. A. Süheyl ÜNVER</i>	: Edirne'de Şahmelek Paşa Cami'i Nakışları.	27
<i>M. Zeki ORAL</i>	: Turgut Oğulları, Eserleri - Vakfiyeleri.....	31
<i>Ekrem Hakkı AYVERDİ</i>	: I. Murad Devrinde Asılhan Bey Mimari Manzumesi.....	65
<i>Mahmut AKOK</i>	: Uşak Ulu Cami'i.....	69
<i>Aziz OGAN</i>	: Aydın Oğullarından İsa Bey Cami'i.....	73
<i>Mahmut AKOK</i>	: Kütahya Büyük Bedesteni.....	81
<i>Prof. K. Otto-Dorn</i>	: Bir Selçuk Gümüş Kâsesi.....	85
<i>Prof. Dr. F. Taeschner</i>	: Kırşehir'de Ahı Evran Zaviyesinin Mütevel- lisine ait bir Berat.....	93
<i>Prof. Dr. Bernard Lewis</i>	: 1641—1642 de bir Karayit'in Türkiye Se- yahatnamesi	97
<i>Dr. Hüseyin G. YURDAYDIN</i>	: Kemal Paşazâdenin Tevarih-i Âl-i Osman'- ının X cildi.....	107
<i>Dr. Münif SERAV</i>	: İtalya'da Eski Eserlerin ve Güzel Sanat- ların Korunması	117
<i>Ekrem Hakkı AYVERDİ</i>	: Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları	151
<i>H. Sıdkı KÖKER</i>	: Tefsirî Mevlâna Mustafa ve Vakıfları.....	225

B İ B L İ Y O G R A F Y A

<i>Ali Saim ÜLGEN</i>	: Prof. Ernst Diez'in Türk Sanatı kitabı....	265
<i>Osman KESKİOĞLU</i>	: Prof. Suut Kemal YETKİN'in İslâm Sanatı Tarihi	281
<i>Dr. H. G. YURDAYDIN</i>	: El-Birunî Hâtıra Kitabı.....	283
<i>Dr. Müjgân CUNBUR</i>	: Şark ve Türk Vakıflarıyla İlgili birkaç garp eseri	285
<i>Dr. Müjgân CUNBUR</i>	: İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesinde Vakıf ve Sanatla ilgili tezler.....	287
<i>Dr. Müjgân CUNBUR</i>	: İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesinde yapılmış Tarih Tezlerinden bazıları.....	289

P A R T I E F R A N Ç A I S E

<i>Halim Baki KUNTER</i>	: L'Aspect National Des Fondations Pieuses Turques (Vakoufs)	293
--------------------------	---	-----

D E U T S C H E R T E İ L

- Prof. Dr. Otto-Dorn* : Eine Seldschukische Silberschale..... 301
Prof. Dr. F. Taeschner : Eine Urkunde Für Den Stiftungsinhaber
 Der Zaviye Des Ahı Evran In Kırşehir.... 309

P A R T E N G L I S H

- Prof. Dr. Bernard Lewis* : A Karaite Itinerary Through Turkey In
 1641—1642 315

Dergide intişar eden yazıların ilmî mesuliyeti, dermeyan
 olunan mütalâa ve kanaatler imza sahiplerine ait ve racidir.

DERGİ

ÖNSÖZ

Vakıflar; geçmişteki ihtişamlı günlerinde olduğu gibi bugün de, hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesin yanında olmanın azim ve gayreti ile, durup dinlenmeden ve zaman mefhumu gözetmeden, bir seferberlik duygusu içerisinde çalışmalarına devam etmektedir. Kuruluşundan bu yana gerçekleştirdiği sanat şaheseri mimari yapıları ve yazılı kaynaklarıyla, dünya üzerindeki tüm medeniyetlere örnek teşkil eden ve hayranlık uyandıran vakıflar, önemli bir kültür ve medeniyet hazinesine sahip olmanın haklı gururunu bugün de yaşamaktadır.

Evet! Vakıflarımız yaşayan bir medeniyettir. İşte, bundan dolayıdır ki, vakıf şuurunu yaşatmak ve sürekli canlı tutmak amacıyla 2006 yılını "Vakıf Medeniyeti Yılı" ilan ettik. Bu büyük medeniyeti, toplumun her kesimine anlatmanın, daha da geliştirmenin ve hak ettiği gurur içerisinde yaşatmanın en büyük görevlerimizden biri olduğu inancındayız.

Amacımız; bir yandan, geçmişten günümüze vakıf kurumunun geçirdiği evreleri ele alarak "vakıf geleneğini" günümüze taşımak, diğer yandan da gerek geçmişte, gerekse günümüzde kurulmuş olup da gerçekleştirdiği hizmetler ve başarılı çalışmaları ile öne çıkan nitelikli vakıfların tanıtılmasına zemin hazırlamak ve bu vesile ile esasen vakfın özünde var olan, topluma hizmet şuurunu yeniden canlandırarak, etkin ve verimli hale getirmektir.

Bu şuur ve inançla; bizlere emanet edilen 41500 mazbut vakfa ait 1111 eserin restorasyonunu tamamladık ve halkımızın hizmetine sunduk. Ağlayan vakıf eserlerin artık yüzü gülmeye başladı. Hedefimiz, 2006 ve 2007 yıllarında ülkemiz genelinde restore edilmemiş vakıf eseri bırakmamak ve gelecek nesillere tüm vakıf eserlerini mamur edilmiş olarak intikal ettirmektir.

Ecdadın bizlere emanet ettiği, üstün insanlık duygularıyla kurulmuş ve yoğrulmuş, gurur ve övünç kaynağımız olan vakıf geleneğinin korunması, geliştirilerek sürdürülmesi, özümsemesi ve özenli bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılması inancındayım.

İşte bu nedenledir ki kültür ve medeniyetimizin geliştirilerek devam ettirilmesinde kültür mirasımızın bir parçası olan vakıf yayınları ve özellikle Vakıflar Dergisi büyük bir önem taşımaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1938 yılında yayın hayatına başlayan bu dergilerde vakıf üzerine söylenmiş sözler, yapılmış ilmi araştırmalar, tespit ve değerlendirmeler incelendiğinde, içerik zenginliğini ve yazar kalitesini sizlerin de takdir edeceğinizden eminim. Bu dergilerde, 1950'de Dışişleri Bakanı olan ve 28 Haziran 1966'da bir trafik kazasında vefat eden Fuat Köprülü'den her sayıda fevkalade güzel makaleler sunan Halim Baki Kunter'e, Ahmet Süheyl Ünver'den Ekrem Hakkı Ayverdi'ye, Firuzan Selçuk'tan F. Kerim Gökyay'a, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan Ali Himmet Berki'ye kadar pek çok ilim adamı, akademisyen ve araştırmacının paha biçilmez değerdeki çalışmaları ve değerlendirmeleri bu sayılar içinde yer almaktadır.

Ancak; bu dergilerin ilk 10 sayısının mevcudu kalmadığı için, bu sayılara olan yoğun talebin karşılanamadığını ve 1998 yılında basılan 27. sayıdan itibaren de yeni sayıların basılmadığını gördüm. Bu alandaki kültür boşluğunu doldurmak ve yoğun talebi karşılamak amacıyla, Vakıflar Dergisinin mevcudu kalmayan ilk 10 sayısının yeniden basımına karar verdik.

Ayrıca; Prof. Dr. İlber Ortaylı başkanlığında, Prof. Dr. Bahaattin Yediyıldız, Prof. Dr. Mahmut Kaya, Yard. Doç. Dr. İnci A. Birol ve Mehmet Çetin'den oluşan yayın inceleme kurumumuzun titiz çalışmalarıyla 28 ve 29. sayıların basımını gerçekleştirdik. Otuzuncu sayının da basımı için hazırlık çalışmaları devam ediyor. Vakıf kültür ve medeniyetinin sürekli yaşatılabilmesi için, önemli bir kaynak ve bir kültür hazinesi olan Vakıflar Dergisinin ilk 10 sayısının tıpkı basımının yapılması ve yeniden okuyucu ile buluşturulması 2006 Vakıf Medeniyeti Yılı'nın anlamı açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bugüne kadar 29 sayısının basımı gerçekleştirilen ve içerisinde, taşınır ve taşınmaz çeşitli vakıf eserleri ile ilgili ilmi ve tarihî çok önemli bilgilere yer veren Vakıflar Dergisinin ilk 10 sayısını genç kuşaklara ve bilim dünyasının hizmetine sunmaktan onur duyar, ilmi araştırma ve çalışmalarınızda temel bir kaynak olarak yararlanabileceğimiz bu dev eserin, pek çok yeni düşünce ve yaklaşımın da itici gücü olacağı inancıyla emeği geçenlere teşekkür eder, saygılar sunarım.

Ö N S Ö Z

Dergi'mizin III. sayısının neşredilmesiyle uzun müddettenberi devam eden bir gecikme de sona ermiş oluyor. I. ve II. sayıları memleket içinde ve dışında büyük bir rağbete mazhar olan Dergi'mizin bundan böyle muntazam bir şekilde neşri için gerekli tedbirler alınmış bulunuyor.

25 Eylül 1956 gününde meriyete giren 6760 sayılı Vakıflar Umum Müdürlüğü Teşkilât ve Vazifeleri hakkındaki kanun ile merkezde Vakıflar Arşiv ve Neşriyat Müdürlüğü kurulmuş, bu Müdürlük bünyesinde ilmî faaliyetlerimizi ve neşriyatımızı tedvir edecek bir şube ihdas edilmiştir.

Düşüncemiz, çeşitli neşriyatımız arasında Vakıflar Dergisi'nin de yıllık bir dergi olarak neşri ve her takvim yılı sonunda irfan hayatına yeni bir sayının sunulmasıdır. 1957 yılında neşri mukarrer IV. sayımız Fâti h Sultan Mehmed'e ve Fâti h devri eserleri'ne tahsis olunmuştur.

Ecdat yadigârı olan ve medenî âlem müvacehesinde yüzümüzü ağartan, millî şerefimizi yükselten Vakıflarımızı ve âbidelerimizi incelemenin, tanımanın ve tanıtmmanın millî bir borç ve bir medeniyet vazifesi olduğuna kaniiz. Bu vecibenin yerine getirilmesinde hizmeti dokunan muhterem zevata şükranlarımı sunarım.

Vakıflar Umum Müdürü

Orhan Çapçı

TÜRK VAKIFLARININ MİLLİYETÇİLİK CEPHESİ

HALİM BAKİ KUNTER

Vakıflar Umum Müdürlüğü İdare
Meclisi Âzası

Vakıflarımızın millî hayatta mühim bir mevkiî vardır. Muhtelif zamanlarda ve değişik yerlerde vücade getirilmiş olan vakıflarımızın ifa ettiği işler gözden geçirilirse, bunlarda dinî hizmetlerin yanında ictimai hizmetlerin de geniş ölçüde yer aldığı ve önemli bir kısmının bu kabil işlerin ifa edilmesi için vücade getirildiği görülür.

Meselâ: Yoksulların karınlarının doyurulması; halka bedava meyva yedirilmesi; okul öğrencileriyle esnaf çırak ve kalfalarının bahar aylarında yeşil kırlara ve çiçekli sahalara götürülüp gezdirilmesi ve kendilerine orada ziyafet çekilmesi; bayram ve şenlik günlerinde şehir ve kasabalarda top atılmak suretiyle ahalinin neş'e ve sevincinin arttırılması; hamal, kayıkçı ve camcı esnafı gibi ağır ve yapraticı işlerde çalışan işçilere ve esnafa yaşlandıkları veya sakatlanarak çalışamayacak hale geldikleri zaman emekli aylığı şeklinde devamlı bir tahsisle yardımda bulunulması; kimsesiz çocukların, yetimlerin, dulların ve yoksulların korunması ve kayırılması; yol, kaldırım, köprü, inşası veya bunların bakımı gibi işler için tesis edilmiş olan vakıflar tamamıyla sosyal hizmetler sınıfına giren vakıflardandır.

Kuyular, sarnıçlar, su yolları ve kemerleri, çeşmeler, sebiller, mahalle mekteplerinden yüksek tahsil müesseselerine kadar her derecede okullar ve kütüphaneler, hastahaneler, bugün aşevi dediğimiz imaretler, kervansaraylar, köprüler, sahillerde deniz fenerleri, yüksek geçitlerde ve dağlarda sığınma ve barınma yerleri, şehir ve kasabalarda mesire ve tenezzüh sahaları, spor meydanları gibi tesisleri kurmak veya devam ettir-

mek maksadiyle vücade getirilen vakıfların gördüğü yardımlaşma hizmetleri ictimai hayatı düzenleyen, millî bünyemizi geliştiren ve kuvvetlendiren âmil-ler arasında yer almaktadır.

Dinî hizmetlerin görülmesi için kurulmuş olan vakıfların da ferdlerin millî mukaddesata bağlılığını temin eylemesi, halk arasında fazilet hislerinin doğmasına ve kuvvetlenmesine yardım etmesi bakımından cemiyet hayatı üzerinde hayırlı tesirleri vardır.

Türk vakıfları yüzyıllar boyunca millet hayatında ictimai nizamın her türlü sarsıntı ve örselenmelerden korunmasına, fertler arasında yardımlaşma ve dayanışma yoluyla karşılıklı sevgi bağlarının kurulmasına çalıştığına göre bu vasıfları ve hususiyetleriyle memleketin en hayati dâvalarına geniş ölçüde hizmeti dokunduğuna şüphe yoktur.

Ancak bizim burada ele almak istediğimiz konu; sadece vakıflarımızın millî dâvalara, dolayısıyla, yani vasıtalı olarak yaptıkları hizmetler değildir. Bu yazımızda daha çok doğrudan doğruya Türklüğe, Türk milliyetçiliğine hizmet için kurulmuş olan vakıfların üzerinde durmak istiyoruz.

Hayri ve insanî ideallerden doğan vakıflar arasında, gayeye ulaşmak için millî hizmetlerin en münasip konular olarak seçilmiş olduğu vakıflar az değildir. Birçok vakıf sahipleri sosyal veya kültürel sahalarda, hattâ ekonomi ve askerlik alanlarında millî zaruretler halinde beliren ihtiyaçları ön plânda ele almışlardır. Vatan müdafaası, millî duyguların uyanık tutulması, millî kültürün gelişmesi, fethedilen ülkelerde Türk kültürünün yer-

leşmesi ve yayılması gibi maksatlarla vücade getirilen vakıfların çoğu, asırlar boyunca, kendilerinden beklenen hizmeti mükemmel bir şekilde görmüşlerdir.

Bu gibi vakıflarda milletimizin hayat hakkını ve millî menfaatlerini türlü yönlerden korumağa çalışmak emeli kuvvetle göze çarpmaktadır. Son derece ehemmiyetli olan bu mevzu vakıflarda pek güzel işlenmiş ve tatbikatta da başarılı sonuçlar vermiştir. Türk vakıflarını memleket içerisinde muazzam bir örgü halinde hizmete koymuş olan cömertlik ve fazilet gibi insanî duyguların yanında *vatanımızın mübarek topraklarında temelleşmek ve bakt kalmak fikrinin* en başta yer aldığı görülmektedir.

Din ve milliyet mefhumlarının aynı çerçeveye içerisinde sınırlandığı devirlerde dinî ve millî duygular ve ülküler arasında esasen bir fark mevcut olmamakla beraber sırf millî düşünce ve endişelerin hâkim olduğu vakıflar da yok değildir. Bu etüdümüzde tahsisen ele almak istediğimiz vakıflar bunlardır.

Bununla beraber mevzuun eksik kalmaması için millî maksatlarla uzaktan yakından ilgili olan vakıfların hizmet sahaları ve bunların ifa ettikleri hizmetlerin şümül derecesi de gözden uzak tutulmamalıdır.

Meselâ: Millî bünyeyi geliştirmeye ve kuvvetlendirmeye yarayan vakıflar arasında spor meydanlarının ve tesislerinin de bulunduğunu yukarıda söylemiştik. Kemankeş zaviyeleri, Pehlivan tekkeleri, Cündî teşekkülleri, Ok meydanları, Zorhaneler vakıf usûliyle vücade getirilen eski spor müesseselerimizin başlıcalarıdır. Bunların Kemankeş zaviyesi veya Pehlivan tekkesi gibi adlar altında vasıflandırılmaları zamanın alışkanlığı neticesi olup aslında bu müesseselerin tarikat mevzulularıyla bir ilgisi ve münasebeti yoktur. Elimizde bulunan eski spor kanunnamelerinin ve diğer vesikaların verdiği bilgilerden öğrenmiş oluyoruz ki, bunlar bugün modern spor anlayışımıza uygun bir yol üzerinde yürüyen ve sırf kendi iştiğal sahalarına ait konular üzerinde çalışan teknik spor kurumları-

dır. Bunlara bugünkü tâbirlere göre sırasıyla : Okçular kulübü, güreş yurdu, cokey kulüp veya sipahî ocağı, stadyum, idman evi diyebiliriz. Kültürfizik mümareseleriyle yani bir takım idmanlarla Türk gücünün arttırılması, Türk nesillerinin daima sıhhatli ve kuvvetli bir halde bulundurulması için bu gibi vakıfları ihdas edenlerin millî bir dâvaya hizmet etmedikleri, bu vakıfları taşımakta oldukları kuvvetli millî hislerin tesiriyle vücade getirmediikleri düşünülebilir mi?

Bunun gibi eğitim ve sağlık işlerini görmek veya bu işlere yardım etmek üzere tesis olunan vakıfların millî kültürün yükselmesine, nüfusun artmasına, halk sağlığının korunmasına, fertlerin hayatını tehdit edebilecek tehlike ve kazaların önlenmesine çalışmak suretiyle ifa ettiği hizmetlerde hayır ve sevap işlemek kasdı yanında millî endişe ve gayretlerin bulunmadığı düşünülebilir mi? Burada vakıfların sanat ve imar sahasındaki hizmetlerinin çok büyük olduğunu, vakıf yoluyla ortaya konulan eserlerden çoğunun *Millî Âbide* vasfını kazandığını ve bunların buldukları yerlerde Türklüğü temsil ettiğini de unutmamak gerekir. Âbidelerimiz, Türk vatanının tapu senetleridir. Millî hudutlarımız dışında kalan ülkelerde de vakıf eserler *Türklük damgası* olarak yaşıyor. Her yerde Türklüğün namını yaşatan, cami, medrese, köprü, çeşme gibi vakıf eserlerdir.

Kısaca temas eylediğimiz bu gerçekler bir arada mütalâa olunursa vakıflarımızın millî cephesi ve millî hayattaki ehemmiyetli mevkii ve hizmeti göz önünde lâıkiyle canlanır. Umumî mahiyetteki bu izahlardan sonra vaktalara, vesikalara dayanarak mevzua girmek sırası gelmiş bulunur.

Millî müdafaaya hizmet için kurulmuş olan vakıflar

Haricî tecavüzlere karşı vatani korumak ve savunmak üzere, kale ve istihkâmlar vücade getirilmesi, deniz ve kara kuvvetlerimize yardım edilmesi şartlarını ihtiva eden vakfiyelerden bazı örnekler verelim.

I. Vakıf yoluyla kale ve istihkâm yapılması:

a - İlk önce Fatih Sultan Mehmed tarafından tahkim edilmiş olan *Çanakkale boğazında* inşa olunan kalelere dair vakfiyelerin en ehemmiyetlisi IV. Mehmed'in validesi Hatice Turhan Sultan'a aittir. Bu vakfiyede şahitlerin isimleri başında Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'nın da adı geçmektedir. Vakfiyedeki şartların tesbitinde bu kıymetli devlet adamının rey ve mütalâasının tesiri olduğu kabul edilebilir. İstanbul'da Eminönü'nde *Yenicami* adıyla meşhur olan camii inşa ettirmiş olan Hatice Turhan Sultan'ın 27-Receb-1073 tarihli vakfiyesine göre: Boğazın iki sahilinde biri Kale-i Sultaniye (Kumkale) ötekisi Seddü'l-bahir ismiyle iki kale inşa ettirilmiş, her birinin içerisine cami, mektep, hamam gibi lüzumlu bina ve tesislerden başka bu kalelerde vazife görecek askerler, zabıtlar ve diğer hizmet erbabı için bir çok evler, dükkânlar, çarşılar yaptırılmıştır. Her kale lüzumu olan alât, edevat ve silâhla donatılmıştır.

b - Hicrî 1140 tarihli vakfiyeye göre: *Çanakkale boğazı dışında Bababurnu* adlı mahalde Hırzu'l-bahir kalesi de eski Kaptan paşalardan Kaymak Mustafa Paşa tarafından hizmete konulmuştur.

Kaymak Mustafa Paşa Hırzu'l-bahir'de cami, hamam, dükkânlar ve evler de inşa ettirmiştir. Hatip, imam, müezzin ve kapıcı tahsisatından başka kalede devamlı olarak vazife görecek askerlere de tahsisler yapmıştır. Vakfiyeye göre bunlar tâyin edildikleri hizmetlerin başından bir an ayrılmayıp kaleyi ve çevreyi muhafaza ve müdafaa edeceklerdir.

Kaymak Mustafa Paşa'nın vakfiyesinde Hırzu'l-bahir kalesi mürettebatına vazife tahsisine ait olan kısım şöyledir:

Kale-i mezburede			
Dizdar olanlara	ycvmi	40	akçe,
Kethuda	"	20	"
Topçubaşı	"	30	"

Topçu kethudası	Yevmi	15	akçe
Kâtip	"	10	"
Topçular çavuşu	"	8	"
Sermehter	"	6	"
İki nefer adamlarına	"	5	er"
Su yolcu olanlara	"	7	"
Kale kapıcısına	"	8	"
Bölükbaşına	"	60	"

9 neferattan her birine 7 şer akçe verilir.

Vakıf sahibinin bu kaleye bir de mehter takımı koyduğu anlaşılmaktadır.

II. Askerin teçhizi:

a - III. Selim'in Hicrî 1219 tarihli bir ferman ilmühaberinde diğer bir çok hayır hizmetleri sayıldıktan sonra vakıftan artan paranın askerin teçhizine ayrılması şart edilmiştir. Bu fıkra aynen şöyledir: "*Maada her ne mikdar fazla kalırsa irad-ı hümayun defterdarları marifetiyle asâkir-i bahriye ve levazım-ı cihadiye masraflarına sarf oluna.*"

b - Sokullu Mehmed Paşa'nın H. 981 tarihli vakfiyesinde ordu için yetiştirilecek cins kısraklardan hasıl olan atların, ihtiyacı olan gazilere verilmesi şart edilmiştir. Buna ait fıkra şöyledir: "*...Vâkıf-ı müşârimileyh hazretleri şart ettiler ki sabıkâ zikrolunup fi-sebilillah vakfolunan yuntlardan hasıl olan atları... mücahidînden her kangı gazinin atı olmayup gazâ etmek için at isteye, re'y-i hâkim ve mütevellî ile ol gaziye bir yarar at verile.*"

c - Tophane-i Âmire Ocağı ağasının nezareti altında bulunan Sinan Paşa-yı Âtik vakfı gelirinin bir kısmı Top Dökümü Kârhanesi'nin tamir ve termimine ve tevliyeti mezkûr Ocağın ruznamçecisi olanlara meşruttur.

III. DONANMAYA YARDIM:

a - İzmir'de bir çok kıymetli emlâk vakfetmiş olan IV. Orduya mülhak Redif Birinci Karahisar-ı şarkî Liva kumandanlığından mütekaid Mirliya Hayreddin Paşa'nın donanmaya yardım şartını da ihtiva eden 1326 tarihli vakfiyesinde bu hamiyetli Türk kumandanı aynen şöyle demektedir: "*.... Mütebaki gallat-ı safiyesi (yani vakfının geri kalan parası) Donanma-yı Osmani'nin tezayüd-i kuv-*

vet ve satveti için levazım-ı bahriye ve sairesine sarfoluna."

b - Kale-i Sultaniye (*Çanakkale*) eşrafından Binbaşı Rüstem Efendi oğlu Mustafa İzzet Efendinin 15 Muharrem 1328 tarihli vakfiyesinde de donanmaya yardım şartı mevcuttur. Bu vakfiye hükümlerine göre: "*her sene vakfın gelirinden yüzde yirmisi Donanma-yı Osmaninin ihya ve imarına sarf olunmak üzere Bahriye nezaretinde sarfiyata memur ve mesul daire-i aidesine tevdi ve teslim olunacaktır."*

c - Mısırlı Prenses Nevcivan vakfından da Türkiye donanmasına bir tahsis yapılmıştır. Vakıf sahibinin tesbit ettiği şartlar yerine getirildikten sonra geri kalan hasılâtın yarısı Türk donanmasına, diğer yarısı Cemiyet-i İslâmiyyeye ve yarısı Cami'ül-Ezher'e vakıf ve tahsis edilmiştir. Türk donanmasına isabet eden senelik hisse vasatı 60.000 lira kadardır.

IV - GAZİLERE YARDIM:

Harp malûllerine veya gazilere vakıflardan türlü şekillerde yardım edilmesi konusunu da Millî Savunma vakıfları arasında mütalâa etmek yerinde olur.

Savaşan bir adamın terk-i hayat ederse çoluk çocuğunun yüzüstü kalmıyacağına, sakatlanacak olursa kendisinin bakılacağına ve korunacağına inanması onun savaş azmini ve kudretini artırmaya yarar. Avariz ve Vücûh-i bir vakıfları gazileri ve harp malûllerini korumaya geniş ölçüde imkân hazırladığı gibi malûliyeti olsun olmasın, muhariplerin türlü şekillerde korunması ve kayrılması için suret-i mahsusada vücade getirilmiş vakıflar da vardır. Meselâ Hicrî 1053 tarihli vakfiye ile Adana'da Softa Mehmet Paşa vakfının hayır şartları arasında gazilerin de barınmaları için büyük bir han tahsis olunmuştur.

Türklüğün korunmasına ve millî kültürün yayılmasına çalışan vakıflar

Fethedilen ülkelerde millî kültürün gelişmesi, Türk hâkimiyet ve nüfuzunun kökleşmesi için kurulan vakıflar ve bunların yaptıkları hizmetler hakkında

misaller verirken bu gün millî hudutlar dışarsında kalmış olan ülkelerden örnekler göstermek ele aldığımız mevzuu daha açık ve daha kuvvetli bir şekilde belirtmeğe yarayacağından misallerimizi daha ziyade bunlar arasından seçeceğiz.

I. Ebubekir Paşa'nın Kıbrıs vakıfları ve Mora'daki Talebe yurdu:

Kıbrıs adası muhafızlığında ve valiliğinde bulunmuş olan Antalyalı Ebubekir Paşa'nın 6 - 7 tane vakfiyesi vardır. Bunların ilki Hicrî 1136 tarihlidir. Kıbrıs'ta Larnaka kasabasının muazzam su tesisatı bu zat tarafından vücade getirilmiştir. Ebubekir Paşa vakfında muhtelif hayrat arasında İstanbul'da, Lefkoşa'da, Cidde'de birer *mektep*, Mora'da bir *öğrenci yurdu* mevcuttur. Bu yurttan Mora, Adalar ve Trablus ahalisinin çocukları okutulmuştur. Paşa'nın Mora'da, Hicaz'da ve Kıbrıs'ta kurduğu irfan yuvalarıyla bu ülkelerde millî kültürümüzü yaymak ve kuvvetlendirmek istediği görülmektedir.

II. Kıbrıs Şehirlerinin suları:

Larnaka'nın suyundan söz açılmış iken Kıbrıs adasının her tarafında Türklerin muazzam su tesisleri ve bunları yaşatacak zengin vakıflar vücade getirdiklerini de kaydetmek lâzımdır. Magosa suyu da vakıftır ve Pertev Paşanın eseridir. Lefkoşa suları Silâhtar ve Arap Ahmet Paşa vakıflarındandır. Girne suyunun çoğaltılması da yine Türklerin eseridir.

III. Kıbrıs'ta Ebubekir Efendi vakfı:

Ebubekir Paşa'dan başka Kıbrıs'ta zengin bir vakıf tesis eden bir de Ebubekir Efendi vardır. Baf kazasında zengin akarları olan bu vakfın Camii ile Mektebi mevcuttu. Şimdi mektebi yoksa da varidatı yine maarif hizmetlerine sarf olunmaktadır.

IV. Ali Ruhî Efendi vakfı:

Kıbrıs'ta Türk kültürüne hizmet eden vakıflar arasında Lefkoşa'da Ali Ruhî Efendinin *kütüphanesi* vakfını da unutmamalıdır. Vakfiyesi 1245 tarihlidir.

V. Sultan Mahmut kütüphanesi:

Lefkoşa'da I. Mahmud'un kütüphanesi de önemli bir tesistir.

Bu eski vakıfların yanında Kıbrıs millî kültürünü yaymak ve yükseltmek için kurulmuş olan yeni vakıflar da az değildir. Bunlardan da bazı örnekler verelim:

VI. İrik-zâde vakfı:

Bu vakıf Adada Türkler arasında mevcut olmıyan sanatkârları yetiştirmek için kurulmuştur. Vakfın geliriyle harice talebe yolluyorlar, Lisenin kütüphanesine kitap, laboratuvara malzeme ve âlet alıyorlar. 35 senelik bir vakıftır.

VII. Tabak Derviş Efendi vakfı:

Okullara öğretmen yetiştirmek, Üniversite tahsili yapacak gençlere yardım etmek maksadiyle ihdas edilmiştir. Bir çok değerli gençler bu vakfın yardımıyla yetişmiştir.

VIII. Borazan Cemal Efendi vakfı:

Bu da yeni bir vakıftır. Lisedeki yoksul öğrencilere burs vererek yardım etmektedir.

IX. Bahriye miralaylığından emekli Hacı Hamit Beyin vakıfları:

Buzatın Larnaka'da, Tuzla iskelesinde sigara fabrikası vardır. 1919 yılında Maarif kanunu çıkıncaya kadar adada mekteplerin idaresi tamamiyle buldukları mahallere aitti. Köy veya kasaba halkı içlerinden bir *Maarif komisyonu* seçerdi. Bu komisyon bir bütçe hazırlardı, tahmin olunan masrafı karşılayacak gelir hükümet tahsildarı vasıtasıyla halktan toplardı. Mahallî hükümet de *Atiyye* namı altında bir yardımda bulunurdu. Adadaki bazı Türk köyleri gayet fakir olduğundan devamlı olarak mektepsiz kalıyordu. Buralarda oturan Türkler dinlerini ve dillerini unutmaya hattâ değiş-tirmeğe başlamışlardı. Bu hali gören Hacı Hamit Bey, o gibi yerlerde mektepler açmış ve bunları devam ettirmek için vakıf yoluyla tahsisler yapmıştır. Meselâ: Loriçina köyündeki Türkler bir

aralık ana dillerini tamamiyle unutmışlar, rumca konuşmağa başlamışlardı. Kendileri o köyde çoğunluk teşkil ettikleri halde azınlıkta olan rumların tesiri altında kalmışlardı. Bunları kurtaran ilk hareket Hamit Bey'den gelmiştir. Şimdi Loriçina köyü halkı Kıbrıs'ta en milliyetperver insanlardır.

Bu gün Kıbrıs'ta Türkler Ada nüfusunun üçte biri kadardır. Fakat maddi ve mânevi vasıfları itibariyle Türkler burada bir azınlık havası içinde yaşamamaktadır, ruh hâkimiyeti kendilerindedir.

Kıbrıs'ta Türklük dâvasını maddi ve mânevi sahalarda takviye eden âmil-ler arasında Türk vakıflarının büyük payı vardır. Burada fetihle beraber kurulmaya başlayan Türk vakıfları ehemmiyetli neticeler ortaya koymuştur. Bu arada Türk vakıflarına ait geniş topraklar, zengin mal ve mülkler bugün Kıbrıs Türklerine, hayatî bir ehemmiyeti haiz olan millî dâvalarında büyük imkân ve faydalar sağlamaktadır.

X. Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyin Medine'deki kütüphanesi vakfı:

Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey 27/ Şaban /1271 tarihli vakfiyesiyle Medine'de bir kütüphane tesis etmiştir. Bu zat Medine'de inşa ettirmiş olduğu kütüphaneye en mahir hattatların ve sanatkârların elinden çıkmış olan 16 tane *Kur'an-ı Kerim* ile hususî bir defterde vasıfları mükemmel bir şekilde tesbit edilmiş olan 5000 cilt kitap vakfeylemiştir. Kütüphanenin idaresi için bir müdür ile dört tane hafız-ı kütüp (kütüphane memuru) tâyin ve bunlara aylık tahsis etmiştir. Vâkıfın koyduğu şartlara göre kütüphane güneşin doğmasından bir saat sonra açılacak ve güneşin batmasına bir saat kalıncaya kadar açık duracak, bu müddet zarfında bir kişi dahi gelmese kapısı kapanmayacaktır.

Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey Üsküdar'daki Afgan Hanıkahtı ile Türkistan'lı misafirlerin barındıkları Üsküdar Özbekler Dergâhına da gelip gidenlerin yemek masrafına yardım

olmak üzere vakfından para tahsis etmiştir.

XI. Ebu'z-zehab Mehmet Bey tesisi:

Mısır Çerkez Beylerinden Ali Beyin adamlarından olup cesareti ve işbirliği sayesinde onun hazinedarı ve sonra da emirü'l-ümerası olan bu zat, Kahire'de Türk talebesinin barınmasına mahsus geniş ve zengin bir talebe yurdu inşa ve bunun idaresine kâfi emlak vakfetmiştir. Türk talebelerini korumak ve onları barındırmak maksadıyla kurulan bu müessesede bugün dahi Türk ülkelerinin dört bucağından gelen yüzlerce talebe barınmaktadır. Balkanlar'dan Japonya'ya kadar olan geniş sahadan gelmiş olan Türk talebesini toplu bir halde bulunduran ve oralarda da Türk adının yaşamasına vesile olan bu müesseseyi kuran Mehmed Bey H. 1189 da Akkâ valisine karşı giriştiği harekât sırasında zehirlenerek vefat etmiştir.

Yurt içinde ve dışındaki muhtelif vakıflara ait vakfiyelerden aldığımız bu örnekler Türk vakıflarının gördüğü çeşitli hizmetler yanında millî dâvalara da hizmet eylediğini, hattâ tamamiyle milliyetçi bir karakter taşıyan birçok vakıflar bulunduğunu da meydana koymuş oluyor. Ancak misallerimiz burada bitmiyor. Asıl mevzu bundan sonra giriyoruz. Şimdi sunacağımız vesikalar Türk vakıflarının milliyetçilik cephesini daha iyi aydınlatmaya, daha kesin bir kanaat hasıl etmeğe ve tereddütsüz şekilde hüküm vermeğe yarayacaktır.

Orta Asya'daki Türk ülkeleriyle münasebetleri devam ettirmeğe yarayan vakıflar

A - Tarsus'taki Türkistan zaviyesi:

Bahsettiğimiz vesikalardan biri Tarsus'taki Türkistan Zaviyesi'ne ait H. 781 tarihli vakfiyedir. Bu zaviye ve yanındaki Mescit, Abdullah Mencik tarafından inşa olunmuş, masraflarını karşılamak üzere kendisi tarafından zengin mallar vakfedilmiştir. Büyük bir tarihî kıymeti haiz olan bu eser son zamanlarda

harap olmuş ve bir şahsa satılmış bulunmaktadır. Vakfiyenin aslı Tarsus'ta vâkıfın evlâtları elindedir. Ricamız üzerine 15 sene önce bize, vaktiyle Tarsus Kadılığından tasdik edilmiş olan bir suret göndermişlerdir. *

Vakfiyeyi incelediğimizde: Bu zaviyenin âdeta Orta Asya'dan ve Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya gelecek Türklerin uğramaları için kurulmuş bir *seyahat ve muhaceret istasyonu* vaziyetinde olduğunu öğreniyoruz. Orta ve Doğu Asya'daki Türk illerinden gelenler burada kısa bir zaman barınabilecekler, Anadolu ahvali hakkında gereken bilgileri alacaklar ve geldikleri ülkelerden getirdikleri bilgi ve haberleri buradakilere vereceklerdir. Böylece burası karşılıklı bir haber ve kültür teatisi merkezidir. Görülüyor ki bu zaviye Orta Asya'daki muhtelif Türk ülkeleriyle Anadolu arasında devamlı rabita kurmaya, oralardan gelenleri Anadolu'da yerleştirmeğe veya devam edecekleri seyahatta kendilerine kolaylıklar göstermeğe çalışan bir müessesedir.

Vakfiyenin şartlarına göre vâkıfın erkek ve kız evlâdından aslah ve erşed olanlar mütevellî olacaklardır. Zaviyenin Şeyhliği erkek evlâdın en bilgili ve yetişkin olanına aittir. Tevliyet ve meşihat cihetleri için tâyin olunan mebalığın yarısını mütevellî ve şeyh olanlar alacak, her iki vazifenin diğer yarı hissesi vâkıfın mevcut evlâtları arasında eşit olarak taksim edilecektir. Vakfın gelirinden :

Yevmî 3 akçe,	senevi 1080 akçe	Tevliyet ücreti
" 4 "	" 1440 "	Meşihat ücreti
" 2 "	" 720 "	İmamlık muhasasatı
" 2 "	" 720 "	Nazir ücreti

(*) Bize bu vesikaları göndermiş ve Tarsus'taki ziyaretimiz esnasında kıymetli izahat vermiş olan vâkıfın evlâdından emekli öğretmen sayın Hidayet Beyce'ye derin teşekkürlerimizi burada da bildirmeyi bir vazife sayarız.

Yevmi 2 akçe, senevi 720 akçe Cabi
 ücreti *
 " 2 " " 720 " Ferraş,
 Bevvap
 ücreti *

olarak verilecektir.

Zaviyenin ve Mescidin her yıl icabeden zaruri masrafları ve tamir akçesi varidattan ayrılacaktır. Geri kalan para ile vakfiyede adı sayılan Türk ülke ve beldeleri ve o havalide olan bütün Türk kasaba ve köyleri halkından olup zaviyeye gelen yolcuların 3 gün bakılması, yedirilip içirilmesi hizmeti görülecektir. Zaviyeye gelip giden seyyahların ve dervişlerin mertebelerine göre hizmetleri kusursuz ve tam olarak ifa edilecektir. Zaviyenin Cabi ile Bevvabının vakfiyede adları yazılı olan beldeler halkından ve zaviyeye gelenlerin ahvalini bilen kimselerden olması şart koşulmuştur. Vakfiyenin buna ait kısmında şöyle denilmektedir: *(Zira ki bilâd-i meşrûta-i mezkûre havalisi ahalileri efradından zaviyeye gelen seyyah ve dervişlerin hal ve ahvalini bilecek ve her bir hal ve ahvaline vakf olacak ve bunlar hakkında mertebelerine göre gerekli hizmeti kusursuz olarak ifadan geri kalmıyacak ve gelip gidenlere ziyade dikkat ve ihtimam edecek olan Cabi ile Bevvab ancak vakfiyede adları sayılan yerler halkından olup o havalî ahalileri efradının ve kabîle ve cemaatlarının hal ve şânlarına âlim ve kemaliyle vâkıf olduğu ecilden gelip gidenlerin varışlarında hüsn-i muamele ve iltifat ile evvelâ isimlerini ve geldikleri belde, kasaba, köy ve civarlarını sorarak bilinmesi zarurî olan malûmatı etraflı bir şekilde topladıktan sonra zaviyede barındırılmaları ve bakılmaları şart kılınan mahaller ahalisinden olup olmadıklarını ayırt ederek her birinin hal ve şânını tâyin ve teşhis eyliyerek edindiği malûmatı zaman geçirmeksizin mütevellîye şeyhe, evlâtlara ve Tarsus kadısına bildirecektir).*

Vakfiyede, zaviyede misafir kalabilecek kimselerin hangi yerler halkından olacağı tasrih edilirken Orta ve Doğu Asya'ya ait 84 ülke, belde ve kasaba ismi sayılmıştır. Cabi ile Bevvabın da bütün bu memleketlerden gelen ve oraların ahvalini

iyi bilen kimselerden seçilmesi şart olarak konulmuştur. Şimdi bu yerler üzerinde biraz duralım. Vakfiyede bu mahaller şöyle sayılmaktadır:

"Bilâd-i Buhara ve Semerkand ve muzafatı ve o havalide olan Bilâd-ı saire kasaba ve kuraları ki içlerinden bazıları zikrolunur."

Vakfiyenin aynen naklettiğimiz bu cümlesinden sonra sıra ile 84 yerin adı sayılmaktadır. Bunların başlıcaları: Ramiten, Gıcdıvan, Zindenî, Kermine, Kârsan, Çırakçı, Dinev, (bunlar Buhara'nın kazalarıdır.) Şehr-i karşı (Buhara yanında bir kasaba) Yekkebağ (Büyükbağ demektir. Buhara dağdır). Kette Kurgan (Büyük kale demektir, yine Buhara'da) Özbekistan, (Altın orduhanı Özbekhan'ın mensup olduğu Türk boyunun yaşadığı memleket. Burada 6 milyon kadar bir Türk kütlesi yaşamaktadır). Yeni Türkistan (Yeni Türkistan Özbekistan'da bir kasaba, eskiden Yese derlerdi, meşhur Türk sofî şairi Ahmet Yesevî buradır.) Şehr-i Gûrgan (Özbekistan'da bir yerdir). Şehr-i Sebz (Buna Keşte derler, Semerkant yakınıdır, Aksak Timur'un doğduğu yerdir.) Kurgantepe, (Özbekistan'da) Karakalpak (Özbekistan'da muhtar bir vilâyettir). Karakçekum, Kâfe Badem, Mehram, (Özbekistan'da). Taşkent, Salar, Örkenç, Vilâyet-i Şaş (Özbekistan'da). Baysun, Şehrevan, Serasya, Karatak, Vilâyet-i Hisar (Bunlar Tacikistan'dadır). Ruyukser (Türkmenistan'da), Gazali (Kazakistan'da, ruslar şimdi Gazalisk diyorlar). Ağmescid (Kazak sahrasında, Aral gölüne yakın, şimdi Kızıl Orda diyorlar). Düşembe (Tacikistan'ın merkezidir, Stalinabat diye değiştirilmişti.) Kabadyan, Külap, Vahdad, Dervaz, Bagistan Hıyva (meşhur hanlıklar merkezi) Hokant, Vilâyet-i Belh, Kunduz, Çarşamba, Dupse (Afğanistan'dadır) Bedeşan (Pamir dağları yanında) Belcuvan (meşhur Enver Paşa'nın şehit düştüğü ve mezarının bulunduğu yer) Daş (buna Taşkurgan denir). Ma-

(*) Cabi ile bevvap Asya'daki Türk ülkeleri halkından olmak şarttır.

vera'u'n-Nehir: (Amuderya ile Sirderya arasında bulunan geniş ülke pek meşhurdur ve islâmiyet devrinde burada Türkler arasında pek çok âlimler yetişmiştir. Şimdi burada Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan bulunmaktadır.)

Görülüyor ki şimdiki Çin Türkistanı ile Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan adıyla anılan yerler bu vakfiyenin içine girmiş olan mahallerdir. Azerbaycan garp Türklüğüne dahil olduğundan vakfiyeye oradan isim alınmamıştır.

Vakfiyenin yukarıda belirttiğimiz şartları, vakfiyede yazılı olup bir kısmını burada saydığımız memleketlerin adları ve bunların bulunduğu saha, birlikte mütalâa olunursa, Tarsus'taki *Türkistan zaviyesi* vakfının hizmet konusu ve bunun Türk millî tarihinde işgal eylediği mevki daha açık ve şümüllü olarak kendini gösterir.

B. Tarsus'ta Beğce Şeyh zaviyesi:

Tarsus civarındaki Beğce Şeyh zaviyesi de bu kabil müesseselerdendir. 25 Cemaziyel'üla 782 H. tarihli vakfiyeye göre: "*An asıl Gürgani ahalileri ulema-ı eşraf-ı kiram ve üstad-ı meşayih-i izamundan olup gest-ü gûzar ve seyahat ihtiyar-ı murad eyledikte kendiyeye ittiba ve iktida eden cemaatları beraber oldukları halde sahile bu havaliye vürud müyesser oldukta Tarsus'a tabi Ulaş nahiyesinde İncirpınarı nam mezraayı intihab ve buraya haneler inşasına bedi' ve şüru ile bir karye icad edüp bu karyenin kible cihetinde vaki tepenin üstüne de zaviyesini ve hücrelerini ve zaviye-i mezkûrenin şark ve kible cihetlerine iktiza ve icab zaruri olan su mahzenlerini inşa edüp bizzat inşa eylediği karyesi ve ihya eylediği zaviye-i mezburesinde ihtiyar-ı temekkün ve tavattun eyleyen şeyh Ebu'l-kasım Gürgani-zâde Mevlâna Beğce şeyh Es-seyyid Abdü'l-gafur ibni Mevlâna Mehmed Bedreddin, Ulaş nahiyesinde İncirpınarı nam mezreanın gerek sahilinde, gerek yaylağında bulunan araziye zaviyesine evlâdiyet ve meşrutiyet üzere vakıf...*" ediyor. Hayatında kendisi mütevellî ve zaviyedar olacak vefatından sonra erkek evlâtları içinden bir münasibi mütevellî,

bir diğeri de zaviyedar olacak. Erkek evlât kalmazsa kız evlâdın batında ve derecede müsavi bulunan erkek çocuklarının mütevellî ve zaviyedar olması, şart kılınmıştır.

Her sene vakfın hasılâtı 2000 akça itibar olunup:

900 akça tevliyete (bunun yarısını mütevellî alacak, yarısı erkek ve kız evlât arasında müsavi olarak taksim edilecek)

900 akça zaviyedarlığa,

100 akça mum ve zeytin yağı masrafına,

100 akça seyyah ve dervişlere yemek masrafı,

2000 yekûn

Vakfiyeye göre Gürganî, Beğce Şeyhlu, Atdak, Gümüştepe ahalisinden ve vakfiyede yazılı diğer mahaller halkından zaviyeye gelen seyyahlar burada üç gün misafir edileceklerdir. *Beğce şeyh zaviyesinin vakfiyesi, Mencik-zâde zaviyesinin vakfından* bir sene sonra tanzim edilmiştir. Her iki zaviyenin gördüğü hizmet aynıdır.

C. Diğer Türkistan zaviyeleri:

Burada şu noktayı belirtmek lâzımgelir ki bu müesseseler tek başına kalmış değildir. Anadolu'da bunlar gibi daha bir çok Türkistan zaviyesi bulunmaktaydı. Ayrıca İstanbul'da da Kadırga'da, Eyyüb Sultan'da ve Üsküdar'da *Türkistan zaviyesi, Özbekler tekkesi* gibi adlar altında üç müessese bulunuyordu.

Türklüğü yükseltmek için tesis edilen vakıf

Şimdi de alacağımız son vakfiye bu etüdümüzün en tipik vesikasıdır. Tarihi: 1 Nisan 1340 (1924) tır. Vakfiyesinde bu vakfını "*Türklüğün yükselmesi için*" ihdas eylediğini bizzat kendisi belirten vâkıfın meşbu olduğu kuvvetli millî hislerin tesiriyle bazı şartlarda ırkçılığa kaçacak derecede ileri gittiği görülmektedir. Vakfı yapanı, vakfiyeyi tanzim eden Sinop kadısı Mahmut Celâleddin Efendi bize şöyle takdim ediyor :

“Sinop ahalisinden ve medine-i mezkûrede şeref-mukim etibba-yı hazika-i meşhureden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi âza-yı kiramından ve sabıkan Umur-i Maarif Vekili ve mütevelliyen Umur-i Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili ve Moskova ve Lozan’da sulh murahhası sahibü’l-hayrat ve ragibü’l-hasenat İmam-zâde devletlü Rıza Nur Beyefendi ibni Mahmud Zeki efendi hazretleri. Validesi merhume Cemile hanım.”

Aynen naklettiğimiz bu ibare vakfiyeyi hazırlamış olan Sinop kadısının ifade ve tavsifidir. 8 Nisan 1340 tarihli vakfiye zeylinde ise vâkıf kendisini bizzat şöyle takdim etmektedir.

“Ben Sinop şehri kadim ahalisinden ve ecdadı hem ana ve hem baba tarafından iki yüz yıldır Sinoplu ve daima Türk olan İstanbul Tıp Fakültesi Profesörlerinden Rıza Nur...”

Bu Vakfiye Sinop Valisi Nizameddin Beyin mahzarında tanzim edilmiştir.

Bu vakfiye ile Sinop’ta Varoş mahallesinde deniz kenarında, Kandilli Bahçe mevkiinde her biri onar odalı, birbirine bitişik, bir çatı altında iki kısımdan müteşekkil bahçeli iki ev vâkıf tarafından “Rıza Nur Kütüphanesi” olarak vakfedilmiştir. Rıza Nur Bey vakfiyesinde bu kütüphane hakkında şu izahatı vermektedir.

“Hasılı Sinop’ta bir kütüphane vakıf ve tesis ettim. Bu kütüphaneyi birçok inşaat, tamirat ve termimat ile kütüphane haline koydum. İçine halılar ve cicim ve kıymetli kilim, perdeler, kanepe, koltuk ve sandalye ve masalar ve 4000 kadar kitap ve sair eşya koydum. Yangın âlelerine varıncaya kadar yerleştirdim. Binada hâfız-ı kütüp ve hademeleri meccanen iskân için mutfaklarıyla beraber müstakillen apartmanlar vücude getirdim.

“Kütüphaneye irad olarak bitişiginde üç katlı ve onbir odalı ve üç sofa ve iki mutfaklı bir kârgir ev ile anamdan ve babamdan kalan diğer iki evdeki hisselerimi ve Nisi köyündeki çiftliğimi verdim...”

“Telifatıma ait eser ve müsveddeler ile hayat-ı ilmiye ve siyasiyem ve memureme ait fotoğraflar, vesikalar ve hâtıralar kütüphane

içerisinde ayrılacak hususî bir odaya konulup teşhir edilecektir.”

Vâkıf, vakfiyesinde şartlarına şöyle devam etmektedir:

“Mevkufat icara verile. Beher sene tekâli fi ve rüsum-u muhtelifesi verildikten sonra fazlasından mezkûr evlerin ve kütüphanenin içersindeki kitapların tamir ve termimleri yapıldıktan sonra kütüphane hafız-ı kütübüne belediye heyetinin rayic-i beldeye göre münasip göreceği ücret, mecmu-i iradın yüzde onunu geçmemek üzere kütüphanenin tenvir, teshin masrafı ile müteferrik zarurî masrafları verile. Fazla kalırsa iktiza eden kitap ve risaleler alına, kütüphaneye vaz’ ve tescil oluna.”

“...Vakfın tevliyeti ben hayatta oldukça bana ait olup vefatımdan sonra medine-i mezkûrede belediye reisi olan zata ait ola...”

Rıza Nur Bey 7 Mayıs 1927 tarihinde Sinop asliye mahkemesinde vakfiyenin tevliyete ait şartını şu şekilde değiştirmiştir;

“...Vefatımdan sonra tesis-i mezkûru idare edecek zat yine Sinop belediye reisi olacaktır. Ancak bu zatın üç göbek yani baba tarafından baba ve dedesinin, keza ana cihetinden baba ve dedesinin Sinop’ta doğup büyümüş olması ve yine ecdadının böyle iki göbek Türk olması şarttır. Eğer Sinop belediye reisi olan zat bu şartları haiz değilse, bu şartı haiz olan belediye azasından biri müteveli ola. Eğer bu şartları haiz birkaç kişi bulunursa ahali tarafından namusu ile müştehir ve muteber yaşlılardan beş kişi intihab olunur ve âza arasından müteveli intihabını bunlar icra eder. Eğer âza arasında bu şartı haiz kimse yoksa mezkûr heyet üç göbek Türk ve Sinoplu birini intihab eder.”

Rıza Nur Beyin kütüphaneye gelir kaynağı olmak üzere vakfelediği çiftlik Sinoba yirmi dakika kadar mesafede ve deniz kenarında kıymetli bir çiftliktir. Vakfiyesinde çiftlik hakkında da şu izahatı verir:

“...Çiftlik kâfi miktarda varidat getirecek bir hale gelmek için daha yıllarca emek ve masraf istemektedir. Mevcut dört binaya ilâveten daha beş kadar bina yapmak, irva ve iska için arklar açmak, vücude getirdiğim bin ocak kadar fındıklığı genişletmek, Avrupa’dan molör ve emsali ziraat âletleri getirmek gibi noksanları tamamlamağa muhtaçtır. Bu vakf ve

tesis ile kütüphaneye irat temininden başka gayem aynı zamanda fenn-i hazıra muvafık ve tasarruflu bir nümune çiftliği meydana getirerek zürraımıza bilful göstermek ve taammü-müne hizmet etmektir.”

Rıza Nur Bey çiftlikte yapılacak işleri vakfiyesinde ctraflı bir surette anlatırken geniş meyvalıklar ve ormanlar vü-cude getirilmesini de tavsiye etmektedir. Ziraat ve ormancılık tarihi bakımından bu şartlar çok enteresandır.

Her yıl ağustos ayında kütüphane bir ay müddetle kapatılarak gerek kütüphanenin, gerekse yanındaki iradı olan binanın içi ve dışı, her tarafı iyice tamir olunacaktır. Hattâ ufak bir çivi deliği bile olmuşsa, boyasının el kadarık bir yeri bozulmuşsa hemen onarılacaktır. Bu tamir asla ihmal edilmeyecektir. Bozulan, eskiyen, kırılan eşya halı, sandalye ve muşamba gibi şeyler yenilenecektir. Her sene ciltsiz kitaplar ciltlenecek, o yıl içerisinde neşredilen kitaplar satın alacak, yevmi bir kaç gazete ile mecmuaya abone olunacaktır.

Çiftliği muktedir bir müdür idare edecektir. Rıza Nur Bey vakfiyesinde diyor ki:

“Müdür dirayelli, çalışkan olduğu takdirde çiftlik varidatı bütün masrafları gördükten sonra artar ve bu miktar Sinop çocuklarından 15 çocuğu İstanbul’da ve Avrupa’da tahsil ettirebilir. Arzum şudur ki bu para ile (Rıza Nur Mükâfatı) adında bir mükâfat tesis edilip çalışkan ve hüsn-i ahlâk ile temayüz eden Sinop’ta mektepte okuyan fakir çocuklara kitap, kâğıt, kalem gibi ders levazımı alınsın. Sonra üç göbek anadan ve babadan Sinoplu ve Türk olup fakir, ahlâklı ve çalışkan olan birkaç çocuk İstanbul’da, birkaç tane de Avrupa’da tahsil ettirilsin. Eğer bu mükâfata lâyık olan yani, ahlâklı ve çalışkan çocuk fakir olmayıp ta mütevasıt aileden olursa babasının bu çocuğun tahsili için vereceği paraya bir miktar ilâve edilsin.

“Bir de şimdiye kadar neşretmekte olduğum bütün eserlerim ile henüz neşir edemediğim bütün telifatımı bütün hukukumu da bu tesisatım ile kütüphaneye verdim. Müdür bunlardan her hangisini bastırır veya basılması için bir kitapçıya satar ve hasılatını irad kaydeder.

Ancak şu şeyi pek ziyade arzu ederim ki hentüz bastıramadığım ve yıllarca mesai, mahrumiyetler ve zahmetler ile vücade getirdiğim bir çok eserlerimi hayatımda bastırmadan vefat edersem, müdür, çiftliğin varidatı ile her şeye tercihan evvelâ bu eserlerimi bastırsın. Ben bu kütüphaneye ve bu çiftliğe zevk u safadan kendimi mahrum ederek ve muktesidane yaşayarak vücade getirdiğim hemen bütün servetimi ve mahasal-ı ömrümü verdim. Yıllar ile hayatımı onlara hasrettim. Çok emek sarfettim. Zahmet çektim ve yoruldum. Bu kitaplarımın tab’i en büyük emelidir. Zannedirim ki bunlara mukabil bu arzum her halde ifa edilir...”

Bu vakfi kuran zatın maksadı vakfiyesinden aldığımız parçalardan açıkça anlaşılmaktadır. Fakat vâkıf bununla yetinmiyerek vakfının tesis sebeplerini de vakfiyesinde ayrıca anlatmıştır. Rıza Nur Bey vakfiyesinde diyor ki: “Kendimi dünya zevkinden mahrum ederek biriktirdiğim ve pek güçlükte kazandığım paraları bu tesislere sarfettim. Bundan maksat ve arzum Türklüğün yükselmesidir. Bu da en ziyade maarif ile olur. Bu sebeple bu nevi tesisleri yaptım. Bunları âhiret ve cennet için yapmadım. Böyle bir hodgâmlığım yoktur. Vatanımı, milletini seven her iyi insan bu gayelerin teminine yardım eder zannediyorum ve yardım etmesini rica ederim. Aleyhine hareket edenler elbette mel’un insanlardır.”

“Tesis hal-i hayatımda ben idare ediyorum. Vekilim sıf bana karşı mesuldür. Kimse ve hiç bir makam gerek ona ve gerek bana müdahale, tesisteki şerait ve gayeleri tebdil edemez. Edecek olursa tesisi ref ve ilga ve bütün bu tesisatı istediğim gibi tasarruf etmek hakkını muhafaza ediyorum. Vefatımdan sonra Müdürün belediye ve hükümet ve ahali tarafından kontrol edilmesini şart koşuyorum. Ancak bunlara şerait ve gayeleri tebdil etmek hakkını vermiyorum. Eğer vefatımdan sonra hükümet veya bir makam bu tesisnamelerdeki gaye ve esası, şartlardan birini bozarsa bu iratların benim gösterdiğim şekilde maarif gayelerinden ve Türke hizmetten başka şeye hâdim edilmesi men’edilsin...”

Bu dikkate şayan vakfiyenin sonu da şöyledir.:

“Ben bir hayır işledim. Bu hayrı harap veya mahveden, gayelerini istihsal ve temin etmeyen mel’undur. Yoksa bu paraları yemesini

ben de bilirdim. Bu hayratı yapmazdım. İmar ve ihya edenler, gayelerini temin eyleyenler de elbet iyi insanlardır. Sinop halkı böyle zatlara daima büyük hürmetler etsin. Hepsi bukadardır."

*"Sinop ahalisinden
Doktor Rıza Nur"*

Türklüğün yükselmesi için suret-i mahsusada bir vakıf ihdas eden bu değerli Türk evlâdını ve ulvî maksatlarla vakıflar kurmuş olan diğer bütün hayır sahiplerini rahmet ve minnetle anarız. Verdiğimiz izahlar ve muhtelif misaller Türk vakıflarında hayrî ve insanî gayelerle müterafık olarak millî ideallere hizmet şuurunun da mevcudiyetini açıkça belirtmektedir.

Vakfiyelerimizde yer alan hizmet şartlarıyla Türk vakıflarının millî dâvaları açıktan açığa benimsemiş ve ele almış olmaları realitelerden, bir takım ihtiyaçların şiddetle duyulmasından ileri gelmiştir. Tarihî gerçeklerin ve zaruretlerin ifadesi olan bu vakıa, dünün ve bugünün hukuk anlayışına tamamiyle uygundur. İslâmî hukuk esaslarına göre yapılacak yardımlarda evvelâ ailenin en yakın fertlerinin, sonra sırasıyla diğer aile efradının, yakın ve uzak komşuların, mahalle, semt ve belde sâkinlerinin ... gözetilmesi gerekmektedir. Milletın ve memleketin bekası, yükselmesi, hak ve menfaatlarının korunması, millî vasıf ve hususiyetlerin muhafaza ve idamesi gibi hususla-

rın vakfiyelerde hayır şart ve hizmetleri arasında yer alması da gayet tabîî sayılmalıdır.

Bu hal asrımızın telâkkilerine de uymaktadır. Milletler arasındaki münasebetlerin ve işbirliğinin son derece arttığı, milletlerin kültürce ve ruhça yakınlaşmasına çalışıldığı zamanımızda milliyet hiçbir suretle kıymetini kaybetmemiş, denilebilir ki, eskiden daha fazla ehemmiyet kazanmıştır. Medenî ve mütekâmil insanlığın özlediği yarının yeni ve mesut dünyası, milliyetin inkâr edildiği veya kıymetten düştüğü sun'î, yeknesak ve mânasız bir âlem değil, *millî hususiyetlerin mahfuz tutulduğu, makbul sayıldığı tabîî, zengin, mahallî renkleri ve mânası bulunan bir âlem* olacaktır. Düşünülen şey millî kıymetlerin ve vasıfların yaşatılması suretiyle insanlar arasında yakınlık, dostluk ve birlik tesisidir. Nitekim zamanımızın milleterarası en büyük teşkilâtı olan *Birleşmiş Milletler*'in ilim, sanat ve kültür teşekkülü *UNESCO*'nun statüsünde de ancak böyle bir yakınlaşmanın husulü istendiği açıkça belirtilmiştir.

İçtimaî hayatta fazilet ve basiretin timsali olan vakıflarımızın millî hayatın çeşitli meselelerine ve dâvalarına bigâne kalması, vakıf yapanların bu konuda aynı dirayet ve basireti göstermemesi kaabil olamazdı. Türk vakıflarının aydınlatmaya çalıştığımız bu cephesi de ayrı bir kıymet taşımaktadır.

DİMETOKA'DA ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİ'İ

EKREM HAKKI AYVERDİ

Yüksek Mühendis

Dimetoka, Edirne'nin kırk kilometre cenubunda, Meriç'ten bir kilometre mesafedeki bir tepenin şimal yamaçlarına kurulmuş bir kasabadır; ismini aldığı çifte duvarlı kal'e oldukça harap bir halde el'an görülmektedir. Asıl şehir hisarın eteğindedir, (Resim 1).

Uzun ve yorucu bir seyahattan sonra vardığımız bu eski yurt parçasındaki âbidenin etüdünü sıkı bir yağmur altında her müşkili göze alarak yaptık; cami'i bin zorlukla açtık, kötü şartların bir yere toplanması yüzünden tetkikimiz pek mufassal olmadı. Bu eksiği bir ikinci ziyarette telâfi ve ikmâl etmek istiyorduk. Ne çare ki, o da mümkün olamayınca ilk tetkikimizle iktifa etmek zorunda kaldık. Şayet eser çok mühim olmasaydı, umumî efkâra bu haliyle arzetmemeyi daha doğru bulurduk.

İçinde rumlardan başka yalnız 19 Türk ve 160 da müslüman ismi altında kıptî ailesi kalan kasabanın cami'i arpa anbarı olarak kullanılıyor. 19 ailelik cemaat ufacak bir mescitte namaz kılmaktadır. Bu şerait dahilinde içlerine sokulan şüpheli îman sahipleri vasıtasıyla dahil den ve rumlar tarafından hariçten iz'âç edilen bu küçük topluluk ne yapacağını şaşırılmış bir haldedir. Halbuki müderris Abdurrahman Hıbrî Efendinin *Ents-ül-Müsâmirin* namındaki Edirne tarihinde (1) 1046 H. (1636 M.) senelerinde şehrin kalesinin ve içindeki müferrah ve dilküşâ sarayın ve Kızıl Deli Su denilen nehirden doldurulan, yüz ayak merdivenle inilen sahrıncının ma'mur olduğu ve Çelebi Sultan Mehmed Cami'i ile üç

medrese ve iki hamamı bulunduğu bildirildiği gibi, Edirne Defterdarı Bâdî Efendinin *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adlı gayr-i matbu eserinin (2) yazıldığı 1316 H. (1900 M.) senesinde Çelebi Sultan Mehmed Cami'inden başka Hacı Osman, İmâret, Feridun Bey, Kum Mahallesi, Köprübaşı, Hacı Ferhad namlarıyla altı cami'i ve Fahrüddin Baba, Kınalı, Gazi Ferhad isminde üç mescidi olduğu beyan edilmektedir. Yine Bâdî Efendi'ye göre Çelebi Cami'i dört pâye üstüne ahşab çatılı ve kurşun örtülüdür. Evvelce Bektâşi tarîkinde ikten Vak'a-i Hayriyeyi müteakip Nakşibendiye tahvil edilen Mürsel Baba, Muslihuddin ve Sofî Şahin, 803 H. târihinde yapılan, hâric pâyeli, Oruc Paşa ve aşağı pâyeli Abdülvâsi' ve Karagöz Paşa Medreseleri, Oruç Paşa'nın 801 H. de yaptırdığı Fısıltı Hamamı ve Nişancı Feridun Beyin 979 H. de inşa ettirdiği bir hamam bulunmaktadır. Hamamlar, isimleri ile *Ents-ül-Müsâmirin*'de de mezkûr olup bu sonuncunun târihi her iki eserde:

تَحْسِينُ وَ قَسْمِ اَيْدُوبِ هَاتِفِ دَدِي تَارِيخِيْنَ
بِاللّٰهِ كَوْزَلِ اَوْلَمَشِ حَمَامِ فَرِيْدُونِ بِيكِ

979

şeklinde münderiştir. Bu yirmiye yakın eserden 1952 de yalnız iki tanesi kalmıştı; onları bekliyen âkıbeti de tahmin müşkil değildir.

Plân krokisinde de görüleceği üzere cami'in harîmi 30 x 30 dış eb'adında

² Edirne Defterdarı Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 1316 senesi, Bayezid Umumi Kütüphanesi, yazmalar No. 1391 - 1393 - 1392. Müellif hattiyle olan yazma nüsha. Üçüncü cilt, 16 - 19 S.

¹ Müderris Abdurrahman Hıbrî Efendi, *Ents-ül-Müsâmirin*, gayri matbu' müellif hattiyle yazma Edirne ve mülhakâtı târihi, müellifin koleksiyonunda.

olup, köşeleri pahlı 2 x 2 maktadır kârgir ayaklar arasına yapılmış ahşap kemerlere müstenid 11 küsur metrelik bir merkezî kubbeli sahn ile tonoz örtülü olduğunu tahmin ettiğimiz cenahlardan terekkep eder. Kârgir olanı yıkılmış olduğundan, ortaya bir ahşap kubbe ve yanlara tavan yapıp haricen dik meyilli bir çatıyla setrolunmuştur, (Resim 2). Sekiz metrelik kubbelerden mürekkep üçlü son cemaat revakı da tamamen çökmüş ve kible cephesinde epeyi tamirat yapılmışsa da kemer ve kubbelerden oldukça mühim izler ve kemer yastık taşları kalmıştır, (Resim 3, 4). Kible duvarındaki esas kapı oldukça derin sivri kemerli bir tâkın içinde, istalâktitli yastıklara oturan ikinci bir kemerin altındadır. Asıl kitabe buradadır, (Resim 5, 6). Bu medhalden başka sağ ve sol iki kapı ve bunlardan cenuptakinin üstünde ikinci bir kitâbe vardır.

Bina kâmilten büyük kesme taşlardan yapılmıştır; taşı Edirne âbidelerini besleyen Kartaltepe köfekisidir. Duvarlar iki metre kalınlığındadır. Alt sıra pencereler geniş silmeli çerçeveler ortasında olup kemerleri mütenevvi şekiller arzeder. Bazısı renkli düz taşlardan (Resim 8), bazısı dalgah çubuklardan (Resim 9), mütenevib kabartma ve çökertmelerden mürekkeptir, (Resim 10). Cenub hal kemeri zikzak kabartmalarla tezyin edilmiş, (Resim 7) şimaldeki düz bırakılmıştır, (Resim 11). Esas kapı kemeri de kabartma bir sıra yaprak motifi ile müzeyyendir, (Resim 5). Pencere sövelerinin çoğu düz mermer olduğu halde bir kaç yaprak sırasıyla süslüdür, (Resim 9)³. Bu tezyinat Bursa ve İznik Cami'lerini hatırlatmaktadır. Diğer taş işçilikleri muasırı Edirne Eski Cami'i ile bir müşabehet gösterir. İkinci sıra pencereler düz sivri kemerlidir.

Cenub medhali düz ayak olduğu halde (Resim 4), şimaldekine altı, esas kapıya onbir basamakla çıkılır. Yalnız, cami' ötüne sonradan yapılan dükkânlara yer

bırakmak üzere, bu basamakların son cemaat revakı hizasından içeriye alındığını zannetmekteyiz. Minare cenub köşesi duvarı üstündedir. Evvelce birbirinden taşkın düz sıralarla teşkil olunmuş tek şerefesi varken, sonradan peteğin üstüne yetmiş beş santim kadar bir gövde ekleyip ikinci bir şerefce ve yeni petek ilâve etmişler ve nisbeti berbat cylemişlerdir, (Resim 2). Esas cephenin tahta kapısı ilk inşadan kalmadır, diğer tahta işleri tebeddüle uğramıştır.

Fotoğraflardan da görüldüğü üzere bina pek metrük ve perişan vaziyettedir. Fakat bu haliyle bile tesiri fevkalâdedir. Mimârî târihimizdeki mevkii ise müstesnâdır. Çünkü bir cihetten, yüksek duvarlarla mahdut murabbaî büyük bir sathı yalnız dört ayağa müstenid merkezî kubbeyle örtmek imkânlarını aramada ilk merhaleyi teşkil etmekte, diğer taraftan nisbetleri, pencere ve kapıların cephelere yerleştirme tarzı yeni bir üslûbun safahatını meydana koymaktadır. İnşâ târihi olan 823 H. (1420 M.) de atılan bu adımların izi üzerinde zihin yorularak, ma'şerî vicdanın derinliklerine sindirilerek bir müddet tefekkür ve mütalâa edilmiş, bir taraftan alışılan şekle uygun, tûlânî mihver üstünde çift kubbeli Bursa ve Edirne Muradiye'leri 828 H. (1425 M.) ve 838 H. (1434 M.) de yapılmış ve ancak yirmi sene sonra bu cami'in tesiri Üç şerefeli'de geniş miyasta görülmüş ve bu inşa tarzı kırk sene sonra Fatih Cami'inin yirmi altı metrelik büyük kubbesine müncer olmuştur.

Kitâbeler:

Kible duvarı üzerindeki arapça büyük kitâbede 2.00 x 0,75 eb'adında ve kabartma stilize yapraklarla müzeyyen bir çerçeve içinde olup üç satır üstüne girift sülüs celsi ile yazılmıştır. Yazı kötüdür; kelimelerin ve harflerin hakları verilmemiş ve üçüncü satıra çok yazı kaldığından o kısım büsbütün sıkışık düşmüştür. Metin şudur, (Resim 6):

۱ - امر بعمارة هذا المسجد المبارك والمعبد
المكرم السلطان الاعظم والخالقان المعظم المؤيد
من السماء بالدولة الباهرة المظفر على

³ Kendi makinemizde film kalmadığından arkadaşımızda mahdut miktardaki film ile iktifaya mecbur olduk. Bu yüzden hepsinin resmini alamadık.

۲ - الأعداء بالسلطنة القاهرة ظل الله
في الارضين غياث الدولة و الدنيا و الدين معز
الاسلام و الملة السلطان ابن السلطان ابو
۳ - الفتح محمد ابن بايزيد ابن مراد ابن
اورخان قرن الله في الدنيا بالقبول اعماله في النيل
الاجرو با (؟) عنایت مختم (؟) الاحسان و امداد
الحرم (؟) في الشهر ربيع الاولى سنة ثلث
عشرين ثمانمائة⁴

1. Emere bi-imâretî hâz'el Mescid-el mubâreki ve'l ma'bedi'l -mükerremi es-Sultânü'l-A'zamü ve'l-Hâkânü'l muaz-zamü el-müeyyedü min'es-semâi bi'd-devleti'l-bâhire el-muzafferu alâ'

2. El-a'dâi bi's-saltanati'l-kâhire zil-l'u-Llâhi f'il aradîn giyâsü'd-devletü ve'd-dünya ve'd-din muizzu'l-İslâmi ve'l-mille es-Sultan ibni's-Sultan Ebü'

3. l-Feth Muhammed ibni Bâyezid ibni Murad ibni Orhan ibni Osman karen'a-Llâhü fi'd-dünya bi'l-kabûli a'mâ-lehü fi'n-neyli'l-ecr ve bâ (?) inâyeti muhtemm (?) ü'l-ihsân ve imdâdü'l-harem (?) fi's-şehri rebüü'l-ülâ senete selâsin işrine semanemietin.

Son satırda (باعتنايت) den (امداد الحرم) ibaresine kadar olan kısımdan pek mânâ çıkmıyor. Duaya ait olan bu kısmı geçsek birinci kitâbeden cami'in 823 H. (1420 M.) de Çelebi Sultan Mehmed tarafından yapıldığı anlaşılıyor. Bu târih herhalde başlama senesi olsa gerektir.

⁴ Riyaz-ı Belde-i Edirne de bu kitabe şöyle dercolumuştur.:

امر بعمارة هذا المسجد المبارك والمعبد المتبرك السلطان الاعظم و الخاقان المعظم المؤيد من السماء و الدولة الباهرة المظفر على الأعداء بالسلطنة القاهرة ظل الله في الارضين عياث الدولة و الدنيا و الدين الاسلام و معيت الانام السلطان ابن السلطان ابو الفتح محمد ابن بايزيد بن مراد بن اورخان ابن عثمان . . . ربيع اولي سنة ثلث و عشرين و ثمانمائة ٨٢٣

Bizim verdiğimiz metinle farkı birinci satırda (المكرم) yerine (المتبرك), (بالدولة), (و الدولة), (معز الاسلام و معيت الانام), üçüncüde iki tane (بن) şeklinde yazılması gibi tehalüfler ile Osman'dan sonra yirmi kelimelik noksandır. Tekrar yapılan tetkike nazaran bizim metnimizin hakikate daha yakın olduğu anlaşılacaktır. İkinci kitabe kaydedilmemiştir.

Zira müteakıp kitâbe, 824 H. yi göstermektedir, ki bu da hitam senesi olmalıdır.

İkinci kitâbe cenub yan kapısında olup takriben 80 x 65 eb'adında üç satır üstüne Arapçadır; yazısı diğerinden daha kötü ve giriftir, (Resim 7).

۱ - الداعي الفقير اضعف عبادالله سيد على
القاضي بدمتوقا (bir kelime okunamadı) و
عبدالضعيف طوغان بن عبدالله

۲ - الشهر الجائلي لي اصلح الله شانها
وصانها (؟) وقد فرغ و شيد بنات اركانها افتخار

۳ - المهندسين واختيار المعامرين الاستاذ
الماهر في صنعته عوض بن بايزيد في اربع عشرين
ثمانمائة

1. Ed-dâiyü'l-fakir ez'afu ibâd'u-L-lâhi Seyyid Aliyyü'l-Kâdi bi Dimetoka (bir kelime okunamadı) ve abdü'z-zaif Togan bin Abdullah

2. Eş-şehîrü'l-Caslılı aslah'a-Llâhu-şanehumâ ve sâneha (?) ve kad ferega ve şeyyede binâyete erkânihü iftihar'

3. ü'l-mühendisîn v'ihiyarü f' (?) il-muâmîrîn el-üstazü'l-mahiru fi's-san'atihî İvaz bin Bâyezid erbaa işrine semanemietin.

Bu kitabeden, yapılması 823 H. (1420 M.) târihinde Pâdişah tarafından emrolunan cami inşaatına memuriyeti icabı olarak Dimetoka kadısı Seyyid Ali Efendi tarafından malzeme tedarük ve nezâret edildiği, Caslılı Toğan Beyin binâ emîni, *iftiharü'l-mühendisîn.. ve'l-muamirîn* İvaz bin Bâyezid'in mi'mar bulunduğu anlaşılıyor. Kadı Seyyid Ali Efendi ve Toğan Beyin hüviyetlerinin tesbitine imkân bulunamadıktan başka, Caslı'nın neresi olduğu anlaşılammaktadır⁵.

⁵ Toğan bin Abdullah'ın hüviyeti hakkında tereddüde düşülmekle beraber, Paşa Ali Beye Çelebi Sultan Mehmed tarafından verilen temliknâme (Belleten, III, C., 391. S, Levha C) şahid olarak imza eden Togan bin Abdullah ile aynı şahıs olması ve aynı vesikada imzası meycud Çaşnigir Elvan Bey gibi ricâl ile hem mertebe bir zat bulunduğu akla gelmektedir. Kezâlik Amasya'da Bayezid Paşa Cami'inin kapı kemerinde yazılı vakfiyede ismi okunan mi'mar Toğan bin Abdullah olması (Uzun-

Ancak mi'mar olan İvaz bin Bâyezid Yeşil Cami ve Türbenin de mi'marı olan İvaz Paşa bin Ahî Bâyezid olup Bursa'da medfundur. Bu kitabede nazar-ı dikkati celbeden cihet Paşa'ya "Mühendis" ünvanının izâfe edilmesi ve mâhir üstad ve imârcı olarak tavsif edilmesidir. Tahminimizce mühendis tâbiri ilk defa burada kullanılmıştır. Biz şahsan daha evvellere aid olanına rastlamadık.

İvaz Paşa'nın bundan başka eseri var mıdır? Şimdilik bir şey söylenemez. Fakat bu ibda'ıyla her cihetten mühim ba'zı hal tarzları ortaya koyarak bünyevî mi'mârî târihinde pek şerefli bir yer kazandığı muhakkaktır.

*

Yukarıda arzettiğimiz hususiyetleri ve tesirleri vaki olmasa bile bu cami müccerret olarak nisbetleri, güzelliği, azameti mi'marının Yeşil Cami ibdakârı İvaz

Paşa bulunması ve Edirne'nin yanı başındaki mevki hasebiyle korunması için harekete geçmeyi icap ettirecek derecede mühimdir. Açılan davaya rağmen Türk cemaatine teslim olunmayan âbideyi başka vasıtalarla kurtarmak, korumak ve ihya etmek lâzım gelmektedir. Kasaba evvelce tamamen Türk iken şimdi hicrete müheyya 19 âileden ibaret kalmış bir cemaatin zayıf omuzları bu muazzam yükü çekemez. Diğer 160 âileyi saymıyoruz, zira onlar kuvvet değil bir zaaf teşkil etmekte, nitekim arpa anbarı olarak zahire nezâretine bırakma keyfiyetinin de müsebbibleri bulunmaktadır.

Biz alarm işareti veriyoruz. Onun içindir ki, bu ilk etüdü biraz noksan olduğunu bilmekle beraber sunmakta tereddüt etmedik. Alâkalı makamlardan çarelerinin bir an evvel düşünülüp harekete geçilmesini bekleriz.

Çarşılıoğlu İsmail Hakkı *Kitâbeler*, İstanbul, 1927, 113. S. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, T. 2, Paris 1934, 30 S.) muhtemeldir. Bu taş mahkûk vakfiyenin okunması biraz şüpheli olmakla beraber, bir vezire mi'marlık eden zatın, pâdişahın mi'marı olan İvaz Paşa yanında binâ emniği yapması da akla

mülâyim gelmektedir. Belki bu mesâi iştiraki müstakbeldeki hassa mi'marları ve ser-mi'mârân-ı hassalık rütbelerinin ilk tatbikatıdır. Ancak her iki isimde de Dimetoka'daki Toğan Ağanın memleketi olan (Caslı) dan bahsedilmesidir ki bizi bunlar üzerinde karar vermektен alakoymaktadır.

Res. 1 — Dimetoka Kasabasının Meriç tarafından görünüşü.

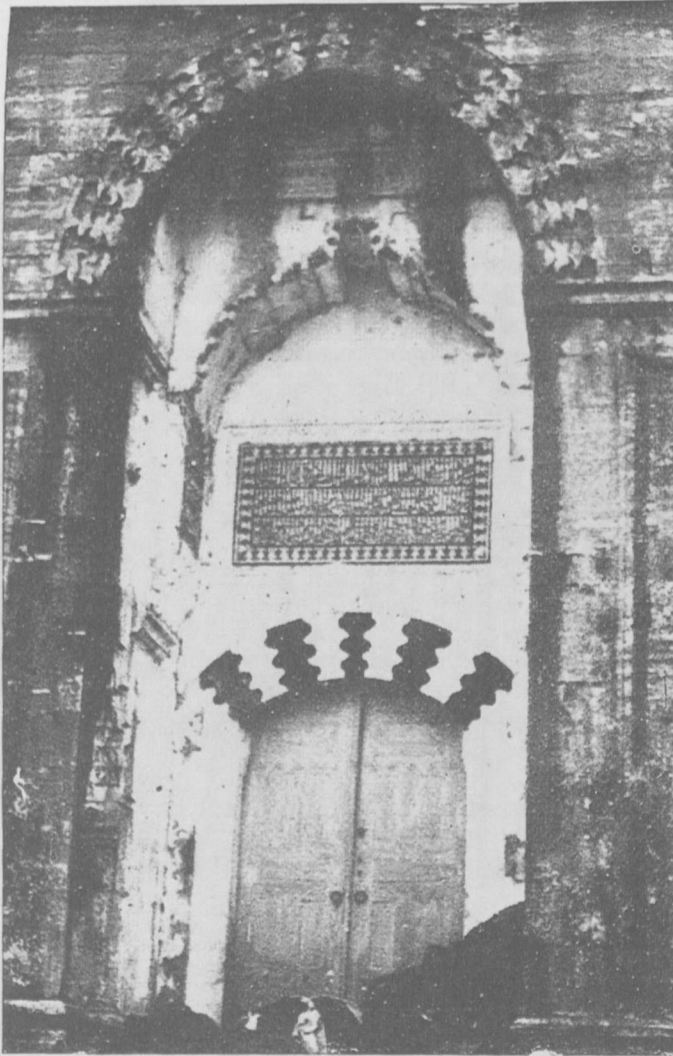
Res. 2 — Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Cami'inin cenub cehbesinden umumî görünüşü.

Res. 3 — Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Cami'inin medhal garb cebbhesi.

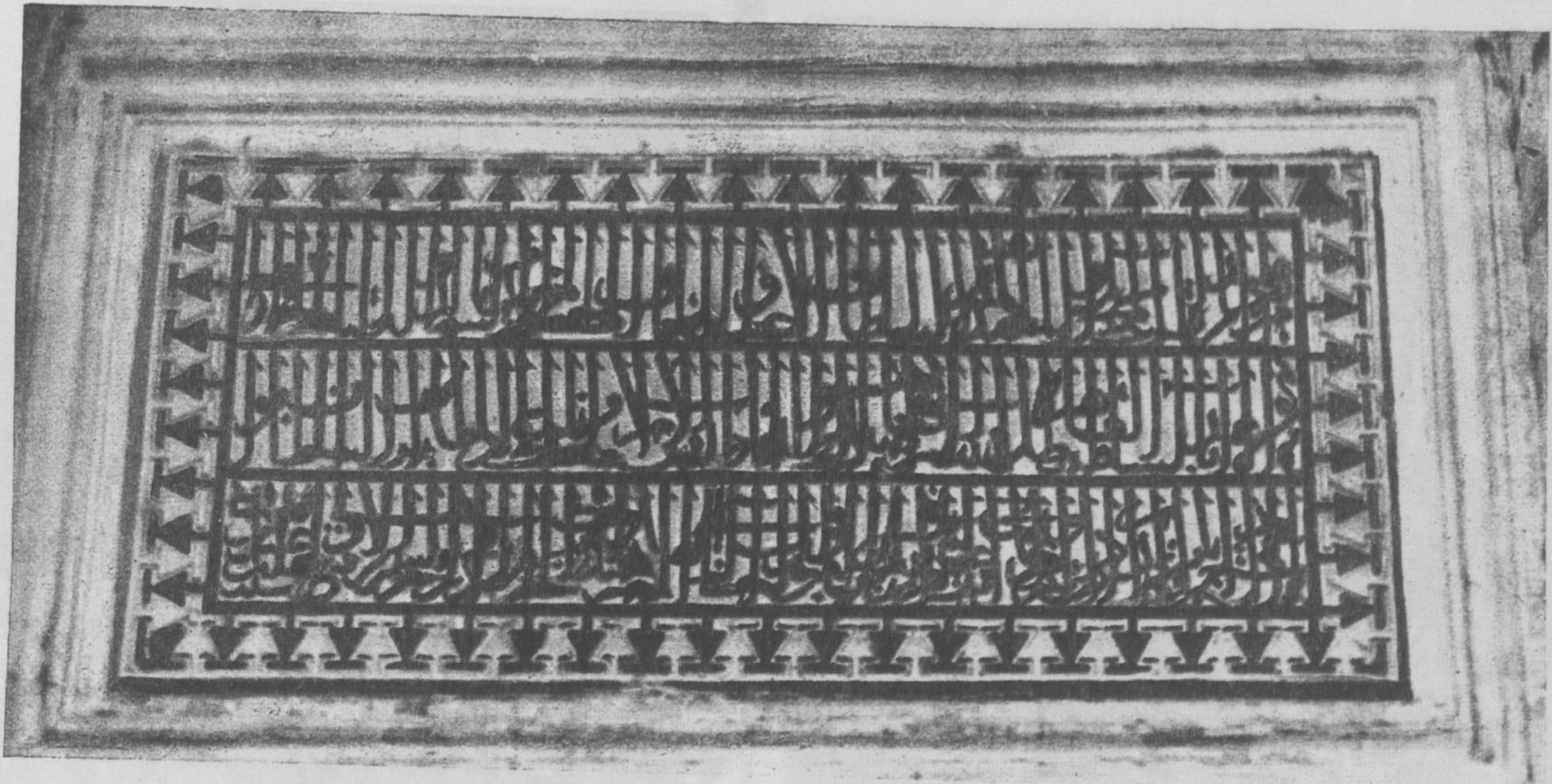
Res. 4 — Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Cami'inin cenub yüzü, ikinci kitâbe görünen ikinci kapıdadır, birinci kapı minare medhalidir.

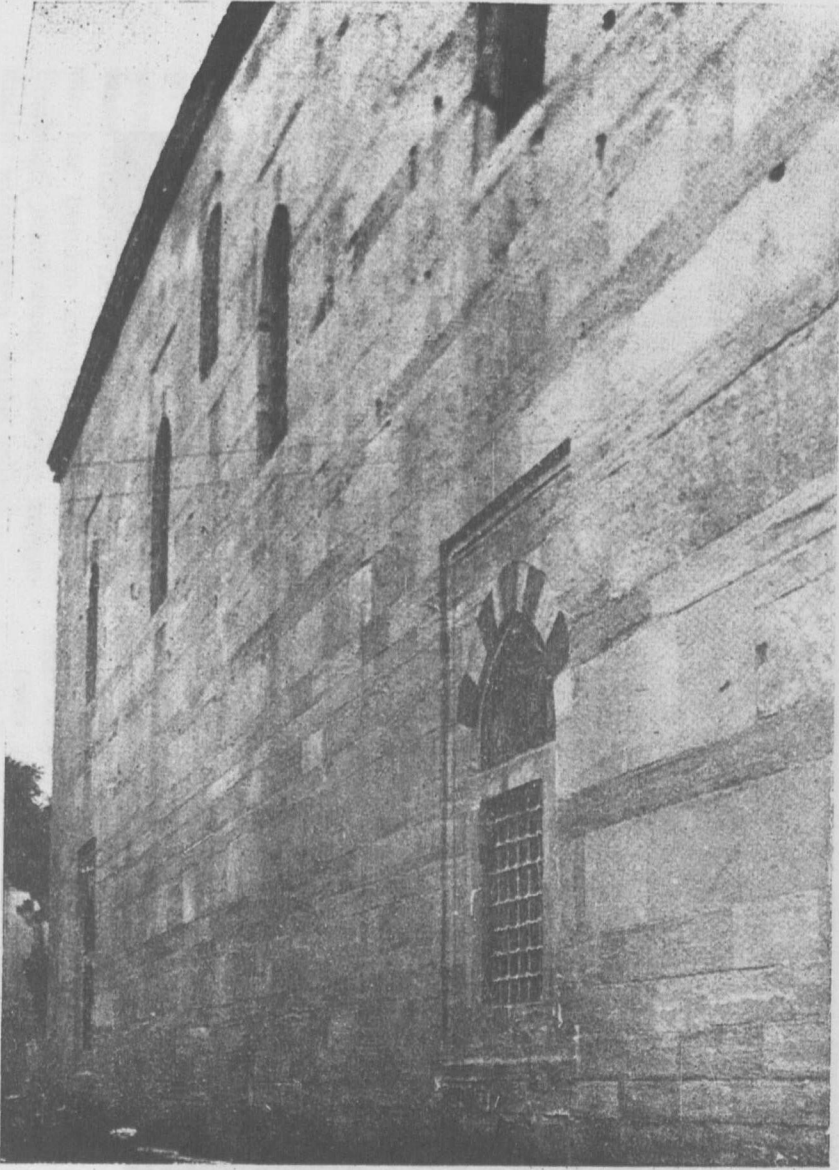
Res. 5 — Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Cami'inin garb cebhesindeki esas kapısı tafsilâtı.

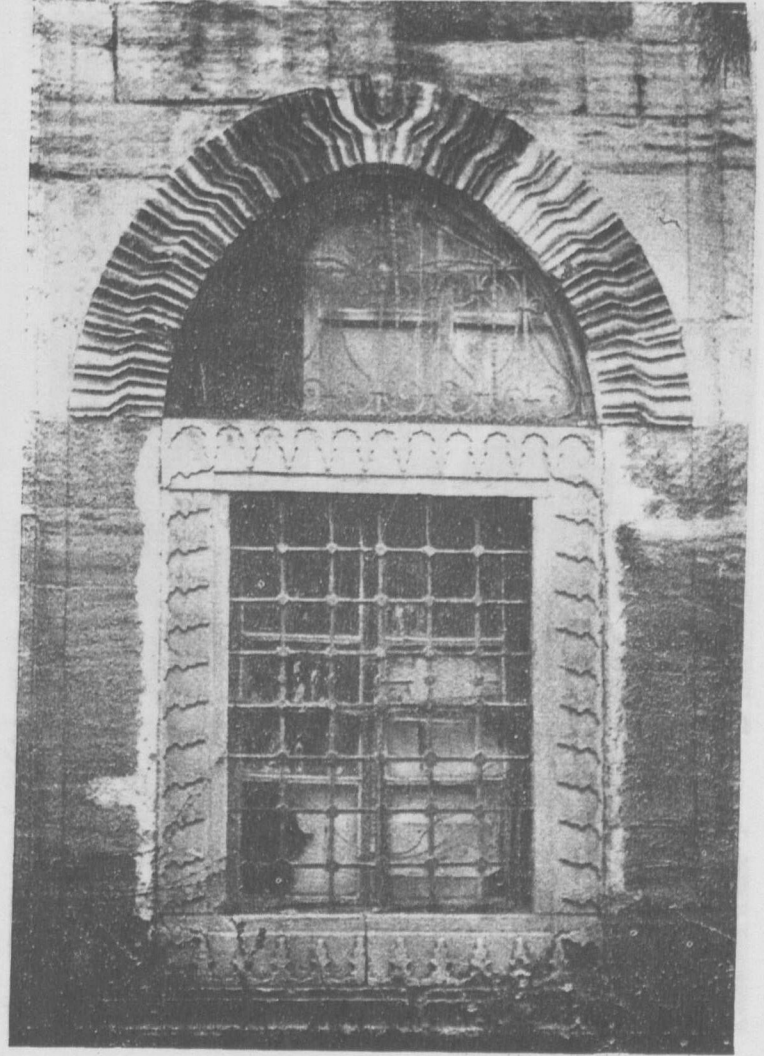
Res. 7 — Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed cami'i, cenub kapısındaki ikinci kitâbe.

Res. 6 — Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed cami'i, esas kapıdaki birinci kitâbe.

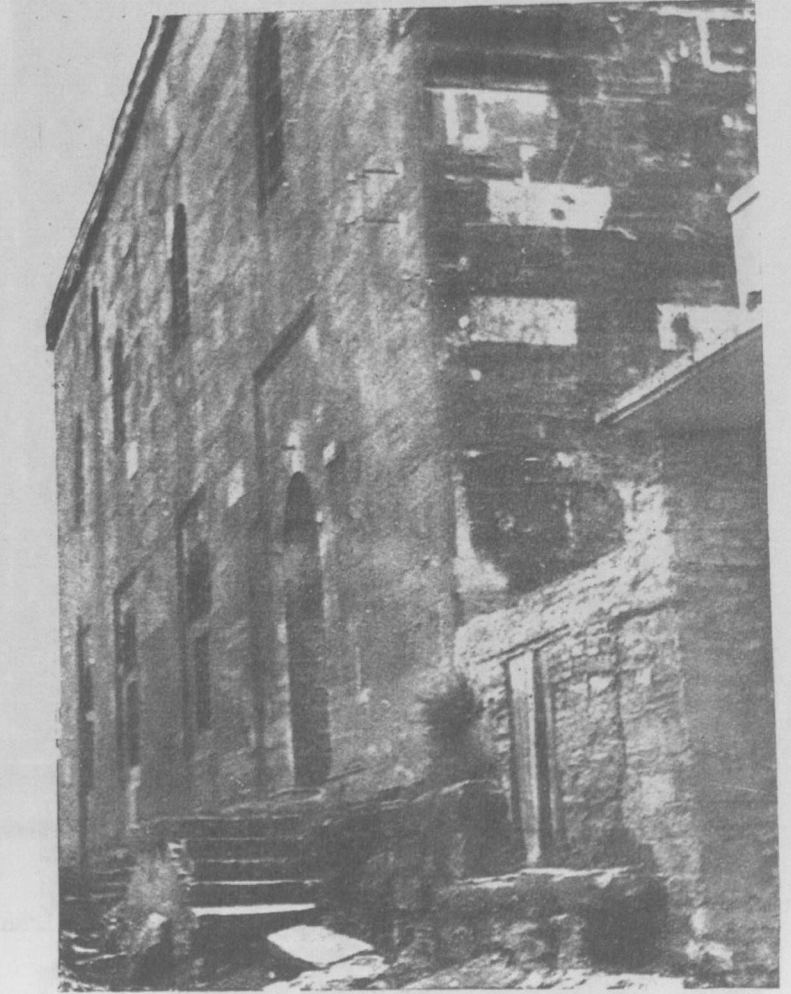
Res. 8 — Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Cami'i şark cebhesi.

Res. 9 — Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Cami'i pencere tafsilâtı.

Res. 10 — Dimatoka Çelebi Sultan Mehmed Camii pencere tafsilâtı.

Res. 11 — Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii şimal cebhesi.

KİTÂBELERDE (EBCED) HESABININ ROLÜ

SALÂHADDİN ELKER

Başvekâlet Arşiv Umum Müdür
Muavinliğinden emekli

Bilindiği gibi, eslâmımızın vaktiyle hâkimiyeti altında bulunan milyonlarca kilometre karelik arazinin her tarafında gerçek dinî veya ilmî gayelerle, gerçek doğrudan doğruya sosyal yardım maksadı ve yüksek bir medeniyet ve imarçılık duygusuyla vakıf ve tesis ettikleri türlü çeşit hayır mebanisi üzerlerindeki kitâbeler, bu tesislerin kimler tarafından hangi tarihte, neden dolayı ve ne gibi şartlar altında vücuda getirilmiş olduklarını öğretmek bakımından çok önemli birer vesikadır.

En büyük kısmı manzum olan bu gibi kitâbelerin arasında meşhur şairlerimiz tarafından, bir takım san'at incelikleriyle, çok güzel nazmedilmiş ve ma'ruf hattatlarımız tarafından da pek nefis yazılarla yazılmış olanları bu manzumelerin yukarıda temas ettiğimiz önemine edebî ve bediî bakımdan da ayrı bir kıymet kattığı ve EBCED hesabıyla bunlar arasında sıkı bir münasebet ve kaynaşma olduğu söylenebilir. Sırf bu keyfiyete dayanılarak EBCED hesabını münhasıran ŞİİR san'atına bağlamanın asla kabil olamayacağı da başkaca doğrudur. Zira EBCED hesaplı kitâbelerin tarih ve kronoloji bakımından ilmî etüdlerde YARDIMCI BİLGİ haysiyetiyle oynadığı rol olmaktan doğan mücerret değeri dışında ona ayrı bir hüviyet vermekle beraber, zaten daha aşağıda bir az temas ve işaretle edileceği üzere EBCED hesabı, edebiyat sahasının büsbütün haricinde daha bir takım ilimlerde de çok esaslı mevki sahibidir. İşte bundan dolayıdır ki, EBCED hesabının münhasıran edebiyat zaviyesinden mütalâasına imkân yoktur.

Şairler bu manzumelere TARİH ve kendilerine de MÜVERRİH adını vermişler¹ ve bu ünvanlardan bilhassa ilki herkes tarafından da benimsenmiştir. Zaten bu gibi manzum tarihler Osmanlı Türkleri arasında çok rağbete mazhar olduğundan müverrih-şairler, hemen her vesileden, her hâdiseden istifade ederek sayısız tarihler yazmışlardır².

Fakat müverrih-şairlerin her çeşit hâdiseden istifadeyle tarih nazmetmeleri muhataplarının gözüne girmek³ veya sadece câize (جائزة) koparmak gibi sebeplerden ileri gelmiş olsa bile, hâdiselerin rakam yerine kâim olmak üzere lâfız, kelime, cümle veya mevzûn kelâm halinde tesbit ve ifadesi takdirinde hafızada daha kuvvetle yerleştiği de tecrübeyle sâbittir⁴.

¹ Ey Sürürî bir müverrih pâdişâh-ı asriçün,
Yazmamış böyle iki târîhi beyt-i ahsene.
(SÜRÜRÎ divanından)

Yâd idüp zâtin müverrihler nasıl olmaz melûl?
(FATİN divanından)

Söylesün teşrifine târîh-i bâlâ şâirân.
(EŞREF PAŞA divanından)

² SÜRÜRÎ'nin topladığı ve AHMET CEVDET PAŞA'nın 1299 H. (1881 M.) yılında *Sürurî Mecmuası* adı altında bastırıldığı antolojide iki yüz küsur şair tarafından nazmedilmiş olan iki binden fazla tarih mısra'ı mevcuttur. Aralarında çok güzel ve sanatkârane, pek zarif ve mizahî olanları da bulunan bu tarihler, şairlerin ne kadar çeşitli, hattâ ne kadar acaip vesilelerden faydalanmış oldukları hakkında bize fikir verir.

³ Vak'a-nüvis LÜTFİ EFENDİ, İran hükümdarlarından FETH ALİ ŞAH'ın vefatına dair nazmettiği bir tarih mısra'ının ne suretle "feyz-ü rif'atine mukaddime-i mes'ûde" teşkil ettiğini bilhassa anlatır. (Bk. *Lütfî Tarihi*, IV/164).

⁴ Bu kanaat, *Solakzade* tarihinde şu beyit ile izhar ediliyor:

Olatâ herkesin hâtır- nişânı cümleten târîh,
Gele her söz ki nazma, vardur anun hıfz imkânı.
(*Fihrist-i Şahan* manzumesinden).

Bundan dolaydır ki, meselâ şair divanlarında, vefeyatnâmeler ve sair biyografyalarda, tarih kitaplarında ve nihayet şehirlerde ve kırlarda yollarımızın üstündeki çeşitli “*mebâni-i hayriyye*” ve “*âkârât-ı vakfiyye*” üzerlerinde mevzun veya mensûr lâfız, terkip ve ibareler halinde sayısız tarihlere rastlamaktayız.

Ancak bu gibi tarihlere, çok defa görüldüğü gibi, hâdiseye yılı ayrıca rakamla da gösterilmiş ise, yahut mevcut rakamlarda tereddüt uyandıran bir cihet varsa böyle hallerde tarih mısraını terkip eden harflerin EBCED hesabı ile nasıl hesaplanacağını veya nasıl kontrol edileceğini ve bu ameliyeler sırasında gözönünde tutulması gereken ve her zaman pek de basit olmıyan bazı hususiyetlerin nelerden ibaret olduğunu bilmek lâzımdır. Meselâ eski Sadr-ı Âzamlardan MORALI HASAN PAŞA'nın ANTAKYA'da te'sis ettiği vakıflara dair NABİ'nin divanından aldığımız şu tarihte:

Âsaf-i devran Hasan paşa-yi 'âll-men-zilet
Kim odur Şâhenşeh-i dehrin vezîr-i ekremi.
Etti ihyâ râh-ı Bcytullâh'da bu vakfi kim,
Def'ola havf, ola hüccâcın tarîk-ı eslemi.
Fî sebîl-illâh idüb hayrâta niyyet, eyledi,
Bezî-i mâliyle bu âsâr-ı cezîl-i a'zamî.
Câmi'ü hısn ü imâret, mekteb ü hammâm idüb,
Eyledi tertîb, râh-ı Hacc için, her elzemî.
Vaz'idüb şakk-i kalem, Nâbî dedi târlhini:
Eylesün Allah kabûl evkâf-ı sadr-ı ekremi.

(ایلسون الله قبول اوقاف صدر اکری)

1115

Vakfin te'sisi yılı, rakamla, 1115 olarak gösterildiği halde, tarih mısraındaki harflerin adedi hesaplandığı zaman bir sayı eksik olduğu, yani mısra harflerinin 1114 tuttuğu görülür. NABİ dahi arada görülen bu bir senelik farkın ayrıca ilâve edileceğini, TA'MİYE adı verilen

muamma ve lugaz (bilmece) usulüne göre, “vaz'idüb şakk-i kalem” ibaresiyle bize bildiriyor. Bu ibareden bir sayı ilâve edileceğini nasıl anlaşıldığını ise, ileride TA'MİYE bahsi üzerinde çalışmalarımız sırasında göreceğiz.

İşte vakıf meseleleriyle ilgili tarih kitâbelerini tetkika merak sardırان yeni amatörler arasında EBCED hesabının hususiyetleri hakkında yeter derecede bilgi edinmeye vakit ve fırsat bulamamış olanlar varsa, kendilerine nâciz bir hizmette bulunmak emeliyle bu mevzuun ana hatlarını aşağıda gözden geçirmeye çalışacağız.

EBCED HESABI. - Bu gün dahi Museviler tarafından kullanılmakta olan İbrânî alfâbesinin harf sırasına göre dizilmiş olup hemen de aynı telâffuzu, hattâ az çok farkla aynı şekilleri, muhafaza eden Arap harflerinden her birine, yine İbrânî alfâbesinde olduğu gibi, birer adet kıymeti verilmek suretiyle EBCED HESABI denilen sistem meydana gelmiştir. Şu fark ile ki Araplar, ancak 900 rakamına kadar varan İbrânî alfâbesinin sonundaki beş harf varyantını atarak yerine dillerinin telâffuz ihtiyacına göre yeniden harf şekli (revâdif) ilâve etmişler, ve böylece 1000 rakamını da gösteren müstakil bir harf daha hasıl olmuştur. İşte böylece Arap harfleriyle vücude gelen EBCED alfâbesi, her harfin sayı kıymetiyile birlikte, aşağıda gösterildiği:

ی	ط	ح	ز	و	د	ج	ب	ا	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ق	ص	ف	ع	س	ن	م	ل	ك	
20	30	40	50	60	70	80	90	100	

5 Harflere sayı kıymeti verilmesi usûlü, Yunan alfâbesinde de vardır. Bazı işaretleri de ihtiva etmesinden dolayı Arap ve İbrânî sisteminin ayrılması olan bu alfâbe, yanlarında sayı kıymetleriyle birlikte ansiklopedik neşriyatta münderic bulunduğ gibi, sahifeleri rakam yerine rakam kıymetini haiz harflerle numaralanmış ve hayli eskiden basılmış eksik ve oldukça harap yunanca bir eser Başvekâlet Arşiv Um. Müdürlüğü kütüphanesinde de mevcuttur.

6 EBCED alfâbesinin harf sırası, aslında, sağdan sola doğrudur, binaenaleyh buradaki tertibin aksinedir.

غ ظ ض ذ خ ث ت ش ر
200 300 400 500 600 700 800 900 1000

Yukarda alfâbede bulunmayan (آ ve أ) gibi şekillerin sayı değerleri, tıpkı elif harfi gibi (1) dir. Yine (جائزه) ve (نائب) kelimeleriyle (ياورئ طالع ، صدقه فطر) gibi terkiplerdeki HEMZE (ء) dahi (1) hesap olunur.

Bundan başka eskiden türkçeyi arap harfleriyle yazarken kullandığımız, sağır kef denilen ve (fi) sesi veren (ك) ile, farsçada (g) sesi veren ve kâf-ı farsî denilen (ب-پ) harfi dahi (20) sayılır. Keza, (ج-ج) ve (ز-ز) harfleri arasında sayıca eşitlik vardır. (حسبة) gibi kelimelerin son harfi (400) sayılır.

Ancak MAGRİB (Afrika) beldelerinde kullanılmakta olan EBCED alfâbesindeki harflerin sırası, sayı kıymetleri, v.s. yukarda kaydettiğimiz sistemden büsbütün ayırılır⁷.

İmdi, bahis mevzuumuz olan alfâbenin ilk dört harfinden terkip edilen EBCED (Abcad) kelimesi bu sisteme de alem olmuştur⁸. Bununla beraber EBCED

⁷ *İbn-i Haldun Mukaddimesi*'nin AHMET CEVDET PAŞA tarafından terceme edilmiş olan kısmının 175 nci sahifesinde, Bilhassa İBN-i HALDUN'un *Trablusgarb tarihini* türkçeye çeviren MEHEMMET NEHİCÜDDİN Efendi tarafından bu matbu' eserinin 21 nci sahifesindeki istitradında, AFRİKA'da kullanılan EBCED alfâbesi hakkında kıymetli izahat vardır.

⁸ Alfâbenin diğer harfleri de guruplaştırılarak kelimeler haline getirilmiştir. Bu kelimelerin vaktiyle memleketimizde (ebced, hevvez, hutti, kelemen, sa'fas, karaşet, sehaz, dazıgılan) suretinde telâffuz ve ifade edildiğini, hatta sonuna bir de (fe-tebarekallahü ahsenü'l-halikin) ibaresinin ilâve olduğunu, aramızdaki yaşlılar çok iyi hatırlarlar. Nitekim doktor M. RÜŞDÜ BEY'in 1274 H. (1857 M.) de bastırduğu *Nahbetü'l-efşâl* isimli orijinal ve kıymetli alfâbe kitabında da böylece dercedilmiştir. Ancak yukardaki kelimelerden sonuncusunu Osmanlı-Türkleri (dazıg) telâffuz ettikleri halde başka milletlerin bu kelimeyi telâffuz hususunda ayrıldıklarını, meselâ, (THOMAS PATRICK HUGHES) namındaki müelli-

hesabına HESAB-I CÜMMEL veya CÜMEL de denildiği gibi EBİCAD, EBUCAD nev'inden az çok farklı isimler de verilmiştir.

Bundan başka, harflerden teşkil edilen kelimeler etrafında bir takım efsanevî rivayetler kurulmuş, hattâ yukarda kaydettiğimiz sayı-harf eşitliğinden ayrı ve biri AFRİKA'ya mahsus dört muhtelif EBCED sistemi daha ihdas edilerek bu sistemler, içinden çıkılması cidden güç bir takım (Ulûm-ı hafiyeye), (Esrâr-ı hurûf), (Havas), v. s. bilgilere sıkı sıkıya bağlanmıştır⁹.

Mevzuumuzu yarım yamalak gözden geçirmiş olmamak için bu konu ile ilgili bulunan hususlara müteallik olarak teması zaruri gördüğümüz yukardaki kısa düşüncelerden sonra, şimdi artık EBCED hesabıyla tarih tanzimi meselesine geçiyoruz :

TARİH NEVİLERİ. - Müverrih-şairin edebî kudreti ve aruz vezninin imkânı nisbetinde bir hâdisenin mahiyetini ve bilhassa vukua geldiği HİCRİ SENEYİ manzum olarak gösteren TARİH, başlıca şu üç nev'e ayrılır :

- 1 - Tam;
- 2 - Mu'cem;
- 3 - Mühmel.

Eğer tarih mısraını teşkil eden BÜTÜN HARFLERİN ebced alfâbesindeki sayı kıymetleri hesaba katılırsa, bu türlü tarihlere (*T a m*) denir.

fin (*A Dictionary of Islam*) unvanlı eserindeki (zazigh) ve. halen memleketimizde Türkler için neşredilmekte olan *İslâm ansiklopedisi*'nde, yabancı aslından aynen alınmakla iktifa edilmiş olan (zazag) telâffuzlarında görüyoruz.

⁹ Astronomi, astroloji, simya, afsun, vefk (وفا) ilh, ilh.. gibi sahalarla ilgili bulunan, hattâ Musevilğin (Kabbala) denilen mistisizm ve gnostisizm sistemi ile de, anâsır v.s. bahislerde, bazı benzerlikleri görülen bu mes'eleler hakkında az çok fikir peydası için Erzurumlu meşhur İBRAHİM HAKKI'nın (*Ma'rifetnâme*) sine, *İbn-i Haldun Mukaddimesi*'nin CEVDET PAŞA tarafından terceme edilmiş kısmına, RİFAT efendinin (*Lâgat-ı tarihiyye ve coğrafiyye*) sine, ŞÜKRÜ BEY'in (*Sahba-yi mükerrrem*) ine... *Kabbala (Cabbalah, Cabbale)* için de garp dillerindeki ansiklopedik neşriyata müracaat olunması.

Eğer yalnız NOKTALI HARFLERİN sayı kıymetleri nazar-ı hesaba alınrsa böyle tarihe Mu'cem adı verilir¹⁰.

Bilâkis yalnız NOKTASIZ HARFLER hesaplanacaksa, o vakit tarih Mühmel olur¹¹.

Şair aruz veznine uymak zaruretin-den dolayı, tam, mu'cem ve mühmel tâbirlerini kullanamadığı veya bu zaruret dışında biraz da edebî sanat gösterişine kapıldığı zaman, adı geçen tâbirlerin yerine bir takım mürâdiflerden istifade eder. Bir de bu üç umumî taksimin yanı sıra Ta'miyeli tarih, v.s. gibi bazı neviler daha mevcuttur. Bütün bunlara ileride ayrıca temas edilecektir.

Müverrih tam, mu'cem, mühmel nevelerinden hangisini kullanmış ise, keyfiyeti manzumesinin son makta beytinde veya daha evvelki beytinde haber vermesi usul icâbıdır. Meselâ:

EŞREF PAŞA: Dedim hitâmına târih-i tam ey Eşref!

FATİN: Harf-i mühmelle dedim târih-i garrâsın, Fatin!

SENİH: Târih-i mu'cemiyle temennî eder Senih.

SÜRURÎ: Mu'cem-ü mühmel, Sürurî, yaz iki târih-i tâm. mısralarında olduğu gibi.

Şayet tarih nevelerinden hiç birisi tasrih edilmemiş ise, tarihin (tam) olduğu anlaşılır: KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA'dan aldığımız şu misalde görüldüğü gibi:

Bâ emr-i Hâkân-i cihan târih yaz,
İzzet, heman,
Bu câmiî Mahmud Han vakfından
âbâd eyledi.

1234

MÜRÂDİF TÂ'BİRLER. - Şair müverrihlerin çeşitli sebeplerden dolayı tam, mu'cem ve mühmel tâbirleri yerine bir takım mürâdif kelime ve ter-

kipler de kullandıklarından daha yukarıda bilmünasebe bahsetmiştik.

Tarihin nevini ta'yin ve ona göre hâdisce yılmı hesaplayabilmek için bilinmesi zaruri olan bu müteradiflerden başlıcalarını aşağıda gösteriyoruz:

1. - *Mu'cem tarihlerde* harflerin noktaları, şairlerce her nedense, kuyumculukta işlenen kıymetli taşlara ve bazan da gökyüzünde parıldayan yıldızlara benzetildiği için bu teşbihlerden mu'cem tarih hesabına doğan müteradif tâbirler aşağıdaki misallerde parantez içinde görülmektedir:

ZİVER PAŞA: (*Cevher-i târihime*) su verdi, Ziver, feyz-i cüd.

TRABZONLU E. HİLMÎ: Bu mısra (*cevherin târihidir*), bâkîlere bakma.

EŞREF PAŞA: Dedi târih-i (*cevher-dârını*) tebşîr edüp hâmem.

Keza: (*Cevâhirle*) müzeyyen eyledim misbâh-ı târihin.

İZZET MOLLA: İki târih-i (*mücevher*) eyledim, İzzet ayan.

FATİN: Kilk-i (*gevherdâr*) ile târihini yazdı Fatin.

SENİH: Âb-ı (*gevher*) oldu bu târihde câri Senih..

EŞREF PAŞA: Nola târihim, Eşref, olsa (*gevher-pâş-ı*) teşrifât.

Keza: Nidâ-yı bülbül-i tab'imdir, Eşref, (*gevherin*) târih.

Keza: Bu târih, Eşrefâ, (*ıkd-i güherdir*).

SENİH: Katra-i eşk olsa lâyıq (*nokta*) târihe Senih.

İZZET MOLLA: (*Nokta-i*) târih-i İzzet dâne olsun düşmene.

NEDİM: Dedi (*menkût*) ile târih-i itemâmın, Nedim, anın.

NABÎ: (*Menkûta hurûf*) ile târih edip dedi.

BURSALI İFFET: İffetâ (*dürdâne*) târih söyledim ta'mîrine.

FATİN: Misâl-i (*dürr-i yektâdır*), Fatin, târih-i tevcihi.

EŞREF PAŞA: Rîşte-i sulha iki târih çektim, Eşrefâ,

Dâne-i üsrüb bulup mânend-i (*dürr-i ferîd*).

İZZET MOLLA: Hurûf-i (*dâne-dârından*) hesâbettim bu târihi.

¹⁰ ve ¹¹ Noktalı harflere mu'cem (مجموع) ve noktasız harflere de mühmel (مهمل) deniliyor. Mu'cem tarihe Cevherî tarih denildiği gibi, Mühmel tarihe de Sâde tarih denilir.

ŞÜKRÎ ¹² : (*Tarsi'a*) sezâ, Şükri,
bu târîh-i sellîs.

İZZET MOLLA: Gılâfında yazıl-
sın (*hurde-i yâkûtîle*) târîh.

BURSALI İFFET: Geldi bir beyt-i
(*süreyyâ-rütbet*)-ü (*gevher-nazîr*).

AYNÎ: Sezâ (*ıkd-ı Süreyyâ*) dense bu
târîhime, Aynî.

Keza: (*Süreyyâ*) reşkeder târîh-i (*en-
cüm-tab'ına*), Aynî.

FATİN: Mâh olur dildâde bu tâ-
rîh-i (*encüm-dârına*).

EŞREF PAŞA: (*İlm-i nücüm*) ile he-
sâb ettim bu târîh, Eşrefâ.

BURSALI İFFET: Târîh-i bîmisâli
nazmoldu çün (*le'âli*).

2. - *Mühmel tarihlerde* kullanılan mü-
teradiflere dair misaller:

FAZIL-I ENDERUNÎ : Söyledim tâ-
rîhini, Fâzıl, (*hurûf-i sâde*) den.

NEDİM: Beyan etti Nedîmâ (*gayr-i
menkût*) ile târîhin.

TRABZONLU E. HİLMÎ: Beyt-i
âtînin (*huruf-i bi-nukûtiyle*) dahi.

3. - *Tarih'in tam olduğunu* ifade etmek
üzere dahi, aşağıda görülen neviden bazı
müteradif tabirlere raslanmaktadır:

SÜRURÎ: Ey Sürurî yaz iki târîh
(*bi-naks-u ziyâd*).

Keza: (*Girdi her harfi hisâba*) beytimin.

SENİH: Her mısra'ı (*târîh-i tāmamın*)
eder i'lân.

Velhasıl müverrih yukarda gözden
geçirdiğimiz bazı muayyen tâbirleri kul-
lanmak suretiyle, tarih mısraının bütün
harflerini mi yoksa noktalı veyahut nok-
tasız harflerini mi hesaplayacağımızı bize
bildirecekse de, bu tâbirlerin kullanış
tarzına dikkat edilmezse vehleten şaşır-
mak de mümkündür. Meselâ KEÇECİ
ZÂDE İZZET MOLLA'nın divanından,
hâdisе yılını gösteren rakamlarla birlikte
aldığımız şu:

Gevher-i bahr-i remeldir, İzzetâ,
târîh-i tam.

Kıldı câmi mescidi Tersânede Mah-
mud Hân.

(*قیلیدی جامع مسجدی ترسانهده محمود خان*)

1236

¹² *Sahba-yı mükerrem* müellifi.

makta' beytinde (târih-i tam) terki-
binin mevcudiyet ve sarahatine rağmen,
(*mu'cem tarih*) olduğu (*cevher-i bahr-i remel-
dir*) ibaresinden anlaşılıyor ¹³. Filhakika
mısra'ın yalnız noktalı harfleri hesaplan-
dığı taktirde altındaki (1236) rakamı çı-
kar. Şair (*tarih-i tam*) terki binini, vezin
doldurmak, aynı zamanda edebî san'at
göstermek arzusuyla kullanmış olmalı. Ni-
tekim SÜRURÎ'nin şu:

Mu'cem-ü mühmel, Sürurî, yaz iki
târîh-i tam.

mısra'ı da böyledir.

TA'MİYELİ TARİHLER. - Bir
mısra içindeki harflerin sayı yekünü vak'a
yılını tamamı tamamına gösteremezse
yani sayı eksik veya fazla olursa, bu farkı
gidermek için ta'miyeye müracaat
olunur. Ta'miye bir nevi muamma,
bir nevi bilmece mahiyetindedir ve mev-
zuumuzun oldukça önemli bir şubesidir.

Bir tarih mısraının hâdisе yılını ar-
tuksız, eksiksiz gösterememesi pek de mak-
bul sayılamıyacağından şair-müverrihler,
herhalde aruz vezninc uymak mecburi-
yetinden ileri gelen bu gibi kusurlu mıs-
ralarda tarih veya ilâve edilecek sayı far-
kını bildirirken, işi mümkün olduğu ka-
dar meharetli bir bilmece haline dökerek,
mevcut kusuru edebî san'atle telâfiye kal-
kışır. Fakat san'at göstereyim derken çö-
zülmesi çok güç ve yorucu ta'miyeler
yapması da doğru olmaz.

Şimdi bazı misaller ve tahliller yar-
dımıyla ta'miyenin esasları hakkında
umumî bir fikir edinmeye çalışacağız:

I. - EKSİK SAYININ TAMAM-
LANMASI.

Daha yukarda, NABÎ divanından al-
mış olduğumuz şu makta beytinden:

Vaz'edip şakk-i kalem, Nâbî dedi
târîhini

(Eylesün Allah kabûl evkaf-ı sadr-ı
ekremi.)

(*ایلسون الله قبول اوقاف صدر اکرمی*)

1115

¹³ Bilindiği gibi, aruz vezninin muhtelif
ölçü guruplarına (bahir) adı verilir. (Remel bahri)
bu ölçülerden biri ve bahis konumuz olan tari-
hin de veznidir.

bahsederken tarih mısra'nının yekûnu (1114) tuttuğunu, halbuki beytin altında (1115) gösterilmiş olduğunu, aradaki sayı farkının ta'miye ile kapatıldığını yazmıştık. Yani, vaktiyle kullanılmakta olan kamış kalemlerin uçları tıpkı bugünün çelik kalem uçları gibi şakkedilmiş (yarık) olurdu. İşte bu yarığı (1) adedine benzeten NABÎ bu sayının ilâve (vaz') edileceğini bahsi geçen ibare ile, örtülü bir tarzda anlatıyor.

Keza, sadr-ı âzam ÇORLULU ALİ PAŞA'nın İSTANBUL'da yaptırdığı cami, medrese ve tekke hakkında yine NABÎ'nin nazmettiği şu tarih de ta'miyelidir:

Elif imdâd edip lillâh lâfzında, dedi
târîh

Bu âlî câyı yaptı hasbcten lillâh
Alî paşa

(بو عالی جای یابدی حسبة الله علی پاشا)

1120

Bu beytin altındaki sene 1120, halbuki tarih mısra'nının sayı yekûnu 1119 dur. Aradaki (bir) eksiği tamamlamak için (elif) imdad ediyor. Yani elifin sayı kıymeti olan (1) ekleniyor.

Yine bu neviden olmak üzere, rakam-ilâvesine dair bir kaç ta'miye örneğini bu ta'miyelerde atıf ve telmih olunan hususlara dair kısa izahlarla birlikte göstermeyi faydalı bulduk:

SENİH: Hamse-i Âl-i Abâ¹⁴ avniyle
bu târîhde. (5 ilâve edilecek)

Keza: Bu târîh ile vahdâniyyet-i
Hakdan kıl istirham. (1 ilâve)

TRABZ.E. HİLMÎ: Dedi Hilmî-i
kemter Besmele sırriyle¹⁵ tâ-
rîhin. (2 ilâve)

Keza: Dedi Üçler¹⁶ gelip güher
târîh. (3 ilâve)

¹⁴ Hazret-i Peygamber, bir gün, damadı H. ALİ, kızı FATİMA ve torunları HASAN ve HÜSEYİN (r.a.) i giydiği abasının içine alıp kucaklamış ve ÂL-i ABA, HAMSE-i ÂL-i ABA tâbirleri de bundan kalmıştır. İslâmiyet aleminde kaza, musibet v.s. karşısında Hamse-i Âl-i Aba'nın mâ'nevî yardımından istiane bulunduğu malumdur. Şair de, burada, aynı vechile hareket ediyor.

¹⁵ Besmele'nin müstakil âyet olup olmaması ve bundan mütevellit bazı mezhebî meseleler, bundan ayrı olarak yine Besmele'nin ve bilhassa ilk harfi olan (ب) harfinin *esrâr-ı ledünniyye* baki-

Keza: Hilmî gelip Yediler târîhin
cttiller yâd . (7 ilâve)

Keza: Bir gelir, Hilmî, hayâle böyle
târîh-i nefîs. (1 ilâve)

Keza: Dedi Hilmî kulu bir şevk ile
târîh-i ra'nâsın. (1 ilâve)

Vak'a-nüvis SAMÎ: Olıcak galtide-ser
a'dâ,¹⁷ dedim târîhini. (5 ilâve)

SÜRURÎ: Şekl-i girdâb gelir fikre,¹⁸
yazarken târîh. (5 ilâve)

II. - FAZLA SAYININ TARHI.

Yukardaki misallerin aksine olarak tarih edilecek sayı miktarının bildiren bazı ta'miye örneklerini de aşağıda gösteriyoruz:

NABÎ: Dil-i Nâbî gibi akdı, dedi târîhin.

mından haiz olduğu ehemmiyet ve delâlet ettiği mânalar, gerek müfessirler ve din âlimleri, gerek havas ve ulûm-ı gaybiyye ile uğraşanlar arasında kendi işigal sahaları bakımından, geniş tetkik ve tefsirlere yol açmıştır. Meselâ AYDIN'lı MEHMED HAKKI'nın MİSİR'da basılmış arapça (*Hazine-tü'l-esrâr, Celiletü'l-ekbâr*) unvanlı eserinde, AYN-TAP'lı MEHEMMED efendi tarafından türkçeye terceme edilmiş olan (*Tibyan Tefsiri*) nin birinci cildinde, BURSA'da meşhur şeyh İSMAIL HAKKI'nın (*Ruhu'l-Mesnevî*) isimli Mesnevî şerhinin birinci cildinde, Diyanet işleri Reisliği tarafından bastırılmış olan (*Hak Dini, Kur'an Dili*) nin birinci cildinde, gerek *Besmele*, gerek bu mevzu'la yakından ilgili olan (be) harfinin havas ve ehemmiyeti hakkında sahifelerce tafsilât ve mutalâat vardır. GİRİTLİ meşhur AHMET RESMÎ efendi bile Darü's-saade ağalarının hal tercemelerin den bahseden (*Hamiletü'l-kübera*) unvanlı eserinde, bilvesiyle, (be) harfinin havasından bahseder.

¹⁶ Bir inanışa göre (Üçler, Yediler, Kırklar) ilh.. adı altında guruplaşmış olan ve (Ricalü'l-gayb) denilen bir takım zevat mevcuttur. Bunların ruhanî ve manevî kudret ve tasarruflara sahip oldukları, fakat kendilerini halktan gizledikleri söylenir. MEVLÂNÂ CAMÎ tarafından farsça te'lif ve BURSA'lı LÂMÎ ÇELEBÎ tarafından da türkçeye çevrilmiş olan (*Nefahatü'l-üns*) ün matbu' nüshasının 24. sahifesinden başlayan (*Ehl-i hall-ü akd*) bahsinde bu gibi zevat hakkında bazı malûmat verilmiştir.

¹⁷ Düşman başının (galtide) olmasını, yani yere çamur içine yuvarlanmasını, her nasılsa (yuvarlağa) benzeten, bu teşbihten de yuvarlak şeklindeki eski (beş) rakamına intikal eden şair böylece mısraın aded yekûnuna beş sayı ilâve edileceğini bildirmek istiyor...

¹⁸ Ma'kûs akıntılarının tesiriyle hasıl olan su çevrintisini (girdabı) eski beş rakamının yuvarlaklığına benzeten Sürürî bu suretle beş ilâve edileceğini anlatıyor.

(ab آب akıyor, yani bu iki harfin aded yekûnu olan 3 tarh ediliyor.)
SENİH: Düşdü bâ-eşk-i tazarru' işte târîh-i Senih.

(Ba با farsça (ile) manasına geldiğine göre mısradan zahiren "Senihin tarihi, tazarru' gözyaşı meydana geldi." anlamı çıkıyorsa da, diğer taraftan ب harfine (ba) denildiği cihetle, mısram başındaki "düşdü ba...." dan 2 tarh edileceği anlaşılıyor. Şair bir cinas yapmış.

HİLMİ: Hilmî çıkıp Yediler, târîhin ettiler yâd.

(Yediler çıkıyor, yani 7 tarh ediliyor. 16 sayılı haşiyeye bakınız.)

SENİH: Çerh-i gerdun ser-furu eyler bu târîhe Senih.

(Çerh-i gerdun başını eğiyor, yani چرخ kelimesinin başı olan چ = 3 tenzil ediliyor.)

SÜRURİ: Āsmân ser-dâdedir târîhine.

(asman آسمان başını veriyor, yani ilk harfi olan elif - 1 tenzil ediliyor.)

SEYYİD VEHBİ: Şeyh-i âlem alınca Behmen'in tâcin, dedi târih.

(Behmen بهمن kelimesinin baş harfi olan ب = 2 tenzil edilecek.)

SÜRURİ: Edince hüsn-i mâhî dil-rübüde, söyledim târîh.

(mah ماه kelimesinin kalbi olan elif = 1 tenzil edilecek).

Keza: Dil-i kân reşkile koptukda dedim târîhi.

(Kân کان kelimesinin kalbi olan elif = 1 tenzil edilecek).

NABİ: Dediler târîh-i mev'tin ah-ı bî-pâyân ile.

(Sonsuz ah آ ile, yani elif = 1 indirilecek.)

SÜRURİ: İ'tinâ-yi bî-nihayetle dedim târîhini.

(Nihayetsiz i'tina, yani sadece elif=1 indiriliyor.)

TRABZ. E. HİLMİ: Çıkdı biri, Hilmiyâ, söyledi târîh ana.
(1 tenzil.)

Yine bu gibi (çıkıp Üçler) veya (Yediler) çıktı... ta'miyelerinden 3 veya 7 tenzili anlaşılmalıdır.

DIKKAT EDİLECEK BİR MES'ELE. - Buraya kadar gözden geçirdiğimiz ta'miye misallerinde tarh veya ilâve edilecek sayıların, üstü kapalı bir ibare ile nasıl anlatıldığını gördük.

Ancak bu husus şair-müverrihin bi'tabi, keyfine tâbi olduğundan, indirilecek bir sayı bildiren ibarenin eklenecek sayı içinde kullanılması mümkündür. Binaenaleyh, ta'miye araştırılırken dikkat olunmazsa, hataya düşülebilir. Meselâ **NABİ, REHA** (Urfa) valisi **YUSUF PAŞA**'nın yaptırdığı çeşme için nazmettiği kitâbede birinin sayısı eksik, ikincisinin fazla olmak üzere, iki ta'miyeli tarih birden söylemiş ve işin dikkate değer tarafı bu tarihlerde tarh veya ilâve edilecek rakamları bildirmek içinde aynı mânaya gelen kelimeleri kullanmıştır. Kitâbenin bu iki tarihi ihtiva eden son beyitleri şunlardır:

Mâye-i cüşiş olup tab'ıma mänen-
de-i âb

Eyledim şevk-u tarabdan iki târîh ihda
Nuş eden ab-ı revanın dedi, Nâbî, târîh
Râh-ı ferdâya sebîl eyledi Yusuf
pâşâ

(راه فر دایه سبیل ایلدی یوسف پاشا)

Katra-i âbın içenler dedi, Nâbî, târîh
Ruh-ı ecdâdını şâd eyledi Yusuf pâşâ.

(روح اجدادینی شاد ایلدی یوسف پاشا)

1120

Görüldüğü gibi, buradaki mısra'ların 4. ve 6. sı tarihtir. Her ikisinin ta'miyesi de (ab = 3)ın içilmesidir. Yukarıdaki misallerden şimdiye kadar edindiğimiz fikre göre (ab) içilirse sayının tarh edilmesi daha tabi'i geliyor. Halbuki **NABİ** aynı mânaya gelen iki ibareyi, üstteki tarihte üç sayı ilâvesi, son satırdaki tarihte ise yine üç sayı tenzili için kullanmıştır!..

AHMED CEVDET PAŞA'nın *Belâgat-i Osmaniyye* sinde ve *Sürurî mecmuasın-*

da da münderiç bulunan aşağıdaki tarih örneği dahi ta'miye nevilereindir. CEVDET PAŞA bu türlü ta'miyelere ihraç-idhal usulü demekte ve musanna' tarihlerden saymaktadır. Mahiyetine gelince: Vaktiyle Osmanlılarla İranlılar arasında Hicrî 1144 (M. 1731) yılında akdedilmiş olan sulh muahedesi hakkında bir İranlı şair:

Cedel reft ez miyân-i şehryârân, it-tihâd âmed.

(جدل رفت از میان شهریاران اتحاد آمد)

1144

musraını tarih düşürmüş. Hâdisce yılını bulmak için (شهریاران = 767) adedinden (جدل - 37 çıkarılacak ve bâki kalan (730) a (اتحاد 414) adedi eklemek suretiyle (1144) bulunacaktır.

Sürurî mecmuası'nda bu türlü tarihlerden başka örnekler de vardır.

DiĞER TARİH NEVİLERİ. - Tarihler, bir de, (*lâfzan tarih*), (*ma'nen tarih*) veya aynı zamanda (*lâfzan ve ma'nen tarih*) veyahut (*düta, seta tarih*) gibi nevilere ayrılır. Bahşimizi eksik bırakmamak için bunlara da bir miktar temas edeceğiz.

Şimdiye kadar gördüğümüz tarih örnekleri hep (*ma'nen tarih*) nevindendi. Yani, bütünüyle muayyen bir (*ma'nâ*) ifade eden tarih musraının sayı yekûnu vak'a yılını gösteriyordu.

(*Lâfzan tarih*) ler ise bir kaç türlü oluyor:

a) Hâdisce yılı, bütün bir mısra yerine **TEK BİR KELİME** ve **TERKİP** ile ifade edilir. Meselâ **MÜSTAKİM ZÂDE** Süleyman Efendi *Tuhfe-i hattatin* unvanlı eserinde hattatların piri addedilen meşhur **ŞEYH HAMDULLAH**'ın doğumuna temeşşuk (تمشق = 840) kelimesini ve ölümüne de dayf-i İlâh (ضيف الله = 926) terkiğini tarih düşürmüş¹⁹ *Tuhfe-i hattatin*'de bu gibi tarihler pek çoktur.

¹⁹ Yukardaki örnekleri sırf bir misal vermek için aldık. Diğer bazı eserlerle tehaluf halinde bulunan vak'a senelerinin doğruluğu sadedimizin dışında kalır.

b) Yine bunun gibi, bazı kitapların isimleri de, harf adetleriyle bahsettikleri hâdiselerin geçtiği yılı veya kitabın telif senesini gösterir. Meselâ vak'a-nüvis **E-SAT** Efendinin Yeniçeri ocağının lâgvı hâdisesini hikâye eden kitabının adı olan *Üss-i zafer* terkiibi, bu hadisenin cereyan ettiği Hicrî (1241) yılını ifham eder.

c) Mevzun bir mısra içinde yalnız bir kaç kelime vak'a yılını gösterirse, yine *lâfzan tarih* olur. Meselâ **NABİ**'nin şu tarihinde:

Ana târîhdir işâret, Nâbîya,

Hak kelâmında (hüve'l-fazlu'l-mübîn)

parantez içine aldığımız hüve'l-fazlu'l-mübîn (*هو الفضل المبين*) terkiibinin hâdisce yılını göstermekte olması gibi.

d) Keza, meşhur **ÂŞİK PAŞA**'nın te'lif etmiş olduğu *Ma'arifnâme* (*Garibnâme*) nin tamamlandığı tarihi bildiren şu beyitte:

Yedi yüz otuz yılında Hicretin

Sözü erdi hatminé bu fikretin

lâfzan tarihtir. Zira burada hâdisce yılı adedler ile değil, lâfızlarla gösterilmiştir²⁰.

Buna mukabil, şu iki tarih örneğinde:

ASİM: Bin yüz on beşde tamâm
oldu bu vâlâ câmi'

SÜRURİ: Bin iki yüz altı salın Hak
mübarek eylesin.

vak'a seneleri hem sayı hem de lâfız ile gösterildiği için bu türlü tarihlere *lâfzan ve ma'nen tarih* adı verilmekte ve *musanna' tarihler* arasında sayılmaktadır.

²⁰ İntibamız yanlış değilse, İranlılar arasında daha ziyade bu çeşit (*lâfzan tarih*) lerin rağbet bulmuş olduğunu düşünüyoruz. Meselâ **ŞAM-DANİ ZADE**'nin Hicrî 1338 de **İSTANBUL**'da basılmış olan (*Mürüü't-tevarih*) ine, bu neviden farsça bir hayli tarih tahşiyeye edilmiştir. Bilvesiyle kaydedelim ki, Araplar arasında **EBCED** hesabı ile manzum tarihler yapılıp yapılmadığı hakkında, bu dilde geniş vukufu olduğunu bildiğimiz bazı zevat nezdindeki soruşturmalarımız, maalesef tatminkâr bir netice vermedi. Vakıa *Sürurî Mecmuası*'nda bir hayli manzum arapça tarih örneği var. Fakat bunlar daha ziyade Türklerin eseridir.

Sözümüze artık son verirken, ebced hesabıyla tarih tanziminin ancak hicrî sekizinci, milâdî ondördüncü asır sonlarında zuhur etmiş olduğunu *Belâgat-i Osmaniye* den öğrendiğimizi de ilâve edelim.

Şu halde ebced hesaplı tarihler, beş yüz yılı müteceviz müddet zarfında gerek münevver tabaka, gerek halk arasında büyük rağbete mazhar olduktan ve bu yolda sayılamıyacak kadar çok miktarda eser meydana getirildikten sonra²¹ -hiç olmazsa memleketimizde Lâtin harflerinin kabulünü müteakip- Arap harfleriyle birlikte maziye karışmıştır. Bununla beraber, bu tarihlerin mühim bir kısmı eski günlere ait ictimaî, tarihî ve bu arada bilhassa Vakfa taallük eden tetkiklerde büyük ölçüde (yardımcı bilgi) rolünü oynamakta veya bu tetkikleri genişletecek ve kolaylaştıracak ipuçları vermekte devam edecektir. Edebî zevki hakikaten tatmin edecek kıymette olan bir kısmı da ayrılırsa, geriye kalan büyük bir kısmının san'at bakımından değerleri

²¹ Hammer, memleketimizde vaktiyle bu gibi tarihlere karşı gösterilen geniş alâkayı, uzunca bir haşiyeye halinde kendi kıyas ve hükümlerine göre aleyhimizde tefsir ve tenkid eder. (Bk. *Hammer Tarihi*'nin HELLERT tarafından fransızcaya tercemesi, c. 15, s. 164).

çok şüphelidir. Hele asıl vazifesi güzel bir eda ile hâdiseleri tesbitten ibaret olmak lâzım gelen bu gibi manzumeleri tertip edenlerden bazıları *DÜTA*, *SETA*²² hatta bir dereceye kadar *TEVŞİH*²³, v.s. neviden tarihlerde ne ise amma, -işi büsbütün ifrata götürerek meselâ yalnız dört mısra'dan altmış dört vechile tarih²⁴ veya tek bir beyitten seksen türlü tarih²⁵ çıkarmaları ve yine meselâ meşhur *SÜRURÎ* ve daha başkalarının buna benzer marifetleri, emsali nadir birer san'at eseri olsa bile ilâhî bir mevhibe olan fikir kabiliyetini böylece boş yere israf ve tebah etmelerine ne kadar acınılsa azdır.

²² Bir tarih mısra'ının aded yekûnu vak'a senesini iki kere gösteriyorsa böyle tarihlere *DÜTA TARİH*, üç kere gösteriyorsa *SETA TARİH* diyorlar. Yine bunun gibi tek bir manzume içinde hadise yılı ayrı ayrı ifham eden iki veya üç tarih mısraı varsa bu gibi manzumelere de *DÜTA*, *SETA* deniliyor.

²³ Mısra'ların ilk harflerinin kelime teşkiline verilen isim. Bu türlü eserlere *MÜVEŞŞAH* deniliyor.

²⁴ *BURSA* tarihlerinden (*Güldeste-i riyaz-ı ifan ilh..*) unvanlı eserin 159. sahifesinde şair *RESMÎ*'nin tarihi.

²⁵ *ATA BEY*'in *Enderun Tarihi*'ndeki takrizler arasında, *FİLİBE* mutasarrıfı *HAKKI BEY*'in tarihi (cilt 1, sahife 8).

EDİRNE'DE ŞAH MELEK PAŞA CAMİ'İ NAKIŞLARI HAKKINDA

832 (1429)

Ord. Prof. Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

Üstad Tahsin Öz'ün Topkapı Sarayı Müzesinde Müdiriyeti zamanında, odasında gözüme bir çini bordür ilişti. Bursa'da gördüğüm bir tipe benzemekle beraber, bir az daha üstünlüğü vardı ve bende de böyle bir örnek yoktu. Sordum: Mimar Ali Saim Ülgen'in Edirne'den gelirken getirdiğini ve zannınca Şah Melek adında bir camide bulmuş olduğunu öğrendim. Hemen bu ad zihnimde yer etti, Edirne'de böyle bir yer de işitmemiştim. Çini bordürü istedim. Talebemle beraber birer örneğini yaptık. Mimar Ali Saim Ülgende Çiniyi getirdiği yerin orası olduğunu söyledi. Ben rahmetli Rifat Osman'ın *Edirne Rehnüması*nı karıştırdım; sair notları ve müsveddeleri gözden geçirdim. Biraz fikir edindim ve gittiğimde, Edirne'de meşgul olacağım konuların başına bunu da yazdım. 1 Haziran 1946 da Edirne'de tetkik gezisine çıktığım zaman, misafiri olduğum Haydar Sunter'le ilk işim Şah Melek'i gidip görmek oldu.

Mihal Köprüsüne doğru, evleri yıkılıp tarla haline gelen mahallelerin bozuk kaldırımli sokaklarından ilerledik. Köprü başına geldik. Köprünün şehir tarafında ve yolun solunda ufak kubbeli bir cami ile karşılaştık. Bahçesine kolaylıkla girdik. Cami'in kitâbesi aradığımız yerin orası olduğunu, bize söyledi. Kapalı olan cami'in anahtarını, köprüyü bekleyen askerlerin yedeklerinden biri, karşı kıyıda birisinden bulup getirdi.

Anahtar beklerken, cami'in kabristanında dolaştık. Devrinin eski ve lâhîmîsi yapılmış bir kabriyle karşılaştık. Cami'in Bânisi Şah Melek'in olduğu-

nu sandık, okuduğumuz tarihî kaynaklar da böyle söyledi.

Cami'in nefis kapısı önündeyiz. Üzerinde şu kitabeyi okuduk.

يعمروا (؟) هذا المسجد في أيام دولة سلطان مراد
خان بن محمد خان خلد ملكه وسنة وعمر شاه
ملك بن شاذى تقبل الله الكرم منه أمين تاريخ
شهر رمضان سنة اثنين وثلاثين وثمانمائة

Şazi (Şadi) adında bir zâtın oğlu olan Şah Melek, Çelebi Sultan Mehmed oğlu II. Sultan Murad zamanında 832 senesi ramazanında (1429) bu âbideyi diktirmiş.

Anahtar beklerken kapının çevresinde taşa oyularak hendesi şekillerle yazılmış firûze renkli kâşi ile sıralanmış yazılı motifi, çözmek için, kareli kâğda yazdım. Sonradan başvurduğum me'hazlerimden, âyet olduğunu öğrendiğim yazılarda

Allahu Ganiyyün

ibaresinin zarif bir şekilde tekerrürle sıralandığını okudum. Bir ân, beş yüz sene önceye uzandım. Kapıyı ilk yapıldığı zamandaki haliyle bütün azameti ve yeniliğiyle seyrettim ve bugünkü durumuna üzüldüm. Kapının taş işçiliği pek zevkime gitti. Mezaristanın perişan haline üzüldüm. Câmî'in ön cephesindeki taş yerleri kapının solunda son cemaat yeri gibi ufak revaklı veya kubbeli yerlerin olabileceğini hatırıma getirdi.

Cami'in minaresini bulamadık. Rahmetli Dr. Rifat Osman'ın lütfedip çizdiği plândan öğrendik ki, câmî'in sol ve,

önünde durduğumuz, kapısının sağında imiş. Balkan harbinde Edirne şehrinc yapılan Bulgarların marifet gösterme bom bardımanlarından birinde 1328 senesi kânun-i sanisinde (1910) mermi isabetiyle yıkılmıştır. Biz yerini bile bulmakta güçlük çektik. Anahtar hazır olduğundan, kapının önüne tekrar geldik. Yukarıda yazılı ibareyi okuduğumuz bordürün vaktiyle siva ile kapatıldığını rivayet eden Rifat Osman'ın bana eskiden beri sırayet eden ruhiyle beraber câmi'c girdik.

Pencerelerin aralarında Ali Saim Ülgen'in getirdiği çini bordürlerle karşılaştık. Her tarafta bu bordürden başka çeşit yok. Bir ters bir yüz devam ediyor. Köşelerde, iyice kesilerek, ufak farklarla intibak ettirilmiş.

Vaktâ Bursa'da buna benzer bordür gördük. Fakat bunu daha itinalı, yani Rumileri içinde ayrıca birer çizgi halinde bulduk. Bu bordürler altı köşe firuze kâşileri çerçevelemiş. Firuzeler Bursa'dakilerin ve Edirne'de Muradiye'dekinin aynı büyüklükte. Üzerlerinde biraz kirlilikler görüyor ve satırlarına basınızı hürmetle eğiyorsunuz. Bir de ne görsünüz, mahiyetleri anlaşılmayan nakışlar değil mi? Sebebini biraz aşağıda yazacağım bir husustan dolayı, karar-mışlar. Derhal zihninizi, acaba Bursa'da ve İstanbul'da Çinili Köşk'te olduğu gibi bu miksiyon gibi bir boya ile nakış yapıp üzerine altun varak yapıştırılmış mı? düşüncesi kaplıyor. Daha eğiliyorsunuz. Artık bu, sanatkârına tam bir hürmet yerine geçiyor. Altun parçalarını da buluyorsunuz. Düşünceniz sizi yanıltmamıştır. Şimdi de nakışların mahiyetini araştırıyorsunuz. Lâkin anlaşılmayacak kadar bozulmuş, hattâ kalmamış. Buna sebep ne olabilir? diye düşünüyorsunuz. Sebebini kolayca buluyorsunuz. Rutubet!. Başka bir diğer sebebini daha keşfediyorsunuz. Yukarıda söylediğim gibi çini bordürleri, aralarında altı köşe firuzeler üzerinde bu altun nakışları badana etmişler. İşte eski zevkimizle yeni zevkimizin mukayesesi!.. O zamanki zevkimiz bu çinileri

ve bordürleri yaratmış. Son asırdaki zevkimizin derecesi siva ve badana ile bunları örtmek olmuş.

Hem ben Edirne'de bir şeyin farkında oldum. Bir mâbedde çini var, lâkin duvarların üzerinde mutlaka fresk nakışlar dolu. Bunlar zamanla biraz ilk yapıldıkları zamanın revnakını kaybetmişler. Onları bırakmak doğru iken üzerlerine badana çekmişler. Buna ihtimal verebilir misiniz ki, Şah Melek'de yalnız pencere araları çini olsun da diğer taraflar kubbe ve kasnaklar siva ile badana. Çini üzerini altunla süsleyecek kadar ileri giden ve incelen bir zevk kubbeleri ve duvarları boş bıraksın, bu nasıl olur? Hele bizim memlekette bu hiç görülmemiştir. İşte Üç Şerefelinin şadırvan avlusundaki kubbeler ve kasnaklarının devrine aid nakışları; İşte Muradiye'nin iki büyük kubbesi aralarındaki devrinin nakışları. Buraları boş kalsın buna imkân var mı? O halde Şah Melek'in tavanı da ve duvarları da nasıl boş kalır. Siva tabakaları altında kimbilir, devrinin ne güzel freskleri vardır? Bir seyahatında bunun aydınlatılmasını Ali Saim Ülgen'den dilerim. Selçuk stilinde bu 7 adet çini panolarının önünden geçtikten sonra mihraba geliyoruz. Tarihleri açıyorsunuz, mihrabı hakkında şu mütalâa var: (*Alçı mihrabı kâşî ile kaplı iken mürur-ı eyyam ile bozularak boya ile örtülmüştür.*) Fakat tetkikinizde burada tâ yapılışından beri bir alçı ve alçıdan oyma hendesi nakışlı ve Rumilerle süslü ve boyalı bir mihrab görüyorsunuz. İşçiliği Bursa Yeşil Cami odalarında ve Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Raht hazinesi hücre içi ve kapı ve pencere çerçeveleri işçiliğinde, yalnız bu sonuncular renksiz. Şah Melek'tekiler renkli. Sıvaların düşen yerlerinden böyle görülüyor ve iğne ile kabarttığımız bir sıvanın altı da bu zannı kuvvetlendiriyor. Aslı kâşî kaplı değildir, lâkin üzerlerinde durulması behemehal istampaları yapılması gerçeken belli başlı mevzulardandır. Vaktimizin azlığından burada kalamıyoruz. Gittiğimiz zaman akşama rastlıyor, hava kararıyor.

Şah Melek'ten çıkınca şöyle düşünüyorum. Bunlar herkesin kaderince yapılan anıtlardır. Şah Melek, Yıldırım, oğulları İsa, Musa, Emir Süleyman, Çelebi Sultan Mehmed ve nihayet II. Sultan Murad devrini orada idrâk etmiş bir emîrdir. Tarihler hepsinin devrinde güzide hizmetleri olduğunu ve hattâ Şehzadeler kavgalarında mühim roller oynadığını yazıyor¹. II. Sultan Murad zamanında da el üstünde tutulması, sevildiğini ve sayıldığını gösterir. II. Sultan Murad ki tarihimizin üzerinde ilimler ve san'atler tarihi noktasından da durulması icabeden büyüklerimizden biridir. Şah Melek bu son iki pâdişaha yararlıklar göstermiştir. O ince hassas ruhlu bir insandır. O Edirne'yi ne kadar sevmiş ve benimsemiştir. Diktiği cami ve medrese.... adındaki âbideler bugün hâlâ mâmur bir halde ayakta durmaktadır. Onun âbideleri kendi ruhunun zarif ve salâbetli taraflarının azametli ve mütevazi cihetleridir. Bu gün kendisinin bizlere benziyen vücudünden eser kalmadığı gibi, devrinin âlim, fâdolları ve emîrlerinin de mütevazi vücutlarından bir iz kalmamış, onları asılları olan toprak çürütmüştür. Amma tahaccür eden eserleri hâlâ yaşıyor. Edirne'nin mürtefi' bir noktasına, bulamazsanız, her hangi bir minaresinin tepesine çıkınız. Hepsini kendi anıtlarıyla hayatta ve dikilmiş bulursunuz. Herkes o ulu Pâdişahın azametli eseri yanında tevazuları derecesine göre küçük birer anıt yapmışlar, İşte bugün ayakta duran o serdârın leşkerlerini birer birer istikamet ve minarelerinden sayarsınız. Sayarken tıpkı bir meydanda II. Murad'ı âlimlerini ve vezirlerini bir törende toplanmışlar da isimleri sayılıyormuş hissine kapılıyorsunuz. Tarihlerimizin satırları bunlarla yaşarken, buldukları yerlerde de pâyidar olan ve varlığını oralarda sağlayan ancak eserlerdir. Edirne bunlardan ibaret değildir. Bunlar toplanarak Edirne'yi yapmışlardır. İşte o devri, yani kendi yaptıkları Edirne'yi bunlar yaşatıyor. Herhalde şâhâne saydığımız

¹ Osman Nuri Peremeci: *Edirne Tarihi* 1940 S. 64.

eserlerin yanı başında ancak hakikî büyüklerine eğik başlar arasında sorguçu düşmüş, yani minaresi yıkılmış, Şah Meleği'de görüyorsunuz. Ne ulvî manzara ve ne güzel temadî eden yaşama.

Şah Melek Paşa'nın hayır eseri yalnız bu câmi'den ibaret değildir. Onun ayrıca bir de medresesi vardır. 50 ve 60 lık medreselerine göre müderrisi 25 akçe gündelik alır. Bunu bize Rumeli medreseleri listesi öğretti.² Bu medresenin bulunduğu mahalle Hucerâtı Şah Melek Mahallesi denmektedir.³ Bulduğu yere Şah Melek Çıkmazı deniyor. Burada harap ve sakı ahşap bir mescidden bahsediliyor. Bânisi olan Şah Melek Paşa burada değil, yukarıda yazdığımız üzere, cami'i bahçesinde gömülmüştür. İşte bu mescit, medrese hücreleri, odalarına ait olmalıdır. Bu medrese O. N. Peremeci'nin de yazdığına göre bu civarda olmalıdır. Esasen Mihal Gazi köprüsü'nün bu cami'e mukabil sağ yanında hemen tahkikına imkân bulmadığım harabeler vardır.

Gerek burasının ve gerek ayrıca câmi'inin bulunduğu semt Kafes kapı civarı Şah Melek Paşa mahallesi diye meşhur, Mihal köprüsü'ne giden yola da Mihal Köprüsü Caddesi denir. Şah Melek Paşa mahallesindeki medresede rivayete göre -O. N. P. Fatih Sultan Mehmed'in hocası Tokatlı Molla Husrev (Mehmed b. Feramürz b. Hoca Ali) ders okumuş ve pek çok talebe yetiştirmiştir.

Ravzatul'tekâyâ ve'l zevâyâ der Edirne (روضۃ التکایا و الزویا در آدرنه) den Dr.

Rifat Osman'ın aldığı nota göre Yıldırım semtinde Hızırlık'da mevcut Hızırlık tekkesi'nin ilk bânisi Şah Melek Bey'dir. Sonra bunu, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Maktûl İbrahim Paşa yeniden yaptırmıştır. Bu da Şah Melek Paşa'nın şimdi öğrendi-

² (Süleymaniye Umumi Kütüphanesi Esad efendi kısmı). No. T.T.E. Medreseler dosyasında)

³ Edirneli Ahmed Badî efendi: *Riyaz-ı Belde-i Edirne*. Edirne'de (Selimiye Kütüphanesi) Müclif hattıyla nüsha cild: 1.

ğimiz bir diğer hayrı oluyor. O. N. Peremeci muayyen kaynaklardan istifade ederek yazdığı *Edirne Tarihi*'nde me'hazini bildirmiyerek Şah Melek Paşa'ya (kör) demektedir.

Yine bu me'haz cami'in zedelenen kısımlarını Cumhuriyet gününde onarıldığını yazıyor. Dr. Rifat Osman da Bulgarlar tarafından yapılan bombardımandan müteessir olan vakıf binalarından saymakta, minare ve kapısının zarar ve ziyanı o zamana göre 50.000 kuruş tahmin edilmektedir.

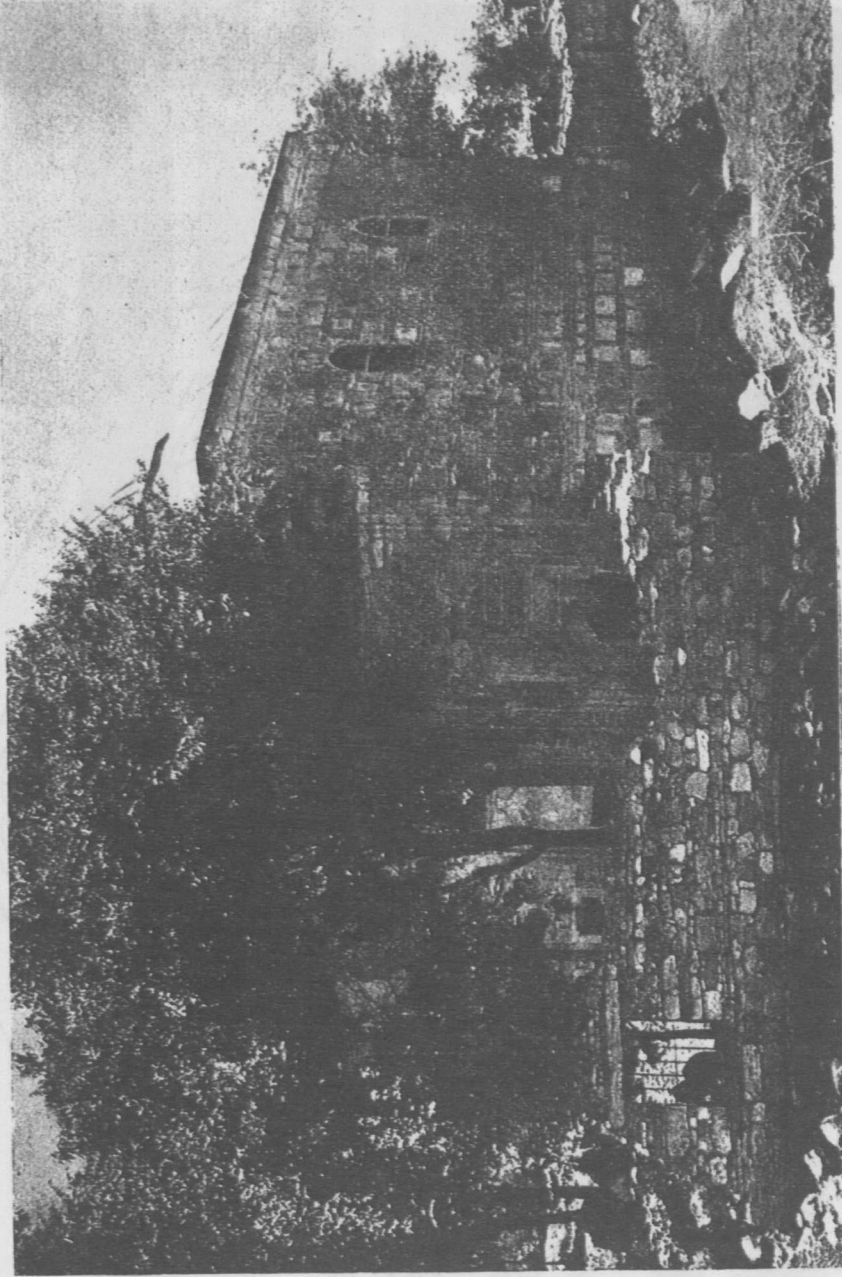
1946 da Edirne Müftüsü olan müderris Niyazi, bundan 20 sene önce, Şah Melek cami'inin açık olduğunu ve Ramazanda teravihe gittiklerini söylemiştir. O zamanki imamı da şimdi eski câmi'de imamdır. Şah Melek Camii halen kadro harici bulunmaktadır.

Edirne'de olsun, diğer yerlerde olsun tasnif talimatnamesindeki esaslara göre kadro harici bırakılmış cami ve mescitler içersinde Şah Melek te olduğu gibi tarihî ve mimarî kıymeti haiz eserlerin de

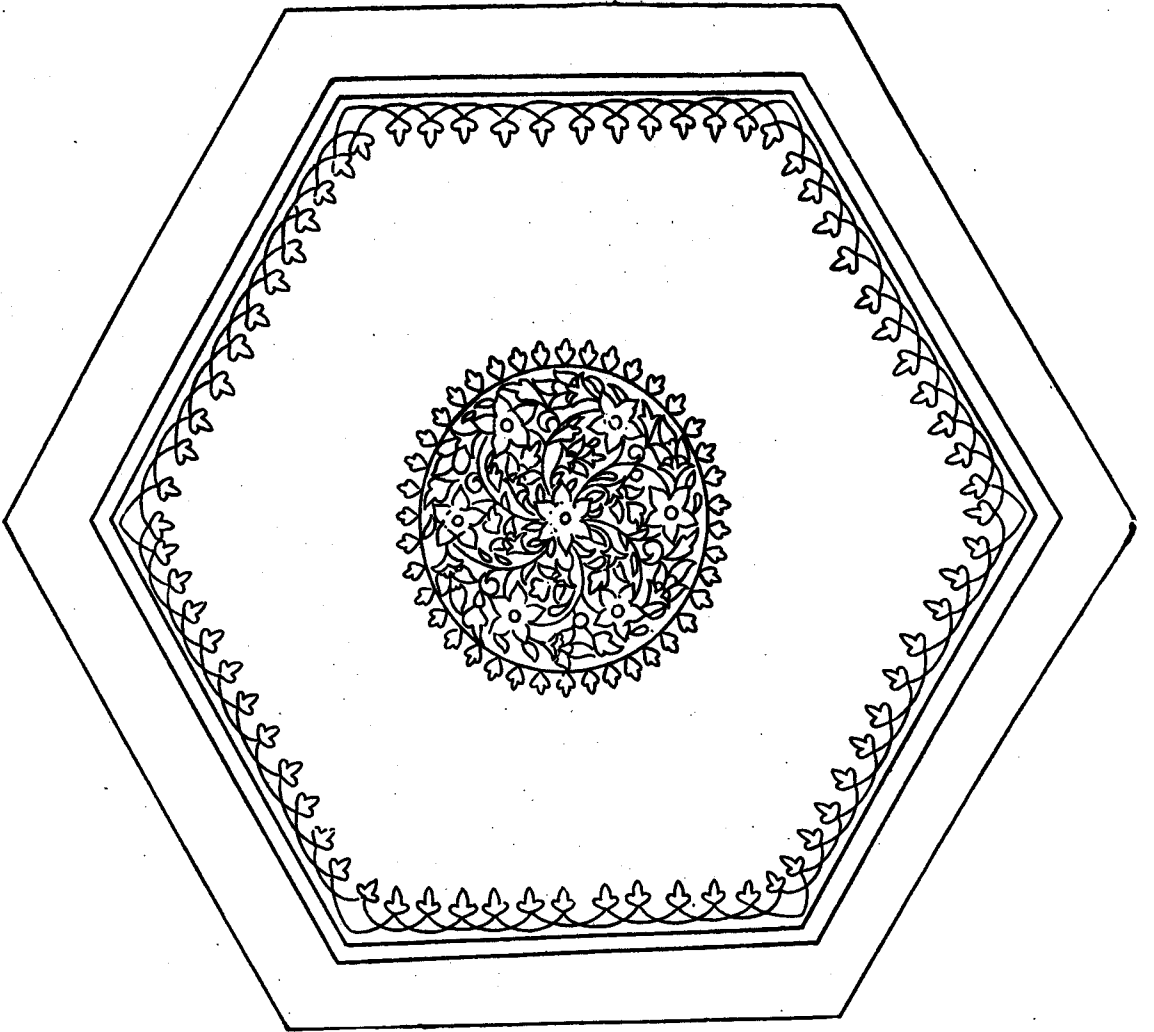
ibadete açık camiler gibi muhafaza ve bakımlarının temini mutlaka lâzımdır.

Edirne gibi bir serhat şehrinde kadro harici diye bir vakıf eseri korumamak, Türkün oradaki tapu senetlerinden birisini kendi elimizle imha etmek demek olur. Bu kabil eserler için gerekli tedbirlerin bir an önce alınması temenni olunur.

Mihal Köprüsünün başında bir biblo gibi duran Şah Melek'in biçare ve yalnız durumu karşısında bir hayli üzüldükten sonra, bahçesinde biraz teselli bulmak ümidiyle, otların bize yapışan tomurcukları arasında geziniyoruz. Şah Melek Paşa'nın kabri etrafında bir hürmet ihatasiyle dolaşılıyor ve 845 (1441) de öldüğünü anlıyoruz. Demek bu süslü mâmûrenin hiç olmazsa, bize aslâ nasip olmıyan, ilk 13 senelik parlak durumuyla sevinç duymuş oluyor. Bunu mutlu bir mazhariyet saymamak bilmem ki, nasıl olur? Orada tekrar bir kabirle karşılaşılıyor. Şah Melek b. Şah Seferali sene 858 (1454). Bunların vaktiyle cami'e bitişik ve şimdi yıkık türbede olduğu tesbit ediliyor.

ŞAH MELEK PAŞA CAMİİ

Edirne'de Şah Melek Paşa Camii nakışları.

Edirne'de Şah Melek Paşa Camii'ni nakışları.

TURGUT OĞULLARI, ESERLERİ - VAKFİYELERİ

M. ZEKİ ORAL

Müzeler U. Md. lüğü Arşiv Şefi

B A Ş L A N G I Ç

Turgut Oğulları Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş bir Türk aşiretidir. Bu aşiret beyleri arasında Turgut adını almış ulu kişiler de vardır.

Turgut Oğulları aşiretinin beyleri Karaman Oğulları devletinin hükümdarlarıyla kız alıp vermek suretiyle akrabalık kurmuşlar ve en yüksek devlet adamları arasına katılmışlardır. Bu yüzden geniş arazi ve malikânelere sahip olup bir çok hayır eserleri yapmışlar, vakıflar tesis eylemişlerdir. Bu itibarla Turgut aşireti halkı da Karaman Oğulları devletinin en sadık askerleridir. Turgut Oğullarının, merkezi Beyşehir yanındaki Karahisar olmak üzere, müstakil bir beylik kurdukları bazı mehzazlarda * yazılı ise de para, kitâbe ve başka vesikalar bulununcaya kadar onları Karaman Oğulları tarihi içinde mütalâa etmek uygun olacağına kaniim.

Turgut Oğulları ve eserleri hakkındaki incelemeler, Karaman Oğulları tarihini aydınlatabilecek bilgi ve belgeleri

ihtiva ettiği gibi Karamanlılarla siyasi, askerî ve icimai bir çok münasebetlerde bulunmuş olan Osmanlı Devleti tarihi için de bir kıymet ifade eder. Hele Konya tarihi bakımından önemini yüksek olduğunu haklı olarak söyleyebiliriz.

Turgut Oğulları hakkında yapılan ilk etüdler 1948 yılı Türk Tarih Kurumu IV. Kurultayında okunmuş ve Kurultay zabıtları (sahife 140-157) de yayınlanmıştı. Bu yazının ancak dörtte biri kadar olan o tebliğe bağlı resimler ve şecere -bir yanlışlık eseri olarak- intişar etmemiş ve geçen son yıllar içinde bir çok yeni vesikalar bulunmuş, önce yayınlanmış vesikaların başka nüshaları ele geçmiş, bu arada nüsha farklarını göstermek de mümkün olmuştur. İşte bu sebepler bu önemli konunun yeniden ele alınmasını zaruri kılmıştır. Esasen fazla bir yekûn tutmayan metinlerde bazı düzeltmeler yapılmakla beraber, okuyuculara bir kolaylık olmak üzere, burada tekrarlanmıştır. Bu yazıda, o büyük Türk toplumunun önce Konya ilinde bıraktıkları sanat ve medeniyet eserlerini, sonra mensheleriyle tarihte oynadıkları rolleri aydınlatmağa çalışacağız.

(*) *Düvel-i İslâmiye*, H. Edhem terc. S. 319. İ. H. Uzunçarşılı: *Anadolu Beylikleri* S. 58. De Guigny: *Türklerin ve Mogolların tarih-i umumisi*, H. Cahit terc., C. IV, S. 140.

KISIM

I

TURGUT OĞULLARINA AİT ESERLER

Turgut Oğullarına ait eserleri iki bölümde mütalâa edeceğiz:

- 1 - Konya içindekiler,
- 2 - Konya çevresinde bulunanlar.

1 - Turgut Oğullarının Konya içindeki eserleri :

A - Turgut oğlu türbesi :

Turgut oğlu türbesi, Konya'nın Sadrû'd-din Konevî mahallesinde ve Sadrû'd-din Konevî camii ve türbesi yanındadır. Bugün Askerî Orta Okul bahçesinde kalmıştır. Türbenin mevkii vakfiyelerde şöyle anlatılır.

بظاهر قونيه بقرب زاوية المنسوبة الى الشيخ
المظهر الاحكام الحق المبين صدرالملة والدين
المحدود بالمقبرة من الاطراف الثلاثة وبالطريق
قبلة ...¹

ve

... في ظاهر المدينة المزبورة بقرب تربة
قطب المشايخ والعارفين الشيخ الكبير شيخ
صدر الدين القنوي رحمة الله عليه ..²

Bunlar ve diğer metinlere göre bu türbe "Konya'nın dışında Şeyh Sadrû'd-din Konevî türbesi yanında üç tarafı mezarlık, güneyi yol ile çevrilmiş," bir eserdir. Türbenin güney tarafı bugün de yoldur, diğer üç tarafındaki mezarlıklar kaldırılmış, buralara ve türbenin yanlarına yeni binalar yapılmıştır.

Türbe, dört köşe bir kaide üzerine kurulmuştur. Duvarları taş, kubbesi tuğladan yapılmıştır. Duvarlar yükselirken

¹ Konya Vakıflar Müdürlüğü, *Vakıfnâme defteri* C. I - IV, S. 25.

² Konya Vakıflar Müdürlüğü, *Vakıfnâme defteri* C. IV - VI, S. 236.

dört köşenin sekiz veya onaltıya taksim edildiği gösterilmeden kavisli köşebentlerle kubbe kasnağına varılmış ve genişçe bir kubbe çevrilmiştir. Türbenin şarka açılan bir kapısı, diğer üç yöne üç penceresi vardır. Kapı ve pencerelerinde mimarî tezyinat yoksa da yapısındaki genel üslûp incelenmeğe değer.

Anadolu'da Selçuklular devrinde yapılmış türbelerin hemen hepsinde ve Karaman Oğulları'nın ilk zamanlarında yapılmış türbelerde, içten görünen yuvarlak kubbeyle dıştan görünen türlü şekillerdeki külâh vardır. Osmanlı devri türbelerinde ise külâh terk edilmiş, içten görünen yuvarlak kubbenin dışı siva ve ekseriya kurşunla kapatılmıştır. İşte Turgut oğlu türbesi'nin genel durumu bu iki devir arasında bir intikal noktası gibidir. (Resim I. P. 1) Konya vilâyetinde bu üslûpta yapılmış olan Üç kızlar, Halkabeguş, Hoca Cihan ve; başka eserler de vardır³.

Türbenin kitâbesi:

Kitâbe vaktiyle türbe kapısı üzerinde imiş⁴, son zamanlarda yerinden alınarak Konya Müzesi'ne nakledilmiştir (Resim. 2). Beyaz mermer üzerine güzel ve girift bir sülüs ile yazılmış olan üç satırlık kitâbe aynen şudur⁵:

1 — امر بعمارة هذه المقبرة التربة المباركة الشريفة
الامير الكبير ذوالقدر الخطير پير حسين بك

³ Turgutoğlu türbesi 1310 H. (1894 M.) yılında bin kuruş sarfiyle esaslıca onarılmıştır.

⁴ *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, Sene 3, Sayı 13.

⁵ Kitâbe ufak tefek farklarla *Konya ve rehberi*, S. 68; *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, Sene 3, Sayı 13, Sahife 826. Clement Huart'ın *Epigrafisinde* No. 45 de Dr. J. H. Löyted'in Konya adlı eseri No. 93 de neşredilmiştir.

2 — ابن امير شاه بك بن طرغوت في أيام دولة السلطان
الاعظم شاهنشاه العظم مالك رقاب الامم
3 — سيد سلاطين العرب والعجم سلطان ابراهيم
بن محمد بن قرمان خلد الله ملكه وايد وليه
حجة في شهر شوال من شهر سنه خمس
وثلاثين وثمانماية

Kitâbe dilimize şöyle çevrilebilir:

“Bu pâk ve kutlu türbenin yapılmasını,
iñlü, şanlı büyük Bey olan Turgut oğlu
Emir Şah Bey oğlu Pir Hüseyin Bey;
Sultanların yücesi, Uluslar yöneten, Arap ve
Acem sultanlarının efendisi, Karaman oğlu
Mehmed oğlu Sultan İbrahim'in -ki
Tanrı onun memleketlerini ve buyruklarını
sürekliliği kulsun - devletli günlerinde ve 835 yılı
Şevval ayında emretti.”

Kitâbeden anlaşıldığına göre tür-
beyi Karaman oğlu İbrahim Bey
zamanında Turgut oğlu Pir Hüseyin
Bey yaptırmıştır. Pir Hüseyin Bey'in,
din ve dünya işlerinde İbrahim Bey'in
vekili ve (Melikü'l-ümerası) olduğunu
vakfiyelerinde göreceğiz.

Türbeye yapılan vakıflar:

1- Pir Hüseyin oğlu Ahmed Bey
vakfiyesi:

Türbenin bânisi olan Pir Hüseyin
Bey'in türbeye vakıflar yapıp yapmadı-
ğını bilmiyoruz. Henüz vakfiyesini gö-
remedik. Fakat oğlu Ahmed Bey'in
vakıfları (Resim 3-3A) vardır. Ahmed
Bey'in ünvanı vakfiyede şöyle yazılmış-
tır:

« . . ان الامير الكبير ذوالقدر الخطير مولى المولى
كهف المعالي ممد قواعدا الخيرات رشيد اركان
المبرات معين الاسلام والمسلمين احمد بك ابن المرحوم
السعيد الشهيد العتيق الى رحمة الله المجيد پير حسين
بك ابن المرحوم المبرور امير شاه بك دام عمره . . »

Yani “merhum Emir Şah oğlu, Tan-
rı'nın rahmetine muhtaç ve sair ve şehit Pir
Hüseyin Bey oğlu, İslâm ve müslümanların
yardımcısı, hayırlı işlerin nâzımı ve temeli,
yükseklikler âlemi, hatırı sayılır büyük Bey
olan Ahmed Bey” Konya'ya bağlı Zengic
vilâyetindeki Haydos ve May-

dos⁶ mezraaları ile Meram deresindeki
üç göz değirmenini bu türbeye vakfet-
miştir. Vakıflarının tevliyetini oğlu ve şu

« . . امير الاعظم وناظم السيف والقلم جامع الاوصاف
الكرم كافل مصالح الامم المدعو سرى بك طالبعاه »

elkapa anılan Sırrı Beye vermiştir.
Vakıf şartlarına göre türbede yedi hafız
Kur'an okuyacak, vakıf gelirlerinin 5/6
şini alacaklardır. Geri kalan 1/6 hisse
mütevellilere bırakılmıştır. Vakfiyenin bir
sureti Vakıflar Müdürlüğü vakfiye
kayıt defterinde yazılıdır⁷. Tarihi 2 Mu-
harrem 835 dir. Bu vakfiyeye ait şer'iyec
sicil defterindeki kayıta bu tarih, 853
gösterilmiştir⁸.

2 - Pir Hüseyin Bey oğlu Ahmed
Beyin kızı Hondi Hatun da bu türbeye
vakıflar yapmıştır (Resim 4). Vakfiyede:

« . . من مفخر الخواتين خوندى خاتون بنت
المرحوم احمد بك . . »

elkabiyle anılan yani Ahmed Bey kızı
ve kadınların iftihar ettiği Hondi Ha-
tun; Sinan oğlu Mehmed Çelebi ve
Yakup oğlu Hacı İvaz'ın şahitlik-
leriyle vekilliği sabit olan İsmail oğlu

⁶ Bu mezraalar bugün Konya'nın Zıvarkı
Bucığına bağlı iki köydür.

⁷ Konya Vakıflar Müdürlüğü, Vakfiye Ka-
yıtlar Defteri, C. 4 - 6, S. 236.

⁸ Şer'iyec defteri. S. 3. Sah. 73.

Öyle sauiyorum ki vakfiyenin aşındaki
(تلك وخسين وثمانماية) tarihi bir istinsah hatası olarak
(خمس وثلاثين وثمانماية) yazılmıştır. Çünkü türbenin Şev-
val 835 tarihinde yapıldığı kitâbesiyle sabit olduğuna
göre bundan 9 ay evvel vakfiyenin yazılmış
olması ihtimalden uzaktır. Sonradan elde edip
fotoğrafını koyduğumuz vakfiye suretiyle yukarıda
yazılan, Vakıflar Md. lüğündeki suret arasında
farklar vardır:

1 - Mütevelliler elindeki ikinci surette tarih,
852=2-Muharrem-852 dir.

2 - Pir Hüseyin Beyin elkabındaki (مشيد اركان)
(الشهيد العتيق) ve (رشيد اركان) yazıl-
mıştır.

3 - Sırrı Beyin elkabi ise:

« الامير الاعظم وناظم مناظم السيف والعلم جامع اصناف الكرم كافل
مصالح الامم المدعو بسرى بك طالبعاه »

yani Beylerin yücesi, kılıc ve ilim (alem de okuna-
bilir) erbabının umurunu düzenleyen cömertlik
vasıflarını câmi ümmetlerin işlerinin kefilisi Sırrı Bey”

Hacı Üveys'i vekil ederek Zengi⁹ köyünün yarısını vakfetmiş, vakfin mütevelliliğine oğlu Mahmud Bey oğlu Kasım Beyi¹⁰ müteveli tayin etmiştir. Köy hasılâtının 1/6 sı müteveli olanlara verilecek, geride kalan 5/6 sı Hondi Hatun'un türbeye vakfettiği 30 cüzden *Kur'an-ı Kerim* okuyacak üç hafıza verilecek ve sevabı Hondi Hatun'un ve cümle müslümanların ruhlarına bağışlanacaktır¹¹. Bu vakfiye 863 yılı Rebi'ül-aharının yedinci günü yazılmıştır.

3- Turgut oğullarından Yusuf Şah Beyin kızı Sultan Hatun vakıfları:

Vakfiyede «... ثم ان العزیزة الرفیعة

سلطان خاتون بنت یوسف شاه بك...»

olarak yazılan ve Yusuf Şah Bey kızı aziz, yüksek Sultan Hatun denilen bu kadın; Zengicek vilâyetine bağlı Su-ul-manda¹² köyünün tamamını ve yine bu vilâyete bağlı (Sıfaruk)¹³ köyünün yarısını bütün haklariyle Turgut oğlu türbesine vakfetmiş; tevliyetini hayatta bulunduğu müddetçe kendisi üzerine almış; sonra evlâtlarına, evlâtlarından kimse kalmazsa Pir Hüseyin Bey oğlu Ahmed Beye ve oğullarına, Ahmed Bey neslinden de kimse kalmazsa kardeşinin oğlu Ahmed oğlu Hüseyin oğlu Ömer'e ve bunların evlâtlarına bırakmıştır. Vakfin gelirlerinden 1/6 i müteveli olanlara 5/6 sı da yedi parçaya

⁹ Zengi, bugün Kadınhanı ilcesine bağlı ve 7 km. doğusunda 75 evli bir köydür. Bu vakfa ait beratlarda Sulu Zengi adıyla yazılmıştır. Bu köyün diğer yarısı da Karaman oğlu İbrahim Bey'in Konya'daki imaretine vakif imiş. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi mecmuası*, S. 2. Sah. 173 - 177.

¹⁰ Hondi Hatun'un Mahmut Bey adında birisiyle evlenmiş olduğu anlaşılıyor.

¹¹ *Vakıflar Müdürlüğü Vakfiye kayıt def. C. 1 - 3, S. 25.*

¹² Bugünkü Zıvarık Nahiyesinin 7-8 km. doğusunda Zengicek harabeleri vardır. Su-ul-manda da bu civarda diğer bir köy harabelidir. Halk (Zulmanda) şeklinde söylerler.

¹³ Bugünkü Zıvarık nahiyesi merkezidir. Nahiyenin bugünkü hudutları vakfiyede gösterilen sınırlara uygundur.

bölünerek türbede pazar, cuma geceleri *Kur'an* okuyup haftada bir hatim edecek olan hafızlara eşit olarak verilecektir. Bu vakfiye 850 yılı Cemaziyü'l-evvelinin dokuzuncu günü yazılmıştır.¹⁴

4- Yusuf Şah Beyin kızlarından Bağdat Hatun da bu türbeye vakıflar yapmıştır. Vakfiyesinin aslını veya suretini göremedim. Vakıflar Müdürlüğü eski başkâtibi Silleli merhum Said'in notlarından¹⁵, şer'îye sicillerinden¹⁶, Vakıflar Müdürlüğündeki muhasebe kayıtlarından anlaşıldığına göre Bağdat Hatun, Ahmed Beyin, babası Pir Hüseyin adına bina ettiği türbede eza-yi şerife okunmak üzere Zıvarık köyündeki malûm mezraayı¹⁷ vakfetmiş, hayatta bulunduğu müddetçe kendisi müteveli olmuş; sonra evlâtlarını, evlâtlarından kimse kalmazsa amcası oğlu Ahmed Bey ve evlâtlarının müteveli olmasını, vakıf hasılâtından 1/6 nın müteveliye, 5/6 nın da türbede *Kur'an* okuyacak üç hafız'a verilmesini şart koymuştur. Vakfiye 9/ Cemaziyü'l-evvel/850 yılında yazılmıştır. Bu türbeye Nefise ve Fakih hatunlarla Hasan Beyin de vakıflar yaptığı şer'îye sicil defterlerinden ve başka eski kayıtlardan anlaşılmakta ise de vakfiyeleri bulunamadı.

Türbede medfun kişiler :

Turgut oğullarının aile kabristanı demek olan bu türbe ile haziresi hiç şüphe yok ki bu sülâleye ait bir çok değerli hâtıralarla dolu idi. Ne yazık ki uzun uzadıya bakımsız kalmış, türbedeki çinili kabirler kırılıp mahvolmuş, etrafındaki mezarlar kaldırılmıştır. Türbe Askerî Orta Okul avlusunda kaldıktan sonra türbede kalan son dört mezar taşı da Müzeye nakledilmiştir. *Konya ve rehberi*,¹⁸ burada Pir Hüseyin Bey ile Ahmed Bey, Ömer Bey, Nefise Hatun,

¹⁴ *Vakıflar Müdürlüğü Vakfiye kayıt def. C. 1-3. Sa. 129.* Bu üç defter bir araya ciltlenmiştir.

¹⁵ Bu notlar merhum Said'in oğlu ve İlgın'da dâvavekilliği yapan Bay Refik'tedir.

¹⁶ Defter 9, Sa. 176.

¹⁷ Vakıf muhasebe kayıtlarına göre bu mezraa Gilet köyüdür. Konya Vakıflar Müdürlüğü *Vakfiye kayıt defteri. C. 1-3 S. 133, 167.*

¹⁸ *Konya ve rehberi. Sa. 68.*

Bağdat Hatun, Sultan Hatun ve Hondi Hatun'un medfun olduklarını yazıyor. Adı geçen Silleli merhum Bay Said'in defterinde ise:

1 - Türbe avlusunda büyük emir Rüstem Beyin oğlu Şeyh Hasan Beyin kabri bulunduğu ve üzerinde şu yazılar:

المرحوم المغفور الشهيد شيخ حسن ابن الامير
رستم بك سنه اربع وتسعين وسبعماية

okunduğu yazılıdır. Bu yazıların Türkçesi: "Rahmet olunmuş ve esirgenmiş olan Rüstem Bey oğlu şehit Şeyh Hasan Bey 794 yılında öldü" demektir.

2 - Türbe içinde Rüstem Bey kızı Hondi (Hvande?) Hatun'un kabri bulunduğu ve üzerinde şu:

توفيت المرحومه المغفوره السعيده الشهيد
خوانده خاتون بنت الامير الكبير الاعز [خليل
بك ابن الامير رستم بك]¹⁸

yazılar bulunduğu kaydedilmiştir. Türkçesi: "Rüste m Bey oğlu ve büyük beylerden Halil Beyin kızı rahmet olunmuş ve esirgenmiş, kutlu ve şehit olan Hondi Hatun 804 yılında vefat etti" demektir.

3 - Türbe haziresinde Rüstem Bey oğlu Şeyh Hasan oğlu Halil Beyin kızı Fatma Hatun'un kabri olduğu ve üzerinde şu:

1 — انتقلت من دارالفنا المرحومة والمغفورة
السعيده
2 — الشهيدة فاطمه خاتون بنت خليل بك
ابن امير شيخ حسن بك
1 — في التاريخ من شهر اول محرم سنه عشر
وثمانماية

2 — عز الدنيا بالاموال وعز الاخرة بالاعمال
yazılar yazıldığı bildirilmektedir. Bu yazıların Türkçesi:

"810 senesi Muharrem ayının evvelinde Şeyh Hasan Bey oğlu Halil Bey kızı

pâk, şehit rahmet ve mağfiret olunmuş olan Fatma Hatun dünyadan göçtü. Dünyanın izzeti mallarla ahiretin izzeti de iyi işlerledir." demektir.

4 - Rüstem Bey oğlu Hasan Bey oğlu Halil Bey oğlu Abdurrahman Beyin kabir taşı da -merhum Silleli Bay Said'in kaydına göre- türbe dışında olup üzerinde şu yazılar varmış:

مات المرحوم المغفور عبدالرحمن بن خليل بك
نورالله قبره اواسط محرم الحرام [سنه]
عشرين وثمانماية
Baş tarafında:

Bu yazıların Türkçesi: "Rahmet ve mağfiret olunmuş olan Halil Bey oğlu Abdurrahman Bey -Tanrı kabrini nurlandırın- 820 yılı Muharrem ayı ortasında öldü." demektir.

Görülüyor ki merhum Silleli Bay Said'in incelemeleri nisbeten daha esastır. Bu mezar taşlarını göremediğim için doğruluğu hakkında kesin bir şey diyemiyorum.

Müzeeye kaldırıldığı yukarıda yazılan dört mezar taşı da şunlardır:

1 - Pir Hüseyin Bey oğlu Pir Hasan Beyin mezar taşı:

Sicil-li Osmanî'ye göre ²⁰ Karaman oğlu - Ali Beyin damadı olan Pir Hasan Bey'in mezar taşı beyaz mermerden sanduka şeklinde yapılmıştır. Resim (5, 6, 6A) üzerinde şu yazılar vardır:

1 — بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا
هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ
مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي
يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ ط

²⁰ Hasan Bey Turgutlu oğludur. Karaman oğlu Ali Beyin damadıdır. Orada zî-nüfuz olup taattiyatı görülmüştür. Bادهu Konya'da fevt olmuştur. M. Süreyya, Sicil-i Osmanî. C.2. Sa. 117. Kabir taşına göre 812 H. yılında vefat etmiş olan bu Hasan Beyin 1381 - 1391 yıllarında hükümdar olan Alâüddin -Osmanlı tarihlerinde Ali-Beyin damadı olması yakışıır. Karaman oğlu İbrahim Beyin damadı olup 846 H. (1442 M.) yılında Osmanlı ülkelerine akın yapan Hasan Bey başkadır. Hammer, M. Ata terc. Devlet-i Osmaniye Tarihi, C. II. Sa. 213. Hasan Bey-zade tarihi, Sa. 74-75.

¹⁸ Kerre içindeki isimler Löytved'den tamamlanmıştır. Löytved bu mezar taşını 804 tarihli olarak kaydetmiştir.

5 — يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون
بشيء من علمه الا بما شاء وسع
كرسيه السموات والارض ولا يؤده
حفظهما وهو العلي العظيم . لا اكراه
فى الدين قد تبين الرشد من الغي فمن يكفر
6 — بالطاغوت ويؤمن بالله فقد استمسك
بالعروة الوثقى لا انفصام لها والله سميع
عليم² الله ما فى السموات وما فى الارض
وان تبدوا ما فى انفسكم او تخفوه
2 — يحاسبكم به الله فيعقبر لمن
يشاء ويعذب من يشاء والله على
كل شئ قدير . آمن الرسول بما
انزل اليه من ربه والمؤمنون كل
آمن بالله وملكته وكتبه ورسله
لا نفرق

7 — بين احد من رسله وقالوا سمعنا
واطعنا غفرانك ربنا واليك المصير .
لا يكلف الله نفسا الا وسعها لها
ما كسبت وعليها ما اكتسبت ربنا لا
تؤخذنا ان نسينا او اخطانا ربنا
3 — ولا تحمِلْ عَلَيْنَا اَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ
عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا
مَالَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا
وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ
الْكَافِرِينَ²²

4 — توفى من دارالفنا الى دارالبقا
المرحوم المغفور السعيد الشهيد
مقنخر الامرا والاكابر نوجوان نازنين
8 — حسام الدولة والدين پير حسن بك
ابن الامير الكبير پير حسين بك طيب الله
ثراه وجعل الجنة مثواه ونور قبره²³

²¹ Sure-i Bakara'nın 255, 256. âyetleri.

²² Sure-i Bakara'nın 285, 286. âyetleri.

²³ Meâlen Türkçesi "büyük Bey olan Pir Hüseyin Bey oğlu, Hakkın rahmetine ulaşmış esirgenmiş kutlu şehit olan yiğitlerin sevgilisi

Baş tarafında :

- 1 — تاريخه سادس عشر
 - 2 — من شهر رمضان المبارك
 - 3 — سنة اثني عشر وثمانماية²⁴
- Ayak tarafında ise :
- 1 — المموت كأس وكل الناس
 - 2 — شاربیه والقبر باب وكل ا
 - 3 — لناس داخله²⁵

2 - Turgut oğlu Erdoğan Bey
kızı Fatma Hatun kabir taşı:

Bu taş kurşunî renkte mermerden sanduka biçiminde yapılmıştır (Resim. 7, 7A). Üzerinde şu yazılar vardır:

1 — بسم الله الرحمن الرحيم لا اله الا هو الحى القيوم
لا تأخذه سنة ولا نوم له ما فى السموات وما
فى الارض

2 — من ذالذى [Böyledir] يشفع عنده الا
باذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون
3 — بشئ من علمه الا بما شاء وسع كرسية
السموات والارض ولا يؤده
4 — حفظها وهو العلي العظيم²⁶ صدق الله العظيم

Baş tarafında:

- I — مرحومه
- II — مغفوره فاطمه
- III — خاتون بنت ارطوغدى بك²⁷

Ayak tarafında :

- I — فى تاريخه
- II — اربع وسبعين وثمانماية²⁸

3 - Süleyman Şah kızı Cihan
Şah Hatun kabri:

Bu mezar taşı da sanduka şeklindedir.

büyüklerin ve beylerin iftihar ettiği Hüsamü'd-din
Pir Hasan Bey dünyadan ahirete göçtü. Tanrı
kabrini nurlu, durağını cennet cylesin" demektir.

²⁴ "Onun ölüm yılı, 812 senesi Ramazan ayının on altıncı günüdür."

²⁵ "Ölüm bir kâsedir, bütün insanlar ondan içerler ve kabir bir kapıdır, insanların hepsi oraya girerler."

²⁶ Sure-i Bakara'nın 255 nci âyetidir.

²⁷ Erdoğan Beyin kızı Hakkın rahmet ve mağfiretine ulaşmış olan Fatma Hatun" demektir.

²⁸ Onun tarihi 874 dedir.

Damarlı, esmer renkte mermerden yapılmıştır (Resim 8).. Üzerinde şu yazılar vardır :

- 1 — قال رسول الله صلى الله عليه وسلم المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دار الى دار صدق رسول الله وصدق حبيب الله²⁹
- 2 — ولو كانت الدنيا تدوم لواحدا لكان رسول الله فيها مخلدا³⁰
- جهان ای برادر نماند بکس —
دل اندر جهان آفرین بند و بس
- 3 — ممکن تکیه بر ملک دنیا و پشت -
که بسیارکس چون تو پرورد و کشت
چو آهنگ رفتن کند جان پاک -
چه بر تخت مردن چه بر روی خاک³¹
- 4 — انتقلت المرحومه المغفوره السعيدة الشهيدة المبرورة من دار الفنا الى دار البقا جهان شاه خاتون بنت سليمان شاه في سنة خمس [Böyledir] سبعين و ثمانماية
- 5 - 6 آه الموت³²

4 - Turgut oğlu türbesinden Müzeeye kaldırılmış olan mezar taşlarının en önemlilerinden birisi de Mehmed Şah'ın kabir taşıdır.

²⁹ Meâlen Türkçesi "Tanrı elçisi söyledi:

Tanrı'ya inananlar ölmezler. Belki bir evden diğerine -dünyadan ahirete- nakledilirler. Hakkın elçisi ve sevgilisi olan Hazret-i Muhammed doğru buyurdu."

³⁰ Eğer dünya bir kimse için sürekli olsaydı, onda Tanrı'nın elçisi ebedî kalırdı.

³¹ *Gülistan* 1261 Mısır tab'ı. Sa. 14; Türkçesi:

"Ey kardeş, dünya kimseye kalmaz. Gönlünü hakka bağlayıp, dünya mülküne inanma. O çok kimseleri senin gibi besledi ve öldürdü. Ecel gelince taht üzerinde veya toprak üstünde ölenin ne değeri vardır."

³² "Hayır sahibi mübarek, şehit, esirgenmiş ve Tanrı'nın rahmetine kavuşmuş olan Süleyman Şah kızı Cihan Şah Hatun'un fena evinden beka evine göçmesi 875 yılındadır. Ah ölüm" demektir.

³³ *Âyet el-kürsi*. Yukarıda yazıldı.

Bu taş Pir Hasan Beyin kabir taşı gibi büyüktür. Beyaz mermerden yapılmıştır (Resim 9 - 9A). Üzerinde şu yazılar vardır:

2-1 — بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا هو الحي القيوم لا تأخذه سنة ولا نوم له ما في السموات وما في الارض من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشيء من علمه الا بما شاء وسع كرسيه السموات والارض ولا يؤده حفظها

3 — وهو العلي العظيم³³ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دار الى دار³⁴ دنيا سراى منزل دار قرار نيست

4 — برکس نعيم لذت او پايدار نيست³⁵ عجب نيست از خاک اگر کل شکفت کی چندین کل اندام در خاک خفت³⁶ سوز دل عاشقان بر افلاك شده

5 — از ماتم او همه جيب چاك شده بنكر كه چنين سروقد و خوب و لطيف پاک زميان جمع زد خاک شده³⁷ هزار سال پس از محك (!) چو بر من كندرى زخاك نعره بر

10 — آرم كه من احيا سرودى (?)³⁸

6 — كچد كنده ناكهان اخر ماه محرمده دوشنبه كن عيان كلد فرمان اول آچدى قان دلى خون دن نقل اتدى بو فنادن بر بقاى جاو دان اول كل ا

7 — ندام و لطيف و خوب روى و سروقد اول محمد اول شاهم او شهيد نوجوان اول يزى شمس منور اول بدر تام حنين اول كزى تركس لرند

³¹ *Hadis-i Şerif*. Tercemesi yukarıda yazıldı.

³⁵ Dünya devamlı bir ev ve saray olmadığı gibi, onun nimet ve lezzetleri de kimseye bâki değildir.

³⁶ Topraktan gül açtığına hayret etme. Çünkü nice gül endamlar toprak içinde uyumaktadırlar.

³⁷ Aşıklarının gönül ateşleri göklere çıktı. Onun mâteminden herkes yakasını yırttı. Bakınız ki öyle güzel, lâtif ve servi boylu olan -Mehmed Şah- aramızdan gitti. Heç toprak oldu.

³⁸ Aradan bin yıl geçtikten sonra bile topraktan diri sesleri çıkarırım, ahım yükselir. (?)

13 — ن مست اولان دوستان
8 — اول قشى انجه هلال و اول دشى در عدن
اول اننى كلى لطافت اول سزى جوهر فشان اول تنى
كندن ارى اول جان لروك جانانى اول لى قزل كل
بيرغى اول طوطى

14 — شكر لسان حق تعالى غر فہ جنانده

12 — قلسون تا قيا [مت] روحنى ساكن³⁹

11 — Bu satır kırıktır. Okunamadı.

9 — چون شكر اين تروج آيد (?)⁴⁰

Turgut oğlu Türbesindeki mezar taşlarından iki tanesinin de bu civardaki Sadrü'd-din Konevî türbesine kaldırılmış olduğu anlaşılıyor⁴¹.

I - Bunlardan birisi Sultan Ahmed bin Mustafa'nın mezar taşıdır. Mezar taşı mermerdir. Beşgen prizması şeklinde bir sandukadır. Takriben ortasına yakın bir yerinden kırılmıştır. Kalan kısmının uzunluğu 0,45, yüksekliği 0,16 dir. Yan yüzlerine 4 satır halinde *Âyet'el-kürsî* yazıldığı kalıntılarından anlaşılmaktadır. Baş tarafında ve iki satır halinde şu :

1 — وفات المرحوم

2 — سلطان احمد بن مصطفي

yazıları yazılmıştır. Mustafa oğlu Sultan Ahmed'e ait olan bu mezar taşının tarih kısmı kırık olduğu için Sultan Ahmed'in kim olduğu bilinmemiş, bazı tahminlere yol açmıştır. Kanunî'nin

³⁹ Türkçe satırların bugünkü şivemizle ifadesi şöyledir:

"Muharrem ayının sonunda Pazartesi günü açıkça (Ecel) fermanı geldi, kan tasından (Ecel) şerbetini içti. O bu dünyadan ebediyet âlemine göçtü. Mehmed Şah gül gibi endamlı, servî boylu yumuşak ve güzel yüzlü idi. Genç iken şehit oldu. Yüzü ayın ondördünden, güneşten parlaktı. Nerkiş gibi gözlerinden dostları sarhoş olurdu. Kaşları ince hilâl, dişleri Aden incisi, alını gül gibi taze idi. Konuşurken sözlerinden cevherler saçılırdı. Teni gün ışığından temizdi. Canların cananı olan o zatın dudakları kızıl gül yaprağına benzerdi. Şeker diliyle tutiler gibi konuşurdu. Ulu Tanrı ruhunu cennet köşklerinde kıyamete kadar sakin eylesin."

⁴⁰ Çünkü bu şükürden ferahlık gelir (?)

⁴¹ Löytved, *Konia*. Sahife 84.

oğlu Şehzade Mustafa'nın Ereğli'de katli hâdisesi arasında Busbecq tarafından rivayet olunan şu vak'a vardır: Sultan Mustafa'nın henüz pek küçük bir oğlunu İbrahim isminde bir tavaşi hiyle ile annesinin kucağından alıp, boğmuştur⁴². Adı belli olmayan bu çocuğun Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu olduğu bazı mütalâalarla kabul edilmiş görülmektedir⁴³. Halbuki Fatih'in oğlu ve Konya valisi Şehzade Mustafa'nın Ahmed adında bir oğlu varmış⁴⁴. Babasının vefatiyle ikbali sönen Sultan Ahmed'in Konya'da ölmüş bulunduğu bu mezar taşından anlaşılmaktadır. Bu itibarla Sultan Ahmed'in Fâtih'in torunu olması ihtimalini daha kuvvetli bulmaktayım.

II - Hûb'eslem mezar taşı da mermerden yapılmıştır. Güzel ve girift rûmî motiflerle süslüdür. Bu taş da takriben yarısından itibaren kırılmıştır. Kalan kısmının uzunluğu 0,47, yüksekliği 0,38 dir. Yan satırlarında *Âyet'el-kürsî* ile (المؤمنون) Hadîs-i Şerifi yazılmıştır. Baş tarafında üç satır yazı vardır. Birinci satır besmeledir. İkinci ve üçüncü satırlar da:

2 — وفات المرحومه

3 — خوب اسلم

yazıları vardır. Dr. J. H. Löytved'in gördüğü vakit bu taşın kırılmamış olduğu anlaşılıyor. Zira müellif *Konya* kitabının 97. sıra numarasında Hûb'eslem'in, 870 H. yılında vefat ettiğini, babası adının Yusuf Ağa olduğunu kaydetmiştir.

Görülüyor ki Turgut Oğulları burada kendilerine bir türbe yapmışlar, buna vakıflar bağlamışlardı. Evlât ve ahfadından ahrete intikal edenler de etrafına toplanmış bulunuyorlardı. Böylece ve asırlarca sürüp gelen şu tarihî ananeyi bozmak, dağıtmak hiç şüphe yok ki doğru bir hareket sayılmaz. Türbeyi onarmak ve yukarıda tesbit olunabilen mezar taşla-

⁴² Hammer, M. Ata terc., D.O.T., Cilt. 5. Sahife 40.

⁴³ Türk Tarih Kurumu IV. Kurultay Zabıtları, Sahife 168.

⁴⁴ *Sicill-i Osmanî*, Cilt. 1. Sahife. 192.

rını tekrar yerine koymak suretiyle ihya etmek hakikaten isabetli bir hareket olmaktadır.

Son günlerde Turgut oğlu türbesinin kuzey tarafından topraktan çıkarılıp Müzeye kaldırılan bir mezar taşı daha vardır (Resim. 10). Mermerden sanduka şeklinde olan bu taşın üzerindeki yazılar şunlardır:

- 1 — بسم الله الرحمن الرحيم الله لاله الا هو الحي القيوم - له ما في السموات وما في الارض من ذا الذي يشفع - ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء - وهو العلي العظيم⁴⁵
- 2 — انتقلت من دار الفنا الى دار البقا المرحومة المغفوره السعيده الشهيده اسم پادشاه خاتون بنت قاسم چلبی
- 3 — في التاريخ او ابل من شهر محرم سنه احد [ى] وثلثين وثمانمائه الى رحمة الله تعالى نور الله قبره الملك⁴⁶
- 4 — لا اكره في الدين قد تبين الرشده من الغي فمن يكفر بالطاغوت ويؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى

B - Turgut oğlu Pir Hüseyin Beyin Kalenderiye zaviyesi:

Turgut oğullarından Emir Şah Bey oğlu Pir Hüseyin Bey Konya'nın bugünkü Musalla mezarlığı yanında Halkabegüş türbesi civarında bir (Kalenderiye) zaviyesi⁴⁷ yaptırmış ve Süleyman oğlu Bedrü'd-din Mehmed'i oraya şeyh tâyin eylemiştir. Zaviye evvelce yıkılmış, bugün yeri bile belli değildir. *Konya Vakıflar Müdürlüğü*

⁴⁵ *Âyet el-kürsî* ve müteakip âyetin bir kısmıdır.

⁴⁶ "Kasım Çelebi kızı merhum ve mağfur; mübarek şehit Eslem Padişah -Tanrı rahmet eylesin ve kabrini nurlandırırım- 831 yılı Muharrem ayının başlarında fena evinden beka evine göçtü" demektir.

⁴⁷ Kalenderilik; melâmilik, beктаşilik gibi islâmî tarikatlardandır. Sonraları beктаşilik tarafından temessül edilmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı: *Yunus Emre, Hayatı*, Sa. 18, 43, 273.

vakfiye kayıt defterinde vakfiyenin bir sureti vardır⁴⁸.

Vakfiyenin baştan bir satırı duadır. Sonra Vâkıfın elkabı gelir. Pir Hüseyin Beyin mevki ve memuriyetlerini ifade eden elkabı aynen yazıyorum.

« . . . وفق الله تعالى الامير الكبير المعظم الملك الامراء والاكابر ذى المحامد والمفاخر زعيم الجيوش مقدم العساكر نائب الحضرت العليا⁵⁰ في امور الدين والدنيا صاحب الخيرات والحسنات پير حسين بك ابن الامير الكبير المرحوم والمغفور امير شاه بك . . . »

yani "ulu bey olan ve Hakk'ın rahmetine kavuşmuş Emir Şah Bey oğlu ve hayır hasenat sahibi, din ve dünya işlerinde hükümdarın vekili, ordular Genel komutanı, iyi huylu, ünlü şanlı, beyler beyi olan Pir Hüseyin Bey" Konya şehri dışında Halkabegüş yanında ve şeyhlerin, âriflerin kutbu Niksarlı (?) Ebubekir merkadi yanında ve Kalenderhane denilen yerde yaptırdığı Kalenderiye zaviyesi için batısında yol, kuzeyinde Mevlâna Sıracü'd-din türbesi⁵¹ güneyinde Eşekçi

⁴⁸ Konya Vakıflar Müdürlüğü, *Vakfiye kayıt def.* C. 4-6. Sa. 203.

⁴⁹ Melik ül-ümera, ملك الامراء devlet ordularının genel komutanı anlamınadır. Bak. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhul*, S. 108.

⁵⁰ "Naib al-Hazret al-ulya, Hükümdarın vekili demektir. *Aynı eser* S. 103.

⁵¹ Sıracü'd-din Urmevi'nin 663 H. (1264 M.) - 682 H. (1283 M.) yılları arasında Konya kadısı olduğuna dair -telif ettiği kitaplar üzerinde-şerhler vardır. Bu şerhler ve diğer kayıtlara göre Mevlâna'nın sülâlesi hakkında şöyle bir şecere yapmak mümkün oldu:

Ahmet Urmevi
Ebubekir
Ebü's-sena Sıracü'd-din Mahmud Urmevi
Ömer
Ali

Mevlâna İmadü'd-din Mehmed
Bedrü'd-din Mahmud (Kutlu Melik hatunun zevci)

Mürî'üt-tevarih; sahife 370 de Sıracüddin Urmevi'nin 672 H. (1273 M.) yılında vefat ettiği yazılmış ise de Müze Yusufağa kitaplığı'nın 6175 numarasında kayıtlı ve adı geçen telif ettiği (*Metali'ül-envar*) adlı kitabın sonunda 682 H. (1283 M.) yılında vefat ettiği kayıtlıdır. Bu kayıtlar ayrıca neşredilecektir.

oğlu milkiyle sınırlanmış ve ziraata salih olan arazisini vakfetmiştir. Vakfın tevliyetini sağlığında üzerine almış sonra oğlu:

«... الشاب النجيب المقبل المكرم قدوة السلالة
فخر ال طورغود الامير المحترم المسمى
بطورغود...»

“gençlerin asîli ve sevgilisi, Turgut oğullarının iftihar ettiği sayın Emir Turgut’u” ve onun evlâtlarını mütevellî tâyin eylemiştir. Vakfın gelirleri önce zaviyenin onarımına sarfedilecek, artanı mütevellisine ve zaviyenin diğer ihtiyaçlarına harcanacaktır. Vakfiye yazıldığı zaman bu zaviyeye Kalenderiye taifesinin efendisi şeyhlerin ve bilginlerin kuvvetlisi, Süleyman oğlu Bedrû’d-din Mahmud şeyh tâyin olunmuştur. Vakfiye; 10 Recep 832 tarihinde yazılmıştır.

C- Turgut oğullarından Pir Hüseyin Bey oğlu Ahmed Beyin Konya’da İplikçi cami’ine yaptığı vakıflar :

Konya’da bugünkü Ziraat Bankası ile Merkez Kiraathanesi arasında İplikçi cami’i vardır. Halen Klâsik Eserler Müzesi olarak kullanılmaktadır. İplikçi cami’i ve yanındaki medrese vakfiyesine göre 598 H. (1202 M.) yıllarında Türkiye Selçukluları devleti ümerasından Şemsü’d-din Altun Bey⁵² tarafından yaptırılmıştır. Bezzî ve dairevî kubbeler, sepet kulpu şeklindeki kemerlerle takviye edilmiş tonoslar ve mütekati tonoslarla tutturulmuş olan tavanı ve bu tavanın dayandığı pilpayeler cami’e lââyık olduğu ihtişamı vermektedir. Cami’in, 733 H. (1332 M.) yılında Mesud oğlu Hacı Ebubekir tarafından onarılmış, yenilenmiş ve genişletilmiş olduğunu gösteren bir kitâbesi vardır. Bu onarımdan tam 101 sene sonra bozulmuş ve tamire muhtaç bir duruma gelmiş olan İplikçi cami’ini Turgut oğlu Ahmed Bey ele almıştır.

Ahmed Bey Alâü’d-din cami’indeki meşhur *Kur’an-ı Kerim*den fala bakmış niyyetine uygun âyetler açılınca önce Şemsü’d-din Altun Bey cami’ine üç adet *Kur’an-ı Kerim* armağan ederek hayrat hademelerinin okumalarına vakfeylemiştir. Vakfiyede şu yüksek :

«... الامير المكرم والنجيب المفخم مظهر آيات
اللطيف والكرم معلاء ارباب الحكمة والحكم
مربي اصحاب العلم والعلم مرجع ارباب السيف
والقلم حافظ فنون كلمات ابوابها وفصولها
كافل مصالح العباد كامل الايمان والانتقاد
الختص بعناية الملك الخلاق احمد بك بن طرغوت
بك المعروف بابو الفضل محمد بن عبدالرزاق...»⁵³

vasıflarla anılan Ahmed Bey, Sultan defterinde kayıtlı mülkü olan Saideline -bugünkü Kadınhanı ilçesine - tabi Apsarı köyü ile Zengicek vilâyetine tabi Maydos karyesini; cami-i şerif hizmetine 834 yılı Zilkade ayı başlarında vakfedüp hasılâtını tecvit üzere *Kur’an* okumasını bilen iki devir-han; yaşlı, bilgin bir hatip ve bir imam ile cami’in idaresine, hediye olunan üç *Kur’an-ı kerim*in muhafazasına bakan bir kayyuma verilmesini şart koymuştur. Bu vakfiye Konya Vakıflar Müdürlüğü vakfiye kayıt defterinde yazılıdır.⁵⁴ Ayrıca bir sureti de aynı dairede mevcuttur (Resim 11).

Turgut oğulları vakfından Konya’da Eski Atpazarı mevkiinde Ahi Murat hamamı varmış. Bu hamamı Turgut oğullarından hangisi vakfetmiştir. Vakfına, vakfiyesine henüz rastlamadığımız bu hamama ait şer’iye sicillerinde iki mahkeme kararı gördük:

Bunlardan birisi hamamda yevmiye bir akça vazife ve bir hisse ile Turgut oğ-

⁵³ “Tanrı’nın lütuf ve yardımları kendisine ayrılmış, inanış ve kulluğu tam, kullarının işlerinin kefilî, kelime fenlerinin bab ve fasıllarını ezberden bilen; kalem ve kılıç eri, âlem sahiplerinin sığındığı, ilim sahiplerinin hocası, ilim ve hikmet adamlarının yükseği, ihsan ve lütufları açık, asalet sahibi ve saygı değer bey olan, ayrıca Abdur-rezzak oğlu Ebû’l-fazl Mehmed namıyla anılan Turgut oğlu Ahmed Bey” demektir.

⁵⁴ Konya Vakıflar Müdürlüğü *Vakfiye kayıt defteri* C. 4-6. Sa. 34.

⁵² *Selçukname* Houstma tab’ı. Diğer şekiller için *Türk Tarih Kurumu Belleten’i* C. 42. Sa. 197 ve *Konya Halkevi Dergisi* sayı: 6. Sa. 374 de. bilgiler vardır.

lu vakfının kâtipliğine dair 1070 tarihli berattır. ⁵⁵ Diğerisi ise zamanının fen memuru tarafından hamamın onarımı için hazırlanmış bir keşifnamedir. Keşifname 1071 H. yılındaki inşaat malzemesini hele kül ile kireçten bir nevi harç yapıldığını göstermesi bakımından önceliklidir. Aynen dercediyoruz:

"Mahmiye-i Konya'da merhum Turgut oğlu evkafından Eski Hamamı demekle maruf hamamın hâlâ hamamcısı olan rafii'l-Kitap Mevlâna Mustafa Efendi meclis-i şer-i şerife gelip takrîr-i kelâm idip hamam-ı mezburun külhan damının nısfı hedm olup ve nısfı ahirinin dahi kirişleri ve ağaçları çürüyüp ve kırılıp mahall-i tehlike olup cümlesi açılıp tec-dide muhtaç olup ve su mahzeninin duvarından su külhana cari olup ve külhanenin külpeteğinden külhana su cari olup tamir ve termime muhtaç olmağula canib-i şer'den üzerine varılıp keşf ve tahrir olunması matlubumdur. Dedikte saab-ı şer'den Mevlânâ İbrahim Efendi tayin ve irsal olunup ol dahi zeyl-i kitapta isimleri mastur olan müslimin ile hamam-ı mezburun üzerine varıp külhana nazar eylediklerinde damının nısfı hedm olup ve nısfının kirişleri ve ağaçları çürüyüp ve kırılıp mahall-i tehlike olup ve su mahzeninin duvarından su külhana cari olup ve külhanenin külpeteğinden külhana su cari olup bu cümle tecdit ve tamire muhtaç olduğunu müşahede eyledikten sonra külhan damının kirişleri ve ağaçları ve örtülmesi ve su mahzeni ve duvarı kül ve kireçle tamir olunması ve külhan külpeteğinin tamir olunmasını usta Yasef zimmi tahmin-i sahih ile ondört bin akçaya tahmin eylediğini mevlâna-yı mezbur mahalinde tahrir idip badehû meclis-i şer'e gelip vukuu üzere haber vermeğin tecdit ve tamire izin birle ma veka' bit-talep ketb ve tahrir olundu. Hurrire fi evahir-i Şevvalü l-mükerrrem lisene ihda ve seb'in ve elf ⁵⁶.

Fahrü'l-meşayihü'l-kiram Mevlâna Şeyh Abdullah Efendi.

Fahrü'l-kuzzat Mevlâna Mustafa Efendi.
Zuhrü'l-meşayihü'l-kiram Mevlânâ Osman Efendi.

Zuhru'l-eşbah Abdu'l-baki Ağa. Kıdve-tü'l-kuzzat Mevlâna Mehmed Efendi.
Zuhru'l-kuzzat Mevlâna Mehmed Efendi.
Fahrü'l kuzzat Mevlâna Ahmed Efendi.
Zuhru'l- Müderrisin Mevlâna Ahmed Efendi ve gayrihüm.

2. Turgut oğullarının Konya çevresinde bulunan eserleri :

A - Sarayönü'nde Pir Hüseyin Bey camii :

Cami içten içe 11,70×17,90 metre eb'adında bir temel üzerine kurulmuştur. Duvarları kireç harçla moloz taştan yapılmıştır. İki sıra üzerine beşerden on tane ağaç sütuna dayanarak büyük kirişlere bindirilmiş düzgünce ağaçlarla tavanı tutturulmuş, üstü çinko örtülmüştür. Salon büyük küçük muhtelif pencerelerle aydınlatılmıştır. Müezzin mahfili ve minberi ahşaptır. Kayda değer bir işçilik yoktur. Batı tarafına bir kapı açılmıştır. Buraya kadar anlatılan cami 1310 H. (1894 M.) yılında Sarayönü köyü -şimdi bucak merkezi- zenginlerinden Hacı Abdullah Ağanın delâletiyile yapılan kısımlardır. 1944 yılında cami'e bir de minare ilâve edilmiştir. (Resim 12, plân 2).

Cami'in ilk bânisi olan Pir Hüseyin Bey zamanına ait mihrabı çok güzeldir. Mihrap hücresi ve yanları 4,6 köşçeli, baklava ve yıldız biçimli çinilerle süslenmiştir. Yan silmelerinde alçı kalıpla dökülmüş yazılar ve bezemeler vardır ⁵⁷. (Resim 13).

Cami'in, bu gün önünde duran, eskiden yazlık kısmı için mihrap ittihaz edilmiş bulunan gayri islâmî bir lâhit kapığı vardır. Kenarlarına Lafz-i Celâl ve âyetlerle (تاریخه سنه احدى عشر وثمانماية) yazıları yani (onun tarihi 811 yılıdır.) cümlesi yazılmıştır. Cami'in 811 yılında yapıldığını gösteren bu tarih önemlidir. Cami'in kapısında evvelce kitâbesi olduğu

⁵⁷ Dıştan birinci silmede yazıları 13 defa

آفتابا بار دیگر خانرا بر نورکن
دو-تاتارا شاذکرد آن دشهاترا سورکن

دامك العز والبقا
yazıları 15 defa yazılmıştır.

⁵⁵ Konya Müzesi Şer'îye sicil defteri. Sayı 11. Sahife 175.

⁵⁶ Konya Müzesi Şer'îye sicil defteri. Sayı 11. Sahife 88.

ve bu kitâbede Sarayönü, şark (?) köylerindeki mezraa öşürlerinin vakfedildiğini; merhum Silleli Said Beyin notlarından öğreniyoruz. Kitabın bugün ortada yoktur. Cami'in imam ve hatip beratlarında ilk bânisinin Pir Hüseyin Bey olduğu yazılıdır. Bu cami hakkında başkaca vesikaya malik değiliz.

B- Ilgın'da Pir Hüseyin Bey camii:

Ilgın'da çarşı içindedir. Etrafı zamanla bir metre kadar yükselmiş, cami de çukurda kaldığı için halk arasında Çukur Cami adıyla de söylenir. Cami'in namaz salonu 16.5 × 33.10 metre eb'adındadır. Anadolu Selçukluları ve Karaman Oğulları zamanlarında yapılmış namaz salonu doğudan batıya uzanan müstatil şeklindeki ulu camilerin küçük bir örneğidir⁵⁸. Cami'in duvarları kârgirdir. Mihrap üstünde küçük bir kubbesi vardır. Ortada gayri İslâmî sütun başlıkları konmuş mermer sütunlara, yanlarda duvarlara dayanan kirişler üzerine ağaçlar atılarak tavan tutturulmuş ve üstü toprakla kapatılmıştır. Doğu ve güneye açılan türlü pencerelerden ışık alır. Cami'in kapı ve pencerelerinde mihrap ve minaresinde mimarî tezeyinat olmadığı gibi kitâbesi de yoktur (Resim 14, plân 3).

*Vakflar Müdürlüğü vakfiye kayıt defterinde*⁵⁹ bu cami'e ait vakfiyenin iki sureti vardır. Bu iki sureti karşılaştırarak elde edilen metnin Türkçe özeti şudur:

Vakfiyenin başında, Karaman Evkaf Müfettişi Arif oğlu Ali, Ilgın kadısı Murad oğlu Hacı Mehmed ve İstanbul kadısı Mehmed oğlu Abdurrahim, Konya kadısı Yakub oğlu Ahmed ve Halil oğlu Ahmed, Abıgerm = Ilgın kadısı Mehmed oğlu Mahmud ve tekrar Konya kadısı Kadızâde Hacı Mehmed'in vakfiyciyi gör-

düklerine ve İslâm dini esaslarına uygun bulduklarına dair şerhleri vardır. Vakfiyenin baştan 12 satırı Ulu Tanrıya, Onun büyük elçisi Hazret-i Muhammed'e evlât ve ashabına saygı yazıları, vakfın lüzum ve mânevi değerlerine ait hükümler vardır. Vâkıf şu yüksek elkapla anılmıştır.

ثم ان الامير الكبير ذى القدر الخطير سيد الامرا
والاكابر حاوى المعالى والمفاخر صاحب الخيرات
والحسنيات وراغب الصدقات والمبرات المدعو
بحسين بك ابن طورغود بك ادام الله تعالى توفيقه

Yani beylerin ve uluların büyüğü ve hatırı sayılır efendisi yüksek huylar, hayır hasenat sahibi ve bu işleri benimseyen büyük kumandan Turgut oğlu Hüseyin Bey -Tanrı yardımlarını eksik etmesin- helâl ve temiz malından Ab-ı germ = Ilgın şehrinde Tanrı rızasına uyup sevabını isteyerek ve cezasından korkarak bir cami yaptırdı. Bu vakfiyenin yazıldığı zaman eli altında mülkü olan Yendiğin⁶⁰ köyünün üçte birini, yine Ilgın'a bağlı Keşürlü⁶¹ köyünün tamamını ve Ilgın'a bağlı Bayat köyünün 2/3 nü, Ruus köyünün 2/12 hissesini, Ilgın ilçesi içindeki dolap, Kapı harımı, Kerim koçu, Sulu bağı arazilerini Böçük köyünde ziraate elverişli arazinin hepsini ahır höyüğündeki arazi parçasının tamamını bütün haklariyle ve her şeyiyle doğru ve dinî esaslara uygun olarak vakfetti. Vakfedilen bu köylerle arazi gelirlerinin 1/4 i cami'in onarımlarına sarfedilecek, artan mahsul beş parçaya bölünerek bir buçuğu cami'in hatibine, bir buçuğu da

⁵⁸ Yendiğin, Ilgın'ın 15 km. Batısında 112 evli bir köydür. Burada iki cami vardır. Birisinde gayet sanatkârane yapılmış gayri islâmî sütunlar, sütun başlıkları kullanılmıştır. Diğerinde mimarî bir hususiyeti yoksa da bitişiğindeki türbe önemlidir (Resim 15), türbede kitâbe yoktur. Halk elinde 1300, 1277, 1290, 1253 tarihli imam, hatip beratları vardır. Bu beratlarda (Ilgın kazasına tabi Yendiğin karyesinde vaki Kuzucu Sultan Camii mülhak vakfından almak üzere ilâ...) yazıları vardır. Rivayete göre Kuzucu Sultan, Nasreddin Hoca'nın medrese arkadaşısı imiş.

⁶¹ Vakfiyede كاشورلو، كاشورلو şeklinde yazılmıştır.

⁵⁸ *Nühcetü'l-menazil*, S. 23'de cami'in bu şekline ve gayri islâmî sütunlara bakarak kiliseden çevirme olduğu yazılmışsa da doğru değildir. Çünkü vakfiyesinde yeniden inşa edildiği açıklanmıştır.

⁵⁹ *Vakflar Müdürlüğü Vakfiye kayıt defteri*. C. 1-3, S. 398 ve C. 4-6, S. 252.

güzel ve doğru olarak *Kur'an* okuyabilen dört hafız'a eşit olarak bölünecek, yarımşar hisse de müezzin ile kayyuma verilecektir. Pir Hüseyin Bey sağ kaldıkça bu vakfın bakımı ve yönetimi kendisine ait olacak, öldüğü vakit kendi oğlu olan Turgut Bey müteveli olup bakiye kalan 1/5 hisseyi alacaktır. Bu kuruluş nesilden nesile sürecek, onlardan kimse kalmazsa, Ilgın kadısının reyile başka bir müteveli tâyin olunacaktır. Eğer cami yıkılır, yeniden yapılamazsa, cami'in, vakıf gelirleri müslümanların fukarasına kalacaktır. Vakıf bu vakıfları tescil için (Toras = Torani) ⁶² oğlu Mehmed nam kimseyi, sair mütevelliler gibi tasarruf etmek üzere vekil ve müteveli tâyin etti. O da teslim aldı.

Vakfiyenin sonunda -diğer vakfiyelerde olduğu gibi- vakfın doğruluğu, bozulmaması, şartlarının hiçbir suretle değiştirilmemesi hakkında hükümler vardır. Vakfiye 826 Hicret yılı Şevval ayının 23 ncü günü yazılmıştır. Ali oğlu İsmail, Ali oğlu Ahmed, Abdi oğlu Ali vakfiyenin şahitleridir ⁶³.

C- Ilgın'ın Mahmuthisar Tekkesi köyünde Dediği Sultan Türbesi, Dediği Sultan ve Turgut Oğullarının Anadolu'ya gelmesi hakkında menkıbeler ve Turgut Oğullarının bu türbeye yaptıkları vakıflar:

Sultan dağları'nın bir kolu olan Kembos dağının Ilgın ovasına nazır eteklerinde suları bol, manzarası güzel Eldaş, Mahmuthisar ve Mahmuthisar Tekkesi köyleri vardır. Bu köyler Ilgın'a 12-18 km. uzakta ve yekdiğerine 2-3 km. mesafededirler. Bu köylerin yerinde ilk ve orta çağlarda bir şehir bulunduğunu kabul ettirecek bir çok gayri İslâmî kitâbeler, mezar taşları, kabartma resimler ve heykeller vardır (Resim 16). Dediği Sultan türbesi, Mahmut-

hisar Tekkesi köyünün güney doğusunda ve bir kilometre kadar ilerisinde yüksekçe bir mevkededir. Türbenin duvarla çevrilmiş bir haziresi vardır. Burada Yahya Bey kızı Selçuk Hatunun, 1015 H. (1606 M.) yılında vefat etmiş İbrahim Fakıh kızı (Selime Kadın)ın, 1009 H. (1600M.)de ölmüş Hisar Bey kızı Emine'nin, 1286 H. (1869 M.) tarihli Mehmed Ali oğlu Memiş'in mezarları vardır. Bu avludan medhale girilir. Medhal camilerin son cemaat mahalli gibi ortadan bir yol ile ikiye bölünmüştür. Burada kaymakam Raşid Bey'in 1311 H. (1893 M.) de ölen kızı Lâtife Hanımın, 815 H. (1412 M.) tarihinde vefat eden Hasan Bey oğlu Mehmed Bey'in güzel işlenmiş ve yazılmış mezar taşları vardır. Medhalden bir kapı ile Sultan Dediği'nin medfun olduğu türbeye girilir. Türbenin, köylülerin anlatışına göre, demir hindiden gayet güzel işlenmiş bir kapısı varmış, bu kapı vaktiyle karlı bir gecede aşırılarak Konya hristiyanlarından birisine satılmış, Avukat Ziya Alp'in ifadesine göre Almanya'ya kaçırılmış imiş (?); bu gün yerine tahta bir kapı takılmış bulunmaktadır. Bu kapıdan türbeye girildiği vakit ortada mescide giden bir yol ve bu yolun sağında bir, solunda iki kabir vardır. Sağındaki kabirin Sultan Dediği'ye, soldaki kabirlerden birinin ailesine ait olduğu söylenmektedir. Üçüncü kabirin kimin olduğu bilinmiyor. Mezar taşlarında yazı olmadığı için de hakikat anlaşılamıyor. Türbenin üstü ortada tuğladan yapılmış bir kubbe, yanlarda aynı şekilde işlenmiş iki tonosla kapatılmıştır. Burada inşaatın asaleti derhal göze çarpmaktadır. Buradan binanın mescit kısmına girilir. Mescit kapısının yan söveleri ve sövelerin üstüne atılan kiriş gayet güzel motiflerle işlenmiş mermer parçalarıdır. Kapının üstünde mermer üzerine güzel bir Selçuk neshiyle yazılmış ve Konya vilâyetindeki kitâbelerin en eskilerinden birisi olan çok önemli bir kitâbe vardır. Kitâbeyi aşağıda göreceğiz.

Mescit kısmı, dört köşe bir temel üzerine kurulmuş ve yarım kubbe şeklindeki

⁶² Vakfiye suretlerinde طوراس ' طورای böyle ayrı ayrı iki türlü yazılmıştır.

⁶³ Vakıflar Müdürlüğü Vakfiye Kayıt defteri C. 1-3. S. 398, C. 4-6. Sa. 252. Ilgın'ın Medrese nam köyünden Hacı Yusuf bu ilceye bağlı Geçit köyündeki değirmenin 1/12 sehmini 1074 tarihinde bu cami'in hatibine vakfetmiştir.

tromp= köşe bentlerle sekize bölünerek kubbe kasmağına varılmış ve üstüne basıkça bir kubbe yapılmıştır. Mescidin içten içe eb'adı 5.40×5.20 dir. Mescidin kible-sinde güzel bir mihrabı ve müteaddit pencereleri vardır. Burası türbeyi ziyarete gelenlerin namaz kılmaları için bir mescit veya bir hankâh olarak mütalâa edilebilir.

Buraya kadar yazılan binanın genel durumu türbe müstesnâ mimarî değer taşımayan basit bir yapıdır, ve son yıllarda tekkenişinlerden Abdurrahman tarafından yaptırılan onarıma aittir. Bununla beraber mescidin mihrap girintisi içine, su oluşu=çörtm olarak saçağına alem kaidesi yerine kubbe üstüne konmuş ve Selçuk tezyinatının en güzel motifleriyle bezenmiş mermerler; mihrap yanlarında üzerine: العزالدائم والاقبال والدولة والسلامه yazıları yazılmış taş raflar, mescidin kapı söveleri ve kitâbesi gösteriyor ki II. Kılınç Arslan'ın azath cariyelerinden Sanavber Hatun buraya güzel bir mescit yaptırmıştır. Çok muhtemeldir ki kendisi de burada medfun olsun. Yukarıda sözü geçen kitâbe şudur (Resim. 17):

- 1 — امره (ت) بعمارة هذا المسجد المبارك ابتغاء
مرضات
- 2 — الله تعالى وطلباً لثوابه وخوفاً من عقابه الخاتون
- 3 — العالمة العابدة الزاهدة التقية رضية الدنيا
- 4 — والدين شرف نساء العالمين الراجي عفوره
صنوبر عتيقة
- 5 — السلطان المعظم قلنچ ارسلان وذاك [Böyledir]
في ايام ولده
- 6 — السلطان المعظم غياث الدنيا والدين كيخسرو
بن قلنچ ارسلان
- 7 — بتاريخ رجب في سنة ست وسبعين وخمس مائه
تمت وهذا معمار امين الدين ماركون [؟]
عبد الخاتون

Türkçesi:

“Sultanların ulusu II. Kılınç Arslan ve oğlu Büyük Sultan I. Gıyasü'd-din Keyhusrev'in devletli günlerinde Kılınç Arslan'ın azath cariyelerinden bilgin, sofu, dinsever, Tanrıdan korkar, din ve dünyanın sevgisini kazanmış ve kadınlığın şerefi olan Sanavber Hatun Tanrının rızasına uyup affını rica ve sevabını talep ederek, azabından çekinerek bu mescidin yapılmasını emretti. Mescit 576 H. yılı Recep ayında tamam oldu; Adı geçen hatunun kölesi mimar Emin'üd-din (Mirgün?) yaptı, hediye etti.”

Kitâbede adı geçen II. İzzü'd-din Kılınç Arslan, Türkiye Selçukluları hükümdarlarından. 551-588 H. (1156-1192 M.) yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Bizanslılar, Eyübîler, Danişmendîler ile mütemadiyen çarpışmış ve ekseriyetle düşmanlarını yenerek Anadolu'yu bir idare altında toplamaya çalışmıştır. Dizlerinden rahatsız olup ata binemediği zamanlarda araba ile savaflara gider, ordularına kumanda ederdi. Hiç şüphe yok ki bu devletin büyük hükümdarlarından. Ömrünün sonlarına doğru memleketi onbir oğlu (kimi kitaplarda oniki oğlu) arasında taksim etmek gibi yanlış bir siyasete sapsmış; devleti bu yüzden bazı sarsıntılar, kendisi de bir çok üzüntüler geçirmiştir. Kitâbede adı yazılı I. Keyhusrev, II. Kılınç Arslan'ın çok sevdiği, sağlığında kendisine burgulu burayı verdiği, veliaht tâyin ederek yanından ayırmak istemediği küçük oğludur. Diğer oğulları kendilerine ayrılan illerde bağımsız bir hükümdar gibi yaşarlar; ancak senede bir defa babalarının yanına gelirlerdi. Kitâbe II. Kılınç Arslan'ın memleketi oğulları arasında taksim ettiği yıllarda yazılmıştır. Taksim tarihi mehzazlerimizde 586 H. (1190 M.), 580 H. (1184 M.) olarak gösterilmiştir. Kitâbe tarihi 576 H. (1180 M.) olduğuna göre taksim tarihinin mevcut kayıtlar hilâfına daha evvel olması lâzım gelir. II. Kılınç Arslan, I. Keyhusrev'de bir çok meziyetler görmüş, son günlerinde ümerasına yeminler ettirerek yerine hükümdar yap-

malarını sağlamış evasıt-ı Şevval 588 H. (29/8/1192 M.) de vefat etmiştir⁶⁴.

II. Kılınç Arslan ölünce Tokat meliki olan büyük oğlu Süleyman Şah Konya'ya, II. Keyhusrev'den aldı. Tahtsız ve yurtsuz kalan I. Keyhusrev Anadolu'daki kardeşleri ve akrabaları yanına misafireten giderek şahane bir gezi yaptıktan sonra Bizans İmparatoru'na sığınmış, arada Avrupa seyahatına da çıkmıştı. Süleyman Şah'ın vefatına kadar İstanbul'da kalmış olan I. Keyhusrev kardeşinin ölümünü haber alınca Konya'ya gelmiş ve Süleyman Şah'ın oğlu III. Kılınç Arslan'ı bertaraf ederek ikinci defa hükümdar olmuştur. Zamanında Antalya alınarak devlet sınırları genişletilmiş, Alaşehir'de Laskaris ile yapılan harpte savaş meydanında şehit düşmüştür. Ölümü hazindir. Hemen hiçbir hükümdara nasip olmıyan parlak bir cenaze töreni yapılmıştır. Birinci hükümdarlığı 588 - 593 H. (1192 - 1196 M.) ikinci hükümdarlığı da 601 - 607 H. (1204 - 1210 M.) yılları arasındadır.

Sanavber Hatun, Kılınç Arslan'ın azatlı cariyelerinden olduğuna göre I. Keyhusrev'in analığı olduğu muhakkak, öz anası olması muhtemeldir⁶⁵.

* * *

Girdiğimiz kapılardan çıktıktan sonra türbenin batısında ve köye nazır tarafındaki mezarlar karşımıza çıkar. Burada çok güzel işlenmiş, nesih ve sülüs yazılarla yazılmış mezar taşları varsa da bir kısmı kırılmış, bazılarının da baş ve ayak taşları birbirine karışmıştır.

769 H. (1367 M.) de vefat eden Şeyh Hasan oğlu Şeyh Ali, 877 H. (1477 M.) de öldüğü anlaşılan Piri Bektik oğlu Ahmed Bey, Paşa Bey

⁶⁴ Kabri, Konya'da yaptırdığı ve bugün Alâüddin Türbesi diye anılan türbededir. Kabrindeki çiniler bozulmuş bu arada ölüm tarihi de kaybolmuştur.

⁶⁵ Mehazler: *İbni Bibi tercemesi* Sa. 21-22, 47-48. Houstma tab'ı *Selçukname*, Sa. 3-10, 70-96. *Düvel-i İslâmiye* Sa. 210-216. Anonim *Selçuknâme* (Paris nüshası) kitablığındaki yazma. *Mütercimbaşya göre Anadolu Selçukluları*. Hasan Fehmi Turgal.

oğlu Mehmed Bey'in kabirleri en güzellerindedir.

Sultan Dediği menakıbı ve Turgut oğullarının Anadolu'ya nasıl geldiklerine dair menkibeleri :

Köyde tekkenişinler elinde Sultan Dediği'ye ait menakıp kitabı vardır. Konumuz olan Turgut oğullarıyla ilgili olduğu için bu kitabı aynen kopye etmiştik. Turgut oğullarını ilgilendiren kısımlarını tebarüz ettirerek buraya bir özetini dercediyoruz:

"Horasan'da Ahmed Yescvî neslinden ve cümlelerin sevgilisi bir Şah oğulları vardı. Bunların birisinin neslinden Dediği Sultan, diğerinin soyundan Hacı Bektaş geldi. Dediği Sultan'la Hacı Bektaş amca oğullarıdır. Dediği Sultan Horasan'dan asasını atmış, asa nereye düşerse kendisinin de oraya geleceğini söylemişti:

Turgud'u, Bayburd'u ikisi bir kardeş,
Dediği Sultan'a oldular yoldaş,
Dediği Sultan bunları Rum'a saldı,
Kendisi dahi azm-i Hicaz kıldı.

Turgut ile Bayburt, Dediği'ye yoldaş olarak beraber yola çıkmışlardı.

Sultan Dediği Kâbeyi tavaf ettikten sonra Hacı İbrahim Sultan'dan tasavvuf dersleri alıp Konya'nın Beyşehir'ne gelmiş, Beyşehir yanında Melengörit dağına inmiş, orada bir müddet ikamet etmiştir. Bu sırada Seyit Harun Veli ile aralarında bazı haller cereyan eder. Seyit Harun Veli ölür. Sultan Dediği, Seyit Harun Veli'nin cenazesini kaldırmak için Seydişehir'ne gitmiştir. Namazda iken bir düşman Sultan Dediği'ye bir tokat atmış, Sultanın burnundan kırk damla kan akmıştır. Sultan o kandan başına sürmüş olduğu için serpuşu kızıl, beş parmağının iziyle de beş terekli olmuş, nihayet Seyit Harun'un namazı kılınmış, defnedilmiş; fakat bu sırada o tarafın kâfirleri isyan çıkarmışlar. Dediği Sultan bu kâfirleri Adalıya = Antalya'ya kadar sürmüş. Sultan'ın adı Dediği değil Didiği imiş:

Adı Dediği değil Diddiği'dir,
Anı da diyeyin bil aslı nedir?
Bir işi doksan bin evliya düzerdi,
Dediği sultan gelüben bozardı.

Sultan, Seydişehir'den dönmüş, tekrar yerine gelmiş idi. Hazret-i Celâlü'd-din Rumî, Dediği'ye bir mektup yazarak Konya'ya davet eylemiş, Sultan Dediği Hazret-i Âdem'den, İsa ve Musa ile Hazret-i Muhammed'in hayatlarından misaller zikrederek inzivada kalmayı şehirde oturmaya tercih etmiş, bu arada memleketin budalaları da kendisini davet edip bir mesken tutmasını rica etmişler ise de Sultan Dediği kabul etmemiştir. Konya'nın muhasarasında Karaca Ahmed ile Sultan Dediği, Alâü'd-din'e yardım ederek düşmanlarını zebun etmişlerdi. Menakibe göre Sultan Dediği, Karaca Ahmed, Hacı Bektaş ve Hacı Tuñrul= طوكرول arasında bazı kerametler cereyan eder, araları bozulur, tekrar barıştırlardı. Bu arada Sultan Emir'in de Karaca Ahmed'in amcası olduğu zikredilir.

Sultan Dediği'nin Yatağan Ahmed adında bir arkadaşı varmış, bunu Melengörit'e bırakarak kendisi Aladağ'a gidip orada eğlenmekte olsun. Horasan'dan beraber yola çıktıkları Turgut ve Bayburt Rum'a = Anadolu'ya gelmişler, Dediği Sultan'ı bulamamışlardı. Vilâyet halkı da Turgutgil ile savaşıyorlardı:

Kaçan Sultan Horasan'dan çıktı yola,
Turgut'u Bayburt'u kırk ala-çığı ile,
Bunları Rum vilâyetine salmıştı,
Kendisi azm-i Hicaz kılmıştı.
Turgut ve Bayburt dolandı Rum'a
geldiler;
Gelip bunda Sultan'ı bulmadılar,
Vilâyetlü bunlarla iderdi cengi;
Bunların akılları olmuştu tengi.

Turgud'un bir kısırağı vardı. Talip olunca aygır aramak üzere Aladağ'a gitti. Orada tesadüfen Dediği Sultan'la görüştüler:

Hikmeti gör bunların vardı bir yundu
Vilâyette aygır yoğidi talip oldu,
Bunda alup yola bunlar girdiler;
Söz öğüşür Aladağ'a erdiler..
Hikmeti gör Sultana uğradılar,
Yüz yere koyup temanna kıldılar.

Sultan Dediği, Turgut'un halini hatırını soruyor. Turgut da başından geçenleri anlatıyordu. Sultan Dediği yundun yelesinden kuyruğuna kadar sığadı, dua etti. Turgud'un meşhur atı bu kısıraftan doğdu. Turgut, Sultan Dediği'den Aladağ'dan bir yaylak vermesini rica ediyorsa da tekrar geldikleri yerlere (yedi tane dikili taş olan yere) gönderiyor. Kendisi de Ilgın yanına geliyor:

Çerh urup sema' ile döne döne,
Ahar nazır oldu Ilgun kurbüne.
Yar-ı gar idi handan sultan;
Didi kim eyle sen bu arada mesken!
Bu Ilgun bizim has bahçemiz olsun,
İçi dışı cevahir ile dolsun.
Haşrolunca olmyalar harabe
Bunda gelsin varmyanlar Haleb'c.

Sultan Dediği, Ilgın yakınında Mahmuthisar köyüne gelir, birçok kerametler gösterdikten sonra burada kalır. Konya'da pâdişah olan Alâü'd-din'in ailelerinden Kadıncık Ana oradan geçerken bindiği katır yürümemiştir. Bunun sebebini sormak için etrafa adamlar gönderir, adamlarından birisi bu civarda Sultan Dediği bulunduğunu haber vermiştir. Kadıncık Ana, Sultan Dediği'nin yanına gitmek isterse de keyfiyet Dediği'ye malûm olur; şimdiki türbenin temellerini çizgiyle işaret ederek kendisi ortada görünmez oluverir. Kadıncık Ana da oraya mimarını göndererek türbeyi yaptırır. Sultan Dediği bir müddet sonra türbeye gelir, etrafına toplanan geyiklerin südünden ziyafetler vermeğe başlar.

Sultan Dediği evlenmiş, ailesi de hamile kalmış, fakat çocuk doğmadan kendisi vefat etmiştir. Üç kadılık yerden insanlar gelmiş, hepsi Sultan Dediği'nin cesedini kendi eliyle götürmek istemiş, Ilgın'a gitmez:

Koyunun kuzusudur Turgut cema-
atı,

Anda varmazın gider kal u kıylı.
diyerek Turgut cemaatına da gitmez.
Nihayet Kadıncık Ana'nın emriyle
yapılan türbeye gömülür. Vefatı da hic-
retin 550 sinde imiş (?).

Sultan Dediği'nin hamile kalan
ailesinden Mahmud Padişah adında
bir oğlu doğar. Dediği Sultan, Rum'a
geldiği vakit 350 budalası varmış, bunların
herbirini bir diyara salmış ve birer ocak
sahibi olunuz...! demiş. Lâkin Ömer
baba ile Mehmed Dede, Sultan'ın
hizmetinde kalmışlardı. Onları da Sul-
tan'ın türbesine defnettiler. Mehmed
Dede Arapça, Ömer baba Farsça bi-
lirmiş. Bu menakibi altın hatla yazmış-
lar. Fakat 460 yıl sonra kitap çok eski-
miş ve bazı yerleri mahvolmuş, onun için
bu menakibi yazan zat -adı belli değil-
Türkçeye çevirmiş imiş.⁶⁶

Sultan Dediği'nin aile ve tarikat şeceresi

Aşağıda göreceğimiz *Pir Hüseyin Bey
vakfiyesi* gereğince tevliyet ve şeyhlik
Şeyh Dediği evlâdına intikal etmekte
olduğundan her kim şeyh olursa Şeyh
Dediği şeceresini uzun bir kâğıda yaz-
dırır, bezletir, 0.25 ilâ 0.30 metre uzun-
luğunda yapılmış bir ağaç makaraya sarar,
buna göre hazırlanmış bir mukavva bo-
ru içinde saklarmış. Bizim gördüğümüz
Melik Arslan oğlu Bektaş için 1017
H. (1608 M.) yılında yazılmış olanıdır.
Şecerenin baştan 19 satırı tasavvufî
ilgili âyetler, hadîsler ve dualardan iba-
ret olup sonra Şeyh Dediği'nin tarikat
üstadları yazılmış, Hazret-i Muham-
med ve Cibril-i Emin'e kadar uzatıl-
mıştır. Bu şecerede Şeyh Dediği'nin adı
Şeyh Halid Dediği olarak geçer.
Postnişin şeceresi de şu suretle devam eder:

⁶⁶ Menakip, Mesnevi tarzında manzumdur.
484 beyittir. Türkçedir. Harekeli nesihle yazıl-
mış, meşin kaplanmış bir cönk halindedir. 0,20 x
0,14 metre eb'adında samani aharlı kâğıt üzerine
7/Rebiül'-evvel/1229 da istinsah edilmiştir. 34
sahifedir. Her sahifesinde 15 satır vardır.

Şeyh Halid Dediği

" Ahmed

" Mehmed

Abdu'r-rahman Çelebi

Şeyh Nuru'd-din Çelebi

Ahmed Paşa

Tugrul Çelebi

Memi Efendi

Melik Arslan Çelebi

Bektaş Efendi

Şeyh Hüseyin Efendi

Postnişin şeceresinden sonra *Âdât-i
tarikat-i Şeyh Dediği* bölümü gelir. Sultan
Dediği'nin ahval ve hareketleriyle ah-
lâkî durumu, yaptığı ve yapmadığı işleri
*Kur an'*dan deliller getirerek yazılmış olan
bu kısım Arapçadır. Sonunda 1017 senesi
Nisan ayının sonunda ve çarşamba günü
yazıldığına dair istinsah kaydı vardır.

Pir Hüseyin Beyin dediği Sultan Vakfiyesi

Buraya kadar anlatmağa çalıştığımız
ve Mahmuthisar tekkesinde med-
fun Şeyh Dediği türbe ve zaviyesine
Turgut oğlu Pir Hüseyin Bey va-
kıflar yapmıştır⁶⁷. Vakfiyenin üç sur-
cini gördük⁶⁸. Yekdiğerleriyle karşılaştık;
özetini dercediyoruz. Vakfiyenin
baştan üç satırında dua ve vakfın lüzumu
hakkında hadîsler yazılıdır. Bu vakfiyede
Turgut oğlu Pir Hüseyin Bey'in
elkabi şöyle geçer.

صاحب الخيرات والحسنات المدعو پير حسين بك

ابن طرغوت بك ابواب البر والاحسان

yani Turgut oğlu Pir Hüseyin Bey
adıyla anılan hayır ve hasenat sahibi
hayır ve ihsanların kapısı gibi olan Pir
Hüseyin Bey ab'-ı germ=İlgın'a bağ-
lı ve Akdağ, Yarıklı dere, Çelebi yaylası,

⁶⁷ Sultan Dediği zaviyesine Karaman
oğlu Mehmed Bey b. Alâü'd-din Bey'in
yaptırdığı vakıflar da vardır. İ.H. Uzunçarşılı
Kitabeler. Kısım. 2. S.231-232. Yine bu türbeye Ka-
raman ümerasından Sinanü'd-din Yusuf
Ağa'nın 865 tarihli vakfiyesi de vardır. *Konya Va-
kıflar Md. Vakfiye kayıt def. C. 4-6. S. 282.*

⁶⁸ *Vakıflar Md. Vakfiye kayıt def. C. 4-6. S.
141 ve 284, İlgın'da Avukat Ziya Özalp elinde.*

Doğan yuvası, Bahadır kayası, Beyderesi ile çevrilmiş olan Mahmuthisar köyünün⁶⁹ 6/12 sehmini ve Saideli = Kadınhanı'na bağlı Karasevinç⁷⁰ köyünün yarısını sınırları, mezraaları, hakları, ekleri ve bölükleriyle tamamen سلطان *سلطان* yani miskinlerin ve budalaların sultanı olan şeyh Dediği zaviyesine vakfetmiştir. Sağlığında şeyh Dediği evlâdından Tuğrul bu zaviyeye şeyh ve müteveli olacak sonra evlâtlarının salih ve münasiplerine nesilden nesle devam edecektir. Bu soydan kimse kalmazsa zamanın hâkimi tarafından bir müteveli tâyin olunacaktır. Yukarıda adı geçen köylerin gelirleri önce zaviyenin onarımına harcanacak, bundan artan miktar müteveli ve şeyhin eliyle müslümanların fukarasından yakın olanlara ve gelip giden misafirlere sarfedilecektir. Sonra vakfın doğruluğu, dinî esaslara uygunluğu bozulmaması hakkında hükümler vardır. Vakfiye 824 H. yılı Recep ayının 7 nci günü yazılmıştır. Hüseyin oğlu Murad Hamza oğlu Ahmed, Ali oğlu Mehmed, Musa oğlu Hasan, Resül oğlu Hayrüd-din, Hızır oğlu Hamit, Mahmud oğlu Mehmed, Fidi oğlu Hacı Hasan, Alâü'd-din oğlu Bektaş, Hacı Veli oğlu Ebubekir vakfiyenin şahitleridir.

Bu zaviyeye Karaman oğlu Mehmed Bey 910 H., Karaman oğlu ümerasından Sinanü'd-din Yusuf Bey 856 H. yılında vakıflar yapmış, vakfiye yazdırmışlardır⁷¹.

Sultanı Dediğiler

Turgut oğulları ile ilgili ve Mahmuthisar tekkesinde medfun Sultan Dediği'den başka iki Dediği daha vardır:

I - Eğridir'in Yazla mevkiinde

⁶⁹ Mahmuthisar köyünün yeri yukarıda anlatıldı.

⁷⁰ Karasevinç, bugün Kadınhanı ilcesine bağlı 307 nüfuslu bir köydür. Merkeze 12 km. uzaktadır.

⁷¹ Konya Vakıflar Müdürlüğü Vakfiye kayıt def. C. 4-6, sahife 282.

Dede Sultan türbesini yaptıran zattır. Bu bina kapısı üzerinde iken yerinden alınmış ve okula konmuş olan kitâbesine nazaran Hamit oğullarından Hüsamü'd-din İlyas Bey'in zamanında ve 759 H. (1357 M.) yılında yapılmıştır. Kitâbede hayır sahibi olarak Musa Dediği oğlu İsa adı yazılıdır. Vakfiyede (Ilgın köylerinden Mahmut Hisar) ve başka kayıtlara rağmen bu vakfiye ile Karaman oğlu II. Mehmed'in 810 H. tarihli vakfiyesi Eğridir'deki Musa Dediği'ye ait zannedilmiştir⁷².

II - Akşehir'in Doğanhisar bucağına bağlı Tekke köyü vardır. Burada da bir Dediği Sultan türbesi vardır. Bu türbeye 997 tarihinde hayır sahiplerinden Hacı Murad bir değirmen ile Kızılca mezraasını vakfetmiştir.⁷³ Köyde Dediği Sultana ait ayrıca bir türbe yoktur. İki mezarlık vardır. Birisi köyün yakınında olup burada Geç Aslan adında bir zatın kabri ziyaretgâhtır. Diğer mezarlık köy önü denilen mahalde ve köyden dışarıdadır. Dediği Sultan kabri bu ikinci mezarlıkta imiş. Kabirler arasında bir çok eski taşlar varsa da yazısızdır. Yazılı qanların en eskisi 1155 H. tarihlidir. Üzerinde şu yazılar vardır:

1 - صاحب 2 - هذا الحجر 3 - شيخ صالح
4 - رحمة الله 5 - عليه رحمة واسعة 6 - تاريخ
7 - سنة 1155

Köylülerin anlatışlarına göre burada mutbahlar kaynar, cuma günleri sığır, diğer günlerde koyun kesilirmiş. Yenice, Kemer, Fırınlı köyleri de buraya vakıf imiş.

4 - Kadınhanı'da Turgut oğlu Ömer Bey zaviyesi

Kadınhanı ilçesi merkezinde Turgut oğlu mahallesinde Tekke mes-cidi ve kible duvarına bitişik Turgut oğlu türbesi vardır. Türbe ile mescidin

⁷² İ. H. Uzunçarşılı: *Kitabeler* II., sahife 232.

⁷³ Konya Vakıflar Müdürlüğü Vakfiye kayıt def. C. 4, Sahife. 145.

mimarî değeri yoktur. Binaların üstleri toprak örtülü iken 1942 de ahşap çatı yapılmış ve kiremitle kapatılmıştır. Türbenin içinde dört kabir vardır. Mezar taşları olmadığı için burada yatan kişilerin kimler olduğu anlaşılamadı. Halk Turgut oğullarına ait olduklarını söylüyorlar.

Zâviyenin vakfiyesine göre Turgut oğlu Hasan Bey oğlu Ömer Bey Saideli vilâyetine bağlı Hatun köyü (bugünkü Kadınhanı ilçesi merkezi) nde bir zâviye yaptırmış ve Şeyh Turgut evlâtlarından Şeyh Durmuş ile Turfanı bu zâviyeye şeyh ve mütevellî tâyin eylemiştir. Vakfiyede cami ve türbeden bahsedilmediğine göre ya Turgut yahut mütevellî oğullarının buraya sonradan bir mescit, bir de türbe yaptıkları anlaşılıyor. Fakat kitâbesi veya vakfiyesi olmadığı için inşa tarihi ve bânisi bilinmiyor. Turgut oğlu Ömer Bey zâviyesine ait vakfiyenin bir sureti Kadınhanı'nda, diğer bir sureti Vakıflar Müdürlüğü perakende evrak torbasında mevcuttur. Bu iki suret karşılaştırılarak metin tesbit edilmiştir. Türkçe hülâsası şudur: Vakfiyenin baş tarafında Konya kadıları İsa, Ahmed ve Mustafa'nın vakfiyeyi görüp münderecatını tasdik ettiklerine dair 3 şerh vardır. Vakfiyenin başından 9 satırı Ulu Tanrı'ya ve Hazret-i Muhammed'e, evlât ve ashabına saygı yazıları, vakfın lüzum ve mânevi önemine dair başlangıçtır. Sonra vâkıf Turgut oğlu Hasan Bey oğlu Ömer Bey şu:

« وهو الوقف المؤبد المخلد ثم ان الاعز الاجل
الخير من الامراء المفخم صاحب الخيرات والحسنات
المدعو عمر بك [ابن] حسن بك الطورغود بك .. »

Yüksek vasıflarla ⁷⁴ anılan vâkıf Ömer Bey, Konya diyarından Saideli vilâyeti köylerinden Hatun köyünde kiblesi Hacı İbrahim milki, batısı Kırık Yusuf milki, diğer iki tarafı yol ile çevrilmiş olan kutlu bir zâviye bina etmiş,

gelen ve gidenlerin durağı kılmış ve onların masraflarına vakıflar yapmıştır.

Ömer Bey vakfiyenin yazıldığı zaman elinde ve tasarrufu altında bulunan adı geçen Hatun köyünün tamamını ve Saideli'ne bağlı Zengi köyünde ziraata elverişli bir kıta araziye, Orta viran mezraasının Bey araziysiyle birlikte hepsini Uffa Bey ve Akçalar mezraalarını Akşehir Silint köyünde ve bir mihver üzerinde döncen değirmenin tamamlamını ve değirmen önündeki arazi ve ağaçları ve Akşehir'e bağlı Silint ve İlyaslar köylerinin 8/12 sehmini bütün hakları, hudutları, meyveli ve meyvesiz ağaçları, mezraa ve değirmenleri, koyun ve deve yatakları ve otlaklarıyla kuyu ve ırmakları ve her şeyiyle vakfetmiştir.

Vücudıyla şeyhlerin ve sâliklerin iftihar ettiği şeyh Turgut oğullarından Şeyh Turfan ve Durmuş kardeşleri beraberce adı geçen zâviyeye ve bu vakıflara sağlıkları müddetince mütevellî, şeyh ve nazır tâyin eylemiştir. Onlardan birisi vefat ederse, sağ kalan diğeri bu vazifeleri ifa edecek, sonra onların evlâtlarından münasip ve salih olanları nesilden nesile mütevellî, şeyh ve nazır olacaklardır. Bu soydan hiç kimse kalmazsa, Konya kadısının re'yi ile chil bir kimseye mütevellîlik verilecektir. Vakıf hasılâtının 1/3 i tevliyet, şeyhlik, nazırlık için ayrılmış olup vazifenin ifasından sonra alınacaktır. Geri kalanı da zâviyeye gelip giden fukaranın ve yakınlarının iâşe ve ibatesine sarfolunacak, mübarek gece ve günlerde helva, etli, yağlı ve pirinçli yemekler pişirilecektir. Bu şartlardan sonra vakfın doğruluğu ve dinî esaslara uygun olarak yapıldığı, hiçbir suretle bozulmaması, bozanların suçlu olacakları hakkında hükümlerle vakfiye sona erer ve vakfiye 827 H. yılının Rebiü'l-evvel ayı ortalarında yazılmıştır. Vakfiyede:

Ali oğlu İsmail, Hamza oğlu Seyyit Hasan, Hacı Salih oğlu Sadru'd-din, Abdi oğlu Ali, Mahmud oğlu Mehmed, Fidi oğlu Ali, Halil oğlu Hasan, Davud oğlu Hacı Salih, Hacı oğlu Tahsin ve Hacı Ahmed oğlu Hasan, Hacı

⁷⁴ Bu Arapça elkap Turgut oğlu Hasan Bey oğlu Ömer Bey adıyla çağrılan hayır sahibi ulu, aziz ve büyük beylerden olan Ömer Bey bu ebedî vakfi yaptı, demektir.

İbrahim oğlu İsa Fakih ve Mahmud oğlu Süleyman, Veli oğlu Emin, Tomar oğlu Yusuf Fakih, Fakih Ömer oğlu Hamza, Hacı Emin, Kâtip Pirli, Hacı Yahşi el-Sadrî oğlu Hacı Ahmed şahittirler.

5 - Seydişehir'de Rüstem Bey türbesi

Seydişehir'de Seyit Harun Veli cami'i avlusunda Rüstem Bey türbesi vardır (Plân 4). Türbe 4 köşe bir temel üzerine kurulmuş küçük bir yapıdır. Köşelerde yekdiğeriyle birleşen dört kemerin araları üçgen şeklinde tromplarla sekize bölünerek küçük bir kubbe çevrilmiştir. Kemerlerin arası örülmek suretiyle türbenin dört duvarı meydana getirilmiştir. Doğu tarafına küçük bir kapı, batı ve kuzeyine de birer pencere açılmıştır. Bu türbede Turgut oğlu Emir Şah Bey'in kızı Sultan Hatun ile Halil Bey oğlu Rüstem Bey, Rüstem Bey oğlu Ali Bey ⁷⁶ Rüstem Bey kızı Dürrühant Hatun ve bunlara akrabalığı şüpheli, 999 H. tarihinde vefat etmiş olan Mustafa oğlu Yusuf'a ait olmak üzere beş kabir vardır. Bu kabirler üzerindeki yazıları görelim.

1 - Sultan Hatun kabri:

Türbeye girilince soldan birinci ve türbenin doğu duvarına yakın olanıdır. Mezar, ufki olarak konmuş bir mermer kapının iki başına baş ve ayak taşları dikilmek suretiyle yapılmıştır. Beyaz mermerden işlenmiş yanları burmalı sütuncuklar

⁷⁵ Şikâri tarihine göre Osman oğlu Murat Bey Germiyan ve Hamit oğullarının müracaatı üzerine Akşehir'e kadar gelmiş, Karaman oğlu Alaü'd-din Bey de askeriyle karşı varmıştı. Orada iki tarafın askeri alay bağladılar. Turgut oğlu Ali Bey meydana girip Murat Bey'i (Sultan Murad) çağırdı ve dedi ki:

"Ey Murat! Karaman oğlu değil midir ki senin atanı Germiyan oğlu hapisten çıkardı. Tabi ve alem ve nekkare verdi. Şimdi nice cenk edersin. Tekfuru Kostantin'den iki kâfir beyin neye yardımcı aldın. Müslüman üzerine geldin. Müslüman olan kâfir askerinin yardımcı idünür mü...?"

Turgut oğulları seçerisinde Ali Bey dışında başka kimse yoktur. Şikâri'nin bahsettiği Turgut oğlu Ali Beyin bu zat olması ihtimali vardır.

ve türlü motiflerle süslenmiş olan bu taşlar üzerinde şu yazılar vardır (Resim 18).

A - Kabrin üzerine konmuş mermer kapak taşında:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ
وَمَا خَلَقَهُمْ
وَلَا يَحِيطُوْنَ

بِشْئٍ مِنْ عِلْمِهِ - وَهُوَ الْعَلِيُّ
الْعَظِيمُ . قَوْلُهُ تَعَالَى كُلِّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
ثُمَّ الْيُنَا تَرْجَعُوْنَ
الْمَوْتِ بَلْ اَنْتُمْ دَاخِلُوْنَ الْمُؤْمِنُوْنَ

Baş taşının bir tarafında:

- 1 — انتقلت من دار الفنا
- 2 — الى دار البقا
- 3 — المرحومة المغفوره
- 4 — السعيده الشهيد⁷⁶

Diğer tarafında:

- 1 — سلطان خاتون بنت
- 2 — امير شاه بك ابن
- 3 — طرغوت بك
- 4 — نورالله قبرها⁷⁶

Ayak taşının bir tarafında:

- 1 — في اليوم الثامن من شهر
- 2 — شعبان سنة خمس وعشرين
- 3 — وثمانماية ⁷⁷ آمن الرسول
- 4 — بما انزل اليه من ربه

Diğer tarafında:

- 1 — والمؤمنون كل آمن
- 2 — بالله وملائكته
- 3 — وكتبه ورسله
- 4 — لانفرق بين

⁷⁶ "Kutlu şehit rahmet olunmuş ve esirgenmiş olan Turgut Bey oğlu Emir Şah Bey kızı Sultan Hatun dünyadan ahrete göçtü. Tanrı onun kabrini nurlandırsın."

⁷⁷ "825 yılı Şaban ayının 8. günü,, demektir.

5 — احد من رسله

6 — وقالوا سمعنا

7 — واطعنا غفرانك⁷⁸

2 - Rüstem Bey kabri:

Türbede soldan ikinci kabirdir. Gök mermerden yapılmış büyük bir sandukadır. Boyu 1.78 metredir. Üzerinde nesihle yazılmış şu yazılar vardır.

1 — بسم الله الرحمن الرحيم شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة واولوا العلم قائماً بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم . ان الدين عند الله الاسلام وما اختلف الذين اتوا الكتاب الا من بعد ماجاء

هم العلم

4 — بغياً بينهم ومن يكفر بآيات الله فان الله سريع الحساب⁷⁹ لا يخفى على الله منهم شئ لمن الملك اليوم لله الواحد القهار. اليوم تجزى كل نفس بما كسبت لا ظلم اليوم ان الله سريع الحساب⁸⁰

2 — اجر المينة في التربة حازماً. هذه الدنيا لا بدار القرار لاراد لقضائه ولا مانع لحكمه⁸¹ كل نفس ذائقة الموت⁸²

جهان ای برادر نماند بکس

دل اندر جهان آفرین بند و بس

3 — مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت

که بسیار کس چون تو پرورد و کشت

چو آهنگ رفتن کند جان پاک

چه بر تخت مردن چه بر روی خاک⁸³ آه

الموت. آه الفراق⁸⁴

5 — جهان چونکه باقی قلاسی دکول

وفا بولمز آندن نه سلطان نه قول

بو عمرک تیزرک کچر مدتی

جهانک همیشه بدر عادت⁸⁵

درین امید بسرشد در بیغ عمر عزیز⁸⁶

6 — Bu satırda farsça bir kıt'a yazılıdır.

7 — A - مات الامير الكبير رستم بك بن

B - خليل بك في صفر سنه ثلث

C - اربعين و ثمانماية⁸⁷

3 - Rüstem Bey oğlu Ali Beyin kabri:

Türbeye girilince soldan üçüncü büyük kabirdir. Açık kurşunî mermerden sanduka şeklinde yapılmıştır. Üzerinde nesih ile yazılmış şu yazılar vardır:

1 — بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله — الذى يشفع

4 — عنده الاباذنه — كرسية السموات والارض

5 — ولا يؤده — وهو العلى العظيم⁸⁸ لا اكراه فى الدين — فمن يكفر

6 — بالطاغوت ويومن بالله — والله سمیع العلم⁸⁸

2 — جهان ای برادر نماند بکس

دل اندر جان آفرین بند و بس

مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت

که بسیار کس چون تو پرورد و کشت⁸⁹

3 — جهان چون که باقی قلاسی دکول

وفا بولمز آندن نه سلطان نه قول

⁸⁵ Türkçe iki beyittir. Bu günkü şivemize şöyle çevrilebilir:

"Bu dünya hiç kimseye baki kalmaz. Sultan da, kul da ondan vefa bulmaz. Bu ömrün müddeti çabuk geçiverir. Feleğin âdeti her an böyledir."

⁸⁶ "Bu ümit sona erdi. Yazık aziz ömrü,, demektir.

⁸⁷ Türkçesi: "Büyük Emir Halil Bey oğlu Rüstem Bey 843 yılı sefer ayında öldü,, demektir.

⁸⁸ Sure-i Bakara'nın 255 - 256 ncı âyetleridir, satırın baş ve sonundaki kelimeler alınmıştır.

⁸⁹ Gülîstan'dan S. 14.

⁷⁸ Sure-i Bakara'nın 285 nci âyetinden bir kısım.

⁷⁹ Sure-i al-i İmran 18-19 ncu âyetler.

⁸⁰ Sure-i Mümin 16 - 17 nci âyetler.

⁸¹ Ölümde toprağın hakkı ölünün kemikleridir. Bu dünya karar evi değildir. Tanrının kazası reddedilmez hükmüne mâni olunmaz.

⁸² Âyettir. "Herkes ölüm acısını tadar,, demektir.

⁸³ Şirazlı Sadi, Gülîstan, 1261. Mısır basması. Sayfa 14.

⁸⁴ Ah ölüm, ah ayrılık.

بوعمرك تيزرك كچر مدتی

جهانك همیشه بدر عادی⁹⁰

7 - I - وفات المرحوم

II - علی بك ابن رستم بك فی شهر ربیع الأول

III - من شهر سنه ثلث و اربعین و ثمانمائه⁹¹

8 - آه الموت⁹²

4 - Rüstem Bey kızı Dürrühant Hatun kabri:

Türbe kapısından girilince birinci kabirdir. Küçük, süslü bir sandukadır. Mermerden yapılmıştır. Uzunluğu 0,75 metredir (Resim. 19). Üzerinde şu yazılar vardır.

1 - انتقل⁹³ المرحومه المغفوره السعيدة الشهيدة من دارالفنا الى دارالبقا در خواند خاتون بنت الامير الكبير

2 - وسرور الخطير رستم بك تغمدهاالله بغفرانها فی شهر محرم الحرام من شهر سنه اثنين وثلثین و ثمانمائه⁹⁴

5 - Mustafa oğlu Yusuf kabri:

Türbe içinde küçük bir mezar taşı daha vardır. Bu da mermerden sanduka biçiminde yapılmıştır. Uzunluğu 0.77 metredir. Üzerinde yazı yoktur. Yalnız baş tarafında şu yazılar vardır:

1 - ۹۹۹

2 - يوسف بن مصطفى⁹⁵

⁹⁰ Türkçe bir kıt'a yukarıda yazıldı.

⁹¹ "843 senesi Rebi ül-evvel ayında Rüstem Bey oğlu Ali Bey vefat etti," demektir.

⁹² Bu kelime musanna yazı ile iki defa yazılmıştır.

⁹³ yazılması daha doğru olurdu.

⁹⁴ "Saygı değer büyük Emir Rüstem Bey kızı ve mübarek şehit; Tanrının rahmetine ulaşmış olan Dürrühant Hatun -Tanrı yarlığısm- 832 yılı Muharrem ayında dünyadan ahirete göçtü..." demektir. Ölüm tarihlerine göre bu kız babasından 11 yıl önce vefat etmiştir.

⁹⁵ Bu zatın da Rüstem Beye mensubiyeti ihtimali vardır. Türbe içindeki kabirlerden şöyle bir şecere düzenlenebilir :

Halil Bey

Rüstem Bey

Ali Bey Dürrühant Hatun

Burada medfun bulunan Turgut oğlu Emir

6 - Turgut oğlu Erdoğan Beyin Selvihisar köyü cami'i vakfiyesi;

Turgut oğullarından Erdoğan Bey, Devlethan köyünde Toarı suyu üzerinde dönen İlhan değirmeni adıyla anılan değirmenini Selvihisar köyündeki cami'e vakfetmiştir. Vakfiye hülâsası şudur: Baştan bir satırı dua olan vakfiyede Erdoğan Beyin elkabı şu:

« بجزیل عنایتہ علی الامیر الکبیر ذی القدر الخطیر الممكن المختار السید الامراء الإبرار المدعو ارطوغدی بك ابن طورغود بك ابواب الخیر و الاحسان . . . »

şekilde yazılıdır. Yani hayır ve ihsan kapıları gibi olan Turgut oğlu ve hayır sever büyüklerden ve saygı değer kumandanlardan olan Erdoğan Bey Devlet-han köyünde Toarı suyuna tabi İlhan değirmeni adıyla söylenen değirmenin 12 sehminden altı sehmini değirmenin imarına vakfetmiş, bakiye altı sehminden dördünü Selvihisar cami'inin imamına ve bakiye 2 sehmini de tevliyet hissesi olarak oğlu Pir Hüseyin Beye ve sonra nesilden nesile evlâtlarına bırakmıştır. Pir Hüseyin Bey neslinden bir kimse kalmazsa tevliyet zamanın hâkiminin re'yine bırakılmıştır. Eğer cami veya köyü harap olursa, imama verilecek dört hisse mütevelliyeye yani Pir Hüseyin Beye veya evlâtlarına, bunlardan da kimse kalmazsa bu dört hisse müslümanların fukarasına kalacaktır. Vakfiyenin sonunda vakfın dinî esaslara uygunluğu, bozulmaması hakkında hükümler vardır. Vakfiye 898 senesi Rebiü'l-ahır ayının birinci günü yazılmıştır.⁹⁶ Abdi oğlu İbrahim, Abdullah oğlu Ramazan, Abdu'l-kerim oğlu Hasan vakfiyenin şahitleridir.

Bu vakfiye hakkında şer'iyeye sicillerinde şu kayıt vardır:

Şah Bey kızı Sultan Hatun - Rüstem Bey ile yan yana medfun olduklarına göre- ya Rüstem Beyin ailesi yahut yakın akrabasıdır. Bu cihet henüz kesin olarak bilinmiyor

⁹⁶ Konya Vakıflar Müdürlüğü vakfiye kayıt defteri. S. 1-3 Sah. 124.

1 — امير الامراء الكرام ار طوغدى بيك
ابن طورغود بيك
2 — سلوى حصار نام قريهده واقع مسجده
دولتخان نام قريهده واقع دكرماننى وقف ايلديكى
وقفيه صورتى فى سجل سنه ١٠٨٦ تاريخ وقفيه
سنه ٨٩٨⁹⁶

Türkçesi: “*Beyley beyi Turgut oğlu Erdoğdu Bey, Selvîhisar köyündeki mescide Devlethan köyünde bulunan değirmeni vakfettiğine dair olan vakfiye sureti 1086 tarihli şer’iye sicilinde yazılı vakfiye tarihinin de 898 olduğu kayıtlı*” imiş⁹⁷. Erdoğdu Beyin vakfiyesi tarihi, gördüğümüz vesikalarda başka başka yazılmıştır. Bu vakfiyenin tarihi yukarıda adı geçen Silleli merhum Said Beyin defterinde 798 gösterilmiştir. Vakıflar defterindeki surette ise ثمان وثمانماية yani 898 dir. *Şer’iye sicilindeki* kayıt da böyledir. Halbuki bu tarihlerde II. Bayezid hükümdardır. Artık Karaman oğulları devleti sona ermiş, Turgut oğulları mevkilerini kaybetmişlerdir. Turgut oğulları bakiyesinden bir Erdoğdu Bey bulunabileceği düşünülse bile onun vakfiyede yazılı yüksek sıfatları alamıyacağı hatıra gelir. Burada iki ihtimal vardır:

Ya vakfiye Turgut oğullarının ikbalde bulunduğu 798 yılında yazılmıştır ki, eldeki kayıtlar bunun hilâfinadır. Yahut II. Bayezid devrinde Osmanlılara iltica ederek mevkiini muhafaza edebilmiş olan bir Erdoğdu Bey vardır. Elimizdeki mezar taşında⁹⁸ Erdoğdu Beyin kızı Fatıma Hatun’un ölüm tarihi 874 bulunduğuna göre ikinci ihtimal

⁹⁷ Bu kayıt elimizde bulunan 3 No. lu *Şer’iye sicil defterinin* 66 ncı sahifesinde yazılıdır. Burada gösterilen 1086 tarihli defter elde edilememiştir. İlhan değirmeni İnsuyu = Cihanbeyli ilçesinin Devlethan köyündedir. *Şer’iye sicil defteri*. C. II Sa. 182.

⁹⁸ Sahife 9 a bakınız.

⁹⁹ *Vekil-i mezbur Hızır beşe cevabında* ثمان وثمانماية tarihinde müvekkilim mezbur Pir Hüseyin Bey çelebinin ceddî Erdoğdu Bey İbni Turgut nam kimse ma’ruz-zikir değirmenin dört sehmini Selvîhisar karyesinde vaki mescid-i şerifin imama vakfedüp.....” *Şer’iye sicil defteri* C. II. Sa. 128.

daha kuvvetli görünüyor. Diğer *Şer’iye sicillerindeki* kayıtlar da ikinci ihtimalin doğruluğunu göstermektedir.⁹⁹ Turgut oğlu Erdoğdu Beyin Kadınhanı’na bağlı Sarayönü köyü hududunda İlmelik yeri denilen alanda arazisi bulunduğu *Şer’iye sicillerinde* görülen bir kardan anlaşılmaktadır¹⁰⁰

Turgut oğlu Rüstem Bey oğlu Halil Beye ait olduğu tahmin olunan vakıf kayıtları

Turgut oğulları arasında bir Rüstem Bey olduğunu gördük. Konya’da Müze Yusuf’ağa Kitaplığının 4539, 4640, 4641, 4642 numaralarında kayıtlı Fahr-i Razi’nin *Mefâtihi’l-gayb* adlı tefsirinin 1-4 ncü ciltleri vardır. Bu kitaplar cilt ve yazı bakımlarından değerli olmakla beraber, Karaman oğullarından Alâü’-d-din oğlu Mehmed Bey namına yazılmış ve birinci cildinin de Halil Bey b. Rüstem Bey tarafından Şeyh Sadrü’-d-din Konevî Kütüphanesine vakfedilmiş olduğu için konumuzla ilgili gördük. Kitapların genel durumlarını baş ve sonlarındaki kayıtları buraya dercediyoruz.

1 - *Mefâtihi’l-gayb* adlı kitabın birinci cildi 757 sahifedir. Türk tarzı meşin ciltlidir. Yazısı Selçukî neshi, kâğıdı samanî âharlıdır. Her sahifesinde 38 satır vardır. Birinci sahifenin baş tarafı tezhiplidir. Kitabın söz başları icabına göre altın hal ve ekseriya kırmızıyla yazılmıştır. Baş tarafında şu vakfiye vardır:

1 — وقف الامير المعظم المبجل المكرم خليل بك
بن رستم بك
2 — هذا التفسير من اوله الى آخره على الزاوية
المنسوبة الى

3 — الشيخ الكامل صدر الملة والدين وفقاً
صحيحاً شرعياً

4 — لا يوهب ولا يورث فن بدله بعدما سمعه
فانما اثمه

5 — على الذين يبدلونه ان الله سميع علم رحمة الله
من طالعه

¹⁰⁰ *Şer’iye sicil defteri*, sayı 3. Sahife, 10.

6 — ودعا لواقفه المذكور بالخير ولجميع المؤمنين
والمؤمنات

7 — في شهر جمادى الاخره من شهر سنة اربع
وثلاثين وثمانماية¹⁰¹

Kitabın sonun da ise:

- 1 — وقع الفراغ من نسخه منتصف صفر ختم
2 — بالظفر سنه ثلث عشره وثمانماية حامداً
3 — ومصلياً ومسلماً لرسم الامير الكبير السلطان

¹⁰¹ Bu tefsiri baştan sona kadar sayın büyük Emir Rüstem Beyoğlu Halil Bey, Şeyh Sadri'd-din Konevi zaviyesine 834 yılı Cemaziyü'l-ahir ayında doğru ve dinî esaslara uygun olarak vakfetti. Kimseye miras kalmaz ve, bağışlanamaz. Tanrı okuyana vakıf ve cümle müstümanlar için hayır dua edene rahmet etsin...

4 — محمد بن علادين [Böyledir] بن قرمان
اعز الله انصاره

5 — على يدى الفقير القاسم بن محمد ثبت عليه¹⁰²
2 - *Mefâtihi'l-gayb* adlı tefsirin ikinci cildi aynı hattat tarafından 814 senesi Rebiü'l-evvel ayında, üçüncü cildi 812 senesinde, dördüncü cildi ise 816 yılında ve Konya'da yazılmıştır. İfade yukarıda yazıldığı gibi olup ikinci cilt kitabesinde hattatın *محمد بن محمد بن سليمان* şeklinde dedesinin adı da kayıtlıdır. Son üç ciltte vakıf kitabesi yoktur.

¹⁰² "Karaman oğlu büyük Emir ve sultan olan Alâü'd-din oğlu Mehmed -Allah aziz ve mansur eylesin- için, bu kitabın Mehmed oğlu Kasım eliyle yazılması 813 yılı sefer ayı ortasında tamam oldu" demektir.

KISIM

2

Turgut oğullarının asılları, Turgut adının türlü yazılışları ve Anadolu'ya gelişleri

Buraya kadar Turgut oğulları'nın Konya merkezinde ve Konya vilâyeti hudutları içindeki eserlerini gördük. Turgut oğulları'na ait vakfiyelerle kitâbelerden ve bir çok kitaplardan ilk bakışta Turgut adında bir ulu kişi yetişmiş ve bunu evlâdına da Turgut oğulları denilmiş olduğu anlaşılmaqta idi. İncelemeler ilerleyince Orta Asya'daki Türk boyları arasında bir de Turgut aşireti bulunduğu meydana çıktı ve o anlayışı değiştirdi¹. İşte bu aşiretin beylerinden olan Turgut ve oğulları konumuzu teşkil etmektedir.

Orta Asya'daki Turgut Aşireti 581 H. (1185 M.) tarihlerinde Çinlilerin istilâsına dayanamıyarak batıya doğru göç edip Moskof topraklarına sığınmış-

lar, 37 yıl sonra tekrar yurtlarına dönerek Çinlilerle anlaşmışlardır². Bu aşiretten bir kısmının Anadolu'ya hicret ettiklerini ve diğer Türk boyları gibi kabile adlarını değiştirmemiş olduklarını ve yukarıda yazılan eserlerin de bu aşiret beylerine ait bulunduğunu haklı olarak kabul edebiliriz³.

² Ahmet Rifat: *Lugat-ı tarihiye ve coğrafiye*. C. 4. S. 252.

³ Hammer, Turgut oğullarını Timur leng'in dönüşünden sonra Karaman taraflarında kalmış (Tatar ocağı) diye zikreder. Mütercim Mehmet Ata da Turgutların Tatar olduklarını kabul ederek Türklerle eskiden beri düşman olduklarını ilâve eder. *Hammer tarihi* C. 3. S. 92.

Lehce-i Osmanî, Turgutluların bir tatar aşireti olduklarını ve çoğu Konya'nın Akşehir nahiyelerinde bulunduğunu açıkça yazmıştır. C. 2. S. 779. *Aşık Paşa-zade tarihi*, basılırken *Lehce-i Osmanideki* bu kayıt bir not olarak ilâve edilmiştir. Sahife 130.

Şikâri, Karaman devleti emrinde bulunan Türkmen ve Tatar aşiretlerini ayrı ayrı sayarken Turgutluların Türkmen olduklarını gösterir. Bununla beraber Turgutluların Ka-

¹ Osmanlı tarihleriyle Şikâri'den Karaman devletinin, bu devletin kurucusu olan Kerimü'd-din Karaman'ın adına ilâve edilmiş bulunduğu anlaşılıyordu. Son araştırmalar Türklerin Salur boyundan bir de Karaman aşireti olduğunu gösterdi. *Türkiyat Mecmuası* Sayı 1. Sayfa 193.

Kitâbe vakfiye ve diğer eski kayıtlarda Turgut adını (طورغوت، طرغوت، دورغد، دزغد، طورغبد، طرغود، دورغد، طورغود) şekillerinde yazılmış gördük, şive, imlâ ve istinsah farklarından başka bir şey olmıyan bu değişik şekillerin hepsiyle bahse konu olan Turgut oğulları ifade edilmiş olduğu şüphesizdir.

Turgut oğulları'nın Anadolu'ya gelişleri :

Mahmuthisar tekkesi dolayısıyla özetini yazdığımız menakipte Turgut'la Bayburd'un Dediği Sultan'la birlikte Horasan'dan yola çıktıklarını⁴ Dediği Sultan'ın Hicaz'a gittiğini Anadolu'ya geldiğinde Turgut'la buluştuklarını okumuştuk. Dediği Sultan-bu menakıbe göre - Seydişehir'de medfun Seyit Harun Veli ile muasır olduğundan⁵ Turgut aşiretinin belki bir kısmının hicrî sekizinci asır başlarında Anadolu'ya geldikleri tahmin olu-

rama oğullarıyla akrabalık tesis etmeleri gibi diğer deliller ve bu incelemelerin genel seyri Turgutluların Oğuz boylarından olduklarını göstermektedir. Yazıcı Ali *Selçuknamesi* Turgut oğullarının sonradan Moğollara karıştığını yazar ve Moğollarla Türklerin bir asıdan olduklarını gösterir. S. 5-6.

Cengiz hanın anası Ho,Elum, Olhuno Ut soyundandır. Bu soy ise Turgut aşireti boylarındandır. Cengiz'in anası Merkitlerden Yekeçiledü adında birine gelin gidiyordu. Bunu duyan Cengiz'in babası kardeşlerini yardımına çağırarak gelin alayını bastı, gelini aldı. *Moğolların gizli tarihi*, S. 17, 272, 273.

Turgut yahut Turgavut gündüz bekçisi, nöbetçisi demektir. Turgavul kelimesinin cemidir. Anadolu'ya ne zaman geldikleri bilinmiyorsa da Konya muhitinde Türkmenler arasına yerleşmiş oldukları muhakkaktır.

Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk tarihine giriş*, S. 309, 465.

⁴ Saltık Dede'nin de idaresi altında 12 bin Türk ailesi vardı. *Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası*. Cüz. 17, S. 1095.

⁵ Seyit Harun Veli'nin vefatı türbe kapısındaki şu kitâbede:

عر هذه التربة الشريفة وقات المرحوم المغفور سيدالغفرا
سیدی هارون نعمده الله بغيراته في ثالث عشرین ربيع الاول سنة
عشرین و سبعماية

23/Rebi ü'l-evvel/720 olarak kayıtlıdır.

nabilir. Daha önceki yıllarda Anadolu'da Turgutlular vardır. 677 - 702 H. (1278 - 1302 M.) tarihlerinde hükümdar olan Karaman oğlu Mahmud Bey Mısır sultanı Melik Nasır'ın yardımıyla Konya ve etrafını zaptedince Konya ve civarındaki Turgut, Varsak ve Samağarlı aşiretleri de Mahmud Bey'in emrine girmişlerdi⁶.

Anadolu Selçuklularının büyük hükümdarlarından olan I. Keykubat 625 H. (1228 M.) yılında Ermenek taraflarını zaptedince oraya Türkmen kabilelerini yerleştirmiş; başlarına da Nure Sofu oğlu Kerimü'd-din Karaman'ı tâyin cylemişti⁷. Bu Türkmen kabileleri arasında Turgut oğullarının da buldukları Şikârî'deki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

II. Kılınç Arslan oğlu II. Süleyman zamanında yazılmış olan 598 tarihli Şemsü'd-din Altunbay vakfiyesinde⁸ Gedagele köyünün hudutları arasında (Turgut) köyü de vardır. Şu kayıtlar gösteriyor ki, Turgutluların Anadolu'ya gelişleri eskidir. Selçuklularla beraber bu devlet kurulduktan sonra yahut muhtelif tarihlerde peyderpey gelmiş olmaları kuvvetli bir ihtimal olarak söylenebilir⁹.

Turgut oğulları hakkında tarihi bilgiler

Turgut oğulları Karamanlılarla pek yakın akrabalık kurmuşlar ve Karaman oğullarının dostlarına

⁶ *Hayrullah Efendi Tarihi*, C. 3. S. 13.

⁷ *Düvel-i İslâmiye*, S. 296.

⁸ والحد الثالث منها ينتهي الى اراضى و بساين قرية يعرف بطورغوت والحد الرابع منها ينتهي الى الطريق

Vakıflar Müdürlüğü Vakıflar kayıt defteri; Sayı 4-6, S. 34., *Türk Tarih Kurumu Belleteni*, Sayı 42. Levha. 36.

⁹ Anadolu'da Turgut adını taşıyan köy ve kasabalar vardır:

Turgutlu Saruhan'da bir ilçe merkezidir. Ahmet Rifat: *Lugat-ı tarihiye ve coğrafıye*, S. 530. *Lehce-i Osmanî*, C. 2. S. 779.

Turgut, eskiden Akşehir merkezine bağlı bir köydü. Şimdi bucağ merkezidir. İlçeye 70 km. uzaktadır. *Konya Valiliği iş programı* S. 66.

Osman Gazi zaptettiği yerleri taksim ederken İnegölü de Turgut Ali'ye vermişti. Bunun için İnegöl yöresindeki köylere Turgut-eli derler. *Aşık Paşa-zade tarihi*. S.20.

dost, düşmanlarına düşman olmuşlardır. Bu itibarla Karaman oğulları devleti olaylarını -efsanevî de olsa- en geniş bir şekilde yazan Şikârî'de Turgut oğullarına ait bir hayli malûmat vardır.

Osmanlılarla Karaman oğulları arasında cereyan eden türlü savaşlar ve siyasi münasebetler dolayısıyla Osmanlı tarihleri de Turgut oğullarından bahsederler. Turgut oğulları tarihini bu iki yönden tetkik edecek, bunlara mahallî incelemelerimizi de ilâve edeceğiz :

Şikârî'ye göre Turgut oğulları :

"Karaman'ın babası Nure Sofu aşiretiyle konup göçmekten bıkmış, bir mekân tutmak istemişti. Yanındaki Turgut, Bayburt ve başka beylerle Ereğli'yi muhasara ettiler. Turgut ve Bayburt dört bin Oğuz askeriyile pusudan çıkup Ereğli Beyi Kosun'u¹⁰ arkadan vurdular. Kosun müslüman oldu ve Turgut'un kızıyle evlendi.

Nure'd-din (Nure Sofu) Ermenek, Mut, Gülnar'ı zaptederek Bulgar taifesini itaate aldığı vakit bu kalelerin anahtarlarını Sultan Alâü'd-din'e Turgut Bey ile gönderdi.

Nure Sofu oğlu Karaman'ın ümerasından Devletşah, İsmail Ağa, Ata Bey, Babuk olmak üzere dört tanesi Moğol beyidirler. Bunlar onbeş bin Tatara hükmederler. Turgut, Kaya, Kosun ve İmadü'd-din ise Oğuz boylarının beyleridir. Karaman; Alâü'd-din'in emriyle zehirlenip cenazesi Ermenek'e getirilmişti¹¹. Selçuk hükümdarı Karaman'ı ortadan kaldırdıca bu diyarı İbni Hoten adında birine verdi. Karaman tarafları olan Turgut, Aydın, Hamit, Kaya, Karaman'ın oğulları Mehmed ve

Mahmud'u alarak Bulgar dağına çıktılar.

Karaman'ın oğlu Mehmed Bey hükümdar olunca Turgut ve Bayburt'la Kaya ve İmadü'd-din'i Türkmen askerlerine serdar eyledi. Mehmed Bey, Selçuk Sultanı ile harp ederken yedi bin tiğzen Türkmen askeriyile Turgut ve Bayburt beraber bulunuyordu.

Mehmed Bey Konya'yı zaptederken memleketi beyler arasında taksim etmişti. Bu arada Konya ile Engüri arasındaki ovayı ikiye bölerek yarısını Turgut'a, diğer yarısını da Bayburt'a verdi. Ol zamandan beri Turgut ili adı kaldı. Karaman oğlu Mahmud Bey Konya'ya gelirken yanındaki ümera arasında Turgut da vardır. Aynı hükümdar Mut taraflarında düşman ile harp ederken Turgut askeriyile beraber bulunduğu gibi Mut taraflarında isyan eden Kazgancık hareketini bastırırken de Turgut ve Bayburt yedi bin askeriyile beraber bulunuyorlardı. Süleyman Bey'in hükümdarlığını tebrik için diğer beylerle beraber Turgut Bey de gitmişti.

Karaman oğlu Alâü'd-din, Ertena oğlu Mehmed Bey'e yardıma giderken maiyetindeki askerle Turgut oğlu da beraberdi.

Hacı Kutlu Şah, Konya'yı bir aralık zaptetmişti. Karaman oğlu beylerini toplamış, bu arada Turgut da beraber olarak Konya kalesini sarmıştı.

Alâü'd-din zamanında Ankara beyi Ata Bey ile Ilgın beyi Devletşah bir araya gelip Alâü'd-din'e isyan etmek istediler. Bunu duyan Alâü'd-din Turgut oğlu ve diğer illerin askerlerini toplayarak onların üstüne yürüdü.

Alâü'd-din Bey, bir aralık Ertenalılara mağlup olmuştu. Kendisini toplayıp Larend'e geldiği vakit Turgut oğulları ve diğer beyler Alâü'd-din'e itaat ederek kendisini hükümdar tanıdılar. Yine Alâü'd-din zamanında Ertena oğullarından Mehmed ve Esen Beyler Larend'e yi elde ettiler. Konya valisi olan Davud Bey Turgut askeriyile Larend'nin imdadına yetişti.

Alâü'd-din Bey Germiyan illerine sefer yaparken (6000) er ile Turgut ve Bayburt oğulları Konya'da muhafız kaldılar. Osman oğlu Murad Bey Germiyan ve Hamit oğullarının müracaatı üzerine,

¹⁰ (Kosun) un Türk adı olduğuna dair bilgiler vardır. Konya Halkevi dergisi, sayı 11, s. 66 5. Hasan Fehmi Turgal'ın Makalesi.

Osmanlıların dedeleri Süleyman Şah ile Anadolu'ya gelen Türkmenlerden Adana taraflarını zapteden beyler arasında Kosun adı geçer. Aşık Paşa-zade tarihi, S. 225. Hasan Bey-zade T. Yazma nusha. S. 163.

¹¹ Karaman'ın türbesi Ermenek kuzeyinde Balkusan köyündedir. Bu türbeyi ziyaret ettim. Türbe kitâbesi Halil Ethem Bey tarafından nesredilmiştir. Türk Tarih Encümeni Mecmuası. Sayı II, S. 699.

Akşehir'e kadar gelmiş, Karaman oğlu Alâü'd-din Bey de askeriyle karşı varmıştı. Orada iki tarafın askeri alay bağladılar. Turgutoğlu Ali Bey meydana girip Murat Beyi (Sultan Murad)ı çağırdı. Dedi ki:

“Ey Murat! Karaman oğlu değil midir ki senin atanı Germiyan oğlu hapisten çıkardı. Tabl ve alem ve nekkare verdi. Şimdi nice cenk edersin. Tekfur-ı Kostantin'den iki kâfir beyn neye yardımcı aldın. Müslüman üzerine geldin? Müslüman olan kâfir askerinin yardımcı idünür mü?” Burada bir kaç gün harp, sonra sulh olmuştur. Karaman oğlu Alâü'd-din Bey Osmanlı ülkesini yağmaya giderken askerleri arasında Turgut oğulları da vardı. Karaman oğlu İbrahim Bey kardeşi Alâü'd-din Beye onbin asker ve Turgut oğlunu beraber koşup Germiyan iline göndermişti. Karaman askeri Karahisar'ı zaptederken Turgut oğlu da beraberdi. Karaman oğlu Mustafa Bey, Turgut oğlu ile beraber Ankara'yı zaptedüp Husrev Beyi öldürdüler. Bu yüzden Osmanlılarla Karaman oğulları arasında harp oldu. İshak Bey Turgut oğlu ile kaçtı. Kasım Bey hükümdar oldu. Fâtih Sultan Mehmed ile Kasım Beyin harplerine Hacca giden Osmanlı vezirlerinin Turgutlu tarafından soyulması sebep olmuştur. Gedik Ahmed Paşanın Larend'e'yi zaptından sonra Larend'e'ye bıraktığı Mesih Paşayı halk taşa tutup öldürdüler. Turgut ile Kökezi¹² serdar edüp tekrar Konya'yı ele geçirdiler, Fâtih bu haberi duyunca askerini çekti. Konya üzerine geldi. Larend'e'ye doğru giderken Turgut oğlu ve Kökez Karadağ eteklerinde Fâtih ile cenk eylediler.”

Görülüyor ki Turgut oğulları Karaman devleti boyunca bu devlete sadık kalmışlar, her zaman aşiretleri, askerleriyle Karaman oğulları emrinde hazır bulunmuşlardır. Şimdi Osmanlı tarihlerine gelelim.

Osmanlı Tarihlerine Göre

Turgut Oğulları

Yıkılan Türkiye Selçukluları devleti yerine Anadolu'da kurulan

¹² Bugün Kadınhanı'nın Kurthasanlı bucağına bağlı bir Kökez köyü vardır.

Türk devletlerinden birisi olan Osmanlılar ilim, idare ve askerlikte diğerlerinden daha çabuk inkişaf ettiler, hudutlarını genişlettiler. I. Murat 671-679 H. (1359 - 1388 M.) zamanında Hamit oğlu Hüseyin Beyden Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ister istemez satın alındı. Osmanlılar bu suretle 783 H. (1381 M.) de Karaman oğulları devletini, dolayısıyla Konya'yı batı tarafından sarmışlardı. Anadolu'daki diğer beyliklerin zararına olarak Osmanlıların gelişme ve genişlemeleri Karaman oğullarının hiç işine gelmiyor, her imkân ve fırsattan faydalanarak onları zayıf düşürmek istiyorlardı. Karaman oğullarının belli başlı askerleri ve kendilerine en sadık kumandanları Turgut oğullarıdır. Osmanlı - Karaman harpleri, Osmanlıların Rumelini açarken Karaman'dan gönderilen yardımcı askerler ve başka siyasî münasebetlerle Turgut oğullarının adları Osmanlı tarihlerine geçmiştir. Bunları tarih sırasıyla gözden geçirelim:

788 H. (1386 M.) senesinde Osmanlı veziri Hayru'd-din Paşa vefat etmiş, I. Murat'ın küçük oğlu Savcı Bey isyan ederek Osmanlıların başına belâ olmuştur. Karaman oğulları bunu fırsat saydılar. Turgut ve diğer aşiret askerlerini topluyarak I. Murat'ın Hamit oğlundan satın aldığı üç şehri zaptettiler. I. Murat devlet sınırları içinde bulunan bu şehirlerin yağma ve zaptedildiğini duyunca Anadolu ve Rumeli askerlerini topluyarak Karaman oğlu üzerine yürüdü. Karaman oğlu Ali Bey, Osmanlıların kuvvetli bir orduyla geldiklerini haber alınca beylerini topladı. Durumu mütalâa ettiler. Önce kusurlarının affi için bir elçi gönderilmesine, anlaşmak mümkün olmazsa savaşa karar verdiler. Karaman oğlu elçisi Osmanlı ordusuna gelince I. Murat da bir meclis kurdu. Yapılacak işi gözden geçirdiler. Büyük vezir Ali Paşanın reyile savaş kabul edildi ve elçi bu haberle geri gönderildi. Karaman oğlu Ali Bey, Konya kalesini onarmış, kuvvetlerini toplamış, Konya hıсарı önünde elçinin gelmesini bekliyordu. Elçi menfi cevap getirdi.

Osmanlı askeri de Konya ovasında göründü. Harp safları kuruldu.

Karaman oğlu askerini şöylece hazırlamıştı. Turgut, Bayburt ve diğer Türkmen aşiretleri Samağar kumandasında olarak sağ cenahı, Varsaklar'la Tatar suvarileri Teberrük kumandasında sol cenahı teşkil ediyordu, ordunun merkezinde Ali Bey bulunuyordu. Osmanlı safları da şöyle düzenlenmişti. Anadolu askeri sağ, Rumeli askeri sol cenahı tutmuş, merkezde I. Murat yeniçeri ile mevki almıştı. Harp çok çetin oldu. Karaman oğlu yenildi. Konya kalesine kaçtı. Ordusu dağıldı. Karaman oğlu Ali Bey ailesi ve I. Murad'ın kızı olan Nefise Sultan'ı Konya'nın âlim ve şeyhleriyle birlikte kainpederi olan I. Murad'a ricacı gönderdi. Suçları bağışlanarak memleketleri kendisine verildi. I. Murat'tan sonra hükümdar olan Yıldırım Bayezid diğer Anadolu devletleri gibi Karaman illerini de 793 H. (1390 M.) yılında zaptetmişti.

Timur vak'asından sonra Karaman oğulları tekrar ortaya çıktılar. Yıldırım Bayezid'in şehadetinden sonra şehzadelerin saltanat kavgalarında ve Çelebi Sultan Mehmed'in saltanatı süresince bir hayli derlendiler, toplandılar. Çelebi Sultan Mehmed ölmüş, yerine oğlu II. Murat geçmişti. II. Murat Rumeli'deki Düzme Mustafa hâdisesiyle uğraşıyordu. Karaman oğulları, Osmanlıların bu zaafından istifade etmek yolunu tuttular. Osmanlıların 'başlıca rakiplerinden olan Germiyan oğulları ile işbirliği yaptılar. Hamit ilinde vali olan II. Murad'ın kardeşi Mustafa Çelebi'yi azıttular. Karaman oğlu, Turgut oğlu askerini Mustafa Çelebi'nin emrine verdi. Germiyan oğlu da mümkün olan yarımlarda bulundu. 826 H. (1422 M.) yılında Mustafa Çelebi önce Bursa'yı, sonra İznik'i muhasara etti. İznik'i zaptederek hükümdarlığını ilân eyledi. II. Murat, Mihâl oğlu kumandasındaki askerle Şehzâde Mustafa'yı İznik'te çevirdi. Şehzâde Mustafa'nın lalası olan Şarabdar İlyas'ı da kendi taraffa-

rına çektiler. Turgut oğulları ve Germiyan beyleri Şarabdar'a müracaat ederek şehzâdenin kendilerine teslim edilmesini ısrarla istedilerse de muvafak olamadılar. Şarabdar şehzâde Mustafa'yı tuttu. II. Murad'a teslim etti. Turgut oğulları da memleketlerine döndüler.

Dulkadir oğlu Süleyman Bey'in güzel bir atı vardı. Karamanoğlu İbrahim Bey bu atı istedi. Alamayınca bir kolayını bulup çaldırdı¹³. Süleyman Bey II. Murad'a haber göndererek:

"Sultana lâyük olan bu atın Karaman oğlu tahtasında kalması hayıftır" dedi.

O günlerde II. Murat Selâniği fethetmişti. 839 H. (1435 M.) de bu haberi götüren elçiyle atın kendisine gönderilmesini Karaman oğlu'na bildirdi. Karaman oğlu bu teklifi kabul etmediği gibi, elçiye gönül kırıcı sözler söyledi. Elçi olup bitenleri II. Murad'a anlattı. II. Murat Gelibolu'dan Bursa'ya hareket etti. Askerini toplayarak Akşehir'i, Konya'yı zaptettiler. İbrahim Bey, Ermenek taraflarına kaçmıştı. II. Murat, Bozkır üzerinden baltacılar göndererek Bulgar dağlarında yollar açılmasını ve İçel taraflarının da zaptolunmasını emretti. İbrahim Bey durumun fenalığını anlayınca zamanının büyük bilginlerinden Mevlâna Hamza'yı *-İdris-i Bitlist tarihine* göre Celâleddin Rumi evlâtlarından Arif Çelebi'yi göndererek sulh istedi. Mevlâna Hamza elçilik görevini güzel yaptı. II. Murad'a dokunaklı sözler söyleyerek merhametini çekti. II. Murat Karaman oğlu'nun Osmanlı illerinden aldığı yerleri geri vermesi şartıyla sulh yapılmasına razı oldu.

Aşık Paşa-zâde tarihine göre bu harbin sebebi¹⁴, at değil, İbrahim Beyin Macar kiralına yardım etmiş olmasıdır. Hammer'de at ve sulh şartları arasında İbrahim Beyin haksız olarak malikânesini elinden aldığı aşiret reisi Tur-

¹³ Varsak aşiretinden eli çabuk birini göndererek çaldırılmıştır. *Tacüt-tevarih*, C.1, sah. 358.

¹⁴ *Aşık Paşa-zade tarihi*, S. 121. *Hasan Bey-zade tarihi*, Yazma Nusha, S.71.

gud'a mülklerinin geri verilmesi de vardır. Bundan anlaşıldığına göre Turgut oğulları ile İbrahim Beyin bir aralık arası açılmış, İbrahim Bey Turgut'un elinden mülklerini almıştır. Turgut mallarının geri alınması için II. Murad'a rica etmiş olacak ki sulh şartlarına böyle bir madde konmuştur¹⁵.

II. Murad'ın Eflâk seferinde yenildiğini duyan Karaman oğlu İbrahim Bey bu fırsatı da kaçırmadı. Hazırladığı askere damadı Turgut oğlu Hasan Beyi komutan tâyin ederek Osmanlı illerine gönderdi. Hasan Bey Bolvadin halkını, Ömer dağında yaylakta oturanları, Beypazarı'na yağma etti. Bu arada ırz ve namusa da tecavüz edildi. II. Murat 846 H. (1442 M.) de Edirne'den yola çıktı. Anadolu ve Rumeli askerlerini aldı. Şehzade Alâ'ü'd-din'e Amasya askeriyle yardıma gelmesini bildirdi. Konya'ya gelinceye kadar Karaman ellerindeki köy ve kasabaları harap ettikleri gibi Karaman oğullarına karşılık olarak ırz ve namus da gözetmediler. İbrahim Bey bu sefer de karşı duramayacağını anlayınca tekrar Taşeli'ne kaçtı. Veziri Server Ağa ile ailesi olan II. Murad'ın kız kardeşini bir çok hediyelerle Sultan Murad'a gönderdi. Elçiler II. Murad'a:

— Karaman oğlu kendüsüne lâ-yık olanı yaptı; sen onun gibi etme... dediler. II. Murat Server Ağa'ya:

— Sen ol beyine inanır mısın anı benden dilek idersin? dedi.

Server Ağa:

— Evvelki hatasında ben beraber değil idim. Şimdiki hatasında rızam yoktu. Turgut oğlanlarından oldu¹⁶, diyerek İbrahim Beyin affını rica etti. Ricaları kabul edildi. II. Murat Edirne'ye döndü. Bu hâdisede böylece sona erdi. Karaman oğulları ile Osmanlıların münasebetlerini açık bir dille ifade eden şu hâdiseyi Aşık Paşa-zâdeden aynen alıyorum:

“Karaman oğlundan dahi ol seferde âdem geldi. Leşker tamam cem oldu. Padişah kendi leşkerini gördü. Cebelüsü arz olundu. Diledi kim Karaman oğlunun leşkerini dahi göre; eyitti: “âdemini göster” dedi. O dahi cebelüsün arzetti. Kaltak eğerli, katı kürklü, örme kuşaklı, kabalak dülbentli, üzengisi kayışı ipten ve kılıcı bağı ipten, Turgutlu'nun at uğrularını göndermiş.

Hünkâr eydür: Akçaylı oğlu benim anın yardımına ihtiyacım yoktu. Bunları maskaralık için göndermiş ve andan hiçbir umum yoktur. Veli şunu isterim ki şeytanlık etmesin. Kendi halinde otursun, dedi devletle yürüdü¹⁷.

* * *

Karaman oğlu İbrahim Bey ölünce oğulları arasında çıkan kargaşalık esnasında İshak Bey, Uzun Hasan'dan aldığı kuvvetle Karaman diyarını vurdu. Pir Ahmed kaçtı. Fâti'h'e sığındı. İshak Bey'le anlaşamayınca Fâti'h, Pir Ahmed'e yardımcı asker verdi. İshak Bey'i tekrar Uzun Hasan'a çıkararak Pir Ahmed Bey'i Karaman'a hükümdar yaptılar. Aradan çok geçmedi. Pir Ahmed Bey de hâmisî Fâti'h'le bozuştı. Dulkadir oğlu ile söz birliği ederek Fâti'h'e karşı koymak istediler. Fâti'h isc Karaman illerini baştan başa zaptederek bu sülâleye son vermeye karar vermişti.¹⁸ Veziri-i a'zam Mahmud Paşayı beraber alarak büyük bir orduyla Anadolu'ya geçti. Akşehir üzerinden önce Gevale kalesini, sonra 871 de Konya'yı aldılar¹⁹. Mahmud Paşayı as-

¹⁷ Aşık Paşa-zade tarihi. Sah. 135.

¹⁸ Fâti'h'in bu seferden önce Pir Ahmed'e: “Gelip, anı karayere karayım” diye bir haber göndermiş olduğu Konya'da söylenmekte idi. Akşehir'in Bisse köyünde incelediğim kitapların birinde bu sözün bir beyit halinde yazılmış olduğunu gördüm:

“Benim ile saltanat lâfı iderimş ol Karamanî,
Huda fırsat verir ise kara yire karam ânî”
Bu cinashî beyit Neşri tarihinde ve Yıldırım Bayezid'in Konya harbinde babasından izin isteyip savaşa girmesi' münasabetiyle şu şekilde yazılmıştır:

Berberlük çekişürmüş bizimiyle Karamanî
Huda fırsat virürise karam yire Karamanî
Kitab-ı cihannuma <Neşri Tarihi>, F. R. Unat-Dr. M. A. Köymen neşri. Sahife: 228

¹⁹ Tacüt't-tevarih bu vak'ayı 872 H. (1457 M.) gösterir ki kitâbeye uygundur.

¹⁵ Hammer tarihi. C. 2. Sah. 204. C. 5. S. 77.

¹⁶ Aşık Paşa-zade tarihi. Sah. 130.

kerî kumandan tâyin ederek Larend'e gönderdi. Pir Ahmed Bey'le Mahmud Paşa arasında ve Larend'e kalesi önünde dehşetli bir harp oldu. Pir Ahmed yenildi. Fâti h Mahmud Paşa'ya ²⁰ Turgut oğullarının ne tarafta olduklarını inceleyip bunların da tedibini emreyledi. ²¹ Mahmud Paşa Bulgar dağından Tarsus'a kadar olan yerleri tarayarak Bulgar dağı vâdilerinde bulunduğu Turgutluları şiddetle tenkil etti. Turgut oğullarından kurtulabilenler Tarsus'a kaçarak Mısırlılara iltica ettiler. Gevale kalesi -bu gün Takkeli dağı denilen tepenin üzerindedir. -lüzumsuz görülerek yıkıldı. Konya kalesi tamir edildi²². Fâti h'in oğlu Şehzâde Mustafa, Karaman ellerine vali tâyin olundu. Fâti h buralardaki Karaman oğlu taraftarlarını azaltmak, İstanbul ve Rumeli'de Türk nüfusunu çoğaltmak gibi iki taraflı bir düşünce ile Karaman ellerinden İstanbul'a aileler nakledilmesini Mahmud Paşa'ya emretti.

Fâti h Sultan Mehmed vefat edince Karaman oğulları ile Turgut oğulları tekrar ümitlere kapıldılar. Uzun Hasan yanında bulunan Karaman oğlu Kasım Bey İçel'e geldi. Tarsus tarafına kaçmış, Ermek taraflarında gizlenmiş olan Turgut oğulları, Varsak beyleri, Karaman oğullarının diğer ümerasası Kasım Bey'in etrafına toplanarak bir hükümet kurmaya başladılar. Larend'e'yi ele geçirdiler. 886H. (1481 M.) yılında Konya üzerine yürüdüler. Karaman eyaleti Valisi Hadım Ali Paşa'yı Pervane çayırında mağlup ederek Konya'yı muhasara ettiler. Hadım Ali Paşa ve II. Bayezid oğlu Şehzâde Abdullah Konya'da

bulunuyorlardı. Bu haber İstanbul'a varır varmaz Gedik Ahmed Paşa kumandasında bir ordu gönderildi. Kasım Bey karşı duramayacağını anlıyarak Taşeli'ne, oradan Tarsus'a kaçtı.

Selçukiler zamanında Anadolu'ya gelen Osmanlıların dedesi Süleyman Şah yanındaki beylerden bir kısmı Adana, Tarsus taraflarında yerleşmişlerdi. Bunların başları Yüreğir; beyleri de ²³ Kosun Varsağı, Karaisa Uzcyir, Gündüz, Kuştemir idi. Bu Türk beyleri Ramazan oğulları beyliğini kurmakla beraber birbirleriyle zaman zaman bozuştular. Aralarında Mısır'a iltica edenler oldu. Mısır hükümdarları bu ihtilâftan istifade ederek buraları benimsemiş iseler de tamamen hükmü altına alamamışlardı. Osmanlılar elinden kurtulan Karamanlılar, Turgut oğulları da bunlara karışmış, Osmanlılar üzerine akınlar yapıyorlardı. Karaman Beylerbeyisi Karagöz Mehmed Paşa Adana, Tarsus da dahil olmak üzere buraları zaptetti. Bu fetih haberi II. Bayezid'den Mısır hükümdarına şöyle yazılmıştı:

"Ol benim kulum Karagöz Mehmed Paşa fethettiği hisarlar benim muradım değildi ve illâ Karaman vilâyetini Hak Taalâ ben kuluna müyesser etti. Amma Varsak vilâyeti temerrüd ederler. Turgut oğulları haramilik ederler, yolları kestiler, Karaman'a rahatlık vermezler" ²⁴ Mısır hükümdarı Osmanlıları meşgul etmek istiyordu. Turgut oğullarına, Varsak beylerine bir çok hediyeler gönderdi ve asker vereceğini de bildirdi. Bu suretle Osmanlı tarihlerinde meşhur olan Osmanlı-Mısır harpleri başlıyordu. ²⁵ Bayezid'in kardeşi Cem Sultan saltanat dâvasında bulunmuş, Osmanlı devleti başına bir gaile açmıştı. Cem'in bertaraf edilmesi üzerine Karaman oğlu Kasım Bey, II. Ba-

²⁰ Turgutoğlu'nun kandelîğın bil üzerine var" dedi. *Aşık Paşa-zade tarihi*. Sah.170.

²¹ *Tacü't-tevarih*. C. 1: Sah. 311.

²² Fatih zamanında yapılan onarıma ait kale kitâbesi Müzede saklanmaktadır. Aynen dercediyoruz:

1 — عامر المحسن باهر البرهان — قدس بالعلی مبانیه
2 — و هو سلطان محمد بن مراد — لا یرى فی الدنیا مدانیه
3 — اسمعوا من لسانی التاريخ — خلد الله عدل بانیه
Son mısra ebced hesabıyla 872 dir.

²³ Yüreğir, Oğuzların Üçok boyundan bir aşiret adıdır. *Divanu lügati't-Türk*. C.1. Sah.57

²⁴ *Aşık Paşa-zade tarihi* Sah. 216.

²⁵ Bu harpler hakkında geniş bilgiler vardır. Hersek oğlu Ahmed Paşa'nın esaretine dair Kahire'de bir kitâbe. Halil Ethem, *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, Sene, 5, S. 200, 272.

yezid'e baş vurarak İçel taraflarında kendisine bir köşe tâyin edilmesini rica etti. II. Bayezid, Hocanti belinden öbür tarafta bulunan Taşeli'ni Kasım Beye vermiş ve hükümdarlığını kabul etmişti.

Kasım Bey 887 H. (1482 M.) yılında ölünce ümerası Kasım Beyin kızının oğlu olan Turgut oğlu Mahmud Beyi hükümdar seçtiler. Bu seçim II. Bayezid tarafından da onaylandı. Mahmud Bey bir müddet Osmanlı hükümdarına karşı saygı gösterdi ise de çok geçmeden evvelkiler gibi Osmanlılara kafa tutmağa başladı. 892 H. (1487 M.) yılında Vezir-i a'zam Davut Paşa ile Hadım Ali Paşa kumandasında üzerine asker gönderildi.

Hasan Bey-zâde ile Aşık Paşa-zâde tarihleri Davut Paşa'nın Mısırlılarla harbe giderken Üç Kapılı yaylasının öte tarafında Koca Kale yanında Aladağ dibinde çadırını kurduğunu ²⁶ Dülkadir oğlu Alâü'd-devle Beyin buraya gelip sadrazamı karşıladığını, Araplar üzerine gitmeyip Turgut oğlu Mahmud Beyin isyanını bastırmasını tavsiye ettiğini, Davut Paşanın da bu fikri uygun bulduğunu yazarlar. Davut Paşa, Rumeli askerini Ulaş yurdundan, Anadolu askerini Tarsus üzerinden, kendisi de kapı kulları ile Bulgar dağından yürüyerek Taşeli'ni üç taraftan sardı. Turgut oğlu Mahmud Bey devlet hudutlarının baştan başa Osmanlı askeri ile çevrilmiş olduğunu görünce şaşırıldı. Kıyafet değiştirerek çoluk ve çocuğunu alıp Haleb'e kaçtı ²⁷. Davut Paşanın gönderdiği askerler yetişemedi ²⁸. Karamanlıların bu

son hükümdarı olan Mahmud'un adı bazı tarihlerde Mehmed olarak geçer. Mahmud Beyin kaçtığını gören Buğa oğlu, Akbaş oğlu, Elvan oğlu, Sömek oğlu, Evren oğlu, Ulu oğlu, Arık şeytan, Oğuz Bey oğlu namındaki Varsak Beyleri Davut Paşaya teslim oldular ²⁹.

Turgut oğullarından bir kısmının da Mısırlılar emrine geçmiş olduklarını görüyoruz. 893. H. (1487 M.) yılındaki Mısır-Osmanlı harplerinde Mısırlıların yardımcı askerleri arasında ³⁰ Osmanlıların mağlûbiyeti üzerine 894 H. (1488 M.) de Mısırlılar tarafından Adana'nın zaptında ³¹ ve Osmanlıların takibinde ³² Turgut oğulları, Mısırlılarla birlikte çalışıyorlardı.

Turgut oğullarının son günleri ve bu günkü Turgut oğulları bakıyesi

Turgut oğullarının tarih sahifelerinde son olarak Karaman oğlu Mustafa Bey etrafında toplanmış görüyoruz. Vak'a şudur: II. Bayezid İnebahtı ve yakınlarındaki kaleleri fethederken Turgut oğulları, Varsak oğulları hükümdarın Rumelinde meşgul olduklarını düşünerek Karaman oğlu İbrahim Beyin biraderi İmirze

metine muhtaç mübarek şehit esirgenmiş ve rahmet olunmuş bulunan Sultan Kasım 888 senesinde dünyadan ahirete göçtü. Allah bakidir,, demektir. Kasım Beyin vefatı Mezar taşında 888, Mahmut Beyin Halebe kaçması da 892 olduğuna göre Mahmut Beyin dört sene kadar hükümdarlık yapmış olduğu kabul edilebilir.

²⁹ *Tacü't-tevarih*, C. II, S. 54.

³⁰ Ramazan oğlu ve Turgut oğlu *etba ve eşyalarıyla Arap leşkerine koşuldular. Tacü't-tevarih*, C. II, S. 56.

³¹ Ramazan oğlu ve Turgut oğlu, Karamanilerin (Osmanlı emrindeki Karaman askerlerinin) ardına düşüp *cay-ı heycadan* çıkardılar. *Aynı eser*, S. 57.

³² Mısırlılar "cümleden Turgut oğlu'nu olmenazil ve merahil ahvaline muttali olmağın tefehhus u ahvale gönderdiler. Ertesi Turgut oğlu gelip Ali Paşanın mesafe-i baide kat'iltüğün ilâm ile tereddüd-i hatırların izale edecek Adana kalesine düşüp muhasara-i hisara meşgul oldular. Aynı eser, S. 60. *Hammer tarihi*, C. IV, S. 20-21.

²⁶ Bugünkü teşkilâta göre Niğde'nin Maden nahiyesi Badem deresi köyünün önleridir. Buradan Kamışlı boğazı yolu ile Bozantı'ya inilir

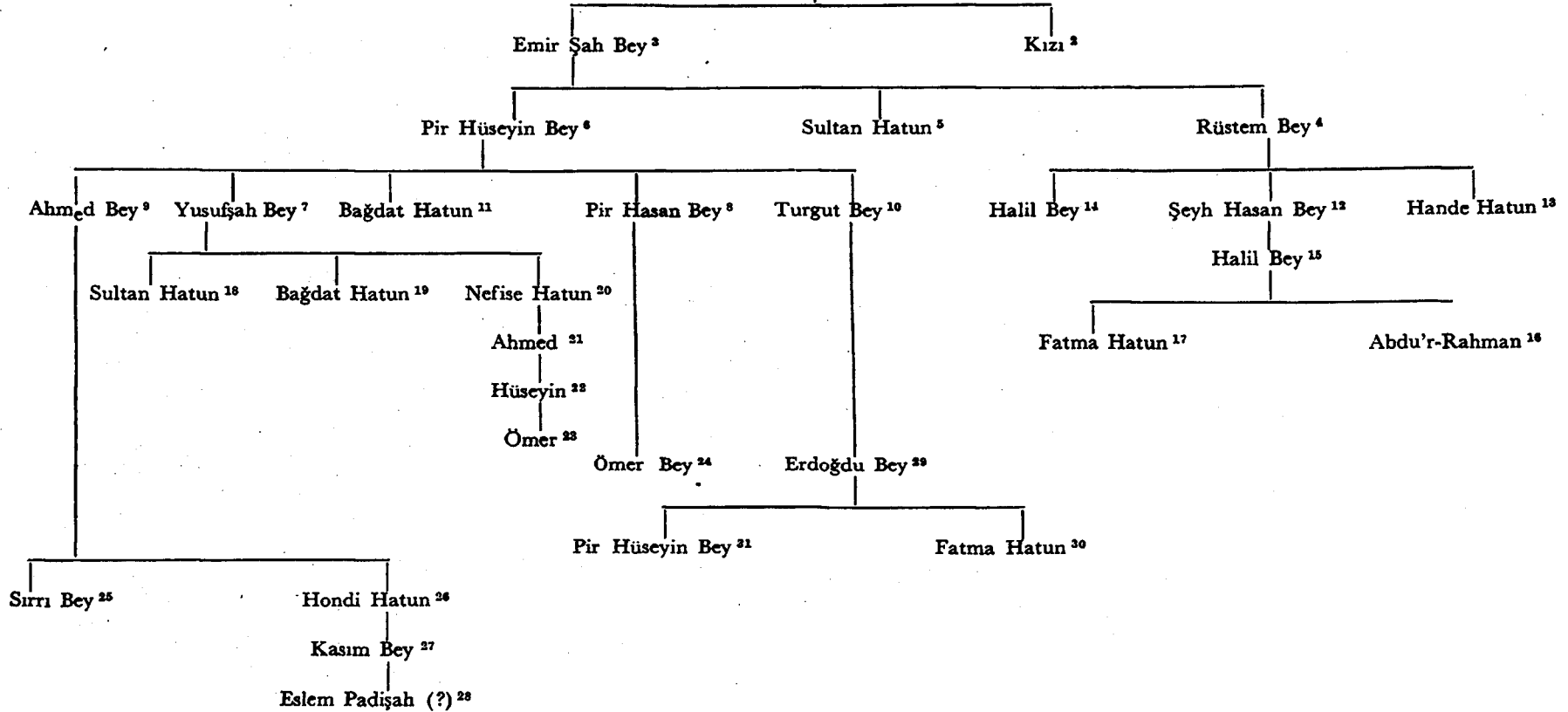
²⁷ Haleb'e kaçmazdan evvel dar bir vâdiye saklanmıştı. *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, Sene 5, S. 213, 214.

²⁸ Kasım Beyin kabri Karaman'da İbrahim Bey türbesindedir. Mezar taşında şu yazılar vardır:

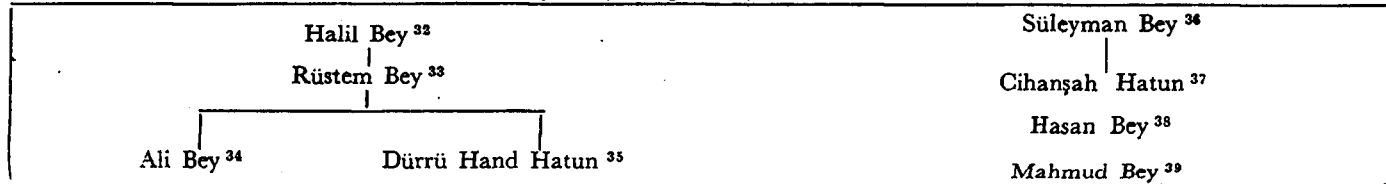
1 — الله الباقي 2 — انتقل من دارالفنا الى دارالبرقا
المرحوم 3 — المغفور السعيد الشهيد المحتاج الى رحمة الله سلطان
4 — قاسم بن ابراهيم سنة ثمان و ثمانين و ثمانمائة
Türkçesi "İbrahim Bey oğlu Tanrının rah-

Turgut oğulları Şeceresi
Turgut 1

62

Şecereye bağlanmayanlar

M. ZEKİORAL

- ¹ Turgut, Turgut oğlu türbesi kitâbesinde adı geçer.
- ² *Şikâri'ye* göre Ereğli beyi Kosun ile evlenmiş olan Turgut Beyin kızıdır.
- ³ Emirşah Bey, 835 tarihli türbe kitâbesine göre.
- ⁴ Rüstem Bey, 804, 794 tarihli mezar taşlarında adı yazılıdır.
- ⁵ Sultan Hatun, 825 tarihli kabir taşı vardır.
- ⁶ Pir Hüseyin Bey, 835 tarihli türbe kitâbesi, 824, 826, 832 tarihli vakfiyeleri vardır. 833 de ölü olduğu oğlu Ahmed Beyin vakfiyesinde yazılıdır.
- ⁷ Yusufşah Bey, 850 tarihli vakfiyede adı yazılmıştır.
- ⁸ Pir Hasan Bey, 812 tarihli mezar taşı vardır.
- ⁹ Ahmed Bey, 834, 835, 850 tarihli vakfiyelerde adı geçer. 863 den önce vefat etmiş olduğu kızı Hondi hatunun vakfiyesinden anlaşılıyor.
- ¹⁰ Turgut Bey, 826, 832 tarihli vakfiyelere göre.
- ¹¹ Bağdat Hatun, Vakıflar Müdürlüğü Muhasebe kayıt defterinde adı geçer.
- ¹² Şeyh Hasan Bey, 794 tarihli mezar taşında adı yazılı imiş.
- ¹³ Hande Hatun, 804 tarihli mezar taşı varmış. Bu taşdaki yazıları Löytved kaydetmiştir.
- ¹⁴ Halil Bey, 834 tarihinde Sadru'd-din Konevi kitaplığına kitap vakfetmiştir.
- ¹⁵ Halil Bey, oğlunun 812 tarihli kabir taşında adı geçer.
- ¹⁶ Abdurrahman Bey, 820 tarihli mezar taşı vardır.
- ¹⁷ Fatma Hatun, 810 tarihli mezar taşında.
- ¹⁸ Sultan Hatun, 850 tarihli vakfiyesi vardır.
- ¹⁹ Bağdat Hatun, 850 tarihli vakfiyesi vardır.
- ²⁰ Nefise Hatun, eski kayıtlarda vakıfları olduğu yazılıdır. Bazı kayıtlar ise Nefise ile Bağdat hatunun aynı şahıs olduğunu göstermektedir.
- ²¹ ²² ²³ Ahmed, Hüseyin, Ömer 850 tarihli Sultan Hatun vakfiyesinde adları geçer. Sultan Hatunun kız kardeşi çocukları iseler de hangi kız kardeşinin olduğu tasrih edilmemiştir.
- ²⁴ Ömer Bey, 827 tarihli vakfiyesi vardır.
- ²⁵ Sırrı Bey, 853 tarihli vakfiyede adı yazılmıştır.
- ²⁶ Hondi (Hande) Hatun, 863 tarihli vakfiyesi vardır.
- ²⁷ Kasım Bey, 863 tarihli vakfiyede adı geçer.
- ²⁸ Eslem Padişah, (?) 831 tarihli mezar taşı vardır.
- ²⁹ Erdoğdu Bey, 898 tarihli vakfiyesi vardır.
- ³⁰ Fatma Hatun 874 tarihli mezar taşı vardır.
- ³¹ Pir Hüseyin Bey, 898 tarihli vakfiyede adı geçer.
- ³² Halil Bey, Seydişehir'de Rüstem Bey mezar taşında adı yazılıdır.
- ³³ Rüstem Bey, Seydişehir'de 843 tarihli mezar taşı vardır.
- ³⁴ Ali Bey, Seydişehir'de 843 tarihli mezar taşı vardır.
- ³⁵ Dürrü Hand Hatun Seydişehir'de 832 tarihli mezar taşı vardır.
- ³⁶ Süleyman Bey, 875 tarihli mezar taşında adı geçer.
- ³⁷ Cihanşah Hatun, 875 tarihli mezar taşı vardır.
- ³⁸ Hasan Bey, Karaman oğlu İbrahim Beyin damadı olup 846 yıllarında sağdır. Osmanlı tarihlerinde adı geçer.
- ³⁹ Mahmud (yahut) Mehmed Bey, Karaman oğlu Kasım Beyin kızıyle evlenmiş, dört sene kadar hükümdarlık yapmış ve 892 de Haleb'e kaçırılmış olan zattır.

Beyin oğlu Hacı Hamza'nın Mustafa adındaki oğlunu buldular. Mustafa, çocukluğunda Acem diyarına kaçmış; II. Bayezid Rumelinde meşgul iken ecdadının tahtını elde etmek hevesiyle Anadolu'ya gelmiş, İçel'de Turgut oğullarıyla buluşmuştu. Turgut oğullarıyla Varsak aşireti Mustafa'nın başına toplanıp İçel'den hareket ederek Larendeyi (Karaman) muhasara ettiler. Etrafını yağmaladılar. II. Bayezid bu haberi duyar duymaz Amasya'daki oğlu Sultan Ahmed'e ve Karaman Valisi Şehinşahın oğlu Beyşehir hâkimi Mehmed Şah'a emirler gönderdi. Dülkadir oğlu Alaü'd-devle Bey askerini oğlu Şah Ruh kumandasında Şehzâde Ahmed'in yardımına gönderdi. Mehmed Şah Beyşehir askeri ve Konya'daki vilâyet kapu kullarıyla Larendeye koştu. Sultan Ahmed de geldi. Karaman oğlu Mustafa Bey Taşeli'ne kaçtı. Mehmed Şah, amcası Sultan Ahmed'le Larendede görüşüp elini öptü ve amcası tarafından ihsan ve iltifatlara gark edildi. Asilerin Taşeli'ne kaçtıklarını, 905 H. (1499 M.) yılı kışının geldiğini gören şehzâdeler memleketlerine döndüler.

906 H. (1500 M.) yılında II. Bayezid Edirne'de kışlamakta iken Mesih Paşa hacdan dönmüştü. II. Bayezid tarafından sadrazamlığa tâyin ve Karaman fitnesini bastırmağa memur edildi.

Mesih Paşa, Karaman diyarına geldi. Şehinşah ile el birliği yaparak Larendeye hareket etti. Turgut oğullarından Karaman oğlu etrafında toplanan beylerden bazıları Mesih Paşa'

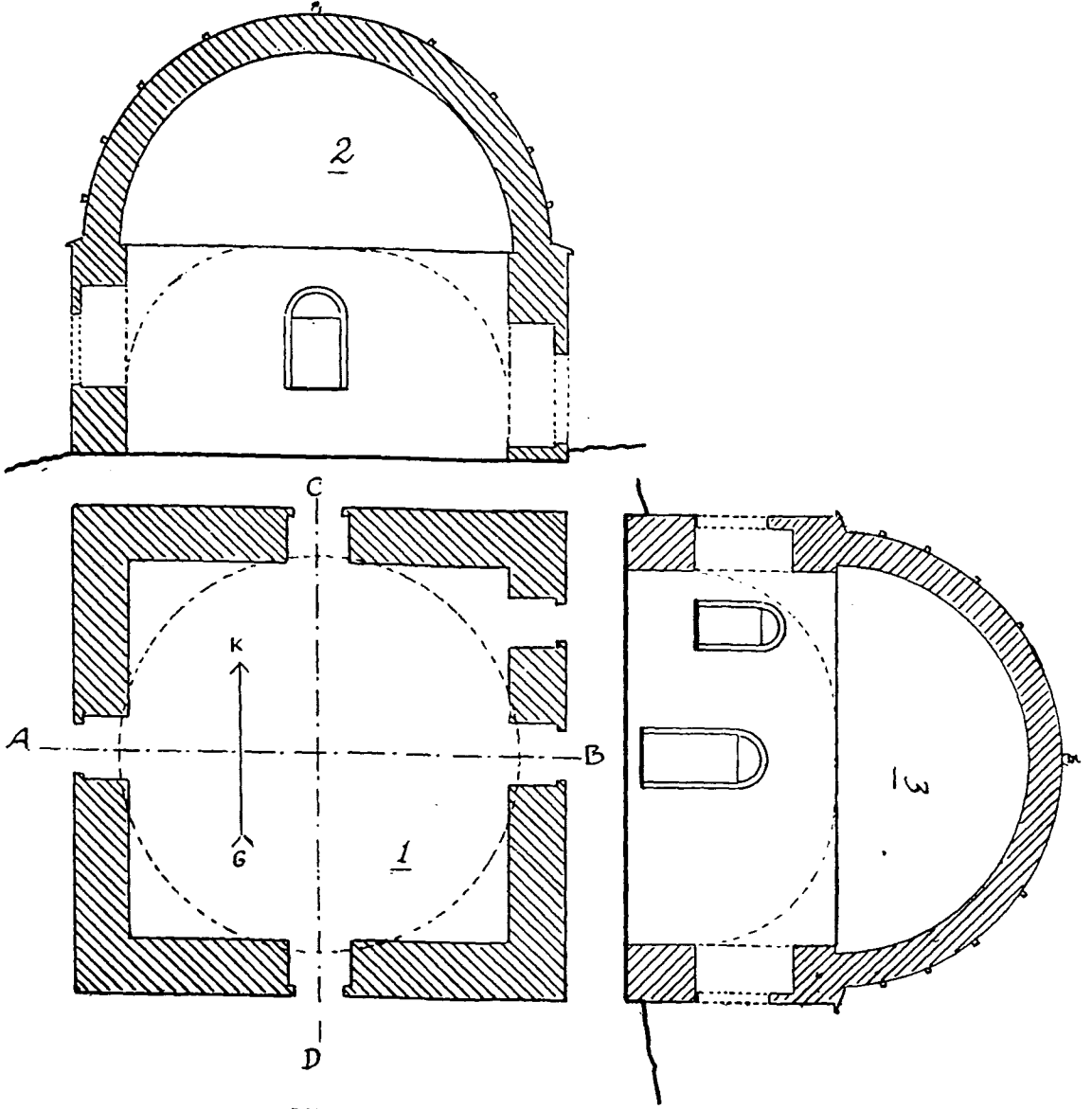
ya müracaat ederek af dilediler ve Mustafa Beyi memleketten çıkaracaklarına söz verdiler. Mesih Paşa Karaman'dan Avgadı'ya vardı. Orada bir kale binayledi. İçine asker koydu. Diğer askerlerini de üç bölük edip Taşeli'ni aramağa başlayınca boy beyleri durumun nezaketini anlayıp Karaman oğlundan yüz çevirdiler. Karaman oğlu Mustafa Bey de diğerleri gibi tebdil-i kıyafet ederek Tarsus'a, oradan Halep'e kaçtı. Halep Beylerbeyisi, Mustafa Beyi tutup hapsedti. Sonra vücudunu ortadan kaldırdı³³.

Bu suretle yeniden bir talih denemiş ve tekrar Osmanlılara sığınmış olan Turgut oğulları Anadolu'nun, bilhassa Konya'nın muhtelif yerlerine dağılmışlardır. Ermenek taraflarında Mesih Paşa'ya iltica eden Turgut oğullarının bir müddet konar göçer olarak yaşamış, sonra Ermenek taraflarında köyler kurmuş olduklarını kabul edebiliriz.

Akşehir'in bugünkü Turgut Bucağında oturan Turgutluların isc zamanla çoğalarak etrafa yayıldıkları ve Kursun, Harunlar, Yığar, Kıllar, Yavşanlı köylerini kurmuş oldukları mahallî tetkiklerden anlaşılıyor.

Turgut oğullarının yukarıda yaptıkları yazılan eserlere tâyin ettikleri vakıfların mütevellileri ve diğer hizmet erbabı ise Konya merkezi ile Ilgın'da Kadınhan'ın Turgutlu mahallesinde yaşamaktadırlar.

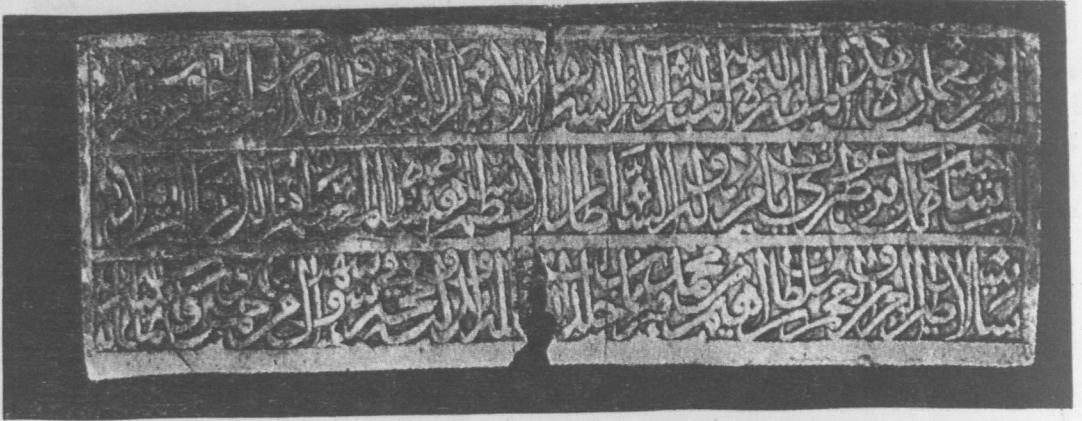
³³ *Tacü't-tevarih*, C. 2, Sah. 105-107.

Plân. 1 — Konya'da Turgutoğlu türbesinin plânı

Res. 1 — Turgutoğlu türbesi.

Res. 2 — Turgutoğlu türbesi kitâbesi.

Res. 3°

Res. 3 Turgutoğlu Ahmet Beyin türbe vakfiyesi.

بسم الله الرحمن الرحيم
 في هذا اليوم المبارك
 توفرت بواقعة المستقيم
 المستقيم الفيت ونفذت
 بالبورى محمد
 اوقافه ذرية المير

حالة من اولادها
 سموة حمار بدقه عندك
 حرم كحل احد بمعنى الماصى عيسى
 فوسه الحيرة المير حمار الله القوتى
 ومصليا على نبينا محمد وآل

الحمد لله رب العالمين والصلوة على رسوله محمد وآله اجمعين اما بعد فانى الدنيا سول من عرو لادون سرور وبها
 ظل زايل ومقيمها ضيف راحل والفائز من جعلنا زاه المعاده وافقها لادفوا وزاده فاولفقه حسنة بقدره فاولها
 فضالى النقا وافقنا على اهل مال سيد المرسلين واهام الشقى على صلى الله عليه وسلم اذا مات ابن آدم اطلق عمله الا من
 خلفه من اولادها لا يتركة فوكت الخلق الجبن السائل وكذا يابا فوفق من شمر الى سويل

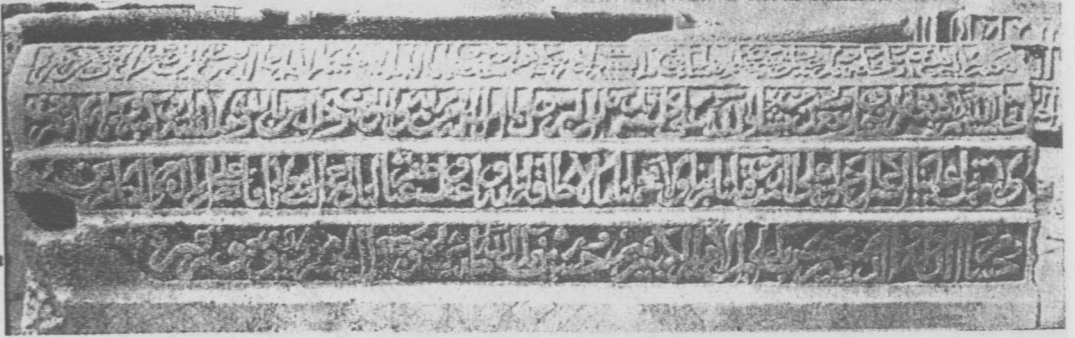
خوندى خوتون مسلمة محمد بن بكرت وكالتة عنها بم ستهاده حامي عوس بن عقيب ومحمد علي بن اسان باش
 وحسين ماحو مل الملكتها وعقلها وبيدها وحت تصرفها الدنيا بعد ورعها الا تحتها وذلك جهة الصفة
 من القرية المدقوة بنوكى من قري ولاية سيد المرور كلها بالكمى ابوكى مثلا الامير تحت آسياب حبله وتمام
 هذا التدبير اللى تقوم قرية خليفه عز وتمام هذا يشقى الى طاشىمى قرية خوتون وقوم ديه نمر الى الطريق
 وصحة المارة والى من المارة والى من المارة والى من المارة والى من المارة والى من المارة والى من المارة والى من المارة

وهو من اهل
 محاصد العالمى
 بقره
 بقره
 بقره

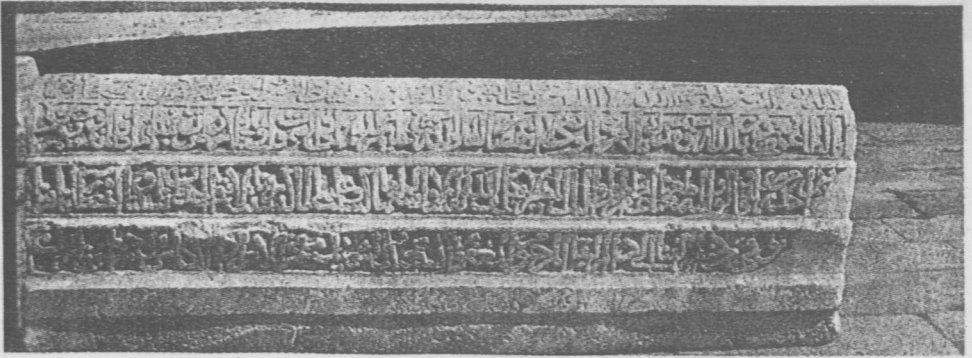
حدودها وخطوطها صراطها ومراقبها اذروها واراضيتها دورها ويوتها وكل من هو على اهل
 المستوية الى المولى انك انما تظلم بونه بقربى الزاوية للتبوة الى التبع المظهر تمام المولى الدين صلت
 الملة والملى والذين حدوده المققرة من الامارات الفتنة وبالطريق قبة وجعلت التفرقة لا يتما المولى
 كمن ينجح بك شغل اولادها واولاد اولادها مما تقا قولنا سوا ووجعت حساب المحصول الى اربعا
 المذكور للمولوية وشمسها من شدة حفاظ بلا زنون التربة المزبونة كنه كل يوم وطيلة ويتخذ
 القرائن من الاجزاء المتشعبة والى وقفا الواقعة قبل الله خيراتها وهما ودهون نقايبه لروح الواسع
 المنقورة ولو روح امة خير من المسلمين وهدما عوت حوتها الله ولم يكى اعادتها يكونه وقفا على فقنا
 المسلمين ومسكن المولى وقفا صحيحا شرعا ووجنا حرجا حكيميا لا يباع ولا يوهب ولا يورث الا ان
 يوت الله الارض ومن عليها وهو خير الوارثين واجرا واقفة ضاعفا الله حسنا على الله في المنة ووزنه
 انه الله لا يصحح حجر الحسنين من قبله بعد ما بعد ما على الذين يذوقوا الله وعلام حرماتك فالى
 من نور ربيع الاحمر من شهر سنة ثلث وستين وثمانى اش

مولانا عبد الله
 مولانا عبد الله
 مولانا عبد الله
 مولانا عبد الله
 مولانا عبد الله
 مولانا عبد الله

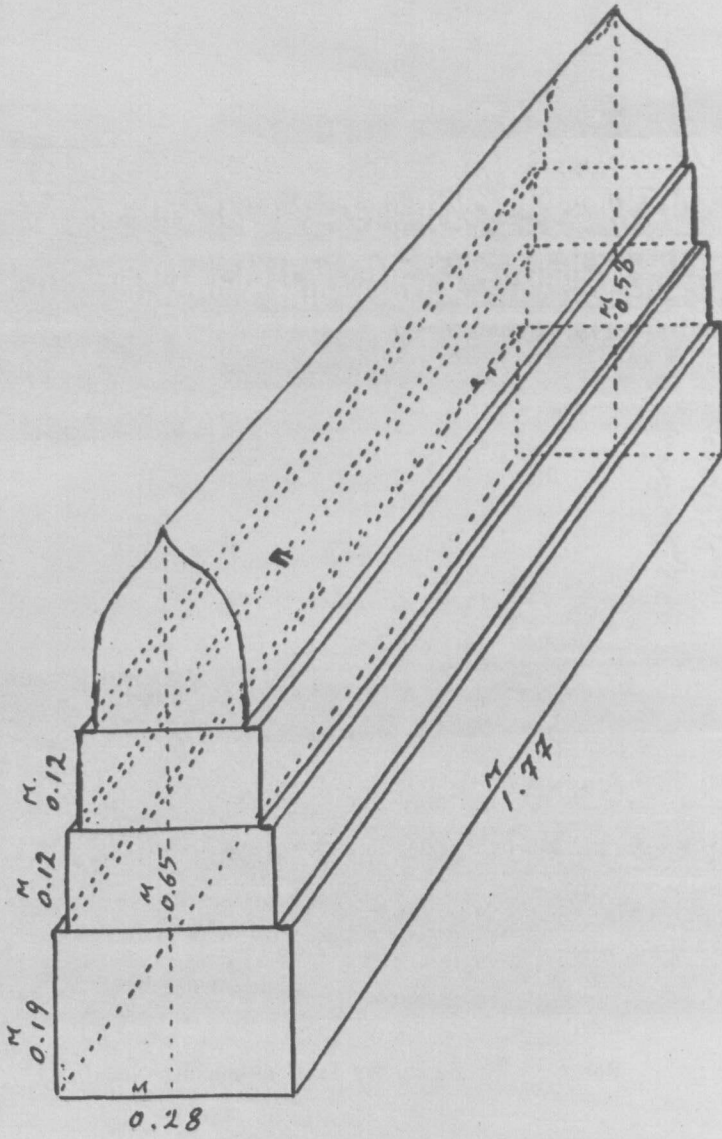
Res 4 — Ahmet Bey kızı Hondi Hatun vakfiyesi.

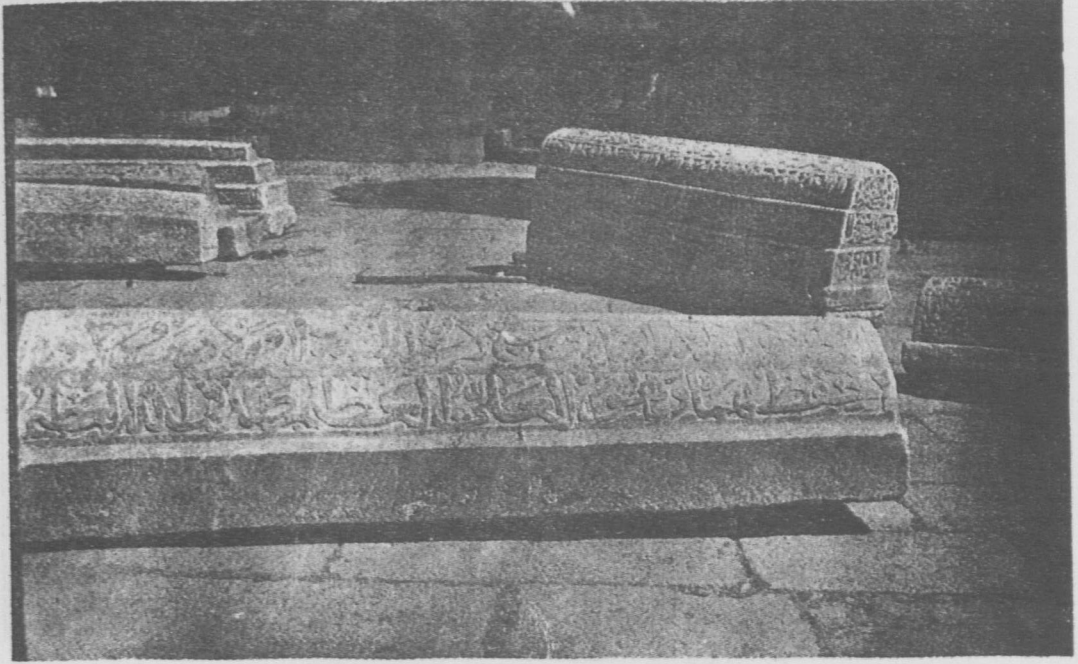
Res. 5 — Pir Hasan Bey kabir taşı.

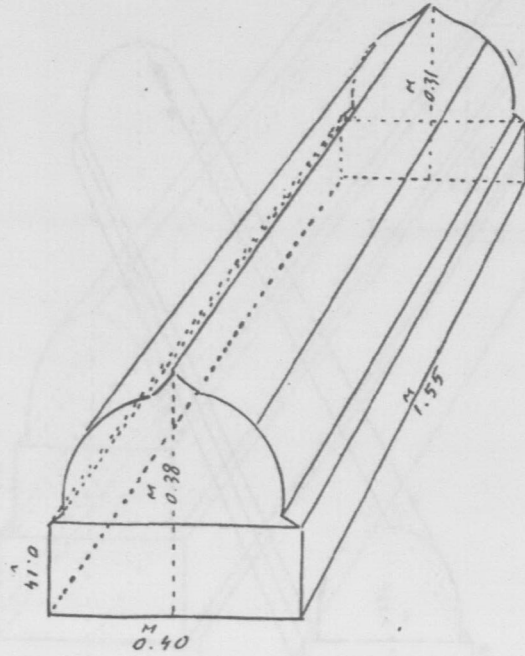
Res. 6 — Pir Hasan Bey kabir taşının diğer tarafı.

Res. 6^a — Turgutoğlu Pir Hasan Beyin kabir taşının krokisi.

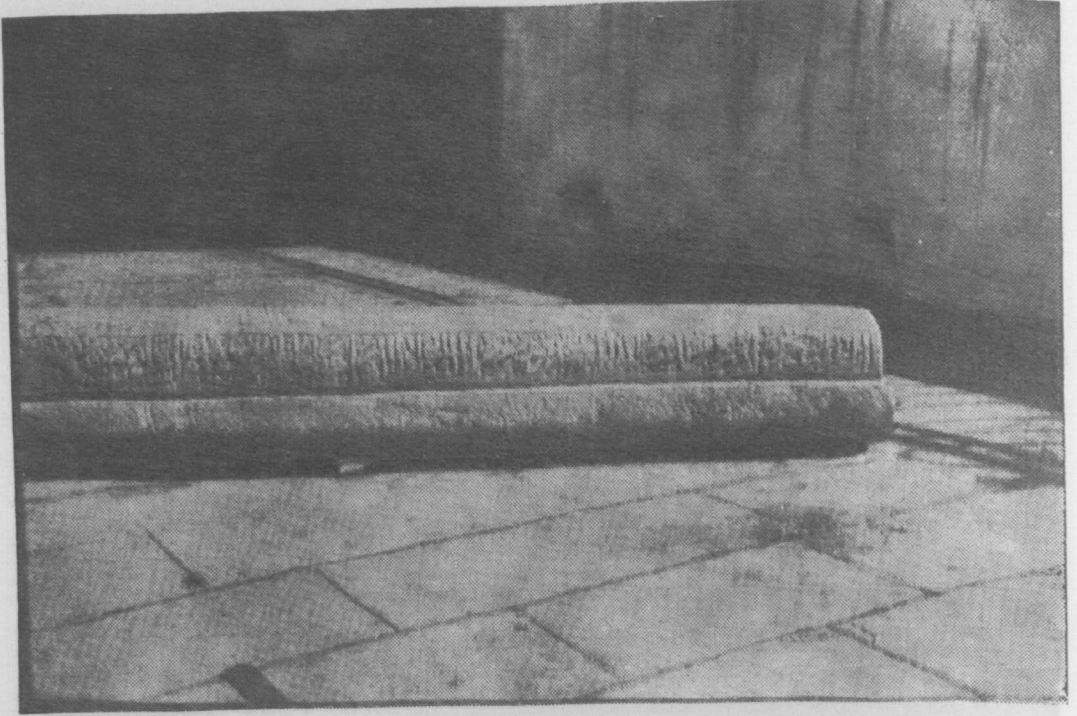

Res. 7 — Fatma Hatun kabir taşı.

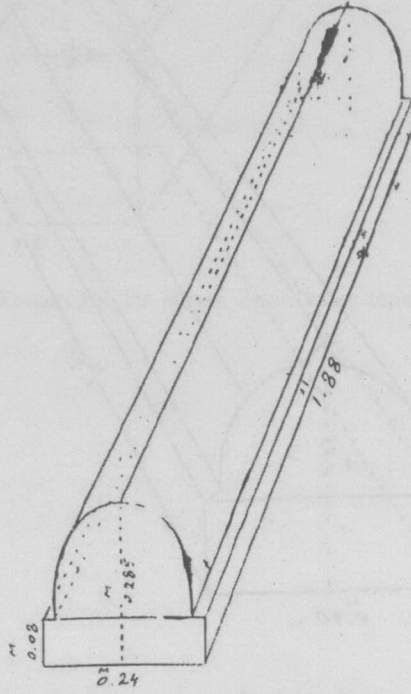

Fatma Hatun

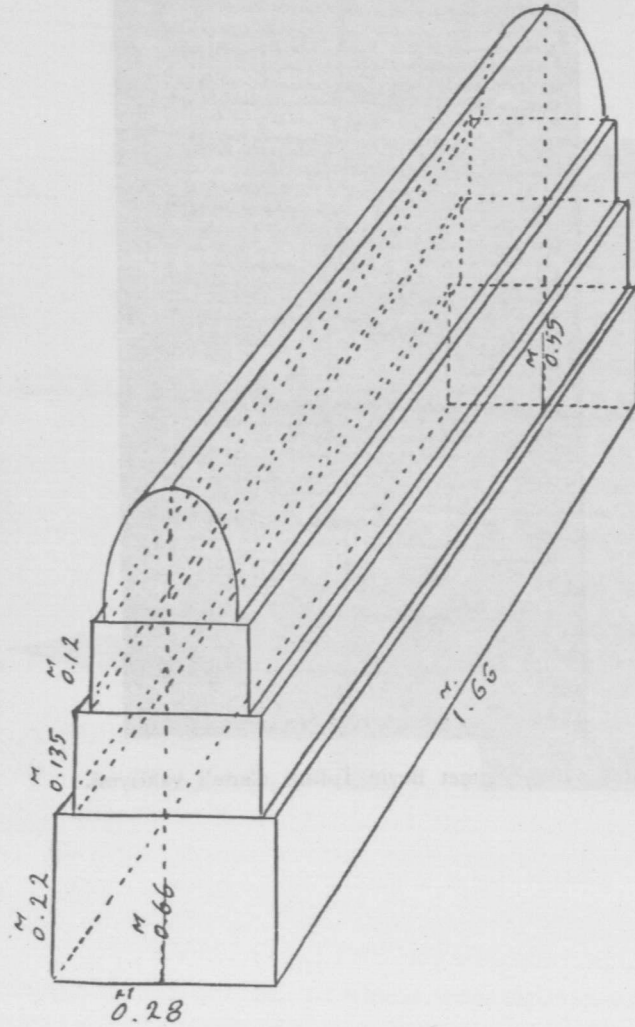
Res. 7^a — Aynı taşın krokisi.

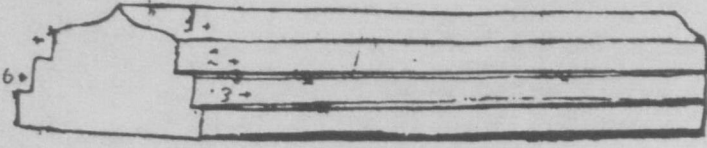
Res. 8 — Süleyman Şah Kızı Cihanşah Hatun'un Kabir taşı.

Res. 8^a — Aynı taşın krokisi

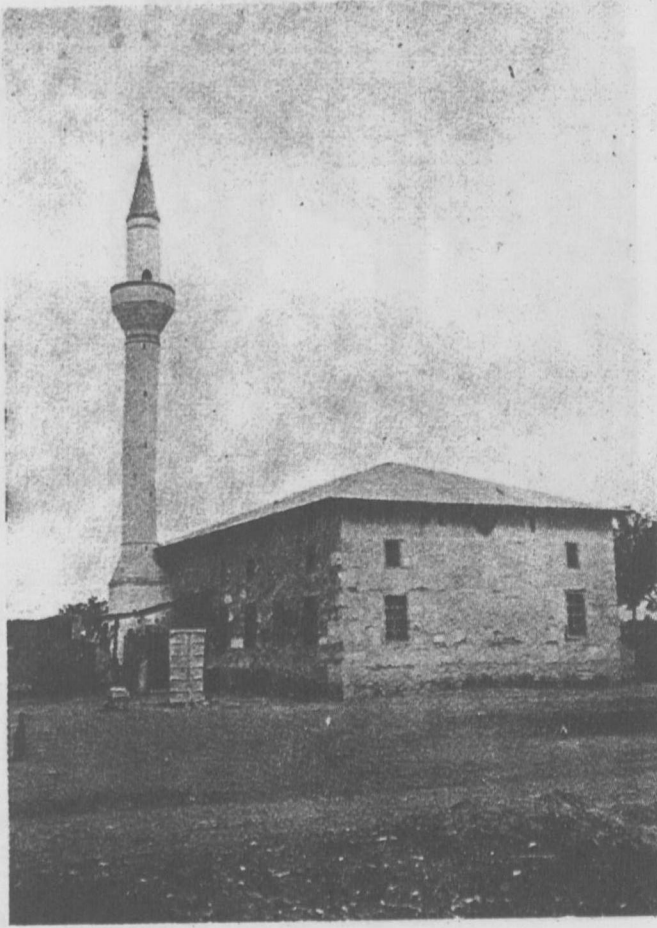
Res: 9-9A Turgutoğlu Mehmet Şah Beyin kabir taşı ve krokisi

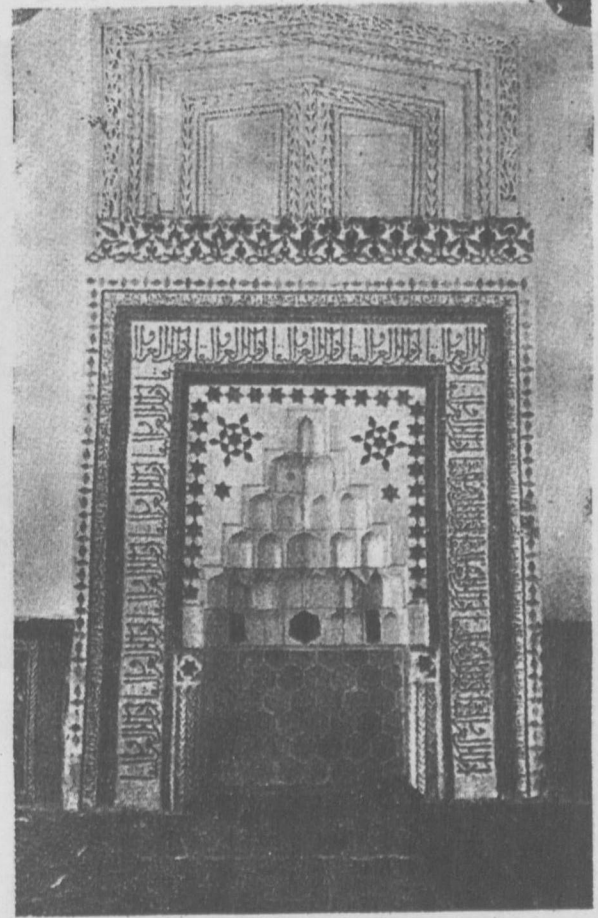
Res. 10 — Eslem Şah Hatun kabir taşı krokisi.

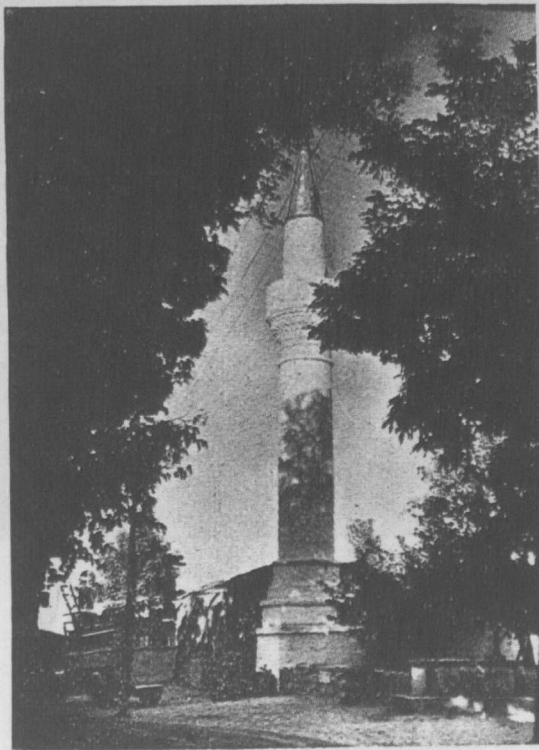
Res. 11 — Ahmet Beyin İplikçi Cami'i vakfiyesi.

Res. 12 — Saray önünde PİR Hüseyin Bey Cami'i.

Res. 13 — Saray önünde PİR Hüseyin Bey Cami'inin mihrabı.

Res: 14 Ilgın'da PİR HÜSEYİN BEY CAMİİ.

Res: 15 Yendigin köyünde KUZUCU SULTAN TÜRBESİ.

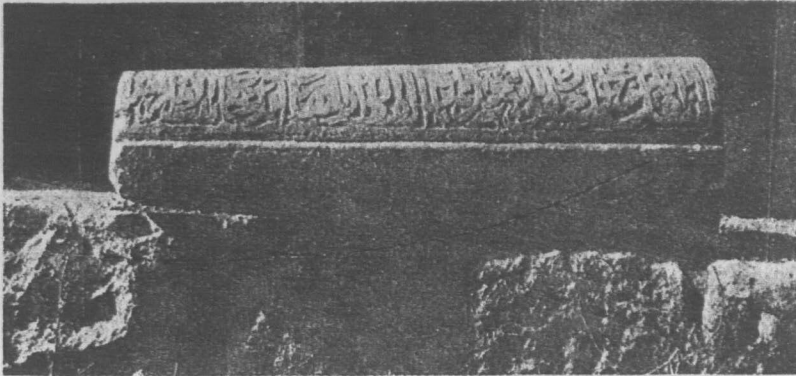
Res: 16 İldaş köyünde gayr-i islâmî mezar taşı.

Res: 17 Dedigi Sultan tekkesinde Selçuk kitâbesi.

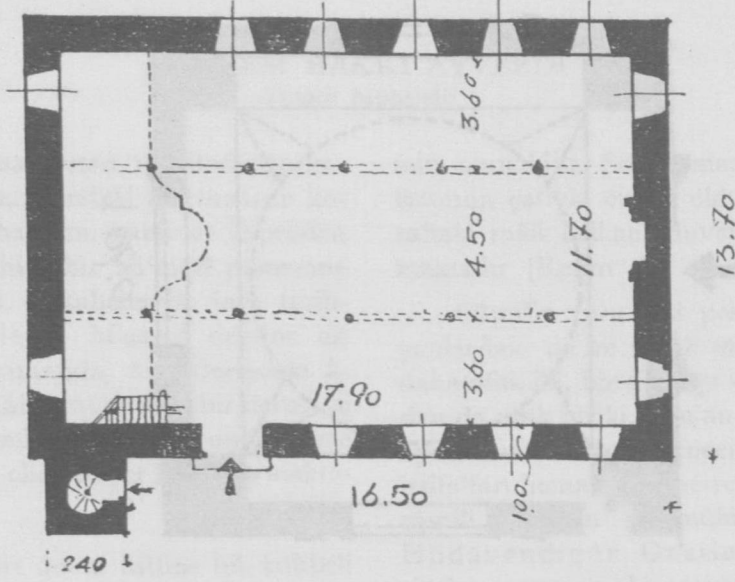
Res. 18 — Turgutoğlu Sultan Hatun mezar taşı.

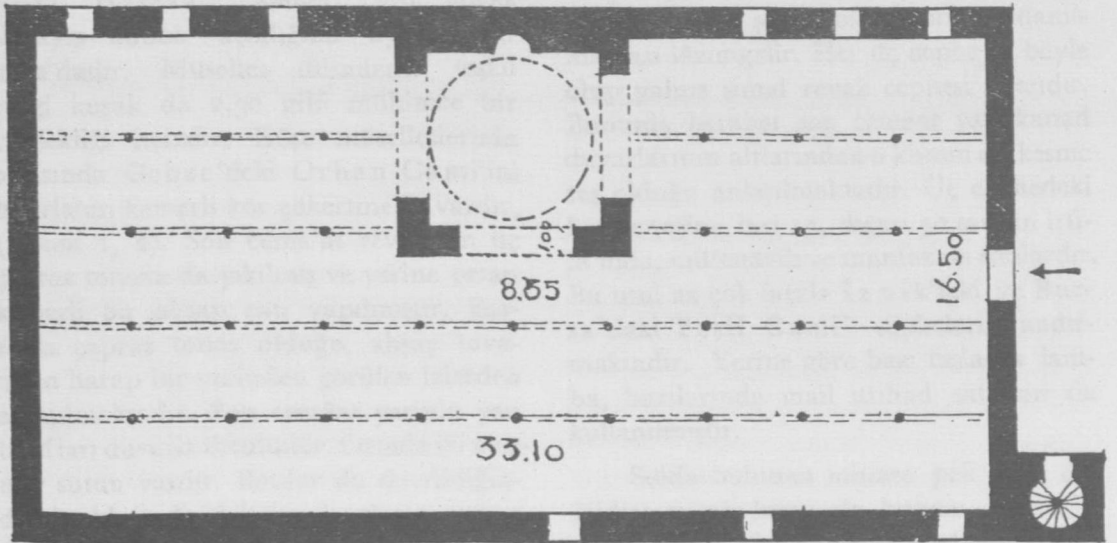
Res. 19 — Dürrü Hant Hatun kabri.

SARAYÖNÜ · ULU CAMİ

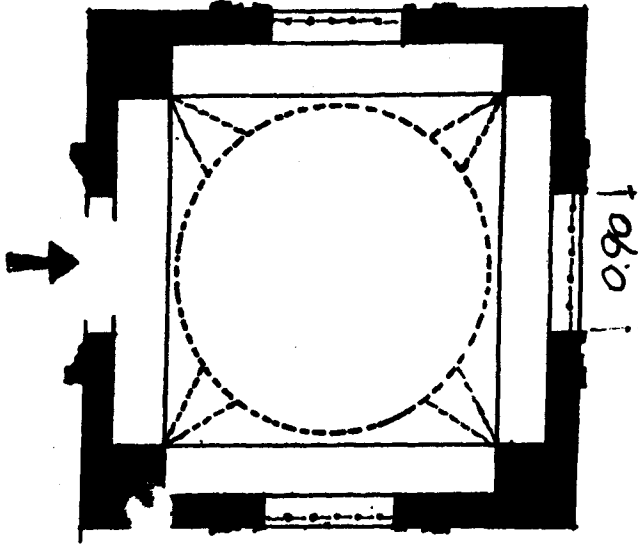
Ö: 1/200

Plân. 2 — Saray önünde Pîr Hüseyin Bey Cami'i.

Plân. 3 — İlgin'da Pîr Hüseyin Bey Cami'i.

340

Plân: 4 Seydişehir'de Rüstem Bey Türbesi plânı.

I. MURAD DEVRİNDE ASILHAN BEY MİMARİ MANZUMESİ

EKREM HAKKI AYVERDİ
Yüksek Mühendis

Ezine kasabasının 12 kilometre kadar cenûb-ı garbisindeki Kemaller köyünde câmi', hamam, kabir ve köprüden mürekkep mühim bir mi'marî manzume bulunmaktadır. Kitabeleriyle inşa tarihlerinin I. Sultan Murad devrine ait olması, aynı zamanda, nisbetlerindeki âhenk ve tezyinâtın müterakki bir dereceye ulaşması, bu mi'marî heyet-i umumiyeye pek hususî bir chemmiyet kazandırmaktadır.

Câmi' dört duvar üstüne tek kubbeli bir harimle çapraz tonozlu üçlü bir revaktan mürekkeptir. Kubbe 10,5 metreden biraz fazla olup duvarlara beşli köşe müsellesi dilimlerle oturur. Duvarlar Orhan Gazi devrindeki Bursa Alâu'd-din Bey, İznik Hacı Özbek ve Hacı Hamza câmileri gibi alçak olmayıp kubbe açıklığına uygun bir irtifa'dadır. Müselles dilimlerin teşkil ettiği kuşak da 2,30 gibi mühimce bir yüksekliği haizdir. Köşe müselleslerinin ortasında Gebze'deki Orhan Cami'ini hatırlatan kemerli kör çökertmeler vardır, (Resim 1, 2). Son cema'at revakının üç çapraz tonozu da yıkılmış ve yerine ortası kemerli bir ahşap çatı yapılmıştır. Esasında çapraz tonoz olduğu, ahşap tavanının harap bir yerinden görülen izlerden anlaşılmaktadır. Son cemâat yerinin yan tarafları duvarla örtülüdür. Ortada iki mermer sütun vardır. Bunlar da devrildiğinden başlık ve kaideleri yok olmuş, yalnız üst kısımlarına birer taş takoz yerleştirilmiştir (Resim 3). İlerde görüleceği üzere pencere sövelerindeki mühim tezyinata bakınca başlıkların da itinâ ile yapılmış olmaları muhakkak sayılabilir ve onlar gibi mütekâmil istalaktitli oldukları tah-

min olunabilir. Son cemaat tonozlarının üstünün çatıyla örtülü olduğu da yan taraftaki mâil kalkan duvarından anlaşılmaktadır (Resim 4).

Câmi'in penceresi pek azdır; yalnız yanlardaki iki ve revak tonozları altında daha ufak iki, bir de kapı üstünde, onlardan da ufak bir ki, cem'an beş pencercyle aydınlanmaktadır. Pencereilerin yerden irtifa'ları heman 1,5 metreye yaklaşır. Bu câmi'i Orhan ve mühim bir kısım Hüdavendigâr Gaziler devri eserlerinden ayıran mühim vasıf duvarların işleniş tekniğidir. Cepheler, ne onlar gibi mütenavib taş ve tuğla, ne moloz olup muntazam ve sık derzli ve açık kahve rengi muntazam kesme taşla işlenmiştir. (Resim 4) de görülen geniş beyaz derzlemeler pek yeni bir zamanda i'tinâsız bir şekilde yapılmış şeyler olduğundan aldanılmaması lâzımgelir. Her üç cephe de böyle olup yalnız şimal revak cephesi sıvalıdır. Bununla beraber son cemaat yan kanad duvarlarının altlarından o kısmın da kesme taş olduğu anlaşılmaktadır. Üç cephedeki kesme taşlar, biri 15, diğeri 50 santim irtifa'ında, mütenâvib ve muntazam sıralardır. Bu usul az çok farkla İznik'teki ve Bursa'daki Yeşil Cami' cephelerini andırmaktadır. Yerine göre bazı taşlarda lamba, bazılarında mâil ittihad satırları da kullanılmıştır.

Solda bulunan minare pek uzun değildir; petek kısmı da kısadır. Şerefenin destere dişi olduğu, sıvanmaktan kurtulan, iki sırasından anlaşılmaktadır (Resim 5). Küp kısmı keskin hatlarla işlenmiş, mütenasib ve mütekâmil ehramların terkiibiyle meydana gelmiş olup müteakib asırların olgun nümunelerine nazire ola-

cak bir nisbette dir. Ka'ide kısmı da kesme taştan yapılmıştır; gövde ise çok kalın bir siva altında olduğundan hüviyetini anlamak kabil değildir. Ancak, sıvandığına nazaran, tuğla olması variddir. Sağır kubbe kasmağı da son zamanlarda pek kalın bir sıvayla örtülmüş ve tahmini-mize nazaran bir az yükseltiyle kubbenin meyli hem azaltılmış, hem sekiz dilime ayrılarak üstüne âdi kiremit konabilmesi sağlanmak istenmiştir.

Bunun gibi cepheden görülen frontonumsu müsellesin de pek yeni yapıldığı köy ahali si hatırlamaktadır.

Câmi'in dahilinde eski tezyinatından, kalem ve kapaklarından ve eski mahfilinden bir şey kalmamıştır. Mihrab etrafı çerçevesi bir höcre dir ve epeyi sıvanmıştır. Mahfilin şimdiki yapısı yeni ise de ilk zamanlarda mevcut bulunduğu kapı üstündeki yüksek pencereden istidlâl olunabilir; çünkü harime bir ziya ilâve etmeyen bu pencere, olsa olsa, mahfil için açılmış olabilir; şimdi de, o vazifeyi görmektedir.

Câmi'in kapısı basık ve mermer kemerlidir; etrafta köfeki taşından geniş bir silme dolaşıp aşağıda ufkiye dönmektedir, (Resim 6). Revak altındaki iki pencerenin yan sövelerinden daha geniş olan başlıkları üzerinde 50 santim kutturunda hafif kabartma birer daire ve yanlarına uçları püsküllü emzik yapılmış ve gerek bunlar, gerek dairenin göbeği rumilerle süslenmiştir, (Resim 7). İki pencerenin ki tamamen aynı olmamakla beraber esasları müşabihtir. Diğer cephelerdeki iki pencerede emsaline tesadüf edilemeyen bir süsleme vardır. Garptakinde yan sövelere Selçuk halat motiflerini hatırlatan ve alt uçları helezonla nihayet bulan birer kalınca kaval yapılp taşın bundan sonraki kısmı etrafına vurulan bir pahla yüksek bırakılmış, buraya tûlânî bir geçme ve yine ortasına bir çiçek kabartması işlenmiştir. Sağ taraf şâkulî sövesi tezyinatıdır. Alt başlık sade olduğu halde üstteki daha geniş tutularak pek mütenasib dört adet istalaktit takımı yerleştirilmiştir. İstalaktitlerin taş yüzüne çıkan düzlüklerinin uçları ikinci sırada birer oyma yaprakla bitirilmiş; ortada kalan çu-

kurluklar da ufacak kitâbeciklerle bağlanmıştır. Orta sıra karşılıklı iki mihrapçıktan mürekkeptir; en sonundakine yer az kaldığından tam yapılamamıştır. Mermer başlığın üstüne de yekpare bir köfeki taşı konarak üzerine köşeleri dişli kör bir mihrapçık işlenmiştir.

Mermerleri ve yukarıdaki köfeki başlığı ihata eden tek armudiden mürekkep silmeli ikinci bir köfeki söve de etrafta dolaşmaktadır. Şarktaki pencereye gelince bunda etraf söveleri sadedir, yalnız başlığın orta yerinde garptakinden daha zengin, yani onun üç sırasına mukabil dört dizi istalaktit ile yapılmış çok taşkın bir takoz bulunmaktadır (Resim 9).

Fotoğrafta bu takozun düz satıhtan taşkınlığı pek anlaşılamiyorsa da 17 santimi bulmaktadır. Bu söve tezyinatı gerek rumilerinin ve geçmelerinin gerek istalaktitlerinin olgunluğu itibariyle tek tek pek muvaffak olmakla beraber umumî tertibattaki âhengin aynı derecede olduğu söylenemez. Meselâ şark penceresindeki istalaktitlerin fazla taşkınlığı ve garptakinde de en soldakinin tamam hesaplanmamak neticesinde noksan kalışı, sövenin bir tarafına oyma yapıldığı halde bir tarafının boş bırakılışı tam kıvamını bulamamış araştırmalara işaret eder. Pencere parmaklıkları şâkulî çubuklarda yapılan halkalardan ufkilerin geçirilmesi suretiyle imal olunmuştur.

Kitâbeler:

Kapı kemeri aynası iyice geniş tutulup ufki çerçeve silmesinin hemen altına tek satır halinde 1,80 x 0,26 cb'adında bir kemer levha üstüne şu hadîs-i şerif yazılmıştır, (Resim 10):

قال النبي عليه السلام من بنى مسجداً لله بنى الله له بيتاً في الجنة

Yazı oldukça ibtidâî sülüstür; satırın bazı yerlerinde rûmî ve çiçek kabartmalar yapılmıştır. *

* Bu yazının sonuna doğru (Fi) kelimesinin kuyruğu üzerinde من دعى لينا من الله من دعى لينا ibaresi okunabilmektedir.

Asıl inşa kitâbesi çerçeve silmesinin üstünde 2,20×0,50 eb'adında müstakil bir levhaya üç satır üstüne yazılmıştır.

1 — عمرهذ (ا) المسجد المبارك الشريفه

(ف) لوجه الله تعالى في أيام

2 — دولت السلطان الملك عادل مراد بك

ابن ارخان خلداالله

3 — دولته وابد مملكته في سنة اربع وثمانين

و سبعماية و غفرالله لصاحبه اصل خان بك

بن كمال

Kitâbeden câmi'in Murad-ı Hüdâvendigâr zamanında, Asılhan Bey bin Kemal namında bir zat tarafından H. 784 (M. 1382) de yapıldığı anlaşılmaktadır. Ne Asılhan Beyin, ne babasının hüviyetini tesbit edecek bir emareye ulaşılamadı.

Asılhan isminde muahhar tarihlerde bazı zatlar varsa da bu cami' bânisinin aynı köydeki kabrinden tarih-i vefatının 785 olduğu anlaşıldığından o zatlarla isim müşabehetinden başka bir münasebetleri olamaz.

Bir de kitâbede Asılhan Bey için câmi'in sahibi sıfatı verilmektedir; bu kitâbeyi hazırlayan kapıya hakkedilen hadîs-i şerifin müfâdına kulak verseydi, bu tâbiri kullanmazdı. Çünkü hadîs-i şerifin meâlince câmi' Allah için yapılır; bânisi onun sahibi değildir. Bu tâbir aykırı olmakla beraber son derece nadir olarak, bazı cami'lerde kullanılmıştır.

Hamam :

Câmi' dört tarafından yükselen bir tepelik üstünde kurulmuştur; hamam bunun garbındaki, birden dikleşen vâdinin tabanına yapılmıştır. Böyle çukura inşa ya sebep belki de su getirilmesinde hususî tertibata mecbur kalmamak içindir.

Hamam (Resim 11) de görüldüğü gibi, bir soğukluk, bir ılıklik ve iki halvetten ibaret küçük bir binadır (Resim 12, 13). Bütün kubbeler beşli köşe müselleleriyle alçak duvarlara oturur; dâhilen bir tezyinat yoktur. Müselles tertibatı câmi'dekilere pek müşabihtir. Hâricen duvarların bir sıra altında olduğundan inşa

tarzları anlaşılamamaktadır. Soğukluk kubbesi iptidâi bir kasnakla çevrilmiştir. Kapının üstünde köylü tarafından bir kaç sene evvel tâmir olunduğunu gösteren bir mermer yazı vardır. Bina üstünde inşa kitâbesi yoktur. Ancak câmi' avlusunda 0,50 x 0,10 eb'adında bir mermer üzerinde عمرهذ كمال في سنت خمس و خمسين سبعماية yani *Kemal bunu H. 755 senesinde yaptı.* kitâbesi okunmaktadır. Taşın nereden geldiği mahallen bilinmiyorsa da hamama aid olması pek muhtemeldir. Asılhan Beyin babası Kemal Beyin, âdet olduğu vechile, hamamı yaptırması ve ömrü vefa etmeyince oğlunun câmi'i inşa ettirmiş bulunması akla yakın düşmektedir. Hele H. 755 tarihinde yapılmışsa, ilk Osmanlı hamamlarından biri olur ki bu cihetten kıymeti epeyce artar.

Kabir :

Câmi'in tahminen 500 metre şimal tarafındaki geniş kabristanda câmi'in bânisi Asılhan Beyin kabri bulunmaktadır. Mezar büyük taşlarla yapılmış bir sofa üstünde Selçuk üslûbuna müşabih taş bir sandukadır. Bunu örten ve şimdi epeyi zedelenmiş olan ters omurga parçalı taş tandır.

Kabrin yazısı şöyledir:

Cenub yüzünde: (resim 14)

صاحبه ومالكه اصل خان ابن كمال بك

صاحب السخاوة

Şimal cihetinde (resim 15)

— والجود والكرم نقل من دار الفنا الى دار البقا

Başta: (resim 16)

— تاريخه خمس وثمانين و سبع مائه

— في آخر شهر الصفر

— نور الله قبره

Kitâbeden Asılhan Beyin H. 785 (M. 1383) senesi Safer ayının sonunda vefat ettiği anlaşılmaktadır. Kitâbeyi yazan sahib ve malik sıfatlarını kullanmayı pek seviyor olmalı ki câmi'de olduğu gibi burada da tekrarlamıştır. Bu kabir taşı zamanımıza intikal etmiş en eski mezarlardan biri olmasıyle ehemmiyet kazanır.

Köprü:

Asılhan Beyin Ezine'nin 3 km. şimalinde Menderes suyu üstünde Sarmusaklı isminde bir köprüsü bulunmaktadır. Şimdi yalnız kenar ayaklarından ufak birer parça kalmış olup garb tarafındaki daha bariz görünmektedir. Köprü'nün orta kısmı tamamen yeniden yapılmış, bakiyelerden de istifade edilmiştir.

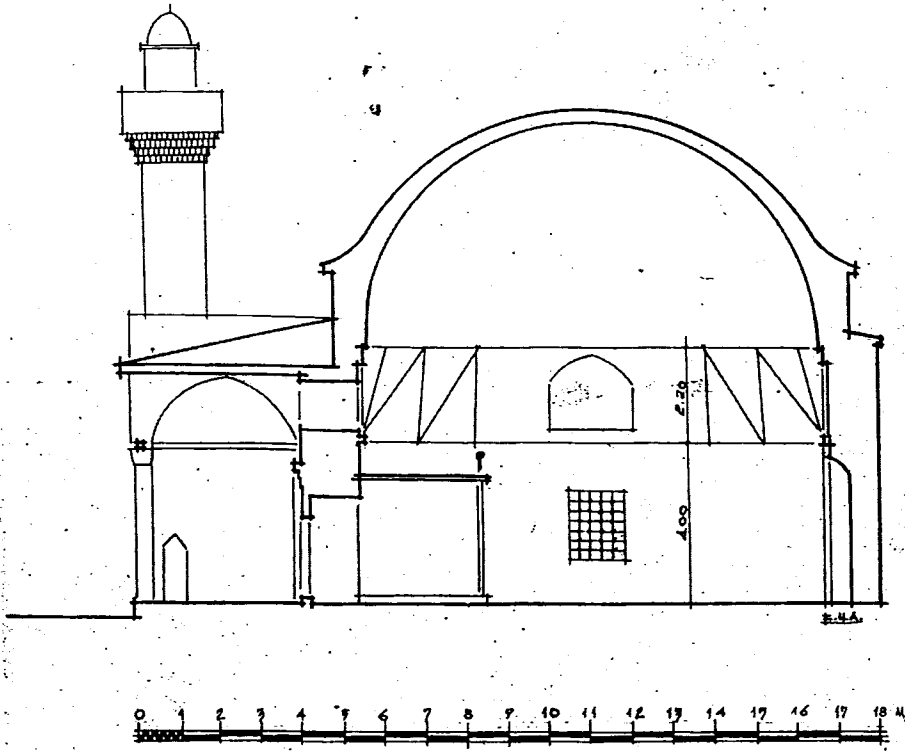
Bu câmi' , hamam, kabir ve aynı senede yapıp müteâkiben neşr edeceğimiz

Mudurnu'daki çok daha mühim câmi' hamam ve bazı müteferrik eserler gösteriyor ki I. Murad devri binalarının müşterek vasıfları ve umumi vechesi, şimdiye kadar yapıldığı gibi Çekirge'deki Hüdâvendigâr Câmî'ini ele alarak izah olunamaz. Bu müşterek vasıflar Orhan devri binalarında ve müstakbeldeki klasiğe doğru giden safahata daha yakın olan bu haber verdiğimiz binalarda vazihan ve mebzulen bulunmaktadır. Bu ciheti daha umumi bir yazımızda mütalâa edeceğiz.

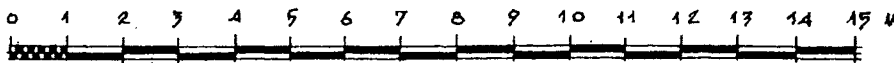
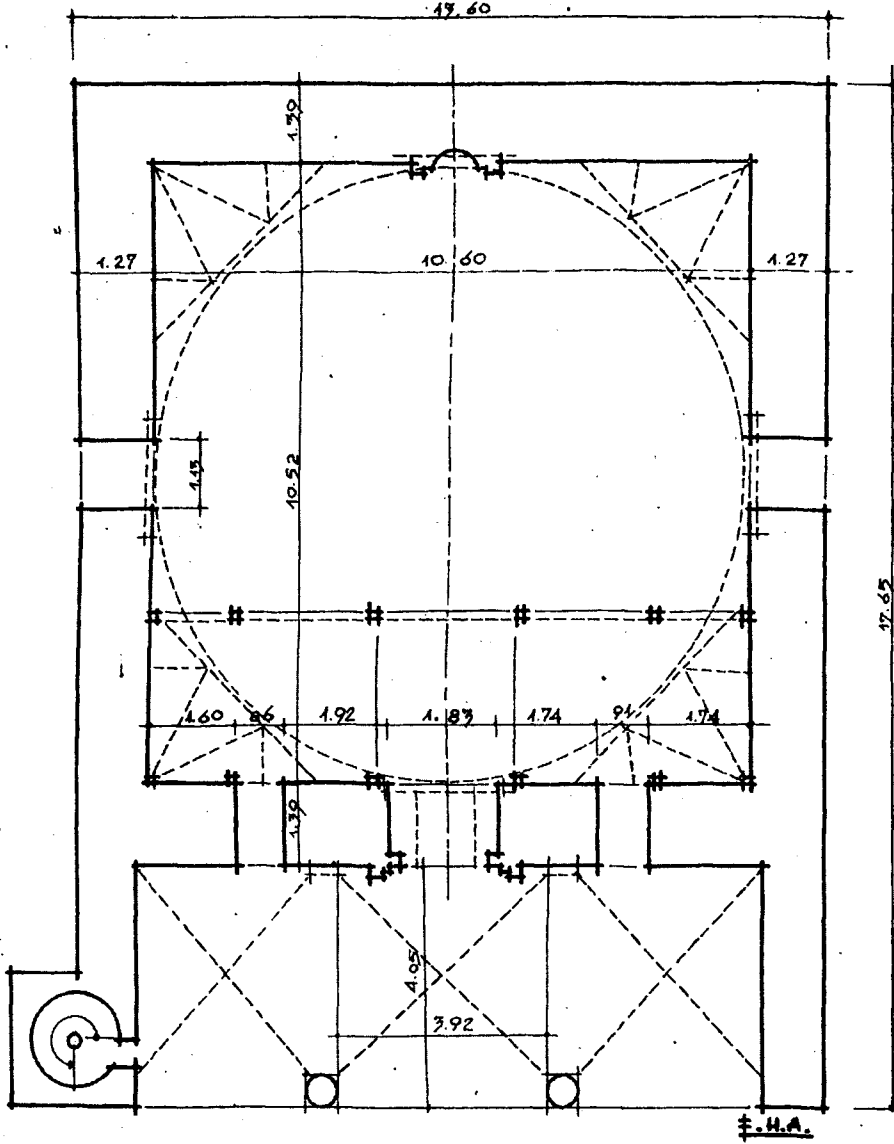
İZİNE DE KEMALLER KÖYÜ ASILHAN BEY CAMİİ

RESTİTÜSYON MAKTÂİ

Res. 1

İZİNE'DE KEMALLER KÖYÜ ASILHAN BEY CAMİİ PLANI

Res. 2

Res. 3 — Kemallar köyünde Asilhan Bey cami'i cebhesi.

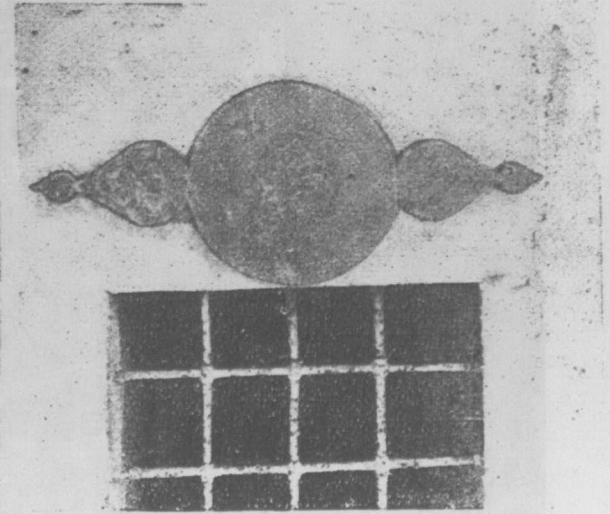
Res. 4 — Kemallar köyünde Asilhan Bey cami'i yan cebhesi.

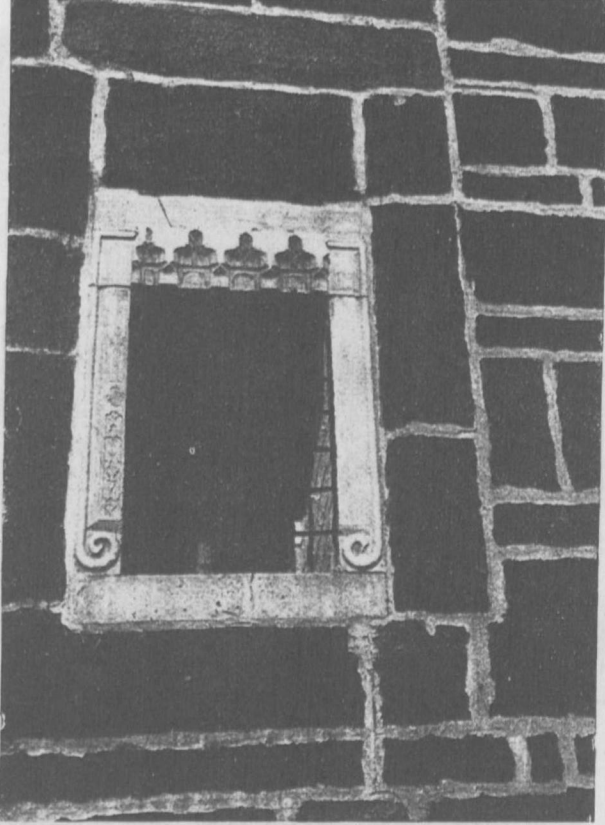
Res. 5 — Kemallar köyünde Asilhan Bey cami'i minaresi.

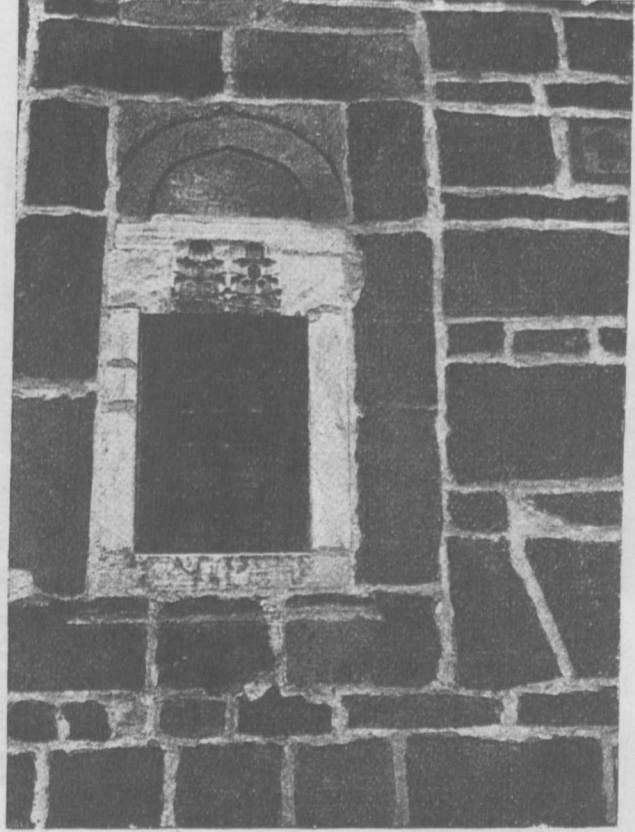
Res. 6 — Kemallar köyünde Asilhan Bey cami'i kapısı.

Res. 7 — Kemallar köyünde Asilhan Bey cami'i pencere tezyinatı.

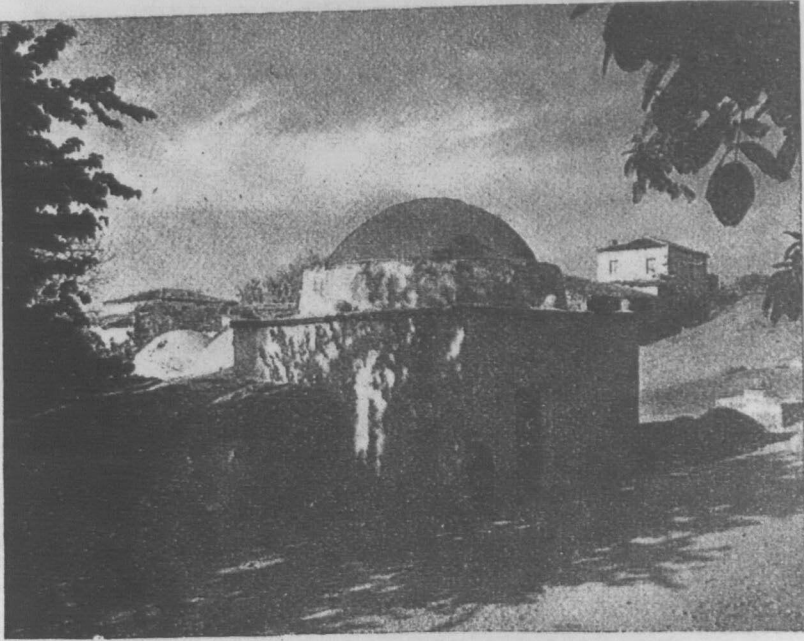
Res. 8 — Kemallar köyünde Asilhan Bey cami'i
garb yüzü penceresi.

Res. 9 — Kemallar Köyünde Asilhan Bey cami'inin
şark yüzü penceresi süsü.

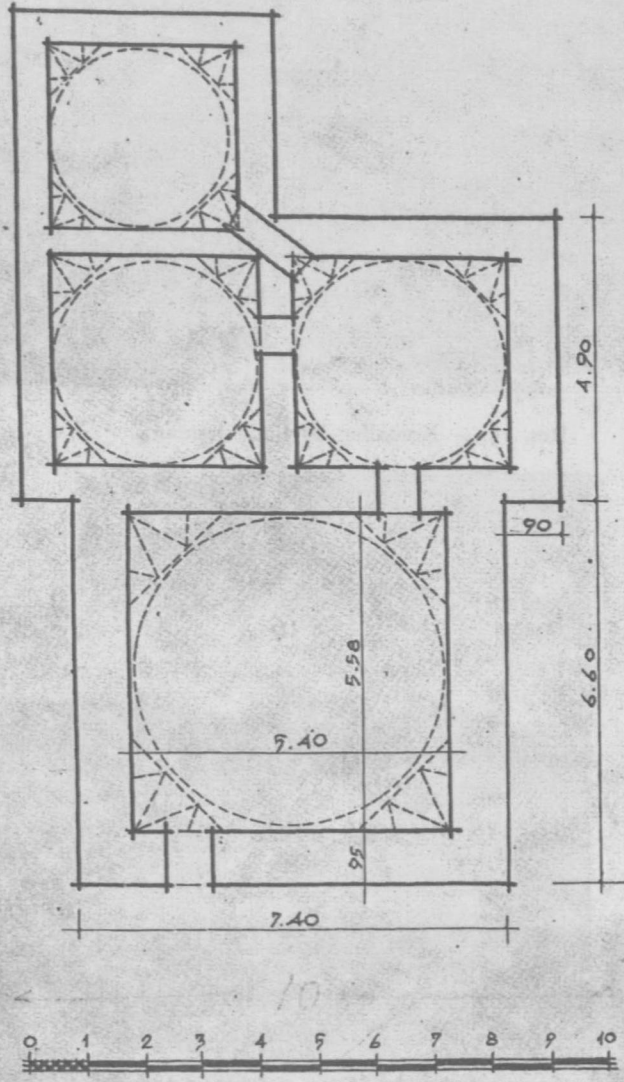

Res. 10 — Kemallar köyünde Asılhan Bey cami'i kitâbeleri.

Res. 12 — Kemallar köyünde hamam.

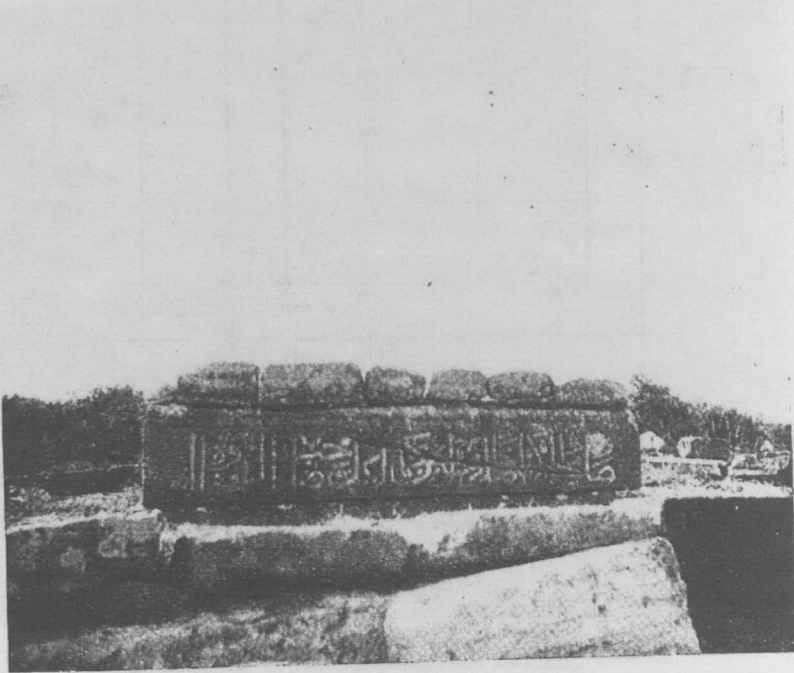
KEMALLER KÖYÜNDE HAMAM KROKİSİ

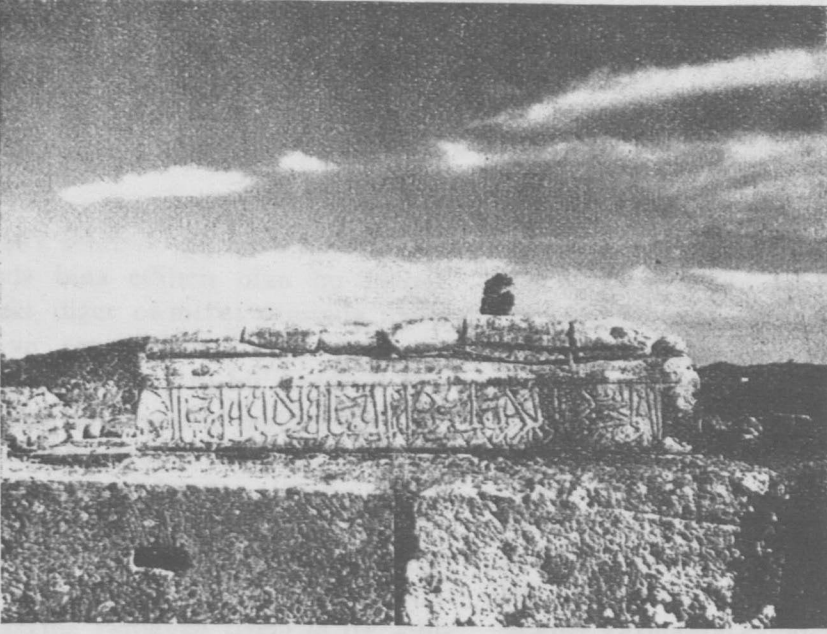
Res. 11

Res. 13 — Kemallar köyünde hamam.

Res. 14 — Kemallar köyünde Asilhan Bey mezarı cenub yüzü.

Res. 15 — Kemallar köyünde Asilhan Bey mezarı şimal yüzü.

Res. 16 — Kemallar köyünde Asilhan Bey mezarı baş tarafı.

UŞAK ULU CAMİİ

MAHMUT AKOK

Arkeolog

Uşak şehrinde 14 üncü yüz yılın ortalarında bina edilmiş olan bu mabet, şehirdeki diğer camiler arasında metin yapısı ve cesametiyle ismine lâayık bir durum arzeden değerli bir eserdir.

Halen son cemaat mahalli orta kapısı balâsına konulmuş olan bir kitâbe bu Camiin yapısıyla de alâkalı görülüyorsa da bunun bir çeşmeye ait olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu kitâbenin bir başka istiftteki sureti Camiin hariminde mihrabın sağına rastlayan (Nef) in de, kible duvarına boya ile yazılmıştır. Mezkûr kitâbe :

- 1 — ملك اعظم يعقوب ابن سليمان شاه أمير كرميانية
- 2 — خلدالله مملكته بند (ه) ضعيف محمد
- 3 — ابن حسن ابن قوشد (1) اورد
- 4 — الماء و بنا هذا البنا
- 5 — في شهر شعبان الواقع
- 6 — سنة اثني و عشرين وثمانماية
- 7 — المحتاج الى رحمة الله

Şeklinde arapça ifadelidir ve bugünkü dilimize "Bu bina (çeşme), büyük pâdişah, Germiyan illerinin beğı Süleyman Şah oğlu Yakup Bey -Allah memleketlerini ebedî kılsın- zamanında zayıf ve Allah rahmetine muhtaç kulları Kavşit oğlu Hasan oğlu Muhammet tarafından 822 hicret senesinin Şaban ayında yapıldı ve suyu da geldi" cümleleriyle çevrilebilir².

Tetkik konumuz olan Uşak Ulu Camii de belki bu tarihte veya bundan bir kaç sene evvel inşa edilmiş olmalıdır.

Mezkûr Cami, Germiyan oğulla-

rı devrinin mimarî hususiyetlerini taşıyan gayet tipik bir eserdir.

Germiyan oğullarının istiklâl ve hakimiyeti milâddan sonra 1300 - 1428 seneleri arasında devam etmiş olduğuna göre,³ bu bir asrı aşan zaman içinde hükümlân oldukları ülkelerde büyük ehemmiyette imarda bulunmuşlar ve bilhassa çeşitli dinî ve sosyal tesisler meydana getirmişlerdir. Bunların toplu olarak tetkiki *Türk mimarî tarihine* ve sanatine önemli bilgiler kazandıracığından ileride bu konuda araştırma yapacaklara küçük bir hizmet ve yardım olur ümidiyle bu tetkimizi sunuyoruz.

Camiin plânı:

Uşak Ulu camii, son cemaat mahalli ve harimden ibaret tek kütle halinde bir binadır. Avlusunun Kible ve kısmen doğu tarafında bir mezarlık görülmektedir. Etrafını çeviren taş döşemeli avluda bu günkü yol seviyesinden takriben bir metre kadar çukurdadır.

Camiin batı duvarına sonradan bitişik olarak yapılmış olan Minaresi de ayrı bir kitle ifadesi taşımaktadır.

Son cemaat mahalli, beş kubbe ile örtülmüş, üç kapısı, iki namaz sahası ve bir orta kapı geçidini ihtiva eden plâna sahiptir. Namaz sahaslarındaki pencere-lerin tadiliyle meydana getirilmiş iki mihrabi bulunmaktadır.

¹ Kitâbedeki (Kavşit) şeklindeki kelime, Kavuştu, kavşit ve koştı ifadeleriyle okunabilir.

² Mezkûr çeşme evvelce Camiin kuzey avlusunun bir kenarında iken son yapılan tamirler ve avlunun tanzimi sırasında buradan kaldırılmış ve üzerinde bulunan kitâbe de Camiin yapılaş tarihine uyması bakımından bu gün bulunduğu yere konulmuştur.

³ Profesör Suut Kemal Yetkin *İslâm san'atı tarihi*, sahife 249.

Cümle kapısı karşısına rastlıyan medhal, bu mahalli revaklayan büyük kemere yerleştirilmiş camekân ile hal edilmiştir. Diğer iki kapı son cemaat mahallinin kırma köşelerine açılmıştır.

Son cemaat mahallinin dış cephelerini teşkil eden büyük sivri kemerler, ön cephehede dört köşe maktalı inşai direklere istinad eden bir nevi revaklar halindedir.

Bu geniş kemer açıklıkları bol aydınlık temin eden camekânlarla kapatılmıştır. Köşe kapılarının kemerleri basık şekildedir. Üzerlerinde ayrıca yine basık kemerli küçük pencereler bulunur.

Son cemaat mahallinin kubbeleri, ön ve yanında bir nevi revak teşkil eden kemerlere bastırılmış, sade alikalar ve (Pantantif) ve düz kasnaklar üzerine oturtulmuştur. Bu kubbelerin haricen sekiz köşeli tanburları vardır.

Camiin, son cemaat mahallinden harim kısmına, şekli Ampir üslûbunda, kemer ve sövelerle tadil edilmiş bir cümle kapısından girilir. Harim içten içe 18.50 x 22.00 metre ölçüsünde yani 407 metre karelik bir sahayı kaplıyan ve mihraba nazaran enine vaz edilmiş bir müstatil şeklinde plânı üç nef (sahn) üzerine tertip edilmiştir.

Orta sahn (nef) diğer iki sahnın mecmununun kapladığı sahayı ihtiva edecek genişliktedir. Sahnlar birbirinden dört fil ayağı ile arasındaki geniş kemerli bölmelerle ayrılmaktadır. 2.20 x 2.20 metre ölçüsünde ve kare maktalı büyük kütleler halinde bulunan dört adet fil ayağı ve bunlara istinad eden çeşitli ölçü ve açıklıktaki sivri kemerler camiin iç mimarisinde hareketi yaratan başlıca unsurlardır.

Merkez sahnında cümle kapısından girilince; bir nevi giriş holü sayılan kısmının üstü âli bir sivri tonoz ile örtüldür. Bu geniş tonozun özengi hatları birbirinden on metre kadar aralıklı olduğundan vücutte getirdiği oldukça muazzam yükseklik, girişteki tesirli ferahlığı temin etmektedir.

Merkez sahnının Mihrap önü üstü de yine on metre çapında muazzam bir kubbe ile örtüldür. Bu da Cami merkezinde bir ferah kısmı teşkil eder.

Sağ ve soldaki iki sahnı (nef) üzerden altı kubbe ile örtüldür. Bu kubbeleri taşıyan sivri kemerler, ortada kalın fil ayaklarına, kenarlarda Cami in çevre duvarlarına ve kısmen de yarım direklere bindirilmiştir.

Camide cümle kapısından başka biri doğuya, diğeri batıya açılan iki kapı daha vardır; bu kapılar cümle kapısında amut olan orta aksın üzerinde bulunmaktadır.

Mihrap cephesinde şekilleri sonradan tadil edilmiş dört pencere ile doğu ve batı ciheti duvarlarına da açılmış ikişerden daha dört pencere Cami içindeki aydınlığı temin ederler. Cami in son cemaat mahalline bakan iki penceresi de varsa da bunlar dışlarına yerleştirilmiş mihraplarla kısmen kapatılmıştır.

Cami içinde bulunan ahşap çatıklı mahfel kısmı sonradan ilâve edilmiş bir yapıdır.

Mihrap cümle kapısı aksına rastlar ve taş oyma bünyelidir. Sonradan tamirlerle şekli değiştirilmiş ve Ampir üslûbuna sokulmak istenmiştir.

Mevcut Minber eski minberden bazı parçaları ihtiva etmekle beraber tamamen karışık yapıda ahşap bir parçadır. Eski minberden güzel oymalı bir parça da mahfele çıkan merdivenin altındaki bir dolaba kapaklık etmektedir.

Mihraba nazaran solda bulunan birinci fil ayağının önünde kaidesi sivri ahşap bir vaz kürsüsü Cami in tetimmatı arasında yer almaktadır.

Uşak Ulu Camii plân tertibi itibariyle nev'i şahsına mahsus özelliği bulunmakla beraber aynı çağda bina edilmiş *Türk İslâm camilerinden* bazılarıyla plânı benzerliği vardır. Bilhassa :

Robert Anhegger'in *Berträge zur Frühosmonschen Baugeschichte Vielkuppelge Stützen hallenmoscheen -Moscheen Vom Bauschema der Uç şerefeli Camii im Edirne- zum problem der Alten Fatih-Moscheem im Istanbul*. Adli eserinin muhteviyatı meyanında tanıdığımız 1363 - 1389 milâdî tarihleri arasında yapılmış olan Filibe'deki Cuma Camii 1474 milâdî yıllarında kurulmuş olan Sofya'.

daki Büyük Cami ve yine bu tarihlere yakın bir zamanda bina edilmiş bulunan Tosya kasabasındaki Eski Cami ve keza 1402 tarihli Edirne'deki Eski Cami plânlarını bizim tetkik konumuz olan Uşak'taki Ulu Camiin plân tertibine benzer eserler ve birbirlerine yakın tarihlerde çeşitli coğrafi mevkilerde bulunduğuna göre bu çağda az çok klâsik bir şekil almış bir plân tertibiyle karşı karşıya bulunduğumuz kanaatını vermektedir. Yalnız Uşak'taki Ulu Cami orta sahna verilen kıymet ve burada yaratılmış olan genişlik ve irtifa ile, müteakip çağlarda inkişaf ettirilmiş merkezi tek sahnalı camilerin bir nevi prototipi gibi durmaktadır.

Orta sahnaları geniş tutulmuş ve buna uygun irtifalı kubbe ve tonozlarla da örtülerek 14. cü asırda Uşak'ta görmekte olduğumuz bu örneğe de öncülük etmiş Selçuklu çağının eserleri pek çoktur. Bunlar bilhassa milâddan sonra 13. cü asırda yapılmış ve Kayseri ve Konya'daki mabetlerde fazlasıyla görülür.

Konya'da Alâü'd-din Camii, Kayseri'deki Ulu Cami, Kelük Camii, Huvant ve Hacı Kılıç Camileri bizim bu görüşümüzü teyid eden eserlerdir.

Çok nefli camilerde umumiyetle orta neflere ayrı bir mimarî kıymet vermek usulüne başka çeşit cami yapılarında da raslanır. Buna emsal olarak da düz damlı ahşap kirişli Ulu camileri gösterebiliriz. Bu camilerde orta sahnalar daha yüksek tavanlara sahip oldukları gibi bir nevi fener şeklinde ahşap kubbeleri de bulunur. Buna misal olarak da Ankara'da Ahi Şerafeddin, Ahi Elvan camileriyle Afyon Ulu camii ve Beyşehir'deki Eşref oğlu camii ile Kastamonu'nun Kasaba köyündeki Candar oğlu Mahmut Beyin Camiini zikredebiliriz.

Mimarî durum ve yapı malzemesi :

Uşak Ulu camii haricen tek kütle halindedir. Yalnız minaresi bir ek yapı halinde batı duvarı dibinde yer alır. Son cemaat mahalli tamamen yeni bir yapıdır.

Aslında ve emsalinde çok def'a son cemaat mahalleri bulunduğundan, bu yeni yapının her nedense harap olmuş bulunan eski son cemaat yerine kaim olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yeni yapıdaki son cemaat mahalhinin Camiin esas kütesine kaynaşması ve esaslı bir ayrılık göstermemesi, aynı bağlantı noktalarına eklenmesi ve aynı temellere oturtulması dolayısıyla olmalıdır.

Son cemaat mahallinin yapı üslûbu 19. cu asırda pek muteber olan Ampir nizamında olmasına rağmen klâsik üslûbdaki sivri kemerler, temiz kemer kaş kornişleri mevzun alika ve kasnaklarıyla ve muntazam kubbeleriyle sevimli bir ek yapı şeklindedir. Cephe kaplaması, kemer direk ve saçak kornişleri muntazam kesme taştır. İç duvarlar kemerler, alika ve kubbeler kireç harçla sıvalıdır.

Cümle kapısı kemer, kaş ve söveleri mahallinden temin edilmiş düz mermerle yine ampir üslûbunda bir nevi tak kapı şeklindedir.

Camiin iç mimarisinde ihtişamı, orta nefin hakim genişlik ve yükseklik yaratan büyük tonozu ve mihraplı kısım üstünü örten büyük kubbesiyle bunlara mesnetlik eden çeşitli ölçüdeki kemer ve ayaklar temin eder.

Yan nefler daima bu kısım yanında daha sade bir ifadeye sahiptir ve âdeta yan neflerin merkez sahna bir nevi kontrfor olarak yapıldıkları hissi hâsıl olmaktadır.

Bu camide geniş sathlar kaplayan dört fil ayağı kütleli masif bünyelerine rağmen büyük açıklığın kenar mesnetleri üzerinde bulunduğundan ağırlıklarını bir dereceye kadar unuttururlar. Bu fil ayaklarından ikisi büyük kubbe kemeriyle tonozun özeni hattında bulunmakla hafifletmekte diğer ikisi de büyük kubbenin iki yan kemerini dolduran duvarların alt açıklıkları ortasına düşmekle yine ağır kütesini his ettirmeyecek kadar mânalı bir ayak haline getirmektedir.

Fil ayaklarının yüzleri yonu taşı kaplıdır. Tonoz ve kemer özenlerinde basit bir silme halinde taş yastuklar vardır.

Bu ayaklardan doğu cihetindeki ikisine binayı takviye maksadiyle bazı ilâveler yapılmıştır. Bunun sebebini camiin geçirdiği hareket-i arzlardan sonra yapılmış tamir ve takviyelere bağlayanlar vardır.

Camiin cümle kapısı içine rastlayan büyük tonozlu kısım esere ilk bakışta şahane bir heybet bahşeden bir bölmedir. Buraya sonradan ilâve edilmiş ahşap mahfel bile bu tesiri izale edememiştir.

Mihrap kısmındaki kubbe, düz müselles-i kürreviler şeklindeki alikalar ve sade bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Ve zeminde kandil askısına kadar olan irtifai 14 metreyi bulduğundan eserde azamet ve ferahlık hislerini sonsuzluğa doğru götürmektedir.

Binanın ağır kütleli yapısı bu ferahlık hissini karşısında âdeta unutulur. Geniş açıklıktaki kemerler sağ ve sol sahnaları orta sahna gayet rahat bağlarlar. Yan neflerde de ahenkli kemerler ve hesaplı alikalar üzerine oturtulmuş daha küçük kubbeler birbirlerini tamamlayarak birbirlerini geniş bir sahada umumi kaynaşmayı temin edip eserde bütünlüğü meydana getirirler.

Uşak Ulu Camiinin içinde mevcut bütün kemer, alika ve kubbeler temiz bir şekilde kireç harçla sıvalıdır. Orta sahn zengin olmak şartıyla yan sahnaların da kubbe ortaları ampir üslûbunda nakışlıdır. Büyük kubbenin alikalarında Cihar-ı yar-i güzün isimlerini havi madalyonlar bulunduğu gibi mihrabın balâsında da iki madalyon halinde Allah ve Muhammet ibareleri yer alır.

Mihrabın aslı bir taş yapıdır. Kenar çerçevesiyle imam hücre si ampir üslûbuna sokulmak istenmiştir.

Camiin mevcut pencereleri bol aydınlık temini maksadiyle yine ampir üslûbunda ve yonu taşıyla dıştan sivri kemer ve nişli, içinden ise, yuvarlak kemer ve meyilli söveli olmak üzere genişletilmiştir. Yan kapıları da bu mânada ve üslûbda genişletilip yükseltilmiştir. Bu hal Camie bol aydınlık temin etmiş olmasına rağmen eski mimarisindeki uluhî ve sakin ifadeli mânayı hayli değiştirmiştir.

Camiin dış mimarisi, oturaklı görünüşlü ve ciddi duruşludur. Yonu taşıyla

olan pencere ve son cemaat revaklarından gayri duvarlar moloz taş yapı şeklindedir. Yüzleri de geniş derz tarzında sıvalıdır.

Duvarların üst kenarları evvelce tuğla ile kirpi saçak şeklinde kurulmuş iken son tamirler sırasında sıvanarak bir nevi kademeli korniş haline konulmuştur.

Büyük ve küçük kubbelerin tanburları köşeli ve sıvalıdır. Camide bütün kubbelerle üst satırlar muntazam kurşun kaplıdır.

İrili ufaklı kubbeler arasında intizamlı bir kademeleşme olduğu gibi merkez sahnın bir kısmını örten büyük kubbe haricen yüksek tanburlu traomplarındaki iki meyilli şekilde kurşunludur. Büyük tonozun üstü de semerdam şeklinde kurşunla kaplıdır.

Uşak Ulu Camiinde bir ilâve yapı halinde görülen minaresi taş kaidesi tuğla kaval ve peteklidir. Şerefe korkuluğu demir parmaklık şeklindedir. Külâhı da ahşap olup kurşunla kaplıdır. Minareye Cami hariminden sağ sahnının kibleye yakın kubbesinin ortasındaki duvara açılmış bir kapıdan girilir.

1954 yılında aynı adlı bir Vilâyetin merkez şehiri olan Uşak'ta ve vilâyet sınırları içinde gerek Germiyan oğulları çağından kalma, gerek müteakip devirlerde bina olunmuş daha nice varlıklarıyla iftihar duyacağımız değerli âbideler mevcuttur. Bunları da bizim yaptığımız usul ve tetkik metodumuzla ya bir bir veya toplu şekilde ele alarak bu yurt parçasının tarihî değerini ilim dünyasına ve san'at severlere tanıtmak çok hayırlı ve yerinde bir iş olacaktır.

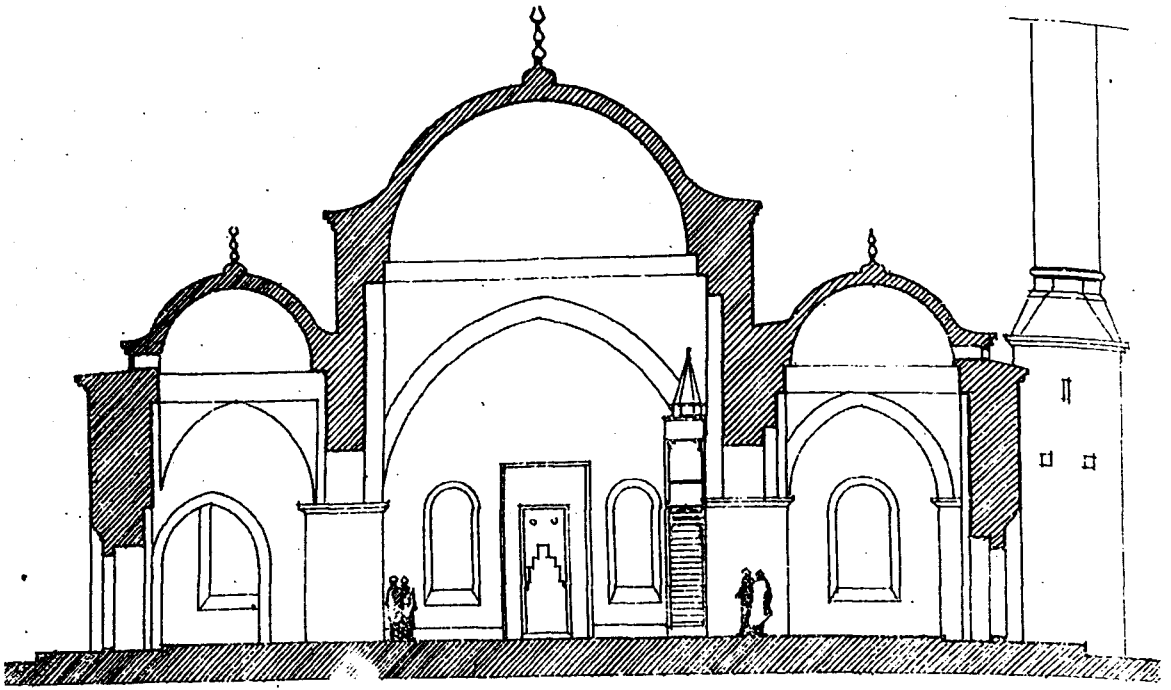
Bu hususu genç, araştırmacı ilim severlerimize chemmiyetle hatırlatırım. Uşak şehri içindeki *Eski eserler üzerinde* çalışmalarında bulunurken büyük yardım ve kolaylıklarını gördüğüm oranın maarif teşkilâtına ve bana her günkü mesaimde arkadaşlıklarını esirgemeyen öğretmen arkadaşlarıma gösterdikleri yakınlık ve alâkalar dolayısıyla teşekkür ederken bu hizmette büyük hisseleri olduğunu da bu satırlar arasında beyan etmeği vicdan borcu bilirim.

19/1/1 955
Ankara

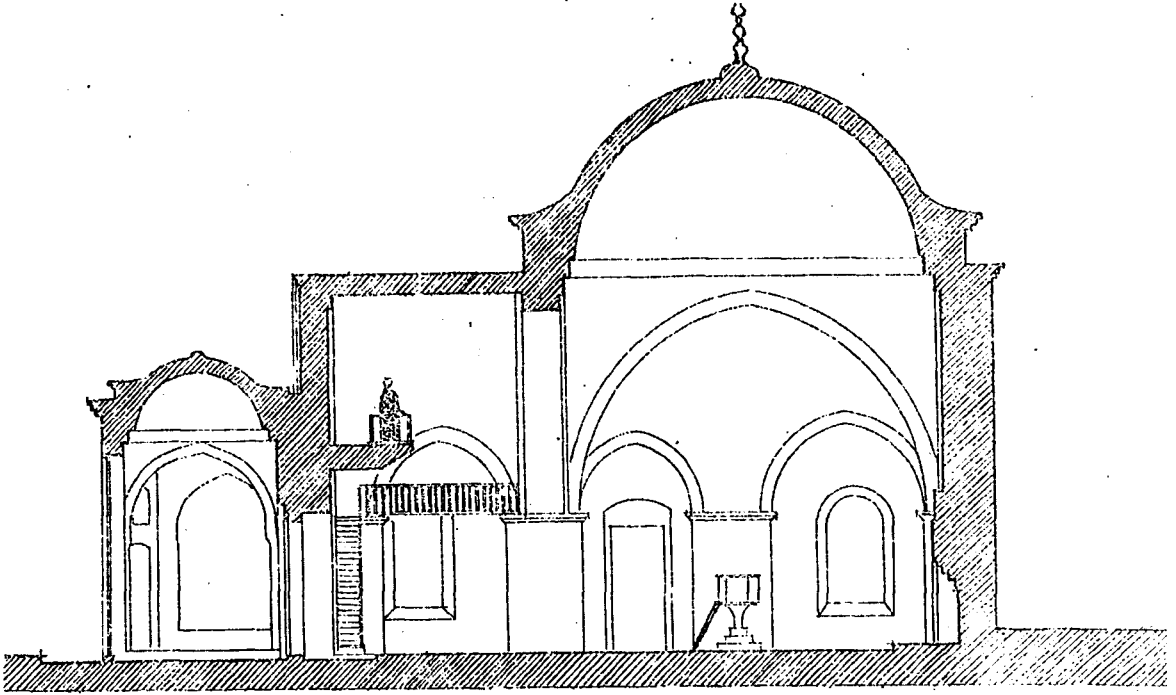

Uşak Ulu Camii

Res. 1 — Uşak Ulu cami'i unumî görüntüsü.

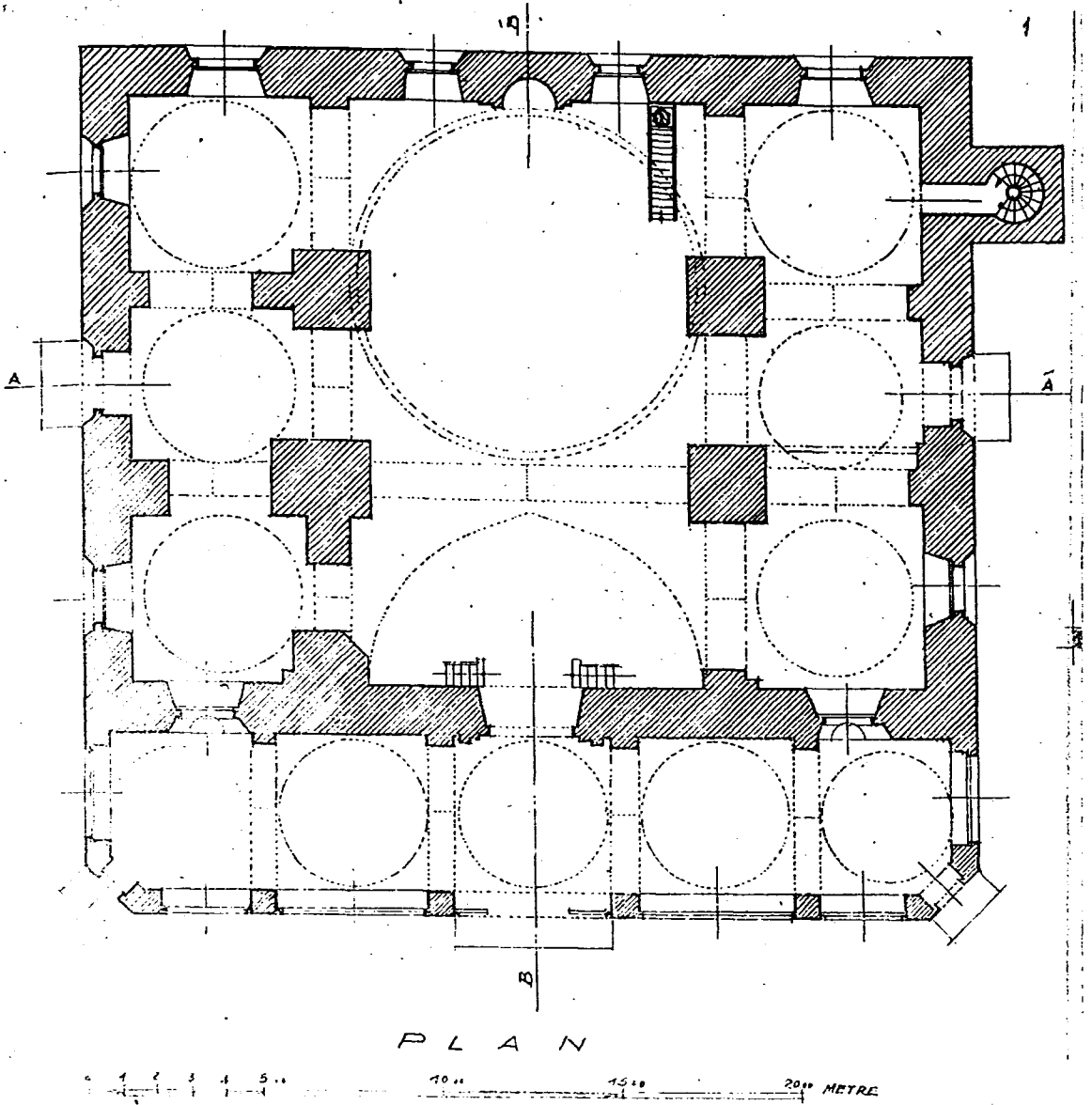

A, A' KESİTİ

B, B' KESİTİ

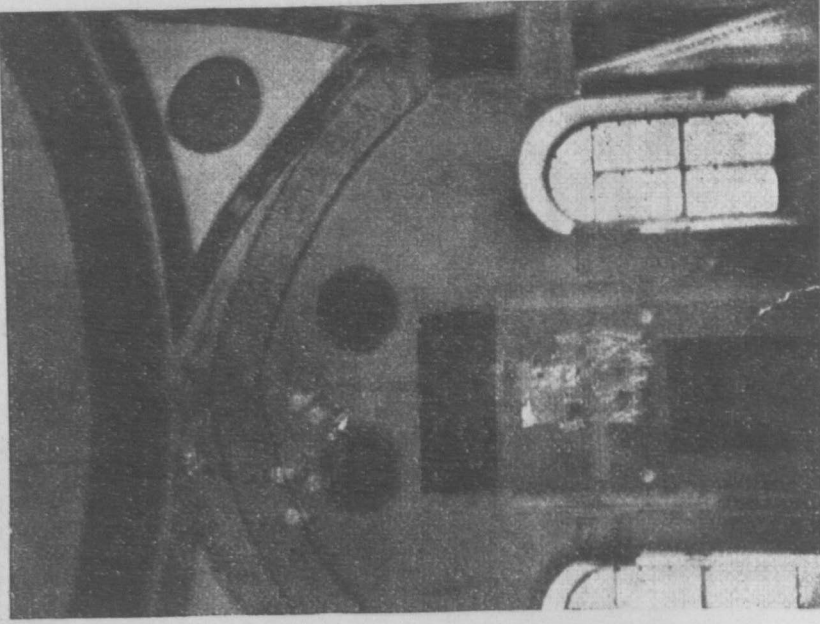
Res. 2 --- Uşak Ulu camii kesitleri.

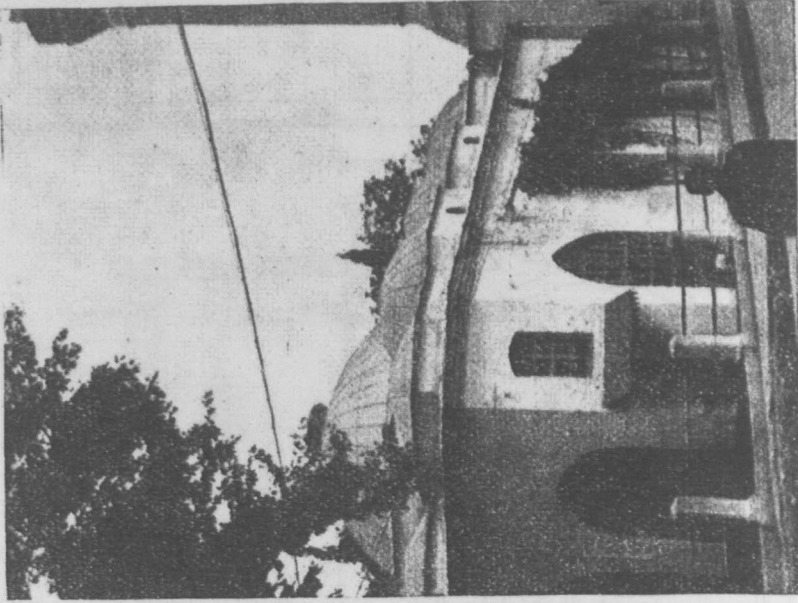
Uşak Şehrinin Ulu Camii "Çarşı Camii"

Arkeoloğ M. AKOK
1954

Res. 3 — Uşak Ulu camii planı.

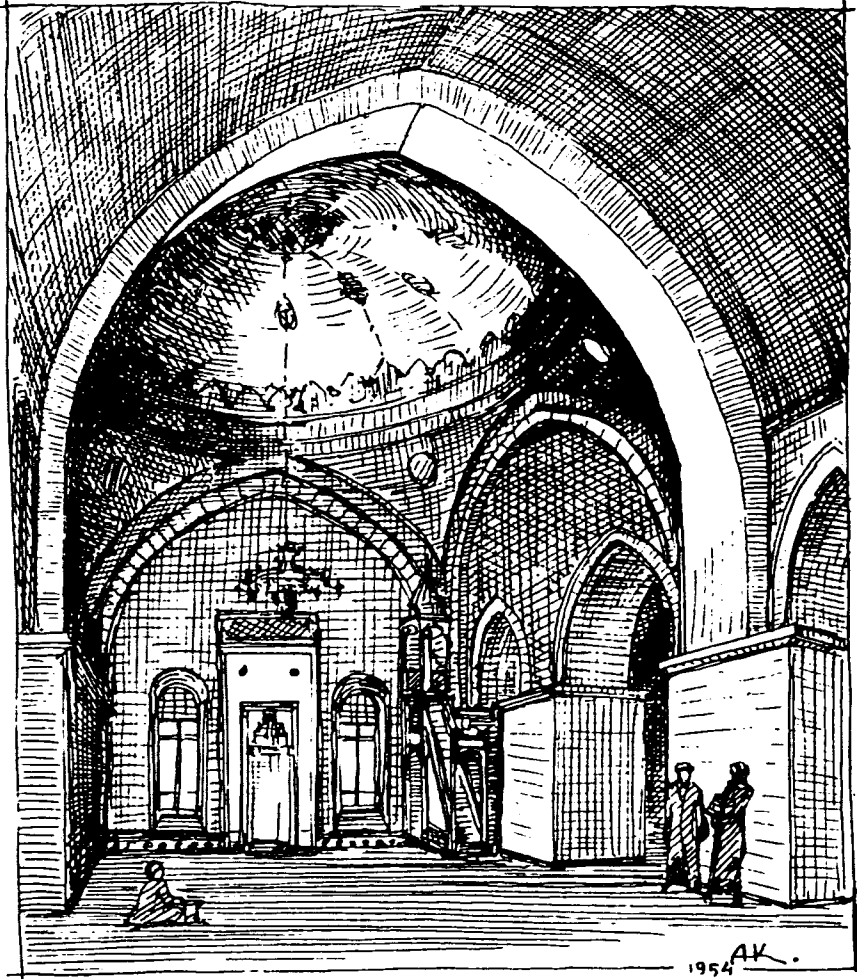
Res. 5 — Uşak Ulu camii'ni iç görünüşü

Res. 4 — Uşak Ulu camii'ni dış görünüşü.

Res. 6 — Uşak Ulu cami'i harimi.

Res. 7 — Uşak Ulu cami'i harimi.

AYDIN OĞULLARINDAN İSA BEY CAMİ'İ

AZİZ OGAN

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğünden Emekli

Yurdumuzda Efes - Ayasuluk harabeleri kadar çeşitli, eski medeniyet eserlerini bir araya toplayan yerler pek azdır. Gerçi Milet¹ harabeleri üzerinde sonradan kurulan Balat köyünde Menteşeoğulları'na ait bir iki hamam enkazıyla Selçuk medeniyet ve san'atının bir incisi olan İlyas Bey camii bulunmakta ise de, çokluk ve büyüklük yönünden hiçbir zaman Aydınöğulları'nın (1300-1403) beylik merkezi olan Ayasuluk'taki mebani derecesine ulaşamazlar. Zaten Balat ile Ayasuluk, coğrafi bakımdan ölçülecek olursa, Büyük Menderes'in sürüklediği kum ve çamurla denizden karaya inkılâp eden, ucu bucağı olmayan geniş bir ovanın sonunda, kış mevsiminde Milas'tan gayrı kasabalarla irtibatı kesilen Balat'ın âdetâ kapalı bir hale gelmesine mukabil Ayasuluğ'un, gayet işlek olan Aydın-Tire-İzmir ve sair kervan yolları üstünde bulunmasının ona siyasal ve ekonomik alanda önemli bir yer vermiş olduğu görülür. Bu yüzdendir ki Efes'in arkaik devirden itibaren daima üstün ve mümtaz bir mevkide bulunmasını şehrin tabii ve coğrafi durumuna borçlu olduğunu itiraf etmek lâzımdır.

Selçuklular'dan sonra Aydınöğulları'nın eline geçerek bunların idare merkezi olan Türk Ayasuluk'dan bahset-

¹ Milet, Söke kazasının tahminen 25: 30 kilometre güneyinde ve Menderes nehri kenarındadır. Vaktiyle deniz kıyısı bir şehir iken halen denizden yedi, sekiz kilometre içeride kalmış ve iç limanı da büyük bir göl halini almıştır. Bafî adını alan gölün uzunluğu altı kilometre olup içinde dört adacık bulunmaktadır. Suyu el'an tuzludur.

meden evvel² kadimde İyonya'nın en eski ve baş şehri olan Efes'in sahne olduğu olayları sırayla göstermek icabedecektir.

Efes şehri, eski bir zamanda bu havanın en eski yerlileri olan Leleçler ile Karyahlar tarafından kurulmuştur. Sonraları burayı istilâ eden İyonyalılar tarafından şehrin birkaç defa yeri değiştirildi ise de Efesos (Ephesus) adına dokuşulmadı. İyonyalıların şehri zapt ve istilâları hayli uzun sürmüştü. Çünkü Efes'in yerli halkı İyonya göçmenlerini istemiyor ve şiddetle mukavemet gösteriyorlardı. Fakat civar adalarda uygun fırsat bekleyen bu kafilenin reisi Atina kiralının oğlu Androkles, uzun mücadelelerden sonra şehre çıkabildi ve nihayet İyonya san'at ve medeniyeti, burada bulduğu eski medeniyete hâkim oldu. Ve bu gelişen medeniyetin ortaya çıkardığı parlak san'at eserleri kendilerinden sonra gelenler için de sevilen ve kopya edilen birer güzellik örneği olarak devam etti.

M. Ö. 560 da Lidyalıların eline geçene kadar müstakil kalan Efes'in büyük bir refah ve mamuriyete mazhar olduğuna şüphe yoktur. M. Ö. VI. asırda Krezüs'ün geniş yardımıyla yine aynı yerde Diyana Mâbedi kurulunca şehrin oturları tapınağın güney kısmındaki geniş alana yerleştirildi. Ve nihayet bilindiği gibi bu tapınak Herostratos adında biri tarafından yakıldı. (M. Ö. 356). Fakat İskender Anadolu'ya geçince, yanması kendi doğduğu geceye rastlayan,

² Agiyos Teologos'tan alınmıştır; (söylenen aziz) mânasına gelir. Tren durak yeri Selçuk, bucağın adı, Akıncılardır.

bu tapınağın yeniden kurulmasını emretti, kuruculuk sıfatı İskender'e bahşedilmemek için Efesliler tarafından yapıp tamamlanan bu tapınak, ebadca evvelkinden daha geniş tutuldu.

İngiliz arkeologları tarafından toprak altından çıkarılan bu tapınak, M. Ö. 262 yılında Got'ların tahribine kadar gerek cesameti ve gerek ihtiva ettiği hediye ve tekaddümlerden ötürü Artemis kültü'nün senelerce yüksek kutsallığını korudu.

Efes, Büyük İskender'in haleflerinden Lisimahos'a geçtiği vakit Korossos = Bülbüldağı, Pion = Panayırdağı'nın üstlerinde enkazı henüz ayakta duran cesim kesme ve yontma taşlarla yapılmış bir sur içine alınarak yeni şehrin buraya nakli kararlaştırılmıştı. Fakat Efesliler, Lisimahos'un hazırladığı bu sur içindeki şehre girip oturmayı arzu etmiyerek Diyana Mâbedi civarındaki eski yerlerinde kalmağı tercih ediyorlardı.

Lisimahos, kurduğu bu yeni şehre halkın güzellikle girmeyeceğine kani olunca, şiddetli yağmurları fırsat sayıp su yollarını kapattı, eski şehri su içinde bıraktı, halk tabiatıyla bundan böyle sur içinde yerleşmek zorunda kaldı.

Efes'in nüfusunu çoğaltmak isteyen Lisimahos, civardaki Lebedos = Gümüldür, Notyon ve Kolofon = Değirmendere ve Ahmetbeyli sahilinde oturanları Efes'e getirtti ve bu yeni şehri tiyatro, Agora ve saire gibi bir çok umumi binalarla süsledi ve Artemis mâbediyle yeni kurulan şehir arasında, takriben iki kilometre mermer döşeli kutsal yol denilen bir cadde yaptırttı³.

Efes, Romalılar eline geçtikten sonra Anadolu eyaletleri umumi valilik merkezi haline getirildiğinden eski bayındırlığını korudu⁴.

³ Bu cadde Ketenciler çarşısından başlar ve Tiyatronun önünden geçip Panayırdağı'nın kuzey eteklerinden dolaşarak mâbedin önünde son bulur.

⁴ Umumi valiler de bir hayli imarlarda bulundular. Meşhur Efes kütüphanesi Selsus isminde bir vali tarafından inşa edilmiştir. Hafriyat esnasında meydana çıkarılmış olan heykeli İstanbul Müzesi'nde musanna lâhdi de kütüphane binasının alt katında bulunmaktadır.

Kazı neticesinde bugün gördüğümüz müteaddit mâbet, hamam ve jimnaslar, odconlar, stadyonlar, nimfeumlar, kütüphaneler, mezar anıtları hep o devirden kalma eserlerdir. Sen Pol'un hıristiyanlığı yaymak için ilk uğradığı yerlerden biri olmasına rağmen, Efes'de putperestlik hayli zaman ve hattâ bazı yazarların ifadelerine göre altıncı asra kadar devam etti. Hıristiyanlığın yayılmasından sonra oturları azalan şehir, kendisini bu büyük sur içinde emniyette görmiyerek çevresi daha küçük olarak inşa edilen ikinci bir sur içine alındı⁵.

Efes'in yanından geçen Kayıstro (Caystrus) yani Küçük Menderes'in sürüklediği kum ve çamur sahili uzaklaştıkça yer yer bataklıklar ortaya çıkıyor ve bu yüzden şehir sağlığa zararlı bir hal alıyordu. Bunun içindir ki, halk Ayasuluk şatolarının bulunduğu dağın eteklerine çekilmekte devam ediyordu. Bu göçme keyfiyeti senelerce devam etti. Nihayet Bizans imparatorlarından Justinien'in (527 - 565) İstanbul'daki Ayasofya'ya eş olacak derecede yaptırdığı Sen Jan kilisesi ise halkın bu civarda göçme ve toplanma işini hızılaştırdı. Artık VI. yüzyıldan sonra Lisimahos Efes'inde kimse kalmadı ve putperest kalıntılarında, esasen daha bir kaç asır evvel başlamış olan tahribat⁶ hıristiyan dininin imparatorluğun resmî dini olarak ilânından sonra, daha fazla ilerliyerek Efes, Bizanslı için hazırlanmış bir taş ocağı oldu ve diğer taraftan yer sarsıntıları gibi tabîî hâdiseler ayakta kalan eski Efes'in ve hattâ yeni Efes'in mebanisini yıkmakta devam ediyordu.

İşte Ayasuluk, çeşitli bahtsızlığa uğrayarak nüfusu azalmış, eski debdebe ve

⁵ Bizans devrine ait bu surlar, Panayırdağı'nın güney tarafından inerek Klodius mâbedini dışarda bırakıp limanda son bulur. Gene buradan başlayan bir sur Serapion tapınağından geçerek Stadyonu kucaklar ve Ashab-ı Kehl'in mağaralarını içine alarak öteki sur ile birleşir.

⁶ Milâdın 75 inci yılında Efes'i ziyaret eden Mucianus isminde bir zat mâbedin inşası üzerinden 400 sene geçmiş olmasına rağmen iyi bir durumda olduğunu kaydeder.

ihtişamından bir şey kalmıyarak fakir ve harap bir halde Selçukluların eline geçmişti. Türk beylerinin tevarüs ettikleri şey, tabiatın bu havalıye bahşettiği güzellik ve servetten başka bir şey olmamıştır.

Buraya kadar Efes şhrinin kuruluş, gelişme ve nihayet Bizanslılar devrinde sönme olaylarına şöylece bir göz gezdirmiş olduk.

Nehirlerin taşıp mâmurelerin çamura dönmesi, dağ göçmeleri ve yer sarsıntıları gibi tabii hâdiseler yüzünden sönüp giden mesut ve parlak medeniyetlerin kalıntıları, çok defalar bazı yerlerde sekiz, on metre toprak altında kalarak varlıklarını gizlemişlerdir. Efes'in ihtiva ettiği mâbet, tiyatro, jimnas, hamam, kütüphane, agora ve sair binaların keşif ve meydana çıkarılmalarının yarım asır önce buralarda başlayan ve metodik bir surette devam eden arkeolojik araştırmaların neticesinde mümkün olduğunu itiraf etmek lâzımdır. Yoksa eski literatürler, tarihî menkulât; arkeolojik kazıların meydana koyduğu gerçek ve reel belgeler kadar bizi aydınlatmağa yeter olamazlar. Zaten arkeoloji ilmi olmadan tarih tedvin edilemez, nazariyesi öteden beri kabul olunmuş bir hakikattir. Buna göre, asıl konumuza geçmeden evvel Efes'de yapılan eski eserler kazısından alınan sonuçları kısaca incelemek faydadan hâli olmayacaktır.

Efes'de ilk önce ilmî ve metodik kaidelere dayanarak kazı yapan İngiliz arkeologlarından Mr. Wood olmuştur. British Museum adına hareket eden bu zat, 1869 da Türkiye hükûmetinin müsaadesini alarak Diyana mâbedi üzerinde kazıya başlamıştı. Kendisi tam yedi sene süren bir incelemeden sonra mâbedin yerini bulabilmiş ve beş yıl devam eden kazıya 1874 de ara vermişti. Daha sonra gene British Museum'dan Hogarth da 1904 - 1905 senelerinde kazıya devam etmişti. Bina, 109 metre uzunluk ve 55 metre genişlikte bir saha üzerine oturtulmuştu. Küçük cepheleri sekizer, uzun cepheleri yirmişer sütunlu olup iyonik nizamında ve dipter şeklinde idi. Sütunlarının mecmu adedinin 127 yi

bulduğunu söylersek cesameti hakkında bir fikir vermiş oluruz. Buranın kazısında vaktiyle Artemis tanrıçası'na yapılmış olan hediye ve takaddümelere arkaik devrinc ait altın ve fildişinden yapılmış heykelciklerle diğer çok mühim eserler bulunmuştu⁷.

Diğer yandan Viyana Müzesi adına hareket eden Mr. Bendorf ve ondan sonra da Reich, hükûmetimize başvurarak kazı izni almışlardır. Avusturyalılar çalışmalarını sur içine kadar uzatıp Diyana mâbediyle uğraşmamışlar, şehrin birçok umumi binasını meydana çıkarmağa çalışarak, kazıya 1913 yılına kadar devam etmişlerdir. Bu süre içinde tiyatro, tiyatronun önünden limana kadar uzanan 500 metre uzunluğundaki mermer döşeli ve iki tarafı revaklı Arkadiana caddesi, rıhtım ve liman tesisleri, Klodius mâbedi, Agora, Selsus kütüphanesi, Ketenciler çarşısı, çifte kiliseler, Diyana mâbedinde nihayetlenen mermer cadde -kısmen- Serapion mâbedi, stadion ve sair bir çok binalar meydana çıkarılmıştır.

Umumî harpten sonra Maarif Vekâletinin emirleri ve para yardımlarıyla İzmir Müzesi adına Viyana Üniversitesi profesörlerinden ve Eski eserler Enstitüsü üyelerinden Dr. J. Keil ile bu satırları yazan Aziz Ogan işbirliği yaparak 1926 dan itibaren dört yıl kadar kazıya devam etmişlerdir. Beraberce yapılan bu kazıda, Efes'in yer altında kalmış olan, aşağıda adlarını sayacağımız, bir hayli muazzam binaları daha bulunmuş ve İzmir Merkez Müzesiyle Efes Mahalli Müzesi'ni zenginleştiren bir çok kıymetli heykel, sarkofaj ve saire gibi tarih ve medeniyete ait eserler arkeoloji âleminde önemli yankılar uyardırılmış ve mühim yayınlar yapılmasına sebep olmuştur. Bulunan binalar şunlardır:

Vedius Antoninus hamamları, iki nimfeum, tiyatro hamamları, Klod tapınağının propilesi, arkaik küçük bir tapınak, Timeteos kilisesi, Bizantin Efes'de iki manastır, Odeon hamamları,

⁷ Davit George Hogarth, *Excavation at Ephesus, The archaic Artemisia.*

Menderes Manisası kapısı önünde büyük jimnas, Ashab-ı Kehf'in mağaraları ve yüzlerce mezarı havi katakomb, Ayasuluk şatoları yanında İmparator Jüstiniyen tarafından yaptırılan muazzam Sen Jan kilisesi⁸. Son yıllarda Dr. Keil marifetiyle Belevi'de cesim bir mezar meydana çıkarılmıştır. Efes'in arkeologlar tarafından yapılan ve yıllarca süren kazıları sonunda meydana çıkarılan arkaik, helenistik romen çağlarına ait tarihsel yapılarla Küçük Asya'nın en eski ve önemli bir kültür merkezi olduğu bir kat daha belirmiş ve bu itibarla İzmir hinterlandında en fazla gezilen turistik bir harabe olmuştur.

XIV. yüzyılın başından itibaren Bizans'ın geçirdiği karışıklıkları fırsat bilerek bundan faydalanmak isteyen Türkmen Beylerinden Menteşe, Karasi, Saruhanogulları gibi Aydınogulları da istiklâlini ilân ile Batı Anadolu'yu yer yer işgal ediyorlardı. Bahis konumuzu teşkil eden Ayasuluk'taki İsa Bey camii'nin kurucusu olan İsa Bey, Aydınogullarından Mehmed Beyin⁹ oğluydu. Büyük babası Aydın Beyin Selçuklu devleti hizmetinde Uçbeyi olarak deniz komutanlığı ödevi de üzerindeydi. 1300 den 1403 yılına kadar, onbir senelik bir ara da dahil olduğu halde, 103 yıl süren bu Beylikte yedi bey hüküm sürmüştü ve içlerinden gerçekten çok faziletli ve büyük kahramanlar çıkmıştır. Bilhassa 27 yaşında pederi Mehmed Beyin yerine geçen Umur Bey, denizcilikte büyük liyakat ve kudret göstermiş ve bir çok defa Rumeli'ye geçmiş

⁸ Aziz, *Hafriyat raporları*, Maarif Vekâleti Mecmuaları, 1928—1929, No. 15—17.

1921 de İzmir'in işgali esnasında Yunanlı Arkeologlar tarafından bu kilisenin absid kısmı meydana çıkarılmış, fakat her nedense kazı bundan ileri götürülmiyerek yarım bırakılmıştır. (*Arkeologikondelton*. Atina 1925) İzmir Müzesi adına yapılan kazıda kilise binası tamamiyle meydana çıkarıldığı gibi absid yerinin de VI. yüzyılın en güzel örneğini teşkil eden mozayik döşeli olduğu görülmüştür.

⁹ Aydınoglu Mehmet Bey Birgi'de adına yaptırdığı Ulu camii'nin yanındaki türbede gömülüdür.

bir zattu¹⁰. Rumeli'ye asker göndererek Bizanslıların gözünü yıldırımak suretiyle Sultan Orhan'a mânen ve maddeten büyük yardımları olmuştur.¹¹ Rodos şövalyeleriyle müttelikleri olan diğer hükümet kuvvetleri tarafından donanması yok edilen Umur Bey, bunun tabii bir sonucu olarak İzmir şehrini de kaybetti. Fakat, büyük ve şeci bir komutan olan Umur Bey İzmir'i kurtarmak emeliyle İzmir civarında yaptırdığı İzmir kalesi'nden Frenkleri dört sene devamlı olarak iz'aç ettiyse de bir ok isabetiyle şehit oldu, yerine İsa Bey geçti. 1391 senesine kadar 43 yıl hükümdarlık eden İsa Bey, Yıldırım Bayezid'in Anadolu'da gelişen fütuhâtını görerek dayanamayacağına kanaat getirince Aydın ülkesini Osmanlılara teslim ve kızı Hafsa Hatunu Bayezid'e vererek kendisine damat etti¹². Ve bu hareketine karşılık olarak ölümüne kadar kendisine İzmir ve Tire mülhakatı bırakıldı. Diğer kısımları Osmanlılara geçti ve daha sonra İsa Bey İznik'e aktarılacak orada öldü¹³. Bütün Aydın ili Osmanlı ülkesine bağlandı¹⁴. Aydınogulları darb yeri Ayasuluk olmak üzere para da basmışlarsa da üzerlerinde isim kayıtlı değildir. Yalnız nâma olarak İsa Beyin parası varsa da darb yeri yoktur.

Ankara savaşı arkasından Osmanlı devleti'nin parçalanması üzerine onbir yıl süren bir aradan sonra İsa Beyin

¹⁰ Halil Ethem, *Düvel-i islâmiye*, Aydınogulları bahsi 1927.

¹¹ Ahmet Tevhit, *Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu*, Dördüncü kısım 1321, ve *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Aydınogulları bahsi S. 619 v. d.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri*, 1937, s. 29.

¹³ Ahmet Tevhit, *Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası*, s. 623.

¹⁴ Tevhit Beyin buyazısından İsa Beyin İznik'te gömülü olduğu mânası çıkarılmamalıdır. Aynı zamanda Müzeler ve Antikiteler Müdürlüğü tarafından yayımlanan "Anıtları Koruma Komisyonu 1933-1934 yıllarındaki çalışmalar" adlı resimli dergide İsa Beye aidiyeti işaret ve tamir edildiğinden bahis olunan türbenin de İsa Beyin olmaması lâzım gelir. İsa Bey Birgi'de babası Mehmet Beyin türbesinde gömülüdür. Aziz, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, No. 17, 1929, s. 126.

Musa Bey adındaki oğlu, babasının bir kısım ülkesini ele geçirdiyse de ömrü yetmiyerek öldü ve yerine oğlu II. Umur Bey (Ömer) geçti. Fakat bu da İzmir beyi Cüneyd ile başa çıkamayacağını anlayınca Cüneyd'i kendisine damat etti ve ordusunun komutasını ona bıraktı ve kısa bir zaman sonra yani bundan bir yıl sonra ölünce Aydıneli tamamen Cüneyd'in eline geçmiş oldu.

İşte Aydın oğulları'nın idare merkezi olan Ayasuluk, kendinden önce gelip geçen medeniyetin enkazı üzerine kurulmuş bir Türk şehri ve güzellik ülkesidir. Balat'taki İlyas Bey camii gibi bahis konumuz olan İsa Bey camii de buranın son bir varlığı olmuştur. Buradan gelip geçen eski medeniyetin güzellik sahnesi bununla kapanmaktadır.

İsa Bey camii, Ayasuluk şatolarıyla Jüstiniyen devrinde yapılmış olan kilisenin bulunduğu Akropol'ün batı yamaçlarında yapılmıştır. Mâbet, kilise ve cami gibi din kurullarının halkı bir tarafa çekme ve toplama hususundaki büyük ve mutlak hizmetleri ötedenberi bilinen bir gerçektir. VI. yüzyılın ortalarına doğru yaptırılan Sen Jan kilisesi'nin ne maksatla kurulduğunu incelemiştik. Buna göre İsa Bey camii'nin de şehrin bu kısmında yapılmış olması, bu gerçeği bir kere daha hatırlatmaktadır. Zaten imaret, türbe, kütüphane, mescit, hamam¹⁵ gibi yapılarla çevrili bulunması, Aydın oğulları'nın da idare merkezi olarak tuttıkları Ayasuluk'un bu sahasında yerleştiklerini gösterir. Bu binaların sayıları -göçmüş, varlıkları iz haline dönmüş olanlarını saymıyoruz- Selçuk-Türk oturlarının Bizanslılara nisbeten çokluk teşkil etmekte olduklarını ifham etmektedir. Camii'nin de bu kadar geniş tutulmuş olması ve gene yer yer mescit binaları bulunması bu zannı kuvvetlendirmektedir.

Cami, topografik durumu itibariyle kuzey ve doğu cepheleri dağın eteklerine gömülü bir surette yapılmıştır. Bu yön-

den diğer yüzlerdeki azamet ve ihtişam bu cephelerde bahis konusu olamaz. Fakat şurası da ilâve olunmalıdır ki, bu günkü toprak yığıntıları yağmur sulariyle yukarıdan aşağıya kayan topraklardan ortaya çıkmıştır. Bina, 48,68 × 56,53 ebadında dörtgene yakın bir saha kaplar. Asıl musanna ve muhteşem kapısı batı cephesinde olup beş altı kademeli mermer bir merdivenden avluya girilir. Avluya geçit veren iki kapı daha vardır. Bunlardan doğu yüzünde olandan 12 basamakla içeri inilir. Plâtfom tâbir edilen gezinti yerinden itibaren üstleri mermer örtülüdür. Kuzey kapısı, bu dıl'ın tamam ortasından ve iç kapının mihrine rastlar bir surette açılmış olup, üzerinde örtü ve tecemmülâta benzer bir şey yoktur. Avlu, dikdörtgene yakın bir plân arzeder. Üç tarafında revak yani direkaltı mahalleri vardır. Fakat onikiyi bulan bu sütunların kubbe taşıdıklarını gösterir hiçbir belirti yoktur. Altışar metre aralıklı ve birbirine kemerlerle bağlanan 5,80 metre yükseklik ve 0,60 santim kalınlığındaki bu sütunlar, sadece ahşap çatıya birer dayanak teşkil ediyorlardı. Duvar bedenlerinde altı adet yerli konsol taşı hiç şüphesiz, sütunlardan bedene atlayan kemerlerin nihayet noktalarıydı ve kemerlerin üzengi yüksekliği dokuz metreyi buluyordu. Doğu kapısı merdivenlerine rastlayan duvardaki konsol taşının hâlâ üzerinde bir kemer başlangıcı taşımakta bulunması bu kanaati kuvvetlendirmektedir. İç kapıyla dış kapı mihrinin üzerinde sekiz köşeli bir havuz kalıntısı vardır. Kenar taşlarına bakılırsa bu havuzun derin olması lâzımdır.

Üç tarafı revaklı olan avlunun üzeri açıktı. Zaten bu kadar geniş bir boşluğun hiç bir dayanağı olmaksızın sakafla örtülmüş olması, kabil değildi. Avludaki üst sıra pencere yerlerine gelince: bu pencerelerin buradaki varlıkları süsleyici bir mahiyetten başka bir şeye atfedilemez. Avlu içinde dördüncü bir kenarda da, yani doğrudan doğruya cami kısmı önünde revak bulunmaması ve yanları sütunlu kanatsız üç methalden içeri girilmesi, üzerinde çok dikkatle durulmaya değer bir

¹⁵ Bu hamamlardan biri mahallî müzenin bitişiğinde olduğundan islâm eserleri için müze haline getirildi.

keyfiyettir. 1912 de bu binayı tetkik ettiğimiz ve kazı sıralarında da bir çok defa incelemeye fırsat bulduğumuz bu iç kapı cidden halli karışık bir problem olmuştur. Gerçi avluyla cami'i birbirinden ayıran ana duvarın üzerinde ikişer kapı yeri daha görülmekte ise de bunlar, tarihini bilmediğimiz çok eski zamanlarda cami'in kervansaray olarak kullanıldığı bir sırada açılmış muhdes birer geçitten ibarettir. İncelememiz, kanat yerine ekseriya cami kapılarında görülen şekilde keçe üzerine deri kaplanmış kalın perdeyle örtüldüğü ve kışi süreksiz ve yumuşak devam eden burada bu kalın sütreyle iktifa edildiği neticesine varmaktadır. Avlunun doğu ve batı kapılarının yanlarında birer tuğla minare yükselmektedir. Fakat, doğudaki yıkılmış, mermer merdivenli kaidesinden başka varlığını gösteren bir iz kalmamıştır. Batı tarafındaki minareye gelince tuğla sırası, mozaik şeklinde birbiri üzerine konarak yükseltilmiş ise de çanak kısmının yukarısı yıkılmış ve bedeni de pek harap bir hale gelmiş iken, son yıllar da Maarif Vekâleti emriyle İzmir Müzesinin bilgi ve gözcülüğü altında restore edilmiş ve bu suretle yıkılma tehlikesi ortadan kalkmıştır*.

* 1934 yılında Maarif Vekâleti ile İzmir Vakıflar Müdürlüğünün verdiği tahsisatla, yıkılmak üzere olan minare eski malzemesine benzer surette imal olunan tuğlalarla tamir edilmiştir. Tamir esnasında garp cebhesi cümle kapısı kademeleri yıkılmak üzere olan duvar kısımları ve kubbelere tahkim edilmiş, kubbelerin ve bütün duvarların üzerleri yağmur sularının nüfuzuna mâni olacak bir şekilde örtülmüştür. Son cemaat mahalindeki toprak ve moloz yığınları da kaldırılmıştır. Bu temizleme ameliyesi orta şadırvanın kaidesini ve revakların sütun kaidelerini meydana çıkararak caminin teknil plân ve tertibatını gözününe koymuştur. Binanın çatlak yerlerine konulan müşîreler vasıtasıyla de yapı dâimi bir nezaret altına alınmış bulunuyordu.

Bu tamir, tahkim ve kontrol işlerinde Vakıflar idaresi, yüksek Mimar Necmeddin Emre'nin vukuflu mesaisinden istifade etmiştir.

1935 yılında İzmir Vakıflar Müdürlüğünce bu cami ile Birgi'deki Aydınoğlu Mehmet Bey cami'inin içerisine ve dışarısına âid birçok resimleri ve gerekli malumatı ihtiva eden birer fiş hazırlanarak birer nüshası Vakıflar Umum Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanelerine gönderilmiştir. Ha-

Binanın cami kısmı 18 × 48 ebadında olup tam ortadan uzunluğuna sekizer metre aralıkla tek sıra teşkil eden dört granit direk vardır. Mihrapla giriş üzerine tesadüf eden kısmın üzerinde yanyana iki kubbe bulunmaktadır. Kuturları dokuz metreyi bulan bu kubbeleri dört köşeli yüksek birer kasnak taşımaktadır. Kasnakların üçer yüzünde birer pencere vardır. Mihrap üzerine rastlayan kubbenin kasnakaltı kısmındaki pandandif = alika veyahut fakulyelerle kubbe başlangıcındaki kısımlar çini levhalarla süslenmiştir. Kubbenin üzeri açık kaldığı zamanlar akan yağmur sularının etkisiyle yerlerinden oynamış ve bir kısmı da dökülmüş ise de çoğu yerlerinde durmakta olan bu çiniler, Selçuk sanatının güzel örneklerindedir.

Kemerleri taşıyan başlıklardan dördü Selçuk taş yontma sanatının en ileri örneklerini taşımakta ve bir tanesi de harabe içinden hangi romen bina enkazından alındığı kestirilemeyen kompozit nizamında bir şapitodur. Selçuk başlıklarındaki sadelik ve düzgünlük yerine diğerinde külfetli süsleme görülür. Her ikisi de tabiatın ilham alınarak yapılan bu şapitoların ölçülerinde hiç şüphe yok ki, birincileri daha üstün yer tutarlar. Bütün kemerlerin direklerle bastığı yerde klâsik mimaride abakus denilen bir yastık vardır. Mimarı, bu kısmı geniş tutmuş olup üzerlerinde celi hatla âyetler yazılıdır.

Mihraba gelince, batı kapısı üzerindeki süslere ve işerde yere düşmüş üzerleri geometrik süsler bulunan kırık mermer levha kalıntılarına bakılırsa mihrabın da pek bediî bir tarzda işlenmiş olduğuna hükmetmek lâzımdır. Halbuki mihrabı

lim Baki Kunter tarafından yazılan bu fişlerde her iki camie âid etraflı malûmat mevcuttur. Gayet sanatkârane olan fotoğrafları Esat Nedim Tengizman tarafından çekilmiştir. Bu makalede de o resimlerden istifade edilmiştir.

İsa Bey cami'inde müteakip senelerde Maarif Vekâleti tarafından ayrıca tamir ve tahkim ameliyeleri yapılmıştır. Dr. H. AKIN'ın 1946 da yayınlanan "Aydın oğulları Tarihi hakkında bir araştırma" adlı eserinde Aydın oğulları ve eserleri hakkında bilgi vardır. — DERGI —

teşkil eden niş yukarıda söylediğimiz gibi burada bir kapı açılmak üzere kâmilen yıkılmış ve mihrabın stalâktitli anahtar veya hotoz taşı alınarak İzmir'de Kestane Pazarı camii mihrabına yerleştirilmiştir. Bir zamanlar içinde yeniden namaz kılınmak üzere mihrap kısmı karşılıklı yükseltelen iki bölge duvarıyla küçültülmüş ise de anlaşılın bu, çok zaman sürmemiş, yine metrük bırakılmıştır.

Yukarıda söylediğimiz gibi binanın en itinalı yüzü batı cephesidir. Kapı tecemmülâtını teşkil eden kısım; Sivas, Kayseri ve Konya'daki Selçuk anıtlarında gördüğümüz gibi yüksek ve etrafı işlenmiş bir çerçeve içindedir. Pah tâbir olunan müdevver kemerin altında stalâktit dizilerinin bittiği yerde iki sıra yazı varsa da üst sıra yazıları taşın fenalığından dökülmüş olduğundan okunması imkânı kalmamıştır. Alt sıra yazıya gelince besmeleyle başlayan bu yazı:

بسم الله الرحمن الرحيم امر بانشاء هذا الجامع
المبارك السلطان

الاعظم مالك رقاب الامم (.....)
المسلمين مبارزالدين

عيسى بن محمد بن آيدن خلدالله ملكه
عمل على ابن الدمشقي وكتبه

في تاسع شهر شعبان مستهل سنه ست
وسبعين وسبعائه¹⁶

Plâni İran ve Arap tarzında olan bu binanın üzerindeki kitâbeden anlaşılıyor ki, kurucu Aydınoğlu İsa Bey, mimarı da Şamlıoğlu Ali'dir ve arabî tarihe göre hitam tarihi de 1373 M. yılı Ocak ayının 13. Cumartesi gününe rastlamaktadır.

Bu musanna kapı kemerinin üst tarafına plâke edilmiş mermer levhalar, yer sarsıntılarında düşmüş ve kapıya ihtişam veren tezyinattan eser kalmamıştır. Kapı

üzerinde muasırı başka binalarda tesadüf edilemeyen Akroter yani uçluklar varmış. Bunları yere düşen parçalardan anlıyoruz. Bu motifler stilize edilmiş zambaktan başka bir şey değildir. Osmanlı mimarî tezyinatında sık sık kullanıldığına şahit olduğumuz bu motiflere en fazla Yenicami avlusuyla Mısırçarşısı kubbeleri üzerinde rastlanır.

Kapının sol tarafındaki altlı üstlü pencereleri inceleyelim: Güzel bir çerçeve içine alınmış olan üst pencerelerin üst kısımları stalâktit dizilerini taşıyıp altlarında ince, dar bir çerçevenin içinde hadisler vardır. Bunun altında süs mahiyetinde kabartma tezyinatı havi daire bulunmaktadır.

Kapının sağındaki pencere çerçeveler daha musanna olup sanatkâr, bunlarda yeknesaklıktan uzaklaşarak birbirine pek benzemiyen şekil ve tarzlar kullanmış olmakla beraber, bu kısmın umumi heyetindeki ahenk ve tenasüp asla ihmal olunmamıştır. Bu taraftaki birinci pencere büyük ve dört kenarı stalâktitli olmakla beraber yanındaki daha küçük ve sadedir, buna karşılık biraz daha yukarısına bir üçüncü pencere ilâve olunmuştur.

Alt sıra pencerelerine gelince: Yine sade ve listel denilen bordürlü olup söve taşlarının üzerinde renkli anahtar taşları kullanılmıştır. Fakat biri müdevver, öteki sivridir. Ahnlıkları üzerinde kabartma olarak Selçuk süslemesini taşıyan dairecikler vardır. Şurasını kaydedelim ki, pencerelerin iç bakan kısımları da aynı ihtimamla yapılmış geometrik mermer kabartma süsler taşımaktadır.

Bu cephede, yapıma sebeplerini kestirmek güç olan yassı bir takım hücreler vardır ve kemerleri zeminden yüksek değildir. Belki de bunlar o vaktin baharat ve saire gibi şeyler satan esnafın barınmaları için dükkân yerinde kullanılan birer sığınak olmuşlardır. Yapılma maksatları ne olursa olsun, cümle kapısının iki tarafında bulunan bu nişler, cepheye bir güzellik ilâve etmektedirler. Velhasıl Artemis tapınağı'nın billûratı, ince ve ufak olan krem renkteki taşları o kadar ihtimamla ve o kadar düzgün yontulmuş

¹⁶ Efes = Ayasuluk Rehberinden istinsah edilmiştir. Aziz, İzmir 1927.

ve müşterek fasılları o kadar imtizaçlı ve mahirane bir şekilde yerleştirilmiştir ki, yapılış tarihi üzerinden beş altı asırlık bir zaman geçtiği halde binanın bu bölümünün dış yüzünde en ufak bir oynayış bile sczilmez.

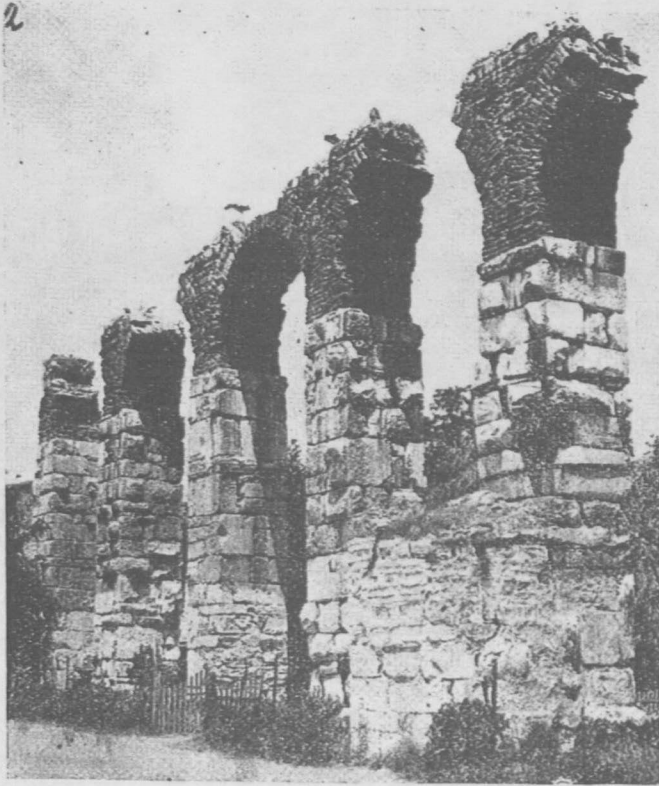
Kendisine mor bir fon teşkil eden Ayasuluk Akropol'unun önünde,

Anadolu'nun hayat verici parlak güneşinin üzerine serptiği huzmelerle mermeri altın sarısı bir renk kaplıyan Selçuk Türkleri'nin Efes'te yarattığı bu ölmez san'at eseri, olanca güzellik ve ihtişamıyla güzellik meftunlarına büyük bir zevk ve derin bir sevgi ve hayranlık telkin eder.

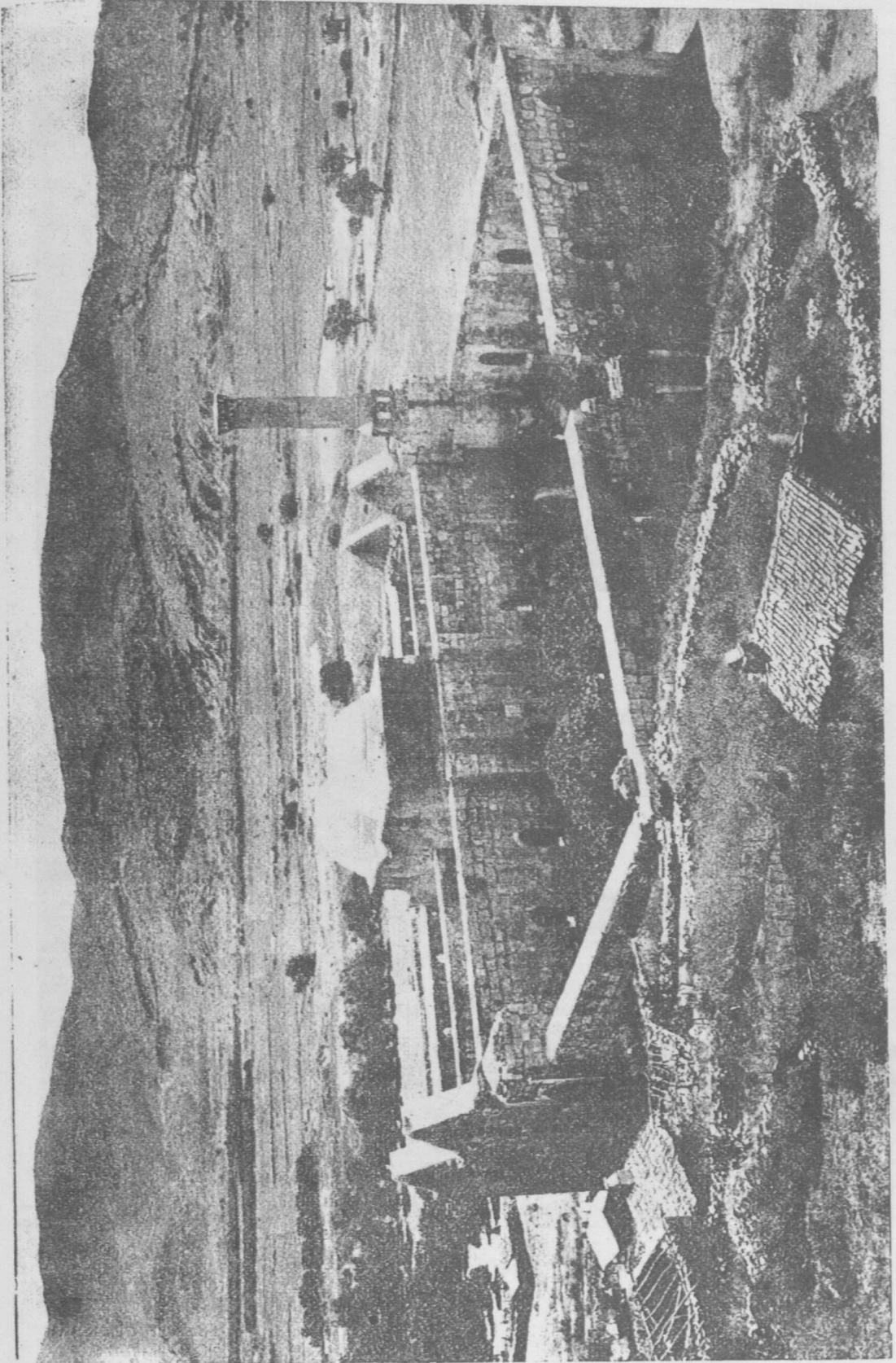

Res. 1 — Efes Ayasluğ hisarının dış kapısı.

Res. 2 — Efes'te su kemerleri.

Res. 5 — Ayasulug' da Aydmoglu Isa Bey cami'i.

götürdüler ve orada kaldık. Cumartesi günü R. Afida'nın biraderi değerli genç, Muhterem R. Solomon Biji bize gelecek evine götürdü, yedirdi, içirdi, çok hürmet ve itibar etti. Hamursuz'un ilk gününden sonra R. Eliah Fuki, biraderi zengin Judah Fuki vasıtasıyla bizi çağırıldı ve çok hürmet etti. O gece onlarda kaldık. Salı günü -Allah onu korusun- R. Joseph Maruli bizi alarak Balat'ta R. David Suna'nın evine götürdü. Ev yeni yapılmıştı ve bir kıral sarayı gibi güzeldi. Orada yahudi cemaatinden muhterem zevatla konuştuk. Çarşamba günü Sungas adıyla anılan R. Eliah Sadik bizi Hasköy'de R. Benjamin'in evine götürdü. Muhtelif renklerle boyanmış olan bu ev de yeni yapılmıştı ve önünde güzel bir bahçesi vardı. Eve cemaatten R. Samuel Biji, R. Solomon Biji, R. Benjamin Biji gibi bazı muhterem zevati çağırılmıştı. Günün ü onlarla çok hoş bir tarzda geçirdik ve büyük itibar gördük. Birgün de R. Barukh Japhet, R. Eliah Sadik ve Çelebi lâkabiyle anılan R. Elijah Hillel bizi alıp Hasköy'e götürdüler ve onlarla yiyip içip eğlendik. Cenab-ı Hak Celle Celâ-lühü onlara kat kat mükâfatını versin, Amin..

Hilkat-i âlemin 5402 nci senesi İyyar ayının beşinci pazar günü (16 Mayıs 1642) İstanbul'dan bir gemiye ¹¹² bindik ve dokuz günlük bir seyahatten sonra Çarşamba günü Balaklava'da ¹¹³

karaya çıktık. Bizi sağ ve salim memleketimize kavuşturduğundan dolayı Allah-ü Azimü's-şan'a şükürler olsun.

Seyahatimiz bu suretle şu şekilde cereyan etmiş oldu: Mısır'dan Kudüs'e 15 gün yol, iki veya üç cumartesi, cem'an 18 gün.. Kudüs'ten Şam'a bir cumartesi dahil 9 gün yol.. Şam'dan Haleb'e 10 gün ve Halep'ten İstanbul'a 30 gün..

Biz Balaklava'da karaya çıkınca cemaatimiz halkı haber alıp bir kısmı Balaklava şehrine, diğer bir kısım ulema da yarı yola kadar geldiler. Eski yurt¹¹⁴ kasabasına varınca bir çok kimse geldi. Buradan da hareketle Nisf Hirka ¹¹⁵ denen pınara vardık. Burada talebe-i ulûm ve erkek, kadın bir çok cemaat halkıyla karşılaştık. Bunların hepsi bizi karşılamaya gelmişti. Bize çok itibar edip candan karşılama merasimi yaptılar ve bizi evlerimize kadar ilâhiler, musiki ve hoş şarkılarla götürdüler. Allah-ü Azimü's-şan derecelerini arttırsın ve mükâfatlarını iki misli eylesin. Mesih onların gününde gelip cümlemizi kurtarsın ve bizim derdimizin dermanını versin de âyetin hükmü yerine gelsin. Az bir şey bin olacaktır ¹¹⁶. Allah onları her türlü elem ve kederden muhafaza etsin, korusun, tatyip etsin ve yükseltsin, Amin.. Allah-ü Zül-celâl Mukaddes Mâbed'in tamerini bizim günlerimizde nasip cilyerek onları sevindirsin. Amin.....

¹¹² SWLK. İhtimal gitmek, çıkmak mânasına gelen ibranice SLK kökünün gramer kaidelerine uymıyan bir şeklidir.

¹¹³ BLYKLY: Balıklı. Gurland, Balaklava isminin, elyazması kitabın sahifesinin kenarına ilâve edildiğini kaydediyor.

¹¹⁴ 'YSKY YWRT.

¹¹⁵ NYSF HĖRK'.

¹¹⁶ İşaya 60.22. Âyet'in sonu şöyledir: "Ve küçük bir şey kuvvetli bir millet olacaktır. Allah zamanını tâcil etsin."

KEMAL PAŞAZADE'NİN TEVÂRİH-İ ÂL-İ OSMAN'ININ ONUNCU CİLDİ HAKKINDA

Dr. HÜSEYİN G. YURDAYDIN

Kanunî Sultan Süleyman devri şeyhülislâmlarından olup, türlü bilim dallarında pek çok eser vermiş olan Kemal Paşazâde'nin "*Tevârih-i Âl-i Osman*" ve "*Mohaçnâme*" adını taşıyan iki tarihî eserin de müellifi olarak tanındığı malûmdur. Kâtip Çelebi'nin meşhur *Keşfu'z-Zünun*'unda Kemal Paşazâde'nin tarihî te'lifi olarak sadece "*Târih-i Âl-i Osman*" adını taşıyan bir eserinden bahsedilmesine ve bu eserin de H. 933/ M. 1527 yılına kadar gelmekte olduğunu ifade edilmiş bulunmasına rağmen¹, bir yandan Pavet de Courteille tarafından Fransızca tercemesiyle birlikte "*Histoire de la Campagne de Mohacz*" adıyla Kemal Paşazâde'nin te'lifi olan bir eserin daha 1859 yılında basıldığı görülmekte², diğer yandan *Ayine-i Zırafa* müellifi Cemaleddin Efendi ve Bursalı M. Tahir'den itibaren yerli ve yabancı bir çok müelliflerin bu konuda tam ve sarîh bir bilgi vermekten uzak bulduklarını anlaşılmaktadır. Filhakika Bursalı M. Tahir, Kemal Paşazâde'nin tarihî te'lifi olarak sadece *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı zikretmektedir. Ancak Cemaleddin Efendi gibi, o da, bu eserin H. 699/1299'dan 895/1489 yılına kadar gelmekte olduğunu ifade etmek suretiyle aldanmaktadır³. Bazı yanlış müतालâalarını daha sonra düzeltilmiş olmasına rağmen,

bu konuda Ord. Prof. Franz Babinger de müphemiyetten tam mânâsıyla kurtulmuş sayılamaz⁴. Üstad İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Türk Tarih Encümeni Kütüphanesi'nde bulunan ve meşhur müverrih Âli'ye atfedilen bir yazma eserin, Âli'nin te'lifi değil de Kemal Paşazâde'nin *Mohaçnâme*'si olduğunu söylemekte, böylece bir taraftan Kemal Paşazâde'nin bu adı taşıyan müstakil bir te'lifi bulunduğunu kabul etmekte, diğer taraftan da ne Âli'ye ve ne de Kemal Paşazâde'ye ait olan bir eseri yanlış olarak Kemal Paşazâde'ye atfetmiş bulunmak tadır⁵. Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat ve Prof. Dr. Zeki Velidi Togan

⁴ Bak. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, S.61 vd., Leipzig 1927; Ed I, II, 903, Kemal Pachazadeh maddesi.

⁵ Bak. Mustafa Ali, *Menakıb-ı Hünerveran*, S.99, İbn-ül-Emin Mahmut Kemal neşri, İst. 1929. Bu yazma eserin, gerek Âli'nin ve gerekse Kemal Paşazâde'nin telifi olmadığı ve Kanunî devrinin belli başlı kaynaklarından biri olan Ferdî'nin *Süleymanâmesinin* yeni bir nüshasından ibaret bulunduğu tarafımızdan isbat edilmişti. Bak. Hüseyin G. Yurdaydın, *Ferdî'nin Süleymanâmesinin Yeni Bir Nüshası*, Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Dergisi, C.VIII, sayı 1-2, s.201-223, Ankara 1950. Daha sonra *Bostan'ın Süleymanâmesi (Ferdî'ye Atfedilen Eser)* adını taşıyan araştırmamızda (Belleten, XIX, 74, SS. 137-202, Nisan 1955) bu eserin sanıldığı gibi Ferdî mahlâslı bir şahsın veya bir aralık iddia edildiği gibi Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın (bak. Josef von Karabacek, *Geschichte Suleimans des Grossen, verfasst und eigenhändig geschrieben von seinem Sohne Mustafa*, Zur Orientalischen Altertumskunde, VII, Wien 1917) değil, "Bostan" mahlâsıyla meşhur Kanunî devri kazaskerlerinden Mustafa Efendi'nin telifi olduğu ve eserin baş tarafında geçmekte olan "*ferdî*" kelimesinin lügât manasıyla kullanılmış bulunduğu iddia ve ispat edilmiştir.

¹ Kâtip Çelebi, Ş. Yaltkaya neşri, *Keşfu'z-Zünun*, I, 283, İstanbul 1941.

² Kemal Pachazadeh, *Histoire de la Campagne de Mohacz*, Publiée pour la première fois avec la traduction Française et des notes par M. Pavet de Courteille, Paris 1859.

³ Bak. Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 223, İstanbul 1333. Aynı zamanda bak. Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Ayine-i Zırafa)* s. 9, Dersaadet 1314.

da Kemal Paşazâde'nin "*Tevârih-i Âl-i Osman*" ve "*Mohaçnâme*" adlarını taşıyan iki ayrı te'lifi olduğu kanaatinde-dirler ⁶. Diğer taraftan "*Tevârih-i Âl-i Osman*" ın sekiz cüzden ibaret bulunduğunu ve 895/1489 yılına kadar gelmekte olduğunu ifade etmek suretiyle bu konuda Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da yanlışlığı görülmektedir ⁷.

Bu konu üzerindeki çalışmalarımız göstermiştir ki, Kemal Paşazâde, sadece "*Tevârih-i Âl-i Osman*" adını taşıyan büyük bir tarihî eserin, müellifidir. Bu eserini yazmaya, Pavet de Courtaille müstesna ⁸, yukarda adı geçen yazarların hemen hepsi tarafından belirtildiği ve Kemal Paşazâde'nin de bizzat ifade ettiği üzere, II. Bayezit (1481 - 1512) tarafından memur edilmiş ve her padişaha bir defter (cilt) tahsis etmek suretiyle, başlangıcından 933 / 1527 yılına kadar on defter (cilt) halinde Osmanlı hanedanı tarihini kaleme almıştır. Öyle anlaşılıyor ki, üstad, eserinin, sekiz defterini yani 916/1510-11 yılına kadar olan kısmını, kendisine bu eserin yazılmasını emretmiş olan II. Bayezit zamanında tamamlamıştır. ^{8a} Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının bazı müellifler tarafından, yanlış olarak 1489 tarihine kadar gelmekte olduğunu ifade edilmiş bulunması, ihtimal bu yüzdendir ⁹. Eserin bundan sonraki kısmının ise, yani sekizinci defteri tamamlayan II. Bayezit, dokuzuncu cildi teşkil eden I. Selim ve onuncu cildin konusu olan Kanunî devri vekâyi'nin, Kanunî Süleyman zamanında, büyük bir ihtimalle muhtelif par-

çalar halinde, yazılmış olduğu anlaşıl-maktadır. Şöyleki, Kemal Paşazâde'nin bu eserinin bütün diğer ciltlerinin müstakil denebilecek nüshaları bulunduğu halde eserin Kanunî devrinin yedi yıllık vekâyi'ini muhtevi olması gereken son yani onuncu cildinin müstakil sayılabilecek bir nüshası mevcut değildir. Bu gün kütüphanelerimizde sadece, Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildini meydana getirmesi icap eden muhtelif bahislerin ayrı ayrı yazılmalarından meydana gelmiş muhtelif istinsahlar bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmını da Kemal Paşazâde'nin eserinin sondan bir evvelki bahsini teşkil eden ¹⁰ 932/1526 Mohaç zaferi üzerinde duran nüshalar teşkil etmektedir. Nihayet bu nüshaların bazılarının başında bir de mukaddemenin bulunmakta oluşunun, bu kısmın müstakil bir te'lif olduğu hissini uyandırdığı ve böylece Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman* adını taşıyan eserinden başka bir de *Mohaçnâme*'sinin bulunduğu fikrinin yer etmiye başladığı anlaşılmaktadır. Halbuki aynı mukaddeme, ¹¹ *Mohaçnâme* farzedilen diğer bazı nüshalarda görülmediği gibi, bazan da aksine olarak, Mohaç zaferinden başka bir bahsi muhtevi olan nüshaların başında yer almış bulunmaktadır. Diğer taraftan bu mukaddeme, eserin birinci

⁶ Meselâ bak. Ord. Prof. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 596.

¹⁰ Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin son bahsini, 933/1527 yılında Mohaç seferinden döndüğü sırada Anadolu'da çıkmış olan isyanlar teşkil etmektedir. Bak. *Tevârih-i Âl-i Osman*, C. X, s. 75, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, No. 28. Bu nüshada eserin tamamının sadece fihristi bulunmaktadır. Anadolu isyanlarından bahseden hiç bir nüshanın bulunamaması olmasına bakılarak, Kemal Paşazâde'nin, eserinin bu bahsini yazmaya vakit bulamamış olması da düşünülebilir.

¹¹ Mutad hamd ü senadan ibaret olan bu mukaddeme 1521 Belgrad fethini anlatan nüshaların başında da bulunmaktadır. Meselâ bak. Üsküdar Selimağa Kütüphanesi, Kemankes kısmı No.384. Yanlış olarak Hüsrev'in *Zafernâme-i Sultan Süleyman* adlı eseri kabul edilen (bak. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih ve Coğrafya Yazmaları Katalokları*, 2. fasikül, s. 157, İst. 1944) bu yazma, Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin 1521 Belgrad fethini anlatan kısmının ayrıca yazılmasından meydana gelmiş bir istinsahtan ibarettir.

⁸ Bu hususta bak. (Prof.) Dr. Phil. Akdes Nimet (Kurat), *Orta zaman tarihi için kısa bir bibliyografya*, s. 30, İst. 1934; Prof. A. Zeki Velidi Togan, *Tarihle Usûl*, s. 224, İst. 1950.

⁷ Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 596, Ankara 1949.

⁸ Pavet de Courtaille, böyle bir eser yazması için Kemal Paşazâde'ye I. Selim (1512-1520) tarafından emir verilmiş olduğunu ifade etmek suretiyle aldanmaktadır. Bak. Kemal Pachazadeh, *Histoire de la Campagne de Mohacz*, s. II, Paris 1859.

^{8a} Bu hususta arkadaşımız Dr. Şerafettin Turan'ın hazırladığı ve basımına başlanmış olan bu eserin VII. defterinin tenkidli basımının önsözünde etraflı bilgi bulunmaktadır.

cildindeki asıl mukaddemeden de farklıdır. Anlaşılmaktadır ki, Kemal Paşazâde, eserinin onuncu cildi için yeni bir mukaddeme kaleme almıştır. Gerek bu ve gerekse dokuz ve onuncu ciltlerin ne zaman yazılmış olduğu hususunu, kütüphanelerimizde mevcut Kemal Paşazâde'ye atfedilen yazma nüshaların yalnız birinde bulunan ve "Der beyân-ı tastîr-i kitâb-ı müstetâb" başlığını taşıyan üç sahifelik bir bahis tamamiyle aydınlatmaktadır¹². Burada verilen bilgilere göre, Kanunî Süleyman, babasının ve kendisinin tarihlerini yazması için müellife teklifte bulunmuştur. Bunun üzerine "...hidmet-i imlâya bel bağlayub inşa-i Şahnâme'ye..." başlanmış ve padişaha bir nümune takdim edilmiştir¹³. Böylece görülüyor ki, Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının dokuz ve onuncu ciltlerini teşkil eden I. Selim ve Kanunî devri vekâyi'i Kanunî'nin emriyle kaleme alınmış ve II. Bayezit zamanında sekiz cildi yazılmış olan eser, böylece tamamlanmıştır. II. Bayezit devrinin yazılmamış olan bir kısım vekâyî'nin de, bu sırada bitirilmiş olması büyük bir ihtimal

dahilindedir. İşte bütün bu sebepler dolayısıyla, bu gün kütüphanelerimizde pek çok yazmaları bulunan ve Kemal Paşazâde'nin *Mohaçnâme*'si olduğu söylenen nüshaların, onun *Tevârih-i Âl-i Osman* adını taşıyan büyük eserinin 933 / 1527 yılına kadar Kanunî devri olayları üzerinde duran onuncu cildinin sadece bir bahsinin ayrıca yazılmasından meydana gelmiş bir takım istinsahlardan ibaret bulunduğu hususunda şüphe etmemek lâzımdır¹⁴. Aşağıda görüleceği üzere, tetkik imkânını bulduğumuz nüshalarda muhtelif bahislerin, aynı eserin ayrı ayrı bölümleri halinde birbirini takip eder bir durumda bulunması da, bu noktayı nazarı tamamiyle teyid etmektedir.

Böylece bir taraftan, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin tam bir nüshasının mevcut olmayışı, diğer taraftan vaktile geliş güzel hazırlanmış olan kütüphane fihristlerimizin, doğru bilgi vermekten uzak bulunmaları dolayısıyla, bu yazımızda, adı geçen onuncu cilde ait

¹² Bak. Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, C.X.s.7-9, Millet Ktb., Ali Emiri, No.28. İlerde de işaret edileceği üzere, çok muahhar olan bu nüshanın sonunda bulunan bir kayıtan, bunun, 953/1546 yılında yazılmış olan bir nüshadan istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Bak.s.331, aynı nüsha. Bu nüsha hakkındaki bilgilerimizle, Mehmet Arif'in Kemal Paşazâde'nin Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesinde bulunan bir nüshası hakkında verdiği bilgilerin karşılaştırılması neticesinde, Millet Ktp. nüshasının, ondan istinsah edilmiş olduğuna kuvvetle inanmış bulunuyoruz. Mehmet Arifin yazısı için bak. TOEM, sene 4, cüz 19-24.s.1411 vd., İstanbul 1329.

¹³ Bak. *Tevârih-i Âl-i Osman*, C.X.s.7-9, aynı nüsha. Kemal Paşazâde'nin metne almış olduğumuz sözlerine de istinat ederek, onun büyük eserinin 1527 yılına kadarki Kanunî devri olayları üzerinde duran onuncu cildini bir *Süleymannâme* kabul etmek mümkündür. Zira *Tevârih-i Âl-i Osman*'ını, oldukça geniş tutmuş olan Kemal Paşazâde'nin, eserinin muhtelif ciltlerine konu olan devirler hakkında, bu devirleri hususi surette inceliyen müellifler kadar bilgi verdiği görülmektedir. Bu bakımdan eserin onuncu cildini de, hususiyle Kanunî devri üzerinde duran ve *Süleymannâme* adını verdiğimiz eserlerle mukayese imkânı vardır.

¹⁴ Burada bu vesile ile önemli bir noktaya temas etmek zaruretini duyuyoruz. Bugün kütüphanelerimizde müstakil yazma nüshalar halinde bulunan, fakat hakikatte büyük bir eserin, muhtelif bahislerinin, ayrıca istinsah edilmelerinden meydana gelmiş bir çok yazmalar mevcuttur. Bu hal, bir çok yanlışlıklara sebep olmuş, bazan da bu yazmalar, müellifi meçhul müstakil te'lifler kabul edilmiştir. Kemal Paşazâde'nin eseri için doğruluğu belirtilmiş olan bu hususa, tipik bir diğer misal de, *Feth-i Rodos* adlı ile biri İstanbul'da Nuruosmaniye (No.3170/3), diğeri Selimağa (757/3) kütüphanesinde bulunan iki yazma eserin durumudur. Bunlardan Nuruosmaniye kütüphanesinde bulunan yazma, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanmış olan katalokta (bak. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalokları*, 2. Fasikül, s.282, İstanbul 1944) müellifi meçhul müstakil bir te'lif olarak takdim edilmiştir. Araştırmalarımız, ilk önce, bu iki yazmanın aynıyetini; daha sonra da bunların, Koca Nişancı lākabı ile meşhur Celâlzade Mustafa'nın *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik* adlı eserinin Rodos fethi üzerinde duran kısmının, ayrıca istinsah edilmelerinden meydana gelmiş olduklarını ortaya koymuştur. İstanbul'da Üniversite kütüphanesinde 2623 No.'da *Mohaçnâme* adı ile kayıtlı yazma da, aynı şekilde, Celâlzade Mustafa'nın eserinin, *Mohaç zaferi* üzerinde duran kısmının, bir istinsahından ibarettir.

muhtelif yazmaların, kronolojik bir tasnifini yapmak ve bu eserin ileride meydana getirilmesini çok arzu ettiğimiz tam metninin te'sisi hususuna küçük de olsa bir yardımda bulunmak istiyoruz.

Üzerinde durduğu vekayii kronolojik sırasını yapmaya çalışacağımız adı geçen onuncu defterin ele aldığı ilk olay, Yavuz Sultan Selim'in ölümüdür. Bizim tespit edebildiğimize göre, bu gün Ankara ve İstanbul kütüphanelerinde Selim'in ölümü ve bunu takip eden vekayii muhtevi, bir yazma nüshayla bir fotokopi bulunmaktadır. Fotokopi 66 No.' da "*Tevârih-i Âl-i Osman*" adıyla kayıtlı olarak Ankara'da Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndedir. Yazma ise, 28 No.' da kayıtlı olarak, İstanbul'da Millet Kütüphanesinin Ali Emiri kısmındadır. Çok muahhar olan bu nüshanın nereden istinsah edildiğine dair bir kayıt mevcut değildir. Ancak Canberdi-i Gazalî isyanına kadarki vekayi üzerinde duran ve bundan sonra kronolojik sırayı atlayarak Mohaç zaferinin anlatılmasına geçilen bu nüshanın 331. sahifesinde bulunan bir kayıt, durumu aydınlatmaktadır. "*İstinsah olunan nüshanın zirinde muharrer ibare suretidir*" başlığı altında yer alan

« وقع الفراغ في اليوم العاشر من شهر رمضان المبارك ... سنة ثلث و خمسين و تسعاً من الهجرة النبوية ... بدار النصر قسطنطينية المحمية »

sözleri, bu yazmanın istinsah edilmiş olduğu nüshanın, 10 Ramazan 953 / 4 Kasım 1546 tarihinde yazılmış olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Afyon'da Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi'nde de, Kemal Paşazâde'nin eserinin Kanunî devrine ait kısmının bir nüshası olduğu bilinmektedir¹⁵. Bu nüshayı görmek imkânını bulamamış olmamıza rağmen, bu nüshadan bahseden

Mehmet Arif'in verdiği malûmattan, bu nüshanın, Canberdi-i Gazalî hadisesine kadar Kanunî devri olayları üzerinde durduktan sonra, tıpkı Millet Kütüphanesi nüshası gibi, Mohaç zaferinin anlatılmasına geçmesini ve nihayet sonunda da Millet Kütüphanesi nüshasında bulunan istinsah kaydının aynen yer almış bulunduğunu öğrenmemiz bu nüshanın, Afyon nüshasından istinsah edilmiş olduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır. Afyon nüshasının Mehmet Arif'in makalesini yazdığı sırada İstanbul'a getirtilerek bir müddet Tarih Encümeni Kütüphanesi'nde kalmış bulunması da, bu hususu, tamamiyle teyid eder bir mahiyet taşımaktadır. 926/1520 yılı içinde I. Selim'in ölümü, Süleyman'ın tahta çıkması ve bu yıl içinde göstermiş olduğu bir kaç adalet örneği üzerinde duran bu kısım, Afyon nüshasından istinsah edilmiş olduğu hususunda şüphe edilmemesi gereken Millet Kütüphanesi nüshasında 75 sahifelik, Ankara'da Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan fotokopide ise, 29 varaklık bir yer işgal etmektedir. Bu kısmın son cümleleri Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin, fihristi mahiyetinde olup, şöyledir:

"*Dasitan-ı Canberdi, badehu feth-i Belgrad, badehu feth-i Rodos, badehu zuhur-ı hiyanet-i Ahmed Paşa ve katl-i o ve nahzat-i İbrahim Paşa be-taraf-ı memalik-i Mısır u Şam, badehu feth-i memalik-i Ungurus-ı menhus ve zuhur-ı tuğat-ı bugat der vilâyet-i Anadolu ve makhur şuden-i işan*".

Bu fihrist Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin ihtiva etmesi icap eden vekayii açık bir şekilde göstermektedir. Burada görüldüğü üzere, Macaristan'ın fethiyle neticelenen Mohaç zaferinin anlatılması ise, onuncu cildin muhteviyatı arasındadır ve "*Feth-i Memalik-i Ungurus-ı menhus...*" başlığını taşıyan bir bahisten ibarettir.

Süleyman'ın cülusu ve hemen cülusu takiben göstermiş bulunduğu bir kaç adalet örneğinden sonra, fihristte de işaret edildiği üzere, Canberdi-i Gaza-

¹⁵ Bak. Mehmet Arif, *Edirne şehrine dair Sultan Selim Han-ı evvel ile İbn Kemal'in bir musahebesi*, TOEM, sene 4, cüz 19-24, s. 1411 vd. İstanbul 1329.

li isyanından bahsetmek icap etmektedir. Kütüphanelerimizde tespit imkânını bulduğumuz nüshaların hiç birisinde bu hadiseden bahsedilmediği gibi, yalnız bu isyan üzerinde duran müstakil bir nüsha da mevcut değildir.

Canberdi-i Gazalî hadisesini 927 / 1521 Belgrad fethinin takip ettiği malûmdur. Müstakil olarak yalnız bu kısmın vekayiini muhtevi iki yazma nüsha mevcuttur. Bunların biri, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinin Revan kısmında 1278 No.'da *Süleymannâme* adıyla kayıtlı bir mecmuanın, birinci eserini teşkil etmektedir. Esasen bu mecmuanın ikinci eseri, üzerinde durduğumuz cildin Mohaç zaferini anlatan kısmının, üçüncüsü de, Kemal Paşazâde'nin eserinin dokuzuncu cildinin istinsahlarından ibarettirler. Kendinden şemseli, meşin ciltli olan yazmanın sahife boyu 12. 3 X 20.5 cm., yazı boyu ise, 6.6 X 15 cm. dir. Sahifeler cedvelli, cedveller yaldızlıdır. Başlıklar, beyit ve nazm gibi yazılar surhtur. Varak I a'nın sol köşesinde "*Merhum Kemal Paşazâde'nin Belgrad Fethi Tarihi*'dir" ibaresi yer almış bulunmaktadır. Bu kısım 39 varaktır. Yazı cinsi ta'lik olup, her sahifede 21 satır bulunmaktadır. Müstensihi veya istinsah tarihi hakkında her hangi bir kayıt mevcut değildir.

Belgrad fethi üzerinde duran diğer müstakil yazma nüsha, 384 No.'da *Tarih-i Sultan Süleyman* adıyla kayıtlı olarak Selimağa Kütüphanesi'nin, Kemankeş kısmında bulunmaktadır.¹⁶ Bu nüsha Ord. Prof. F. Babinger tarafından, aynı adla Kanunî devrine ait müellifi bilinmeyen eserler meyanında gösterilmiş¹⁷,

¹⁶ Bak. Ord. Prof. Dr. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, S. 75, Leipzig 1927.

¹⁷ İsmet Parmaksızoğlu da, bunu yanlış olarak *Zafername-i Sultan Süleyman* adı ile Kemal Paşazâde'nin eserinin Mohaç zaferi üzerinde duran bir nüshası olarak tanıtmaktadır. Bak. *İslâm Ansiklopedisi*, Kemal Paşazâde madde- si, 62. Cüz, S. 565, İstanbul 1954. Diğer taraftan adı geçen yazarın Mohaç gazası ve neticele- rini havi bulunan diğer bir nüsha olarak *Fetihnâme* adı ile kaydettiği Ayasofya Kütüphanesindeki

Maarif Vekâleti tarafından yayınlan- mış olan katalogta da, Kanunî'nin Mo- haç zaferi üzerinde duran Hüsrev'in *Zafernâme-i Sultan Süleyman* adlı eseri ola- rak takdim edilmiştir¹⁸. Halbuki bu yazma, Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin, sadecce 927 / 1521 Belg- rad fethini anlatan kısmının ayrıca ist- insah edilmesinden meydana getirilmiş- tir. Başlangıç ve sona eriş cümleleri, söz başlıkları, kısaca söylemek icab ederse, muhteviyat, bunu açık bir şekilde gös- termektedir. Ayrıca bu nüshanın baş ta- rafında, Kemal Paşazâde'nin *Mohaç- nâme*'si olduğu zannedilen nüshaların ba- zılarında bulunan mukaddemenin de yer almış olması, bir taraftan bu eserin de, Kemal Paşazâde'nin telifi olduğunu; diğer taraftan bu mukaddemenin husu- siyle Mohaç zaferi üzerinde duran kıs- mın için yazılmamış bulunduğunu gös- termesi bakımından şayan-ı dikkattir.

"*Tarih-i Sultan Süleyman li - İbn Kemâl*" adıyla 4221 No.'da kayıtlı olarak İstan- bul'da Fatih Kütüphanesi'nde de bir yazma eser bulunmaktadır. Meşin ciltli, cildi kendinden şemseli, miklepli olup, ta'lik hattile yazılmış bulunan bu nüsha da, Kemal Paşazâde'nin *Te- vârih-i Âl-i Osman*'ının onuncu cildine ait bazı kısımları ihtiva etmektedir. 1521 Belgrad fethiyle başlamakta olan bu nüshada, daha sonra da Rodos ve Mo-

3317 No.lu yazmayı göstermesi de yanlıştır. Zira bu yazma Ferdî mahlâslı bir şahsın telifi ol- duğu sanılan *Süleymannâme*'nin bir nüshası olarak esasen bilinmektedir. Ancak bilindiği üzere yu- karda adı geçen araştırmamızda bu telifin, Bos- ta n'ın eseri olduğu ortaya konulmuştur.

¹⁸ Bak. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*, 2. Fasikül, s. 156 vd. İstanbul 1944. Burada bundan başka Hüsrev'in eseri olarak tanıtılan diğer üç yazmanın da yanlış ola- rak Hüsrev'e atfedilmiş olduğunu söylemek lâ- zımdır. Bunların ikisi (Ayasofya Ktb., No.3318 ve 3382), üzerinde durduğumuz onuncu cildin Mohaç zaferi üzerinde duran kısımlarının başka istinsahlarından ibarettir. Yanlış olarak 3217 No. ile tanıtılan 3317 No.lu yazma ise, şimdiye kadar Ferdî mahlâslı bir şahsa atfedilen fakat araştı- rmalarımız neticesinde Bostan mahlâslı başka bir şahsın te'lifi olduğunu ispat ettiğimiz meşhur *Süleymannâme*'dir. Yukarı bak. not 5.

haç zaferleri anlatılmaktadır. Bu kısımlar, burada ayrı ayrı olmayıp, birbirinin devamı mahiyetindedir. Burada Kanunî'nin Macaristan seferi ve Mohaç zaferi hakkında yazılmış olan sözlerle, *Mohaçnâme* adıyla Kemal Paşazâde'nin müstakil bir eseri imiş gibi gösterilmekte olan nüshalardaki sözler, satır satır birbirlerinin aynıdır. Ancak bu nüshada da, dikkat edileceği üzere, eserin baş ve sonunda noksanlıklar görülmekte, Rodos fethinden sonra anlatılması gereken Ahmed Paşa'nın Mısır'da isyan etmesi ve bu isyanı bastırmak için Vezir-i Âzam İbrahim Paşa'nın Mısır'a gitmesi gibi olaylar, bu nüshada bulunmamaktadır. Böylece anlaşılmaktadır ki, Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin en hacimli nüshalarından biri olan bu yazma, 1521 Belgrad, 1522 Rodos fetihleriyle 1526 Mohaç zaferi gibi ancak üç mühim konu üzerinde durmaktadır. Bu hususları böylece belirttikten sonra, gerek Fatih ve gerekse Revan (1278 / 1) yazmalarının Kemal Paşazâde'nin telifi oldukları şüphesiz bulunduğu cihetle, Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmış olan katalokta Hüsrav'e atfedilen ve daha önce de adı ve numarası Ord. Prof. Dr. F. Babinger'in meşhur eserinde müellifi meçhul eserler meyanında geçen Selimağa Kütüphanesi'nin Kemankiş kısmındaki 384 No. 'lu yazmanın, biraz önce işaret ettiğimiz gibi, Kemal Paşazâde'nin *Tevarih-i Âl-i Osman*'ının onuncu cildinin 1521 Belgrad fethini anlatan kısmının yeni bir nüshası olduğu yolundaki iddiamızı ispat etmek üzere, her üç nüshanın da başlangıç ve sona eriş cümlelerini nakletmeyi uygun görüyoruz.

Doğrudan doğruya Belgrad fethinin anlatılmasıyla başlayan Fatih nüshası, varak Ib'de şu sözlerle başlamakta

« بو داستان سلطان جهانکیر یعنی حضرت

صاحبقرآن . . . »

ve varak 43b'de bulunan

«...آز مدت ده اول چوق مصلحت خیره

حصوله و صول بولدی »

şu sözlerle bu kısım sona ermekte; eserin devam etmekte olduğunu göstermesi bakımından şayan-ı dikkat bir nokta olarak, aynı varakta bulunan yeni bir başlıkla Rodos fethinin anlatılmasına geçilmektedir. Sadece 1521 Belgrad fethini anlatmakta olan Revan nüshası da, varak Ib'de

« بو داستان سلطان جهانکیر یعنی حضرت

صاحبقرآن . . . »

başlığıyla başlamaktadır. Görüldüğü üzere bu başlık, aynı zamanda bu nüshanın, başlangıç cümlesini teşkil etmektedir. Bu halin, normal eser yazma usullerine de -bazı müstensihlerin, istinsah ettikleri eserlerin icabında mukaddemelerini yazmıyabileceklerini hatırd tutmak şartıyla- aykırı olduğu malumdur. Diğer taraftan sadece 1521 Belgrad fethi üzerinde durmakta olduğunu iddia ettiğimiz Selimağa nüshasının ise, mukaddemesi vardır. *Mohaçnâme* adıyla Kemal Paşazâde'ye atfedilen nüshaların başında da bulunmakta olan bu mukaddemenin, üzerinde durduğumuz onuncu cilt için yazılmış olduğunu yukarıda belirtmiştik. İşte bu nüsha da, tıpkı Mohaç zaferi üzerinde duran nüshalar gibi, varak Ib'de

« سپاس بی قیاس و منت بی نهایت اول

خدای بی همتایه که . . . »

sözleriyle başlamakta ve varak 37b'de bulunan

« . . . و سلاطین ماضیه اسلامیه دن بو ایامه

کلنجه خراب اولدقجه کیملر تعمیر ایتمشدردر
تواریخ معتبره ده محرر و مسطور اولدیغی تحریر

اولنه »

sözleriyle sona ermektedir. Ancak fark olarak, söylediklerimizden başka, bu nüshada, Fatih ve Revan nüshalarının ilk başlığı ve bu başlık altında verilen bilgilerin yer almamış bulunduğunu da söylemek lâzımdır.

Belgrad fethinden sonra kronolojik sıraya uygun olarak 928 - 29/1522 - 23 Rodos fethinin anlatılması icab etmektedir. Bu kısmı ihtiva eden müstakil bir yazma mevcut değildir. Rodos fethi

vekeyiini muhtevi olan tek nüsha, biraz önce üzerinde durduğumuz Fatih yazmasıdır. Belgrad fethinin anlatılmasının sona erdiği varak 43b'de bulunan yeni bir başlıkla Rodos fethinin anlatılmasına geçilmekte ve bu kısım, varak 84 a'ya kadar devam etmektedir.

Bundan sonra Kemal Paşazâde'nin ifadesiyle "*Zuhur-ı hiyanet-i Ahmed Paşa ve katli o ve nahzat-i İbrahim Paşa be- taraf-ı memalik-i Mısır u Şam*" serlevhası altında 930 - 31/1524 - 25 yılları veka-yiinin anlatılması icab ederken, Fatih nüshasında Rodos fethinden sonra doğrudan doğruya 932/1526 Macaristan seferinin anlatılmasına geçilmektedir. Bu nüshada atlanmış olduğunu işaret ettiğimiz kısmı muhtevi olan başka bir yazma, bu gün için mevcut değildir. Böylece Canberdi-i Gazalî olayından sonra onuncu cildin bu kısmı da noksan kalmaktadır.

Bu gün için her hangi bir nüshasının mevcudiyetini tespit imkânını bulamadığımız bu 930 - 31/1524 - 25 yılları veka-yiini, tabiidir ki, 932/1526 Macaristan seferinin anlatılması takip edecektir. Kemal Paşazâde'nin eserinin diğer kısımlarıyla birlikte Macaristan seferi ve Mohaç zaferi üzerinde de duran Millet, Fatih ve Revan nüshalarından yukarıda bahsetmiştik. Burada Revan Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın 1278 No.'lu mecmuanın ikinci eseri olduğunu ve binaenaleyh bu nüshanın müstakil de sayılabileceğini ifade etmek yerinde olur. Ancak adı geçen mukaddemenin, bu nüshada bulunmadığını da söylemek lâzımdır. Bu üç yazmadan sonra müstakil olarak Mohaç zaferi üzerinde duran üç müstakil nüsha daha vardır. Bunların ikisi 2087 ve 2336 No.'larda kayıtlı olarak Süleymaniye Kütüphanesi'nin Esad Efendi kısmında¹⁹, diğeri

de 2447/2 No.'da kayıtlı olarak gene İstanbul'da Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nin Esad Efendi kısmındaki 2087 No.'lu yazma, bez ciltli, orta boyda 76 varaktan ibarettir. Varak boyu 14 X 21, yazı boyu ise, 8.2 X 15 cm. dir. İlk ve son sahife müstesna, bütün sahifelerde 19'ar satır bulunmaktadır. Müphem bir şekilde "*Bu cilt, Kanunî devrine ait olup Üngürüs seferlerinden bahseder*" kaydı ile Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmış olan katalogta²⁰ Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildi olarak takdim edilen, daha sonra da Kemal Paşazâde'nin *Mohaçnâme* adıyla müstakil bir telifi olduğu kanaatinde olan Prof. Dr. Zeki Velidi Togan tarafından da²¹ *Mohaçnâme* nüshası olarak gösterilen fakat hakikatte Kanunî devri üzerinde duran onuncu cildin sadece bir bahsinden ibaret olan bu yazma, baş tarafında mukaddeme bulunan diğer muhtelif nüshalar gibi, varak Ib'de

« سپاس بی قیاس و منت بی نهایت اول

خدای بی همتایه که ... »

sözleriyle başlamakta ve varak 76b'de de ... »

هر که از باد غرور جاه رو کردید از او

یا مقام منزلش چاه عدم یابنده باد

beytiyle son bulmaktadır.

Aynı kütüphanede 2336 No.'lu nüsha kütüphane defterinde *Fetihnâme* adıyla kayıtlıdır. Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmış olan katalogta bu nüsha, yanlış olarak 3336 No. ile tanıtılmıştır. Bu katalogta biraz önce üzerinde durduğumuz 2087 No. 'lu yazma hakkında söylenen sözler, aynen bu nüsha

doğru değildir. Bak. *Bir Tenkidin Tenkidi*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 2-3 (1953), S. 282 not 221. İşaret edildiği üzere bu iki nüsha Kemal Paşazâde'nin *Tevarih-i Âl-i Osman*'ının son cildinin sadece Mohaç zaferi üzerinde duran kısmının iki ayrı istinsahından ibarettir.

²⁰ *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalokları*, 2. Fasikül, s. 124, İstanbul 1944.

²¹ Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, *Tarihte usûl*, s. 224, İstanbul 1950.

¹⁹ "... Esasen İstanbulda, Esad Efendi Kütüphanesinde bulunan *İbn Kemal Tarihindeki* her iki nüshanın..." ve "... 2336 No.lu nüshanın son cildi..." gibi oldukça müphem ifadelerle Prof. M. Tayyib Okıç tarafından bu iki nüshanın bir taraftan *Kemal Paşazade Tarihi*, diğer taraftan da bu tarihin son cildi olarak gösterilmek istenmesi

için de tekrar edilmiştir ²². Kahve rengi meşin ciltli, miklepli ve kendinden şemseli olan bu yazmanın varak boyu 11.4 X 20.3; yazı boyu ise 8 X 14.5 cm. dir. Yazı cinsi ta'liklidir. Adı geçen mukadde-meyi de muhtevi olan bu nüsha, varak Ib'de

«سپاس بی قیاس و منت بی نهایت اول
خدای بی همتایه که . . .»

sözleriyle başlamaktadır. Bütün eser, 152 varaktır.

Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nde bulunan nüsha ise, *Süleyman-nâme* adıyla 2447 No.'lu mecmuanın ikinci eserini teşkil etmektedir. Bu yazmanın varak 33b - 112a'sı arasını işgal etmekte olan bu nüshada, mukaddeme bulunmamakta, eser, *Mohağnâme* denilen veya Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının onuncu cildine ait diğer bazı bahislerle birlikte bulunan Mohaç zaferine ait kısımlar gibi, ilk başlıktan sonra görülen şu sözlerle başlamaktadır:

چکدی لشکر انکروس اوستینه سلطان غزا
قاینوب جوش ایلدی دریای عثمان غزا

Varak 112a'da da, tıpkı Süleymaniye Kütüphanesi'nin Esad Efendi kısmında 2087 No.'da kayıtlı yukarıda üzerinde durduğumuz nüsha gibi

هرکه از باد غرور جاه رو کردید از او
یا مقام منزلش چاه عدم یابنده باد

sözleriyle sona ermektedir. Şimdiye kadar her hangi bir yerde zikrinin geçmediğini gördüğümüz bu nüshayı böylece tanıttikten sonra, üzerinde durduğumuz mecmuanın üçüncü eserini de, yani varak 112b - 140a arasını da gene Kemal Paşazâde'nin eserinin dokuzuncu defterinden ibaret bulunduğunu söylememiz lâzımdır. Ancak ilâve etmemiz icab eder ki, yukarıda adı geçen yazmalar kataloğunda bu nüshanın numarası, yanlış olarak 2447/3 yerine 244/3 şeklinde kaydedilmiştir ²³.

²² *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalokları*, 2. Fasikül, s. 123 vd. İst. 1944.

²³ Bak. *Aynı katalog*, s. 123.

Bu yazdıklarımızdan başka, biz, iki yazmanın daha üzerinde durduğumuz bu onuncu cildin Mohaç zaferinden bahseden kısmını ihtiva etmekte olduğu iddiasındayız. İkisi de İstanbul'da Aya-sofya Kütüphanesi'nde, 3318 ve 3382 No.'larda kayıtlı olan bu yazmalar, Maarif Vekâleti tarafından yayınlanmış olan mezkûr katalogta ²⁴, Hüsrev'in *Zafernâme-i Sultan Süleyman* adlı eseri olarak tanıtılmışlardır. Halbuki, her iki nüsha da, Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının bu yazımızda üzerinde durduğumuz onuncu cildinin Macaristan seferine ait kısmının müstakil istinsahlarıdır. 132 varak olan 3318 No.'lu nüshanın sonunda Recep 935/Mart 1529 yılında tamamlanmış olduğunun ifade edilmesi, Kemal Paşazâde'nin, eserini kısım kısım yazmış olabileceği yolundaki bir nokta-i nazarımızı da te'yid eder bir mahiyet taşımaktadır. Bu iki yazma nüshanın muhteviyatıyla Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin Macaristan seferi ve Mohaç zaferinden bahseden kısmı, tamamiyle birbirinin aynıdır. Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildi için yazmış olduğunu belirttiğimiz mukaddemeyi de baş taraflarında ihtiva etmekte olan bu nüshaların, başlangıç ve sona eriş cümlelerini yazarak, bunlarla, daha önce üzerinde durduğumuz Mohaç zaferinden bahseden nüshalar arasındaki benzerliği, okuyucularımızın dikkatine arz etmekle iktifa ediyoruz.

Her iki nüsha da, tıpkı Millet ve Süleymaniye nüshaları gibi,

«سپاس بی قیاس و منت بی نهایت اول
خدای بی همتایه که . . .»
sözleriyle başlamakta ve

هر که از باد غرور جاه رو کردید از او
یا مقام منزلش چاه عدم یابنده باد :

sözleriyle sona ermektedirler. Bu benze-yişler ve esas itibariyle de, muhteviyatlarının aynı olmaları dolayısıyla, bu nüsha-

²⁴ Bak. *Aynı katalog*, s. 156.

ların, Kemal Paşazâde'nin eserinin onuncu cildinin Mohaç zaferi üzerinde duran kısmının başka istinsahları olduğu hususunda şüphe etmemek lâzımdır.

Kemal Paşazâde'nin eserinin son faslı, ilk bahsin sonunda bulunan fihriste göre, 933/1527 yılında Macaristan'dan dönüldüğü sırada Anadolu'da çıkmış olan isyanlar olmak icab eder.

İstanbul ve Ankara kütüphanelerinde bu kısmın vekayiini ihtiva eden bir yazma mevcut değildir. Bu gün elimizde 935/1529 yılında yazılmış 932 - 933 yılları vekayiini ihtiva eden bir nüsha mevcut olduğuna göre, 941/1534 yılında ölmüş olan büyük üstadın, eserinin isyanlar bahsini yazmaya vakit bulamamış olması da düşünülebilir.

İTALYA'DA ESKİ ESERLERİN VE GÜZEL SANATLARIN KORUNMASI

Türkçeye çeviren: MÜNİF SERAV
Vakıflar Umum Müdürlüğü İdare Meclisi Azası

20 Haziran 1909 tarihinde neşredilen 364 sayılı kanunla İtalya'da eski eserlerin ve güzel sanatların korunması, idaresi ve tamiri teminat altına alınmıştır. Tarihi, arkeolojik, paletnolojik, paleontolojik ve artistik kıymeti haiz olan gayr-i menkûl eserler bu kanun hükümlerine göre restore ve tamir edilmektedir.

Ancak sanatkârları hayatta olan binalarla diğer sanat eserleri ve yapıları elli seneyi geçmeyen eserler ayrı hükümlere tâbidir.

Menkûl eserler arasında *kodlar*, eski el yazıları, matbaacılığın ilk devrelerinde basılmış olan kitaplar, sair matbualar, kıymetli ve nadir mahkûkelerle eski para olarak kıymet taşıyan şeyler de dahildir. Bu eserler ve eşya devlete ait oldukları takdirde başkasına devredilemez ve satılamaz.

Şehir ve nahiyelere, mülkî, askerî, ruhbanî ve emsali müesseselerle, kanunen tanınmış olan, diğer manevî şahsiyetlere ait tarihi eserler ve kıymetli eşya da başkasına devir ve ferağ edilemezler. Fakat Maarif Vekili, yukarıda zikri geçen eserlerle eşyanın devlet veya diğer manevî şahsiyetler lehine devir, ferağ ve intikaline ruhsat verebilir. Yeter ki muhafaza altında buldukları müddetçe bir zarar meydana gelmemiş ve umumun faydalanması imkânı azalmamış olsun.

Medenî Kanununun 408. maddesinde derpiş edilen gayr-i menkûllerle aynı kanununun 414. maddesine göre bu kabilden addedilenler, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Meclisi'nin müsbet mütalâası üzerine vekilin emir ve müsaadesiyle hususî şahıslara da ferağ ve intikal ettirilebilir.

Hükûmet yukardaki iki bentte teemmül edilen ahvalde tercih hakkını kullanabilir. Belediye reisleri, mülhakat muhahas hey'etleri, fabrika meclisleri, köy papasları, kilise başpapasları ve alêumum bütün moral birliklerin müdürleri bu husustaki kanunun tesbit ettiği eşkâl dairesinde, kendi birliklerine teallük eden eşyanın tasdikli bir cetvelini hazırlayıp Maarif Vekâletine vereceklerdir.

Maarif Vekili, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Meclisi'nin mütalâasını aldıktan sonra, yukarda bahsi geçen âsâr ve eşyaya her hangi bir zarar gelmemek üzere, icap eden tedbirleri almakla beraber bu eserlerin icap ettiği takdirde âmme müesseseleri nezdinde muhafaza altına alınmalarını da temin eder. Müstacel ahvalde vekil, Yüksek Meclis'in fikir ve mütalâasını dahi almadan bu eserlerin muhafazası için lüzumlu göreceği tedbirleri alabilir. Bu durumda ilgililer isterlerse Yüksek Meclise müracaat edebilirler.

Vekil Yüksek Meclis'teki mütehasıs komisyonun fikrini aldıktan sonra bahis mevzuu olan âsâr ve eşyanın lüzumlu tamiratını yaptırmak ve onları tahrip olmaktan korumak maksadiyle uygun göreceği tedbirleri alır. Her müessese kendisine aidiyetini iddia ettiği âsârı bizzat muhafaza edecek kudrette bulunduğu takdirde muhafazalarına müteallik masraflar kendisine ait olacaktır.

Hükûmetin hususî bir nizamnâmeyle tesbit edeceği eşkâl dairesinde, üzerinde büyük bir hassasiyetle tevakkuf ettiğini bildireceği eski eser veya güzel sanatlardan birinin sahibi veya basit olarak tasarruf vesikasına istinaden bu eserlere el koyan kimse,

Maarif Vekâletine haber vermeden bu eserler üzerindeki tasarruf hakkını başkasına intikal ettiremez ve bu hakkından vazgeçemez. Hükûmet, bu husustaki kanunun çerçevesi dahilinde tesbit edilecek fiatla bu eski eserleri almak hakkına maliktir. Hükûmet bu hakkı ihbarın yapıldığı tarihten itibaren iki ay içinde kullanmak mecburiyetindedir. Ancak muhtelif eserlerin aynı zamanda teklif edilmiş bulunması ve hükûmetin bunları alabilecek malî kudrette bulunmaması halinde bu müddet dört aya kadar uzatılabilir. Bu eşya menkûl olsun, gayr-ı menkûl olsun tahrip olmak tehlikesine maruz bulunur ve sahibi Maarif Vekâleti tarafından kendisine verilen mühlet zarfında lüzumlu tamirât ve islâhata girişmezse bu eşya kamulaştırılır.

Bu kamulaştırma hakkı, İtalya'da devletten başka belediye ve komünlerle hükmi şahsiyetleri olan ve bu eserleri kültür bakımından ve umumun istifadesine arzetmek gayesiyle muhafaza etmeyi deruhte eden müesseselere de verilmiştir.

Memleket dışına çıkarılacağı ihbar edilen ve yukarıda yazılı sebepler dolayısıyla dört aya temdit edilebilen eseri, hükûmet iki ay içinde satın alabilecektir. Eser veya eserler bu müddet içinde hükûmetin muhafazası altında bulunacak ve bu eserlerin değerini bizzat ihracatçı takdir edecektir. Ancak eserlerde ihracın tecviz edilmeyeceği evsaf bulunur ve hükûmet bu eserleri almak tasavvurunda bulunduğunu bildirirse, ihracatçının teklifi kabul edilmeyerek kıymetin takdiri ihracatçının muvafakatiyle bir bilirkişi hey'etine havale edilir. Bilirkişinin koyduğu kıymet taraflarca kabul edilmez veya ihracatçı kıymet takdirinin bilirkişiye havalesine veyahut eserlerin her hangi bir suretle hükûmetçe iktisabına muvafakat etmezse, memleket dışına çıkarılmamak ve bu husustaki kanun ve nizamname hükümleri dairesinde muhafaza edilmek kayıt ve şartıyla, sahibine iade edilir.

Bilirkişiyi teşkil eden kimseler yarı yarıya Maarif Vekâleti ve ihracatçı

tarafından seçilir. Reylerde müsavaat vuku halinde iki tarafın muvafakatiyle tayin edilecek olan hakem karar verir. İki taraf hakem seçiminde anlaşamadığı takdirde hakemi Temyiz Mahkemesi Reisi seçer.

İtalyan Gümrük kanunlarında bulunan hükümler dışında, yukarıda bildirilen eserlerden birinin ihracı, bu kanunlara bağlı cetvel mucibince, eserlerin kıymeti üzerine konulabilen müterakki bir vergiye tâbidir.

Müterakki vergiye esas teşkil edecek olan kıymet, ihracat bürosunun tetkik ve kontrolünden geçen ihracatçı beyannâmesine göre tesbit edilir. İhtilâf zuhuru halinde kıymet, yukarıda bildirildiği veçhile tayin edilen bir hey'et tarafından takdir olunur. Bilirkişinin bu husustaki kararı kat'i olup hükûmet için olduğu kadar, ihracatçı için de tâbi olunmasını icap ettirir.

Dış memleketlerden idhal edildikleri, nizamname hükümleri dairesinde tanzim edilmiş olması iktiza eden, sertifikayla sabit olan eserlerden ihraç resmi alınmaz.

Yukarıda yazıldığı gibi şehir ve nahiyelere, mülkî, askerî ve ruhbanî gibi müesseselerle kanunen tanınmış olan manevî şahsiyetlere ait tarihî eserler ve kıymetli eşya Maarif Vekâletinin müsaadesi olmadıkça tahrik, tâdil, restore ve tahrip edilemez.

Bu hususta ilgililerce talep edilen ruhsatiye Maarif Vekâleti tarafından verilmediği ahvalde adalete başvurmak hakkı mahfuz tutulmuştur.

Eşhasın tasarrufu altında bulunup Medenî Kanunun 414. maddesi mucibince menkûl mahiyette olan veya muhasas buldukları mahal itibariyle böyle telâkki edilen eserlerde aynı hüküm tatbik olunur.

Âbidelerin veya buna dair olan kanun nazarında âbide hükmünde olan gayr-i menkûllerin buldukları mahallerde yeni inşaat ve tamirât yapıldığı ahvalde, bahis konusu âbidelerin manzarası ve bunlara lüzumlu ışığı ihlâl etmemek maksadiyle yeni inşaatın mesafe ve ölçüleri hükûmet makamları tarafından verilebilir.

Maarif Vekâleti kararıyla hükûmet, memleketin her hangi bir noktasında eski eser araştırmalarında bulunmak üzere hafriyat yapabilir.

Hafriyatın yapıldığı yerin sahibi, bu kazıdan doğacak zarar ve mahrum kalması muhtemel intifadan dolayı, tâviz bedeli almak hakkını haiz olacaktır. Bu tâviz bedelinin sulhan tesbiti mümkün olmadığı takdirde bu bedel, 25 Haziran 1865 tarihli ve 2350 sayılı kanunun 65 ve müteakip maddelerindeki eşkâl dairesinde tesbit edilir.

Hafriyat esnasında ortaya çıkarılacak şeyler devletin malıdır. Bu eşyadan dolayı arazi sahibine dörtte bir hisse veya muadil kıymeti olmak üzere Maarif Vekâletinin tercih ve tensip edeceği tesviye şekli tatbik olunur. Ortaya çıkarılan şeylerin kıymeti yukarıda tafsil edilen şekilde tesbit edilmekte olup bilirkişinin bu husustaki kararı, Meclis-i Âliye müracaat hakkı mahfuz kalmak şartıyla, kat'idir.

Yukarıda bahsedilen tâviz bedeli yerine hükûmet, hafriyatın yapıldığı yerin sahibine meydana çıkarılan eşyanın daha büyük bir hissesini veyahut devletin koleksiyonu için lüzumlu telâkki edildikleri takdirde çıkarılan şeylerin kâffesini de verebilir.

Bundan başka hükûmet lüzum gördüğü takdirde hafriyatın yapıldığı araziyi istimlak edebilir. Hükûmet, tesadüfen veya hafriyat neticesinde meydana çıkan eserleri ve âbideleri korumak icap ettiği veya aynı mintakanın tahdidi ve çıkış yollarının inşası iktiza eylediği ahvalde de araziyi istimlak etmek hakkına maliktir.

Böyle bir istimlakın âmme menfaatine taallük ettiğine dair olan beyan Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Meclisi'nin mütalâası alındıktan sonra, Maarif Vekâletinin teklifi üzerine, 25 Haziran 1865 tarihli ve 2359 sayılı kanunda zikredilen şartlar dairesinde neşredilecek bir kararnâme ile alâkalıların ittilâ'ına vaz'edilebileceği gibi istimlak edilecek yerin kıymeti de aynı kanunun birinci babının dördüncü faslındaki usul ile teşbit edilir,

Hafriyat neticesinde meydana çıkarılacağı tahmin olunan arkeolojik değerdeki şeylerin kıymetinde toprağın kıymeti hesap edilmez.

Maarif Vekâleti hususî şahıslara ve müesseselere arkeolojik araştırmalar yapma ruhsatiyesi verebilir. Yeter ki, hükûmet memurlarının nezaretine tâbi ve hükûmetin ilgili dairesi tarafından ilmin yararına olmak üzere konulacak kaedelerci riayet edilmiş olsun.

Maarif Vekâletinin seçeceği şekle göre meydana çıkarılacak şeylerin yarısı veya yarısının kıymeti hususî şahıslara veya müesseselere verilecektir.

Eşyanın kıymeti on beşinci maddedeki usule göre takdir edilecektir. İşbu maddenin birinci kısmındaki ahkâma riayet edilmediği ahvalde ruhsatiye derhal geri alınacaktır. Hükûmet, teşebbüste veya hafriyat çalışmalarının tâkibinde hususî şahısların ve müesseselerin yerine kaim olmak istediği zaman da ruhsatiyeyi geri alabilir, ancak bu takdirde, ruhsatiyenin geri alınması anında meydana çıkmış bulunacak olan şeylere yukarıda gösterilen nisbet dahilindeki iştiraklerine hâlel gelmeden onlar tarafından yapılmış olan hafriyat masraflarını kendilerine ödemeğe mecbur olacaktır.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Meclisi'nin muvafakat ve muatabakatiyle Maarif Vekâleti, hafriyat neticesinde meydana çıkan şeylerin, bir müzeye sahip olan kasaba ve nahiyelerde bulundularsa bu yer müzesinin malı olarak kalmalarına muvafakat edebilecektir.

Hafriyat neticesinde meydana çıkan şeylerle âbide bakâyâsından faydalanan kimse veya bunların vazıu'l-yedi olan şahıslar ilgili makama derhal durumu anlatarak bu makam tarafından muayene edilinceye kadar muhafazalarına itina etmeğe ve buldukları hali de aynen ibka eylemeğe mecburdurlar. Muhafazalarının başka suretle temini icabettiği ahvalde, yukarıda bildirilen ilgili hükûmet makamları tarafından muayene edilinceye kadar, bu eşya ve âsarı meydana çıkararak kimse daha iyi korunabilecekleri bir yere nakil edilecektir,

Maarif Vekili bu eserleri, ihbarın vukubulduğu tarihten itibaren otuz gün içinde tetkik ettirecektir.

Bu suretle hafriyat neticesinde meydana çıkacak olan âsâr ve eşyanın yarısı veya Maarif Vekâletinin tesbit edeceği şekle göre, bu eserleri meydana çıkaran kimsenin Medenî Kanun hükümleri dairesinde hafriyatın yapıldığı arazi sahibine karşı olan hakları mahfuz kalmak kaydı ve şartlarıyla, bunların kıymeti arazi sahibine verilir.

Yabancı enstitü veya tebaasına verilen ruhsatiyeye istinaden yapılan hafriyatta meydana çıkan veya bunlar tarafından ruhsatsız olarak elde edilen eşya bahis mevzuu olduğu ahvalde de hükûmete aynı hak terettüp etmekte olup bu cenebi tebaa veya enstitüsüne yukarıda izah edildiği veçhile eşya ve âsârın bir kısmı verilir. Ancak bu eşya ve âsârın bir kısmı arkeolojik kıymeti haiz oldukları takdirde harice çıkarılmayarak umumun istifadesine arz edilmek üzere İtalya'da alakolunur.

Devletin malı olan tarihî ve arkeolojik eserlerin taklit ve istinsah edilmesi ayrı bir nizamnâmeyle tâbidir.

İtalya'nın galeri ve müzelerine girenlerin ödedikleri giriş resmi tamamen ait buldukları enstitülere verilir. Varidâtı yirmi bin lireti geçen enstitülerin artık hibe ve yardım namı altında tahsisâtı olmayacak ve bu fonlar münhasıran daha az varidâtı ve hasilâtı olan enstitülere ait bulunacaktır.

Malî yıl sonunda müzeler, galeriler, eski eserler ve âbideler için yapılan hafriyat gibi duhuliyeye resmiyle karşılanacak olan masraflar faslında kalacak paralar tahsisâtı artığı olarak muhafaza edilecektir.

Kanun hilâfına olarak yapılan devir ve satışlar kendiliğinden hükümsüz addedilebilir.

Kanun hükümlerine aykırı hareketle bulunan müesseselerin müdür ve memurları 200 lireden 10000 lireye kadar para cezasıyla cezalandırılır.

Haber vermeden mülkiyeti başkasına nakleden veya tasarruftan vazgeçen kim-

se de 500 lireden 10000 lireye kadar para cezasıyla cezalandırılır.

Elden çıkarılan ve eserleri bulunmadığı cihetle memleket dışına çıkarılmış telâkki edilen eserler ve tarihî kıymeti haiz eşya için kanuna muhalefette bulunmuş olan kimse, eşyanın kıymetine muadil bir tazminat ödemeğe mecburdur.

Eserler gümrüğe ibraz edilmediği veya sahte beyannâme tanzim edildiği veyahut gizlendiği veya farkına varılmıyacak derecede başka şeyler arasına karıştırıldığı takdirde kaçak addedilerek gümrük kanununun 97, 107, 109 ve 110. maddeleri hükümlerine göre cezaya tâbi tutulur ve eserler devlet lehine müsadere edilir. Bu gizlenme veya karıştırma neticesinde eser kısmen veya tamamen tâmir edilemeyecek derecede bir zarara uğrarsa eserin kıymeti nisbetinde bir para cezası da hükmedilir.

Maarif Vekâleti tarafından vâki davet üzerine, dokuz aya temdit edilebilen, üç aylık müddet zarfında nezdinde mevcut âsârın bir listesini ibraz etmeyen veya hakikate uygun olmayan bir ihbarda bulunan müessese müdürü birinci defa 200 lireden 10000 lireye ve ikinci defa 1000 lireden 10000 lireye kadar para cezasına çarptırılır. Hakikata aykırı beyanda bulunduğundan haberdâr olan alıcı da 500 lireden 10000 lireye kadar para cezasına mahkûm olur.

Devletin malı olan şeyler:

Umumun alâkasını celbeden devletin tasarrufu altındaki menkûl ve gayr-i menkûl şeyler başka vekâletlere tâbi daireler tarafından idare edilmiş olsalar bile, bunların muhafazası Maarif Vekâletine aittir. Maarif Vekâleti nezaret ve murakabesini Yüksek İhtisas Meclisinin emri altında olmak üzere eski eserler ve güzel sanatlar mütahassis büroları vasıtasıyla yapar.

Bu eserlerin tamamını kısmen veya kâmilten tehlikeye koyacak derecede, bunlarda tahribât görüldüğü takdirde ilgili âmir derhal keyfiyetten Maarif Vekâletini haberdar etmekle beraber yapılması gereken tamirât ve saireye ait projeleri de

tevdî eder. Maarif Vekâleti ilgili daire âmirinin teklifi üzerine karar verir. Başka vekâlet veya idarelerin emaneten muhafazaları altında bulundurulmuş âsâr ve eşyaya taallûku halinde Maarif Vekâleti ilgili dairece muktazî tamirât ve sairinin yapılması için tasvîp edilen projeyi bunlara tebliğ eder.

Müstacel ahvalde zuhuru melhuz anî bir tehlikeyi önlemek gayesiyle ilgili daire ve eserlerde yapılması icap eden tamirât ve inşaata başlamakla beraber Maarif Vekâletini de keyfiyetten haberdar eder.

Hükûmet daireleri kendi idareleri altında bulunan eserlerde tamirât, islâhat veya buna mümasil amelîyelerde bulunacakları zaman Maarif Vekâletine keyfiyeti bildirmekle beraber projeleri ilgili daireye göndereceklerdir.

Maarif Vekâleti yapılması düşünülen tamirât ve inşaat esere zararlı veya eserin karakterini değiştirir mahiyette olacağına hükmederse bu tamirât ve islâhatın yapılması hususunda talep edilen müsaadeyi ve yenileri yapılmak üzere projeleri ilgili daireye iade eder.

Restore edilmesi lâzım gelen eserler hakkında da aynı muamele cereyan eder. İlgili daire âmirinin teklifi üzerine Maarif Vekâleti çok mühim ahvalde âbidelerin ve eski eserlerin korunması komisyonuyla Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Meclisi'nin mütalâasını aldıktan sonra hükûmet dairelerinin muhafaza edemeyecekleri veya etmek istemedikleri, devletin malı olan, menkûl şeylerin idaresini tevdi edeceği hükûmet enstitüsünü tâyin edecektir.

Hükûmet müze ve galerilerinde bulunan eşyanın, devlet patrimonasının idaresine müteallik umumî hükümlerle bu hususta neşredilen ve buna dair olan diğer ahkâm dairesinde muntazam bir defteri tutulur.

Enstitü şeflerinin şahsî mes'uliyetleri altında bulunan bu eşyanın muhafazasını temin maksadiyle muhassas buldukları mahalde tesbit edilmeleri iktiza eder.

Maddî imkânların müsaadesi ve buna

ait malûmatın hakikate uygunluğu nisbetinde her tablonun âbide ve heykelin veya diğer şeylerin menşelerinde temsil ettiği mevzuun ve bunun ait olduğu asırla mümkünse yapanın isminin zikri lâzım gelir.

Âsâr-ı atıkaya ait eşya ile diğer buna mümasil eşya gruplarının mahiyetini, hangi asıra ait olduklarını ve bu meyanda çıkarıldıkları mahalli, bu eşyanın tarihî kıymetlerini tebarüz ettiren diğer malûmatı ziyaretçiye aksettiren etiketler yapılandırılır.

Vekâletin müsaadesi olmadan bu eserlerin toplanma işinde büyük masrafları icabettiren değişiklik ve yenilikler yapılamaz. Büyük ehemmiyeti haiz hususlarda Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Konseyi'nin mütalâası alınır. Her hal ve kârda, bu hususda yeni kabul edilecek nizamlarda eşyanın numaralanma tarzı değiştirilmeyecektir. Bunda bir değişiklik yapılması kat'î surette lâzımlı olduğu takdirde yeni numarayı birlikte eski numara da kayıt edilir. Boyalı eserlerin restore edilmesi iktiza ettiği ahvalde, müstacel ahval ve alclâde tamirât hariç olmak üzere vekâletin müsaadesi ve Yüksek İhtisas Komisyonunun mütalâası alınır.

Mermerden olsun, tunçtan, tahtadan veya başka her hangi bir maddeden kabartma suretiyle yapılmış bulunsun, devlete ait eski eserlerin asıllarından alçıyla kopya çıkarmak kat'î surette memnûdur. Normal olarak kopyalar devlet enstitülerinde csasen mevcut olan alçılardan elde edilmelidir. Ancak eser alçıya alınırken iyi yapılmadığı veya orijinalin haiz bulunduğu şartlar imkân vermediği takdirde mevcut memnu'iyet hilâfına olarak istisnaen doğrudan doğruya aslından kopyalar istinsahı caizdir. Bu takdirde Yüksek İhtisas Komisyonunun mütalâası alındıktan sonra Maarif Vekâleti tarafından müsaade verilir.

Müsaade talebi elli santim pullu bir istida ile yapılır. İstida daire âmirine hitaben verilecek ve dilekçinin adını, soyadını, yapmak istediği işi, bunu ne tarzda yapmak istediğini ihtiva edecektir. Di-

lekçinin bu ameliyeyi yapmağa salâhiyetli olmadığına kanaat hasıl olursa, istidayı reddetmek veya yapılması düşünülen ameliyenin icra tarzında değişiklik vücûde getirmek daire âmirinin salâhiyeti dahilindedir. İstida üzerine daire âmiri, yapılması istenilen ameliye için muayyen bir mehil içinde intacını zikrederek ruhsatiyeyi verir. Ancak bu ruhsatiye ve mehil yalnız bu işe münhasır olup, başka husus için kullanılmayacağı gibi tayin ve tesbit edilen mühlet içinde ruhsatiyeye mevzu teşkil eden ameliye bitmediği takdirde mehil uzatılmayarak dilekçinin faaliyeti tatil edilir. Yalnız bu tehir mühim bir sebepten doğuyorsa, daire âmiri mühleti bir müddet daha uzatabilir.

Daire âmiri veya enstitü müdürlüğünce alçıyla kopyasının alınmasından evvel eserin ne halde bulunduğunu etraflı bir surette izah eden rapor hazırlanır ve bu rapor kopyası yapılacak olan zat tarafından da imzalanır.

Bu ameliye alâkadar daire âmirinin şahsî mes'uliyet ve nezareti altında yapılır. Kopyayı yapacak olan zat alçı ameliyesine başlamadan evvel eserin arzettiği ehemmiyete göre daire âmirliğince tayin edilecek teminat akçesini mevduat ve ikrazat sandığına yatıracaktır.

Esere bir zarar arız olduğu takdirde alâkadar, teminâtın bir kısmını veya tamamını kaybeder. Daire âmirliğinin bu hususda alacağı tedbire karşı tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde Maarif Vekâletine itiraz edilir. Maarif Vekâleti vâki itiraz üzerine meseleyi tetkik ettikten ve Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Meclisi'nin mütalâasını aldıktan sonra karar verir.

Boyalı resimlerin, heykellerin ve fotoğrafa ait eserlerin kopyasını almak için müsaade isteğinde bulunan kimse Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi Âmirliğine veya selâhiyet sahibi müdüre elli santim pullu dilekçeyle müracaat etmek mecburiyetindedir.

Dilekçi bu istidasında adını, soy adını, doğduğu yeri ve ikametgâh adresini, bundan başka kopye etmek istediği eseri kaydeder.

Bu istekte bulunan kimsenin hüviyeti kâfi derecede tevsik edilmemiş bulunursa bu takdirde kendi dilekçesine bir akademi riyasetinden veya İtalyan, yahut ecnebi bir güzel sanatlar enstitüsü müdürlüğünden alacağı vesikayı rabtetmeğe mecburdur.

Maahaza ilk defa olarak suret alma müsaadesi verilen şahsın ehliyeti etrafında bir şüphe izhar edildiği ahvalde, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi Âmirliği başlanmış olan şeyi Güzel Sanatlar Enstitüsü veya Akademisi tarafından seçilen üç profesörün tetkikine tevdi eder. Bu heyet ruhsatiye verilmiş olan şahsın eseri kopya etmeğe devam etmesi veya etmemesi icap edeceği hususlarından biri hakkında itirazı kabil olmamak üzere karar verir.

Eski Eserler Dairesi Âmirliği ve Müdüriyeti kendi şahsî mes'uliyetleri altında kopya edenlerin ilgili resmî enstitüler nezdindeki çalışmalarını zabt u rabt altına alacak tedbirleri ittihaz ederler.

Nizam ve intizamı ve enstitülerin zabt u rabtını bozan veya Eski Eserler Dairesi Âmirliği veya Müdürlüğü tarafından alınan tedbirleri ihlâl eden kimsenin elindeki ruhsatiye istirdat edilir ve tekerrürü halinde badema devletin resmî enstitülerinde kopyalar çıkarmasına müsaade edilmez.

Müstesna ahval hariç Eski Eserler Dairesi Âmirliğinin veya Müdürlüğünün şahsî mes'uliyeti altında olmak üzere kopya etmek maksat ve gayesiyle bir kadronun aslî ve bir heykelin mevzu bulunduğu yerden uzaklaştırılması caiz değildir.

Devlete ait ve hükûmetin sanayi enstitülerinde muhafaza edilmekte olan eserlerin fotoğraf yoluyla kopyalarını almak isteyen kimse Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi Reis veya Müdürüne istida ile müracaat eder. Küçük eb'addaki el fotoğraf makineleriyle alınacak kopyalar için, şifahî müracaat üzerinc, alâkadar enstitü memurluğunca müsaade edilir.

Umumun nazarına açıkta arz ve teşhir edilen gayr-ı menkûl veya menkûl şeylerin fotoğraflarının alınması herkes için serbesttir.

Bu husus hakkında vukubulan talepler aynı zamanda gelir veya bunlar nazik veyahut harap olmağa müsait şeylere müteallik bulunursa enstitü müdürü kendisine emanet edilen arkeolojik veya artistik şeylerle enstitünün dahilî nizam ve intizamını teminen hangiler hakkında müsaade vereceğine veya hangilerinin reddedileceğine serbestçe hükmeder.

Fotoğrafının alınmasına müsaade edilen her eser veya eserler gurubu için bir sıra tayin edilecektir.

Sıranın tayininde istida tarihi nazarı itibara alınmakla beraber fotoğrafı ticarî gayelerle değil, etüd için aldığı veya ticarî gayelerle aldığı sabit olmakla beraber resmi alanın ismini muhtevi ve umumun kültürüne arzedilen İtalya'daki mecmuaların birinde münteşir olmasından dolayı kendisine terettüp edecek haklardan feragat ettiğini beyan eden kimseler tercih edilir.

Kendilerine ruhsatiye verilmiş fotoğrafçılar, aldıkları fotoğrafların devlet tarafından yapılan neşriyatta kullanılmış olmalarından dolayı her ne sebeble olursa olsun bir tâviz bedeli istememeğe mecburdur. Kâğıt üzerine pozitif kopyaların basılmasına yaramayan vasıtalarla alınan fotoğraflar için vekâlete istida ile müracaat edilir ve vekâlet bu husus için zaman zaman hususî şartlar tesbit eder.

Muhtelif şeylerin veya ruhsatiye verilen sayının fevkinde bir miktarda fotoğraf alınmasının önüne geçmek maksadıyla veya fotoğrafları alınacak şeylerin hasara uğratılmaması için şiddetli bir nezaret servisi ihdas edilir.

Bu hususlara aykırı harekette bulunan kimse derhal nefyedilmekle beraber fotoğrafçının tâbi bulunduğu firmanın bütün artistik enstitülerle kazı yerlerinde millî veya devlet tarafından muhafaza altında bulundurulan bütün âbidelerde resim almasına mümanaat edilir.

Manevî şahsiyetler hakkında hususî surette tayin edilen ahval ve hususî şahıslara ait olan hafriyattan elde edilen eşya ile ihraç edilmek üzere ibraz edilen eserler üzerindeki hissenin iktisabı hususundaki ahkâm hariç olmak üzere, dev-

lete satılmak üzere kendi malı olan bu gibi eserleri teklif etmek isteyen kimse, ilgili daire âmirlîği kanalıyla Maarif Vekâletine bir istida ile müracaata mecburdur.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi âmiri bu husustaki mütalâasını da eklemek suretiyle istidayı vekâlete gönderir.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Daireleri âmirleri ile müze ve galeriler müdürlerine, daha evvel verilmiş olan fonlardan sarf edilmek üzere bin lirete kadar menkûl eserler satın almak hakkı verilmiştir. Bin lireden iki bin lirete kadar olan mübayaat için vekâletin müsaadesi lâzımdır.

Devlet müze ve galerilerine hediye edilen sanat eserleri hakkındaki muameleye başlamadan evvel, Maarif Vekâleti birinci derecede chemmiyeti haiz olmayan eserler müstesna olmak üzere, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Komisyonunun mütalâasını istihlal eder.

Komünlere, belediyelere, hayır işleri müesseselerine, fabrikalara, her ne mahiyette olursa olsun ruhanî müesseselere ve kanunen tanınmış olan her türlü manevî şahsiyetlere ait olan eserler Maarif Vekâletinin himaye ve nezaretine tabidir.

Yukarıda zikredilen manevî şahsiyetlere ait menkûl veya gayr-i menkûl eserler bu manevî şahsiyetler müdürlerine valiler tarafından yapılacak tebligat üzerine hususî deftere kayıt ve tescil edilirler.

Bu manevî şahsiyetlerin idarecileri üç ay zarfında bu eserlerin defterlerini ibraz ettikleri veya kanunun bahşettiği hakka istinaden bu müddetin dokuz aya temdidi talebinde bulunmadıkları veyahut hakikate aykırı defterler ibraz ettikleri takdirde vali, mes'ulleri hakkında adlî takibatla bulunulması için, keyfiyeti Cumhuriyet Müddei Umumiliğine tevdi eder. Mühletin uzatılması talebinde bulunulduğu takdirde Maarif Vekili vâlinin ve dairesi âmirinin mütalâasını aldıktan sonra karar verir.

Kiliselerle diğer mukaddes mahallerdeki eski eserler ve sanat eserleri muayyen olan saatlerde herkes için serbestçe görülebilecek yerlerde bulunur.

Maarif, Dahiliye, Adliye ve Meza-

hip vekâletleri, kiliselerle mümasil mukaddes binalarda bulunan müstesna değerdeki eser ve eşya hakkında, bu müesseselerin arz ettikleri hususiyet dolayısıyla halkın ziyaret hakkını takyit yolunda bazı muhafaza tedbirleri alırlar.

Bu müesseselere ait olan eserler ve eşya tahsis edildikleri yerde muhafazalarını sağlamak maksadıyla, ilgili daire âmirliğince münasip görülecek tarzda tesbit edilmiş bulunur.

İlgili daire âmirliğinin müsaadesi istihsal edilmedikçe bu eserlerden ve eşyadan hiç bir şey bulunduğu yerden kaldırılamaz. Daha mühim ahvalde daire âmiri vekâletin müsaadesini alarak eserlerin yerlerini değiştirir.

Bu eserlerin muhafaza edilmekte buldukları binanın harap olması veya anî bir tehlike arz etmesi veya binanın restore edilmesi dolayısıyla muvakkat bir yer değiştirme bahis mevzuu olduğu ahvalde daire âmiri bizzat veya muhafaza eden müessese veya eserin sahibiyle müştereken en uygun telâkki edilen devlete ait bir enstitüde envantere muvakkaten kayıt ve vaz'ederler, daire âmiri müteakiben keyfiyeti derhal Maarif Vekâletine bildirir.

Daha ağır ve tehîr kabul etmez âcil ahvalde müessese keyfiyeti derhal Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi âmirine bildirmekle beraber doğrudan doğruya eserin nakline teşebbüs edebilir.

Sanat sergilerine iştirak gayesine mâtul olmak üzere yerlerinin değiştirilmesi istenilen eserler için daha evvel Maarif Vekâletine istida ile müracaat etmek icap eder. Bu istidalar eserin nakli düşünülen tarihten en aşağı iki ay evvel Maarif Vekâletine verilmiş bulunmalıdır.

Vekâlet istidayı aldıktan sonra ilgili salâhiyetdar dairenin ve icabı halinde belediye mülhakât komisyonuyla Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Meclisi'nin reyini de alarak eserin yerinin değiştirilmesine ve nakline muvafakatini bildirir. Bundan başka vekâlet bir teminat akçesine ve eseri her türlü zarardan vikaye etmek için lüzumlu göreceği şartlara tâbi tutabilir.

Eserin yerinin değiştirilmesi, nakli ve yeni yerine vaz'ı daima selâhiyetdar daire âmirliğinin nezareti altında yapılmıştır.

Vekâletin müsaadesi alınmadan bu şerait haricinde ve yukarıda yazılı usule muhalif olarak eserlerin yerlerini değiştiren şahıslar hakkında Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi âmiri bu halin vukuuna muttali olur olmaz, bir zabıt varakası tanzim ve kanunî takibatta bulunmak üzere Cumhuriyet Müddetçümesine tevdi eder.

Tanzim edilecek zabıt varakasının bir sureti Maarif Vekâletine verilecek ve idarî takibatta bulunmak üzere Maarif Vekâleti, bu zabıt varakasını kanun hilâfına hareket etmiş olan müessesenin tâbi bulunduğu vekâlete gönderir. İlgili dairenin mütalâasını aldıktan sonra Maarif Vekâleti bu gibi âsâr ve eşyanın muvakkaten muhafaza altına alınmaları için aşağıdaki ahvalde bizzat naklini yapabilir.

A - Bu eser ve eşyanın sahibi bulunan müessese tarafından tamamen terk edilmiş bulunması veya bunların aynı müessese tarafından muhafazalarının gayri mümkün olması veya ihmâl veya başka sebeb dolayısıyla kaybolmalarının veya tahrip edilmiş bulunmalarının çekişilmez bir hal alması;

B - Tahrip dolayısıyla bu eser ve eşyanın uzun süren bir tamir ve restorasyon işine devam etmenin imkânsızlığı bunların muvakkaten naklini icap ettirir.

İlgili daire âmirinin teklifi yüksek ihtisas komisyonunun mütalâasına arz edilecek ve bu komisyon âsâr ve eşyanın muhafaza edilmek üzere nakledilecekleri devlet enstitüsü ve mümkünse kaldırma işinin devam müddeti hakkında karar verir.

Âsâr ve eşyanın muhafazalarında takip edilecek sırada, nakli lâzım gelen eşya kusurlu bulunduğu veya kâfi derecede emniyet arz ettiği takdirde eski eserlerle sanat eserleri tercih olunur. Bundan sonra sırada kasabadaki eserler ve nihayet aynı devre veya aynı medeniyete veyahut mümasil devre ve medeniyete ait olan eserler gelir.

Eserlerin yerlerinden kaldırılmasına ait muameleden dolayı zabıt varakası tanzim edilerek bu zabıt Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi âmiri ve eserlerin sahibi olması lâzım gelen müessese mümessili tarafından imza edilir. Bu zabıtın bir nüshası eserlerin ait bulunduğu müesseseye ve bir nüshası Maarif Vekâletine verilir.

İşbu varakasinda eserin teferruatlı bir izahıyla fotoğrafisi, ölçüsü ve hülâsa teşhise yarayan diğer hususâtı kaydedilir. Bundan başka bu yer değiştirmenin muvakkat olduğu ve evvelden tesbit edilmiş bulunduğu takdirde müddeti de ilâve edilir. Bu zabıt varakasının bir sureti de eseri muvakkaten muhafazası altında bulunduracak olan enstitüye verilir. Müstacel ahvalde vekâlet yüksek konseyin mütalâasını almadan evvel eserin yerinden kaldırılmasına müsaade edebilir.

Bu hususlar için yapılacak zabıt varakalarında ilgili dairenin, eserin mecburen kaldırılmış olmasından dolayı, Yüksek Meclis nezdinde itirazda bulunmak hakkını haiz bulunduğu ayrıca kaydedilir. Yer değiştirme ve ayrı yerlere vaz' ve talik etme işleri için bir müddet tayin edilmekte bulunduğundan bu müddet, yer değiştirmenin icap ettiği ahval ve şerait devam ettiği takdirde Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi âmirinin teklifi üzerine vekâletçe temdit edilebilir.

Yukarıda yazılı olduğu şekilde kaldırılan ve başka yerlere vaz' edilen eserlerin buldukları yerde kalacakları müddet tayin edilmediği takdirde, âtiyen eserin tamamıyet ve emniyetini sağlayacak devamlı ve esaslı tedbirler aldığı isbat edecek olan sahibine talep üzerine iade ve teslim edilir.

Bunun için muayyen bir müddet tesbit edilmiş ise bu müddetin hitamında Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi âmirinin teklifi eserin alâkadar müesseseye teslimi için kâfi gelecektir.

İadesine müsaade verildikten sonra eserin nakil ve muhafaza altına alınmış bulunduğu enstitüyü Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi âmirliği bir makbuz vermek suretiyle her türlü mes'uliyetten beri eylediğini beyan veya ihtirazî kayıtlar dermeyan eder.

Eserin sahibi tarafından nakli hakkında tâkip edilen usul dairesinde iki nüsha zabıt varakası tanzim edilerek bu zabıtlardan bir nüsha Maarif Vekâletine verilir.

Eserin yerinden kaldırılması, nakli ve yeni yerine vaz'ı hakkında yapılan masraflar için bu kanun ve buna ait nizam-nâme hükümleri tatbik olunur.

İnşaat ve Restore işleri :

Eserlerin sahipleri kendi eserlerinde restorasyon veya başka her hangi bir inşa ameliyesi yapmak istedikleri takdirde, yapacakları işin projesini istida ile birlikte, Maarif Vekâletinin ruhsatını istihsal etmek üzere, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi âmirliğine tevdi ederler.

Maarif Vekâleti, yapılması düşünülen restorasyon işlerinin veya inşaatın eserlere zararlı olduklarına veya eserlerin karakter veya kıymetini tenzil ettiklerine kanaat getirdiği takdirde istenilen ruhsatiyeyi reddedebilir. Bu işler için hazırlanıp alâkadarlar tarafından tasdik edilmek üzere verilen projeleri Maarif Vekâleti kısmen veya tamamen red veya hut Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi başkanlığınca tanzim edilecek yenileriyle ikame edebilir.

Müstacel ahvalde alâkadar müesseseler, ani bir tehlikeyi önlemek üzere zarurî inşaatı yaptırabilirlerse de artistik karakterde restorasyon asla caiz değildir. Meğer ki, keyfiyet salâhiyetdar başkanlığa ihbar edilmiş olsun.

Bu ahval müstesna olmak üzere, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi başkanları müessese tarafından doğrudan doğruya inşaat ve restorasyonlar yapıldığını haber alınca, keyfiyeti zabıt varakasıyla tesbit ederler. Kanunî tâkibatta bulunmak üzere bu zabıtın bir sureti 20 Haziran 1909 tarihli ve 3640 No.lı kanunun 31 ve 34. maddeleri hükümlerine tevfiқан Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi başkanlığına ve umum müdürlüğe, bir diğer sureti de Maarif Vekâletine verilir. Bu vekâlet de bir sureti idarî takibatta bulunmak üzere müsaadesiz inşaata kalkışan müessesenin tâbi olduğu vekâlete verir.

Eserde tahribat âsârı veya lüzumlu tedbirler almayı icap ettiren başka bir hal müşahede edildiği takdirde Eski Eserler ve Güzel Sanatlar reisi veya teslim eden veyahut eserin sahibi olan müessesenin talebi üzerine veya bizzat kendi teşebbüsüyle restorasyon için lüzumlu olan projeyi tanzim eder. Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi başkanı projeyi ve masrafa ait tahsisat hakkındaki teklifleri Maarif Vekâletine gönderir. Bundan başka tesbit edilmiş olan zarardan ve teklif edilmiş olan tedbirlerden vâliyi, defterdarlığı veya müessesenin tâbi olduğu başka makâmı haberdar eder.

Çok mühim ahvalde Maarif Vekâleti, projeyi tasdik etmeden evvel Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Konseyi'nin mütalâasını alır. Proje tasdik edilince vekâlet inşaatı yapmak hakkını haizdir.

Müessesenin itirazı takdirinde vekâlet Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Meclisi'nin mütalâasını alır. Bu hususdaki masârifin kısmen veya tamamen müessese tarafından deruhte edilmesi iktiza eylediğinden ve müessese kabulden imtina ettiği takdirde, vekâlet yüksek meclisin mütalâasını aldıktan sonra müesseseyi inşaatı kat'î bir müddet içinde başlamağa davet eder.

Inşaatın bizzat vekâlet tarafından yapılmasını ve buna ait masrafların kısmen veya tamamen eserin mutasarrıfının uhdesine raci olacağına dair olan kararname Maarif Vekâletinin teklifi üzerine neşredilir.

Devlet Şûrasına müracaat müddeti tebliğ tarihinden itibaren başlar.

Kanunun ikinci maddesinin cevaz verdiği intikaller için eserin intikalini yaptırmak isteyen müessese, Maarif Vekâletine bir dilekçeyle müracaat etmeğe mecburdur. Hükûmet müesseselerinin bahis mevzuu oldukları ahvalde Maarif Vekâletine resmî kanaldan bir talepte bulunmak kâfidir. Aynı vekâletin emaneten idare ettiği eserler bahis mevzuu ise, Güzel Sanatlar Dairesi riyasetinin mucip sebepli teklifi kifâyet edecektir.

Dilekçe, talepnâme veya teklifnâmeye şunların rabtedilmesi iktiza eder:

A - İntikal ettirilecek olan eserin vasfını bildiren bir rapor, eserler menkûl şeylerden madut ise birer fotoğrafları da rabtedilmekle beraber buna ebadiyle diğer lüzumlu izahat ilâve edilir. Gayr-ı menkûl şeylerden ise bu takdirde ctraflı plânları, kadastroya ait vesaik suretlerinin ve sairenin rabtı icap eder. Menkul eserler devletin yed-i emanetinde bulunuyorsa bu takdirde tescil numaraları ve sair hususları yazılır.

B - Satın almak isteyen müessesenin bu hususdaki isteğini ve iktisabın şartlarını bildiren bir taahhüdname, ancak Maarif Vekâletinin müsaadesi gelinceye kadar bu varaka kat'î bir taahhüdü tazammun etmez.

C - Bir manevî şahsiyet bahis mevzuu olduğu takdirde müessesc kadroları, statü veya nizamnâmeleri ctrafında izahat verilir.

İntikal dilekçesi talepnâme ve teklifnâme Maarif Vekâleti tarafından merbutatıyla birlikte, ilgili Eski Eserler Dairesi başkanlığına gönderilerek bu hususdaki mütalâası alınır. Meğerki, bu vekâletin emaneti altında bulunan ve Eski Eserler Dairesi reisliği tarafından teklif edilen şeyler bahis mevzuu olsun. Âbidelerle, eski eserlerin ve güzel sanatların muhafazası hususunda Maarif Vekâleti Yüksek İhtisas Komisyonunun mütalâasını alır. Bu suretle Eski Eserler Dairesi reisiyle Yüksek İhtisas Komisyonu düşünülen intikal muamelesinden dolayı eserlerin muhafazasında bir zarar arız olup olmadığı ve umumun istifadesine hâlel gelip gelmediğini bildirmeye mecburdurlar. Yukarıda zikri geçen intikal muamelesi muhtelif şehirlerde bulunan eserlere taallük ettiği takdirde memleket farkı sebebiyle Yüksek İhtisas Komisyonuyla Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisinin mütalâası alınır. Muhtelif tabiatta eserler bahis mevzuu olduğu takdirde ilgili bütün eski eserler daireleri reislerinin fikri sorulur.

Maarif Vekâleti, Eski Eserler Dairesi reisiyle Yüksek İhtisas Komisyonunun fikrini aldıktan sonra Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Komisyonunun fikrine müracaat eder.

Bu komisyon intikal lehine mütalâa serdederse Maarif Vekâleti bu hususu alâ-kadar müesseselere bildirir ve aynı zamanda her hangi bir muameleye teşebbüs etmelerini men'eder, keyfiyeti müessesenin tâbi bulunduğu vekâlete de bildirir. Yüksek komisyon lehde mütalâa beyan ederse Maarif Vekâleti intikal muamelesine muvafakat edebilir. Meğerki, hükmî şahsiyeti taallûk etmiş olsun. Bu takdirin intikal yaptıran müesseseyle iktisap eden, müessesenin tâbi bulunduğu vekâletlerin kanun şekilleri dairesinde müsaadesiyle intikal muamelesi yapılır. Muamelenin muteber olması için bir kararname kifayet ettiği takdirde bu kararnameyi Maarif Vekâleti de imza eder. Kararnâme şu ibareyi taşır : “*Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Komisyonunun intikal lehindeki mütalâası tasdik olunur*”

Bir hükümet kararnâmesi istendiği zaman Maarif Vekâleti tarafından da imza edilecek ve yukarıdaki formülü taşıyacaktır.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Daireleri reisleri bu hükümlere aykırı hareketlerin vukuu veya burada bahis mevzuu olan müesseselere ait eserler arasında bir noksanlık müşahede ettikleri takdirde keyfiyeti bir zabıt varakasıyla tesbit ederek bunların bir nüshası 20 Haziran 1909 tarihli ve 364 No.lı kanunun 29,30 ve 32. maddeleri hükümleri mucibince kanunî takibatta bulunmak üzere Cumhuriyet Müddeiumumiliğine tevdi ederler. Bu zabıt varakasının bir nüshası da idarî takibatta bulunmak üzere Maarif Vekâleti tarafından müessesenin tâbi olduğu vekâlete verilir.

Şahsiyet-i hükmiye mahiyetindeki müesseselerin muhafaza ve himayelerine memur olan makamlar, 20 Haziran 1909 tarihli ve 364 No. lı kanun hükümleriyle 30 Ocak 1913 tarihli ve 363 No.lı nizam-nâme hükümlerine riayeti sağladılar. Bu tedbirlerden milletin tarihî, artistik ve arkeolojik patrimuanını ilgilendiren başka her türlü muamelelerden, şehrin valisi vasıtasıyla Maarif Vekâletiyle müessesenin tâbi olduğu vekâlete malûmat verirler.

Devlet daireleriyle hükmî şahsiyetler,

kiralamak istedikleri veya kendilerine ait veyahut kendi tasarrufları altında bulunan gayri menküllerin iyi bir şekilde muhafazalarını temin sadedinde alınması iktiza eden tedbirleri tayin etmesi için bunları Maarif Vekâletine ihbar etmeğe mecburdurlar. Her halde bu binaları âbidelerin şerefine uymayan veya onların muhafaza ve tamamıyetleri için tehlikeli olan hususlarda istimal etmek caiz değildir. Yukarda zikredilen müesseseler ve idareler vekâletin bütün evamirini tamamen tatbik ederler ve yangınlara, zararlılara ve felâketlere karşı bütün şiddetli tedbirleri alırlar.

Hafriyat esnasında veya tesadüfen meydana çıkarılan eserler

Hafriyat ve Müzeler Dairesi reisi kendi daire selâhiyeti dahilindeki mıntukada vukubulan her türlü hafriyatın iyi bir şekilde yapılmasından mes'uldür. Reis, bu hafriyatın tamamen ilmî şekilde vuku bulmasına ve bu hafriyat neticesinde meydana çıkarılacak olan eserlerin, devlet müzelerinde veya buna mümasil müesseseler tarafından, muhafaza altına alınmalarına dikkat eder. Hafriyatın hitamında veya bu hafriyatın devamı esnasında zuhuru melhuz mühim ahvalde daire reisi hafriyatın ilmî neticeleri etrafında tanzim edeceği tafsilâtlı ve resimli raporu Maarif Vekâletine gönderecektir. Bu rapor “*hafriyat-ta meydana çıkan âsâr-ı atika hakkında malûmat*”ın neşriyle vazifeli olan komitenin tetkikine arz edilir. Bu komite verilen malûmatın neşri muvafık olup olmadığını takdir etmekle beraber, lüzumlu ahvalde daire reisinden açıklayıcı malûmat da talep eder.

Yapılan hafriyat veya meydana çıkarılan eserler orta çağa veya şimdiki zamana ait eserlere taallûk ettiği takdirde, müzeler ve âsâr-ı atika hafriyatı dairesi reisine verilen selâhiyet, müzeler ve orta çağ veya asr-ı hazır âsârı dairesi reisi veya âbideler dairesi reisi tarafından kullanılır.

Hafriyat icrası veya hafriyat neticesinde meydana çıkan âbideler veya eski eserler bakâyasının iktisabı veyahut haf-

riyat mahallinde çıkış yolları açmak maksadiyle yapılacak yer istimlakine ait teklifler daire reisliği tarafından vekâlete yazıldıktan sonra ve yüksek komisyonun mütalâası alındıktan sonra vekâlet kararını verir.

Bu istimlakın yapılması için daha evvel başkaca mühim bir alâkanın mevcudiyetinc dair tebliğat ifasına lüzûm yoktur,

Eski Eserler Dairesi reisinin yapacağı teklifte hafriyat maksadiyle istimlakî düşünülen yerin hal-i hazır kıymeti zikredilecek ise de bu hafriyat neticesinde meydana çıkarılması muhtemel âsârın kıymeti hakkında her hangi bir kayıt bulunmayacaktır.

İster şahsa ait olsun, isterse devletin malı bulunsun satış veya intikal evrakına, ycr altı arkeolojik kısmın devletin mutlak tasarrufu altında bulunduğuna dair meşruhat verilir. Belediyeler, komünler ve diğer manevî şahsiyetler tasarrufları altındaki yerler hakkında aynı meşruhat bulunacak ise de hafriyat neticesinde bulunan ve meydana çıkarılabilen âsâr üzerinde devletin hakkı daima mahfuz bulunmaktadır.

Manevî şahsiyetlere veya fertlere ait arazide hükûmetin yaptığı hafriyat

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi, manevî şahsiyetlere veya hususî şahıslara ait arazide hafriyat yapılmasını muvafık bulduğu takdirde bu hafriyat dolayısıyla ödenmesi icap eden taviz bedeli hakkında, yerin sahibiyle dostane ve muslihane bir anlaşmaya varmağa çalışır. Bu hususda ödenecek tazminat bir meblâğ veya çıkarılacak âsâr üzerinde bir hisse veyahut bu hissenin muadili olan bir para olabilir.

Mutabakat hasıl olmadığı veya muvafakatin istihsaline lüzum görülmediği ahvalde Maarif Vekâleti, ilgili daire reisinin rey ve mütalâası üzerine, Divan-ı Muhasebatta tescil edilecek bir kararlar hafriyatın hükûmet marifetiyle yapılmasını tasvip edebilir.

Vekâlet aynı kararnâmeyle veya bunu takip edecek olanlarla bu husus için lüzumlu olan masarifi bloke edecektir.

İlgili daire âmiri kararnâmenin neşir ve tamimi üzerine bir suretini ve bununla birlikte arazinin işgaline ait talepnâmeyi valiye tevdi edecektir.

Bu talepnâme şu hususları ihtiva eder:

A - İşgal edilecek yerler hakkında izahat,

B - İşgalin devam müddeti,

C - Arazinin istismar edilememesinden ve yapılacak hafriyat dolayısıyla bu arazide vukubulması ihtimal dahilinde görülen zararlardan dolayı verilecek tazminatın miktarı. Bu arada arazinin sahibine kararnâmeyi ve işgal talepnâmesini bildirmekle beraber kendisini teklif edilen tazminat hakkında bir itirazı mevcut olduğu takdirde on gün içinde bildirmeğe davet eder.

Arazi sahibi bu müddet zarfında verilen tazminatı kabul ettiğini bildirirse Vali verilecek tazminatın tesbiti için bir bilirkişi tayin eder. Vali bilirkişinin tesbit edeceği bu tazminatın arazi sahibine teдийesini veya mevduat ve ikrazat sandığına yatırılmasını ve arazinin işgalini emreder.

Bilirkişinin tesbit edeceği tazminat miktarı hakkında 25 Haziran 1865 tarihli ve 2350 sayılı kanunun 51. maddesi hükümleri dairesinde mahkemeye müracaat hakkı mahfuzdur.

Hafriyat, arazinin tesbit edilmiş olan işgal müddetini aştığı takdirde Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi âmirinin talebi üzerine, vali müddetin uzatılmasına müsaade etmekle beraber, yukarıda bildirildiği gibi, bir bilirkişi marifetiyle tayin edilecek munzam bir tazminatın arazi sahibine ödenmesini emreder.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi âmirinin veya mümessilinin nezareti altında yapılan hafriyat sırasında meydana çıkacak olan âsâr hakkında muntazam not tutulur.

Arazinin sahibi hafriyat esnasında mahallinde bizzat bulunabileceği gibi bir başkasını da bulundurabilir.

Hafriyat bitince çıkan şeylere bil-mütabaka ayrı ayrı veya toplu bir halde kıymet takdir edilir.

Hafriyat esnasında çıkan eserlere takdir edilen kıymet hususunda bir ihtilâf tahaddüs ettiği takdirde bir bilirkişi heyeti tayin edilir.

Arazinin sahibi kendi itimadını haiz bir veya bir kaç kişiyi tahriren bilirkişi olarak gösterir. Tayin edilen bilirkişi sayısında müsavat olduğu takdirde Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi de bir bilirkişi tayin eder. Daire reisi kendi huzurunda veya kendisini temsilen bulunacak olan bir memur huzurunda kıymet takdirinin yapılacağı günü ve mahalli tesbit eder. Arazi sahibi de bu toplantıda bulunmak hakkını haizdir. Bilirkişinin varacağı netice bir zabıtle tesbit edilerek hazır olanlar tarafından imzalanır.

Taraflar tayin ettikleri bilirkişilerin masraflarını deruhte ederler.

Reylerde müsavât olduğu takdirde bilirkişi tarafından bir hakem tayin edilir. Bunlar hükmün tayininde anlaşamadıkları takdirde bilirkişiler ve taraflarca imza edilecek olan bir zabıt tutularak hüküm tayin edecek olan Temyiz Reisine tevdi edilir.

Bilirkişi zahire çıkarılan eserlerin kıymetini tayinde bunların memleket dahilindeki değerlerini nazarı itibara alır.

Bilirkişinin vereceği karar idare için olduğu kadar arazi sahibi için de muta olacaktır. Meğerki, Yüksek Meclise müracaatla itiraz edilmiş olsun.

Eserlerin kıymeti tesbit edilince Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi bu eserlerin dörtte üçünün devlete ve bir rub'unun arazi sahibine taksimini ve bu tevziin eşyaya mı, yoksa bu eşyanın kıymetine mi yahut kısmen eşyaya ve kısmen kıymete mi şâmil olacağını Maarif Vekâletine arzeder. Eşyanın taksimi daha muvafık görüldüğü halde buna maddeten imkân olmadığı takdirde Eski Eserler Dairesi reisi nakten ödenecek miktarı tayin eder.

Bu âsârın veya muadilinin taksiminden sonra daire reisi ve arazinin sahibi tarafından imzalanan iki nüsha zabıt varakası tanzim edilir. Bu zabıt varakalarının bir nüshası Eski Eserler Dairesi reisi ve di-

ğeri arazi sahibi tarafından alakonulacaktır. Bu zabıt varakasının tanziminden sonra âsârın muvakkaten muhafazası hususunda hükümetin deruhte ettiği mes'uliyetlerin kâffesi sona ermektedir.

Arazi sahibinin hükûmete bir bedel ödemesi takarrur etmiş ise de Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi maliye tahsildarı vasıtasıyla miktarını bildireceği paranın tahsilini defterdarlığa havale eder.

Arazi sahibi parayı ödemediğini makbuz ibrazı suretiyle isbat edemezse, çıkarılan eşyanın tevzii yapılmaz. Tutulan zabıtta bu paranın tediyesi de yazılıdır.

Arazi sahibi işgalden dolayı hükûmetten muayyen bir paranın tediyesini talep edecek yerde çıkarılacak şeylerin bir kısmını veya tamamını talep eder ve bu talebi Maarif Vekâletince kabul edilirse, yukarda bahsi geçen, zabıt varakasında bundan bahsedileceği gibi aynı zabıt varakasında çıkarılan şeylerin ummun menfaatine tahsis edildiği de ilâve olunmakla beraber, bu eserlerin terkedilmesinde zikredilmesi uygun görülen bütün şartlar da bulunur. Arazi sahibi zabıt varakasıyla tesbit edilen şartlara riayet etmediği takdirde, eserlerin terki kararı geri alınır. Arazi sahibine verilen âsâr meyânında Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi fevkalâde ehemmiyeti olan bir şeyin bulunduğunu görürse zabıt varakasında bu keyfiyet derç olunur.

Bu zabıt varakası 20 Haziran 1909 tarihli kanun hükümlerine tevfi kan arazi sahibine tebliğ mahiyetindedir. Bu hükümler müessese veya şahıslara ruhsatı verilen ve devletin yerine kaim olan müesseselerin başlamış olduğu hafriyatı hakkında da tatbik olunur.

Maahaza ruhsatıyenin istirdadına takaddüm eden zamanlarda yapılan hafriyatla meydana çıkarılan eserler ayrı tutularak tevzi ve taksim sırasında yukarda tesbit edilen eşkâl dairesinde yine ayrı olarak hesap edilecektir.

Vatandaşların ve milli moral şahsiyetlerin yaptıkları hafriyat:

Hafriyat yapmak veya 20 Haziran 1909 tarihli, 364 sayılı kanunda derpiş

edilen eserleri araştırmak isteyen İtalyan vatandaşı, alâkadar daire reisi vasıtasıyla ve bir lirezlik pullu istidayla Maarif Vekâletine müracaat etmeğe mecburdur. Her hangi bir müessese veya manevî şahsiyet de aynı merasimi takip eder.

İşbu istidada hafriyatın yapılacağı sahanın mevkii ve kazılacak kısmın genişliği açıkça yazılır. Bundan başka yapılacak araştırmaların devamı müddetiyle hafriyatı bizzat mal sahibi idare etmediği takdirde, hafriyatı idare ve ona nezaret edenlerin isimleri zikredilir. İstidaya hafriyatın yapılacağı arazinin kendi malı olduğunu gösteren tapu senedi veya başka resmî vesika rabtedilir.

Müstedî ibraz edeceği tapu veya sair vesikalarla hafriyatın yapılacağı sahanın münhasıran kendi malı olduğunu isbat etmediği takdirde, müşterek hissedarların bu arazide kendisinin hafriyat yapmasına müsaade ettiklerini ve kanunun bu hususdaki ahkâmına tamamen riayetkâr olduklarını bildiren bir vesika ibraz etmesi lâzımdır.

İlgili daire reisi, talebin kabule şayan olup olmadığını, hafriyatın fennî şekilde yapılabilmesi için daha ne gibi noksanların tamamlanması iktiza ettiğini de ilâve etmek suretiyle istida ve merbutatını Maarif Vekâletine gönderir.

Vekâlet işin ehemmiyetine göre, Yüksek Konseyin fikrini aldıktan sonra, istidanın kabulüne ve hafriyatın iyi bir şekilde yapılması için hafriyatı yapana tahmil edilmesi icap eden usul ve şerait hakkında kararını verir.

Moral şahsiyetlere ait arazide hususî şahısların hafriyat yapması için ruhsatiye verilmez. Meğerki, hafriyatı yapacak olan şahısla moral şahsiyet arasında bu hususta bir anlaşma mevcut olmuş bulunsun. Bu takdirde çıkarılacak olan âsârın yarısı devlete ait olmak üzere diğer yarısı moral şahıslara verilecektir.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi istidanın kabulü üzerine hafriyatın başlanacağı tarihi zikretmek suretiyle ruhsatnâmeyi verir. Bu ruhsatnâmede ayrıca hafriyatın fennî bir şekilde ve iyi bir tarzda cereyan edebilmesi için bütün hu-

susî şerait yazılacağı gibi müsaadenin devamı müddeti de münderiç bulunacaktır. Ruhsatnâmeye müstedî tarafından ödenmek üzere bir buçuk lirezlik bir pul ilsak olunur. Daire reisi ruhsatiyenin verildiğini, muntaka hafriyat ve âbideler fahrî müfettişliğine ve nahiye müdürüne bildirir. Bundan başka daire reisi hafriyat ameliyesine nezaret etmek üzere ya bizzat gider veya yerine kendisine tâbi memurlar tayini suretiyle veyahut müstesna ahvalde hafriyat ve âbideler fahrî müfettişleri vasıtasıyla bir hey'et seçer.

Ruhsatiye sahibi aşağıdaki hususatı kat'î surette ifa etmek mecburiyetindedir:

1 - Hafriyatın hükümet memurları tarafından kolaylıkla mürakabe edilebilecek şekilde yapılması lâzımdır. Hafriyatın yalnız eski eserler elde etmek maksadiyle değil, aynı zamanda ilmî gayelerle de idare edilmesi icap eder.

2 - Hükümet memurları, hafriyatın iyi yapılması için ruhsatiyede yazılı olana ilâve olarak şartlar serdetmeğe salâhiyetdar olduklarına dair olan ahkâma göre hareket etmek gerektir.

3 - Sarih ve vazih bir muvafakat müstesna olmak üzere arazinin muhtelif yerlerinde aynı zamanda araştırmalara başlanamadığı gibi bunun dışında hafriyat ne bayram günlerinde ve ne de geceleri yapılamaz. Hafriyat meskûn yerlerden uzak mesafelerde yapıldığı takdirde, bu hafriyata sabahları nezarete memur olanların mahalline vürud edebilecekleri bir saatte başlanması ve akşamları aynı memurların gece olmadan evvel birinci meskûn yere ulaşmalarına varabilecek saatte son verilmesi iktiza eder.

Hafriyatın yapılması hususundaki usul ve hükümlerin tamamen tatbiki, araştırma masarifini had bir derecede artırdığı takdirde daire reisliği hafriyatı yapan müfettişe bir yardım yapılmasını vekâlete teklif eder. Böylece bir yardımın yapılması, hükümetin hafriyatı yapan kimsenin yerine kaim olmasına ve aşağıdaki haklarına hâlel getirmez.

Hafriyat aşağıdaki ahvalde durdurulabilir:

A - İdarece etüdler, kabartmalar, re-

simler, fotoğraflar, kalıplar çıkarmak ve başkaca idareye mahsus kopyalar yapmak;

B - Âbideler ve eski eserler bakâyâsının meydana çıkarılması ameliyesine başlamadan evvel Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi istimplâk için Maarif Vekâletine teklifte bulunur.

C - Daire reisi Maarif Vekâletine ruhsatiyenin geri alınmasını teklif ettiği zaman;

D - Ruhsatiyenin istirdadını icap ettiren bütün sebeplerden dolayı.

Ruhsatiyenin geri alınmasıyla beraber keyfiyet bir zabıt varakasıyla tesbit edilerek ve aynı zabıt varakasına ruhsatiyenin geri alınmasını icap ettiren sebepler de kaydedilecektir. Bu zabıt varakasının bir sureti Maarif Vekâletine gönderilir.

Aşağıdaki ahvalde ruhsatiye geri alınabilir:

A - Ruhsatiyenin sahibi Eski Eserler ve Güzel Sanatlar reisinin rıza ve muvafakatı olmaksızın hafriyatın nezaret ve idaresine istidada yazılı olandan başka şahısları ikame ederse;

B - Hafriyat yapanlardan her hangi birisi tarafından meydana çıkarılan menkûl veya gayr-ı menkûl âsâr kırılır veya tahrip edilir veyahut hafriyatı yapanlar o eserleri delmeğe veya tahrip etmeğe teşebbüs ederse;

C - İdarenin verdiği talimata kısmen veya tamamen riayet edilmezse.

Ruhsatiye hafriyata başlamadan evvel de istirdat edilebilir. Hafriyat başladığı takdirde muamelenin hitamına kadar Maarif Vekâletinin nezareti altında bulunacak olan meydana çıkarılmış âsâr üzerindeki haklara hâle gelmemek üzere ruhsatiyenin istirdadı cihetine gidilir.

Ruhsatiye, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisinin raporu üzerine Maarif Vekâleti tarafından istirdad edilir. Hafriyatın durdurulması Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi veya mahallinde bulunan memurlar veya hafriyatın icrasında intizamsızlık veya kanuna aykırılık olduğuna muttali olan adlî zabıta memurları tarafından kararlaştırılır.

Maarif Vekâleti ruhsatiyeyi geri almadığı veya istirdat etmediği ahval müstesna olmak üzere hafriyatın durdurulması idare namına yapılan tetkikat ve etüdler hitam bulduğu ahvalde; vekâlet ruhsatiyeyi veya teklif edilen istimplâk kararını geri almayı muvafık bulmadığı hallerde, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi kendi mes'uliyeti altında araştırmaların başka yapılmasına muvafakat edebilir.

Hafriyatın tatil edilmiş vaziyette kalacağı müddet hiç bir vakit hafriyatın icrası için tespit edilen müddete dahil olamaz.

Vekâlet hafriyat ruhsatiyesinin istirdadını istilzam eden sebeplerin muteber olmadığına hükmettiği takdirde ruhsatiyeyi muteber addettirebilir. Ruhsatiye sahibine hiç bir tazminat verilmediği gibi meydana çıkarılan ve müteakiben çıkarılacak olan eserler hafriyatın hitamında hesaplanır. Ruhsatiyenin geri alınmasına Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisinin mütalâası üzerine, vekâletçe karar verilir ve keyfiyet daire reisi tarafından cevaplı, taahhütlü mektupla ruhsatiye sahibine bildirilir.

Ruhsatiyenin geri alınmasından evvel hafriyatın tatil edilmiş olmasından dolayı ruhsatiye sahibine tazminat verilmemez.

Hafriyatın icrasına nezaret eden memur hafriyata ait günlük deftere her gün çıkan eseri veya âsâr gruplarını numara sırasıyla muntazaman kayıt eder. Hafriyatı yapan kimse meydana çıkarılan ve hafriyat günlük defterine kayıt edilen eserlerin ilgili memurun imzasını taşıyan bir listesini isteyebilir.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisinin veya müfettişinin nokta-i nazarına göre hafriyattan çıkarılan eserler için bir muhafaza amelesine lüzum hissedilirse bu husus, yarı yarıya, idareye ve ruhsatiye sahibine ait ve raci olacaktır. Ruhsatiye sahibi hissesine isabet eden masarif miktarını ödemek istemediği takdirde, bu masraf idare tarafından deruhte edilerek âsârın taksiminde mahsubu yapılacaktır.

Hafriyat hitama erince çıkarılan âsâr ve bunların nakit olarak devlete ait olan karşılığı yarıya indirilmek suretiyle fertlere ait arazide hükûmetçe yapılan hafriyat için tayin ve tesbit edilen eşkâl dairesinde meydana çıkarılan eserlerin takdir-i kıymetiyle taksiminc başlanır. Arazi sahibi hakkında tatbik edilen ahkâm hafriyat sahibi için de muteberdir.

Cins ve mahiyetleri itibariyle meydana çıkarılan eserler taksim edilince hafriyatın sahibi olan ferde verilenler arasında, ehemmiyetleri itibariyle alâkayı cclbedecek derecede, kıymetli olanları bulunduğu takdirde, calib-i dikkat olduklarına dair, zabıt varakasıyla yapılacak olan bu beyan hafriyat sahibine tebliğ hükmündedir.

Ferdlere veya vilâyet ve nahiyelerdeki teşekküllere verilen ruhsatiye neticesinde meydana çıkarılan eserler üzerindeki devlete ait olan eserleri bu vilâyet ve nahiyeler kendi müzelerinde muhafaza edebilmeleri için ilgili daire reisi vasıtasıyla Maarif Vekâletine tevdi edecekleri bir istidayla talepte bulunurlar.

Aynı istidaya kendi meclislerinde bu hususta cereyan etmiş olan müzakereler neticesinde itihaz edilen kararlar da eklenir.

Daire reisi istidayı vekâlete takdim ederken müzenin ehemmiyetine, binalarının istiap kabiliyetine, şehir ve komünlerin verdikleri teminat ve meydana çıkarılan şeylerin devlet koleksiyonlarında olduğu gibi muhafazalarındaki imkânlarla dair izahat vermekle beraber bu talebin terviç olunup olunmadığı hususundaki nokta-i nazarını bildirir.

Şehir ve nahiyelerin talebi ve nahiye reisinin raporu üzerine vekâlet yüksek meclisin fikir ve mütalâasını ister.

Yabancı tabiiyetteki ferdlerle müesseselerin yaptıkları hafriyat:

Kanunun tayin ettiği eşkâl dairesinde istidayla müracaat eden yabancı tabiiyetteki ferdlerle müesseselerin yapacakları hafriyat hakkında da aynı hükümler tatbik olunur. Bunlara ruhsatiyenin verilmesi, istirdadı veya ibtali, hafriyat

işlerine nezaret ve hafriyatın durdurulmasıyla bütün bu hususları takip eden muamelât hakkındaki ahkâm da tatbik olunur.

Daire reisi bu gibi ruhsatiye sahiplerinc meydana çıkarılan şeylerden bir miktar verilmesini uygun bulunduğu takdirde taksim zabtının tanziminden evvel vekâlete teklifte bulunur.

Vekâlet yüksek meclisin mütalâasını aldıktan sonra etüdlerin ve İtalya'daki kültür hareketinin artması için bu eserlerin en iyi şekilde muhafazası şart ve vecibelerini kararlaştırır.

Tesadüfen meydana çıkarılan eserler:

20 Haziran 1909 tarihli ve 364 sayılı kanun hükümlerine tâbi eserler, bir tesadüf eseri olarak, meydana çıktığı takdirde bunları meydana çıkaran veya başka her hangi bir kimse, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi riyaseti tarafından tetkik ve muayene edilinceye kadar muhafazalarına itina etmekle beraber keyfiyeti derhal ihbar etmeğe mecburdur.

Ihbar mecburiyeti İtalya n veya yabancı ferdlere olduğu kadar enstitü ve müesseselere de şâmindir.

Ihbar, müzelere ve mntıka hafriyatı üzerine daire reisine, hafriyat veya âbideler için fahrî müfettiş veya nahiye müdürüne yapılır.

Haberdar edilen veya her hangi bir şekilde bu gibi şeylerin meydana çıkarıldığını öğrenen müfettiş veya nahiye müdürü keyfiyeti Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisine bildirirler.

Meydana çıkarılan şeylerin muhafazalarında müstaceliyet hissedildiği takdirde, keyfiyet eserleri meydana çıkaran tarafından müfettişe veya nahiye müdürüne bildirilir. Bu lüzumu hissedenler keyfiyeti bir zabıt varakasıyla tespit ve meydana çıkarılan şeylerin cins ve miktarını dercederler.

Müfettiş veya nahiye müdürü bir zarar ve hasardan haklı olarak korktukları takdirde yukarda zikri geçen eserlerin müzede veya bu husus için elverişli telâkki edilmiş başka bir yerde muhafazalarını sağlarlar.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi veya onun yerine kaim olan kimse meydana çıkarılan eserleri otuz gün içinde muayene eder. Daire reisi eserlerin meydana çıktığı yeri tahkik etmek hakkını haizdir. Müteakiben meydana çıkarılan eserleri taksim ederken, meydana çıkarılan eserlerle bunların para olarak mukabilleri üzerinde devletin hakkını yarıya indirmek suretiyle kanunun bu husustaki hükümlerini tatbik eder. Yapılan taksimde hafriyat ruhsatiyesinin hamili olan ferde terkedilen âsâr arasında büyük ehemmiyeti haiz eserlerin mevcudiyeti göze çarparsa, zabıt varakasının metninde bundan bahsedilmesi ruhsatiye sahibine yapılan tebliğ mahiyetindedir.

Âsârın tesadüf eseri olarak meydana çıktığı saha, manevî şahsiyetlere ait olduğu takdirde medenî kanunun âsârı meydana çıkarana bahşettiği hak ancak bu eserlerin mukabil kıymetlerinin yarısını tecavüz edemez.

Her hangi bir sebep ve vesileyle olursa olsun tesadüfen meydana çıkarılan ve devlete ait olan âsâr hangi mıntıkada bulunuyorlarsa, o mıntakadaki enstitülere tahsis olunan müstesna ahvalde Maarif Vekâleti Yüksek Konseyin fikir ve mütalâasını aldıktan sonra eserleri başka enstitüye de tahsis edebilir.

Maarif Vekâleti, Yüksek Konseyin muvafık mütalâasını aldıktan sonra daha geniş bir muhafaza garantisi altında, meydana çıkarılmış buldukları mıntika şhir ve kasaba enstitülerinde hıfzedilmek üzere bırakılmalarına muvafakat edebilir.

Eserlerin taksimine ait olan zabta büyük alâka celbedecek bir eserin bulunduğunu dercetmenin unutulması başka her hangi bir zamanda keyfiyettin arazi ve ruhsatiye sahiplerine tebliğ edilmesine mani teşkil etmez.

Ruhsatiyesiz veya ruhsatiye müddetinin inkızasından sonra hafriyat yapıldığı tahakkuk ettiği zaman, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi hadiseyi tetkik etmek üzere iki memur gönderir. Daire reisi bundan başka ceza usul-ü muhakemeleri kanunu mucibince bu hususta salâhiyet sahibi olan memurların

evlere, bahçelere, duvarla çevrili yerlere serbestçe girip hadiseyi tesbit ve indel-hacc meydana çıkartılan eserleri ve bu hafriyatta kullanılmış olan alâtı müsaderede veya buna müteallik muamelâtta hazır bulunmaları için vâliye de müracaat edebilir.

Ceza usul-ü muhakemeleri kanununun 59 ve 61. maddelerine göre bu muamelelerin ifasına memur edilen kimselerin hafriyatın yapıldığı yere giriş ve o mahalde bulunan eserlerle âlâtın müsaderesi hakkında tutacakları zabtı cezaî takibatında bulunmak üzere müddeiumumiye verirler. Bu arada hafriyatın tatil edilmiş vaziyette kalması için en büyük itina ve şiddetli takyitte bulunurlar.

Hafriyat ve âbideler fahrî müfettişliği, kendi mürakabesi altında bulunan arazide ruhsatiyenin verildiğinden kendisi haberdar olmaksızın hafriyat yapıldığına muttali olunca keyfiyeti derhal daire reisine bildirir. Komüne ait arazi hakkında nahiye müdürüne de aynı mecburiyet tahmil edilmiştir. Münasip gördükleri yerde müfettiş nahiye müdürüyle birlikte biraz yukarda bahsettiğimiz muamelâtı ifa etmek üzere adli zabıta memurlarını davet ederler.

Müteakiben daire reisliğine derhal malûmat vermek suretiyle yukardaki memurlar bu muameleleri re'sen de yapabilirler.

Eserlerin tesadüfen meydana çıkarıldığı hakkında derhal ve tam bir şekilde malûmat verilmediği veya bunları meydana çıkarana hamili tarafından el konulduğu veya meydana çıkarılan eserlerden birinin değiştirildiği, delindiği, rahnedar olduğu veya her hangi bir şekilde hasara uğradığı veya nakledildiği veya kanun hükümleri hilâfına faaliyette bulunulduğu veyahut her hal ve kârda tazmini mucip bir harekette bulunulduğu tezahür ederse, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi, yukarda bildirdiğimiz şekilde, vaziyeti mahallinde tetkik ve tesbit etmek üzere iki memur gönderir.

Hafriyat ve âbideler fahrî müfettişleri ve nahiye müdürleri tesadüfen eserlerin meydana çıkarıldığına ve biraz evvel yazdığımız gibi bu eserlerin bazı teh-

likelere maruz bulduklarına muttali olurlarsa, keyfiyeti bir taraftan Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisine bildirmekle beraber diğer taraftan da hadisenin tesbiti ve muktazi müsaderenin yapılması için adli zabıtaya da müracaat ederler.

Daire reisinin gönderdiği memurlarla adli zabıta memurları re'sen bu muamelâtı ifa etmekle beraber, bir taraftan da derhal keyfiyeti daire reisine bildirirler.

Maarif Vekâleti müsadere edilen eserleri Yüksek Konseyin mütalâa ve muvafakatını aldıktan sonra hükümetin şu veya bu enstitüsüne tahsis edebilir.

Yukardaki hükümler, eski eser olarak mühim addedilen, el yazıları veya yazı malzemesi veyahut eski yazı olarak taşıdığı hususiyetlere göre ehemmiyetli telâkki olunan büyük şahsiyetlerin el yazıları ve sair yazı muhtevasının haricî veyahut tarihî, siyasî, edebî, ilmî, artistik kıymeti ve saire gibi metnin dahilî mahiyeti hakkında olduğu kadar eski tezyinî nakışlar, minyatürler ve renkli tezyinî yazılarla basma yazılar, meşhur tâbilerin baskıları, nadir kitaplar ve mahkûkeler hakkında da tatbik olunur.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisliğine ait olan nezaret ve mürakabe hükümet kütüphaneleri hakkındaki nizamnamenin 10. maddesi mucibince kütüphaneler tarafından yapılır.

Muvafakat bir zaman için dahi olsa tarihî, arkeolojik, paletnolojik, paleontolojik artistik veya sikkevî ehemmiyeti haiz eserleri memleket dışına çıkarmak isteyen kimse, eski eserlerle sanat eserlerinin ihracı hususatiyle meşgul olan resmî dairelerden birine istidayla müracaat etmeğe mecburdur. Bu müracaat eser sahibi tarafından olabileceği gibi, onun bir vekili marifetiyle de yapılabilir. Yeter ki, bu vekil sıfatını resmen isbat etmiş olsun, yahut bu müracaat ruhsatiyesi üç sene evvelki tarihe ait olmak kayd-u şartıyla bir ihracatçı tarafından yapılsın.

Eser sahibinin hususî vekili olduğu kadar, ihracatçı da yapılması istenilen ihracaata müteallik muamelelerin kâffesini ifa hususunda aynı eser sahibinin

yegâne ve meşru mümessilleri sıfatını haiz addolunurlar.

Yağlı boya tabloların, heykellerin veya yaşayan, yahut elli seneden evvelki tarihlerde ölmemiş olan sanatkârlar tarafından yapılmış olan başka her türlü sanat eserlerinin ve bu eserlerin kopyalarıyla taklitlerinin memleket dışına çıkarılmalarına müsaade istihsali zımnında ihracat dairesine veya bu gibi işler için hususî surette teşkil edilmiş olan dairelere müracaat mecburidir.

Memleket dışına çıkarılmalarına müsaade edilen eserler müterakki vergiden ve iktisap resminden müstesnâdır. Buna dair olan müteakip muameleler hakkında kanun ve nizamnamenin kabul ettiği ahkâm tatbik olunur.

Matbaanın icadı sıralarında basılmış olan eserlerle (1550) senesine kadar basılmış olan kitaplar, tahta üzerindeki mahkûkeler ve kabartma yazılarla minyatürler, ciltli ve ciltsiz el yazıları, sanat eserleriyle antikaların memleket dışına çıkarılmalarına ait olan hükümlere tâbidirler.

Yukarda zikredilen şeylerle eski eser olarak büyük kıymeti haiz el yazıları ve daha yukarda zikri geçen yazı malzemesi (1550) senesinden sonraki tarihe ait oldukları takdirde, memleket dışına ihraç hakkındaki hükümler tatbik olunur.

Yukardaki bendde yazılı şeyleri memleket dışına çıkarmak isteyen kimse 27 Ağustos 1905 tarihli ve 498 sayılı kararname mucibince hükümet kütüphanelerine müracaatla ihraç etmek istediği şeyleri ibraz etmeğe mecburdur.

Bundan evvelki izahat meyanına girmeyen bibliyografik malzeme 2 Haziran 1909 tarihli kanunun 5. maddesi hükümlerine göre mühim alâkanın mevcudiyetine ait tebligatla ibtal edilmeyen ve ihraç eden kimse tarafından imza edilen beyannâmeyle serbestce sevkedilebilir.

Asrî kitapçılık malzemesi ticareti, İtalyan olsun, ecnebi olsun hiçbir kayıt ve memnuiyete tâbi değildir.

Bibliyografik ehemmiyeti haiz şeylerle artistik eşyanın bir tek parti halinde ihracı memnudur.

Bir kaç ihraç ruhsatıyesine tâbi eşya ile ağırlıkları bakımından güçlkle nakledilir şeyler, bahis mevzuu olduğu zaman ancak ihraca tahsis edilen eşyanın daire dışında muayenesi yapılabilir.

Bu gibi muayene ve kontroller dairesinin umuma açık bulunmadığı saatlarda ve ihracat dairesinin gümrük dairelerinde yerleşmemiş bulunduğu şehirlerde yapılabilir.

Kontrolün daire dışında yapılmasını istilzam eden ihracat bu işe tahsis edilen her memur için 15 lîret itibariyle bir tazminata, bağlama ve kurşunla mühürleme masrafı olmak üzere de üç lîretlik bir masrafa tâbidir.

Kontrolün gümrük mıntokası dışında bir mahalde veya daireden üç kilometre mesafede açık bir yerde yapılması arzu edildiği takdirde bu işe tahsis edilen memurlarla hizmet eden şahıs için ikinci mevki gidip gelme yol masrafından maada yukarda zikredilen tazminat ve masarifin iki misli ödenir. Bu tediyeler doğrudan doğruya veyahut posta havalesi olarak yapılır.

Daire dışındaki kontroller İtalya devleti nezdinde akredite edilmiş olan diplomatik misyonlar için serbest olup, bu gibi kontroller için yukarda zikri geçen rüsum ödenmez.

Ruhsatiyeye tâbi eserlerin memleket dışına ihracı - İhbar :

Sevkiyatçı, eserlerin ihracını bildirirken bu hususa ait ve dairesi tarafından meccanen temin edilen üç nüshadan ibaret formülleri doldurarak aşağıdaki meşruhatı ilâve eder:

A - Sahibinin adı, soy adı ve ikametgâhiyle beraber eserin sahibi ve ihracatçı ayrı ayrı şahıslar ise ihracatçının da adı, soy adı ve ikametgâhı yazılır.

B - Gidecekleri memleket ismiyle İtalyan hududuna ulaşmak için takip edilecek yol gösterilir.

C - Mürselünileyhin adı, soy adı ve ikametgâhı,

D - Kolilerin sıra numarası, markası ve işaretleri-mümkün olduğu kadar her biri hakkında ihbar edilen ağırlık,

E - Eserlerin mahiyeti ve tavsifi,

F - Beyan edilenin yazı ve arap rakamlarıyla beyanı,

İhbarnâmede aşağıdaki hususların yazılması lâzımdır:

1 - Bu eserlerin kasaba veya nahiyelere, sivil ve ruhbanî âmme müesseselerine veya diğer kanunen tanınmış olan manevî şahsiyetlere ait olmadıkları,

2 - Kanunun 9. maddesi mucibince memleket dışına çıkarılması men'edilmiş olduğu,

3 - Eserlerin büyük alâka celbedici eserlerden olduklarına dair her hangi bir tebliğ yapılmış ise tebliğin yapıldığı tarih.

İhbarnâme üç nüsha olarak tanzim edilerek sevkeden kimse tarafından imza edilecektir. Sevkeden bir müessese olduğu takdirde bu müesseseyi kanunen temsile salâhiyettar olan kimse imza eder.

Yukarda yazılı izahat ve hususattan her hangi biri noksan görülür veya üç nüshada hâk ve silintiler bulunursa beyannâme ihracat dairesi tarafından kabul edilmeyecektir. Demonte edilmiş heykeller veya aşağı değerinde mermer parçalar veya dairesi tarafından takdir edilecek ahval ve şerait bahis mevzuu olduğu ve her kolinin tavsifi müstesna zorluklar arz ettiği takdirde tavsifin münhasıran yapılması kabul edilebilir. Bunun için bir tek ihbarnâmesinde müteaddit kolilerin yazılması mümkün olup, yukarda 8. paragrafda yazılı fiat beyannâmesinde her koli için fiatın ayrı ayrı kayıt edilmesi lâzımdır; meğerki, bu fiatlar bir tek artistik parçaya taallük etmiş olsun.

Her hal ve kârda ihbar beyannâmesi ihraç dairesine tevdi edilir edilmez, bu beyannâme müterakki numarayla numaralanmış ve her nüshası salâhiyettar daire memurları tarafından imzalanmış olmak suretiyle hususî bir deftere kaydedilecektir.

İhracat dairesi hükûmete iktisap hakkının istimalini teklif ettiğini beyan ettikten ve ihracatçı veya sahibinin kanuna aykırı harekete yardım eylediği sabit olduktan sonra eserleri, ne sahibi ve ne de ihracatçı çekebilir.

Gösterilen şeylerin muayenesi:

Bu husus için istihdam edilen üç memur tarafından kolilerin muayenesi kendi şahsî mes'uliyetleri altında inceden inceye yapılır ve memurlar sandıkların çok sağlam olmalarına ve iki kapaklı, iki yan tahtalı veya dip tahtalı olmamalarına ve muayeneden kaçırılmak maksadiyle bir yağlı boyalı bez üzerine bir ikinci bezin mihlanmamış olmasına dikkat etmeğe mecburdurlar.

Daire veya kütüphane böyle veya başka şekilde hileye muttali olurlarsa, bunları kaçak ilân ederek müsadere ederler. Bunu müteakip tanzim edecekleri zabıt varakası, kaçakçılıktan dolayı kanunen tatbiki iktiza eden cezaya müteallik muamelenin ifası için derhal defterdarlığa gönderilir. Bu zabıt varakasının bir sureti de Maarif Vekâletine tevdi edilir. Müteakiben memurlar sandıklarındaki şeylerin beyannâmede zikredilen eserlerle mutabık olup olmadıklarını tetkik edeceklerdir. Herbir sandıkta bulunan eserlerin tavsifini tamamlamak için muhtemel olarak lâzım olacak tazminat bu beyannâme üzerinde kırmızı mürekkeple işaret edilir. Fakat sandıklardaki eşyaya ilâveler yapılmaz.

Bunu müteakip aşağıdaki hususları kararlaştırırlar:

1 - Memleket dışına çıkarılmak üzere getirilen eserlerin muvafıkla Maarif Vekâletince satın alınmalarını teklif etmek;

2 - İcap ederse ihraç edilmelerini men'etmek;

3 - Kabilse memleket dışına ihraç etmek ve ruhsatiye çıkararak rüsumu tesbit ve tediye etmek.

İhraç muamelesinin ifasına memur olanlar, ya ihbarnâmeden veyahut yapılan muayeneden eserler arasında yüksek alâkayı celbedecek bir eserin mevcudiyetine muttali olurlarsa, ihracat dairesi memurları vekâlete malûmat vereceklerdir.

Kezalik böyle bir ihbarnâmenin gelmiş olmasından şüphelendikleri ve manevî şahsiyetlerin eline geçmiş veya her hangi bir şekilde başkasına devredilmiş, gizli hafriyat neticesinde ele geçmiş veya haber verilmeyen hafriyat neticesinde

gizli olarak çıkarılmış eserler bahis mevzuu olduğu takdirde memurlar aynı muameleyi tatbik ederler.

Kapalı sandıklar içine konmuş, bağlanmış ve kurşun mühürlerle mühürlenmiş olan eserler dairede muhafaza altına alınır ve dairenin müsait bir yeri bulunmadığı takdirde eserler muvakkaten devlet galerisinde, müzede veya en yakın kütüphanelerde muhafaza edilirler.

Yukarda sıralanan muameleler hakkında ihracat dairesi bir zabıt varakası tanzim ederek bir suretini, vekâlete gönderir; vekâlet de bu hususda vukubulmuş olması muhtemel kanuna aykırı hareketlerden dolayı, müsebbibleri hakkında takibatta bulunmak üzere müddeiummiye gönderir.

Eski eserleri iktisap hakkının istimali:

Memleket dışına çıkarılmak üzere gösterilen her hangi bir eseri ihrac etmek isteyen kimse tarafından beyannâmede bildirilen kıymet üzerinden hükûmetçe satın alınması mümkündür.

İhracat dairesi veya kütüphane bu hakkın istimaline lüzum gösterdiği takdirde, eserin fiyatında, satın alınmasını icap ettiren sebebler zikredilmek ve daireyi teşkil eden memurların fikrine göre, ihracın menedilmesi icap edip etmeyeceği bildirilmek suretiyle keyfiyet vekâlete yazılır.

İhracat dairesi eserin sahibine satın alma teklifinden bahsetmekle beraber, eserin iki ayın hitamına kadar hükûmetçe muhafaza altına alınacağını da bildirecektir.

Vekâlet bu müddetin uzatılmasına lüzum gösterirse bunu ihracatçıya bildirir.

Vekâlet, ihracat dairesinin mütalâası üzerine iktisap hakkının kullanılması iktiza edip etmediği hususunda karar verir.

Eserin satın alınması için ödenmesi düşünülen ve sahibi tarafından ihracat talepnâmesinde bildirilen fiyat 500 lireti tecavüz etmediği ve ihracat dairesi münasip gördüğü takdirde ve münasip surette satın alabilecek olan vekâlete, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Müfettişler Dairesi reisine ve Enstitü müdürüne keyfiyeti bildirir. Bu takdirde Eski Eserler ve Güzel

Sanatlar Dairesi reisi ve Enstitü müdürü kanunun bu hususta Maarif Vekâletine bahşettiği hak ve salâhiyetlere sahip olacaktır.

Maarif Vekâleti eseri satın almağa karar verirse ihracatçıya keyfiyeti bildirir ve salâhiyetli daire reisini eseri teslim almağa memur eder.

Hükûmet eseri satın almak istemiyorsa, keyfiyeti ihracat dairesine bildirir ve bu daire eserin ihracına mümanaat etmediği müddetçe ihracat ruhsatıyesini tanzim eder.

Sahibi meçhul olsa dahi eserin satın alınmasına teşebbüs edildiği ahvalde ihracatçının eserin sahibi olmayıp hususî vekili veya sevkiyatçısı olduğu meşruhatıyla ve ihracatçı namına olmak üzere, fiatını mevduat sandığına yatırmak suretiyle tediyesine gayret edilir.

Muayene neticesinde ihracat dairesi eserin ihracına mâni olduğu takdirde keyfiyeti bir zabıt varakasıyla tesbit ederek bir suretini Maarif Vekâletine gönderir, bundan ihracatçıyı da haberdar eder.

Ihracat dairesi, eserin ihracını menetmek icap edip etmediği hususunda bir tereddüde düştüğü takdirde, bir zabıt varakası tanzim edilerek ihracı istenilen eserin fotoğrafisi veya tavsifiyle birlikte bir sureti Maarif Vekâletine gönderilir.

Maarif Vekâleti yüksek meclisin mütalâasını alır. Muhalefetten haberdar edilen ihracatçı, bu husustaki kararının neticesini bildirir.

Ihracat dairesinin bu husustaki nokta-i nazarına itiraz ederek eserin ihracını arzu eden kimse kanunun tarif ettiği imkân dairesinde eserin ihracına teşebbüs ettiği zaman Maarif Vekâleti aynı suretle hareket eder.

Yüksek konseyin mütalâasını aldıktan sonra Maarif Vekâleti karar neticesini ihraç için eseri haber veren kimseye ihracat dairesine bildirir. Bu arada eser yukarda muhtelif vesilelerle izah edildiği veçhile muhafaza altına alınır.

Ihracat dairesi ihracı menedilmiş olan bir şeyi iade etmeğe mecbur olduğu zaman, sahibinin kim olduğunu tesbit

ederek, ancak ona teslim edecek; meğerki aşağıdaki vccibelerin ifasını zarurî kılacak ahval zuhur etmiş olsun.

A - Eseri hiç bir suretle memleket dışına nakletmemek;

B - Eseri kanunun 5,6,7 ve 13. maddeleri hükümlerine tâbi bulundurmak;

C - Muamelâtın kâffesinin suret-i ifasına nezaret etmek hakkına malik olan Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesinin salâhiyetli başkanına eserin naklinden on gün evvel malûmat vermeden onu bir yerden diğerine nakletmemek;

D - Eserin muhafazası için Maarif Vekâletince lüzumlu görülecek restorasyon işlerini masrafı kendisine ait olmak üzere yapmak.

Bahis mevzuu eserler arasında kıymet itibariyle mühim olanları varsa, keyfiyet eserin sahibine ihbarnâmeyle bildirilerek bu ihbarnâmenin bir sureti Maarif Vekâletine gönderilecek ve bu ihbarnâmeye ihracat dairesi tarafından aldırılacak olan eserin bir veya daha fazla fotoğrafı eklenecektir.

Vekâlet mesele hakkında bilgi edincbilmesi için Eski Eserler Dairesi başkanına bu ihbarnâmenin bir suretini gönderir.

Eserin sahibi tercih ettiği ahvalde, yukarda yazdığımız şekilde, kayda tâbi olan bu eserin bir hükûmet enstitüsünde muhafaza altına alınmasını isteyebilir.

Ihracat dairesinin ihraçlarını menetmeyi düşündüğü eserlerden olup da teklif edilen değeri kabul edilmezse vekâlet, ihracat dairesinin teklifiyle ve gerek tenzili için götürü olarak pazarlıkla almak, gerekse muhammin marifetiyle eserin değerinin tesbiti hususunda ihracatçının muvafakatini istihsal etmek hakkını haizdir.

Ihracatçı eserin fiatını tesbit hususunda vâki teklifi kabul ettiği takdirde bu hususu yazılı olarak bildirmekle beraber, itimadını haiz bir veya iki bilirkişinin adını bildirir.

Bu vesika Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisine gönderilir ve daire reisi bu vesika üzerine ihracatçının gösterdiği bilirkişi adedince bilirkişi intihap ederek

ihracat dairesi memurunun huzurunda yapılacak olan takdir kıymeti gününü tesbit eder. İhracatçı bu toplantıda isterse bulunabilir.

Bu muamele neticesi bir zabıt varakasıyla tesbit edilerek hazır olanlar tarafından imzalanır.

Taraflardan her biri tâyin ettiği bilirkişilerin ücretini deruhte eder.

Reylerde müsavât görüldüğü takdirde taraflar bir hakem tayini cihetine gider ve bu hususta da anlaşamadıkları takdirde keyfiyet bir zabıt varakasıyla tesbit edilerek bilirkişiler ve iki taraf imza ettikten sonra zabıt bir hakem tayin etmesi için temyiz reisine gönderilir.

Bilirkişi eserin memleket dahilindeki değerini koyabilir.

Bilirkişilerin tesbit ettikleri fiat ihracatçı tarafından kabul edildiği takdirde bu hususu hakem kararının aslını veya tasdikli suretini ilâz için bir lirezlik pul ilsak edilmiş bir kâğıtla ihracat dairesine bildirir.

İhracat dairesi Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi kanalıyla bu evrakı kendi nokta-i nazarını da bildirmek suretiyle vekâlete gönderir.

Vekâlet eseri satın almadığı takdirde hiç bir tarafa nakletmemek, memleket dışına çıkarmamak ve tamire muhtaç olduğu takdirde masrafı kendisine ait olmak üzere tamir ettirmek kayd-u şartıyla onu ihracatçıya terk etmesi hususunu ihracat dairesine emreder.

Satın alma hakkı kullanılmayan veya ihracına muhalefet edilmiş olan eserler için müterakki resmi tahsil edilmek kayıt ve şartıyla ihraç ruhsatı verilir.

Eserin tahsil edilecek rüsumu ihracatçının bildirdiği değer üzerinden hesaplanır. İhracat dairesi bu değeri kabule şayan görmezse eserin değerini tesbit ettirir. İhracatçı ihracat dairesinin tesbit ettiği değeri kabul etmezse, yukarıda zikri geçen bilirkişiler hey'eti gibi tayin edilecek olan bir bilirkişi hey'etine müracaat eder.

Bu bilirkişi hey'etinin vereceği karar kat'î ve gayr-i kabil-i itiraz olup ihracatçı ve hükümet için lazımlı-ittibadadır.

Eserin bu suretle değeri tesbit ve tayin edilince ihracat dairesi beyan edilen veya ihraç ihbariyesinin hususî sütununda ihracatçı tarafından bildirilen kıymetin kabul edilip edilmediği veyahut değerini ihracat dairesi veya bilirkişi hey'eti tarafından tesbit edildiği de ilâve edilmek suretiyle ihracatçının kabul ettiği değer üzerinden alınacak rüsumu tayin ve tesbit eder.

İhracatçı tespit edilen rüsumu ihracat dairesinin bu işe bakan memuruna veya kütüphane memuruna tediye eder. Bu rüsumun tediye edildiğini gösteren varakanın ibrazı mukabilinde üzerine bir lirezlik damga pulu yapışık bulunan ihracat ruhsatı verilir.

Beher koli numarası için bir tek ruhsatiye kâfi olup yapılan sevkiyatın bir şahıs tarafından yapılmış olması ve mürselünileyin de bir tek şahıs olması iktiza eder.

İhraç ruhsatı ancak mürselünileye, tanzim edildiği mahal ve ihtiva ettiği tarihten itibaren bir ay için muteber olup bu müddet zarfında sandıkların ihraç ihbarnamesinde gösterilen hudut gümrüğüne ibraz edilmesi mecburidir.

Bu müddet meşru sebeplerden dolayı ihracatçının vereceği pullu istida üzerine Maarif Vekâletince uzatılabilir.

Sandıklar ihracatçıya teslim edilmeden evvel ihracat dairesi tarafından kapanıp bağlandıktan sonra kurşunlarla emiyete alınır.

İhracat dairesi ruhsatiye ve sandıklarla birlikte ihbariyenin ikinci nüshasını ihracatçıya verir. Bu ikinci nüshaya da bir lirezlik bir damga pulu ilsak edilir. Her yazılı sahife dairesinin mührünü ve kıymeti takdir etmiş olan memurların imzalarını ihtiva eder. İhracat dairesinin veya kütüphanenin mülâhaza ve mütalâalarına tahsis edilen sahifede mahfuz kalması icap eden teknik mütalâa yerine (ki bundan dolayı ihbariyenin birinci nüshası mahfuzdur) sandıkların bağlantı ve mühürlenme tarzlarıyla numaraların ve mühürlerin hakiki yeri hakkında vâzih bilgi bulunur.

İhbariyelere ilsak edilecek damga pulu, ihraç ruhsatılarına ilsak edilecek

pul ve masraflarıyla hammaliye, bağlantı malzemesiyle sargı malzemesi ve bir üretimlik bir resim ödenmesi icap eden kurşunlarla mühürlenmeleri masrafları ihracatçıya aittir.

Müsaadeye tâbi olan eserleri sevkiyatçı ibraz ederken bu hususa ayrılmış olan ve ihracat dairesi tarafından meccanen verilen formüller üzerine yazılmış ve aşağıdaki izahatı ihtiva eden buna ait ihbarnâmeyi de üç nüsha olarak ibraz eder.

A - Sahibinin adı, soyadı ve ikâmetgâhiyle ihracatçı başka bir şahıs olduğu takdirde ihracatçının adı, soy adı ve ikâmetgâhi;

B - Eserlerin gideceği yerlerle İtalya hududuna vâsıl olmak için takip edecekleri yol;

C - Mürselünileyhin adı, soy adı ve ikâmetgâhi;

D - Sandıkların sıra numaralarıyla marka ve işaretleri ve mümkün olduğu takdirde her sandık için bildirilen ağırlık;

E - Eserlerin mahiyeti ve kısaca tavsifi;

F - Zamanımıza ait münhasıran artistik eserlere muhassas beyannâme.

İhbariyede yukardaki izahattan herhangi biri noksan olduğu veya üç nüshada hâk ve silintiler bulunduğu takdirde ihbariyeye kabul edilmeyecektir.

Sandıkların muayenesi yukarda bildirilen eşkal dahilinde ve bir tek memur tarafından da yapılabilir.

Muayenede bir dalgınlık neticesi olarak ve iyi niyetle eski bir eser modern eser olarak ihbar edilirse, ihracatçı bu ihbariyeyi normal ihracat için verilen ihbariyeye ile değiştirir.

Bu hal kanunen teşkil edilmiş olan hususî dairelerin birinde müşahede edilecek olursa kapalı, bağlı ve kurşunlarla mühürlenmiş olan sandık masrafları alâkadara ait olmak üzere kendisi tarafından seçilecek olan ihracat dairesine gönderilir.

Muayene neticesinde sandıklar ihbariyeye uygun buldukları takdirde sertifika verilir. Sandığı sevkeden veyahut onun mümasili hududdaki gümrükte ih-

raç ruhsatiyesinden başka bir sandığa ait ve gümrük muayenesinden muafiyete yarayacak olan ihbarnâmeyi ibraz eder.

Sevkiyatçı bu vesikaları kaybettiği takdirde bunları evvelce vermiş olan daireden bir musaddak sûret talep eder. Bu arada eserler gümrükte kalacak ve ardiye bedeli alâkadara ait olacaktır.

İhraç ruhsatiyesine tâbi olan sandıkların muayenesi ancak hudud gümrüğünde yapılır.

Devlet veya Vatikan nezdinde akredite olan diplomatik misyonlara ait sandıklar huduttaki muayeneden istisna edilmiş olup bunların muayenesi Romadaki gümrükte yapılır.

Gümrüğe kanunen ibrazı mecburî olan vesaik olmaksızın gümrüğe getirilen ve deklare edilen kaçak addedilmiş şeyleri muhtevi sandıklar için gümrük memurları, bu sandıkların en yakın ihracat dairesine veya kütüphaneye veya alâkadarın seçeceği başka bir daireye göndermek ve oraca lüzumlu kanunî muamelenin ifasına müteallik masrafları tediye etmek üzere alâkadarı dâvet edecektir.

Sandıkların üzerini kurşunla mühürlenecek ve ihracat dairesine veya kütüphaneye bilgi verecek olan gümrükçe sandıkların gönderilmesinden tahaddüs edecek zarar ve ziyan ihracatçıya ait olacaktır.

Ardiye harcı alâkadara aittir.

Sandıkların ihracat dairesine sevki masrafını alâkadar ödemek istemezse, gümrük idaresi sandığı, zararı ve ziyanı alâkadara ait olmak üzere Devlet müze veya galerisine veya en yakın kütüphaneye göndererek ve idare için herhangi bir mes'uliyet terettüp etmeksizin orada muhafaza altına alınacak ve ancak masraf ve rüsumun tediyesinden sonra sahibine iade edilecektir.

Gümrük muayenesi neticesinde herhangi bir kanunî uygunsuzluk görülmezse, gümrük memurları ruhsatiye ve sertifikayla ihbariyeye nüshasını aldıktan sonra alâkadara gümrük bültenini verecektir.

İhracat ruhsatiyesi ve saire bu bültenin dip koçanına rabt edilecek ve ke-

narda muhafaza edilecek olan ihbarnâmeler her üç ayda bir Maarif Vekâletine gönderilir. Posta paketi veya kıymet-i mukaddereli kutu içinde ecnebi memleketlere yapılacak sevkiyat için ihbariyeye ve buna ait ihraç ruhsatiyesi yalnız bir tek pakete veya bir kutuya müteallik bulunacaktır.

İhracat vergisi her sene takdimen ödenmelidir. Tahsil memuru, ruhsatiyenin arkasını dairenin mühürüyle temhir etmekle beraber tahsil edilen bedeli de gösterecektir.

İhracatçı posta idaresine ihracat ruhsatiyesi veya ihbariyeye birlikte usulü dairesinde bağlanmış ve kurşunla mühürlenmiş olduğu halde posta paketini veya kutusunu ibraz edecektir. Bu vesikalar posta paketini veya kutusunu hudut gümrüğüne kadar takip edecek ve orada gümrük memurları bu vesikalarla posta paketi veya kutusu muhtevasını karşılaştıracak ve müteakiben ihbariyeyi Maarif Vekâletine iade edecektir.

Posta idarcsi paket veya kutunun sevkinin kabul etmeden ve hudut gümrüğü serbestce sevkine muvafakat eylemeden evvel bir ruhsatiyenin arkasında gümrük resminin tahsil edilip edilmediğince ve bibliyografi malzemesinin gönderilmesi hususunda takyidat vaz'edilmiş olup olmadığına dair her hangi bir kaydın mevcut olup olmadığını araştırmaya mecburdur.

Hudut gümrüğü, posta kanununa tevfikân kaçakçılık addiyle tatbik edilmesi icap eden ağır cezaya hâle gelmemek üzere, muhtevası hakikat hilafına olarak bildirilen kıymet-i mukaddereli paket veya kutuyu müsadere eder.

İhbariyeye yoluyla ihracat dairelerine veya kütüphanelere ruhsatiyeye müsteniden alclâde ihraç tarzındaki muvakkat ihraç talebine müsaade edilir. Alâkadar ihbariyesinde sene veya ay olarak miktarını tasrih etmek suretiyle muvakkat bir zaman için harice ihraç etmek istediğini bildirir.

Kat'î ihracın memnu olduğu ahvalde muvakkaten ihraç hususundaki talep reddedilir; ve sevki men'edilen eserlerin alın-

ması hususunda hükûmet kanununun bahsettiği hakkı istimal eder.

Ruhsatiyenin verildiği ahvalde teminat olarak, depozito namı altında, gümrük resmi tahsil edilerek mukabilinde verilecek olan makbuz ruhsatiyeye rabt olunur. Muvakkat ihraç halinde hudut gümrükçüleri ihracatçıya yalnız ruhsatiyeyi bırakmak suretiyle ihbariyeyi alırlar.

Ruhsatiyenin muteber kalacağı müddet subutî sebepler ve alâkadarların talebi üzerine vekâletçe uzatılabilir.

Yeniden memlekete ithal edilince eserler çıkış bürosundan ayrı olabilecek olan huduttaki gümrük dairelerinin birine ibraz edilirler; yeter ki çıkış gümrüğü vesikalarının naklinden vaktinde haberdar edilmiş bulunsun.

Eserlerin ihracı sırasında geri alınacak olan ihbarnâmeye istinaden gümrük birinci muayenesini yaptıktan sonra sandıkları kendi kurşunlarıyla temhir ederek, masrafı alâkadara ait olmak üzere, ihracat dairesine veya alâkadara ruhsatiyeyi verecek olan kütüphaneye gönderir. Daima alâkadarın elinde kalacak olan bu vesikanın arkasına bunları alan makam, sandıkların memlekete tekrar ithal edildikleri günü, ağırlıklarını ve işaretlerini kaydeder. Kezalik Maarif Vekâletine gönderilecek olan ihbariyede bu muamele hakkında da meşruhatta bulunur.

Mürselünileyh daire ruhsatiyeyi geri alacak, kat'î muayeneyi yaptıktan ve her şeyi usulüne uygun bulduktan sonra eşyayı bırakacak ve Maarif Vekâletine malûmat verecektir. Vekâlet gümrük resminin iadesini sağlayacaktır.

İlgili arzu ettiği resmi, ihracat dairesinin muayenesi hususundaki kanunî haklara riayet etmek kayıt ve şartıyla hudutta da yapılabilir. Yeniden memlekete ithal eyledikleri için gümrüğe ibraz edilen vesikalar nataman veya gayr-ı muntazam olurlar veya eserler tesbit edilen müddet zarfında memlekete ithal edilmiş bulunurlarsa, ihracatçı vergiyi tekrar elde etme hakkını kaybeder.

Tarihî, arkeolojik, paleontolojik, paleontolojik ve artistik kıymeti haiz eserlerin dahi devlet arazisi arasından veya nehirler

yahut göller arasında geçmek üzere deniz yoluyla devletin bir yerinden başka bir yerine nakilleri ihraç dairesinin veya kütüphanenin vereceği ruhsatiyeye tâbidir.

Dairenin veya kütüphanenin fikrine göre ihraç hususunda her hangi bir memnu'iyet ve muhalefete veya iktisap hakkına tâbi tutulmaması icap eden bir eser telakki edildiği takdirde ruhsatiye, eserin memleket dışına ihracı halinde ödenmesi icap eden verginin depozito olarak yatırılmasına tâbi olacaktır. Teminat olarak yatırılacak para tahsil memuru tarafından irat kaydedilmeyip, eserin sevk edildiği yerdeki ihracat dairesine kendisinin verdiği ve başka bir ihraç dairesinin veya galeri, müze veyahut kütüphane müdürlüğünün, eserin İtalya'da istenilen yere vasil olduğuna dair meşruhatını ihtiva edecek olan ruhsatiye ibraz edilir edilmez sahibine iade edilir.

Bütün diğer ahvalde ihracat dairesi kaç defa muvafık bulur ve sahibi talep ederse gönderilmesi istenilen şeyler masrafı ve zararı sahibine ait olmak üzere ihracat dairesi marifetiyle istenilen yere sevk edilir.

Alelâde basit bir muvafakatnâmeye tâbi olan şeylere dair müsaadenin istihali için ihracat dairesine müracaat kâfidir. Eserlerin getirildiği gün veya ihracatçının uygun gördüğü ahvalde, sevk masraflarının peşinen ödenmiş veya teminat olarak yatırılmış olması kaydıyla, dairede çıkan mühim bir mâni, servisin normal işlemini imkânsız kıldığı takdirde, servisin faaliyette bulunduğu ertesi günü ruhsatiye verilir. Hariçten memlekete ithal edilen eserler müterakki vergi tediyesine hacet kalmadan tekrar memleket dışına çıkarılabilirler.

Vukubulan ithali teyit eden vesaik ihracat daireleri veya kütüphaneler tarafından verilen sertifika, başka munzam bir vesika veya aynı kuvvet ve kıymeti haiz delil ibrazına lüzum yoktur. Muvakkat ithalât dolayısıyla kanunun müsaadatından faydalanması bahis mevzuu olan şeyler gümrük muamelesinin ifası için gümrük idaresine götürülecek ve bu muameleler ifa edildikten ve hudut güm-

rüğü rüsümü ödendikten sonra sandıklar gümrükçe kapanıp kurşunla mühürlenecek ve masrafı ilgili tarafından ödenmek kayıt ve şartıyla ithalâtçı tarafından gösterilecek olan ihracat dairesine veya kütüphaneye gönderilecektir.

Sandıklar ithalât sertifikasını almak üzere bir istidayla terfik edilecek ve bu istidada sandıkların ihtiva ettiği şeylerin tavsifi hakkında meşruhat da bulunacaktır.

Gümrük dairesi ithalâtçının bildireceği bütün karakteristik tavsifi hususiyetleri veya ithal edilmiş olan şeyleri, teşhise medar olacak her türlü izahatı istidaya ilâve etmek suretiyle muayencyi yapacaktır. İhracat dairesi hususî deftere kaydettikten sonra lüzumlu muvakkat ithal sertifikasını verecektir.

Kraliyet hükûmeti ve Vatikan nezdinde akredite diplomatik misyonlar reisleri ithalât dairesine ibraz edilen basit talepnâmeye istinaden muvakkat ithal sertifikasını alacaklardır. Muvakkaten ithal edilen tarihî kıymeti haiz şeylerin muayenesi daire dışında da yapılabilir.

Posta paketi halinde gelen şeylerin muvakkat ithal ruhsatiyesi doğrudan doğruya gümrüğe gönderilmiş olabilir; alâkadarın isteği üzerine ihracat dairesi tarafından da verilebilir.

Yeter ki:

A - Posta paketinin mühürleri henüz bozulmamış olsun,

B - Posta mühürlerinden veya diğer posta veya gümrük vesikalarından paketin on beş gün evveline kadar mürselünileyh tarafından alınmış olduğunun sabit olması,

C - Hudut gümrük resimlerinin ödenmiş olması,

D - Paketin siklet ve eb'adının posta ve gümrük vesikalarında gösterilen siklet ve eb'ada tevafuk etmesi,

Verilecek olan muvakkat ithal ruhsatiyesinde yukardaki ahvale dair hassatan meşruhat bulunması lâzımdır.

Yukarda zikri geçen ahvalin mevcudiyeti halinde ihracat dairesinde veya kütüphanede takip edilecek muamele gümrük muamelesi hükmünde olacaktır. Ruhsatiye-

nin hükmü verildiği tarihten itibaren beş sene için muteberdir. Ruhsatiye bu müddet zarfında tecdit edilmiş bulunmadığı takdirde ithalatçının bu husustaki hakları sakit olacaktır.

Alâkadar bir lirezlik pul ilsak edeceği istidayla Maarif Vekâletine müracaat ederek hitam bulan muamelenin beş sene daha temdidini isteyebilir. Vekâlet işin mahiyetini tevsik ve tahkik ettikten sonra ruhsatiyenin uzatılmasını emreder.

Muvakkaten ithal edilen şeyleri tekrar ihraç etmek isteyen kimse, ithal için müracaat edilmiş olan ihracaat dairesine veya kütüphaneye müracaat etmeğe mecburdur. Alâkadar istidaya muvakkat ithal ruhsatiyesini ve muhtemel müddet uzatılmalarına ait vekâletin tezkerelerini rabtirmek suretiyle alelâde ihraç için kabul edilen usul dairesinde keyfiyeti ihbar eder.

Muvakkat ithal ruhsatiyesi istihsal edilmiş olan şeylerin kâffesi, yeniden ihraç edildikleri zaman ihracat dairesi veya kütüphane bu vesikayı alacaktır. Aksi takdirde daire veya kütüphane, verilen ruhsatiyenin tarih ve numarasını da zikretmek suretiyle vesikanın arkasına yapılan kısmı ihraç muamelesi hakkında meşruhat verdikten sonra alâkadara iade eder.

Ihracat ruhsatiyesi veya ilmühaberi alınmasını istilzam eden eserlerin ruhsatiye almaksızın ihraç edildikleri veya ihraçlarına teşebbüs olunduğu takdirde keyfiyeti meydana çıkaran memurlar, bu eserlerin sevkini durdurmakla beraber onları en yakın gümrük dairesine gönderecek vukuu hali bir zabıt varakasıyla tesbit ederler. Bundan başka eserler cins ve miktar itibariyle beyannâmede yazılı olanlardan farklı oldukları veya sahte beyannâmeyle bildirildikleri veya ihracata ait hükümlerin tatbikına imkân vermemek düşüncesiyle ihracına teşebbüs edilen eserler başka şeylerle karıştırılmış oldukları görüldüğü takdirde dahi ayrıca bir zabıt tutulur.

Bu zabıt iki nüsha olarak tanzim edilmekte olup bir nüshası gümrük dairesince muhafaza edildikten sonra, diğer

nüshası müsadere edilen şeylerle birlikte en yakın ihracat dairesine gönderilir. Talep vukuunda bir üçüncü nüsha da ihracatçıya verilir.

Ihracat dairesi eserlerin ruhsatiyeye veya ilmühabere tâbi olup olmadıklarını tetkik ettikten sonra bunları ruhsatiyeye tâbi gördüğü takdirde ödenmesi lâzım gelen ihraç resmini bildirmek suretiyle gümrük dairesine haber verir. Gümrük dairesi eserleri kaçak addetmekle beraber, müsadereye müteallik zabıt varakasına dayanarak para cezasına ait bir zabıt tanzim eder ve bir suretini Maarif Vekâletine gönderir.

Yalnız bir ilmühabere dayanan şeyler için ise ihracat dairesi bilgi vermekle beraber, muameleyi takip etmemesi için gümrüğe talimat verir. Bu eserler veya eşya idare için hiç bir mes'uliyeti istilzam etmemek kayıt ve şartıyla bu eserlerin veya eşyanın sahibi ardiye, nakliye ve sairce olmak üzere yapılmış olan bütün masrafları ödeyip, kendisine teslimini talep edinceye kadar, bu eserler ihracat dairesinde veya bu dairenin münasip göreceği bir devlet enstitüsünde mahfuz kalırlar.

Sahte veya her hangi bir şekilde tahrif edilmiş vesikalara dayanarak veya değiştirilmiş sandıkla veya sandığın kapak veya yan tahtalarından birinin değiştirilmesi suretiyle hileli bir şekilde eserlerin kaçırılmasına teşebbüs edildiği takdirde gümrük idaresi bunları müsadere etmekle beraber keyfiyeti bir zabıt varakasıyla tesbit ve ihracatçı hakkında kaçakçılıktan başka ceza kanununun bu husustaki cezaî hükümlerinin tatbiki suretiyle, takibatta bulunulması için evrakı Müddei-umumiliğe tevdi eder.

Sandıklar üzerindeki kurşunlarda ve bağlantılarda bir değişiklik olduğu ahvalde de aynı tarzda hareket edilir.

Gümrükçe tutulan zabıtın bir suretiyle buna müteallik vesaikin bir sureti Maarif Vekâletine gönderilir.

Yukardaki ahvalin tahaddüsünde tahsil edilecek olan para cezasının yarısı, İtalyan Gümrük kanununun 20. maddesinde zikri geçen fonlara ayrıldıktan sonra diğer yarısının azamî on bin lirete

kadar olan miktarı bu işte hizmetleri sebketmiş olan memurlara dağıtılır.

Maarif Vekâleti, Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Konseyinin mütalâasını aldıktan sonra, mahkeme kararıyla müsadelerine karar verilen eserlerin muhafaza edilecekleri enstitüyü tesbit eder.

Artistik bilgiler veren enstitüler tesisi, Maarif Vekâletine ait bütün diğer enstitülerle artistik bilgiler vermeye namzet olan müesseselerin kâffesi Maarif Vekâletinin nezaret ve mürakabesine tâbidir.

Maarif Vekâletinin müsaadesi olmaksızın hiç bir kimse artistik bilgiler veren mektepler te'sis edemez.

Hükümet veya moral şahsiyetler tarafından idare edilen enstitüler hukukan devlete ait enstitüler seviyesinde olabilirler.

Maarif Vekâletinin teklifi üzerine Maliye Vekiliyle anlaşarak bu husustaki usul ve şerait tesbit edilir.

Artistik bilgiler veren her enstitünün başında Maarif Vekâleti tarafından tayin edilen bir başkan bulunur. Bu başkan kanunun tayin ettiği eşkal dairesinde enstitünün idare ve artistik çalışmalarına nezaret eder.

Başkanın maiyetinde enstitünün öğretim ve inzibatı gidişini idare ve her sahada başkanın direktiflerini yerine getiren bir müdür vardır. Müdüriyet makamı bulunmayan enstitülerde öğretmenlerden biri Maarif Vekâleti tarafından iki sene müddetle bu vazifeye tayin edilir.

Maarif işlerinin yürütülmesinde başkan, öğretmenler meclisinin yardım ve müzaharetine mazhar olup bu meclis kendi reisliği altında enstitü müdüründen ve öğretmenlerden teşekkül etmektedir.

İdare meclisleri te'sisini âmir olan bütün hükümler mülga olup bundan Konservatuvar ve Roma Güzel Sanatlar Akademisi müstesnadır.

Maarif Vekilinin müsaadesi olmaksızın Başkan tarafından hiç bir masraf ihtiyar edilemez. Vekil muayyen kategoriye dahil ve hassaten her malî sene için muayyen bir miktara münhasır olan masraflara ait müsaadeyi verebilir.

Maliye Vekili artistik bilgiler veren

enstitülerin malî bakımdan teftişlerini yaptırabilir.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Konseyi, Maarif Vekilinin teklifi üzerine Kırılın iradesiyle tâyin edilen on beş azadan tereküp eder. Bu meclis istişarî reye sahip olmak üzere Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Umum Müdürü sıfatını haiz olan bir başkanın reisliği altında olup idarî bakımdan Maarif Vekilinin veya bu vekâlet müsteşarının emri altında bulunur.

Maarif Vekili meclis azaları arasından birini başkan yardımcılığına intihap eder.

Yüksek meclisle istişare meclisi azaları bu vazifede üç sene müddetle kalmakta olup üç senelik müddetin hitamında tekrar seçilebilirler. Üç sene zarfında tayin edilenler üç senelik müddetin sona ermesi dolayısıyla azalık sıfatından sakıt olanlarla birlikte bu sıfatı kaybederler. Bugünkü konsey azasiyle istişare meclisi azası 20 Haziran 1935 tarihli ve 1071 sayılı kanunun 6,7 ve 8. maddelerindeki ahvalde azalık sıfatını kaybederler.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisinin mütalâasını almak hususundaki hükümler mülğadır.

Artistik bilgiler veren devlet enstitüleri müdür ve öğretmen vazifeleri açık müsabaka veya imtihanla ehliyeti sabit olanlara verilir. Bu takdirde vekil tahsil dereceleri muayyen bir seviyede olan müsabıkların imtihana tâbi tutulmalarını kararlaştırır.

Vekil tarafından tayin edilen ve üç azadan tereküp eden hakem hey'eti müsabakaya mevzu olan vazifeye lâyük üç kişiyi ehliyet derecelerine göre namzet olarak teklif ederler. Vekil kanuna ve artistik öğretim icaplarına uygun olduğu takdirde, hakem hey'etinin teklifini tasvip ve aksi halde hükümsüz addeder. Vekilin bu kararı gayr-ı kabil-i itirazdır.

Müsabakaya konulan vazife birinci gelene ve bunun istinkâfi halinde ikinciye ve bu siyakta üçüncüye verilir.

Vekilistisnaen enstitü müdür ve öğretmen vazifelerini müsabakaya tâbi tutmaksızın yalnız kendi sanatlarında şöret sahibi olan kimseleri tayin edebilir.

Vekil bu şekilde tayin edilen personeli tecrübe devresinden istisna edebileceği gibi artistik bilgiler veren enstitüler personeli ni başka tedrisata veya başka tipteki enstitülere nakledebilir. Bu personele vekil tarafından tayin edilecek ahval ve şerait altında kendi arzularını izhar etmek hakkı bahşedilmiştir. Bu tedbirlere karşı itiraz caiz değildir.

Yukarda zikri geçen enstitülerde her hangi bir öğretim vazifesine veya bu vazifelerden birinin vekâletine tayin ancak Maarif Vekâletine aittir. Vekil bu salâhiyetlerini kısmen veya tamamen enstitü başkanlarına devredebilir.

Müstesna ahval hariç olmak üzere öğretmenler kendi vazifeleri dışında her hangi bir vazifeye asaleten veya vekâleten tayin edilemezler. Vazife sahibi olanlar haftada 24 saatin fevkinde vazife deruhte edemezler.

İnzibatî sahada artistik bilgiler veren enstitüler personeli hakkında 10 Aralık 1923 tarihli ve 2960 sayılı kanunla müteakiben ta'dil edilen maddeler hükümleri tatbik edilmekte olup, bu husus için vekil tarafından tayin edilen beşi asil ve ikisi ihtiyat olmak üzere yedi azadan mürekkep bir inzibat komisyonu teşkil edilmiştir. Bu komisyonun kâtiplik vazifesi Maarif Vekâleti merkez idaresinde A grubuna dahil ve her halde 9. dereceden aşağı olmayan bir memur tarafından görülür. Bu komisyon azaları bu sıfatları bir sene müddetle muhafaza etmekte olup yenden tayinleri mümkündür. Vekil bu azalar arasından birini başkanlığa seçer.

Talebenin artistik sahadaki olgunluk derecelerini tayin eden imtihan komisyonu Maarif Vekili tarafından tayin edilen beş azadan tereküp eder. Sanat mektepleriyle enstitülerinde daha yüksek sınıflara talebe kabulü için ehliyet imtihanları yapılabilir; aynı enstitülerdeki mezuniyet imtihanlarına devlet mekteplerinde kurslara devam etmemiş olanlar da kabul edilebilirler.

Vekil tarafından tayin edilen beş aza ile Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Umum Müdüründen teşekkül eden ve vekilin reisliği altında bulunan bir komisyon artistik bilgiler veren devlete ait enstitü-

lerle diğer hususî enstitülerde derslere esas olacak kitapların tetkikini teklif eder. Maarif Vekili muayyen hususat için aynı komisyon içinden hususî komiteler teşkil etmekle beraber bu komitelere, aynı komisyona iştirak etmeyen fertlerin katılmasını da kararlaştırabilir. Bu tetkikattan dolayı komisyon azasına herhangi bir ücret ve hakkı huzur ödenmesi bahis mevzuu değildir. Ancak imtihan neticesinin bir revizyona tâbi tutulması, imtihana giren kimseler tarafından talep edildiği takdirde, bu hususta yapılması muhtemel masraflar dışında talibi veya talipleri tarafından her hangi bir vergi ödenmez. Milletin artistik ve arkeolojik servetinin himayesine müteallik salâhiyet ve vazifeler münhasıran Maarif Vekiline aittir.

Maarif Vekili bu husustaki salâhiyetlerinden bir kısmını veya tamamını Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi başkanlarıyla diğer memurlara verebileceği gibi salâhiyetlerini dilediği anda geri çekebilir.

Millî âbidelerle âsâr-ı atıkaya ait sanat eserlerinin muhafazası vazifesiyle mükellef olan komisyonlara dair 31 Aralık 1923 tarihli ve 3164 sayılı kanunun 9. maddesiyle 9 Ekim 1924 tarihli ve 1627 sayılı kanunun 34. maddesi mülgadır.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi başkanlarıyla müdürleri ve âbidelerin, müzelerin, galerilerin ve âsâr-ı atıkaya müteallik hafriyata nezâret eden fahrî memurlar vekilin daha evvel müsaadesi istihsal edilmedikçe kendilerine daha evvel tahsis edilen fonlardan her hangi bir masraf ihtiyar etmek salâhiyetini haiz değillerdir.

Vekil bir emirnameyle muayyen kategoriye dahil işler için her malî yıl devamı müddetince ve muayyen bir meblâğa inhisar etmek üzere lüzumlu masrafin ihtiyarına müsaade verebilir.

İstisnaî mahiyette olmak üzere arkeolojik veya sanat tarihi profesörleriyle Üniversitenin mümasil maddelerini tedris eden profesörler muvakkaten ve meccanî olarak Eski Eserler ve Güzel Sanatlar

İdaresinin bir dairesinin umurunu tedvire memur edilebilirler.

MAARİF VEKÂLETİ

Tarihî ve artistik ehemmiyeti haiz şeylerin himayesi :

Resmî Gazetenin 8 Ağustos 1939 tarihli nüshasında neşredilmiş olan 1 Haziran 1939 tarihli ve 1089 sayılı kanunun hülâsası.

Artistik, tarihî, arkeolojik veya etnografik ehemmiyeti haiz menkûl ve gayr-ı menkûl şeyler bu kanuna tâbidir. Bundan başka aşağıdaki şeyler de buna dahildir:

- a) Kable't-tarih devirleri ve ilk medeniyeti ilgilendiren şeyler,
- b) Beşer hayatını ilgilendiren şeyler,
- c) El yazıları, otoğrafler, muhabere-ler, mühim vesikalar, kitaplar, matbu-alar, nadir ve kıymetli mahkûkeler,

Bunlarla beraber tarihî ve artistik kıymeti haiz olan şehirler, parklar ve bahçeler de bu arada sayılabilir.

Yaşayan muharrirlerin, temsili elli seneyi geçmeyen operalar bu kanunun daire-i şumulüne girmemektedir.

Bununla beraber siyasî ve askerî tarihle olduğu kadar edebiyat, sanat ve kültürle olan alâkaları dolayısıyla suret-i hususiyede mühim addedilen ve binaenaleyh Maarif Vekâletinin idarî mahiyette tebligatına mevzu teşkil eden gayr-ı menkûl şeyler de bu kanun hükümlerine tâbidir.

Maarif Vekâleti her ne suret ve sıfatla olursa olsun yukarda yazılı gayr-ı menkûllere sahip veya bunların sadece vazıu'l-yedi olan kimselere bunların suret-i hususiyede ehemmiyet-i fevkalâdeyi haiz şeyler olduklarını bildirir.

Kasaba ve nahiye mümessilleriyle kanunen tanınmış olan müesseseler ve enstitü mümessilleri temsil ettikleri müesseseler veya enstitülere ait olan yukarda yazılı şeylerin izahlı bir cedvelini Maarif Vekâletine tevdi etmeğe mecburdurlar.

Maarif Vekâleti, vekâletin ilimler ve sanatlar meclisinin mütalâasını aldıktan sonra anane veya şöhret veyahut mahal-

lin karakteristik vasıflarını taşımaları bakımından istisnâî bir tarihî kıymeti haiz olan şeylerin koleksiyon veya scriyelerinin teşkilini emredebilir.

Maarif Vekâleti bu kanuna tâbi olan şeyler üzerinde umumun iktisap ettiği istimal ve faydalanma haklarına riayet edilmesine nezaret eder.

Ekleziyastik birliklerin malı olan şeylere taallûk ettiği zaman Maarif Vekâleti dinî icapların ifasına hâlel gelmemesine çalışır.

Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi bu kanuna tâbi olan şeylerin korunma ve muhafaza şartlarını tesbit etmek üzere her an teftiş edebilir.

Maarif Vekili tarafından alınan tedbirler kat'îdir. Ma'dun makamların tedbirlerine karşı silsile-i meratibe riayet suretiyle Maarif Vekiline müracaat caizdir.

Artistik ve tarihî kıymetleri olan şeylerin muhafaza, masuniyet ve emniyetleri hususunda alınan tedbirler :

Kasabaların, komünlerin ve kanunen tanınmış olan müesseseler ve enstitülerin malı olan şeyler, Maarif Vekâletinin müsaadesi olmaksızın tahrip, tadil ve restore edilemezler. Bu gibi şeyler artistik ve tarihî kıymetleriyle gayr-ı kabil-i te'lif olacak veya onların muhafaza ve korunmalarına zarar verebilecek hususlara tahsis edilemezler.

Ekleziyastik müesseselere ait olan şeyler hususunda, dinî vecibelerin ifasına yarıyan şeylerden oldukları takdirde Maarif Vekili bu makamlarla anlaşarak bunlar hakkında karar verir.

Tarihî veya artistik kıymeti haiz olan şeyleri, sahibi veya vazıu'l-yedi olan kimse yer değiştirdiği takdirde keyfiyeti Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisine bildirir. Reis de bunların nakil esnasında bir zarara uğramalarına mani olacak tedbirleri alır.

Vekil gayr-ı menkûl eserlerin masuniyet ve tamamîyetlerinin ve görünüşlerinin zarara uğramasına, ışık vaziyetinin ve muhite karşı olan dekorun değişmesine manî olacak tedbirleri alır.

Gayr-ı menkûl eserlerin manzarasını

bozan ve halkın temaşa etmesine mâni olan afişler, ilânlar ve diğer neşir vasıtalarının yapıştirılması caiz değildir.

Maarif Vekâleti, Eğitim İlim ve Sanat Millî Konseyinin mütalâasını aldıktan sonra devletin veya diğer enstitü ve âmme müesseselerinin malı olan antikaların ve sanat eserlerinin satılmasına izin verebilir. Yeter ki onların muhafazalarına mani bir hal husule gelmiş ve umumun istifadcsi azalmış olmasın.

Vekâlet bundan başka devletin veya diğer müesseselerin kolleksiyonları için mühim olmayan antika ve sanat eserlerinin satılmasına da izin verebilir. Vekil, İlim ve Sanat Millî Konseyinin mütalâasını aldıktan sonra bu gibi şeylerin satışına izin verilmesi halinde millî servete büyük bir zarar geleceğine hükmettiği takdirde verilen müsaadeyi geri alabilir.

Devlet veya başka resmî bir müessese ve enstitü nam ve hesabına bir bina yıktırıldığı zaman inhidam dolayısıyla tarihî değerleri bakımından mühim adde edilen eserler meydana çıksa dahi bu eserler mukavele mucibince binayı hedm eden müteahhide terkedilmiş olan eserler arasında giremez.

Memleket dışına ihraçları kanunun himayesi altında bulunan millî servet için büyük bir zarar teşkil edeceğine hükmedilen ve tarih ve sanat bakımından kıymet arzeden âsâr ve eşyanın ihracı suret-i kat'iyede memnudur.

İhracı yapan kimse Maarif Vekili tarafından bu eserlere verilen değeri kabul etmediği takdirde biri vekil ve diğeri ihracatçı, bir üçüncüsü de mahkeme reisi tarafından tayin edilen üç kişilik bir komisyon tarafından eserlerin kıymeti gayr-ı kabil-i rucu olmak üzere tesbit edilir. İhbardan itibaren iki ay içinde Maarif Vekili aynı ihbariyede beyan edilen kıymet üzerinden kanunun himayesi altında bulunan ve millî servet için büyük bir ehemmiyet arzeden eserleri satın almak hakkını muhafaza eder.

Muvakkaten ihraç edilen eserler de müterakki ihracat vergisine tâbi olup bu vergi teminat olarak ihracatın yapıldığı sırada tahsil edilir ve muvakkaten ihracına

müsaade edilen bu eserler tesbit edilen muayyen müddet zarfında memlekete iade edilmedikleri takdirde irat kaydedilir.

Maarif Vekili, Maliye Vekiliyle anlaşarak hariçteki mostra veya sergilerde teşhir edilmek veya devletin diplomatik veya konsolosluk merkezlerinin tefriş ve tezyini hususunda kullanılmak üzere kıymetli sanat eserlerinin ve antikaların serbest olarak muvakkaten memleket dışına çıkarılmalarına müsaade edebilir.

Âsâr-ı atika araştırmaları neticesinde bulunan eserlerle eşya devlete aittir. Bulunan şeylerden dolayı arazi sahibine vekil tarafından para olarak veya bulunan şeylerin bir kısmını bırakmak mukabilinde aynı eşyanın kıymetinin hiç bir vakit dörtte birini geçmemek üzere bir prim verilebilir. Araştırmalar neticesinde veya tesadüfen meydana çıkarılan sanat eserlerine veya antikalara tesadüf eden veya bunları yedinde tutan kimse ceza kanununun 622. maddesi hükümlerine tevfikân cezalandırılır.

Bu suç kendilerine hafriyat veya araştırma ruhsatıyesi verilen kimse tarafından işlendiği takdirde ceza kanununun 625. maddesi hükümleri tatbik olunur. Bu hareket dolayısıyla kısmen veya tamamen gayr-ı kabil-i tamir bir zarar meydana gelirse kanunun 59. maddesi hükümleri tatbik olunur.

Tabii güzellikler ve şayan-ı temaşa yerlerin korunmasına ait 29 Haziran 1939 tarihli ve 1497 No. lu kanun.

1 - Umumun atfettiği büyük ehemmiyet dolayısıyla aşağıdakiler bu kanuna tâbidir:

a) Tabii vasıfları ve jeolojik hususiyetleri olan gayr-ı menkûl şeyler,

b) Artistik ve tarihî ehemmiyetleri olan şeylerin himayesine ait kanunlarda bahis mevzuu olmayan ve güzellikleri dolayısıyla tefrik edilen şehirler, bahçeler ve parklar,

c) Estetik ve an'anevî ehemmiyet ve kıymetleri olmakla beraber karakteristik vasıflar arzeden gayr-ı menkûl şeylerin hey'et-i mecmuası,

d) Tabii güzellikte olan şayan-ı temaşa yerlerden halkın istifadesine açık olan bu ve buna mümasil yerler,

2 - Bu şeyler ve mevkiler her şehir ve kasaba için ayrı olmak üzere iki liste yapılmak suretiyle Maarif Vekâletinde bir komisyona tevdi olunur. Bu komisyonun başkanlığında tercihan Millî Terbiye ve İlim ve Sanat komisyonu azası meyanından seçilen biri bulunmakta olup aşağıdaki zevattan tereküp etmektedir:

Merkezde salâhiyet sahibi âbideler dairesi başkanı. Kaza turizm birliği başkanı veya onun bir mümessili.

İlgili komünlerin idare âmirleri ve alâkadar kategoriler mümessilleri bu komisyona dahil değildir.

Komisyonun başkanı madencilik sahasında ihtisas sahibi kimseleri veya millî orman milis teşkilâtından bir mümessil veya eşyanın tabiatına ve işbu kanunun mevzuunu teşkil eden mahallere göre sanat ve meslekler konfederasyonu tarafından gösterilen bir artisti tayin eder.

3 - Üç ayda bir neşir ve ilân edilen bu gibi yerlere ait listelerin ilân devresi geçtikten sonra listelere mevzu teşkil eden eşyanın sahipleri, malikleri, vazı'ül-yedleri ve her ne suretle olursa olsun bu eşya ile alâkadar olanlar daire başkanlığı vasıtasıyla Maarif Vekâletine itirazlarını bildirebilirler.

Maarif Vekâleti vesaiki tetkik ederek lüzumlu gördüğü tadilâtı yaptıktan sonra listeyi tasdik eder.

4 - Muhtelif mahallere ait listeler bu şekilde Maarif Vekili tarafından tasvip edildikten sonra devletin resmî ceridesinde neşir ve ilân olunur. Bu ilânı ihtiva eden *Resmî Gazetenin* bir nüshası üç ay müddetle alâkadar komünlerin tabelâsında asılır. Bu gazetenin bir diğer nüshası mahallin plânıyla birlikte alâkadarların görebilmesi için her komünün salâhiyetli dairesine gönderilir. Müteakip üç aylık devre içinde ilgili zi'l-yedleri, mutasarrıf veya malikleri, bu hususta reyini izhar etmiş olan, Maarif Vekâletinin salâhiyet sahibi teknik hey'etlerinin ve Danıştayın mütalâasını aldıktan sonra hükûmete müracaat etmek hakkına sahiptirler.

5 - Yukarda zikri geçen listeye dahil geniş mahallerin etrafının şayan-ı temaşa güzelliklere zarar verecek ve güzellikleri ihlâl edecek bir mahiyet almalarına mâni olmak maksadiyle nizamnâmenin derpiş ettiği eşkal dairesinde tanzim olunmak ve aynı listeye tasdik ve neşir ve ilân edilmek üzere Maarif Vekâleti arazinin bir manzara plânından faydalanır. Bu plân listenin neşirinden sonra tanzim edilmişse ilgili komünlerin tabelâsında üç aylık bir devre için ta'lik edilmek suretiyle ayrıca ilân edilir. Bu plâna karşı alâkadarlar muayyen müddet zarfında itiraz etmek hakkını haizdirler.

6 - Vilâyet komisyonu tarafından tanzim edilen ve 1. ve 2. maddelerde zikri geçen şeylerin listesi esasına dayanarak Maarif Vekili bunların her ne suretle olursa olsun mutasarrıfı, maliki veya vazı'ül-yedi olan kimselere listeler muhteviyatının âmme için büyük bir ehemmiyet arzettiğini tebliğ eder.

Vekilin talebi üzerinc hususî sicilince kaydedilen bu tebliğnâme ancak ondan sonra bu gayr-ı menkûllerin sahip ve malikleriyle vazı'ül-yedleri olacak olanlar nazarında hüküm ifade eder.

7 - Tebliğnâmenin mevzuunu teşkil eden ve listelere dahil olan gayr-ı menkûlün her ne namla olursa olsun sahipleri, malikleri ve vazı'ül-yedleri işbu kanunun himayesi altında bulunan gayr-ı menkûlün dış manzarasını bozacak şekilde tadilât yapamayacakları gibi tahribat da yapamazlar.

Bu gayr-ı menkûllerin sahipleri, malik ve vazı'ül-yedleri olan kimseler yapmak istedikleri inşaat ve tadilâta ait projeleri ilgili daire başkanlığına ibraz etmeğe ve müsaade istihsal edilinceye kadar faaliyete geçmemeğe mecburdurlar.

İlgili daire reisi azamî üç ay zarfında bu projeler hakkında karar vermek mecburiyetindedir.

8 - Yukardaki maddede zikri geçen listeye ithal edilmeyen ve tebligat dışında kalan şeyler hakkında Maarif Vekili aşağıdaki haklara sahiptir:

a - İşbu kanuna mevzu teşkil eden şeylerle âbidelerin ve şayan-ı temaşa yer-

lerin dış vaziyetlerini bozan inşaat ve amelîyelere bilâ müsaade girişilmesine mani olmak;

b - Bundan evvelki maddede yazılı ahvalde başlamış olan inşaatın tatil edilmesini emretmek,

9 - Yukarkı maddede yazılı vekâlet tedbirleri ve üç aylık müddet zarfında inşaatı başlamayı men veya başlamış olanları tatil etmek demek olan takyidat, ilgili komisyonun nokta-i nazarı alâkadara tebliğ edilmemiş bulunursa merfu addolunur.

İlgili komisyon tasdik kararının alâkadara tebliğinden itibaren otuzuncu günü tedbir kat'iyet kesbeder.

10 - Mahallin listesinde daha evvel neşir ve ilân edilmemiş olan ve umumun büyük alâkasını celbeden eserlerden maddet olduğu evvelce tebligat suretiyle bildirilmiş olan âbideler ve saireler hakkında başlanmış olan inşaatın tatili anına kadar yapılan masrafların geri alınması için ilgililere dava açmak hakkı verilmiştir.

Masarifi Maarif Vekâletine ait olmak üzere başlamış ve tatil edilmiş olan inşaat yıktırılır.

11 - Yollar ve sarnıçlar açılması, sınaî tesisat için su isale yolları inşası halinde Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisi tatbik edilen inşaat projeleri üzerinde mesafeleri, varyantları işaret etmekle beraber kanunun himayesi altında bulunan eserlerin bu inşaat dolayısıyla zarara uğramalarına mâni olur.

12 - Mesken tevsi plânlarının tasdiki işbu kanun hükümlerine tevfikân Maarif Vekâletiyle anlaşarak yapılır.

13 - Devlet müesseselerini ilgilendiren mahallere ait olup işbu kanun hükümlerine tevfikân tatbik edilecek tedbirler Maliye Vekiliyle mutabakat halinde alınır.

Âmmenin denize ait mamelekini ilgilendiren tedbirler Münakalât Vekiliyle mutabık kalarak alınır; ancak bunlar liman inşaatına taallük ettikleri takdirde yine Münakalât Vekiliyle anlaşarak alınır.

İkamet, tedavi ve turizm istasyonları olarak tanınan mahalleri ilgilendiren tedbirler 15 Nisan 1926 tarihli ve 765 sayılı kanun hükümlerine tevfikân Halk Kültürü Vekiliyle mutabakat halinde tatbik olunur.

Ve nihayet Nafia'yı ilgilendiren hususata ait tedbirler de alâkadar idarelerle mutabık kalarak tatbik olunur.

14 - İşbu kanunun I. maddesinde zikredilen mahallerle eşya hususunda Şehir Turizm Dairesine, Âbidelerle Orta Çağ ve Modern Sanatlar Dairesi başkanlığının daha evvel muvafakatı istihsal edilmeden neşir vasıtalarıyla ilân etmek salâhiyeti verilmez.

Maarif Vekili daha evvel müsaade istihsal edilmeyen ve işbu kanuna tâbi olan eserler ve mahallerin manzarasına ve umumun serbestçe faydalanmasına mâni olan her türlü naklolunur şeylerin masrafı ilgililere ait olmak üzere, başka başka yere naklini vilâyet vasıtasıyla yaptırabilir ve bu gibi âbidelerin güzelliğini ihlâl eden inşaatın rengini tebdil ettirebilir. Bu emrin yerine getirilmemesi halinde vâli halen mer'i olan komünler ve şehirler tek metin kanununun 20. maddesi hükümlerine tevfikân emir icabatını re'sen tatbika çalışır.

15 - Ceza kanununun derpiş ettiği cezalar dışında olmak üzere vecibelere ve işbu kanunda münderiç emirlere riayet etmeyen kimse, Maarif Vekâletinin en münasip gördüğü şekilde, tabii ve şayan-ı temaşa güzellikler ncf'ine olmak üzere kanun hilâfına vücude getirilen yıkmaya veya yapılan kanunsuz hareketle husule gelen zarar ve elde edilen istifade arasındaki farka müsavi bir parayı tazminat olarak ödemeye mecburdur.

Kanuna muhalif harekette bulunan kimse kendisine verilen mehil zarfında yapılan kanunsuz inşaatı yıkmadığı takdirde, Maarif Vekâleti, vâli vasıtasıyla re'sen yıktırır. Bu hususta tutulan masraf notu vekilin emriyle tahsilâta ait mer'i kanun dairesinde alâkadardan tahsil edilerek devlet veznesine yatırılır.

I. bentte yazılı tazminat fen daireleri ihtisas sahipleri tarafından ve Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Dairesi reisinin nezareti altında tayin ve tesbit edilir.

Kanuna muhalif harekette bulunan kimse Maarif Vekili tarafından tesbit edilen tazminatı ödemeyi kabul etmediği takdirde, bu tazminatın miktarı, biri Maarif Vekili, diğeri kanunsuz harekette

bulunan kimse ve üçüncüsü mahkeme başkanı tarafından tayin edilen bilirkişiler, yani üç mütchassistan mürekkep bir hey'

et tarafından tesbit edilir. Bu tesbite ait masarîf takdir edilen tazminata itiraz eden kimse tarafından peşinen ödenir.

BİBLİYOGRAFYA

L. Raggi - E. Guicciardi:

Codice amministrativo,

Padova 1938.

Âsâr-ı atika ve güzel sanat eserlerinin satışı hakkında

1) 20/Haziran/1909 tarihli ve 364 No.lı Kanun. (*Legge 20 Giugno 1909 No. 364 che stabilisce e fissa norme per l'inalienabilità delle antichità e delle belle arti*) S.1600.

2) 30/İkinci kânun/1913 tarihli ve 363 No.lı nizamnâme.

(*Regio Decreto 30 Gennaio 1913 No. 363 Regolamento per la esecuzione delle leggi relative alle antichità e belle arti*). S. 1610.

3) 11/Mayıs /1922 tarihli ve 778 No.lı kanun.

(*Legge II Maggio 1922 No. 778 Provvedimenti per la tutela delle bellezze naturali e degli immobili di particolare interesse storico*) S. 1660.

4) 2/Birincikânun/1935 tarihli ve 2081 No.lı kanun.

(*Reggio Decreto legge 2 Dicembre 1935 No 2081. Aggiornamento della legislazione relativa all'istruzione artistica e alla tutela del patrimonio artistico ed archeologico.*) S.1663

5) 1/Haziran/1939 tarihli ve 1089 No.lı Kanun.

(*Legge 10 Giugno 1939 No. 1089 Pubblicata nella gazzetta ufficiale dell' 8 Agosto 1939*).

6) Artistik ve tarihî kıymeti olan şeylerin himayesi.

(*Tutela delle cose d'interesse artistico storico*).

7) 29/Haziran/1939 tarihli ve 1497 No.lı kanun.

(*Legge 29 Giugno 1939 No. 1497 Sulla protezione delle bellezze naturali e panoramiche*)

YUGOSLAVYA'DA TÜRK ÂBİDELERİ VE VAKIFLARI

EKREM HAKKI AYVERDİ

Yüksek Mühendis

Türklerin Avrupa kıtasında terk ettikleri irili ufaklı âbideler, büyük ve yaygın mi'marilerinin ehemmiyetli bir safhasını teşkil eden, başlı başına bir mevzu kıymetini haiz bulunmaktadır.

Gönül bu şu'beyi de, Orta Asya'dan kopup Horasan, Kafkas, Azerbaycan ve Irak'tan geçerek Anadolu'ya yerleşen kollarına muvâzi olarak, bir kül halinde mütalâa etmeyi ne kadar arzulasa da, bu gün için imkânsızlığı karşısında mahdud sahalarla iktifaya mecbur kalmaktadır. Koca Osmanlı Avrupa'sı karşısında pek fazla bir kemmiyet ve keyfiyet muhâsbesi taşımayan Yugoslavya'yı tetkik sahası olarak inihabdan kasdımız de, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya'nın şimdilik meçhullere gömülmüş, Macaristan'da pek bir şeyler kalmamış bulunması, Yunanistan'da da sistemli bir şekilde ve kazanmakla tavsif edilecek derecede izlerin haritadan silinmesine mukabil, bu memlekettekilerin oldukça muhafaza edilmiş olmasıdır.

Bu günkü Yugoslavya'yı teşkil eden altı eyâletten, Slovenya müstesnâ, beşinde pek çok Türk yapısı bulunmaktaydı. Bunlardan Hırvatistan'dakiler yok olmuş, diğer dördünde çeşitli, hayli medeniyet izleri kalmıştır; bakiyyelerin, bütün memlekette diğer çağların ve medeniyetlerin bıraktıklarından pek daha zengin ve mütenevvi olarak kabulü yanlış düşmez. Hele bazı muntakalarda inhisar derecesine varan kesâfet, bu yerlere Türk damgasını vurmaktadır. O diyarlardan geçerken, bu bereket karşısında bir yandan iftihar ve yakınlık hisleriyle teselli bulurken, bu kadar kıymeti terk ile ric-

atten hicrân ve clem duymamak da kabilmuyor.

Ta Sava nehrinden Vardar kıyalarına, Bulgaristan'dan Adriyatik sahillerinedek uzanan eni, boyu beşyüz kilometrelik bu vâsi sahadaki lâyu'ad Türk eserleri hakkında pek az yazı yazılmış olup, ekseriyetini Boşnakça ve Sırbca olanlar teşkil eylemekte, bunlar da umûmî kütüphânelerimizde bile bulunmamaktadır; Türkçe yazılmış eser ise yoktur. Binaenaleyh Türk mi'marisi Yugoslavya kolunun bu günkü kemmiyet bilânçosunu, hakikate yakın bir şekilde yapmak mümkün değildir; hele bunu, en yüksek dereceye yükseldiği XVII - XVIII. asırlara teşmil etmek bir hayalden başka bir şey olamaz.

Lâkin diğer Balkan memleketlerinden daha iyi bir şekilde muhafaza edilmiş olmalarına rağmen, bu eserler de, tabii zaman âmîlinin te'sirinden başka, çok çeşitli hâdiselerin tazyığı karşısında, birer birer eksilip yok olmaktadır. Son büyük harb bir çok âbidelere mal olmuştur. Diğer taraftan Müslüman nüfusun adeta sistemli bir şekilde her gün biraz daha azaldığı görülmektedir. Bu yüzden elde edilen malûmatı gün geçmeden neşretmek bir vecibe olmuştur. Bununla, Balkanlar'da Türk mevcudiyetinin ne demek olduğu görülecek ve onu peşin hükümlerle istihfaf eden hariçtekilere, muta'assıb ve programlı mütalâaları benimseyen içimizdekilere, canlı bir cevap teşkil eden böyle bir muhasebe, Rumeli'nin diğer muntakalarının bizim elimizde arz ettiği zenginlik hakkında bir ölçü ve bu günkü komşularımızın cibilliyeti hakkında da bir mehenk olacaktır.

Binaenaleyh bibliyografyada zikredeceğimiz menbalardan derleyebildiğimiz veya bizzat görüp hakkında az veya çok bilgi edindiğimiz eserlerin tafsilâtını, tarihlerini, mümkün olanların rölöve, kroki ve fotoğraflarını derc ile imkân dahilinde malûmat vermeğe çalışacağız.

Bibliyografyanın tetkikinde görülecektir ki en çok tettebbu'at Bosna ve Hersek'tekiler üzerinde olmuş, onlarda da çalışma mihverini, tarih ve kitâbeler teşkil eylemiştir*. Eski Sırbistan'dakiler üzerinde hemen hiç çalışma yoktur. Yalnız sabık Kosova vilâyetimiz ve civarı hakkında Sırbca ve Almanca bir iki eser vardır. Onlarda da mi'marî hususlar belirtilmemiştir. Bizim tetkikimizin şimdilik kâfi ve tam olamayacağı bu izahatla kendiliğinden meydana çıkar; yalnız en ziyade alâka duyması lâzım gelen milletin lisanında yazılan ilk tetkik bulunması ve ileride, inşallah, yapılacak neşriyata ön ayak olması bakımından bir kıymet ifâde edebilir.

Bu etüdümüzde kale, cami, medrese, kütüphâne, han, hamam, kervansaray, türbe, köprü gibi aslı vakıf olan eserleri toplayıp şehircilik hakkında da bir fikir vermek üzere şehirlerin vüs'ati, evlerinin adedi, çarşıları hakkındaki malûmatı derc ile başlı başına bir mevzu olan Türk tipi evleri ikinci bir yazımıza bırakacağız. Bunun için de evvelâ cenubdan başlayıp Makedonya'yı, sonra Sırbistan'ı, onu müteakıb Bosna ve Hersek'i yukarılara doğru tarayacağız; Hırvatistan en sona kalacaktır. Bununla beraber Üsküb şehrini hepsine takdim etmeyi de hissen vâcib gördüğümüzü belirteceğiz.

Mevki isimleri İmparatorluk zamanındaki telâffuza veya Tik ve eş gibi bütün bütün değiştirilerek söylenen şekle uygun bir şekilde yazılarak o zamanki mevcu-

diyet tebârüz ettirilecek, bununla beraber şimdi kullanılan isimler de ilâve olunacaktır. Osmanlılar zamanındaki telâffuzu ma'lûm olmayanlar yalnız bu günkü imlâsiyle gösterilecektir.

Şimdi şehirleri birer birer ele alarak inceliyelim.

Üsküb (Skoplje) şehri:

Bugün Makedonya cyaletinin merkezi olan Üsküb şehrinin ortasından Vardar nehri geçmekte olup, şimalc düşen sol sahilindeki tepede eski kale bakâyası görülmekte ve bunun şimâl ve şarkında asıl Türk şehri kurulmuş bulunmaktadır. Sağ sahilde, eskiden de ehemmiyetsiz iken, bir de yeni binalar yapmak için mevcut az miktarda eserler de yıktırılarak hemen bir şey bırakılmamış gibidir.

Panoramadan (resim I), görüleceği vechile şehir tamamıyla Türk damgasını taşımaktadır. Kaleden yalnız bir kaç duvar kalıntısı mevcuttur. Üst düzlükte de son Osmanlı devrinde yapılan askerî kışlalar görülüyor. Her şeye rağmen şehirde ekseriyet Türkler'dedir.

Şimdiki şehrin 3 Km. şimal-i garbisinde olan ilk kasabanın milâddan evvel IV. - V. asırlarda, İlliryalılar idâresinde, Skupi ismiyle mevcut olduğu bilinmektedir¹; Büyük İskender'den sonra Makedonya sülâlesinin cline, sonra Romalılara geçmiş ve Roma tarzında bir şehir kurulmuştu. Milâdın 515 senesinde zelzeleden harab olunca da şimdiki yerine nakl edilerek, ailesi itibariyle bu civara mensub olan, Jüstinyen tarafından mühim bir merkez hâline getirilmiştir. VII. asırda bir müddet cenub İslavlarının eline geçtikten sonra tekrar Bizans tarafından alınmış, XIV. asır başında Stefan Dušan Sırb krallığına ilhak eylemiştir. Türkler tarafından fetih Kosova muharebesini müteakıb, H. 792 (M. 1389) senesindedir. Fetihden evvelki senelerde şehrin ne halde olduğu hakkında vâzih bir fikir elde edilememektedir; bununla beraber o zamandan, kale müs-

* Bosna ve Hersek kısmına aid bütün menbaları kendi işi gibi, bize gösteren, terceme ve izah eden İlahiyat Fakültesi Profesörü aziz ve muhterem Tayyib Okıç ile tercemelerde yardımlarını lütfeden mühendis Şefik Berkol ve Midhat Sertel Beylere teşekkür etmeği borç bilirim.

¹ *Kamusül-A'lâm* II, 932; Dr. Haralampije Polenakovič, *Skopye, Glasnik Jugoslavya*, Beograd 1952.

tesna, hiç bir eser intikal edemediğine bakılırsa her halde pek büyük bir mevcûdiyeti olmadığı tahmin olunabilir. Fet-hi müteâkib Türkler tarafından vâsi ve mühim bir merkez haline getirildiği de, bakiye âsârdan, vakfiyelerden ve sair vesika ve menba'lardan anlaşılmaktadır. Bursa ve Edirne misallerinde olduğu gibi, ufak bir kasabadan büyük bir şehir meydana gelmiş ve ehemmiyetini XVIII. asra kadar muhafaza etmiştir. Ancak H. 1100 (M. 1688) de Avusturya generali Piccolomini tarafından yakıldıktan sonra epeyce sönmüştür; *Kamusü'l-A'lâm*'da bu asır bidayetinde 4000 ev ve 1000 dükkân, 50 han, 3 hamam bulunduğu bildirilmektedir.

Evliya Çelebi II Üsküb'ün Rumeli eyâletinde sancak beyliği olup 500 asker ve 5000 cebelisi bulunduğunu ve hisarının 300 hisar eriyle muhafaza edildiğini bildirmekte ve idâri teşkilâtına aid mühim malûmât vermektedir; yine Evliya'ya göre, kalesi "*mücellâ senk - trâşide*" iki kat surlu ve muhammesü's - şekil olup, 70 burcu ve nehir kenarında bir su kulesi varmış; cənub tarafındaki kapu II. Sultan Murad zamanında tâmir olunarak şu kitâbeyi taşımakta imiş :

مراد بن محمد خان سنة خمسين و ثمانمئة

XVII. asırda 10.060 ev, 2150 dükkân, 110 çeşmesi mevcut olup bunların ve şehrin suyu Kaçanik boğazından İsa Bey kemerleriyle gelmekte bulunuyordu. 120 cami ve mescidi, 70 sıbyan mektebi, 7 misâfirhânesi, 20 tekyesi olduğunu kaydeden Evliyâ Çelebi medrese ve han adedini bildirmeyip yalnız birincisi için meşhurlarından altısını, ikincisi için dört tanesinin adlarını bildirmektedir; kezalik hamamlarından yalnız üç tanesinden bahsediyor.

Şimdi büyük Benderin binalarından mühimlerini birer birer inceliyelim:

II. Sultan Murad camii'i:

Murabba'a yakın plânlı, çatılı bir cami olup önde yanları pencerele

duvarla kapalı ve ortada 4 mermer sütûna müstenid beşli bir revakı vardır (resim 2, 3); kitâbelerden anlaşıldığına göre cami iki def'a yanmış ve tâmir görmüş, eski şeklinden çok kaybetmiştir. Cami'in içinde yanlarda mevcut üçer mustail ayak sonradan genişletilmiş gibi görünmektedir; bunların üstündeki kemerlerin aslında olup olmadığı da anlaşılamamaktadır. Muhakkak olan bir şey varsa, tavanın bu günkü şeklinin Sultan Reşad zamanındaki son tâmire aid olduğudur (resim 4). Revak, kemerleri ve ayakları eskidir (resim 5). Plân murabba'a yakın olmakla beraber aradaki 2.00 M. fark binanın eskiden kubbeli olması ihtimalini zayıflatıyor. Eski olan duvarlarda, silmelerinde ve içeride, kubbeğe işaret olacak bir vaz'iyet pek görülmemektedir (resim 6). Cami'in takdim ettiğimiz rölövesini derc eden H. Duda III da bu babda bir fikir beyan etmemekte; hatta sarîh olan inşa tarihi hakkında ihtirâzî kayıtlar koyarak arkeolog ve mimarların bu günkü binâyı tetkik edip tarihini ta'yin etmeleri lüzûmuna işaret etmekle iktifa etmektedir. Kitâbesini yazarken bu son bahse avdet edeceğiz. Cami bu gün mu'taddan dik bir çatıyla örtülü olmasına rağmen minaresi yine de pek yüksek düşmektedir; Duda'daki rölövesine nazaran 36 M. irtifa'ındadır (resim 3); şerefe istalaktitlidir. Minarenin ilk yapıdan olduğunu kabul etmek doğru olur kana'atindeyiz.

Cami'in üç kitâbesi vardır; kapı kemeri üstündeki celi sülûsle yazılmış olan en eskisi üç satır üstüne arapçadır; yazısı güzeldir. Tarafımızdan tesbit olunduğuna göre:

١ - قد بُني جامع العتيق في زمان سلطان الغزاة
والمجاهدين السلطان مراد بن محمد خان
طاب ثراها في سنة اربعين وثمانمئة
واحترق في سنة اربع و اربعين وتسعمائة
٢ - و امر بتجديده من قبل له سلطان السلاطين

II Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1314, İkdam Matbaası, V. 553-563 s.

III H.W.Duda, *Balkantürkische Studien*, Wien 1949 Rudolf M. Rohrer, 41-43 s.

ظل الله تعالى في الارض السلطان سليمان
ابن السلطان سليم خان ابدالله تعالى خلافته
الى البرين (؟)

۳- وقع بدأ بنيانه في شوال خمس واربعين
وتسعمائة والاختتام في شعبان المعظم
المنخرط في سنة تسع واربعين وتسعمائة
تقبل الله تعالى قبولاً حسناً¹

Bu kitâbeye nazaran cami'in H. 840 (M. 1436) da II. Sultan Murad tarafından yaptırılıp H. 944 (M. 1537) de yandığı ve Kanûnî devrinde H. 945 (M. 1538) de tecdidine başlanıp, inşaatın, dört sene devam ederek H. 949 (M. 1542) de bittiği anlaşılmaktadır.

Birinci tecdid kitâbesinin üstünde on iki beyitlik Türkçe tâmir kitâbesi cami'in H. 1100 (M. 1688) de Avusturya işgali esnasında yanıp H. 1123 (M. 1711) de III. Sultan Ahmed tarafından tâmir edildiğini bildiriyor; tarih mısra'ı «*بووالا*»

H. 1120 «*معبدى سلطان احمد ابلدى ترميم*» (M. 1708) dir. Metinde H. 1123 yazıldığı halde tarih mısra'ının H. 1120 göstermesi tereddüdümüzü mucib olmaktadır. Ma'al-esef kitâbenin tamamını kaydetmeğe inkân bulamadığımızdan kontrol kabil olamıyor; birinde veya diğerinde bir istinsah hatası olmadı ise bu mubayencti, H. 1120 (M. 1708) senesini tâmirata mubaşeret, H. 1123 (M. 1711) i de hitâm tarihi olarak tefsir etmek suretiyle açıklamak mümkündür.

Bu ikisinin ortasında Sultan Reşad zamanında yapılan tâmirin iki beyitlik kitâbesi vardır. Bina Üsküb'de tarihi ve kitâbesi ma'lum en eski camidir.

¹ Evliya Çelebi, V, 555, de bu kitâbeyi yalnız «*تامة حسين و محمد خان سنة خمس*» şeklinde metni noksan ve târihi 840 yerine 850 olarak yanlış kayd etmiş, buna istinaden Duda cami'in Sultan Murad tarafından inşa olunup olunmadığı hakkında tereddüde düşmüştür. Halbuki yukarıki kitâbede Sultan Murad'ın inşa ettiği ve tarihi sarıhtır; muhtemelen Kanunî devrinde yangından çıkan kitâbede görülerek kayd olunmuştur; görülmemiş bile olsa bir asırlık yakın bir devirde hakikat başka vesikalara ve ma'lûmata nazaran ortaya konabilir bir keyfiyettir.

İshak Bey Cami'i:

Kaleyle şarkındaki yamaç arasında bulunan vadide Üsküb Fâtihî veya başlıcalarından biri olduğu bilinen "Paşa Yiğit Mehmed" in² oğlu veya oğulluğu İshak Bey³ in yaptırdığı bu cami, ortada merkezî bir kubbe, yanlarda sivri birer manastır tonozuyla, mihrab çıkıntısında basık bir manastır tonozuyla mesturdur.

Kubbenin sekiz köşe kasnağı sağır olup, istalaktitli bir müselles tertibatı ve

² Üsküb halkı Paşa Yiğit'e efsânevi bir hüviyet atfetmekte, bu zate "meddah" ve kitâbedeki telâffuza göre "Medah Baba" ismi izâfe edilerek, adetâ kudsileştirilmektedir. Etrafı açık G köşeli ve kubbeli türbesi aynı isimdeki medresenin avlusundadır; (Salih Asım, *Üsküb Tarihçesi*, yazma, Topkapı Sarayı, Sultan Reşad, No.616) Sonradan yapıldığı tahmin olunan tarihsiz taşında «*هو الخلاق - الباقي المرحوم المغفور - قائم اسكوب الشيخ - مدح*» yazılıdır. Halk beynindeki tevâtür bu türbenin Paşa Yiğit'e aid olduğudur; esasında Paşa Yiğit tarihçe ma'lum bir şahsiyettir; *Tacü't-tevarih* müellifi Hoca Sadettin, kendisinden "Emir-i nâmdar Paşa Yiğit" olarak bahseder. Bak. I, 126 İstanbul 1279 Tab' hane-i Âmiri; M. Süreyya da Paşa Yiğit'in Üsküb beyi olduğunu ve H. 830 (M. 1426) da vefat ettiğini bildirir Bak. *Sicill-i Osmanî* II, 37. Diğer tarihî eserlerde de Paşa Yiğit'ten bahs olunur. Anlaşılan bu zat, ömrünün sonunda uzleti tercih etmiş, halk da onu bir veli gibi karşılayarak efsânevi bir hüviyete sarmıştır. (Medah babanın türbe ve kabir taşı resmi için Elezovic'in müteâkib notta adı geçen eserine Bak. S.5-6.

³ İshak Beyin şahsiyeti hakkında rivayetler muhtelifdir. Bu cami'in kitâbesinde Paşa Yiğit'in oğlu olduğu mezkûrdur; *Tacü't-tevarih*, yukarıki notta gösterilen sahifede Yıldırım Bayezid zamanındaki ta'yini anlatırken "Üsküb şehrinin ve tevâbi'nin eyâlet ve hükümetini Paşa Yiğit nam emir-i nâmdara ki İshak Beyin efendisi ve mürebbsidir." Solak-zade, Hoca Sadettin Efendiden mülhem ve onunla kısmen müşterek bir ta'birle "Paşa Yiğit ki İshak Beyin efendisidir" Bak. Tarih, İstanbul 1298, S. 52 demektedir; *Sicill-i Osmanî* ise yukarıki haşiyedeki sahifede, vüzaradan İshak Beyin Paşa Yiğit'in kölesi olduğunu yazmaktadır; Kamusu'l-A'lâm, Timurtaş Paşanın oğlu olduğunu kayd ediyor; Sırb menbaları, (Elezovic *Turski spomenici društva, skopskog naručnog društva*, 1925-27 den ayrı baskı, 122 s.) İsakovic olarak kabul etmektedir. Paşa Yiğit mühtedi değildir; eğer cami kitâbesindeki oğlu sıfatı evlâdlığından kinaye değilse, İshak Beyin de mühtedi olmaması lâzım gelir.

yine istalaktitli bir kuşakla dört köşeden sekize geçerek duvarlara oturur (resim 7, 8); merkezî kısımla cenahlar arası Bursa kemeriyle, mihrab tarafı dâirevî kemerle ayrılmıştır; son cema'atin yanları duvarla kapalı ve ortada dört mustatil sütuna müstenid yuvarlağa yakın beş sivri kemerlidir; kemerler testere dışı tuğladır; kemer alınları taşla kaplıdır; ayakların üstü de ahşab çatıyla örtülüdür. Minaresi 12 köşeli bir kaide üstüne düz dilimli bir küp ve uzunca bir gövde ve istalaktitli şerefeye yapılmış olup kâmilen taştandır; korkulukları oyma köfeki kafestir, minare kapısı son cema'at duvarının içindedir. Cami duvarları da kâmil kesme taştandır (resim 9, 10). İkinci kitâbesinden de anlaşılacağı üzere, cami bir tevsi geçirmiştir; bu amelîyenin mihrab cihetindeki çıkıntı veya yan cenahlarla yapılması mümkündür; ikinci kitâbenin şimaldeki küçük medhal üstünde olması ve yan tonozların hey'et-i umumiyyeye pek uymayacak tarzda, adeta bir miğfer şekli göstermesi yan cenahların çok alçak olması gibi sebeblerle tevsi'in daha ziyade yanlarda olması muhtemel görünüyorsa da son cema'at yerinde ve cebhede bir ekleme görülmemesi ve minarenin vaz'iyeti bu şikkî biraz zayıflatıyor; yeter ki minare ve son cema'at kemerleri de bu tevsi esnâsında tamamen değişmiş olmasın. Bu tarihî malûmat ışığında bir ikinci ziyaretimizle mes'eleyi halletmeyi temenni etmekteyiz. Bu günkü haliyle cami için pek tenasüblü denemez.

Kapı üstündeki iki satır arapça kitâbesi şudur⁴:

١ - العمارۃ الشریفہ بنہا⁵ فی ایام سلطان مراد

بن محمد خان

٢ - اثر امر الخیر اسحاق⁶ بك بن پاشا یكت بك

فی سنة اثنین واربعین وثمانمئة

Kitâbeye nazaran Paşa Yiğit Beyin oğlu İshak Bey H. 842 (M. 1438)de

⁴ Elezovič, aynı eser S. II "بنہا" kelimesi "بنہا" olarak kayd etmiştir. Doğrusu fotoğrafına nazaran yazılmıştır.

⁵ "بنہا" olması lâzım gelirdi.

⁶ İmlâsı böyledir.

II. Murad devrinde bu cami'i yaptırmıştır. Şimaldeki medhal üstünde bulunan üç satırlık arapça kitâbe şudur⁷ (Resim II):

١ - امر بوسعة هذا جامع القديم بجده حسن

بك بن عيسى بك بن اسحاق

٢ - بك زاده قدره وسمیت بجامع كبير قد فرغ

عن يد محمد بن حاجي

٣ - جنجی فی اواخر رجب المرجب من شهر

سنة خمس وعشرين وثمانمئة

Bu kitâbeye nazaran inşasından 80 küsur sene sonra H. 925 (M. 1519) da İshak Beyin oğlu İsa Bey-zâde Hasan Bey, ceddinin "cami'i kadîm" ini tevsi' ile ona "cami'i kebîr" nâmını vermiştir.

Mehmed Bey cami'i⁸ :

Şahsan göremediğimiz bu bina hakkında malûmat da edinemedik; kitâbesini ve fotoğrafını Elezovič'den alarak derc ediyoruz:

١ - بنا هذا (ا) لمسجد الشریف محمد بن اسحاق بك

٢ - فی السابع محرم سنة اربع وسبعین وثمانمئة

Kitâbeden câmi'in H. 874 (M. 1469) yapıldığı anlaşılacaktır.

İsa Bey cami'i :

Üsküb'ün cemaati en çok ve en ma'mur cami'lerinden biri olup mihver üzerinde çift kubbeli ve alçak yan cenahlı Bursa tipinin hâlis bir nümunesidir (resim 12, 13). Duvarlar 3 tuğla, 1 sıra taşla işlendiğinden arkadan bakınca Bursa'daki Murâdiye veya İstanbul'daki Murad Paşa cami'lerini andırır; kubbe eb'adı da hemen bunlara yakındır. Esas

⁷ a. metin, Elezovič, yuk. eser. S. 19 Kıs: I eser b. fotoğraf, Elezovič, *Turski spomenici*, Knj. I, SV.2, Beograd 1952, 20 S. Kıs: II. eser.

⁸ Elezovič, I. eser 37.S. Muharrir cami için "Kebir Mehmed Çelebi"ye aid olduğunu söylüyorsa da bu zatın, aynı eser S. 107 deki vakfiyesinde, Kebir Mehmed Çelebi'nin İsa Beyin oğlu, binaenaleyh İshak Beyin torunu olduğu anlaşılıyor. Binaenaleyh bu cami'in bânisi olan Mehmed Bey, İsa Beyin kardeşi ve İshak Beyin oğlu olan diğer Mehmed Beydir.

mihverdeki iki kubbe müsavidir; yanlarda yalnız medhal kubbesi altından girilen ikişer oda olup bunlar da birbirine kapıyla merbuttur. Bu odalardan birincisi büyük, ikinciler daha küçüktür ve her dördünde de ocak bulunmaktadır. Murâdiye'de ve benzeri olan Karaca Bey camii'nde bu cenahlara, ayrı medhalleri olan, birer ön dehlizden girilirken burada doğrudan doğruya cami içinden geçilmektedir. İstanbul'da Murad Paşa camii'nde de bu basit tertib tercih edilmiştir. Cenahların irtifa'ı ortaya nisbetle epeyce az olduğundan orta kısım, mümâsillerine göre, daha sivri ve müstakil bir hal almaktadır (resim 14). Ön taraftaki revakın görünüşü bütün bu camii'lerden ayrılmaktadır (resim 15); bu örnek camii'lerde sütunlar umûmiyetle yağma dört köşe veya yekpâre sütün iken, burada yekpâre sekiz köşe yapılmış, kaide ve başlıkta murabba'a geçiş de gayet mütenasib kuvvetli istalaktitlerle temin edilmiş, kemer üzengisi altında iki sıra istalaktitli ve tablalı câzib birer başlık yapılmıştır. Kaideler iki şâkulî kademeyi müteakib bir armûdî ve dört köşe yüksekçe taban tablasından ibarettir. Bu hâliyle bütün sütün takımı yekpâre taştan oyulmuş gibi durmaktadır; halbuki aslında, başlık, gövde, kaide olmak üzere, üç parçadan mürekkebirdir.

Kemerler ve aynaları kesme taştan olup üstteki gayet geniş bir silme revakın yan duvarlarından aşağı inip yapının kaidede taşına saplanır; bu silmenin üstünde ayrıca saçak kornişî vardır. Revakın yan tarafları duvarla kapalıdır (resim 15) ve sağdakinin içinden minare merdivenine doğru bir dehliz vardır. Bu revakı her'et-i umûmiyesiyle çok câzib ve göz doldurucudur; yalnız tecrübe bir vilâyette yapıldığından, ne yazık ki, taammüm etmemiş, tek kalmıştır. Kubbe kasnakları sekiz köşeli sağır olup tuğla ve taşla yapılmıştır; iç duvar ve kemerlere yedi sıra zengin istalaktitli müselles tertibatla oturur; yalnız medhal kubbesi kasnağının iki yanında birer pencere yapılarak bir az karanlıkça düşen bu kısmın aydınlığı fazlalaştırılmıştır; medhal kubbesi altında

odalara geçit veren kapılardan başka iki geniş mihrablı hücre, mihrab çıkıntısında iki pencere ortasında dolablardır. Cami altta sekiz, üstte yedi ve kasnakta iki pencereyle aydınlatılmakla beraber hiç de karanlık değildir. Kalem tezyinatı oldukça az bozulmuştur.

Minare camii duvarının üzerine konmuş olup medhali yalnız son cemaat duvarının içindedir; küp kısmında dört köşeden oniki köşeye geçiş her dilî'de bir badem ve iki yaprakla temin edilmiştir. Şerife dört sıra istalaktitli, korkuluklar oyma kafestir; bütün minare kesme köfeki taşından yapılmıştır. Camii'nin haziresi epeyce vâsi olup Yahya Kemal Beyatlı'nın annesi de burada yatmaktadır.

Kitâbe iki satır üzerine arapça olup ikinci satırın yarısı, yazıyı sığdıramamaktan mütevellid giriftlik yüzünden okunması pek güç bir haldedir⁹:

١ - امر ببناء هذه العماره الشريفه المباركة المرحوم

المغفور الغازى عيسى بك بن المرحوم المغفور

الحاج

٢ - استحاقبك فى ايام السلطان بن السلطان محمدا

خان بن السلطان بن السلطان مراد خان

احسن الله تعالى حال سلطنته فى ابتغاء

مرضاته فى تاريخ ثمانين وثمانمائه¹⁰

Kitâbeden, inşaat sırasında İsa Beyin vefat etmiş bulunduğu ve İshak Beyin hacı, oğlunun gazî olduğu ve binanın H. 880 (M. 1475) de bittiği anlaşılmaktadır. İsa Beyin H. 874 (M. 1469) da hal-i hayatta olduğu bu tarihli vakfiyesinde hayatta zikredilmesinden anlaşılıyor¹¹.

Cami'i inşa ettiren her halde vakfın

⁹ Fâtih devrinde yapılan bu camii'den bahsedip kitâbenin henüz noksan okuduğumuz, bir metnini de "Fatih Devri Mi'marisi" (İstanbul 1953) adlı eserimizde S. 84 de vermiştik.

¹⁰ Elezovič, eser. I, S. 35 "اسحاقبك" i ayrı yazmak ve Mehmed yerine "Mahmud" kullanmak gibi ufak farklardan maada ikinci satırın bakiyesini şöylece kayd etmiştir: « محمود (محمد) خان بن السلطان مراد خان احسن الله تعالى سلطنته ابتغاء مرضاته فى تاريخ ثمانين وثمانمائه = görülüyor ki bir « بن السلطان » de « مرضاته » noksan, « فى » ve « حال » fazladır.

¹¹ Elezovič, eser. I, 73. S.

mütevellisi Kebir Mehmed Çelebi olacaktır.

İsa Beyin hayrâtı pek çok olup Saray Bosna'da Hünkâr cami'i, Üsküb'de medresesi, çifte hamamı, bir mescidi, 38 kilometrelik kemer ve tünellerden mürekkeb su tesisatı, hanı, Saray Bosna'da Bendbaşı'nda zaviyesi, iki hanı, hamamı Miljacka üstünde köprüsü, Kalkandelen'de hamamı bulunmaktadır. Sırasında bunlar da zikrolunacaktır.

Mustafa Paşa cami'i:

Kalenin şarkındaki yamaç üstünde tek büyük kubbeli, revaklı bir cami'dir. İsmi kitâbesinden anladığımız bânî Mustafa Paşa, Evliya Çelebi'nin¹² ve ondan naklen Duda'nın¹³ ve Elezoviç'in¹⁴ dedikleri gibi Koca Mustafa Paşa değildir. Koca Mustafa Paşa H. 918 (M. 1512) de Yavuz Sultan Selim tarafından i'dam edilip Bursa'da Pınar Başı mezarlığına defnedilmiştir; kabri de el'an durmaktadır. Bu zatın türbesi ise, hemen cami'in yanı başındadır ve vefat tarihi H. 925 tir; mahal- len de kendisine "Gem almaz" veya "Kuzgunsuz" lâkabı verilmektedir. Bütün bu sebeplerle bu cami'in banisinin Koca Mustafa Paşa olmasına imkân yoktur. Şunu da ilâve edelim ki "*Baş Vekâlet arşivi tahrir defterleri*, No. 251 de" bulunan *İstanbul vakıfları tahrir defteri*, Mahmud Paşa ve Davud Paşa gibi zatların memleketin başka yerlerindeki hayrâtını ve bunların musakkafâtını bir usul daire- sinde derc eylediği halde (...S. 656 da) Koca Mustafa Paşanın İstanbul'da kiliseden tahvil ettiği camilerini ve onlara Dimetoka ve Drama'da vakfettiği araziye kaydetmiş, başka bir imaretinin mevcudiyetini göstermemiştir. Bu zatın Koca Mustafa Paşa olmadığı tebeyyün etmekle beraber hüviyetini tesbit etmek pek çok aranmasına ve aramamıza rağmen mümkün olamamıştır; ancak o tarih- lerde eski kayıtlardan ve defterlerden ara-

mak lâzım gelmektedir ki âtiye muâllâk bir keyfiyettir.

Cami, iki tuğla ve bir sıra taşla yapılmış dört duvar üstüne, her dılı'ında bir penceresi olan on iki köşe bir kasnağa müstenid, tek kubbelidir. Kasnak dahilinde müselleî dilimli sekiz köşeli bir tertibata oturur duvarlar 2 M. kalınlığında olup bol penceresi vardır; cami sekiz alt, on bir orta ve onaltı üst sırada ve oniki de kasnakta olmak üzere otuzyedî pencereyle tenvir edilmektedir. Ziya ahengi tatlı ve ferah- tır (resim 17, 18, 19). Binanın önünde dört yüksek mermer sütun üzerinde üç kubbeli revak bulunmaktadır; kemer ve ahnları ve son cemaatin iç duvarı da kâ- milen som mermerdendir (resim 20); kapı da tamamen mermerden yapılmıştır (resim 21); zengin bir çerçeve etrafında dolaşır; kapı yuvasının kenarlarında kum saatleri ve onlara müstenid, üç kemer dilim ilâ- vesiyile tahrif edilmiş olmakla beraber, yine pek uygun düşen bir Bursa kemeri bulun- maktadır. Ahşab kapı asıldandır; ufak yıldızlarla süslenmiş ve tahta yerine hep fil- dişi kullanılarak güzel bir tesir elde edil- miştir. Cami'in yan duvarının iç yüzünde büyük iki hücre bulunmaktadır; mihrab ve minber mermerden ve güzeldir.

Minare tamamen kesme taştan olup şerefesi beş sıra istalakitle oturur. Kor- kuluklara som köfeki üzerine hendsî kabartmalar yapılmıştır. Kitâbe kapı ke- meri üstünde iki satır arapçadır (resim 22):

۱ - هو بيت الله قد كان جامع الخير نوراً وضئ
ربه الصلوات قلت في تاريخ ختامه
۲ - «رفع الحق قدر صاحبه» مصطفى بن
عبدالله تحريراً في اوائل محرم سنة ثمانية
وتسعين وثمانه مأ¹⁵

Kitâbe cami'in H. 898 (M. 1492) de yapıldığını ibarede söylemekle beraber hesaben de bir cümle vermiştir. İkinci satırda tırnak içinde olan kısmın yekûnu ise H. 899 u tutmaktadır; her halde bir « ۱ » nazar-ı itibara alınmamıştır.

¹² Evliya, V, 556. S.

¹³ Duda, aynı es. 56. S.

¹⁴ Elezoviç, esr II, 83. S.

¹⁵ Son kelimenin imlâsı böyledir; doğrusu (ثمان) olacak, bu kitâbenin neşredilmiş bir sure- tini elde edemedik.

Mustafa Paşa Türbesi :

Cami'in sol tarafında tamamen kesme köfeki taşından yapılmış altı köşeli, sağır kasnak üstüne kubbeli, temiz ve basit bir binadır (resim 19, 23). Kapı üstündeki iki satırlık arapça kitâbe şudur :

١ - قد انتقل المرحوم والمغفور المحتاج الى رحمة
الملك المنان

٢ - مصطفى باشا يسر الله له الجنة والرضوان
خمس وعشرين وتسعائة¹⁶

Kitâbeye nazaran Mustafa Paşa H. 925 (M. 1519) da vefat etmiştir. Koca Mustafa Paşadan başkası olduğunu da bu tarih bize göstermiştir.

Salih Âsım, Mustafa Paşanın cami'ine su getirmek için Topçu dairesi civarında "musanna ve uzun" kemerler yaptırdığını bildirmektedir¹⁷; bu husus Paşanın vakıf-nâmelerinde dahi münderic bulunmakta imiş.

Yahya Paşa Cami'i :

Şehrin şimal ucuna yakın, çok yüksek minareli, dik çatılı ve kurşun örtülü cami'dir; cephesi yanlara birer kemer kadar taşan son cemaat mahalli altı mermer sütün üstüne beş kemerlidir; üstü tonozla örtülüdür. Duvarlar çok ufak, muntazamca taşla yapıp büyükleri yalnız köşelere kullanılmıştır (resim 24, 25, 26).

Evliya Çelebi¹⁸ bir "kubbe-i âli" si olduğunu söylüyor. Bu kayd ve ona ilâve olarak cami'in murabbaî plânla duvarlarının, çatılı bir cami için fazla olan, 2, 70 metre kalınlığında bulunması nazar-ı itibare alınınca cami'in kubbeli bir bina olması akla yakın gelmektedir; nitekim Duda¹⁹ bu muhakemeyi kabul

¹⁶ Kitâbe tarafımızdan okunmakla beraber muhterem profesör Tayyib Okiç'in, Gliša Elezoviç, *Turski Spomenici*, 1940 S.80 (Elezoviç'in bu üçüncü eseri olup I ve II numaralarla gösterdiğimizden başkadır; hepsinde de tekerrürler büyük yekûn tutar) den naklen gönderdiği suretle de karşılaştırdık; o surette ikinci satırdaki *يسر الله الجنة* cümlesinde الله noksandır, doğrusu bizim okuduğumuz gibidir. Bu kitâbenin fena bir fotoğrafı Elezoviç, eser II S. 202 de mevcuttur.

¹⁸ Evliya, V, 557.

¹⁹ Duda, *aynı eser*, 56. S.

ile, şehrin Avusturyalılar tarafından H. 1100 (M. 1688) de işgali sırasında vuku'bulan yangında yanarak yerine çatı yapıldığı neticesine varıyor. Bir ihtimal olarak zelzeleden de bahs ediliyorsa da üstünde durmuyor. Bununla beraber etrafı muttasıl olmıyan bir cami'in kârgir kubbesinin yangında yıkılmasına imkân olmadığı gibi, Üsküb'de böyle bir zelzele de kayd edilmiş bulunmaması ve sarıntıda asıl tehlikeye maruz olduğu halde ayakta durmakta olan revakın tonozunun ahşab olması, cami içinde kubbeye delâlet edecek bir a'raz, haricde de kasnak bakiyesi görülmemesi gibi sebepler tereddüd hasil etmektedir; Evliya Çelebi'nin kaydına gelince, büyük seyyah müteaddid Rumeli binalarından, meselâ Foça da Sultan Bayezid cami'indeki²⁰ çatıya "tahta kubbe" demekte tereddüt etmemiştir; onca dik çatılar, heybet ifadesini tazammun etmek üzere "kubbe" sıfatını almaktadır. Binaenaleyh bu mes'ele henüz haledilmiş değildir ve cami'in evvelce de yine böyle bir dik çatıyla mes-tur olması muhtemel görülmektedir.

Bina epeyce ferahtır; altı üstlü, on-yedi pencereden ziya alır; pek ufak taşlardan yapılmış duvarlarında bazı çatlaklıklar görülmektedir; son cemaat mahalli büyük taşlarla ve itinayla yapılmıştır; kemerler, aynaları köfeki taşından, sütunlar ve başlıklar mermerdendir; başlıklar ma'inlidir; kapı muhteşem denince kadar zengin ve güzeldir.

Cami'in yan duvardan taşkın olan son cemaat mahallinin ucunda ve binaenaleyh binadan açıkta, yüksek minaresi bulunmaktadır; sekiz köşeli ka'idesinin üst kısmı kör mihrâbcıklarla süslü olup İstanbul'daki Davud Paşa minare kaidesine benzemektedir. Bunun üzerinde kısa bir küp ve bir çift simid ve en üstte pek uzun bir gövde bulunmaktadır; şeref istalaktitlidir, petek de çok sivridir. Bu suretle minare 50 metreyi bulmaktadır. Duda külâhı da hesaba katarak 55 metre diyorsa da ahşab kısmı mi'marî ölçülerde mukayeseye girmez. Uzun minarenin Rumeli'nde makbul olduğunu, ta Edir-

²⁰ Evliya, VI, 431.

ne'den başlayarak, meselâ Prizren'deki Sinan Paşa camii'nde de aynı nisbeti gördükten sonra buradaki vaz'iyeti istigârâb etmemek gerektir. Cami şehrin en mühmel binalarından biridir.

Kapı üzerinde iki beyitlik arapça kitâbesi, Evliya'ya nazaran, şöyledir:

ليث الوغا الذي قد صار اسمه يحيى
بالخير عمر جامعاً للعباد والساجد
لما سمعت أتمامه في ساعة مباركة
فقلت في تاريخه «لله هذا المسجد»

Tarih ibaresi «لله هذا المسجد»²¹ olup H. 909 (M. 1503) yekûnunu vermektedir, esasen, en büyük serhad beylerinden biri ve II. Bayezid'in damadı olan Yahya Paşa²², bu tarihte Rumeli Beylerbeyi bulunmakla, tarihler birbirine uymaktadır.

Cami'in minare kapısı üstünde «بسمه» levhası vardır.

H. 911 (M. 1505) tarihli fermanla te'kid olunan vakıfnâmesine nazaran²³ Yahya Paşa, Paşa mahallesindeki hamamını, karşısındaki 15 dükkânı ve bir evi imâretine, cami'ine ve muallimhânesine (sıbyan mektebi) vakfetmektedir. Bundan cami'inden başka eserleri olduğu da anlaşılmaktadır. Yahya Paşa'nın İstanbul'da Kadırga'da bir mektebi ve vakıfları vardır. Sofya'daki bedesteni, dükkânları, arazisi, kervansarayını ile bunların bir kısım geliri Üsküb'deki hayratına vakıftır,

Bunlar esaslı binalar olup, şehirde daha bir çok cami ve mescid bulunduğu panoramada dahi görülmektedir; en eskilerden biri olduğu muhakkak bulunan Paşa Yiğit-Medah Baba camii'nin medresesinden ve Medah Baba türbesinden yukarıdaki haşiyelerde, bi'l-münasebe bahsedilmişti; cami yıkılmış, yalnız minaresi kalmıştır.

²¹ Tarihi gösteren ibareyi Evliya tek elifle yazarak H. 908 rakkamını bulmuştur. Duda Aynı es.S.55, bu noktaya nazar-ı dikkatı celb etmiş ve Elezoviç'in *Turski Spomeniki*, (Beograd 1940) namındaki eserinin S.373 de işaret ettiğini de kayd eylemiştir. Elezoviç'in II. eserinde 113 sahifedeki fotoğrafta, noksan olan "ا", görül-

Küçük cami'lere misâl olarak Kurşunlu Han yakınındaki Dükkâncık= Kurşunlu Han mescidini zikredebiliriz (resim 28); Kurşunlu Han bânisi tarafından yaptırılmış ve han buna vakfedilmiştir; üstünde kitâbesi olmamakla beraber XV. asra mal edilebilir. Kısa minaresi duvar üstünde olup şerefesi taşkın değildir, hususî bir tertibe mâliktir. Buna benzer, ismini öğrenemediğimiz, ikinci bir mescid panoramada görülmektedir.

Burmali Cami :

Bundan maada Vardar'ın sol cenub sahilinde Fâtih köprüsü başında olup 1920 senesinde yıktırılarak yerine askerî mahfel yaptırılan "Karlı İli Beği Mehmed" Beyin şâyân-ı dikkat camii bulunmaktaydı. Eski bir resmine nazaran (resim 29), epeyce büyük olan cami cebheye amûd üç uzun manastır tonozuyla örtülü olup hiç bir eserde görülmeyen bir tarzdadır. Plâni hakkında malûmatımız yoksa da, ebâdına nazaran yanlarda ikişer sütun bulunması bu suretle harimin dokuz gözlü olması icab etmektedir. Yalnız burada kubbe yerini tonoz alarak bir nevi ulu cami tipi meydana çıkmaktadır. Bina kesme taşla yapılmış, son cemaat kemerlerinde renkli taş kullanılmıştır. Sütunlar yekpare mermerdir. Cami duvarı üstüne oturan burmalı minaresi pek zariftir. Şerefesi Edirne Üç şerefeli minaresindekilere benzemektedir. Üç satır üstüne üç beyitlik arapça kitâbesinin H. 900 (M.1494) tarihli olduğunu Elezoviç kayd etmiştir²⁴; taş Üsküb'de cenubi Sırbıya müzesinde bulunmaktadır.

Bu zikir olunanlardan başka Evliya'ya nazaran İshak Bey Aynası, Kepenekçiler Buk'ası²⁵ İsa Bey mescidi²⁶, İsa Bey-zâde Kebir Mehmed Bey mescidi²⁷ ve Ayşe

mektedir. Binaenaleyh yukarıki kaydın doğru olduğu tahkik edilebilmektedir.

²² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul Matbaa-i Âmire, C.IV,S. 633.

²³ Elezoviç, eser II, S.120.

²⁴ Elezoviç, eser II, S.86.

²⁵ Evliya Çelebi, V, 560.

²⁶ *İsa Bey vakfiyesi*, Elezoviç, II. eser, s. 83 v.d.

²⁷ Kebir Mehmed Beyin H. 874 tarihli vakfiyesi, Elezoviç, eser II, 111. S. v.d.

Kadın'ın bina ettiği mescid ²⁸ malûm bulunmaktadır. Salih Âsım, yandıktan sonra H. 1217 de ihya olunan Şahin oğlu Murad Paşa, Payko oğlu, Yoğurtçular, tek kubbeli Kazancılar ve Borizan camilerinin ismini de bi'l-münasebe zikretmektedir ²⁹.

Medreseler :

Salih Âsım 1932 senesinde on iki medrese bulunduğunu bildirmektedir. ³⁰ Şehrin geçirdiği H. 1100 felâketinden evvel herhalde daha fazlaydı. Evliya Çelebi, yalnız Sultan Murad, Yahya Paşa, İshak Bey ³¹, İsa Bey ³², Mustafa Paşa, Karlı-Zâde medreselerinin ismini zikrele iktifa edip yekûnu bildirmemiştir. 1912'de 12 olan bu aded, 1932 de üçe inip yalnız Emir İsmail, Medah medresesi ve bilâhare Kral Aleksandr namına izâfe edilen bir medrese mevcut bulunmaktaymış, bu sonuncunun yeni bir yapı olup olmadığı anlaşılmıyor; biz mahallinde hiç birisini bulamadık.

DÂRÜ'L-İT'AMLARA gelince, Evliya Çelebi, aynı sahifelerde, dokuz aded olduğunu bildirip Yahya Paşa, Hünkâr Mustafa Paşa, İsa Beyin isimlerini zikrediyor. Bunlardan mâada İshak Bey ³³, Kebir Mehmed Bey ³⁴ imâretleri malûm ise de bu gün hiç biri mevcut değildir. 1913 de yalnız bir tâne vardı ³⁵.

Salih Âsım, imâretlerden İsa Bey 400, İshak Bey 160, Yahya Paşa 180, Mustafa Paşa da 200 ki, cem'an 940 okka (1280 gram) ekmek pişirilip dağıtıldığını, Hüma Şah imâretinde,

²⁸ Ayşe Kadının H. 1004 tarihli vakfiyesi Elezoviç, I 120. S. v.d.

²⁹ Salih Âsım, *Üsküp Tarihi ve civarı*, Üsküb 1932 Halik Kâzım matbaası, 9-11 S.

³⁰ Salih Âsım, *aynı eser*, 9. S.

³¹ Bu medrese İshak Beyin 844 tarihli vakfiyesinde de münderictir; Elezoviç I es. 24.S.v.d

³² Bu Medrese İsa Beyin vakfiyesinde de münderictir; Elezoviç, I, es. 74 S.v.d.

³³ *İshak Bey vakfiyesi*, Elezoviç, I. es. 245, S. v.d.

³⁴ *Kebir Mehmed Bey vakfiyesi*, Elezoviç, I. es. 111 S. v.d.

³⁵ Duda, *ayn. eser*. S. 59.

eyyam-ı mubarekede, zerde, pilâv tevzi olunduğunu beyan eylemektedir ³⁶.

Hamamlar :

Evliya Çelebi'ye nazaran İsa Beyin çifte ³⁷, Yahya Paşa cami'ine yakın Kızlar; Şengül Hamamı ³⁸ mevcuddur (resim 32). Salih Âsım (*ayn. es.* 13-14 S.) de dokuzu eski ve üçü yeni olmak üzere cem'an 12 hamam olup bunlardan 1932 de dördünün mevcut bulunduğunu ve Davud Paşa, İshak Bey, İsa Bey, Hatuncuklar (herhalde kızlar olacak) Kuru, Kara Kapıcı hamamlarının zikre şayan olduğunu yazıyor. Bunlardan mâada Yahya Paşanın Paşa mahallesinde bir hamamı ³⁹ ve hepsinin mühimmi de Davud Paşanın çift hamamı vardır.

Sadr-ı A'zam Davud Paşa her halde H. 878 (M. 1473) de Bosna Sancak Beyi iken ⁴⁰ yaptırmıştır. Şimdi müze ittihaz edilmiştir ⁴¹; derzler çimentoyla yapıldığından çirkin görünmekteyse de hey'et-i umumiyesi temiz bir haldedir (resim 30, 31). Soğukluk kubbeleri on beşer metrelik olup kurşun örtüsü durmaktadır; küçük kubbeler ise rüberoid ile kaplanmıştır. Duvarlar iki tuğla bir taşla oldukça muntazam örülmüştür. Erkekler medhali caddede, kadınlarınki arkadadır. Fâtih köprüsü'ne pek yakın olan bu hamamın ihtişamlı ve cazib bir manzarası vardır.

³⁶ Salih Âsım, *ayn. eser*, S. II.

³⁷ İsa Beyin 866 tarihli vakfiyesinde münderictir; Elezoviç, I es. 75. S.v.d..

³⁸ Evliya'da V, S. 557 isim (كز) gibi yazılmış ise de (د) nun dendanı fark edilmektedir. yalnız nokta düşmüştür. Duda fazla tetkik etmeden böyle nakletmiştir. Bu hamam Kurşunlu hanın karşısındadır ve Dükkâncık Cami'inin vakfidir.

³⁹ Aynı zatın cami'inde bahsedilen vakfiye fermanı Elezoviç, I eser, S. 120. Evliyanın Yahya Paşa cami'ine yakın olarak bildirdiği (Salih Âsım'da Hatuncuklar namile) Kızlar hamamının bu olup olmadığı da akla gelmektedir.

⁴⁰ *Sicill-i Osmanî*, II, S.323.

⁴¹ Bak. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri mimarisi*. İstanbul 1953, S.84, hamam, Baş Vekâlet arşivi, *tahrir defterleri*, No.251 de mukayyed İst. vakıfları defterinde S. 618-624 arasında Davut Paşanın İstanbul'daki büyük hayratına bıraktığı vakıflar meyanında gösterilmiştir. Paşa Üsküb'de ayrıca dükkânlar vakf eylemiştir.

Su tesisatı ve çeşmeler :

Evliya kendi zamanında 110 çeşme, Salih Âsım⁴² 1932 de 36 aded bulunduğunu ve bunlardan yalnız 12 sinin fa'al olduğunu beyan etmektedirler. Evliya, çeşme ve diğer imâretlerin suyunun Kaçanik boğazından İsa bey tarafından getirildiğini yazmaktaysa da mumaileyhin malûm olan vakfiyelerinde bu husus tasrih edilmemiş; muhtemelen diğer bir vakfiyeye rabtedilmiştir; filhakika Salih Âsım bu suyun Kaçanik boğazında Lepenca nehrinden Orman nam mahalde alındığını ve Üsküb'ün içinde akan bir cedvelin mevcut bulunduğunu, tarihini ve menbaini zikretmiyerek, bu hususun İsa Bey vakıfnâmelerinde yazılı olduğunu bildiriyor. Hacı Vasiljeviç'in kitabında bu tesisatın uzun bir kemerinin 1900 senesine aid fotoğrafı vardır⁴³; geçtiği vadi derin olmadığından tek katlıdır ve kemerler sivridir. Salih Âsım, cami sahibi Mustafa Paşanın kendi cami'i için şehrin şimalinde Topçu dâiresi civarında "musannâ ve uzun" kemerler yaptığını ilâve etmektedir; bu malûmattan Üsküb'te mühim bir su şebekesi bulunduğu ve her halde XVII. asırda 15 ten aşığı olmayan hamamların, çeşmelerin, şadırvanların ve evlerin bol suyla beslendiği anlaşılmaktadır. Eskiler suyun bu mebzuliyetinden dolayı şehri Rumeli Burçası diye de adlandırırıldarı.

Köprü :

Evliya Çelebi, Vardar üzerindeki bu 14 gözlü köprünün (resim 33) Fâtih tarafından bina edilip dört gözü harap olunca tâmir edildiğini ve tarihinin,

تعمیرینی کورنلر بو جسر بی نظیرک
تحسین ایدوب دیدیلر چوق اولکنندن اعلا
تعمیر اولتمق ایله یاپیلدی کوکلی خلقک
اولدی هلالی تاریخ « ترمیم جسر بالا »

⁴² Sâlih Âsım, *ayn.es.* S. 13.

⁴³ Hadzı Vasiljeviç, *Skoplje u Okolina* (Üsküb ve civarı), Beograd, 1930.

Tarih ibâresi H. 987 (M. 1579) vermekle III. Sultan Murad zamanını göstermektedir. Hammer⁴⁴ de Fâtih devrinde H. 868 (M. 1464) de yaptırıldığını bildirmekle beraber, *Kamusü'l-A'lâm*⁴⁵ ve Salih Âsım, II. Murad'a atfetmektedir. Bu ihtilâfın halli yeni vesikalara bağlıdır.

Salih Âsım ufak yazma risalesinde H. 1100 (M. 1688) tarihinde Avusturalyalılar tarafından köprünün yarısının yıkıldığını kitâbe ve mevzu olduğu çıkıntılı mihrabın sökölüp imha olunduğunu da bildirmektedir. Matbu tarihinde ise dört gözü ahşapla tâmir olunmuş ve H. 1306 (M. 1888) de Hafız Mehmed Paşanın Üsküb mutasarrıflığı esnasında kârgir olarak yapılmıştır, demektedir⁴⁶. H. 1326 (M. 1910) da yaya kaldırımları bir mikdar tevsî edilerek kemer yüzünden taşırılmış, en son 1930 dan sonra ortadaki kitâbe ve mihrab ayağı hizasına kadar tekrar genişletilmiştir. Vasiljeviç'in kitabında S. 125 de 1885 ve S. 126 da 1930 tarihli resimler vardır⁴⁷.

Hanlar ve misafir-hâneler :

Evliya Çelebi⁴⁸, şehrin yedi "Misafir hane-i hasbisi" olup en meşhurunun Yahya Paşaya aid bulunduğunu beyan ediyor; bu zatın hanı, cami bahsinde gösterilen vakfiye fermanında da bildirilmektedir. Yahya Paşanın Sofyadaki Bedestanı ve dükkânları, Kervansarayı ve arazisi de bu imârete, cami'e ve muallimhânesine mevkuf imiş. Bu gün hiçbiri mevcut değildir. Evliya Çelebi, İsa Bey cami'i yakınında Mehmed Ağa hanının tarihinin:

⁴⁴ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, mütercimi: Mehmed Ata, İstanbul 1329, III, 77.

⁴⁵ Şemseddin Sami, *Kamusü'l-A'lâm*, İstanbul 1308 Mihran Matbaası, III, 932

⁴⁶ Salih Âsım, *Ayn.es.*, S. 15. Salih Âsım bu tarihi 1888 diyorsa da köprünün 1885'teki bir fotoğrafı tamamen kârgir olduğunu gösteriyor. Ya onda, veya fotoğrafın tarihinde bir hata vardır.

⁴⁷ bak. Ekrem Hakkı Ayverdi, *ayn eser*, S. 85.

⁴⁸ Evliya, V, 557.

ایتدی بنایه همت حاجی محمد آغا

تاریخی دیندی اول دم خان جدید ورعنا⁴⁹

(H.999-M.1590) olup, Yahya Paşa, İsa Bey, İshak Bey hanları bulunduğunu bildirmektedir. İshak Bey vakfiyesinde⁵⁰ bir "han-ı cedid", bir de "han-ı atik" zikr olunduğuna göre İshak Bey hanını iki tane olarak kabul etmek iktiza eder. Salih Âsım⁵¹ Şar, Boyalı, Camlı, Sulu Kapan ve Kurşunlu hanlarının 1932 de mevcut olup Sulu Han'ın Alaca cami'e vakfedilmiş olan İshak Bey, Kapan Hanının da İsa Bey hanlarının ikinci isimleri olduğunu beyan ediyor. Boyalı, Camlı gibi isimler taşıyıp otel gibi kullanılan hanların son devrin hafif inşaatından olup olmadıklarını bilmediğimiz gibi Kurşunlu handan başkası üzerinde de duramadık.

Kale eteğinde bulunan bu mühim ve ihtişamlı bina da (resim 33, 34), Davud Paşa Hamamı gibi müze olarak kullanılmakta ve taş masnûâta hasredilmiş bulunmaktadır. Kurşunlu Han, Evliya Çelebi'de mezkûr değildir. Bu hanın bânisinin Muslihu'd-din olduğunu Salih Âsım bildirmektedir. Hanın H. 957 (M. 1550) deki vakfiyesi suretini Saray Bosna'da terk eylediği evrakı arasında saklamakta olan muhterem Prof. Tayyib Okıç "Müezzin Hacı Muslahaddin" olduğunu tekid eyledi⁵². Bu isim Evliya'nın bildirdiği isimlerle karışacak gibi olmadığından, onun hiç bahs etmediğine hükmetmek lâzım gelir. Bu kadar mühim bir binayı meskût geçince de diğerlerinin ne çapta olduğu anlaşılır. İsminden de anlaşıldığı gibi, birinci harbe kadar kurşunla mestur imiş, şimdi kiremitle örtüldür; cebhe iki sıra tuğla, bazen bir,

⁴⁹ Matbu nüshada üçüncü mısradaki tarihi yerine "tarih" olarak yazılmışsa da vezin icabı bizim tashihimiz gibi olmalıdır.

⁵⁰ *İshak Bey vakfiyesi* Elezović, I. eser S. 25 v.d.

⁵¹ Salih Âsım, Aynı es. S.16-17 ve 24.

⁵² Gerek bu verdiği malûmattan, gerek Boşnakca ve Makedonca metinleri izahla memleketi olan Bosna-Hersek hakkında bize pek çok menba'lar hazırlamış olmasından muhterem profesöre teşekkür ederim.

bazen müteaddid taş sıralarıyla inşa olunmuş, aralara şakulî tuğlalar da kullanılmıştır; kemerler haricde ve dahilî revaklarda tuğladan olup tam dâirevidir. Alt kat hücrelerin pencereleri yalnız avluyadır. Revak sütunları dört köşe köfekindedir; kemer başları 3 sıra tuğla, bir muntazam taşla işlenmiştir. Bu bina, yakınındaki Şengül Hamamıyla beraber, hanın kapısı karşısında bulunan Dükkan-cık = Kurşunlu Han cami'inin (resim 28) musakkafâtındandır.

Çarşı ve Bedesten :

Evliya Çelebi'nin 2150 dükkândan mürekkebe olup "serâpâ kap kemerlerle müşeyyedir" dediği kapalı çarşı ayrıca tedkik olunamadı. 1932 de mevcut olduğunu Salih Âsım beyan ediyor. "iki başı demir kapılı, kubbeler ile mebni" bedestanını İshak Beyin yaptırdığı oğlu İsa Beyin vakfiyesinde münderiştir.⁵³, bu bina uzun zaman harab kaldıktan sonra son zamanlarda ta'mir olunmuştur.

Saat Kulesi :

Evliya tarafından zikr olunduğuna nazaran, en aşağı üç asırlık olması lâzım geliyorsa da daha evvellere aid olduğu inşaatından tahmin olunabilir (resim 36); önce murabba'î kesme taş bir kaideden gayet iri bademlerle, yine taştan, sekiz köşe gövdeye geçilmekte, bir silmeden sonra tuğla devam etmektedir. Salih Âsım (aynı eser S. 14) Evliya'nın kaydından tegafül ederek kaidenin kârgir, üstünün ahşab olarak Üsküb nazırı Ali Hıfzı Paşa zamanında H. 1230 (M.1814) de yeni yapıldığını bildiriyor; bu 1230 inşaatı her halde bir tamirdi; kaide mevcuddu, ahşab kısmında saat koymak için ilâve edilmiştir. Salih Âsım müteakiben, H. 1317 (M. 1889) de ahşab kısmı yerine Selânik tuğlasıyla şimdiki tuğla bedenini yapıldığını bildiriyor ki, kendi yetiştirdiği zamana ait bulunmakla doğru olması lâzım gelir. Bu son ilâve ve tadili yapan Belediye reisi İbrahim Naci Bey, Yahya Kemal Beyin babasıdır.

⁵³ *İsa Beyin 874 tarihli vakfiyesi*, Elezović, I.eser 77 S. v.d.

Emsalini pek çok göreceğimiz bu kuleler, Türk şehirlerinde saatin nasıl bir yer tuttuğunu ve ne zaman başladığını tedkik edecekler için mühim birer vesikadırlar.

Evliya Çelebi yetmiş sıbyan mektebinden bahsetmektedir; bunlardan bir tanesinin Yahya Paşaya ait olduğu camii'nde zikrolunan vakfiye fermanı metninden anlaşılmaktadır. Bu gün ortada hiç birisi yoktur.

Tekkeler :

Evliya Çelebi 20 tekyesi olup Mevlevihânenin Vezir-i a'zam Melek Ahmed Paşanın Rumeli valiliği sırasında, konağı iken, zaviyeye tahvil edildiğini, Lokman Hekim ve Medah tekyeleri bulunduğunu bildiriyor.

Bunlardan maada Hacı Şeyh meydanındaki Rifaî tekyesinin bir çok tamiirler görüp en son H. 1265 (M. 1848) de tecdid edildiği kapı üstündeki kitâbesinden anlaşılmaktadır.

«دیرسن دو جهانده سنی صوفیه افاعی
کل اشته بود در که والای رفاعی»

En eskileri XVII. asra aid olmak üzere, sema'hâneye muttasıl türbede on kadar sanduka vardır. Salih Âsım, Üsküb'de Mevlevî, Rifaî, Kadirî, Sinanî, Celvetî, Halvetî tariklerine mensub 15 tekye olup bunlardan ikisi münhedim, biri metrûk, dördü harab bulunup sekizinde âyin icra olunduğunu yazar⁵⁴.

Evliya'nın zikrettiği Mahmud Paşa, Emir Paşa, Koca Serdar, Sıçan-Zâde saraylarından eser dahi kalmamıştır.

Türbeler :

Mustafa Paşa Türbesinden, bânisi olduğu camii anlatırken bahsetmiştik. Bir de nehrin sağ sahilinde, kurşunlu, kubbeli Kadı Baba Türbesi (resim 37) zikrolunabilir. Burada medfun olan zat *Tezkire-i Şuara* sahibi Kadı Aşık Çelebidir. Vefatı H. 979 (M. 1571) dir⁵⁵.

Kale :

Fetihten evvel mevcut olan kalede Türkler tarafından tâmir ve ilâveler yapılmıştır. Evliya'nın ifadesinde şimal tarafındaki bir kapının tâmiri kitâbesinin «مراد بن محمد خان سنه خمسین وثمانمأة» yani H. 850 (M. 1446) olması, ikinci Kosava muharebesi sıralarında böyle bir tâmir yapıldığını gösteriyor. Fakat şimdi oralarda askerî tesisat olduğundan tedkiki kabil olamamaktadır.

Kanuni'nin torunu Hüma Şah, Peyikhan ve El Aldı Sultanların Üsküb'de medfun olduklarını da Salih Âsım risalesinde bildiriyorsa da ne dereceye kadar doğrudur ve neye müsteniden yazılmıştır, anlaşılamamaktadır. Üsküb civarında da 20 kilometre şark-i cenubisinde bir kaplıca olup Davud Paşanın buraya bir havuz yaptırdığı ve menbaa doğru tünel açtırdığı Salih Âsım'da mezkûrdur. Kalkandelen caddesi üstünde, Üsküb'e 10 kilometre mesafede Hüseyin Şah köyünde, kubbeli, musannâ bir cami ve köye ismini veren zatin H. 961 tarihli türbesi bulunduğu Üsküb hanedanından Ekrem Humbaracı Beyden öğrenilmiştir⁵⁶.

Usturumca (Strumica) kasabası :

Yugoslavya'nın şark-i cenûbî köşesindeki bu kasabada, Evliya'nın kaydına göre⁵⁷, muhiti 3000 adımlık üç kapılı bir kale, aşağı şehirde 2000 ev, bir kaç cami ve mescid (adedi yok) medrese ve hamamlar ve 6 tekye bulunmaktadır.

Kamûsü'l-A'lâm, son asır nihayetlerindeki malûmata istinaden, 600 nüfusu ve güzel bir II. Sultan Murad Camii'ni olduğunu bildirmekle iktifa etmektedir.

Velendive (Valandovo) kasabası :

Evliya Çelebi, bu kasabada 1 mescid, 1 hamam ve han bulunduğunu bildirmektedir⁵⁸.

⁵⁴ Salih Âsım, *aynı es.* S. 10.

⁵⁵ *Sicil*, III, 282.

⁵⁶ Bu zat Karlı İli beyi idi, *Sicil*, II, 183.

⁵⁷ Evliya, VIII, 752.

⁵⁸ Evliya, VIII, 752.

Tikveş (Negotin) kasabası :

Evliya'ya göre ⁵⁹, bu küçük kasabada 300 ev, 3 cami, 2 mescid (isimleri mezkûr değil) olup çarşı içindeki kiremitli ve kârgir minarelidir. 1 medrese, 1 mekteb, 1 hamam, 1 tekve ve 2 han bulunmaktadır.

Manastır (Bitolj) şehri :

Bu mühim Osmanlı merkezi hakkında Evliya şu malûmatı vermektedir ⁶⁰: 3000 ev, 900 dükkân, 70 cami ve mescid, 9 medrese, çarşı ve kubbeli, "kale-misdi", demir kapılı bedestan.

Büyük köprü başında İshak Efendi Cami'inin tarihi:

عون بسم الله الرحمن الرحيم
طالب تاريخنا بناء القديم
اسحق بن عيسى فاضلا اد
دام سعد از عن ابا التميم (؟)
قد بنا جامعاً ينعم اليها
ان قضى من شأنه نعم العليم
ثم املى ملهماً تاريخه
وَصَدَّ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

son tarih mısra'ı H. 886 (M. 1481) tutmaktadır ⁶¹.

Çarşı içindeki Mahmud Efendi Cami'inin tarihi:

حق بودرکه بو جامع پر نور
و بردی شهر ایچره کون کبی رونق
ای لالی دینلدی تاریخه
معبد امت رسول حق

son mısra H. 961 (M. 1553) göstermektedir; matbu nüshada H. 973 kaydedilmiştir.

Evliya bir de Çavuş Cami'ini ve mükellef Dülbend Kadı medresesi ismini zikrelemektedir. Evliya asrında,

⁵⁹ Evliya, VIII, 749.

⁶⁰ Evliya V, 572.

⁶¹ Evliya, matbu nüshada (ومد) kelimesini (وحد) kayd etmiştir; iki yazma nüshayı, Topkapı Kütüphanesi, Bağdad Köşkü No. 301 ve 307'leri karşılaştırarak tashih ettik.

11 tane de köprü bulunmaktaymış. Binaların bugünkü hali hakkında malûmat edinilemedi ve haklarında sarahat olmayan bânilerin şahsiyetini tesbit de mümkün olamadı. *Kamusü'l-A'lâm*, XIX. asır sonu malûmatı olarak 31 bin nüfusu, 2500 dükkânı, 24 cami ve 9 medresesi bulunduğunu, şehrin bu ismi almasının sebebi yerinde tek başına bulunan bir manastır olduğunu ve bütün beldenin Türkler tarafından inşa ve i'mar edilmiş bulunup hattâ son zamanlara kadar hıristiyanların mülk sahibi olmalarına müsaade olunmadığını bildirmektedir. Bitolj ismindeki eski şehir, şimdikinden iki kilometre bir mesafede bulunmaktadır ⁶².

Resne (Resan) Kasabası :

Yugoslavya'nın cenubunda ve Manastır yakınında olan bu kasabada XVII. asırda 180 ev, Manastır şehirli Ramazan Beyin kiremitli câmi'i, Hacı Murad Cami'i ve birinci câmi'in hariminde bir mekteb, bir hamam ve bir hanı olduğunu Evliya bildirmektedir ⁶³. *Kamusü'l-A'lâm* ⁶⁴, bu asır başında 4 bin nüfusu, 2 camii, 1 hamamı ve bir saat kulesi bulunduğunu kaydediyor; demek ki şehir XVII. asırdan bu yana büyümüşür.

Astarova (Otešava) Kasabası :

Yugoslavya'nın cenubunda Prespe gölü yakınında bulunan bu kasabanın 2 camii ve 2 mescidi, 400 evi, 100 dükkânı, 1 medrese ve 1 hanıkahı olduğunu Evliya zikretmektedir ⁶⁵.

Ohri (Ohrid) Kasabası :

Yugoslavya'nın cenubundaki Ohri gölü kenarında bulunan bu kasabada, Evliya Çelebi ⁶⁶, 4000 adım muhitinde, 40 kuleli mühim bir kale ve 1000 adım çevresinde bir iç kale bulunup bu kısma Yukarı Şehir denmekte ve içinde kiliseden bozma, 17 kubbeli Ayasofya

⁶³ *Kamusü'l-A'lâm*, VI, 4437.

⁶⁴ Evliya, VIII, 744.

⁶⁵ *Kamusü'l-A'lâm*, III, 2278.

⁶⁶ Evliya, VIII, 746.

⁶⁷ Evliya, VIII, 735.

camii⁶⁷ olduğunu, hıristiyan mahallelerinde kaldığından cemaati azaldığını bildirmektedir. Yine bu semtteki Ohri-Zâde Camii'ni, bânisi II. Sultan Bayezid'e ihda etmiş, o da bir tane daha ilâvesiyle iki minareli yapıp Hünkâr Camii'ni ismini vermiştir. Bu cihette Evliya'nın ismini bildirmediği, bir mescid daha bulunmaktadır.

Evliya, Aşağı Şehir'de 400 fevkanî ve tahtanî büyük ev, 150 dükkân, 17 cami ve mescid bulunduğunu ve Hacı Kasım Camii'nin murabba'î, tahta kubbeli ve minaresinin tarz-ı kadîm olduğunu bildirmektedir. "*Tarz-i kadîm*" tâbirini tıknazca ve tuğlayla karışık manasına almak mümkündür. Diğerleri Sultan Süleyman'ın Tekye camii'ni, Kuloglu, Haydar Paşa⁶⁸, Zulmiye, Hacı Hamza Camii'leriyle, Çınarlı Mescid ve İskender Bey, Yunus Voyvoda, Gürcü Bey, Çarşı, Kara Hoca mescidleri bulunmaktadır. Yukarı kaledeki Paşa Sarayı göl sahilinde olup, üç yüzden fazla hücreli, hamamlı, kiremit örtülü azîm hanedandır. Aşağı şehirde Ohri-Zâde sarayı müteaddid divanhaneleri, ahırları ve göl kenarında maksûreleri olan büyük bir konaktır.

Hacı Kasım Camii'nin karşısında Siyavüş Paşa ve Sultan Süleyman'ın Tekye Medresesi bulunmaktadır; zaviyelerinde medrese talimi yapılır. Bundan maada 1 darü'l-hadis, Ohri-Zâde ve Ağa mektepleriyle beraber 7 sıbyan mektebi, 3 tüccar hanı, Ohri-Zâde ve Gazi Hüseyin Paşa umumî hamamlarından başka 77 adet saray hamamı bulunmaktadır. Ohri-Zâde Camii ve Tekye Camii'ndekilerle beraber 3 imâret ve Ohri-Zâde'nin 40 ocaklı Kervansarayından başka 2 metin misafirhane daha vardır. Fâtih Sultan Mehmed ve Sultan Bayezid bu şehirde kalmış olmakla, bir darbhane tesis

etmişlerdir. IV. Sultan Murad zamanına kadar burada para basılmıştır. Evliya Çelebi'nin ziyareti sırasında bütün aletleriyle durmaktaymış. Türbelerinden yukarı kalede Hünkâr Camii mihrabı önünde Ohri-Zâde ve Gazi Bey, Ayasofya Camii'ni sağında da şehid Hazinedar medfundurlar.

*Kamusü'l-A'lâm*⁶⁹, asır sonunda 1600 nüfusu, 6 camii ve bir saat kulesi olduğunu bildirdiğine göre, 17 cami'den 11 i yıkılmış demektir.

Usturka (Sturka) Kasabası :

Yugoslavya cenub-ı garbisinde Arnavutluk hududuna yakın olan bu kasabada, Evliya Çelebi'ye göre⁷⁰, dört cami ve mescid olup, bunlardan Ohri-Zâde Camii'ni kurşun örtülü, yüksek kubbeli ve minarelidir. 1 medrese, 1 imâret, 5 adet büyük ve küçük han bulunmaktadır. *Kamusü'l-A'lâm*⁷¹ yalnız 5500 nüfusu olduğunu beyanla iktifa ediyor.

Pirlepe (Prilep) Şehri :

Evliya'nın kaydından⁷² 1000 evi, 200 dükkânı olup, kalesinin şehirden uzak yalçın bir kaya üzerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Alay Beyi ve Arslan Paşa⁷³ camii'leri, mescidleri, medrese, tekye, hamam ve hanı vardır. Hanın kapısındaki tarih:

ای هدای روح قدسه صوریحاق تاریخی
بر مورخ دیدی که « بادا عمارت بر مزید»⁷⁴

⁶⁹ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1066

⁷⁰ Evliya Çelebi, VIII, 731

⁷¹ *Kamusü'l-A'lâm* II, 890

⁷² Evliya Çelebi V, 571

⁷³ Arslan Paşa, II. Bayezid'in damadı, Üsküb'deki camii'nin bânisi meşhur akıncı Yahya Paşanın oğlu Mehmed Paşa-zâde olması, ecdadının ve kendisinin Rumeli'de uzun müddet kalmış olmaları delâletiyle muhakkaktır; Bk. *Sicil*, I, 318.

⁷⁴ Evliya Çelebi matbu nüshasında şöyle kayd edilmiştir: - ای هدای روح قدسه صوریحاق تاریخی « بادا عمارت بر مزید » Yekünü 783 tutan bu ibarenin gösterdiği tarihte oralarda han ve saire yapmaya müsaid olacak bir tasarruf istikrarı sağlanmamasından kat'i nazar, beytin kaili kaydedildiği gibi "*Havayî*" de bulunsa dahi hicrî X. asır şairlerinden olduğun-

⁶⁷ Bu 17 kubbenin tevzi tarzı anlaşılamiyor; her halde ufak tonozlar da kubbe telâkki edilerek böyle yazılmıştır.

⁶⁸ Haydar Paşa H. 990 tarihlerinde Rumeli Beyler Beyi olan zat olsa gerektir. *Sicil*, II, 261.

Tarih ibaresi H. 982 (M. 1574) göstermektedir.

Kamusü'l-A'lâm ⁷⁵, bu asır başında 18000 nüfusu, 10 cami'i, 5 medrese, 3 tekve ve 2 hamamı bulunduğunu beyan ediyor. Menbaların verdiği bu malûmata biz de saat kulesini ilâve edeceğiz; muntazam moloz taşlarından yapılmış uzun bir gövde üstüne köşelerde üçlü sütunlar bulunan bir kat, ondan sonra da altı köşeli madenî bir külâh ilâve ederek çanı buraya koymuşlardır (resim 40); saat dört köşe gövde üstünde, eski yerinde durmaktadır. Bundan maada "Başvekâlet Arşivi, evkaf No. 7358" vesikadan, bir Fâtihi cami'i olduğu anlaşılmaktadır. Minetti'nin kitabındaki isimsiz cami resminin, bu olması muhtemeldir.

İştib (Ştip) Şehri :

Evliya'ya göre ⁷⁶, kalesi metrûk ve harab olan şehirde 2140, 24 cami vardır. Kale altındaki Fâtihi Cami'ini Evrenos-Zâde İki Yurekli Ali Bey kiliseden tahvil etmiştir. Şehrin fâtihi I. Sultan Murad'ın, orta cami de denilen, cami'i musannâ, kubbeli, kurşun örtülü, "Ser - âmed" minarelidir. Hüsam Paşa Câmî'i de kurşun örtülü, kârgir minareli ve musannâdır. Bunlardan maada Aşağı Tekye, Adli Efendi ⁷⁷, Ahmed Paşa, Şehre Küstü, Kadın Ana camileri bulunmakta, musallı olan halk bunları cemaatle doldurmaktadır.

dan (*Kamusü'l-A'lâm*, VI, 4776) bir zühul eseri aşikârdır. Bu sebeple Evliya yazma nüshasına Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdad Köşkü, 301) müracaatla kailin Hüdayî olduğunu gördük, kıt'a da metinde kayd olunduğu gibidir. Hüdayî Çelebi'nin vefatı H.991 dedir. (*Kamusü'l-A'lâm*, VI, 4733 ve *Sicil* VI, 628).

⁷⁵ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1500.

⁷⁶ Evliya, VI, 119, v.d.

⁷⁷ Adli Efendi, İştib'de doğub Sofyalı Bali efendi hülefasından bir zate intisab ile bir zaman İstanbul'da Ferruh Kethüda, Yanya'da Yâkup Efendi zaviyelerinde meşihat edip bir müddet de Siroz'da ikametten sonra İstanbul'da Mustafa Paşa dergâhına H.1019 (M. 1610) da şeyh olmuş ve H. 1026 (M. 1617) de vefat ile mezkûr zaviyeye defnedilmiştir. Ataî, *Şeyh-i Şekâyik-i nu'mâniye*, İstanbul 1268, S.606) camide bu tarihlerde olmalıdır.

Mescidleri de Çarşı içinde Arasta, Debbaghane, Han içi, Orta, Scncah, Kara Kadı, Sinan Beydir. Murad Hüdâvendigâr cami'inin bir de medresesi olup, hususî olarak ilm-i hadîs de okutulur. Hüsam Paşa, Kadın Ana, Çarşı cami'lerinde darü'l-kurra'lar vardır. Onbir adet mektebi bulunup meşhurları Kara Kadı, Cuma Mahallesi, Sinan Beydir.

Tarikat-i Bayrâmiye'den Sofyalı Bâli Efendi, Adli Efendi, Emir Çelebi Sultan Tekyeleri, Hüsam Paşa cami'i yakınında Yukarı ve Aşağı Tekyeler, Kadın Ana ve Oluk mahallesi tekyeleri bulunmaktadır. Altta ve üstte elişer hücreli, serâpâ kurşun örtülü, avlusunda, bir havuz ortasında, mescidi bulunan büyük kervansaray Küçük Emir Sultan'ın vakfidir; bazıları Büyük Emir'in dahi diyorlar. Çarşıda 450 dükân ve iki kapılı, kurşun örtülü kubbelerle mestûr bir bedestan, ve çarşı içinde büyük bir havuz vardır. Mevcud yedi tüccar hanından Sinan Bey, Kara Kadı, Çömlekçi-Zâde meşhurdur. İki hamamından biri Emir Efendi'nin olup Galiça (Bregalnica) nehri kenarındadır; bu su üzerindeki ahşab köprü de Şeyh Emir Sultan'ındır.

Buraya kadar Evliya'daki malûmatı naklettik; ancak muhterem şeyyah büyük ve küçük Emir Sultanları karıştırmıştır. Evvelâ hanı (S. 121) Küçük ve bir rivayete göre Büyüğe atfettikten sonra çarşığı tavsif ederken "*Küçük Emir Sultan hanı ile...*" ifadesiyle Küçük Emir'in olduğunu tekidmesine rağmen, sahife sonunda "*Bu şehir işre vassıf ve tarif ettiğimiz emâkin-i hayrât heş Büyük Emir Sultanındır*" ve, S. 122 de *Amma bu İştib bu kadar kurşunlu imâret, han ve saire hayrât bina eden "Büyük Emir Sultan" İstanbul'da At Meydanı'nda Koca Mehmed Paşa cami'inin avlusunda olup menşei İştib'tir*", beyaniyle, Büyük namını verdiği Emir Efendiye aid olduğunu, rucuan bildiriyor.

Filhakika aşağıda yazılacak vefat tarihinden İştibli ve Emir lâkabiyle mülâkkab olduğunda şüphe bulunma-

yan⁷⁸ Şeyh Abdülkerim Efendi, kaza tarikına sülükden bir müddet sonra Sofya'da Kurt Efendi'den⁷⁹ inâbe alarak İstanbul'a gelmiş, Kadirga'da Mehmed Paşa zaviyesinde post-nişin olan müşidinin vefatında da onu istihlâf ve H. 1015 (M. 1606) vefat ederek zaviyenin avlusuna gömülmüştür (Bu zaviye elyevm Buharalılar tekyesidir). Kisbî Çelebi'nin tarih mısra'ı «دیدیله» nin geçtiği işaret olduğuna göre onu düşünce H. 1016 rakamını vermektedir ki, Atâî'nin kaydiyle bir sene farkı vardır. *Şekayik zeyline* göre, İştib'de "hanlar ve köprüleri ve zaviye ve imâretî" olup Üsküb'deki dükkânları ve Bezzazistanın bunlara vakıf bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu son malûmattan da han, zaviye, köprü ve imâretin H. 1000 tarihi sonlarında yapıldığı anlaşılmalıdır. Bu son malûmattan da han, zaviye, köprü ve imâretin H. 1000 tarihi sonlarında yapıldığı anlaşılmalıdır. Bu son malûmattan da han, zaviye, köprü ve imâretin H. 1000 tarihi sonlarında yapıldığı anlaşılmalıdır. Buna mukabil Küçük Şeyh Emir hakkında bir malûmat bulunamadı.

*Kamusü'l-A'lâm*⁸⁰ XIX. asır sonunda 6000 nüfusu, 13 cami'i, 3 medresesi ve "Mehmed Kâhya"nın binakerdesi bir köprüsü olduğunu ve şehrin H. 784 (M. 1382) de Timurtaş Bey (Paşa) tarafından fethedildiğini kaydetmektedir. "Baş Vekâlet arşivi, Evkaf, 225 No. 1 vesikadan" şehirde bir de Fâtih cami'i olduğu anlaşılmaktadır; bunun İki Yürekli Ali Bey tarafından kiliseden tahvil edilen "Fethiye cami'i" olması muhtemeldir.

Erdoşa (Radovište) Kasabası :

Makedonya'nın cenub-i şarkisinde bulunan bu kasabada, Evliya kaydına göre⁸¹ 400 ev, 5 cami ve mescid, 1

medrese, 1 mekteb ve hamam, 3 küçük han bulunmaktadır. *Kamusü'l-A'lâm*⁸² 7000 nüfus, 6 cami, 1 medrese, 1 kütüphane, 1 saat kulesi, 7 han ve 150 dükkân zikretmektedir.

Köprülü (Tito Veles) Kasabası :

Vardar'ın iki yakasını işgal eden bu kasabanın Evliya Çelebi'ye göre⁸³ harab bir kalesi, 4 mahallesi, 50 dükkânı, cami ve mescidleri bulunmakta imiş. Seyyahın verdiği malûmat bundan ibarettir. *Kamusü'l-A'lâm*⁸⁴ 1600 nüfusu, 9 cami'i, 22 mescidi, 7 tekyesi, 32 hanı bulunduğunu bildirmektedir. Bugün sağ sahildeki dik yamaç üstünde harab bir kale bakıyesi görünmekte, sol sahilde 4 camili Türk mahallesi bulunmakta, kale eteğinde de Sırbıllar oturmaktadır. Camilerin hiç birisi ehemmiyetli değildir. Yalnız kabristanında pek eski taşlar bulunmaktaymış.

Bu malûmata nazaran şehir XVII. asırdan sonra epeyce büyümüş ve Osmanlı idaresinden çıktıktan sonra da küçülmüştür. Bu gün 6-7 bin nüfustan fazla tahmin edilemez.

Kuman Ova (Kumanovo) Kasabası :

Üsküb'ün şarkında bulunan bu kasabada kiremit örtülü 600 ev, çarşı içinde güzel bir cami, tekye, medrese, han, hamam olduğunu Evliya bildirmektedir. *Kamusü'l-A'lâm*⁸⁵ bu asır başında 4500 nüfus, 2 cami, 1 medrese, 2 tekye bildirmektedir.

Kırat Ova (Kratovo) Kasabası :

Yugoslavya'nın şark hudutları yakınındaki bu kasaba Evliya'ya göre⁸⁷ Gazi Evranos Bey tarafından fethedilip kalesi yıktırılmıştır. 800 evi, 350 dükkânı, 20 cami ve mescidi vardır. Çarşı içi cami'i hoştur. İki hamamından büyük olanı İstanbul'daki Çukur Hamam'la kıyaslanacak kadar ehemmiyetli olup her hal-

⁷⁸ Atâî, *Zeyl-i Şekayik*, İstanbul 1268, S. 597.

⁷⁹ Kurt Mehmed Efendi, Sofyalı Bâli Efendinin evvelâ müridi, sonra da postunda halefi olmuştur.

⁸⁰ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 972.

⁸¹ Evliya, VIII, 748.

⁸² *Kamusü'l-A'lâm*, III, 2240.

⁸³ Evliya, V, 570.

⁸⁴ *Kamusü'l-A'lâm*, V, 3906.

⁸⁵ Evliya, VI, 563.

⁸⁶ *Kamusü'l-A'lâm*, V, 3768.

⁸⁷ Evliya, V, 563.

vetinde fiskiye ve şehnişinler vardır. Ci-varındaki gümüş madenlerinden dolayı bu-rada XVII. asra kadar bir darbhane iş-lemekteydi ⁸⁸; Sokollu Ferhad Pa-şanın bu kasabada bir hanı vardır; ⁸⁹ *Kamusü'l-A'lâm* 7000 nüfusu, 5 cami, 1 medrese, 3 mekteb, 1 hamam ve bir saat kulesi olduğunu bildirmektedir ⁹⁰.

Kalkandelen (Tetovo) Şehri :

Bu şehirde İshak Bey oğlu İsa Beyin bir hamamı bulunduğunu H. 874 tarihli vakfiyesinden ⁹¹ ve biraderinin kızı Ayşe Hatunun da bir mescidi olduğunu H. 1004 tarihli vakfiyesinden öğrenmekteyiz ⁹². Evliya, bu kasabaya uğramamıştır. *Kamusü'l-A'lâm* ⁹³ da 15000 nüfusu olduğunu bildirmekle iktifa ediyor.

Debre (Debar) Şehri :

Bu şehirde, *Kamusü'l-A'lâm*'in kaydına göre ⁹⁴ 20 bin nüfus, 9 cami, 10 medrese, 5 tekye, 12 mekteb, 420 dükkân, 9 han, 2 hamam bulunmaktadır.

Gostvar (Gostivar) Kasabası :

Evliya Çelebi bu kasabaya uğra-mamıştır. *Kamusü'l-A'lâm* ⁹⁵ yalnız 3500 nüfus olduğunu söylemekle iktifa ediyor.

Gostvar cami'i H. 1054 (M. 1644) senesinde Kaçanikli Mehmed Paşa namında bir zat tarafından yaptırılmış, kırk sene sonra yanınca şimdiki cami'i Hacı Salih Efendi yaptırmıştır. Baş çarşısının tam ortasındadır. 1923 de mi-naresi yıkılmış, aynı sene içinde ta'mir edilmiştir ⁹⁶. Fotoğrafına nazaran çatılıdır; altta sekiz, üstte dokuz pencere tara-fından aydınlatılmaktadır. Son cemaat

⁸⁸ Fâtiḥ Sultan Mehmed'in ضرب في قراطوه yazılı akçeleri vardır.

⁸⁹ Alija Bejtović, *Spomenici Osmanlijske arhitekture U Bosni i Hercegovini Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju Jugoslovenskih Naroda Pod Turskom vladavinom*, III-IV 1952-53 Serajevo 1953, makalesinden ayrı baskı, 272 s.

⁹⁰ *Kamusü'l-A'lâm*, V, 3639.

⁹¹ Elezović, eser. I, S. 80.

⁹² Elezović, eser. I, S. 119.

⁹³ *Kamusü'l-A'lâm*, V, 3556.

⁹⁴ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 2117.

⁹⁵ *Kamusü'l-A'lâm*, V, 3305.

⁹⁶ *Glasnik*, III, 1952, 73-74 S.

yeri kapalı, minaresi gayet yüksek ve mevzundur.

SAAT CAMI'I:

H. 1087 (M. 1676) da Kara Mustafa Paşa-Zâde Bekir Paşa tarafından yaptırılmış ⁹⁷, H. 1249 (M. 1833) de aynı aileden İsmail Bey tarafından tecdid edilmiş, 1944 de de Müderris ve Müftü Hafız İzzet Efendinin teşebbü-siyle yeniden ta'mir olunmuş, son cemaat mahallinin iç duvarı kaldırılıp yerine dört ayağa müstenid beş kemer yapılarak cami'in harimi genişletilmiştir ⁹⁸. Fotoğrafına nazaran çatılı olup beden duvar-ları basık, minare alçaktır ve son cemaat-in tevsiinden dolayı ortada kalmıştır. İç tavan yeni yapılan kemerlerden sonra ahşab kubbelidir; minber köşeye gelmek-tedir.

Yanındaki H. 1252 (M. 1836) tarihli saat kulesinin 17 metre irtifaındaki kârgir kısmı bulunmaktadır. Cami'in hazîresi geniştir.

Kaçanik (Kačanik) Kasabası :

Üsküb'ün 38 kilometre uzağında olan bu kasabanın kalesi Yemen fâtihi Sadr-ı A'zam Sin an Paşa tarafından yaptırılmıştır ⁹⁹; Evliya zamanında bir Bek-taşi tekyesi, bir sıbyan mektebi, büyük bir hanı, küçük bir hamamı bulunmaktaydı. Bunlardan hemen eser kalmamış ise de, bu kasabanın mikyasını çok aşan Sinan Paşa cami'i mahalline ziynet vermekte-dir (resim 38, 39). Cami 12 M. lik tek kubbeli olup yalnız alt pencereler ve sekiz köşe yüksek kasnağa açılmış dört pence-reyle tenvir edilmektedir. Kubbe kasnağa kürevî alikalarla oturur. Bina haricen sıvalı olduğundan yapısı hakkında fikir edinilemiyor. Esas cebheye ilâve olunan revak ve üstündeki kat ahşab direklerle müstenid bağdâdi üstüne sıvalı bir inşa-

⁹⁷ Adı geçen Kara Mustafa Paşa, Mer-zifonlu değildir; kendisinin ve oğlu Bekir Paşa'nın hüviyetleri tahkik olunamadı.

⁹⁸ *Glasnik* II, 1952, 275 S.

⁹⁹ Bu zat Üsküblüdür ve mevalidendir; Üsküb'de Şeyh Lûtfullah Efendinin ayak ucunda yatar; tarih-i vefatı H. 1009 dur. (Evliya, V, 562)

attır. Minare kâmil kesme taştan ve oldukça yüksektir. Pencere söveleri koyu renk bir boya ile kapatılmıştır. Mermer minber oymalı ve zariftir, mihrab da istaklitli ve mütenasib ise de yıldızlanmış ve kesif bir şekilde boyanmıştır. Bu bakıyelerden cami'in ilk yapısının itinalı ve muhtemelen kesme taştan olduğu ve belki de revakının taştan yapıp sonradan ahşab olarak yenilediği tahmin olunmaktadır.

Kitâbesi: kapı üstünde üç satır üstüne 3 beyitlik olup son iki mısra'ı ortasında rakamla da H. 1003 tarihi yazılmıştır.

حضرت غازی سنان پاشا کم
صدر عالی او در منبع جود
اندی بو جامعی بناء لله
تا عبادت ایده اصحاب شهود
والهی (۸) داعی ددی تاریخین
معبد خوب مقام محمود¹⁰⁰
۱۰۰۳

filhakika tarih mısra'ı da H. 1003 (M. 1594) ü göstermektedir.

Prizren Şehri :

Evliya Çelebi bu kasabadan geçmediğinden eski hali hakkında malûmatımız noksandır; *Kamusü'l-A'lâm*¹⁰¹ 38000 nüfusu, 24 cami'i, müteaddid medreseleri, hükûmet konağı, sarayı bulunduğunu bildirmektedir. Biz bu malûmata iki cami ve bir köprü ilâve edeceğiz. (resim 41) Sadr-ı A'zam Sinan Paşanın yaptırdığı cami'i göstermektedir. Beden duvarları yüksek, minaresi ona nisbetle de çok mürtefi olan tek kubbeli bir camidir; kubbesi 12-14 metre kadar olup son cemaat yeri yıkılmıştır. İstihbaratımıza nazaran, uzun müddet depo olarak kullanılmış ve ancak son zamanlarda

yeniden cemaate açılmıştır. Minare cami'e nisbetle yüksek durmakla beraber, kutur ve irtifa'ca o kadar mütenasibdir ki kendi başına hiç aksaklık göstermemektedir.

(Resim 42) Bayraklı cami'ini gösteriyor; o da minaresi oldukça yüksek, tek kubbeli bir camidir. Bu cami'in önündeki ev de dikkati câlib bir Türk evidir. (Resim 41) Beli Drin nehri kollarından olup şehrin içinden geçen Bistrica deresinin üzerindeki köprüyü göstermektedir. (Resim 41) de tepe üstündeki mühim kale görünmektedir.

Priştine (Priştina) Şehri :

Evliya Çelebi, Makedonya'daki bu mühim Türk şehrinin kalesinin Murad Hüdavendigâr tarafından yıktırıldığını¹⁰² 2060 aded avlulu, kiremitli, kârgir evi, 350 dükkâm bulunduğunu, çarşı içindeki cami'in cemaatinin çok olup, yine çarşı içindeki Ebü'l-feth Sultan Mehmed ve Eski isminde iki hamamın mevcudiyetini bildirmekle beraber camilerin mikdarını tasrih etmektedir. Mevcud II tane tüccar hanından Hacı Bey isminde olanının tarihi;

حاجی بك دیدی لفظاً آکا تاریخ
بیک اوتوز ایکیده یاپلیدی بو خان

*Kamusü'l-A'lâm*¹⁰³ XX. asır başında 10 bin nüfusu, 13 cami, 5 mescidi 2 medrese, 3 hamamı ve 500 dükkânı bulunduğunu kayd ile camilerinden üçünün büyük olup birinin II. Murad tarafından başlanarak Fâtihten tarafından bitirildiğini, ikincisinin bizzat Fâtihten tarafından yapıldığını, üçüncüsünün yerli hanedandan Yaşar Paşaya ait olduğunu tasrih etmektedir. Bu şehrin nüfusu 28-30 bin kadardır; hamamın birisi mevcuttur; hepsi de tek kubbeli dört cami'i olup kubeler 7-9 metre, son cemâatleri üçer keremli revaklıdır.

Metroviçe (Mitrovica) Kasabası :

Evliya bu kasabadan geçmemiştir.

¹⁰⁰ Bu kitâbe tam neşredilmemiştir; Evliya Çelebi'de yalnız son beyit vardır; onda da (دی) (دی) ile yazılmış, tarih mısra'ında da (مقام) ve "محمود" kelimeleri arasına bir (و) sıkıştırılmıştır. Bu takdirde hem mâna bozulur; hem de rakamla yazılan 1003 tarihi yerine 1009 bulunmuş olur ki hakikate uymaz.

¹⁰¹ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1498.

¹⁰² Evliya, V, 652. Murad Hüdavendigâr olmayıp II. Sultan Murad'dır.

¹⁰³ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1498.

Bu gün 15000 nüfuslu olup bir cami'i vardır. İsmi tahkik edemediğimiz mühim bir cami'in, bütün itirazlara rağmen bir müddet evvel yıkıldığı istihbar ettik. *Kamusü'l-A'lâm* ¹⁰⁴ 5000 nüfuslu, 3 cami ve mescidli olduğunu bildirmektedir.

Vulçitrin (Vuçitrin) Kasabası :

Metroviçe'nin pek yakınında bulunan bu kasabada Evliya Çelebi asrında ¹⁰⁵ 2000 ev, Hüdavendigâr cvkafi ¹⁰⁶, Eski cami namında bir mâbed, medrese, tekke, mekteb, hamam vardır. Çelebi, o devirde dahi kasabanın harâbiyete yüz tuttuğunu işaretle tekrar dirilmesi için temennilerde bulunuyor; lâkin bu temennisi yerine gelmemiştir. Şehir harabdır ve eski eserlerden bir şey kalmamıştır.

Halbuki *Kamusü'l-A'lâm* ¹⁰⁷ bu asır başında 4000 nüfusu, 14 cami ve mescidi, 2 medresesi ve yüksek bir kârgir köprüsü bulunduğunu bildirdiğine nazaran, kasabanın şimdi tedenni ettiği anlaşılıyor. Civarda Svinjare'de Sokollu Ferhad Paşanın bir kervansarayı vardır ¹⁰⁸.

Meşhed :

Priştine'den Metroviçe'ye giden yolun 3 kilometre kadar ilerisinde Hüdâvendigâr Gazi'nin ahşâsının medfun olduğu kubbeli Meşhed bulunmaktadır. Buranın iyi bir fotoğrafını almak için vâki iki teşebbüsten birinde kar, ikincisinde müdhiş bir dolu bu imkânı selbetti. Uzaktan aldığımız bir fotoğrafta (resim 44), görüldüğü üzere Meşhed 6-7 metrelik kubbeli, duvarları tuğla, taş sıralarıyla örülmüş bir kubbe olup bir avlu ortasındadır. Evliya Çelebi ¹⁰⁹, efendisi Melek Ahmed Paşa ile burayı ziyaretleri esnasında, Paşa içerisinin temiz tutulmamış olduğunu görünce, hiddetlenmiş, Evliya da "*Sırbılar Türk idaresi altında olmalarına rağmen Miloş Kabiloviç*

namına karşılıklı dağda, içinde gece gündüz hizmet edilip kandillerle ve buhurdanlarla müzeyyen bir manastır bina etmişlerdir; burasını da duvar içine alıp bir türbedâr tâyin olunsal!", deyince bir hafta zarfında icabı yapıлып kapı konmuş ve türbedâr ve bekçi tâyin olunmuştur.

Evliya, türbenin etrafında on bin kadar şehid yattığını, bunlar meyanında Alemdar Baba, Şehid Şeyh İlyas Dede, Timur Paşa-Zâde Yasavul(?) Bey bulunduğunu ilâve etmektedir.

Osmanlı idaresinin geniş ve müsamahakâr düşüncesi sayesinde tâbi milletlerin, din kisvesi altında ve onunla muvazi ve desteklenmiş olarak nasıl muhafaza-i mevcudiyet ettiklerini gösteren bu beyanat cidden şayan-ı dikkattir.

İpek (Peč) Şehri :

Evliya, bu kasabaya uğramamıştır. *Kamusü'l-A'lâm* ¹¹⁰ XX. asır başında 18000 nüfus, 10 cami, 2 medrese, 550 dükân ve 10 hanı olduğunu ve camilerinden en büyük ve musanna'ının Fâtihten yapıldığını söylüyorsa da bu isimde bir camiden mahallinde bize bahs olunmadı. Bugün 21000 nüfuslu bir şehir olup eski hüviyetini hemen hemen muhafaza eylemiştir. 12 tane cami ve mescidi olup, ana yolun cenubundaki İshak Hoca=Ağaç cami'i 10 metrelik kubbeli, güzel minareli, üçlü revaklıdır. Şehirde eski Türk evlerinden nünuneler mevcuttur. Ancak bu evlerin ikinci bir etüdümüzde arzedeğimizden burada derceyleyemeyeceğiz.

Ülcün (Ulcinj) Kasabası :

Adriyatik sahili üzerinde, Yugoslavya'nın en cenubunda bulunan bu kasabada Evliya'ya göre ¹¹¹, müseddes metin bir kale ve içinde Fâtihten Sultan Mehmed Cami'i, cebhanelikler, sahrıncıklar vardır. *Kamusü'l-A'lâm* ¹¹², XX. asır başında 5000 nüfusu olduğunu bildirmekle iktifa ediyor.

¹⁰⁴ *Kamusü'l-A'lâm*, VI, 4149.

¹⁰⁵ Evliya, V, 550.

¹⁰⁶ İkinci Murad olsa gerekir.

¹⁰⁷ *Kamusü'l-A'lâm*, VI, 4691.

¹⁰⁸ Alija Bejtici, *ayn. mak.*, 272. S.

¹⁰⁹ Evliya, V, 551.

¹¹⁰ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1116.

¹¹¹ Evliya, VI, 115.

¹¹² *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1098.

Bar (Novi Bar = Antivari) Kasabası :

Yine Adriyatik sahilindeki bu kasabada, Evliya'ya göre ¹¹³ murabba'i bir kale ve Fâtiḥ cāmi'i vardır. Bu cami'in iki minareli ve 15×10 eb'adında bulunduğunu Barlı bir zattan istihbar eyledik ¹¹⁴.

Kamusü'l-A'lâm ise ¹¹⁵ bir kaç küçük cami'i, kalesi ve 140 dükkânı olduğunu bildirmektedir.

Podgoriče (Podgoriča = Titograd) Kasabası :

Zeta ve Morača nehirlerinin kavşağında bulunan bu kasaba da, Evliya'ya göre ¹¹⁶, etrafı hendekli bir kale, içinde daracık 300 ev ve bir Ebü'l-fetiḥ cami'i vardır. Yerinde müşahedemizle tesbit ettiğimize göre ¹¹⁷ kale iki nehrin birleştiği delta düzlüğünde olup, Fâtiḥ cami'i 10×10 eb'adında, çatılı, güdük minareli bir binadır. *Kamusü'l-A'lâm* ¹¹⁸ 6000 nüfusu bulunduğunu ve Morača üzerinde Vezir köprüsü bulunduğunu bildirmektedir.

Eğri dere-Bayram Paşa Hisarı (Kriva Palanka) Kasabası :

Evliya ¹¹⁹ bu Palankanın H. 1044 (M. 1634) tarihinde IV. Sultan Murad'ın veziri Bayram Paşa tarafından yeni baştan yapıldığını, muhitinin 800 adım olup kible tarafında bir kapısı bulunduğunu beyan ediyor. Kalede 50 ev, bir cami, varoşta 800 adet kiremit, tahta ve saz örtülü ev, 1 cami, 50 (?) mescid, 1 hamam ve büyük bir kervansaray bulunmakta; burada her misafire akşamları bir sini yemek ve hayvanlara yem verilmektedir.

Şarköy kalesi (Pilot) Kasabası :

Evliya'ya göre ¹²⁰, ufak, taştan

¹¹³ Evliya, VI, 114.

¹¹⁴ Bak. *Fâtiḥ Devri Mi'marisi*, S. 79.

¹¹⁵ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1187.

¹¹⁶ Evliya, VI, 112.

¹¹⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fâtiḥ Devri Mi'marisi*, S. 80.

¹¹⁸ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1542.

¹¹⁹ Evliya, V, 564.

¹²⁰ Evliya, V, 362.

bir hisardır; varoşunda kiremit örtülü 1000 ev, 200 dükkân, camiler, 7 mekteb, çarşı hanı, 2 "muhtasar" hamamı vardır. Bu kasaba Nişava nehri üzerindedir; *Kamusü'l-A'lâm* ¹²¹ 9 bine yakın nüfusu olduğunu bildiriyor.

Musa Paşa Kalesi (Bela Palanka) Kasabası :

Evliya'ya göre ¹²², IV. Sultan Murad'ın Veziri Musa Paşa, 800 adım muhitinde, murabba'i bir kale yapıp mermer üzerine şu kitâbcı yazdırmıştır :

فتح ايدنجہ ديار بغدادی
شاه عالمه عسکر اسلام
دیدى سلطان مراد عاليشان
فتح بغداده تاريخ اولدى « غرام »

Son kelime H. 1048 (M. 1638) tarihini bildirmektedir. Kalede bir cami, anbarlar, kaleden dışarıda ise Musa Paşanın yaptırdığı "muazzam" bir han vardır. Bu hisar da Nişava nehri kenarındadır.

Kurşunlu (Kurşumlija) Kasabası :

Evliya'ya göre ¹²³, 1 cami'i, 3 küçük hanı, harab büyük bir kilisesi, 250 evi bulunmaktadır. Kasaba Toplica nehri kenarındadır. *Kamusü'l-A'lâm* ¹²⁴ eskiden kâmilen müslim olan ahalisinin, şehir Sırlara verilince hicrete mecbur kaldıklarını bildirmektedir.

Niş (Niš) Şehri :

Evliya, şehir ortasında bulunan tek kapılı ¹²⁵ kalesinin içinde bir şey bulunmadığını söylüyorsa da 1923 tarihlerinde ufak kale mescidinin henüz durmakta olduğu da bilinmektedir (resim 46). Yine Evliya'ya nazaran varoşunda 2060 ev, 200 dükkân, bâsit bir bina olan Gazi Hüdâvendigâr, Mûsili Efendi, Hüseyin Kethüda cami'leri, ayrıca mescid-

¹²¹ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 2890.

¹²² Evliya, V, 362.

¹²³ Evliya, V, 583.

¹²⁴ *Kamusü'l-A'lâm*, V, 3723.

¹²⁵ Evliya, V, 363.

leri bulunmaktadır. Nişli Ali Ağa ve kain pederinin sarayları meşhurdur.

Haydar Kethüda çeşmesinin tarihi :

هاتف قدسی دیدی تاریخ
قدیمی عیناً تسمی سلسبیل 999 (1590)

YUSUF BEY ÇEŞMESİNİN TARİHİ:

ایچن دل تشنهیه تاریخ ایدوب در
حسین کربلا عشقینه صلحاً¹²⁶

H. 1037 (M. 1627) dir. Yinc Evliya'ya göre, çarşı içinde akan "İskar" Nişava nehri üzerindeki Mehmed Paşa köprüsü, üstünde de bir kasır vardır. Tarihi şudur:

هاشمی حق دیدی بوکا تاریخ اولدی
نیشده جسر محمد پاشا

H. 1028 (M. 1618) dir. Çelebi'nin, köprünün iki başında bulunduğunu bildirdiği iki "müfid ve muhtasar" hamamdan birinin plân ve makta'ını veriyoruz; (resim 47, 48) de görüldüğü üzere. İki kubbe altında sekiz kurna, bir ılıklık, bir usturalıktan ibaret, basık ve hakikaten müfit ve muhtasardır. *Kamusü'l-A'lâm*¹²⁷, bu asır başında, 2100 nüfusu, müteaddid camileri olduğunu bildirmekle iktifa etmiştir. Niş şehri bugün de Türk hüviyetini muhafaza etmektedir.

Bana (Sokobanja) Kasabası :

Evliya'nın nakline göre¹²⁸, 200 evi, 54 dükkânı, iki mükellef kurşunlu cami ve dört mescidi, 1 medrese, 2 mektebi vardır. İki ilcasından biri şadırvanlı, halvetli, kubbeleri kurşunlu ve müzeyyen dir; suyu da pek sıcaktır.

Rajanya Palankası (Ražnaj) Kasabası :

Niş - Belgrad yolu üstünde olan

¹²⁶ Evliya Çelebi matbu nüshasında bu tarih "ایچندن تشنهیه تاریخ ایدوبدر - حسین کربلا عشقینه صلحاً" şeklinde derc edilmiştir; bu şekilde yazmadaki tarihin yanında yazılan H. 1037 rakkamını tutmadığından (Topkapı Sarayı, Bağdad, 301) yukarıki şekli istinsah ettik; bu suretle birinci mısra'da ma'nâ kazanmaktadır.

¹²⁷ *Kamusü'l-A'lâm*, VI, 4631.

¹²⁸ Evliya, VI, 171.

bu ahşab dolgulu palankada bir cami, mühimmat depoları, kale haricinde mükellef hanlar vardır¹²⁹.

Alaca Hisar (Kruševac) Kasabası :

Evliya Çelebi'ye nazaran¹³⁰, tek kapılı, müseddes şekilde harab bir kallesi vardır. 9 cami'inden çarşı içindeki Hüdavendigâr ve Alay Beyi camileri zikre şâyandır. Bir medrese, üç mekteb, iki tekye Sultan Murad yapısı bir hamam, 150 harab dükkân ve üç ahşab hanı vardır. *Kamusü'l-A'lâm*¹³¹ üç bin küsur olan nüfusunu bildirmekle iktifa etmiştir.

Paraken Palankası (Paraçin) Kasabası :

Evliya'ya göre¹³², mustatil sarp bir Palanka iken harab olmakla, Sultan Süleyman'ın veziri¹³³ tarafından müceddeden inşa olunmuştur. Cenubunda bulunan varošta Rüstem Paşanın büyük bir hanı vardır. Sultan Süleyman'ın valdesi bir cami, Alaca Hisarlı Kınalı-Zâde de bir hamam inşa ettirmiştir¹³⁴. Bu kasaba Cereniča nehri kenarındadır.

Köprü (Çuprija) Kasabası :

Kasaba Morava nehri üzerinde olup Köprülü Mehmed Paşanın büyük bir ahşab köprüsü bulunduğundan ismi de buradan gelmektedir. Mehmed Paşa H. 1061 de Köstendil sancağı beyi olduğuna göre köprüyü de o tarihte yaptırmış olmalıdır.

Uziçse (Užice) Kasabası :

Evliya'ya göre¹³⁵ 3000 adım muhitinde, 41 kuleli gayet sarp bir kalesi ve içinde küçük bir Ebü'l-feth câmi'i vardır. Varoşunda ise 4800 ev, 1140 dükkân

¹²⁹ Evliya, V, 364.

¹³⁰ Evliya, V, 385.

¹³¹ *Kamusü'l-A'lâm*, V, 3618.

¹³² Evliya, V, 365.

¹³³ Bu vezirin Rüstem Paşa olduğu, aynı kasabada yaptırdığı han'dan istidlâl olunmaktadır.

¹³⁴ Bu zatın İsparta ve Bursalı, baba-oğul Kınalı-Zâdelerle alâkası olmayıp, bu civarda Alaca Hisar kasabasındandır.

¹³⁵ Evliya, VI, 414 v.d.

kâni, kârgir, metin bedestanı vardır. 34 cami ve mescidi olup, mevzun minareli Kurşunlu Alay Beyi, Hüseyin Ağa, Hasan Efendi, Çeri Başı, Hâmidî-Zâde camileri meşhurdur; kusuru mesciddir; 11 mekteb, 2 dârü'l-hadîs, 9 tekye, 2 hamam bulunmaktadır. Aşağı çarşıda Koca Mustafa Paşa'nın (?) hasbî, kârgir kervansarayı çok büyüktür. Djetinja üstünde musannâ üç kârgir, üç ahşab köprüsü vardır. Mehmed Bey köprüsü kârgir olup tarihi:

محمد بك قرين لطف يزدان
طولودر نام نيكيه افواه
كوروب جارى داعى ديدى تاريخ
نه زيبا كوبرى اتك بارك الله¹³⁶

Bu tarih H. 1027 (M. 1618) i göstermektedir, cami karşısındaki büyük saat kulesi dikkati câlibdir. Veznedâr zâviyesi meşhurdur; 3 darü'l-kurra, iki darü'l-hadîs, 11 mekteb vardır. Nehir kenarında, muhiti 2000 adım olan, dört kapalı büyük bir namazgâh bulunmakta olup mütenevvi cins ağaçla gölgelenmiştir. Dokuz tekyesinden Hasan Efendi tekyesi Halvetiye tarikatındandır. 11 tane tüccar hanı, 2 darü'z-ziyâfesi, Aziz Muslihu'd-din, Ali Efendi, Hüsamü'd-din, Hasan Efendi pederi Hüseyin Efendilerin türbeleri ve iki de hamamı bulunmaktadır. 100 aded değirmeni vardır.

Projegacık (Už. Požega) Kasabası :

Evliya'ya göre¹³⁷, Djetinja nehri kenarında 1060 evi, 10 cami ve mescidi, 3 medrese, 4 tekye, 6 mektebi vardır.

Rudnik Kasabası :

Kalesi tahrib edilmiştir. 800 ev, 80 dükkân, 11 cami ve mescidi, 3 mekteb ve 1 hamamı vardır¹³⁸.

¹³⁶ Matbu nüşhada son beyit, کوروب جارى داعى ديدى تاريخ - نه زيبا كوبرى اتك بارك الله . Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdad Köşkü No. 301 yazma nüşhada, rakkamla tarih yoktur ve metin yukarıdaki kaydımız gibidir.

¹³⁷ Evliya, VI, 407.

¹³⁸ Evliya, VI, 405.

Yagodina (Yagodna) Kasabası :

Evliya Çelebi¹³⁹, 1600 ev, 100 dükkânı olan bu kasabadaki Yanyalı Derviş Bey¹⁴⁰ camii'nin kurşun örtülü, cemaati kesir güzel bir bina olduğunu ve tarihinin,

قال نثر الفوت فى تاريخه
جاهدوا هذا محل الساجدين

olduğunu yazıyor. Bu tarih H. 963 (M. 1555) tuttuğuna göre, bânisinin vefatından sonra yapılmış demektir. Filhakika tarih beytinde de buna dair bir işaret vardır. Derviş Beyin hamamı, darü'z-ziyâfesi ve müteaddid hanları da bulunmaktadır.

Baticsa (Batočina) Kasabası :

Evliya, kasabanın kalesini Fâtih ümerasından Semendireli Bâlî Beyin inşa ettiğini bildirmektedir¹⁴¹. Bir cami'i ve XVII. asırda yeni inşa olunmuş bir hanı bulunmaktadır.

Kolorine Palankası (Kolari) Kasabası :

Evliya'ya nazaran¹⁴² Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa tarafından yapılmıştır; bir cami'i, iki hanı, mühimmat depoları vardır.

Semendire (Smederevo) Şehri :

Tuna nehri kenarında olan bu şehrin muhiti 4000 adım olan kalesinin çok yüksek ve dört köşe 30 burcu vardır; nehre doğru çıkan bir burunda kâin kalenin üç tarafı su, bir tarafı hendektir¹⁴³; iç kale en burunda bulunmaktadır. Bu hisar Türk yapısı olup H. 884 (M. 1479) da yapılmıştır¹⁴⁴. Kale içinde "tarz-ı kadîm" Ebü'l-feth, Şir Merd b.

¹³⁹ Evliya, V, 366.

¹⁴⁰ Derviş Bey, Yahya Paşa oğlu Bâlî Beyin mahdumudur. H. 957 de vefat etmiştir, (Sicil, II, 327) Yahya Paşa Üsküb'de cami'i olan meşhur kahraman akıncıdır.

¹⁴¹ Evliya, V, 366.

¹⁴² Evliya, V, 367.

¹⁴³ Evliya, V, 367.

¹⁴⁴ Elezovi ĉ, eser II, S. 54; müellif eserine bu kalenin Arapça kitâbesinin fotoğrafını koymuş ise de okunmayacak derecede silik ve çarpıktır.

Abdullah ¹⁴⁵, Hacı Veli ¹⁴⁶ camileri vardır. Sultaniye ve Şir Merd isminde iki medresesi, mescidleri de bulunmaktadır. Yalnız bir tane, Kızlar Ağası hamamı vardır. Kalede 1000, varoшта 3000 ev mevcuttur. Camilerinin yekûnu 24 tür. Belgrat cihetine doğru bir saatlik mesafede Bâli Bey meşhedi ve tekyesi meşhurdur. Semendre'de Kapı-cıbaşı Firuz Ağanın bir hamamı olup İstanbul'daki eami'yle mektebine ve Havza'daki medresesine mevkuttur. (İst. Vakıf Def. 680) *Kamusü'l-A'lâm* ¹⁴⁷ 12000 nüfusu olduğunu bildirmekle iktifa ediyor.

Panç Ova (Pančevo) Palankası :

Evliya'ya göre ¹⁴⁸, ahşab bir palanka olup bir cami'i ve hanı vardır.

Zemun Kasabası :

Belgrad yakınında ve Tuna kenarındaki bu kasabanın kalesi Evliya zamanında harab olmaktadır ¹⁴⁹; bir kurşun örtülü, kubbeli cami'i, 6 mescid, 1 mekteb ve 1 tekyesi vardır.

Belgrad (Beograd) şehri :

Evliya Çelebi'nin ¹⁵⁰ dokuz kat, bî-misâl, bölme, bölme olarak tasvir ettiği, muhiti 5600 adımlık, 116 burclu kalede Türk ilâve ve tahkimleri lâyu'ad olmakla beraber tesbiti bugün için, imkânsızdır ve başlı başına bir monografi mevzuudur*. Çelebi bir de dört surlu, dört kapılı Aşağı Hisardan bahsetmekte olup, içinde 400 kiremit örtülü ev, kurşunlu Sultan Süleyman cami'i ve hamamı, Hacı Veli, küçük Hacı Veli camileri, bir baruthâne, bir darbhâne vardır. Yukarı iç kale dört kapılıdır,

¹⁴⁵ Bu zat İstanbul Aksaray'da tramvay caddesinde cami'i ve türbesi olup H. 920 (M. 1514) de vefat eden Şir Merd Çavuştur. (*Sicil*, III, 184) de bir de Şir Merd Beyden bahsediyorsa da birincinin künyesi Şir Merd b. Abdullah olduğundan onun olması muhtemeldir.

¹⁴⁶ Macaristan tarafında bir uç beyi olup H. 940 (M. 1533) de vefat eden zat olsa gerektir.

¹⁴⁷ *Kamusü'l-A'lâm*, IV, 2629.

¹⁴⁸ Evliya, V, 385.

¹⁴⁹ Evliya, VI, 173.

¹⁵⁰ Evliya, V, 370 v.d.

* Bk. F. Dirimtekin, *Belgrad muhasaraları*, İstanbul Enstitüsü der. II.

saat kulesi de buradadır. İçinde 200 neferat evi, kurşunlu Sultan Süleyman cami'i olup minaresi 105 basamaklı, ince ve mevzundur. Burada bulunan çeşmenin tarih kitabesi;

کل بکم ایچمک دلسک دنیاہ آب حیات ¹⁵¹
dır; H.986(M.1578) rakamını vermektedir.

Yukarı kalenin garbındaki Narin kale hisarının beş büyük kulesi vardır. Varoş şehrin şimâl ve garbindan maada etrafını kaplamıştır. Asker â'yan ve ulemadan maada 98000 nüfusu olup bunun 21000 i cizyedardır; her birine beşer, onar oda yazılmış 17000 evi bulmaktadır. Evliya'nın mahkeme sicillerinden aldığına göre 38 mahallesi, 160 adet hanedan sarayı vardır. Bunlardan mimar Ali, Zülfikâr, Parmaksız Hüseyin, Ramazan Ağalar, İbrahim Çelebi, İmam Şit Efendi, Koca Yusuf, Serdar Ali Ağa, Emin, Mahkeme, Müfti Efendi, Hacı-Zâdeler sarayları müellifin malûmu bulunmaktadır.

Şehrin 217 cami ve mescidinden bir kısmının ismi şunlardır:

Yukarı ve Aşağı kalede Sultan Süleyman, Ahmed Ağa, Zeynü'd-din Ağa, Bayram Bey, İnehan Bey, Turgut Bey, Habil Efendi, Çık Salın, Hacı İbrahim, İbrahim Çelebi, Hacı Sadık, Hasan Ağa, Hacı Salih, Namazgâh, Emir Hasan, Hacı Piri, Koski Bey, Türbc, Hacı Halil, Dibaghâne, Abdü'ccabbar, Fakih Hacı Ali, Ayva, Kapıcı, Cin Ali Ağa, İmâret camileri. Bunlardan maada Yahya Paşa oğlu Mehmed Paşanın aşağı çarşı içinde yaptırdığı cami kubbeli değilse de her tarafı kurşunla örtülü, cemaati kesiridir. Kible kapısındaki kitabesi:

کفت زینی چو دید تاریخش

H. 955 (M. 1548), معبد امت رسول مبین

Müftü Abdu'r-rahim Efendi, Belgrad'da vefat ile bu cami'in mihrâbı önüne defnedilmiştir. Şehid Bey camii'nin kible kapısı üstündeki tarihi:

¹⁵¹ Evliya'nın matbu nüshasında bu tarih, «... کل بکم ایچمک دلسک دنیاہ آب حیات» şeklinde yazılmıştır. Bağdad Köşkü No. 301 yazma nüshasında yukarıdaki gibidir, tashih olundu.

راه حقه يابدى بر جامع بلند
حاجى محى الدين تاجر حاليا
زاینى صوت بلند ايله ددى
« فيه صلوا خمسکم » تاریخ اوله

H. 982 (M. 1574) tür.

Hacı Ali cami'i kitâbesi :

تأمل ایلر ایکن کفتی بر خوش دیدی تاریخین
عجب طرح لطیف اولمش هله بو جامع اعلا

H. 1062 (M. 1574) dir.

Diğer tarihi de H. 1062 (M. 1651) dir.

دارئى داعى دیدی تاریخین

جامع بی بدل وفرح جای¹⁵²

Yukarı kalede yedi mescid ve va-roştaysa Kaptan, Kazıklı, Dür-Zâ-de Hacı Hüseyin, Kulak Taş, Cânân Hatun, Süleyman Han, Bölme Hisar, Pazar Başı, Küçük Pazar Başı, Kestaneci, Hacı Sencah, Mu-sa Paşa mescidleri zikrolunmaktadır.

Sekiz medresesinden İmâret cami'i ve Bayram Bey isimli olanlar meşhur-dur. 9 darü'l-hadîs, 270 mekteb, 17 hâ-nikah olup bunlardan Derviş Mehmed Horasânî tekyesi namlıdır.

Yirmi altı çeşmesinden yukarı kale hendeği içindeki Sokullu Mehmed Paşa çeşmesi tarihi:

جدد هذا السبيل الاعلا

صاحب صارت (?) محمد پاشا سنه ۹۸۴

dir.¹⁵³

Evliya şehirde 600 sebil olup meşhurlarının Büyük Çarşıda Sokollu, Yahya Paşa - Zâde Mehmed Paşa, Laçın Ağa, Bayram Bey, İnehan Beye

¹⁵² Matbu nüshada, birinci tarih altına rak-kamla H. 1040 yazılmışsa da her iki tarih H. 1026 gösterdiğinden doğrusu budur.

¹⁵³ Topkapı Sarayı, Bağdad Köşkü Kütüp-hanesi No.301 ve No.307 de, iki yazma da da ikinci mısra yukarıki gibidir; matbu'da ise "صارت" yerine "الحیر" vardır birinci mısra H. 960, ikinci H. 1188 tutuyor ve rakkamla yazılmış olan H.984 de uymuyor; "صارت" kelimesinden de ma'na çıkmı-yor. Bu sebeble bu tarih değil kitâbe olacaktır; tarih rakkamla yazılan H. 984 dür.

aid olduğunu yazıyor; bu rakamda bir mübalâğa olsa gerektir; Şehirde altı ker-vansaray vardır; Sokullu'ya ait olanı tahtânî fevkânî 160 hücreyi, ahırları müstemil demir kapılı bir menzil olup ka-pı üstündeki tarihi: « بوکاربان سرايه قونان

« اولدی هپ روان¹⁵⁴ dir. Aşağı kalede Sul-tan Süleyman hanı da demir kapılıdır; İmâret hanında, bir habbe veril-medey, bir ay kalınabilir.

Ticaret hanları yirmi bir aded olup Yeni ve Çukur Han ile Bezzazistan arasta, Şehid Bey, Servi, Pazar Yeri isminde olanlar meşhurdur. Yedi aded de bekâr hanı bulunmaktadır.

Hepsi kurşunlu olmak üzere yedi ha-mamı vardır; Sokullu'nun yeni hama-mı ile Süleyman Han, Aşağı Kalc, Behram Bey hamamları, Orta ve Çu-kur hamamlar meşhurdur.

İki imâretten Yahya Paşa-Zâde Mehmed Paşanın ki hâl-i faaliyette olup Bayram Bey imâreti muattaldır. 600 aded de değirmen vardır.

*Kamusü'l-A'lâm*¹⁵⁵ daki malûmat ise, bu asır başında, 35 bin nüfus ile bir kaç harab cami'in mevcudiyetini ihbardan ibaret kalmakta, Evliya'nın cûş ve hurûş ile, vecd ile bahsettiği bu Türk şchrin-den şimdi bir kale meydanı, bir de son asır yapısı Bayraklı camiden başka bir iz kalmamış bulunmaktadır.

Yenipazar (Novi Pazar) Kasabası :

Evliya'ya göre¹⁵⁶ kasaba Fâtih devrinde inşa olunarak mevkiinin müsa-adesinden ve Raška nehri kenarında ol-masından faydalanarak inkişaf etmiştir. 3000 eve mukabil 1100 dükkânı olması da bu inkişafın bilhassa ticaret tara-fına kaydığını isbat ediyor. Yirmi üç cami ve mescidinden Altın *, İsa Bey,

¹⁵⁴ Tarih H. 1080 tuttuğundan Sokullu'nun vefatından bir asır sonrayı gösteriyor; tedkik ettiğimiz iki yazma da aynı olduğundan ya bânide veya tarih kaydında bir hata vardır.

¹⁵⁵ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1347.

¹⁵⁶ Evliya, V, 544.

* Evliya'nın yalnız Altın ismini verdiği Cami'e Altın Alem denmektedir. Cami XVI.

Taş Köprü, Hacı Muhterem camileri meşhurdur. İki musannâ olmak üzere, beş medresesi, her camide bulunan mektebden başka, 11 sıbyan mektebi, 2 tekyesi bulunmaktadır. Çeşme adedi 50 dir. Frenk, Saray, Repoça, Şeyh İbrahim Efendi hanları en meşhur mebânisinden olup Çorbacı hanı bedestan olarak kullanılmaktadır. Saraylarından Hacı İbrahim, Zülfikâr-Zâde Mahmud Efendi sarayları meşhur hanedanlardır. Biri İsa Beye aid olmak üzere iki de imâreti vardır.

Kamusü'l-A'lâm ¹⁵⁷ deki malûmat 13000 nüfusu ve müteaddid camileri bulunduğundan ibarettir. *Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye* ¹⁵⁸ 12000 nüfusu, müstahkem kalesi ve ılıcaları bulunduğunu bildirmektedir.

Prepol (Prijeplje) Kasabası :

Evliya Çelebi ¹⁵⁹, evvelce büyük olan kasabanın kendi devrinde, Lim nehrinin iki yakasında ayrı iki mahalleye ayrılarak yukarı semtte Ebü'l-feth Köprüsü yanında kiremitli ve minareli İbrahim Paşa camii, iki büyük han, bir küçük hamam, bir tekye, iki mektep ve on dükkân, elli ev bulunduğunu İbrahim Paşaya aid bütün bu hayratın iradının köprünün bakım masrafına sarf olduğunu bildiriyor.

Aşağı kısım, yukarıkiyle evvelce muttasıl iken harab olarak aralarında 1000 adımlık bir mesafe hasıl olmuştur; bu semt, Lim ve Mileşeva nehirleri arasında olup tahta örtülü vasi, kârgir 486 evi, 100 dükkânı bulunmaktadır. Camileri on tanedir; Hüseyin Paşa camii'nin kapısı bir köşesine açılmıştır; Mileşeva nehri karşısında Veznedar Ağa ¹⁶⁰ camii ferahdır; önünde

asırдан kalmadır, iyi bir halde bulunmaktadır. Avlusunda XIX. asır başlarına aid güzel ve hususiyeti haiz bir ev vardır (*Through Jugoslavaja Mec. Aralık 1954.*)

¹⁵⁷ *Kamusü'l-A'lâm*, VI-4803.

¹⁵⁸ Ahmed Rifat, *Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye*, İstanbul 1300 Mahmud Bey Matbaası VII, 223.

¹⁵⁹ Evliya, VI, 421.

¹⁶⁰ Matbu nüshada (zindar) şeklinde yazılan bu isim veznedar dır.

“*ibret-nüma*” bir saat kulesi vardır; diğer yakada ağaç gölgelikleri altında bir namazgâh bulunmaktadır. Üç darü't-tedris-medrese-si, dört sıbyan mektebi olup, dört tekyesinden ikisi Halvetî, biri Kadiri, biri Bektaşidir. Ticaret hanları üç tanedir; çarşı içindeki Sokullu Mehmed Paşa hanı ma'mur ve mükelleftir; kapısı üstündeki mescidi bir cami olacak büyüklüktedir.

Kamusü'l-A'lâm ¹⁶¹, Taşlıca sancağında bir nahiye olup, bir cami'i, bir mektebi ve hastahanesi bulunduğunu bildirmektedir.

Şhirde bir kervansaray ve Lim üzerinde bir köprü H. 1172 (M. 1758) tarihlerinde Bosna valisi Mehmed Kukaviç Paşa tarafından yaptırılmıştır; şimdi han yıkılmıştır. Evliya burada bir Fâtih köprüsü bildirdiğine göre de Mehmed Paşaya ait olan ya ikinci bir köprüdür, veya tecediden inşa olunmuştur ¹⁶². Bu şehre yakın, Kladnica nahiyesinde, Sugubine ve N. Varoş yanındaki Kratovo mevkilerinde Bosna valisi Sokollu Ferhad Paşanın bir kervansarayı bulunmaktadı. ¹⁶³ Bu iki kervansaray da yıkılmıştır.

Mileşeva (Miloşev Dol) karyesi :

Evliya'ya göre ¹⁶⁴ 12 kuleli bir kalesi ve içinde Fâtih'in küçük bir camii varoşunda da bir camii ve bir hanı bulunmaktadır.

Taşlıca (Pljevlja) şehri :

Evliya'ya nazaran ¹⁶⁵ on camii ve mescidi olup Süleyman Hanın Mısır valilerinden Bolhenkli Hasan Paşanın ¹⁶⁶ camii kubbe etrafına altı ya-

¹⁶¹ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1519.

¹⁶² Bu eseri ve sair Bosna'ya aid bütün menbâları, kendi işine çalışırcasına, bana temin ve tercüme eden Ankara İlahiyât Fakültesi profesörlerinden Tayyib Okıç Beyefendiye her menbâ'nın zikrine şamil olmak üzere sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

¹⁶³ Ali Beytić, *Spomenici Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovini*, Prilozi'den ayrı baskı. Sarajevo, 1953. s. 272

¹⁶⁴ Evliya, VI, 424.

¹⁶⁵ Evliya, VI, 424.

¹⁶⁶ Bu tarihlerde Mısır'da memuriyet yapıp Hersek'le alâkası olan üç Hasan Paşa vardır; (*Sicil*, II, 119) Hersekli Hasan Paşa

rım kible duvarı önünde de mermer direklerle mevzu üç tam kubbe vardır; dört köşede de dört zînet kulesi mevcuttur.

Evliya'nın söylediği bu altı yarım kubbenin tarz-ı tevzii anlaşılamıyor. Alem leri Mısır'da yapıp ve yaldızlanıp buraya gönderilmiştir. Bundan maada Hacı Hasan, Hacı Rıdvan, Hacı Ali, Oda Baş, Ahmed Bey camileri vardır, iki medresesi, üç mekteb, iki tekyesi, bir Hasan Paşa imâreti, hamamı, bedestan gibi kale şeklinde üç hanı vardır. Evleri 700, dükkânları 200 aded olup Brezenica suyu kenarındaki Paşa sarayı meşhurdur. *Kamusü'l-A'lâm* ¹⁶⁷ 3000 nüfusu, 7 cami, bir kaç mektebi olduğunu bildiriyor.

Pripoy (Prihoj) Kasabası :

Evliya'ya göre ¹⁶⁸ kalesi harabedir; 300 evi ve 3 hanı vardır. Bu hanlardan bir tanesinin ve ayrıca Lim nehri üzerindeki köprünün Hersek Sancak Beyi Gazi Sinan Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır ¹⁶⁹.

Ruda (Rudo) Kasabası :

Evliya Çelebi 400 evi, 50 dükkânı, 4 mescidi, 3 mektebi, 2 tekye ve iki hanı olduğunu bildirmektedir ¹⁷⁰.

Dobrun Kasabası :

Evliya Çelebi, yalçın bir kale etrafında 150 evden mürekkep bir kasaba olup o asırda harab bulunan Süleyman Han camii'ni Bosna Beyi, sabık Sadr-ı A'zam Melek Ahmed Paşanın, o sıralarda, imar ettiğini beyan eylemektedir ¹⁶⁸. Bu kasabada on altıncı asır sonlarında ilk Bosna Beylerbeyi Sokullu Ferhad Paşanın bir kervansarayını da bulunmaktadır. Ferhad Paşanın yaptırdığı altı kervansaraydan yalnız bunun duvarları ayakta, diğerleri yıkılmıştır. ¹⁶⁸

Mısır'da bulunmuştur. (*Sicil*, I, 125) Hadım Hasan Paşa H. 998 de Mısır Beylerbeyi olmuştur; (*Sicil*, II, 128) Arnavud Ali Ağa oğlu Hasan Paşa H. 1004 de Mısır valisi olmuştur. Hasan Paşa bunlardan biri olacaktır.

¹⁶⁷ *Kamusü'l-A'lâm*, IV, 2987.

¹⁶⁸ Evliya, V, 543.

¹⁶⁹ Bejt ić, *Aynı es.*, S.272 ve 276.

¹⁷⁰ Evliya, VI, 419.

Çayniçe (Çajniçe) şehri :

Evliya'ya göre ¹⁷¹ 700 evi, 200 kadar dükkânı, beş cami'i ve beş mescidi, ikisi kârgir, üçü ahşab minareli ve üçü minaresiz sekiz zaviye, üç medrese, beş mekteb, dört tekye ve üç hanı vardır. Camilerinden Sokullu Mehmed Paşa damadı ¹⁷² Sinan Beyin yaptırmış olduğu cami, kubbeli, müzeyyen ve mukellestir; mihrab ve minberi zariftir; haremının etrafında medrese hücreleri bulunmaktadır. Kapı üstündeki kitâbesi:

قیابوب احیا سنان بك اوزديارين

یابوب بو جامعی قلدی خوش احسان

تفکرله چیقاردم تاریخی

کوزل اولدی مناسب بیت رحمان

Tarih mısra'ı H. 978 (M. 1570) göstermektedir. Yine Evliya'ya göre Sinan Bey cami'e muttasıl türbede ¹⁷³, oğulları da sokak aşırı olan Sinan Paşa Sarayı bitişiğindeki türbede yatmaktadırlar. Üç medresesi olup bunlardan Sinan Paşa medresesi meşhur ve ma'murdur. Beş aded sıbyan mektebi ve dört tekyesi vardır. Üç hanından köprü başındaki Hacı Bâlî hanı kale gibidir; diğerleri de bedestana benzer Janjina üstündeki bu köprü kayadan kayaya atılmış tek gözlüdür; Hacı Bâlî tarafından yaptırılmıştır ¹⁷⁴. Şehre yarım saat mesafede "Gazi Mir'at Baba" bir Bektaşî âsıtamıdır.

Biz bu şehre bir akşam geç vâsıl olduğumuzdan fotoğraf alamadık ise de yerinde müşahidlerimize ve eski resimlere göre Sinan Bey Camii'nin tamamen kesme taştan, içten içe 10×10 eb'adında ve sekiz köşe kasnaklı, şerefesi istalaktitli zarif minareli, kurşun kaplı, el'an ma'mur bir bina olduğunu gördük; türbede

¹⁷¹ Evliya, VI, 427.

¹⁷² Bu zat XVI. asır sonlarında Hersek sancakbeyi olmuştur.

¹⁷³ Bu türbede Sokollu'nun hemşiresi Şemsc Kadın da yatmaktadır; (*Bosna Meşihat-i İslamiye Mecmuası*) *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva*, C. III, S. 279.

¹⁷⁴ Bu zat her halde Bejt ić'in ayn. es. 276 sahifede, başka köprülerini haber verdiği Mostar Kadısı Hacı Bâlî b. Mehmed olacaktır.

8 cebheli sağır kasnaklı ve kurşun örtülüdür.

Bosna meşihat-i islâmiye mecmuası ¹⁷⁵, Evliya'nın zikrettiklerinden maada, Hacı Veliyü'd-din veya Harem cami'iyle Mustafa Bey oğlu Mehmed Bey cami'inden bahsetmektedir. Buna göre Hacı Veliyü'd-din cami'i, Osmanlı mi'marisinin parlak devirlerinde yapılmıştır; bânisinin hüviyeti meçhuldür; ahşab direkli olan son cemaati câmi ile aynı çatı altındadır. Cami harbde epeyizarar görmüştür. Mehmed Bey cami'i ılıcanın aşağısında olup alelâde kubbeli, alçak duvarlıdır; minaresi ahşabdır; halk arasında Sinan Bey câmi'inden de eski olduğu söylenmekte ise de devrinin hususiyetlerini iyice göstermediğinden XVII. asır sonlarında veya XVIII. asır başında yapıldığı tahmin olunabilir; harbde çok zarar görmüş, ahşab kısımları kâmilen harab olmuştur.

Bu Hacı Veli cami'inin Evliyanın bahsettiği Hacı Bâlî cami'i olması, isim müşahebetine bakarak, akla geliyor. Sa da Hacı Bâlî'nin malûm bir zat olması bu ihtimalde de tereddüde sebep oluyor. Bu kasabanın 1934 de nüfusu 1350 bulunmaktaydı ¹⁷⁶.

Brod Kasabası :

Foça civarında bulunan bu kasabada, Drina üzerinde bir köprü vardır ¹⁷⁷.

Ustikolina Kasabası :

Foça'nın çok yakınında olan, Drina üstündeki bu kasabada, 175 cv, bir cami¹⁷⁸ bir mescid, bir tekye, hamam ve han bulunmaktadır ¹⁷⁹.

Foça (Foča) Şehri :

Çehotina nehrinin Drina'yla bir-

leşme yerinde olan bu şehir ¹⁸⁰ Evliya'ya göre birinci nehrin sağ ve solunda iki kısım olup mükellef ve bağlı, bahçeli 2166 evi, 540 dükkâmı bulunmakta ve saraylarla çarşı Drina nehri kenarını işgal etmektedir.

Saraylar meyânında Kadı-Zâde Mustafa Efendi, Beyko, Serdar ve Başı Açık isminde olanlar meşhurdur. Şehrin 17 cami ve mescidi olup Çehotina'nın şarkına müsadif olanlar, Hasan Paşanın Alaca cami'i ve türbesi, Cafer Efendi, Emir Mehmed Ağa, Süleyman Bey camileri ve başka mescidlerle altı adet de medresedir. Sol sahildeyse Sultan Bayezid, Fatma Sultan, Şeyh Pîrî, Defterdar Paşa, Kadı Osman Efendi ve Osman Ağa cami'i vardır; bu sonuncunun tarih kıt'ası şudur:

بنای جامع جنت مثالی حاجی عثمانک

عجب اعلا عبادتگاه ارباب صفا اولدی

زیارت ایلین خیراتک آتامنه دیدی تاریخ

جامع رعنا مقام دلکشا اولدی ¹⁸¹

Son mısra, H. 1066 (M. 1650) göstermektedir. Yine Evliya'nın kaydına göre sekiz tekyesi olup Bayezid Baba namına olanda maksûreler ve imâret vardır. Fatma Sultan, Bayezid, Sipâhiler Halifesi namlarına üç hamamı mevcuttur; iki de imâreti ve Çehotina üzerinde ahşabdan, fakat gayet büyük, bir Sultan Süleyman yapısı köprü bulunmaktadır.

Evliya'dan sonra yapılanlar arasında biri Bosna valisi Kukaviç Mehmed Paşanın ¹⁸² her iki nehir üzerinde H. 1172 (M. 1758) de yaptırdığı ayrı ayrı iki kârgir köprüyle ¹⁸³ yine aynı zatın kervansarayı bulunmaktadır; kervansaray el'an mevcuttur ¹⁸⁴.

¹⁷⁵ *Glasnik*, C. III, S. 280.

¹⁷⁶ Pelletier, René, *Sarajevo et sa région*, Paris, 1954, S. 241

¹⁷⁷ *Bejti é Ayn. es.*, S. 275.

¹⁷⁸ Bu cami'in bânisi Turhan Bey'dir ve Hersek'in en eski camii'dir. (*Through Jugoslavia* Kânun-ı Sâni 1954, 35 S.) Turhan Bey her halde Mora fatihi olan zattır, zira buralarda da hizmet görmüştür.

¹⁷⁹ Evliya, VI, 435.

¹⁸⁰ Evliya, VI, 430.

¹⁸¹ Son beyit Evliya'da böyledir. Vezin sakattır. Şöyle olursa biraz düzelir:

زیارت ایلین خیراتک آتامنه تاریخ

دیدى بو جامع رعنا مقام دلکشا اولدی

¹⁸² Mehmed Paşa Bosnalı olup 1166-1174 (1752-1760) arasında Bosna valiliği yapmıştır. *Sicil*, IV, 246.

¹⁸³ Bejtić, *ayn. es.*, S. 276.

¹⁸⁴ Bejtić, *ayn. es.*, S. 272.

Kamusü'l-A'lâm'a nazaran, bu asır başında şehrin 12000 nüfusu ve 12 cami'i vardır,¹⁸⁵ halbuki 1934 de ancak 4600 nüfusu bulunduğuna göre şehir epeyce küçülmüş demektir¹⁸⁶.

Bu camilerin hususiyetlerine gelince; en mühimmi Alaca cami'idir; Evliya'ya göre murabba'î plân üstüne tek kubbeli harimi, üç kubbeli son cemaat mahalli ve altı direğe müstenid kubbeli şadırvanı bulunmaktadır; kubbe dört yarım küre alikasıyla duvara oturmaktadır, minber ve mihrabı, müezzin mahfili beyaz mermerden, san'atkârane bir oyma işçiliğidir. Cami'in mi'marı Sinan'ın baş Halifesi Ramazan Ağa'dır. Mihrab cihetinden alınmış bir resmine nazaran (resim 48 mü), beden duvarları ufak taşlarla örülmüştür; sekiz köşe kasnağı pencerelidir. Bir tarihte ta'mir görüp cebhelerin sıvandığı, kasnak pencereleri etrafına badanayla çerçiveler yapıldığı anlaşılıyor. Minare mevzun fakat istalaktitsizdir. Cami'in sağındaki yol kenarında kubbeli, demir şebekeli türbede Hasan Paşa yatmaktadır. Şehirde iki imâret bulunmakta olup biri bu cami'in mütemmimatındandır.

El'an durmakta olan cami'in kitâbesi kapısı üstündedir, ve 50×90 eb'adında taş üzerine üçer satır arapça yazılmıştır¹⁸⁷:

1 — قدبنى هذا الجامع الشريف والمسجد المنيف

صاحب الخيرات

2 — والحسنات حسن بن يوسف حسبة لله

و طلباً لمرضاته

3 — والتي هاتف الغيب تاريخه - يا قيوم تقبل

بقبول حسن¹⁸⁸

¹⁸⁵ *Kamusü'l-A'lâm*, V, 3443.

¹⁸⁶ Pelletier, *ayn es*. S. 242.

¹⁸⁷ Mehmed Mujezinović, *Turski natpisi XVI vijeka iz nekoliko nješta Bosne i Hercegovine, Prilozi mecmuası*, kısalt: Mujezin, Sarajevo 1951, S. 462. Bu kitâbenin estampajının fotoğrafı makaleye ilâve olunmuştur.

¹⁸⁸ Evliya Çelebi tarihi kayd etmiş olmakla beraber rakkamla H. 1047 işaret eylemiş. «حسبة لله تعالى و طلباً لمرضاته» ve «والمسجد المنيف» ibarelerini de hiç dercetmemiştir; aynı menba Ha-

Sonda bulunan beytün tarih mısra'ı H. 957 (M. 1550) neticesini veriyor. Bu cami'in bânisi için Evliya, Paşa demektedir; bununla beraber, bu zatın Travnik'te cami'i olan Hasan Nazi Çelebi olduğu da söylenmektedir.. Evliya'da Mehmed Ağa cami'i olarak görüldüğü halde halk arasında Paşa cami'i denilen mâbed, hakikaten Mustafa Paşa'ya aid olup kapısı üstünde bulunan 70 × 80 eb'adında mermer mahkûk üç satır Arapça kitâbesi şudur:¹⁸⁹

1 — قدبنى ووسع هذا الجامع الشريف محمد

آغا ابن عبداللطيف

2 — المتولى بوقف مصطفى باشا الأمور بان يبنى

من الزوائد مايشاء

3 — ووقع التحرير فى سنة احدى وستين

وتسعمائة¹⁹⁰ 961 (1554)

Kitâbeden anlaşıldığına göre mütevellî Mehmed Ağa vakfın zevâidinden cami'i büyütüştür; bu sebeple cami ona izafe edilmekle beraber, halk arasında Paşaya aidiyeti unutulmamıştır¹⁹¹; cami ma'murdur.

Nehrin sol sahilindekilerden Sultan Bayezid cami'i, Evliya kaydına göre, tahta "kubbeli" ve kurşun örtülüdür. Bosnalı müellif Müezzin oğlu Mehmed Beyin bildirdiğine göre de cami 10,5 × 19 ebadında olup Hünkâr = Carvojev cami'i namıyla anılmaktadır; kapı üstündeki dört beyitlik Arapça kitâbesi şudur¹⁹²:

san Paşanın Budin'de defterdar iken vefat edip buraya defnedildiğini yazıyorsa da bu zatın hüviyetini, diğer menba'lardan sarîh olarak tesbite imkân olmadı.

¹⁸⁹ Mujezin, *ayn mak.*, S. 465, kitâbe estempajının fotoğrafı mevcuttur.

¹⁹⁰ Evliya VI, 443, kitâbenin ikinci satırının tamamını ve üçüncünün bir kısmını "المتولى" şeklinde ihtisar veya hazfettiğinden Mustafa Paşanın ismi tasrih edilmeden kalmıştır.

¹⁹¹ Bâni olan Mustafa Paşa Sokullu'nun amcazâdesi bulunan zat olsa gerektir, *Sicil*, IV, 377.

¹⁹² Mujezin, *ayn mak.*, S. 456, estempajın fotoğrafı da vardır.

- 1 — إنما يعمر مساجد الله من آمن بالله
واليوم الآخر و (أ) قام الصلاة
- 2 — بنى هذا المسجد في (أ) على المقام
في زمن بايزيد ولي مُعلَى الإسلام
- 3 — جعل الله مأواه و مثواه دار السلام
ولن قام وصلى فيها مع الامام
- 4 — تاريخ هذا الجامع الشريف و المقام
يا عباد الله سلام عليكم طيبم

son mısra'ı H. 906 (M. 1500) göstermektedir. Kadı veya Şeyh Osman Efendi isimlerini taşıyan cami'in 35X70 eba'dındaki iki satırlık kitâbesi şudur ¹⁹³:

- 1 — ان الصلوة كانت على المؤمنین كتاباً موقوتاً
2 = تاريخه طوبى لمن دخله طاهراً ¹⁹⁴

Hesabın H. 1002 (M. 1593) göstermektedir.

Kasabada bir darü'l-kurrâ ile bir saat kulesi vardır (*Trough Jugoslavja*, ayn. S. (Aralık, 1951))

Yelac (Jeleć) Kasabası :

Foça'nın şimâl-i garbisinde bulunan bu kasabada Evliya kaydına göre ¹⁹⁵ kalc, 200 ev ve varşunda cami, han, hamam ve hanın önünde bir taşköprü bulunmaktadır.

Vişgrad (Višegrad) Kasabası :

Evliya Çelebi'ye nazaran ¹⁹⁶ ufak bir kalesi ve içinde cami'i, varşunda 700 ev, "dilküşa" bir cami, 10000 at alacak bir hanı, 300 dükkânı, lâtif bir hamamı, çeşmeleri olan bir kasabadır; bu hayratın cümlesi Sokollu Mehmed Paşanıdır. Drina üzerindeki 11 gözlü köprüsü hayret verecek bir azamettir.

Evliya bu hayretinde cidden haklıdır; köprü akıntısı sert bir nehir üzerinde pek heybetli bir manzara arzeder; bir tanesi diğerlerine nazaran küçük olmak üzere 11 gözlüdür; orta gözün

iki ayak arasındaki aydınlığı 14,79, alçak su seviyesinden döşeme üstüne irtifa'ı 15,39 dur; diğer gözler 11,5-13,5 arasında değişmekte olup, sondaki diğerlerine nazaran çok küçük, ancak 5,20 metredir; köprü'nün bütün uzunluğu 179,00, yan kol 120,00, genişlik 4,30 metredir. Köprüye garb tarafından giriş mihver istikâmetinde olmayıp, tam bir 90 derece teşkil eden, bir yan kol üzerindedir; köprü'nün böyle bir dirsek teşkil etmesindeki sebebi araziyi tamam bilmeden izah etmek biraz güçtür; ancak müdafaaya bir kolaylık temin etmesi sebebi akla gelebiliyor. Köprü tamamen kesme taştan yapılmıştır; korkuluklar da dolu taş levhalardandır. Sel yaranların üstünde ikişer ufak mihrabcık bulunmaktadır (resim 49-50). Bu köprüyü Sokollu Mehmed Paşa namına mi'mar Sinan'ın yaptığı *Tezkiretü'l-Ebniye* de de mezkûrdur ¹⁹⁷.

Köprü'nün iki kitâbesi vardır ¹⁹⁸; bu kitâbelerin tarih beyitleri Evliya'nın matbu nüshasında, çok yanlış istinsah edilerek neşrolunmuştur; Ali Bejtić'in haşiyede zikrolunan eserinden öğrendiğimize göre, mansab tarafındaki kitâbe Kosta Hörmann tarafından 1889 da, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*'da derc edilmiş ise de müellif aşınmış olan taşları iyi okuyamadığından noksan kalmış; bunu Kadı-Zâde Mehmed Nuri Efendi 1907 senesinde, Saray Bosna'daki *Gayret takviminde* oldukça itmam eylemiştir. Menba tarafındaki kitâbe daha harab bir halde olduğundan 1914 de Saray Bosna müzesine kaldırılmış, müze ressamı röprodüksiyonunu yapmaya gayret etmiş ve Dr. Karlo Patch, buna istinaden verdiği yine noksan metni müze müdürü Vladislav Skarić ve Derviş Mehmed Korkud itmam eylemişlerdir. Köprü hakkındaki risâleyi yazan Ali Bejtić de bir takım tashihat yaparak aşağıya derc edeceğimiz esas metni hazırlamıştır. Bu zatlerin hepsi, taşlar daha bozulmadan

¹⁹³ Mujezin, *aymı mak.*, S.481 estempajın fotoğrafı da vardır.

¹⁹⁴ Evliya, VI, 431 de, kitâbenin yalnız tarih mısra'ını tam olarak derc etmiştir.

¹⁹⁵ Evliya, VI, 436.

¹⁹⁶ Evliya, VI, 542.

¹⁹⁷ Ahmed Refik, *Mi'mar Sinan*, İstanbul 1931, S.70.

¹⁹⁸ Alija Bejtić, *Sokolovičev most na Drini U Višegradu*, Sarajevo 1945, S. 18 ve 20.

Evliya'nın okuduğu sahih tarih beyitlerini ihtiva eden, yazma nüshaları görmediklerinden hatalara düşmüş olabilirler; ancak her iki kitâbe de inşadan ve köprü'nün meydana çıkmış eşkâlinden bahs edildiği, yani hiç birinde başlamayı gösterdiğine aid bir ima olmadığı halde, itmam tarihi olduğu tasrih edilen manzûmenin senesini diğerinden daha eski göstermişlerdir; böyle bir şey imkânsız olduğundan, ancak bir dikkatsizlikle karşı karşıya bulunduğumuz anlaşılıyor; bir de menba tarafındaki kitâbede köprü'nün sıfatı olarak beyan edilen "kebir" ve "eltaf" kelimeleri arasında bir atıf edatı bulunması lâzım olduğu üzerinde de durulmamıştır; edatsız mâna tekemmül etmiyor. Manzumelerin baştafları yalnız Ali Bejtîç'in naklettiği metinlerdir; elimizde başka sûret yoktur; asıl lâzım olan da tarih beyitleridir; binaenaleyh tarih beyitlerini yazma Evliya Çelebi nüshalarından tamamlayarak kitâbeleri dercedelim; sonra ihtilafli kısımlarını aydınlatalım. Munsab tarafındaki kitâbe:

خان مراد بن سلیم شاه جهان دورنده

حضرت صاحب خیرات محمد پاشا

اولوب اوج شاهه صداقتله وزیر اعظم

اعظم خیر جمیل ایتدی قبول ایده خدا

نیتن خالص ایدوب نهر درین اوستنده

نظر همتله جسر عظیم ایتدی بنا

شویله خوب اولدی بناسی که کورن آنی صانور

صوده بر اینجودرر اولمش صدف چرخ آکا

دولت و عمری بناسی اوله محکم یارب

دنی و عقبی مراداتنی ویر یا مولا

دیددی تاریخ نهادی هر کورن ایده دعا

یاپدی بو کوپریءِ صو اوزره محمد پاشا

Tarih mısra'ı H.985 (M.1577) tutmaktadır.

Menba tarafındaki kitâbe 60X85 eb'adında olup taşâ mahkûk ta'lik yazıdır.

آصف دورو زمان محمد پاشا

که جهان بولدی آنک ذات شریفیله شرف

صرف ایدوب مالنی خیراته رضاء لله

خیر ایچون ویریلان امواله دیمز کیمسه سرف

صاغ ایکن سیم وزرین صرف مبرات ایتدی

بیلدی آثاریدر هرکسه خیر خلف

بوستنده نهر درین اوزره یاپوب جسر کبیر

بغلدوب اول صویک اوستنده کمرلردن صف

بویله بر نهر عمیق و جریانی محکم

صویک اوستنده بناسن¹⁹⁹ ایده بیلادن سلف

عون حقله ولی حضرت پاشا ایتدی

کندینک نامنی آکدیر مغه خیر یله ثقف

یاپدی بر کوپری که عالمده نظیری یوقدر

بویله خیره ویریلن ماله صقین دیمه تلف

اومزین حضرت حقدن آنی بانی اولان

کونی خیر یله کچه کورمیه عمرنده اسف

کوروب اتمامنی هادی ددی اکا تاریخ

بارک الله عجب جسر کبیر و الطف

Bu kitâbe de H. 985 (M. 1577) tutmaktadır. Şimdi tarih beyitlerinin yazmalarda ve münteşir nüshalardaki muhtelif şekillerini ve bizim bunlardan çıkarıp yukarıda dercettiğimiz suretlere ne yoldan vasıl olduğumuzu arz edelim:

Topkapı Sarayı, Bağdat Köşkü Kütübhanesi, No. 301 yaprak 209 - b de birinci kitâbe tarihi:

دیددی تاریخ نهادی هر کون ایده دعا

یاپدی بو کوپروی صو اوزره محمد پاشا

Aynı yer, 301 No. da 165 - b yaprağında:

دیددی تاریخ نهادی هر کورن ایده دعا

یاپدی بو کوپریءِ صو اوزره محمد پاشا

Fâtih Millet Kütübhanesinde Pertev Paşa kısmı, 460 No., 162 - b yaprağında:

¹⁹⁹ Bejtîç'de «بناسی» şeklinde yazılmış ise de vezin icabı «بناسن» olacaktır.

دیدى تاريخن نهادى هرکون ايده دعا
ياپدى بو کوپروءِ صو اوزره محمد پاشا
birinci mısra'da yalnız birinde "ر" noksa-
mı vardır; o da açık bir istinsah hatasıdır;
asıl tarih olan ikinci mısra'da, ikisi köprü
kelimesini "ى" ile yazmış birisi üstüne
"ء" koymuş, biri koymamıştır; üçüncü-
sü hemze koyduğu halde "و" ile kaydetmiş-
tir. Matbu nüshada ise bunun esas başlama
tarihi olduğu tasrih edildikten sonra üç
"ى" yazılmıştır; Ali Bejtić'in surctiysc 307
No. nınkinin aynıdır; ekseriyet «ى» şeklin-
de olup bununla H. 985 rakamı da tekem-
mül ettiğiinden biz de onu esasında da
doğru bulduk. Çünkü bu birinci kitâbenin
metninde başlama tarihi olduğuna dair
bir kayıt ve hattâ ima yoktur; umumi-
yetle başlama tarihleri bu cihet me-
tinde tasrih edilir; o halde her iki tarihin
aynı neticeyi vermesi mantıktır.

İkinci kitâbenin tarih beyitleri:

Topkapı, 301 de,

کوروب اتمامنى هادى دیدى اكا تاريخ

بارك الله عجب جسرى كبير الطف سنة ٩٨٥

Topkapı, 307 de,

کوروب اتمامنى هادى دیدى اكا تاريخ

بارك الله عجب جسر كبير و الطف سنة ٩٨٥

Pertev Paşa, 460 da,

کوروب اتمامنى ها (دى) دیدى اكا تاريخ

بارك الله عجب جسر و كبير و الطف سنة ؟

Birinci mısralar aynıdır; yalnız üçüncü-
de "ها" sonra "دى" nin eksikliği bâriz
istinsah hatasıdır, asıl tarih mısraların-
dan birincide "جسر" den sonraki "ى" yer-
sizdir; diğer iki kelime arasında atıf vav'ı
bulunmaması da olamaz; diğer iki nü-
shada hemen hemen aynıdır; yalnız "جسر"
sonra "و" bulunması izafetin teşekkülün-
e mani olduğundan, hattatın hatasıdır;
birinci ve ikinci nüshalarda rakamla
985 gösterilmesi de hesabımızı tekid et-
mektedir,

Matbu'da «هاتف-هادى» farkıyla,
«عجب» in «غيب» şeklinde yazılmasında
hata vardır; Ali Bejtić ise Mehmed
Derviş Korkud'un «اتمامنى هادى»
şeklindeki doğru naklini bir az indî
bir mülâhazayla ve diğer kitâbeye
bakarak tashih cylediğini, (S. 21)
de söylüyor ki, muvafık değildir ve asıl
en mühimmi iki kelime arasına atıf "و"
koymuyor, hata da buradan neş'et
ediyor. Bu mülâhazalardan şu anlaşıl-
maktadır ki bu, köprüde başlama ve
bitme olarak iki kitâbe yoktur; biri Niha-
dî²⁰⁰ diğeri Hâdî tarafından yazılan ayrı
ayrı iki tarih manzumesi vardır ve her iki-
si de H. 985 (M. 1577) göstermektedir.

Bu köprünün sağlamlığı Bosna-Her-
sek diyarında bir darb-ı mesel halini almıştır.

Ali Bejtić aynı Vişgrad köprüsü
risâlesinde (S. 7) Sokollu Mehmed
Paşanın, doğmuş olduğu civardaki Ru-
do'da kurşun örtülü ve 1806 ihtilâlinde
tahribata uğrayan bir cami'i, harab mek-
tebi, misâfirhânesi, imâreti, bir su ke-
meri, bugün gençlik kulübünün bulun-
duğu yerde ve köprünün sağında, ker-
vansarayı, temelleri kısmen görünen ha-
mamı ve bir su hazinesi 1806 ihtilâlinde
yanan bir çok dükkânı bulunduğunu bil-
diriyor. Bunların bir kısmından Evliya
Çelebi'nin sitayişle bahsettiğini yukarıda
arz etmiştik..

Vişgrad'da başkaca eski mi'marî
tarzında bir Gazanfer Bey cami'i
bulunmaktadır; bina kiremitle örtülü,
minaresi taşır.²⁰¹ Kasabanın 1934 de
nüfusu 3000 imiş²⁰². Vişgrad kaza-
sında, yukarı Dobrun'da Sultan Sü-
leyman cami'i vardır; XVII. asırda
Melek Ahmed Paşa tarafından tecdid
edilmiştir. Harbde hasâra uğrayarak yal-
nız şerefeye kadar minare kalmıştır
(Glasnik, IV, S. 373). Şchirde saat

²⁰⁰ Nihadî Prizrenli bir şâirdir; Bosna
kadısı olmuştur. Sicil, IV, 596.

²⁰¹ Glasnik, IV, 1953 S. 373.

²⁰² Pelletier, ayn. es. 253. S.

kulesi ve Nişan türbesi bulunmaktadır. Yine Rudo'da Sokollu Mustafa Paşa bir Kervansaray ve Lim üzerinde bir köprü yaptırmıştır. Cami'i 1886 feyzanında yıkılmış, yalnız minaresi kalmıştır.

Çelebi Pazarı (Rogatica) Kasabası :

Evliya bu kasabaya uğramamıştır; muasır vesikalara nazaran Arnavud oğlu denilen İlyas Bey-Zâde Hüseyin Beyin H. 966 (M. 1558) Arnavudiyeye isimli cami'i, civarında mektebi ve ve hamamı, bu Hüseyin Beyin muasırı veya damadı olduğu rivayet olunan Şücaü'd-din Efendinin Çarşının merkezindeki zengin vakıflı cami'i, H. 979 (M. 1571) tarihli II. Selim cami'i, Serhadiyye ve Serdariyye camileri ve H. 1287 (M. 1871) tarihli tekve ve şimdiki ismiyle Şeyhü'l-İslâm camileri vardır²⁰³ Hüseyin Beyin Arnavudiyeye cami'i Kara Dağ ordusunun 1914 te buraları işgali sırasında, yanmış ve yalnız minaresi kalmıştır; bina yeniden yapılmıştır. Fotoğrafına nazaran minare şerefesi istalaktitlidir. Çarşı cami'i denilen Şücaü'd-din cami'i de aynı senede yanmış, onun da yalnız minaresi kalmış, cami kısmı çatılı olarak tamamen yeniden yapılmıştır; onun da minaresi, resmine göre, istalaktitli, renklitaşlarla müzeyyen ve pek zariftir.

Bunlardan maada İlyas Bey oğlu Hüseyin Beyin H. 961 (M. 1553) den evvel yapılmış, hamı ve Prača nehri kenarında el'an temelleri görülen ahşab büyük köprüsü olduğu bilinmektedir²⁰⁴. Bu kasabanın 1934 senesinde 3200 nüfusu bulunmaktaydı²⁰⁵.

Knežina Kasabası :

Bu civardaki bu kasabada 8 x 8 ebadında, 16 metre irtifaında kesme taştan ve eskiden kubbeli bir Sultan Selim cami'i bulunmaktadır; kitâbesi olmadığından hangi Sultan Selim'e aid olduğu bilinemiyorsa da II. olması muhtemeldir. XVIII. asırda yanmış, kubbesi ahşab olarak yapılmıştır; eski minaresi taştan ve

²⁰³ *Novi Behar mec.* VII. C., 1933 Sarajevo, S. 115-119 ve *Glasnik.* III, 1952, S. 272-74.

²⁰⁴ Bejtić, *Spomenici Osmanlijske Arhitekture*, 272 ve 276. S.

²⁰⁵ Pelletier, *ayn. es.*, S. 249.

güzeldi, üst kısmı yıkıldığından 1937 de ufak bir külâh yapılmıştır; resmine nazaran 8 dılı'lı, pencereci kasnağı bulunmaktadır; minarenin peteği yerine külâhlı bir şerefe yapılmıştır²⁰⁶.

Žepa Kasabası :

Aynı isimdeki nehir üstünde XVI. asırda yapılmış, bânisi meçhul bir köprü bulunmaktadır²⁰⁷.

Goražde Kasabası :

Bu kasabada Sokollu Mustafa Paşanın bir kervansarayı vardır (Bejtić, *ayn. es.*, 272 S.)

Prača Kasabası :

Evliya bu kasabaya uğramamıştır; muasır kaynaklara göre, istasyon civarında XVI. asır binası Mahalle cami'i, Hüseyin Paşa tarafından yapılmıştır²⁰⁸. Evvelce pek muhteşem olan bu cami geçen harbde çok hasar gördüğünden yalnız minaresi kalmıştır. Cami civarındaki kesme taş, müseddes türbede bu cami'in bânisi ve çocukları medfundur. Kasabayla aynı isimdeki nehrin solunda bir cami daha vardır ki, bânisi Mustafa Bey namında bir zattır²⁰⁹.

Nove (Hercegnovi-Castelnuovo) Şehri:

Kataro - Kotor körfezinin şimal ucundaki bu kasabayı Evliya pek dikkatle tettebbû etmiştir²¹⁰; kaleye "Noveteyn", çifte Nove denmekte olup biri yukarıdaki küçük kale, diğeri Kotor kapalı körfezindeki büyük Nove'dir; birbirine yol ile bağlıdır. Üst kalede bir Fâtih cami'i, 130 ev bulunmaktadır; Yukarı hisarın tek kapısı önünde gayet büyük bir kule vardır. Aşağı kale bir derenin iki yanına kurulmuş olup üç büyük kuleyle tahkim edilmiştir; bu kısımda beş

²⁰⁶ *Glasnik.* III, 1952, S. 276.

²⁰⁷ Bejtić, *ayn. es.* S. 274.

²⁰⁸ Mehazımız olan *Meşihat-i İslâmiye Mecmuası* bu zatin hüviyetini tayin edememiş ise de, *Sicil* II, 185 de, Çarşnigir Başılıkla çerag edilip Budin ve Anadolu Beylerbeyi olan Bodur Hüseyin Paşanın bu kasabada cami yaptırdığını bildirerek bizi meçhulden kurtarmaktadır. Vefatı 1003 den sonradır.

²⁰⁹ *Glasnik.* III, S. 275.

²¹⁰ Evliya, VI, 455.

mahalle, 3080 ev, Sultan Bayezid ve Aşağı Cami namlarıyla iki cami, 44 mescid, 2 basit medrese, 7 mekteb ve bir han bulunmaktadır. Aşağı yukarı 15 - 20 bin nüfuslu ve 46 camili bu Türk şehrinden ne cami, ne kale, ne de kasaba kalmıştır; oradan geçirilirken ufacık bir köy ile karşılaşmaktadır. Yalnız eski Dizdar konağının bir katı mevcut bulunmaktadır.

Bilége Kasabası :

Herseg'in cenubundaki bu kasabada mühtedi Predojević Hasan Paşanın XVI. asırda yaptırdığı eski cami bulunmaktadır. Bu Hasan Paşanın ismi Malkoç Oğlu ve Sokollu Ferhad Paşa ile beraber bir çok muharebelerde geçmektedir. Cami dört köşe kesme taş bir bina olup elyevm taraça ile mesturdur; minaresi dört köşedir ve bir kule manzarası arz etmektedir ²¹¹. 1934 de kasabanın nüfusu 5400 dür ²¹².

Trebinje Kasabası :

Dubrovonik'in şarkındaki bu kasabada III. Sultan Ahmed namına yapılmış çatılı, kesme taştan, basit minareli bir cami vardır; inşasıyla Resul Bey-Zâde Osman Paşa vazifelendirilmiştir. Bu Osman Paşanın kendi namına yaptırdığı yeni cami Hünkâr Cami'inden daha güzel ve son cemaat kârgirdir; minaresi 1929 da yeniden yaptırılmıştır. Saat kulesi de aynı zatındır; 18 metre irtifaında murabba'î plânlı bir âbide iken 1947 de külâhı yıkılmış, gittikçe harab olmakta bulunmuştur ²¹³. Bu kasabada Trebišnjica nehri üzerinde XVI. asra ait Arslan Ağa köprüsü (resim 51), dört gözlü muazzam bir eser olup büyük açıklıkları 20 metreyi aşmakta, haşmetine doyulamıyacak muhteşem bir manzara arz etmektedir ²¹⁴. Kasabanın kalesi de Türk yapısıdır ²¹⁵; 1934 de şehrin nüfusu 6200 miktarındaydı ²¹⁶.

Çerenişe (Čeraniča) Kasabası :

Evliya'ya göre ²¹⁷, Hersek'in cenubunda bulunan bu kasabanın, 350 evi, bir cami, altı mescid, bir medrese, iki mektebi, bir tekye, bir han ve hamamı vardır.

Lubin (Ljubinja) Kasabası :

Evliya kaydına nazaran ²¹⁸, Hersek kasabasında mazgallı ve müstahkem kuleli 200 ev, biri II. Sultan Osman'ın Kızlar Ağası Mustafa Ağanın ²¹⁹ gayet güzel cami'yle Hacı Ahmed Ağa mescidi, bir medrese ve mektebi, iki tekye, mükellef ve büyük bir hanı olduğu bildirilmektedir. Ta'riine nazaran kasaba daimi bir ordugâh manzarası arz etmektedir. 1934 de bu kasabada 3600 nüfus bulunmaktadır ²²⁰.

Ustulçe (Stolac) Kasabası :

Hersek'de Bregava nehri kenarında olan kasabada Evliya'ya nazaran 280 ev, 20 dükkân, bir cami, üç mescid, bir küçük hamam ve han vardır. Bütün evler kulelerle tahkim edilmiş, kârgirden yapılmıştır ²²¹.

Bu kasabadaki I. Sultan Selim'in Hünkâr Cami'i H. 920 (M. 1514) te kesme taştan yapılmış, çatısı sonradan tecdid edilmiştir; iç mahfili ve son cemaat mahalli ahşabdır; minare ve minberi taştır.

Tanzimat usullerine karşı isyan eden Hersek Muhasarrıfı Rıdvan Bey-Zâde Ali Paşanın H. 1222 (M. 1836) da yaptırdığı cami, eski ve harab bir cami yerine inşa edilmiş olup önu direkli son cemaat yerinin üstü cami harimine ilâve edilmiştir; resmine nazaran fevkânîdir; iki sıra pencereyle aydınlatılmış, taş minareli, kiremitli bir binadır ²²². Eski hamam H. 1009 (M. 1600) da bu ka-

²¹⁷ Evliya, VI, 469.

²¹⁸ Evliya, VI, 442.

²¹⁹ Bu Mustafa Ağa H. 1014 (M. 1605) ve H. 1032 (M.1622) de I. Sultan Ahmed ve II. Sultan Osmanın Kızlar Ağası olan zattır; Sicil, VI, 368.

²²⁰ Pelletier, *ayn. es.* S. 247.

²²¹ Evliya Çelebi, VI, 441.

²²² Glasnik, II, 1952, S. 49.

²¹¹ Glasnik, V, 1954, S. 37.

²¹² Pelletier, *ayn. es.* S. 240.

²¹³ Glasnik, IV, 1953, S. 80-83.

²¹⁴ Bejtić, *ayn. es.* S. 274.

²¹⁵ Glasnik, V, 1954, S. 37.

²¹⁶ Pelletier, *ayn. es.* S. 240.

sabada doğmuş olan Silâhdar Hüseyin Paşa²²³ tarafından yaptırılmış ve suyu kemerlerle nehirden getirilmiştir²²⁴. Bu kasabada bir de saat kulesi bulunmaktadır²²⁵. Kasabanın 1934 deki nüfusu 4200 kadardır²²⁶.

Poçtel (Počitelj) Kasabası :

Neretva nehri üzerinde bulunan bu kasabanın kalesi, Evliya'nın nakline göre²²⁷, küçük fakat metindir; nehirden su almak üzere hisarın bir yolu bulunmaktadır. Varoşunda bir çoğu kuleli, müstahkem 150 ev vardır. Evliya Çelebi, kasabadaki cami'i Köprülü-Zâde Fazıl Ahmed Paşanın kethüdası İbrahim Ağanın²²⁸ cediti Ali Ağanın yaptırdığını ve kitâbesinin,

« قد بنى هذا الجامع الشريف صاحب الخيرات
والحسنت الحاجى على بن موسى اغا»

H. 971 (M. 1563) olduğunu bildiriyorsa da Mehmed Mujezinovič²²⁹, 35×52 santim ebadında kitâbesini

۱ — قد بنى هذا المسجد الشريف لمغفرة العصاة
۲ — صاحب الخير و اجير الحسنت الحاجى على
بن موسى فى سنة ۹۷۰ (1562)

şeklinde bir az farklı olarak neşretmiştir.

Eski bir fotoğrafına nazaran, bu cami dört duvar üstüne kasnaklı, kesme taştan, üçlü revaklı, mütenasib minareli bir bina; kasnağı 8 köşeli olup her yüzünde bir pencere bulunmaktadır; minberi mermerden ve gayet müzeyyendir; mihrabı istalaktitlidir; cami bu gün harabedir; kurşunları bozulmuştur²³⁰; Evliya'nın

hariminde bulunduğunu bildirdiği "ser-âmed" servi el'an durmaktadır. Bundan başka Evliya'nın ifadesinden Hacı Ali Ağanın biraderi olduğu anlaşılan Ömer Ağanın kale eteğinde büyük bir darü'z-ziyâfesi bulunmaktadır. Evliya bu kasabayı ziyaret ettiği H. 1073 senelerinde Kethüda İbrahim Ağa bir medrese, bir hamam ve han yaptırmak üzere İstanbul'dan adam göndererek inşaat için tedarikte bulunmakta imiş; filhakika bunlar yapılmıştır; medrese el'an mevcuttur; resmîce nazaran 10 hücre, bir büyücek dershanesi olup kurşunlu kubbelerle, kârgir ayaklara müstenid revakı ahşab çatıyla örtülüdür.

Cami'in bir az ilerisindeki dört köşe saat kulesi de ma'mur bir haldedir. Bu kasaba yakınında Pragava nehri üzerinde "Üsküblü Koca Mustafa Paşa, ? - nın bir köprüsü olduğunu Evliya bildirmektedir²³¹.

Gabele (Çabela) Kasabası :

Evliya'ya göre²³², Neretva nehri mersâsında olup kalesi düz bir kumsal üstündedir; Fâtiḥ Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır; köşelerinde dört kule, içinde bir Fâtiḥ cami'i²³², 20 kadar ev vardır. Varoşunda 150 ev, 30 dükkân, Rüstem Paşa cami'i ve iki mescid, bir tekyc, iki han bulunmaktadır. Kale Sultan İbrahim zamanında teccid edilmiştir. Nehir kenarında Sultan Süleyman'ın üç gözlü bir tersanesi vardır.

Nehrin garb tarafındaki Gabele çiftliği kasabasında 300 ev, bir cami, iki mescid vardır. Nehrin dar bir boğazında Koca Mustafa Paşanın²³⁴

²²³ Bu zat Praça'da cami yaptıran aynı Hersekli Bodur Hüseyin Paşa olsa gerektir, *Sicil*, II, 185.

²²⁴ *Glasnik*, V, 1954, 37-395. S.

²²⁵ Bejtüç, *ayn. es.* S. 255.

²²⁶ Pelletier, *ayn. es.* S. 250.

²²⁷ Evliya, VII, 476.

²²⁸ Kara Şişman İbrahim Ağa bilâhare vezir olmuş ve Tuna'da vefat ile İsakiçida defnedilmiştir.

²²⁹ Mehmed Mujezinovič, *Turski Natpisi XVI. Vijeka Iz nekoliko Mjesta Bosne I Hercegovine*, Prilozi Mec. I, 1951, S. 470.

²³⁰ *Glasnik*, IV, 1953, S. 77.

²³¹ Evliya, VI, 477 müellif Üsküblü Mustafa Paşayı, dâima Koca Mustafa Paşa olarak kabul etmiştir. halbuki Üsküb'deki zatın Koca lâkabını taşıyan Sadr-ı A'zam Mustafa Paşa olmadığını Üsküb bahsinde bildirmiş tik; bu köprü sahibinin de Koca Mustafa Paşa olmayıp, Üsküb'de medfun olan Kuzgun-gunsuz veya Gem almaz Mustafa Paşa olduğu tahmin olunabilir; her iki takdirde köprü, XV. asır sonu veya XVI. asır başına aiddir.

²³² Evliya, VI, 477-479.

²³³ Bak. Ekrem Hakkı Ayverdi, *T. D. M.*, S. 74.

bina ettiği beş katlı Kor ve üç saat mesafede yine aynı zatin yapısı Noren kalesi bulunmaktadır.

Ulok (Ulog) Kasabası :

Evliya'ya göre ²³⁵, 150 evi, Şeş Tokollu Mehmed Beyin yüksek minareli bir cami'i, iki mescidi, bir hamam ve hanı bulunmaktadır.

Nevesin (Nvesinje) Kasabası :

Evliya'ya göre ²³⁶, eski bir şehir olup mükellef ve müzeyyen 1500 evi, 80 dükkânı, 11 cami ve mescidi bulunmaktadır. Bunlardan en mühimmi "mükellef ve müzeyyen" Sultan Bayezid-i Veli cami'idir; kurşunla örtülüdür. Mütevellisi H. 986 (M. 1578) de sağ duvarını açıp, iki kcmcr ilâvesiyle, cami'i genişletmiş, haremde de halkârlar ile müzeyyen tavanlı revaklar yaptırmıştır. Evliya Çelebi, mihrab, minber ve mahfilinin ve kürsisinin gayet musanna' olduğunu fakat minaresinin nisbetsiz, haremının hücrelerle çevrili bulunduğunu bildirmektedir; silikçe bir fotoğrafına göre, ufak kesme taşlarla inşa edilmiş, çatılı bir bina dır; minaresi de kendisine göre pek müte nasib ve istalaktitlidir.

Evliya'ya nazaran çarşı içindeki Veli Ağa cami'i sade bir bina olup kurşunla örtülüdür :

ولی آغا او صاحب خیر چونکم
بنا قیلدی بو جامعی او زاهد
ایشیدنلر ایدوب تاریخ قصدین
اولوبدی شول مقام دار المساجد

Tarih beyti hesaben H. 920 (M. 1514) neticesini vermektedir. Bu cami'in harem kapısı üstünde saat kulesi vardır; *Bosna Meşihat-i İslâmiye* mecmuasında kulenin 3,20 × 3,43 makta'ında ve 15 metre irtifaında olduğu mezkûrdur ²³⁸.

²³¹ Bak. 231 numaralı haşiyeye.

²³⁵ Evliya, VI, 437.

²³⁶ Evliya, VI, 438.

²³⁷ Matbu nüshadaki tarih kitabı böyle değildir; bu suret Topkapı Bağdad Köşkü No.301 yazmadan, vezin için bir kelime tashih edilerek nakledilmiştir.

²³⁸ *Glasnik*, V, 1954, S. 36.

Yine Evliya Çelebi'ye nazaran, Sinan Kadı cami'i eski ve kurşunludur; mescidler sekiz tanedir. Sultan Bayezid cami'inin etrafında iki medrese bulunmakta, harem avlusunun son tarafındaki merdiven dibinde Ruznamçeci Büyük İbrahim Efendinin biraderi ²³⁹ merhum Ali Efendi kurşun örtülü, büyük kubbeli bir darü'l-kurra ve bir darü'l-hadis yaptırmıştır. Evliya, Hersek'te böyle müstakil darü'l-kurra bulunmadığını bildiriyor. Bunlardan başka şehirde altı mekteb, üç tekve, Veli Bey cami'i karşısında, gayet metin bir han, lâtif bir hamam vardır; bunlar Veli Beyin oğlunun hayratıdır. Seksen kadar dükkânı bulunmaktadır.

Muasır kaynaklardan *Meşihat-i İslâmiye Mecmuasından* ²³⁸ Vakıf cami'inin çatılı ve minaresinin moloz taşından dört köşe bir kule gibi olduğu anlaşılmaktadır; ezan dört pencereden dışarıya aksetmektedir. Bu kasabanın 1934 deki nüfusu 6200 dür ²⁴⁰.

Polgay (Blagaj) Kasabası :

Evliya ²⁴¹ bu kasabayı Fâtih'in bizzat zabtettiğini söylüyor; yalçın bir kaya üstünde cem'an yedi kulesi olan kalenin kapısı her zaman kapalı durur; kalcırları ve ahali, Duna nehri kenarındaki varošta oturur. Şehrin ortasından geçen nehir üstünde iki köprü vardır; kasabada kulelerle tahkim edilmiş 450 ev, 10 dükkân ve 5 cami bulunmaktadır. Fâtih Sultan Mehmed cami'i ²⁴² küçük ve kısa minareli ve kurşunludur. Bir medrese, bir mekteb ve tekve, bir küçük hamam ve iki han vardır. Karagöz Beyin bina ettiği bu hamamın ²⁴³ (resim 52, 53) de görülen restitüsyon plânlarına nazaran soğukluk kısmı oldukça büyük olduğu halde, sıcaklık ufaktır; soğukluk kubbesi

²³⁹ Bu zat IV. Sultan Murad'ın meşhur müsâhibi ve ruznamçeci İbrahim Ef. olup H.1047 de vefat ettiğine göre biraderinin mevzu'î bahs Darü'l-kurra'yı ve Dârü'l-hadîsi, o tarihlerde yapmış olması muhtemeldir.

²⁴⁰ Pelletier, *ayn.es.* S.248.

²⁴¹ Evliya, VI,427.

²⁴² Ekrem Hakkı Ayverdi, *F.D.M.* S.80.

²⁴³ *Glasnik*, II,1951,S.395.

müselles-i kürcvî alikalara oturmakta ve kubbenin ufak ve sağır bir kasnağı bulunmaktadır. Köprülerden birisi de XVI. asrın ikinci yarısında ümeradan Karagöz Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır ²⁴⁴.

Hünkâr cami'i kasabanın ortasında olup Kanunî Sultan Süleyman tarafından inşa olunmuştur. Saray Bosna'daki Hünkâr cami'ine çok benzer, ikisinin de aynı mimar tarafından yapıldığı söyleniyor. Buna kenarındaki misafirhâne şâyan-ı dikkattir; içinde her tarafa geçen sıcak su tertibatı bulunmaktadır; maalesef bu gün harabdır ²⁴⁵.

Buna Kasabası :

Balagay'ın pek yakınında ve aynı isimdeki nehir üstündeki bu küçük kasabada Hersek Sancak Beyi olup tanzimat nizamına karşı koyan Ali Paşanın H. 1252 (M. 1836) da yaptırdığı cami'i vardır (resim 54); kesme taştan, sekiz köşe sağır kasnaklı, kubbeli ve yanları duvarlı üçlü kârgir revaklı bir camidir ²⁴⁶; yanında görülen bina yenidir.

Mostar Şehri :

Hersek'in merkezi olan bu şehir Neretva nehrinin iki yakasına yapılmıştır; bütün mânasiyle Türk serhad beldeleri hüviyetini devam ettirmekte, bilhassa muhteşem tek kemerli köprüsüyle şöhrat salmış bulunmaktadır. Tavsifini önce Evliya Çelebi'den dinleyelim ²⁴⁷: Most, Boşnakça ve Sırbçada köprü demek olduğundan, ismini zincire asılı bir geçitten almaktaymış. Kalesi köprüünün başlarındaki iki küçük kuleden ibâret olup Kanunî Sultan Süleyman binasıdır; dirsekli burçlarla ayrıca tahkim edilmiştir (resim 55). Kaleler üstündeki kasırda şehirliler toplanıp sohbet ederlermiş. Şehnişinli, kameriyeli, maksureli 3040 evi, 350 dükkânı olan şehrin ma'mur kısmı çarşı yakasındadır; mecmu-ı tûli 5000 adımıdır. Kırk beş adet cami ve mescidi vardır. Evliya'nın bildirdiği ev

adedine nazaran XVII. asırda on beş bin nüfusu olan şehrin bu asır sonunda 12600 ahalisi ve 30 cami ve mescidi bulunmaktadır ²⁴⁸.

Şimdi âbideleri tetkik ve izah edelim :

Yavuz Sultan Selim cami'i ²⁴⁹ nehrenin sol sahilindedir; I. Sultan Selim zamanında yapılmıştır ve minaresizdir; dahili kalemleri bozulmuştur.

Eski cami : Evliya Çelebi'nin eski cami dediği bu cami'in adı Mujezinoviç'e göre, Nasuh Vučjakoviç'tir; kapısı üstündeki 20×35, iki satırlık Arapça kitâbesi şudur ²⁵⁰:

من بنا مسجداً في سبيل الله المعين
تاريخه رحمة الله عليه دائمين

Kitâbenin tarih mısra'ı H. 935 (M. 1528) i vermektedir. Evliya Çelebi aynı tarih beytini yazdığı halde rakamla 878 işaret etmiştir ki bir hesap hatasından doğmaktadır. *Meşihat-i İslâmiye Mecmuası* da kitâbesinden bahsetmeksizin, doğrudan doğruya 1564 tarihini bildirmektedir; kitâbe olduğuna göre doğru olamaz. Cami'in kubbesi son harbde mühim hasar görmüştür.

Keyvan Kethüda cami'i ²⁵²: Bu camiden Evliya bahsetmemiştir. *Meşihat-i İslâmiye Mecmuası*na göre, büyük tepe üstünde inşa edilmiş olup minaresi sol taraftadır; dahili kalemleri güzeldir; bânisi bu cami için 67 dükkân vakfetmiştir.

Kapısı üstünde, 28×57 santim ebadındaki kitâbe şudur:

یابدی کیوان کتخدای بو جامعی
ایلیوب عون رب العالمین
بو عبادتکاهه مسرور اولد لر
قاعدین ورا کعین الساجدین

²⁴⁸ *Kamusü'l-İslâm*, VI, 4473.

²⁴⁹ *Glasnik*, II, 1951, S. 394-395.

²⁵⁰ Mujezinoviç, *ayn. mak.* S. 484; kitâbenin estempajının fotoğrafı vardır.

²⁵¹ Mujezinoviç, *ayn. mak.* S. 465 kitâbenin estempajı makaleye merbuttur.

²⁵² *Glasnik*, II, 1951, 394-399 S.

²⁴⁴ Bejtiç, *ayn. es.* S. 276.

²⁴⁵ *Glasnik*, II, 1951, 398-400 s.

²⁴⁶ *Glasnik*, III, 1952, S. 48.

²⁴⁷ Evliya, VI, 481 ve devamı.

دیدى قندى سخش تاريخى
بيت منان و مقام الصالحين

Tarih beyti hesabın H. 960 (M. 1552) göstermektedir.

KARAGÖZ MEHMED BEY CAMİ'İ :

Şehrin en güzel camilerinden biri olup içten içe 14,00 × 14,00 ebadında, 8 pencerele kasnaklı, tek kubbeli, üçlü revaklı, tamamen kesme taştan yapılmış bir binadır. Son cemaat başlıkları istalaktitli, sütunları yekpare mermerdendir. Tak kapısı yanları istalaktitli ve bir mermer tarih levhasını da ihtiva eden çökertme, müsclesli bir kitâbe altındadır (resim 56). Çok eski ve silik bir resminde bazı İstanbul camilerindeki gibi, ahşabdan ikinci bir son cemaat çatısı bulunduğu anlaşılıyor; bu ilâve saçağın ayakları ve kapısı halen de yerinde durmaktadır.

Minare kaideden itibaren on altı yüzlü başlayıp devam ettiğinden, küp kısmında badem yapmaya lüzum kalmamış, yalnız daralan satırlarla gövdeye geçilmiştir; bunların altında ufak kör hücreler vardır. Şerefesi üç sıra istalaktitli olduğu gibi minarenin heyet-i umumiyesi emsalsiz bir tenasübe malikdir (resim 57). Cami'in köşelerinde yarım küre alikalar dört sıra zarif istalaktitle müzeyyendir; minber mermerden ve oymalı silmeler, kitâbelerle müzeyyendir; kapısı kuvvetli bir tacla biter; külâhı gayet yüksek ve mütenasibdir. Dahilî kalemleri son zamanlarda yapılmıştır.

Evliya Çelebi cami'e Hacı Mehmed Bey cami'i ismini vermiş ve kitâbesini şöyle yazmıştır :

قد بنى هذا الجامع الشريف الاكرم فى عصر
سلطان الاعظم السلطان سليمان خان غازى عز
نصره دستور المكرم نظام العالم حضرت اخ الوزير
المعظم صاحب الخيرات والحسنات الحاجى محمد
بك قد وقع التحرير لتاريخه فى سنة خمس وستين
وتسعة 965 (1557)

Bu cami'in vakfiyesi H. 977 (M. 1569)

tarihlidir; bânisi 58 dükkânı bu cami'e vakfetmiştir ²⁵³.

DERVİŞ PAŞA CAMİ'İ :

Kesme taştan, kubbeli, şerefesi müzcyen minareli güzel bir camidir. H. 1001 (M. 1592) Bosna valisi Mostarlı Derviş Paşa ²⁵⁴ tarafından yaptırılmıştır; kalemleri badanayla örtülmüştür ²⁵⁵.

HACI ALİ CAMİ'İ :

Çarşı içinde Ahmed Efendi çeşmesinin karşısında olan bu mescidin pek lâtif ve cami olmağa müstâid olduğunu Evliya bildiriyor. Kapı üzerindeki kitâbesi :

اول محمد مصطفى حقيبي سويلدى
اول كشى كه حق ايجون مسجد بناسن ايلدى
دى خلوص قلب ايله اسنان آنك تاريخى
بيك اون آلتى سنده ياپدى حاجى على مسجدى

H. 1016 (M. 1607).

DEFTERDAR CAMİ'İ :

Kitâbesi, Evliya'ya nazaran:

محمد نام دفتر دارعالى
اولوب ساعى خير و مانع حيف
دوشوب بر بى نظير و خوب تاريخ
ديدى اودمده هاتف منزل ضيف

mısra H. 1017 (M. 1608) i tutmaktadır.

Koski Mehmed Paşa Cami'i :
Köprüye yakın bir yerde ve nehrin

²⁵³ Karagöz Bey hakkında malûmatımız pek noksandır; Alija Nametak, *Karatozbeğ i nyegovo doba, Novi Behar Mec.*; C.VII, 1933, 36-41 de, halk arasında dolaşan rivâyetlere göre, civardaki Beyaz Ova'da doğmuş, İstanbul'a gidip mevki edinmiş, servet kazanmış kardeşi Hacı Mehmed Bey de onun parasiyle bu hayratı yapmıştır; aynı makalede Zagreb Yugoslav Akademisi 1184 numaradaki 1735 tarihli yazma bir mecmuada görülen kayda nazaran da Karagöz Bey, Hersek Sancak Beyi olan, H.960 (M.1552), Hadım Haydar Paşanın emriyle Mostar köprüsünün inşaatını H.965 (M.1557) de yaptırmıştır.

²⁵⁴ Sicil, II,329.

²⁵⁵ Glasnik, II,1951,S.394.

kenarında bulunan bu kurşun örtülü, büyük tek kubbeli cami, kâmil kesme taştan yapılmıştır (resim 58). Kaideden itibaren on altı dılı'lı yürüyen minare mevzun ve mütenasib, şerefesi basittir; önünde ufak bir avlusu bulunmaktadır. Evliya Selâtin cami'i gibidir, diyor. Güzel bir yazıyla olan kitâbesi Evliya'ya nazaran:

حسبة لله محمد پاشا
یاپدی بو جامعی یرنده اول
دیدى تارینجی روح قدس
بیت رحمان و مقام صلحا

Tarih beyti H. 1027 (M. 1618) i gösteriyor. *Meşihat-i İslâmiye Mecmuası* 256 mihrab ve minberinin ve mahfilinin istalaktitlerle müzeyyen olduğunu ve dahilî kalemlerinin ilk şekillerini muhafaza eylediğini ve altı sütuna müstenid şadırvanının, ahşab kısmının ilk tezyinatını havi olduğunu bildirmektedir. Bu zat Sokollu Lala Mehmed Paşa ruznamçecisi ve bilâhare ordu defterdarı olmuştur. Bir de medresesi vardır. Cami'inin yanında kütübhanesi bulunmaktadır 257.

Ruznamçeci İbrahim Efendi cami'i :

Evliya bu cami'in mahalle içinde bulunduğunu yazmaktadır; aslen Mostarlı ve IV. Sultan Murad'ın ruznamçecisi olan İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi binanın evsafından bahsetmez. Muasır kaynaklar ise kubbeli olduğunu yazmaktadırlar 258; Cami ebadı itibariyle küçük ise de, teferruatı bakımından şâyan-ı dikkattir; minaresi istalaktitlidir; ufak Tejiča deresi kenarında olan cami, H. 1030 (M. 1620) de yapılmıştır; bu cami yanında bâninin Kresina isminde medresesi vardır.

Sivri Hacı Hasan veya, Radişeva cami'i :

Nehrin sağ sahilinde, Sarıca İbrahim Ağa cami'i karşısındadır. İnşa tarihi H. 1031 (M. 1621) dir; cami kub-

beli olduğu gibi, minare şerefesi istalaktitli ve pek müzeyyendir 259.

Sarıca İbrahim Ağa cami'i :

Evliya bu cami'i kurşun örtülü, âli kubbeli bir "cami'i ibret-nümûn" olarak tavsif etmekte ise de Ruznamçeci İbrahim Efendi cami'i ile karıştırdığı anlaşılıyor; bu cami'i kaygan taşla örtülü, ahşab çatılı, pek zarif minaresi istalaktitlerle müzeyyen ve mütenasibdir; minare Karagöz Bey minaresine pek benzer; bu da aşağıdan yukarıya 16 dılı'lı ve küp kısmı kör mihrabçıklarla müzeyyendir. Evliya'ya göre kitâbesi:

صاحب الخيرات ابراهيم اغا اول كان لطف
اول محب اهل دل ارباب فقرك مسندی
چون تمام اولدی دیدی هاتف آنک تارینجی
مسجد اصحاب دل اهل حقیقت معبدی

H. 1023 (M. 1614) tutmaktadır; *Meşihat-i İslâmiye Mecmuası* = Glasnik, mevzu-ı bahs nüshasında bu tarihi 1634 gösteriyorsa da hata Evliya'nın matbu nüshasındaki yanlış hesabladığı H. 1044 (M. 1634) tarihini, kitâbesine bakmadan kabul etmesinden doğmuştur.

Dibag cami'i :

Sağ sahilde, Dibagathâncye yakındır; debbaglar, XVII. asrın ilk yarısında yaptırmışlardır 260.

Sol sahilde bir de Kotlevin mescidi olup, H. 1043 (M. 1633) deki vesikaların bahsettiğine nazaran, bu tarihten evvel olmalıdır.

Ruznamçeci İbrahim Efendi medresesi'nin meşhur olduğunu ve her iki yakada birer hamam ve 127 konak hamamiyle, çarşı içinde büyük bir han ve murabba'i bir saat kulesi bulunduğunu Evliya Çelebi yazmaktadır. Bu şehrin dibaghanesi ve on dokuz su değirmeni pek meşhurdur. Yukarıda camiler meyânında zikrettiğimiz gibi, mevcut medreseleri iki tane olup biri Ruznamçeci İbrahim Efendi, diğeri Karagöz Bey medreseleridir. Meşhur köprüsüne gelince: Ev-

256 Glasnik, II, 1951, S. 396.

257 Glasnik, I, 1951, S. 397.

258 Glasnik, II, 1951, 19 .S.

259 Glasnik, II, 1951, S. 397.

260 Glasnik, II, 1951, S. 400.

liya Çelebi köprüünün Sultan Süleyman'ın emriyle Mimar Sinan tarafından yapıldığını söylüyorsa da, *Tezkire-ti'l-Bünyân ve Ebniyede* böyle bir kayıt bulunmadığı gibi, son araştırmalar Mimar Sinan'ın çıraklarından bir Mimar Hayrü'd-din tarafından yapıldığını meydana koymuştur. Evliya köprüünün başlarındaki kulelerin kapıları arasındaki mesafeyi 100 adım, yani takriben 70 metre olarak bildirmektedir; köprüünün ayakları arasındaki açıklık ise 29,40, üstteki genişliği 4,30 dur²⁶¹. Evliya Çelebi genişlik için 15 ayak yani 4,5 metre kadar gösterdiğinden hakikate tevafük ediyor, demektir. Ruznamçeci İbrahim Efendi, XVII. asırda Dibagathane yakasındaki suyu, tunç künkleri köprüye rabt etmek suretiyle karşı tarafa geçirip, hamam ve camilere ve sair hayrâta dağıtmıştır.

Köprüünün tarihine gelince: Evliya Çelebi köprüünün Sultan Süleyman'ın emriyle Mimar Sinan tarafından yapıldığını söylüyor; muasır kaynaklar, bu arada tetkikine imkân bulduğumuz Ali Bejtiç, *Bosna ve Hersek'deki Osmanlı mimarîsi* adlı, eserinde²⁶², Mimar Sinan'ın çıraklarından Hayrü'd-din tarafından H. 974 (M. 1566) da inşa edildiğini bildiriyor; bu tarih Evliya'nın gösterdiği tarihlerin hesabına da uymaktadır; Ali Nametak, Mostar hakkındaki makalesinde²⁶³ Zagreb Yugoslav Akademisi, 1184 No.da olup, fotoğrafını koyduğu, H. 1148 (M. 1735) tarihli bir yazmada,

« قلعِ موستار کو پروسی مجدداً بنا اولندی۔ »

في تاريخ خمس وستين وتسعمائة - في غرة محرم

الحرام بنظارة مرحوم ومغفور - قره كوز بك

بأمر حيدر با (شا؟) مير؟ لواء هر سلك

şeklinde, yani köprüünün H. 965 senesinde o zamanki Hersek Sancak Beyi bulunan Hadım Haydar²⁶⁴ Paşa emriyle Karagöz Beyin nezaretinde, yapıldığına dair mevcut kayde istinaden inşa

tarihinin H. 965 olduğunu bildiriyor. *Meşihat-i İslâmiye Mecmuası*, bu kaydı ikmal ile köprüünün H. 965-974 dokuz sene sürdüğünü ve Karagöz Bey nezaretinde yapıldığını söylüyor²⁶⁵. Anlaşıyor ki, tarihi her ne kadar muahhar ise de, yazma mecmuanın kaydı doğrudur; H. 965 tarihi başlama ve bildirilen H. 974 tarihi bitmeyi göstermektedir. Evliya'nın gösterdiği birinci tarih « قدرت كبرى » H. 974 (M. 1566) ve manzum kıt'a

قوس قزحك عيني بو کوپرى بنا اولدى

وارى بو جهان ایچره ماندى هی اللهم

عبرتله باقوب دیدی تاریخی بر عارف

ال کچدکی کوپرىدن بزده کچرز شام

Bu da H. 974 (M. 1566) senesini göstermektedir.

Bir de ecnebi kaynakların ve zannımca Prof. Babinger'in bu köprüyü Romalılara ve saireye mal etmek gibi gayretleri vardır ki vesikaların sarahati ve inşaatın gösterdiği Türk hususiyetleri karşısında üzerinde durmağa değmez iddialardan ibarettir. B. A n h e g g e r, *Oriens*, VII, No. 1, 1954, bütün ihtimalleri tetkik ve muhakeme ile bu hakikati meydana koymaktadır.

Mostar şehrinde saydığımız eserlerden başka H. 1119 (M. 1707) de vefat eden Mostar müftüsü âlim Mustafa İbni Yusuf ü'l-Mostârî (Şeyh Juje) nin açık ve H. 1174 (M. 1760) da vefat eden Hacı Mehmed Kreho'nun kubbeli türbeleri vardır. Mustafa Mostarî'nin kabri altı sütun üstüne tel kubbeyele kaplıdır.

Koniçe (Konje) Kasabası:

Neretva nehri kenarındaki bu kasaba, (resim 60), Evliya'nın nakline nazaran²⁶⁶ suyun iki tarafına yayılmış ve büyük bir ağaç köprüyle bağlanmıştır. 600 kaygan taşı örtülü evi, 75 dükkânı, sekiz cami'i ve mescidi, iki medrese, üç mekteb, iki hânîkah, bir küçük hamam, iki hanı vardır.

Muasır kaynaklara nazaran²⁶⁷,

²⁶¹ Bejtiç, *ayn. mak.* S. 275.

²⁶² Bejtiç, *ayn. mak.* S. 275.

²⁶³ Alija Nametak, *Novi Behar*, VII, Sarajevo 1933, 35. s. v.d.

²⁶⁴ *Sicil*, II, 260.

²⁶⁵ *Glasnik*, II, 1951, S. 394.

²⁶⁶ Evliya, VI, 487.

²⁶⁷ *Glasnik*, V, 1954, S. 40.

Mehmed Çavuş yahut Tećijska Cami'i köprüden 100 metre mesafede, nehrin sol sahilinde kasabanın en güzel bir abidesidir.

Yunus Çavuş yahut çarşı cami'i yine sol sahilde ve tarzına nazaran XVI. asra aid olması lâzımdır, üstündeki kitâbeye göre H. 1033 (M. 1623) de İbrahim namında birisi tarafından teccid edilmiştir; bina kesme taştan, minare ahşabdandır.

Evliya Çelebi, köprüünün ahşab olduğunu bildirmekte ise de, son neşriyat bu köprüünün H. 965 (M. 1557) senelerinde ve herhalde vakfiyenin tanzim olduğu H. 978 (M. 1570) den evvel Karagöz Bey tarafından kârgir olarak yaptırıldığını göstermektedir ²⁶⁸. Evliya Çelebi'nin böyle bir hata yaptığına tesadüf edilememiştir; bu kaydını bir zuhul olarak kabul icabetmektedir, zannındayız. Köprü (resim 61), iki büyük, iki daha küçük gözden mürekkep nefis bir eser olup orta gözleri 15 metreyi bulmaktadır.

Bu şehir civarında Clavati çevo da, Neretva üstünde Moštar hâkimi Hacı Bâlî b. Mehmed Efendinin bir köprüsü vardır ²⁶⁸. 1934 senesinde bu kasabanın nüfusu 2500 idi ²⁶⁹.

Duna (Duvno) Kasabası :

Bu Hersek kasabasında ²⁷⁰ Evliya Çelebi, 400 kârgir, kaygan örtülü ev, 10 dükkân, mükellef bir cami'i, mescidler, bir han, bir ufak hamam, olduğunu bildiriyor.

Meşihat-i İslâmiye Mecmuasından öğrendiğimize göre ²⁷¹, Cüce Cafer namındaki bu cami XVII. asırda yapılmış, 1791 de barut inilâkiyle kubbesi harab olunca çatılı, ahşabdan mahfilli olarak teccid edilmiş 1870 senesinde de Pehlivan Ağa namında birisi tarafından tâmir edilmiştir. Silik bir fotoğrafına nazaran kesme taş gövdeli, son cemaat yeriyile beraber bir murabba teşkil eden kârgir, basit minareli bir camidir.

Şuviçse (Šujica) Kasabası :

Evliya'nın nakline göre ²⁷², 300 evi, bir cami ve bir hanı olan bir kasabadır.

Helivne هلونه , (Livno) Şehri :

Serhaddın mühim bir kalesi olan bu şehir Evliya Çelebi yukarıki imlâ ile kaydetmiştir ²⁷³. Fâtih tarafından zabtedilmiş olan hisar beyzi şekilde olup bir kayanın üstünü işgal eyler. XVII. asırda yer yer harab olmakla Evliya'nın hâmisi ve o zaman Bosna Beylerbeyi olan Melek Ahmed Paşa kendi malından tâmir etmiş ve büyük bir kule ilâve cylemiştir; içeride 300 ev, ufak bir Hünkâr cami'i vardır. Varoşunda kârgir 1100 evi, 300 dükkân, yedisi büyükçe on üç cami ve mescid, üç medrese, altı mekteb, altı tekve, bir tek hamam vardır. Kasaba XVII. asırda Klis sancağının merkezi bulunuyordu.

Meşihat-i İslâmiye mecmuasına nazaran ²⁷⁴ eski Roma şosesi üzerinde bulunup 1463 te Osmanlılara geçen bu şehir, H. 1098 (M. 1686) Avusturya muharebesi sırasında sergerde Stojan Yankoviç'in çeteleri tarafından korkunç bir şekilde tahrib edilmiştir. 1934 senesinde kasabanın nüfusu çok az bir miktarda idi; ancak 2200 kişi bulunuyordu ²⁷⁵. Çarşı içindeki Dukat Oğlu Hacı Ahmed veya Glavica Cami'i, fotoğrafına nazaran bedeni, sekiz köşe kasnağı, son cemaat mahalli tamamen kesme taştan tek kubbeli bir bina olup taş minaresinin kısa bir külâhı vardır. Mihrabı, minberi, sütun başlıkları güzel işlenmiştir; dört sütuna müstenid mahfili pek câlib-i dikkattir; kapısı sivri bir kemerle yapılmıştır ²⁷⁶. Kapı üstündeki kitâbesi şudur :

لطف حقله ايريجك اتمامه هاتف ديدى

مسجدك تاريخ كوي « نعم دار المتقين » ²⁷⁷

²⁷² Evliya, V, 447.

²⁷³ Evliya, V, 485.

²⁷⁴ Glasnik, IV, 1953, S. 145-148.

²⁷⁵ Pelletier, *ayn.es.* S. 247.

²⁷⁶ Glasnik, IV, 1953, S. 146.

²⁷⁷ Mujezinović, *ayn. mak.*, S. 479, müellifin iş'arına göre bu kitâbe şimdi mevcut değildir; yerinde H. 1302 (H. 1886) tarihli bir tâmir levhası vardır; Kitâbe Evliya'dan alınmıştır.

²⁶⁸ Ali Nametek, *Novi Behar*, VII, 1933, S. 41 ve Bejtić, *ayn.es.* S. 246.

²⁶⁹ Pelletier, *ayn.es.* S. 246.

²⁷⁰ Evliya, V, 492.

²⁷¹ Glasnik, V, 1954; S. 41.

Hesaben H. 996 (M. 1587) tutmaktadır. Sipâhî Mehmed b. Abdullah cami'i :

Kapısı üzerinde 35 × 70 ebadında üç beyitlik Arapça kitâbesi şudur:

بنی مسجداً ابتغاءً لله
محمد سپاهی بن عبدالله
بمال طیب و حلال کسبه
لیصلی فیہ و یدکر الله
فی سنة تسعمائة و احدی و سبعین
لیکن مقبولاً حسناً عندالله²⁷⁸

Bal Ağa - Balajinoj veya Balaguša cami'i :

Fotoğrafına ve mecmuanın tarifine nazaran eski şehrin medhalindeki bir tepenin üstündedir; beden duvarları basıkça, minaresi kısa ve kalındır. Son cemaat yerinin iki tarafı duvarla kapalı olup ortası müzeyyen başlıklı iki sütuna müstenniddir; üç sivri kemer duvar ve ayaklara basar. Minberi taştır; mihrabı istalaktitlerle müzeyyendir; beş müzeyyen başlıklı sütuna müstennid bir mahfili vardır; tabiattan alınmış kalemlerle müzeyyen, cami'in içi pek câzibdir. Cami oldukça harap bir haldedir; kurşunları bozulmuştur; minare son harbde bombardımandan zarara uğramıştır²⁷⁹. 10,5 × 19,00 ebadındaki bu mühim cami'in 55 x 93 santimlik taş kitâbesi şöyledir:

غفرالله تعالى بالعز والكرم
لصاحب الخیر و سائر الامم
و یسرالله له اجر جزیل
قد وضعنا تاریخه بذهبی القلم²⁸⁰

Tarihi H. 920 (M. 1514) göstermektedir.

Evliya'nın Lala Paşa ismini verdiği ve yalnız tarih mısra'ını yazdığı Mustafa Bey veya sadece Bey Cami'i kubbelidir; H. 1098 (M. 1686) daki Avusturya işgali esnasında çok zarar gören cami son harbde İtalyanlar tarafından ahır ittihaz edilmiş ve bir mermi büyük

kubbeyi delmiştir. Şehrin diğer camilerinden daha büyük ve güzel olan bu cami'in istalaktitlerle müzeyyen yüksek mevzun bir taş minaresi vardır; son cemaat yeri tamamen yıkılmış, ne kapısı ne penceresi kalmıştır²⁸¹. Kapısı üstündeki 70×87 ebadındaki, bozuk yazılı Türkçe kitâbesi şudur:

ینه رسام رسم نهاد ذکا
قلدی تدبیر حضرت امیر اللواء
مصطفی بیک که منبع الخیرات
ایلدی خیر ایدوب جامعه بنا²⁸²
بر مقام لطف و زیاده
اوردی اندن ابو بنایه بنا
که بو یرلرده مثلنی آنک
کورممش اولاکمه له (؟) مثلا
ایله لازم محله یاپدی آنی
شکر ایدوب جماعتی ایدی ثنا
و یردی شعر تمام زینت و زین
بر یرنده قصوری یوق اصلا (؟)
بر خدایی نلر اولدی مان
باش آکر کورسه قبه مینا
الله الله نه جایی دلکش اولور
بو میدر یوخسه جنت المأوا
قلدی قدرت بو بیت معموری
قبله کاه قلوب اهل صفا
الاجورد (؟) درکه حقه بند
ایلدیم صاحبته دلدن دعا
کشفیا بنیادی بیلنمک ایچون
تاریخن دیدمکه بو خیر البنا سنه؟ ۹۸²⁸³

²⁸¹ Glasnik, ayn.mak. S. 147.

²⁸² Kitâbenin yazısı kötüdür; iyi okunmuyor, vezin ve lâfzı da bozuktur. İkinci beyitdeki "جامعه" nin ل nin olması daha doğrudur. Kitâbenin sonunda "سنه ۹۸" gibi bir rakkam görünmektedir; Evliya'nın matbu' nüshasında tarih; 975 kaydedilmiş ise de Topkapı Sarayı, Bağdad Köşkü No.301 yazmada H.985 dir; bizim hesabımız da bunu te'kid etmektedir.

²⁸³ Mujezinovič, ayn. mak., S.474.

²⁷⁸ Mujezinovič, ayn. mak., S.471. Evliya yalnız tarih beytini kaydetmiştir.

²⁷⁹ Glasnik, ayn. mak. S. 147.

²⁸⁰ Mujezinovič, ayn.mak. S.457.

bu tarih H. 985 (M. 1577) tutuyor. Evliya Çelebi bu cami'e Lala Paşa dediği gibi *Yugoslavya Meşihat-i İslâmiye Mecmuası* da bâninin bilâhare Lala Mustafa Paşa olan Kilis Sancağı Beyi Mustafa Bey olduğunu sarahaten yazıyor; halbuki Lala Mustafa Paşa H. 974 tarihlerinde İstanbul'da bulunup cami'in inşaatından sekiz sene evvel de H. 977 (M. 1569) da, Kıbrıs'a hareketle fetihden sonra kubbe veziri olmuştur; bu yüzden cami'in yapıldığı H. 985 de Kilis Sancağı Beyi olması mümkün değildir. Diğer cihetten o tarihte bu Sancağın Beyi olan, aynı namda, birisini de tesbit mümkün olamamıştır. Herhalde meselenin tenviri lâzım gelmektedir. Bu şehirde dört köşe, ve her yüzde ikişer pencereyi büyücek bir saat kulesi vardır.

Evliya Çelebi'nin dere kenarında bulunduğu bildirdiği büyük hanın bânisi Bosna valisi Sokollu Ferhad Paşadır²⁸⁴; bu han şimdi tamamen yıkılmıştır.

Evliya Çelebi şehirde pek çok çeşme olup Handan Kethüda namına olanın meşhur bulunduğunu ve şehir civarında bir minare boyu yerden sular fişkırarak değirmenleri çevirdiğini yazıyor. Menbaa büyük bir havuz yapıp arkadaki kayaya şu tarihi hakketmişlerdir; Evliya bunu durbinle okuduğunu ilâve etmektedir:

مصطفى آغا بنى هذا البناء
حسبة لله رب العالمين
يسر الله له اعلى المقام
ضاعف الله جزاء المحسنين
الهم الله لنا تاريخه
مجمع الابرار وحي الراملين

H. 974 (M. 1566).

Ravno Kasabası :

Livno'nun şarkında olan bu kasabada Sokollu Ferhad Paşanın bir kervansarayı vardır²⁸⁴; bu han yıkılmıştır.

Klamoč (Glamoč) Kasabası :

Evliya'ya göre²⁸⁵ sarp kaya üstünde bir kalesi, cami'i, mescidleri, bir hanı olan ufacık bir kasabadır. 1934 senesinde 2000 nüfusu bulunmaktaydı²⁸⁶.

İvranya (Vrana) Hisar ve Hanı :

Benkovac civarında, Adriyatik denizine pek yakın bir yerde, ufak çiftlik gibi bir köydür. XVII. asırdan sonra elden ele geçen bu yeri Evliya Çelebi ziyaret eylemiş²⁸⁷, fakat hiçbir tarife geçmeye vakit bulamamıştır.

Kulelerle tahkim edilmiş bulunan kalesi bugün harabdır (resim 62). Bu mevkide ehemmiyetli olan kalenin yüz elli metre garbındaki handır. Memeli kemer pencerelerine bakınca bir Venedik yapısı hissini veren bu binanın, kapısında Türk üslubu hemen kendini göstermektedir. Hanın iç kısmı eski halini daha fazla muhafaza etmektedir; mahallî rivayet bu hanın 500 sene evvel Türkler tarafından yapıldığı merkezindedir. (Resim 63) binanın takribî bir krokisini göstermektedir; basık kemerli bir kapıdan, önü büyük bir kemerle avluya açılan, medhal tonozu altına girilir; avlu çok geniştir; karşıda, mazgal deliklerinden ziyade alan üç ocaklı asıl yolcu dairesine geçilir; buranın kapısı, iki yığma ayağa müstenid üç sivri kemer ve bir kubbeyle muhafaza edilmektedir (resim 64). Ayaklar ve kemerler gayet itinalı kesme taştandır; kubbe yıkılmıştır; yolcu dairesini örten tonoz da yıkılmıştır (resim 65); bu son resimde görülen arka cebhe yolcu dairesinin büyüklüğü hakkında bir fikir verir; fotoğrafın sağında görülen büyük pencereler sonradan açılmıştır.

Avlunun sağında ahır kısmı vardır; (resim 66) da ahırın medhal kemeri ve duvarları, (resim 67) de ocağı ve haricî cephesi görülüyor; memeli pencereler Venedikliler tarafından açılmıştır. (Resim 68) de hanın medhal cebhesidir; üstteki kat ve maşikuliler Venediklilerin yaptığı muhdes kısımlardır. Bütün bina gibi,

²⁸⁵ Evliya, V, 501.

²⁸⁶ Pelletier, *ayn. es.*, S. 244.

²⁸⁷ Evliya, V, 467.

²⁸⁴ Bejtich, *ayn. es.*, S. 272.

haricî duvarlar da kesme taştan yapılmıştır.

Avlunun sol tarafına sonradan bir sıra oda ilâve olunmuştur. Bina bugün bir çiftlik olarak kullanılmaktadır.

Udvine (Udbina) Kasabası :

Una nehri kenarındaki bu serhad kasabasında bir kale ve içinde cami ve anbarlar olduğunu Evliya Çelebi bildirmektedir ²⁸⁸.

Lika (Lika) Kasabası :

Una nehrinin karşı sahilinde ve biraz şimalde olan bu kasabanın mustatili bir kalesi kulelerle tahkim edilmiş 300 evi, cami'i, anbarları olduğu Evliya'da mezkûrdur ²⁸⁸.

Bihke (Bihac) Kasabası :

Bosna'nın Osmanlılar tarafından zabtolunan son kalesidir. Evliya Çelebi burayı tarif etmemiştir. Muasır malûmata nazaran ²⁸⁹ Fethiye cami'i gotik tarzlı ufak bir kiliseden tahvil edilmişti; bu günkü vaziyeti, fotoğrafına göre, basit kârgir minareli, çatılı ufak bir camidir. Bihke kaptanlarının oturduğu kule iyi bir vaziyette bulunmaktadır. Kule civarında sekiz köşeli, taş ve tuğla sıralarıyla yapılmış bir türbe mevcuttur; içinde kimin yattığı bilinmemektedir; epeyi harab vaziyettedir. Bu kasabanın 1934 senesinde 8500 kadar nüfusu bulunmaktaydı ²⁹⁰.

Ostrojac (Ostrozac) Kasabası :

Bu kasabada güzel bir saat kulesi bulunmaktadır ²⁹¹.

Srepniça (Srebrenica) Kasabası :

Drina nehri dirseğinin iç kısmında olan bu kasaba, Evliya Çelebi'nin izahatına göre ²⁹², Fâtiḥ tarafından zaptolunmuş, muhasara esnasında kalede vaki olan hasarat II. Sultan Bayezid tarafından sathice tamir edilmiştir ²⁹³.

²⁸⁸ Evliya, V, 511.

²⁸⁹ Glasnik, IV, 1953. S. 368.

²⁹⁰ Pelletier, *ayn. es.*, S. 239.

²⁹¹ Beytić, *ayn. es.*, S. 253.

²⁹² Evliya, V, 425.

²⁹³ Bu kalenin tamamen Türk yapısı olduğu, Beytić, *ayn. es.*, S. 293. deki kayıddan, anlaşılmalıdır.

Varoşunda 800 kârgir ev, 70 dükkân, kiremitli ve minareli Sultan Bayezid cami'i ve başkaca beş cami ve mescid, üç mekteb, bir tekye ve hamam ve bir han vardır.

Şahin Paşa Hanedanı Makarrı :

Saray-Bosna ve civarında şehirler haricinde eski derebeylerinin konakları olup Evliya tarafından "hanedan" olarak tavsif edilen malikâneler vardır; Evliya'nın bildirdiği Şahin Paşa hanedanı'nı bunlara misal olarak alabiliriz ²⁹⁴; büyük seyyahın nakline göre, gece gündüz, bin atlının konup geçtiği bu handa 70-80 hücre ve bir çok maksûreler vardır. Yolcuya ve hayvanına arzusu veçhile yiyecek ikrâm olunur; hamamında yıkanılır. Fâtiḥ zamanından beri devam edegeldiği anlaşılan bu anane, eski derebeyliğe müslüman âdetlerinin aşılmasıyla meydana gelmiştir.

Saray Bosna (Sarajevo) Şehri :

Osmanlı Bosna eyâletinin merkezi olan bu büyük belde Bursa, Edirne, Üsküb ve emsali gibi tam mânasiyle yeni baştan yapılmış bir Türk şehridir. Yerinde Vrhbosna ²⁹⁵ isminde adı bilinmeyen bir palanka varken Osmanlılar devrinin ilk yarım asrında pek çok cami, han, hamam, medrese, köprü, bedestanlarla müzeyyen mamur ve müreffeh bir şehir olmuştur.

İsminin esasını yakınındaki büyük Bosna nehrinden almakta olup, fethi müteakib henüz sancak beyliği merkezi halinde iken yapılan Bey Sarayından dolayı da buna saray ismi eklenerek Saray Bosna namıyla anılmaya başlanmıştır. Bazan Bosna Sarayı da denir; Boşnak lisanındaki ismi Sarajevo'dur.

Şehir Osmanlılar tarafından H. 840 (M. 1436) da işgal olunduktan sonra Bosna Sancak Beyi makarrı oldu; H. 991 (M. 1583) de de Bosna Beylerbeyine resmî merkez vazifesi görmeye başladı ²⁹⁵. Bununla beraber valiler ön-

²⁹⁴ Evliya, V, 426.

* *İslam Ansiklopedisi*, İst. 1941, C. II, 736.S.

²⁹⁵ Pelletier, *ayn. es.* S. 24.

ce Travnik'de ve 1588 den sonra Banya Luka'da kalır ve şehri senede bir defa resmî olarak ziyaret ederlerdi ²⁹⁶. 1851 den 1878 ya kadar valiler bu şehirde ikamet ettiler; 1878 da Avusturya işgali vaki oldu; 1918 de Yugoslavya'ya verildi. İlk Sancak Beyi Konjie'de iskân edilen Tatarların reisi Minnet Beyin oğlu Mehmed Bey olmuştur ²⁹⁷. İkincisi Üsküb'de büyük hayratı olan İshak Bey-Zâde İsa Beydir.

İsa Beyin emâreti H. 858 (M. 1454) senesinde, vefatı da H. 874 (M. 1469) dan az sonradır ²⁹⁸. İlk Beylerbeyi H. 991 (M. 1583) de Sokollu Ferhad Paşa olmuştur. Evliya'nın bu şehri tavsifine gelince ²⁹⁹, müellif Fâtih devrinde Hersek ve İzvornik'ten sonra burasının fethedilip şimdiki Hünkâr Cami'inin yerinde bir saray inşa edilmekle isminin ondan geldiğini bildirdikten sonra, kalesinin küçük olduğunu ve içinde bir "Ebü'l-Feth Mehmed Han Cami'i bulunduğunu ve XVII. asırda Sadr-ı A'zamlardan Melek Ahmed Paşanın Bosna Beylerbeyliği esnasında bu kaleyi tamir eylediğini bildirmektedir. Evliya, Kanunî nizamı mucibince üç tuğlu vezirlere verilen bir eyâlet olduğunu söylediği halde *İslâm Ansiklopedisinde*, H. 991 (M. 1583) senesinde Bosna'nın eyâlet olduğu beyan olunmaktadır; bu iki menba arasında en aşağı yirmi senelik bir tarih farkı vardır.

Şehir 400 mahalle olup bunun onu Sırp ve Bulgar, ikisi Yahudi, 390 1 müslümandır, on yedi bin fevkânî ve tah-tânî mamur evi vardır; her eyâlettekin-den daha geniş olan Paşa Sarayı en mükellefi olmak üzere, Defterdar Musli Efendi, Ser-Defterdar Mûsli Paşa sarayları meşhurdur. 177 cami ve mes-cidinden 77 sinde cuma namazı kılınır;

²⁹⁶ Y. A, S. 732.

²⁹⁷ Hammer, *Devlet-i Osmaniye tarihi*, İstanbul 1329, Mehmed Ata tercemesi, III, 82 ve Sicil, IV, 515.

²⁹⁸ Glîša Elezoviç, *Turški Spomenici, Glasnik Skopskog naučnog društva* (1925-1927) den ayrı baskı, S.24.

²⁹⁹ Evliya, V, 427 v.d.

mütebaki 100 tanesi mesciddir ³⁰⁰. Evliya, camilerinden yukarı kalede Sultan Paşa (?) Varoшта Ferhad Paşa, Hüsrev Paşa (Bey olacak) Gazi Ali Paşa, İsa paşa (Bey olacak) camilerini ve Hacı Osman mescidini zikrediyor. Bunların tafsilâtını aşağıda göreceğiz. Medreselerinin adedini bildirmeyip çok olduğunu beyanla iktifa ediyor; yine Evliya sekiz darü'l-kurrası olduğu halde âli tabakalısı bulunmadığını, on yerde hâdis okutulduğunu, takat ayrıca darü'l-hadîsi bulunmadığını söylüyor. Yüz seksen adet sibyan mektebinden Hacı Sencah'ın tarihinin « قالوا لا علم لنا الا ما علمتنا » olduğunu ilâve eyliyor. ³⁰¹

Evliya şehirdeki 47 tekyeden Mevlî Hânîkahının Miljacka nehri kenarlarında cennet gibi bir buk'a olup 79-80 hücre, semâ'hânesi, darü'l-itamı bulunduğunu, bundan başka da Misafir Şeyh, Abdülkadir Geylanî, Halvetî, Bistrigî İbrahim ³⁰² Efendi tekyelerini zikrediyor. Durmadan akan 110 çeşmesi, 300 den fazla sebilhânesi vardır; Ferhad Paşa, Hüsrev Paşa (Bey), Murad Paşa, Gazi İsa Bey sebilleri en meşhurlarıdır.

Çarşı hamamları beş tane olup en hoş Hünkâr hamamıdır; 670 den fazla mükellef konak hamamı vardır.

Yolculara hasbî aş dağıtılan üç kervansarayı mevcuttur. Yirmi üç tane kale gibi tüccar hanından Hacı Beşir ve Hacı Nezir ³⁰³ maruftur. Sekiz

³⁰⁰ Bejtîç, *ayn. es.* S. 243; Meşihat-i İslâmiye'nin resmî istatistiğine göre, ikinci cihan harbine kadar Saray Bosna'da 108, bu gün 87 cami bulunmaktadır. Bütün Bosna Hersek'te harbdan evvel 1173 cami ve mescid vardı.

³⁰¹ Bu tarih H. 1054 (M. 1644) tür; ancak tarihe imâ olan, « قالوا » 138 hesablanmazsa H. 916 (M. 1510) etmektedir; kezalik matbu nüshada «سجاء» suretinden yazılan ismi de Topkapı Sarayı, Bağdad Köşkü Kütüphanesi, No.301 den yukarıki gibi tashih olundu.

³⁰² Bistrigî kelimesi matbu nüshada Şerifi yazılmıştır; Bağdad Köşkü No. 307 yazma yaprak 129 a nazaran, tashih edilmiştir. Esasen Bistrigî İbrahim Efendi meşhur bir şeyh olup Hünkâr Cami'i haziresinde yatmaktadır.

³⁰³ Matbu nüshada nezir ismi «نزر» gibi garib bir şekilde yazılmıştır. Bağdad Köşkü No. 301 yazma 155 yaprağa göre tashih edildi.

aded de bekâr hanı vardır. Dükkânları 1080 aded olup sakafaları ahşab ile örtülüdür; bedestanı kârgirdir. Miljacka üzerinde yedi köprü vardır; Hünkâr köprüsü alçak, fakat uzundur.

Hacı Hüseyin köprüsünün tarihi:

کوريجک اتمامی هاتف دیدی تاریخ
کوروی حاجی حسین قلدی تمام³⁰⁴

Evliya'nın muasırlarından Athanas Georgik'in 1628 deki tavsifine göre de yeni üslûbda kesme taş çok güzel köprüler, 115 cami, 15000 ev, 12000 (?) dükkân vardır³⁰⁵. Bosna Katolik Piskoposu Fra Marijan Maravić 1655 de, 20000 Türk, 100 katolik evi, 118 cami zikretmektedir³⁰⁶. Daha bunun gibi bir çok müşahidler bu şehrin feyz ve bereketini anlatmakta mütefiktir. Ancak H. 1109 rebîü'l-evvelinde (M. 1697) Prens Eugène Bosna'ya akın ederek şehre kadar gelmiş ve iki gün iki gece şehri yakmıştır; bu esnada 6000 ev ve 160 cami'in harab olduğu rivayet edilir³⁰⁷. Daha yeni kaynaklardan *Kamusü'l-A'lâm*³⁰⁸, asır sonunda üçte ikisi müslüman olmak üzere 50000 nüfusu, 120 cami ve mescidi, müteaddid medrese ve 20 mektebi bulunduğunu bildiriyor. Yalnız Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış saraydan bahsetmesi bir zühûl eseridir. *İslâm Ansiklopedisi*, (II. 736) da, Osmanlı hâkimiyetinin son senelerinde 41000, 1910 da 52000, 1921 de 66000, 1931 de 78000 ahali olduğunu bildirmektedir. Bu gün nüfusunun 100.000 olduğu söylenmektedir; şehir, tarihî Türk kısmı ve hıristiyanlarla meskûn yeni kısım olmak üzere ikiye ayrılmış olup büyük müslüman ekseriyeti ekalliyete indirilmiştir.

³⁰⁴ Matbu nüshadaki beyit noksan ve yanlış; Bağdad Köşkü No. 307 yaprak 129 b'ye nazaran tashih edildi; tarih H. 1029 (M.1669) tutmaktadır. Hacı Hüseyin şehir kethüdası olduğundan köprüye (Şehriye) ismi verilmiştir.

³⁰⁵ Starine, Zagreb 1885, S. 126 dan naklen, Pelletier, *ayn. es.* S.26.

³⁰⁶ Fermandžin, *Acta Bosnae*, Zagreb 1892, S. 476 dan naklen Pelletier S. 29.

³⁰⁷ Pelletier, *ayn. eser*, S. 29.

³⁰⁸ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 1388..

Şimdi şehir âbidelerini tarih sırasına göre tetkik edelim:

Eski cami - Hünkâr cami'i Ebü'l-feth cami'i: H. 858 (M. 1454) de Bosna Sancak Beyliğine tayin olunan İshak Beyoğlu Gazi İsa Bey bu cami'i H. 862 (M. 1458) de ahşab olarak yaptırmış³⁰⁹ H. 866 (M. 1463) da Saray Bosna'yı ziyaret eden Fâtih Sultan Mehmed'in takdirine mazhar olduğunu anlayınca da kabulünü rica etmiş ve bu suretle Hünkâr cami'i namını almıştır. H. 968 (M. 1560) da bir çete baskınında yanan bu cami'in, Bosna şer'i sicillerindeki bir keşif hüccetine nazaran H. 973 (M. 1565) de ihyasına başlanıp bir sene sonra bitirilmiştir. Bu günkü kubbeli cami'in içten içe ebadı 13×13 tür; minberi, mihrabı, iki kürsüsü taştandır.

Hekim oğlu Ali Paşanın divan efendisi Akevalı Osman Şehdî Efendi, H. 1173 (M. 1579) bir kütüphane eklemiştir, H. 1265 (M. 1848) Şerifi-Zâde Mehmed Fadıl Paşa ilâveler yaptırmış, H. 1270 (M. 1853) de de muvakkithâne, imam ve müezzin odaları ve şadırvan inşa olunmuştur. Haziresinde Şeyh İbrahim Bistrigî (H. 1075), Yeniçeri Ağası Bosnalı Abdullah Ağa (H. 1105), vâli Bosnalı Muharrem Paşa (H. 1076) medfundurlar³¹⁰.

Yerinde müşahede ve tedkikimizce nazaran (resim 69), avlu kapısından iki kubbe altından geçilip cami haremine girilir; medhalin sağ ve solunda bölmelerle ayrılmış dörder kubbeli iki kol vardı; bunlardan sağdaki büyücek kubbe Cemaat-i İslâmiye'nin merkezidir; soldaki yukarıda mevzu-i bahs kütüphanedir (resim 70); kütüphane ikiye bölünerek, alt kat ve sol kolun cebhesindeki iki oda ile beraber kitab mahzeni, üstü okuma yeri vazifesine tahsis edilmiştir. Medhalden köfeki taşından yollarla ayrılmış kakma çakıl döşeli avluya gidi-

³⁰⁹ Ahşabdan kasıd, her halde, kârgir duvar üstüne ahşab çatı olacaktır.

³¹⁰ T. O. M. cüz 12, S. 774. İstanbul 1329, Bibliyografya: *Saray Bosna'da Ebniye-i Hayriyenin musavver tarihi*, muharriri: Kemura - Zâde Seyfû'd-din Fehmi bin Ali.

lır; cami'in esas revakı üçlü iken, yanlara birer kemer ilâvesiyle genişletilmiş ve bunlara saplanmak üzere üçer kubbeli yan revaklar ilâve olunmuştur (resim 71).

Şeyh Seyfû'd-din Kemura'nın, Fadıl Paşanın yaptığından bahsettiği ilâveler bunlar olsa gerektir. Eski revaklar da yeniler de istalaktit başlıklı mermer direklere oturur; böyle yanları açık bir sütunlar manzûmesine diğer hiç bir camide rastlanmaz.

Cami kürevî müselles alîkalara oturan sekiz pencere, yüksek kasnak üstünde, tek kubbeyle örtülmüştür. Alîkaların üstleri, hariçte müsellesî mâil sofalarla örtülmüştür. Bütün manzûme kurşun kaplıdır (resim 72). Minber mermerden oyma, güzel kapılı ve külâhlı, mihrab yine mermerden ve istalaktitlidir. Alçı pencereleri ve kalemleri bozulmuştur. Kapı üstünde sekiz beyitlik ve H. 1262 (M. 1845) tarihli tamir kitâbesi vardır (resim 73). Şeyh Seyfû'd-din Kemura Efendi H. 1265 tarihli ilâveden bahsettiği halde, üç sene evvelki bu tamiri kale almamış ise de bu noksan, bir bibliyografya makalesi olan mehazımızdaki nakil hatasından da doğabilir.

Cami, Şeyh Seyfû'd-din Efendinin işareti veçhile tamamen XVI. asır yapısıdır; ilk binasından eser kalmamıştır. (Resim 71), görüldüğü veçhile hazirede pek çok eski kabirler vardır.

Yahya Paşa Cami'i :

Nehrin sağ sahili yamaçlarında, Üsküb'de de cami'i olan II. Sultan Bayezid'in damadı Yahya Paşa tarafından H. 878 (M. 1484) de yaptırılmıştır. Cami, kiremitle örtülüdür; ahşab son cemaat mahalli çok geniş ve mütenasibdir; minare kârgirdir. İç tavanın ahşab işçiliği pek güzeldir ³¹¹.

Gazi İsa Bey oğlu Mehmed Bey cami'i :

Hersek Sancak Beyi Mehmed Beyin Bistrik deresi civarında yaptırdığı bu cami'e, mahallesine nisbetle, Bistrik derler. Cami, H. 1109 (M. 1697) Avusturya işgali esnasında harab olmuştur;

ahşab çatılı olarak yeniden yapılmış ve 1905 te tamir edilmiştir. Minaresi kârgirdir; mihrab ve minber istalaktitlidir ³¹². Yanında meşhur Bistrigî tekyesi ve kendi mektebi vardır. Üç beyitlik Arapça kitâbesi şudur :

ابن عيسى محمد بك بنى
جامعاً للقاعدين الخاشعين
كان موصوفاً بعدلٍ وسخى
وهو فى الدنيا اميرالسائلين
قيل تاريخاً لهذا الجامع
معبداً للاعيان دار العارفين ³¹³

Tarih beyti hesaben H. 926 (M. 1520) göstermektedir. *Meşihat-i İslâmiye Mecmuası* = *Glasnik* ise 1519 işaret etmiştir; herhalde bir zühûl olsa gerektir.

Mustafa Bey Cami'i :

Bânisi İskender Paşanın oğlu Mustafa Beydir; sol sahilde ve nehrin yakınında, kubbeli bir camidir. Çok yüksek ve mevzun minaresi ayakta ise de son cemaat yeri tamamen yıkılmış, kubbesinin üstünde otlar bitmiş bir halde bulunmaktadır ³¹⁴. Kitâbesi şudur:

مصطفى بيك قدبنى هذا البنا
حامداً لله حمد الشاكرين
الهم التاريخ من عند الآله
معبداً لابرار دارالحامدين ³¹⁵

Hesaben H. 924 (M. 1518) tarihini göstermektedir.

Çekrekçi Cami'i :

Baş çarşı mevkiinde Çekrekçi Hacı Mustafa Muslihu'd-din namında birisi tarafından H. 933 (M. 1526) da yaptırılmıştır ³¹⁶. Kesme taş duvarları alçaktır; sekiz köşe kasnaklı ve kubbelidir. Önüne geniş sayvanlar ilâve edilmiştir; minaresi renkli taşlarla süslüdür.

³¹² *Glasnik*, II, 1951, S. 161

³¹³ Evliya, V, 430 ve Mujezinovič, *Turski Natpisi u Sarajevu iz XVI Vijeka, Prilozi za orijentalnu filoloģiju i istoriju Jugoslovenskih Naroda pod Turskom Vladavinom*, III, IV, 1952-53, s. 96

³¹⁴ Pelletier, *ayn. eser.* S. 89.

³¹⁵ Mujezinovič, *ayn. mak.* S. 95.

³¹⁶ *Glasnik*, II, 1951, S. 160

Gazi Hüsrev Bey Cami'i :

Şehrin en mühim binası olan bu cami, tam bir Türk muhiti teşkil eden çarşının ortasındadır. Cemaati kalabalık; vakfı pek geniştir. Camiden başka medrese, türbe, bedestan, han, hamam ve bir hanikah bu Hüsrev Beyin hayrâtıdır; bunları sıralarında zikredeceğiz.

Cami ve kitâbesi müteaddid tetkiklere mevzu olmuştur. Bunların en mufassalı Ćiro Truhelka³¹⁷ ya aiddir; 120 sahifelik bir monografide Hüsrev Beyin bütün hayrâtını gösterip kitâbelerini vermektedir; plânlar Almanca bir kitâbdan alınmıştır³¹⁸.

(Resim 74) de görüldüğü veçhile cami vâsi bir avlu ortasında olup kible kapısı karşısında sekiz direğe müstenid bir şadırvan vardır. Şadırvanın esası eskidir; ahşab kısmı tamir görmüştür. Haremın sol köşesine ve arka taraflarına dükkânlar tecavüz etmiştir; ortada cami ve türbeler bulunmaktadır. Beş kemerli revakın yanları kapalıdır; harimın orta kısmı yüksek dört köşe bir beden üstüne oturan sekiz yüzlü ve pencereless kasnağa müstenid on beş metre kutrunda tek kubbeyle örtülüdür; yanları epeyi alçak olup birer ufak kubbeyle, mihrab çıkıntısı ise yarım kubbeyle mesturdur; (resim 75 - 76). Plânı İstanbul'daki Atik Ali Paşa Camiine pek benzer; yalnız burada yan kubbeleler tektir; bununla beraber kubbenin daha büyük, orta kısmın daha yüksek olması Husrev Bey Cami'ine daha heybetli bir manzara vermektedir; eb'ad arasındaki tenasüb de daha uygundur. Bu cami'in bânisi ve bıraktığı bütün eserler Bosnalılarca pek mergub olduğundan, alâkayı hiç bir zaman kesmemişler ve içini dışını tezyine pek heves ve gayret göstermişlerdir; bu yüzden cami'in içi sıvama muhdes kalemlerle yüklü olduğu gibi, haricde revak altında, pencere kenarlarında, tezyinat ibzal olunmuştur. (Resim 77,

78, 79) da bu hal açıkça görülmektedir. Hattâ son iki resimden, evvelce bir de kesme taş taklidi yapıldığı anlaşılmaktadır; son zamanda bunlar hazfolunmuştur. Kapının taş ve tahta kısımları da boya ve süse gark edilmiştir. Daha eskiden kemerler de boyanmıştı; şimdi onları da biraz hafifletmişlerdir.

5,00 metre irtifaında, 0,65 kutrundaki revak sütunlarının başlıkları istalaktitlidir. Minber, mermerden oyma, nefis bir cserdir (resim 78); mihrab da pek zariftir. Mahfiller pek geç bir tarihe aiddir olmamakla beraber sonradan ilâve olunmuştur.

Kapı üstündeki kitâbe şudur (resim 80):

جامع الابرار خسرو بك بنا
حسبة لله دارالساجدين
قاتل الاعدا معين للغزاة
ناشر الاحسان نصير العابدين
الهم الله لنا تاريخه
مجمع الابرار دارالحامدين³¹⁹

Kitâbeye göre II. Sultan Bayezid'in kızı Selçuk Sultan ile Ferhad Beyin oğlu olan, Husrev Beyin ikinci def'a Bosna Sancak Beyliği zamanında, H. 937 (M. 1530) senesinde, bu cami inşa olunmuştur.

Ak Cami (Bijela) :

Bosna Sancağı Beyi Husrev Beyin Divan kâtibi Haydar Efendi tarafından H. 952 (M. 1545) de inşa edilmiş mühim bir camidir. H. 1109 (M. 1697) Avusturya akınında harab olmuş ise de derhal ihyâ görmüştür. H. 1282 de, Topal Osman Şerif Paşa tarafından tekrar imar olunmuştur³²⁰.

Cami mustatili ve oldukça büyüktür; gayet câlib-i dikkat büyük bir ahşab sayvanı vardır; yarı irtifada bir balkon taşımaktadır.

³¹⁷ Dr. Ćiro Truhelka, *Gazi Husref Beg njegov Život i njegovu doba Sarajevo* 1912.

³¹⁸ Edmund Sty, *Das Bauwesen in Bosnien und Herzegovina*, Wien 1887.

³¹⁹ Truhelka, *ayn. es.* S.66 ve Mujezinovič, *ayn. mak.* S. 96 Evliya yalnız tarih beytini kayd etmiştir.

³²⁰ *Glasnik*, II, 1951, S. 45.

Bozacı Cami'i :

H. 963 (M. 1555) scnesinde Bozacı Hacı Hasan namında birisi tarafından inşa edilmiştir ³²¹; kubbeli ve mermer direkli bir son cemaat yeri vardır; kitâbesi şudur :

قد بنى هذا البنا للصالحين
من هو فخر لقوم مانحين
قال فيض الرب تاريخاً له
جنة المأوا و دارالصالحين ³²²

tarih beyti H. 963 (M. 1555) göstermektedir.

Kadı Hasan Efendi Cami'i (Brdo cami'i) :

Saray Bosna Kadısı Hasan Efendi tarafından H. 968 (M. 1560) da yaptırılmış, çatılı, kalınca kârgir minareli bir camidir. Önünde 6 metre genişliğinde sayvan şeklinde bir son cemaat yeri bulunmaktadır ³²³. Cami, 1697 Avusturya işgalinde yanmış, H. 1165 (M. 1751) de Oruç-Zâde Hacı Hasan Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Gazi Ali Paşa Cami'i :

Büyük cadde üstünde olan bu cami, Sultan Süleyman-ı Kanunî vüzerasından Gazi Ali Paşanın olup 10 metrelik tek kubbeli, son cemaat yeri üç kemerlidir (resim 81). Duvarları bir kalınlık sıralar teşkil eden ufak ebadda düzgünce taşlarla yapılmış, minare kaidesi ve son cemaat kemer altları da aynı şekilde örülmüştür; kasnak da bu işçilikte olup sekiz penceresi vardır. Kapısı basittir. Minare küp kısmından itibaren, sık derzli ve muntazam kesme taştan olup gövdenin alt sırasında oyma lâleler bulunmaktadır; kâidenin üstüne de bir sıra kör mihrabcıklar yapılmıştır. Pencere kenarları umumiyetle tuğladan işlenmiştir; yalnız alt sırada ayrıca mermer söve vardır (resim 82, 83). Malzeme ve işçilik birinci derecede olmamakla beraber nisbetler mükemmeldir; tesiri güzeldir. Dahilinde kubbeyi taşıyan kürevî alikalar üç

dilimli olup üç köşesinde zengin istalaktitler vardır, minberi mermerden oyma ve güzeldir; kalemleri bozulmuştur. Kapı üstündeki kitâbe şudur:

حضرت غازى على پاشا بنى
حسبة لله دارالصالحين
ليس فى الدنيا مقام مثله
مسجدالعرفان دارالصادقين
الهم الله لنا تاريخه
مجمع الزهاد و دارالعاشقين ³²⁴

Tarih beyti H.968 (M. 1560)ı vermektedir. Ferhad Paşa Cami'i :

Çarşı içinde 8 pencereci bir kasnağa oturan 9.00 M. kubbeli, son cemaati üç kemerli bir camidir. Duvarlar sıva altında kapanmıştır (resim 84). Kitâbesi şudur:

قد بنى فرهاد بك هذا البنا
مجمع الزهاد و دارالعابدين
قد هدى الله لنا تاريخه
حسبة لله رب العالمين ³²⁵

Hesaben H. 969 (M. 1561) göstermektedir. Kitâbede Bey olarak yadedilen bânisi bilâhare Bosna Beylerbeyi olan Ferhad Paşadır.

Baş Çarşı Cami'i :

Çarşı içinde bulunan bu cami, Hoca Durak namında bir zat tarafından yaptırılmıştır ³²⁶. 8 metrelik kubbesi pencereci bir kasnağa oturur; son cemaat yeri mermer direkler ve kemer üstüne ahşap çatıdır. Duvarlar hemen tamamen sıvanmış olmakla beraber, pencere hizasına kadar açık bırakılan kısımdan, inşaatın ufak taşlarla yapıldığı görülmektedir. Rumeli'nde câri olan merak ve arzuya uyularak minare camiden daha mühim ve derece itibariyle fevkinde, iti-

³²¹ Glasnik, II, 1951, S. 159.

³²² Mujezinovič, *ayn. mak.* S. 107.

³²³ Glasnik, II, 1951, S. 47.

³²⁴ Bu kitâbe Evliya, V, 430 da (ufak bir hata ile) ve Şeyh Seyfû'd-din Kemura, *Sarajevske džamije i druge Javnue Zgrade Turske dobe, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1911, XXIII C.I ve II, S.175 de neşrolunmuştur.

³²⁵ Evliya, IV, 430 ve Mujezinovič, *ayn. mak.* S. 110.

³²⁶ Glasnik, II, 1951, S. 159.

nalı ve yüksek tutulmuştur (resim 85). Kaideden itibaren 16 dılı'lı devam eden minarenin gövdesinin alt sıralarına gömme, kırmızı renkli taşlarla lâleler yapılmıştır.

Hoca-Zâde Hacı Ahmed Cami'i:

Nehrin sol sahilinde kiremit örtülü ahşab sayvanlı camidir. Gayet zarif kârgir minaresi yıkılmış, yerine ahşabdan ufak bir minare yapılmıştır ³²⁷.

خواجه زاده رحمة الله عليه
قد بنى في الله بيت المسلمين
بارك الله دام في حفظ الله
لو حسن الله نعم دارالصالحين
تالت التاريخ فيها قد وقع
مجمع الزهاد وبيت الراكعين ³²⁸

Tarih H. 955 (M. 1546) tutmaktadır.

Hacı Osman mescidi :

Hünkâr köprüsü başında, şirin bir mesciddir; kitâbesi :

حاجي عثمان قد بنى هذا البنا
حسبة لله دارالطالبين
يسر الله له في الجنة
منزل عرفان بيت الكاملين
قال تاريخاً له عبدالنبي
بقعة لطالبين القاعدين ³²⁹

Son beyit H. 1000 (M. 1592) rakamını göstermektedir; bânisi debbag olduğundan bu cami'ye Debbag Câmî'i de denir ³³⁰.

Magribî Cami'i :

Şeyh Magribî namında bir zat tarafından XVI. asırda ve bir rivayete göre H. 881 (M. 1486) da yapılmıştır.

Cami kârgir duvarlı ve ahşab çatılıdır. Duvarlar epey yüksek olduğu halde ahşab son cemaat yeri de çatıya çıkarılmış, binaenaleyh mürtefice düşmüştür, taştan minaresi çok uzundur.

Bu camilerden başka, ahşab çatılı, şu küçük cami ve mescidler bulunmaktadır:

Sol sahilde:	Hicrî	Milâdî	
Hacı Abdü'l-halim Ağa Mescidi	910	1504	İnce ahşab minarelidir; Miljacka'nın yakınında, düzlükte. Bânisi İskender Paşa Kethüdası Abdu'l-halim Ağa.
Hacı Turhan Mescidi	966	1558	Bu camiden az yukarıda; onun tarafından yaptırılmıştır.
Hasan Pehlivan Mescidi	928	1521	İskender Paşanın mutemedi yaptırmıştır, nehre yakındır.
Vekilharç Mescidi		XV. asır	
Müftü Sülcyman Efendi Mescidi	973	1565	1697 istilâsında yanmış ve müteaddid def'a tamir görmüştür; Ali Fakih mezarlığı civarındadır.
Hacı İsa Mescidi	1040	1630	1697 de yanmış yeniden yapılmıştır; minaresi taştandır.
İvlakovalı Hacı Mehmed Mescidi	966	1558	1697 de yanmış müteaddid defalar tamir edilmiştir. 6 direkli bir sayvanı vardır; minaresi ahşab.
Sancak Beyi Yakub Paşa Mescidi	897	1491	Ahşab minareli.
Hacı Timur Han Mescidi	974	1566	Ahşab minareli ve sundurmalı.
Sağır Hacı Ali	"	956 1549	Ahşab minareli.

³²⁷ Pelletier, *aynı eser*, S. 95.

³²⁸ Mujezinović, *aynı makale* S. 112.

³²⁹ Evliya, V, 431.

³³⁰ *Glasnik*, II, 1951, S. 164.

Sol sahilde		Hicrî	Milâdî	
Hacı Seyyid	Cami'i	971	1563	12 yüzlü ince ahşab minare. Bânisi tüccar 1697 de yanıp yeniden yapılmış.
Hıtrî Süleyman	"	986	1578	Sol sahilin en yüksek yerinde; ahşab minare.
Aşık Memi	"	959	1551	12 yüzlü ahşab minare.
Şeyh Bağdadî	XVI. asır.			Bir rivayete göre daha sonra. (resim 86) 1697. de yanmış ve yeni baştan yapılmış olduğu malûm; ahşab minare.
Keçeci Hacı Sinan Mescidi		951	1544	Taş minareli. 6 direğe müstenid sayvan. 1697 de minarecden başka kısımlar yanmış; tamamen yeniden yapılmış.
Çuhacı Hacı Süleyman Mescidi		946	1539	Taştan gayet mevzun ince minareli, medhali sağdan; 7 direğe müstenid altı aralıklı sayvan; 1697 de yanmış, hemen tamir edilmiş.
Kara Ferhad Cami'i		965	1557	Kârgir minareli büyük cami.
Haraccı Hacı Mustafa Mescidi		957	1550	Ahşab minaresi ve sayvanı, harab.
Kazanî Hacı Ali Mescidi		969	1561	1697 de yanıp ahşab olarak yeniden yapılmıştır.
Terzibaşı Sinan	"	941	1534	Minareli, soldan medhalli; basit sayvanlı. 1697 yangınından hemen sonra ahali tarafından yaptırılmış.
Gazi Bâli Bey	"	912	1506	Yahya Paşa oğlu Bâli Bey tarafından, buradaki Sancak Beyliği zamanında yaptırılmış. Zarif ahşab minareli. Bir kerre harab olup yaptırıldıktan sonra 1697 yangınında yanmış ve tekrar imar olunmuş.
Hacı Turhan	"	968	1560	Bir tüccar tarafından kârgir minareli yaptırılmış; bir kayma neticesinde harab olunca ahşab minareli olarak yenilenmiş; tekrar kayınca 1900 de yeniden daha büyük inşa olunmuştur.
Hacı Memi	"	965	1557	Bir tüccar tarafından kârgir minareli yaptırılmış; minaresi hareket-i arzda yıkılmış; 1697 de yanmış ve ahali tarafından tecdid olunmuştur.
Hacı Sinan	"	974	1566	Sağdan medhalli; ahşab minareli; 1697 de yandıktan sonra 1861 ve 1879 da iki defa tamir olunmuş.
Zağarcı	"	931	1524	Ahşab minareli; 1697 de yanıp yeniden yapılmış.
Tüccar Hacı İbrahim	"	966	1558	Derin ahşab sayvanlı, ahşab minareli.
Çoban Hasan Voyvoda	"	960	1552	Yüksek duvarlı büyük cami; taştan yüksek minare; sayvan yok; dahili güzel tezyinath. 1874 de Hünkâr cami'ini de tâmir eden, Şerifi-Zâde Fadıl Paşa tarafından yeniden tamir edilmiş.

Sol sahilde		Hicrî	Milâdî	
Peşiman Hacı Hüseyin	"	962	1554	Müteaddid defalar yanmış; Avusturya ordusu tarafından işgal olunmuş.
Özengi-Zâde Hacı İbrahim	"	1000	1591	Müteaddid yangınlar geçirdikten sonra Avusturyalılarca yıkılmış.
Bekir Hacı Ali Baba	"	951	1544	At meydanında idi; Avusturya ordusu tarafından yıkılmıştır.
Sağ sahilde		Hicrî	Milâdî	
Nasuh Bey	Mescidi	960?	1552?	Yıkılmıştır; yerinde vakıf idaresinin bir şubesi vardır.
Ayas Paşa	"	897	1474	Şimdi yerinde Santral Oteli vardır.
Yağcı-Zâde Hacı Ahmed	"	956	1550	Yerinde bir ticaret hanı vardır.
Oruc Pehlivan	"	973	1565	1697 de yandıktan sonra yapılmış; 1879 da işgal esnasındaki yangında tamamen harab olup gitmiştir.
Sahtiyancı Hacı Mahmud	"	970	1562	1697 de yanmış, 1706 da yeniden yapılmıştır.
Odabaşı Hacı İbrahim	"	—	—	Şimdi yerinde elektrik muhavvile merkezi vardır; orada bu isimde bir de han vardı.
Tavil Hacı Mustafa	"	952	1545	1697 de yanmış ve biraz sonra yapılmıştır.
Hoca Kemalü'd-di	"	931	1524	Az meyilli büyük ve saçaklı çatı; ahşab sayvan; medhalin solunda taş minare. 1765 Silâhdar Mehmed Paşa tarafından tamir olunmuş.
Kalın Hacı Ali Ağa	"	942	1535	Ahşab saçak; beş açıklıklı geniş ahşab sayvan; kârgir minare. 1697 de yanmış ve yeniden yapılmıştır.
Hacı İdris	"	965	1557	Ahşab minare; 1697 de yanmış ve yeniden yapılmıştır.
Kemal Bey	"	940	1533	İbrahim Bey oğlu Kemal Bey tarafından yaptırılmış, kendisi de orada medfun. Evvelce medrese ve mektebi de varken 1697 de hepsi yanmış.
Dayanlı Hacı İbrahim	"	—	XV	Ahşab minareli; küçük bir mescid.
Şeyh Ferruh	"	905	1499	Kârgir minare; son cemaat yeri tamamen kapalı. (Mühim tadilâtle eski hüviyeti kalmamıştır).
Peltek Hüsamü'd-din	"	953	1546	Basık duvarlar, ahşab minare
Kebir Hacı Ahmed	"	964	1556	Kârgir minareli; ahşab sayvan.
Şeyh Muslihu'd-din	"	—	—	Ahşab minare
Kerunî Hacı Hüseyin	"	878	1473	Ahşab minare; ahşab sayvan.
Mokro-Zâde Sinan Voyvoda	—	—	—	Şehrin en yüksek yerinde, kiremitli ve ahşab minareli basit cami
Kasab-Zâde Hacı İbrahim	"	921	1515	Ahşab sayvan; ahşab minare.
Sinan Voyvoda Hatunu	"	947	1540	Cami'i olan Mokro-Zâde'nin zevcesi tarafından yaptırılmış ahşab minareli ve sayvanlı.
Hacı Hasan	"	961	1553	Yüksek ahşab minare, sayvan.
Sağır Hacı Mahmud	"	—	—	Ahşab minare, basit sayvan medhal sağdan.
İplikçi Sinan	"	957	1550	Ahşab minareli, küçük, fakat gayet güzel sayvanlı bir mescid.

Sağ sahilde		Hicri	Milâdi	
Topal Hacı	Mescidi	930	1523	Kârgir minare, ahşab sayvan.
Küçük Kâtib	Muhyî'd-din			
	Mescidi	955	1548	Kârgir minare; güzel medhal ve ahşab sayvan.
Durakçı Hacı Ahmed	"	982	1574	Yüksek pencereli, kârgir yüksek minareli, güzel ahşab sayvanlı, güzel medhalli.
Tokmo-Zâde Hacı Ali		941	1534	Ahşab minare, tahtayla kaplı son cemaat yeri.
Müderriş Molla Mehmed		931	1524	Mevzun ahşab minare, basit ahşab sayvan, etrafı tahtayla kaplıdır.
Bâli-Zâde Hacı Mehmed		906	1500	Kârgir minare, geniş ahşab sayvan, güzel medhal.
Rogo-Zâde	"	1098	1686	Gayet alçak ahşab minareli, çatılı, ufak mescid, etrafı kapalı sayvan.
Hacı Yahya	"	950	1543	Şehrin yüksek yerinde, ufak şirin mescid, ahşab minare ve sayvan.
Hacı Hubyar Ağa	"	964	1556	Ahşab minare ve sayvan.
Köse Sinan cami'i		—	—	Yüksek pencereli büyük bir cami olup kârgir minare, oymayla müzeyyen ahşab sayvan ve medhal.
Sagırıcı Hacı Mahmud				
	Mescidi	948	1541	Kârgir minare, yüksek sayvan.
Abd-i Cedid	"	958	1551	Müderriş Molla Mehmed tarafından yapılmıştır. Kârgir minare, ahşab geniş sayvan.
Davud Çelebi	"	961	1553	Kalın ahşab minare, sayvan.
Mimar Sinan	"	902	1496	İnce işlenmiş ahşab minare, kârgir ayaklı sayvan, sağdan medhal.
Kadı Bâli Efendi	"	988	1580	Minaresi camiden 20 metre ileride müstakil ve taştan; bu cami yerinde bir mekteb yapılmak üzere yıktırılmıştır.
Saraç Hacı Ali Câmi'i		—	XVI asır	Taş minareli, güzel bir cami; ahşab sayvan
Abdü'l-halife	"	931	1524	Yüksek ahşab çatılı ve minareli.
Kartal Hacı Mahmud	"	945	1538	Yıkılmıştır (1934).
Paçacı Hacı Nasuh	"	931	1524	Yüksek ahşab çatılı ve minareli.
Üsküdârî Ahmed Çelebi		912	1506	Eskideni kârgir minare iken yıkılmış ahşab yapılmış; ahşab sayvan.
Nebrdilo Hacı Ali	"	939	1532	Yüksek kârgir minare; basit ahşab sayvan.
Hacı Cafer	"	951	1544	Küçük çatılı bir mescid.
Kulin Hacı Bâli	"	941	1534	Ahşab sayvan, kârgir minare.
Ermagancı Sinan	"	958	1551	Kârgir minare, ahşab sayvan.
Sarac Hacı Haydar	—	—	—	Ahşab minare ve sayvan.
Cano-Zâde Hacı Mehmed		1040	1630	Tahta minaresi harçla sıvanmıştır.
Kâtib Kasım	"	953	1546	Ahşab minare ve sayvan.
Sarac İsmail	"	928	1521	Kârgir minare geniş, ahşab sayvan.
Nalçacı Hacı Osman	"	972	1564	Ahşab minare ve sayvan.
Tûtî Baba	"	—	—	Elyevm(1934) bir dükkân haline ifrag edilmiştir ³³¹ .

³³¹ Bu cami ve mescidlerin hepsi çatılıdır; bazıları ahşab, bazıları taştan minarelidir; ahşab çatı vasfı müşterek olduğundan her birinde ayrı ayrı gösterilmiştir.

MEDRESELER: Biri Hünkâr Cami'indeki ilâve hücrelerde kurulmuştur (resim 69). En meşhuru da, annesi olan Sultan Bayezid'in kızı Selçuk Sultana nisbetle, evvelce Selçukiye şimdi Kurşunlu denilen Husrev Bey Medresesidir; (resim 87) de görüldüğü gibi on iki hücreli ve dersaneli mu'tad şekilde bir medresedir; inşaatı aynı büyüklük ve ehemmiyette olanlardan daha itinalı ve geniştir. Hücrelerin pencereleri avluya olmayıp yalnız haricedir; avlu yedi mermer direğe müstenid kubbeli bir revakla çevrilmiştir; hücre kapıları iklim sertliğine karşı birer iç dehlizle muhafaza altına alınmış ve yerli ocaklar yapılmıştır.

Avlu ortasında zârif bir şadırvan bulunmaktadır (resim 88). Bina kesme taşla yapılmış olup kapısı zengin istalaktitli taş bir yaşmakla tezyin edilmiştir (resim 89).

Kapı kemeri üstüne üç satır da üç beyitlik Arapça kitâbesi şudur:

قد بنى هذا البناء للطالين
حسب الله معطى السائلين
غازى خسرو بك امير ذى الجهاد
منبع احسان فخر العادلين
قال فيض الرب تاريخاً له
مجمع ابرار دار الكاملين³³²

son mısra H. 943 (M. 1536) gösterdiğine göre medrese bânisinin cami'inden altı sene sonra yapılmış demektir.

Bir de, nehrin sol sahilinde, münhedim Bekir Hacı Ali Baba Cami'i yanında takriben 1550 senelerinde yapılmış At Meydanı medresesi vardır; şimdi yarı yarıya toprağa gömülmüş bir

Bu ma'lûmat, Pelletier, *aynı eser*, 89-139, da yirmi sahifede toplanmıştır; tarihleri ve evsafi Şeyh Seyfû'd-din Kemura'nın bu hususta *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXII, I cüz, 1910 S.41-134 ve XXXIII, I, II. cüz, 1911 de bulunmakta olan makalesindekilerle de mutabıktır. Ancak Bosnalı müellifin zikrettiği mescidler Fransız müellifinin ancak 1/4 olduğundan, lisan kolaylığını da nazar-ı itibare alarak, onu esas ittihaz eyledik.

³³² Truhelka, *ayn. es.*, S. 75 ve Mujezinoviç, *ayn. mak.*, S. 98.

vaziyette bulunmaktadır³³³. Avlusu gayet geniş olan bu medresenin revakları ahşabdandır.

BEDESTANLAR:

Saray Bosna'daki bedestanların birincisi, ikinci Sancak Beyi olan İshak Bey-Zâde İsa Bey'e aid olup H. 866 (M. 1461)den evvel yapılmış hayratıdır³³⁴. Bu bina H. 1258 (M. 1842) de yanmış, harab olmuştur.

İkincisi Gazi Husrev Bey bedestanıdır; 109 metre tülü, 20 metre arzı olan bina, içinde 48 bölme, dışında 27 dükkânı muhtevidir ve daha ziyade arasta denilen tûlanî çarşı şeklindedir (resim 91). Bina kâmilen kesme taştan yapılmış ve kapılarla yolun kavşağındaki köşelere direkler konarak ufak meydanlar teşkil edilmiştir. İki ortada, ikisi başta olmak üzere dört kapısı, bir de aynı zatın yaptırdığı bitişiğindeki Taşlı Hana bir geçidi bulunmaktadır. Orta kısım tûlanî tonozla örtülü olup iki yana akıntı yapılmıştır (resim 92). Binada kitâbe yoksa da medresenin tarihine yakın bir senede yapıldığını kabul etmek hatalı olmaz.

Üçüncü bedestan Sadr-ı A'zam Rüstem Paşanın H. 958 (M. 1551) tarihli Bursa bedestanı namındaki hayratıdır. 27 x 18 eb'adında ve altı kubbeyle örtülü olan bu bina, asıl bedestan örneğine uygun merkezî bir yapıdır³³⁵, içerdeki dolablaların harice taşmış mahzenleri olmayıp, cebhe duvarı hizasında dükkânlar başlamaktadır, inşaatı moloz taşındandır; kemerlerde tuğla kullanılmıştır. Orta kütle sağlam bir halde ise de dükkânlar pek harab olmuştur. (Resim 93, 94) bu bedestanı iki köşesinden göstermektedir.

HANLAR VE KERVANSARAYLAR :

Şehirde, Avusturya idâresinin başladığı 1878 senesinde, ma'mur ve işler bir halde 50 han ve kervansaray bulunmaktaydı³³⁶. Bunlardan birincisi Gazi İsa Beyin H. 866 (M. 1461) den evvel

³³³ Pelletier, *ayn. es.*, S.100.

³³⁴ Elezoviç, I. eser, S. 43 v.d. *İsa Bey vakfiyesi*.

³³⁵ Bejtić, *ayn. es.* S. 266

³³⁶ (I,3,4) Bejtić, *ayn. es.*, S.72-271

yaptırdığı kervansarayla bilâhare Kolobara namını alan hanıdır ³³⁷. Kervansaray hakkında malûmat yoktur; fakat Kolobara Hanı 400 yolcu ve 35 hayvanı alacak cesametteydi; bu han 1937 senesinde yanmıştır ³³⁸.

Gazi Hüsrev Beyin Taşlı Han ismindeki vakfı, 50 x 70 ebadında, tek katlı geniş avlulu, otuz odalı tamamen kârgir büyük bir handır (resim 91); hanın büyük bir ahır ve yolculara mahsus odaları bulunmaktaydı; bedestana hususî bir geçitle bağlı bulunuyordu. Buranın ve bedestanın tarihi kat'i olarak bilinemiyorsa da cami'in ve medresenin inşasından az sonra, 1540 senelerine doğru olduğu tahmin edilmektedir ³³⁸. Yine Gazi Husrev Beyin Morića Hanı 45 odalı, divanhaneli tek katlı çok büyük bir binadır. Orta kısmı boş avlu olmayıp divanhâne ve bazı hücreler tarafından işgal edilmektedir (resim 95). Bu hanın etraf duvarları ve divanhâne kârgirdir, iç kısımları ahşabla yapılmış olduğundan H. 1109 (M. 1697) Avusturya işgalinde yanmış yeniden yapılmıştır.

HANİKAHLAR :

Evliya Çelebi şehirde 47 tekyc bulunduğunu bildirmektedir. Bunlardan Gazi İsa Beyin Bend-başında yaptırdığı Mevlevî tekyesi H. 866 (M. 1461) den evveldir; İsa Bey hal-i hayâtında tanzim eylediği, haşiyede yazılı, vakfiyesinden, H. 866 (M. 1461) de Bend-başında Bururca karyesi kurbunda bir zaviye ve Miljacka nehri üzerinde köprü inşa edip aynı karyede hamam, han, değirmen, dükkânlar ve pek çok arâzi, tarlalar vakfettiği anlaşılmaktadır. İlk halinde üç ev, ahır ve avludan mürekkebe olan bu zaviye, harab olmuş XIX. asırda yeniden yapılmıştır; şimdi de mevcuttur ³³⁸. En meşhuru Gazi Husrev Bey hanikâhı olup, on dört hücre, bir semahaneyle iki yan revaktan mürekkebdir (resim 96). Tarama ile gösterilen resim eski halidir; sonradan ufak bir tâdil gör-

müş ve diğer şekle girmiştir. Mutbak ve halalar dibdedir; hücre pencereleri avluya, semahaneninkiler harice açılır; ortada zarif bir havuz vardır (resim 87). Halvetî tarikatına mensub olan bu hanikâh marmur ve hal-i faaliyettedir. H. 1075 (M. 1664) de vefat edip Hünkâr Cami'i haziresine defnolunduğunu yazdığımız Şeyh İbrahim Bistrigî'nin XVII. asır başına ait hânîkahı da hal-i faaliyettedir.

Dördüncüsü olarak, H. 1050 (M. 1640) senesinden evvel yapılan IV. Sultan Murad'ın Silâhdarı Mustafa Paşanın babası Şeyh Hacı Sinan tekyesidir ³³⁹ (resim 98). Bina kesme taştan yapılmış, kiremitle örtülmüştür.

Bir de XV. asır sonlarında yapılan İskender Paşanın, Nakşibendî hanikâhı bulunmaktadır.

HAMAMLAR :

Evliya'nın bildirdiği Hünkâr cami'i yakınındaki hamamdan başka Gazi İsa Beyin Bend-başında yaptırdığı hamam vardır. Gazi Husrev Bey çifte hamamı bir tarafı üç, diğeri dört halvetli, soğuklukları 12 metre kutrunda kubbeli vâsi bir hamamdır; bütün hücreler kubbeyle örtülüdür (resim 99, 100, 101).

SAAT KULESİ :

40 metre yüksekliğinde olan kule, Rumeli şehirlerindeki en güzel örneklerinden biridir. Köşeleri ufak pahlı dört köşe olup, ufak ve yassı taşlardan hoş bir şekilde işlenmiştir. Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu kule hemen hemen hiç değişmemiştir (resim 102).

KÖPRÜLER :

Evliya Çelebi, Hünkâr Hacı Hüseyin köprülerini bildirmekteydi. En eski köprü Gazi İsa Beyin yukarıda mevzu-i bahs edilen H. 866 (M. 1461) tarihli vakfiyesinde zikrettiği Miljacka üstündeki köprü ise de şimdi mevcut değildir. Köprülerin en güzeli yine aynı nehir üstündeki Keçi köprüsü (Kozja)

³³⁷ Elezović, I. eser, S. 43 vd. *İsa Bey Vakfiyesi*.

³³⁸ Elezović, I. eser, S. 43 vd. *İsa Bey Vakfiyesi*.

³³⁹ *Glasnik*, II, 1951, S. 39.

dür. Şehrin ta üst başında olmasından dolayı şöhret kazanamıyan bu tesis, Mostar'ın namlı köprüsünden hiç de aşağı değildir (Resim 103) de görüldüğü veçhile iki yuvarlak tahliye gözünü hâvi 20 küsur metrelik tek açıklıktır. İnşası H. 957 (M. 1550) den evveldir ³⁴⁰. Hünkâr köprüsü üç, Hacı Hüseyin köprüsü dört gözlüdür. Bu sonuncu H. 1029 (M. 1619) da yapılmış olup Evliya'dan naklen tarih beytini vermiştik; bir de H. 1213 (M. 1798) de Hacı Abdullah Brigan'ın yaptırdığı Lâtin köprüsü bulunmaktadır.

TÜRBELER :

Gazi Hüsrev Bey türbesi cami'inin avlusunda, sol tarafta sekiz köşelidir (resim 104). Kâmilten kesme taştan yapılmış, her yüze altı üstlü birer pencere açılmıştır. Plânı (resim 74) de görüldüğü gibidir. Bütün halkın büyük bir hürmetle andığı bu Sultan-Zâdenin türbesi de cami'i gibi sonradan aşırı tezyinatla süslenmiştir (resim 105). Kapı üstündeki kitâbesi şudur :

بات خسرو بك بحال ليس نوم
و هو معروفٌ بعدلٍ بين قوم
يسر الله له في قبره
راحة الروح و عفواً قبل لوم
قال داع في الدعاء تاريخه
رحمة الماجد عليه كل يوم ³⁴¹

Tarih-i vefatı H. 948 (M. 1542) dir.

Gazi Murad Bey Türbesi :

Gazi Husrev Beyin Kethüdası ve gaza arkadaşı, sonra da vakfının mütevellisi olan Murad Beyin türbesi onun yanında, fakat daha ufaktır. İki bina sonradan, köşeli bir çıkıntıyla birleştirilerek türbedarlara tahsis olunmuştur (resim 104).

İki beyitlik talik, Türkçe kitâbesi şöyledir (resim 107):

میر مراد چونکم
دنیادان ایبتدی رحلت

³⁴⁰ Beyti ĉ, *ayn. es.* S. 274.

³⁴¹ Truhelka, *ayn. es.* S.75. Yalnız 4. mısra'daki "نیل" "نیل" yazılmıştır; ve Mujezinoviĉ *ayn. mak.* S. 99.

کم که اشتدی دیدی
جان مراده رحمت ³⁴²

Bir de Hacı Sinan'ın tekeyesinin yanında, 4 sütuna müstenid, türbesi vardır; vefatı H. 1050 (M. 1640) dir. (Resim 107) degörülen açık türbeler Köprülü Yusuf Paşa H. 1160 (M.1747) ve H. 1193 (M. 1779) da ölen Kadı Mehmed Yusuf Efendilere aiddir.

İmâretler :

Evliya Çelebi şehirdeki yedi ziyafethânedden Ferhad Paşa, Husrev Paşa, Koca Mehmed Paşa imâretlerini zikr ile bu sonuncunun Mimar Sinan'ın eseri olduğunu bildirmektedir. Filhakika *Tezkiretü'l-Ebniye*'nin matbunda ve kolleksiyonumuzda bulunan çok eski bir yazmasında, imâretler bahsinin 14. numarasında, Bosna'da Merhum Mehmed Paşa imâreti zikrolunmaktadır. Evliya'nın bağışladığı Koca sıfatı ekseriya Sokollu'ya münasib görülen sıfat ise de, Sinan'ın Sofî Mehmed Paşa adına Hersek'de bir cami yaptığına bakılırsa, H. 954 (M. 1547) de Bosna Beyi olan bu zatın Saray Bosna'daki imâreti ve yine *Tezkiretü'l-Ebniye* de bahsedilen darü'l-kurra ve sarayını da Sinan'a sipariş etmesi ihtimali daha kuvvetlidir; bu binaların ne olduğu tahkik olunamadı. Saray Bosna yanında, Mokro mevkiinde Sokollu Mustafa Paşanın bir kervansarayı vardır.

Visoko Kasabası :

Bosna ve Fojnica nehri kavşağında, debbağhaneleriyle mâruf olan bu kasabada Hacı Salih Ağanın yaptırdığı, H. 1196 (M. 1782) tarihli bir cami vardır. Fotoğrafına nazaran, takriben 12 x 10 ebadında, çatılı, yüksek, ahşab minareli, etrafı kapatılmış ahşab sayvanlı bir binadır; sonradan tamir gördüğü de sezilmektedir.

Bosna nehri üzerinde Davud Pa-

³⁴² Truhelka, *ayn. es.* S.75 birinci mısra'daki son kelime "چونکه" şeklinde kaydolunmuştur - ve Mujezinoviĉ, *ayn. mak.*, S.102.

şanın yaptırdığı köprü 1833 ve 1878 de iki defa tamir görmüştür³⁴³.

Kasaba civarındaki Oglavak mevkiinde bir Nakşibendî tekyesi mevcut bulunmaktadır³⁴⁴; kasabanın, 1934 de 4500 nüfusu bulunmaktaydı³⁴⁵.

Kiseljak Kasabası :

Fojnica nehri kenarında bir su şehri olan bu kasabada bir Hacı Üveys kervansarayı bulunmaktadır; vakfiyesi H. 972 (M. 1564) olduğuna göre inşası bu tarihlerden evvel olmalıdır³⁴⁶.

Uskupye vakfı (Doljini Vahuf) Kasabası

Urbas nehri kenarında bulunan bu kasabada, Evliya'nın izahına göre³⁴⁷ 2000 ev, 100 dükkân, 30 cami ve mescid olup Malkoç-Zâde İbrahim Beyce aid olan, cümlesinden ma'mur ve müzeyyendir. Kitâbesi şudur:

تحسين كنان كفتش هر كسى كه ديد تاريخ
زهى احسن مساجد هم اشرف جوامع³⁴⁸

Tarih mısra'ı H. 995 (M. 1586) göstermektedir. Kasabanın saat kulesi de bulunmaktadır³⁴⁹. *Meşihat-i İslâmiye Mecmuası*'nın³⁵⁰ izahatına göre yukarıda zikrolunan, İbrahim Bey cami'ine Baş Cami de denmektedir. Ancak bu mecmua tarihi 1572 gösteriyor ki, Evliya'nın kitâbesine nazaran verdiği tarihe uymamaktadır. Bânisi, Sancak Beyi Malkoç Beyin akrabasıymış. Ayrıca mekteb ve çeşme de yaptırmıştır. Yine aynı mecmua, inşaatına nazaran, XVI. asrın ikinci nisfında olduğu tahmin edilen kitâbesiz Hacı Yusuf cami'i olduğunu bildiriyor; son cemaat yeri ahşabdandır. Bina ve önündeki çeşmesi şimdi harabdır.

³⁴³ *Novi Behar mec.*, VIII, 1934, Sayı 5-7. S.81

³⁴⁴ Beytiç, *ayn. es.*, S.252

³⁴⁵ Pelletier, *ayn. es.*, S. 252.

³⁴⁶ Beytiç, *ayn. es.*, S. 272.

³⁴⁷ Evliya, V, 443.

³⁴⁸ Evliya, yazma nüshaları, Bağdad Köşkü, 301 ve 307 numaralar. Matbuda "زهى" olarak kaydedildiğinden hesab taşmakta, vezin bozulmaktadır.

³⁴⁹ Beytiç, *ayn. eser*, S.255.

³⁵⁰ *Glasnik*, III, 1952, S. 129.

H. 1201-1204 (M. 1786-1789) arasında Bosna valisi olan Mir-i Alem Paşanın genç yaşta ölen oğlu için yaptırdığı türbe, XVIII. asır ikinci nisfında inşa olunmuş, bu zat H. 1215 (M. 1800) de vefat ile buraya gömülmüştür. Kasabanın 1934 de 2000 nüfusu bulunmaktaydı³⁵¹.

Akhisar (Prusac) Kasabası :

Evliya'nın rivayetine göre³⁵² bu kalcyi Yavuz Sultan Selim zamanında Gazi Husrev Bey zaptetmiştir; duvarları 40 arşın = 30 metre olup yalçın bir kaya üstünde beş köşeli bir hisardır. Bir büyük, bir koltuk kapısı vardır. XVII. asırda Melek Ahmed Paşa kendi malından tamir eylemiştir. Hisarda 80 ev, bir Hünkâr cami'i vardır. Varoşunda 800 aded bahçeli ve kârgir ev, 80 dükkân bulunmaktadır. Sekiz cami'i ve mescidinden en ma'mûru ve mükellefi Haydar Kethüdâ Cami'idir. Kitâbesi şudur:

دیدى عدنى اكا چون بدأ نظر تاريخ
جنت عدنه مشابه بو بناء والا

Tarih H. 1025 (M. 1616) göstermektedir. *Meşihat-i İslâmiye Mecmuası* ise³⁵³ Evliya'nın Haydar Kethüdâ'ya aid dediği bu cami'in Handan Ağa namında birisi tarafından yaptırıldığını söylüyor. Mecmuaya nazaran, cami taşın, ince minareli olup taş minber, istalakitli alçı mihrabı bulunduğu, mahfilin şâyân-ı dikkat güzellikte sütunlara oturduğu ve iç kalemlerin pek zarif olduğu anlaşılmaktadır; eser şimdi mühmel bir vaziyettedir.

Yine Evliya'nın kaydına göre kasabada üç mekteb ve üç tekye bulunup bunlardan birisi Halvetî Tarikatinden Şeyh Kâfi'ye mensubdur. Şeyh Hasan Kâfi-i Akhisari denilen bu zat bir de han yaptırmıştır. Kapısı üzerindeki tarih:

تاريخى صورانه بودر جواب شافى
خانك بناسيچو ندر تاريخ شيخ كافى

H. 1021 (M. 1612). Kasabada Evliya'nın zikretmediği Şeyh Hasan-ı Kâfi'ye aid H. 1019 (M. 1610) tarihli çatılı ve çatı ortasından çıkan ahşab minareli cami de

³⁵¹ Pelletier, *ayn. es.*, S. 252.

³⁵² Evliya, V, 444.

vardır; son cemaat yeri tamamen duvarla kaplıdır ³⁵³; bir fotoğrafına nazaran da Şeyh Efendinin türbe, medrese ve hânîkâhı iki katlı, üst katı geniş sayvanlı olup, tek çatı altında birleşmiştir. Kasabada Şeyh Hasan Kâfi Efendi tarafından Handan Ağa camii yakınında yaptırılan Ayvaz Dede türbesi vardır. Rivayete nazaran Ayvaz Dede, Fâtih devrinde islâmiyetin neşri için vazife görmüş ve bu kasabada bir su kemeri inşa ettirmiş bir mücahiddir. Saat kulesi 20 metre irtifadadır. Malkoç ve İskender Paşaların medfun olduğu mezarlıkta XVI. asırdan, mühim mezarlar bulunmaktadır ³⁵³.

Şimdi çok küçük bir kasaba olan Akhisar kalesinin mühim bir kısmının mevcut olduğu fotoğraftan anlaşılmalıdır.

Yeni Kasaba (Nova Kasaba) :

Jadar nehri kenarında olan bu kasabanın kalesi, Evliya'ya göre, ³⁵⁴ IV. Sultan Murad'ın Silâhdarı ve veziri Bosnalı Musa Paşa tarafından yaptırılmıştır. İsmi de zaten bu keyfiyeti işrab etmektedir. Evliya, 170 evi, 18 dükkânı, Musa Paşanın kâmilen yeşil kesme taştan bir camii, üç mescidi, bir tekke, bir mekteb, yine Musa Paşanın iki hamı ve bir hamamı olduğunu yazıyor. Yeni kaynaklara göre ³⁵⁵, cami iyi bir haldedir. Minber, mihrabı ve minaresi kesme taştandır.

Kuşad (Kuşlat) Kasabası :

Jadar kenarındaki bu ufak palankada beyzî bir hisar ve bir Fâtih camii vardır ³⁵⁶.

İzbornik (Zvornik) Şehri :

Drina nehri kenarındaki bu şehrin gayet yalçın bir kaya üstünde bulunan kalesi, yukarı iç hisar ve aşağı kale olmak üzere ikidir ³⁵⁷. Yukarıda bir kaç daracık evle Ebü'l-Fetih Camii ve an-

barlar vardır. Aşağı kalenin beş metin kulesi olup Drina nehrinin tam kenarındadır ve iç hisarın oturduğu kayayı boydan boya kucaklamaktadır. Tek yolunun etrafına 300 ev sıralanmıştır.

Fâtih'in dövdüğü, şimale nazır olan kapıya Hünkâr kapısı derler; bunun iç yüzünde bir Fâtih Camii ve onun önünde aşağı kalenin iç hisarı olan büyük bir burç bulunur. Kalenin eteğinde 300 evli sol ve 2800 evli sağ varoşlar ve soldakinde Yeni Han isminde o sıralarda yapılmış, bir bina bulunmaktadır. Varoşlarıyla beraber bütün şehirde 18 cami ve mescid vardır. Şimal tarafında Hünkâr kapısı'nın iç tarafındaki Sultan Mehmed Han Camii'ni kurşunlu "tavan kubbe", bina olup inşa tarihi:

صاحب الخيرات ابو الفتح عزيز
قد بنى هذا لأجل العابدين

H. 882 (M. 1477), ve tamir tarihi:

« معبدالعشاق دارالساجدين »

H. 982 (M. 1574) tür. ³⁵⁸ Sultan Süleyman'da Fethiye nâmıyla bir cami yaptırmıştır. Bey Camii ve İzbornik camii adlarında olanlardan maada, iki varoşta ikişer cami ve cümleten sekiz mescid, sekiz tekye, üç medrese, yedi mekteb, bir hamam vardır.

Asır sonunda 12000 ³⁵⁹ ve 1934 de 3500 nüfusu bulunmaktadır.

Vitez kasabası :

Bosna nehri kenarındaki bu kasabaya Evliya uğramamıştır. Ahmed Ağa Camii'nin mevcudiyeti neşredilen kitâbesinden malûmumuz olmaktadır. 50 x 50 ebadında, altı beyitlik Farisî kitâbesi şudur:

بان مؤمنان سدجای (ا) اثنا
بعون خدا کرد بناها
فخر غزات صاحب خيرات
مرد دانا بنام احمد آغا

³⁵³ (1,2,3) *Glasnik*, III, 1952, S. 125 v.d.

³⁵⁴ Evliya, VI, 489.

³⁵⁵ *Glasnik*, III, 1952, S. 277.

³⁵⁶ Evliya, VI, 489.

³⁵⁷ Evliya, VI, 493.

³⁵⁸ *Kamusü'l-A'lâm*, II, 852.

³⁵⁹ Pelletier, *ayn. es.*, S. 254.

بارك الله تاريخه ولمن
دخلها وصلى فيها³⁶⁰

H. 998 (M. 1589).

Kladanj Kasabası :

Drinjača nehri kenarındaki bu ufak kasaba XVIII. asırda elli evlik ufak bir yer olduğu halde ta XVI. asırda yapılmış Kurşunlu namını taşıyan mühim bir cami'e sahib bulunmaktadır. Mostar mütesellimi olup mühim köprüleri de bulunan Hacı Bâli Efendi tarafından yaptırılmıştır. Bina kâmil kesme taştan ve kubbelidir, kürevî alikalar kasnak-sız kubbeyi taşır, son cemaat yeri yapılmadan kalmıştır. Minber ve mihrabı eski tarzdadır³⁶¹. Cami bugün epeyi harap vaziyettedir ve kubbenin üstü çatıyla örtülmüştür. 1934 senesinde 1300 nüfusu vardı³⁶².

Travnik Şehri:

Bu şehir H. 961 - 997 (M. 1555-1588) ve H. 1048 - 1268 (M. 1638 - 1851) arasında Bosna vilâyetinin fi'lî merkezi vazifesini görmüş, valiler burada icra-yı hükümet etmişlerdir. Evliya bu şehri fazla tetkik etmemiş, ufak bir kalesi, varoşunda 2000 kârgir evi, on yedi cami ve mescidi, mektepleri han ve hamamı olduğunu bildirmekle iktifa etmiştir. (Resim 108) ovadan yamaca doğru şehrin görünüşüdür. Sağda saat kulesinin üstünde hisar, kulenin solunda Süleyman Paşa camii'ni hisar içinde Fâtih camii'ni ve solda dik ahşap çatılı bir cami ile Yeni Cami denilen kubbelisi görülmektedir. Evler umumiyetle çok dik çatılı, kaygan taşıyla örtülüdür.

Yeni Cami veya Hasan Ağa Camii'ni: kubbeli, tokça fakat mevzun minareli, ufak taşlarla yapılmış bir binadır, şehrin üst kısımlarında bulunmaktadır³⁶³.

Hasan Ağa camii'nin 49 x 94 eb'asında üç satır üstüne altı beyitlik Arapça kitâbesi: (Evliya yalnız bu camii'nin tarih beytini tam olarak kayd etmiştir).

جامع قد بنا حسن آغا حسناً
حسبة لله دار المصلحين
هو طالب لمرضاة ربه
ناشر الإحسان نصير المسلمين
الهم الله لنا تاريخه
جامع بالشرف بالمؤمنين³⁶⁴

Hesaben H. 956 (M. 1549) göstermektedir. Bu Hasan Ağa Foça'daki Alaca camii'nin inşaatına memur olduğundan Hasan Nazır ismiyle anılmaktadır; haziredeki kabir taşı H. 960 (M. 1553) tarihini taşımaktadır. Bir rivayette Alaca Camii'nin bânisi de bu zattır.

Hacı Ali Camii'ni :

Yukarı çarşıda bulunan bu camii H. 1172 (M. 1758) tarihinde Mehmed Kukavica Paşa, ikinci Bosna valiliği sırasında, yaptırmış; H. 1277 (M. 1758) de yandığından Hasan Paşa-Zâde Hacı Ali tecdid eylemiş, bundan sonra onun nâmiyle anılmıştır³⁶⁵.

(Resim 109) da görüldüğü veçhile camii kısmen kesme taş, kısmen sıvalı, kârgir duvarlı, kesme taş minarelidir.

Kapının önünde at nalı şeklinde iki kemerli bir ahşab son cemaat sundurması bulunmaktadır, çatı kayganla örtülüdür. Yanındaki çeşmeyi Kukavica Mehmed Paşa yaptırmış ve suyunu Baş Pınar denilen yerden getirtmiştir. Bu zatın Travnik'de bir bedestanı da bulunmaktadır.

Süleyman Paşa Camii'ni :

Alaca Camii de denilen bu binanın yerinde evvelce Gazi Ağa isminde birinin XVI. asırda yaptırdığı bir mâbed vardı. Bosna Valisi Kâmil Ahmed Paşa³⁶⁶ tarafından H. 1171 (M. 1757) de tecdid edilmiş H. 1231 (M. 1815) te yandığından Bosna Valilerinden Süleyman Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Bu yüzden Süleyman Paşa

³⁶⁰ Mujezinovič, *Turski natpisi, Prilozi Mec. I, 1951, S.480.*

³⁶¹ *Glasnik, IV, 1953, S. 151.*

³⁶² Pelletier, *aynı eser. S. 246.*

³⁶³ *Glasnik, II, 1951, S. 298.*

³⁶⁴ Mujezinovič, *ayn. mak. S. 456.*

³⁶⁵ *Glasnik, III, 1951, S. 298.*

³⁶⁶ Bu zat Sopa Salan namıyla mâruftur; bir rivayete nazaran Ahmed Kâmil suretinde de zikrolunur; *Sicil, I, 257.*

veya Süleymaniye Cami'i ismini aldığı gibi, cebhesindeki rengârenk güzel kalemlerden dolayı Alaca cami de denir.

Üzerinde H. 1238 (M. 1822) tarihini taşıyan bir tamir kitâbesi vardır. Anlaşılan cami'in tâlihi mütemadiyen tecdid ve tamirle geçerek son tecdidinden yedi sene sonra tekrar imar olunmuş, bu harbde de bombardımandan zarar gördüğünden beşinci defa 1945 te onarılmıştır. (Resim 110, 111) de görüldüğü gibi, cami fevkanîdir, mihrab ana şose üzerinde, medhal arkada daha yüksek bir yerdedir. İki tarafı bir merdivenle 3,5 metre genişliğinde cami'in hariminden çok daha geniş bir son cemaat dehlizine girilir, yine iki tarafı merdivenlerle üst mahfile çıkılır. Cami'in iç genişliği 15, derinliği 16 metredir. Üç tarafında ahşab mahfiller bulunmaktadır, altı, üstlü on yedişer pencereyle bol bir ziya içindedir; kiremitle örtülü çatısı geniş saçaklıdır. Kesme taş minaresi mütenasib ve mevzun olup soldadır.

Cami'in sağ tarafı 12, mihrab cebhesi 8 sütuna oturur, bunlar bir tanesi pahlı dört köşe, diğeri yuvarlak olmak üzere birbirini takib eder. Köşelerde pahsız dört köşe sütun olup hepsi de yekpare taştandır.

Bu sütunların altında ve cami'in solunda, minarenin yanında, sıra dükkânlar, en içeride de Travnik'in ikinci bedestanı bulunmaktadır. Bedestan içten içe 8x12 eb'adındadır ve bir kapısı mihrab, diğeri medhal merdiveni altındadır. Cami'in alt pencereleri köfeki söveli ve parmaklıklılı, üstler kemerlidir. Cami'in asıl hususiyeti de bütün cebhenin rumiler servi ve saire gibi ağaç motifleri, madalyon ve sularla rengârenk tezyin edilmiş bulunmasıdır. Cebhede tezyinat umumiyetle iyi bir şey olmadığı halde burada gayet muvaffakiyetle güzel bir terkib yapılmıştır (resim 112, 113). Bu haricî kalemler hüviyet ve asaletini muhafaza ettiği halde, dahil pek çok boyanmış, hususiyeti kalmamıştır.

Şehirde Elçi İbrahim Paşa'nın ³⁶⁷

³⁶⁷ Bu zat Ağrıbozlu olup Rumeli Beylerbeyliği vazifesinde bulunmuştur; *Sicil*, I, 116.

H. 1117 (M. 1705) de yaptırdığı bir kütüphane bulunmaktadır ³⁶⁸.

Saat kulesi (resim 109) 20 metre irtifanda olup, kapısı üstündeki kitâbesine nazaran, o da cami sahibi Süleyman Paşanıdır ³⁶⁹; alt kısmı kesme taş, üstü sıvalıdır.

Travnik'te mühim şahsiyetleri barındıran bir kaç türbe bulunmaktadır; Bosna Valisi Perişan Mustafa Paşanın türbesi (resim 114), ana yol üstünde Süleyman Paşa cami'inin yakınındadır; keskin köşeli baklavalarla müzeyyen başlıklı altı sütun üstüne, altı köşe plânlı, açık bir kubbedir; evvelce üstünde bir tel muhafaza kafesi bulunmuymuş. Kabir taşında 'وزير اکرم ووالی' yazılıdır; toprağa gömük olduğundan ma'badî okunamıyorsa da tarih-i vefatının H. 1215 (M. 1800) olduğu bilinmektedir³⁷⁰. Kemerler dâirevî ve bazı motifler aykırı olmakla beraber, türbenin heyet-i umumiyesi bir XVII. asır yapısı tesiri bırakmaktadır; sütunlar muka'ar olukludur ve kakma taş parçalarıyla müzeyyendir.

Muhsin-Zâde Abdullah ve Hafız Celâlü'd-din Paşaların türbesi, birinciye yakın bir yerde, ana yol üstünde olup mustatîlî plânlıdır; baklava başlıklı sekiz mermer sütuna müstenid dâirevî kemerlerle bağlanmıştır. Eski bir resmine nazaran üstünde tel kafes bir kubbe bulunmaktaydı. Sağdaki kabir Celâl, soldaki Abdullah Paşalara aiddir; Abdullah Paşanın bir az daha ileriye çıkıktır; taşı kallâvî ile müzeyyen, yassı ve yüksekçe olup kitâbesi güzel bir sülüsle yazılmıştır:

- 1 — هو الحی الباقی
- 2 — سابقا وزیر اعظم اولوب
- 3 — بودفعه بوسنه والیسی
- 4 — ایکن وفات ایدن مرحوم
- 5 — ومغفور محسن زاده

³⁶⁸ *Glasnik*, II, 1951, S. 19.

³⁶⁹ *Glasnik*, II, 1951, S. 165.

³⁷⁰ *Glasnik*, II, 1951, S. 99.

عبدالله پاشا روحچون — 6

الفاتحه — 7

11 / 116 سنه — 8

Bu zat H. 1151 (M. 1738) de Vezir-i A'zam olan Muhsin-Zâde Abdullah Paşadır ³⁷¹.

Celâl Paşa taşı kallâvili hemen hemen aynı şekildedir: سابقا بوسنه واليسى حافظ

على جلال پاشا سنه 1238

sene 1238". Bu zat İzvornikli olup H. 1228 (M. 1813) te Bosna valisi olmuş, iki sene sonra azledilmiş, vefatına kadar burada ikamet eylemiştir ³⁷¹.

Bu müşterek türbenin, kemerlerin yuvarlak olmasına rağmen, bıraktığı intiba daha eski devirlere aiddir; bu türbeleri ve XVIII. asırda yapılmış bir çok camilerle beraber mütalâa edersek, Bosna-Hersek diyarında klâsik mimarî devri izlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer yerlerinden bir asır daha fazla devam ettiği müşahede olunur.

Bu iki türbe arasında bir takım yapılarak süsleriyle müzeyyen kârgir bir çeşme vardır; (Resim 115) de kısmen görülmektedir. On beyitlik, kitâbesi bütün çeşmeyle beraber pek ziyade badanalandığından okunamadı.

Bu türbelerden başka Bosna Valisi olan Defterdârî Silâhdar Abdullah Paşanın ³⁷², H. 1200 (M. 1785), Celâlü'd-din Paşa tarafından idam edilen Şeyh İlhamî'nin, H. 1230 (M. 1814) ve civarında bir çok Kadı ve Müftü medfun olan Travnikli Şeyh Mehmed ve karısının (XVIII. asır) ve Livno kaptan ve mütesellimi Firdevs kaptanın H. 1257 (M. 1841) türbeleri bulunmaktadır.

Žepče Kasabası :

Evliya Çelebi, Bosna nehri kenarındaki bu kasabaya uğramamıştır. Bu

radaki kale Türk yapısıdır³⁷³. Kasabanın 1934 de 2000 nüfusu vardı³⁷⁴.

Yayçse (Jajce) Kasabası :

Vrbas ve Pliva nehirlerinin kavşağında bulunan bu şehir evvelce küçük Bosna krallığının merkeziydi; H. 876 (M. 1462) de Fâtih bizzat zaptettiler. Evliya ³⁷⁵ kaleyi büyük bir yumurtaya benzetmekte ve kara tarafın çift duvar olmasına mukabil, nehir yanında duvara bile ihtiyaç duyulmadığını aşağı hisarda iki katlı 1000 ev, 80 dükkân, varoşunun birinde 300, diğerinde 500 reâyâ evi bulunduğunu bildirmekte, büyük kiliseden bozma bir Sultan Süleyman câmi'i ve Sadr-ı A'zam Melek Ahmed Paşanın cami, medrese, hamam, mekteb, tekve ve hanı olduğunu ilâve eylemektedir. Melek Ahmed Paşanın Bosna Valiliği sırasında şehir yandığından "*Beni sevenler tiz bir imâret yapsunlar*" demekle elbirliğiyle şehir i'mar olunmuş. Pliva üzerinde büyük, ahşab bir köprü vardır. Fâtih Sultan Mehmed'in İmamı Ali Efendi, Şeyh Mustafa, XVII. asır ortalarında vefat eden hattat Hurrem Çelebi ve ilk Dizdar Hüsam Kaptanın türbeleri vardır. (Resim 115) de, Yayçse şehrinin nehir tarafının hakikaten duvara ihtiyaç hissettirmeyecek kadar sarp olduğu ve umumî manzaranın letafeti görülmektedir.

Evliya Çelebi'den sonra olan camilerden birisi, Bosna Valiliği de yapmış olan, Sadr-ı A'zam Muhsin-Zâde Mehmed Paşanın zevcesi ve III. Sultan Ahmed'in kızı Esmâ Sultan'ın H. 1167 (M. 1753) de yaptırdığı güzel bina ³⁷⁶; bir fotoğrafına nazaran kesme taştan bedenli sekiz pencereyi muhtevi kasnaklı, kubbeli, son cemaat yeri ahşab çatılı, mütenasib bir camidir; minaresi mevzundur; haziresinde câlib-i dikkat kabirler vardır.

Dizdar cami'i: H. 1228 (M. 1813) de Yayçse Beyi Süleyman Bey tarafından yaptırılmış, 5,00 x 4,35 ebadında

³⁷¹ Sicil, II, 556.

³⁷² Bu zat Bosnalıdır ve babası Defterdar İsmail Ağadan dolayı bu namı almıştır; Sicil, III, 387.

³⁷³ Bejti ć, *ayn. es.* S. 293.

³⁷⁴ Pelletier, *ayn. es.*, S. 254.

³⁷⁵ Evliya, V, 501 v.d.

³⁷⁶ Glasnik, III, 1952, S. 131.

ufak ve kubbeli bir camidir. Şehre 12 kilometre mesafede İlyas Baba ve 3 kilometre uzakta Fâtih Baytarı türbeleri bulunmaktadır; ikisi de kitâbesizdir ³⁷⁷. 1934 senesinde kasabanın nüfusu 4500 idi ³⁷⁸.

Göhlisar (Jezero) Kasabası :

Kalesi aynı isimdeki gölün kenarında olmakla Göl Hisar denilen bu kasaba Yayçse'ye çok yakındır. Evliya ³⁷⁹ alçak duvarlı murabbâî kalesinin bir ada üstünde olduğunu ve içinde bir Hünkâr Cami'i bulunduğunu bildirdikten sonra, varoşunda iki katlı musanna' 600 ev, 40 - 50 dükkân, bir müferrah cami'i, sekiz mescid, müteaddid küçük han, bir hamamı olduğunu zikretmektedir.

Varsal Vakıf (Varcar Vakuf-Mrkonjič Grad) Kasabası :

Kasabanın Boşnakca tarihî bir ismi olmasına rağmen, hatıraları silmeye gayret eden zihniyet, bu kasabanın ismini otuz beş sene evvel değiştirmiştir. Müslüman ahali gittikçe azalmaktadır. Kasaba eskiden Cornje Kloke isminde ufak bir köy iken burada doğup, bilâhare Kızlar Ağası olan Beyâzî Mustafa Ağanın XVI. asır sonunda güzel bir cami, yaptırmalarıyla ehemmiyet kazanmıştır (resim 116).

Cami, 11 metrelik sağır kasnak üstünde kubbeli, üç kemerli son cemaat mahallidir. Duvarlar, kemerler, sütunlar sıvalı olduğundan esas bünye görülmemektedir. Sütun başlıkları da birer tabelâ halinde sıvanmıştır. Her halde son asırda yapılan bu sıva amelîyesinden minare kurtulmuş, tamamen kesme taş olan eski bünyesini muhafaza etmiştir. Dahilde kalemler bozulmuş ise de alikalarda ve mihrabda eski istalaktitler görülmektedir. Muasır menbalar ³⁸⁰, binanın XVI. asır sonlarında olduğunu bildirmesine ve inşaatında bunu te'kid eylesine rağmen, mevcut tamir kitâbesi zihinleri teşviş etmektedir:

اشبو جامع خراب ايكن ايلدى احيا
دارالسعادة حاجى مصطفى آغا
وضع حالدن اولوب اخبار
بمعرفت حاجى افندى متولى ³⁸¹
جزه محمد ايلدى احيا

منير جامع بيك ايكيوز طقسانده اولدى
احيا ³⁸²

Kitâbenin selîkası bozuk ifâdesi sakattır; anlaşılman mana, Darü's-saade Ağası Hacı Mustafa Ağa, cami'in harabiyetini haber alıp müteveli eliyle H. 1290 (M. 1873) de tamir ettirmiştir. H. 1290 tarihlerinde Kızlar Ağası olan bu namda kimse yoktur. Buna mukabil H. 1001 (M. 1592) de Ak Ağalardan Bosnalı Hacı Mustafa Ağa, Kızlar Ağası mevkiini üç sene işgal eylemiş ve bu vazifede iken ölmüştür. ³⁸² İnşaatın da delâletiyle bu cami'i XVI. asır nihayetlerinde bu zatın yaptırdığı muhakkaktır; kitâbede tereddüde sevkeden ifâde Türkçeyi iyi yazamayan birinin hem mütevellyi, hem birinci bâniyi zikretmek isteyerek karışıklığa meydan vermesinden doğmuştur. Her ne olursa olsun cami mühimdir.

Bâni Hacı Mustafa Ağa, bir çok inşaat daha yaptırmış ise de bunlar şimdi yoktur ³⁸³.

Köluyc (Ključ) Kasabası :

Sava nehri kenarında olup Bosna kralının son tahassüngâhidir. Zabtı esnasında tamamen tahrib edilen bu kale Türkler tarafından yeniden yapılmıştır ³⁸⁴; bir de ufak cami'i vardır. Evliya Çelebi bu kaleyi "garib" olarak tavsif etmektedir ³⁸⁵.

Kozluk Karyesi :

Bu ufak karyede bir cami ve iki han bulunduğunu Evliya bildiriyor ³⁸⁶.

³⁸¹ İmlâsı böyledir.

³⁸² Sicil, IV, 379.

³⁸³ Bu kitâbenin hiç bir yerde neşredildiğine tesadüf edilemedi; metin tarafımızdan verilmiştir.

³⁸⁴ Beytiç, *ayn. es.* S.293.

³⁸⁵ Evliya, VI, 469.

³⁸⁶ Evliya, VI, 494.

³⁷⁷ Glasnik, III, 1952, S. 131.

³⁷⁸ Pellefier, *ayn. eser.* S. 245.

³⁷⁹ Evliya, V, 503. vd.

³⁸⁰ Glasnik, IV, 1953, S. 49-148.

Tuzla Şehri :

Spreča nehri ayaklarından Jala üzerinde olan bu şehrin kalesi Türkler tarafından yapılmıştır. ³⁸⁷.

Kasaba Tuzla-i Bâla ve Zir olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Aşağı kısmın en mühim abidesi Tur Ali Bey, yahut Poljska cami'i, tahminen, H. 978 (M. 1570) senelerinde yapılmıştır. Bânisi Mohaç muharebelerinde yararlık göstermiş ve Tuzla Sancak Beyliği ettikten sonra H. 989 (M. 1581) de ölmüştür; medfeni meçhuldür. Jalska cami'i ismini, nehre izafeten almış olup tarih ve bânisi meçhuldür; kubbeli, kesme taştan bir camidir. II. Umumî harbde kubbe harab olduğundan şimdi çatıyla örtüldür; haziresinde şayan-ı dikkat kabirler ve bu meyanda XVII. asırdan Ahmed Kaptanın mezarı vardır. Aşağı mahalledeki Cinci cami'i ahşab çatılı ve çatı üstünde çıkan ahşab minareli bir camidir.

Yukarıki kasabanın en eski cami'i XVI. asır yapısı olan Ak camidir; ahşab çatılı, kesme taş minarelidir; pencere parmaklıkları şayan-ı dikkat bir hususiyete malikdir. Şehrin 1934 de 18 bin kadar nüfusu bulunmaktaydı ³⁸⁷.

Maglaj Kasabası :

Bosna nehrinin kenarında bulunan bu kasabada Kalavun Yusuf Paşanın cami'i Bosna'nın en güzel binalarından biridir; gayet uzun minareli, sekiz köşe kasnaklıdır. Son cemaat mahalli üç kemerlidir, (resim 117). Bu gün epeyce harab olan bu cami, en son def'a Sultan Aziz devrinde on sekiz bin kuruş, bu günkü işтира kuvvetine nazaran 25-30 bin lira, sarfiyle tamir edilmiştir. Kasabanın şayan-ı dikkat bir saat kulesi görülmektedir; kaynağımız cami'in bânisi Yusuf Paşanın hüviyetini tahkik kabil olmadığını bildirmektedir ³⁸⁸. Bununla beraber nadir rastlanan bu isimde iki zatı *Sicill-i Osmanî*, ³⁸⁹, kaydetmekte ve Rumeli Beylerbeyliği yaptığını da bildir-

³⁸⁷ Pelletier, *aynı eser*, S. 251.

³⁸⁸ *Glasnik*, IV, 1953, S. 149.

³⁸⁹ *Sicil*, IV, 655.

mekte olduğuna göre, hüviyetinde tereddüde mahal yoktur. Resimde tepedeki güzel kale görülmektedir. 1934 de iki bin küsur nüfusu bulunmaktaydı ³⁹⁰.

Tešanj Kasabası :

Evliya bu kasabaya uğramamıştır. Maglayın şimal-i garbisinde bulunan bu kasabada bir saat kulesi bulunmaktadır ³⁹¹. Nüfusu 1934 de 3000 kadardı ³⁹².

Gradačac Kasabası :

Tuzla'nın şimal-i garbisinde bulunan bu kasabadaki en büyük cami, H. 1242 (M. 1826) da Hasan Kaptan namında bir zat tarafından yaptırılan 14,00 x 13,90 ebadındaki binadır. Kubbe irtifacı 16, minareninki 25 metredir. Mihrab istalaktitlerle müzeyyen, minber, kürsü ve mahfil ahşab oymadır; kapısı demirdendir. Bu bina Bosna'da yapılan son kubbeli camidir. Cami 1943 - 1944 de tamir edilmiştir ³⁹³.

Şehirde saat kulesi de vardır ³⁹⁴. Kalesi de Türk yapısıdır ³⁹⁵. Kasabanın 1934 de 3500 nüfusu bulunmaktaydı ³⁹⁶.

Gračanica Kasabası :

Tuzla'nın şimal-i garbisinde olup, Evliya'nın geçmediği bu kasabada, bir saat kulesi vardır ³⁹⁷. Ayrıca Osman Kaptan medresesiyle H. 1150 (M. 1737) tarihinde yapılmış Hacı Halil Efendi Kütüphanesi mevcuddur ³⁹⁸. Nüfusu 1934 de 4500 kadardı ³⁹⁹.

Benaluka (Banja Luka) Şehri :

Vrbaş nehri kenarında olup Bosna eyaletinin teşekkülünde, H. 991 (M. 1583) de, ilk Beylerbeyi Ferhad Paşaya mer-

³⁹⁰ Pelletier, *aynı es.*, S. 251.

³⁹¹ Beytić, *aynı eser*, S. 255.

³⁹² Pelletier, *aynı es.*, S. 250.

³⁹³ *Glasnik*, III, 1953, S. 149.

³⁹⁴ Bejtić, *aynı es.*, S. 255.

³⁹⁵ Beytić, *aynı es.*, S. 293.

³⁹⁶ Pelletier, *aynı es.*, S. 245.

³⁹⁷ Beytić, *aynı es.*, S. 255.

³⁹⁸ *Glasnik*, II, 1951, S. 21.

³⁹⁹ Pelletier, *aynı es.*, S. 245.

kez olan bu şehri Evliya Çelebi şöyle tarif etmektedir ⁴⁰⁰ :

Burayı Sokollu Ferhad Bey zabtedip eski kalenin karşısına yeni bir kale bina etmiş ve binaenaleyh (Bonolukateyn) ismi verilmiştir. Şehir nehrin iki tarafında, cenubdan şimale doğru tülânî bir şekildedir. Üç ahşab köprü muvasalayı temin eder; kırk beş mahalle, 3700 ev, 300 dükkân vardır. En meşhur sarayları Kaymakamlara ve Ferhad Paşa hanedanına aid olanlardır. Kırk beş cami ve mescidinden Ferhad Paşa ve Eski cami, medreselerinden Ferhad Paşa, on bir mektebinden Ferhad Paşa ve Cevri-Zâde, hamamlarından Ferhad Paşa hamamı meşhurdur. Ferhad Paşa binası iki kapılı kârgir bedestanı ve yine ona aid, imâreti vardır. Şehbaz Efendi, Gazi Halil Paşa, Malkoç Paşa, Benaluka Kadısı H. lûsi Efendi kabir ve türbeleri bulunur.

Kamusü'l-l A'lâm bu şehir başında 15000 nüfus ve bir kaç köprüsü bulunduğunu bildirmekle iktifa etmiştir ⁴⁰¹.

Muasır müelliflerden Ali Bejtîç de Türk devri Banya Luka'sı hakkındaki yazdığı eserde ⁴⁰², Türkler tarafından fethi esnasında bir kaleyle bir kaç evden mürekkebe olduğunu ve artık ondan sonra bir şehir halini aldığını ve eski devirlerden hiç bir kalıntı bulunmadığını beyan etmektedir.

Gazi Ferhad Paşa Cami'i :

Ferhad Paşa Sokollu Hanedanından olup ilk Bosna Valisidir; cami (resim 119) da görüldüğü veçhile 7,5 metrelik bir merkezî kubbenin iki yanı üç sath-ı mâillî tonozla, mihrab ciheti yarım kubbe, medhal üstü bir kemerle örtülüdür. Bu tonoz ve yarım kubbelerin oturduğu dört büyük kemere müstenid yüksekçe dört köşe bir gövde on iki dıh'lı kasnağı taşır; kubbe kasnak vasıtasıyla müselles-i

kürevilere istinad eder. Kible kapısının sağ ve solunda kısmen duvara gömülü iki döner merdivenle mahfillere çıkılır; mahfiller kible duvarında ve solda olup sağ tarafı minber işgal etmektedir; bunlar dördü geride biri solda beş mermer direğe oturmaktadır. Kasnakta 12, yarım kubbe kasnağında 4, üst sırada 12, alt sırada 10 pencere harime bol ziya verir. Cami'in bedeni epeyi yüksektir; Yarım kubbe ve tonozların, kasnağın irtifalarını ekleyince sivri olduğu görülür. Filhakika göze bıraktığı tesir oturaklı olmaktan ziyade sivriliktir (Resim 120, 121).

Minare cami'e nazaran çok yüksek şerefesi üç sıra istalaktitli, bilezikli güzel bir eserdir. Cami ile mukayese edilmek istenirse, tek başına daha muvaffak olunmuştur, demek hatalı olmaz.

Son cemaat yeri üç kubbelidir. 1952 senesinde ziyaretimiz esnasında taşları çürütme suretiyle değiştirilerek esaslı bir tâmir tabi tutulmuştu. Ali Bejtîç'in eserindeki eski bir resminde, direklerin önüne ve yana ilâve olunan duvarlar bir çatıyla örtülerek ikinci bir mahfil eklenmek suretiyle cami'in tevsî edildiği görülmektedir. Şimdi bu muhdes kısımlar kaldırılmıştır.

Yalnız o tarihten sonra avlunun sokak köşesine yeni bir çeşme ilâve ederek heyet-i umumiyeyi bozmuşlardır. Tak kapı karşısındaki şadırvan ahşab direklere müstenid, oldukça yeni bir eserdir; kemerleri sıvayla yapılmıştır.

Cami'in iç kalemlerinde ilk zamandan kalma bazı bakiyeler görülmektedir. Cami'in ihata duvarları bozulmuş, yalnız eski kapı kalmıştır. Cami'in plânı hemen hiç bir yerde görülmeyen bir tarzda olmakla beraber içi ferahtır. Kapı üstündeki 65 × 85 ebadındaki kitâbe şudur ⁴⁰³:

⁴⁰⁰ Mujezinović, *ayn. mak.*, S. 476. Ali Bejtîç, *ayn. es.*, 100-12. Birinci müellif ikinci beyit başındaki "يشه" yi "تشنه" suretinde yazmıştır; halbuki "tişe" kûlünk demek olduğundan, vurmak, kahretmek manasını ifham eder ve "يشه سيف" edebiyatta pek çok kullanılan bir ta'birdir; kaldı ki biz yerinde de böyle bulduk; bunun gibi Bejtîç, de kelimelere yer değiştirterek "سيف تشنه" şeklinde bütün bütün başka bir surette kaydetmiş; onun da doğru olmadığı kanaatindeyiz.

⁴⁰⁰ Evliya, V, 505 v.d.

⁴⁰¹ *Kamusü'l-l A'lâm*, II. 1357.

⁴⁰² Alija Bejtîç, *Banja Luka pod Turskom Vladavinom*, Naše Starine Godišnjak zemalskog zavoda za Zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti n. r. Bosne i Hercegovine SV. I. den ayrı baskı, tamamı 28 sahife Sarajevo 1953.

ایلدی احیا بو عالی جمعہی اللہ ایچون
صاحب الخیرات فرهاد بک معین اهل دین
تیشہء سیف ایله نامن مرمره قازدی دلیر
قلدی بو خیری غزا مالیلہ اول مرد کزین
بو بنایہ ده دوشوب دیدی سپاهی تاریخن
حسبہ لله یاپلیدی بو مقامی مؤمنین

Hesaben H. 987 (M. 1579) u göstermektedir.

Ferhad Paşa H. 983 (M. 1575) senesi sonlarında Bihaç kalesi önündeki muharebede Baron Auersperg'i itlâf, oğlu Engelhard'ı esir etmiş ve ondan aldığı 30 bin duka fidye kendisine bırakıldığından bu cami'i ve hayratını bina etmiştir⁴⁰⁴. Türbesi cami'in arkasında 8 köşeli, kubbeli küçük bir bina-dır. Ferhad Paşa Budin Valisi iken H. 999 (M. 1590) da bir köle tarafından şehid edilmiştir.

Defterdariye veya Arnabudiye Cami'i :

Ferhad Paşanın biraz ilerisinde cenûb-i garbiye giden şosenin ağzında, kubbeli, zarif bir camidir (resim 122). Cami, dört duvar üstüne kürevî alikalarla oturan 8 pencerele kasnaklı 9 metrelik tek kubbeden ibarettir. Son cemaat mahalli üç kemerlidir (resim 123); gayet yüksek olan minaresinin kapısı cami içinden açılmıştır. Bu cami'e hususiyet veren, sağ tarafına eklenmiş biraz gayr-i muntazam altı köşe türbesiyle avlu kapısı üstündeki ikinci ufak minaredir. Türbede iki sanduka bulunmaktadır ve hariçten bakınca vazifesi anlaşılamayarak binaya cenahlı bir cami manzarası vermektedir. Cami'in çok zarif kapısı ilk yapısından kalmadır. Minber güzel bir mermer oymadır. Mihrabı da istalaktitlidir. İçindeki sıvama kalemler muhdestir. 70 x 75 ebadındaki kitabesi kapının üstündedir:

بو جامعی چون یاپدی اول محسن خیر آثار
مرضاة خدا ایچون ایدوب مالئی ایثار
بر صرخ لطیف اتدی و بر صنع شریف ایدی

⁴⁰⁴ Hammer, *Devlet-i Osmâniye tarihi*, C. VII, S. 27-28 ve Peçevî, C. I, S. 454.

الاجر علی الله دیر سیرین ایدیچک ابرار
عفو ایلیه لطفندن کم رحمتی واسع در
مجموع خطیأت ذنبی آنک غفار
بو جامع زیبایه آیا نه دیسم تاریخ
هاتف ددی ای سبزی دی «جامع دفتر دار»⁴⁰⁵
سنه ثلاث و الف

H. 1003 (M. 1594) te olduğu görülmektedir.

Yukarı şehirdeki Gazanfer Ağa Cami'i 12 metre genişliğinde dik çatılı bir cami olup minaresi kesme taştandır; bâninin sekiz köşe, sağır kasnaklı türbesi de önündedir (resim 124). Şehirdeki türbelerden Evliya'nın zikrettiği dört adedini derceylemiştik. Bunlardan Halil Paşa Türbesi tamamen kesme taştan, 8 metrelik bir daireye mersum sekiz köşelidir. İçeriden kubbeli olduğu halde harici dilimli bir yıldız şeklindedir.

İçinde Halil Paşa dan başka Bayrakdarı medfundur (resim 125). Bundan başka Behram Efendi Türbesi (XVII. asır) ile Ferhad Paşa cami'inin avlu köşesinde 6 köşeli ufak bir bina olan Ferhad Paşa Bayrakdarı türbesi mevcuttur. *Tanzimat fermanına* isyan eden Rıdvan Bey - Zâde Ali Paşa da burada medfundur.

Bunlardan başka Ferhad Paşanın, şimdi mevcut olmayan bir saat kulesi⁴⁰⁶ ve bedestanı⁴⁰⁷, kervansarayı⁴⁰⁸ ve Vrbaş nehri ve onun kolu olan Vrbanja üzerinde iki köprüsü⁴⁰⁹ bulunmaktadır. Bu eserlerden köprülerin ne olduğu tahkik olunamadı; yalnız kule bedestan ve han yok olmuştur.

⁴⁰⁵ Bu kitâbe Mujezinovič, *ayn. mak.* S. 483 te neşrolunmuştur; ancak ikinci mısra'da "ایدوب" ve "مالئی" kelimelerine yer değiştirilmiştir; halbuki vezin için, bizim yerinde de tesbit ettiğimiz yukarıki şekil daha doğrudur; bir de son beytin birinci mısra'ında "دیسم" kelimesi "دلیم" şeklinde okunmuş; mâna kaybolduğundan, aynı vechile tashih eyledik. Beytiç, *ayn. es.*, 106-185 de, aynı hatalara düşerek, dercetmiştir.

⁴⁰⁶ Bejtiç, *Spomenici Osmanlijske arhitekture*, S. 255.

⁴⁰⁷ Beytiç, *Tukariki eser*, S. 367.

⁴⁰⁸ Beytiç, *ayn. es.*, S. 270.

⁴⁰⁹ Beytiç, *ayn. es.*, S. 276.

Şehrin, 1934 seneinde 22000 nüfusu vardı ⁴¹⁰.

Kradiška (Bos. Gradiška) Kasabası:

Sava nehri sahilindeki bu eski mühim kasabada, cirmi 1000 adım olan, bir kale sekiz cami, on sekiz mescid olduğunu Evliya bildiriyor ⁴¹¹ ve Kapitan cami'i, kaledeki Hünkâr ve Hacı Bekir camilerinin meşhur olduğunu zikretmekle iktifa ediyor. *Kamusü'l-A'lâm* ⁴¹² 5000 nüfusu olduğundan başka bir tafsilât vermemektedir. Bu gün pek perişan olan kasabada bir tek mescid kaldığını gördük. 1934 senesinde 5000 kadar nüfus vardı.

Kozarac ve Prijedor Kasabaları :

Her iki şehrin kaleleri Türk binasıdır ⁴¹³.

Novi Kasabası :

Una nehri kenarındaki bu kasabanın kalesi Türk yapısıdır ⁴¹⁴. Evliya ⁴¹⁵ şeddâdî bina olduğunu bildirerek, "kadimdir" diyor. Yine onun ifadesine göre 100 ev ve bir cami'i vardır. 1934 de 4000 nüfusu vardı ⁴¹⁶.

Biline (Bijeljina) Kasabası :

Evliya'ya göre ⁴¹⁷ kalesizdir; 500 evi, gayet muhteşem Cengi-Zâde Ali Paşa konağı vardır. Muasır kaynaklara göre ⁴¹⁸ kasabada Kanunî Sultan Süleyman Cami'i, yakınında hamamı bulunmaktadır; cami kesme taştan ve kubbelidir. Bir de, H. 1176 (M. 1762) tarihli Türkçe kitâbesi mevcut bulunan, Binbaşı Yakub Bey türbesi vardır. 1934 de kasabanın 12500 nüfusu bulunmaktaydı ⁴¹⁹.

Derhend (Derventa) Kasabası :

Sava kollarından Ukrina nehri ke-

narındaki bu kasabanın kalesi Türk yapısıdır ⁴²⁰. Kasabanın 1934 de nüfusu yedibin kadardı ⁴²¹.

Bugojno Kasabası :

Saray Bosna'nın şimal-i garbisinde ve Vrbas nehri kenarındaki bu kasabanın yakınındaki Süleyman Paşa ocağındaki kule resmini bir nümune olarak veriyoruz.

Üstü ve çatısı bu gün mevcut olmakla beraber, altı katlı olması ve eb'adının azametiyle kütesinin tenasüb ve ihtişamı, diğer tam kulelerin resmi mevcut olmasına rağmen, tercihimize sebep oldu (resim 126). Bu kuleler umumiyetle dikçe bir çatıyla örtülüdür; içlerinde ocak vardır, bazısının en üstlerinde çıkıntılı müdafa cumbaları mevcut bulunmaktadır.

Dubniçe (Dubica) Kasabası :

Una nehri kenarında küçük kârgir bir kal'edir; hisarda 110 ev, bir Sultan Süleyman Cami'i bulunmaktadır ⁴²².

Metroviçe (Srem. Mitrovica) Kasabası:

Srem Beyinin makarrı olan bu kasaba Sava nehrinin karşı sol sahilindedir. Evliya'ya göre ⁴²³, 1500 evi, 400 dükkânı, altı cami ve altı mescidi olup küçük çarşıda Gazi Bayezid Bey, aşağı çarşıda Memi Bey ⁴²⁴, büyük çarşı meydanında Bayram Bey, Ağa, Hünkâr, Murad Paşa camileri meşhurdur. Beş medresesinden Gazi Bayezid Bey, Bayram Bey, Murad Paşa mamurdur; on iki mektebi, üç tekyesi, üç çarşı hamamı ve birçok sobalı ev hamamı ve üç kârgir hamı bulunmaktadır.

Raça (Srem Rača) Kasabası :

Evvelce bir tuğla kalesi varken Sava ve Drina nehirlerinin tazyikiyle yıkılıp bir tek kulesi kalmıştır; 550 evi, tahta örtülü beş cami'i, iki medrese, iki

⁴¹⁰ Pelletier, *ayn. es.*, S. 239.

⁴¹¹ Evliya, V, 509.

⁴¹² *Kamusü'l-A'lâm*, V, 3258.

⁴¹³ Bejti Ć, *ayn. es.*, S. 293.

⁴¹⁴ Beyti Ć, *ayn. es.*, S. 293.

⁴¹⁵ Evliya, V, 510.

⁴¹⁶ Pelletier, *ayn. es.*, S. 248.

⁴¹⁷ Evliya, VI, 494, 495.

⁴¹⁸ *Glasnik*, IV, 1953.

⁴¹⁹ Pelletier, *ayn. es.*, S. 240.

⁴²⁰ Bejti Ć, *ayn. es.*, S. 293.

⁴²¹ Pelletier, *ayn. es.*, S. 242.

⁴²² Evliya, V, 509.

⁴²³ Evliya, VI, 174.

⁴²⁴ Bu zat Bosnalı, namlı gazidir; *Sicil.*, IV, 513.

mekteb, iki tekyc, bir hanı bulunmaktadır ⁴²⁵.

Nemse (Nijemci) Kasabası:

Sava nehri kenarında olup 1040 fevkanî ve tahtanî evi, 110 dükkânı, mükellef vâsi konakları, camileri, iki mektebi, üç tekyesi vardır ⁴²⁶.

Vulko (Vukovar) Kasabası:

Evliya'nın izahatına göre Banat'ta Tuna'nın sağ sahilinde tuğladan muhkem bir kaledir ⁴²⁷; 500 evi, beş cami ve mescid, bir tüccar hanı, bir küçük hamamı, 50 dükkânı, iki mekteb, bir tekyesi bulunmaktadır. Tuna'nın karşı sahilinde Hindi Baba tekyesi vardır.

Yasenoviçse (Yasenovac) Kasabası:

Hırvatistan'da Tuna'nın Sava'ya karıştığı mahalde, nehir üzerinde bir palanka olup camî'i, hamamı vardır ⁴²⁸.

Çernik (Cernik) Kasabası:

Una nehri kollarından Stugo üzerinde ehemmiyetli bir kale olup içinde Bey Sarayı ve Sultan Süleyman'ın ufak bir camî'i vardır; varoşunda üç camî, on sekiz mescid varsa da kurşunlu değildir; bir tekyesi, üç mektebi, iki hanı, bir hamamı, 150 dükkânı bulunmaktadır ⁴²⁹. Bu kasaba civarında Hersek Sancak Beyi Sinan Beyin bir kervansarayını bulunmektaydı ⁴³⁰.

Pojega (S. Požega) Kasabası:

Sava ayaklarından Orłjava üzerindeki bu Sancak merkezinin altı köşeli bir kalesi, camileri olup en mühimmi kiliseden bozma olanıdır ⁴³¹.

Pakriçsa (Pakrac) Kasabası :

Pakra suyu kenarında muhkem murabba bir kalesi olup camileri, iki tekyesi, altı mektebi, iki hamamı ve hanı, iki medresesi vardır ⁴³². Evliya Çelebi,

bütün Hırvatistan ve Slavonya kasabaları gibi, burayı da epeyi muhtasar geçmiştir.

Siska (Sisak) Kasabası :

Sava nehri kenarındaki bu kasabanın içinde bir cami vardır.

Osek (Osijek) Şehri :

Evliya'ya nazaran Drava nehri kenarındaki iç kale, nehir kenarında dört köşe bir binadır ⁴³³; içinde bir Sultan Süleyman camî'i bulunmaktadır. Varoşu bir ağaç muhafaza duvarıyla çevrilidir. Su kenarı olduğu için evlerinin çoğu ahşab, ancak büyük ve mükellef olanları kârgirdir. İç kalesi beş, varoş yedi mahalledir.

46 cami ve mescidi vardır; eskiden kilise olan Sultan Süleyman Camî'i pek müzeyyen değildir. Orta hisarda Kasım Paşa ⁴³⁴ Camî'inin kitâbesi:

صاحب الخيرات قاسم پاشا دام عزه

قد بنى بيتاً لذكر الله القديم

بقعة في الحسن كالبيت العتيق

صار تاريخاً لها « خير قديم »

Hesaben H. 966 (M. 1558) tarihini göstermektedir. Bu cami, serhaddin en güzel binalarından olup kubbeleri kurşunlu, minberi, müezzin mahfili gayet musannadır; son cemaat mahalli yedi kubbelidir.

Yine bu cihette, çarşı içindeki Mustafa Paşa ⁴³⁵ Camî'i kiremitle örtüldür.

Kapısı üzerindeki tarihi:

مصطفى پاشا بودار رحمتی

ایلدی احیا که بودر راه دین

دوش (دوست) اولانلر حقی کوزلر لر مدام

کسب ایدر قربت خدایه زاهدین

جامعک بویله دیدم تاریختی

ملجاً رحمت مکان عابدین

H. 970 (M. 1562) senesini gösterir.

⁴²⁵ Evliya, VI, 495.

⁴²⁶ Evliya, V, 6497.

⁴²⁷ Evliya, VI, 177.

⁴²⁸ Evliya, V, 509.

⁴²⁹ Evliya V, 517.

⁴³⁰ Bejtîć, *ayn. es.*, S. 272.

⁴³¹ Evliya, V, 522.

⁴³² Evliya, V, 519-520.

⁴³³ Evliya, VI, 183.

⁴³⁴ Bu zat Mohaç Sancak Beyi olan Gazi Kasım Paşadır; H. 975 senelerinde vefat etmiştir.

⁴³⁵ Bu zat H. 962-986 arasında Budin Beylerbeyi olan Meşhur Sokollu Mustafa Paşadır.

Bunlardan maada 40 mescidi vardır. Dört medresesinden Kasım Paşa, Mustafa Paşa meşhurdur. Dört tekyesi, dört de mektebi olup Kasım ve Mustafa Paşalara aid olanlar saray gibi ma'murdur. Bu şehrin bir de 1000 dükkânı, ahır ve sair müştemilâtı hâvi büyük bir çarşı varoşu vardır ki, içinde her sene kırk gün devam eden panayıır kurulur.

Mühim Osijek köprüsünü Sultan Süleyman Sadr-ı A'zamı Makbul İbrahim Paşa yaptırmıştır.

Valpove (Valpovo) Kasabası :

Kraşica nehri kenarında tuğladan saray gibi, fakat gayet metin bir kaledir ⁴³⁶; kapısı cenuba açılır; üstünde de bir saat kulesi bulunur. Kalenin karşısındaki iki harab burc, buranın zaptı esnasında Osmanlılar tarafından yaptırılmıştır. Kale içinde Sultan Süleyman Cami'i vardır. Kale hendeği yanındaki varoşunda üç mahalle ve beş cami ve mescid, bir medrese, bir hamam, bir mekteb ve bir tekye, iki han, yirmi dükkân bulunmaktadır.

Zagreb Şehri :

Evliya yalnız bir cami'i ve pazarı olduğunu bildirmekle iktifa etmiştir ⁴³⁷. 1943 senesinde yapıldığından Osmanlı devrinden hariçte kalmakla beraber, burada I. Umumî Harbden sonra inşa olunan cami'in resmini ilâve ediyoruz. Şimdi üç minaresi de yıkılarak bir salon haline getirilmiştir. Şeklen de bu vazifeye uygundur (resim 128).

Buraya kadar yazdıklarımızla Osmanlılar tarafından Yugoslavya'da dört asır müddetle yapıp bırakılan âbidelerden mevcudiyetine veya yalnız hikâyesine ağâh olabildiklerimizi toplamiya cehdettik. Ancak bunların hepsinde tarihî tavsifi aşp, üstünde en çok durmamız bizce tabii olan, mimarî teşrihî sahasına her yerde erişebildiğimizi iddia edecek değiliz; esasen mimarî olsun, tarihî olsun hepsi can

ve baş borcumuz olan millet yolunda birer vasıta değil midir? Biz yalnız elimizden geldiği kadarını yapmakla mükellefiz.

Muhasebe faslına gelince: yüz otuz kadar şehir ve kasaba hakkında mâlûmat verildi; bunlar için de Üsküb, Manastır, Saraybosna, Yeni Pazar, Yeni Kasaba, Novi, Travnik, Banjaluka, hattâ bir bakıma Belgrad gibi en belli başlı şehirlerin tamamen Türk eseri olduğu, bir çok kasabaların da Osmanlı idaresi zamanında daha parlak devirler geçirdiği anlaşılmaktadır.

Bütün Yugoslavya'ya şâmil âbidelerin kemiyet ve keyfiyetçe en zengin buldukları devirlerde eriştikleri miktar hakkında bir vesika yoktur; ancak Bosna-Hersek parçasındaki camilerden arta kalanların 1939 cihan harbinden evvel 1173 adedine baliğ olduğu malûmumuzdur; esasen Saray Bosna şehri bahsinde bu hususu da bildirmiştik.

Biz ise Evliya Çelebi'nin uğradığı şehir ve kasabalarda eğer toptan yekûn bildirmişse, onu ve ilâve teşkil eden unsurları tophıyarak bulduğumuz rakkamlara nazaran, dercettiğimiz âbidelerin her cinsi için birer yekûn elde ettik. Ancak bunlar tam adedi ifâde edemez; daha kaydedilmeyen nice şehir ve mahal ve ele alınanlar içinde de bilmediğimiz ne kadar âbide vardır. Nitekim bu tarz araştırmamızla Bosna Hersek'te biz, 635 cami ve mescid bulduğumuz halde, asırların, tabiat unsurlarının, isyanların, Balkan ve Birinci Umumî Harbin ve Hıristiyan idaresine geçmenin sebep olduğu tahribattan arta kalan cılız yekûn 1173 e baliğ olmaktadır. Aradaki nisbet %54 olduğundan bulduğumuz rakkamların iki mislini tereddütsüz olarak almakla hataya düşmeyeceğimize kaniiz.

Bosna-Hersek, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ'da araştırmamız neticesinde vardığımız rakkamlar şunlardır:

Cami ve mescid 1514, mekteb 745, medrese 143, tekye 211, çeşme 306, han 232, hamam 104, misâfirhane 12, türbe 38, saat kulesi 20, bedestan 10, imâret 32, kervansaray 18, kütübhanne 8, sebil 900,

⁴³⁶ Evliya, VI, 499; saray gibi tâbirinden buranın eski bir şato olduğu anlaşılıyor.

⁴³⁷ Evliya, V, 513.

darü'l-hadis 12, darü'l-kurra 12, köprü 42, kale 16 dir.

Şu halde binâların vazifelerinin ve üzerlerindeki alâkanın devam edip etmemesi ve doğrudan doğruya tabiatın tahribatına maruz olup olmamaları gibi tesirler, bunların zamanımıza intikalinde birer âmil olduğundan, bu cihet de nazar-ı itibara alınarak, bu âbideler için Osmanlı devrinde baliğ oldukları takdirî yetkûnları gösteren şu cedveldeki rakamları sıhate yakın kabul etmek yerinde olur:

Cami ve Mescid	3500
Mekteb	1500
Medrese	300
Tekke	400
Çeşme	1000
Han	500

Hamam	200
Misâfirhane	25
Türbe	50
Saat Kulesi	40
Bedestan	15
İmâret	60
Kervansaray	40
Kütüphâne	15
Sebil	1000
Darü'l-hadis	25
Darü'l-kurra	25
Köprü	100
Kale	50

Memleketimiz okuyucularına toplu olarak bilinmiyen bu eski yurd parçası üzerindeki şu mimarî, şehircilik ve imârcılığa müteallik malûmatı ve en son olarak kısa umumî bilânçoğu vermiş olmakla kendimizi bahtiyar addederiz.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed Rif'at: *Lugât-ı Tarihiyye ve Coğrafıyye*, 7 cild, İstanbul 1299.
- Aličić: *Livanjske Džamiye*, (Livno Camileri), Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice, Sarajevo 1941, cild. IX, s. 373-395.
- Arhitektonski Spomenici Turskog Perioda u Mostaru* (Türk devrinde Mostar'daki mimarî eserleri) Nova Evropa Mec. Zagreb 1936, cild XXIX, sayı 7-8, s. 232-235.
- Arslanagića Most* (Arslan Ağa oğlu Köprüsü), Narodna Uzdanica salnamesi, Sarajevo 1935, s. 145-146.
- Ata'î Efendi: *Zeyl-i Şekayık*, İstanbul 1268.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı: *Fâtih Devri Mimarisi*, İstanbul 1953.
- Anhegger, Robert: *Die Römerbrücke von Mostar*, [Oriens Mec. VII. cild, 1 No.' dan ayrı baskı, 1954.
- Babinger, Dr. Franz: *Die Brücke von Mostar* (Morgen Blatt), Zagreb 1938 (15.5).
- Balić, O. H.: *Stari Most* (Eski Köprü), Zora gazetesi, Mostar 15-12-1926, sene 1, No. 1.
- Bajlon, Ing: *Arhitektonske Osobine Gazi Husrev Begovih Gradjevina* (Gazi Husrev Bey'e aid mebâninin mimarî hususiyetleri) Spomenica Gazi Husrev Begove 400 godišnjice, Sarajevo 1932, s. 28-30.
- Ballif, Ph.: *Wasserbauten in Bosnien und Hercegovina*, I u. II. Theil, Wien 1899.
- Bejtić, Alija: *Čamilija džamiya i njen vakuf u Travniku* (Travnik'teki Kâmiliiyye cami'i ve vakfı) Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice, Sarajevo 1942, C. X, s. 143-148.
- Bejtić, Alija: *Elçi Hadži İbrahim Paşin vakuf u Travniku* (Travnik'teki Elçi Hacı İbrahim Paşa vakfı), El Hidaja Mec. Sarajevo 1941, c. V, s. 276.
- Bejtić, Alija: *Skender Paşina Tekija* (İskender Paşa Tekyesi), Novi Behar Mec., Sarajevo 1944, c. XVI, s.24-26.
- Bejtić, Alija: *Spomenici Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovini* (Bosna-Hersek'teki Osmanlı Mimarî eserleri), Prilozi Mec. Sarajevo 1952-1953, c. III, IV, s. 229-298 (Ayrı baskı).
- Bejtić Alija: *Paçadžić Hadži Nasuhova*

- džamija i mahala u Sarajevu* (Bosna Saray'daki Paçacı Hacı Nasûh cami'i ve mahallesi), El Hidaja Mec. Sarajevo 1942-1943, c. VI, s. 317-322.
- Bejtić, Alija : *Banja Luka Pod Turskom Vladavinom, arhitektura i Teritorijalni razvitak grada u XVI. i XVII. vijeku* (Türk hakimiyeti altında Banja Luka şehrinin XVI ve XVII. asırlardaki mi'marî ve sathî inkişafı), Naše Starine Godišnjak Zemaljskog Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti yillığı, Sarajevo 1953, c. I, s. 91-116 (Ayrı baskı).
- Bejtić, Alija : *Sokolovičev most na Drini u Višegradu* (Vişgrad'da Drina üzerindeki Sokollu köprüsü), Narodna Uzdanica salnamesi, Sarajevo 1945 (Ayrı baskı).
- Bogdanovič, Z. : *Višegradska čuprija* (Vişgrad köprüsü), Bosanska Vila. Mec. Sarajevo 1888, s. 174-175.
- Buljina, H. : *Iz povjesti Banjalučkih Medresa* (Banja Luka medreseleri tarihine dair) Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice, Sarajevo 1944, c. XII, s. 100-105.
- Čelić, Dž. : *Obnovo Sokolovičeva mosta na Drini u Višegradu* (Vişgrad'daki Sokollu köprüsünün tâmiri) Naše Starine Mec. Sarajevo 1953, c. I, s. 177-181.
- Čurčić, Vejsil : *Ugledna Muslimanska Kuća u Sarajevu* (Bosna Saray'da mühim bir müslüman evi), Narodna Starine Mec. Zagreb 1927, c. VI, cüz: 14, No. 1, s. 79-92.
- Delić, S. : *Čuprija na Mostu kod Trebinja* (Trebinye civarında Most üzerindeki köprü), Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1891, c. III.
- Dizdar Muhammed : *Gazi Husrev Begova Medresa* (Gazi Hüsvrev Bey Medresesi), Spomenicka Gazi Husrev Begove 400 godišnjice, Sarajevo 1932.
- Duda, Herbert W. : *Balkanturkische Studien*, Wien, Rudolf M. Rodiner 1949, s. 144.
- Evans, Arthur J. : (İngiliz seyyahı) *Bosnia and the Hercegovina*, Mans Green and Co. 1876 London.
- Elezovič, Gliša : *Turski Spomenici u Skoplju*, Glasnik Skopskog naučnog Društva, 1925-27'den ayrı baskı (Sırbça), s. 122, büyük, beş vakfiyeyi muhtevi, kıs: Elezovič, I. eser.
- Elezovič, Gliša : *Turski Spomenici*, c. I, Beograd 1940, Sırbça, 1204 sahife, metin tercümelere ve haşiye.
- Elezovič, Gliša : *Turski Spomenici*, Beograd 1952, c. I, cüz: II, aynı baskılar, Fransızca izahat. 245 sahife, metin, 200 sahife fihrist. Kıs: Elezovic, II. eser.
- Evliya Çelebi : *Seyahatnâme*, 10 cild, İstanbul 1314, 1-6 (1314-1318), 7-8 (1928) 9-10 (1935-1936).
- Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice*, Sarajevo (eski seri).
- Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva*, c. I-V, 1950-55 (Binaların kısa tarifini ve şimdi bulunduđu hali havi seri makaleler), Kıs: *Glasnik*, (yeni seri).
- Glasnik Zemaljskog Muzeja-Sarajevo*, 1908 c. XX; 1909-1911, c. XXI-XXIII, (1888 den beri çıkmaktadır).
- Grabrijan, D. : *Mustimansko Groblje* (Müslüman mezarlığı) Novi Behar Mec. Sarajevo 1937, c. XI, s. 71-73.
- Grabrijan D. : *Turska Kuća* (Türk evi), Novi Behar Mec., Sarajevo 1937, c. XI, s. 9-12.
- Grabrijan, D. : *Orijentalna Hiša v Sarajevu* (Bosna-Saray'da şark evi), Arhitektura Mec. Sarajevo 1949, c. II, sayı: 23-24, s. 45-61.
- Hadžijahiç, Muhammed : *Kozja Čuprija u Prošlosti* (Geçmişte Keçi köprüsü), Novi Behar Mec., Sarajevo 1953, c. IX, s. 17-18
- Hadžimuliç, Mustafa : *Islamske Javne Zgrade Turskog perioda u Mostaru* (Türkler devrinde Mostar'daki İslâmî umumî mebanî), Novi Behar Mec., Sarajevo 1936-37, c. X, s. 274-375.
- Hammer : *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Atâ Bey terc., 10 cild, İstanbul 1328.

- Handžič, H. Mehmed: *Povodom 400 godišnjice Gazi Husrev Begove Medrese u Sarajevu* (Bosna Saray'daki Gazi Husrev Bey medresesinin 400 üncü yıldönümü münasebetiyle) Narodna Uzdanica salnamesi, Sarajevo 1937, s. 29-48.
- Handžič, H. Mehmed: *Osnivač Najljepše Džamije u Bosni-Aladža Džamija u Foči* (Bosna'daki en güzel cami'in bânisi-Foçada'ki Alaca cami) Jugoslavenski List, Sarajevo 23-6-1939.
- Hoca Sa'dü'd-din: *Tacü't-tevarih*, İstanbul 1279.
- Hörmann, Kostantin: *Čuprija u Višegradu* (Vişgrad'daki köprü), Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1889, c. I.
- Hörmann, Kostantin: *Hadžibegova Kula u Hutovu* (Hutovo'daki Hacı Bey köşkü), Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1890, c. II.
- Ibrahim Efendi; *Peçevi Tarihi*, İst. 1283, c. II.
- İslâm Ansiklopedisi* - İstanbul tab'ı.
- Istočnjačka arhitektura u Hercegovini* (Hersek'te Şark mimarisi) Gl. Jugoslavenskog Proforskog Društva, Beograd 1937, c. XVII, Sayı : 11-12, s. 1056-1059.
- Kalabič, Mehmed: *Hadži Sinanova Tekija* (Hacı Sinan Tekyesi), Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1890, c. II.
- Kemura, Şejh Sejfudin Fehmi: *Javne muslimanske gradjevine u Sarajevu* (Bosna Saray'daki müslüman mebânisi) Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1908, c. XX.
- Kemura, Şejh Sejfudin Fehmi: *Sarajevske Džamije i Druge Javne Zgrade turske dobe* (Türkler devrinde Bosna Saray cämileri ve diğer umumî mebâni) Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1909-1911, c. XXI, XXIII.
- Kemura, Şejh Sejfudin Fehmi: *Köprüler*, 1325 Gayret salnamesi, II. sene, c. II, s. 60.
- Kırçef: *Skopije*, (Bulgarca) Sofya 1922.
- Knoll, Dr. Petar: *O Muslimanskoj umjetnosti u Bosni* (Bosna'daki müslüman san'atine dair) Književnik Mec. Zagreb 1929, c. II, s. 443-456.
- Knoll, Dr. Petar: *Muhammedanische Grabmalkunst*, Morgenblatt, Zagreb 24 - 12 - 1932.
- Korkut, Derviş: *Obnova natpisa na Sokolovića mostu u Višegradu* (Vişegrad'da Sokollu köprüsü kitâbesinin teçdid), Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1929, c. XLI.
- Kostiç, Mita: *Južna Srbija*, Beograd 1935.
- Kreševljakoviç, Hamdija: *Tur Ali Begov vakuf u Tuzli* (Tuzla'daki Tur Ali Bey vakfı), Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice, Sarajevo 1941, c. IX, s. 10 - 17, 50 - 55.
- Kreševljakoviç, Hamdija: *Džamija Hodže Kemaludina u Sarajevu* (Bosna-Saray'daki Hoca Kemalü'd-din cämii) El Hidaja Mec., Sarajevo 1939 - 1940, c. III, s. 149 - 152.
- Kreševljakoviç, Hamdija: *Hanikah Gazi Husrev Begov*, (Gazi Husrev Bey Hânikahı) Spomenica Gazi Husrev Begove 400 godišnjice, Sarajevo 1932, s. 57 - 59.
- Kreševljakoviç, Hamdija: *Banje u Bosni i Hercegovini* (Bosna ve Hersek Hamamları) Sarajevo 1952, İkinci tab'ı.
- Kreševljakoviç, Hamdija: *Vodovodi i gradnje na vodi u Starom Sarajevu* (Eski Saray-Bosna'daki su tesisleri ve sular üzerindeki mebâni) Sarajevo 1939.
- Kreševljakoviç, Hamdija: *Turbeta i mezari oko Begove Džamije* (Gazi Husrev Bey camii haziresindeki türbe ve mezarlar) Sarajevo (Spomenica 400 godišnjice Gazi Husrev Begove Džamije), Sarajevo 1932, s. 38 - 41.
- Kreševljakoviç, Hamdija: *Han Kolobara u Sarajevu* (Saray-Bosna'daki Kolobara Hanı), Novi Behar Mec., Sarajevo 1938, c. XI, s. 202-206.
- Kreševljakoviç, Hamdija: *Moriça Han u Sarajevu* (Bosna-Saray'daki Moriça hanı), Arhitektura Mec.

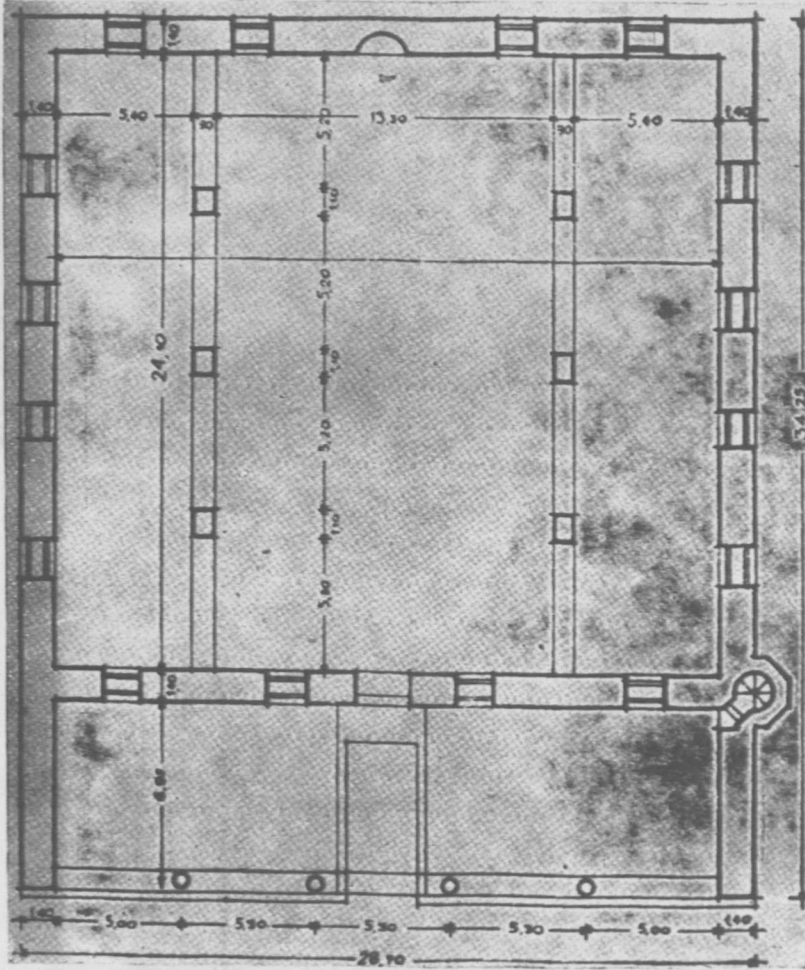
- Sarajevo 1951, c. V, sayı: 9-12.
- Kreševljaković, Hamdija : *Prilozi Povjesti Bosanskih Gradova pod Turskom upravom* (Türk devrindeki Bosna kaleleri tarihine katmalar) Prilozi Mec., Sarajevo 1951, c. II.
- Mecdi Efendi : *Şekayk-ı Nu'maniye Tercemesi*, İstanbul 1269, Kıs: *Şekayk*.
- Mehmed Süreyya : *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, Matbaa-i Âmire 1308. Kıs: *Sicil*.
- Milan Karanović : *O Tipovima Kuća u Bosni* (Bosna ev tiplerine dair) Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1927, c. XXXIX.
- Minetti, Henry : *Osmanische Provinziale Baukunst auf dem Balkan*, Hannover 1923.
- Muftić, Dr. Ahmed Asım : *Mosche und Stiftung Ferhad Paša in Banja Luka*, Leipzig 1941.
- Muhibbić, Hilmija : *Stara Čuprija u Mostaru* (Mostar'daki eski köprü) Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1889, c. I.
- Mujezinović, Mehmed : *Obnova natpisa na Sokolovićevo mostu u Višegradu* (Višgrad'daki Sokullu köprüsü kitâbesinin tezdidi) Naše Starine Sarajevo 1953, c. I.
- Mujezinović, Mehmed : *Turski Natpisi u Sarajevu iz XVI. vijeka* (Saray-Bosna'da XVI. asır Türk kitâbeleri), Prilozi Mec. Sarajevo 1951, c. II, s. 95 - 114.
- Mujezinović, Mehmed : *Turski Natpisi XVI. vijeka iz nekoliko mjesta Bosne i Hercegovine* (Bosna ve Hersek'te bir kaç XVI. asır kitâbesi) Prilozi Mec. Sarajevo 1953, c. III-IV, s. 455-484.
- Nametak, Hasan : *Mostarske Džamije i njihovi vakufi* (Mostar camileri ve vakıfları) Novi Behar Mec., Sarajevo 1936 - 1937, c. X., s. 271 - 274.
- Nametak, Alija : *Mostarski Stari most* (Mostar'daki eski köprü), Sarajevo 1932, Napredak Mec., s. 11 - 12 den ayrı baskı.
- Nametak, Alija : *Islamski Kulturni Spomenici Turskog perioda u Bosni i Hercegovini* (Türkler devrinde Bosna - Hersek'teki kültür eserleri), Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice, Sarajevo 1939, sene VII, s. 1 - 12.
- Neidhardt-Dž. Čelić : *Stari most u Mostaru* (Mostar'daki eski köprü) Naše Starine Mec., Sarajevo 1953, c. I, s. 133 - 140.
- Peez : *Mostar und sein kultureis*, Leipzig 1891.
- Pelletier, René : *Sarajevo et sa région*, Paris 1934.
- Piri Reis : *Kitab-ı Bahriyye*, Türk Tarih Araştırma Kurumu yayını, no:2
- Polenaković, Dr. Haralampije : *Skopje*, Glasnik Yugoslavje, Beograd 1952.
- Pospíšil, J. : *Wie mann in Bosnien Djamijen baute*, Der Bautechniker, Wien 1-1, 1916, c. XXXVI, Nu: 1, s. 1-3.
- Potokar, T. : *Muslimanski nadgrobni spomenici* (Müslüman mezar taşları), Slovenec gazetesi, Ljubljana, 10-5-1936.
- Sa'dü'd-din Efendi : *Tacü't-tevarih*, İstanbul 1280, C. II.
- Salih Âsım : *Üsküb tarihi* (Türkçe), Üsküb 1932.
- Salih Âsım : *Üsküb Tarihçesi*, 26 Mayıs 1327, (11 sahife) (yazma).
- Sarajevski Tašlihan* (Saray-Bosna'daki Taşlı Han) Yugoslavenski list, Sarajevo 1929, Nu: 161.
- Sikirić, Dr. Šaćir : *Tekija na Oglavku* (Oglavak'daki Tekye) Gayret salnamesi, Sarajevo 1941, s. 42-51.
- Sikirić, Dr. Šaćir : *Sarajevske Tekije* (Bosna-Saray tekyeleri) Narodna Starina Mec., Zagreb 1927, c. VI, No: 14, s. 77-79.
- Steinmann, I. E. : *Nalaz Temelja stare Turske tvrdjave u Petrinji* (Petrinya'da Eski Türk kalesine ait temelin keşfi), Teknički Vijesnik Mec., Zagreb 1942, c. LIX.
- Styx, Edmund : *Das Bauweisen in Bosnien und Hersegovina*, Wien 1887.
- Şabanović, Hazim : *Ko je Osnovao Sarajevsku Ferhadiju?* (Bosna-Saray Ferhadiyesini kim inşa etti?), Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice, Sarajevo 1953, c. IV, s. 32 - 40.

- Şemsü'd-din Sami : *Kamusü'l-A'lâm*, İstanbul 1306, 6 cild.
- Târih-i Osmanî Encümeni Mec.* : T 1930-1328, Kıs: T. O. M.
- Traljiç, Seyid. M. : *Medresa Hadži Ismaila Misirije*, (Hacı İsmail Mısri medresesi), El Hidaja Mec., Sarajevo 1937 - 1938, c. II, s. 136 - 137.
- Traljiç Seyid M. : *Sarajevski Grad Vratnik* (Saraj-Bosna'da Vratnik kalesi), Sarajevo 1937.
- Traljiç, Seyid M. : *Muslimanski nadgrobni spomenici* (Müslüman mezar taşları) Narodna Uzdanica Salnamesi, Sarajevo 1940, s. 192 - 210.
- Truhelka, Dr. Čiro : *Der Brussabesisten*, Bosnische Post, Sarajevo 6-4-1912.
- Truhelka, Dr. Čiro : *Gazi Husrev Beg Njegov Život i njegovo Doba*, Sarajevo 1912, Zemeljska Štamparija, Kıs : Truhelka.
- Turbe Silahdar Abdullah Paše Defterdaroviča u Travniku* (Travnik'teki Silâhdar Abdullah Paşa türbesi), Gajret Salnamesi, sene 1, Sarajevo 1324 hicrî, s. 149.
- Turbe Muhsinzade Abdullah Paše i Hadži Hafiz Ali Dželalije u Travniku* : (Travnik'teki Muhsin-Zâde Abdullah Paşa ve Hacı Hafız Ali Celâlinin türbesi), Gajret, Sarajevo 1324 hicrî, sene 1, s. 150.
- Hadživasiljevič, Jovan: *Skoplje i njegova okolina*, Beograd 1930.
- Zdravkovič, Ā. : *Opravka Kule na starom mostu u Mostaru* (Mostar'daki eski köprüünün kulesinin ta'miri), Naše Starine Mec., Sarajevo 1953, c. I, s. 141 - 143.
- Zarzycki, Arndt - Stratimirovič : *Aladža Džamija u Foči* (Foça'daki Alaca cami) Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1891, c. III.
- Zuhrič, Omer : *Najstarija Džamija u Bosni* (Bosna'nın en eski camii), Novi Behar Mec., Sarajevo, c. IV, No: 19, s. 30 - 40.

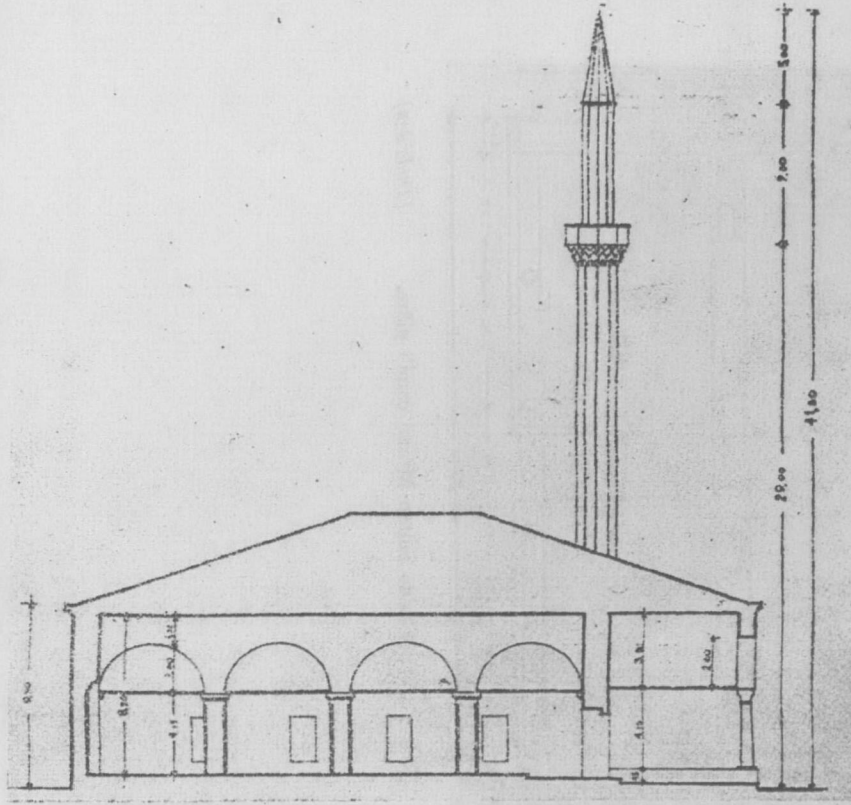

Res. 1 — Üsküplü Şehrinin şimal cihetinin Mustafa Paşa cami'i avlusundan alınmış panoraması.

Res. 2 — Üsküb'de Sultan Murad cami'i plânı. (Duda'dan)

- Şemsü'd-din Sami : *Kamusü'l-A'lâm*, İstanbul 1306, 6 cild.
- Târih-i Osmani Encümeni Mec.* : T 1930-1328, Kıs: T. O. M.
- Traljič, Seyid. M. : *Medresa Hadži Ismaila Misiriye*, (Hacı İsmail Mısıri medresesi), El Hidaja Mec., Sarajevo 1937 - 1938, c. II, s. 136 - 137.
- Traljič Seyid M. : *Sarajevski Grad Vratnik* (Saray-Bosna'da Vratnik kalesi), Sarajevo 1937.
- Traljič, Seyid M. : *Muslimanski nadgrobni spomenici* (Müslüman mezar taşları) Narodna Uzdanica Salnamesi, Sarajevo 1940, s. 192 - 210.
- Truhelka, Dr. Ćiro : *Der Brussabesisten*, Bosnische Post, Sarajevo 6-4-1912.
- Truhelka, Dr. Ćiro : *Gazi Husrev Beg Njegov Život i njegovo Doba*, Sarajevo 1912, Zemeljska Štamparija, Kıs : Truhelka.
- Turbe Silahdar Abdullah Paše Defterdaroviča u Travniku* (Travnik'teki Silâhdar Abdullah Paşa türbesi), Gajret Salnamesi, sene 1, Sarajevo 1324 hicri, s. 149.
- Turbe Muhsinzade Abdullah Paše i Hadži Hafiz Ali Dželalije u Travniku* : (Travnik'teki Muhsin-Zâde Abdullah Paşa ve Hacı Hafız Ali Celâlinin türbesi), Gajret, Sarajevo 1324 hicri, sene 1, s. 150
- Hadživasiljevič, Jovan : *Skoplje i njegova okolina*, Beograd 1930.
- Zdravkovič, I. : *Opravka Kule na starom mostu u Mostaru* (Mostar'daki eski köprünün kulesinin ta'miri), Naše Starine Mec., Sarajevo 1953, c. I, s. 141 - 143.
- Zarzycki, Arndt - Stratimirovič : *Aladža Džamija u Foči* (Foça'daki Alaca camii) Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo 1891, c. III.
- Zuhrič, Omer : *Najstarija Džamija u Bosni* (Bosna'nın en eski camii), Novi Behar Mec., Sarajevo, c. IV, No: 19, s. 30 - 40.

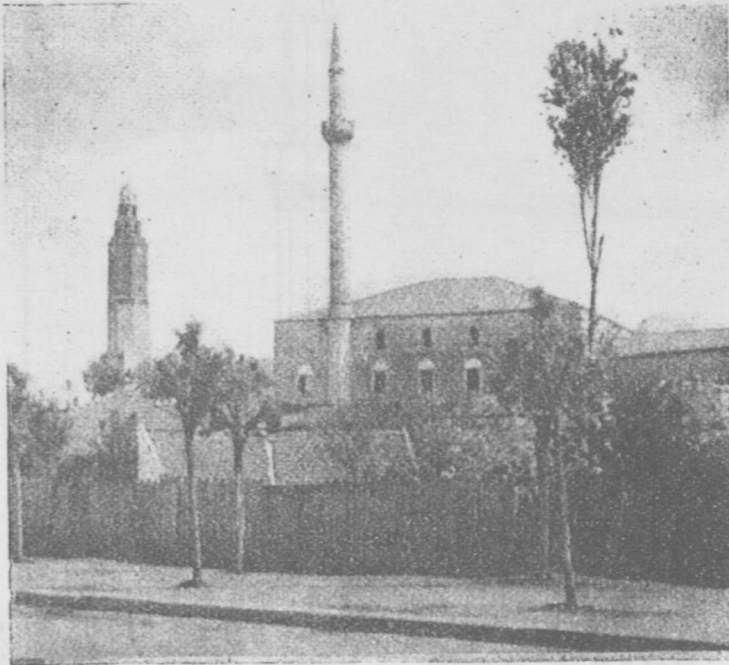
Res. 3 — Üsküb'de Sultan Murad cami'i maktai. (Duda'dan)

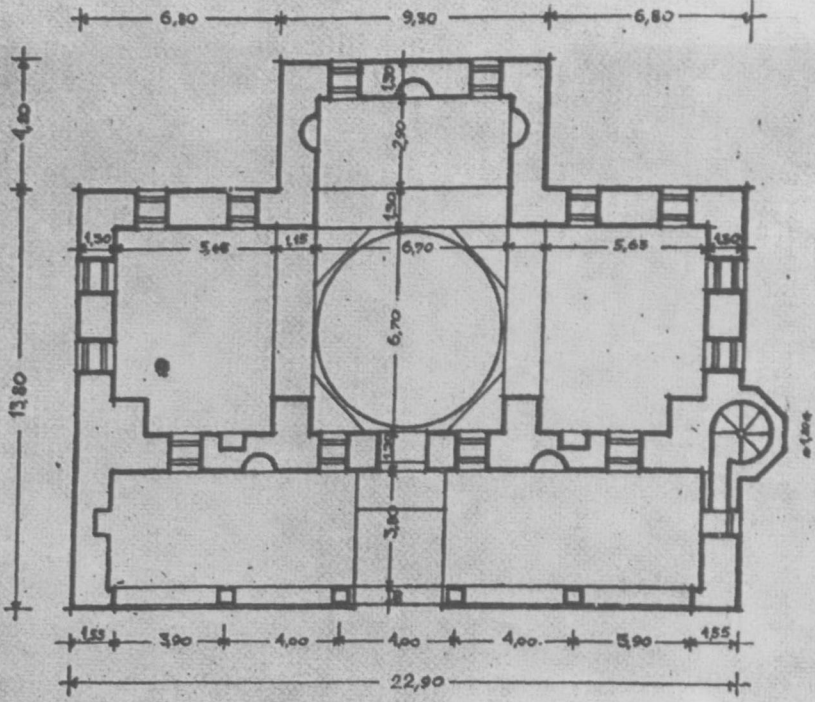
Res. 4 — Üsküb'de Sultan Murad cami'i dahili. (Duda'dan)

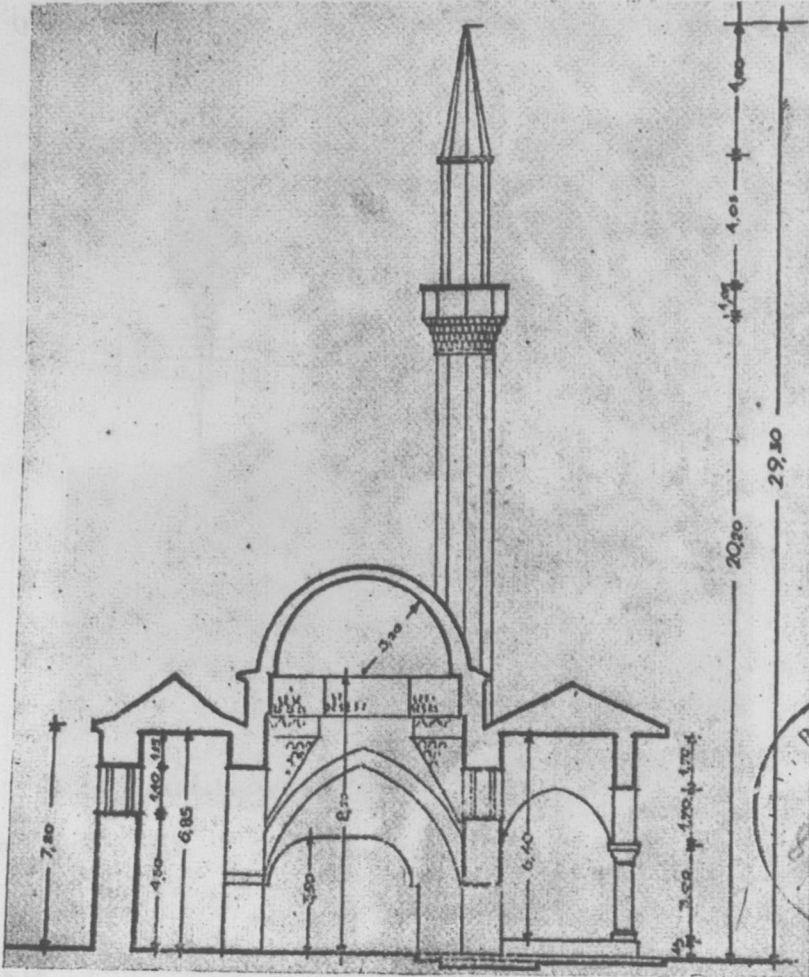
Res. 5 — Üsküb'de Sultan Murad cami'i revakı. (Foto: Ekrem Hakkı)

Res. 6 — Üsküb'de Sultan Murad cami'i yan cebhesi. (Foto: Ekrem Hakkı)

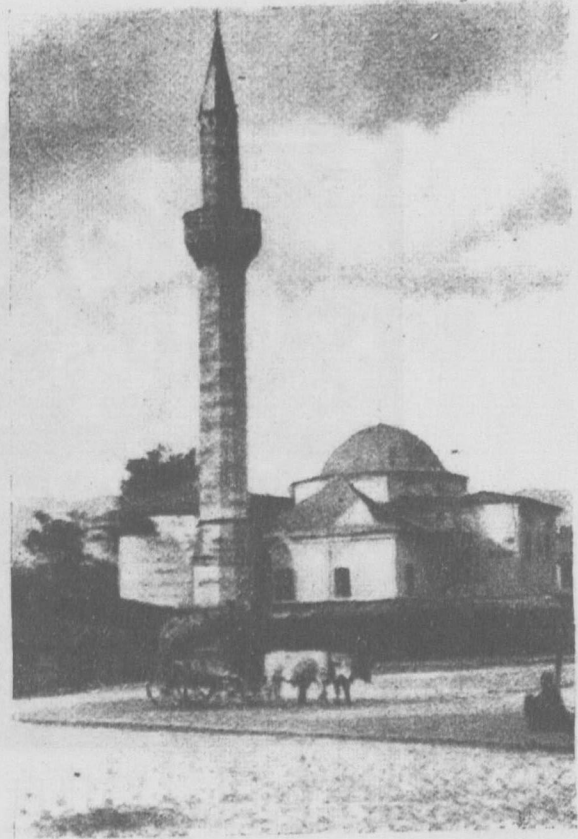
Res. 7 — Üsküb'de İshak Bey cami'i. (Duda'dan)

Res. 8 — Üsküb'de İshak Bey cami'i makta'ı. (Duda'dan)

Res. 9 — Üsküb'de İshak Bey cami'i. (Duda'dan)

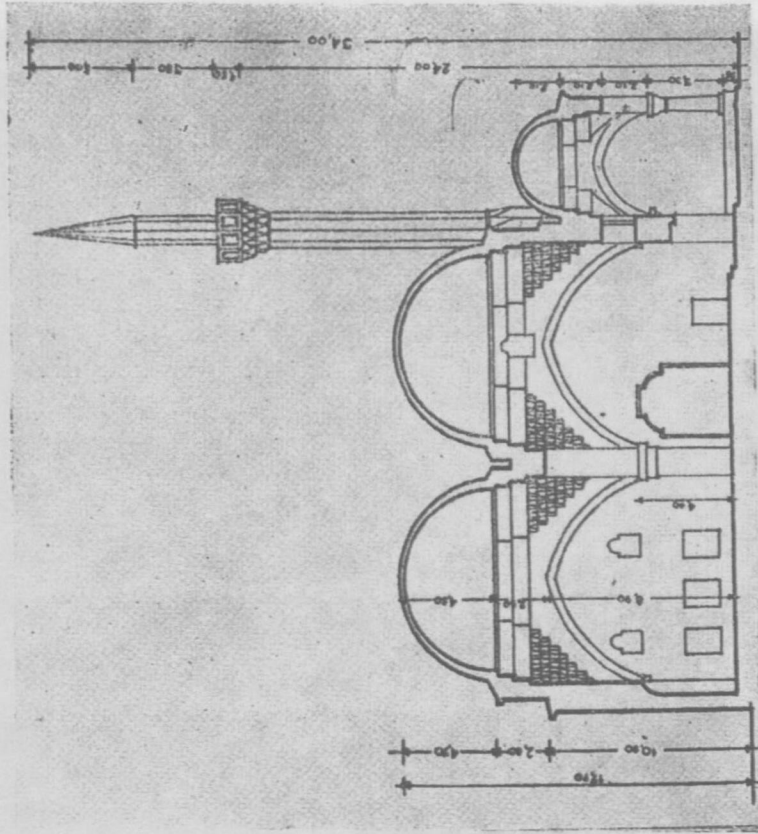

Res. 10 — Üsküb'de İshak Bey cami'i. (Duda'dan)

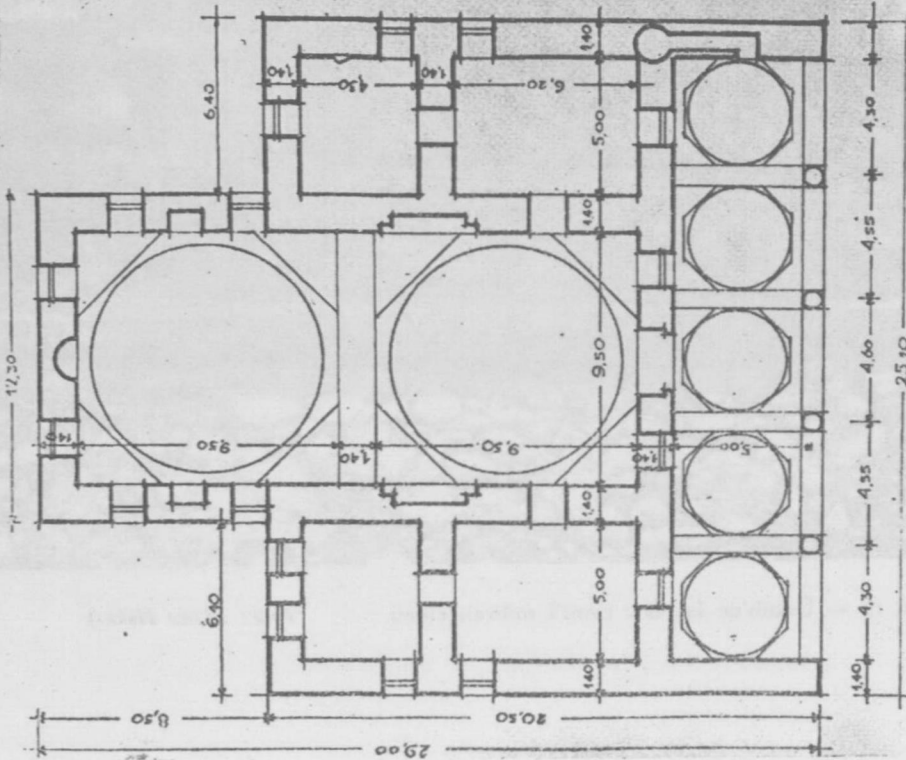
Res. 11 — Üsküb'de Mehmed Çelebi cami'i kitâbesi.

(Elezovic'den)

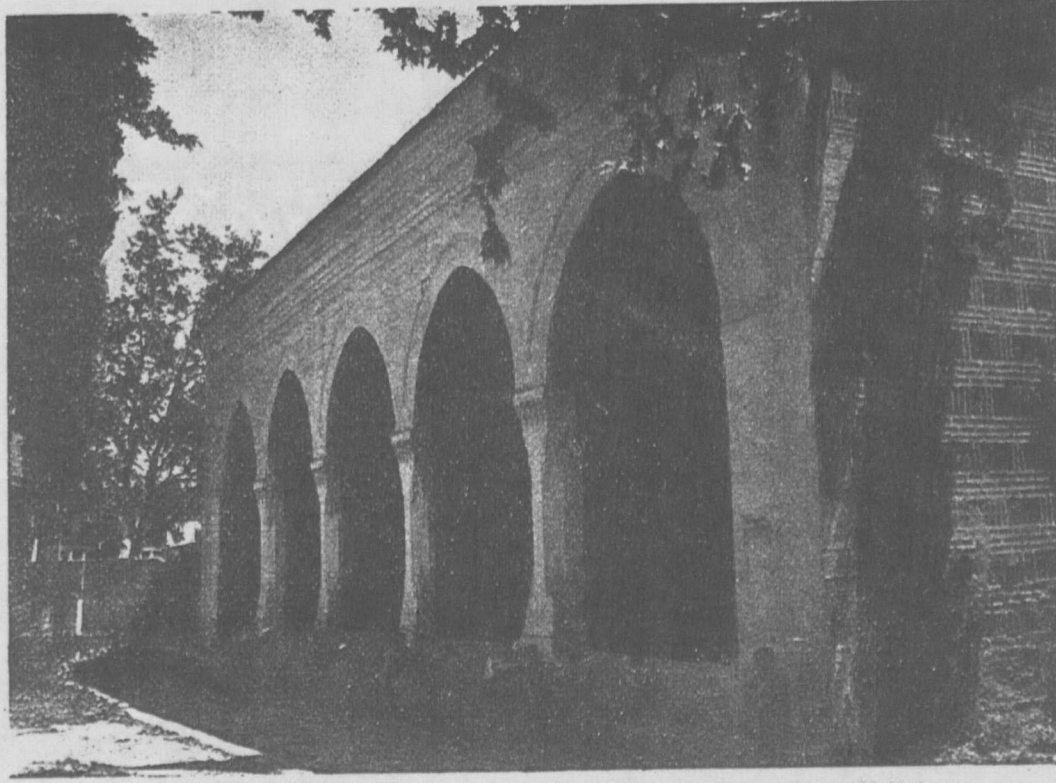
(Duda'dan)

Res. 13 — Üsküb'de İsa bey cami'i maktâ'li.

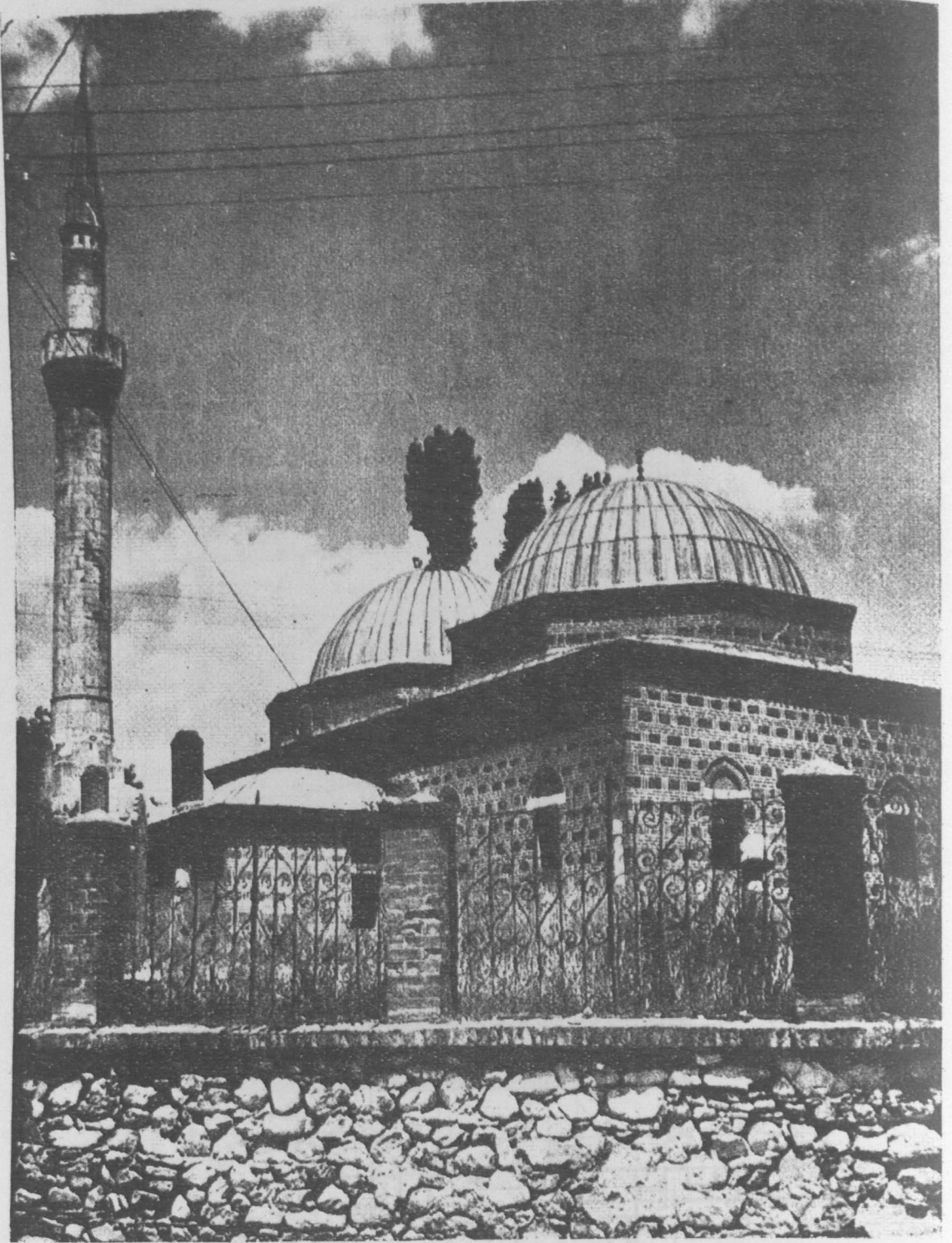
(Duda'dan)

Res. 12 — Üsküb'de İsa Bey cami'i plâni.

Res. 15 — Üsküb'de İsa Bey cami'i revakı.

(Foto: Ekrem Hakkı)

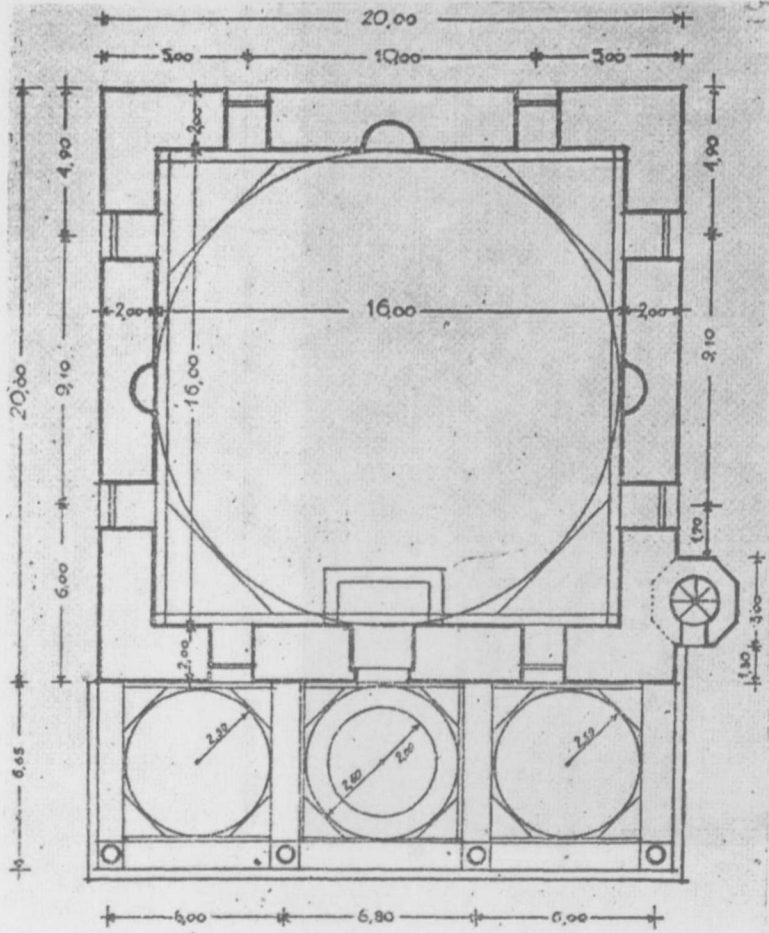
Res. 14 — Üsküb'de İsa Bey cami'i mihrab ciheti.

(Foto: Ekrem Hakkı)

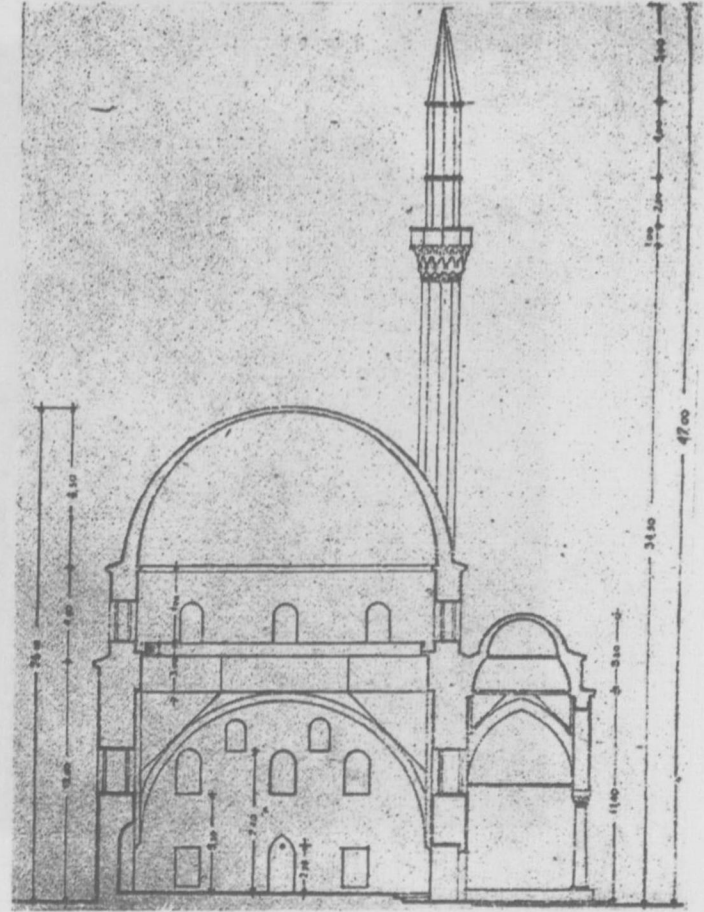

(Elezovic'den)

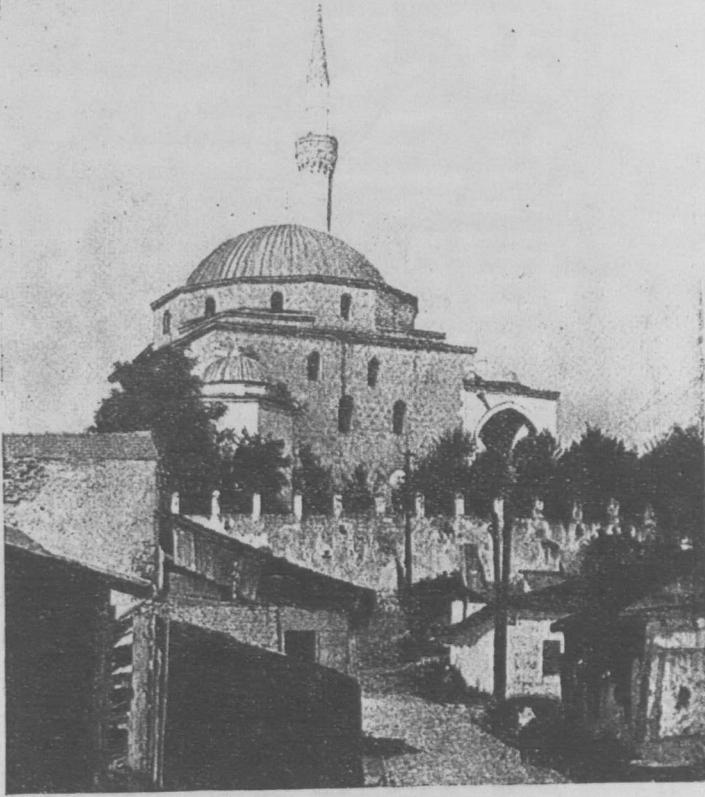
Res. 16 — Üsküb'de İsa Bey cami'i kitabesi.

Res. 17 — Üsküb'de Mustafa Paşa cami'i plânı. (Duda'dan)

Res. 18 — Üsküb'de Mustafa Paşa cami'i maktâı. (Duda'dan)

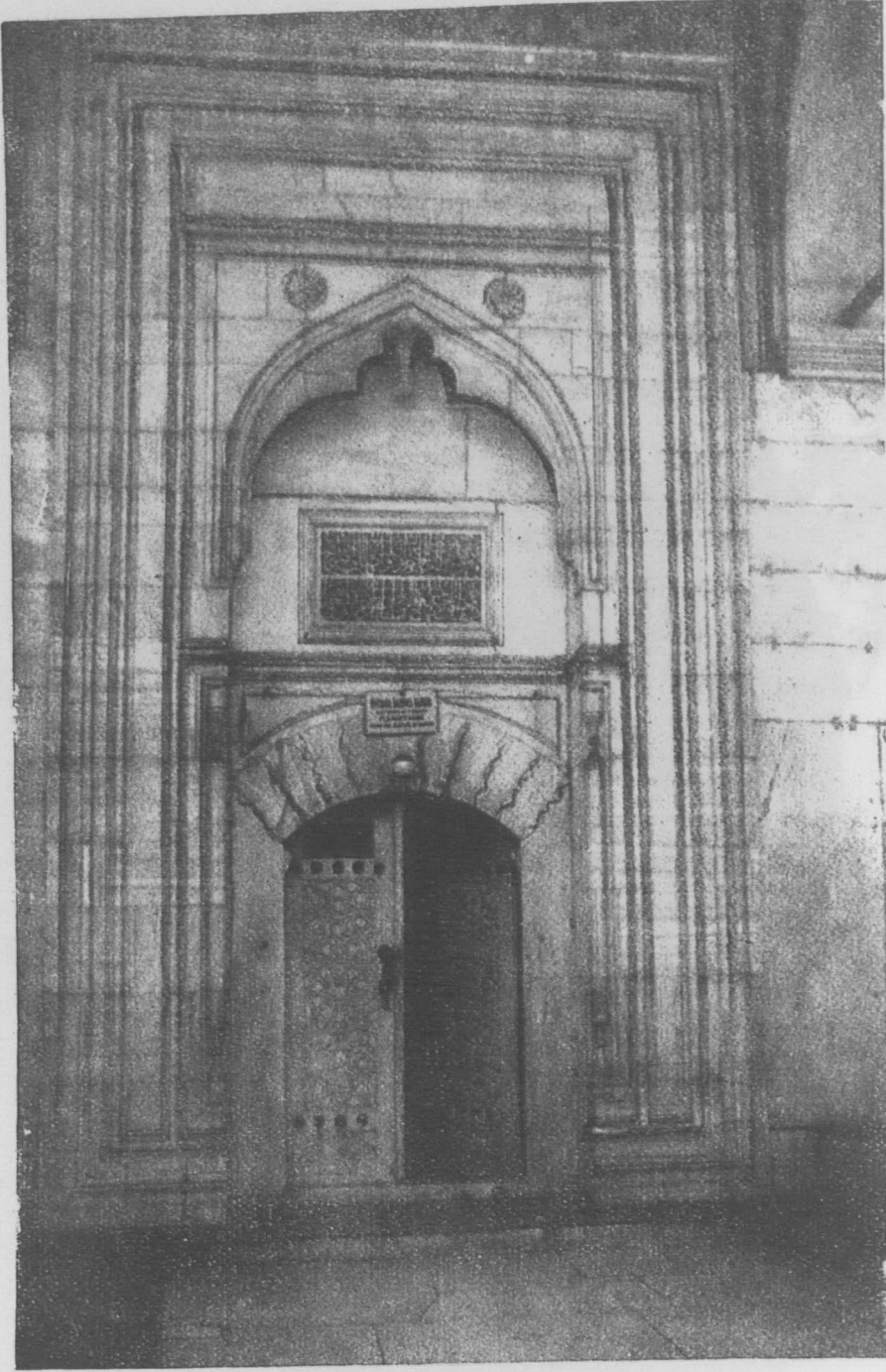

Res. 19 — Üsküb'de Mustafa Paşa cami'i. (Foto: Ragıb Devres)

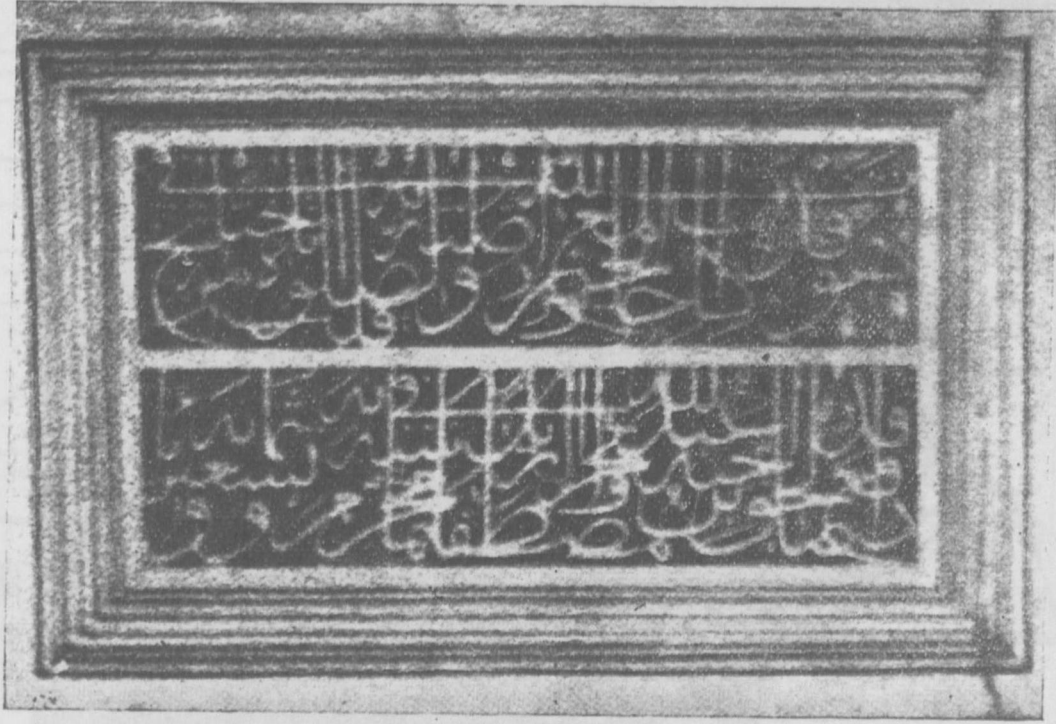
Res. 20 — Üsküb'de Mustafa Paşa cami'i revakı.

(Foto: Ekrem Hakkı)

Res. 21 — Üsküb'de Mustafa Paşa cami'i kapısı.

(Foto: Ekrem Hakkı)

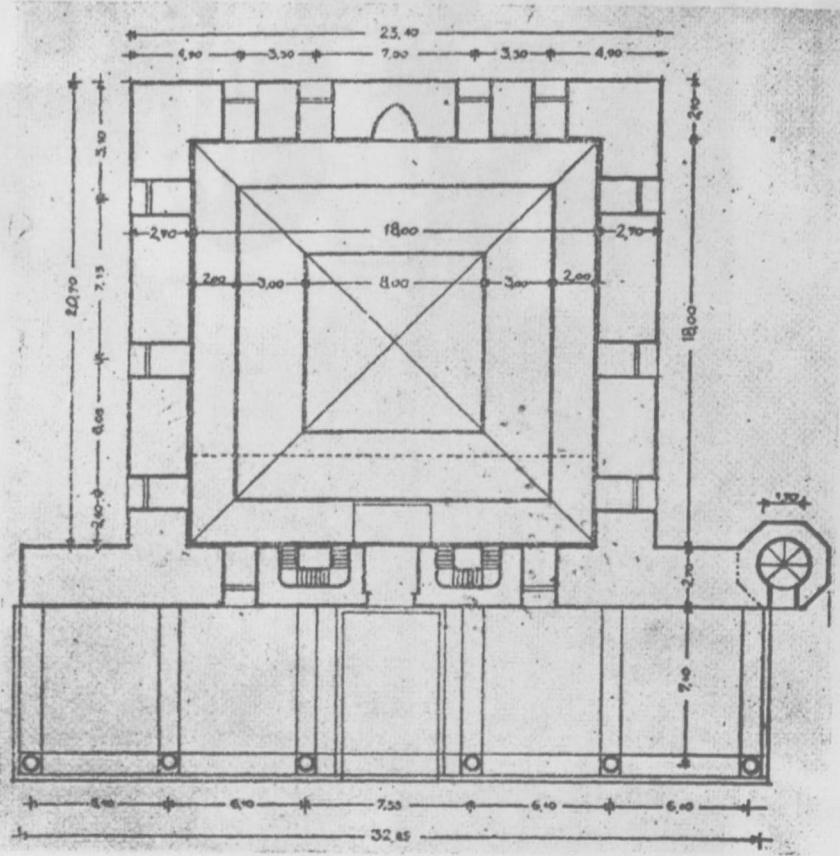

Res. 22 — Üsküb'de Mustafa Paşa cami'i kitâbesi.

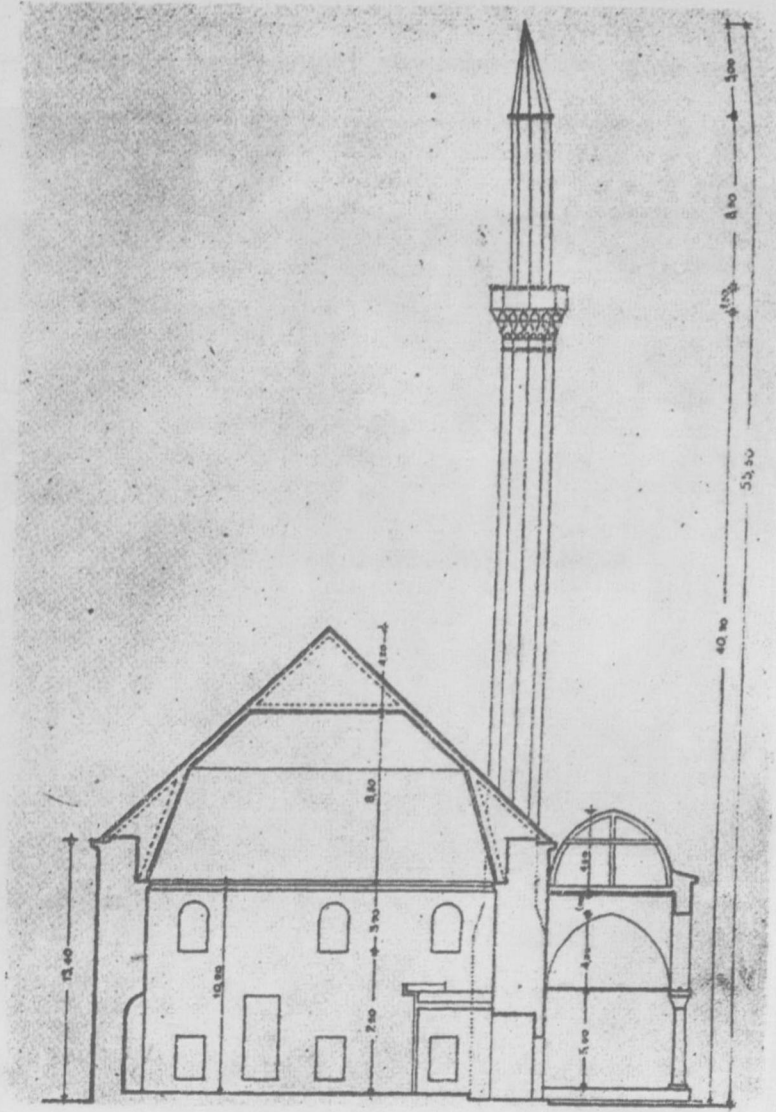
(Foto: Ekrem Hakkı)

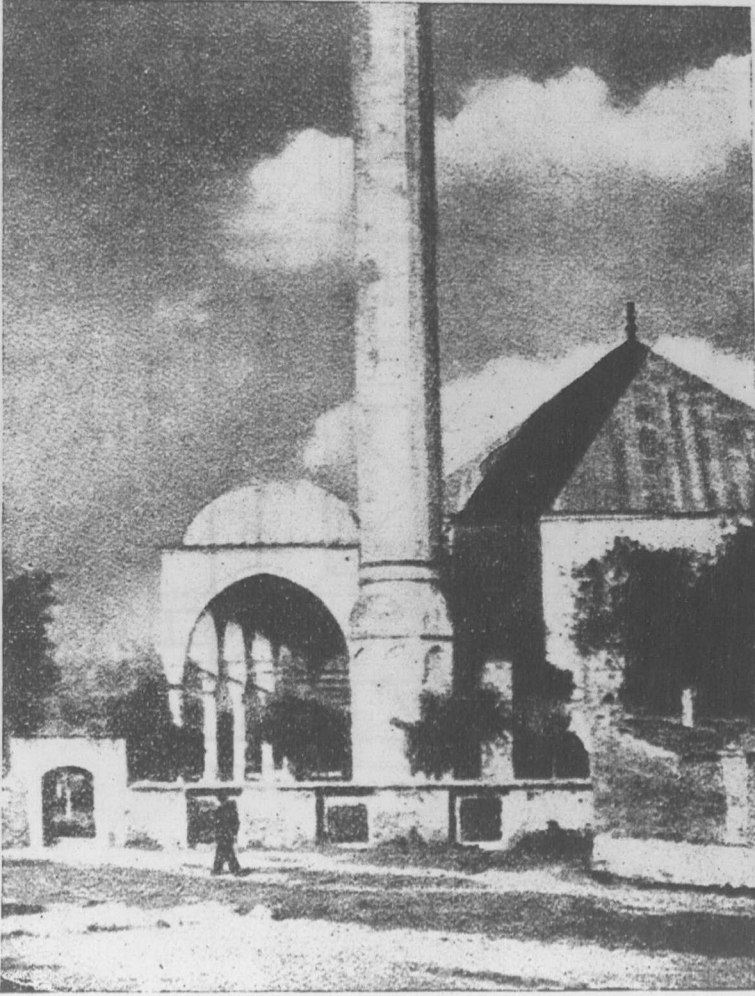
Res. 23 — Üsküb'de Mustafa Paşa türbesi. (Foto: Ekrem Hakkı)

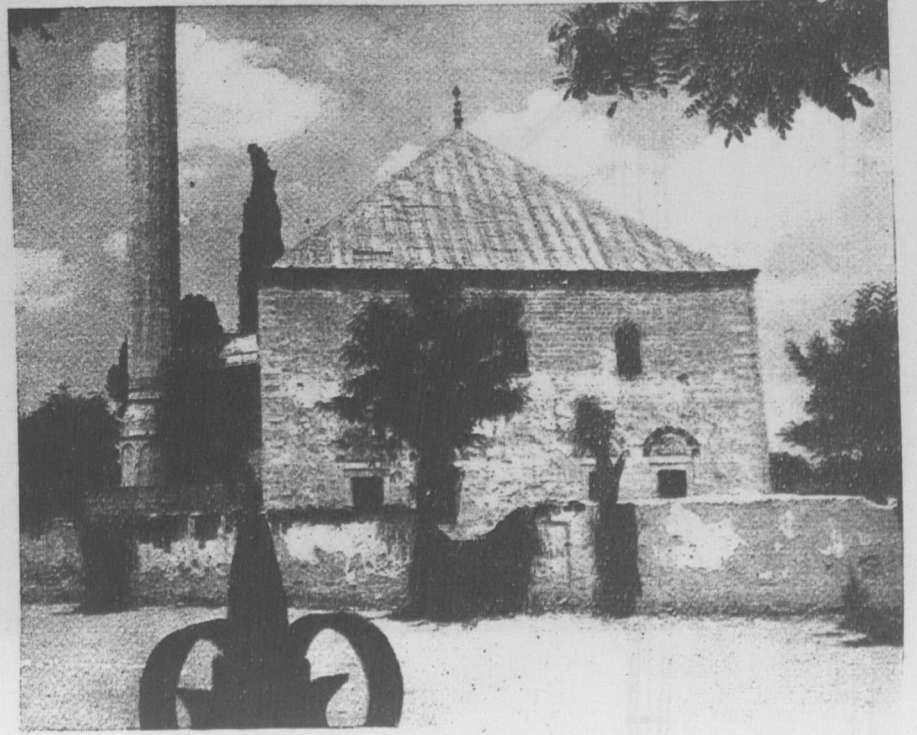
Res. 24 — Üsküb'de Yahya Paşa cami'i plâni. (Duda'dan)

Res. 25 — Üsküb'de Yahya Paşa cami'i makta'ı. (Duda'dan)

Res. 26 — Üsküb'de Yahya Paşa cami'i, yan tarafı. (Duda'dan)

Res. 27 — Üsküb'de Yahya Paşa Cami'i, arka cehhesi. (Foto: Ekrem Hakki)

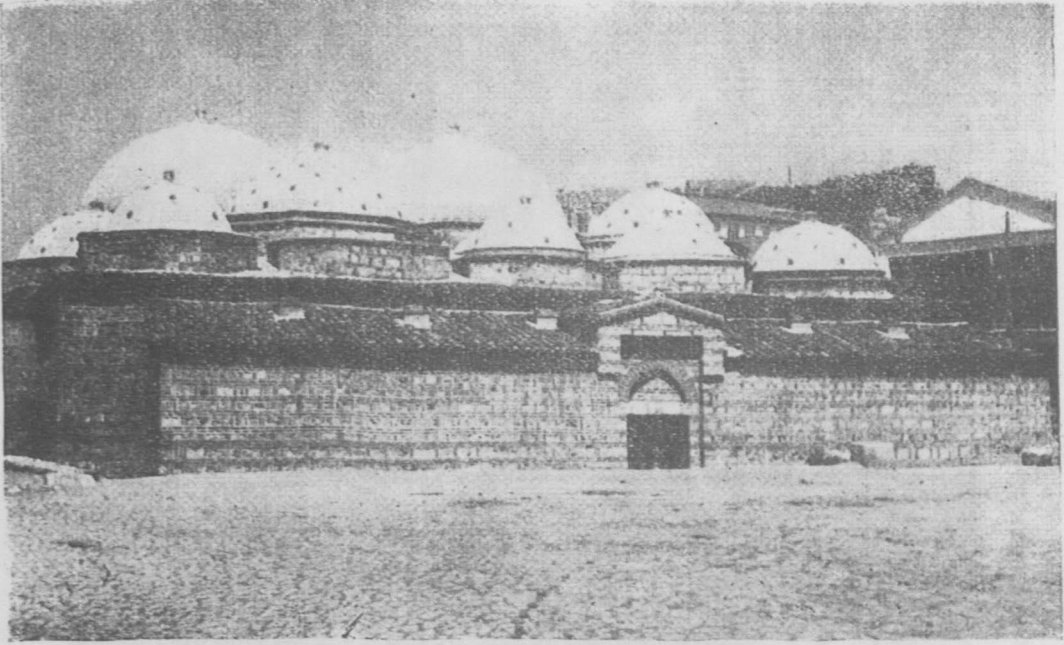

Res. 28 — Üsküb'de Kurşunluhan mescidi. (Foto: Ekrem Hakkı)

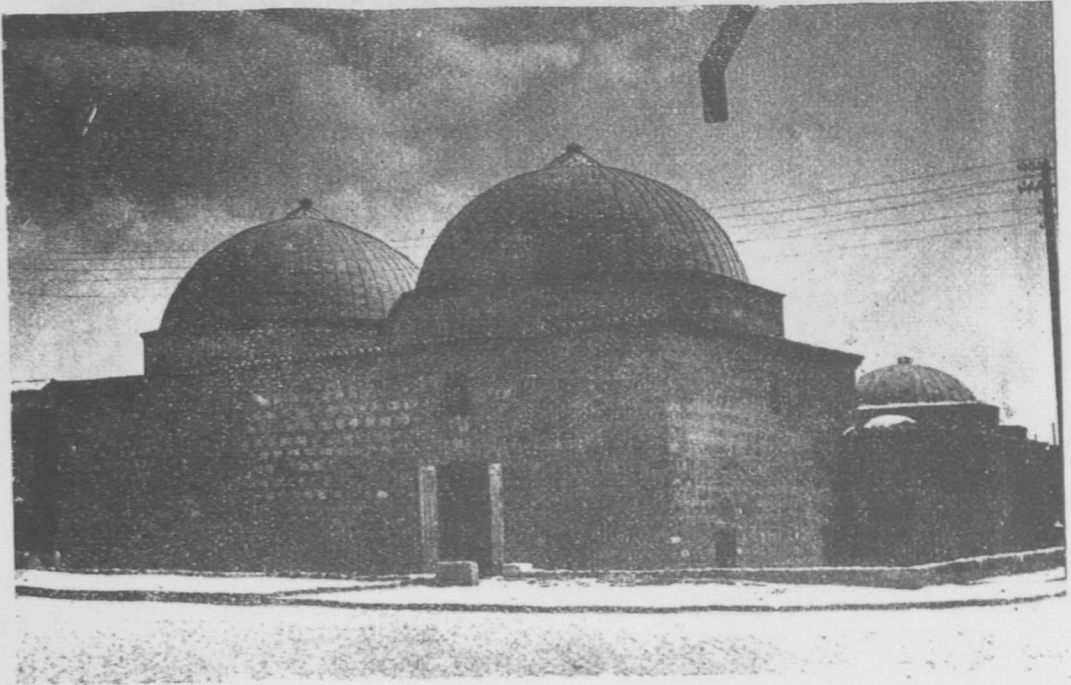

Скопје, Мехмед Бурмали Камиие
SKOPJE, Aussicht zur Vardari Moschee

Res. 29 — Üsküb'de Karlızade Mehmed Bey Cami'i ve Vardar'ın sağ sahili.

Res. 30 — Üsküb'de Davud Paşa hamamı ön cebhesi. (Foto: Ekrem Hakkı)

Res. 31 — Üsküb'de Davut Paşa hamamı arka cebhesi. (Foto: Ekrem Hakkı)

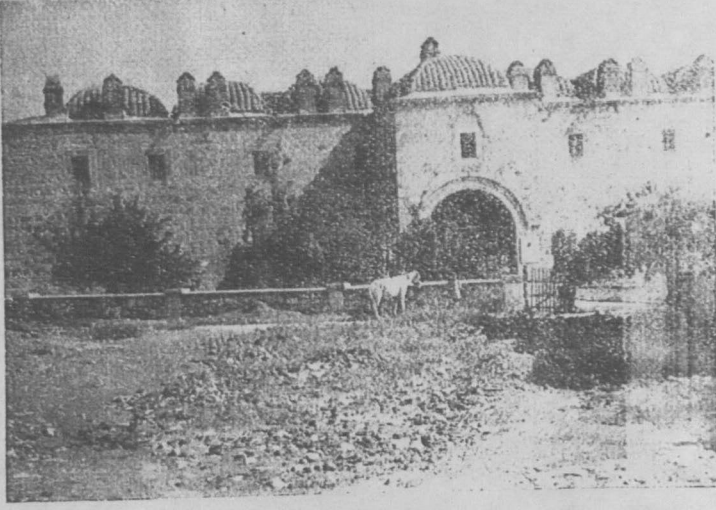

Res. 32 — Üsküb'de Şengül hamamı.

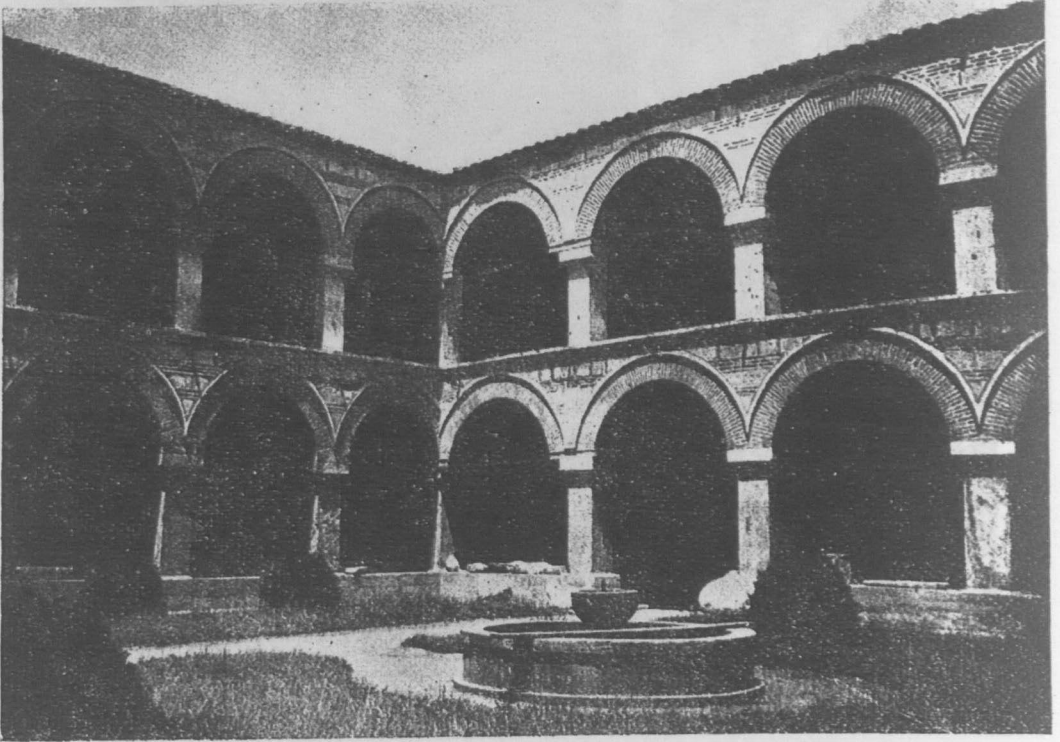
(Foto: Ekrem Hakkı)

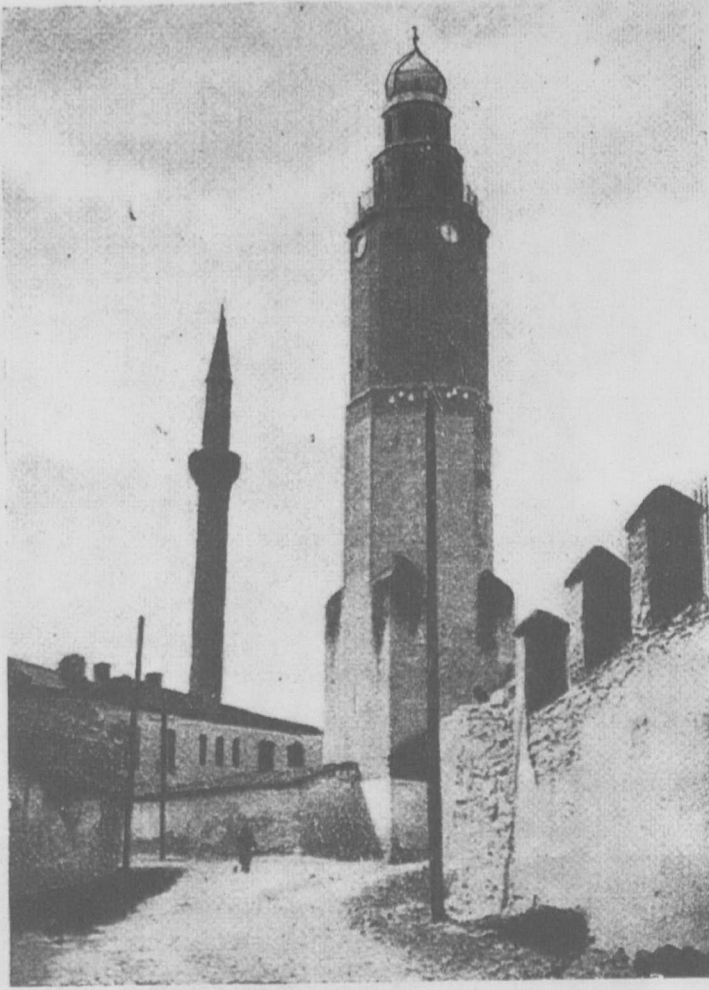
Res. 33 — Üsküb'de Vardar üstünde Fâtih köprüsü. (Foto: Ekrem Hakkı)

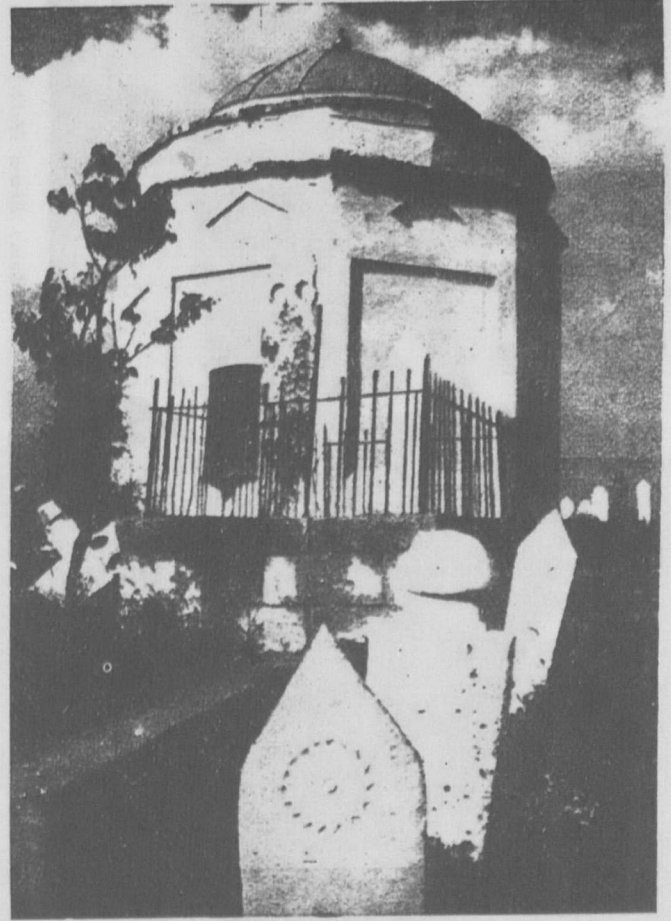
Res. 34 — Üsküb'de Kurşunlu Han (Foto: Ragıp Devres)

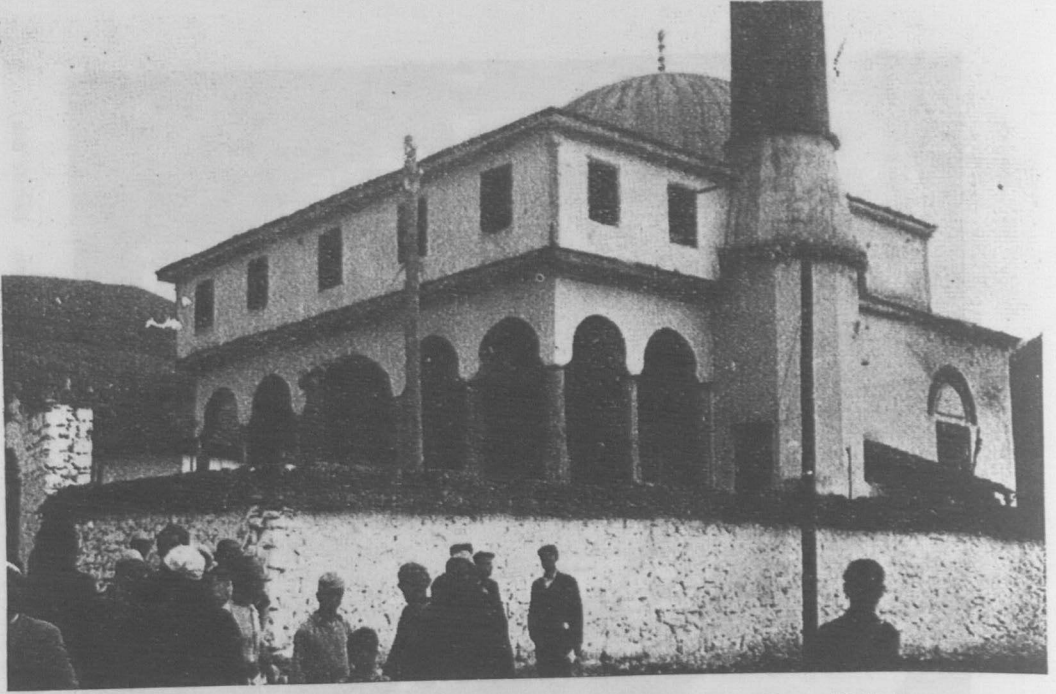
Res. 35 — Üsküb'de Kurşunlu Han dahili. (Foto: Ekrem Hakkı)

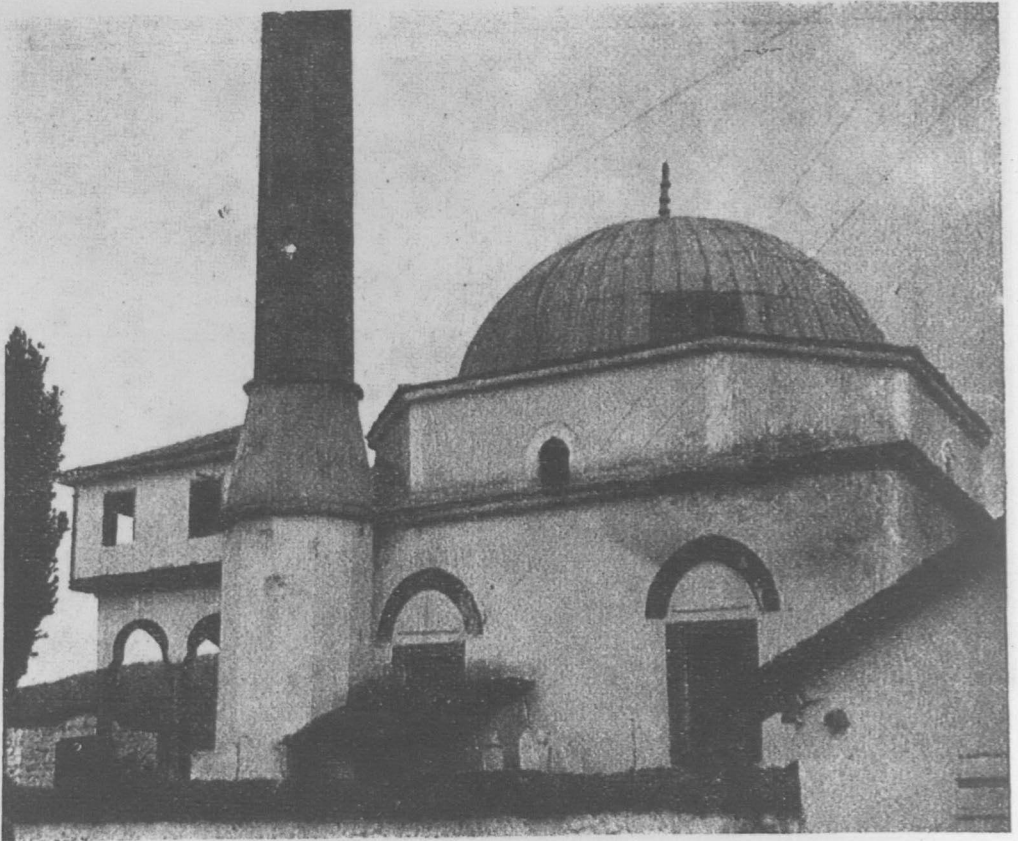
Res. 36 — Üsküb'de Saat kulesi. (Foto:Ekrem Hakkı)

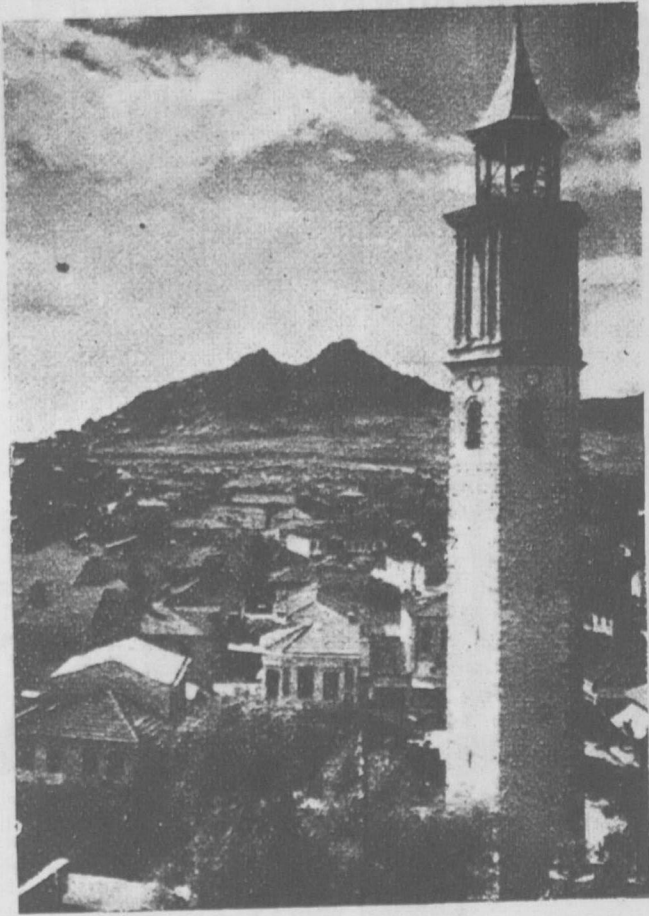
Res. 37 — Üsküb'de Kadı Baba türbesi. (Duda'dan)

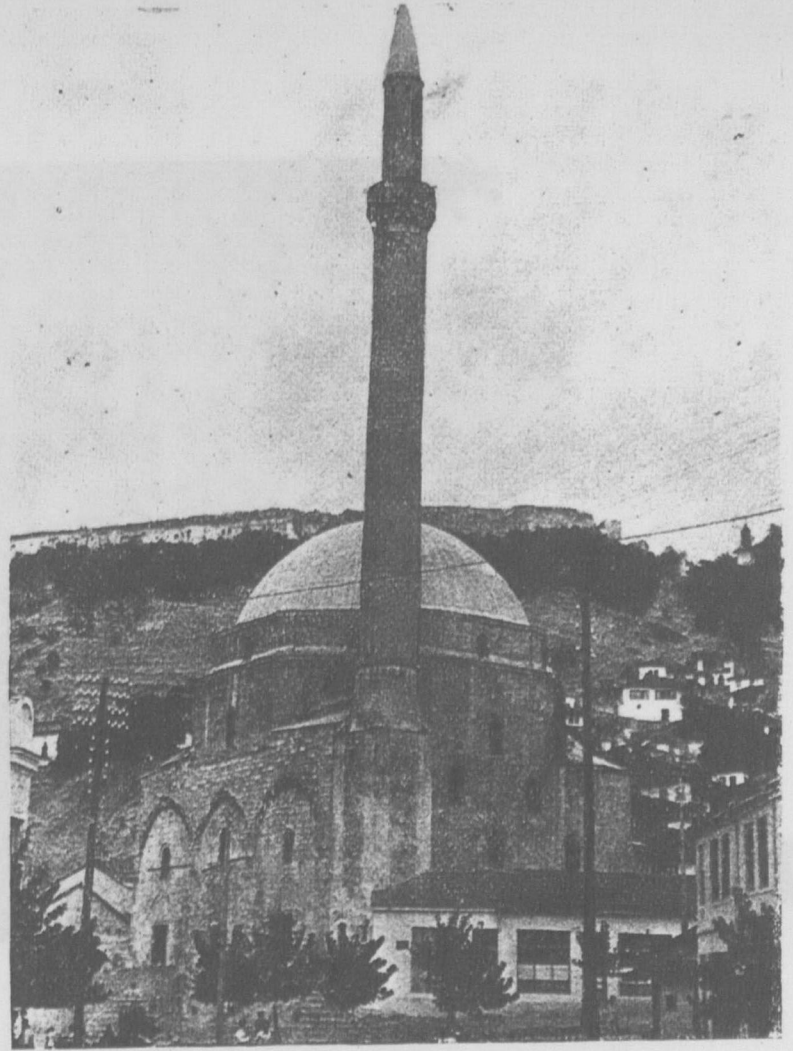
Res. 33 — Kaçanik'de Sinan Paşa camii. (Foto: Ekrem Hakkı)

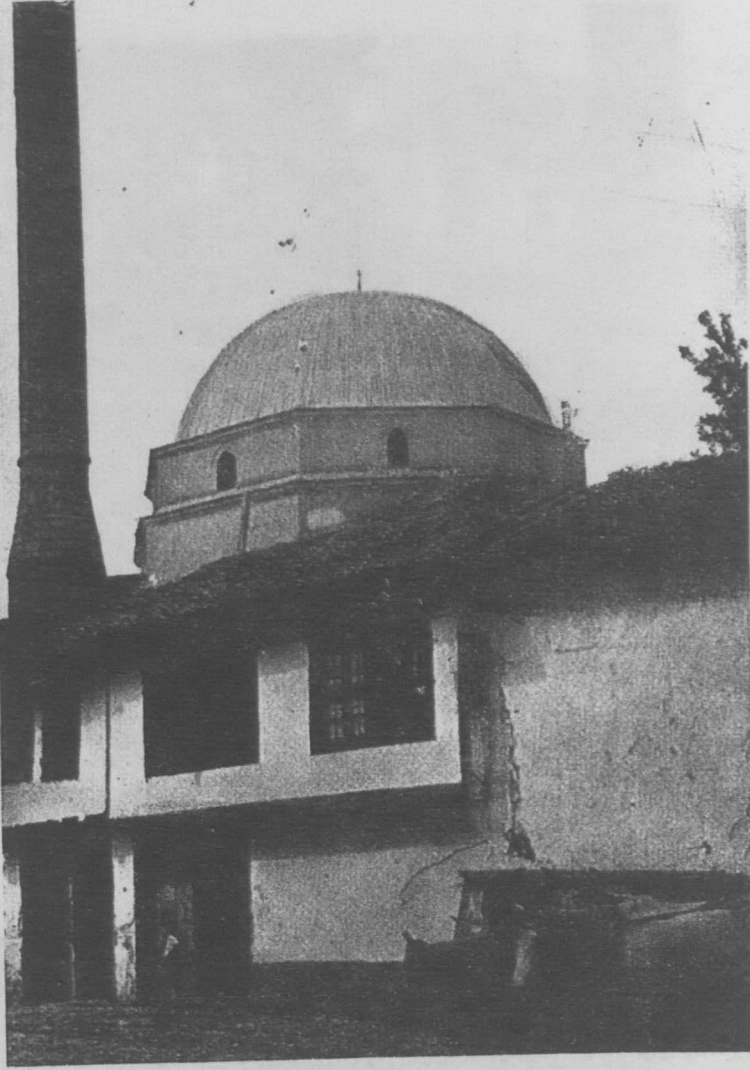
Res. 39 — Kaçanik'de Sinan Paşa camii. (Foto: Ekrem Hakkı)

Res. 40 — Pirlëpe'de Saat kulesi. (Duda'dan)

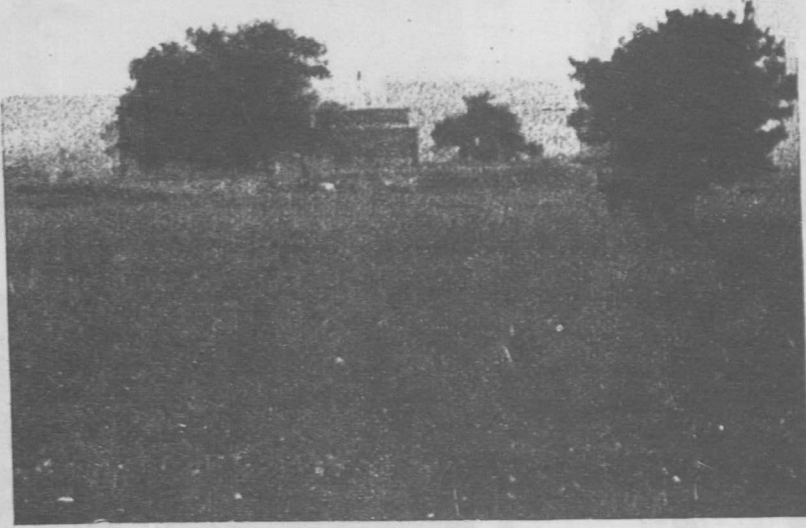
Res. 41 — Prizren'de Sinan Paşa cami'i. (Foto: R. D.)

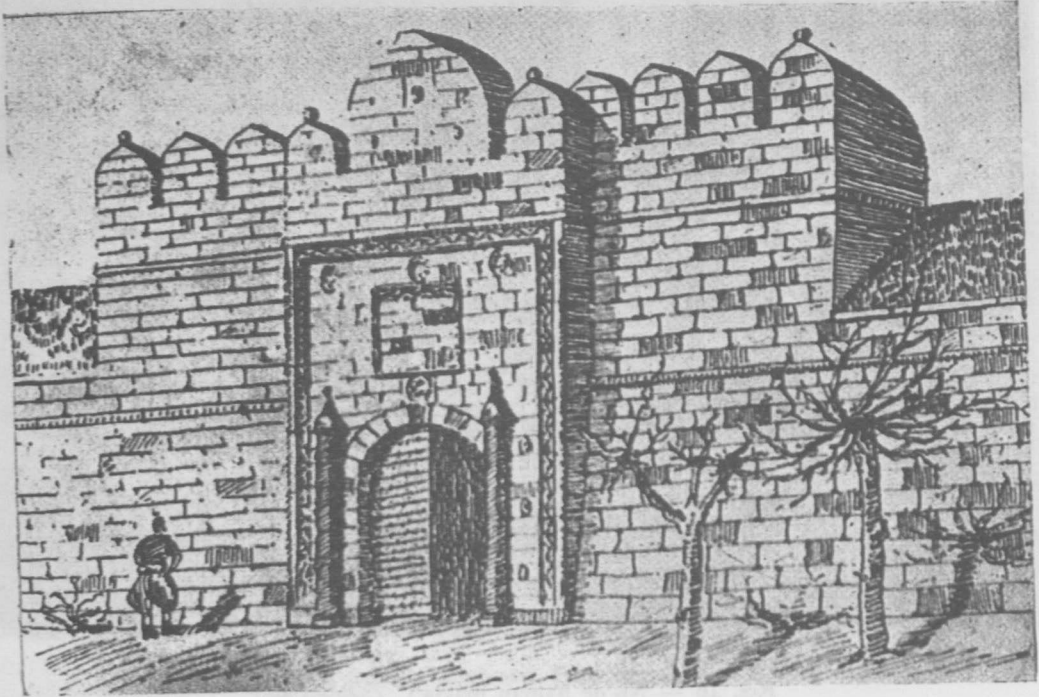
Res. 42 — Prizren'de Bayraklı cami'i ve bir ev. (Foto: R. D.)

Res. 43 — Prizren'de köprü. (Foto: R. D.)

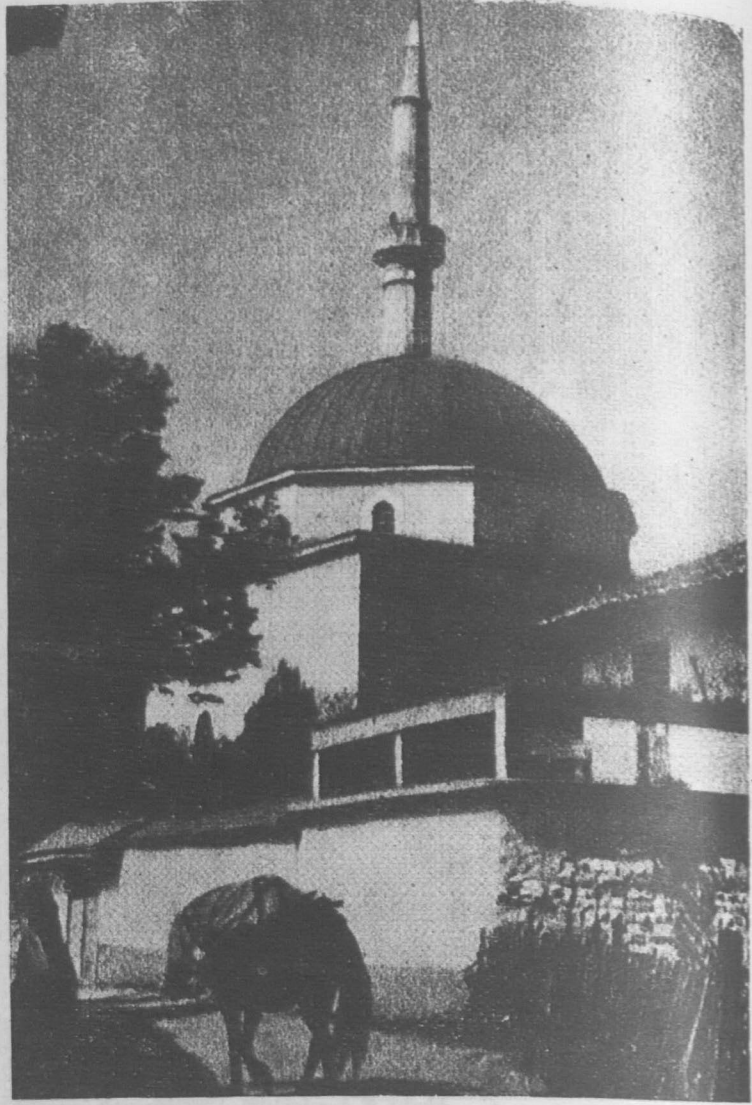
Res. 44 — Kosova'da Murad-ı Hüdavendigâr meşhed-i. (Foto: Ekrem Hakkı)

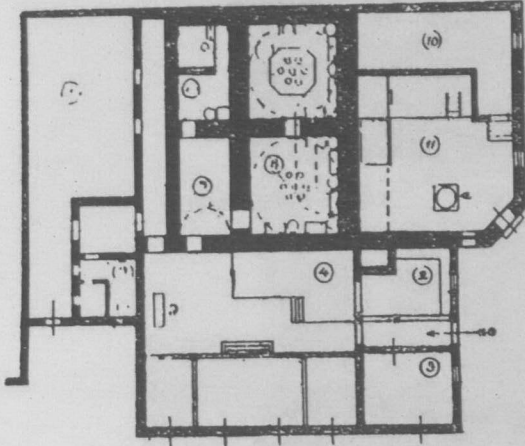
Res. 45 — Niş kal'esi. (Minetti'den)

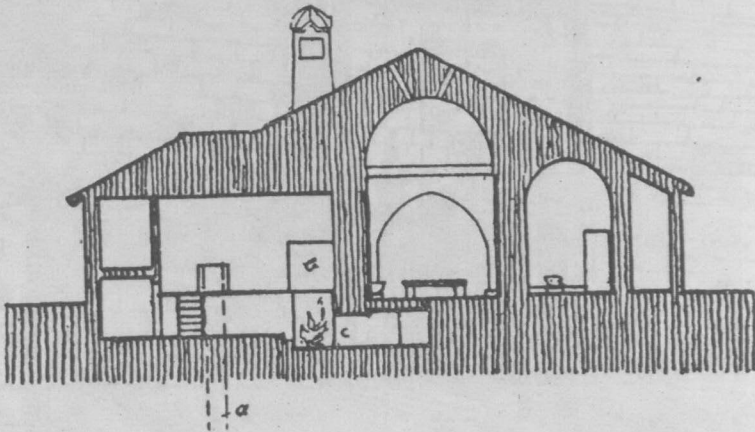
Res. 46 — Niş kal'esi meşidi.
(Minetti'den)

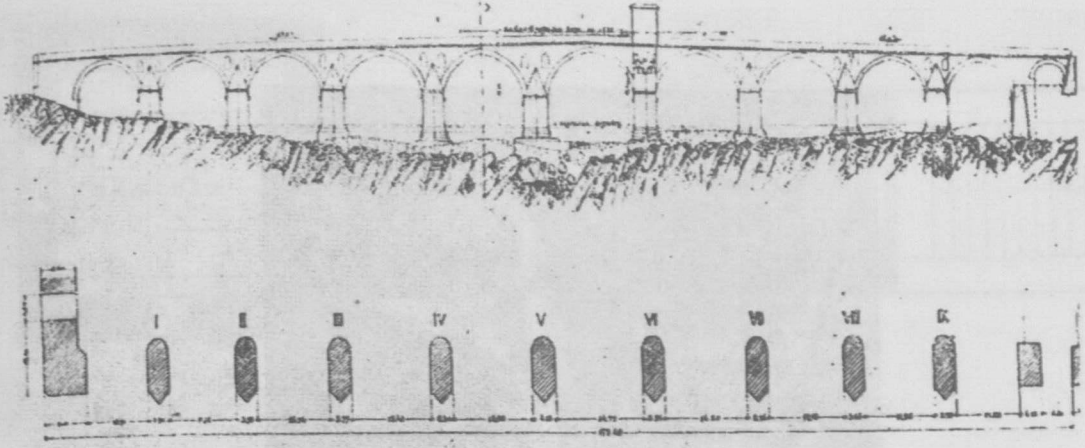
Res. 48^a — Niş'de Alaca cami'i.

Res. 47 — Niş'de hamam plâni. (Minetti'den)

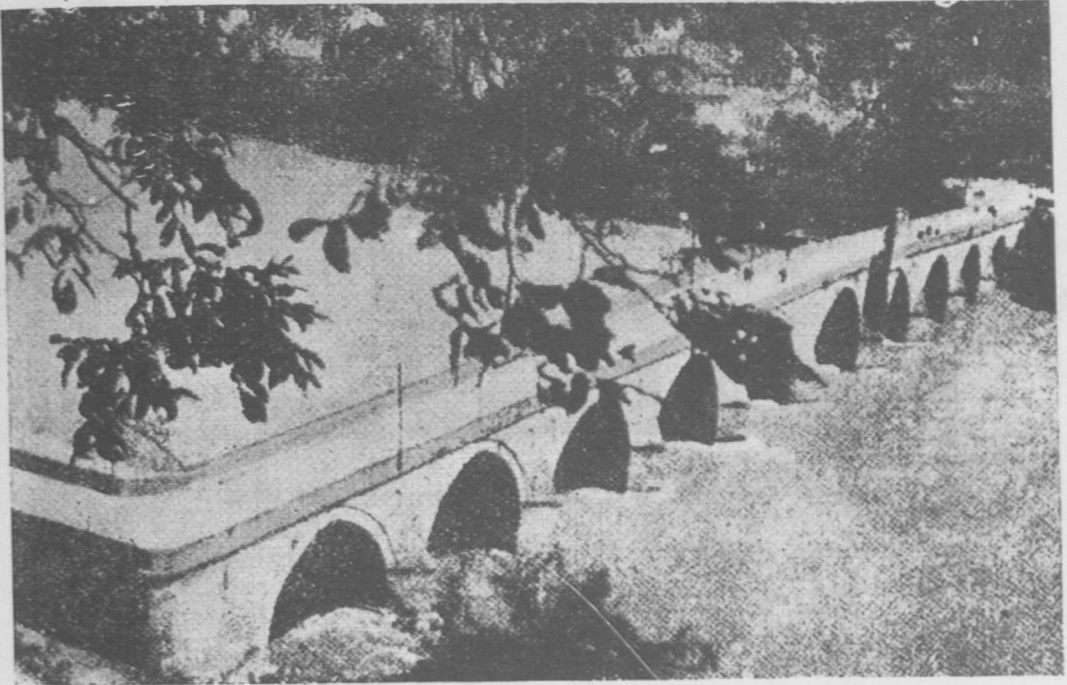

Res. 48 — Niş'de hamam makta'ı (Minetti'den).

UZUN ENI PRİSJEK I TLOCRT SOKOLOVIĆEVA MOSTA

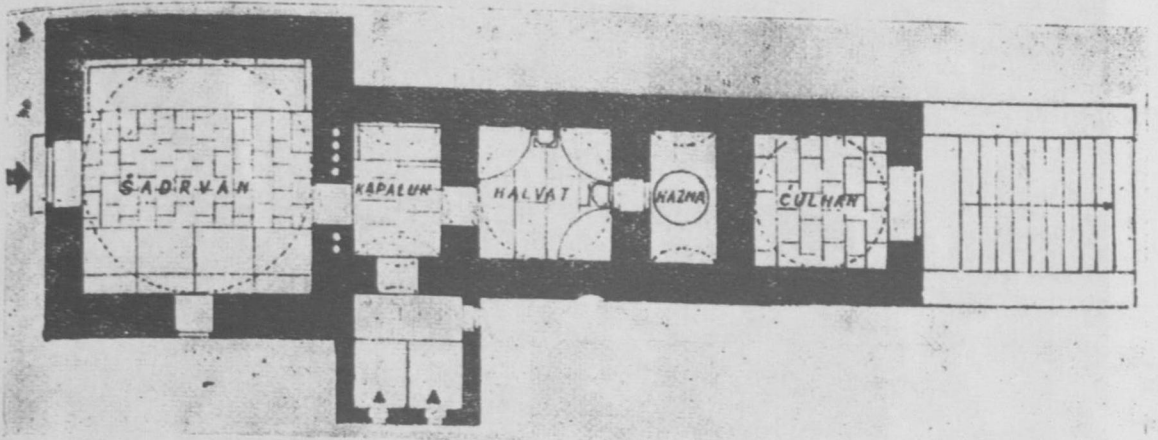
Res. 49 — Vişgrad'da Sokollu Mehmed Paşa köprüsü plânı. (Priniç'den)

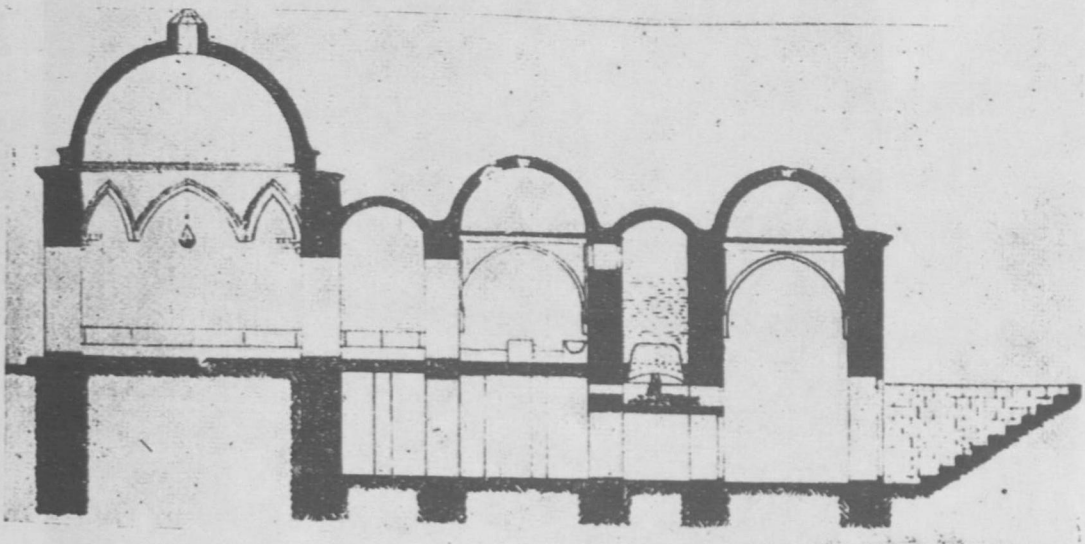
Res. 50 — Vişgrad'da Sokollu Mehmed Paşa köprüsü. (Ali Beytic'den)

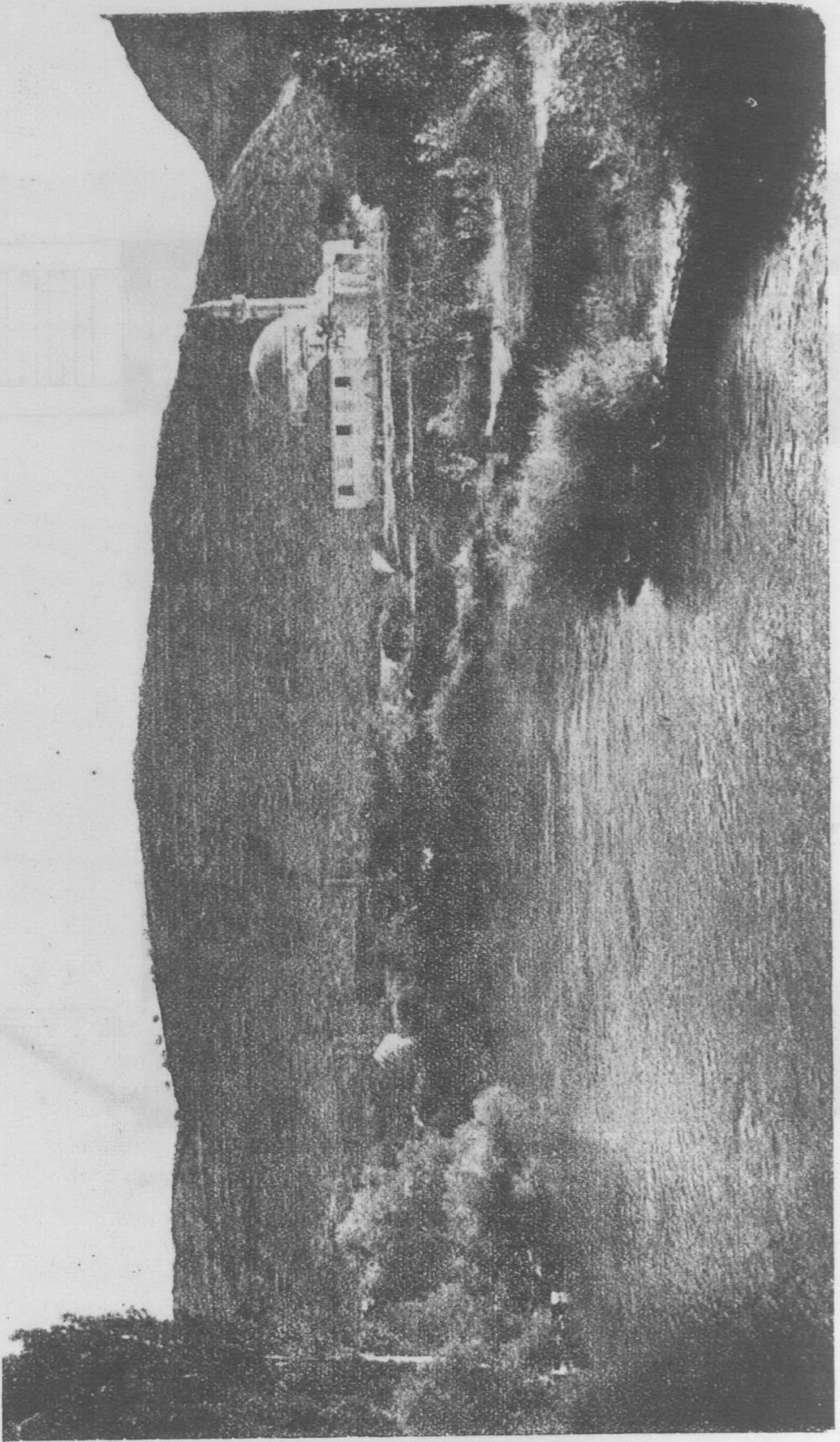
Res. 51 — Trebinje'de Aslan Ağa köprüsü. (Ali Beytiç'den)

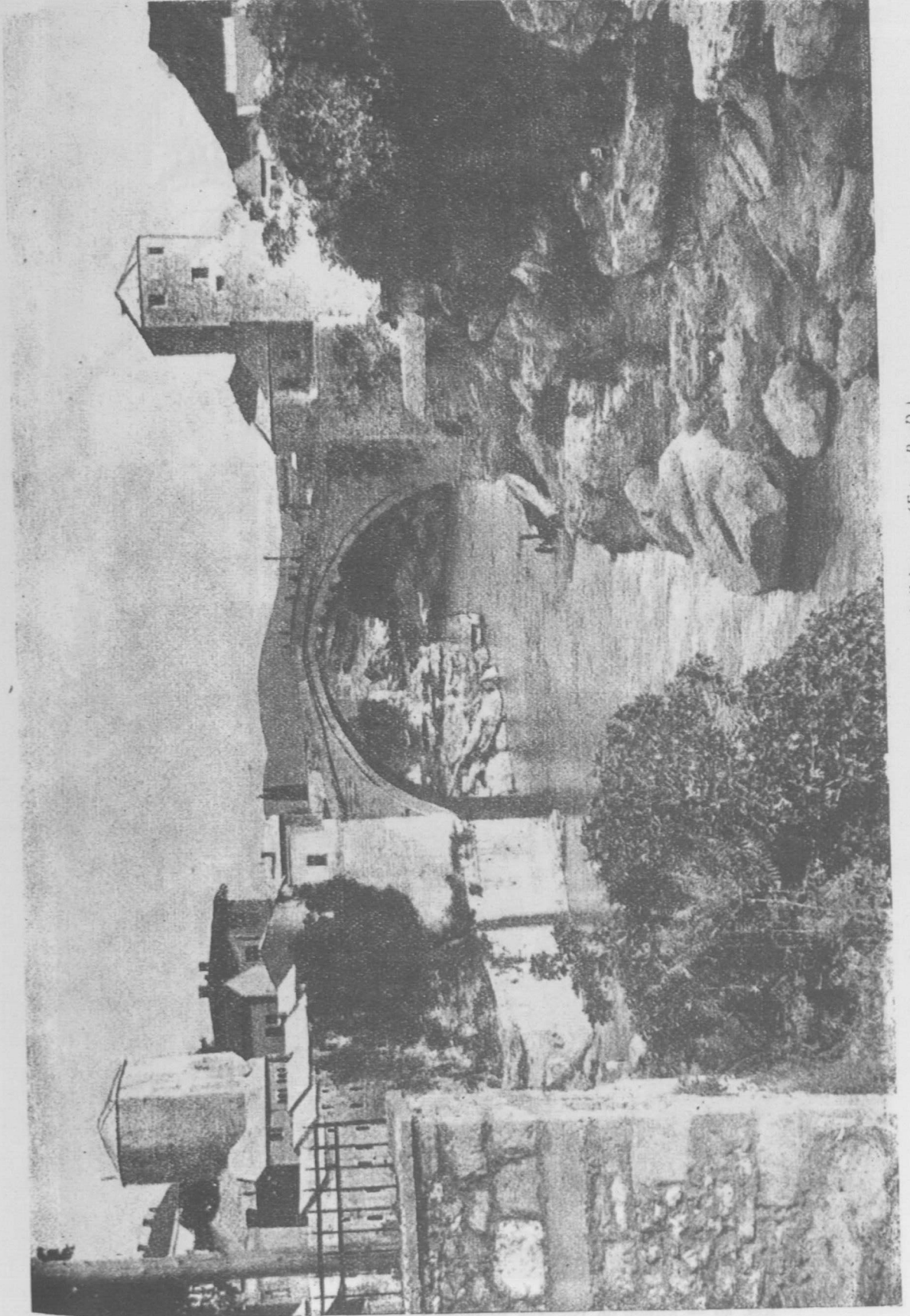
Res. 52 — Blagaj'da hamam restitüsyon plânı. (Ali Beytic'den)

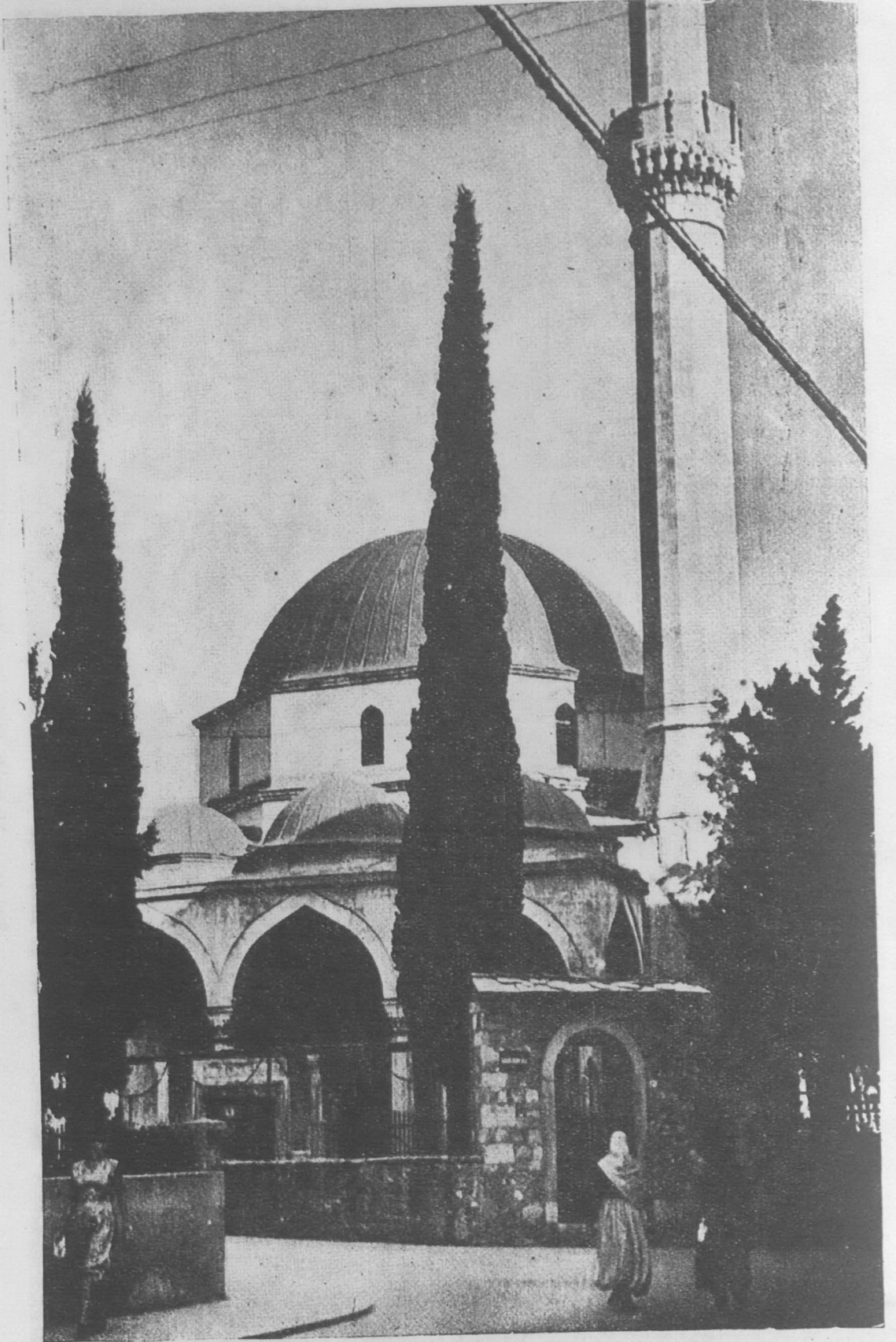
Res. 53 — Blagaj'da hamam restitüsyon maktaı. (Ali Bejtic'den)

Res. 54 — Bursa'da Ali Paşa camii. (Foto: R. D.)

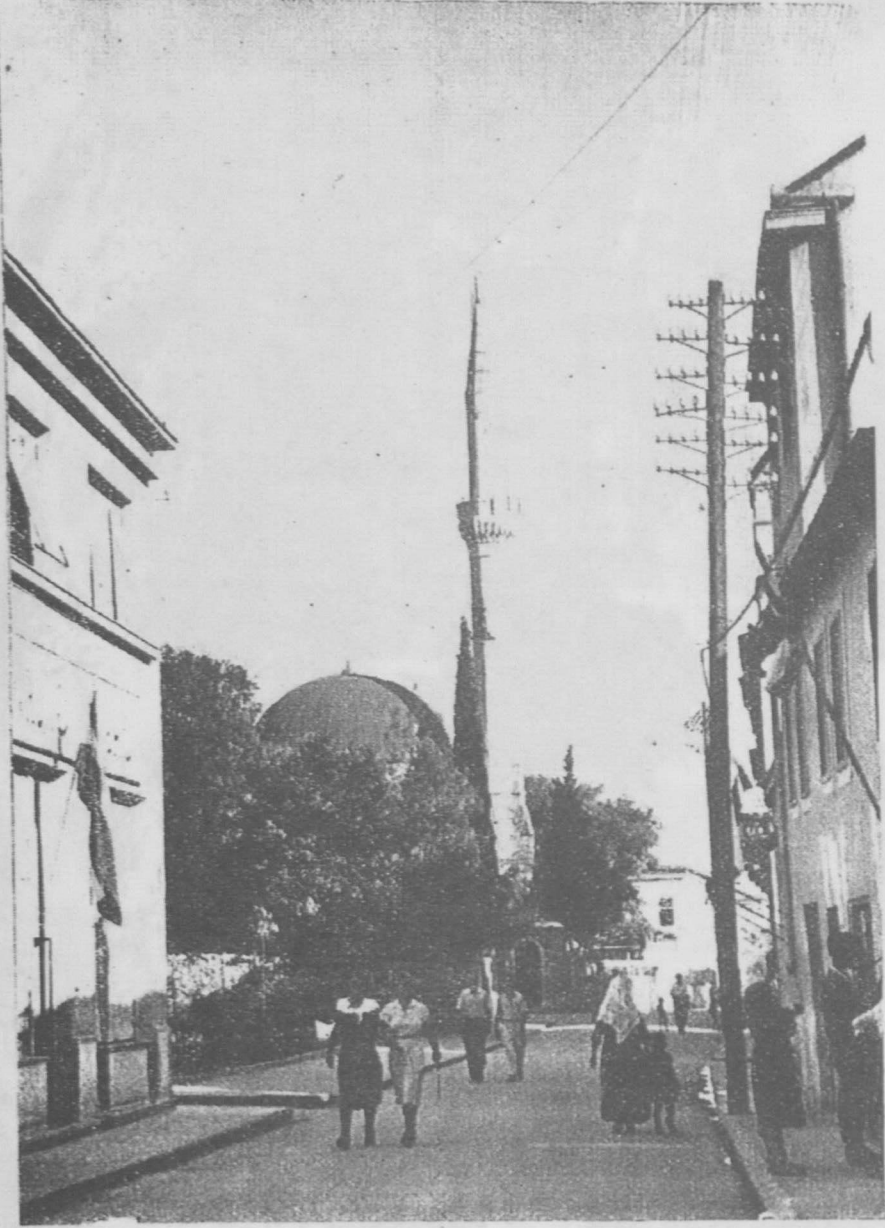

Res. 55 — Mostar'da köprü ve kal'eler. (Foto: R. D.)

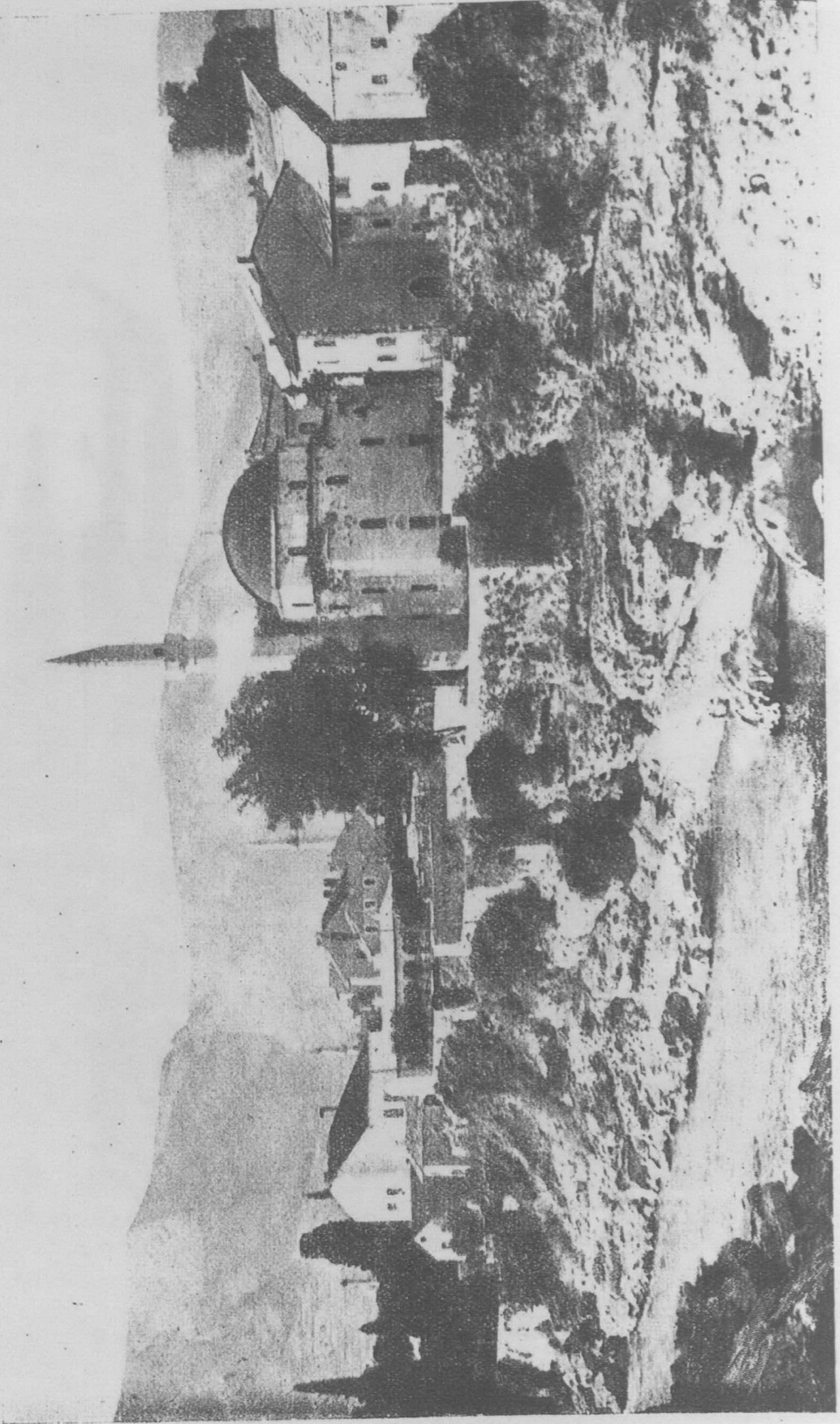

Res. 56 — Mostar'da Karagöz Mehmed Bey cami'i.

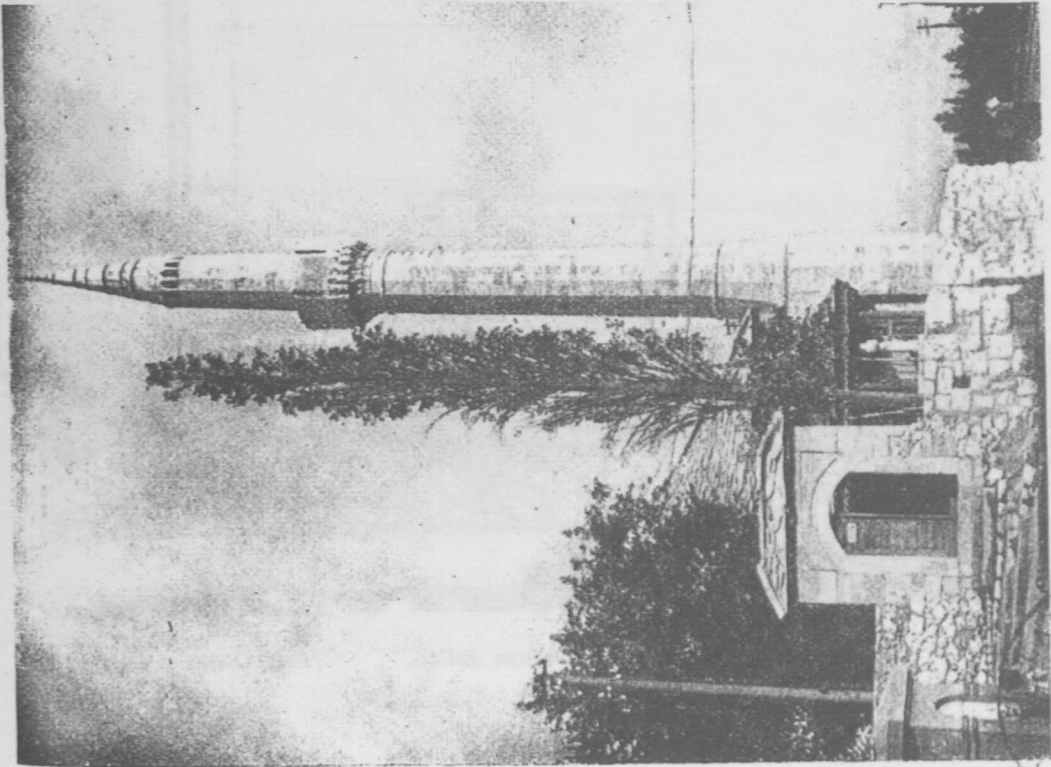
(Foto: R. D.)

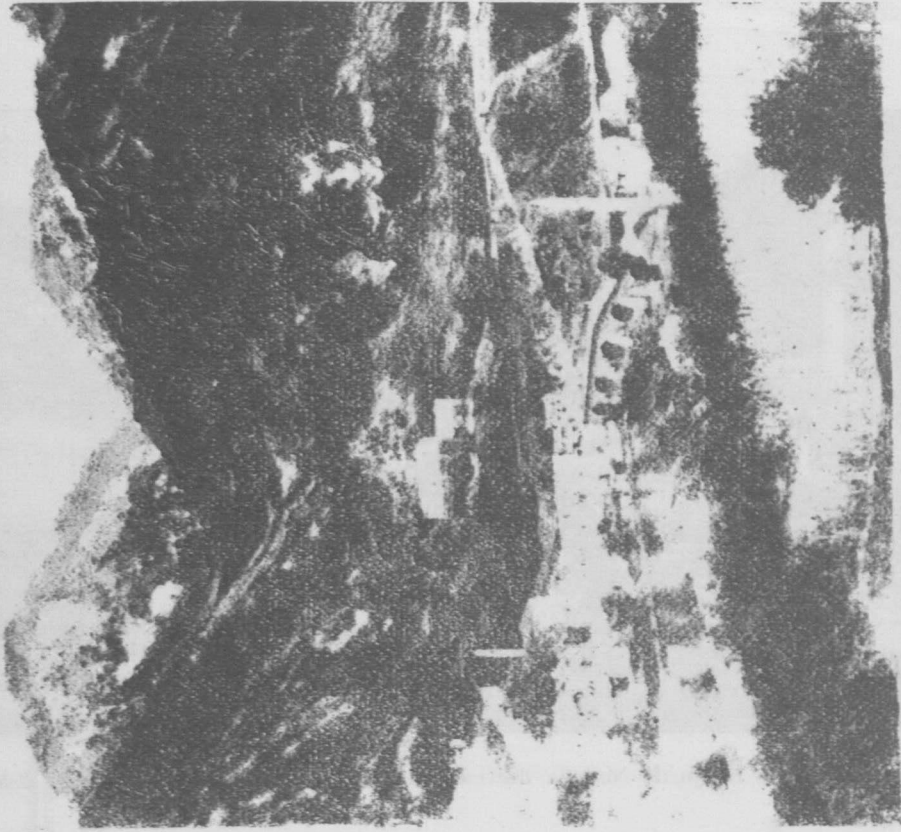
Res. 57 — Mostar'da Karagöz Mehmed Bey cami'i. (Foto: R. D.)

Res. 58 — Mostar'da Koski Mehmed Paşa camii. (Foto: R. D.)

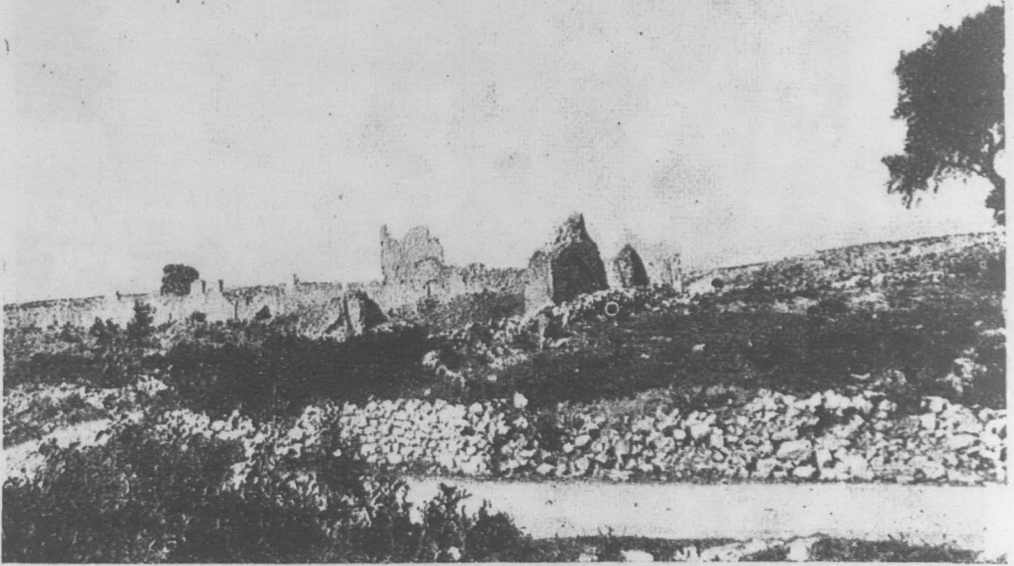
Res. 59 — Meşat'da Ruznâmeçi İbrahim Efendi camii. (Foto: R. D.)

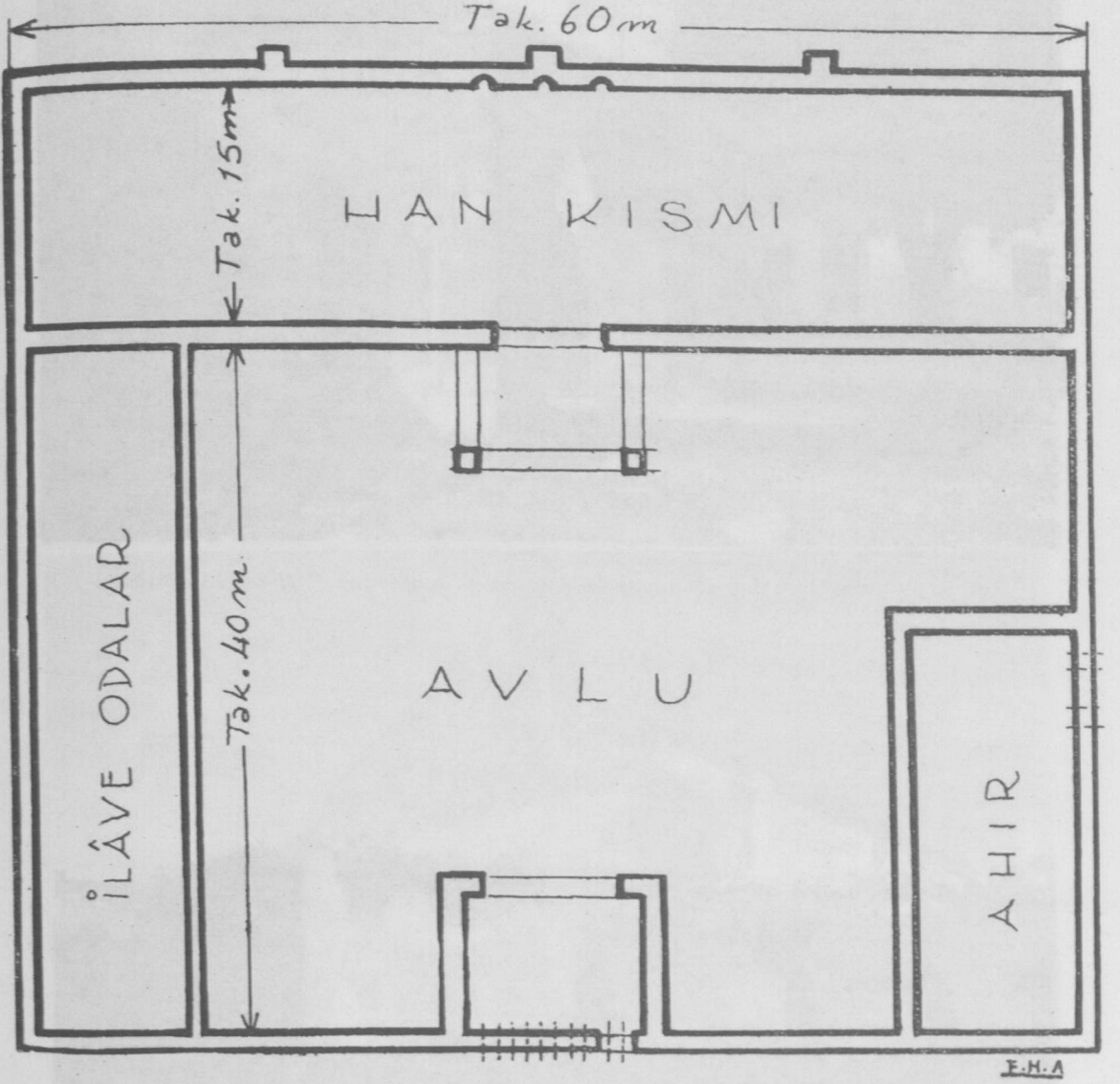
Res. 60 — Korjiç kasabası ve Neretva nehri. (Pelticler'den)

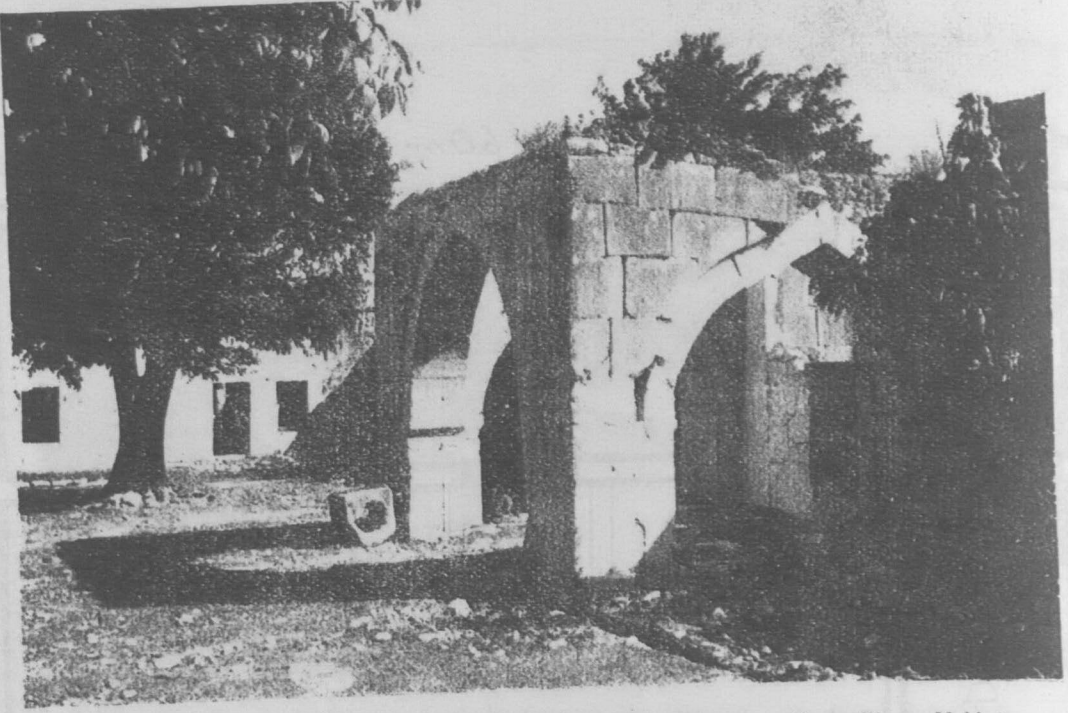
Res. 61 — Konjiç'de Neretva üzerinde Karagöz Bey köprüsü. (Novi Bahar'dan)

Res. 62 — Adriyatik sahili yakınında İvranya kal'esi. (Foto: Ekrem Hakkı)

Res. 63 — Adriyatik sahili yakınında İvranya hanının plân ve krokisi.

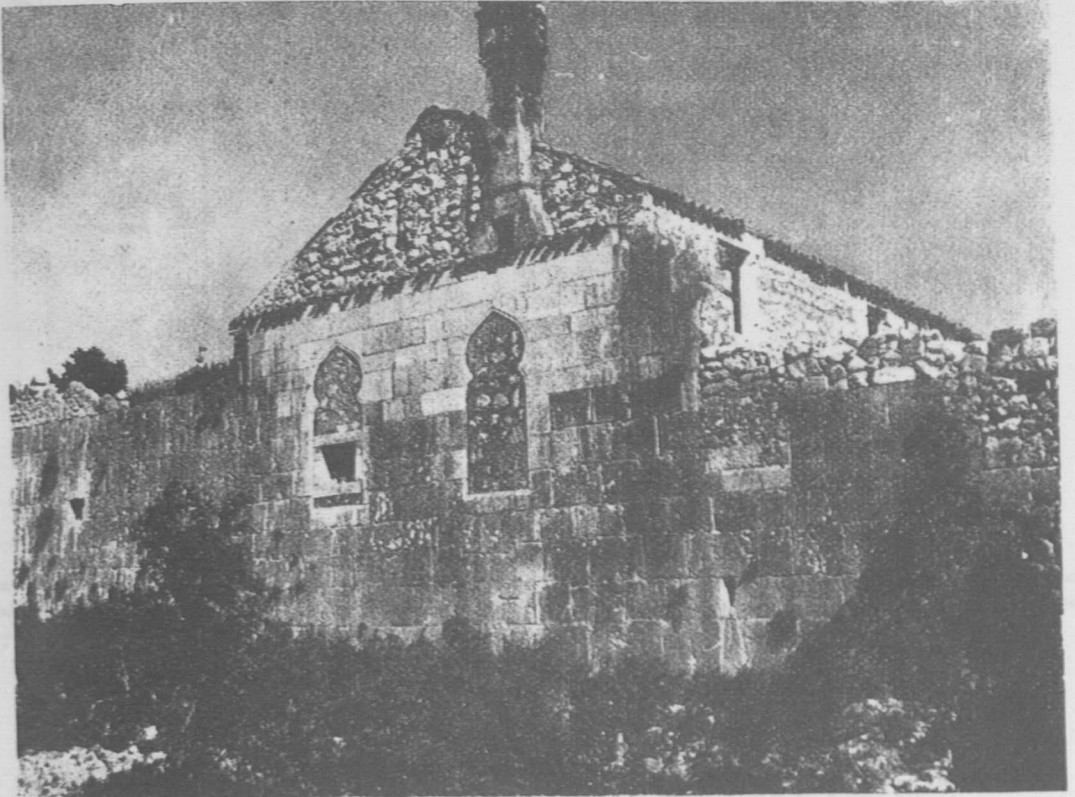
Res. 64 — Adriyatik sahili yakınında İvranya hamamı iç kapısı. (Foto: Ekrem Hakkı)

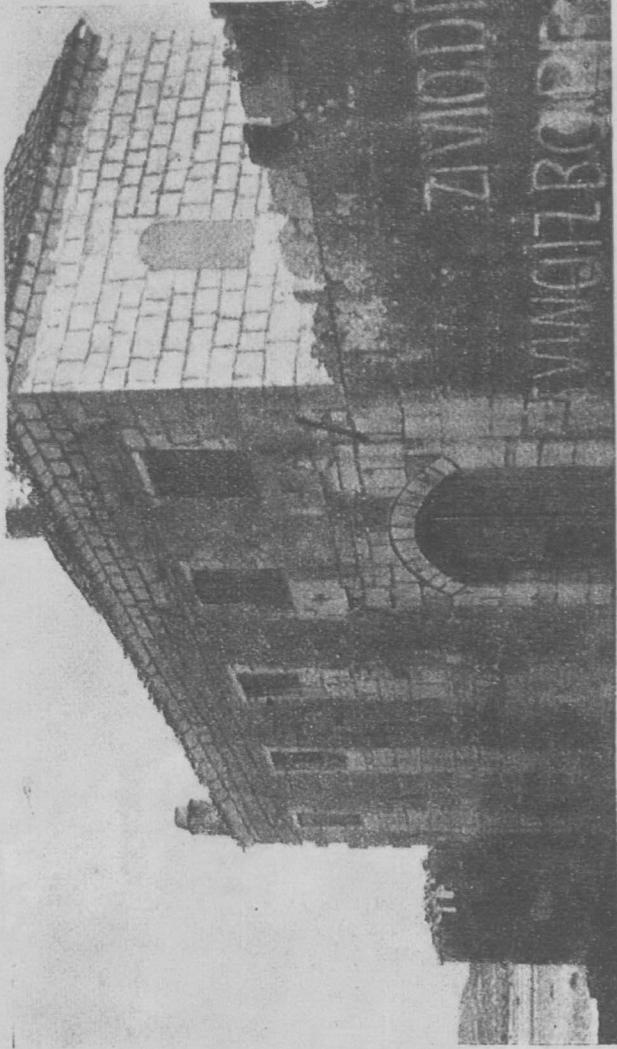
Res. 65 — Adriyatik sahili yakınında İvranya hamamı arka cephesi. (Foto: Ekrem Hakkı)

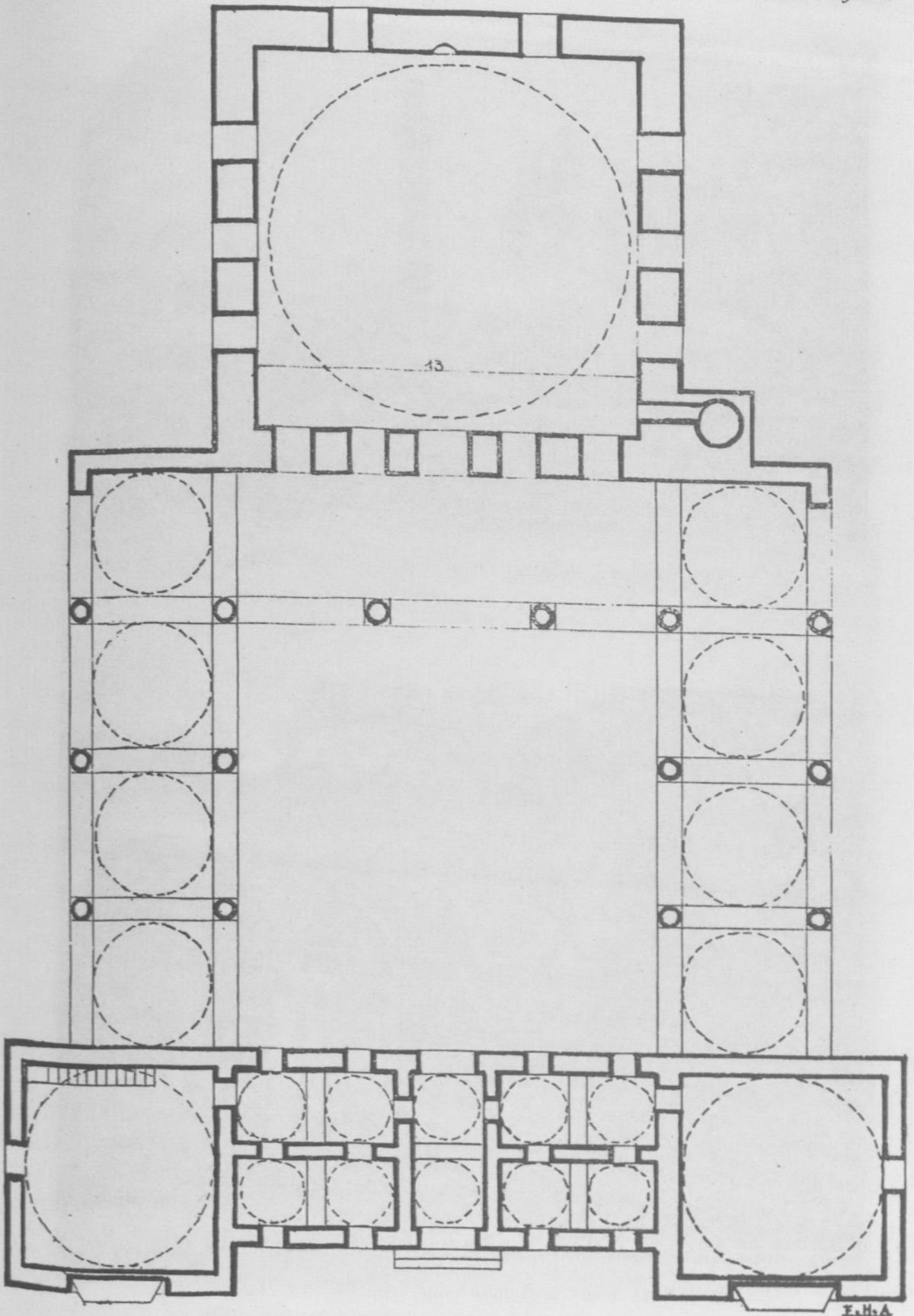
Res. 66 — Adriyatik sahili yakınında İvranya hanımın ahır kısmı. (Foto: Ekrem Hakki)

Res. 67 — Adriyatik sahili yakınında İvranya hanımın harici sağ cephesi. (Foto: Ekrem Hakki)

Res. 68 — Adriyatik sahili yakınında İvranya hamrın meçhali. (Foto: Eberm Hakkı)

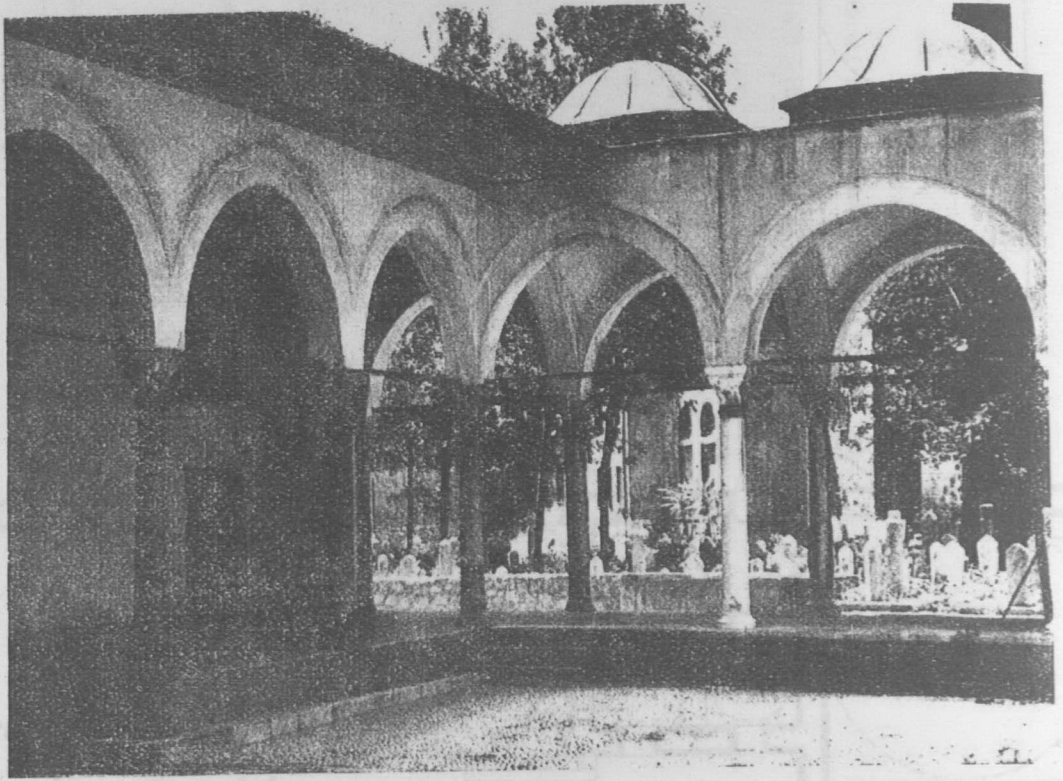

Res. 69 — Saray Bosna'da Hünkâr cami'i plân krokisi.

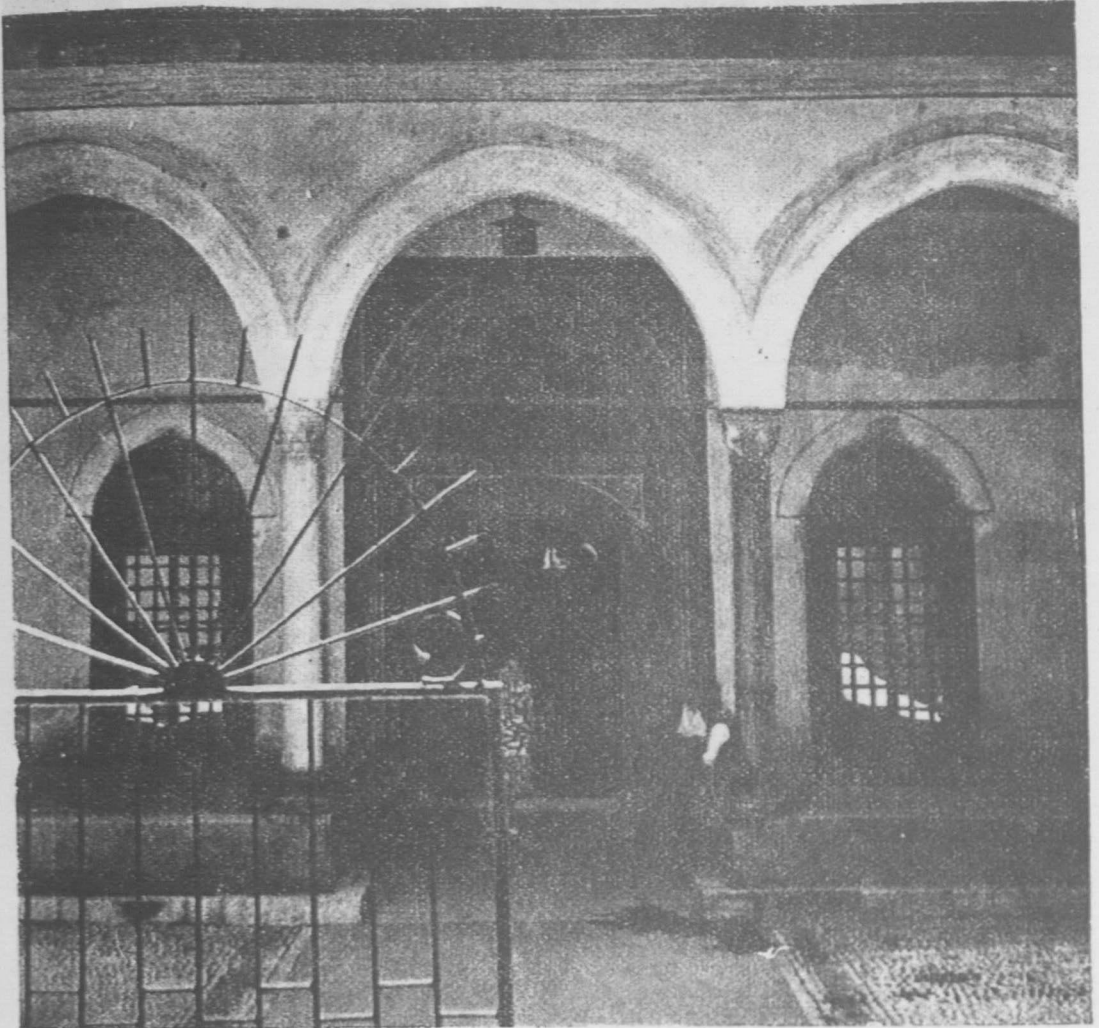
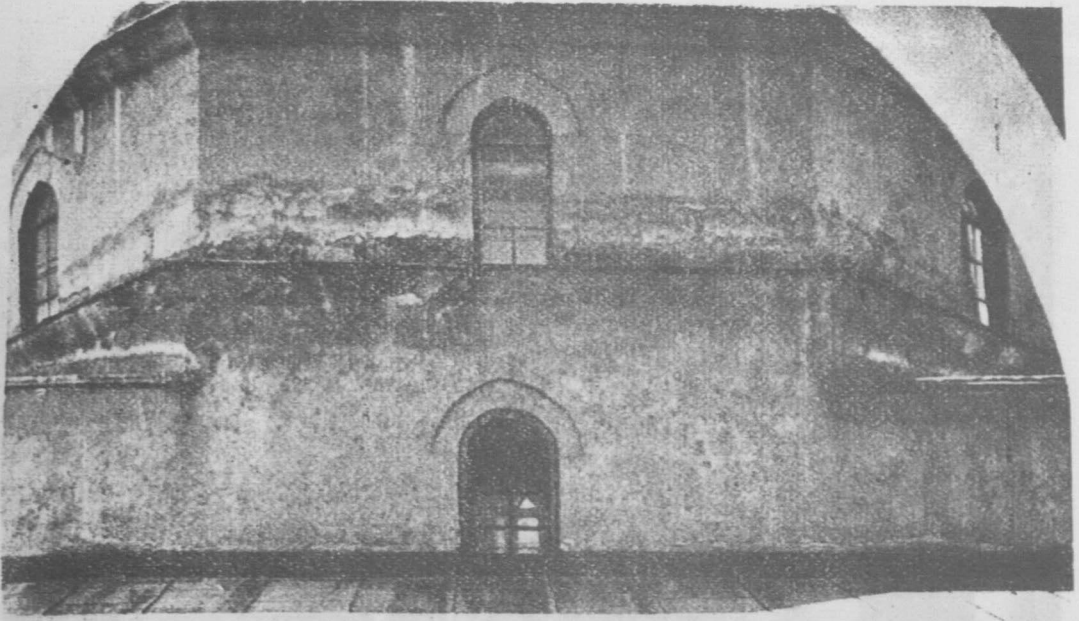
E.H.A

Res. 70 -- Saray Bosna'da Hünkâr cami'i haricî avlu cephesi. (Foto: Ragıb Devres)

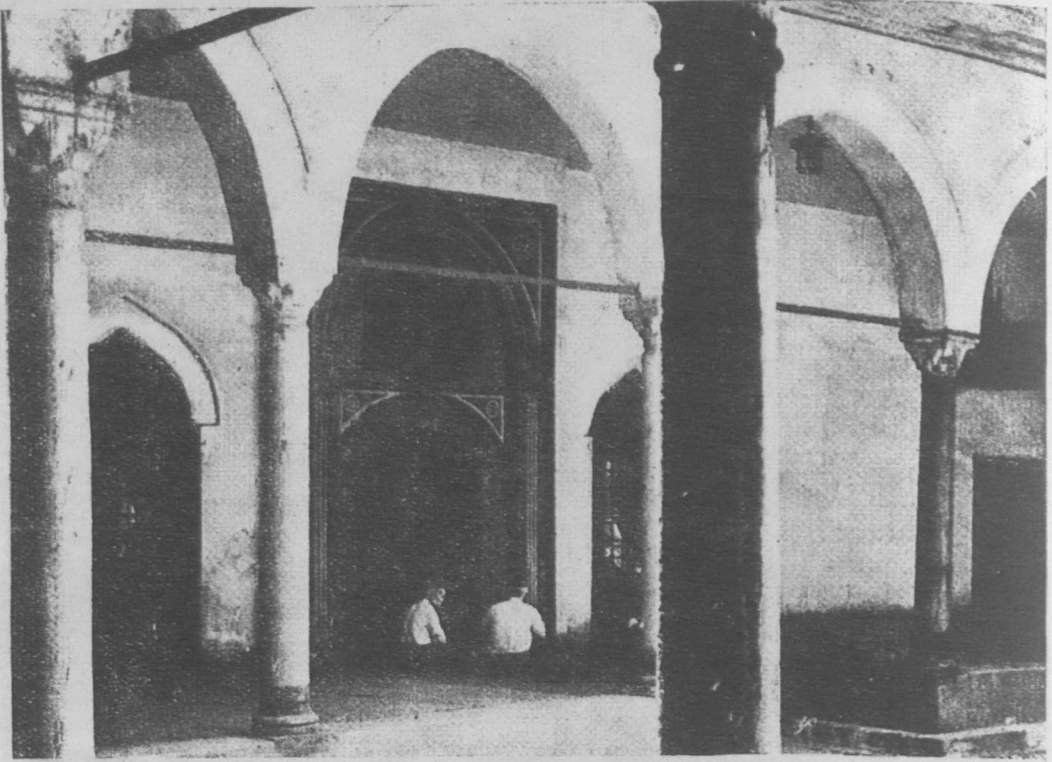

Res. 71 — Saray Bosna'da Hünkâr cami'i avlu içi. (Foto: R. D.)

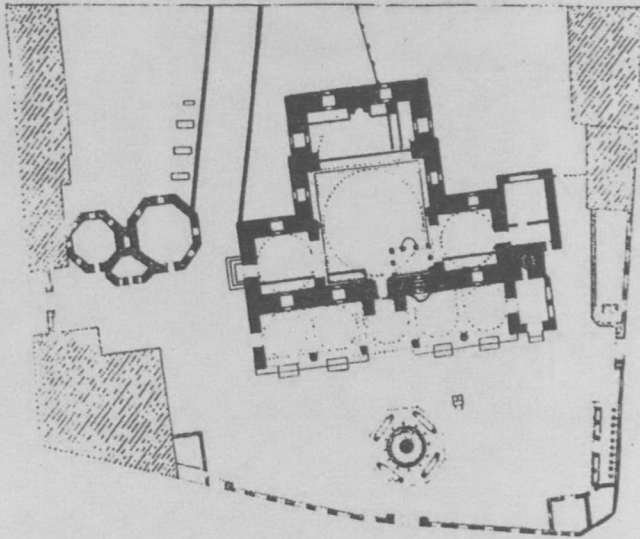

Res. 72 — Saray Bosna'da Hünkâr cami'i.

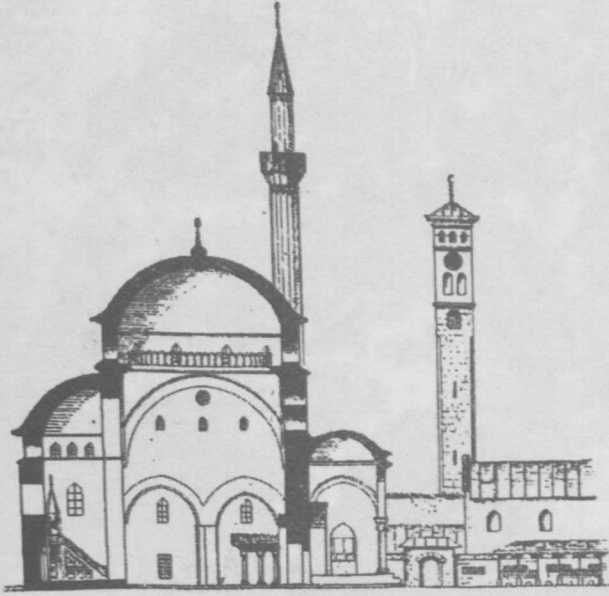
(Foto: R. D.)

Res. 73 — Saray Bosna'da Hünkâr cami'i kitâbesi. (Foto: R. D.)

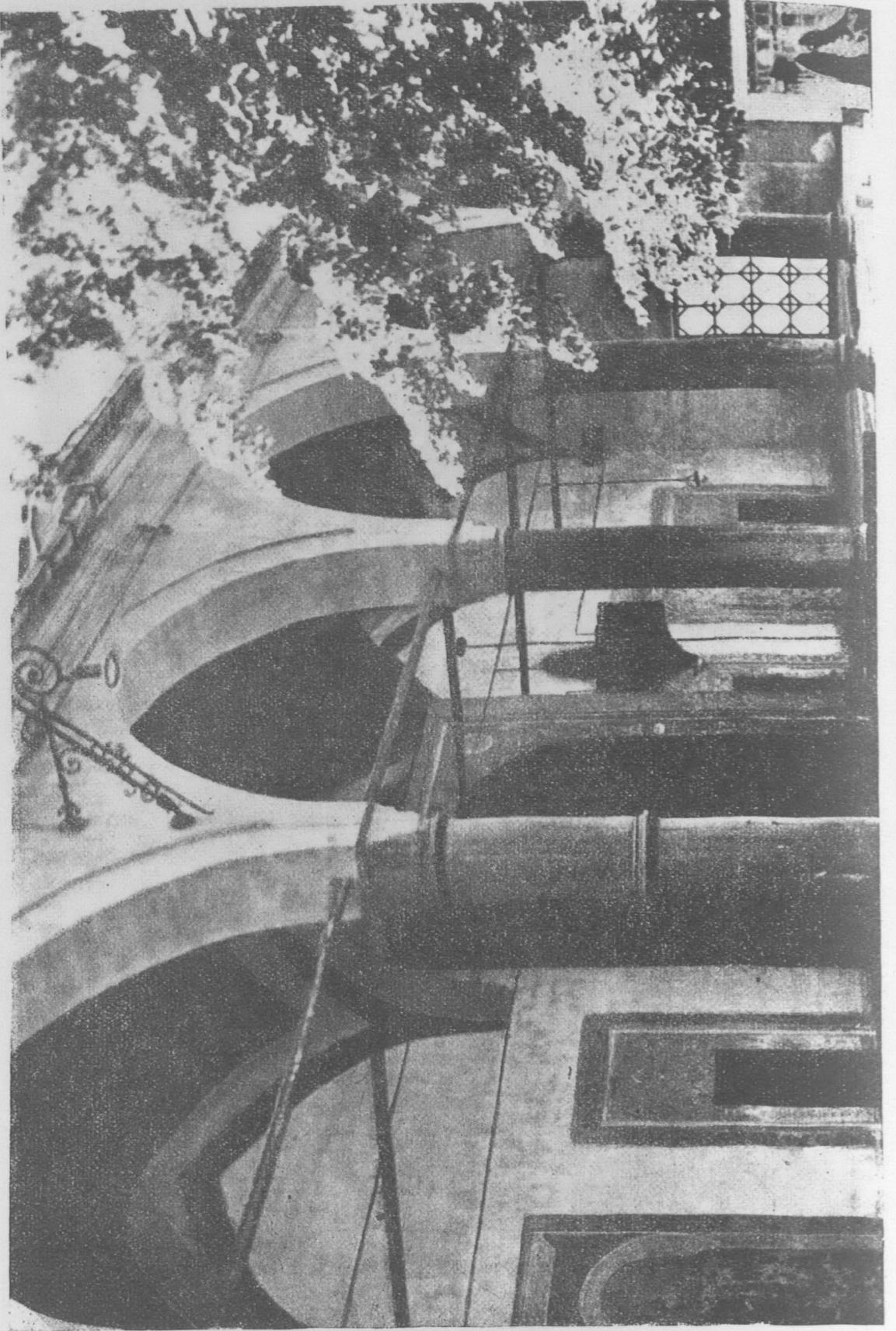
Res. 74 — Saray Bosna'da Gazi Hüseyin Bey cami'i plânı. (Truhelka'dan)

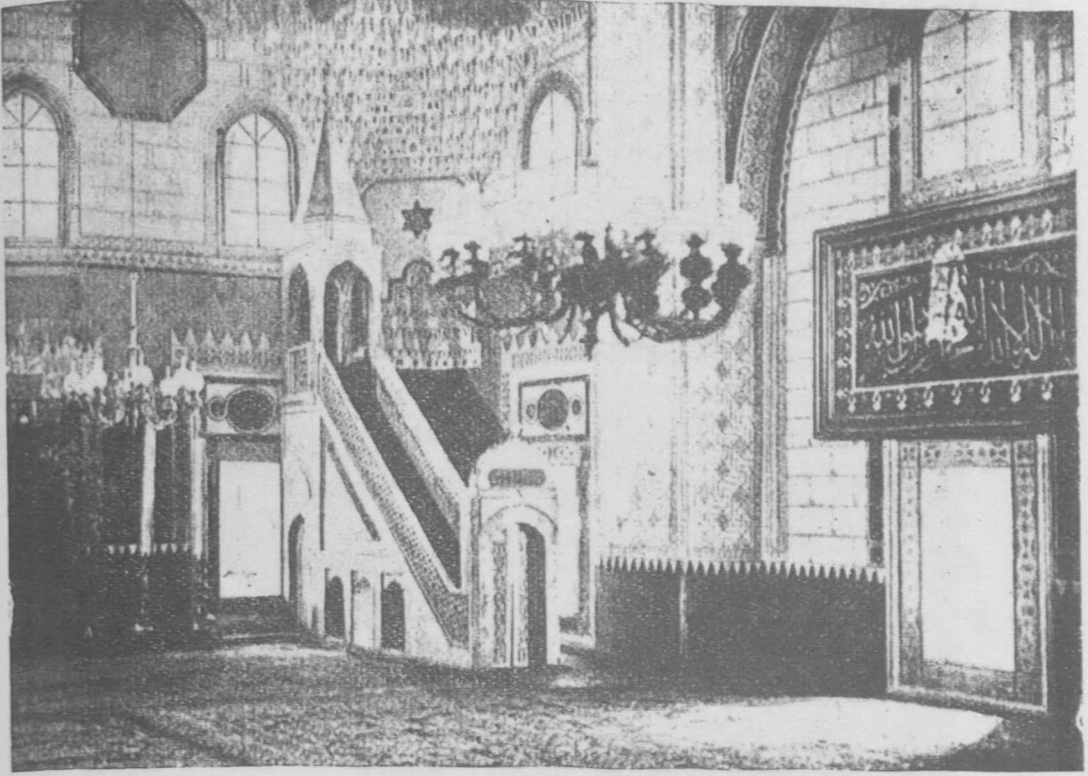
Res. 75 — Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey cami'i maktai. (Truhelka'dan)

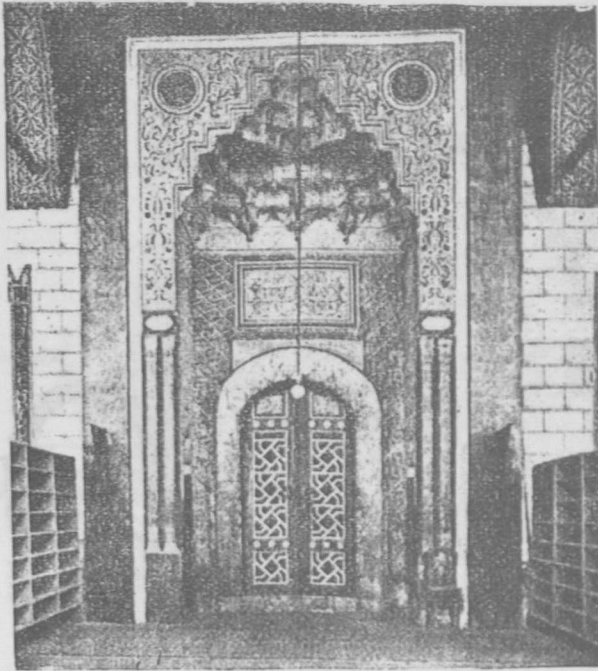
Res. 76 — Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey cami'i. (Foto: R. D.)

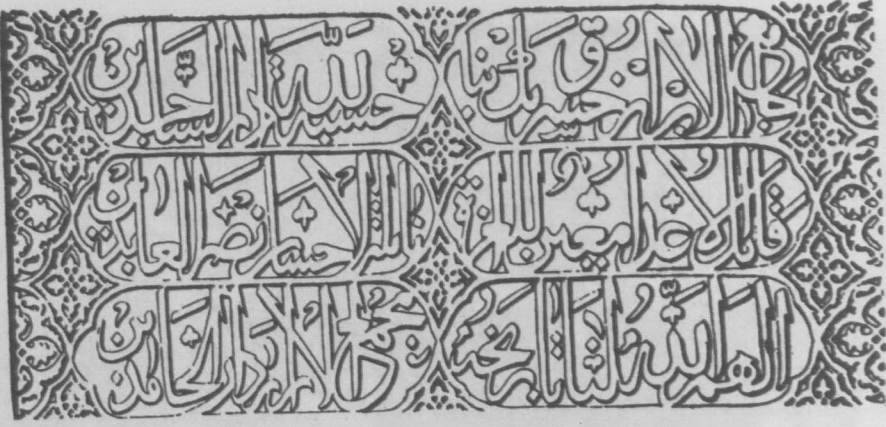
Res. 77 — Saray Lomna'da Gazi Husrev Bey cami'i revakı. (Foto: R. D.)

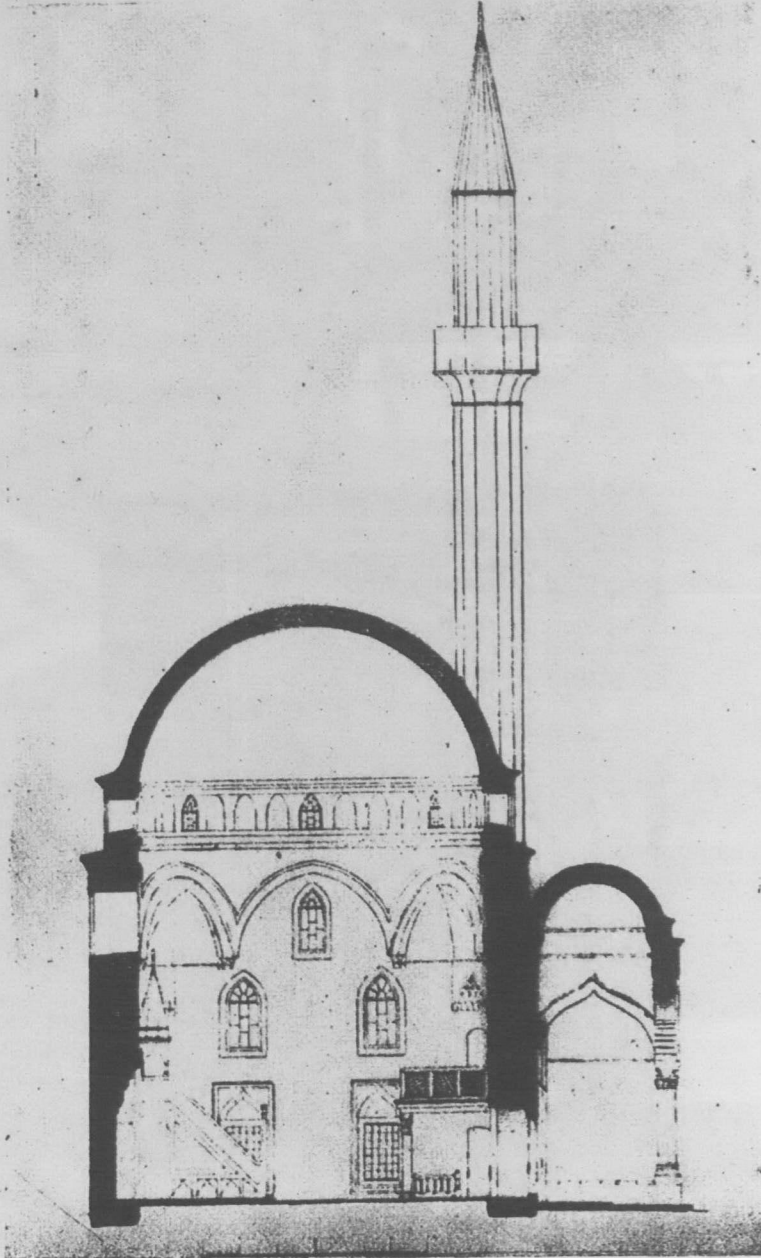
Res. 78 — Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey cami'i dahili. (Truhelka'dan)

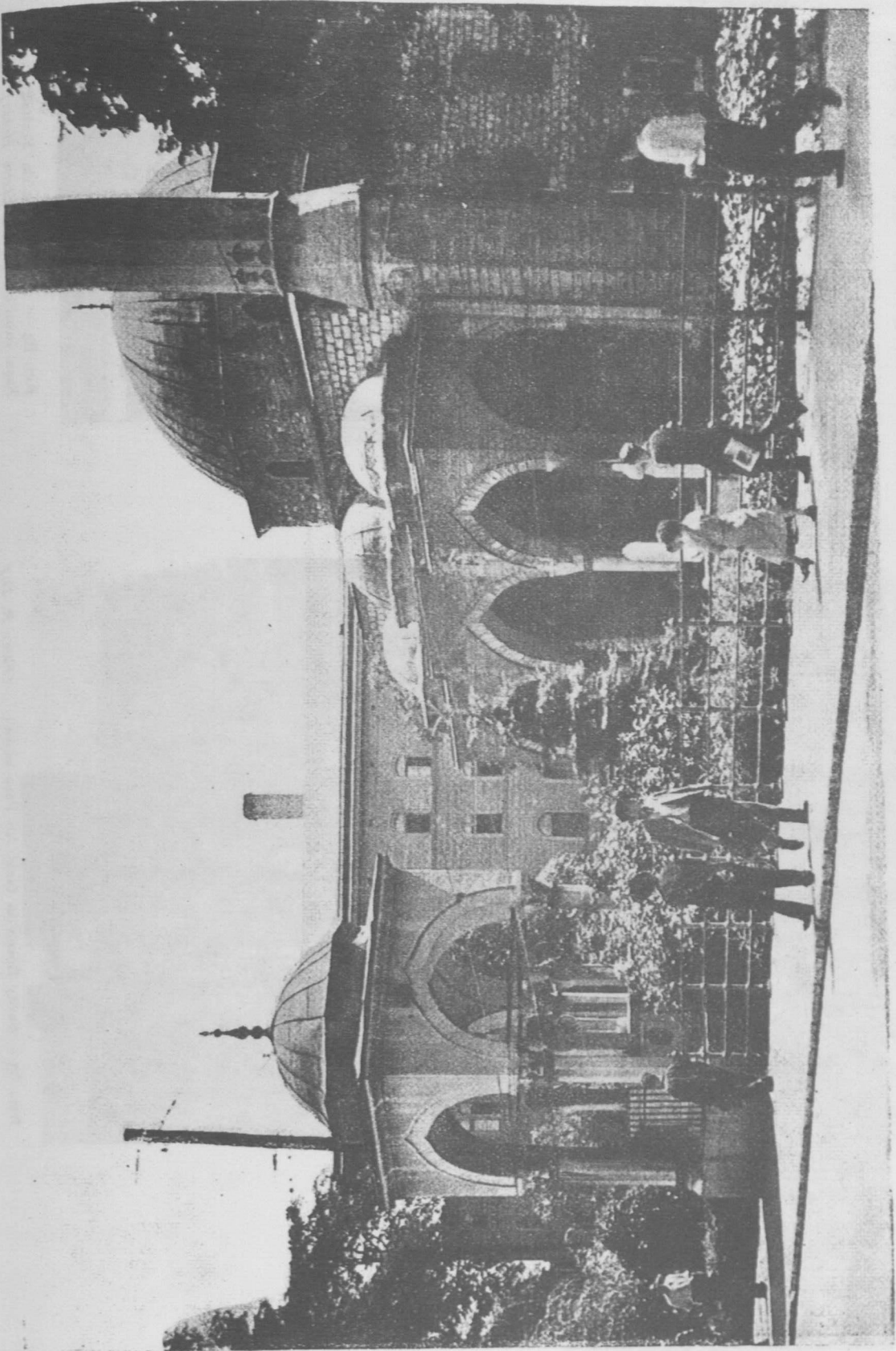
Res. 79 — Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey cami'i kapısı. (Truhelka'dan)

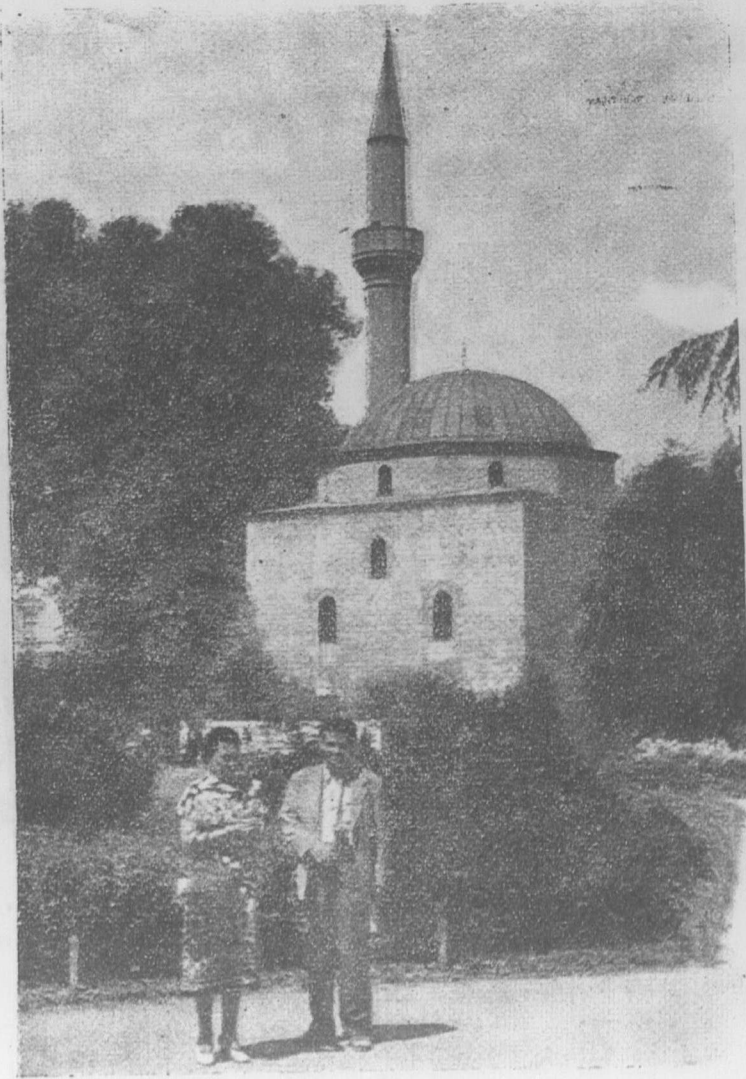
Res. 80 — Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey cami'i kitâbesi. (Truhelka'dan)

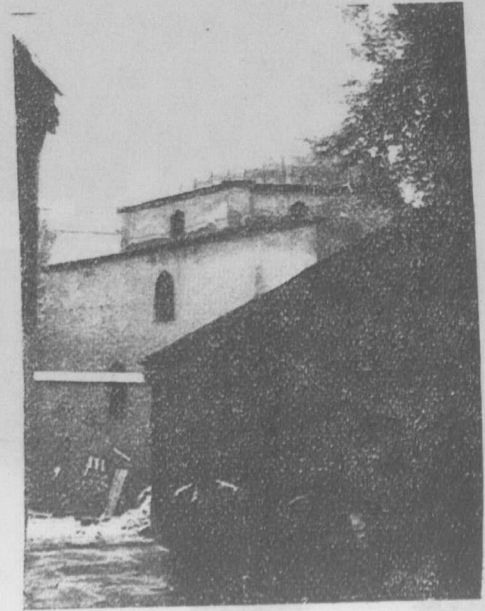
Res. 81 — Saray Bosna'da Gazi Ali Paşa cami'i maktatı. (Ali Bejtîç'den)

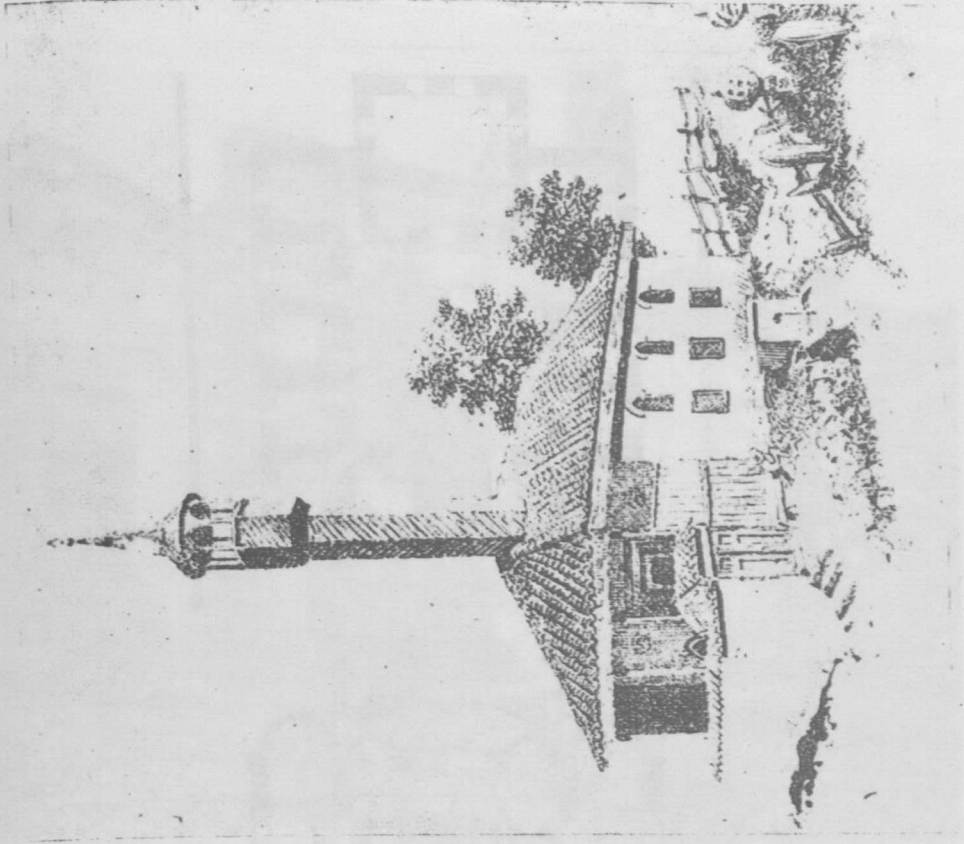
Res. 82 — Saray Bosnia'da Gazi Ali Paşa camii. (Foto: E. F.)

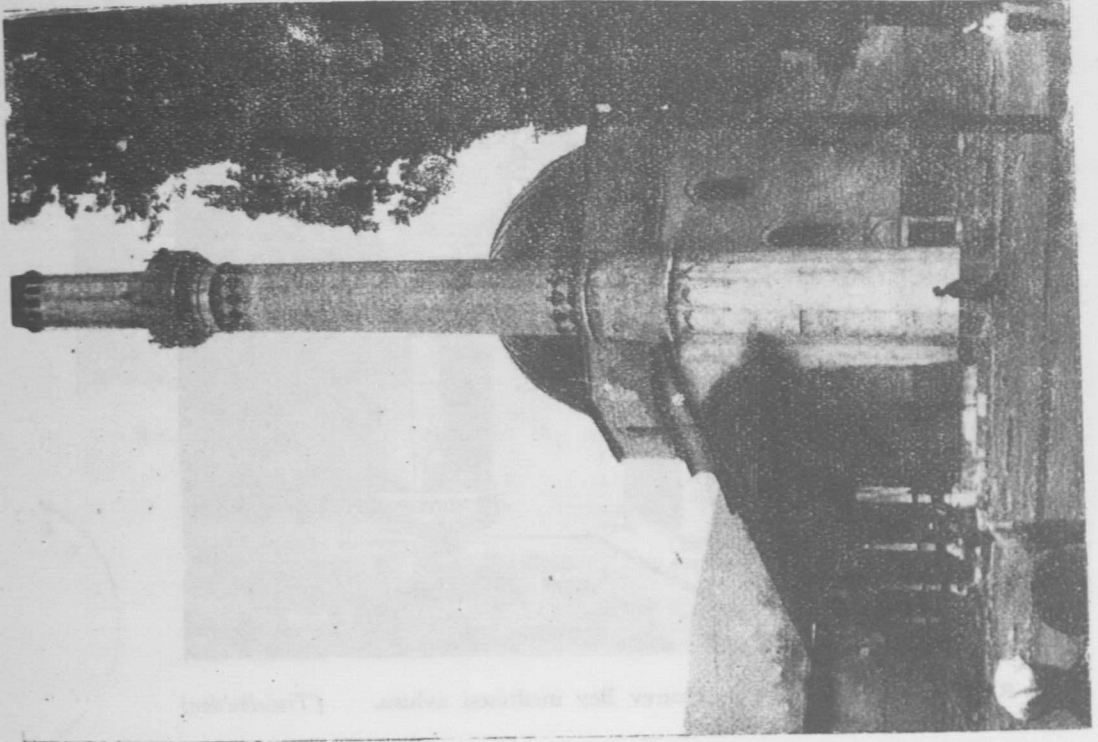
Res. 83 — Saray Bosna'da Gazi Ali Paşa cami'i. (Foto: R. D.)

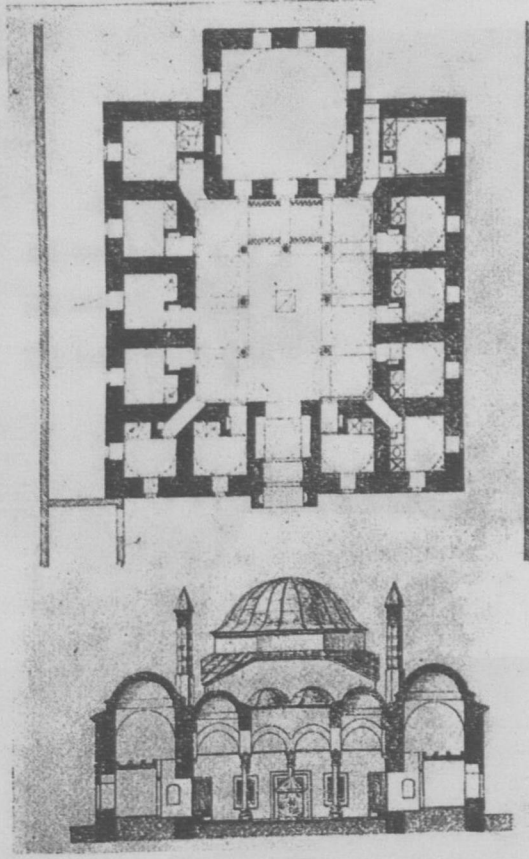
Res. 84 — Saray Bosna'da Ferhad Paşa cami'i. (Foto: Ekrem Hakkı)

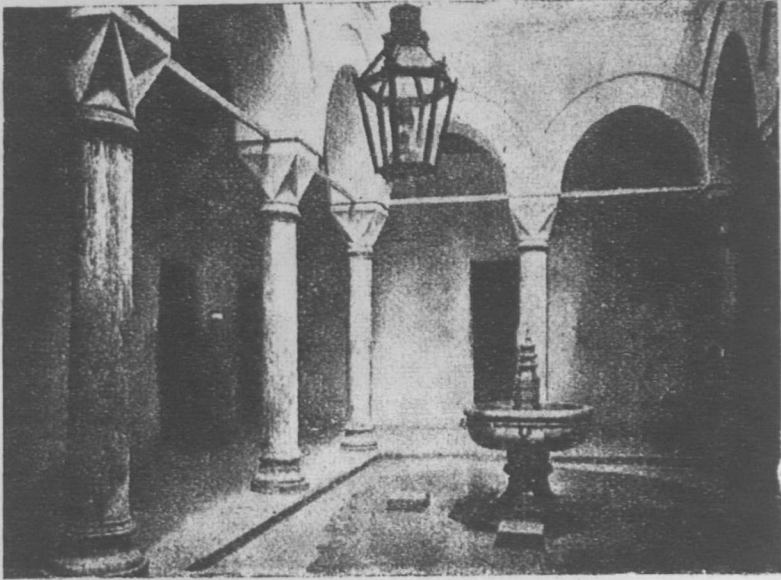
Res. 86 — Saray Bosna'da Şeyh Bağdadi meşreidi. (Ali Bejić'den)

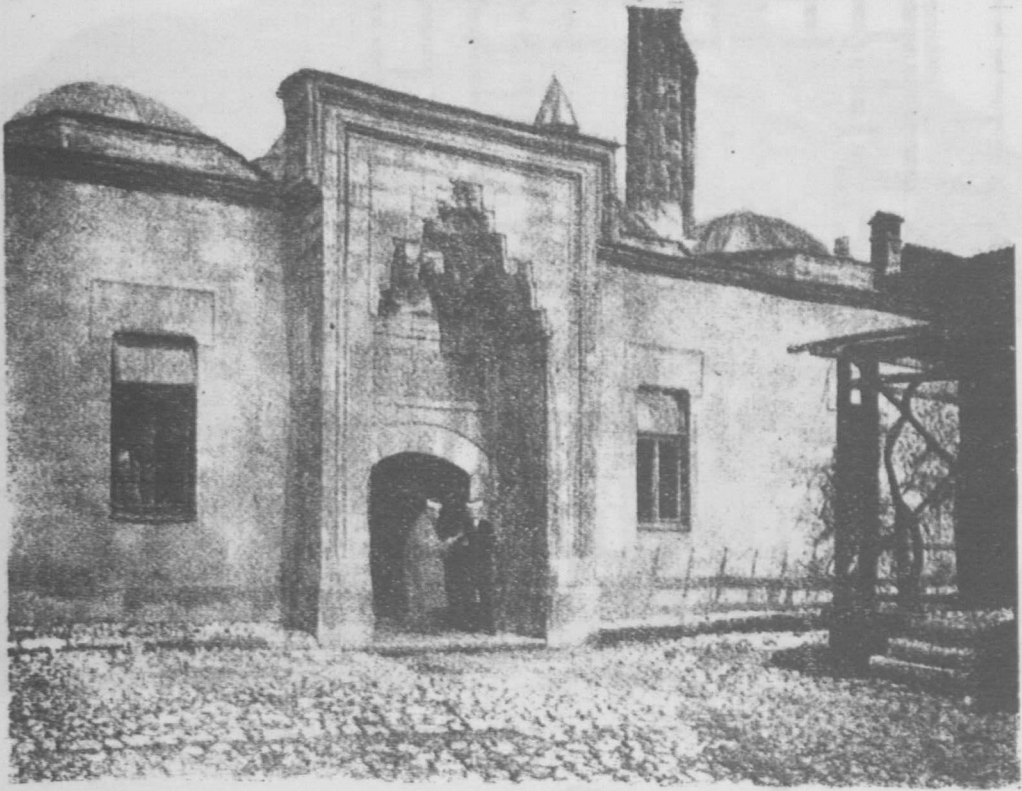
Res. 85 — Saray Bosna'da Başçarşı camii. (Foto: Ekrem Hakkı)

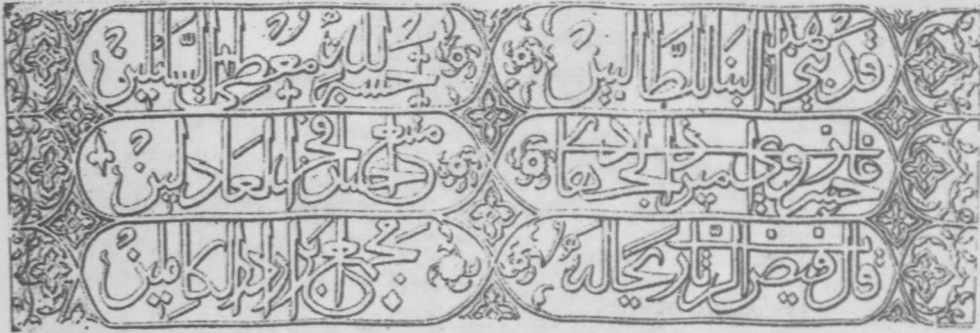
Res. 87 — Saray Bosna'da (Kurşunlu) Husrev Bey medresesi plânı. (Truhelka'dan)

Res. 88 — Saray Bosna'da Husrev Bey medresesi avlusu. (Truhelka'dan)

Res. 89 — Saray Bosna'da Husrev Bey medresesi cebhesi. (Truhelka'dan)

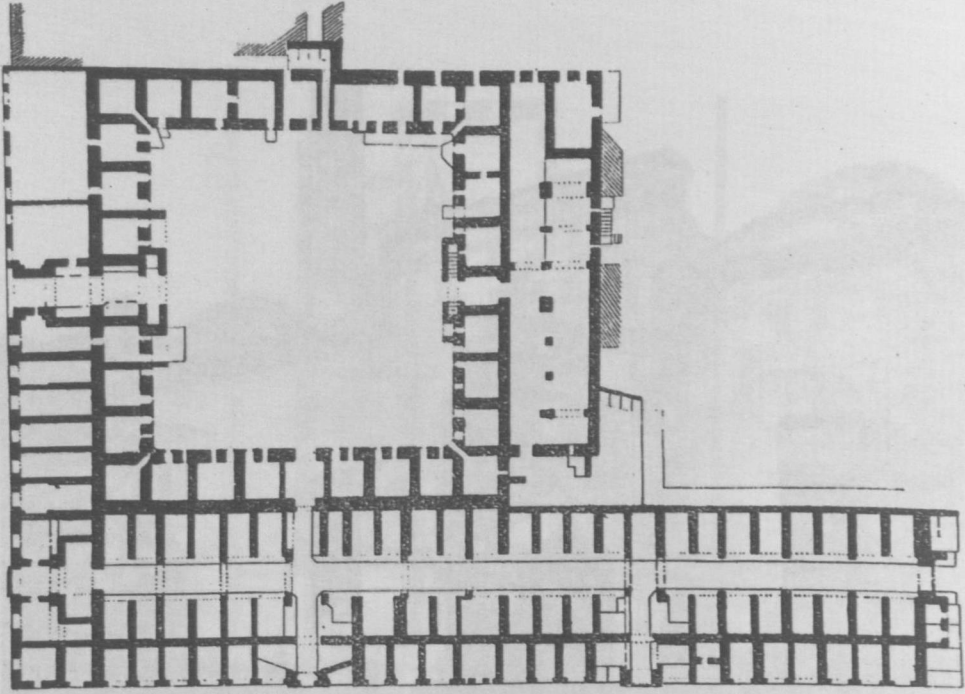
Res. 90 — Saray Bosna'da Husrev Bey medresesi kitâbçesi. (Truhelka'dan)

Res. 93 — Saray Bosna'da Rüstem Paşa'nın Bursa bedesteni. (Foto: Ekrem Hakkı)

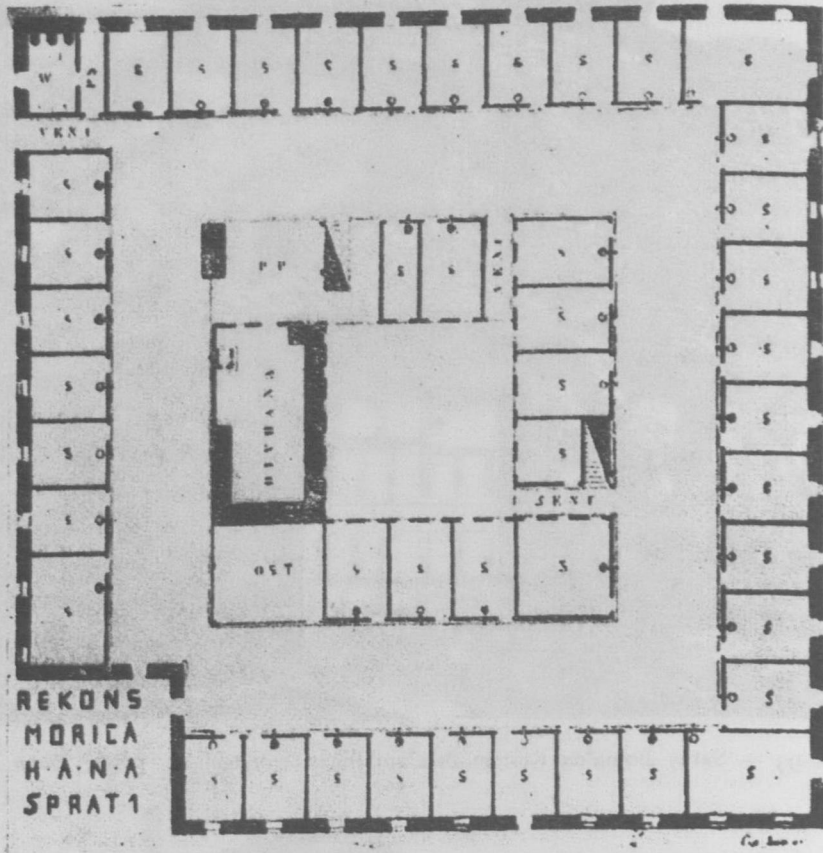
Res. 94 — Saray Bosna'da Rüstem Paşa'nın Bursa bedesteni. (Foto: Ekrem Hakkı)

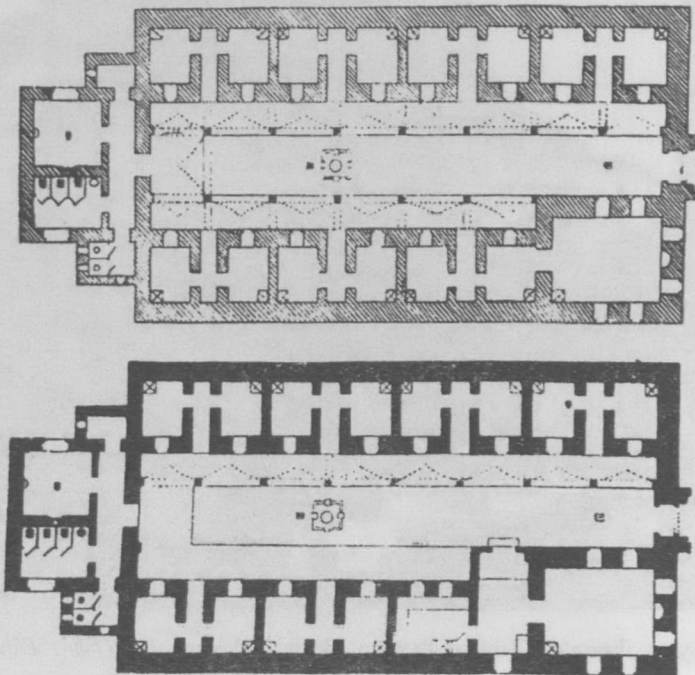
Res. 91 — Saray Bosna'da Husrev Bey bedesteni plâni. (*Truhelka'dan*)

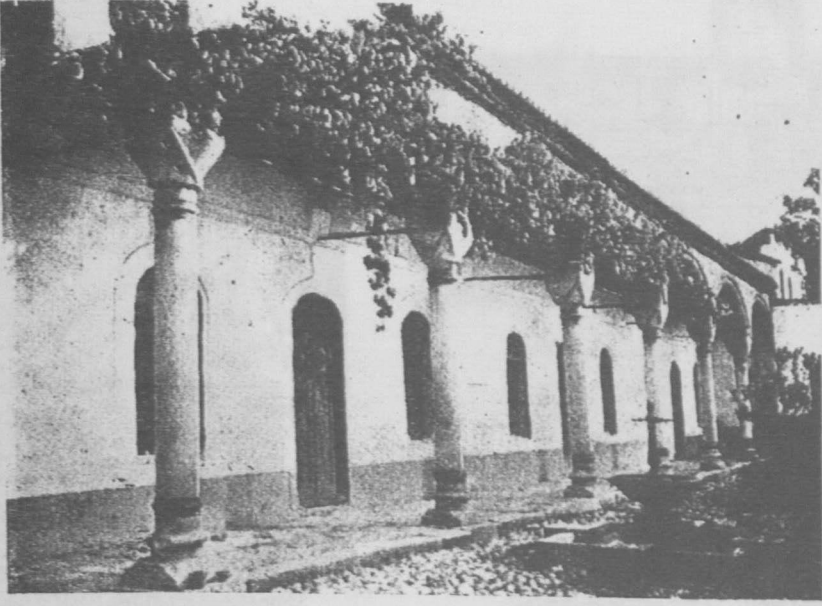
Res. 92 — Saray Bosna'da Husrev Bey bedesteni yan cebhesi. (*Truhelka'dan*)

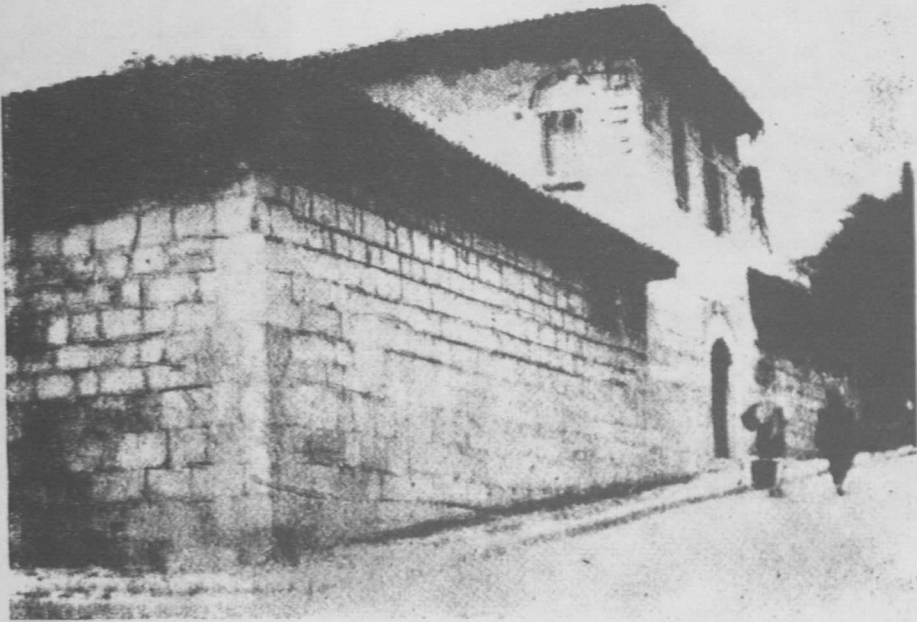
Res. 95 — Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey'in Morica hanı. (Ali Bejtić'den)

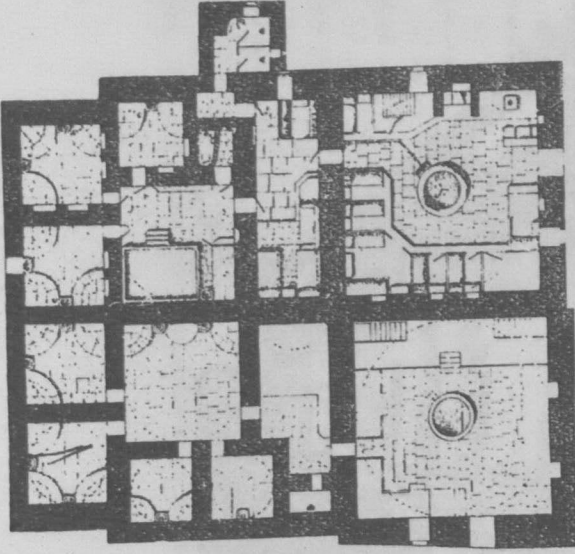
Res. 96 — Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey'in Hānikāhı. plānı. (Truhelka'dan)

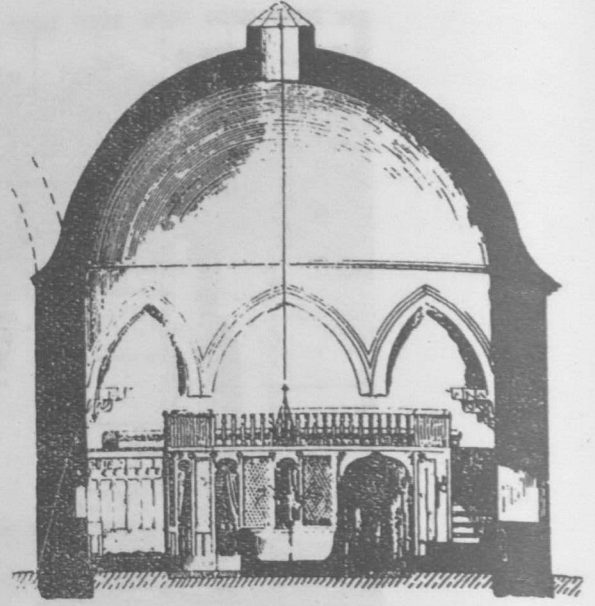
Res. 97 — Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey'in hânikâhı. (Truhelka'dan)

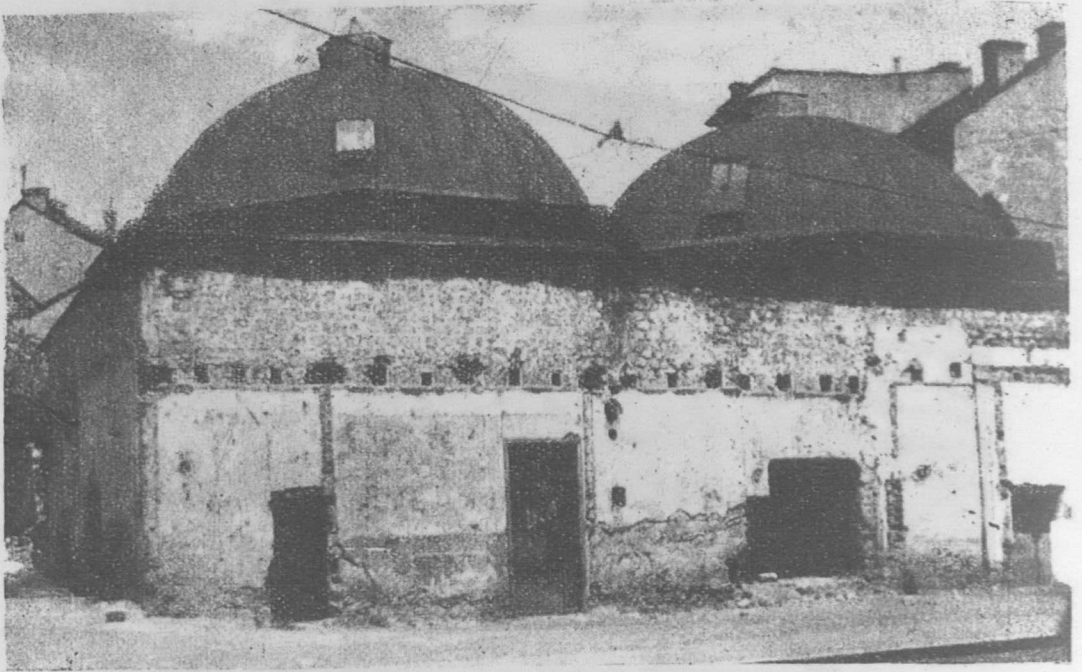
Res. 98 — Saray Bosna'da Şeyh Sinan tekkesi. (Ali Bejtic'den)

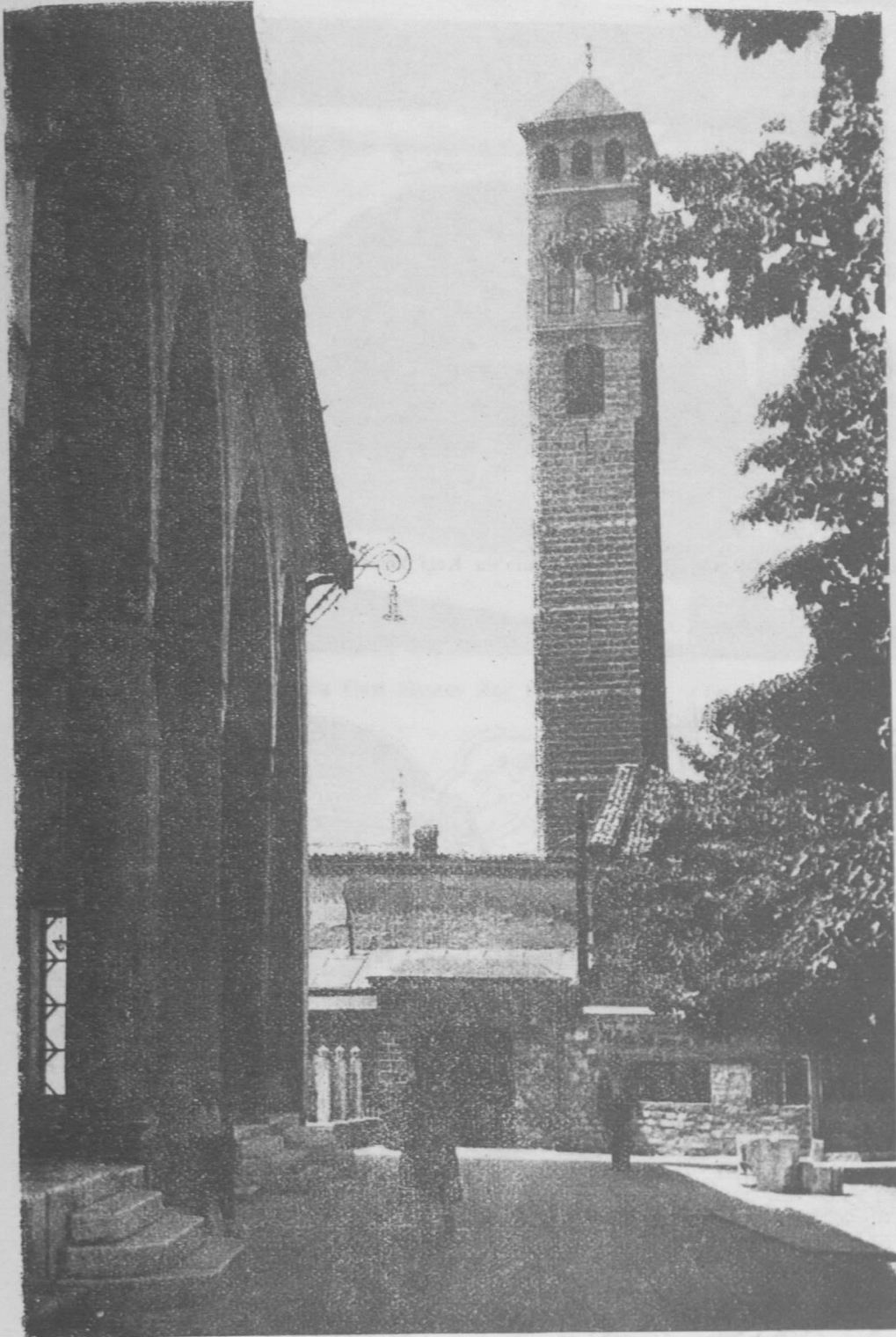
Res. 99 -- Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey hamamı plâni. (*'İlka'danruhe*)

Res. 100 -- Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey hamamı maktarı. (*'Truhelka'dan*)

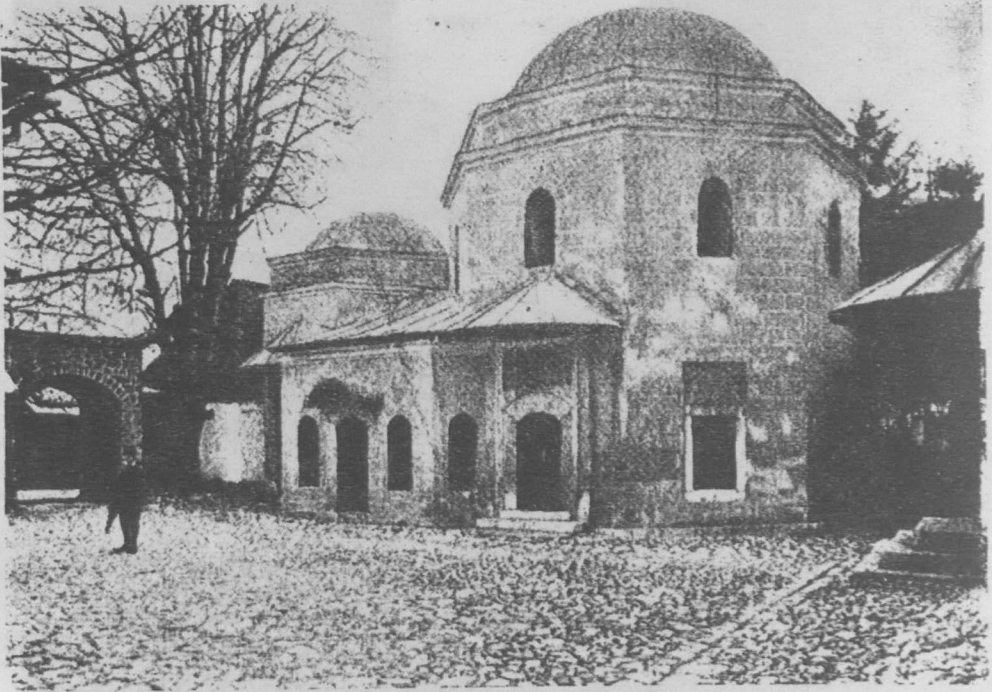
Res. 101 -- Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey çift hamamı. (*Foto: Ekrem Hakkı*)

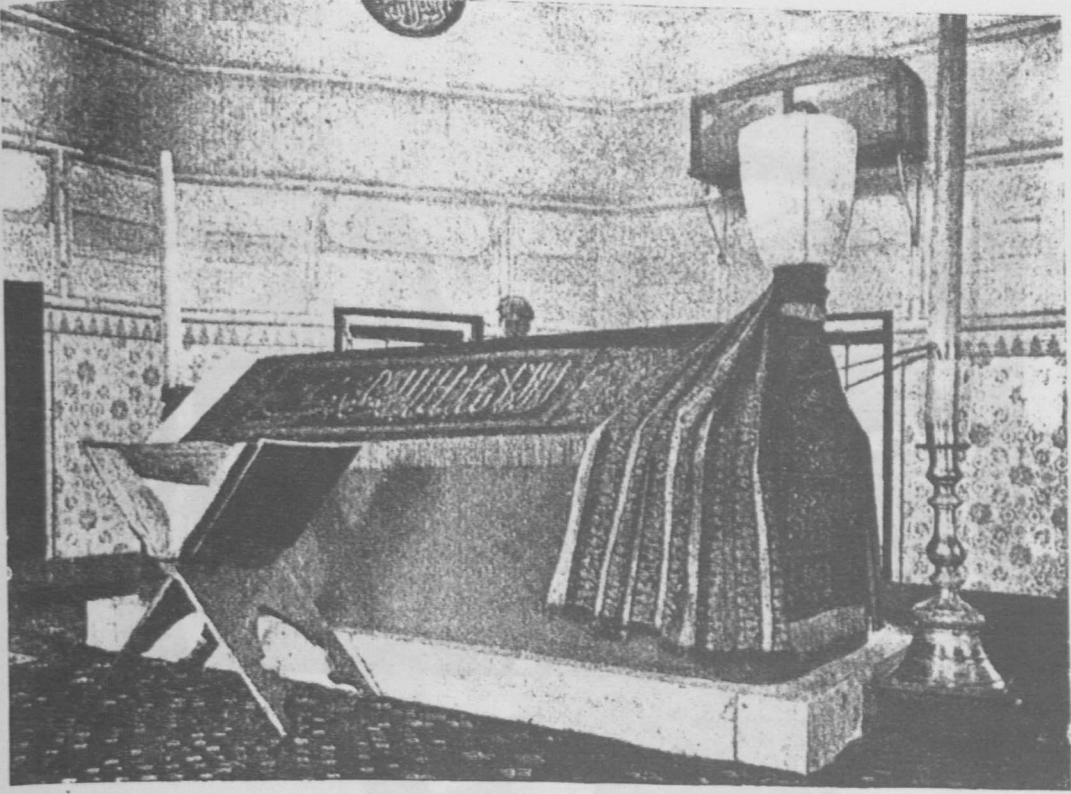
Res. 102 — Saray Bosna'da Saat kulesi ve Gazi Husrev Bey camii revakı. (Ali Bejtic'den)

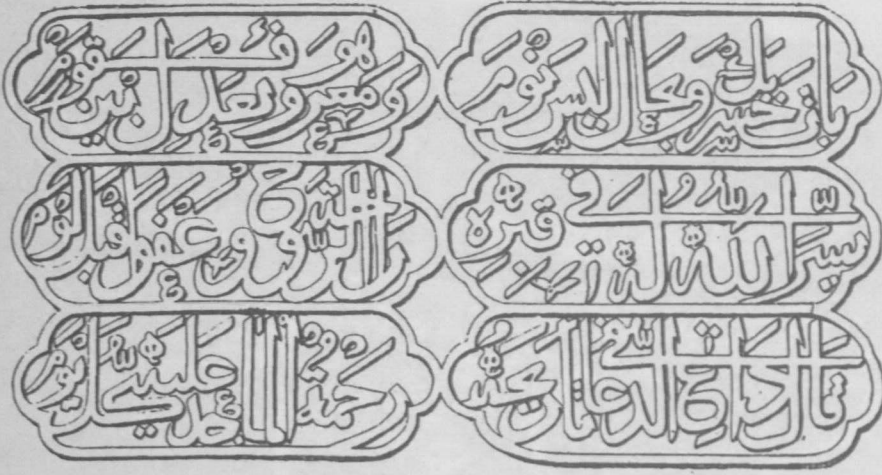
Res. 103 — Saray Bosna'da Keçi köprüsü. (*Ali Bejtic'den*)

Res. 104 — Saray Bosna'da Gazi Husrev ve Gazi Murad Beyler türbesi. (*Truhelka'dan*)

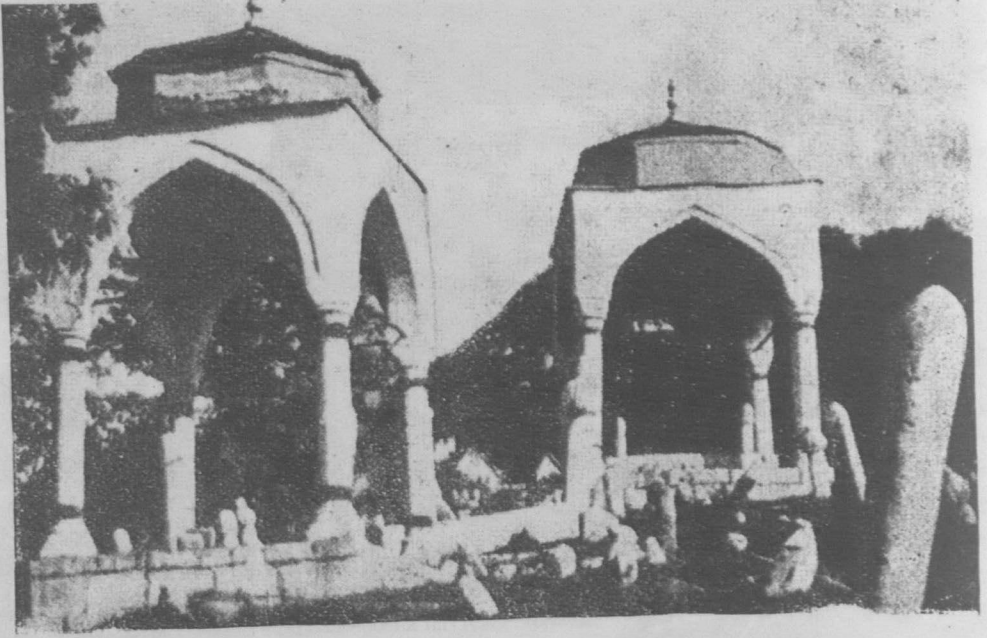
Res. 105 — Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey türbesi dahili. (Truhelka'dan)

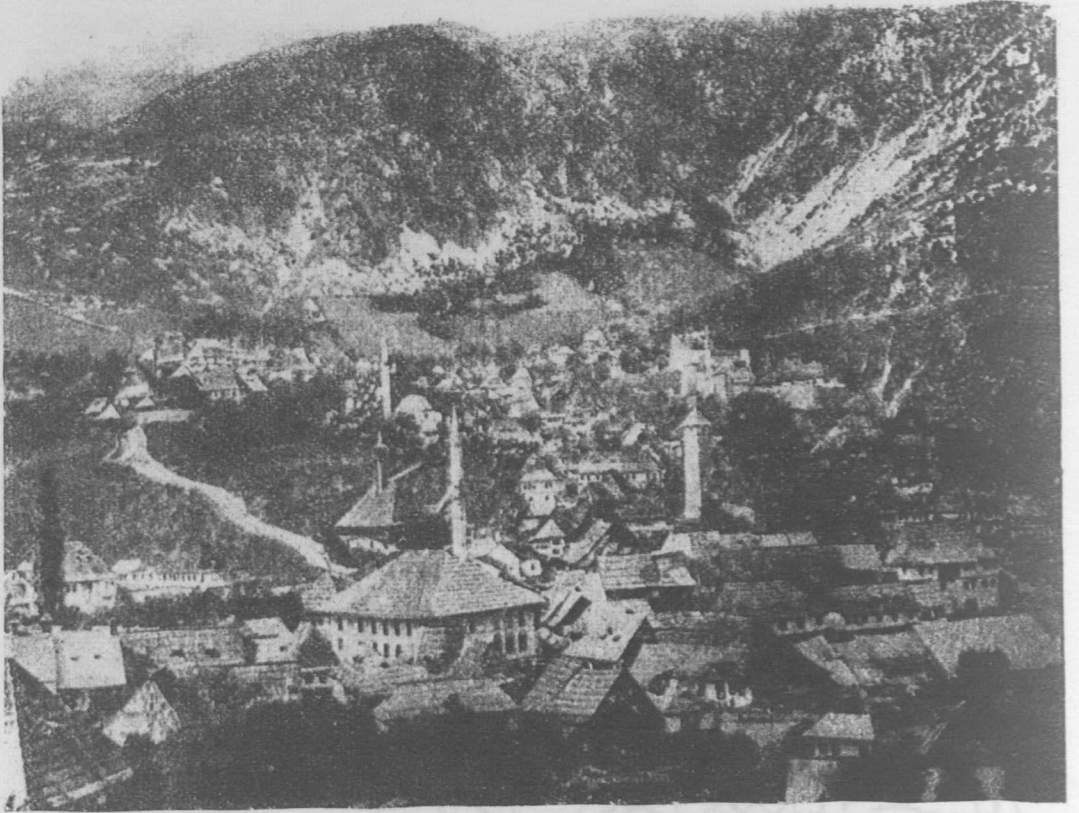
Res. 106^a — Saray Bosna'da Gazi Husrev Bey türbesi kitâbesi. (Truhelka'dan)

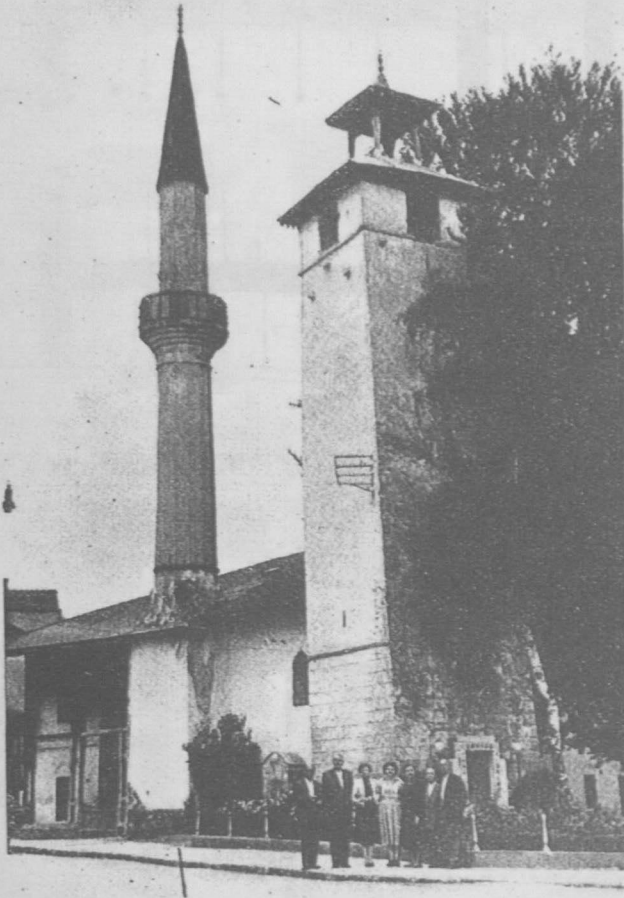
Res. 106^b — Saray Bosna'da Gazi Murad Bey türbesi kitâbesi. (Truhelka'dan)

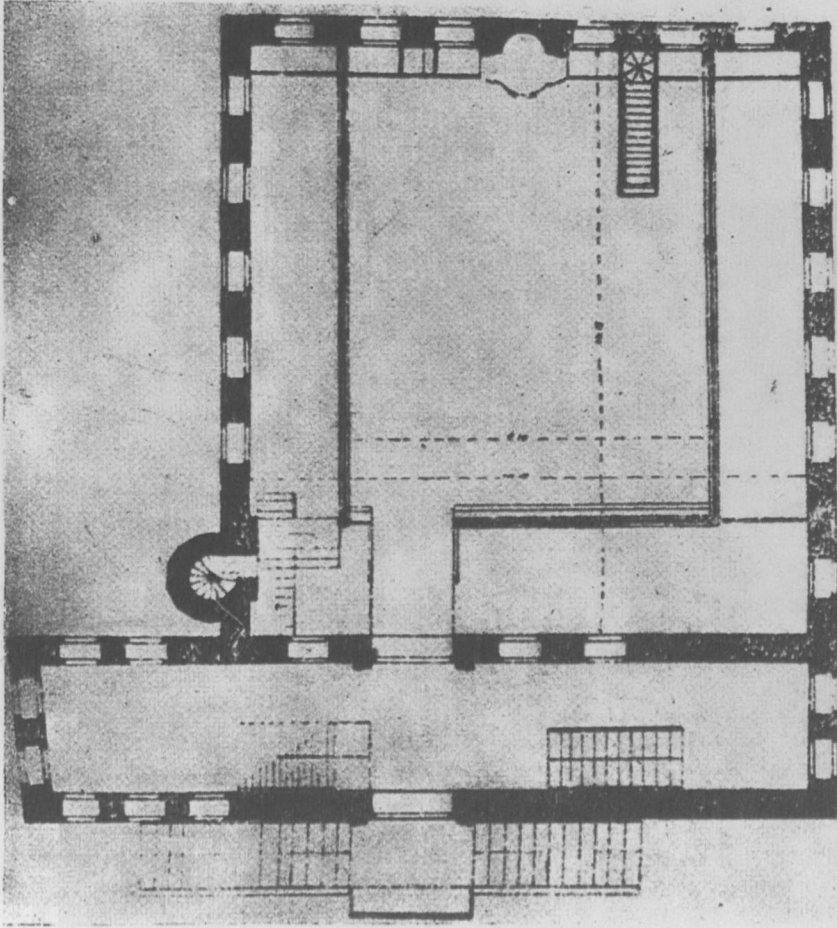
Res. 107 — Saray Bosna'da Ali Fakih kabristanında Köprülü Yusuf Paşa ve Mehmed Yusuf Efendi açık türbeleri. (Pelletier'den)

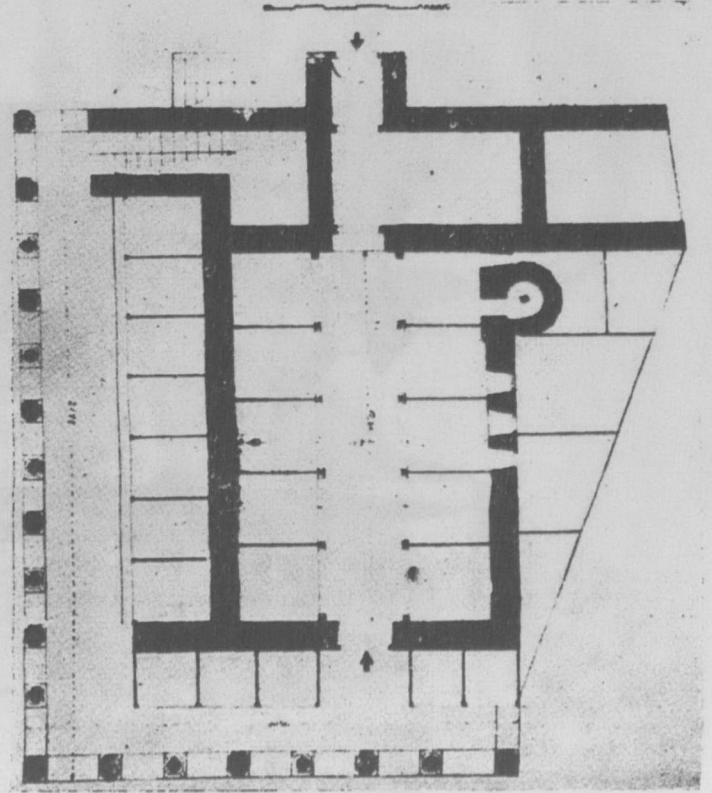
Res. 108 — Travnik şehri.

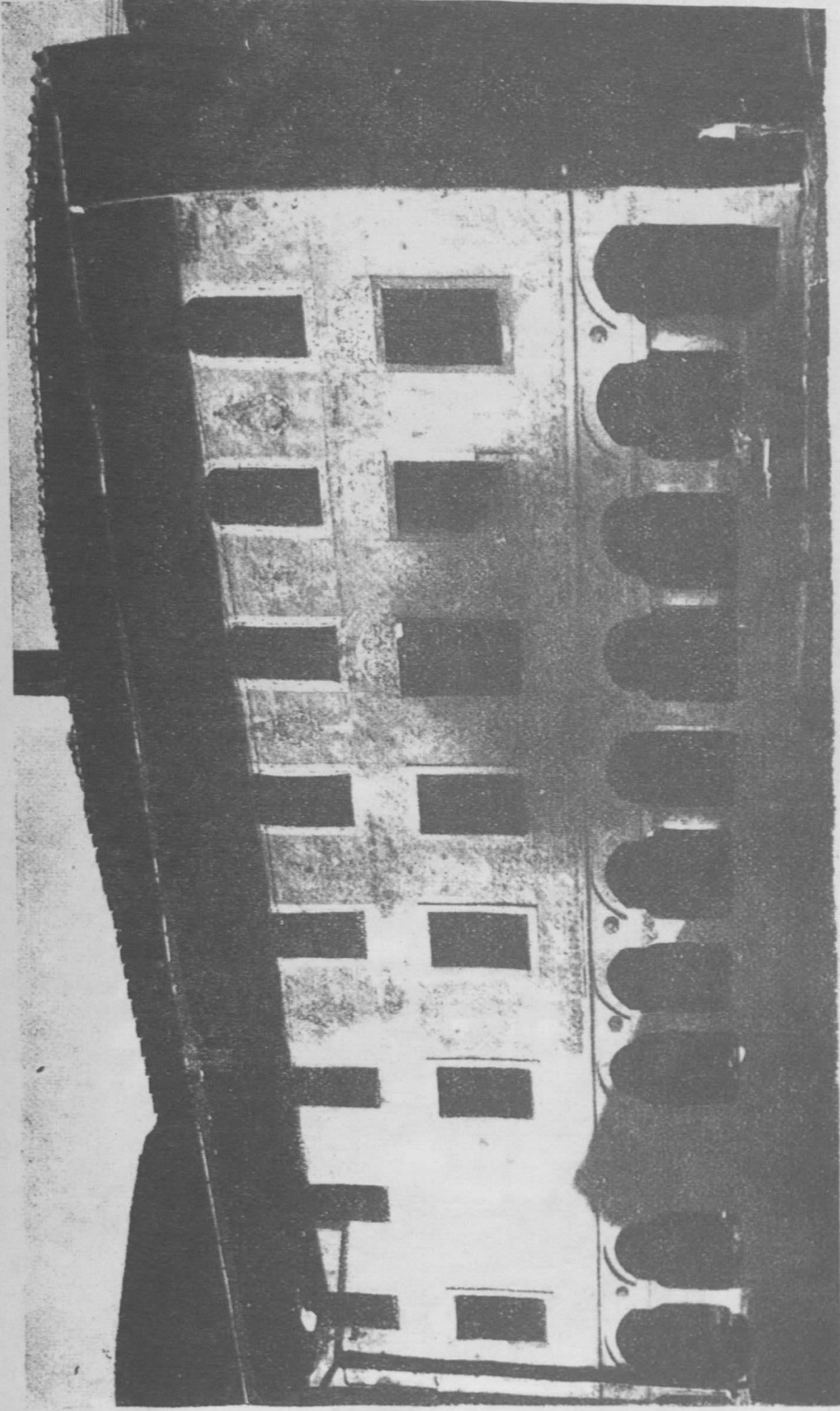
Res. 109 — Travnik'de Ali Bey camii ve Saat kulesi. (Foto: Şefik Berkol)

Res. 110 — Travnik'de Süleyman Paşa camii plânı. (Ali Bejtic'den)

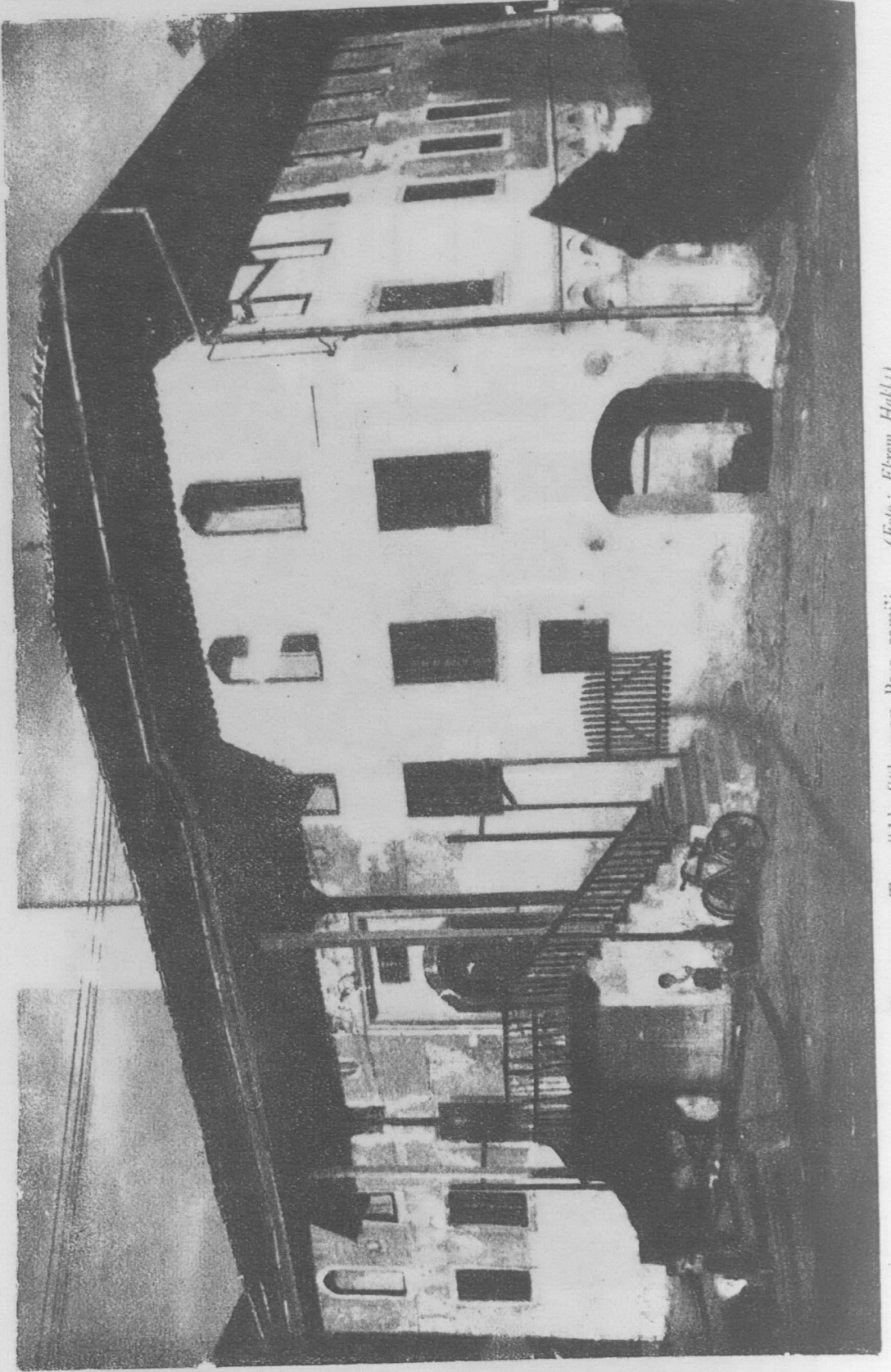

Res. 111 — Travnik'de Süleyman Paşa camii altında bedesten ve dükkânlar. (Ali Bejtic'den)

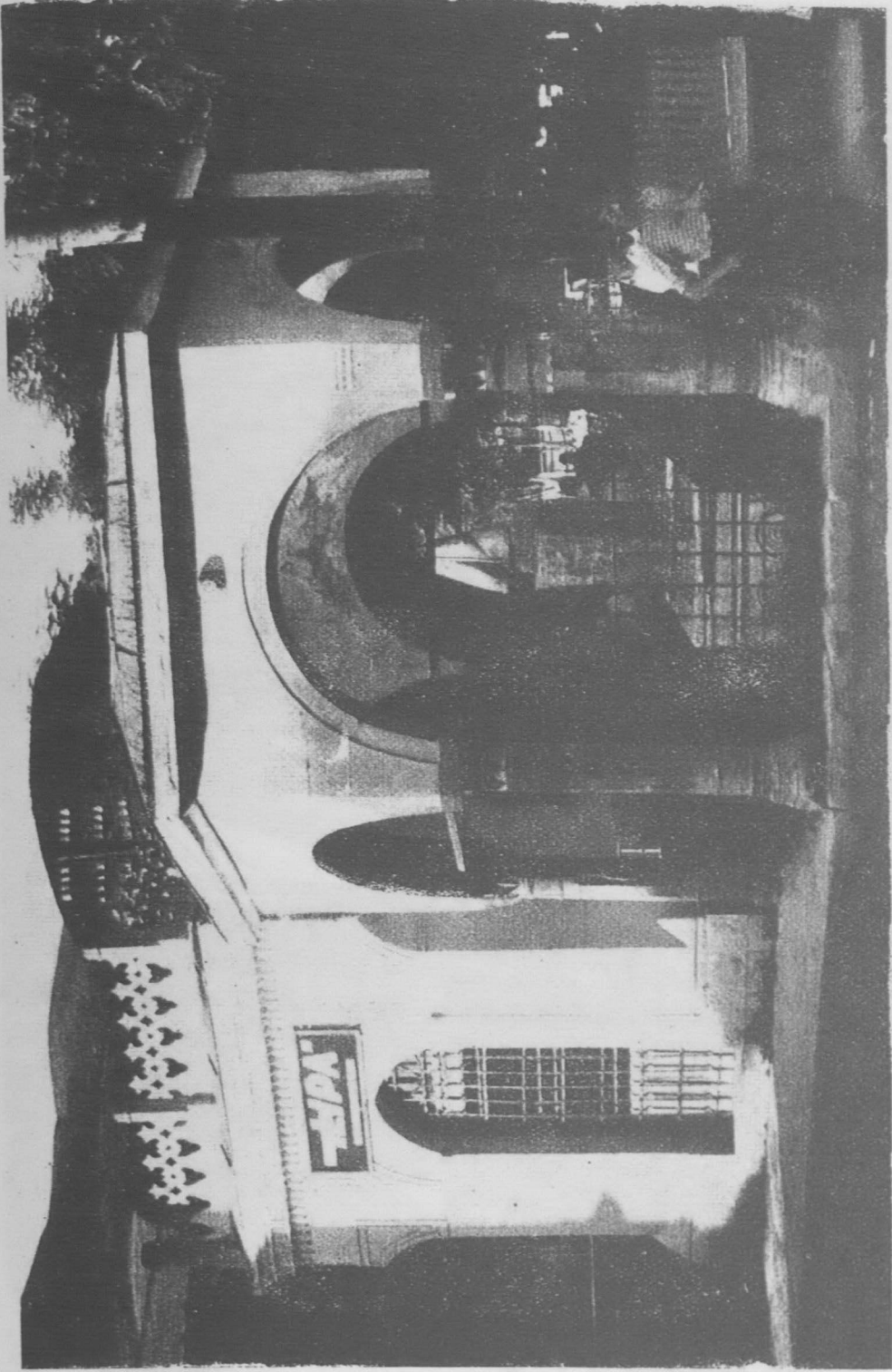

(Foto: Ebram Hakkı)

Res. 112 — Travnik'de Süleyman Paşa camii.

Res. 113 — Travnik'de Süleyman Paşa camii. (Foto: Ekrem Hakkı.)

Res. 114 — Travnik'de Perişan Mustafa Paşa türbesi. (Foto: Ekrem Habki)

Res. 115 — Travnik'de Sadr-ı âzam Muhsin-zâde Abdullah ve Hafız Celâlüddin Paşalar türbesi.
(Foto: Ekrem Hakkı)

Res. 116 — Jajce şehri.

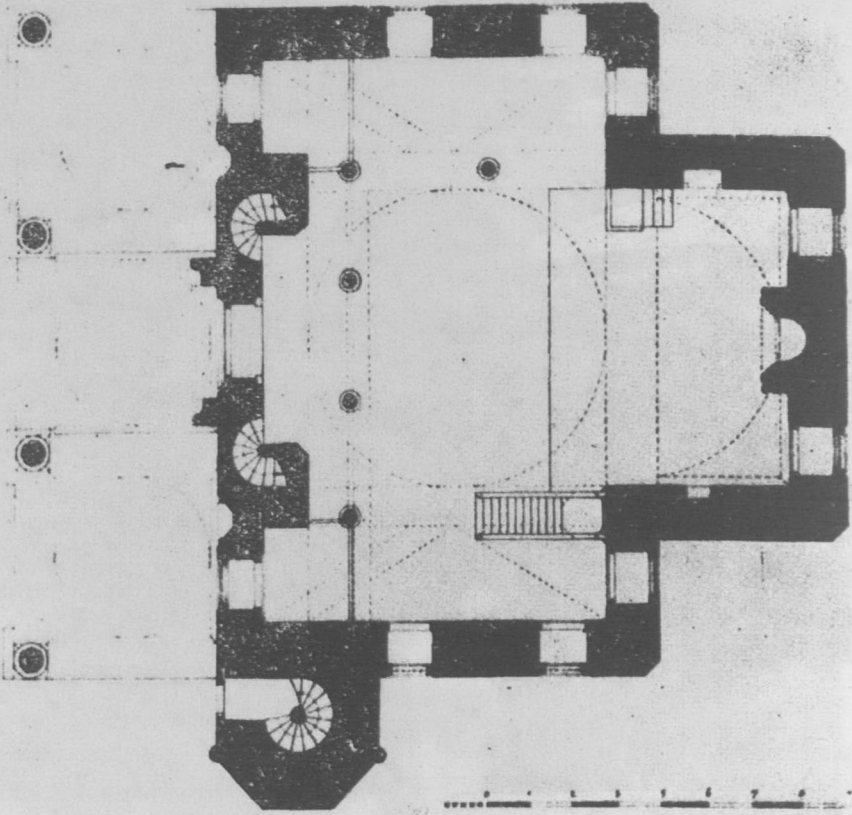

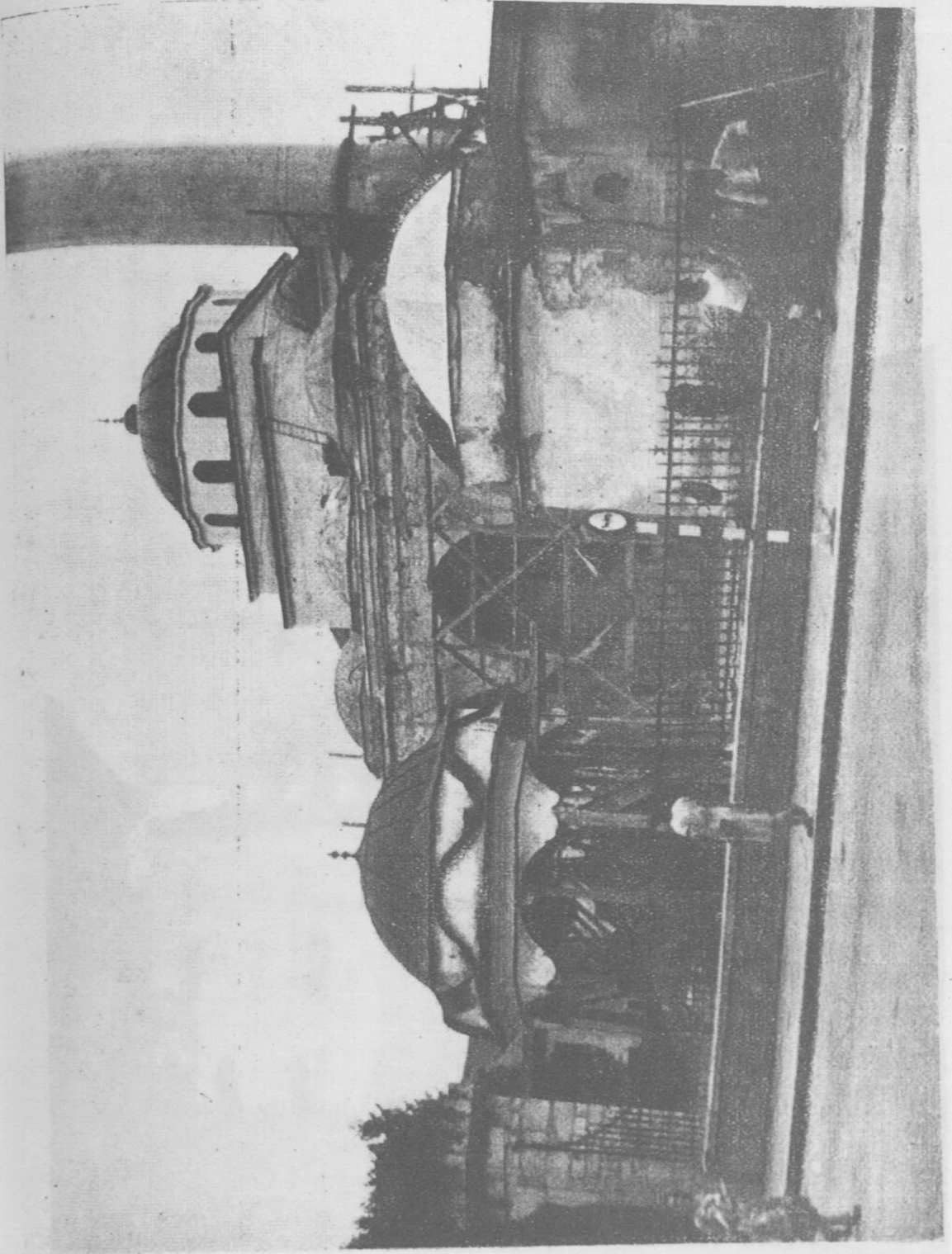
Res. 117 — Mrkonjic Grad'da Kızlar Ağası cami'i. (Foto: Ekrem Hakkı)

Res. 118 — Maglaj kasabası.

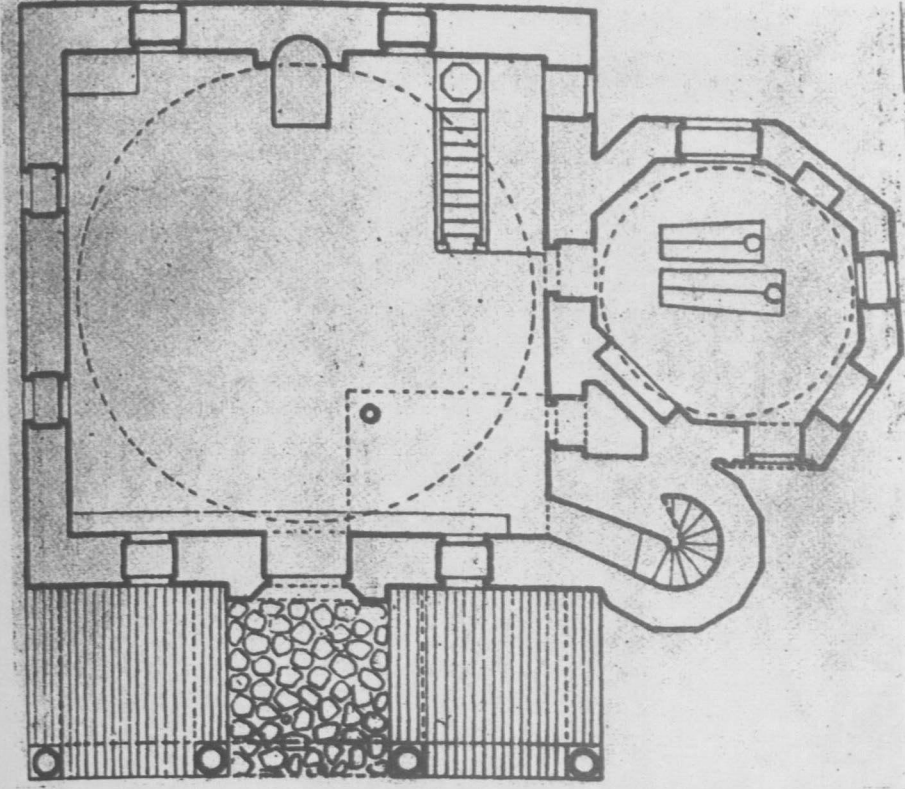
Res. 119 — Bosna'da Banja Luka şehrinde Gazi Ferhad Paşa cami'i plâni. (Ali Bejtic'den)

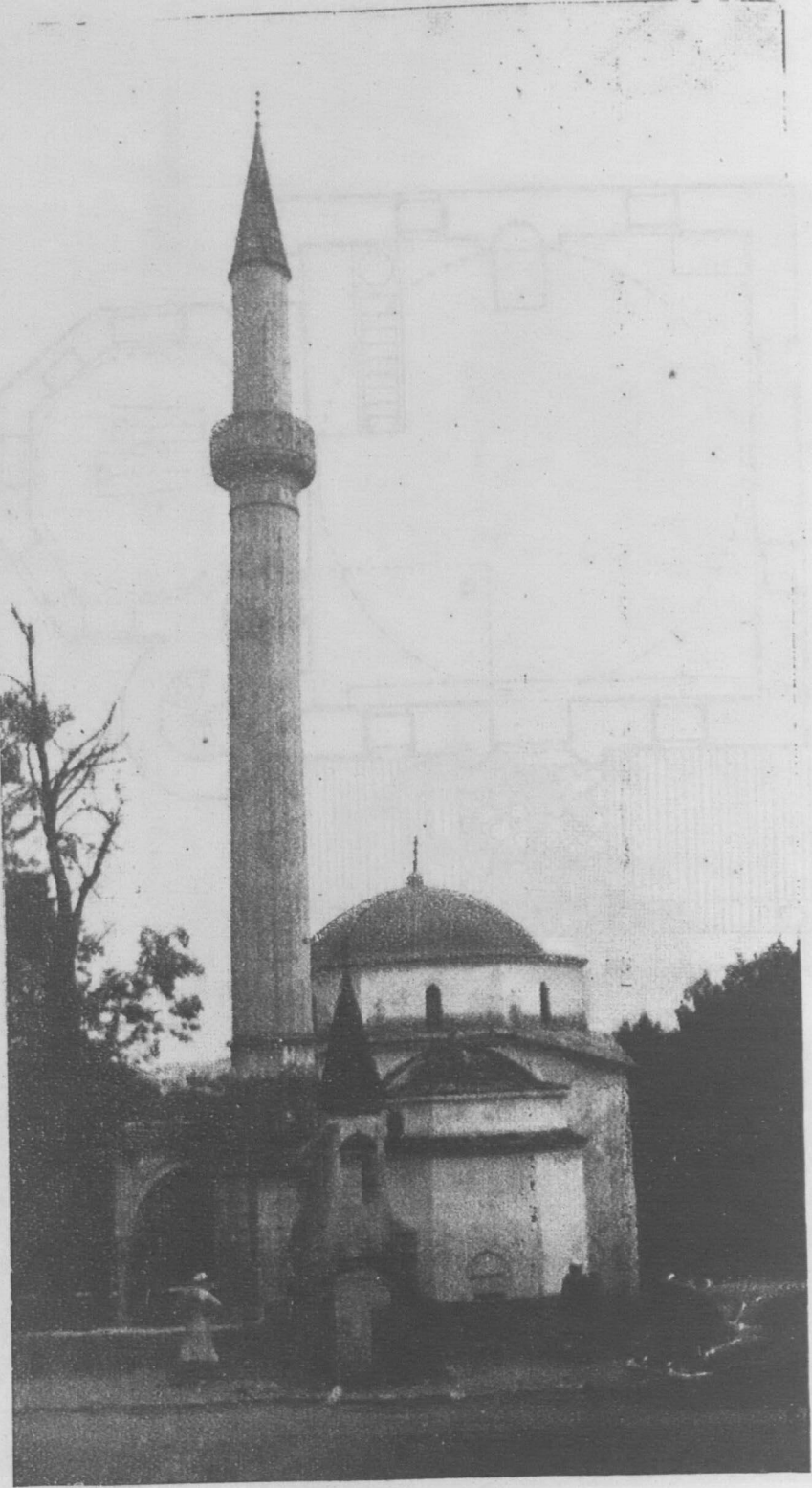
Res. 120 — Banja Luka'da Gazi Ferhad Paşa camii. (Foto: Ekrem Habiba)

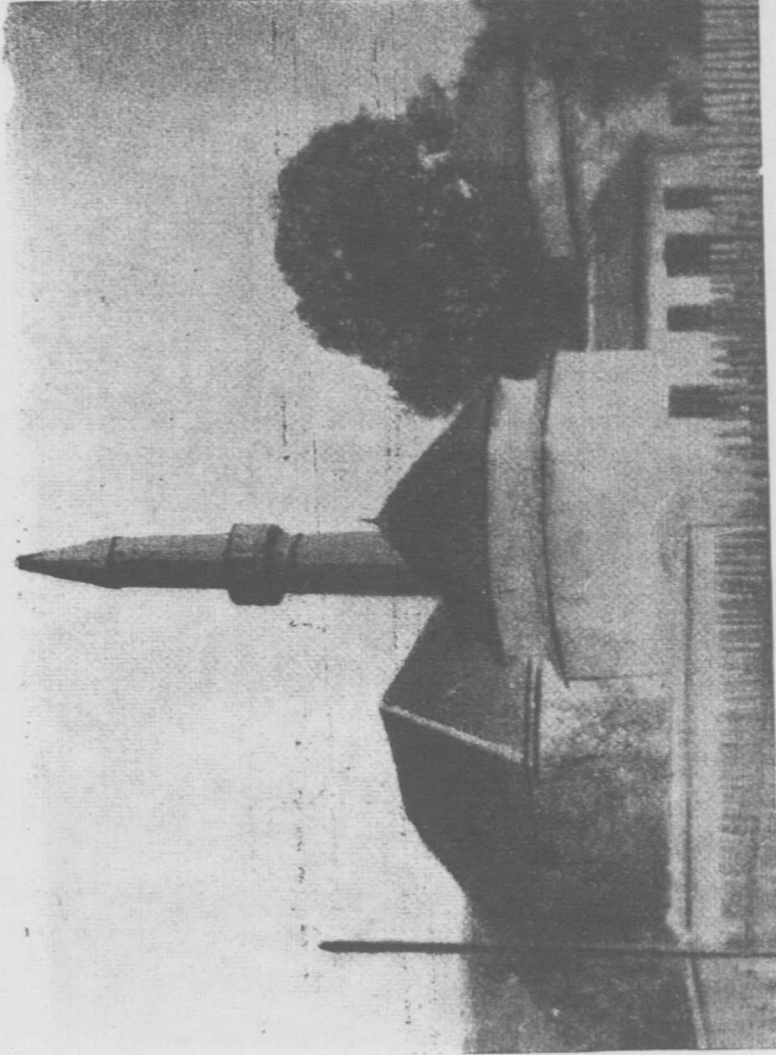
Res. 121 — Banyaluka'da Gazi Ferhad Paşa camii. (Foto: Ekrem Hakkı)

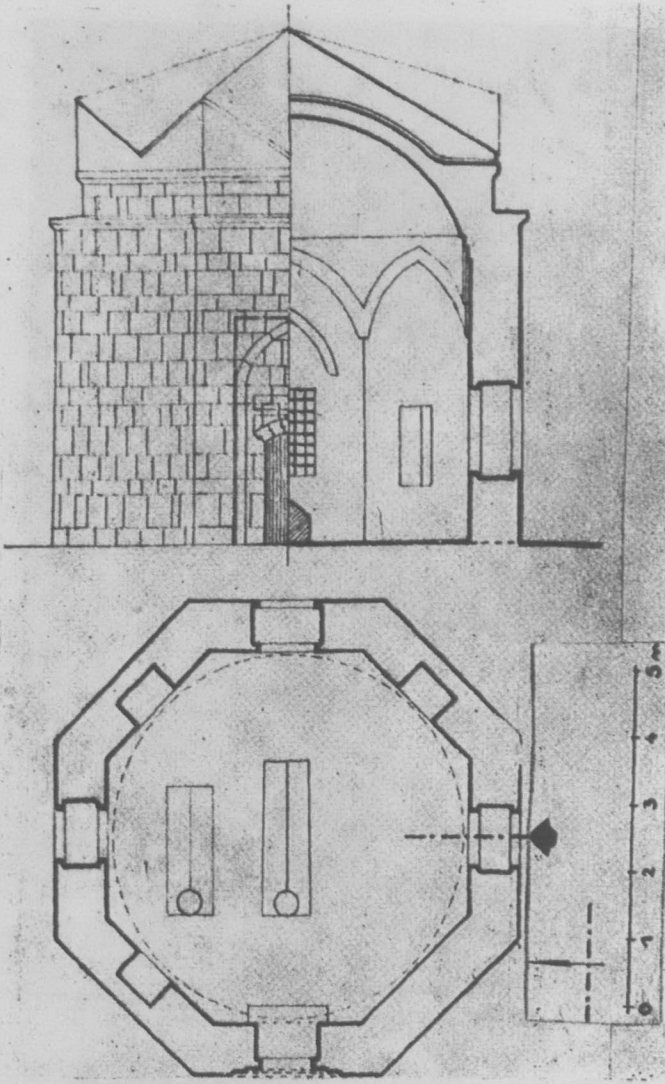
Res. 122 — Banyaluka'da Defterdariye cami'i plânı. (Celic'den)

Res. 123 — Banja Luka'da Defterdariye cami'i. (Foto: Ekrem Hakkı)

Res. 124 -- Banja Luka'da Cazanfer Ağa camii ve türbesi. (Ali Beytiç'den)

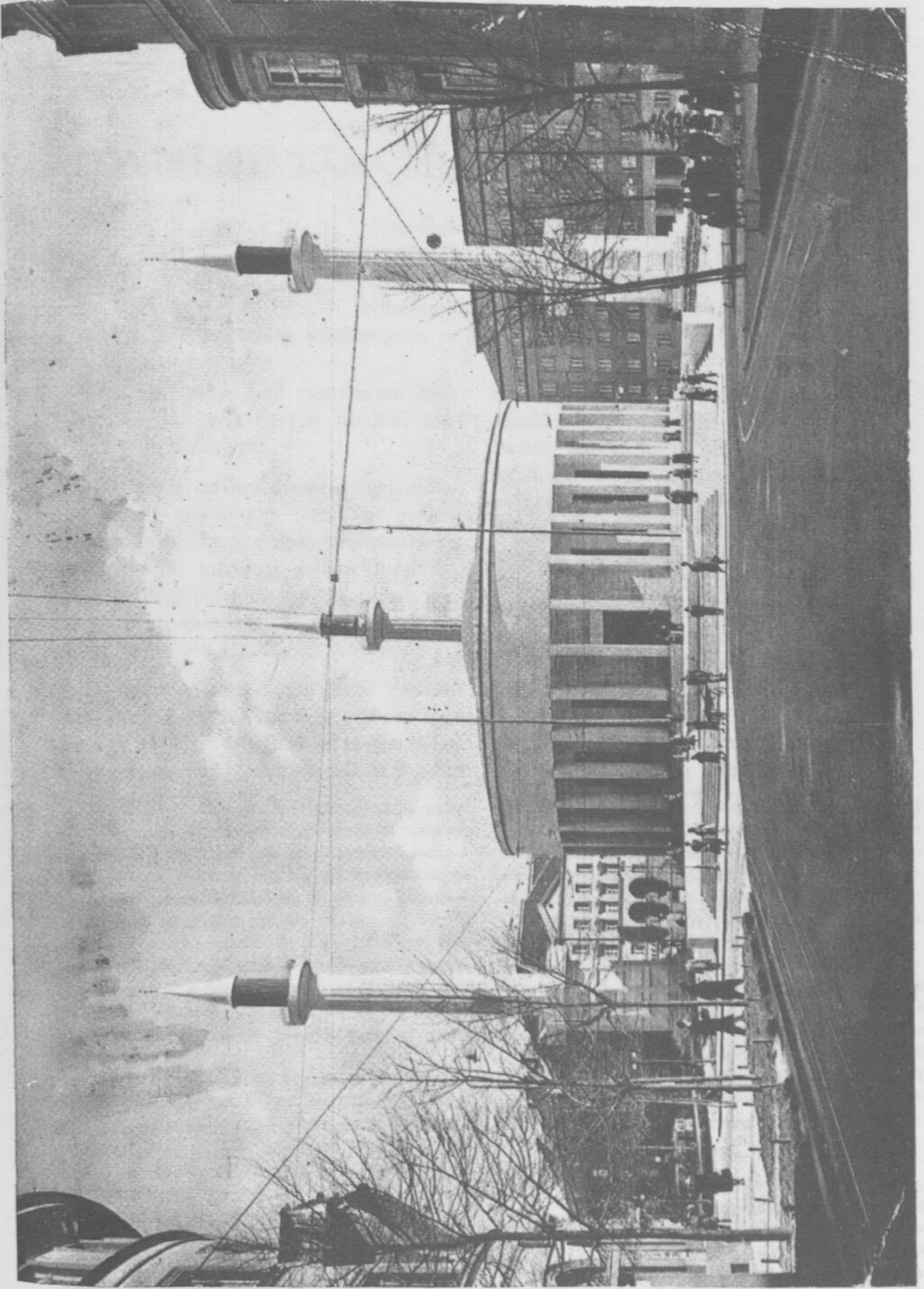
Res. 125 — Banjaluka'da Halil Paşa türbesi. (Celic-Golos'dan)

Res. 126 — Bugojno'da Süleyman Paşa Ocağı kulesi. (Ali Be'ic'den)

Res. 127 — Karadağ'da bir köprü (metin harici). (Foto: Ragıp Devres)

Res. 128 — Zagreb'de 1943 de yakılan cami'i.

TEFSİRÎ MEVLÂNA MUSTAFA VE VAKIFLARI *

Ebu-Hafs HADDÂDÎ

(Çilingir baba)

Hüseyin Sıdkı KÖKER

Nafia Vekâleti Şirket ve Müesseseler Başmürakıbı

On yılı aşan bir zamandan beri Tosya ve Devrez çevresi tarihini tesbit için çalışmaktayım.

Bir yerin tarihiyle müesseselerini, ehemmiyetli vak'alarını tesbit ve tedkik ederken, vak'aların doğup yaşamasında, müesseselerin kurulup geliştirilmesinde, çürüyüp dağılmasında rolleri olmuş zevatın hayat, fa'aliyet, te'sir ve eserlerini tedkik ve tesbit etmek de iktiza eder.

İşte bu yazıya konu olan Tefsiri Mevlâna Şeyh Mustafa Efendi de kurduğu ve idare ettiği vakıf müesseseleri ve deruhte ettiği vazifeler bakımından

* Vakıflar tarihi üzerinde yapılacak araştırmalarda, mevzuun lâyikeyle tenevvür edebilmesi için, vakıf hizmetlerini ve müesseselerini, yalnız mücerret bir surette tedkik ile iktifa etmeyip muhtelif zaman ve mekânlara ait müşahhas misallere yer vermek, bunların fonksiyonlarını ve işleyiş tarzlarını gözden geçirmek de icabeder. Vakıf müesseselerinin dinî ve tasavvufî, ictimai, iktisadî, askeri, bedi'î...sahalardaki tesirini lâyikeyle müşahede ve mukayese edebilmek, ancak bu yoldaki tedkiklere de müracaat edilmek suretiyle kabil olabilir.

Tosya kasabasına ve çevresine ait olan bu etüd, o nev'iden bir kalem tecrübesidir. Cami, dergâh ve su tesisleri gibi vakıf müesseseler kuran ve idare eden, şeyhlik, imam ve hatiplik, dersamlık, salâ müezzinliği, mütevellilik gibi dinî ve idarî hizmetlerle beraber esnaf vezzanlığı (Tartıcılık), düğâgölük, tahmis-ı kahve ve şem'hane, ahı-babalık gibi iş, ticaret ve sanayi hayatı ile ilgili bazı iktisadî ve malî hizmet ve vazifeleri de uhdesinde toplamış olan Tosyalı Tefsiri Mustafa Efendinin biyografisini teşkil eden bu yazıda incelenen mevzular, yalnız Tosya tarihini değil, millî tarihimizin, bu arada tabiatıyla Vakıflar tarihinin de yakından alakalı olduğu bahislerdir.

devrinde, Tosya'nın dinî, ictimai ve iktisadî hayatı üzerinde müessir olmuş bir zattır. Bu zatın hayatı penceresinden o tarihteki Tosya'nın tam bir panoramasını seyredebilmek için Tefsiri Mustafa Efendinin hayatını dinî ve ictimai yönlerden en ince teferruatına kadar incelemek gerekmiştir. Belki bu yönlerden yazı fazla büyümüştür; amma, ilerdeki dinî ve tasavvufî tarih tedkikleri için faydalı olabilecek bazı sözlü rivayetler de, bu arada, son mervilerinden tesbit edilmiştir.

Mevlâna Tefsiri Mustafa, Tosyalıdır. Hicrî 1050/M. 1640-41 yılları civarında doğmuş olmalıdır¹. Babası

Bazı mahallî hususiyetlerin izahında, tasavvufî mesailde ve biyografik malûmatta tafsilâta biraz fazla yer verilmiş olmasında, bunların tarihe mal olmadan unutulup gitmesi, kaybolması endişesinin ve mahallî tarihin etrafı bir şekilde yazılması düşüncesinin âmîl olduğunu kabul etmek ve bunları hoş görmek yerinde olur.

Umumiyetle Başvekâlet ve Vakıflar Arşivleri, Tapu kayıtları gibi arşiv vesikalariyle şer'iyecilerine, müellifinin himmetiyle mahallinde elde edilen vesikalara ve mahdud hallerde de yazı sahibinin zatî müşahedelerine ve ihticaca salih gördüğü beyanlara dayanan bu araştırma ve inceleme yazısında tedkik ve tettebbu erbabı, çeşitli sahalara ait, zengin malzeme bulacaklardır.

DERGİ

¹ Vakıf K. arş. Sarı sâlis muhasebe No.239, s.185, 22 Muharrem 1135/M.1722: Tosya'da mahalle-i cedidde Ş. Mustafa Efendi ibni el-Hacc Mehmed'in ihya eylediği 80 yıl önce harab olmuş Mahbûb (Mustafa) Çelebi zâviyesinden bahsedilmekte, Tosya şer'iyye mahk. mahfuz sicilli (Kastamonu müzesi) No.597, s.56 Z. Ka'de 1233/M. 1818: Tosya'da vâki Şeyh Tefsiri Mustafa'nın bina eylediği Halvetî

adı, Hacı Mehmed, Mehmed Big² dir. Anasının adı, kardeşleri olup olmadığı hakkında bilgimiz yoktur. Künye olarak yukarıya aldığımız "Abu Haf's" a ve bu isimde oğlu bulunduğuna dair hiç bir kayda rastlamayıpımızdan anlıyoruz ki, Halvetiyye ve Fütüvvet pirlerinden olup icazetnâme (klişe:I) de yazılı şeyhinin ceddî Şihabü'd-din-i Sühreverdi'den H.632/M. 1234 veya Ebu Haf's al-Haddâdi H.260/M 873-4 * den teberrük olsa gerektir. Haddâd, Çilingir ma'nasındır ve halâ evlâd ve ensabına "Çilingir şeyhler"denir. Bundan, şeyhin çilingirliği geçim yolu yapmış olduğu anlaşılıyor. Tefsirî, *Kur'an-ı Kerim*den me'al ve ma'na çıkarmakta ilmi ve rüsûhu olanlara isnad olunur ki, klişesini verdiğimiz icazetnâme, bu yolda ehil ve salih olduğunun da delilidir. İhya ve vakfeylediği Âsitâne-de tefsir okuturdu. Hadis ilmi dışındaki tahsilini nerelerde, kimlerden, hangi tarihlerde, ne dereceye gelmiş olduğunu bilmiyoruz. Hadis ilminin mesnedleri ve kitaplarının "ümmehat"ı olan *kütüb-i sitte*³ ve *seb'*adan mücaz oluşu, tahsil derecesinin ve irfanının işareti sayılabilir. Müdekkiklerimizden Halim Baki Kunter'in tesadüfiyle Topkapı Müzesi Kütüphanesindeki Revan Köşkü kitapları arasında, 'Ali b.'Abdul-lah tara-

tekye-i âsitânesi) zikrolunmaktadır ki, H. 1082 yılından 80 yıl evvel harab olmuş bulunan Mahbûb Çelebi zâviyesinin Halvetî tekyesi, müessesinin adı da Mustafa, Tefsirî Mevlâna Mustafanın ihya tarihi aşağı yukarı 1080, dergâh ihya, icazet tahsil, seccadesini idare edebileceği çağ düşünülünce o tarihlerde yaşı da en az 30-40 olması iktiza edeceği anlaşılır ki, şu hale göre doğum yılını H. 1040-1050/M.1630-1640 arası olarak tahmin edebiliriz.

² Başv. arş. İbnü'l-Emin tas. Evkaf karton 2, No. 723, 18 Safer 1082/M.1671: Mu'ameleli arz-ı hal. "Hacı". Vakıf k. arş. Kastamonu esas: 10/1 sıra 1246 tabloda, 6 Receb 1130/M. 1718 ve 19 Ramazan 1139/M. 1727, 7 C. evvel 1204/M. 1790 tarihli elimizdeki vesikalarda "Hacı Mehmed", tarih ve imzasız olup aslı elimizde bulunan bir arz-ı hal müsveddesinde de "el-Hacc Mehmed Big— beg"dir.

* Melâmetilerin şeyhi sayılır. *İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları*. İst. İktisad Fakültesi Mec. 1-4 c. 2 Abdülbaki Gölpinarlı'dan.

findan H. 1136/M. 1723-24 tarihinde nefis bir "Nesih"le istinsah edilmiş *Riyazü'l-Mücâhidin* adlı bir eseri bulundu (No.202/88). Önce İlâhiyat Fakültesinden Câvid Sunar'la birlikte eseri gördük. Sonra da aynı Fakülte tedris heyetinden Kemal Edib Kürkçüoğlu tarafından tedkik edildi. Eserin tavsifi de şundan ibarettir: Eser, 25 yapraklık bir risaledir. III. Sultan Ahmed'in Sadr-ı a'zamı İbrahim Paşa adına te'lif olunmuştur. Kâğıdı Venediktir. Müzehheb, cedvelli, meşin cildli, şemseli, miklebli, yazısı güzel nesih, kenarları kayıtlı, etüd mahiyetindedir ve fazla husûsiyyeti hâiz değildir. Metinde 17 şer satır vardır. Baş tarafında Ziyaî ad veya mahlâslı birinin Arapça manzum bir takrizi, du'a ve saire, âyat, ve ehadisle bezelidir. Muhtevası: Allah yolunda mü'minlerin ittifağında, gâzilikte, cihâdda fazilet ve Hz. Peygamber'in bazı zâtî eşyaları hakkında bilgi. Bir yaprağının sonradan tamamlanmış olduğuna göre, bu nüsha tek değildir. Fakat, henüz başka nüshalarını görmedik. Bu nüshanın Tosyevî Tefsirî Şeyh Mustafa Efendi te'lifi olduğu üzerinde yazılıdır. Bununla merhumun kalem sâhibi de olduğunu anlamış bulunuyoruz. Kendisinin ilme verdiği ehemmiyeti, oğullarından Ahmed'i İstanbulda okutmak için ihtiyar ettiği fedakârlık⁴ tan anlıyoruz. Zaman itibariyle râyic ilimleri veren müesseselerin o devrede Tosya'da bol bol bulunduğu içindir ki, bu hareketi bir fedakârlık olarak ifade ettik.

Tefsirî evlâdı, neseb yönünden hem Ak Şemsü'd-dîn'e, hem Kaadirî Pîri sânilerinden Tosyalı Şeyh İsmail-i Rûmî'ye müntehi olduklarını ve tarikatle-

³ Bu kitaplar: *Sahîhayn* denilen İmam-ı Buhârî ve Müslim teflik ve te'lifi iki kitapla, İmam-ı Mâlik te'lifi *El-Muwatta*, ve *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i İbn-i Mâce* ve *Sünen-i Nesâî* adlarını taşıyan kitaplardır.

⁴ Baş v. arş. İbnü'l-Emin tas. Evkaf: karton 2 No. 723 Tefsirî, Tosya mukata'asından almakta olduğu Du'â-gü vazifesinin ferâğından İstanbul gümrüğünden alınmak üzere Suphi oğlu Ahmed'e tevcih ve berat ihsan buyurulması.. mu'ameleli arz-ı hal.

rinin de İsmâ'iliyye-i Rûmiyye usûl ve yolu olmakla beraber, zâviyelerine her kol ve yoldan züvvarın gelmekte olmaları sebebiyle hemen her tarîkten post-nişinlerinin mücaz bulduklarını, âyinlerde giyilir olduğunu bildiğimiz muhtelif tâc ü sikkelerin görülüşüne de bunun sebep teşkil ettiğini söylerler. Burada Tef-

⁵ Eski tapu tahrir defterlerinde Ulu köy Büyük Seki köyünün adıdır. Büyük ve Küçük Seki köyleri, Tosya'nın tam cenübuna, Devrez ırmağıyla Sarı ve Karakaya dağları, orman ve yaylalar arasına düşerler. Devrez'in şimal tarafında Ilgaz sıra dağları, doğusunda Kös, Saz dağları, cenübunda Kızılca, Sevinçveren (Sevincüren okunmaktadır), Çukur, Murad köyleri, Ahlat çukuru çevresi içinde yaylalar vardır. Kös dağı, Devrez'in güneydoğusunda, Tosya-İskilip sınırı üzerindedir. Sekiler halkı hububat, çeltik ve bağ mahsülleri, kereste ve odunla geçinirler. Çevlik, Karaköy, Ortalık gibi bu köyler de şehir medeniyetini tâkib ve imtisal ederler. "Sözerleri" ağalardan ziyade, "efendi"leridir. Efendilik, okur ve yazar, okutur ve yazdırır olmalarından gelirdi. Dağ ve bağ havası, ılık ve bol güneşle, her mevsimde zümrüd yeşillikleriyle bu oymak, çok gönül çekicidir. Urefa ve zurefası celsik olmaz. Mevlâna Mustafa'nın veya cedlerinin de buraya göçetmiş olduklarını *Tefsir icazetnâmesinden* anlıyoruz.

⁶ Mevlâna Ak Şemsü'd-din Muhammed Şam'da doğmuş, babası Hamza'yla Anadolu'ya göçmüştür. *Amasya târihi müverrihinin* beyanına göre anası Osmanlı imiş (*İslâm ansiklopedisi* C.I.s.230 Ak Şemsü'd-din maddesi): Bayramiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayram Veli'den hilâfet almış ve makamını istihlâf etmiştir. Doğum târihi H. 792/M. 1390 dir. Şeyh Şihâbü'd-din-i Sühreverdî ahfadındandır. Zeyniyye tarikatı müessisi Zeynü'd-din-i Hâfi ile Hacı Bayram Veli'ye müridlik ve yedi def'a haccetmiş ve İstanbul'un fethinde Fâtih'in müşaviri olmuş, Ebu Eyyüb el-Ensari Hâlid'in meşbedini keşfeylemiş, Eyyüb Sultan câmi'inin inşasını hazırlamış ve Fâtih-Uzun Hasan arasında Tercan civarında cereyan eden meydan muharebesi H. 878/M. 1473'nden önce Fâtih'in gördüğü bir rüyayı da ta'bir etmiş olduğu söyle-negelmiştir. Babası Hamza'nın "Şeyh Şâmi" diye tanındığı, Keskin karyesinde yattığı (Mustafa Rahmi Paşa-zâde: *Menakib-i Ak Şemsü'd-din*, İstanbul 1302 taşbasması s. 63) bilinmektedir. Fakat aynı eserin 6. sayfasında da Amasya'nın Kavak nâbiyesinde vatan tutup orada yatmakta olduğu yazılıdır (!). Menakib ve kerametleri çok imiş.

Mevlâna'nın Osmanlı (İs. ans.C.I. s.230: Ak Şemsü'd-din) Hacı Bayram Veli (Hacı Paşa: *Menakib-ı Ak Şemsü'd-din* s. 59)yi istihlâftan bir müddet sonra Beypazarı'nda,

sirî'ye icazetnâme veren hocası üzerinde duralım :

Tefsiri Mustafa Efendi'nin hocası Ulu Köylü Mevlâna Mustafa :

Ulu köylü⁵ Mevlâna Mustafa, Ak Şemsü'd-din Muhammed⁶ soyundandır⁷. Tefsiri Mevlâna Şeyh Mustafa'ya verdiği icazetnâmedeki kayda göre, Tosya kasabasında ikamet et-

İskilip'te (Köse dağı-Kösdağında Evlek köyünde: aynı menakib s. 10,11) oturmuş, bina ve evlâd bırakmış, Göynüğü'ne göçmüş ve orada da mescid ve değirmen yapmış, (V.K.arş. Kastamonu esas 10/2 sıra No.995) Gökceöz-Göğcevüz köyünde Ak Şemsü'd-din câmi'i ve Saz ve Karakaya dağlarıyla Devrez-İskilip hududu arası sahada Şemsü'd-din köyü, Ulu köylü Mevlâna Mustafa'nın, bu köyün batı hizasında bulunan Büyük Seki köyünden Tosya kasabasına göçmüş olduğunu, kışesini vereceğimiz *Tefsir icazetnâmesinin* delâletleriyle, anlıyoruz ki, Tosya'da da oturmuştur. Fakat, literatürlerde bu hususta malûmat bulunamamıştır. Ak Şemsü'd-din'in irühali Göynük'te iken H. 864/M. 1459 vuku' bulmuş ve orada defnolunmuştur. Arapça *Nûriyye*, *Def'i meta'in*, *Telhis-i def-i meta'in*, *Zikrül-lah*, *Şerh-i akval-i Hacı Bayram* ve Türkçe muhtelif risaleleri (*Menakibnâme*:s. 10,11) olduğu gibi,tubba dair Türkçe *Maddetü'l-hayat*, tasavvufa dair *Hall-i müşkilât* adlı eserleri, hakkında yazılmış müte'addid menakibnâmeler vardır. Bayramilik, bu zattan yürümüştür (*Türk ans.* C.I s. 318). Koluna, ayramiyye-i Şemsiyye denirdi. Bayramiyye, Halvetiliğin celi (açık ve sesli), Nakş-i bendiyyenin hafî (gizli, sessiz) zikir sistemlerinin birleştirilmesinden ibaretti. Buna Pirin melâmet neş'esini de katmak iktiza eder ki, meşhur halifelerinden Bıçakçı Ömer ve mu'akkibleri bu neş'eyi tevarüs ve temsil etmişlerdir. Ak Şemsü'd-din yol ve kolu pirin hırka, tac, tekyesini muhafaza ettiği halde Bıçakçı Ömer Dede ve mu'akkibleri bunları terketmişlerdir.

⁷ Ak Şemsü'd-din Muhammed'in icazetnâmedeki neseb silsilesi: Şeyh Muhammed Ak Şemsü'd-din, babası fakir Nürü'd-din Hamza, babası Hacı Ali, babası Muhammed, babası Hidayetu'l-lah Şeyh Mûsa, babası Ş. Muhammed, babası Ş. Ebu Hafas (Haf) Şihâbü'd-din-i Sühreverdî, babası Muhammed, babası Abdu'l-lah, babası Mes'ûd, babası Hasan, babası Asım, babası Nasr, babası Kâsım, babası Muhammed, babası Abdu'l-lah, babası Abdu'r-Rahman, babası Kâsım, babası Muhammed, babası Ebû Bekirî's-Sıddîk künyeli Abdu'l-lah.

Sözünü ettiğimiz menakibnâmede (s.5.) bu isim ve sıralarda fark var: Hidayetu'l-lah'ın babası Muhammed yok, Hidayetu'l-lah da

miştir. Doğum, ölüm yılları, nerede med-fün bulunduğu, hangi dergâhda meşihat icra eylediği, hangi tarikate müntesib ve mücaz olduğu, hangisi veya hangileri yol ve kolunda irşad yaptığı bilinmemektedir. Yalnız mensub olduğu tarikat hakkında yine icazetnâmede bulduğumuz şecere-sinden ve Ak Şemsü'd-din merhumun Halvetiyye pirllerinden Şihâbü'd-din Sühreverdi neslinden oluşundan anlıyoruz ki, belki; Ulu köylü Mevlâna Mustafa da Halvetiyye ve Bayramiyye yol ve kolundandır⁸.

Hediyetu'l-lahtır. Musa da bu zatın babası olup kendi adı değildir. Şihabü'd-din-i Sühreverdi'nin dedesi Abdü'l-lah'ın dedesi Hasan risalede yer almamıştır. Asım'ın babasının ismi ise Nasr değil, Nâsır'dır. Bu zâtın dedesi Muhammed'den Ebü Bekir'e kadar icazet-nâmede yazılı zevat, risalede yer almamıştır.

⁸ Halvetiyye, Ebü'n-Necib Ziyâü'd-din Abdü'l-Kâhir ve İbrahim Zâhidü'l-Geylanî taraflarından te'sis olunduğu kabul edilen bir tarikattır. Birçok kollara bölünmüştür. Bayramiyye de bu kollardan biridir.

Bayramiyye 3 kola ayrılmıştır: Şemsiyye, Melâmetiyye veya Melâmiyye, Celvetiyye. Hacı Bayram'ın halifesi ve kaim-i makâmı Ak Şemsü'd-din'den Şemsiyye, Bıçakçı Ömer Dede'den Melâmiyye, üçüncü halife Hızır Dedenin halifesi Muhammed Muhyi'd-din Üftade (*İlk mutasavvıflar*, s. 313; ölm. H. 978 / M. 1570-71, H. 988 / M. 1580-81) nin halifesi Aziz Mahmüd Hüdayî (ölm. H. 1038 / M. 1628-29) den de Celvetiyye yürümüştür. Şemsiyye de Tennüriyye, Himmetiyye, İseviyye kollarına ayrılmıştır. Bayramî şeyh tacı beyaz keçe, halife taciyye Aselî (Bal rengi) keçeden; 6 terk (dilim)li olurdu. Bu terklerin sayısı 6 ciheti tarikatin ihata etmiş olduğuna işaret (Bu taca Abdü'l-lah Eşref-i Rûmî bir terk daha katıp kendi kolu -Kadirîyye-nun alâmeti içine almıştır).

Bayramîlerde hafî zikir, gözler yumulup nefes tutularak, eller kavuşturulup zikrin ma'nası düşünülerek yapılmakta ve bu esnada kalbe teveccüh edilmektedir. Tekye ve zâviyelerin, türbeleirin seddine ve türbe-dârlıklarla bir takım unvanların men ve ilgasına dair 677 (ve buna ek 5438) sayılı kanun çıktığı sırada yalnız Ankara, İstanbul, İzmit, Kastamonu'da dergâhları vardı (*İs. Ans. C. 2, S. 423-427 A. G.*).

Tosya'da câmi, mescid, tekye ve zâviye emsali şehirlere kıyasen çoktu. Bu arada hamam, bedestan gibi sıhhi ve iktisadî müesseseleri de boldu. Böyle iken bir Bayramiyye dergâhının târihine girmiş olduğu bilinmiyordu. Tefsiri merhumun ihya eylemiş olduğu dergâhın aslı bir Halvetiyye tekyesi olduğunu halen tesbit et-

Böyle oluşu, kendisinin Kaadirîyyeden nasibsiz olduğunu göstermez.

Tefsiri Mustafa'nın soyu ve nesli:

Tefsiri'nin değil de, hocası Ulu köylü Mevlâna Şeyh Mustafa'nın Ak Şemsü'd-din neslinden olduğu, icazet-nâme (klişe: I) den anlaşılmaktadır. Fakat, Pîr-i sâni Şeyh İsmail-i Rûmî'nin, aynı zâtın soyundan olduğu hakkında ne kendilerinde bir vesika, ne literatürlerde bir kayıt ve yine kendilerinin Pîr-i sâni neslinden olduklarını vuzuhla gösteren ne bir silsile-nâme, ne de resmî bir tasdik ihtiva eden vesaik vardır. An-

miş bulunduğumuza göre, Ulu köylü Mevlâna Mustafa'nın irşadatı yapmış olduğu dergâhın da aynı tekye olması ihtimali vardır. Bu husus, bina hakkındaki izahatımız sırasında tekrar ele alınacaktır. Çünkü, Tefsiri Ş. Mustafa Ef. den önce aynı dergâhı Mahbûb Mustafa Çelebi adında bir zâtın da inşa veya ta'mir etmiş olduğunu biliyor, fakat bu zatın hüviyet ve şahsiyeti hakkında da doyurucu kayıt, vesika, tafsilât bulamıyoruz. Bununla beraber hemen ilâve edelim ki, zikri geçen kanun çıkmadan çok zaman evvel tekye, Kaadiri vasfı taşıyordu. Bunları, Tefsiri merhumla ensalinden bahsederken daha genişçe anlatmağa çalışacağız. Tosya'da aynı asrın vâkıflarından bir de Hâcîm-Hacı Baba ve te'sisleri varsa da, o da ayrı bir tedkik konusu olacak hacim ve chemmiyyette olduğu için, bu yazı dışında bırakılmıştır. H. 767/M. 1366, icazetnâme; 867 H. yılında Bursa'da Yıldırımîyye mahallesinde الإجازة هذه الشريفة من هذه النسخة كاتبه موسى بن نصرالله المولى سلطان بن سلطان بن سلطان بايزيد خان طاب ثراه في بلد بروسا في عملة يلدريمية في تاريخ النبي عليه السلام

Nasrul-lah oğlu Mûsa tarafından yazılmış olan nüshadan istinsah edilmiştir. İcazetnâme, Hacı Şeyh Abdü'l-Kerim Şerefü'd-din Osman al-Kastamûnî'nindir. Tosya'da yaptırdığı bina ve geçirdiği sülûk ve hizmet üzerine Seyyid Ahmed el-Kebîr Ebi'l-Hasan b. Rifa'î'den aldığı İcazetnâmenin ilâveli, hâşiyeli ve zeyilli bir nüshası olup torunu mevlâna (İshak Fakîh) Hacı Baba b. Hacı İbrahim b. Hacı Abdü'l-Kerim'e verilmiştir. Hacı Baba, *Şekayik terc. C. I. de Tûsî, Osmanlı Müellif. C. I. s. 273* de Tosyevî olarak zikri geçen âlim zattır. Evasıt-ı Safer 876/M. 1471 tarihli bir de zâviye ve ve mevkûfatı vakfiyesi elimizde olup, her iki vesika da zamanı yazı karakteristiğini hâiz, fakat vakfiyenin her kısmı okunamayacak kadar kağıdı yıpranmıştır. Hacı Babanın birçok mühim eserleri olduğu halde asıl adı biyografilerinde görülüyordu. İcazetnâme, hem bu mechlûl, hem de yaşadığı devri aydınlatmış oluyor.

cak, bu husus, sadece mu'akkib meşayihin beyanları halinde resmî vesaike geçmiştir (Bş. V. arş. Cevdet tasn. Evkaf, defter: 4, karton 3, No.15963: Ceddimiz Kutbü'l-ârifin İsmâ'il-i Rûmî k.s. hz... Arz-ı hal); (Aynı defterde 7.Şa'ban. 1263 /M.1847 Tahrirat: İsmâ'il-i Rûmî sü-lâlesinden Şeyh Ahmed Selâhî..) gibi. Bunlar, nescb bağının Tefsiri'den Pîr-i sâniye hangi halkada ulaştığını göstermekte ise de, bu yoldaki iddî'aları az-çok te'yid eylemektedirler. Bilinmiyen bu hal-kanın, el-Hacc Mehmed, Mehmed Big olarak yazılmış bulunan Tefsiri'nin babası olması bir ihtimal olarak düşünülebilir. Çünkü, Pîr-i sâninin oğulların⁹ dan biri ve bizzat icazet¹⁰ verdiği Mehmed Çelebi de aynı tarihlerde yaşamış sayılabilir. Bunu, Pîr-i sâninin doğum ve irtihalleriyle Tefsiri'ninkileri muhakeme ve mukayeseye bulabiliyoruz.

Gerçi "Tûmar-ı turuk-ı aliyye" sinde Sâdık-ı Vicdânî, Kaadiriyye faslı (kitab: 2,s.50-54)nda Pîr-i sâninin erkek evlâd bırakmamış, Tophane'de te'sis buyurdıkları hanekah seccadesine şeyhûhet devresinde Bağdad seccadesi şeyhi ve hâdimi, Pîr-i sâninin de o tarikten şeyhi ve mürşidi bulunan Seyyid Şeyh Feyzu'llah Efendinin oğlu Seyyid Şerîf Halil Efendiyi damad ederek oturmuş bulduklarını bildirmiş ise de, Tophane postuna damadı Seyyid Şeyh Halil Efendiyi iclâsı sebebi oğullarının olmaması değildir. Zira, müşarünileyhin Tosya'da ve Sazcuğazdaki vakıflarına aid vakfiyye (V.K. arş. Zabıt kutusu 56, kuyûd 2438 dolap; Rebi'u'l evvel. 1044/M.1634)lerinde Muhammed, Ahmed, Hüseyin Çelebi adlı oğullarına meşrûtalar, istiğlâl yerleri ve hizmetler bırakmışlardır. Bunlar arasından yalnız Muhammed Çelebi'ye icazet vermiş olduklarının kaydedilmiş bulunması, gerçi diğer çelebilerin bu taltiften mahrum edilmiş olduklarını ifade

⁹ Nefhatü'r-Riyazi'l-âliyye fi beyani tarikati'l-Kaadiriyye: Muhammed Rif'atü'l-Kadiriyyü'l-Eşrefi sağ s.305.

¹⁰ Pîr-i sâninin diğer oğullarına bizzat icazet verdiklerine dair başka vesaik ve kuyûda rastlamadık. Ötekiler diğer zevattan müstahlef olmuşlardır.

etmese bile,¹¹ yaş ve baş büyüklüğüne işaret sayılmasına olsun imkân verir. Belki Pîr-i sâni oğullarından Şeyh Ahmed Çelebiyi kendi te'sis-kerdesi Tosya dergâhı seccadesine¹¹ me'mur buyururlarken, Seyyid Abdü'l-Kadir-i Geylânî tarafından âsitânelerine ma'nen da'vet vukû'una değin sülûk ve hizmet eyledikleri Halvetiyye tarikatının Tosya'da tek dergâhı ve belki de müntesib buldukları Halvetiyye Şeyhi Ahmed Efendinin seccade-nişini bulunduğu tekye olması hasebiyle Muhammed Çelebiyi önce (sonradan Tefsiri'nin ihya ettiği) bu dergâh seccadesine me'mur ve böylece aynı zamanda dergâhın yolunu Kaadiriyye-i İsmâ'iliyye-i Rûmiyyeye tahvil buyurmuşlardır. Bu ihtimal, Tefsiri'nin babası Hacı Muhammed'i, Muhammed Çelebi olarak kabule imkân verir ve Tefsiri ahfadının izahsız ve vü-sûksuz da'vası bir yönden destek bulmuş olur. Bize bu düşünceyi sağlam gösteren iki sebep daha var:

1 - Ahmed ve Hüseyin çelebilerin merkadleri Tosya'daki Pîr-i sâni dergâhı ve Sarıkız makbelerinde olduğu halde, Muhammed Çelebinin medfeni orada bilinmiyor.

2 - Tophane'deki Pîr-i sâni âsitânesinin son şeyhi sayın İsmail Gavsî'nin bize bildirdiklerine göre Muhammed Çelebi, pederi tarafından açılan Tekirdağ ve sonra da Edirne Kaadiri-hâneleri postuna (seccadesine) me'mur buyurulmuş, orada irşadatta iken irtihal eylemiş, hanekah haziresine defnolunmuştur¹². Bize, literatürlerde görülen irtihal tarihleri

¹¹ Şeyh Ahmed Çelebinin oğlu Abdü'l-Vehhab Ef. ye verdiği icazetnâme elimizdedir. Pîr-i sâni biyografyasında neşredeceğiz.

¹² Hanekahın Vakıflar idaresince satılması üzerine mülkiyyetine geçen zât, makbreyi perdelemiş, Çelebinin mezar taşı kitâbesini de muhafaza etmiştir. Mâlik de irtihal eylemiş ve kardeşi aynı alâkayı esirgememiştir.

Çelebi'nin baştaşı kitâbesinin fotoğrafisini Edirne hastahanesinde Operatör Dr. Mustafa Alper'den rica ettik. Kıymetli zamanlarını, emeklerini esirgemiyen bu muhterem hemşerimizden bir kitâbe resmini de aldık. Sayın İsmâ'il Gavsî ye gösterdik. (O değil!) dedi. Asıl kitâbeyi de başka yol ve vasıtayla edinemedik.

ileri sürülerek, Pîr-i sâninin oğlu Muhammed Çelebi'nin, Tefsirî'nin babası olamayacağı söylenebilir. Fakat, İsmâ'il-i Rûmî'nin intikal tarihleri H.1041 yahud 1053 olmadığı gibi, doğum tarihleri de Emîrgân şeyhi merhûm A. Muhyî'd-dîn Ef.nin "Gülzar-ı Kaadiriden bir yaprak" adlı küçücük risalesinde yazdığı ve mesnedini göstermediği gibi H.945/M.1538-39 da değildir.¹³ Gerek doğum, gerek irtihalinin tarihlerini kat'î olarak söyleyemeyeceksek de, isabetli tahminlere imkân veren iki sahîh vesika arzedebileceğiz:

1) Pîr-i sâni âsitânesi mahfuzâtı arasında, meşayih-i Kaadiriyyeden Şeyh Şemsü'd-dîn Nebatî Ef.nin 29. Receb. 1273 / M. 1857 de tasdikli sûreti alınmış bir vakfiyesini bulduk. Tarihi Gurre-i Receb. 955 / M. 1548 dir. Fotokopisi elimizdedir. Bunda vâkif, vakıflarına mütevellî nasbeylediği Pîr-i sânidan şöyle bahs ediyor: "*Hazret-i şeyhü's-şüyh fâzül-mükemmel mürşidüna İsmâ'il-i Rûmî Hz. ..*"

H. 955 te bu hal ve sıfâtı kazanabilmiş, hal tercemesinde okuduğumuz sü-lûk ve hizmetleri, türlü dergâh ve te'sisleri, seyahatları yapabilmiş, ikinci pîrlîğe ulaşabilmiş bir zâtın yaşı 40-50 den aşağı olabilir mi? Bu ölçüyle doğum yılını H. 900-910 olarak tahmin etmekte (güzarîş-i âlem kıyasıyla) zarûret vardır. Belki de daha evvele düşer. Gerek kendisinin, gerek oğlu Muhammed Çelebi'nin 25 er yaşlarında evlâd sâhibi olmuş bulunmalarını kabul eylesek, Tefsirî'nin H.1050 / M. 1640 - 41 civarında doğmuş olacağını kuvvetle söyleyebiliriz.

2) Gerek kitâbesinde gerek müellefatta Pîr-i sâninin irtihal tarihi olarak gösterilen H. 1041 / M.1631-32 mutlaka doğru değildir. H.1053/M.1643 tarihi de şüphelidir. Fakat, leh ve aleyhinde kat'iyetle hüküm verilemez. Çünkü, II. Recep. 1053 / M.1643 de bizzat Divan-ı hümayûna arz-ı hal vererek (V. K. arş. D. Anadolu:

249 s. 317), R.evvel. 1044/M. 1634 tarihli Tosya ve Sazcuğaz te'sislerine aid vakfiyelerinin tesciliyle sûretinin verilmesini istemiş olmalarından bahsile, ferman çıktığını biliyoruz.

Mevlâna Tefsirî Şeyh Mustafa'nın Ahmed ve Hüseyin adlarında iki oğlu vardı. Bunlardan başka oğlu olup olmadığı bilmediğimiz gibi, kız evlâdı olup olmadığını belirten kuyûd ve vesâik de bulamadık.

İrtihali tarihi H.1145/M.1733 olmak lâzım gelir¹⁴. Medfeni hakkında iki rivayet var:

1) İhya cylediği (şimdi Tefsirî Câmî'i olan) Dergâhın, cümle kapısına yakın, sokak ve câmî duvarları arası hazire-sinde;

2) Câmî minberi köşesinin temeli içinde veya altında medfündür. Her iki rivayeti de ensalinden hâlen hayattaki en büyük torunu Hasan Kâşif Yıldırım'dan naklediyoruz. Yukarıda da işaretle eylediğimiz vechile babasının medfeni hakkında bilgimiz yoktur. Eğer dergâh veya Pîr-i sâninin Tosya'daki âsitânesi hazîrelerinde, yahud Sarıkız makburesinde medfûn bulunsaydı, rivayet kabîlinden olsun, ma'lûmat edinebilirdik.

Mevlâna Tefsirî Mustafa'nın şahsiyeti:

Tefsirî, müntesibi bulunduğu ilim ve tasavvuf erbabının bir çoğu gibi, intikalinden sonra kendisini tamamiyle nisyanaya verecek bir kayıtsızlık içinde ömrünü bitirmiş, hemen hiç bir kayıd ve vesikayla hal tercemesini tesbit etmemiştir. Bekanın ancak Allaha mahsûs olduğunu; ârizî ve izafî olan hayatın nisyanaya uğratılması, insanlığın ve âbidliğin idraki

¹⁴ Tosya Kadılığınca müsccecel ve memhür 3.Safer. II43/M.1730 tarihli bir hibenâmeyle oğlu Şeyh Hâfız Hüseyin Ef. ye evini, müstemlâtını, kitaplarını vasiyyet ve teslim ediyor. 20.Z. hicce.1145/M.1733 tarihli bir Dîvan-ı hümayûn tezkeresinde de: ta'lim-i ilm hizmeti karşılığı olarak Ş. Hâfız Hüseyin Ef. ye, babasının vefatıyla boşalan Tefsirî câmî'i şeyhliğiyle vâ'izliğinin; İplik pazarı du'acılığının ve Debbag (Tabak), Sofcu esnafları Ahî babalığının tevcih edildiğine, beratının yazılmasına ferman çıkmış olduğu yazılıdır (Klişe:6).

¹³ İsmâ'il Gavsi Erkmenkuloğlu'ndan istisfar edince öğrendik ki, kaydelediği malûmatı Şeyh Mehmed Ef. (Tosya, dergâhu şeyhi bir ara İstanbul'a gelip âsitânedeki ayine riyaset de etmiş)den almış. Hiç bir mesned ve kaynak da göstermemiş.

muktezası bulunduğunu düşünen ve inanan ulema-yi sūfiyye de az değildir; belki, hepsi aynı inanca sâhibtiler. Bu gün onlar hakkında bir şeyler buluyor ve biliyorsak, biri ötekine dair eserlerinde bazı şeyler yazmış olmaları sebebiyledir. Bununla beraber Tefsiri, hayatını ve fa'aliyetlerini, karakteristiğini, yaşadığı cem'iyet içindeki rol ve mevki'ini... bize anlatacak bir çok hamleler yapmak, eserler bırakmak sûretiyle kendisini tanımamız imkânlarını hazırlamıştır.

Tefsiri çok çalışkan, muhitinde muhabbet ve itimad kazanmış, teşebbüs ehli, memleketinde o zamana kadar mevcud olmıyan veya unutulmuş, Ahî babalık, Du'a-gûluk, Tahmîs, Şem'hane gibi bazı müesseseleri diriltirmiş; vakıflarına gelir kaynakları katırmış; dergâh ve zâviyesi için ta'amiyye tahsis ettirmiş, iktisadî ve sına'î büyük ehemmiyet arzeden İplik Pazarı vezzanlığı¹⁵ ni ihdas ettirerek, son 30 yıl öncesine kadar ahfadı için hizmet ve ma'îşet gediği halinde yaşatmış, bu gibi dileklerini güçlük çekmeden Dîvan-ı hümayûna kabul ettirebilecek derecede nüfuzunu yükseltebilmiştir. O kadar ki, "*Kângırı (Çankırı) Mîr-i Livası havassı*" ni iptal ve "*havass-ı mülükâneye*" kaydını te'min¹⁶ eden ricası üzerine Tosya'nın kuzeyine ve kuzey batısına yayılmış olan Gâvur (Kâfûr) dağı yayla-

¹⁵ Vezzanlık, sonradan Belediye hizmetleri arasına giren kantar teraziyle tartıcılık demektir. Tosya'da sof, kaytan, kuşak, muhayyer gibi ihrac maddelerinde ibtidai madde rolünü yapan iplikler, iktisadî hayatta en belli başlı ve en umumî havayicdendi. Bunların, hem muhtekirler elinde toplanmasını önlemek, hem tartı sıbhatını te'min eylemek, Vezzanın imtiyaz ve selâhiyeti idi.

¹⁶ Tapu kuyûd-ı kadimesi: H.986/M. 1578-9 tarihli tapu d.No.300/578 "*Meşayihîten kîdvetü's-suleha ve'l-mesakîn eş-seyh Mustafa'nın arz ve recası üzerine*" 15.C.ahar. 1130/M.1717 de Kâfir depesi yaylağının Kângırı Mîr-i Livası havassı kaydını iptal ve havass-ı mülükâneye kaydını, tashih edilerek, Tosya Tahmîs-i Kahve ve Şem'hane lerine ilâveten Ş. Mustafa'nın yaptırdığı câmi ve tekke fukarasına it'am-ı ta'am olunması için ferman çıktığı Tevki'i el-Vezir Mustafa imzasıyla 22. C.ahar. 1130/M. 1718 de kayd, mûmaileyhin Kângırı şem'hanesine de 500 akçe vermesi şartı ilâve edilmiştir.

ğının mâlikâne mukata'ası¹⁷ Dergâhı ve âile fukarası ta'amiyyesi olarak tevcih olunmuştur. Tosya'da o zamana kadar te'sis edilmemiş bulunan "*Tahmîs-i Kahve*"¹⁸ ve "*Şem'hane*"¹⁹ gelirlerini ta'amiyye olarak Gâvur dağının Malikâne tevcih olunmasından daha evvel tahsis ve kendisine tevcih ettirmesi, şikâyet mevzû'u (Klişe:5) olmuştur. Tefsiri'nin halk içinde ve halk işinde kazanmış olduğu itimad ve muhabbet, onu bir "Din" adamı sıfatı yaşamaktan fazlasına sevkettir. Tosya'nın o asırlarda en mühim geçim ve çalışma mevzu'u olan muhayyer (donluk), sof, kaytan, kuşak (dış için, elvan) gibi dokuma ihrac emti'asının i'malinde kullanılan tiftik ve yün, ipek iplikleri²⁰ ayrı ayrı husûsiyetleri haiz buldukları cihetle çok kıymetli, ehemmiyetliydi. Yalnız Tosya ve civarında yetişen hayvan tüylerinden, kullanılacakları dokuma nev'ine göre eğirilirlerdi. Bunların alınıp satıldıkları yer "İblik bazarı" adını taşırdı. Ma'mûlleri ise Bedestan²¹ da satılırdı²².

¹⁷ Bin akçesi Miriye âid olmak üzere 19500 akçe.

¹⁸ Tahmîs-i kahve, kavrulup döğülmüş kahve yapıp satma yeri.

¹⁹ Şem'hane ise, iç yağlarından mum ve câmi berat (kol kadar veya daha fazla kalın, içi kalın fitilli insan boyuna kadar yüksekliği olan mumlar ki kalaylı bakırdan ve yüksekçe kâ'idelere konulur)ları yapıp satan yerler. Bunlar da mukata'ali ve dolayısıyla inhisar ve imtiyazlı olurlardı. O zamanlardaki devlet inhisarı, böyle "İltizam" nevi mukata'a usûlleriyle tahakkuk ettirilmekteydi.

²⁰ Bu iplikler ve ma'mûlleri, ihracı yasak emti'a sayıldığı gibi hayvanlara dahi bu yasak teşmil edilmişti. Bu konu da ileride esaslı ve vesikalara müstenid bir tedkik yazısı takdim edebileceğimizi ümid ediyoruz.

²¹ Bu te'sis, Akkuş Mehmed Paşa'nın Amasya'daki evkafına gelir kaynağı olarak inşa ettirilmiş ve vakf olunmuştur. (*Amasya tarihi*: c.I,s.168 ve V. K. arş. Esas: 3/10 sıra No. 867. Vakfiyyesi: Arapça: M.Anadolu No. 57,sıra 45 Def. No. 590, s. 201 sıra 101. Tarihi: H. 896/M. 1491. Türkçeye tercemesi: Def. No. 1767/2 s.34-47).

Tosya'nın iktisadî ve içtimaî hayatında büyük bir yer tutan Bedestan bu gün târih mevzû'u olduğuna göre istitraden biraz ma'lûmat arz edelim:

Bedestan, kârgir ve tuğladan inşa edilmiş

İplikleri eğirenler ve ma'mülleri doku-yanlar arasında bütün alıcılar itimad kazanmış olmadıkları ve her halde biraz haksızca hareketleri yakalandığı için, bu pazara Vezzanlık kontrolü lüzumlu görülmüş ve Esnaf meşihatı²³ ilâve;

müstatil şekilli, dört demir kapılı (üçü Evliya Çelebi zamanından beri üç taraftan kapalı tutulmuş olduğu anlaşılıyor: C.2 s. 178) ikişer ikişer sıralanmış altı kubbeli, içi filayağı direkler ve dolaplı dükkanlar ve mağazalarla, taş küplerle dolu, dış etrafı da (Bv. arş. Tapu def. No. 438: 1000. Akçe hâsıllı Kervan-saray. İçeride 48, dışarıda 112 Dükân.), (Tapu k.k. Tapu - evkaf def. No. 578 s. 121, Tarih: H. 987/M.1580: Cem'an berayi Bezzazistan ve Dekâkin 8000.) Dükânlarla kaplı idi. (Resim: 7, 20 yıl kadar önce Tosya. Ortada siyah, müstatil, büyük bina Bedestan) Kâtib Çelebi'nin *Cihan-nüma*'sında yer almamış olan Bedestan hakkında Evliya Çelebi epeyce ma'lûmat vermiştir. Vakfiyesinde vakıflarından her hangi birisi harab olursa ikinci, üçüncü, dördüncü def'a, dünyanın sonuna kadar yeniden yapılmasını şart kılan Hızır Paşa oğlu Akkuş Mehmed Paşa ile zaman, âdeta istihza etmiştir. Daha 1148 Şevvalı (M.1736: Müteveli vekili Mustafa Çelebi imzalı temesük: Tefsiri'nin oğlu olması çok muhtemel. Şeyh Mustafa Ef.nin oğlu Mustafa'ya, "se-nevî 35 akçe icaresini taraf-ı vakfa edâ etmek üzere bezzazistan ve dükânlarından olup bezzazistan haricinde İblik bazarında vâki" yanan kepenlerin bina edilmesine izin verilmektedir. Aslı elimizdedir.) tarihinde yangına uğramış, H.1072/M.1662 (Kastamonu müzesi: Tosya Ş.M, M.sc.No.54.s.168) de ise yangın, bezzazistanın içini de hırpalamış, içindeki dolap ve dükânlarının yeniden yapılmasını iktiza ettirmiş, müteveli kaim-i makamı Müderris Hüsamü'd-dîn Ef. mu'accel icarlarına sayılmak üzere kiraclarına dükânlarıyla dolaplarını yaptırma izni vermiş. Fakat, kiracı-lardan ba'zıları dükânların içlerindeki taş küpleri atıp mahzen yaptırmışlar ve müteveli kaim-i makamı "Vakfın aslından tagyir edildiğini" beyanla aslına irca'ı için Kadıdan hüküm istemiş ve almış, infaz olunmuş. Bu tabii' âfetlerle çilesi dolamıyan Bedestanın etrafındaki dükânların iyi kullanılmaması, satılması ve alanların inşaat sırasında Bedestan temellerine dokunmaları, içe-riden ve dışarıdan durmaksızın işliyen rutübet karşı asırlarca tedbir alınmaması, onarımsız bırakılması, depremler, rutübet getirip getirmeyeceği düşünülmeksizin her türlü emtî'a ve eşyanın depo edilmesi.. gibi türlü hata ve kusurlarla idare olunan bu muhteşem anıt. 1943 yılına kadar şehrin ve şehirlinin her kıymetli şeyinin bilhassa yaz mevsimleri için mahzen, hazinesi olmuş, o yıl ehemmiyetli nisbette sarılmış, yıktırılarak yerine Belediye Hâl yaptırılmıştır.

debbag (Tabak) ve sofcu esnafı için mev-cud Ahî babalık da 32 esnafa teşmil olunmuştur²⁴. Sonradan Bedestan Du'acılığı adı altında nazarı; oğlu Şeyh Hafız Hüseyin Ef. zamanında da şeyh-i süfliyye²⁵, şeyh-i seb'a²⁶ unva-

²³ *Evliya Çelebi seyyahatnâmesi*: C. 2 s. 178.

²⁴ V.K.arş. Defth. No. 1127 Tarih: H. Şevval. 1168/M. 1755 ve Defth. No. 1127 Tarih: C.âhar. 1127/M.1759 Ş.Hüseyin'e tecciden Berat. Bu şeyhlikler "ehl-i hiref" üzerine.

²⁵ 32 esnaf ta'biri, yakın zamana kadar ana san'atlere izafe olunurdu. Tosya'da Ahî babalık, sofcular ve tabaklar için Receb. 1120/M. 1708, R. evvel. 1126/ M. 1714 tarihlerinde beratları teccid (V.K.arş. Defth. 118: Tosya) edilmiş olarak Tefsiri Ş. Mustafa Ef.uhdesinde idi. Fakat Anadolu muhasebesinde kaydı olmadığı 9. Ramazan.1139 tarihli aslı elimizde bulunan, bir divan tezkire-sinde yazılı olup, altında Baş muhasabede Vezzanlık kaydı olmadığı da ilâve olunmuş, daha altında ise "Sofca hîrfezinin Ahî babaları Memi fevlin-den Tefsiri Ş. Mustafa'ya 1138 senesi Saferi'l-hay-runda tevcih olunduğu" askerî ruznamçede kayıtlı olduğu, Vezzanlık kaydı bulunmadığı, Küçük Evkaf Muhasebesinde de olmadığı tesbit olunmuştur. Tezkire, İplik vezzanlığıyla Du'acılığın ve Ahî babalığın müceddeden kaydı ve Ş. Mustafa tekyesine ta'amiyye olmak üzere Ş. Mustafa b. el-Hacc Mehmed'e tevcihleri hak-kindadır. Ahî babalık, evlâdından Mehmed, Hasan ve İsmail'e verilen elimizde bulunan 3.R.âhır. 1202/M. 1788 tarihli beratta "Kaza bedestan du'acılığı ve İplik bazarı vezzanlığı ve Sofca ve Timurci ve Semerci ve Moytab esnafı Ahî babalığı" tevcih edilmiştir ki, bu esnaf, 32 esnafın başta gelenlerindendi. Dikkate değen cihat, esnaf arasında Ahî teşkilâtının zübdesi olan tabak esnafı, berat-ta yer almamıştır. Kırşehir'deki Ahî Evran post-nişini Ş. Musa imza ve mührünü muhtevi olup 5. C. âhır. 1234/M.1819 tarihinde Tefsiri seccade-nişini Ş. Ahmed (Selâhi)ye verilen bir icazet (fütüvvet) nâmede (klîşe: 4)".. *Tosya'da vâki esnafın ve debbagın ve ehl-i hîrfezin üzerlerine şeyh ve du'acı nasb ü ta'yin eyledim.*" denmiş ve selâhi-yet daha çok tevsî olunmuştur.

²⁶ Şeyh-i Seb'alığın *Kur'an-ı kerîm* okunuş usûllerinde üstadlığa işaret olduğunu söyleyebiliriz.

²⁷ Esnafın ibtidâ'i malzeme alıp dağıtışı, ma'müllerin belli vasıfları dairesinde dokunup, yapılıp satılması gibi şurutun tatbik edilip edilmediğini re'sen veya şikâyet üzerine kontrol etmek vazife ve selâhiyyetleri bulunan şeyh ve Ahî babaların, bu sebeble aldıkları bir unvan da şeyh-i süfliyye olabilir. Fi'len eksik kuşakları bunların yırttıkları olurdu. Diğer esnaf ma'mülleri de bu türlü müdahalelere, esnaf ayrıca te'diblere uğ-rarlardı..

niyle tatbiki surette bu murakabe ge-
nişletilmişti.

Bedestan emin ve muhafızı, Pazar câmi'i ve Arı Pazarı tarafındaki tek açılan kapı üstündeki bir odacıkta oturur, Bedestana konulup çıkarılacak bir şey(iş) oldukça, caddeden bir kaç adım inen taş merdivenle kapıyı bulur, kocaman çift anahtarlı kilidi açar, işini bitirir ve kilidi yine takip kapardı. Çift anahtardan birisi, hangi gece kimde bulunduğu Bedestan Emîninden başkasının bilmeyeceği bir tüccarda, birisi de Bedestancıda bulunur, ertesi sabah açılma sırasında ikisi birleşir, mevcut ise Du'acı, değil ise münasibi tarafından okunan bir du'a ve fâtihadan sonra kapı açılırdı. Tefsirî soyunun Bedestan Du'acılığı, bu du'adan ibaret değildi: pazarları, ya'ni alışverişleri açmak için de bunların du'a ve Fâtiha etmeleri uzun müddet devam eden bir âdet ve an'ane olmuş, fakat sonraları bu an'ane ihmal edilir olmuştu.

H.1246/M.1830-I de kopan Yeniçeri artıkları ayaklanmasını bastırılmış olan Kastamonu mütesellimi İsmail Ağa ile ma'iyetindeki askerler tarafından kelleler alınır ve saraya koşturulurken, Bedestanın da yağma edilmiş olduğunu Hasan içinin Şâkir Ağa merhumdan dinlemiştim. Bu vak'aya âid vesaik fotokopileri ve örnekleriyle elimizde ise de, bu türlü bir yağmadan bahsedeni yoktur.

Görülüyor ki, Tefsirî'nin Du'a-güluğu ve Ahî babalığı, Vezzanlığı ve Esnaf meşihatı gibi sıfat ve unvanları, halkın ihtiyaç ve i'timad mevzû'ları olarak nazara ve tedkike alınmak iktiza etmektedir. Bu kadar çeşitli ve ehemmiyetli vazifelerin kendilerine verilmiş olması da, şahsiyyet ve karakteristiğinin âmmece beğenilmiş ve inanılmış bulunduğu delâlet eder.

Tefsirî'nin muasırı mutasavvıflar gibi, hayli seyyahatler yapmış olduğunu, merhûm hoca Reşad Yılmazbilen ²⁷

²⁷ Bu zâta Küçük Osman -zâde derlerdi. Medresede okumuş, fakat bitirmemişti. Dedesi, müderrislerdendi. Kendisi fevkalâde zeki, mütefekkir ve derin görüşlüydü. Tarihi İbn-i Haldûn

den dinlediğimiz aşağıdaki menkibesinden anlıyoruz:

"Sülûk erbabının ma'nevî feyzini iktisab edebilmesi için, zamanı urefasını ziyarete gönderilmeleri veya gitmeleri âdattan idi. Tefsirî de bu gibi ziyaret veya seyyahatlerinden birinde, cinde Teberi, boynunda Nefiri.. Aba-püş Bendere varmış. Orada Anadolu Vâlisi Yahyâ Paşa kumandasındaki ordu, sefer halinde, ta'limlerle meşgulmuş. Keçeye kılıç, testiye kurşun atıyorlar, pek de beceremiyorlarmış. Tefsirî merhum durup bakmış, bakmış da, yanlarına sokulmuş: "*Erenler! fakîre de izin verseniz de bir tecrübe de biz yapsak!*" demiş. Gültülmüş, alay etmişler. İsrar edince de dayanamayıp meydan vermişler.

Hazret bir vuruşta keçeyi bölmüş, bir atışta testiye vurmuş. "*Tesadîf!*" demişler. İkinci, üçüncü tecrübeler... Aynı netice.. Bu defa da şüphelenmişler, Yahyâ Paşaya kadar çıkarmışlar. Paşa mu'tad tanışmadan sonra uzun uzun sohbet ve sonra, ordusunun mu'allimi olarak yanında kalmasını (ne kadar isterse o kadar serbestlik ve dünyalık verileceğini tasrih ile) teklif etmiş. Tefsirî, seyyahati bırakamayacağını bildirerek, izin istemiş. Paşa, makamının penceresi önünde uzanan kocaman mezarlığı göstererek: "*Bütün burada yatanlar, Tosyalı şehidlerdir. Ordu, bu günkü haliyle yapacağı harpte daha az şehid de vermiyecektir. Bunları yetiştirmek gibi dîni ve vatani bir hizmeti reddiniz yerinde olmaz ve unulmaz!*" diye ısrar edince: "*Paşam, biz bunları sizlerin emri altına verinceye kadar yetiştirenleri yetiştiriyoruz. Bunları yetiştirmek de size düşüyor!*" cevabını vermiş. Paşa, kendisini tatyib ve teşyi etmiş!."

Bu menkibeyle *Riyazu'l-Mücahidin* risalesi bize anlatıyor ki, Tefsirî de bizzat askerlik ve mücahidlik yapmıştır ve bu, belki sülûkü başlamadan başlamış, belki sonra vuku' bulmuştur. Şu halde; O, iki âlemin de adamı idi, diyebiliriz.

zâviyesinden görür. dünya siyasetini her yönden güderdi. Görüş ve buluşları o kadar orijinal idi ki, hayranlık yarattı. Garb ilim ve felsefesini de bilirdi....

Tefsirinin sülûk yolu ve kolu:

Tefsiri Şeyh Mevlâna Mustafa'nın son ve ekber erkek torunu Hasan Kâşif Yıldırım, ecdadının tarikat i'tibariyle Kaadiriyyeden olduklarını, Pîr-i sâni İsmâ'il-i Rûmî yolundan (ve Koç ko-

²⁸ Bu hususta umumî bir ka'ideyi arzetmemiz lâzım:

Tac ve Gül, işleyecek zevat izinli, abdestli, işlerken okuyacağı Esmayı bilir, Fâtihaya icazetli olmalıdır. Böyle işlenen gülleri taşımak, "himayet ve vikayet"i mucib olur, kana'atiyle Celvetiyye Pîr-i sâni Ş. Mahmud Aziz Hüdayî Âsitânesi meşayihî Kaadiriyye-i İsmâ'îliye güllerini taclarının içine dikerlermiş.

Kaadiriyyenin müşterek ve âmm tacı, Tac-i Bağdadî ve Tac-i Müjgân diye anılan örnek olup, şeyhlerinkine ince, yeşil bir destar sarılırdı.

Tefsiri post-nişinlerince giyilegelmiş olan tac da, aynıdır: Beyaz çuha zemin, 8 terk (dilim), tepesinde küçük ve yuvarlak düğmeli. Fakat, Tefsiri emanâtı arasında her iki tipten olup da başkalkılı olanları vardı:

Tac-ı Bağdadî, düz dilimsiz olurdu. Tefsiri metrukâtındakiler içinde 4 ve 5 olup da gâyet gizlice 4 dilim hali verilmişini buluyoruz (resim: 8). Bundaki işaretler de diğerlerinden farklı görünmektedir. Hatâ başka diğer birini de tedkik ettiğimiz zaman, onun az uz farkı bulunduğunu görmüştük.

Bu taccaki ağaç, Tûba'dır, iki dilimin etrafındaki müselleler ekanim-i selâse, Tûbaların ka'ideleri içinde ve iki tarafta ikiye murabba'dan yapılmış şekiller Mühr-i Süleyman, ortalarındaki de 4 kapı adını taşırdı. Ekanim-i selâse, "darb-ı Esmaya" 4 kapı işareti(+) Şeri'at, Tarikat, Hakikat, Ma'rifet mefhumlarına; Mühr-i Süleyman ise köşe sayılarına göre muhtelif mânalara delâlet ederdi: 5 köşelisi "Hamse-i Al-i Abâ'ya: (Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin), 6 köşelisi "Hamse-i Al-i Abâ + Vahdet"e, 7 köşelisi "Etvar-ı seb'a"ya işaretli. Şecere-i Tûba işlenecek iplik sayıları da "aded-i esma"ya müsavi olmalıydı.

Tefsiri emanetleri arasındaki Tac-ı Bağdadînin 5 dilimli yapılmış olması da her halde "Hamse-i Al-i Abâ"yı hatırlatmak içindir.

Rûmiyye-i Kaadiriyye tacının 8 terkli olması iktiza edeceğini arzettik.

Tefsiri teberrükâtı arasında daha 7, II, 12 terkli taclar da vardı. 7 terklisi Pîr-i sâni Kaadirî Ş. Abdü'l-lah Eşref-i Rûmî kolu meşayihine âid. Âyinler sırasında bu kolun usul ve devranı da yapıldı. II terklisinin delâletini izah edemeyeceğiz. Yalnız Tefsiri'nin meşihat için veraseti esas tutan Koç kolu Kaadiriyyesiyle münasebetinden haberdar bulunduğumuz işaret edeceğiz. 12 terkli tacın da ma'lum

lundan) bulduklarını söylemiştir. İrşad yolunun Rûmiyye olduğu bilinmekteydi. Fakat tarikat veya kol mümeyyizeleri arasında en mühimmi olan Tac²⁸ ve Gül²⁹ âyinlerde sürülmüş olan esma, etvar-ı seb'a, sülûk ve terbiyye sistemlerinde bir husûsiyyet de gözükmetedir.

olmakla beraber âmmece ya'ni erbabınca tasviib ve kabul görmüş, ictihâd mahsulü olmadığı anlaşılmıştır. 12 rakkamının mevlid-i Nebiyye, 12 İmam'a ve 12 ana tarıkata remz için seçilmiş olabileceğini sanıyoruz.

Arakiyelerde fark, Güllerin işlemeleriyle dikildikleri yer i'tibariyle olurdu.

Kaadiriyyenin İsmâ'îliyye ve Eşrefiyye kollarında alelilak Kaadiriilere âmm güller vardı (resim: 9) Resimde I No. Gavs-i a'zamın ma'nevî emirleriyle Eşref-zâde Abdü'l-lah tarafından ihdas edilen Şems gülüdür ve Kaadiriyyenin hepsine âmm ve şâmil. 4 No.lu gül de Eşrefî'lere mahsustu. 2, 3, 5 No.lular İsmâ'il-i Rûmî'nin ictihâdları olup 18 köşelileri meşayih, 19 köşelileri dervişlere âid.

Tefsiri teberrükâtı güllerden birisi 19 köşeli olup şeyhe mahsus bulunmaktaydı. Bir de 24 köşelisini gördükte ki, bunun hangi yol ve kola âid, kimin ictihâdı olduğunu bilmiyoruz. Hasan Kâşif Yıldırım'dan da tatmin edici bilgi edinemedik.

Mühr-i Süleyman'ın 8 köşelisi 7 kat sema + Arş ü Kürsiye ve 6 köşelisi de "Hayy, Kayyûm, Ferd, Vâhid, Ehad, Kuddûs" esma-i sıfatıyye ve taḫakat-ı semaya işaret olduğu İ.G. Erkmenkuloğlu tarafından bize bildirilmiş bulunuyor.

Farmasonların Mühr-i Süleyman'ı, iki üçgenin tekatularıyla husule gelen 6 köşedir. "Ortasındaki göz ezeliyye ve menba'ı serair-i hilkate delâlet ettiği gibi yekdiğerine girift iki müsellesten birinin dılıları kuvvet, hikmet, hasenc ve diğerlerinininki ise hilkat, hayat ve memata delâlet eder." (Farmasonlar: s.42 İstanbul, Kardeşler basımevi 1951 C.R.A.)

²⁹ Güllerin işlemeleri, rastgele desenler değildir. Tac ve gül i'mali, hem izinli olmağa, hem de ta'lim olunan usûle ve fâtihahan olarak çalışmağa, mevzu' ka'idelere bağlı olmak şartlarına tâbi'dir. Fâzıl-ı muhterem İ. Gavsî Beyin bu husustaki izahlarını telhis edersek şunları arzeliyebiliriz:

Güller 7 renk ibrişimle işlenecektir. Renklerin ne olması gerektiği hususunda bir ka'ide ve mecburiyyet yoktur. Ancak; seçilen renklerin tam bir insicam arzetmesi, her rengin en açığından en koyusuna veya en koyusundan en açığına derece derece varan bir sıra ve tertibe konmak suretiyle bu yedi rengin âhenkle işlenmesi lâzımdır. Yukarıda, belirttiğimiz vechile tac ve güllerin i'mallerinde remz edecekleri yol ve kolların kabul etmiş ve

Âyin ve törenlerde Tophane'deki Âsitâne-i Rûmî, Sancak takımı kullanmadığı halde, Tefsirî ve Pîr-i sânînin Tosya'daki dergâhlarınca ihtişamlı Sancak takımları teşkilâtı kurulmuş bulunuyordu. Sancakların üzerlerinde birer İsmâ'iliyye-i Rûmiyye gülü dikili, ctrafi âyât, ehâdis, tasliyelerle bezelidir. Tefsirî Sancağını tavsife çalışalım:

Açık yeşil Atlas (ipek) zemin. Boyu dış kenarda 2.16.5, eni 1.33m. İç kenarda boyu 1.80, eni 0.96 m. Sağ köşesinde İsmâ'illiyeye-i Rûmiyye gülü ³⁰ Ortada nakş makinesiyle rengârenk ibrişimle (teknik değeri az), Sülüs celîsi iki satırla: besmele, tevhid, tevhidle devamı "Muhammed-ün Resûlul-lah". Ortası kenarlarında Çihâr-ı yâr (fakat, Ebû-Bekir, Ömer sol; Osman, Ali sağ köşelere getirilmiş olarak) -ı güzîn hazarâtının adları yazılı. Dış kenarlarında: "İnn el-lahe ve melâikete-hû yusallûne alen-Nebiy.." âyeti, hiç bir yerde bulup duymadığımız ve bu sebeble de en az mahallî ve belki de Pîr-i sânî veya Tefsirî merhum tertibi olabileceğini düşündüğümüz :

اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى سَيِّدِنَا
مُحَمَّدٍ صَاحِبِ الْعَلَمَةِ وَالْغَمَامَةِ وَالنَّبُوَّةِ
وَالرِّسَالَةِ .

teva dışına çıkılamaz. Çıkılırsa, yol ve kolun remzi sayılmaz. Bu sebeble, erbabı tarafından yapılmış bile olsa, hem sıhhat-ı i'malleri te'yid edilmiş, hem de izne mazhar kılınmış olduğunun bir nev'i i'lânı mahiyetinde olmak üzere Tac ve Arakiyyeler, mübarek gecelere müsadif âyinler ara ve sırasında Şeyhleri tarafından giydirilirdi. Kutlu gecelerde bunların iksası şart değil, teberrüktür. Nitekim icazet (hırka iksası) töreni de, inhilâl etmiş bir meşihat seccadesine halef iclâsı da böyledi.

³⁰ (Resim 9) da (I Şems: şeyh, Eşrefî. 2, 3, 4) Eşrefî: Derviş. 5) İsmâ'iliyye-i Rûmiyye: şeyh, derviş için müşterek. 19 şu'âlî olması şarttır.

Sancaklar, üst ucu altın gibi parıldayan ve içinde "Lâilâhe illâ Allah, Muhammedün Resûlul-lah" yazılı dökme bir alem, alt ucunda sivri ve uzunca bir demir, uzun ve düzgün bir gönder ve sivri demir ucu yine demir yuvasına sokulmuş bir sancak kemeri üzerinde, kametli ve sıhhatli dervişler omzunda törenleri süslenmeye ve daha ziyade insanları ilâhî heyecana ve cezbeyle ulaştırma hizmet ederlerdi. Sancaklar, dergâhların da'vetli oldukları dinî ve millî toplantılarda

"Allahumme salli ve sellim 'alâ seyyidînâ Muhammedin sâhib il-'alâmeti ve'l-gamâmeti ve'n-nübüvveti ve'r-risâleti." salavat-ı şerîfesi, "Nasr'ul-lahi ve fetahun karîb ve beşşir'ilmü'minîne yâ Muhammed." "İnnâ fetahnâ le-ke fetahan mübinâ." âyât-ı kerimesi yazılıdır.

Sancak kalkma denilen bu toplu yürüyüşlerde, cumhûr tarafından gür ve kalın sesle tekbirler, sancakta yazılı salavat, ilâhîler, na'atler okunur, kudümlere vurulurdu.

Başka yerlerde dinlediğimiz *Mevlid salavatı* arasında duymadığımız şu salavat-ı şerîfe, Tefsirî mevlid ve yetmiş bin âyinlerinde mutlaka okunduğu gibi, halâ da bütün mevlidlerde, doğum bahrinde okunmaktadır; arkasından üç de Tevhid toplu ve sesli okunur.

اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلٰى
سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِهِ عِدَدَ اَنْعَامِ اللّٰهِ
الْكَرِيْمِ وَاَفْضَالِهِ .

"Allahumme salli ve sellim ve bârik alâ seyyidîna Muhammedin ve 'alâ âlihi 'adede en'am il-lâh i'l-Kerim ve efdalihi." Aslında "efdal— fazlın cem'i" olan son kelime,

ön safta (harb, sulh, asker ve hacı uğurlayıp karşılama, alel-ittlak donanmalar, meşayih düğünlerinde gelin alma, sünnet ettirme günü, hamam, meşayih ve mensûbîni cenaze kaldırma ve definleri, devlet rical ve ümerasının geliş, gidişleri gibi âmmeyi ilgilendiren içtima'larda) kaldırılır, Sancak takımı içinde Kudüm, Növbe, pek az def'a Nefir, Topuz bulunduğu olurdu. Bu hususta en mücehhez ve hareketli dergâh olarak Tefsirî'yi bilirdik. Toplantılarda, mu'tad meydanlara varılıncaya kadar sancak takımları arasında ortada Kaadiri ve etrafında Rifa'i, Sa'dî, Nakşî.. meşayih yürürler, Du'a meydanına varılınca program dahilinde tören tamamlandıktan sonra Kadiriyye-i Rûmiyye, Tefsirî meşayihinden, yahud müfti ve müderrisinden biri tarafından dua okunur, cem'iyyet dağılırdı. Sancak takımları, aynı sûretle ve fakat biraz daha pes sesle Salavat ve tekbir okumalara devam ederek dönerlerdi. Tosya'da Rifa'i ve Sa'dî dergâhlarının da sancak takımları vardı. Bu ihtişamlı takımların cezbelere, halkta da cezbe ve halâvet, vecd yaratırdı. Resmî törenler için, resmî makamlar yazılı veya şifahi da'vetâmelerle dergâhları merasime çağırırlardı.

ma'na değişikliğinin fark edilememesi sebebiyle "ifdal" okunagelmektedir ³¹.

Tefsiri teberrükâtı içinde Növbe görülmezdi. Rûmiyye kolunda isc müte'addidi vardı. Buna mukabil Selman yapıldı ³².

Tac, Gül, Sancak bakımlarından Tefsiri yolu, Rûmiyye yoluna ³³ tıpa-tıp uymamaktadır.

³¹ Bu salavat-ı şerifenin husûsiyyeti olup olmadığını araştırması ve bildirmesini olgun ve bilgin yaşlımız emekli Başöğretmen Mehmed Fâik Ünver'den rica etmiştik. 1285/M.1868-9 te'lif, 1287/M. 1870-1, basım tarihli *Vesile* adlı bir risalede (Osman Şemsi: İzzet Efendi Matba'ası, Mahmud Paşa'da Mengene hanı karşısı) "Evrad-ı şerif" şerhinden istinsâh edip göndermişler. "Allahümme sallı ve sellim ve bârik 'alâ seyyidina Muhammedin ve 'alâ âlihi 'adede en'am il-lâh el-kerîmi ve ifdalihî (efdalihî: fazl ü faziletlerin cem'i ma'nasına olmak üzere üstünle okunması bize daha doğru geliyor. Fakat, esreyle okunmaktadır)den sonra bu salavat şöyle devam ve tekrür etmektedir:.. *alâ Mürşidina Muhammedin ve 'alâ âlihi 'adede kemâl il-lâh ve kema yeliku bi-kemâlihi...* 'alâ Şemsi'd-duha Muhammedin ve 'alâ âlihi 'adede kemâl il-lâh ve kema yeliku bi-kemâlihi ... 'alâ Bedri'd-düca Muhammedin ve 'alâ âlihi 'adede Kemâl il-lâh ve kema yeliku bi-Kemâlihi.. Nür i'l-hüda Muhammedin ve 'alâ âlihi 'adede Kemâl il-lâh ve kema yeliku bi-kemâlihi „Risalede şu izah da yapılmış: *Bu sulevatı sadat-ı Rifaiyye ve Bedeviyye ve Kaadiriyye ve Sa'diyye subh u mesada kıraat ederler. Âdabı: âyin sırasında okunursa gözler yumulup kemal-i ihlâs; yalnızken de alçak ses, kemal-i hulûs ve i'tina ve safvet-i kalb lâzımdır. Bu âdab ile okuyanlar gam, vehim, vesvese, kederden kurtulurlar.*"

Kaadirîlerin piri Ş. Abdü'l-Kadir-i Geylanî'nin tevhid ve şathiyyata aid "*Vesile*" adlı bir risalesi vardır.

³² Selman, müstesna sese ve usûle sâhib, elinde ekseriyyetle "*vesekahüm Rabbühüm şerâben tahûrâ*" "*Şehîd-i Kerbelânın aşkına*".. gibi yazılar işlenmiş bir tas, omuzdan beline asılı tabaklanmış deriden yapılmış musluklu bir kırba bulunan bir hâfiz tarafından dergâhlarda, âyinlerde, meydan ve pazarlarda şerbet su, Zemzem... dağıtılmasına denirdi.

³³ Rûmiyye usûl ve sistemine, Tophane âsitanesini nazara alarak bu hükme varılmıştır.

³⁴ Tefsiri merhûmdan kalma mektûb bir kaynak olup olmadığı bilinmiyen bazı kayıtlara, mesmû'ata, müşahedelere, Hasan Kâşif Yıldırım'dan edindiğim te'yidata göre vereceğim ma'lûmatı bir kaç bölüme tophyabiliriz:

a) Dersler, b) Esmâ ve Etvar-ı seb'a, âyin, c) İcazet, d) Sırr-ı hilâfet.

a) Mürîdin inabesi, resmiyyeti hâizdi. Fakat, tören, âyin gecelerinde, şeyh tarafından *Fâtihayla* Arakiyye ve hırka giydirilmesinden, muktedirse (Aş) ve hedaya ile mürîdin muka-

âyin ve usûlleri i'tibariyle de mutabakat bulunmamaktadır. Şu halde, Tefsiri usûl ve sistemi için başka bir tavsîf yapılabilip yapılamıyacağını araştırmamız iktiza edecektir ³⁴.

Tefsiri dergâhında ve bu dergâhın son şeyhi Hâfiz Mûsa Kelim Efendi (doğumu: H.1280/M.1863-4, ölümü: 3 Mart 1931)nin tatbikatına göre

bele etmesinden daha fazla husûsiyyet taşımazdı.

Yalnız, şeyh, mürîde dersini kelime-i tevhid olarak verecekse, ("*fa'lem ennehü*" sunu da öğretir ve söylerdi. Bu, ilkte, böyledir. Devam, münferiden sâdece tevhide münhasır olurdu. Müte'akib derslerin "*Allah, Allah, Allah. ya Allah, ya Allah, ya Allah. Hâ,Hâ,Hâ. ya hazret-i Hakk, ya Hz. Hakk, ya Hz. Hakk. Ya Cebbar, ya Kahlâr, ya Settâr. ya Müzîl ü ya Kahlâr, ya zül-celâl ü ve'l-ikram. Kerim Allah sen Kerîm, sen Kerîm, Sen Kerîm. Lâ-ilâhe illâl-lah. ya Şâfi, ya Kâfi, ya Mu'afi, ya Allah. Lâ-ilâhe illâl-lah.*" Başlangıçtaki tevhid de dâhil: müretteb adedleri 95 erdir." H. Kâşif Yıldırım'da mahfûz, yazma bir mecmû'adan. Mecmû'a eskice. Yazanı belli değil. Sayı tertibinde neyin âmil olduğu tasrih edilmemiş. Aramayla da öğrenemedik.) her mürîdce münferiden ikmalî icab ederdi. İsmâ'iliyye-i Rûmiyyede bu dersler için mektûb vesâik görmemiştik.

b) Mecmu'ada, her tarîkate i'tibar görmüş olan "*Etvar-ı seb'a*" ve "*Esmâ-i seb'a*" olarak ayrıca bir şey yok. Halbuki, İsmâ'iliyye-i Rûmiyyede bunlar mevcut olduğu gibi; asıl Kaadiri tarikatınki de câriydi.

c) Kaadiriyye "*Evrad-ı Kebîr*"inin metninde de fark görülürdü: Tefsiri dergâhında (ve Kâşif Yıldırım'ın beyanına, müşahede ve mesmu'atımıza göre Tosya'daki Pîr-i sâni İsmâ'il-i Rûmî'nin kurdukları Hanekâhda), "*Es-salâtü ve's-selâmü 'aleyke yâ Resûl al-lah*"dan sonra "*Es-salâtü ve's-selâmü'aleyke yâ seyyid el-evvelîne vel-âhurîn*" de katılarak okunurdu ve bu ilâvenin Pîr-i sâni ce yapılmış olduğu kabul olunurdu. Tophane Kaadiri hânesindeyse bu kısım okunmaz ve böyle bir ilâve tanınmazdı.

d) Buna mukabil Tophane âsitânesinde "*Evrad-ı sagîr*"in sonuna Pîr-i sâni'nin ilâvesi olarak kabul edilen: "*Allahümme-c'al efdale salavatike ebeden.*" ile başlayıp, "*ve sellim ve radyy al-lahü 'au ashab-i Resûl il-lâhi ecma'in*" ile biten kısım müşarûnileyhe hamledilmezdi.

Kaadiriyye Pîri Gavs-i a'zam Ş. Muhyiddin-i Geylanî'nin ma'nevî emri üzerine ahfadından Hama'da medfun ve Bayramiyyeden intikalen Kaadiriyye Pîr-i sâniligine vâsıl Ş. Abdü'l-lah Eşref-i Rûmî'nin şeyhi Hüseyin Afifü'd-din tarafından tertib olunup, Hz. Gavsın ma'nevî tasvibine mazhar olan "*Evrad-ı Kebîr*"in tertibi şöyledir:

E'üzü Besmele, *Fâtihâ, Mülk, (3) İhlâs*

Evrad-ı kebir ve *sagîr* okunma zamanında, vaktin müsa'adesi hâkim olurdu. H. Kâşif Yıldırım'ın beyanına göre de Tosya'daki Pîr-i sâni dergâhında câri olan da buydu. Usûl ve âyinlerde hiç mi hiç fark

yoctu. Tophane'deki Pîr-i sâni âsitâne-sindeyse *Evrad-ı kebir*, civardaki meşayih-i Kaadiriyyenin de iştirakiyle yalnız mübarek bayram gecelerinde okunabilirdi. Diğer zamanlarda *Evrad-ı sagîr* okunurdu.

Felâk, Nâs, tekrar *Fâtiha* sûreleri, *Bakara* sûresinin ilk sahifesi (Müflihûn'a kadar), aynı sürenin 163,255,284,285. âyetleri birer, 286. âyeti (3) def'a *Ahzab* sûresinin 33,56. âyetleri birer def'a tilâvet ve sonuncu âyetini müte'akib âmin. Sonra: "Allahümme sallî ve sellim ve bârik 'alâ seyyidina Muhammedin ve 'alâ âlihi ve sahbihî ecma'in. Sübhane Rabbike Rabbil-'izzeti 'ammâ yesyûne ve selâmün 'ale'l-mürselîne ve'l-hamdü lil-lâhi Rabbi'l-'âlemine." "Müte'akiben "Es-salâtü ve's-selâmü 'aleyke yâ Resûl al-lah.., selât ü selâmın ilâvesiyle sırasıyla.. yâ Nebiyy al-lah, yâ Safiyy al-lah, yâ Hayre Halk il-lâh, yâ Nûre 'Arş il-lâh, yâ Emîne Vahy il-lâh, yâ men Zeyyenehü Al-lah, yâ men şerrefehü Al-lah, yâ men Kerremehü Al-lah, yâ men 'Azzamehü, Al-lah, yâ men 'Allemehü Al-lah, yâ Seyyid el-Mürselin, yâ İmam el-Müttekîn, yâ Hatem en-Nebiyyîn, yâ Rahmeten lil-Âlemîn, yâ Şefî' al-müznibîn, yâ Resûle Rabb il-Âlemîn. Salevat ul-lahi ve Melâiketihî ve Enbiyâihî ve Rusûlihî ve Hameleti 'Arşihî ve cem'i Halkihî 'alâ seyyidina Muhammedin ve 'alâ âlihi ve sahbihî ecma'in. Allahümme sallî 'alâ seyyidina Muhammedin 'abdike ve Nebiyyike ve Habibike ve Resûlik en-Nebiyy il-ümmiyyi ve 'alâ âlihi ve sahbihî ve sellim (3) Bu son salavat-ı Şerifenin, Pîr-i sâni Abdullahî Eşrefî Rûmî'nin ilâvesi olduğu, "Evrad-ı sagîr"de bunu ta'kib eden: "Allahümme sallî 'alâ Seyyidina Muhammedin in-Nebiyy il-Melthi sâhib il-Mekamil-A'lâ vel-lisan il-Fasihî (3)"n de müşâ-rünileyhin ilâvesi bulunduğunu İ. Gavsî Beyden öğrenmiş bulunuyoruz. Kerre içindeki (3) rakamları, metninde arastırma istisnaen o kadar okunur olduklarını gösterir.

"Evrad-ı sagîr"ın, ilk kısmının mürettibi kim olduğunu bilmiyoruz. Muhtemel olarak "Evrad-ı Kebir"ın mürettibidir. Tertibi şöyleydi: E'üzü, Besmele, *Fâtiha* sûresi, *Ahzab* sûresinin 56 ncı âyeti, âmin, *Evrad-ı Kebir*de sûre ve âyetlerden sonraki "Allahümme sallî ve sellim ve bârik"i ta'kiben okunan "Sübhane Rabbike.." "Es-salâtü ves-selâmü 'aleyke yâ: "ve (3)er kerre okunan: "Allahümme sallî 'alâ seyyidina Muhammedin 'abdike ve Nebiyyike.., Allahümme sallî 'alâ seyyidina Muhammedin-in-Nebiyy il-Melthi.., "Allahümme ec'al efdale salevatike ebeden ve enmâ berekâtike sermeden. Ve ezkâ tahiyyatike faden ve 'adeden. 'Alâ eşref il-halâik il-İnsaniyyeti. ve Mecma' il-Hakaik il-İmaniyyeti. Ve Tûr it-teceliyyat il-ihsaniyyeti. Ve Mehbîl il-Esrar ir-Rahmaniyyeti. Ve Vâsîtatî 'ikd in-Nebiyyîn. Ve Mukaddimi ceş il-Mürselîn. Ve Kaaidi rekb il-enbiya il-mükerremîn. Ve efdal il-Halkı ecma'in. Haamili Liva'il-izz il-a'lâ. ve Mâlikî ezimmet-ül-mecd il-esnâ. Şâhidî esrar il-Ezel. Ve müşahidi enoar is-sevabik il-üvel. Ve tercemani lisan il-kidem ve Menba' il-'ilmi vel-hilmi vel-hikemi. Mazhari

sırr il-cûdî'l-cüz'iyi vel-külliyi. Ve İnsani 'ayn il-vü-cûd il-'sulviyyi ves-süfliyyi. Rûhi cesed il-kevneyni (3). Ve 'ayni hayat id-Dareyni. El-mütehakkıki bi-'alâ ruteb il-'ubûdiyyeti vel-mütehallıki bi-ahlâk il-mekamat il-istifa'iyeti. El-Halîl il-a'zami. Vel-Habîb il-ekremi. Seyyidina Muhammed bin 'Abd il-lâh bin 'Abd il-Muttalibi. Ve 'alâ sair il-enbiyâ'i vel-mürselin. Ve 'alâ Melâiketike vel-Mukarrebîne. Ve 'alâ 'ibad il-lâh is-sâlihîne Min ehl is-semavati ve ehl il-aradîne. Küllema zekerek ez-zâkirüne. Ve gafele 'an zikrik el-gâfîlüne.. Ve sellim ve radiyy al-lahü 'an eshabi Resûl il-lâhi ecma'in." ile biterdi. Yukarda kaydettiğimiz vechile bu kısım mürettibi Pîr-i sâni Ş. İsmâ'il-i Rûmî olduğunu Tophane'deki âsitânenin son şeyhi İsmâ'il Gavsî Bey bize bildirmişlerdi. "Es-salâtü ves-selâmü 'aleyke yâ Resûl al-lah"dan sonra: "Es-salâtü vesselâmü 'aleyke yâ seyyid el-evveline vel-âhirîn'i de katarlardı. Bunun Pîr-i sâni Ş. İsmâ'il-i Rûmî tarafından ilâve buyurulmuş olduğu söylenir. Tophane âsitânesinde bu kısım okunmazdı ve ilâvenin Pîr-i sâni ye atfını reddederlerdi.

Evrad-ı kebir'in tertib ve terkibi şöyledir:

Eüzü besmele, *Fâtiha*, *Mülk* sûresi, (3) *İhlâs*, birer *Felâk, Nâs*, tekrar *Fâtiha*, *Bakara* sûresinin ilk sahifesi (müflihûn'a kadar) aynı sürenin 163, 255, 284,285. âyetleri birer, 286. âyeti üç def'a, *Ahzab* sûresinin 33 ve 56. âyetleri birer defa tilâvet ve sonuncu âyeti âmin, "Allahümme sallî ve sellim ve bârik 'alâ seyyidina Muhammedin ve 'alâ âlihi ve sahbihî ecma'in. Sübhane rabbike rabb il-izzeti ammâ yesyûne ve selâmün 'alel-Mürseline vel-hamdü lil-lâhi Rabb il-âlemine.., den sonra: "Es-salâtü ves-selâmü aleyke yâ Resûl al-lah.. yâ Habib al-lah.. yâ Halîl al-lah.. yâ Nebiyy al-lah.. yâ Safiyy al-lah.. yâ Hayre halk il-lâh.. yâ Nûre 'Arş il-lâh.. yâ Emîni Vahy il-lâh.. yâ Men zeyyenehü Al-lah.. yâ Men şerrefehü Al-lah.. yâ Men kerremehü Al-lah.. yâ Men azzamehü Al-lah, yâ men Allemehü Al-lah.. yâ seyyid el-Mürselin.. yâ İmam müttekîn.. yâ Hatem en-Nebiyyîn.. yâ Rahmeten lil-âlemîn.. yâ Şefî' al-müznibîn.. yâ Resûle Rabb il-âlemîn (Tosya'daki Pîr-i sâni âsitânesi dâhil, Tefsiri ve Hamza baba dergâhlarınca Pîr-i sâni Ş. İsmâ'il-i Rûmî'nin ilâvesi olarak daima okunagelmış bulunan; fakat, Tophane âsitânesi tarafından kabul edilmeyen:.. yâ Seyyid el-Evveline vel-âhirîn), salevat ul-lahi ve Melâiketihî ve Enbiyâihî ve Rusûlihî ve Hameleti 'Arşihî ve cem'i halkihî 'alâ seyyidina Muhammedin ve 'alâ âlihi ve sahbihî ecma'in." "Üç kerre" Allahümme sallî 'alâ seyyidina Muhammedin 'abdike ve nebiiyyike ve habîbîke ve resûlik en-nabiyy il-ümmiyyi ve 'alâ âlihi ve sahbihî ve sellim.., *Evrad-ı sagîr* ise; *Fâtiha*, *Ahzab*: 56, âmin,

Tedkiklerimiz ölçüsünde hüküm vermek mevki'inde kalınca kat'î bir şey söyleyememek bile, Tefsir'inin Pirlük yolunda yürümüş olmasının pek za'if bir bir ihtimal olamayacağını söyleyebiliriz.

Gavs-i a'zamın emir ve tensib-i ma'nevileriyle ahfadlarından Ş. Hüseyin 'Afif ü'd-din (Kadirî pîr-i sânilerinden Ş. Abdül-lah Eşref-i Rûmî'nin mürsidi) tarafından tertib buyurulmuş olup bundan önce yazılan *Evrad-ı kebirdeki: Allahümme sallı ve sellim ve bârik 'alâ seyyidina Muhammedin ve 'alâ âlihi ve sahbihi ecma'in. Sübhane Rabbihe Rabb il-'İzzeti 'amma yesfün. Ve selâmün 'al el-Mürselin. Vel-hamdü lillâhi Rabb il-âlemin.* den *Es-salâtü ves-selâmü 'aleyke ya Resul al-lah..* ile başlayıp biten metni takiben (ki, son salevat-ı şerife ve müte'akıbu Abdül-lah Eşref-i Rûmî'nin, ondan sonrası da İsmâ'il-i Rûmî'nin tertib ve ilâveleri olduğu muhterem İsmâ'il Gavsî tarafından bize bildirilmişti. Fakat; 1273 de Muhammed Recaî nezaretinde İstanbul'da Darü't-Tıba'a-i Âmirrede taşbasması ile basılmış bulunan Ş. Abdül-lah Kâdir-i Geylânî ve mensublarına aid *Delâil-i şerifin* 16. sayfasında başlayan ve 17. sayfasının 10. satırında biten metinde, Ş. İsmâ'il-i Rûmî'ye atf olunan tertib, az farkla mevcut olduğuna göre, İ. Gavsî'nin yukarıda işaret ettiğimiz beyanlarını bir ibda' ve telifik karması olarak anlamamız iktiza edeceğine zannediyoruz.): "*Allahümme-c'al efdale salevatike ebeden*"den sonuna kadarki kısmıyla nihâyet bulur.

Âyinlerde toplu, müntesiplerce sessiz ve gizli okunan *Evrad-ı şerifler*, aynı besteyi her iki tarafta muhafaza etmişlerdi. Bestenin ve metnin topluluk içinde dahi bozulmasına katlanılamazdı.

Tefsiri (ve H. Kâşif Yıldırım'ın beyanına göre Tosya'daki Rûmiyye âsitânesi) âyinleri şöyle cereyan ederdi:

Yatsı namazından yarım sa'at önce Nakîb ve Dedegân Sema'hâneye girer, Berat, Kandil ve Mumları uyandırırılar (Bu ta'bir, umûmidir. Bütün dergâhlar kullanırlardı). Mensübün, yatsı ezanına kadar kisvelerini giyerek gelsinler diye cehren salevat-ı şerife getirmeğe devam ederler. Yatsı ezanı okunup da şeyh Sema'hâneye girerken salevat kesilir. namaza geçilirdi. Namaz bitince şeyh, Post (Seccade üstüne konmuş geyik, elik, koyun tüylü post)una otururdu. Dervişler de dereceleri sırasıyla yerlerini alırlar, halkalanırlardı (Muhîb ve ziyaretçi diğer şeyh ve dervişlere yerleri gösterilerek haleka kapanırdı (Oturuş halinde). Şeyh, Seyyidü'l-istigfar denen şu istigfar ile zikri açardı: "*Estagfir ul-lah, estagfir ul-lah, estagfir ul-lah, estagfir ul-lah el-'Azîm el-Kerîm ellezi lâ ilâhe illâ Hü el-Hayy el-Kayyüm ve elâbü ileyh ve nes-selühü el-tevbe ve magfîretü vel-hidayete innühü Hüve el-Tevvâb ür-Rahîm.*"

Sonra şeyh veya işaretleriyle güzel sese ve

Fakat, ikinci "Pîr"lik, tarikat pîr-i aslîsinin ma'nevî emr ü işaretleri üzerine iktisab olunan bir vazife telâkki olunan turuk-ı alîyye müntesiblerince kabul olunmadıkça unvan olarak zikir ve tescil

kıraate sâhib bir zat Âsım tarzıyla şu sûreleri okurdu:

Birer def'a *Mülk*, *Tekâsür*, 3 def'a *İhlâs*, birer def'a *Felâk*, *Nâs*, *Fâtiha*, Müflihün'a kadar *Bakara* sûresinin ilk sahifesi, aynı sürenin 163 ve 255, 284, 285. âyetleri bu sonuncu âyetin "*Va'fü 'anna vagfir lena verhamna*"sı (3) Dervişler âmin dedikten sonra: *Ya Erham er-Rahimîne irhamna* (3), *Hüd* sûresinin 73, *Ahzab* sûresinin 33,56. âyetlerini okur. *Ahzab* sûresinin 33. âyeti okunurken herkes elleriyle göğüslerini ve dizlerini sıvazlarırdı (Sıvazlama, âyetteki ruh ve beden temizleme emrine ve ehl-i beyt feyzine imtisal ve du'a olsa gerek). Büyük veya küçük evrad, şeyh ve dervişler tarafından okunmağa bundan sonra başlanırdı. Şeyh veya işaret edeceği bir zat tarafından *Tevbe* sûresinin 128. âyeti tilâvet olunduktan sonra, şeyhin ta'limi vechile 80-100 kadar Besmele-i şerif cumhûren okunurdu. Müte'akiben de şeyh "*Este'izü bil-lah fa'lem emmelü Lâ ilâhe illâ-llah*" diye "*Tevhid'e* başlar ve haleka, şeyhin ses perdesini aşmadan ve bestesini bozmadan iştirak ederdi. Sonra "*Allah*" (zat) ism-i şerifine geçilirdi. Sırasıyla "*Hü*", "*İl-lâ-llah*" "*Ya Allah*", "*Ya Allah*", "*Hü*" esması sürülür ve bu sonuncu "*Hü*"ya geçilirken Şeyhin işaretleri üzerine: "*Seyyâh olup şol 'âlemi gezerken*" ilâhisi okunmağa başlanır ve cümleten ayak üstü zikre kalkılırdı. "*Hü*" ism-i şerifi ayakta ağır ağır sürülürken ilâhi bitmiş olacağından Zâkirlerden biri: "*Ey yanılma sakın râhi*" ilâhisine başlar ve bu ilâhi arasında diğer Zâkirler: "*Zâkir olagör Zâkir*" mısra'ına gelince şeyh: "*Zâkir*"; dervişler de bestesiyle: "*Allah Hü Lâ ilâhe illâ-lah Hü*" diye bağırırlardı. "*Şâkir olagör şâkir*" mısraında şeyh "*Şâkir*"; dervişler de evvelki üzre hareket ettikleri gibi, "*Hâzır olagör hâzır*" ve "*Nâzır olagör Nâzır*" mısra'ları okunurken şeyh bu kelimelere göre yine yüksek sesle bağırır, dervişler de yukarıdaki vechile mukabele eylerlerdi. Bu ilâhi de okununca şeyh kibleye dönüp boyun kesip geriye adımlarla halekanın ortasına girer, yüksek sesle kendi başına: "*Evveli Allah, Ahiri Allah, Zâhiri Allah, Bâtim Allah*" diye bağırır, dervişler de her Allah ismi söylenirken boyunlarını eğerek "*Hü*" diye ağır ve uzunca mukabele ederler, sonra ağır ağır halka ile "*Hü*" ismine devam edilirdi. Bu isimde "darb"e çevrilip bitince ağır ağır kelime-i tevhide geçilirdi. Önce kafalar sağdan sola kalbe doğru sallanı, sonra zikir temamiyle kalbe yöneltilip "darb"e; Zâkirler tarafından da: "*Müminin kalbini yuyup arıtan. Lâ ilâhe illâ-llahdır ya nedir?*" ilâhisine geçilir, bu ilâhiye başlanınca şeyh: "*İllâ-llah*" diyerek *Tevhidi* keserdi. Bu safhada Zâkirlerden biri na't, gazel, kasîde gibi mü-

edilmezdi. Bu itibarla Tefsirî'ye bu unvanı veremiyoruz. Prensip olarak Pirlilik, kabûl-i âmmeye meşrûttu.

Tefsiri Câmî'i ve Tekkesi ve bunlara merbût cihetler :

a) Câmî' hizmetleri:

1) Selâ müezzinliği lâzım ve mühim olmakla Hacı Mustafa'ya nim (Yarım) akçeyle Z.Ka'de. 1131/M.1719 da ihdasen tevcih (V.K.arş. Defth. 118 Tosya),

2) Nim akçeyle muhdes ve mücedded olarak Ahmed Halife (bu zâtın Tefsirî'nin oğlu Ahmed olması ihtimali vardır.) ye Kayyimlik tevcihi: Nişan-ı hümayûn 27.C.Evvel.1135/M.1723 elimizde.

3) İmâmet ve Hitâbet: Tosya Kadısının 16. Safer. 1130/M.1718 tarihli müraselesi (elimizde) ile Şeyh Hafız Hüseyin Ef.ye tevcih.

Bu iki cihetin merhûma babası Tefsirî'nin ferag ve müraca'atı üzerine 12. C.âhar. 1136/M.1724 de tevcih edilmiş olduğunu gösteren bir arz-ı hal kaydı (Bv. arş. Cevdet Evkaf Deft.4.s.3957 bâlası Hatt-ı hümayûnla müveşşahdır).

nasib güftelerden seçerek güzel sesle bir "dinlenme" imkân verir; ney v.s. nefesli çalgı varsa üflenir, şeyh de yerine dönerdi.

Dinlenme bitince şeyh, tekrar kelime-i Tevhîde başlar, ism-i Celâle geçer, darb-ı esmaya girer, nakiblerin kıdemlilerinden ba'zılarına, varsa misafir şeyhlerden müstehiklerine "*Meydan*" verip halekayı idare ettirir, bu ismin sürülmesi bitince şeyh: "*Allah Hû*" diye yine "*Hû*" ismine geçip bir kaç def'a Hû dedikten sonra, sesler boğazdan çıkmak sûretiyle "*Darb-ı esma*"; sonra da şeyhin: "*Kalbi*" diye bağırmasıyla "*inler gibi*" devam edilir. Bu da bitince "*Pervaneler şem'a yasar*" ilâhiyyeyle "*Devran*" a geçilir ve devranda "*Hû*" dan "*Hoyy*"e geçilerek devran yapılırdı. Devran, *Hoyy* ismi yüksek sesle okunarak haleka halinde soldan sağa uzun adımlı yürüyüş şeklinde dönüştür. Bu sırada vecd artıp halâvet çoğalınca şeyh: "*Bedevi*" diye bağırır ve bu ta'lim üzerine sağ eller, sağındakinin sağ omuzuna gelmek şartıyla halekadakiler soldan sağa dönerken şeyh de "*Kutubhane*"de zikri idare eylerdi. Bu arada Zâkirler Salât ü selâmları nihayetine kadar okurlar, şeyh: "*vel-hamdü lil-lâhi Rabb il-âlemin*" der ve halkadakiler yerlerine dönerler du'a edilir, âyin biterdi (Du'adan önce ba'zan: "*Hasbi Rabbî cell al-lah, mâ fi kalbî gayr ul-lah, Nûr-i Muhammed Sall al-lah, Lâ ilâhe illâ-llah*" yahud "*Ent el-hâdi*

Berat'ın bu tarihe kadar gecikmiş olması ihtimalini düşündürüyor.

4) Ders-i âmlık-Vâizlik, Hâfiz-ı kütüblük: Bu cihetler 22. Muharrem. 1135/M.1722 Vakfiye hilâfına ihdas edilmiş olduğundan 17.R. evvel. 1135/M.1722 de ilga olunmuştur. (V. K.arş. Kastamonu esas I/10 sıra 1246, ANADOLU: 96, Deft. 1255, S.sâlis muh. II05). Fakat; 20. Z. hicce. 1145/M. 1733 tarihli Nişan da vâiz ve ta'lim-i *Kur'an* ciheti de, diğer cihetlerle birlikte Ş. H. Hüseyin Ef. ye tevcih edilmiştir ki, yukarıdaki ilga keyfiyyet ve kaydını iptal cylemektedir. Bununla beraber; yetiştirmiş devrede bu cihetlere âid hizmetler artık yok olmuştur.

5) Hayır sahiblerinden Hacı Mustafa Ef. adında ma'ruf bir zatın hayratı olan Seyid oğlu suyu kadim mecrası zamanla harab olduğu için Tefsirî, kendi malıyla bu suyun yolunu "*tamir ve termin*" sonrada "*Kara Pınar ve Gürleyik nam mahalde câri olan suya ilhak*" ve "*kasaba-i mez-burede dört mevzi'de dört çeşmeye icra ve ahali-i kaza ma'rifetiyle birin bina eylediği tek-yesine icra edüp dahl icab etmez iken hal-i ashab-ı ağrazdan ba'zı kimesneler sekiz sene*

ent el-Hakk Leys el-Hâdi illâ Hû "yahud da" *Ya Mütecellî aslıh halî, ya Müte'ali* (ba'zıları Mütehalli okurlardı) *irham züllî* "gibi ilâveler yapıldığı da olurdu.) Du'adan önce bir *Aşir* ve du'adan sonra şeyh tarafından: "*Azamet-i Hudâa tekbir*" ta'lim ve teklif edilir; *Aşir* yalnız münasibi, tekbir cümle tarafından birlikte ve aynı ses tonuyla okunur, bu üç tekbiri topluca salât ü selâm ve Fâtihâ-i şerife ta'kib eder, sonra hep birden ayağa kalkılır, kıdem sırasına göre Musafaha yapılırdı. Âyinlerde selman yapıldığı da olurdu.

Tefsirî âyin sistemi, İsmâ'il-i Rûmî ninkine mutabık olduğu ilgililerce ısrarla iddi'a edilmesine rağmen, Topthane âsitânesinde vaktiyle gördüklerimize asla uymamaktaydı. Tefsirî sisteminde yukarıya kısaca aldığımız tarz, tekti ve ihtisar edilmedikçe aynen icra olunurdu. Topthane'deyse, müte'addid usuller câriydi (ileride bu sistemi, Pir-i sâni'nin biyografileriyle bir arada ayrı bir etüd halinde neşretmeyi ümid ediyoruz.).

Tefsirî ve Tosya'daki Rûmî dergâhlarında âyinlerde asla fark görülmiyen cihet, ilâhileri kısmındaydı. Kıymetli dostum merhum Kemal Altınkaya, gerek zikir seslerini, gerek ilâhileri H. Kâşif Yıldırım'dan notaya alıverdiler. Onları da bu yazı sonunda takdim edeceğiz.

mürurundan sonra mezbûrlar biz ol suyu kat' ve âhar yere icra ederüz diyü hilâf-ı şer' te'addi eyledüklerin ve bu babda cânib-i şer'den huccet-i şer'iyyesi olduğun bildirüb mücebince amel olunub hilâf-ı şer' te'addileri men'u def' olunmak babında hükm-i Hümayûnum rica itmeğin buyurdum ki hükm-i şerifümle vardukda mukaddemâ bir def'a şer' ile görülüüb fasl olunmyan da'vasın tamam hakk-u adl üzre mukayyed ve yedinde olan huccet-i şer'iyyeye nazar idüb göresin arz olunduğı üzre zikr' olunan suda mezbûrların, alâkası olmayub fil-vâki' tekye-i mezbûrenin kadimi mahsus ve müstakil suyu iken.. dahl ü ta'arruz itdürmeyüb men'ü def' eylesesin ve Kasabada medhali olmıyanları dahl itdürmeyüb inad üzre olanları yazub bildirüb husus-ı için tekrar emr-i ahir irsaline muhtac eylemıyesin.. evast-ı ş. R. ahar sene III8/M.1706 (klişe: 10) Bu sudan evvelce kısaca bahsettik. Bu ferman muhtelif bakımlardan kıymetli bir vesikadır: a) Tosya tarihi içinde önemli yeri olan Seyid oğlu suyunun asıl bânisini; Tefsirî'nin bu suyun mecrasını ta'mir ve termim, Kara pınar ve Gürleyik sularını ilhak, dört yerde dört çeşmeye icra ve birini Câmî' ve tekyesine tahsis eylemiş olduğu ve bu tahsisc önce kaza ahali muvafakat etmişlerken sonra mu'araza ettiklerini, bu safhaların H. 1118/M. 1706 tarihinde Divan-ı Hümayûna intikal etmiş bulunduğuna göre Tefsirî evkafının bu tarihlerden de evvel te'sis edilmiş olması iktiza edeceğını, b) Tefsirî'nin bu fermanı bizzat isteyip aldığını, kadı marifetiyle eserini korutamadığını, kadının ahali karşısında gerilemiş olduğuna inanarak o zamanın üslûb ve te'amülüne göre ender olan bir beyan tarzı (ceza tehdidi) kullanmakla Divan-ı Hümayûnun Tefsirî'ye itimad-ı mahsus duyduğunu bize anlatmaktadır. Ferman, Kângrı (Çankırı) Emirü'l-Ümerasıyla Tosya Kadısına hitap eylemektedir (Mürur-ı zaman haddinin o zamana göre 8 seneden veya daha az bir süreden ibaret olduğunu da bu vesika isbat etmektedir.)

Babası sağlığında vakfın mütevellisi olan Şeyh Hafız Hüseyin Ef. de Divan-ı hümayûna şikâyette bulunmuş ve evahir-i C.ülâ. 1130/M.1718 tarihli (cli-

mizde) bir diğer fermanla yukarıdaki hüküm te'kid olunmuştur.

Gerek babası, gerek kendi zamanı devamınca çok hareketli yaşayan ve çalışan Şeyh Hâfız Hüseyin Efendi, Muharrem. 1181/M.1767 (V.K.Arş. Defth.1126) da vefat etmiş bulunuyordu. Bu tarihte Bedestan Du'acılığı ile "Ehl-i hiref Şeyh-i seb'alığı oğulları Şeyh Mehmed, İsmâ'il ve Hasan Efendilere tevcih olunmuştur. Bu zevâtın da doğum ve ölüm yılları belli değildir.

"Vazife-i mu'ayyene"li cihetlerden imamet ve hitâbetten Şeyh İsmâ'il Ef. kardeşleri lehine (3. Muharrem. 1199/M. 1784 elimizde bulunan Nişan) feragat eylemiş ve bu keyfiyet, vakfın mütevellisi Şeyh Mehmed Ef. tarafından Divan-ı hümayûna arz olunmuştur. Halbuki, mezkûr tarihten önce tekye şeyhliğinin ve mütevelliliğın Şeyh Mehmed Ef. ye tevcih edildiğini gösteren vesika yoktur. Meşihatın ve vazife-i mu'ayyenesiyle tevliyetin (müştereki Şeyh Hasan'ın vefatı sebebiyle) kendisine tevcihi (Nişan: 7. C. Evvel.1204/M.1790 bizde) için Şeyh Mehmed Ef. tarafından yapılmış bir müraca'atı ve bu dileğinin yerine getirilmiş olduğu biliniyor ise de; bu iki cihetin kardeşleriyle müşterek olarak ilk def'a hangi tarihte tevcih olduğu ma'lûmumuz değildir. Nâib Mehmed Sâdık Ef. arzıyla kendisi ve kardeşleri uhdelere, "Ehl-i hiref üzerlerine şeyh-i seb'a"lık tevcihi yapılırken, tekye şeyhliğiyle tevliyetin de tevcih edilmiş fakat, kaydı tesbit ve vesikası (berat-nişanları) tevzi edilmemiş veya edilmiş de muhafaza olunamamış bulunduğu düşünülebilir. Şriklerden Şeyh İsmâ'il (biraderes) in R. evvel. 1202 / M.1787 (V.K.arş.Defth. 1126) tarihli kayda göre vefatı ve hissesinin Şeyh Mehmed Ef.ye tevcihi vuku'bulmuştur. Fakat, elimizde 5.Z.ka'de. 1198/M.1784 tarihli bir tapu temessükü vardır ki, Şeyh İsmâ'il Ef.nin "bilâ veled" vefat ettiği Şeyh Mehmed Ef.ile müşterek ve muşâ' Saz kazasında Karmış köyü toprağında tarlaların (Sülüs) üçte bir hissesi mahlûl kaldığı cihetle Şeyh Mehmed

Ef.ye Sakallı oğlu Osman Ağa imzasıyla verilmiştir. Şeyh İsmâ'il Ef.nin imâmet ve hitâbetten feragatı kaydındaki 3. Muharrem. 1199/M.1784 tarihinin yanlışlığı bu temessükle sâbit olmaktadır.

28.Şa'ban. 1202/M.1788 tarihli ve Dedeli oğlu Osman imzalı bir diğer tapu temessüküne göre Oduske toprağında Çadırcı oğlu Ali'nin tasarrufundaki tahminen dört kilo tohum alır çeltik tarlasının ³⁵ Şeyh Mehmed Ef.ye tefviz eylemiş olduğundan resmi alınıp hakk-ı tapusu tanınmıştır.

Kardeşleriyle müşterek olduğu ehl-i hiref şeyh-i seb'alığından Şeyh Hasan Efendinin hissesi Z. hicce. 1220/M.1806 (V.K.arş. Defth. 1126) tarihinde oğlu Şeyh Abdül-Gani Efendiye tevcih olunmuştur. Şeyh Hasan Ef.nin seccâdede meşihat icra edip etmediğini kat'i surette anlamaya imkân veren kayıt veya vesika bulamadık. Elde, ihticaca ne nisbette değeri olduğunu ta'yin edemediğimiz bir borç (geri alınmış olmasına göre aynı zamanda ibra) senedi mevcut olup bu da (tarihi: I.Z. hicce 1259. kendi mührü basılı) Z.Ka'de guresinden mah-ı Muharrem gayesine kadar Tosya Tahmis-hânesinin doksan kuruş icarı ve ikiyüz kuruş Tahmis-hâne-i mezkûrun merbût olduğu Hânekah fukarasının it'am-ı ta'amiyyesi bedelinden cem'an yekûn ikiyüz doksan kuruş deynim olup nısf yüz kırk beş kuruş ider, 45 gün va'desiyle edası müyeserinde yedinde olan temessükümüz halâs oluna. İmza: El-fakir Şeyh Abdül-Gani Ef. 45 gün müddetle Karbeyaz Osman ağa keful-ün bil-maldır." denmektedir ki; bu ifade, Abdül-Gani Ef.nin seccâde-nişin olmakla beraber hisse-i iştirakli şeyh olduğuna delâlet eyler. 551 No.lu vuku'at zabtı (Tosya ş.s.) ndan öğrendiğimize göre bu zata, İmam Şeyh Abdül-Vehhâb Efendi kasr-ı yedinden Nâib Mehmed

Adil Ef. inhasiyle (29.C.evvel.1237/M. 1822) imamet tevcih edilmiştir. Abdül-Gani Efendinin de doğum ve ölüm yılları tesbit edilememiştir.

Şeyh Mehmed Efendi, vakfın seyri itibariyle şahsiyeti belirgin bir hüviyet olabilmıştır.

Elimizdeki (9.Z.Ka'de. 1221/M.1807) bir Nişan'a göre "sulbî kebir oğlu Ahmed halîfeye tekye şeyhliğini, diğeri Abdül-Vehhâb'a da vazife-i muayyeneli vakıf mütevelliliğini ferag" ve tevcihini te'min eylediği gibi; "Ehl-i hiref şeyh-i seb'alığındaki üçte iki hissesini de (V.K.arş.Defth.1126) Şeyh Ahmed, Abdül-Halim ve Abdül-Vehhâb adlarındaki oğullarına ferag ve tevcihini" te'min eylemiştir.

Abdül-Vehhâb Efendinin elimizde bulunan Şevval. 1248/M.1833 tarihli bir temessüke göre Kâfir dağı ³⁶ Karakolunda tahminen 3 kile tohum alır vakıf tarlayı müteveli sıfatiyle satmış olduğu anlaşılıyor ki hakkında daha başka bilgimiz yoktur.

³⁵ Ruznamçe kayıd sûretlerinden bazılarında yalnız "Sanid", bu gün "Harsand" dir Gâvurdağı (Kâfir, Kâfür depesi)nin hududları dâima şehirliyle Berçin ve Ekincik köyleri arasında ihtilâf mevzû'u olur. Mahkemeler, riwayet şahidlerinin hiç bir zaman hakikat olmayan beyanlarından başka delil bulamazlar. Halbuki, tapu emlak ve vakıf eski tahrir defterlerinde, vakıf kayıtlarında bu dağın ve emsali yaylakların parça parça veya bütünüyle tahsis olundukları köy, aşiret ve mahaller yazılıdır. Fakat, edinilip ibraz olunmaz. Defterlerde Kâfir depesi, Harsanid cema'atine tahsis edilmiş görünür. Ancak, hududları sarıh bir sûrette gösterilmemiştir. Bununla beraber, Tefsiri âilesi metrukâtı arasında, hayli işlek ta'lik yazıyla, Ali kurna kâğıdına yazılmış, târihsiz üç izah bulduk :

¹ "Kâfir depesi demekle ma'ruf olan yerlerin hududu: bir taraf Harsand mezarlığı bir taraf Kal'a, yukarı taraf Naldöken (Dökân) ve bir taraf Kise deresidir."

² "Harsand mezarlığı, Sarayık harkı, Kösen pınar, Kuz-(Koz) pınar."

³ Harsand mezarlık ve bir taraf boğazı ve bir taraf Kise deresi demekle ma'ruf olan yerlerin ta'sir ve resimlerin alagelmışleri iken: bazı kimesneler dahl ü taarruz etmekte."

Aynı kâğıd üzerindeki işbu notlardan üçüncüsü anlatıyor ki, şeyhlerden biri tarafından, ma'rûz kalınan mudahaleyi önlemek için resmi bir muracaat hazırlığıdır. Bu yondendir ki, ihticaca değer kazanmaktadır.

³⁵ Bu tarlaların hududları şöyle imiş: Deli Hacı, Çavuş Alemdar, Durmuş oğlu, Sakallı oğlu tarlaları diğerinin: Batacı oğlu bağı, Karmış harkı, Kurdlu oğlu ile Güdek oğlu tarlaları, Diğerinin: Karmış harkı, Kanber Hüseyin beşe, Süleyman oğlu Uzun Hüseyin oğlu tarlaları. Bunlar üç hisse itibariyle yarı hissesi Şeyh Mehmed Ef. ye âid.

Abdü'l-Halim Efendi ise Z. hicce. 1221/M.1807 (V.K.arş.Defth. 1126) tarihli bir kayda göre, diğer kardeşleriyle müşterek olmak üzere Bedestan Du'acılığından faydalanmış olup, başkaca ma'lûmat edinilememiştir. Bu ikisinin de seccâde - nişin şeyh olmadıkları kana'ati doğmaktadır.

Seccâde-nişin Şeyh Ahmed Efendiye gelince: Vakfın inkişafında, kaynaklarının korunup büyütülmesinde emeği verimli olmuştur, denebilir. Bu cümleden olarak: 7.Şa'ban.1263/M.1847 tarihli bir tahrirat (Bv.arş. Cevdet Evkaf, sıra 23336), post-nişini olduğu dergâh ta'amiyyesinc tahsis olunan 20 kile pirincin Tosya kilesiyle verilmesini tebliğ sadedinde olduğu gibi; C.Evvel.1265/M. 1849 tarihli bir arz-ı hal (ayni yer ve kategori: 24215 sıra No.) de; ta'amiyye hakkındadır. Tapu Kadastro kuyud-ı atika arşivinde Kangrı Tapu: 578/300 deft, s. 115 Visale kaydı da bu zatın teşebbüsünü anlatmaktadır. Bu resmî kayıtlar dışında elimizde bu gün vesika değeri kazanmış, 12.Z.Ka'de. 1256/M.1840 tarihli, bir mektup da var ki; *Tosyalı tabib Hakim Hanım* mührünü ve imzasında da Fatıma adını ihtiva etmekte; Tosya'da Çerkez Oğlundan alınan bağı "*bir münasebette bakub hayırlısıyla fûruht idüb parasını bir yere bağlayub hayratları idare idüb battal ittürmeyesiz sizler ra'na bulursanız.*" ta'limatını muhtevi bulunmaktadır. Dergâhın ne böyle bir bağı, ne de vakıf parası bulunduğunu, secdine kadar işitmiş değildik.

Şeyh Ahmed Selâhi Efendinin de doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Fakat; merkadi Tefsirî Câmî'i iç kapısı sağında ve sandukalıdır. Elimizde bulunan ve Tosya malsandığından, muhassas yüz kuruş ta'amiyyeyi almış olduğuna dair bir makbuz (Tarih:65/M.1849 Mayıs ayı) daki mühründe: "*Lutf-i Hakk ola kâfi es-seyyid Ahmed Selâhi* ,, (Ta'lik yazısı) yazılıdır.

Bu zâtı, Şeyh Abdü'l-Kâdir Efendi ta' kib etmiştir. Babasının vefatı ve kendisinin seccâdeye oturuşu tarihleri, doğumu, tarihi belli değilse de elimizde bulunan üç mektupta sırasıyla 127(?), 7. Şa'ban.

1281/M.1864 tarihlerinde "Ed-Dâi Es-Seyyid Şeyh Abdü'l-Kâdir Post-Nişin-i Tosyevî hanekah-ı mezbûr" mevcuttur. Tosya Şer'iyye mahkemesi mahfuz sicillerinden 601 No.lısında (Kastamonu müzesi) da 15.Z. Ka'de.1281/M.1865 de Seccâde-nişin olduğu yazılıdır. Tefsirî vakfı kayıtlarından (V.K.arş.Kastamonu esas 10/1 s. No. 2140) biri, bu zat adına fuzulen ve mükerreren yapılmıştır.

Torunu Hasan Kâşif'ten getirttiğimiz nüfus kütüğü kopyasında Şeyh Abdül-Kâdir Ef.nin ölüm tarihi 15 Mart.1297/ M. 1881 olarak yazılıdır.

Kabri babası yanında ve sandukalıdır. Yerine büyük oğlu Şeyh Ahmed Ef. (Doğumu 1277/M.1860-1, ölümü 16. Teşrin-i evvel. 1321/M.1905) geçmiştir. Anası adı Emine, oğullarının adları Mustafa İhsan (deliye yakın Behlülce, doğumu: Rûmî 1307/M.1891; ölümü 15. Kânun-ı evvel.1321/M.1906); diğer oğlu Mehmed Muhyî'd-Din Ef. (doğumu R.1311/M.1895, ölümü 27/11/1943 depremde)dir. Kızı Sa'ide hanımın doğum tarihini bilmiyoruz. Ölümü 23/5/1940 da vuku'bulmuştur. Şeyh Ahmed Ef.nin karısı ve bu çocukların anaları Emine Hanım Mart. 1326/M.1910 da ölmüştür. Şeyh Ahmed Ef. kimya, simya, cifir ilim ve tecrübeleriyle çok uğraşmış bir zât idi. Ahlâkı ve kemâli, ilâhi aşkta şiddeti dile gelmiş olduğu söylenirdi.

Vefatında meşihat, ortanca kardeşi Şeyh Musa (Kelim) Ef.ye (doğ. 1280/M.1863-4, ölümü 3/3/1931) bil-intihab tevcih edilmiştir. Câmî imâmet ve hitâbetini yapardı. Aşkı, safveti, iyi huyları, medenî ve içtimâî hamle ve cesaretleri, şefkatı ve gâyet kuvvetli zekâ ve hafızası vardı. Tosya Namaz-gâh hadisesinde bu yüzden ta' kibata uğramıştı. Du'a-gûlukla ehl-i hiref meşihatını, Ahî babalığını, Bedestan ve İplik pazarı Du'acılığını ve İplik Vezzanlığını, b'ir aralık mahkeme ve idare meclisi a'zalıklarını ifa etmiş olduğunu hatırlıyoruz, fakat tarihlerini bilmiyoruz.

Gençliği taşkın bir aşk ve dögüşken hal ile geçen Şeyh Hâfız Musa Kelim Ef., zamanın kutbu diye anılan merhum

büyük Müftü Halil Hilmi Ef.nin ortanca kızı Zeliha Hanımla evlenmiş, bu izdivaç, sonra iktisab eylediği hal-i kemali çabuk ve kolay bulmasına hizmet eylemiştir. Bu izdivacın mahsulü olan Emine ve Şerife adlı iki kızı hayatta değillerdir. Emine Hanım ortancaları ve çok cezbeliydi (Bu ocağın çocuklarından birinin mutlaka cezbeli, Behlülce olduğu Kandıra Vergi me'murlarından Tosyalı İbeçoğlu İbrahim Candaş tarafından anlatılmıştı.) Hasan Kâşif (Câmi'in bu günkü imam ve hatibi) ağabeyleri (doğumu: 1315/M.1897-8) hayat ve sıhhattedir. Teyze-zâdesi ve Bardak - zâde Hâfız Ahmed (Türk musikisinin her kısmında fevkalâde behresi, tegannide i'caz-kârlık bahş eden gırtlak san'atı, gür, dâvûdî scsi, usûl ve makamlara hakimiyeti şayan-ı gıpta ve hayretti.) Ef. nin ikinci kızı Emine Hanımla evlenmiş, ve bu sâliha kadından beş kızı olmuştur.

Şeyh Abdü'l-Kâdir Ef.nin üçüncü ve en küçük oğlu Halil İbrahim Ef. (doğumu 1281/M. 1864-5, ölümü 31/3/1939), bir ilkokul muallimi iken gözlerine hastalık gelmiş, tamamiyle kör halde mesleğinden ve gelirinden mahrum, evde mahbus yaşamış, fakirliğe düşmüş, büyük Şeyh Musa Ef. ile kendi karısı Safiye hanımın âilesi ve diğer şefkat, hamiyet erbabının yardımlarıyla ikmal-i enfas eylemiştir. Ziya (doğumu 1322/M 1904-5), Abdü'l-Kâdir (doğumu 1324/M.1906-7) adlarındaki iki oğlu hayat ve sıhhattedirler.

Gerek Şeyh Ahmed ve Musa, gerek Muallim Halil Efendilerin zamanları bilgilerini edinmiş, bu arada medrese tahsili görmüş oldukları muhakkaktır. Fakat; icazetnâmelerini bulamadık. Belki, almamışlardır. Bu noktada Kaadiri meşayihinin icazetnâmeleri ile defnedilegeldiklerini ve bu husûsun her hangi bir sebeble yapılamaması halinde Mürşidi olan Şeyhe iadesi şart bulunduğunu hatırlamalıyız.

Tekye ve munzam cihetleri

b) Şeyhlik : Tefsiri'den sonra Ş.H.

Hüseyin³⁷ Efendiye (20.Z.hicce. 1145 /M.1733 Nişan);

³⁷ Her tarikat dergâhının bir müratebe ve hizmet kadrosu olurdu. Müratebe kadrosunun ilk kademesini Mürid-Derviş, son kademesini de Şeyh teşkil ederdi. Bunların dışında bir de *Muhibb* vardı. Muhibb, henüz niyyetinde samimîliği, kaabiliyetinde kifayeti belli olmamış ve fakat tarikate intisaba arzu göstermiş veya âyinlere katılacağı kimselerdi. Tedkik ve tecrübe devresi başarıyla sona ermedikçe asıl kadroya giremezlerdi. Fakat, devamda serbesttiller. Bir muhibbin asıl kadroya girişi, ahvalinde salâhın -hatâ payı haric-daimî olması şartına bağlıydı. Bu devrede şeyh, kendisine tariki usûlüne göre hazırlık vazifeleri verir ve gerek kendisine, gerek muhibbe vuku'bulacak ma'nevî tebliğleri ve muhibbin kazanabildiği feyzin İnabesini haklı kılmasını beklerdi. Şahsî ilgi ve sevgi, bu hususta müessir olmazdı; olmamalıydı. İnabe, Erba'in içindeki âyinler sırasında, şeyhin ve muhibbin onbeşer günlük oruçlarının sonunda yapılırdı. Erba'in devresi inabe için şart değildi amma, efdal sayılırdı. İnabe gecesinde şeyhe biy'at eder, şeyh tarafından da Arakiyye si, varsa Hırkası giydirilirdi. Müridin iktidarı varsa şeyh de dâhil olduğu halde yetiştiricilerine münasip hediyeler verirdi. Biy'at merasiminde Muhibbin, islâmî usûlde *el el üstünde* terbiyyesini şeyhine kayıtsız ve şartsız teslim ettiği kabul olunurdu. Artık mürid, nefisini ve iradesini tamamen şeyhinin emr ü murakabesine bırakmış, tarikin buyruğu olan ölçüde ittika'yı te'ahhüd etmiş olur ve buna dikkati derecesine göre ma'nevî feyze ılerdi. Müridlik dersleri bundan sonra başlardı. Bu bağlantının asıl hedefi, iki Âlemde şeyh ile müridin birbirine yardım misakı akdetmeleriydi. Şartıyise, tarikatın en ince ferru'atına dahi i'tibar ve ri'ayetti. Mürid, hudûs ve ma'na âlemlerinde gördüklerini yalnız şeyhine anlatır, musa'adesi olmadan kimseye söylemez ve bu meşhûdatın şeyhinin çıkardığı neticeye göre yaptığı telkinleri dikkat ve i'tinayla tatbik ederdi. Muhibblik devrinden i'tibaren bütün telkinler, *Tevhid'e Allahı* ve bütün *Varları* Allahda birleme esasına bağlanırdı. Canlı, cansız her şey, tevhid sebebiyle Allahın *zuhûr'u* olunca, ihtiram, ihtimam, yardım ve ikrama lâyik olurdu. Hırstan ve başkalarını zararandıran ef'al ve mesa'idten kaçınmak şartıyile dünya için çalışmak da elzemdi. İstekler edinilemezse, Tevekkül'e dayanmalıydı.

Bu yoldan gidilerek, İnsanlığın, Allahın rahm u şefekat ve keremine nâil olabilmesi için, bu sıfatlarıyla huylaşmış olması lâzım geldiği anlatılmak istenir; insanî ahlâk ve islâmî vazifeler öğretilir; içtimâî tesanud ve yardımlaşma düşüncesi yaratılır ve yayılırdı. Müridlik devresi. Hilâfet devresine kadar uzayan tefeyyuz merhalesiydi. Bu merhale, müridin kendisinden geçip, her şeyini Allahın ve mahlûkatının hizmet ve

c) Ahî babalık³⁸: Sofçu ve debbag esnafı şeyhliği ve Ahî babalığı (6. Recceb. 1130/M. 1718 Klişe: 11) ve berber, semerci esnafları şeyhliği H.1166/M.1752-3: V.K. arş. Defth. 1130) ve timurcu (Demirci), boyacılar esnafları Şeyhliği (Şevval. 1168

hayrına vakf etmesi, verilen dersleri bitirmesi, Hilâfet verilmesiyle sona erer. Fakat bundan sonraki vazifeleri daha da çoğalırdı. Muhibb ve mürid yetiştirmekle de mükellef olurlardı. Dergâh, Halvet (âyinlerden önce ve sonra cema'atin toplanma ve dinlenme odası ki, semt ve sokak erkeklerinin diğer zamanlarda da gece toplantıları, sohbetleri orada yapılırdı.) bahçe, mutbak hizmetlerini yapmak vazifesi, Muhibb ve Müridlere verilirdi. İş tevzi'ini şeyhin tasvibini alarak Çavuş Dede yapardı. Kontrolü de ona ve mu'avinine âididi. Müridler arasında kıdem câri idi. Tefeyyüzü i'tibariyle kıdemsizlerin kıdemlileri geçmesi câzıdi Fakat, bunu şeyh tensib ve emredilebilirdi. İnabeyle tarikat intisabı kabul edilen muhibb, şeyhin elini öperek, şükranını göstereceği gibi, üst mertebedekilerle kıdemli dervişlerin ellerini de öperek ihtiramını anlatmalıydı. Bütün bu merasim, bir iç otoriteyi temsil ederdi. Bu otoritenin kökü, tarikat an'anesine dayanırdı. Baş mümessili ise Şeyh idi. Şeyhin icra vâsıtası da Çavuş Dede idi. Âdab ve erkâna aykırı bulduğu her fi'il ve hali men' etmeğe, hattâ halkadan bir kimseyi zikir sırasında bile çıkarmağa yetkiliydi. Âyin ve törenlerde intizamı te'sis ve idameye me'mur ve mecburdular. Bunları müridlerin yetişkin, dikkatli ve üst dereceye lâyık kıdemlileri içlerinden şeyh seçerdi. Bir de mu'avini olur, kendisine yardım ederdi. Ayrıca Nakîbler ve mu'avinleri bulunur ve bunlar da muhtelif hizmetleri ifa eylerler, elbise ve ayakkabı gibi emanetleri muhafaza; halvette cema'ate kahve, su ikram ederlerdi. Türbedarlık, yalnız türbenin hizmetine, temizliğine bakan yaşlı, kıdemli ve gönüllü vazife gören bir müntesib olurdu. Sonra Zâkirler, bunlardan üstte de Zâkir başları gelirdi. Bunlar, *Kur'an*, ilâhî, nak't v.s. gibi âyinde vecid ve halâvet artırıcı şeyler okurlardı. Müntesib iseler, dereceleri şeyhten sonra gelirdi.

Şeyh: Dergâh mensublarının târikat müratbesi i'tibariyle başı, mürebbisi ve mürşidiydi. Tefsiri dergâhında şeyhlik, irsiydi. Kaydı hayatlaydı. Şeyhin ekber, aslah ve erşed evlâdı seccadeye geçerdi. Bu vasıfların mevcudiyetini imtihan gibi usûllerle isbat etmeye lüzum görülmez, bu vasıfları hâiz bilinmek yeterdi. H. Kâşif Yıldırım, bu usûlü Kaadiriyyenin Koç koluyla olan alâkalarına hamletmekte; ba'zı kayıtlar ise elde bulunmayan *Tefsiri vakfiyesinin* şartı olarak göstermektedir. Anlaşıyor ki, Tefsiri'yle haleflerinin meşihat icazetnâmelerini bulamayışımızın baş sebebi, bu veraset usûlüdür. Belki İsmâ'iliyye-i Rûmiyye kolu meşayihinin, icazetnâme-

M.1755: Defth. 1127) ve demirci, semerci, boyacılar (kırkbeş sene evvel boyacılık tamamen Rum ve Ermenilerdeydi. Birinci umumî harp ve Lozan muahedesi gereğince yapılan mübadele neticesinde Türk'lere geçti.) "Ehl-i hiref şeyh-i seb'a ve

leriyle birlikte definleri de başka bir âmil olmuştur.

Hilâfet:

Tefsiri dergâhından mücaz Halifeler hakkında hiç bir kayıt ve vesika bulmadık. Hilâfet töreninin neden ibaret olduğu hakkında da bilgimiz yoktur. Fakat, icazete müstehik olanlara tevdi' mu'tad Sırr-ı Hilâfetin "*Lâ Mevcûde illâ Hâ*" olduğu yukarıda sözü geçen mecmû'ada yazılıdır. Bunun ma'nası, *Allahtan başka mevcûd yoktur*, demektir ki, müride yapılan telkin ve terbiyenin bu esasan gelme olduğu şübhe götürmez. Bununla beraber Esma-i Hilâfet-i Kaadiriyyedeki: "*Kahhâr*"; İsmâ'il-i Rûmiyyedeki: *Yâ Nûr, yâ Basîr, yâ Allah*"; Eşrefiyyedeki: "*Yâ Habîr yâ Kayyûm, yâ zil-Celâli vel-ikram*"; alev-itlak Kaadiriyyedeki: *Yâ Hayy, yâ Kayyûm, yâ zil-Celâli vel-ikram* (Mahasal-ı ömrüm: gayri matbu, İstanbul'da Tophane'deki Kâadiriyyane-i İsmâ'il-i Rûmî âsitâne-i meşayihinden Meclis-i meşayih reis-i merhum Seyyid Ahmed Muhyiddin Ef. İsmâ'il Gavsî'nin dedeleri. Eser de kendilerinde mahfûzdur. sahife: 319 ve 320) Hilâfet sırlarıyla bu kaydın mutabakatsızlığı derhal dikkati çekmektedir.

Tefsiri mahfûzâtı arasında bulduğumuzdan yukarıda bahs ettiğimiz mecmû'ada şöyle bir kayıt daha vardı:

"*Lâ ilâhe ill-Allah. Muhammedün Resûl ul-lah, Ebû Bekiri's-Sıddık, Ömer ibni'l-Hattab, Osman İbn-i Affan, Aliyy ibni-i ebi-Tâlib ve İmaman-ı düvazde...*"nin 12 şer ('Arab) harfli oldukları yazılmış ve bununla gâliba 12 sayısının (12 İmam, 12 ana tarikat, Peygamberin doğumunun birinci Rebî ayının 12 sine rastlayışı gibi..) bir mübecceliyyet işareti saymak istemişlerdir.

Âyinlerde görülen âletler:

Bunlar üç grupta toplanabilir. a) Mûsiki için: Ney, nûsiye, pek az da keman, kudüm, nefir. b) Şiş: Rifa'ilere mahsûs olmakla beraber, Tefsiri âyinlerinde kullanıldığı olurdu. Hattâ merhum Ş. Ahmed Ef. nin idare ettiği bir âyinde Halim Baba-zâde Hâfız Gâlib Ef. tarafından kullanılmış, Şiş çıkmamış ve bunun ihlâsı kaybetmekten ileri geldiğini anlayan şeyh tarafından ihtar ve itab olunduktan sonra bizzat şeyh tarafından çıkarılmış, çıkmakta olan kanın kesildiği ve yarığının kapandığı görülmüştür. c) Keşkül ve Teber: seyyahat erbabı içindi. d) Du'alı Kemer: hamlini kolay vaz edemiyen-gebe kadınlara hamil sırasında kuşatılırdı. e) Du'alı Kılıç: aynı maksad için Tosya'daki Ş. İsmâ'il-i Rûmî'nin bina-kerdesi Hammamın Arslan ağzı denen çakar su altundan

şeyh-i süfliyyeliği (C. Âhir 1172/M.1759 V. K. arş. Defth. 1127) (Şevval. 1168/M. 1755 aynı defter) Şeyh Hâfız Hüseyin Ef. ye tecdiden tevcih" olunmuştur.

d) Du'acılık: İplik pazarı, Bcdestan du'acılıkları (Z. ka'de. 1166/M. 1753: V. K. arş. Defth. 1126, 1127...) Ş.H. Hüseyin Ef. ye tevcih edilmiştir.

Tefsirî âilesi uhdesinde toplanmış olan "cihet"ler, vukû'at kayıtlarıyla vesîkalarına istinaden şöyle tasnif edilebilirler:

- 1) Câmî' hizmetleri,
- 2) Dergâh hizmetleri,
- 3) Câmî' ve Dergâh müşterek hizmetleri,
- 4) Halk ve hayır hizmetleri,
- 5) Ahîlik ve Esnafşeyhliği hizmetleri,
- 6) Ticaret ve san'at işleri.

Birinci kategoride Tevliyyet, Selâ müezzinliği, Kayyimlik, İmamlık, Hatıblık;

geçirilerek gebe ve hasta yıkanırdı ve şifa-bahşlığına inanılırdı. Kemer, âyin ve törenlerde Şeyh tarafından kuşanılan, mu'ayyen usul ve şekilde, izinli kimselerce i'mal edilen bir tarikat kemeri idi. Kılıç ise, ba'zı âyetler işlenmiş, savatla i'tinalı sûrette süslü, uzun ve eğri, yanılmıyorsa Zülfikar denilen sivri çift uçlu olurdu. Tefsirî dergâhı Demirbaşları arasında bu âletlerden yalnız zincirli ve topuzlu şiş, kılıç, kemer, kudüm, nöbbe bulunur, ötekiler kullananlar elinde gelir ve giderdi.

* "Ahî baba": Halk dilinde Ahû baba, Ağu baba, Ağa baba diye de söylenegelen Ahî babalık, eski esnaf teşekküllerinin şeyhleriydi. Kırşehir'de medfûn "Ahî Evran Sultan Mahmûd ibn-i Abbas" a bağlanır. Bu zât, Debbagların pîridir. Bu zâtın postunda oturanlara da Ahî baba ve bunların başka yerlerde mumesil olarak ikame edip icazet vergeldikleri zevata da Ahî baba vekili denirdi. "32" eski ana san'at işleyenleri ifade eden "32 esnaf" için de gerek asil, gerek vekil olan Ahî babalar, bütün meslek ve san'at kademelerinin en büyükleri ve merci'leriydiler. Bunların her yerde yaşatmakla mükellef oldukları âdab, erkân ve an'ane Ahî Evran'a atf olunur. Fakat, ileride hulâsasını vereceğimiz üzere bu mesleğin kökleri Hz. Muhammed (a.s.) a ve imam Ali'ye, Zerdüştiliğe, garbdeki kooperasyon teşkilâtına vardığı rivayetleri de var. Bu mesleğin menşei'nden ziyade mahiyeti üzerinde durup, te'sirlerini ve devamını nazara alsak daha uygun olur.

Ahî Evran'ın bütün esnaflar üzerinde kayıdsız hâkim ve nâfiz oluşunun şekil ve

- İkinci kategoride : Seccade şeyhliği, Zâviyedarlık (Taamiyye);
- Üçüncü " : Sibyan mu'allimliği, Ders-i 'âmlık, Hâfiz-ı kütüblük, şeyh-i seb'alık ve süfliyyelik;
- Dördüncü " : Du'a-gülük, İplik vezzanlığı; Su.
- Beşinci " : Ahî babalık ve esnaf şeyhliği
- Altıncı " : Tahmis-i Kahve ve Şem'hane.

Münasebet düştükçe bu (5) kategorideki hizmetlerin vukû'at kayıtlarını, vesîkalarının hulâsa veya klişelerini arz ettik. En ehemmiyetlisi ve tarih bakımından faydalısı olduğunu sandığımız (5)ci kategorideki Ahîlik ve Esnaf meşîhatından burada biraz tafsillice bahs etmek istiyoruz. Çünkü, muhitimizde esnaf ve

şartlarını tedkik ve tesbit edemedik. Ancak, gördüğümüz müte'addid kayıt ve beratlar da, kurduğu sistemin yaşaması için devletçe devamlı te'yidler, te'bidler yazılıdır. Bu zat, vakıflarımız tarihi bakımından da ehemmiyetlidir. (İstanbul'da Bv. arş. İstiklâl-i Osmanîye müte-kaddim devre: esas 2. Tarih: 676/1277-8 varak: 1) Kırşehir Nâibi Mehmed Asım Şemsü'd-Din tarafından 10.C.evvel. 1310/M. 1892 tasdik tarihli Arapça vakfiyesi kayıtlı olup bunda adı Nasrû'd-Din Ahî Evran'dır. Kırşehir ve Hacı Bektaş'taki gayr-i menkullerini tekye ve zâviyesine vakf etmiştir. Aynı defterde Türkçeye tercemesi de vardır. Aynı arşivde (Ticaret: Cevdet 22.Şa'ban. 1198/M. 1784 hüküm sûreti): *Kırşehirde medfûn Ahî Evran zâviyesinin zâviyedarlarından başka hiç bir kimsenin, memalik-i Osmanîyedeki Debbag esnafına şeyh Ahî baba, Tîğit başı v.s. ta'yin etmemesi ve bu işlere müdahale etmemesi*"ne dâir bir emir de vardır.

Ahî babalar (Kırşehir'deki Ahî Evran zâviyesi seccade-nişinleri), bir kaç yılda bir âdeta teftiş gezisine çıkarlar. Hemen her yere uğrarlar, esnaf teşekkülleri ve Ahî baba vekilleri tarafından ihtimamla ikram ve ihtiram olunur, ağırlandırlardı. Halli gelişine bırakılmış ihtilâflar ve mes'eleler varsa tedkik edip hukme bağlarılardı. Uğradıkları yerlerde mumesillere yok da ehilleri varsa, icazet verip Ahî baba vekilliği verirler ve berat verilmesi için Divan-ı humâyûna arz eylerlerdi. Asıl Ahî babanın gerek esnafdan, gerek vekillerinden avaidi yoktu. Sadece seyyahat masraflarını karşılama diye Esnaf avarız sandığından yeter miktarda para veriliridi.

lonca teşekkülleri ve nizamları meydana gelmesi bakımından olmasa bile teşekkül ve nizamlarının korunma ve yaşatılmasında bu iki tarihî müessesenin rolü ve te'siri büyük olduğu muhakkaktır.

Tefsiri'nin Ahî babalığı :

"Ahî baba"lığın Tefsiri'ye tevcihi muhdes olmayıp, Memi veya Muhyi ismindeki Sofçu esnafı Ahî babanın vefatı üzerine (V.K.arş. Defth. 1118 Tosya) Receb. 1120/M.1708 tarihinde yapılmıştır. Bu kayıta tevcihin tecciden yapılmış olduğu tasrih olunmuş bulunduğu göre asıl tevcihin III. Sultan Ahmed'in cülûs (H.1115/M.1703-4) u üzerine, usûlen "Berat"ların yenilenmesi sırasında yukarıdaki kayıt yapılmış ve asıl tevcih bu tarihten önceye rastlamış olmak lâzım gelir. Fakat, mahlûl Ahî babalığa vâris olduğu muhakkaktır.

Şeyh Hasan'ın vefatıyla mahlûl kalan Debbag (Tabak) esnafı Ahî babalığı da (aynı def. R. evvel.1126/M.1714) Sofçu esnafı Ahî babalığıyla birlikte tevcih olunmuştur.

Asılları elimizde bulunan 6.Receb. 1130/M.1718; 20.Z.Hicce.1145/M.1733 tarihli iki Divan-ı hümayûn (Nişan-Tezkire)³⁹ emrinde Tefsiri'yle oğlu Hâfız Hüseyin'e yalnız bu iki esnaf (Sofçu, Tabak) Şeyhliği ve Ahî babalığı tevcih olunmuş ve birinci vesikada bu iki esnaf meşihatıyla Ahî babalığını kendinden sonra tekyesinde Şeyh olanlara şart ta'yin (bk. klîşe:6) ederek, Tefsiri'nin ihdası olmıyan bu iki müesseseyi vakfına meşrut kılmak becerikliliğini göstermiş ve bunun neticesi olarak loncaların ve şeyhlik, Ahî babalık müesseselerinin lâgvine kadar halleflerine intikalini mümkün kılmıştır. Hatâ aslı elimizde bulunan 3.R.âhar. 1202/M.1788 tarihli Beratta: Tefsiri dergâhı Şeyhliği, Bedestan Du'acılığı, İplik

pazarı vezzanlığı (Tartıcılık), Sofçu, Demirci, Semerci, Moytab (Kıldokuyucu) esnafları Ahî babalıkları da Tefsiri ahfadında toplanmıştır.

Ahî babalık. Esnaf meşihati :

Ahî babalık, fütüvvet-nâmeler, icazetnâmeler ferman ve beratlar, nişan (Divan-ı Hümayûn tezkireleri) gibi bir hayli me hazlerden istifade sûretiyle tedkik edilegelmiş bir müessesedir. Bu müessesenin fikir ve meslek, meşreb bakımlarından mensubları hakkında ba'zı kana'atler de izhâr edilmiştir. Menşe'ini Zerdüştiliğe kadar götürülenler, İslâmî, tasavvufî, melâmetî kaynaklardan geldiğini kabul cyleyenler olmuştur. Bu hususları derinden derine incelemek ne plânımıza dâhildir, ne de imkân ve vâsıtalarımız buna kâfidir. Bu makaleye ise asla sığmaz. Yalnız, nazari cihetleri ıstabilecek ve eksikleri tamamlamaya yardım edecek ba'zı dokümanlar vererek, tedkik erbabına müstağni kalamıyacakları hizmette bulunmak istiyoruz. Bu dokümanlar, daha ziyade esnaf nizamlarını tesbit ve tavzihe yarayacaktır. Fakat, Ahîlikle bu nizamlar arasında bir münasebet bulmak isteyecek okuyucumuza esas hakkında az çok fikir verebilmeğe de çalışacağız. Bunlar arasında Tosya Debbag (Tabak) esnafından Çoban oğlu Hacı Şâkir'in oğlu Mustafa Efendinin elindeki kopye iltifata değer⁴⁰ Tarihi 1107. Şa'ban olan bu şecerenin aslı, bir "Berat"-ferman olduğu ve sonradan ba'zı kısımları ilâve edilmiş bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer birisi de Kırşehir Ahî Evran post-nişini Seyyid Şeyh Musa Efendi tarafından, Tosya'yı ziyareti sırasında (H.5.C.âhar 1234) Tefsiri post-nişini Seyyid Şeyh Hacı Ahmed Ef. ibn-i Ş. Mehmed Ef. ye verilmiş olan icazetnâme olup asıl olması i'tibariyle ihticaca sâlih ve mühimdir. Bu vesikanın örneğini, İlâhiyat Fa-

³⁹ Sûretleri elimizde bulunan iki Berat ile Tefsiri Ta'amiyesine Maliye Hazinesinden de tahsisler yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Tekye ve Zâviyeler kaldırılıncıya kadar bu iki tahsis mikdarınca paranın her ay Tosya Vakıflar memurluğunca seccade-nişine verilegeldiğini biliyoruz.

⁴⁰ Kâğıdı yıpranık, yazısı teknik i'tibariyle değersiz ve muhtevası "Hâza şecere-i şerif" başlığı altında "Debbağana ve sair esnaflara", Kırşehirde medfûn "Sultan Mahmud Ahî Evran ibn-i Abbas"ın buyurdıkları fütüvvet esasları ve dolayısıyla bu kaynaktan gelme esnaf nizamları zikr edilen tasdiksiz vesika.

kültesi Doçentlerinden Neşet Çağatay'a vermiştik. Mûmaileyh, doçentlik tezinde istifade etmişti. Ayrıca çevremize düşen esnaf nizamlarına âid müteferrik ba'zı kayıd örnekleri, fotokopiler de vermek istiyoruz. Elimizde, bunlardan başka da hayli doküman kalmış olacaktır. Vesikalara geçmeden, değerli müdekkik Abdül-Baki Gölpınarlı'nın işaret ettiğimiz ctüdünden (İktisad Fakültesi mecc. No.1-4 c. II: *İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları* 1949-1950) şunları not ederek, bahsimize ışık vermek uygun olacaktır:

"Ahî, Fütüvvet mesleğine girenlerin şeyhlerine denmektedir. s.6,7."

Fütüvveti kendilerine şî'ar edinen bir topluluğun, daha Hicretin ikinci yüz yılında mevcûdiyetini biliyoruz. İlk zamanlardan itibaren kendilerinin Süfîlerden ayırdıklarını, Melâmîlerle kaynaştıklarını, hattâ Fütüvvetin Melâmîler tarafından benimsendiğini, Melâmîti büyüklerinin aynı zamanda Fütüvvet ashabından olduğunu, Tabakat-ı Süfiyye sahibi Abdurrahmani's-Sülemî'nin (H. 412 / M. 1021-2) Melâmîtiliğe âid en eski metin olan "Risalet ü'l-Melâmîyye" sinden anlıyoruz (s.7)

Mü'ellif, Kuşeyrî'nin risalesinde Fütüvveti ayırdığı fasıldaki bazı sözleri istidlâl ederek Hâris-i Muhasibî, Cüneyd-i Bağdadî, Nasr-Âbadî.. ba'zı Süfî büyüklerinin de Melâmîtle münasebetdar olduklarını kayd (s.8) eylemektedir. Yetişen büyük Süfîlerin, kurulan tarikatler pîrlerinin Cüneyd-i Bağdadî (H.297/M.909,910) ders ve terbiyesinden nasib ve miras almamış olanları pek azdır. Bu nokta üzerinde durmamızın sebebi, Tefsiri icazetnâmesi (klişe:1)nde muhaddisler silsilesi olarak gördüğümüz ve aynı zamanda bir tarikat silsilesi olarak da telâkki edebileceğimiz zevatın da Cüneyd-i Bağdadî'den gelegen bulduklarına dikkati çekmek isteyişimizdir. Bu izahı benimserseniz, Tefsiri'de bir de Melâmîtilik aramaklığımız iktiza edecektir ki, Ulu köylü Mevlâna Mustafa Ef.den Bayramîlik mirası almış olabileceğini kaydetmekle bu ihtimali hatırlatmıştık. Âhi babalık tevcihi de bu husûsu te'yid ediyor, diyebiliriz. Tefsiri-

nin Derbend'de geçmiş olan menkibesini ve silâhşörlük vasfını da i'tibara alınca Fütüvvetin "Seyfî" koluyla münasebetini kabul etmek mecburiyyetini duyarız.

Burada bir mühim nokta tebellür etmektedir: Fütüvvet mevzu'u dâima mücerred olarak tedkik edilebilmiştir. Bunun sebebi, kana'atimize göre, Fütüvvet erbabının an'anelerini meslek sırrı olarak muhafazada gösterdikleri titizliktir. Bu sırları, titizlikten kurtulmaksızın kitab ve risalelerinde ele almış aynı meslek sâliklerinin açıklamalarına da imkân yoktu. Onlar, mesleklerinin ana prensiplerini kıymetli ve kusursuz hediyeler halinde devr etmekten fazlasına gidemezler, tatbikatı teşrihe yanaşamazlardı. Öyle zannediyoruz ki, artık tarih mevzû'u olan esnaf teşekkülleri nizamları, Fütüvvet ve Ahîlik müesseselerinin birer müşahhas ve tatbikî sistemleriydi. Arada sadece "ad" değişikliği ve zamana göre ihtiyac ve zarûretin gösterdiği yolda usûl ve müeyyide istihaleleri olmuştur. Bunları arayıp bulmak, oldukça zor ve külfetlidir. Büyük arşivlerdeki türlü defterlerden başka, bu maksadla çalışanların eski "Şer'iyye mahkemeleri mahfûz sicilleri" üzerinde araştırma yapmaları faydalı olur. Bu sicillerden vereceğimiz vesaikin asıl değerleri, müşahhas hâdiseleri ihtiva etmelerindedir. Onun içindir ki, erbabı için istiğna edilemeyeceğine yukarıda rahatlıkla işaret cür'etinde bulunduk.

Fütüvvet ile Ahîliğin, Ahîlikle esnaf nizamlarının ciddî irtibatları olup olmadığında biz mütereddid değiliz. Bir çok fermanlar, beratlar, nişanlar, icazetnâmeler ve kayıtlar, nizamların tatbikatı, bu müesseselere âid kaidelerin birbirine mümtezic halde yürümüş ve yaşamış olduklarını göstermektedir. Misal olarak yukarıda sözünü ettiğimiz "*Şecere-i şerîf*"den ba'zı kısımları buraya alırsak, Ahîliğin "Fütüvvet"ten ve Esnaf nizamlarının Ahîlikten bir çok şeyler almış olduklarında şübhe kalmaz:

"..Sebeb-i tahrir şer'at ve tarikat ve hakikat ve ma'rifet-i Pir-i Pîran Aziz-i Azizan serçeşme-i sultan Ahî Evran şecere-i kitab budur

ki..”.. Şecere-i şeriflerinde Ahî sözü Pîri Ahî sözüne i'timad itmeyenlerin üzerlerine pîrleri lâ'neti olsun ve hür u dîzar (Didar) larından merdûd olurlar ve Habîb ullah Muhammed el-Mustafa (Aleyh is-selâm) nın şefa'atinden mahrûm olurlar ve pîrlerinin bed-du'ası onların üzerine olsun ve her medinede mevcut olan debbagan fukaraları ve sair esnafan fukaraları.. Ahî Evran Köçeklerine ve şecere-i şerifine i'timad itmeyenin kendine zararı vardır.”

“Ol ki yakasın kesüb bir rükün (Börk'ün) alub Ocakdan redd oluna. Eğer reddolunmaz ise cem'i pîrlerin lâ'neti(ni) ve bizim beddu'amızı kabul imiş olurlar. Pîrlerin taksim-i gureması budur ki Ahî baba üç hisse ala. Muhalefet olunmaya, Kethuda iki hisse ala. Muhalefet olunmaya. Yiğit-başı iki hisse ala. Muhalefet olunmaya ve otuz yıllık üstadlar ikişer hisse alalar ve yigirmi yıllık üstadlar birer buçuk hisse alalar, muhalefet olunmaya, ve onbeş yıllık üstadlar birer hisse alalar, muhalefet olunmaya ve on yıllık üstadlara hissenin rub'un vireler ve sairleri bu tertib üzre halli halince teselli olunub ve tekye-nişîn Gül-bank-i Muhammediye hazır olalar. Du'a eyledikte pîrlerin ismini yâd ideler. Gül-bank-i Muhammedi çekilüb selâmet birle dağılalar. Şöyle ma'lum ola ki otuz yıllık ve yigirmi yıllık üstadlar önünde ellerin sallayub söz ile mücadele ider ise yakasın kesüb Börkün alub tekrar şâkirdliğe vireler. Kabul itmeyecek olur ise redd oluna. Ve onbeş yıllık Kalfa serkeşlik ider ise ta'zir olunub tekrar şâkirdliğe vireler. Kabul itmez ise merdûd oluna. Ve on yıllık Kalfa serkeşlik ider ise ta'zir-i hakikat değeneğini vurduktan sonra makramasın boğazına takub Zâviye kapusuna kurban asub yüz sürecek olur ise üç günden sonra suçu 'afv oluna. Meclis idüb (Lonca) postuna lâyıık idüb..... şe. Ya ma'lum oluna ki cem'i bilâd-ı islâmiyyede hânemize lâyıık olan deri (. . .) ve eğer muti Palamut olsa gerek. İstinsah edenin (P la ile Muti) arasına ve Eğer kelimesini karıştırmış olduğu anlaşılıyor.) ve eğer mazi ve eğer yaprak ve sair şeyler vârid ve cümle zâviye kapusuna yüklerin i(n)dürüb Ahî baba ve Kethuda ve Yiğit-başı ve Tekye-nişîn yedlerine teslim oluna. Sonra Yiğitbaşları cümle üstadları da'vet idüb ba'dehû herkes hizmetine gideler. Anlar

gitedükden sonra Ahî baba ve Kethuda ve Yiğitbaşı ve Tekye-nişîn bazar idüb Akçesin virsin. Sonra taksim oluna. Pîrlerin buyurduğu minval üzere üstadlar herkesin hissesin dükkânına ileteler. Herkes halli halince teselli olunub Gül-bank-i Muhammedi çekilüb selâmet birle dağılalar. Şöyle ma'lum oluna ki sair diyardan gelen üstadlar keçi koyun ve oğlak ve sığır ve camus derilerini cem'idüb fukaralara zulmidüb ziyade baha ile alurlar imiş. Allahü te'âlâ ve Resülün ahkâm-ı şer'iyyesin icra ideler. Kadı efendiler zide fazluhü kutbü'l-'ârifîn Sultan Mahmud Ahî Evran Pîrin şecere-i şerif vusûl buldukda meclis-i şer-i şeriflerine dahil oldukda şöyle takrir-i kelâm idüb mezburları taleb iderün didükde ol ma'küle (mekule) kimesneleri meclis-i şer'a da'vet idüb şecere-i şerifde devr-i Âdem'den berü bir ocakdan bir ocağa alınagelmüş değildir. Sultan Mahmud Ahî Evran Pîrimizin şecere-i şerifinde mastûr ve mukayyed olan budur ki şer-i şerife icra ideler. Kadı Ef. ler şecere-i şerife i'timad ideler. Gaflet olunmaya. Tahriren fi şehri-Şa'bani'l-mu'azzam sene seb-a ve mie ve elf.”

Asıl metin belki bundan ibaret. Fakat sûret devam ediyor:

“Hâza me'ani Cem'-i debbaglar ve otuz iki ve sair esnaflara cümlesine nâfi'dir. Bilgil ve âgâh olgıl ki her kimse ki bu ma'naları ve bu erkânları bilmese yidüğü ve içdüğü haramdır. Ve ana şâkird almak yok ve öğretmek ve başka çıkarmak haramdır. Her kim bu tarikleri ve bu yolları bilmese pîr-perverliği yokdur ve şâkird destur vermesi reva olmayub pîrlerin lâ'netine müstehik olurlar..Allahü a'lem bi's-savab. Terce-man-ı tühfet ü'd- Dünya...hâza kitab-ı fütüvvet-i ehl-i Erkân: kaçan Nakîb oğlanları içerü girdükde Köçekleri alub es-selâmü aleyküm ya tâlib-i ehl-i şeri'at diyüb dört kapunun selâmını bu vechile reva ideler. Tarikat karındaşları bir köçek yetişdirdiler. Erenler nazarında revan itmek mürad idiyorlar. Üstadlar! ne buyurursunuz. Hazır olan Erenler buyuralar ki ehlühü ve mahallühü diyüb üç kerre Allahü ekber Lâ İlâhe illâ-lah Val-lahü ekber Allahü ekber ve lil-lâhi 'l-hamd diyeler. Andan sonra üstadların ellerin öpeler. Ey tâliban-ı erkân-ı tarikat kaçan kim sual itseler tarikatın evveli nedir? cevap budur ki teslimlikdür. Ba'dehû üstadla şâkird mabeyninde bir 'ahid budur ki evvelâ üstadla

Şâkird hakkında nefesine emîn ola. Cânibeyn sadakat üzere olalar. Üstad Şâkirdde beş hizmet göstere: evvelki mihtahı eline vire. Teslim eyledükde varub dükkânı açub cevriüb (جورب) çekmeğe. İkinci oldur ki sıkılıkdur. Seccade yerine salub ri'ayet itmekdür. Üçüncü hizmet oldur ki sahilikdür. Dördüncü hizmet budur ki el kavuşdurub edeble öyle duralar. Beşinci hizmet oldur ki andan sonra üç gün açlık çekmekdür ve yalnızcaklık çekmek gerekdür. Ba'dehû birbir gün hitamında sıla kararın vireler. Amma nasib bir gün olur. On (Ol olsa gerek) güne yeom-i rasad dirler. Este'izü bil-lah: Inne Cehenneme kânet mirsaden sedakaten. Ve üstad Şâkirdinden râzı olduğu lâzımdur. İcazet ve inabet verilüb erkân üzere nasıl idi? Gerekdür ki üstad olan üç nefes vire; cümle on nefes vire. Ba'dehû üstad başına üç nefes vire. Cümle oniki (Nefes) olur: üçü Şeri'at, üçü tarikat, üçü ma'rifetdür ve üçü hakikatdendür. Hakikat ma'rifet hükmündendür. Tarikat gayr haldür. Şeri'at nizam içündür. Ve dahi tarikat içinde üç şart vardur ki üstadların üç nefesi dirler. Üstadlar Şâkirdde dirler. Biz dahi anı beyan idelüm: Evvel-i nefes ki şeri'at emrindedür. Şehâdet kelimesine işaretdür ve şehâdet imyan seccadesidür. Okumak ve yazmak ile bilinmez. Pîr-perver olup çürüklükden kurtula. İkinci nefes tarikatde bir ayakdan ve bir dilden şeri'atde kalman şehâdetdür. Tarikatde el'in seccadededür. Hakikatde ayagın ibadetde ola. Fasil, Geldük sag yol karındaşına: Üç nefes virür. Sual itseler revane olun hakikat ile. Cevab vire ki bi-izn il-lâhi te'alâ. Diseler ki nice oldun? cevab vire ki Erenler nazarında gök kubbe altında yeşil seccade üzerinde Alem-i şerîf tahtında revane oldum, diye. Fasil geldük sol yol karındaşına: üç nefesdür. Sual itseler vücudun nûrî hakkıyla. Cevab vire ki sem'dür. Sual itseler Allahu neyile izhâr eyledin tarikatle. Müsliman mısın? Şeri'at () ile. Cevab vire ki: Âmentü bil lâhi ve Melâ'iketihi.. Âh her kim 'ilmiyle 'âmil olur zikr olunan üslûb üzere cevab vireler. Tarikat erenleri meydanında hizmeti makbul, lokması helâl ola. Ve eğer cevab virmez ise çürükdür, Pîre hizmet itmemişdür. Fasil: Diyeler ki yol nedür ve Erkân nedür? Cevab vire ki Yol Lâ-İlâhe illal-lah ve Erkân Muhammedün Resûl ul-lah dur. Ve dahi diseler ki üstada hizmet itmek nedür? Erenler meydanında süpürge çalmakdur. Dahi diseler ki süpürgeyi

ele alub ve ortayı süpürüb andan sonra sakalına yapışub durmanın ma'nası oldur ki: Erenler meydanında sakalım süpürge dimekdür. Dahi nereden geldin ve andan ne getürdün? Cevab oldur ki Erenler selâmın getürdüm, Erenler selâmın alıkoydum (الی قويدم) Cevab vireler. Fasil: Diseler ki Pîrinden ne getürdün? didükde taşra çık içeri gir. Erkândan ne getürdün? Beş nesne nişan göricek kabul itmek vâcibdür. Üstad olan kimesneden icazet dileyüb kapuya geçüb kalkub es-selâm diye. Andan sonra diler ki (didiler ki) erenler icazetiyle Pîrimiz nazarında oldun. Bu zamane gelince ayagımız harama basub yahud elimiz harama uzadub ya dilimiz yalan söyleyüb ya gözümüz harama bakub veya kulağımız haram işidüb siz erenler nazarında estagfir ul-lah söyler dilim. Estagfirullah budur, ayagum estagfir ul-lah estagfir ul-lah vel-hamdü lil-lâh ve Lâ-ilâhe illal-lah vallahü ekber ve lâ-havle ve lâ-kuvvete (illâ billâh), Ad.. iki dizin çeküb otura ve Nakib icazetiyle köşegi alub kapuya geçe. Ba'dehû üstad Şâkirdi alub ayagi üzere durub du'a kıla. Andan sonra bir kerre elin Nakibe müstehikkini teslim ide. ve Nakib sofrayı eline alub Bism il-lâh ir-Rahman ir-Rahîm. Erenler, tarikat karındaşları. Bir taam pişirmiş ve lâtif ve tâhirdir. Buyurunuz. Diyeler ki ta'amı niçün eyledün? Revanım için, dahi Allah rızası için eyledüm, Lâ-İlâhe illal-lah. Biz de Allah için diye Nakib sofrayı devşirüb ta'am yedükten (vendükten) sonra du'a ide. Resûlün rûhi için ve cümle ehl-i iman rûhiyçün ve Pâdişahumuz selâmetiyçün du'a idüb kabul, mübarek olsun, diyeler, ve o mahalden gideler. Meclisde hazır durub kimseden Hakk vardur, taleb eyliye. Üstad ki üç nefesdür ve üç Yol Anadan ve üç Yol karındaşdan ve üç Yol sol karındaşdan. Şöyle ki on iki nefesdür Yol Atadan, Yol karındaşdan revane ola. Taleb işareti ve sözine göster Pîrden ne gûna görür ise. Tüzleri ak ve üstadları ruhsat-ı tâhirlerden olan kimesneyi rahmet-i pâk eylediler. Eğer üstadımız bir gez eli eline alub erkân-ı rumuz göstere ve karındaşına Mu'allim ideler. Çürük olan kimesne nâ pâkdur. Kendüsün Pîr-perverde erkân olmayınca muş (موش) olmak, tarikat içinde olmayan lokmasın haramdur ves-selâm."

Bu vesîkanın dibace kısmında "...sul-

tan Ahî Evran Mahmud ibn-i'Abbas Azîz(سك)ashab-ı hazret-i Muhammed el-Mustafa bu din cümle çâkeran filân âdemiyan destegân-ı Hz. Ali A'zam efteh al-mütেকellimîn mevlâna Aliyyü'd-din ve asgarahüm (yahud: Asferehüm) es-Seyyid Mustafa al-Azîz 'ufiye anhü" denilmektedir ki, Ahî Evran Mahmud ibn-i Abbasın Hz. Peygamberin amuca zâdesi ve sahabesi olduğu hakkındaki rivayete dayanmakta olduğu anlaşılmalıdır.

Eksik, tertibi, imlâsı ve muhtevası bozuk olmakla beraber bu vesîka Ahîliğe ve esnaf teşekküllerine âid istilâhları tesbit bakımından ehemmiyetlidir.

Şeyh Seyyid Şerif A. Muhyi'd-din Ef.nin risalesinden alınan Notlar:

Fütüvvet ve Tarikat âdâbı :

Kaadirî tarikatı Pîr-i sânilerinden Ş. İsmâ'il-i Rûmî kolu âsitânesi seccadenişinlerinden, meclis-i meşayih reisliğiyle de hizmet etmiş olan ilim ve kalem ehli merhum Seyyid Şerif Ahmed Muhyi'd-din Ef.nin "Miftahu'd-dekayik fi beyan il-fütüvveti ve'l-hakayik" adlı eserden telhisen yazdıkları risaleleri (İ. Gavsî Erkmenkuloğlunda. yazma), fütüvvetin, "Fütüvvetnâme-i Tarik" adı altında mensûb olduğu tarikatle mümtezic bulunduğunu ifadeden sonra "şerait-i fütüvvet" başlığıyla aşağıdaki izahları vermişlerdir:

"Selef-i meşayih Fütüvveti ağaca benzemişlerdir:

"Aslı Tanrı sıfatıdır. Budakları Evliya sıfatı, sıdk u safadır. Yaprakları Evliya sıfatıdır. Kökü Tevhid ve ihlâsdir. Suyu rahmet-i Hudadır. Meyvesi ma'rifet ul-lahdır.

"Bu sıfatlar imam Ali'de cem' olduğu için (Lâ feta illâ Aliyy..) hitabına irişdi.

"Fütüvvet sahibleri 7 kapıyı bağlaya: Buhl, kalır, hırs, fev-i riya, halkdan kat'ı ümid, herze-aves, ef'al-i şeytan.

"7 kapıyı açalar: Seha, lûtf, rıza, açlık, ümmid-i Hakk, zikr u tilâvet, ef'al-i Rahman.

"ve sair evsaf ki yaramazlıktan ictinab, herkese izzet ve hidmet, küçüklere şefkat ve merhamet, düşmanlara tahammül, bedlik idene du'a, sadat-ı ulemaya hürmet, hilâf söyleme-

mek, komşulara iyilik, bugz ve hasedden tevakkı, sabr ü tevekkül, fâsıklardan iraklık, kimsenin malına tama' itmemek, halka menfa'atlı olmak, gazabın yutmak, ayba bakmamak, sırrı saklamak, her nerede olursa olsun Hakkı hazır bilmek ve huзу' ve huşu'da bulunmak, elinden ve dilinden kimseyi incitmemek.

"Kefereye, münafık, remmal, şârib-i Hamr, dellâk, dellâl, çulha, kassab, cerrah, sayyad, amel-dar, matra-baz lâyük-ı fütüvvet olmadıklarından (Şedd) bağlanmaması husûsunda cumhür-ı meşayih ittifak etmişlerdir.

"Şedd ve mühr-i Şedd":

"Bism il-lâhi 'al et-tahkik vel-hamdü lil-lil-lâhi 'al et-tevfik. Birinci düğüm:

"Cebra'il aleyh is-selâm. İkinci düğüm. "Hazret-i risalet-penah adına da üçüncü düğüm. Hazret-i resül kuşağın bir ucunu sağdan, bir ucunu soldan sokdu ve buyurdu: Yâ Aliyy mektübün 'alâ bab il-Cenneh Lâ ilâhe illâllah Muhammedün resül-ullah. İşte buna Mühr-i Şedd dinür. Hz. Peygamber hitam-ı risaletlerini tebliğ nutuklarından sonra: efdal-i enbiya ben'im, efdal-i evliya Aliyydir, buyurdular. Hz. Resül ve eshab ayak üzre oldukları halde Hz. Peygamberin ridasını seccâde üzerine elif (I) şeklinde uzunca koyub du'a itdikden sonra ridayı boynuna koyduğu ve Ali'nin karşısında eli bağlı durduğu, Hz. Peygamberin "Ellezîne yekulüne Rabbena in-nena âmenna fagfir lena zünübena ve keffir'anna seyyi'âtina ve kına 'azab en-Nar" âyetini İnn ed-Dine ind Allah il-İslâm sonuna kadar okudukdan sonra boynundan Ridayı çıkarub eline alarak: bu kuşak ol kuşaktır kim Mi'rac gicesi karındaşım Cebra'il belime kuşatdı ve beni Hakk te'alâ hazretine getürdü. Ben dahi senin beline kuşatdım. (şeyh Ebû Tâlib-i Mekki'nin Kuvvetü'l-Kulûb adlı eserinden naklen de: İmdi sen benim karındaşımın Dünya ve Âhiretde." didikleri zikrolunmaktadır.

Risalede "Cefne" de şöyle izah olunuyor:

"Fütüvvet mesleğindeki Cefneyi (peksemed, hurma, yağdan) tencerede helva pişirmek ve cümleye dağıtmak, artanından Selman-ı Farisi'ye ve Hasan ve Hüseyin'e göndermek sûretiyle imam-ı Aliyy ihdas etmiştir. "Ya Aliyy seni ve sana yardım idenleri Hakk yar-

lıgamiştir. Evlâdının ve senin yolunu tutanlardan şirk giderilmiştir ve ilim ile doldurulmuştur.” diye Hz. Peygamberin iltifat buyurmalarından şâd olarak bu ikramı ve ihdası yapmıştır. Ashab-ı tarîk ve ehl-i ‘irfan buna uymaktadırlar”.

Risalenin ikinci defteri sonunda da Şeddin nasıl açılacağı anlatılmıştır:

“Birinci düğümü tutub” Bismi Muhammed ‘aleyh is-selâm “diyüb üç ihlâs, bir Fâtîha-i şerîfe okuya. Açarken” “Inna fetahna leke fethan mübîna “diye. İkinci düğümü küşadda “Bismi Cibril ‘aleyh is-selâm”. Ihlâs ve Fâtihadan sonra “Nasrun min Allahi ve fethun karîb” yahud “ve esâbehum fethun min Allah” diye. Üçüncü düğümü küşadda “Bismül-lâhi ‘al et-tahkik vel-hamdü lil-lâhi ‘al et-tevfik” diyüb Ihlâs ve Fâtihadan sonra “Nasr” sûresini, müteakiben “Lâ tüzîg kulübena ba’de iz heydenâ veheb lena min ledünke rahmete inneke ent el-Vehhâb” diye ve Şeddi Allah yolunda kâfir ve nefis ile mücahede, Hakka ibadet ve ta’at, rıza-yi İllâhî için emr u nehyinde şeri’at ve tarikat,.. ümür ve ahkâm ul-laha ittiba’ için kuşanmalıdır. Şeddin üç düğümünden biri elif-lâm-mim sırrıdır ki, elif: Allah, L: Cibril M: Muhammed ‘aleyhim es-selâmdır. diyor.

Görülüyor ki, İsmâ’iliyye-i Rûmiyye kolunun irfan ve kalem ehli secade-nişini olan mü’ellif, fütüvvet mesleğiyle ciddî surette ilgilenmiş, bu mesleğin mensub bulunduğu tarikatle münasebetine işaret vermiştir. Tefsirîyle mu’akiblerinin Ahî babalığı da böylece İsmâ’iliyye-i Rûmiyye kolunun diğer bir vasfı olarak belirlemektedir. Zâten Kadiriyye müessisinin ana ve babadan seyadeti hâiz ve Haseneyne müntehi bulunmaları dolayısıyla Ali ibn-i Ebî-Tâlib’e ve ensaline taşkın bir muhabbetle bağlı olmaları ve bu ma’nada “Alevî” bulunmaları tabî’idir. Nitekim, Hasan Kâşif Yıldırım, bu vasıflarını bize açıklamış bulunuyor.

Yine müellif merhum, Şedd’i ayrıca Ma hasal-ı ömrüm adlı eserinde de zikretmekte olduğu gibi, sözünü ettiğimiz risaleyi de ihtiva eden mecmu’asının 4. defterinde “Ba’zı Kadiriyye erkânı” başlığıyla Ahîlikte bulduğumuz islâh ve tecziye sistemine yakın zahirî ve batnî

seyyahat, şeyhi tarafından tura darb ve ta’zir sistemi mevcut olduğunu kayd eylemekte ve bu arada şeyhin emr eylediği seyyahatle de islâh olmayanın şehirden çıkarılacağını tasrih etmektedir ki, bu mücyidenin tatbik kaabiliyeti bütün şehirlinin bu tarikate müntesib ve erkânına ri’yetkâr olmasıyla meşrut olmak iktiza eder. Bu neticeyi benimser isek, Tefsirî devrinde Tosya’nın en az çoğunluğunun, Kaadiriyyeye müntesib bulunduğu ihtimalini kabûl edebiliriz. Diğer tariklerden bir çoğunun tarihî kayıtlara göre yakın asırlara kadar Tosya’da tecüssüs etmemiş olması da belki bu sebebleydi.

Tosya’da esnaf teşkilâtı :

Bir de Tosya’da görülen tatbikatı, hacı Hasan Abayın’dan naklen anlatalım (Bu tatbikat, esnaf teşekkülleri mevcut bütün sana’at mensubları hakkında câri idi):

Her esnaf teşekkülü, müratabeli icra ve murakabe uzuvlarına sâhibdi: İşçi başı, Yiğit başı, esnaf mahfeli (meclisi), esnaf şeyhi, ahî baba.

Bunlardan esnaf şeyhliğiyle Ahî babalık tamamen, ustalar mahfeli toplu haliyle kısmen murakabe hizmeti görürler, işçi başı ve yiğit başı icra vazîfesi yaparlardı.

Teşekküle mensub esnaf da kademe kademe idi: Çırak(eski ta’birle şâkird), kalfa, usta!

İşçi ve yiğitbaşı olabilmek için, ustalık mertebesine yükselmiş olmak, esnaf mahfel ustaları meclisinde söz ve re’ye sahib olabilmek için “başka çıkmış”, kalfa olmuş bulunmak lâzımdı.

Çırak (eski ta’biriyle : Şâkird) :

Çocuğun bedenî ve rûhî gelişimi, çıraklık vazîfelerini yapabilecek çağa ulaşınca velisi, öğretmek istediği san’atı yavaş yavaş sevdirci telkinler yapmağa başlar. Bir gün de hangi ustaya vermek isteyorsa, o ustaya düşündüğünü anlatır, eğer iş hacmi ve ibtidaî madde kifayeti, müşterilerinin sayısı i’tibariyle kadrosu müsâidse usta, çocuğu getirtir, görür. Usta da çağını müsâid bulursa, çıraklığa (ve ma’nevî evlâdlığa) kabul edebileceğini söy-

ler. Velisi de aynı şartlarla çocuğunu ustaya teslim ederdi. Çırak, temizlik hizmetlerinden başlayarak, isti'dad ve kabiliyeti arttıkça san'atın her kısmını tetricen öğrenir ve üç sene geçince tamamlamış olur veya sayılırdı. Bu devre bitince ustası, esnaf yiğitbaşısına gider, çırağını "Başka çıkarmak" istediğini söyler ve ehliyyet kazandığını tesbit için şöyle bir sual ve cevap geçerdi:

Yiğitbaşı-Çırağınız san'atını öğrendi mi, diyanetini, islâmiyyetini bilir mi, beş vakit namazını kılar mı, büyüklerini sayar mı, Hakka ri'ayeti var mı, iyilik yapmayı sever mi?

Usta - Evet her hususda takdire şâyandır.

Bundan sonra yiğitbaşı, işçibaşısı esnaf ustalarını mahfele da'vet eder, keyfiyyeti anlatırdı. Orada çırak, san'atından, esnafın an'ane, âdab ve erkânından imtihan edilir, muvaffak olunca esnaf ustalarına: Ne buyurursunuz, yol verelim mi? diye sorulurdu. Ustalar da eğer ahlâk, etvar, erkân yönünden bir kusûrünü görmemiş idiyse "Ehlühû ve mahallühû. Ehlen ve sehlen" derlerdi. Bundan sonra toplantıda mevcut iseler Ahî baba, yok ise esnaf şeyhi, o da yok ise yiğitbaşı tarafından du'a okunur ve şu nasihat edilirdi: "Haydi oğlum. Sana yol verdik. Artık kalfasın. Kendi başına çalışacaksın. Esnaflık usûl ve erkânına ömrün boyunca temamiyle ri'ayet edeceksin.. "derirdi.

Çıraklığa girebilmek için, müslimanın dinî bilgilerini edinmiş olması şarttı.

Başka çıkan çırağın iki yıl da kalfa olarak çalışması iktiza ederdi. Bu iki yıl içinde esnaf mahfelinde müzakerelerde söz ve kararlarda re'y sahibi olurdu.

Başka çıkan, hazır olan "Uslu"lara ikram, usta ile yiğitbaşısına hediye takdim edebileceği gibi, muktedirse kendi takdiri nisbetinde rızasıyla esnaf avarız sandığına da para verir, yine esnaf ulu ve usullarına Lokma da çıkarabilirdi. Fakat, bunların hiç biri iktidar-ı malîsi müsa'id olmayan için mecbûrî değildi.

Hediye ve lokma ikramında, kalfa çıkarılanın esnaf ulularının ellerini öp-

mesinde nakibliğini işçibaşı yapardı. Ustanın da başka çıkardığı kalfasına mukabil hediye vermesi adetti.

Kalfalık:

İki yıl kendisi hesabına, başka ustalar yanında haftalık ücret mukabili çalışmaktı. Kalfa, yanında çalıştığı ustanın ta'limat ve metodu dışına çıkamaz, çırakları ve dükkânı ustanın bulunmadığı zamanlarda idare ederdi. Kalfalık müddetinin, çıraklığın geçtiği usta yanında geçirilmesi de mümkündü. Fakat, başka usta yanı tercih olunurdu. Çünkü, ücret mukavelesinde kalfa serbest hareket edebilir, iş ve metod bakımından yeni usta yanında yeni şeyler öğrenebilirdi. İki yılın dolması, ustalığın kazanılmasıydı.

Ustalık:

Çıraklık ve kalfalık devrelerinin kapanmasıyla Ustalık devri başlar. Bu devre, artık san'atı öğretme yetkisinin de başlangıcıdır.

Esnaf mahfeli:

Ustaların aslı a'za ve kalfaların söz ve re'y sahibi bulunduğu bu teşekkül, bir meslek ve san'at ihtisas, istişare, tanzim ve kaza meclisiydi. Yiğitbaşı reislik ve idare ederdi.

Mahfelin karar ve hükümlerinin infazı, yiğitbaşı ile işçibaşıya 'âiddi.

İşçibaşı:

Mahfel ustaları tarafından esnafın genç, zeki, gayretli ve nezaketli bir ustası işçibaşı seçilirdi.

Yiğitbaşı:

Mahfel ustaları tarafından yaşlı, tecrübeli bilgili, zeki, fadûl bir zat da Yiğitbaşı seçilirdi. Esnafı, yiğitbaşı temsil ederdi. İşçibaşı yardımcısı, da'vetçisi, icra uzvuydu. Birer yıl için seçilirlerdi; amma her yıl aynı zatların seçilmesi de câizdi.

Avarız akçesi, esnaf sandığı:

Esnaf sandığı, teşekkülün ma'nevî şahsiyetine yapılmış vakıf ve bağışların, yılda bir hesabı görülen müessesesiydi. Yiğitbaşı muhafazasında ve onun mes'uliyeti altındaydı. Bu sandığın gelirleri esnaf kontrolü altında bir deftere geçirilir,

geçirilen para yiğitbaşuya teslim olunurdu. Sandık parasından sarfiyat yapılabilmesi için, esnaf mahfelinin ön kararı olmalıydı. Sandık mu'amelâtı, üzerinde en titizce durulan işlerdendi.

Sandığın gelirleri çeşidli, çoğu şu nevi'lerden olurdu:

- a) Esnaf gayr-i menkullerinin hasılatı, kira veya ecr-i misilleri,
- b) Vakıf veya vasiyet yoluyla esnaf ihtiyacına tahsis olunan paralar,
- c) Esnaf Avarız akçesi (Başka çıkan şâkirdlerin kendi takdir ve rızalarıyla verdikleri paralar).
- d) Esnafın teşebbüsüyle yapılan Câmi', yol, köprü.. gibi hayır işlerine yardım için halkın teberru'atı.

Sandığın masarifi de şu maksadlara münhasırdı:

- a) Esnaf gelir kaynaklarının ta'mir ve terimine, yeni gelir kaynakları edinmeğe,
- b) Câmi', yol, köprü, mekteb v.s. gibi hayır te'sislerinin inşa, ta'mir ve idamesine,
- c) Felâkete uğrayarak sermayesiz kalmış esnafa ribihsiz(faizsiz) sermaye,
- d) Esnafın geçinemeyecek hale düşmüş yaşlı, ma'lûl, hasta ve fakirleriyle dışarıdan gelmiş, desteksiz kalmış fukaraya yardım,
- e) Bir kaç yılda bir ziyaret eden Kırşehir Ahî babasının ağırlama ve yol masarifine,
- f) Mukannen tekâlif dışı devlet salması yardım işlerine,
- g) Yılda bir okutulması mu'tad *mevlid-i şerif* masarifine.

Toyga :

Esnafca ilkbaharda (Hızır İlyas-Hıdır Ellez) kır gezintileri de yapılır, bunun adına "*Toygaya gitme*" denirdi. Bu gezintinin masrafları paylaşılarak ödenir, sandığa dokunulmazdı. Toyga, âdetâ Tosya'ya has bir çorbadır. Ankara'da da bu ad ile bir Çorba yapılır. Fakat, Tosya'ninkine uymaz.

Tosya toygasının yapılışı:

Pişmiş beyaz et, yahud kuzu veya koyun etinin yağsız yerleri teltel oluncaya kadar didilir. Aynı etin suyu içinde tuz, yıkan-

mış pirinç, bol nane, az sulandırılmış tam yağlı torba yoğurdu konulur ve tenceresi kuvvetli ateş üzerinde karıştırma karıştırma helmeleşinceye kadar kaynatılır (Bu hale gelmeden karıştırma terk edilirse yoğurt kesilir!). Taslara bölünür. Her bir tasdakine kızartılmış tereyağı veya sade yağı dökülür. Bu çorba, Ahilikde "Cifne" denilen sofranın Tosya an'anesinde ilk kır ve bahar yemeğidir. Çok temiz, lezzetli, iştihâ açıcı olur, yemesine doyum olmaz. Hiç bir yerde bu çorbayı böyle bilmezler, sanırız. Kır sofrasının diğer yemekleri: Püryan denilen, gövde soyuğu olarak sırickda ateş üstünde yapılan, yahud tencerede pişirilen Tosya kebabı et yemeği, tere yağlı ve et suyu ile pişmiş pilâv, Tosya'nın Gâziler (Un) helvası.

Toyga gezilerinde mûsikî, güreş, oyun, av, bilmece gibi eğlenceler hoş gün geçirmeye yeterdi. Hattâ faydalı olurdu.

* * *

Esnaf teşkilâtının en mühim tarihî fonksiyonu, da'va ve hüküm işlerinde görüldü. Esnafın birbiri aleyhindeki şikâyetleri, tıpkı mahkemelerde olduğu gibi yüzyüze tahkik ve murafaadan edinilecek kanaate ve kana'atin husûlüne sebep sayılan delillerin fil-hakika kana'at-bahş olabilecek ehemmiyet ve ciddiyette bulunmasına göre hükme bağlanırdı. Şikâyet ve da'vanın esnaf başları huzûruna çıkabilmesi için, müşteki veya müdde'inin o esnafa mensub olması şart değildi. Dışarıdan bir zarar veya hakaret gören, yahud devlet, esnaf nizamının çiğnendiğini sanan herkes da'va veya şikâyet hakkını hâizdi.

Esnaf da'valarını görenler ilk kademe olarak yiğitbaşılardı. Esnaf şeyhliği (sonraları kalkmıştı.), Ahî baba (vekilliği) ve Ahî babalık, aşağıdan yukarıya esnaf hüküm ve kararlarının tedkik, ibtal veya ta'dil salâhiyeti taşıyan merci'leriydi. Evvelce yiğitbaşılıkla esnaf şeyhliği arasında bir de esnaf kethuda (kâhya)lığı varken sonraları bu kademe de ortadan kalkmıştı.

İstisna'î bir vaz'iyete işaret edelim:

Debbag (Tabak) esnafından gayri esnaf teşekkülleri veya teşekkül ile mensubları arasındaki bir da'vayı öteki es-

naflar karar veya hükme bağlarlar da diğer taraf haklı bulmazsa, hâdisenin ve hükmün debbag esnafı tarafından tedkiki ve kararın, hükmün ibtal, ta'dilini isterse, debbag esnafı bu talebi is'af ve ihtilâfi halle me'zundu. Diğer esnaf teşekkülünün bu karara veya hükme uyması mecburiydi. Debbag esnafının bu karar veya hükmü tenfiz olunmakla beraber Ahî baba vekili nezdinde ikinci, Ahî baba nezdinde nihâ'i derecede tedkiki istenebilirdi.

Esnaf nizamları :

Görülüyor ki, esnaf teşkilâtı aynı zamanda birer esnaf mahkemesiydi ve muratebeli bir sistem adaletini canlı tutmak için esaslî usûl ve nizama malikti. Bu sistemdeki nizamlar, dayandıkları ka'idelerin menşe'leri itibariyle iki bölümde toplanabilirdi:

- a) Devlet yasakları ve kanunları,
- b) Esnaf nizamları, yasakları, umumî âdab ve erkân.

Birinci kategoriye giren husûsat da muhtelif bölümler halinde tedkik olunabilir: Devletin umûmî veya mahallî, mıntakavî siyasetine; mükellefiyetlere; idhal ve ihraç meta'larının ta'yin, tahdidine; i'malâtın vasıflarının, ma'mûlâtın kalitelerinin muhafazasına; alıcı ve satıcıların tahdidine... müte'allik kanun, emir, buyuruldularla konulan esaslar. Bunlara âid vesîka, kayıd örnekleri vereceğiz.

İkinci kategoriye giren hususlar ise: san'atı ve ustalığını, san'atı yapmak hakkını kazanmak; esnaf teşekkülü içinde söz ve rey sâhibi olmak; tevzi'e tâbi' ibtida'î maddelerle, satışı tahdide tâbi' mamullerden hisse edinmek; esnaf teşkilâtının ve bu teşkilâtın desteklediği hususlarda devletin himayelerine mazhar olmak; rastgele herkesin, geçim vesiylesi bulunan işleri yaparak rekabet yapması tehlikesinden uzak kalmak.. gibi faydalar sağlayan esaslardı. Bunlara âid de bir kaç vesika takdim edeceğiz.

Bu nizam ve sistemlerin müeyyideleri bakımından da tasnifi mümkündür:

Devlet nizamlarını koruma işi, devletin her hususda en üstün mahallî otoritesi olan Kadı veya bunlarca vekil

olarak ikame edilemiş Nâ'iblik müessesesine âiddi. Bu müessesenin müdahale eylediği işler, esas itibariyle ya devlet yasağına aykırı yahud esnaf nizamı olarak konmuş olup da devletçe fermanlarla, beratlarla kabul ve te'yide mazhar hususat olmalıydı. Böyle müdahalelerin vuku' bulabilmesi için, ekseriyetle şikâyet yapılmış veya da'va açılmış olması iktiza ederdi. Devlet tarafından te'yid edilmiş nizamlara aykırı fi'il ve hâdiseler kadı veya nâib tarafından yol-suz ve haksız görülüp ceza verilmesi de kabildi. Hattâ bu cezalar içinde te'dib (dayak, falaka ta'zir), sürgün bile vardı. Te'dib ve ta'zir-i şer'i denilen dayak, esnaf beyninde gelecek semer kamışının taksime tâbi' tutulması hakkında yapılmış bir mukaveleye ri'ayet etmeyen Semerci Abdül-Kerim hakkında birisine tatbik ve mukavelenâme mahkemece tescil olunmuştur (H. 1072/M.1661-1662 Tosya Ş.m.m.s. No.590 sıra 35, s.110 Kastamonu müzesi)

Görülüyor ki, esnaf nizamı da, devlet murakabesi de ahlâk telâkkilerinin korunması hususunda birinci derecede tizdiler ve henüz sicile geçirilmemiş bir mukaveleyi bile kanun kuvvetine yükseltmişlerdir.

Devletin niha'î murakabesi de, mahallî nizamların kanun mahiyyeti kazanması için, Divan-ı hümayunca müseccel ferman ve beratlarla zikir, bunlar değıştikçe tekrar edilmesi, şikâyetler üzerine o sicil kayıtlarına müraca'at veya kadıyı tedkik ve murafa'aya sevk sûretiyle tecelli ederdi.

Esnaf nizamlarının yürütülmesi ve korunması da esnafın kendi bünyesi içindeki "Esnaf Ahî babası, Şeyhi, Kethudası, Yiğitbaşı, İşçi başısı" gibi unsurlarına düşmekteydi. Ahî baba, muhtelif esnaf teşekkülleri için müşterek olabildiği gibi, münferid de olabilirdi. Bunun misalini Tefsirî'ye ilk olarak Sofçu ve Debbag esnafı Ahî babalığının tevcih edilmiş olmasıyla tesbit edebiliyoruz. Sonra bu sıfat, diğer esnafa da şâmil olmak üzere tevsi olunmuştur.

Esnaf şeyhliği, Ahî babadan sonra

gelen bir kademeydi. Esnafın ma'nevî rabitasını temsil ve ibtidaî madde dağıtımına, alış-verişine nezaret eylerdi. Esnaf kethudası, daha ziyade devlet komiseri gibi bir uzuvdu ve esnaf uluları, otoriteleri arasından nasb olunurdu. Sonraları bu iki uzvu ortadan kalkmış buluyoruz. Kethudalığın, esnaf intihabıyla başa getirilegelmiş olan yiğitbaşılara yerlerini terk etmesi, zannımıza göre bir asır yakınumıza kadar gelen tedricî bir istihalemdir. İşçibaşı, yiğitbaşının tebliğ ve icracısıydı.

Esnaf nizamlarının yürütücüleri böylece ilk kademe de yiğit başılar ve onların icra vasıtaları olan işçibaşlarıydı.

Yiğitbaşların salâhiyet ve mü'eyyide olarak tatbik edegeldikleri hususların Ahîlik nizamı müeyyideleri olduğunu biliyoruz:

- 1) Suçlu (kendi ta'birleince yolsuzu) yu masraf ve ikram yapmağa icbar,
- 2) Dükkân kapatma kurban asma, lokma çıkarmaya icbar,
- 3) İbtida'î madde tevzi'atından hariç tutma,
- 4) Ma'mul mal satışlarında hisse ayırmama,
- 5) Selâmlaşmamak, yardım etmemek (umumî boykot).

Suç ve suçlu nasıl tesbit ve tecziye edilirdi? Bunu "Da'va" müessesesini tedkik ederek anlıyoruz:

Esnaf davaları:

Bu da'valar ya esnaf teşekkülleri, ya bir esnaf mensubu tarafından, diğer aynı esnaf mensubu yahud diğer esnaf mensubu tarafından ve hattâ esnaf teşekküllerine mensub bulunmayanlar tarafından esnaf mensubları aleyhine Yiğitbaşı nezdinde açılırdı. Yiğitbaşından da'va, Ahî babaya arz olunurdu. Da'va iki esnaf teşekkülü arasında olup da taraflardan biri Debbag (Tabak) esnafı değilse, Tabak esnafı yiğitbaşısına götürülürdü. Çünkü Debbag esnafı, ötekiler üzerine rüchanı ve otoriteyi haizdi. Bu fark, pîrlerinin Ahî Evran olmasından ileri geliyordu. Da'va neticesi aleyhine olanın, ilk kararı veren yiğitbaşı ise Ahî babaya (Vekili)

müraca'at ve temyiz edebilirdi. İki tarafı da birer esnaf teşekkülü olup da tabak esnafı yiğitbaşısı karar vermiş idiyse, aleyhine karar verilen taraf da Ahî baba nezdinde temyiz edebilirdi.

Kendisine arz edilen da'vanın icabı ise yiğitbaşı, esnaf (uslular, ustalar) mahfeli a'zasını toplar, onlar huzûrunda da'va ve müdafa'aları tedkik, tahkik eder, re'yleri olanların fikirlerini alır, karar ve hükmünü mücib sebeplerini anlatarak tebliğ ederdi. Mahfelde Esnaf şeyhi, Ahî baba vekili de hazır iseler yiğitbaşı mütereddid bulunduğu hususlar hakkında ken dilerinden fetvâ mahiyetinde fikir alır, karar ve hükmü sonra verirdi. Fakat; bu hal, hükmün temyiz edilmesine mâni' değildi. Mahallî son merci' olan Ahî baba vekilinin kararının temyizi, bir kaç yılda bir yaptığı ziyareti sırasında Kırşehir Ahî Evran zâviye ve tekyesi şeyhi olan ve seyyid unvaniyle imza koyan asıl müşterek ve umumî Ahî babaya arz olunabilirdi. Ancak bu hal, sembolikti ve hemen hiç vuku' bulmazdı.

Da'va sebebi olan hâdisede da'vacının şahsî zarar görmüş olması veya olmaması halinde tatbik olunacak mü'eyyidelerde hafiflik, sertlik olurdu. Davacı sözden üzülmüş idiyse özür diletmek, kahve veya çay ısmarlatmak gibi barıştııcı usûl yeter görülür; umumî veya meslekî âdab ve erkan dışına çıkılmışsa ihtar ve nasihat de bulunulur, aykırılık ehemmiyetli idiyse yukarıda sıraladığımız cezalardan da birisi verilirdi. Meslek ve diyanete âid olmayan kusurların cezası ayıblayıcı nasihatı. Da'va olunan her hangi fi'liyle da'vacının sâdece maddî bir zararını mücib olmuşsa, eski halin i'adesi veya zararın tazminiyle de mükellef tutulurdu.

Da'va neticesinde verilen hüküm, derhal ita'ati icab ettirirdi. İta'at etmeyenlerin 'aleyhinde mü'eyyidelerin derece derece tatbikine gidilirdi. Boykotaj, bunların en sertiydi. Buna, bütün diğer esnaf teşekkülleri mensubları da iştirak ederlerdi. Hükmü temyiz etmek de, icra ve itiba'ı geciktiremezdi. Aslolan, esnaf nizamına kayıtsız inkiyaddı. Hakk, yanlışlık varsa sonra sâhibine dönebilirdi.

Hüküm tebliği de yumuşak bir istilâh ile: “Yolsuzsunuz” denerek yapılır, mahkûm ise, “Yolumu açmak için ne emir buyurursunuz?” diye sorar, öğrenir: “Yolumdayım” sözüyle ita’atını, teslimiyetini bildirir ve hemen yolunu açmak üzere cezanın tatbikatına geçerdi. “Yolsuz” çıkarılmayı intac eden hal, esnaf ma’mullerinin normu, formu bakımından kalite düşürme idiye, böyle ma’mullerin hepsi müsadere ve imha olunurdu. Bir aralık esnaf teşekküllerinin müsamahalı davranmaları yüzünden bu tatbikatın azaldığı, bunlar için devlet otoritesinin müdahalesi istendiği de ba’zı kayıd ve vesikalardan anlaşılmakta ise de Tosya’da biz, bu cezanın son zamanlara kadar yürütülmüş olduğunu biliyoruz. Bu mü’eyyidenin istisnasız herkese tatbik edildiği müddetçe ma’mul emti’a rakıbsız kalabilmiş terakki devamlı ve müşterek olmuştur.

Kayda lüzum olmasa gerek ki, devletçe el konulması kanun icabı fi’iller, esnaf merci’lerinde görülmezdi. Fakat, aynı fi’iller esnaf nizamına da aykırı ise, bu cihetten ayrıca tedkik olunur ve karara bağlanırdı.

Esnafın olmayanların, esnaf veya devlet nizamlarına aykırı hallerden dolayı açtıkları da’vanın haklı bir hükme bağlanmadığı yolunda kadılara ve Divan-ı hümayûna (Saltanat makamı) baş vurulabilirdi. Ya tescil edilmiş ferman veya beratlar üzerinde, ya mahkeme hüccetlerinde mevzu tedkik olunarak şikâyet mürâfa’asız veya böyle mesnedler yok ise kadı veya nâib tarafından, taraflar mürâfa’a olunarak karar ve hükme bağlanırdı. Su vakfına ait bu kabil bazı vesaik mevcuttur.

Da’valar ve cereyan şekilleri, mü’eyyideler hakkında bu kısa izahı yaptıktan sonra, bu gibi da’vaların açılmasına sebep ve hüküm verirken nazarda tutulması şart olan esnaf nizamlarının esaslı kısımlarını da arz edelim:

a) Âdab ve erkâna dâima ri’ayet,

b) Mensub olduğu ve münasebette bulunduğu esnaf karar ve nizamlarına ri’ayet,

c) San’atini yaparken, malını satarken doğruluğa, malının formunu, kalitesini ve standard vasıflarını muhafazaya dikkat,

d) San’atın ibtida’î maddelerini esnaf tevzi’atı dışında kimseden kendi hesabına almamak: satılmasına müsa’ade edilen kimseden gayriye ve değer fiyatından fazlaya satmamak,

e) Başka esnaf için “du’a edilmiş” işi ve kalfa-usta çıkılmamış san’atı yapmamak,

f) Çıraklara, kalfalara, küçüklere şefkatsizlik, mürüvetsizlik, büyüklere hürmetsizlik ve hiç bir kimseye hiç bir sebeble hırçınlık, sertlik, merhametsizlik, câmi’anın ahlâkî ve dinî duygularına ri’ayetsizlik etmemek, umumiyetle herkesi hürmete ve hizmete, bilhassa muhtacları yardıma lâıyk bilmek,

h) Dinî vazîfelerini ihmalsiz ve ihtimamla yapmak (Bu mecburiyyet, iyi insan ve san’atkâr olmanın ve öyle kalmanın şartı sayılmış olmasından doğmuştur.).

İyi insanlık icablarına uymayan hal-ler de, esnaf teşkilâtı kademelerinin mu- rakabelerine tâbi’di.

Da’va müessesesini anlatırken Kır-şehir Ahî Evran dergâhı post-nişini olan asıl Ahî babanın bir kaç yılda bir memleketi ve esnaf teşekküllerini ziyaret edgeldiklerini söylemiştik. Bunun da vuku’ tarzını kayd edelim:

Ahî baba vardığı yerde Ahî baba ve zâviyesi var ise oraya, yok ise debbag esnafına misafir olurdu. Tosya’da Tefsirî merhum zâviyesinde ikamet edermiş. Esnafı toplar, şikâyetleri olup olmadığını sorar, varsa çözer, verdiği hüküm taraflar, hattâ teşkilâta mensub olmayanlar için kazıyye-i muhkeme gibi mer’î ve mu’teber olurdu.

Şikâyetler ve da’valar görüldükten, üç günü aşmayan misafirlik bittikten sonra:

“San’atinizi ilerletin, yükseltin. Biribirinize kardaş sevgisi ve saygısı ile sınıksız bağlanın. Yolsuz işlere, haksız hırsılara sapmayın. İnsanlığınızı, müslümanlığınızı unutmayın, Gönül üzmeden, canlıya eza vermeden, cema’ati terk et-

meden kaçının, seha ve kerem sahibi, muhtaçları ayırd etmeksizin hizmet ve yardım ehli olun!.." yolunda nasihatler eder, giderdi.

Bu nasihatler, fütüvvetnâmelerde, şecerelerde yazılı olan "Ahî"lik 'an'ane ve esaslarının bir hülâsası değil midir ?

* * *

Esnaf teşekküllerini bağlayıcı devlet nizam ve kanunlarından ba'zılarını gösteren bir kaç kayıd hülâsası:

1) İstanbul'da Çoka kârhânesi için çeşedd-i lüzûmu olan yapağuların nizamı mucebince mukarrer fiyatla kâfi miktarda mübaya'ası ve kârhâneye muktezi yapağular i'ta kılınmadıkça âhara mal verilmesi hak. Rumeli ve Anadolu cihetlerinde bulunan kadılara ve a'yan ve me'mûrine. Hüküm tezkiresi: 24. Ramazan.1139/M.1727 Takrir: C.âhar.1136 /M.1724 Def. Cevdet Ticaret No. 1892, 545-26 Başv. arş.

2) Ecanibe yapağı satılması memnu' iken gümrük emînlerinin tama'larından nakline ruhsat verdiklerinden bahsile ba'dema bir dirhem bile ihracına ruhsat verilmemesi hk. Hüküm: Evasıt-ı Safer. 1219/M.1804 Def. 168 Cevdet Ticaret. Başv. arş.

3) Kara hisar-ı Sahib'de kırkım mevsiminde çıkan yapağının râyiciyle ve peşin para ile mübaya'a me'muruna satılarak İstanbul'a sevki hk. Takrir ve Hüküm. 23.Z.ka'de. 1246/M.1831: Cevdet Ticaret def. No.640.

4) Sof ve Şal satışı üzerine mevzu' inhisarın ref'iyle serbest surette istenilen mahallerde satılması hk. İ'lâm: 28.Z.ka'de. 1203/M.1789: Cevdet Ticaret Def. 249 Başv. arş.

5) Şal ve Sof boyalarının hâlis olmasına dikkat edilmesi ve İstanbul'a getirilecek kalp boyalılar sattırılmayup pâre pâre edileceği hk. ki teblig cevabı. 16. Receb.1206/M.1792 Cevdet Ticaret def. 70. Başv. arş.

6) Şal ve Sof işlenen ince ipliği, tiftiği, tamgasız Sofu İstanbul, İzmir,

Haleb v.s.ye kaçırınların ele geçince mirî (Devlet hazînesi) namına zabt u girift ve ashabı te'dib edilmesi hk. Ferman Gurre-i Muharrem.1245/M.1829.

7) Kangırî (Çankırî) ve karyelerinde v.s. taraftan gaytan i'mal olunarak ol câniblerde ve Tosya ve Koçhisar (İlgaz) semtlerinde hod-behod boyadilub satılmasının men'ine dair. Gâlib paşa buyuruldusu: 5.R.evvel. 1234/M. 1818: Kangırî şer'iyye mahk. mahfuz sicilli No. 23, s. 98 Ankara Etnoğrafya Müzesi.

8) Tiftik kuşaklarını kırmızıya boyamak Kumkapı'da bulunan boyacı esnafına mahsus iken dışarılardan kırmızı boyalı tiftik kuşaklar getirilmekte. Men'i. Arz: 29.Şevval.1203/M.1789 Cevdet Ticaret: 1949 Başv. Arş.

9) Küre Bakır satılmadıkça Tokad v.s. den bakır nakline müsa'ade edilmemesi, dinlemeyenlerin nefy ve kal'a-bend olunması hk. Ferman: 29.C.evvel.1197/M.1782 Tosya ş. m.m. s. No.599 s.24, sıra No.119 Kastamonu Müzesi.

10) 1239 Muharreminden itibaren bir yıl dirhem yapıp satmak İsak zimmiye (iltizama) verilmiştir. Mütessellimlik emri: 7.C.evvel.1239/M. 1824 Tosya ş.m.m. s. No. 596 s. 40, sıra No. 85.

11) Debbag esnafı dirhemleri münhasıran Ankaralı Sava tarafından yapılacak. Emir: 29.Zil-hicce. 1251/M.1836 Tosya ş. m. m. s. No. 599, s. 59, sıra No. 65 Kastamonu Müzesi.

12) "Debbaglar Ahî babası ve sair ustalar mahfel-i şer'i şerîfde bizlere bir kethuda lâzım ve mühim olmağla Serden ağalarından İsmail Ağa nam kimesneyi üzerimize kethuda nasb olmağla askerimizin dahi nizamımıza ri'ayetlerine medar olmak umudiyle İsmail Alemdar-zâde kadrühûya Kadısı Hayrullah Ef. arzıyla kethudalık tevcih." Ramazan. 1171/M.1758 V.K.arş. Defth. T.Tosya No.1127.

13) Dolma enscriye, yağ mumuna. keçeye, Trabzon ipliğine narh Tosya ş. m. m. s. No. 586 s.34, sıra 131: 19.C. evvel. 1136/M.1723 Kastamonu Müzesi.

* * *

Tosya'da Tefsiri'ninkinden başka vaktiyle Akça Kavak, şimdi Acı Kavak denilen ve arkeolojik bir çok yeraltı ve üstü eserler bulunan mevki'de "Ahî Seydi" adındaki zate nisbet edilen bir Ahî zâviyesi daha mevcuddu (Kangırı ş. m. m. s. No.18, s. 41 Ankara'da Etnoğrafya Müzesi). Hicrî 986 tarihli Emlâk ve Esnaf tahrir defteri de (Tapu ve Kadastro U. M. Kuyud-ı kadîmesi, Çankırı No. 578, s. 121) bize Mustafa Ahî, Sinan Ahî adında iki mescidin ve mahallenin Tefsirîden iki asır önce mevcut olduğunu göstermektedir. 1260 tarihli Asker ve Nüfus tahrir defterinde de bir Ahî Pir mahallesinin adı geçmektedir.

TEFSİRİ ŞEYH MUSTAFA EFENDİYE VERİLEN Z.KA'DE 1129/M.1717 TÂRİHLİ İCAZETNÂME (Bk. klişe: 1) NİN TAVSİFİ: *

İcazetnâmenin kâğıdı (Âbadi)dir. Yazılar sülüs ve nesihdir. Metin içindekileri, tezhibli çerçeveler kaplamıştır. Mihrabî ve çiçek şekilli süsleri vardır. En üstten bir kısmı ve bazı dâireleri kopuktur. Sağ çerçeve dışında bazı zevatın adları ve her iki yanda tek satır halinde yazı vardır. Rulo halindeki icazetnâmenin eni 0.21,5 boyu 2.29 M.dir.

Çerçeve içindeki ilk büyük dâire ortasında Muhammed Resûlullah, etrafındaki ayrı ayrı dâireler içinde de Ashab-ı Soffa adları yazılıdır.

İkinci dâireler kümesinde "Aşere-i mübeşşere (Cennetle sağlıklarında müjdelenmiş on zat)" isimleri ayrı ayrı dâireler içinde yazılmıştır. Bunlardan Ebû Ubeyde'den alınan bir kol Hasan-ı Basrî'den başlayarak Hacı Bayram Velî'ye ulaşmış, bu zattan önceki beş isim, icazetnâme çerçevesinin dışına çıkmıştır.

Bundan sonra altın tozu, koyu yeşil ve bordo rengine yakın koyu kırmızı mürekkeple işlenmiş ve süslenmiş, küçük kubbemsi, girinti çıkıntı arzeden genişçe bir mihrab tezhibi, altında bir kalın kırmızı orta çizgisiyle yanlarında altın tozu

* Şeyh Ahmed Ef. oğlu merhum Muhyî'd-din Ef. nin metrukâtı arasında bulunmuştur.

iki ince çizgi bulunan iki hatla ayrılmış, aralıkda "sâhib ve mâlik Şeyh Mustafa Tosyevî mevliden" ibaresi mevcuddur. Metne girmeden üç satırla Tefsirî'nin, arapça olarak, Çilingir baba diye anıldığını, icazetini Tosya kasabasında sâkin "meslek sâliklerinin ve âriflerin el'i Ulu- (Tosya'nın Büyük seki köyü) köylü Şeyh Mustafa Ef.den aldığını, bu zâtın tâhir neseb ve zâhir silsilesinin "mürşidü's-sâlikîn ve Kutbü'l-ârifin eş-şeyh Muhammed Ak Şemsü'd-din'e ulaştığını anlatmıştır.

Metin, hamd ve du'a ile başlamakta, Ak Şemsü'd-din'den Hz. Resûl ul-laha, Nebiyyul-lahın ana ve babadan Hz. Âdem'e, Ebû Bekirî's-Sıddık (r.a.)in Nebiyy ul-lah soyuyla hangi bantında birleştiği, Ak Şemsü'd-din'in Halvetiyye pîrlerinden Ş. Şihâbü'd-din-i Sühreverdî yoluyla neseben Sıddiki olduğu beyanlarını ve sonra da tevbe, telkin, tarîk, hadîs rivayet silsileleri ve Ak Şemsü'd-din'den Uluköylü Mustafa Efendiye kadarki silsileleri ve birçok tasavvufî nesayihî ihtiva etmektedir.

Bu kısa izahtan sonra, muhtevanın tafsiline geçebiliriz:

İcazetnâmedeki Ak Şemsü'd-din silsilesi şöyledir:

- 1) Şeyh Muhammed el-mülâkkab bi- Ak Şemsü'd-din
- 2) Fakir Nûrû'd-din Hamza
- 3) Hacı Ali
- 4) Muhammed
- 5) Hidayetu'l-lah eş-şeyh Mûsa
- 6) Şeyh Muhammed
- 7) Şeyh Ebû-Hafas (el-mukalleb (El-mülâkkab olacak) eş-Şehîr bi-Şihâbü'd-din-i Sühreverdî
- 8) Muhammed
- 9) Abd ul-lah
- 10) Mes'ûd
- 11) Hasan
- 12) Âsım
- 13) Nasr
- 14) Kasım
- 15) Muhammed
- 16) Abd u'l-lah
- 17) Abdur-Rahman
- 18) Kasım
- 19) Muhammed

20) Abdu'l-lah el-mükenna bi-Ebi-Bekiri's-Suddîki'l - 'Atîk (R).

"Atîk" lâkabının: "Allah Ebû-Bekiri Ateşten âzad etti." ma'nasındaki hadîs-i şerîfle izahı da bu neseb silsilesini hemen ta'kib etmektedir.

Ak Şemsü'd-din'in tarîk'ı şeyh Şihâbü'd-din-i Sühreverdi'ye ulaştığı; tevbe ve telkini kendisinden aldığı; "silk-i tarîk-i Şihâbî" den hırkası, kendisinden olmadığı ve icazetini Hz. Resûlden ruyada aldığı belirtilmektedir. Müte'akiben tevbe hakkındaki âyât-ı kerîme ve ahâdîs-i nebeviyye; vesaya-yi evliya zikrolunmaktadır.

Ve Zü'n-Nûn-ı Mısrî'nin tevbeleri mevzû'una göre yaptığı şu tasnif verilmektedir:

1) Tевbe, günahlardan ise; bu âmm'in sıfatıdır.

2) Tевbe, gafletten edildiyse; bu, hass'ın sıfatıdır.

3) Tевbe, "gayr-il-Hakk"tan idiyse; bu, Hass u'l-hass sıfatıdır. Bundan sonra takva, tâ'at, murakabe, namaza, Cum'aya cemâ'ate, sünnet ve nâfilelere, *Kur'an* tilâvetine, bâtil ve gıybetten dili tutmaya dair nasihatte bulunmaktadır. Bunu, "Karnının, hicab yerinin ve dilinin kötülüğünü benim hâtırım için bırakana Cenneti tekeffül ederim." meâlindeki Hadîs-i şerîf ta'kib etmiştir.

Nâsın tevbe, takvâ, tarîkatına râğbet ettiğine işaretle, Ak Şemsü'd-din'in ceddî şeyh Şihâbü'd-din-i Sühreverdi'nin tarîkini şöyle tavsif etmektedir: mahabbet ehli cezbeli sâliklerin "şettar"ları yoludur. Ve o, Allaha götüren yolların en yakınıdır. Bu yolun şu üç esasını da vermektedir:

1) Ahyar ve vâsıllar yolu olan riyazât, namaz, oruç, hacc, cihâd, *Kur'an* tilâveti ve bunlardan başka olan zâhirî amellerde kesreti;

2) Mücadele ve riyazât erbabının yolu olan ahlâk değiştirme, nefsi tezkiye, kalbi temizleme, rûhu tahliye ve bâtını ma'mur kılmaya yarayacak şeylere çalışmak; ki, bu, ebrar ve abdal vâsıllar yoludur. Çoğu kimseler, bu yolla Allaha ulaşmışlardır.

3) İradî (telkînî) ölüme dayanan muhtar ve şettar tarîkı olan Allah ile ve Allaha yönelip yürümek.

İradî mevtin (موتوا قبل ان تموتوا) hadîs-i şerîfine dayandığı kaydolunduktan sonra, bunun on şart ile husul bulacağı şöyle ifade olunmaktadır:

1) Tевbe: Allaha iradeyle dönüş. "İrci'î ilâ Rabbike" hükm-i celîli gereğince gerçek ölümdeki gayr-i iradî rücû'da olduğu gibi.

2) Zühd: Gerçek zühd, Dünya ve Âhîret hususlarında tezehhüddür. Şu hadîs-i şerîfde olduğu gibi:

«الدنيا حرام على اهل الآخرة بحرام حرام
لا حرام تحريم والآخرة حرام على اهل
الدنيا وها حرامان على اهل الله»

3) Tevekkül: Gerçek ölümden olduğu gibi, Allaha yaklaşmak için, bütün sebep ve neseplerden kesilmiş olarak Allaha tevekkül. Şu âyet-i kerîmede buyurulduğu vechile:

«و من يتوكل على الله فهو حسبه»

4) Kana'at: hayvanî temettü'attan, nefsanî şehvattan uzak, insanî havayicin iztirar haddinden fazlasından, me'külde melbusda, meskende israftan ölümden olduğu gibi müctenib kalmak.

5) 'Uzlet: Ölümden olduğu gibi, halk ile muhaletadan inziva ve inkıta' ile çekinmek. Mürebbîye öylesine teslim olmak ki; ölünün yıkayıcısına teslim oluşu gibi. Tâ ki, hudûs edecek levsiyattan, cenibe-i cenabatdan velâyet suyuyla dilediği gibi yıkasın.

6) Zikre mülâzimet: Allahtan gayriyi zikirden vazgeçmek. «يوم تبدل الارض»

«غير الارض» âyet-i kerîmesinde olduğu gibi. Tевhid kelimesinin cüzleri, nefy ü isbat insan kalb, rûh, nefis ve ahlâk ve mizacında sıhhat husûle getireceği hakkında tafsilât ve izahat.

7) Sabır: «وجعلنا منهم أئمةً يهدون بامرنا»
«ما صبروا وكانوا بآياتنا يوقنون»

âyet-i kerîmesiyle ihticac edilerek, nefsanî hazlardan, ölümden olduğu gibi mücahede ile ayrılmak.

- 8) Murakabe: Havl ü kuvvetten geçmek, çıkmak.
- 9) Rıza: Ölümden olduğu gibi, ahkâm-ı ezeliyyeye i'tirâsız teslim olmak.
- 10) Tevhid: bütün vücûd ve mevcûdiyyetle. Ölümden olduğu gibi, matlûb, mahbûb, maksûd, maksad, mevcûd kalmamak, bilmemek ve ancak tek var Allah'ı tanımak sûretiyle."

«يوم ينفع الصادقين صدقهم - وما امرؤا

«الاي بعدوا الله مخلصين له الدين» âyetleriyle

teblig buyurulmuş olan sıdk u ihlâs şartı bunları ta'kir etmektedir.

İcazetnâme'yi veren Ulu (Seki-i kebîr) köylü Şeyh Mustafa Efendinin yukarıya telhis ettiğimiz metni, tarikat mensubları arasında intikal edegelen metinlerden istinbat etmiş olduğu anlaşılıyor. Daha aşağıdaki kısımlara girmeden de "Dide"si Şeyh Ak Şemsü'd-din'in Ebû Bekirî's-Sıddîk muhakkak itisalinini te'kid ve müşarun ileyh halifesi'nin de Hz. Resûlu'l-lah'a ulaştığını kaydettikten sonra, Hz. Âdem'e kadarki isimleri vermekte ve nesli Peygamberle Hz. Ebû-Bekir'in de cedlerinden olan "....." de birleşmekte olduğunu da tasrih eylemektedir. Peygamberin anneleri Âmine'nin nesebiyle de "... da birleştiğine işaret olunmaktadır.

Bundan sonra (Tevbe)nin âdabı, verilirip alınış şekilleri gösterilerek, "... .. "âyeti müte'âkiben de tevbenin metni verilmektedir:

«اعوذ، بسمه . استغفر الله العظيم (3) واتوب اليه واسئله التوبة والتوفيق لما يحب ويرضى وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم والحمد لله رب العالمين .

Tevbe verildikten sonra yapılacak (Telkin), (Hırka ilbası) izah olunup (Mütevhib)ler silsilesi sırasıyla verilmektedir:

1) اولو كويلى شيخ مصطفى افندى

- 2) شيخ زين الدين عبدالرحمن بن الفقير شمس الدين محمد بن عبدالرحمن القرشي
- 3) يوسف بن عبدالله الكوراني الكلوري بلدة التملحي قبيلة السهروردي (خرقة وطريقة)
- 4) نجم الدين محمود الاصفهاني
- 5) شيخ الفقيه بدر الدين حسن الشمشيري
- 6) شيخ نجم (الدين) الاصفهاني و بدر الدين محمود الطوسي
- 7) شيخ الاوحد نور الدين عبدالصمد النظري
- 8) شيخ شهاب الدين عمر السهروردي
- 9) شيخ ضياء الدين ابى النجيب السهروردي
- 10) قاضي وجهه الدين
- 11) شيخ مشادالدينوري
- 12) شيخ ابى القاسم جنيدالبغدادى
- 13) شيخ سري السقطي
- 14) معروف الكرخي
- 15) داود الطائي
- 16) حبيب العجمي
- 17) حسن بصري
- 18) على ابن ابى طالب كرم الله وجهه
- 19) نبي صلى الله عليه وسلم
- Ma'rûf Al-Kerhî'nin bir başka silsilesi, bunu ta'kir etmiştir:

- 1) معروف الكرخي
- 2) على ابن موسى الرضى
- 3) موسى الكاظم (ايه)
- 4) جعفر الصادق (ايه)
- 5) محمد الباقر (ايه)
- 6) زين العابدين على بن الحسين
- 7) حسين الشهيد بن على (ايه)
- 8) جده رسول الله صلى الله عليه وسلم

Bundan sonra da "Telkin" (Tevhid) hususunda Resûl-i ekrem'le Hz. Ali arasında geçen muhavereden bahsedilmektedir ki; Allah te'âlâ indinde efdal olan ibadet usûlü, Allaha götüren yol-

ların en yakını ve kolaylıklısı sorulması üzerine, zikrin Hz. Aliyy'e ta'lim edilişi anlatılmaktadır. Bu muhavere de Hz. Peygamber tarafından öğretilip tatbik ettirilmiş olan telkin usûlünün de Hz. Aliyy tarafından Hasan-ı Basrî'den şu zevat yoluyla intişar etmiş olduğu gösterilmektedir :

- (1) حسن البصرى
 - (2) حبيب العجمى
 - (3) داود الطائى
 - (4) معروف الكرخى
 - (5) سرى سقطى
 - (6) جنيد (بغدادى)
 - (7) ممشار (ممشاد)
 - (8) احمد الاسود الدينورى
 - (9) محمد السهرورى (الشهير بعمويه)
 - (10) قاضى وجيه الدين (ابنه)
 - (11) ابا النجيب السهروردى (ابن اخيه)
 - (12) شهاب الدين عمر السهروردى (ابن اخيه)
 - (13) نجيب الدين على بن بزغوش الشيرازى
 - (14) نورالدين عبدالصمد النطنزى
 - (15) بدرالدين طوسى و نجم الدين محمود الاصفهانى
 - (16) شيخ فقيه (بدرالدين) حسن الشمشيرى و نجم الدين محمود الاصفهانى
 - (17) مولانا حسن
 - (18) شيخ يوسف بن عبدالله
 - (19) زين الدين بن عبدالرحمن بن الفقيرى الفاضل شمس الدين محمد القرشى العدل الخطيب بناحية شبراريس بالبحيره
- (Hırka) nisbesi de şöyle yazılıdır:
- (1) زين الدين عبدالرحمن بن الفقيه شمس الدين محمد بن شرف الدين عبدالرحمن القرشى
 - (2) ابي المحاسن يوسف بن الشيخ ابي محمد عبدالله بن عمر بن على الكوراني
 - (3) شيخ نجم الدين محمود الاصفهانى والفقيه

- حسن الشمشيرى
- (4) نجم الدين محمود الاصفهانى و بدرالدين الطوسى
- (5) نورالدين عبدالصمد النطنزى (?)
- (6) نجيب الدين على بن بزغوش الشيرازى
- (7) قاضى وجيه الدين
- (8) محمد السهروردى
- (9) احمد الاسود
- (10) ممشاد الدينورى و قاضى وجيه الدين
- (11) اخى فرج الريخارى
- (12) ابي العباس النهاوندى
- (13) ابي عبدالله محمد بن حفيص الشيرازى
- (14) قاضى رويم البغدادى و ممشاد
- (15) ابي القاسم جنيد البغدادى
- (16) جعفرى الحدآ
- (17) ابي عمرو الاصطخرى
- (18) شقيق البلخى
- (19) ابراهيم ادهم
- (20) موسى بن يزيد الداعى
- (21) اويس القرنى
- (22) امير المؤمنين عمرو على (ر. ض. ع. 0)
- (23) رسول الله (ص. ع. س. 0)

Bundan sonra Ak Şemsü'd-din ibn-i el-fakih Nûrû'd-din Hamza'nın muvaffakiyyetine, fazlının artmasına, kıyamet gününde Sıddıklarla ve kendileriyle beraber Seyyidü'l-Mürselîn'in Hamd livası altında haşrolunmasına du'a edilmektedir.

Metin burada bir ayrılma yapıyor ve farsça bir kıt'a alıyor. Kıt'anın sağ köşesinde "her nefes ne yere irişür ya'ni kalbe vâsıl olur. Sen sana silsiledir dime." sol köşesinde de "ya'ni Hırka ve Asadan sıdk u safa irişmez ya'ni hâsıl olmaz ve dahi Tesbihten mütekebbir ve mürayi olmaktan gayri bir şey hâsıl olmaz. Zira silsileden bir kimse bir yere vâsıl olmaz." denildikten sonra; metin çizgisinin sol yanındaki dışında: "bu iki beytin ma'na-yi muhas-

salı oldur ki sâlik-i tarikat ve vâsıl-ı hakikat olanlar.

ان في الجسد مضغة اذا صلحت صلح الجسد كله واذا فسدت فسد الجسد كله الا وهي القلب

hadîs-i şerîfi muktezasınca islâh-ı kalbe sa'y-i belîg iderler (Men arefe nefsehû fekad arefe Rabbehû) mücebince âyîne-i kalbte hakikatini görürler. Nefy-i mâ-siva idüb Hakki anda bulurlar. Zâhîrîn olanlar ancak ziyy-i meşayihe rağbet ider. Ma'na-yi hakikatten lafz-ı hakikat hiss ider. Ma'a hâza Asel demek kande Asel yimek kande fefhem ve metin çizgisinin sağ dışında arapça olarak; Lâ'lî zâde diye anılıp çağırılan "Abdü'l-Bakiyyü'l-Hüseynî ibn-i Şeyh Muhammed ibn-i İbrahim,, tarafından yazılan icazet kısmında: "şeyh-i kâmil, âlim, âmil, zâhid, vâsıl mevlâna eş-şeyh Mustafa el-Tosyevî ül-Bayramî ül-Şihâbî ül-meşhûr bi-Çilingir-zâde"nin kütüb-i sittetü's-Sıhah ve Muvatta'dan, müellifine kadar hepsinin senedleriyle icazet istemiş olduğunu beyandan sonra asrının âmil ulemasının kidesi, dehr ü âvanı vâsıl sâliklerinin üsvesi, Beytü'l-lahi'l haram kapılarından Babü's-selâm'da Müderris Şeyh Ahmed ibn-i Muhammed ibn-i Ahmed ü'n-Nahliyyü'l-Mekkî'nin senedi ve mevlâsı olduğunu, evaili'l-Kütübî's-sittetü's-sıhah ve'l-Muvatta'ı Mekke'de mücavereti sırasında kıta rivayetleriyle almış olduğunu kendisinden işittiğini, kendisinin de ondan rivayet üzere Mevlâna eş-Şeyh Mustafa Tosyevî'ye kütüb-i seb'adan icazet verdiğini, o'nun hayrata râğib bulunduğunu, müte'akiben de rivayet silsilesini kayd ediyor ki, şudur: Ş. Ahmedü'n-Nahlî, Ş. Muhammed ibn-i Alâ'ü'd-dini'l-Bâbilî, Ş. Sâlimü's-Sinehverî, Necm ü'l-Gaytî, Kadı Zekeriyya al-Ansarî, Ahmed ibn-i Aliyyü'l-'Askalânî. Şerh-i Buhârî başlarında son zâtın senedi meşhur olduğuna da işaret olunmuştur. 1129 zil-ka'desinde bu icazet verilmiştir.

Yukarıdan beri verdiğimiz silsileler, icazetnâmeye mü'taden alınanlar olup, asıl Ulukövi Mustafa Ef. ye kadar Hz. Resûl-i ekremden inen silsile bu son

kısımdadır: Hz. Resûl, İmam Ali, İmam Hüseyin, İmam Zeynü'l-Âbidîn, İmam Muhammed Bâkır, Ca'fer-i Sâdık, Bâyezîd-i Bistamî Ş. İbrahim-i Hindistanî, Ş. Mûsa Bistamî, Ş. Ebu'l-Hasan-ı Hırkanî, Ş. Ahmed-i Horasanî, Ş. Süleyman-ı İsfahanî, Ş. İsmâ'il-i Neccarî, Ş. İshak Harezmi, Ş. Şemsü'd-din-i Irakî, Ş. Sa'dü'd-din-i Bağdadî, Ş. Muhammed Kûfi, Ş. Hacı Osman-ı Rûmî, Ş. Mahmud-ı Basrî, Ş. Hüseyin-i İstervanî, Ş. Süleyman-ı İskenderanî, Ş. İbrahim-i Basrî, Ş. Şâdî çelbi, Ş. Hâmid ü'd-dîn-i Kayserî, Ş. Hacı Bayram, Ş. Şemsü'd-din-iş Şamî mevliden el-Rûmî (عت) üş-Şihâbî nseben. Ş. Fazlu'l-lah ibn-iş şeyh Ak Şemsü'd-dîn, Ş. Şihâb ü'd-din ibn-i Ş. Fazlu'l-lah, Ş. Necîbü'd-din ibn-i Ş. Şihâbü'd-din, Ş. Rûknü'd-dîn ibn-i Ş. Necîbü'd-dîn, Ş. Cemalü'd-dîn ibn-i Ş. Rûknü'd-dîn, Ş. Mustafa ibn-i Ş. Cemalü'd-dîn, Ş. Mahmûd ve bunlardan sonra da Ş. Mustafa Ulukövi.

Sonunda da: Ş. Mustafa Tosyeviyy el-mülâkkab bih Çilingir baba ve künyetihi Ş. Ebî-Hafs (Hafas) Haddadî Tefsirî Tosyevî ve Tefsirî'nin, oğlu şeyh hâfız Hüseyin-i Tosyevî'ye icazet verdiğinin tarihsiz ve arapça hâtimesi.

İcazetnâmenin imlâ, yazı ve dil itibariyle de dikkatî çekecek hususiyetleri vardır :

İcazetnâmede 113.5 satır yazı vardır. Dili arapça, pek azı Türkçedir. Yazı, çeşitli ise de Nesih ve Ncsih kırması, Sülüs gâliptir. Fasil başlarında tezhib, çizgi, surh (kırmızı mürekke) vardır. Gerek arapçası, gerek imlâ tarzı söz götürür. İmlâ şekilleri ba'zan öyle ki, ma'na ve isimleri ya kaybettirecek, yahud değiştirecek hal alır. Meselâ ashab-ı kiram adlarını *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahabe* (İbnül-Esîr: Mısır tab'ı)den kontrol ettiğimiz zaman, 'Ammar ibn-i Yâsir'in 'Amman, Habbab ibn-i Erett'in Hüsam ibn-i Ers, Sevban Ebû Abdullah (Hz. Peygamberin köleleri) Sevban

ibn-i Abdu'l-lah, Utbe ibn-i Mes-ûd Utbe ibn-i Sa'ûd, Ebû Kesîr ise Ebû Keşîr, Davûd-ı Tâî Davûd-ı Taîr ve Ecdad-ı Peygamberî'den Şeybe Şeyyibî, Hâşim (ح) Haşim, ümm-i Nebiyy Âmine Emine, meşayihden Vecîhü'd-din, Vecirü'd-din, Mümşad Mümşar gibi isim yanlışlıkları görülmektedir.

Arapçası yuvarlak T (ة) ile yazılan kelimelerin uzun (ت) T ile; Z (ز) ile yazılması icab eden Zâhid (زاهد) in Zel (ذ) ile; zel yazılacak (ذريت) in Z ile; Z ile yazılacak tezkiye (تزكية) nin zel ile; sonu 'ayın (ع) olacak inkıta' (انقطاع) in (ء) Hemze ile; Zel ile yazılacak (الذكر) in Z ile; tarîk veya taraik (طريق , طرائق) in tavayık; (والتوبة) nin (والتوبة) ; elif-i maksûre (ى) ile yazılacak (سوى) nın (الظلمانية) ; (المصالح) in (الصالح) ; (سوا) yerine bir nisbet (ى) si eklenerek (الظلمانية) ; hiç bir ka'ideye dayanmıyarak Türkçe (دهده ، ديدده) yi cem'i mütellim edatı (نا) yı ekleyip Araplaştırmak ve Dedemiz, Didemiz ma'nası vermek; (التابأ) veya (ألتائبأ) olması muhtemel bir keli-

menin, sonraki (بالخير) kelimesindeki (با) ya çifte vazife gördürürcesine kısa ve kısır bırakılması gibi.

Gerçi işaret ve tesbit ettiğimiz yanlışlıkların belki pek çoğu, yazıcı eksikliği veya dikkatsizliği olabilir. Zamanları imlâ ve elfazına uygun olanları da bulunabilir. Fakat; sak (صك) mahiyeti alan icazetnâmedeki tertip ve izahlarda bile vuzuhsuzluk hâkim gibidir: birbirinden kopye gelen ana metin kimden başlar? Sonraki katmalar kimin kime vermiş olduğu icazetnâmeden i'tibaren girmiştir.? Hele Halvetî silsilesiyle Bayramiye kolu ve kütüb-i seb'a ve sitte icazetlerinin birleştirilmesi te'amül icabı mıydı? Değildiye, bu istisnanın vukû'unu hangi sebeple izah edeceğiz? Tarikatlerde mütehalif metinlerle icazetnâmeler yazılagelmışlerse de, birkaç husûsda birkaç ayrı koldan zevatın icazetnâmeleri metninin bir icazetnâme içinde toplanmış olanını görmedik. Bu metin, zannımıza ve anlayışımıza göre, hem Halvetiyye, hem Bayramiyye, hem de İmam-ı Mâlik'e ulaşan muhaddislik icazetini ihtiva etmektedir.

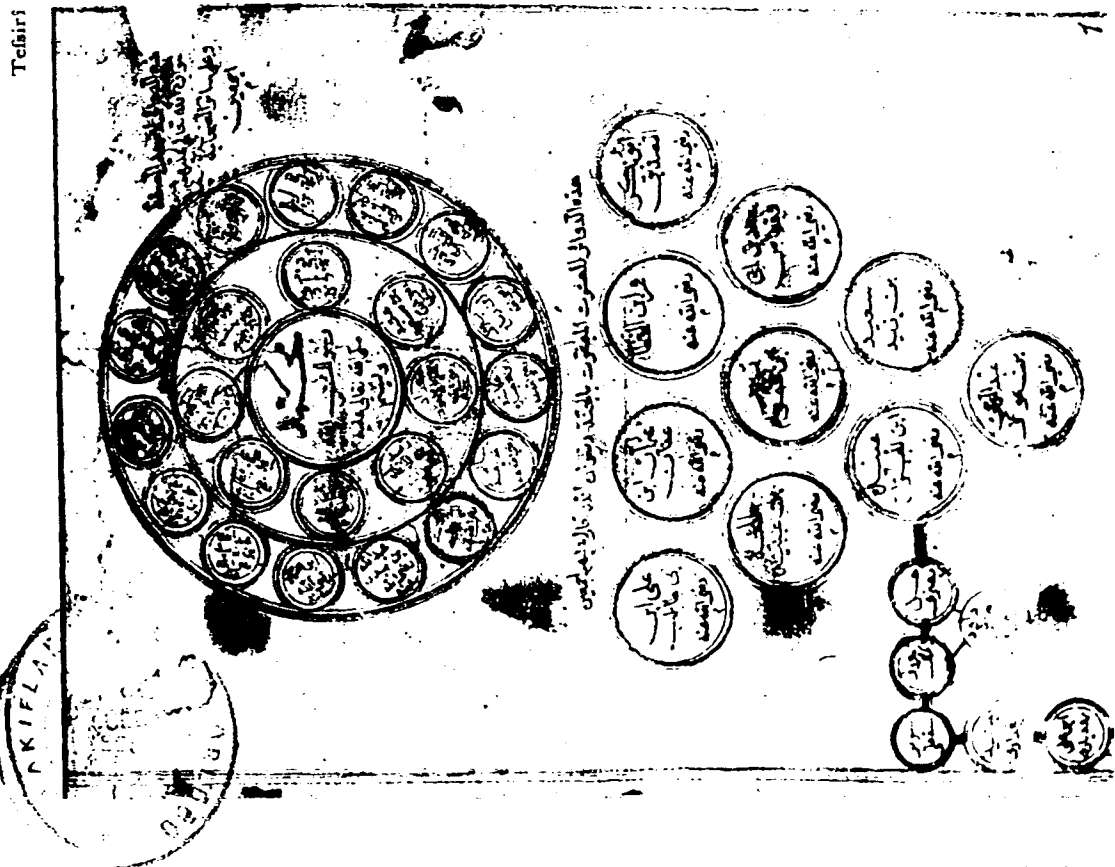
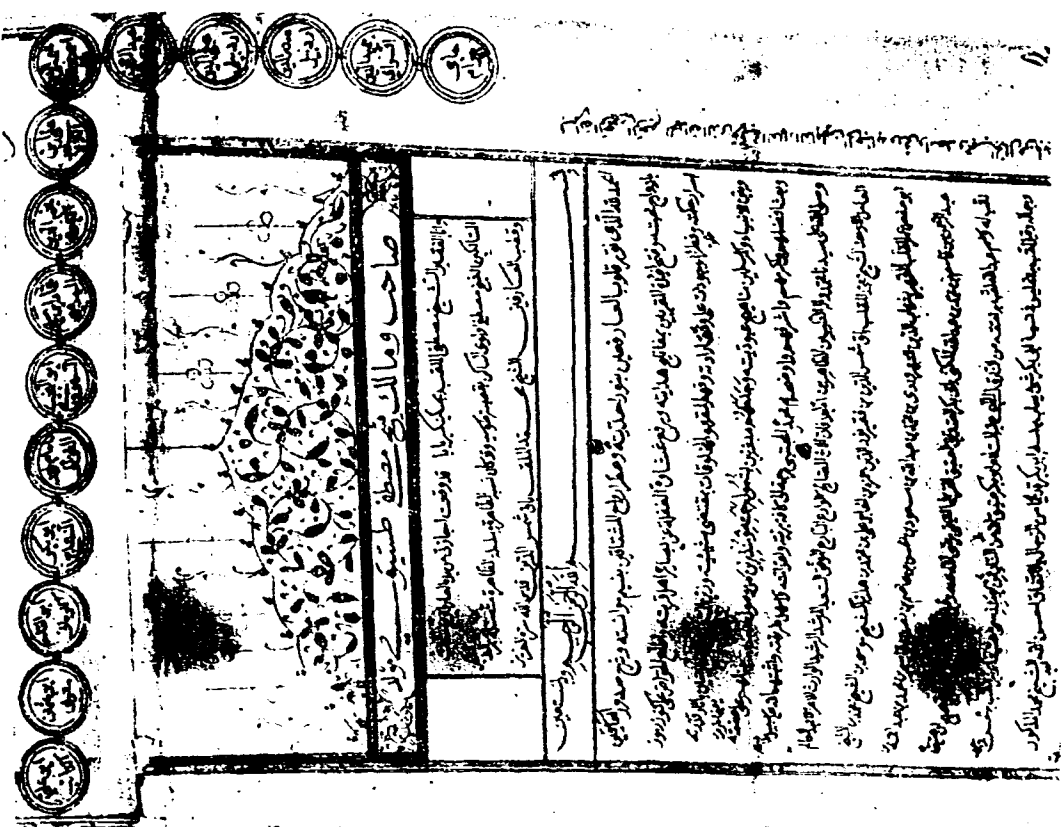
İcazetnâme, Tefsiri tarafından, metin dışı arapça bir şerh ve bütün muhtevi bulunduğu husûslarda "ben de oğlum Şeyh Hüseyin el-Hafız-ı Tosyevî'ye icazet verdim." sözüyle oğluna devredilmiştir.

Ensali metrûkatı içinde başka hiç bir icazetnâme bulunmamıştır.

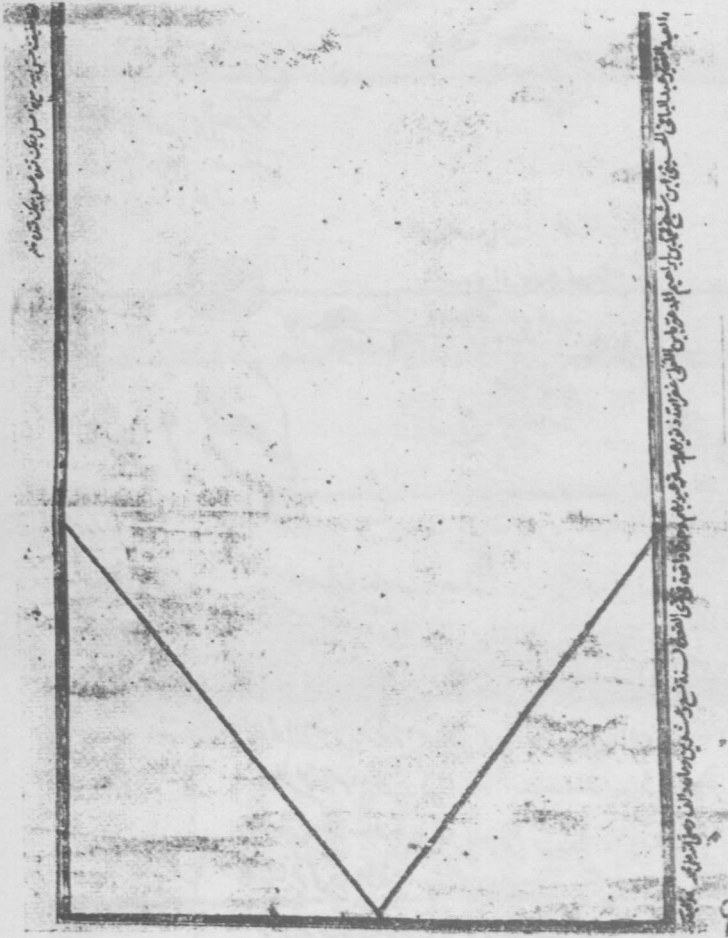
K I S A L T M A L A R

Başv. arş., Bv. arş.	— Başvekâlet Arşivi
Deft.	— Defter
Deft h.	— Defter-i Hurufat
İs. Ans.	— İslâm Ansiklopedisi
M. Anadolu	— Müceddet Anadolu
S. Salis Muh.	— Sarı Salis Muhasebe
Ş. m. s.	— Şer'iye Mahkemesi sicilleri
Tapu K. K. tap,	— Tapu kuyudu kadime emlâk tapu defterleri
Tapu evkaf deft.	— Tapu kuyudu kadime defteri
Tas.	— Tasnif
Türk Ans.	— Türk Ansiklopedisi
V. K. arş.	— Vakıf Kayıtlar Arşivi

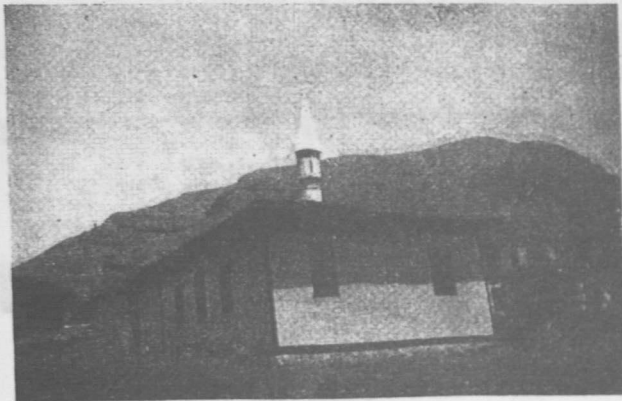
Tehiri icazetnamesi

Tefsiri icazetnâmesi

Res. 1/9

Res. 2 — Tefsiri cami'i

بسم الله الرحمن الرحيم

سید محمد علی و ولد علی
سید علی مدینه
عول

الادب صحرانید
السید المولانا محمد علی مدینه

مدینه

مراد علی صاحب الحدیث

مدینه طبرستان مدینه طبرستان
نام کتبه نیست شرح لازم التشریح بعد لیس اولی مشهور افع التشریح
حکایت اولی که در این کتاب است و اولی که در این کتاب است و اولی که در این کتاب است

تاریخ فاکند و بر طرفه استیصال از سوزن خلیج حسن خاکسند و طرف
رابع طریق عام المشرع و فرقان آن آذرت عدد منزلان و الف و صحران
خانه طابری ملک سوزن المشرع فاجار اولی او انخاس و یومنا التشریح
جلد کتاب لری و سائر فخرات حاکم بالکمال الفصیح و العارفی ثانیة الفصیح
و مراجع الی علی طریق الفیاح الشریح من رقم شیخ سید الفندی محمد محمد زید
الیه هبیه و تحکک و تسلیم الیوم اولی بر سوزن المشرع هبیه انهاب
و قبض و قبول الیوم اولی بر سوزن المشرع و کمال و کمال و کمال و کمال
او انخاس و سائر فخرات خانه مذکور شیخ سید ملک من هبیه
و بهای من الوصیه ماء الذکر اشجاره اصلا غلة و موخلم یوقد و بهی الطبع
و الرضالا بالکره و اجرا اقرار و اعتراف انک من غیب انک من غیب
ما هو الواقع بالطلب سبب اوله و ثمره و سواله سبب الفکر سوزن المشرع
سوزن المشرع

حاجی صحران سوزن المشرع
حاجی محمد سوزن المشرع
حاجی علی سوزن المشرع
حاجی محمد سوزن المشرع

در شهر طبرستان
در شهر طبرستان

Res. 3 — Hibename.

5

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
تاسیس ۱۳۰۲ هجری قمری

۱۲ اوراق ۷۰۳

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
تاسیس ۱۳۰۲ هجری قمری

اصول

سبب از دستبرد
بودی در کتب و اسناد
که در این کتاب
مبتدیان و مبتدیان
در این کتاب
مبتدیان و مبتدیان

Res. 5 — Tefsiri .Arzihali.

بلاغ

بلاغ در لغت معنی رساندن است و در اصطلاح بلاغت معنی رساندن کلام به مخاطب است و این رساندن با رعایت قواعد و اصولی است که در این کتاب بیان شده است. این کتاب در بیان بلاغت و اصول آن بسیار مفید است و در بیان قواعد و اصول آن بسیار مفید است. این کتاب در بیان بلاغت و اصول آن بسیار مفید است و در بیان قواعد و اصول آن بسیار مفید است.

بلاغ در لغت معنی رساندن است و در اصطلاح بلاغت معنی رساندن کلام به مخاطب است و این رساندن با رعایت قواعد و اصولی است که در این کتاب بیان شده است. این کتاب در بیان بلاغت و اصول آن بسیار مفید است و در بیان قواعد و اصول آن بسیار مفید است.

بلاغ در لغت معنی رساندن است و در اصطلاح بلاغت معنی رساندن کلام به مخاطب است و این رساندن با رعایت قواعد و اصولی است که در این کتاب بیان شده است. این کتاب در بیان بلاغت و اصول آن بسیار مفید است و در بیان قواعد و اصول آن بسیار مفید است.

Res. 4 — Fütüvvetname, Ahıbablık icazeti.

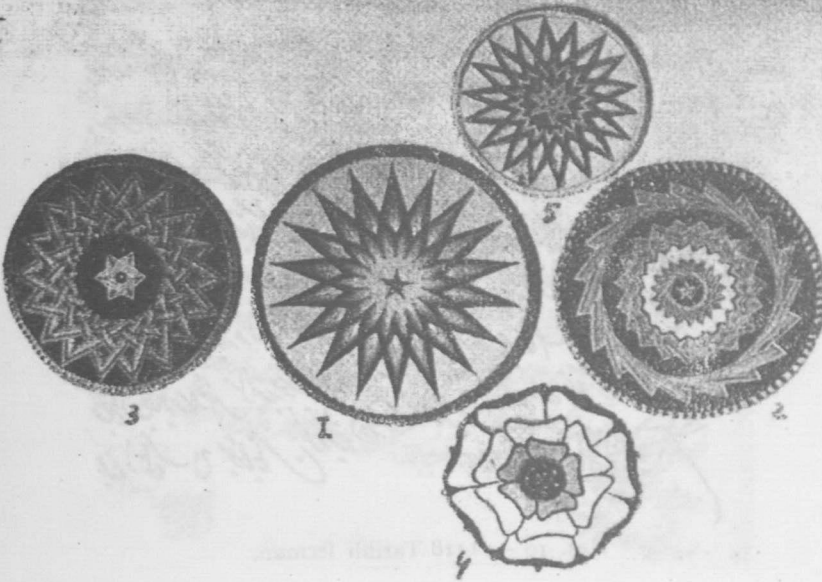
Res. 6 — Vaizlik ve şeyhlik tezkeresi (1145 H. tarihli).

Res. 7 — 1938 de Tosya ve Bedestan.

Res. 8 — Tefsiri emanetleri arasında Tak-ı Bağdadi.

Res. 9 — Kadiri gülleri.

Handwritten signature or seal at the top of the document.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, containing a formal decree or report.

Handwritten signature or seal at the bottom of the document.

مجلس علمیه تبریز
مجلس علمیه تبریز

طریقه ابروی برسانه و جابجا و از یکدیگر با نازک و نازک و موهای و بودی و شقی و مویان

لشکر محروسه و نامید و موی که در خطه از یکدیگر بود و مویان

از یکدیگر سینه کشیدند که بر رویه نوزاد در خطه از یکدیگر بود و مویان

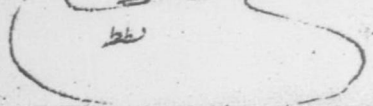
لشکر محروسه و نامید و موی که در خطه از یکدیگر بود و مویان

بوی که همی که در خطه از یکدیگر بود و مویان

و نازک و موهای و مویان از یکدیگر بود و مویان

بوی که در خطه از یکدیگر بود و مویان

بوی که در خطه از یکدیگر بود و مویان

Res. 14 — 1202 Tarihli Ahı babalık beratı.

Kemâl Altınkaya'nın izahı
Sıdkı Köker dostuma bir hizmet olarak nota-
ya aldığım bu Kadiriî tarikatı ayin-i perisi Türk
Millî Müziği bakımından gayet dikkate şayan ana-
sırı ihtiva etmektedir. Bu ayin-i perisi tetkik ede-
cek olanlara hatırlatmak istediğim bazı cihetler
vardır :

1.- Kadiriî, Sadi, Rifai ayinleri aynı tarzda
icra edilmekte bulunuyor muş. Bunun için bu üç
tarikata ve benzerlerine "Turuk-i Sofiye" adı veril-
miştir. Bunların ayinleri Ritm, Melodi ve bilhassa
Koregrafya bakımlarından tetkike şayandır ;

2.- Metr, om işaretleri başlangıçta muteber
olup mutlak zihnette telakki olunmamalıdır ;

3.- Zikir esnasında Makam unsuru da Trans-
pozisyonlara tabi olagelmektedir ;

4.- Ayinler, her şehre göre, farklar arz etmek-
tedir. Bilhassa Evrad-ı Şeriflerin okunuş tarzında
harikulâde güzellikler vardır.

Ankara, 30. 10. 1952 Kemâl M. Altınkaya

Tosya da Kadiri tarikatından. Tefsiri Seyh Mustafa Ef.'
Dergâhında vaktiyle icra edilen Kadiri ayın-ı şeriflerinin
icra tarzı. - Nakleden: Tosya'lı Hasan Kâşif Yıldırım.
Teşpit eden ve nota'ya alan: Üsküplü Kemâl M. Altınkaya.

No. 1. 'Semahane'nin uyandırılması' salâvâtı

(♩ = 100)

Al lah hum me sal li 'a lâ sey yi
di na mu ham me din ve a lâ
a li hu ve sah bi hi ve sel lim

No. 2. İstîğfar

Parlando Rubato - (♩ = 120)

Es taj fi nul lah es taj fi
nul lah es taj fi nul lah hel a gum
el ke rim el le zi lâ i lâ he il lâ
nu el hay yel hay ya mu ve e tu bu
i leyh ve meo e lu hüt tev be

K. M. A.

Res. 15/1

2.

100. 5 Kelime-i Tevhid (Zikir)

(♩ = 104) gittikçe hızlanır

La l lā he il lā l lā

(okunur nefakati içinin göre makamı da değişir)

100. 6 Dım-i Celâl

(♩ = 104) gittikçe hızlanır

Al lā lā Al lā lā

100. 3 Beemle-i Şerife

(♩ = 104) gittikçe hızlanır.

Ba o mil la hu ra ma nu ra him him

(Cumhuriyet halinde okunur)

100. 4 Beemleden sonra sekizden itibaren

(♩ = 104)

Al lā him me sal lā ve sel lām a lā

sey yi di ma nu ham med

(Cumhuriyet halinde okunur)

K.M.A.

Res. 15/2

100. 7 İllal lā lā zikri

(♩ = 104) gittikçe hızlanır

Al lā lā il lā lā lā

100. 8. Ya Allah zikri

(♩ = 104) gittikçe hızlanır.

ya Al lā lā ya Al lā lā

100. 9. Dım-i Hü

(♩ = 104)

Hü lā lā Hü lā lā

K.M.A.

Res. 15/3

Şim-i Hay

No. 10. (♩ = 80)

Musical notation for No. 10 with lyrics: Hay hay hay AL lak

Kelime-i Terhid (Kiyamda)

No. 11 (♩ = 104)

Musical notation for No. 11 with lyrics: lâ i la-ke il lak lak

Şim-i Hay Zarb-i Esman

No. 12 (♩ = 104)

Musical notation for No. 12 with lyrics: Hay hay hay AL lak

Budaklar yarı kapak olarak kancere ile çekiler

Şim-i Hu Zarb-i Esman

No. 13 (♩ = 108)

Musical notation for No. 13 with lyrics: Hu Hu Hu budaklar kapak olarak sine nerte ile çekiler

K. M. A.

Res. 15/4

Mağret-i Abdülkadir Salarah

(♩ = 128)

Musical notation for No. 14 with lyrics: AL lak AL lak AL lak hü ne nab hü ma

Rah ma ni

er ham bi fag bi gey

gey

lä mi

Cumhur halinde okunur

Büyük Kadiri Salarah

(♩ = 140)

Musical notation for No. 15 with lyrics: es na lä üü ves se lä mi

a ley ke ya RE aul AL lak es na

lä üü ves se lä mi a ley ke ya na

re hal

kil lak

Cumhur halinde okunur

K. M. A.

Res. 15/5

7.

Kidini sancağı salavat-ı perisfeas
(♩ = 100)

Al la kium me sal te a la sey yi di ma
Mu fram me din sa ki bil a la me ti
nel ga ma me ti nem nu bü ne b ver ne na le ti
(Bu salavat zikirlerde okunmaz)

Tekbir-i Mukammele
Yaclando Kubato - (♩ = 220)

Al la hu ek ber af la hu ek ber la
la hu il cal cak hu val la hu ek hu
la hu ek ber se la la hu kamid
Not: Tekbirin her karesi Sepak makamında sekizdiğ malumdur.
M. def = olanak baskasın makamında okunma. Pakiz okun
K. M. Memnava.

6.

No. 16 Kargiret Ebu Bekrim terkibi

ya Al lah fi lah AB dul cak
hil a tik ne fir ka ter ne fik e bu
be rin sid dik ev ne bil
a hu nel Mus ta fa ya Al cak

Al cak Cümhuze halinde okunur
No. 17. Entel hadi entel Hak
En tel ha di en tel Hak ley sel
ha di il la hu

8. Aynı dergâhtı okunan ilâhilerden örnekler

Mini Sofyan (1=68) güfte Yunus Emre'nindir.

Sey yak o lup sol
 le mi ge zer keen.
 AB dul Ra der ge
 bu er bu tum maz
 ma num Al lah Al lah hu Al lah
 Son
 Al lah hu Al la D.C
 9 numarada yazılı "Hu... zikri çekilken bu ilâhi okunur"
 Sofyan - (1=68) güfte Yunus Emre'nindir
 Mu nu nu kal bi nu yu gup a ru
 can Ca de
 de gul dur da ffa na dur
 R.M.A.

9.

Son
 dir D.C.

(1=68) güfte Abdullah Fotejî - Rumi Haz. Cerremidir

Sofyan Cem
 ol muz der us le
 ni e fen
 sim dim Bey tum
 ka de rum e fen dum
 son
 rum D.C

Sofyan - (1=68) güfte Kudrewî Haz. Cerremidir

Mes ki ray ca
 mem her dem le son
 ya rum D.C
 hu de mek so
 son
 son D.C
 Sakven çekilerek olarak yazılmıtır
 direktlik olarak kâbulü.
 R.M.A.

11.

10. Sofyan - (1. = 68) *güfte Radduwi Hag. Lerinimdi*
 bur may ki se mim der AR
 Lak AR Lak Lak
 der AR Lak AR Lak Hag may Lak D.C.
 de min de ca mim
 Son

Sofyan - (1. = 68) *güfte Abdullak Ercef-i Kumi Hag. Lerinimdi*
 Ben de bir kor ma kur ku
 lum E lum bor A mel
 yak bir se bir Son lum
 D.C. K.M.A.

11. *güfte Semsi Tebrizi Hag. Lerinimdi*
 (1. = 112) Bi di beam lim de Lak ga
 de lum rim es ma Lak a
 lre ak lu me zik
 nul lak ba ma zike Son
 ol du fik nul lak Lak Lak

(1. = 68) *güfte Yunus Erce'nimdi*
 ak a ta ni ci ge nil
 mi ya kur gi der ya kur ga
 der ga rib gon lum bu ner
 K.M.A.

12.

da gi

ce kee gi der

ce kee gi der ce

kee gi der

Sofiyân - (♩ = 68) güfte Yunus Emre'nindir.

Ca nan il le rin de aşk mu mi

ra dan ser de mi a şık sin

gon ca gül le re gon ca gül

le re

Dimdiye kadar derlemis olduğum Anadolu ve Rumeli'ile
hiçleri arasında bu son iki cür fer-kal'âdedir K. M. Altınkaya.

Res. 15/12

BİBLİYOGRAFYA

Prof. Dr. Ernst Diez, *Türk san'atı (Başlangıcından günümüze kadar)* Çeviren: Dr. Oktay Arslanapa; İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, San'at Tarihi Yayınlarından No: 1 İstanbul 1946, 322 sayfa, 17/24 eb'ındadır.

İstanbul Edebiyat Fakültesinin, yukarda gösterilen eseri elden geçirerek tekrar bastırmak kararını öğrenmiş bulunuyoruz. Yeni neşriyatın da eskisi gibi çeşitli münakaşalara yol açmamasını temenni ettiğimiz bu kitap tekrar yeni bir mevzû haline gelmektedir. Bundan dolayı Prof. Ernst Diez'in eserini ele almayı biz de faydalı gördük.

Prof. Diez tarafından hazırlanan bu eserin, üçüncü sayfasındaki plânından da anlaşılacağı üzere, 25 bölüme ayrılarak, Türk San'atının bütün devir ve şubelerini; bilhassa mimârî mes'elelerini tetkik gibi bir iddiası vardır. Kolay olmayan bu konu üzerinde müellif, (S.II) "*Şimdi neşretmekte olduğumuz bu kitap mütevazî ölçüde mimârî ve küçük san'atlar sahasından seçilen eserlere dayanarak monümental sanatın millî kaynaklarını göstermek ve umumi bir tâbirle islâm sanatı denilen bir sanat kompleksi içinden Türk unsurlarını ayırt etmek isteğiyle*" mezkûr eseri vücuda getirdiğini beyan ediyor ve bu beyan ile de mütebayın bir fikir ortaya çıkıyor. Çünkü, kendisinin araştırmaları boyunca Türk san'atı ve şubeleri hakkında mahdut sayılamıyacak kadar yayın yapılmış olduğunu nazar-ı itibâra almayan ve vücuda getirdiği eserde, Türk san'atı konusunu ilk defa ele alıyormuş gibi mütalâa eden üstatta İslâm san'atı tâbiriyle de Türk San'atı konusuna el atmasına rağmen; eski telâkkisinden vazgeçmiyen bir hal sezilmektedir. Halbuki, Prof. Diez "*Die Kunst der Islamischen Völker*" eserinde Türk san'atına ve Türklüğe ait bazı ip uçları vermiş olmasına rağmen aynı devrin san'at tarihçilerinden olan J. Strzygowski,

Heinrich Glück, Albert Gabriel, Celâl Esat Arseven, Mehmet Ağaoğlu gibi zevat, daha fazla birşey yaparak, Türk san'atı konusunu eserleriyle dünya ilim âlemine tanıtmış ve kabul ettirmişlerdir. Bu zevatın ve Türk san'atı üstünde çeşitli etüdler yapan diğer müelliflerin eserlerini en yakın tarihlere kadar tetkik imkânını bulamadıkları veya lüzum görmedikleri yazılarından anlaşılın Profesörün bittabi çeşitli hata ve zuhüllere düşmeleri mukadderdi. Buna mukabil bazı konular üzerinde isabetli görüşleriyle Türk san'at tarihini tetkik yönünden getirdikleri yenilikler, bize ümit verdiğinden yeni tab'edilecek eserin zuhûl ve noksanlarından çok üstün olması temennisıyla 1946 tarihli basılışa göre düşüncelerimizi aşağıda sıralıyoruz:

1 — *Türk san'atı* kitabında, bu san'atın menşe'i bahsine pek az yer verilmiştir. Prof. Diez Viyana San'at Tarihi Enstitüsünden yetişmiş bir ilim adamıdır. Prof. J. Strzygowski ve Heinrich Glück tarafından bu saha hayli araştırılmış ve çeşitli yayınlar yapılmıştır. Bu arada M. Pelliot, Von Le Coq, A. Godart, J. Hackin, E. Waldschmitt, Aurel Stein ve Rus ilim adamları da Ortaasyada ve Sibirya'yla cenunî Rusya'daki tetkiklerinin neticelerini dünyaya yaymışlardır. Bütün bu mehazlardan istenilen fayda nedense temin edilememiş ve bu kısımda tafsilâttan kaçınılmıştır.

2 — *Türk San'atı* adlı eserin verdiği programa göre Şaman, Budist ve Maniheizm dinine sâlik Türklerin İslâm dünyasıyla temaslarını, yakın şarktaki Türk kültürünün vücuda getirdiği eserler yani Saman ve Tolonoğulları, Akşit, Kara hanlılar ve Gaznelilerin san'atları ile Samara'daki eserlere tesir eden kuvvetin mütalâası gerekirken bunun da çok dar bir çerçeveye içine sokulması;

Selçuk ve Osmanlı devri san'atında menşe' ile ilgisi bulunan nice mcselelerin muallâkta kalmasına sebep olmuştur.

3 — Kitâbın beşinci sayfasının 19. satırında “*Halk san'atıyla devlet san'atı arasındaki bu tezat yalnız Türklerde değil, bütün kültür memleketlerinde görülür. Bununla beraber Türk san'atı tabirinin müphem vasfını belirtmek için bunu bilhassa göz önünde tutmak lâzımdır. Çünkü, göçebe bir halkın eseri olan eski Türk sanatıyla şehirlere yerleşen Türklerin sonraki, dinî abidelerde temsil edilen san'atı arasında hemen hiç bir münasebet yoktur*” denilmektedir.

Prof. Strzygowski'nin “*Asiens Bildende Kunst*” esriyle ve Türkiyat mecmuasının üçüncü cildindeki makalesinin umumî hey'eti, Prof. Diez'e pek hak verdirmez. Kanaatımızca, Türk San'atında bir ikilik yoktur. Çünkü göçebelikten kurtulan Türk unsurlarının yaptıkları monümental mimârî eserlerin yine çadırın ve yine aynı içtimaî bünyenin te'siriyle vücut bulduğunu ve bunda ancak iklimle malzemenin rol oynadığını kabul etmek lâzımdır. Millî ruh ve proporsiyon eski karakterini muhafâza ettikçe, yeni istekler değişen iklim şartlarının ve malzemenin zaruretleriyle te'lif edilmiş olduğundan, bu gibi değişiklikler, bilhassa mimârinin ufkunu açar. Diğer san'at şubelerine, bilhassa tarihî el san'atlarımıza dikkat edersek, gerek motif, gerek renk ve kompozisyon bakımından san'at menşe'imizden dejenere olmamak şartıyla pek uzaklaşmamış olduğunu görürüz. Bu hal, bilhassa ev eşyalarımızda gözümüzden kaçmaz. Diğer san'at konularında ise yüzyılların rolünü inkâr etmemek lâzımdır. Mimar Prof. Taut, Topkapı Sarayının mütevazî daireleriyle bir Türk evini ve monümental mimarîde Süleymaniye'yi aynı konsepsiyon'un yarattığı kanaatini belirtir.¹

4 — (S.6 satır 9 da) “*Bu arada işgal ettikleri memleketlerde bulunan usta ve işçilerden yani İran'da Acemler ve Anadolu'da Ermenilerle, Rumlardan istifade ettiler. İran'da bulunan ve Selçuklular devrinde de İran üslûbunda yapılmaya devam edilen yapılar buna*

delil sayılabilir. Buna mukabil, Selçuklulardan evvel Anadolu'da İran'da olduğu gibi islâm yapıları ve islâmî tesirle devam edebilecek mütehit bir yapı an'anesi mevcut değildi. İslamiyetin yerleştiği bütün ülkelere yayılmış olan payeler camii, burada da 14 ncü asra kadar abidevi şekil almaksızın bir inşa figürü olarak yerleşmiş medrese de yerli tarma evinden inkişaf etmiştir.” demektedir.

Türkler zaptettikleri memleket halkının ne mesleklerine, ne de dinlerine dokunmamışlar; hâkim oldukları topraklar içinde yaşama haklarını kaldırmamışlardır. Bundan dolayı Türk san'atı eserlerinin inşa ve imalinde mahallî ustaların ve san'atkârların kullanıldığını hiç kimse inkâr etmez. Vesika bulunmadığı cihetle Selçuk çağı hakkında bir fikrimiz olmamakla beraber, Osmanlılar devrinin millî eserleri inşa edildiği zamana ait inşaat defterleri tetkik olunduğunda inşa işlerini idare eden mimarların hepsinin Türk ve asgarî küçüklükten ihtida suretiyle yetiştirilmiş ve Türk harsiyle yuğrulmuş müslümanlar olduğunu öğrenmekteyiz. Bahusus dinî binaların inşasında çalıştırılan usta ve amelenin temiz bulundurulması tarihî bir an'ane olduğuna göre; bu hususta daha mukni bir hüküm vermek kolaylaşır. İran'daki Selçuk eserlerinin hususiyeti, Profesör tarafından mahalli ustalara atfedilmektedir. Bu gün İran'ın Selçukiler devrinden kalma eserleri incelenirse, bu binalarda bünyelerini bozan büyük değişikliklerin yapılmış olduğu görülür. Bu sebeble hemen bir hükme varmamak lâzımdı. Hattâ, Selçuk çağının unsurlarını bulmak için o binaların üzerinde iyice araştırmalar yapmak gereklidir ve mimar olmayan san'at tarihçileri için bu kritik pek de mümkün değildir. Hatta İsfahan'daki Cuma Câmi'i gibi, dört veya beş devir geçirmiş olan âbideler üzerinde daha da ihtiyatkâr konuşmak gerekir. Kanaatimizce detaya ve dış kaplamalara bağlanmadan mimarî unsurlar ve konstrüksiyon tetkik edilirse, İran'daki Selçuk tipi yapıların Orta Asya'ya bağlı an'aneleri gayetle sarîh belli olur.

5 — (Sayfa 6, satır 25) de “*Ön Asya'yı fethetmeden evvel İndo Bûdist kule stupala-*

¹ Bruno Taut *Mimarî bilgisi*

rını İran kubbelerinin yükseltilmesi için örnek tutarak, kule gibi yukarı uzanan kubbeleri meydana getiren Türkler, şimdi de, kendi ülkelerinde mevcut en büyük mekân inşası, Ayasofya'yı cami inşaları için bir örnek olarak alıyorlardı. Bu artık öz Türk sanatı değil, kurulması ve gelişmesinde Yunanlı, İranlı ve umumiyetle islâmî anane ve tecrübelerin de rol oynadığı, Osmanlı devleti sanatı idi. Böylece Türk sanatında da tarihi akışın eski devreleri, göçebe sanatında antikite, Anadolu eyalet sanatında mütevazı ölçüde orta zamanlar, Osmanlı devlet sanatının muazzam Barokunda da yeni zamanlar olarak aksetmektedir" diye bir mütalâa vardır.

Bu kanaatin tamamen şahsi olduğuna kaniyiz. Çünkü Viyana San'at Tarihi ekolünün bir unsuru olan eser sahibinin, hocam dediği Prof. Strzygowski, *Türkler ve Orta Asya* adlı makalesinde merkezî bina unsurunu çadıra bağlamakta ve tezini çok kuvvetli vesikalarla izah eylemektedir. Hatta Ayasofya'yı cami inşaları için örnek aldıkları kanaatine de mezkûr makalenin (Safya 6, Satır 29 unda) "*Bu Osmanlı San'atı, câmiî iç bina haline çevirdikleri için Acem ve Selçuk san'at dairelerinden ayrıldığı gibi Bizans'tan dikkate şayan surette ayrılan hacim şekillerini vücuda getirdiği ve bilhassa İstanbul tepeleri üzerinde kurdukları binalarda alelâde bir surette Ayasofya'yı taklit etmiyerek vaktiyle Ayasofya mimarlarının azimet noktalarını teşkil eden hacim şeklini tercih ettikleri için Bizans san'atından esas vasfı itibariyle ehemmiyetli surette ayrılmaktadır.*" ve 35. sayfasının 24. satırından başlayarak "*dört sütunlu çadırla dört ayak üstüne inşa edilen câmi plânının bir tradisyonla birbirine bağlı olduğunu*" ve 39. sayfanın 26. satırında ise, "*şimdiye kadar bu muazzam mebaninin Ayasofya'yı takliden vücuda geldiğini kabul ediyorduk. Halbuki Dr. Ağaoğlu Mehmed'in tetkikatından sonra bu fikir tamamen düzeltildi.*" gibi bir sözle Türk san'atının hakkını vermektedir. Prof. Diez, Ağaoğlu Mehmet Beyin *Belvedere* de çıkan makalesini ve benim aynı meseleyi etüt eden *Fatih Cami'i* eserimi tanıdığı halde kitabının hemen her bahsinde bu şekilde Ayasofya'dan bahsetmesi ve buna mukabil yapılan

neşriyatı münakaşadan kaçınması dikkatimizi celbetmektedir. (**)

6 — Sayfa 41, satır 28 de "*Sütunlardaki bu süs şekillerini daha evvel Ermeniler yapmış olup onların inşalarında çok defa göze çarpmaktadır. Bunlardan Ani'deki eski kilisenin duvar köşelerinde, küreler üzerinde duran ve yukarı kısımları hayvan başıyla nihayetlenen böyle bir araya bağlanmış sütunlar vardır*" ve "*Sayfa 41, satır 13 de "Mamafih bu ağaç şekillerini, daha Ermeni ve Gürcü kilise inşalarında, yayılmış halde buluyoruz Buradan bunlar Anadolu'ya girmişlerdir. Ermenistan Selçukların bir eyaleti olunca oradan lüzumu kadar taşçı getirtmek mümkün olmuştur"* diyen Prof. Diez, bir müddet sonra (*Felsefe arkivi*) cilt 2, sayı 1'in 221-229. sayfalarında Endosmos, yani kültürel hülûl mevzuunda yazdığı yazıyla meseleyi tavzih etmek istemiş ise de, davayı halletmiş değildir. Çünkü makalesinin almanca kısmında bulunan fotoğrafları kendi gaye ve maksadına göre seçerek yazısına ilâve eylemiştir. Halbuki bu fotoğrafların seçildiği eserler tetkik edilirse, aksi kanaat da doğabilecektir. Yalnız, şunu ifade etmekle meseleyi aydınlatmış olacağıma kaniyim. Ermeni ve Gürcü eserleri de, her devir mimarî eserlerinde görüldüğü gibi tamirlere, eklere, tadillere düşer olmuşlar ve bilhassa Selçukiler çağında, bu mıntukalar bir eyalet haline gelince, devletin hakim san'atının te'siri altında kalarak emsalleri gibi gayetle nadir tipik eserlerin doğmasına imkân vermişlerdir. Nitekim, Profesörün *Felsefe Arkivindeki* makalesine koyduğu (şekil 9) *Ghelat kilisesinde pencere, Gürcistan 1089-1125* resminde görülen kemer kavsi, acaba hangi Gürcü ve Ermeni mimarî eserinde asırlarca kullanılmış bir mimarî unsurudur. Bu sivri kemerin de Gürcü binalarında bulunmuş olması bizi ne kadar sevince garkederse, rasyonel bir gayeyle köşedeki delk hadisesini kolaylaştırmak gayesiyle konmuş olan yuvarlak veya şekilli ağaca teşbih olunan sütunceler de mukabil san'at dairesine mensup

² Prof. Albert Gabriel'in bu mevzuda, İstanbul'un 500 nucu fetih yılı dolayısıyla *Resimli Hayat mecmuasında* (Sayı 14-Haziran 1953) *Mimarlık bakımından Türkler İstanbul'a neler getirdi* namındaki veciz makalesinin okunmasını tavsiye ederiz.

olanları o kadar memnun etsin. Kanaatimizce, Profesörün kitabının muhtelif yerlerinde tebarüz ettirmeye çalıştığı bu Gürcü ve Ermeni tesirlerini bahis konusu sanatların eserleriyle kıyaslar ve bu işte bitaraf olursak, daha ihtiyatkâr ve faziletkâr olmayı tercih ederiz zannındayım. Ermeni mimarlık eserlerinde IX. ve X. yüzyıllarda kullanılmaya başlayan bu sütunceler; Suriye'deki örneklerden de alınmış olabilir. Amman'da bu tarz sütunceler mevcut olduğu gibi *Kaiser-Friedrich Museum* daki bir mozaik döşemede de Ermeni kiliselerinde kullanılan sütuncukların hemen aynı görülmektedir. O tarihlerde islâm dünyasında san'atkâr mübadelesi gayetle tabii sayıldığı cihetle, Anadolu'ya Suriye ve Irak'tan, hattâ İran'dan pek çok san'atkâr gelmiştir. Bu san'atkârların te'siriyle ve zevklerine tâbi olarak kullanılan malzeme ve unsurları biz gayet tabii karşılamakta olduğumuz cihetle, bunları aslâ yadırgamıyor ve esas san'atın hudutları içinde, çok talî olan bu halin Profesörün dikkat nazarını çekmesini de yersiz görüyoruz. Nitekim, (Sayfa 43, satır 4)de "*Kayseri Hacı Kılıç medresesinde (647-1239) ve daha bazı Selçuk binalarında ve en eski Osmanlı inşalarında, (Niğde'de Akmedrese kapısı, İznikte Yeşil cami (1378-1391) yalnız başına hâkim bir başlık şekli olarak görülüyor ki, bu daha on üçüncü asırda tamamiyle gelişmiş olduğuna işaret eder (Şekil 29). Bunların daha eski örneklerini 11-12 nci asır Ermeni sütun başlıklarında buluyoruz,*" denilmektedir.

Ermeni ve Gürcü mimarlık eserlerinin de nihayet bir ömrü olduğunu ve harabiyete yüz tuttuklarında devirlerindeki üslûplarıyla onarılmaya imkân bulunmadığı ve ancak tâmir olundukları asrın tesiriyle şekillerinin daima değiştiklerini sayın Profesöre hatırlatırız. XI ve XII. yüzyıllarında Ermeni bölgesi, Selçuk İmparatorluğu'nun sınırları içindeydi. Ani'de yapılan cami inşasında Ermeniler çalışmış olabilirler, kubbe istalâktitleri ve plân tarzıyla bu eser ne kadar Türkse aynı devirde inşa ve tâmir edilen binalar da okadar Türk San'at konsepsiyonuna bağlıdır. Biz bu hususu izah için Profesörün *Endosmos* makale-

sinde gösterdiği bir başka fotoğraftaki eseri ele alalım. (*Şekil 12 Amağhu'da St Gregor Köşk kilisesi. Azerbaycan 1216*). Bu resim Jurgis Baltrusaitis'in *Etudes sur L'art Medieval En Georgie et En Arménie* Librairie Ernest Leroux-Paris 1929 tarihli eserinin 127, 128. ve 129. şekilleriyle daha iyi anlaşılacaktır. Ermeni san'atında çok nadir bir tip ifade eden bu merdivenli fevkanî kilisenin inşa tarzı, merdivenleri ve mezkûr kitaptaki 128 ve 129. şekilleri, Türk san'atının asırlarca kullandığı motiflerden başka neyi ifade etmektedir. Bu da bize gösteriyor ki, Ani ve diğer Ermeni şehirlerinde görülen her unsurü bu san'atlara atfederek bu unsurların esasını oralarda aramak yerinde olmaz. Kanaatimizce san'at tarihçileri asırlarca kullanılan ve an'anelerin bir cüzü olan ve millî estetiğin esaslarını teşkil eden elemanları başka yerde görünce gördükleri yerde bunların müteammim olup olmadıklarını düşünmeden bir karara varmaları abestir.

7 — Sayfa 45, satır 1 de "*Türk başlığında silindirik bir destekten piramit bir desteğe geçişten ibaret olan şekil, Bizanslıların kemer ayağı sütun başlıklarıyla beraberlik gösteriyor, zira her ikisi de aynı işi görmektedir ki bu da sütun yuvarlağından kemerin dört köşe tablasına geçişten ibarettir. 5-6. asır Bizans sütun başlıklarından da, yaprak saplarından teşkil edilmiş baklavalarla süslü bir grup vardır ki bunlar Osmanlıların baklavalı sütun başlıklarına birer örnek sayılabilir.*" denilmektedir. Türklerde silindirik bir şekilden kare plâna geçmek usulü üçgen veya dörtgenlerle yapılmıştır. Filhakika bu hal Bizans'ta da vardır. Ancak Bizanslılar, müstevi şekillerin kompozisyonu olan Türk sisteminden tamamen başka kare plândan muzavâ ve kıvrılarak daireye intibak eden devvar satıhla başka bir tarz tatbik etmişlerdir. Halbuki, Türkler kavisli satıhlardan kaçınmışlar, buna mukabil Bizanslılar yaprak saplarından vücuda getirdikleri baklavacıları müstevi satıhlar üzerine değil, kavisli satıhlar üzerine tersim etmişlerdir.

8 — Sayfa 51, satır 3, de "*bu cephelerde müşterek olan şey duvar satıhının iki*

veya daha çok katlı pencere sıralarıyla delinmiş olması ve üst taraflarında mugarnat pervaz ve süslü gerçeveler bulunmasıdır. İstanbul ve Edirne camilerinde cephelerin teşkili için bu pencere duvar ananesi kesin bir önem taşımaktadır. Meselâ, Bayezit Camii avlu duvarlarının ikinci katı gibi, pencerelerin lüzumlu olmadığı yerlerde de duvarın tanzimi için kör pencereler ilâve edilmiştir” şeklinde yanlış bir fikir ortaya atan Profesör, Bayezit camii'nin avlu duvarında bu gün sağır görülen pencerelerin inşa edildikleri zaman alçı pencereler konulmak üzere açık yapıldıklarını emsali binaları tetkik etmekle anlayabilirdi. Nitekim, sonradan yapılan bu fena tamirler düzeltilmiş ve sağırlaştırılan pencereler diğerleri gibi açılarak alçı dışıkları konulmuştur.

9 — Sayfa 51, satır 11 “Mekân örtmek için kullanılan hâkim şekil kubbe ile onu destekleyen ve mekân genişleten yarım kubbedir. İkinci örtü şekli olarak tonoz ve iki tonozun birbirini kesmesinden meydana gelen çapras tonoz görülmektedir. Kubbenin şekli kaide olarak, gerek Selçuk ve gerek Osmanlı devrinde yarım küredir. Konstrüksiyon bakımından aradaki esas fark, kubbenin dört duvar üzerinde veya kemerler üzerinde oturmasına göredir. Birinci halde dört köşeden yuvarlağa geçiş tromplar veya konsollar (destek) yardımıyla olur. İkinci halde kubbe; payeler üzerinde ister tonoz, ister kemer şeklinde olsun, dört kemer üzerinde oturmaktadır ve kubbe yuvarlağına geçiş pantantiflerle temin edilmiştir.

Yukarıda dik ve horizontal olarak nihayetlenen, dört duvar üzerine oturtma sistemi, İranlı menşeden çıkmış olup, orada orman-sız ülkelerin kerpîçten evlerin iptidâî kemerlerinden meydana gelmiş bulunmaktadır (şekil 35). Köşelere, tromplarla köprüler kûrularak, bunlar duvar köprüleri veya kör kemerlerle birbirine bağlanmak suretiyle sekiz köşeli bir temel elde edildikten sonra bunun üzerine dairevî kubbe oturtulmaktadır.” sözündeki zuhûlü İranlılardan çok evvel kubbenin bilinmekte ve yapılmakta olduğunu ifade ile belirtebiliriz. Mezopotamya Sümer Kral mezarları ve Mısır'daki Ehramlar arasında bulunan bir mezarda görülen kubbeyi, Sasanilere öğreten daha eski kavimlerdir. Bunlar kare bir sahayı kapatmak zorunda kalınca, pantantif ve

tromp şekillerini bulmuşlardır. Türkler kabile hayatında kullandıkları nesci malzemeyle kubbe şeklindeki çadırı yapmışlardır.

10 — Kitabın muhtelif yerlerinden tetkikatımız için aldığımız cümlelerden de anlaşılacağı üzere maatteessüf eserin almancadan yapılan tercümesi bozuk olduğu gibi, istilahların da tam mukabili bulunamamış olsa gerektir. Bu hususta Prof. Diez'i tenkide hakkımız yoktur. Yalnız, 55. sayfada Yunan pantantif kubbesi, Perslerin tromp kubbesi şeklindeki istilâhların yerinde olmadığı her san'at tarihçisi tarafından görülecek bir yanlış tarif şeklidir.

11 — Sayfa 66, Satır 12 “Niğdede Alâattin (1223) ve Amasya'da Gök medrese camii (tarihsiz, muhtemelen 13. asır) küçük camiler olup bunlar tamamıyla kilise karakteri taşımaktadırlar. Danışmentlere ait cami kitabelerini ilk defa okuyan Cenevrelî Oryantalist (Maks van Berchem) bunlara mosquée-église adını veriyor.

Bunlar nisbeten dar üç nefli uzunlama inşalar olup iki defa dört payeler sırasıyla kible duvarında yan yana üç kubbeden ibarettir. Amasya'daki Gök medrese camii, çok ciddi fakat halis dış görünüşü ile kilise örneğinden alındığını belli ediyor. Unutmamak lâzımdır ki 11 nci asırda Türkler tarafından fethedilinceye kadar bütün Anadolu hristiyan kiliseleriyle dolu olup doğu taraflarda da Ermeni kilise üslûbu hakimiyet kazanmıştı. Bu eski ve saf inşa ananesinin tesiri tabiidir. Amasyadaki Gök cami diğer camilerin aksine çok sade, tezyinatsız sivri kemerli bir portal ve duvarlarında da mugarnat başlıklarla iki pencere nişi ve iki köşe kulesi gösteriyor. Divriğinin küçük kale camii de kilise plânına göre yapılmış olup üçer payeli iki payeler sırası uzunlamasına mekânı üç nef (Sahn) ayırmaktadır. Bitişik Hastane ile 1228 - 29 inşa edilen Divriği'deki Ulu Cami özel bir yer almaktadır.” denilmektedir. Unutmamak lâzımdır ki, her mimaride plân müşabehetlerine raslanabilir. Mimarî bir sahı san'atı olmadığı için o binanın kitlesini nazarı itibara almak lâzımdır. Bu yüzden Prof. Diez'in Berchem'in fikrine iştirak ettiği bina kitlelerini de incelemek gerektir. Anadolu kiliseleri bazı-

lik tipinin muhtelif enmuzecelelidir. Gürcü ve Ermeni kiliselerinde bu bazilik tip merkezî kubbeye haçvarî plân sistemine intikal etmiştir ve orta kısım yan neflere nazaran bariz bir yükseklik gösterir. Halbuki ne Niğde Alâattin, ne Divrik Ulu, ne de Amasya Gök medrese câmilerinde ve bilhassa kitlelerinde böyle bir benzerlik yoktur ve bu tâbir yerinde değildir.

12 — Sayfa 71, satır 28 de “*Medreseye bağlı olarak, içinde çok defa yüksek devlet memuru olan hayrat sahibinin, veya evliya diye tanılan bir şeyhin gömülü bulunduğu bir veya iki türbenin bulunması kaide idi.*” denilmektedir. Medreselerde bir veya iki türbenin bulunması bir an’ane değil, bir tesadüften ibarettir. Türbe bulunmayan Selçuk medreseleri olduğu gibi, türbe bulunan başka hayır eserleri de vardır. Meselâ: Karatay Kervansarayı. Bunun için, müstesnalari pek çok olan böyle bir hükme varmamak daha doğru olur. Aynı zamanda bu binalara ait olarak verilen tarihlerde de yanlışlıklar vardır

13 — (Sayfa 79, satır 6) Erzurum Çifte minareler hakkında aşağıdaki mütalâaya rastlıyoruz. “*Plân mutad nizamı gösteriyor, yalnız uzun avlusu ve bitişiğinde dışarıya doğru çıkıntı yapan yuvarlak Türbe bulunan derin eyvanile diğerlerinden ayrılıyor.*” Erzurum Çifte minareli medresesi bir devrede inşa edilmiş eserlerden değildir. Saltuklar tarafından yapılmış daha eski bir medrese eyvanına bitleştirilmiş olan türbe, yine eyvandan faydalanmak gayesiyle doğu duvarı dahi kaleye istinat ettirilmiş olan sonradan yapılan bu Selçuk medresesi tam bir plân kompozisyonu göstermez. Bu bakımdan, Profesörün misali yanlış esaslara dayanmaktadır.

14 — (Sayfa 88, satır 6) da “*Bundan başka giriş yerinin üst kısmında bir arma kuşunun iki tarafında plastik panter ve diğer hayvan şekilleri bulunup maalesef sünniler tarafından tamamıyla tahrip edilmiştir.*” cümlesine rastlıyoruz. Bu hususta müellif haklı olmasa gerektir. Çünkü tahribe dinî bir taassup mahiyeti verilmiş oluyor. Dönerkünbet sünnî Türklerinin eseridir ve bilhassa meşhur âlim feylesof Sadrettin-i Kone-

vi'nin Konya kalesine konulacak şekiller hakkında bir müsaadesi dahi vardır. Bu tahripler dinî taassup neticesi değil cehalet yüzünden olup son asırların eseri dir.

15 — (Sayfa 91, satır 23) “*1050 yıllarında Selçuklar tarafından fethedilen Van gölü muntıkasında bulunan türbeler Erzurumdaki Çifte minareli medrese gibi, doğu Anadolu türbelerine Ermeni tesirlerini göstermektedir.*” kaydiyle müellif Ermeni tesiri denilen şeyin ne olduğunu izah etmediğinden maksadı sarih şekilde anlaşılmamaktadır. Van gölü ve Erzurum’dan itibaren Afyon ve Beyşehir’e kadar, diğer taraftan Horasan ve Türkistan’da yapılan künbet türbelerin şekliyle Ermeni kiliselerinin kasnak ve kubbeli çatılarının müşabeheti kastediliyorsa, Profesör küçük Ermeni yurdunun hemen komşusu olan ve atlı kavimlerin devamlı uğrağı bulunan topraklarla Türkistan ve Kırgız steplerinde dahi hâlâ kullanılan sivri külâhlı Türk çadırı ve bunun dairevî plânıyla münasebetlerini arasa ve bu mimarî an’anenin menşesinin daha doğuda bulunduğunu sezse, kanaatimizce daha insafli olurdu. Çünkü, bu tarz-ı inşa, stepce komşu olan, taş malzemesi bol, sert iklimi dolayısıyla muhafazalı bir yapı sistemine muhtaç bir memleketten başka yerde görülüyor. Zaten Ermeni mimarlığının Bizans san’atı içinde hususiyet kazanmasının âmili; plân ve hacimde merkezî kitleye doğru yaptığı hamledir ve ancak bundan dolayı, Bizans mimarlığında bir Ekol olarak görül-
mektedir.³

16 — (sayfa 93, satır 4) de “*Bundan başka Ahlatta 362H, (1457M.) yılından normal yapıda küçük bir türbe vardır; yalnız bunun üst yarısı sütunlu kemer vasıtasıyla güneye doğru açılmaktadır. Sütun başlıkları stalaktitlidir. İstanbul’da Sultan Ahmet meydanındaki Alman çeşmesiyle aradaki benzerlik ilk bakışta göze çarpıyor; zira bunların her ikisi de biri yeni, diğeri eski Norman inşa san’atı şekillerini gösteriyor. Böyle pencere revaklarıyla başka bir yapı yok gibi görünmektedir. Van*

³ Charles Diehl, *L’art Byzantin*, sahife 335-345-469-478.

gölünde Vostanda buna benzer bir türbe vardır, fakat oniki köşelidir. Bunun yan duvarlarında kapı ve pencereleri olmayan kama biçiminde yarıklar halinde dekorlanmıştır. Kitabesi 736 H. (1332 M) tarihini gösteriyor." diyen Profesör XII. ve XIII. asırlarda gelişmiş Anadolu san'atının Gotik san'atı üzerindeki tesirlerini Bayındır Türbesi'ndeki Norman inşa tarzıyla münasebetini aradığı kadar göz önüne getirmiş midir bilemem? Yalnız bu benzerliği ihtiyatla karşılamak ve iki ayrı âlemde doğan san'at eserlerinin muhakkak birbirinden müteessir olduğunu iddia etmek fazla gayretkeşlik olur. Burada Bayındır Türbesinin tarihi de yanlış gösterilmiştir.

17 — (Sayfa 93, satır 15) "*Van gölü çevresindeki bu türbelerin Ermeni ustaları tarafından yapıldığı düşünülmektedir ki W. Bachman da aynı fikirdedir. Bu kubbelerin Ermeni kiliselerinin dörtlü tamburlarıyla benzerlikleri göze çarpıyor. Bunların örnek olarak alınmış olması çok mümkündür. Tipik Ermeni konstruksiyon unsurları sivri kemer kubbe ile çok defa dekor olarak yuvarlak çubuklarla ayrılmış taş levhalarla kaplı sivri çadır ve konik çatıdır. Cepheye canlı bir ışık gölge tesiri veren ve Van gölü civarında Ahtamar, Ani'de Yedi kilisede ve Varzahanda görülen kama biçiminde dar ve yüksek nişler de Ermenilere ait hususiyetlerdir. Ermenilerin dörtlü tamburları konik ve kıvrımlı katı ile örtülmüştür. Anadoludaki birçok türbelerde de aynı şey görülür. (Anide Tripsima kilisesi ve beş kiliseler)" Au husustaki kanaatimizi 6. maddede belirtmiştik. Bu bakımdan sivri kemer ve kubbelerin Ermeni mimarisinde arizi olduğu ve Türk çadırındaki Lambrequin tesir hakkında (*Revue des Arts Asiatiques* 3. sene, No. 2, Haziran 1926, sayfa 73-80) J. Strzygowski'nin makalesiyle karşılaştırılırsa, konik kıvrımlı çatı örtüsü ve taksimatının da çadıra irca olunabileceği görülecektir.*

18 — (Sayfa 100, satır 16) "*Bu çeşit dekorasyonun benzerlerini hristiyan Ermeni din kitaplarında da bulmaktayız*" diyen Prof. Diez'in hangi din kitaplarından bahsettiği anlaşılacakla beraber, bizim tanıdığımız dinî eserlerin hepsi 1098 M. ve daha sonraki tarihli eserlerdir. Bunlar ise Profesörün kanaatına mugayir olarak ta-

mamen Selçuk san'atının tesiri altındadır. Müphem veya vesika gösterilmeyen ileri sürülen mütalâaların ilmî eserlerde yeri olmaması lâzımdır.

19 — (Sayfa 106, fotoğraf 77) Sultan Hanının avlu revakları olmayıp Kayseri Tuzhisar Sultanhanının iç kısım galerilerini göstermektedir.

20 — (Sayfa 121, satır 12) de Sultan Locası tâbirinden Hünkâr mahfeli manası çıkar, yalnız, kitapta bahsedilen şey, bir câmiye ait olmadığı cihetle bu malûmat ve 90 numaralı fotoğrafın zuhûl eseri olarak buraya konduğu anlaşılır. Bu İstanbul'da bir kilisenin varz kürsüsüne aittir. Aynı zamanda 802 H. (1399 M.) tarihli arapça cümle kapısı kitâbesi de tamamen yanlıştır. Sultan locası tâbiri de aslâ maksure karşılığı değildir.

21 — (Sayfa 138, satır 7) "*Fatih Sultan Mehmed'in eski Apostol kilisesinin yerinde 1462-1470 de yaptırdığı ilk cami 11 Mayıs 1765 de bir zelzeleden yıkılmıştır. Bundan sonra 1757-1771 de bunun yerine yapılan yeni cami aynı ismi muhafaza etmiş ve Fatih camii diye alınmıştır. Bunun plânı ilk camiden tamamıyla başka şekildedir. Eski plân, elde bulunan kaynaklara ve resimlere göre Dr. Ağaoğlu tarafından yeniden çizilmiştir.*" Prof. Diez, Ayasofya'nın hemen bir kopyesi telâkki ettiği Türk câmilerinin inşa konsepsiyonunu ve geçirdikleri tekâmülü ispat eden Ağaoğlu Mehmet Bey'in makalesinden yalnız prensiplerini cerheylemiyen satırları almış ve mezkûr makalenin esas fikirlerini münakaşadan kaçınmıştır. Ayrıca, benim bu sahada yaptığım tetkikatı belirten makeleme de sahip olan - Türkiye'ye geldiği ilk aylarda kendisini ziyaret etmiş ve neşriyatımı sunmuştum - müellifin tenakuza düştüğü, beşinci maddemizdeki mütalâamızdan da anlaşılır.

22 — (Sayfa 139, satır 9) "*İki plânın karşılaştırılmasında küçük farklar görülse de bu belki eski Fatih camii plânının en küçük noktalara kadar doğru çizilmemiş olmasından ileri gelmektedir. Eski kaynaklar tam bir rökonstruksiyon için kâfi derecede açık değildir. Yalnız kubbe sistemlerinin birbirine uygun olarak her ikisinde orta kubbeye yalnız yarım kubbe ilâve edilmesi önemlidir.*" ve aynı sahife

satır 17“ *Bir nesil sonra Bayezit camiiyle ikinci adım atılmıştır. (s.104) Eski Fatih caminin plân şeması İstanbulda 1497 Atik Ali paşa camiinde ve kısaltılmış olarak, yan neflerin (sahn) terk edilmesiyle 1473 Üsküdar’da Rum Mehmet Paşa camiinde tekrar görülmektedir.*” Fatih camii’nin rökonstrüksiyonunu yapan Ağaoğlu Mehmet ile bizzat çizdiğim tarihî bina plân ve maktaları mimarimizdeki eserlerin Ayasofya müzesinden ayrı olarak tabii tradisyonunu geçirerek merkezî kubbeli cami tipine intikal ettiğini sarîh surette ifade eder.⁴

23 — (Sayfa 142, satır 12) “*İlk defa Ağaoğlu tarafından yegâne doğru tarih olan 996 H. 1588 M.yılı temelli olarak belirtilmiştir. Hayatı hakkında en iyi bilgi Sinan’ın kendi yazmış olduğu kısa bir otobiyografide bulunmaktadır.*” diyen müellif (Tezkiretülbünyan)nin Sinan tarafından yazıldığını zannetmektedir. Halbuki bu eser Saî Çelebi tarafından tert. edilmiştir. Bundan dolayı mezkûr otobiyografiyi tenkit-siz doğru kabul etmemek lâzımdır.

Tezkire-tül-bünyan ve Sinan’la ilgili diğer eserleri mukayese ederek mükemmel bir etüd hazırlamış olan Sayın Bay Rifkî Melûl Meriç, Tezkire-tül-bünyanda çeşitli tarihî hatalara düşülmüş olduğunu beyan ediyor.

24 — (Sayfa 143, satır 13) “*Buna karşılık Sinan Kahirede Fatimî ve Memlûk taş mimarisinden gerek konstrüktif, gerek şekil bakımından bazı şeyler öğrenmiştir. Dikkate değer ki Sinan, Türklerin ana yurtlarından getirdikleri ve Kahire şehir tablosuna karakterini veren yüksek tamburlar üzerine kule gibi kubbelerle Memlûk türbelerinin çehresini İstanbul da taklit etmemiştir. Kendisi, Anadolu türbelerinin ananevi çehresini muhafaza etmiştir.*” denilmesine rağmen Sinan’ın mezar mimarisine ait eserlerinin çok daha mütakâmil oluşu nazar-ı itibare alınarak bu inkişafın da kitapta belirtilmesinin yerinde olacağına kaniiz.

25 — Türk mimarlarının cami mimarisinde enine bir saha meydana getirme gayelerinin sebebi camideki birinci safın

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi: *Fatih devri mimarisinde de en yeni ettüdü neşretmiş bulunuyor.* Sayfa 125-171.

efdaliyetindedir. Fakat, buna rağmen cami estetiğinin zaruretlerine uyan san’at-kârlar plânı, yaptıkları binanın mevkiine, görünüşüne göre, bazan enine, bazan uzunluğuna inşa etmişlerdir. Zamanla cami hariminde bulunan bütün hailler kaldırılarak, tekniğin müsaadesi nisbetinde, merkezîyete ve bu yekparelikten doğan vahdetc ulaşılmış; Edirne’deki Selimiye plânıyla en geniş mânada birlik tecessüs etmiştir. Muhakkak ki Sinan’ın “*ustalığının eseri*” dediği Selimiyenin bu hususiyeti herkesin nazar-ı dikkatini celbeder

26 — (Sayfa 157, satır 1) de “*Son ihtiyarlık eseri olan 1580 yılında Tophanede Kaptan-ı Derya Kılıç Ali paşanın emriyle yaptığı aynı adı taşıyan camide Sinan, Ayasofyanın plân şemasını bir defa daha örnek olarak almıştır. Jüstinyenin Marmara kenarındaki yuvarek inşasından ziyade bu cami’ye küçük Ayasofya demek doğru olurdu. Belki de bu planın seçilmesinde Kaptan Paşanın isteği âmil olmuştur*” diye bir mütalâa vardır. Tophane’deki Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşanın câmi’i Sinan’ın, her bakımdan itina göstermediği eserlerindedir. Bunu da kendisinin ihtiyarlığına ve hastalığına hamletmek lâzımdır. Filhakika bu câmi Evliya Çelebi dahi Ayasofya’ya benzetmiştir. Ancak, Türk mimarları vücuda getirdikleri eserlerin plân, hacim ve görünüş hususiyetlerini tıpkı Yunan mimarlarının eserleri gibi bulunduğu arsanın sokağına, vaziyetine göre ayarlarlardı.

Tophane’deki câmi’i de çevresiyle beraber mütalâa etmek, Galatasaray istikametinden gelen tarihî yol, liman veya önündeki meydanla birlikte düşünmek gereklidir. Bu hale göre, her eserinde başka bir plân ve kitle şekli tatbik eden Sinan’ın Tophane’de Ayasofya’ya benzer bir plân şeması bulmuş olması yadırganmamalıdır.

27 — *Türk San’atı* eserinin 171,172, 174 üncü sayfalarında Türk camileriyle Ayasofya’nın sahaları ve muhtelif ölçüleri karşılaştırılmaktadır. Maalesef, bu ölçüler tamamen yanlıştır.

28 — (Sayfa 174, satır 7) de “*Aynı şekilde eski Fatih camii’nin eski yazılı tasvirlerle*

dayanarak yapılan rökonstrüksiyonunda bu plân şemasının kuzey tarafına ikinci bir kubbe yarım ve iki tarafa birer küçük yan kubbe ilâvesiyle Bayezit camiinin plânı çıkmaktadır ki bu İstanbul ve Konyadaki iki öncüsünün bir büyütülmesinden başka bir şey değildir. Bu büyütme şüphesiz önemli yeni teknik güçlüklerle bağlıdır ki bunların başarılmasında Bayezit camii mimarının büyük hizmeti olmuştur. Böylece bir adım olarak, en basit bir şema halinde Ayasofya'nın kubbe sistemine varıldıktan sonra Sinan bu nizamın diğer yapısı Süleymaniyede mekân san'atı bakımından terakki gösterebilmiştir.

Daha dört yarım kubbeli Şehzade camiinde Sinan eksedraları koymuş ve böylece Ayasofya mekân tarzını Osmanlı camilerine mal etmiştir. Kendisi bununla yapı san'atı tekâmülünde en mes'ut ve ümitli adımı atmış olup bu onun mekân idealine ulaştıran absidal camilere götürmüştür. Mekânı mümkün olduğu kadar toplamak gayesiyle yan neflerde iki kubbe yerine burada üç kubbe konulmuş olup bunlardan ortadakiler iki yanlardakinden daha geniş ve büyüklük itibarıyla dört kubbesine müsavidir." denilmektedir. Bu suretle profesör Konya'daki Selimiye camii'ni İstanbul Bayezit camiinden evvel yapılmış gibi mütalâa ederek hem kronolojik, hem de mimarî bir haytaya düşmüş bulunuyor.

Süleymaniye ile Ayasofya'nın iç kısımlarındaki büyük benzerliğe rağmen iki büyük mekan arasında mekân tesiri için kat'i rol oynayan farklar hüküm sürmektedir. Martin A. Charles (Ard. Bull. XII/4,1330) Hagia Sophia and the great imperial Mosques" adlı etödllerinde bu farkları isabetli şekilde göstermiştir. Ayasofya'da kubbe pendentiflere ve bunlarda hiç bir rahatsız edici fasıla göstermeden yarım kubbelere intikal ediyorlar, buna karşılık Süleymaniyede kubbeyi taşıyan dört büyük kemer gerek plastik, gerek gösteriş bakımından bilhassa tebarüz ettirilmiştir. Boyalar restorasyondan sonradır, fakat (Bayezit camiinde de göze battığı gibi) kemerlerin plastik kornişleri yüzünden orta kubbeden yarım kubbelere intikal fasıllı olmuştur. Bundan başka yanlardaki kemer duvarları ana payelerin iç duvarlarıyla aynı düzlüğe gelmemiş, oldukça geride kalmıştır. Bu yüzden haçvari bir mihver ortaya

konulmuştur ki bu Şehzade ve Sultan Ahmet camileri grubunda icra edildiği gibi haçvari kubbe mekânını haber vermektedir. Taksimatın bu belirtilmesi ve karşı hareketlerin bariz işareti bittabi orta nefin toplu tesirinin zararına olmuştur. Aynı zamanda mekânın yanlara ve köşelere ilerlemesi de mekânın topluluğunu bozmaktadır. Bu geniş açmalar cemaate mihrabı ve ilk saftaki müminleri görmek imkânını vermek için yapılmıştır, fakat, bu görüş muazzam payelerle çok yerde kapanmıştır.

Ayasofyada kemer duvarı optik olarak mekânı kapatıyor ve ona sükün veriyor; Süleymaniye'de bu yoktur. Çok isabelle bakarak M.Charles parmağını Süleymaniyede ve diğer camilerin çoğunda göze batarcasına kendini belli eden "Squinch trouble" üzerine basıyor. Genel olarak denilebilir ki, burada mustatil (dikdörtgen) mekânın üzerine oturtulan yarı kürevî mekân teşkilinden ileri gelen taşmalarını, eski trompların varyasyonlarını yamamak mevzu-ı bahistir. Böyle çıkıntılar belli ki Osmanlı mimarları için tahammül edilmez bir korku idi ve onlar fonksiyonel olarak lüzumlu veya lüzumsuz yalnız estetik sebeplerden bunu hücreciklerle (mugarnat) olarak tedricen intikale hazırlıyorlardı. Bunlar sonradan yapıştırılmış göz aldatici şeyler olarak konstrüktif bakımdan hemen bütün islâm sanatının en büyük zaftı idi, burada doğu islâm dünyasının tezyini iradesi, diğer taraftan itiraf etmek lâzım geldiği gibi çok maharetle geliştirilmiştir. Yalnız, böyle bir hücrecikler ağına çekiçle vurulursa bunun arkasından stük hücrecikleri taşımak için çaprazla ağaç çubuklarla doldurulmuş bir boşluk yani bir ahşap iskele açılır. Bunlar struktif olmayan tezyini hal şekilleridir ve Osmanlı mimarları tarafından diğer islâm ülkelerinin yapı sanatından alınmıştır" denilmektedir.

Martin A. Charles'ın fikrine iştirakle Profesöre hak verecek durumda değiliz. Çünkü, her milletin estetik telâkisi diğerlerine uymayabilir. Dairevî şekillerden müstakim hatlara intikal esnasında, birleştikleri noktaları münasip bir şekilde tebarüz ettirmek Türk estetik görüşüne göre gereklidir. Bundan dolayı ecdadımız kemer ve kubbelerin doğrudan doğruya ayaklara intikaline iyi bir gözle bakmamışlar ve bundan hoşlanmadıkları cihetle, kubbeyi tutan kemeri daha

ziyade belirtmek ve kemerleri de profiller üzerine oturtmak yoluna gitmişlerdir. Tophane'deki Kılıç Ali Paşa câmîinde bulunan köşe istalâktitleri lüzumundan fazla büyük olduğu cihetle çirkin tesir yaratmaktadırlar. Ancak, istalâktitin konstrüktif ve rasyonel şekliyle bedîî telâkkilerimiz birleştiği zaman çirkin bir motif doğmamıştır ve yerinde kullanılmak şartıyla bu istalâktitler daima güzel bir tesir yapmışlardır. Bunda herkes müttefiktir. Duygu eseri olan kanaatinde profesör serbest olmakla beraber, bir san'at tarihçisi yalnız kendi görüşüne değil; umumî telâkkilere de kıymet vermeli ve onların nabzını yoklayarak kararını ona göre tesbit etmelidir. Son yüzyıllar müstesna Türk mimarisinde istalâktit ahşap değil, tamamen kârgir bir bir strüktür üzerine imal edilmiştir. Onun için ne Arab'ın ne de İran'ın istalâktitine benzer. Kerpiç ve tuğla binalarda kullanılan ahşap, istalâktitin iskeleti olmaktan ziyade, binanın bünyesini kuvvetlendiren hatılardan ibarettir.

29 — (Sayfa 192, satır 10) da “Bunun yerine Bayezit ve Süleymaniye camilerinde Ayasofyanın uzun mihver sistemi takip edilmiş ve dört yarım kubbeli camilerde de gerçi merkezî bir mekân elde edilmiş; fakat yine enine bir mekân olmamıştır. Burada, diğer bir örnekte nadiren görüleceği gibi başka bir dinin mabetleri için bile eski yapı an'anesine kuvvetli bağlılık kendini göstermektedir. Büyük Osmanlı camilerinin Ayasofyaya bağlılığı bu ibadete aykırı bir mekân sisteminin değiştirilmeden alınmasıyla sabit olmaktadır. Eski Ayasofya kilisesinin kubbesi yalnız dört paye üzerine değil, sekiz paye üzerine oturuyordu. Bunlardan dört ana paye kubbeyi daha zayıf olan diğer dört paye'de yarım kubbeleri taşıyorlardı. Böylece burada yalnız İstanbul büyük camilerinin dört paye sistemi değil, aynı zamanda Edierne'deki Selimiye ile Sinan ve talebelerinin diğer camilerindeki sekiz paye sistemi de teşkil edilmiş bulunuyordu., mütalâasına gelince, evvelce cami plânlarının enine teşkili hakkında kat'i bir hüküm vermenin doğru olmayacağını, aksi tarzda derinliğine yapılmış plânlarla açıklamaya çalışmıştı. Yalnız eski Ayasofya kubbesinin sekiz payeye istinat ettirildiği hak-

kındaki mütalâanın hangi me'haza istinat ettiğinin açıklanmasını temenni ederdik. Çünkü, Ayasofya hakkında bu güne kadar yapılan neşriyatta böyle bir fikrin ortaya atıldığını dahi görmüş değiliz. Busebeble bunun da bir zuhûl eseri olarak söylendiğine kani'iz.

30- (Sayfa 194, satır 7) “Yapı iskeletinin konstrüktif kemerleri için İslâm yapı sanatında dokuzuncu asırdanberi kullanılan sivri kemer makûl olarak kullanılmakta devam etti. Diğer taraftan duvarlarda tve kubbelerde Bizansın yuvarlak kemerli penceresi hâkim olmuştur. Böyle karıştırmalar saf ve yerli üslûplar için hiç bir zaman düşünülemez ve olsa olsa dokuzuncu asrın eklektik yapılarında görülebilir” deniliyor. Türk mimarisinde bir kaç çeşit kemer kullanılmıştır. Klâsik çağın kemeri iki merkezli veya müması olmak üzere sivri şekilde çizilmiştir. Sivri kemer, estetik te'sir yaratmak gayesiyle doğduğundan, bu tesirle hitap edilmeyen ikinci plândaki yerlerde san'atkârlarımız tamamen konstrüktif olan dairevî kemeri kullanmaktan kaçınmamışlardır. Bu yüzden müellif de ikilik hissine kapılmıştır ve bunda mazurdur. (Sayfa 194, satır 15) “Kubbeler ve yarım kubbeler Bizanslı menşeden olup bunların müsterek örnekleri Ayasofyanın kubbe sistemi idi, buna karşılık alt kısımlar Osmanlıdır. Bunlar İslâm mimarisinde geçmiş asırlar boyunca gelişmiş olan ananeleri devrin Orta Avrupa şekilleriyle karıştırarak birleştiriyorlar. Denilebilir ki Osmanlı mimarları bir gözleriyle Ayasofyayı görürken diğeriyle Avrupaya bakıyorlardı. Avrupa Barok'u ile Rokoko'sunun bütün Osmanlı sanatı üzerindeki kuvvetli tesiri her yerde açık olarak görülmektedir, bunun sistematik incelenmesi başka bir fasılda olacaktır. Kubbe inşalarında umumiyetle seyircinin yaptığı şekilde ve A. Charles gibi kubbe, yarım kubbeler ve tromplarla işe başlayınca ona hak vererek kubbelerin kornişlerden aşağıya doğru alt kısımdan çok daha fazla şey vâdettiği görülür.

Burada evvelâ uygun mugarnat pandantifine çarpıyoruz ve daha aşağıya doğru dört köşeli, etrafı çeşitli yüksekliklerde kemerler ve serbest duran payelerle çevrili bir salon açılıyor ki bunun mekânı dört kalın paye ile serbest görünüşünü kaybetmektedir. Ayasofya'da göz kubbenin merkezinden ta aşağı yere kadar

bir tek mekân görüyor. "Sultan Ahmet cami'-inde yukarda sade ve iyi koordine edilmiş bir kubbe sistemi görüyoruz, bunun altında hünerli, fakat yabancı bir dört köşe sistem bulunuyor. Bunların arasında stalaktitler hakim olarak nankör bir rol oynuyorlar. Boşluktaki kubbemin, camide ibadetin lüzûm gösterdiği gündelik ihtiyaçlara cevap veren dört köşeli mekâna intikal ettirilmesi gayreti yüzünden harmoni kayboluyor" (A. Charles). Besbelli dini ibadet an'anesiyle kösteklenen Osmanlı mimarları hiç bir zaman mugarnatlar vasıtasıyla çirkin ve tektonik olmayan intikal şeklinden, Bizans kilise inşalarında bilhassa Ayasofya'da teşkil edildiği gibi eksedraların yerden yuvarlatılmasıyla kaçınmayı tecrübe etmemişlerdir. Hakikaten İslâm yapı san'atının cami ve medrese plânlarında mihrap nişi müstesna hiç bir yerde kavistenme bulamayız, böylece Horasanda Timur devrinde haçvari birbirini çaprazlayan kaburgalar vasıtasıyla vertikal duvarların tetrici ve sanat dolu kıvrımlarla kubbe yuvarlağına intikal ettirildiği kadar dört köşe alt yapıdan kubbeye intikal daima tromplar vasıtasıyla yapılmak zorunda kalmıştır. Hargird medresesiyle Herat, Türkistan ve Afganistandaki bir çok yarım kubbeler ve kubbeler bunun misallerini gösterirler". denilmekte ise de; kubbe Bizans'ın keşfettiği bir şey değildir. Türk kubbesi de Bizans'ın kullandığı karkaslı Romen kubbesi tarzında inşa edilmediği cihetle başka türlü bir teknik unsurdur. Kubbenin Sümer ve nadiren Mısır'da kullanıldığı, Romen mimarlığına yakın şarkın tesiriyle girdiği; Bizans san'atınının bu inşaî elemanı Anadolu'dan aldığı herkesin malûmu olduğu kadar müellifin de malûmu olsa gerektir. Bu fikradaki mugarnat = stalaktit hakkındaki kanaata da iştirak edemeyeceğiz. Bunu yukarıda da arzetmiştik. Barok devre gelince bunun fena tesirlerini, Türk milleti 250 sene çekmiş ve bu moda yüzünden Türk San'atı kıymet mefhumlarını kaybetmiştir.

31— (Sayfa 198, satır 2) "Ter yüzünün bütün kültürlü milletleri içinde yalnız Türkler Ayasofya'nın çok hayranlık uyandıran kubbe sistemini ele almak, ondan varyasyonlar çıkarmak ve nihayet mikyas itibariyle onu aşmak cesaretini göstermişlerdir. İbadet ananeleri ve genel olarak üslûpların cârî olan zaman bağ-

lılıkları bizim kaldırmağa çalıştığımız hudutları onlara evvelden çizmiş bulunuyorlardı". denilmektedir ki Türklerin Ayasofya'yı yapan san'atkârlar gibi merkezî hacim ihtiyacından doğan çalışmaları onlara bir çok asırlar Ayasofya'nın mukallidi nazariyle bakılmasına yol açmış ve bu yanlış iddia Prof. Strzygowski ve Albert Gabriel'in neşriyatıyla nihayetlenmesi gerekirken yine de devam edegelmiştir.

32— (Sayfa 198, satır 8) "Selçuk Türbelerinden Osmanlı Türbe inşalarına geçiş esas itibariyle daha ondördüncü asırda İznik ve Bursa'da gelişmiştir. Orta çağda İran ve Anadolu'daki Selçuk türbeleri nizamsız karanlık bir hücreden ibaret olup bunların dekoratif süsleri yalnız dış tarafta portale münhasır kalyordu" diyen müellifin mimarinin, kitlelerin proporsiyonu olduğunu; yani mimarının bir proporsiyon san'atı telâkki edilmesi lâzım geldiğini bilmesi gerekirdi. Bu sebeple, dekorasyonun bir binayı mimari eser haline getiremeyeceği bariz hakikattir. Biz bu türbelerin süslerini değil; proporsiyona sahip olup olmadıklarını incelemeye mecburuz.

33— (Sayfa 201, satır 16) "Bu sekiz köşeli bir yapı olup yüksek tambur üzerinde oval bir kubbe ile örtülmüştür. Türbe ismini eskiden tambura kadar duvarlarını kaplayan sekiz köşeli koyu yeşil çinilerden almıştır. Bu çiniler kaybolmuş, fakat alt yapı 19ncu asırda firuze mavisi çinilerle yeniden kaplanmıştır. Alt pencerelerin kenar çerçevelerinde dar çini köşeler üzerine filiz kıvrım tezyinatı işlenmiş ve pencere başlıklarında sivri kemer halinde açık mavi üzerine beyaz süslüs yazılar ve firuze mavisi filiz kıvrımlar bulunan bir çini levha ile doldurulmuştur". deniliyorsa da Bursa Yeşil Türbe'nin iç çinileri altı köşelidir. Dış çinileriye mustatil olup arkaları yastıklı cinsindedir. Kasnaktaki çinilerin de aynı tarz ve eb'adda olduğu yaptığımız tamirler sırasında elde edilen örneklerden anlaşılmaktadır. Bu hale göre binada sekiz köşeli çini mevcut değildir. Bursa devri mimarî eserlerinde de yine sekiz köşeli çiniye raslanmaz; hepsi altı köşelidir. Dış çinilerin eski olanlarının renkleri ise koyuca firuze mavisidir ve kenar suları renklidir. XIX. yüzyılda imal edilip tamir-

lerde kullanılanların rengi daha ziyade yeşile meyyaldır.

34— (Sayfa 201, satır 22) “Giriş yeri önünde bulunan revaklı ziyaret yeri 1855 de yer sarsıntısından yıkılmıştır. Buna karşılık portal nişi Selçuk dinî inşalarının bir hatırası olarak kalmıştır. Yalnız evvelce çini ile kaplı olan dış sivri kemer, restöratör Parville tarafından mermer olarak yenilenmiştir. Yüksek kapı nişi yukarıdan üçgen konsollarla intikal eden kavkaa biçiminde dalgalı bir kemerle kaplanmış” diye yazılmıştır. Halbuki, Yeşil Türbe’nin kapısında revaklı bir kısmın bulunmadığı ve doğrudan doğruya bu kavkaa şekilli giriş kısmının taç kapı vazifesini gördüğü mimarî delillerle sabittir. Bu hale göre bu mütalâa da yersiz ve esassız bir iddiadan ibarettir.

35— (Sayfa 205, satır 26) “Bu mezarlığın kalan diğer türbeleri hep Murat II. devrinden sonra olup, dört köşeli biri müstesna tabakalı duvar inşalarıyla hep birbirine benzemektedirler. Bunların göze çarpan hususiyetleri çok ileri çıkan ve alt yüzlerine güneş şekilleri işlenen kavisli saçaklarıdır”. denilmektedir. Halbuki II. Murat Türbe’si civarındaki Şehzade ve Sultan Türbeleri geçirdikleri tamirler dolayısıyla şemseli ampir saçaklarla süslenmiş ve böylece şekilleri değiştirilmiştir. Müellif, Bursa klâsik üslûbuyla Avrupa menş’inden gelen ampir saçakların üslûbunu ayırt etmekten, yani en basit bir stil kritiği yapmaktan uzak kaldığına göre; bittabi bu ve bundan daha fahiş hatalara düşebilecektir. Nitekim yukarıda belirtildiği gibi garip fikirlere Türk San’atı eserinin her yerinde rastlamış bulunuyoruz.

36— (Sayfa 207, satır 1) “Haçvari biçimde Hacıbektaş Türbesi” kaydı vardır. Bu Kırşehir’in Hacıbektaş kazasındaki türbe ise, plânı haçvarî değildir, bu da Profesörün bir zuhûlü olsa gerektir.

37— (Sayfa 207, satır 6) “Bunların en eskilerinden biri Fatih’in Sadrazamı Mahmut Paşa’nın 1464 yıllarında cami ile aynı zamanda yapılan 1827 de restore edilen türbesi taşlara kakılmış olarak açık ve koyu mavi cilâlı tuğlalarla ve renkli görünüşle bir intikal yapısıdır” şeklindeki mütalâa pek

yersiz bir mütalâa değildir. Çünkü türbenin kitlesi klâsik üslûptaki türbelere doğru atılmış bir adım; süsleme malzemesi de Selçuk san’atının son hatırası sayılabileceğinden bu bina intikal devri eserleri arasına girebilir. Ancak, taşlara kakılmış denilen şeyler, cilâlı tuğla olmayıp, mütekâmil çini örnekleridir.

38 — (Sayfa 203, satır 29) “Kanonî Süleyman’ın babası Selim I. için yaptırdığı türbe de aynı şekilde Sinan üslûbuna yaklaşmaktadır. Yalnız Sina’nın eserlerinin listesinde adı bulunmadığından bunun üstadın talebelerinden biri tarafından yapılmış olması akla gelmektedir. Yapı Hüseyin Paşa Türbesi’ni andırıyor, fakat, ondan daha sadedir ve bir revakla süslüdür” ibaresiyle Sultan Selim türbesi Sinan’ın devrinden evvel yapılmış olmasına rağmen daha sonra inşa edilmiş gibi gösteriliyor. Bu eseri yapan mimarın, Sinan’ın talebesi değil; hocası olması gerekir.

39— (Sayfa 211, satır 3 de ve 147 inci şeklin altındaki Hacıbayram türbesi yazısı yanlış olup bu fotoğraf, İstanbul’da Haseki’deki Bayram Paşa Türbesi ve sebili’ni göstermektedir.

40— (213 sayfa, Satır 6) “Türklerde ev inşasında yeni bir anane getirilmeden fethettikleri ülkelerde hazır buldukları tipleri almıştır” diyen müellif yine aynı sayfanın 13. satırında “Bundan başka Türk ev inşası da Rumelide, Anadolu da olduğundan başka ananeleri takip eden tipleri almıştır ki burada da yine kuzey ve güney ayırt edilmektedir” mütalâasını serdediyor. Kanaatimizce menşeleri mahallî de olsa, Türk içtimâî hayatına uyarak inkişaf etmiş ve bu suretle dünyadaki ikametgâh tiplerinden ayrılarak İslâmî gayelerle gerekli taksimata sahip bulunmuş olan Anadolu ve Rumeli Türk evi’nin aralarındaki küçük farkları, ancak coğrafya ve malzeme meydana getirmektedir. Bu ev tipinin artık, tarihî Hilânî eviyle bir münasebeti kalmamıştır. Belki, çok iptidâî şartlar içinde bulunan geri köylerdeki yapılar Profesörün fikrine iştirake bizi yaklaştırır ise de, Türk evi adıyla anılan ve bu gün Anadolu ve Balkanlar’ı tamamen içine alan bir bölgede kullanılan mimarî,

tamamen hususiyet arzeden bir ev tipini bize vermektedir.

41— (Sayfa 226, satır 1) “*Bu mekân için Türk banyo inşaları Bizans’ın sıcak su banyolarından hareket etmişlerdir ki bunlardan bir çok örnek bulunup bir tanesi şimdiki Eski kaplıca, Murat I. (1360-1389) zamanında tekrar işler hale konulmuş ve bir şadırvanla Türkleştirilmiş ise de tam bir Türk yapısı olarak görülemez*” iddiasına rağmen bu kaplıca mimar gözüyle incelendiğinde tamamen Türk yapısı olduğu görülecek ve içinde görülen Bizantın mimarî parçaların ise, kilise bakıyeleri olduğu ve toplanarak bu binada kullanıldığı anlaşılacaktır.

42— (Sayfa 232 satır 6) “*Her iki ülkede de üslubu tayin eden sütun ve kubbe gibi yapı şekillerinin birlikte kullanılması bunların aynı kökten geç antikiteden gelmeleriyle izah edilebilir. İranda eski doğu ve Sasanî kubbe kemer inşalarının bir devamı olup İslâm yapı sanatının aksine olarak Osmanlı yapı üslubunda Roma devlet sanatı devirlerinden beri Akdeniz ve yakın şark ülkelerinde hâkim olmuş olan antik sütunlar üslubu kemerlere bağlı olarak devam etmiştir*” diyen Prof. Diez klâsik nizamlarda güzellik ve ölçü sistemlerinin müşabehetlerine aldanaarak, iki ayrı kültürü birleştirmeğe çalışmaktadır. Fakat, rasyonel bir temele dayanan Türk mimarisıyla Rönesansın antik devirden mülhem ve hatta taklitçi san’atını birleştirmek doğru olmasa gerektir.

Bunların her ikisini de kendi san’at daireleri içinde mütalâa etmek zarureti vardır.

43— (Sayfa 239, satır 6) “*Aksarayda Neogotik üslubundaki Valide camii’nin cephesi Hindvâri kuleciklerle çevrelenmiştir. Bu yapı İtalyan mimarı Montani efendinin eseridir ki onun ismi, Ethem Paşanın 1872 Viyana dünya sergisi için hazırladığı “Architecture Ottomane” adlı eserdeki kendi çizmiş olduğu gravürlerle sanat tarihi edebiyatında tanınmıştır*” diyen müellif, bu eserdeki kulelerin Hindkâri olduğunu söylemekle bizim için enteresan bir konuya el atıyor. Bu eser Montani Efendi’nin yapısı olması dolayısıyla her yabancı gibi İslâm camiasını tek pencere-

den görmekten çekinmemiştir. Bu sebeple Aksaray Valide camii’nde gotiğin sivri kemeri, moresk san’atının istalaktitisi, Hind’in kubbesi birleşmiş ve neticede mimar Montani’nin dünyasında Türk san’atı’nın rönesansı doğmuştur. Filhakika, Barok ve Rokoko üsluplarının reaksiyonu, milli san’at ve an’aneye dayanmayan dejenerer bir neticeye münceer olmuştur.

44— Sayfa 242, şekil 17’nin altındaki Ermeni mimarı Balyan ismi yanlış olup bu binayı ve Beylerbeyi Sarayı’nı Balyan’ın oğlu mimar Serkiz inşa etmiştir.

45— Sayfa 246, satır 9 dan 15 kadar serdedilen mütalaalarda ya bir tercüme hatası mevcuttur; yahut ta tenakuza düşülmektedir.

46— (Sayfa 249, satır 5) “*İbrahim Hilmi Tanışık’ın İstanbul çeşmeleri (İstanbul 1943) adlı eserinde verilen kronolojik listede en eski çeşme olarak gösterilen 1484 tarihli Davut paşa çeşmesinden sonra 1563 e kadar ancak onbir çeşme daha yapılmıştır. Bu zamandan itibaren 1932 ye kadar hemen dört-yüz kadar çeşme inşa edilmiş, bunlardan ellisi onaltıncı asırda yapılmıştır*”. sözü yanlış bir mütaleânın neticesidir. Çünkü İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul çeşmeleri kitabında yalnız kitâbeli olan çeşmeleri tesbit etmiştir. Kitâbesi olmayan yüzlerce çeşme bu kitabın içine girmemiştir. Ayrıca, İstanbul’un büyük yangın felâketlerini de nazar-ı itibare almak lâzımdır. Çünkü, bu yangınlarda yüzlerce çeşme harap olmuştur. Aynı zamanda onaltıncı asır çeşmelerinden bir kısmı tamirlerle şekillerini değiştirerek bu günkü halleriyle İstanbul sokaklarında durmaktadırlar. Bu sebeple, yanlış düşünüp başkalarını da yanlış bir fikre sahip kılmamak lâzımdır.

47— (Sayfa 254, satır 1) “*18 inci asırda batının cami inşaları tezşinatında da görülen Barok ve Rokoko tesiri altında sebilleri cazip ve bol tezşinatla süslü şekiller alıyorlar. Kitlevi ve sade sivri kemerler yerine artık sütunlar arasına üç bölümlü ve dilimli hiç bir fonksiyonel işi olmayan kemerler sıralanıyor. Damat İbrahim paşa sebili 1708, Mehmet Ağa tarafından 1732 de yapılan Hekim oğlu Ali Paşa*

Sebili, Galatada Bereket zâde çeşmesi 1733, Dolmabahçe'de Mehmet Ağa mezar ve sebili 1740 bunlar arasındadır. Bu tezyinat diğer yapılarda olduğu gibi burada da süslü yüklü bir Rokoko olarak bozulmuştur. (Soğukçeşmede Hamidiye sebili 1777, Eyüp-ta Mihrişah Sebili 1880) gibi". Bu paragrafta Hekimoğlu sebili'nin Mimar Mehmet Ağa tarafından yapıldığı kaydı vardır. Filhakika her devirde taammüm etmiş bir Mehmet ismi mevcuttur. Fakat 1732 tarihleri civarında Mehmet Ağa adıyla tanınmış bir san'atkâr bilinmemektedir. Ayrıca, Barok ve Rokoko te'siri altında yapılmış olduğu söylenen Damat İbrahim Paşa, Hekimoğlu, Bereket-zâde çeşme ve sebilleri Lâle devri üslûbunun eserleri olup sivri kemerleri yine mevcudiyetlerini muhafaza etmekte ve birlikte bahsedilen diğer çeşme ve sebillerden her bakımlardan farklı bulunmaktadır.

48— (Sayfa 254, satır 23) "*Aynı hükümdar tarafından yaptırılan diğer iki pavyon çeşme tezyinî ihtişamlarıyla bununla rekabet etmektedir ki bunlardan biri Azap kapı'da Unkapamı köprüsüne yakın, diğeri de Tophanededir. Bu pavyon çeşmelerin menşesinde renkli olarak baştan aşağı rölyef tezyinatıyla süslenen dış duvarları bütün Türk - İslâm taş tezyinatına genel bir bakış ortaya koymaktadır".*

Paragrafında pek çok tercüme ve istilâh hataları bulunmaktadır. Çünkü, meydan çeşmesi veya sebili denecek yerde köşk çeşme veya pavyon sebili diye ortaya uydurma bir terim çıkartılıyor. Aynı zamanda Azap kapı çeşmesi'nin III. Ahmed'e atfedilmesi tarihî bir hatadır. Çünkü Azapkapı çeşme ve sebili I. Mahmud'un valdesi Saliha Sultan'ın eseridir.

49— (Sayfa 276, satır 18) "*Buna benzer geometrik örnekleri ve aynı renkleri yüzzelli sene sonra da Semerkant'de Şahzinde Türbesinde buluyoruz. Kitabı firizi filiz kıvrımlarla örülmüş çok sanat ifadeli nesih yazılarıyla yan yana dizilen cilâli levhalardan teşkil edilmiştir.*

Bu duvar keramiklerinin İranlı asıldan geldiği ve Türkistan'a ve Horasan'a saldıran Moğullar'ın önünden batıya kaçarak Konya Selçuk sarayında çok iyi karşılanan ustalar tarafından yapıldığı genel olarak kabul

edilmektedir" sözüyle Prof. Diez her şeye İranlı teşhisini koymaktadır. Halbuki İran'ın en eski kültürünün yaşadığı güney bölgelerde çini büyük bir inkişaf göstermemiş ve revaç görmemiştir. Halbuki şimal bölgelerde ve Orta İran'da çininin kültür cereyanlarıyla birlikte inkişaf ettiği anlaşılmaktadır. Bir taraftan Çin, diğer taraftan Mezopotamya gibi çini san'atında tarihî geleneklere sahip memleketler arasında ve bilhassa Orta Asya'dan akıp gelen Türk göçlerinin te'siriyle bu san'at, batıya intikal etmiştir. Bundan dolayı İran'ın otokton halkıyla dış münasebetlere sahne olan bölgelerinin ahali arasında esaslı bir fark gözetmek icap eder. Bu vakıta mimarî ve el san'atlarından halıcılık mevzuunda da muteberdir. Prof. Diez Anadolu'ya gelmiş ustaların İranlı'dan ziyade Horasanlı veya İran Azerbaycanı'ndan yetişmiş kimseler olduğunu pek iyi bilir, zannındayız. Çünkü "Die Kunst der Islamischen Völker" adlı eserinin 117. sayfasında Sırçalı medrese (Konya) mimar ve çini üstadının - ki Tus'ludur - Türklüğü'nü bizzat kendisi kabul eder.

50— (Sayfa 67, satır 9) "*Cami'in iki, hastahanenin bir kapısı vardır, her üç portalde orijinallik, desen, kompozisyon ve zenginlik bakımından Anadolunun büyük diğer cami ve medreselerinin portallerini geride bırakmışlardır" diye Divriği'deki Mengücek oğlu Ahmet Şah camiiyle Darüşşifa'sının kapılarındaki özelliği tebarüz ettiren müellif, önemli bir noktaya herkesin dikkatini çekmekte haklıdır.*

51— Prof. Diez Türk mezar binalarının inkişaf safhasını oldukça iyi hudutlandırıyor. Fakat (sayfa 81, satır 12) de "*Selçuk Türbeleri; -Abadolu'da çok yayılmış olan kuleleri Kuzey İslâm mezar inşalarının mahallî bir grubunu teşkil etmekte olup âbideleri Kafkasya ve Kuzey İran'dan Afganistan'a kadar yayılmıştır. Arapların avlulu Dâr ve Tarma evinden inkişaf eden iki dinî yapı tipi olup güneyden gelen cami ve medreseye zıt olarak, Türk - İslâm memleketlerinde güneyin kubbe inşaları yerine çok defa mezar kulesinin kuzey tipi hakim olmuştur. Bu hale göre mezar kulesi İslâm dinî inşalarına doğrudan doğruya Türkler tarafından*

getirilmiş bir inşa tipidir, fakat bu tip muayyen bir güney sınırından aşağı yayılmamış, buralarda kubbeli türbeler bunların yerini almıştır. Bu sınır İranda güneyde orta Kevirin doğu kenarında Kışmar'da ve İsfahan'da nihayetleniyor. Güney Anadolu'da Konya'nın güneyinde de bunları bulamıyoruz" denilmektedir. Ancak, câmi ile medresenin Arap Tarma evinden doğduğunu ispat etmeğe kalkmak Yakın Şarkın ve Ön Asya'nın mimarlık tarihini bilmemek demektir. Fakat buna rağmen, kitabın sınırları, mimarlık tarihinde bina plânlarının gelişmesini izah ve ifade edecek bir ufka ve kudrete sahip bulunmadığından böyle iddiaların ortaya atılmaması daha muvafik olurdu. Ayrıca, Anadolu'nun cenubunda kümbet şeklinde pek çok bina bulunduğunu da müellife hatırlatırız.

52— (Sayfa 82, satır 14) den Sayfa 84 satır 8 ilâ 9 una kadar olan fasılda, Türk çadırı'nın mimariye te'sirini ve Strzygowski'nin mütalâalarını kabul eden müellif, *Türk San'atı* adlı kitabının muhtelif bölümlerini sanki ayrı zihniyet sahibi bir insan gibi birbirinden çok farklı yazmış ve garip tenakuzlar içinde kalmıştır. Bu bakımdan biz bu tenakuzlara bir sebep bulamıyoruz. Buna ancak Profesör ve eseri tercüme eden cevap verebilir ve kitabı bu gibi tenakuzlardan kurtarır. Biz yalnız bu tenakuzları tebarüz ettirmekle iktifa ediyoruz.

53— (Sayfa 193, satır 4 de) "Yalnız camilerin iç kısmını göz önüne getirir ve bunları eski Jüstiniyen kilisesinin içiyle mukayese edersek çok esaslı farklar görürüz ki, bu bize konstrüktif bir şemanın örnek alınmasıyla beraber bir üslûbun asla taklit edilemeyeceğini anlatıyor" denmektedir. Profesör Diez yukarda gösterdiğimiz mütalâasıyla A. Charles'ın fikrinden birden bire nükül etmektedir. Fakat dikkat olunursa bu cümlesi de yine müphem, elâstikidir ve izaha muhtaçtır. Halbuki ilmî eserlerde kanaatlerin sarîh olması, yerine göre müsbet, yerine göre menfi te'vile imkân vermemesi gerekir.

54— (Sayfa 271, satır 1) "İran'dan gelmeleri yüzünden İran'lı olarak tavsif edilen bu Türk tiplerinin İran san'atı ile yakın manâda hiç bir ilgisi olmayıp daha ziyade

Uygur sanatçıları tarafından meydana getirilmiş olmaları dolayısıyla insanı yanlış yollara saptırması mümkündür" sözüyle her İran'dan gelenin İran'lı olmadığını tebarüz ettiren müellif, bu kitabın bir başka tarafında, Türk San'atı'nın İranlı sanatçılarla İran san'atının tesirinden kurtulmadığı hakkındaki iddiasıyla taban tabana zıt bir fikri ileri attığının ve yine tezada düştüğünün acaba farkında değil midir?!

55— (Sayfa 272, satır 18) de: "Böyle figürleri bir sıra halinde (20 cm. büyüklükte) Karasaray harabelerinde kemerte örtülü bir salonunun duvarları üzerinde buluyoruz. Oturan figürlerin böyle yan yana sıralanması bu zamana kadar İslâm sanatında görülmemiş bir şeydi, buna karşılık orta Asya budist sanatında Buda figürlerinin sonsuz sıralar halinde dizilmesi çok yayılmış bir şeydir. Bu dekoratif plâstığın menşei bu paralellerle de tayin edilebilir" sözü Orta Asya'lı Türk san'at te'sirlerinin Suriye'ye kadar nüfuzunu kabul etmektedir. Bu ilmî hakikatî dürüst bir lisanla ifade etmesinden dolayı Profesörü tebrik edebiliriz.

56— (Sayfa 273, satır 6): "Her halde minyatürlerde aranması lâzım gelen ilk örnekler bugüne kadar bulunmamış gibi görünüyor. Hayvan başları ile nihayetlenen spirallerle filiz kıvrımlar (Kerkedan, Yılan, Ejder, Arslan ilâh. başlarıyla) Niğde'de Sungur bey camii'nin doğu kapısında da görülür, böyle filiz kıvrımlar küçük sanat işleri ve dokumalar üzerinde de sık sık görülür" denilmektedir. Orta Asya Türk dekorasyonunun başlıca örgelerinden biri olan filiz kıvrım şekillerinin, -kanaatimizce bunlar Zoomorfik menşe'dendir- İslâm Türklerinin her san'at şubesinin son yüz yıla kadar devam eden tezyini unsuru olduğu cihetle, bu hususta geniş bilgi verilmesi ve kitabın iddiasına mugayir olarak, bu mevzuun bir kaç cümlelerin içine sığdırılmaması gerekirdi.

57— Sayfa 275, satır 18: "12. nevi asrın ikinci yarısında Hamburg, Lübek, Riga, Nijni Novgorod gibi ticaret şehirleri çok inkişaf ettiler. Moskova'nın doğusunda Vladimir ve Susdal, Kief'den daha çok önem kazandılar. Bu iki şehirdeki eski kilise cepheleleri aynı menşe'den gelen Roman üslûbiyle, fantastik hayvan figürleriyle Avrupa'ya nü-

fuz eden, Türk - İslâm figürlü dekorasyon üslûbunun bugünkü delilleridir. Memleketlerine dönen haçlılar da 1100 den itibaren Anadolu ve Suriye'den bu Asya hayvan üslûbu tesirlerini getirmiş olmalıdırlar". Ve (sayfa 276, satır 6 da) "Bu din, dinî yapı anıtları cephehelerinin bu gün bile köşede bucakta kalan bazı istisnalar bir tarafa, hurafevi sembol ve tılsımlar selinden kurtulmasını yalnız ona borçludur, diğer taraftan hristiyan kiliseler bunlara karşı hiç bir mukavemet gösterememişlerdir. Türk memleketlerinde figürler yalnız dinî olmayan mimariye inhisar ederken Ermeni, Rus ve Avrupa kiliselerinin cepheheleri baştan başa bunlarla kaplıdır". Prof. Diez kitabında nadir bulunmakla beraber yukarıda arzettiğimiz cümleleriyle kuvvetli teşhislere de sahiptir. Türk sanatının böylelikle Ermeni Rus ve Avrupa san'atına islâmî veçhe almadan asırlarca evvel tesir ettiği ve bu tesirinin kolaylıkla da silinemediğini itiraf etmektedir. Biz bu mütalâasıyla bütün aksi iddialarını hiç söylememiş sayıyoruz. Bu sebeple gönül, aşağıda arzedeceğimiz veçhile ismarlama eser yazmaktan kendini koruyabilmesini ve her mevzuda aynı ciddiyet ve hassasiyeti göstererek tenakuzlara düşmemesini arzu ediyor. Esas temennimiz budur ve kitabın yeni tab'ında bu temennimizin tahakkuk etmesini istiyoruz.

58— (Sayfa 290, satır 1) "15 nci asırdan evvel Anadolu'da yayılmış olan keramik hakkında pek az bilgimiz vardır, fakat büyük bir ihtimalle sarı, yeşil ve kahverengi benekli cildları ve halk sanatı tarzında oyma tezyinatıyla Bizans keramiğinin devam ettiğini kabul edebiliriz. Dekoratif gayeler için lüks keramik olarak muhtemelen, daha 14 ncü asırda Suriye'de ve İran'da tanınan renksiz bir cild altında mavi tezyinatlı işler çok yayılmıştır. Bunun dekoru Acem-Çin üslûbunda çok ince kollarla gelincik filizlerinden ibarettir" sözleri Anadolu'da son yıllarda Selçuk san'atı üzerinde yapılan arkeolojik araştırmaların, Profesör tarafından bilinmediğini ve tanınmadığını gösteriyor. Selçuk san'atını sade mavi renk tezyinatlı olarak kabul etmenin abesliğini Konya kazılarında elde edilen XII ve XIII. yüz yıl Ceramiği gayetle vazih olarak ifade etmektedir. Konya Selçuk sa-

rayile Kuba d a b a d sarayındaki çini kaplamalar muhtelif renkleri ifade etmekde ve hatta bunlarda altın yıldız kullanılmış bulunmaktadır.

59 — (Sayfa 298, satır 11:) "Konya da Selçuk Sultanının sarayı da bu figür seven devirde her halde duvar resimleriyle süslü idi. Bu sahada hiç bir şey kalmamış olduğundan yalnız kitap resimlerini (Minyatür) gözden geçirmekle iktifa edeceğiz. Uygur ressamlarının İran'da, bilhassa Tebriz'de İlhanlılar sarayındaki hâkim rollerini "Iranische Kunst" adlı kitabımda belirtmiş bulunuyorum. Bu ressamlar Çiu mektebinden yetişmişlerdir. Anadolu'da Selçuklar devri ressamlarının maâlesef yalnız isimleri belli olup eserleri ortadan kaybolmuştur, bunlardan Aynü'd-devle portreci olarak zikrediliyor ki, bunun Mevlâna Celâleddin Rumi'nin bir çok resimlerini yaptığı haber verilmektedir" paragrafı yukarıdan beri devam eden mütalâalarımızı takviye etmektedir. Bu bakımdan kitabı ikinci defa elden geçirecek kimsenin müzelerimizdeki malzemeye ve bilhassa yeni bulunanlara müracaat etmesi, bu malzemeyi görmeden mütealâalarını belirtmemesi ve bilhassa çinicilik tarihinin asırlarına çok dikkat etmesi zaruridir. Çünkü yukarıda gösterilen asır ve tarihler tamamen yanlışır.

Netice: Yukarıda 59 madde içinde gösterdiğimiz tenkitlerimizi daha çoğaltmak mümkün ise de, biz yalnız çok göze batan noktaları tesbit ettik. Bu bakımdan kitabın her sayfası dikkatle okunmalı ve bilhassa tercüme hususunda çok titiz davranılmalıdır. Yalnız Prof. Diez'in bu eserinde cidden bir lâkaydi sezdik; sebebini kendisinin bana yazdığı bir mektuptan çıkartıyorum. Profesör, Türkiye'ye gelirken üç yıl içinde talebeye bir el kitabı hazırlamayı taahhüt etmiş ve bu sırada da fena bir talih eseri olarak ikinci Cihan harbi dolayısıyla ilmi çalışma muhitinden uzakta, Kırşehir'de ikamete mecbur kalmış. Muhakkak ki bu halin Profesörün ruhî haleti üzerinde reaksiyonlar yaptığına ve çalışmalarını verimsizleştirdiğine kaniim. Bu sebeple ben, bazı münekkitlerin dediği gibi, Prof. Diez'ine Türklüğe hakaret etmiş büyük bir mücrim sayıyor, ne de mükemmel bir eser vücuda getirerek ilim hayatımızda yenilik

yaratmış bir kimse olarak takdire lâyık görmüyorum. Bilhassa bu makalemde, ileri, geri yapılan polemilerden uzak kalabilmek için, mütalâalarını kitabın paragraflarına hiç el sürmeden nakiller yaparak tebarüz ettirmeğe çalıştım. Bütün temennim san'at tarihimize katılan yeni eserlerin mükemmel olduğunu görebilmek ve bunlardan herkesin istifadesini temin edebilmektir. Bundan dolayı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin başındaki muhterem profesörlere bu yazımı ithaf eder ve *Türk San'atı* eserinin ikinci tab'ında ilgililerin daha dikkatli bulunmalarını tavsiye ederim.

27.11.1953

ALİ SAİM ÜLGEN

Yüksek Mimar

Prof. Suüt Kemal Yetkin. *İslâm Sanatı Tarihi* - Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi - Enstitüsü Yayınları. Ankara 1954, Güven Basımevi. 315 S. metin yazı. Bibliyografya, terimler ve endeks LXIV S. 366 sayfa tutan 380 levha, ayrıca 148 şekil ve 14 renkli levha. 4°. Fiyatı 20 L.

Ankara İlahiyat Fakültesinde Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Profesörü olan Suüt Kemal Yetkin, bu sahadaki çalışmalarını bir eser halinde topluyarak millî kütüphanemize yeni bir kitap ilâve etmiştir. Güzel bir tertip ve temiz bir baskıyla millî kültürümüze kazandırdığı bu yeni kitap, bu konuda ilk mühim eserlerden olduğundan, alâkalıların kâfi derecede ilgisini toplar zannederim. İslâm sanatının şümillü ve dağınık sahalarını içine alan bu muazzam eseri, islâm sanatıyla ilgili mevzulara meraklı bir kimse sıfatiyle, büyük bir şevkle okudum. Bu sahada yazılmış eserlerimiz, maalesef azdır. Müellifin önsözde belirttiği gibi "*Bugüne kadar memleketimizde tam olarak bir İslâm Sanatı Tarihi yazılmamıştır*". Bu ilk eserin daha mükemmel olması ne kadar arzu olunurdu.

Kitap 10 kısma ayrılmıştır ve şu bölümleri ihtiva etmektedir:

- I. Bölüm—Emevî Sanatı,
- II. Bölüm—Abbasî Sanatı,

- III. Bölüm—Fatimî Sanatı,
- IV. Bölüm—Selçuklu Sanatı,
- V. Bölüm—Mogol ve Timuroğlu Sanatı,
- VI. Bölüm—Eyyubî ve Memlûk Sanatı,
- VII. Bölüm—Murabit, Muvahhid ve Merinî Sanatı,
- VIII. Bölüm—Safevî Sanatı,
- IX. Bölüm—Baburlu Sanatı,
- X. Bölüm—Osmanlı Sanatı.

Bu bölümler içinde, mevzuun azametini ve ayakta duran eserlerin bolluğuna rağmen, ihmale uğrayan Osmanlı Türk Sanatı kısmıdır. Türk sanatını yakından tanımağa ve tanıtmaya muhtacız. Bu mevzuu ne kadar ihmal ettiğimizi bütün acılığıyla artık hissederek telâfi-i mâfat etmiye çalışmalıyız. Kitabın bibliyografya kısmına şöyle bir göz atarsak, kaynak olarak gösterilen eserlerin hemen hepsinin batı malı olduğunu görürüz. Bunun ifade ettiği mâna pek acıdır. Kendimizi bu kadar ihmal etmek, affolunmaz bir gaflettir. Vakıâ Selçuklu ve Osmanlı sanatı hakkında epey Türkçe eser var. Diğer bölümler hususunda kaynakların hemen hepsi yabancı dillerle olması dikkati çektiği gibi, Osmanlı Sanatı hakkında yabancı dille olan eserlerin azlığı da gözden kaçmıyor. Fakat bunun da bir acı tarafı var. Batı, nedense, Türk sanatını pek tanımak istemiyor. Meselâ M. Mijcon, "*Osmanlı Türklerinde ressam çıkmadığı*"nı söyler. Kühnel "*Türk edebiyatından heman hiç bir yazma resimlendirilmemiştir*" der.¹ Onların görüşüne göre o güzel Türk sanatı, İran sanatı içinde kaynayıp gidiyor. Mimarlık sahasında verdikleri haksız ve şiddetli hükümleri yavaş yavaş geri almak zorunda kalıyorlar. Münevver mimarlarımız, Türk sanatının güzelliğini ve özelliğini günden güne meydana koymakta ve cihana tanıtmaktadırlar. Ancak minyatür sahasında yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Realitelere uymayan ve tarihi gerçeklere aykırı olan bu gibi yanlış hükümlerin sebepleri nedir? Bunları araştırmaya meydana

1. Doğu İslâm Memleketlerinde Minyatür, Kühnel'den terceme S.8.

çıkarmak, ödenmesi münevverlerin üzerinde duran bir borçtur. Ben kendi görüşümün kavrayabildiği kadar bu mesceleyle “İslâmda Tasvir ve Minyatürler” adlı eserimde izaha çalışıyorum. İhmal edilen ve hattâ bazı müsteşrikler tarafından inkâr bile olunan bu mevzuu işlemek ve tanıtmak, sanatla ilgili adamlarımıza düşün ve ihmale tahammülü olmıyan milli bir vazifedir. Bu sahada çalışmalara hız, neşriyata germi vermeliyiz. Ortada doldurulması gereken kocaman bir boşluk var, geri kalmanın cezası olarak geceyi gündüze katarak çalışmak zorunda olduğumuzu unutmamalıyız. Garbın kasıtlı inkârı yanında bizim de gafletten doğma ihmalimiz yer almakta devam etmemelidir. İhmal köşelerine tıkmış kalmış kültür eserlerimizi, atalar mirasını ortaya döküp medeniyet dünyasına tanıtmak, ilim âleminin gözü önüne sermek bir kültür borcudur.

Bu eser, tezyinat ve mimarlıkla beraber minyatürleri de ele almaktadır. Bu bakımdan Türk - Osmanlı minyatürleri hakkında geniş malûmat ihtiva etmektedir. Eserin bazı kusurları, noksanları olabilir. Hatâ çalışanların şanındandır. Eserin ilmî bir tenkidini ben yapacak değilim. Bunu erbabına bırakırım. Ancak gözüme ilişen bazı noktaları arz etmek isterim.

Şahıs adlarında bazı söyleniş ve yazılış hatâları var. Meselâ: Merhum Ahmet Naim'in terceme ettiği *Sahih-i Buhari Muhtasarı* sahibi olan Zeynü'd-din Ahmed El - Zebidî, nedense (*Ez-Zübeydî*) yazılmış (S. 5) *Melik Sâlih*, *Melik Müeyyed*, *Melik Eşref* gibi kelimelerin başlarındaki kural mânâsına olan “*Melik*” kelimesi “*sahip*” mânâsına gelen “*Mâlik*” şeklinde yazılmış. Halbuki, bu kelimenin kuraliçe mânâsına gelen müennesi “*Melike*” şeklinde bizim imlâmızla ve doğru olarak yazılıdır.

Müellif, “*Kur'anın resimli tek bir yazması tabiatıyla yoktur*” diyor (S. 156) Bunun böyle olması pek tabii görülür. Halbuki Mısırlı Zeki Muhammed Hasan'ın *El-Sekafetü'l - İslâmiyye*'de (Kahire- 1938) nakil ettiğine göre Paris'te çıkan “*Revue des Etudes Islamique*” dergi-

sinin 1931 de yayınlanan ilk sayısının 21-24. sayfalarında R. Gottheil, resimli bir mushafın tavsifini yapmaktadır. Bu esere, 19 uncu asırda şarkla garbın teması geçmesi üzerine İran'da başlayan Avrupa tesirinin bir neticesi nazariyle bakılabilir. Edebî eserler, tarih ve siyer kitapları peygamberlerin tasvirlerine varıncaya kadar minyatürlerle süslediği gibi içerdeki kıssa ile alâkalı olarak bazı minyatürler yapılmış olması hatıra geliyor. Mushaf kapaklarında tezyinat kabilinden kuş, geyik resimleri görülür. Bu gibi canlı hayvan resimlerini havi mushaf kapakları yapma işi daha eskidir. Müellifin eserine koyduğu renkli levhalardan biri de dikkate değer. Levhanın üstüne ve altına süslü sure başları yapılmış, birine “*Suretü'l-Beyyine Medeniyye, Tisa' Âyât*” yazılmış. Araya bir minyatür yapmış. Levhanın altında şu izahata rastlıyoruz: “*Genç bir prensin portresi, Safevî çığırı (1525 - 1550). Nakkaş Seyyid Mir Musavvir'e atfolumaktadır*”.

Müellif, eserinin bütün islâm dünyasının muhtelif bölgelerindeki sanat eserlerini ihtiva etmediğini söylüyor, ki doğrudur. Onların hepsini bir kitaba sığdırmaya imkân yoktur. Eserde tezyinat ile mimarlık eserleri ve minyatürler sahası ele alınmıştır. Tahta ve cam işleri, keramik, tabak ve saire gibi küçük sanatlar ayrı bir esere bırakılmıştır. Muhtelif sanat kollarını inceleyip gerektiği gibi araştırma yapmak ve onları bir esere sığdırmak muazzam bir iş olup bu, bir insandan istenemez.

Ancak tarihî bakımdan temas edilmesi bizim için lüzumlu ve önemli olan bazı sahalarda vardır. Onlara eserde yer verilmek icap ederdi. Türk elinin değdiği sanat eserleri üzerinde önemle durulmalıydı. Kırım ve Azerbaycan'da bahsa değer hiç bir eser yok mu? Balkanlar'daki Türk - İslâm eserleri hakkında da bir şey yazılmamış gibi. Müellif *Osmanlı Sanatı* bölümünün sonunda *Balkanlarda ve Macaristanda Türk Camileri* başlığı altında yarım sayfadan ibaret denemek kadarlık bir yerde bu bahsi açıp kapıyor: “*Osmanlı Türkleri devrinde yalnız bu ülkelerde değil, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Macaristan gibi ayrı*

birer devlet hâline gelen ülkelerde de birçok eser vücuda getirilmiştir. Bunların çoğu ya insan eliyle, yahut da zaman tesiriyle yok olup gitmiştir. Bu yerlerdeki Türk - İslâm eserleri hakkında, birkaç yazı istisna edilirse, baş vurulacak derli toplu kaynak ta yoktur. - S. 287” dedikten sonra burada (Ekrem Hakkı Ayverdi-*Fatih Devri Mimarisi* 1953), (Oktay Aslanapa - *Macaristanda Türk Abideleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih Dergisi*, Mart sayısı, 1950) kaynak olarak gösteriliyor ve bu iki kaynaktan birinciden Balkanlarda yalnız Fâtiḥ devri mimarisine ait bazı camilerin isimleri, ikincisinden de Macaristan’daki eserlere dair bazı misaller verilerek bahis kapanıyor. Halbuki, bu bahsin tevsii mümkündü. Balkanlar’daki Türk - İslâm sanat eserleri üzerinde durulması temennimiz şu bakımdan faydalıdır: Medeniyet dünyasına Türk dehasının oralarda nasıl sanat âbideleri diktiğini göstermeliyiz. Bu hususta kaynak yokluğu hakkında müellifin fikrine biraz iştirak etmekle beraber, büsbütün de mahrum olduğumuzu sanmıyorum. Kaynak yoksa meydana getirmeliyiz. Balkanlar düne kadar bizimdi ve ölmez eserlerimizden ayakta kalabilenler bu hususta yeter derecede şahit olarak bize kafidir. Balkanlar’daki Osmanlılık eserleri sinsi sinsi kazanıyor. Medeniyet âbidelerine varıncaya kadar her şeye el uzatılıyor. Tarihin ve insanlığın malı olan o eserleri kim tesbit edecek? Onlar himayeden mahrum mu kalacak?

Yüksek Mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi, *Vakıflar Dergisi*’nin III. sayısı için (*Yugoslavya’da Türk Abideleri ve Vakıfları*) başlıklı güzel ve geniş bir etüd hazırlamışlardır. Okuyucular onu bu Derginin sütunlarında bulacaklardır. Keza aynı yazarın (*Dimetoka’da Çelebi Sultan Mehmed Camii*) unvanlı bir yazısını yine bu Derginin sütunlarında okuyacaklardır. Sayın üstadın bu çok faydalı tedkiklerine devamını temenni ederiz. Bosna için Türkçe olarak şu kaynak ta zikrolunabilir: (*Saraybosna’da Ebniye-i Hayriyenin Musavver Tarihi*-Kemura-zade Seyfeddin Fehmi Bini Ali, 1327) Boşnaklar tarafından yeni epey eser yazıl-

mıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi bunlara işaret etmiştir.

Şu ciheti de belirtelim ki, kitaba çok bol malzeme konulmuştur. Levhaların ve plânların bolluğu eserin kıymetini arttırmaktadır. Başka yerlerde bulmayacağımız örneklere derli toplu bir arada rastlamak insana sevinç veriyor.

Eserin sanat değeri hakkında söz bana düşmez. Bunu erbabı söylemelidir. Ben şu kadarını söyleyebilirim ki, bu kitap büyük bir boşluğu doldurmakta ve mühim bir ihtiyacı karşılamaktadır. Müellif, Türk - İslâm sanatı tarihine oldukça zengin bir eser kazandırmıştır. Kendisini tebrik etmek borcumuz, daha mükemmellerini beklemek de hakkımızdır.

Osman KESKİOĞLU

Al - Biruni Commemoration volume (El-Biruni hatıra kitabı), (A. H. 362 - A. H. 1362), Calcutta 1951. pp. 303. 8°.

Sayın Profesör -A. Zeki Velidi Togan, son eserlerinden birinde¹ tarihte Türklerden bir çok ilim adamı yetişmiş olduğunu, fakat bunlardan pek azının eserlerini kendi ana dilleri ile yazmış bulduklarını işaretle, ana dilinin türkçe olduğunu “her halde” kaydiyle belirttiği Harezmi büyük bilgin Ebu Reyhan El-Birunî’nin, ana dili ilim dili olmadığından kendisine yabancı olan ve kullanışta zorluk çektiği Arap ve Fars dillerinde yazmak mecburiyetinde kaldığını, ana dili ilmi konuları yazmağa elverişli bulunmadığından eserlerini o dilde yazacak olursa, bunun yalak üzerine çıkan bir deve kabilinden garip görüleceğini söylediğini nakleder. Bu defa Calcutta’da bulunan İran Cemiyeti, İran’ın New Delhi elçisinin bir sahifelik kısa bir önsözülle büyük bilginin matematikçi, astronom, coğrafyacı, tarihçi ve din tarihçisi vb. olmak üzere türlü yönlerini inceleyen, muhtelif dünya bilginleri tarafından hazırlanmış, yukarıya adını yazdığımız hatıra cildini yayınlamış bulunmak-

¹ *Tarihde Usul*, İstanbul 1950, p. XXX.

tadır. Eser, adı geçen cemiyetin başkanı V. Courtois'nın 15 sahifelik bir girişinden başka, üstadın türlü yönleri üzerinde duran 21 makaleyi içine almaktadır.

Girişte verilen bilgilere göre, Calcutta'da bulunan İran Cemiyeti tarafından ilkin H. 3 Recep 440 (M. 13 Aralık 1048) de ölen El-Bîrûnî'nin 1948 yılında 900'ncü ölüm yılı anılmak istenmiş, fakat daha sonra H. Zilhicce 362 (M. Eylül 973) yılında doğduğu ve H. Zilhicce 1362'nin (Aralık 1943) yılına rastlamakta olduğu düşünülerek, üstadın bininci doğum yılının kutlanması uygun görülmüştür. Bu maksatla hazırlanan özel komite, derhal harekete geçerek bir çok meşhur ilim adamından yazı yardımında bulunmalarını rica etmiş, bunlardan alınan müsbet cevapların sonucu olarakta bu cilt meydana gelmiştir. Daha önce de söylendiği üzere, muhtelif dünya dillerinde yazılmış kıymetli makaleleri içine almakta olan bu ciltte aşağıdaki yazılar bulunmaktadır :

- Syed Hasan Barani, *Muslim Researches in Geodesy* (pp. 1-52).
 Alessandro Bausani, *L'India Vista da due Grandi Personalità Musulmane: Baber e Biruni* (PP. 53-76).
 C. Bulcke, *Alberuni and The Rama-Katha* (pp. 77-82).
 S.Kumar Chatterji, *Al - Biruni and Sanskrit* (pp. 83-100).
 Jean Filliozat, *Al-Biruni et L'Alchimie Indienne* (pp. 101-105).
 Francesco Gabrieli, *Le Citazioni delle Leggi Plantoniche in Al-Biruni* (pp. 107-110).
 J. Gonda, *Remarks on Al-Biruni's Quotations from Sanskrit Texts* (pp. 111-118).
 H. Heras, *The Advaita Doctrine in Alberuni* (pp. 119-123).
 A. Jeffery, *Al-Biruni's Contribution to Comparative Religion* (pp. 125-160).
 M. A. Kazim, *Al-Biruni and Trigonometry* (pp. 161-170).
 M. A. Rahman, *On the Minor Tracts of Abu-Raihan Muhammad bin Ahmad Al-Biruni* (pp. 171-175).
 J. H. Kramers, *Al-Biruni's Determination of Geographical Longitude by Measuring the Distances* (pp. 177-193).

F. Krenkow, *Beruni and the Ms. Sultan Fatih No. 3386* (pp. 195-208).

M. M. Moreno, *L'Arte Dell' Esporre in Al-Biruni* (pp. 209-215).

L. Massignon, *Al-Biruni et la Valeur Internationale de la Science Arabe* (pp. 217-219).

G. Messina, *Al-Biruni Sugli Inizi del Cristianesimo a Merv* (pp. 221-231).

V. Minorsky, *On some of Biruni's Informants* (pp. 233-236).

M. Moin, *Ba'zi Fawayid-i Lighawiy-i Kitab al-Jamahir-i Biruni* (pp. 237-249).

M. A. S. Nadvi, *Al-Biruni* (pp. 251-279).

A. U. Pope, *Alberuni as a Thinker* (281-285).

J. C. Tavadia, *Al-Biruni and Orientalistics Index* (293-303). (pp. 287-291).

Bilindiği üzere geçmişin bir çok ilim ve san'at adamlarının, bu gün, yetişmiş buldukları kültür çevreleriyle az çok bir ilişkisi olan türlü milletler tarafından benimsenmekte ve kendilerinden sayılmakta oldukları görülebilen olaylardandır. Calcutta İran Cemiyeti'nin teşebbüsü ile yayınlanmış bulunan bu eserde de aynı psikoloji hâkim bulunmakta ve gerek bu cemiyetin başkanı tarafından yazılan girişte ve gerekse diğer makalelerde El-Bîrûnî'nin İranlı bir kökten geldiği ifade edilmiş bulunmaktadır. Peşin olarak arzedelim ki bizim, Bîrûnî'nin Türk olduğuna dair kat'i bir bilgimiz yoktur. Esasen sözlerimizin başında da belirttiğimiz üzere, Prof. Togan, Biruni'nin ana dilinin Türkçe olduğunu "her halde" ilâvesiyle kaydetmek suretiyle ilmî ihtiyatlılığın güzel bir örneğini vermiştir. Halbuki adı geçen cemiyet başkanı, V. Courtois'nın Bîrûnî'nin İranlı bir kökten geldiğini söyledikten sonra verdiği şu bilgiler, durumu oldukça aydınlatmaktadır sanıyorum. Sayın başkanın verdiği bilgilere göre, Bîrûnî, "...Ortaasya'da bir Türkistan hanlığı olan Hive ülkesinde doğmuştur. Kendisine bazı Arap yazarları tarafından Al-Khwarizmi adının verilmesi, Hive'nin daha sonra Khawarizm adını almasındandır... (pp. XIV)." ...Kendisinin yermiş bulunduğu ana dili, kuvvetli bir şekilde Türkçe tesiri altında kalmış bir İran dialekti idi..." (XV).

Bir ûnî'nin İranlı bir kökten geldiği ve ana dilinin türkçe te'siri altında kalmış bir İran ağız olduğu yolundaki sözlerin zorakılığı meydandadır. Ancak batının en ciddi sayılan bazı ilim adamlarının, Türklerin islâmiyeti kabul etmelerinden itibaren gelişmesine büyük hizmetleri dokunduğu İslâm medeniyetindeki rollerini bile bile görmezlikten geldikleri, meselâ bir İslâm ilmi yerine Arap ilmi veya bir İslâm san'ati yerine İran san'ati deyimlerini kullanmakta ısrar ederek İslâm ilim ve san'atına Türklerin yapmış buldukları sayısız hizmetleri Arap ve İranlılara maletmiş oldukları hatırlanırsa, bu türlü benimsemelere şaşmamak lâzımdır. Mu hakkak olan, Türk milletinin tarihin ilk devirlerinden bu güne kadar türlü kültür çevreleri içerisinde dünya medeniyetine yapmış oldukları sayısız hizmetleri ilmî bir şekilde henüz ortaya koyamamış bulunduğumuzun ve bizi bekleyen daha pek çok vazifelerin mevcut olduğunun bu vesileyle, bir defa daha anlaşılmış bulunmasıdır.

Montreal, 1953.

H. G. YURDAYDIN

ŞARK VE TÜRK VAKIFLARI İLE İLGİLİ BİR KAÇ GARP ESERİ

Vakıflar Dergisi'nin ikinci sayısında Sayın Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün yazdığı bibliyografyaya ek olarak bu sayımızda da Avrupa'da yayımlanmış ve vakıflar konusuyla ilgili bir kaç makale ve eserden bahsedeceğiz:

I. G. Busson de Janssens: *Les Wakfs dans l'Islam contemporain*. (Trois section, avec XIII annexes et un index). *Revue des Etudes Islamiques*, Année 1951. -Paris 1952 Librairie Orientaliste Paul Geuthner- de neşredilen bu 72 sahifelik makalede muasır İslâm memleketlerindeki vakıflar ve vakıf idareleri bahis mevzuu edilmektedir. Bu arada 23-25. sahifelerde *Türkiye vakıfları* ve 53-59. sahifelerde de Türkiye'de vakıfların idaresi ve *Evkaf Kanunu*'müz kısaca anlatılmaktadır.

II. *Revue des Etudes Islamique*'in aynı sayısında Prof. L. Massignon'un da vakıflarla ilgili bir yazısı vardır: *Documents sur certains waqfs des lieux saints de l'Islam, principalement sur le waqf Tamîmî à Hébron, et sur le waqf tlemcénien Abu Madyan à Jérusalem*; réunis, avec une introduction sur l'importance permanente de ces fondations en droit international public. (Neuf documents, rapportés de plusieurs missions au waqf Abu Madyan, dont celle du cheikh Tayeb el-Okbi et du cadi Mohammed Benhoura) (Avec 1 hors-texte et 4 cartes). 73 - 120 S. Bu yazıda, İslâm dininde mukaddes yerlerin vakıfları ve bilhassa Tamîmî ve Abu Madyan'ın vakıfları hakkında dokuz vesika tanıtılmaktadır.

Bu iki makalede Prof. Köprülü'nün bibliyografyasında bulunan eserlerden fazla olarak şu yazıların adları geçmektedir:

Abribat: *Essai sur les contrats de quasi - aliénation et de location perpétuelle aux quelles l'institution du habous a donné naissance*. Alger 1902.

G. H. Bousquet: *Du droit musulman et de son application effective dans le monde*. Alger 1949.

G. H. Bousquet: *Précis de droit musulman*. Alger 1947.

Busson de Janssens *Contribution à l'étude des habous publics algériens*. Thèse droit. Alger 1950.

Busson de Janssens: *Le sort des habous publics algériens*. 1952.

J. Luccioni: *Le habous ou wakf*. Casablanca 1942.

Doyen Morand: *Etude sur la nature juridique du habous*. Alger 1904.

Muhammed Kadri Paşa: *Du wakf*. Le Caire 1895.

Kadri Paşa: *Kānūnū'l - 'adl ic'l- insāf li'l - kadā' alā muşkilātu'l - arkāf*. Bulak 1311.

Nejib H. Chiha: *Traité de la propriété immobilière en droit Ottoman*. (Le Caire, 1906).

O. Pesle: *La théorie et la pratique des habous dans le rite malékite*, (Casablanca 1941)

- ASLANAPA, Oktay: (Tez No. 378)
Osmanlı İmparatorluğu'nda arazi teşkilâtı ve bunun feodal rejim ile mukayesesi, 1937-38.
- ATILGAN, Cemil: (Tez No. 2140)
İstanbul'da mozayik ve bölmeli tekniklerle yapılan çiniler (XV-XVI. asır ilk yarısı), 1952.
- AYÇA, Muazzez: (Tez No. 1000)
Anadolu'nun tarihî büyük yolları (Onaltıncı asra kadar), 1944-45.
- BAŞARAN, Neriman: (Tez No. 1887)
Defter-i Bostancı (Anadolu ve Rumeli sevahilinde bulunan binalara dair defter) istinsah ve indeksi, 1950-51.
- BAŞKAN, Şermin:
Topkapı sarayı harem dairesi çinileri, 1952.
- BATUR, Asuman: (Tez No. 1794)
Topkapı sarayı çinileri, 1950.
- BAYKAL, Mürside (Te. o. 2102)
Süleymaniye külliyesi 1952.
- BELİK, Füzûzan: (Tez No. 2060)
Anadolu Selçukları devri figürlü taş plâstığı, 1951.
- BELKİS: (Tez No. 174)
17. asırda İstanbul'un iâşesi meselesi, 1932-33.
- BİLGİN, Kâzım: (Tez No. 2285)
XV ve XVI. asırlarda Osmanlı kılıçları, 1952-53.
- BOZOK, Hadiye: (Tez No. 478)
13. asırda Anadolu Selçukîlerinin inşa ettikleri hastahaneler tıbbî esaslar, 1938-39.
- ÇAĞLAYAN, Türkân: (Tez No. 2142)
Bağdat köşkü, 1952.
- ÇAYCI, Abdurrahman: (Tez No. 1878)
Irakeyn Seferi menzîlnâmesinin tetkiki, 1949-50.
- ÇOKAKAR, Şefika: (Tez No. 1802)
Kasımpaşa'nın tarihi ve âbideleri, 1948-49.
- DİKER, Muazzez: (Tez No. 2287)
Kâbe tasvirli çiniler, 1953.
- DİNLER, Mehmet: (Tez No. 2061)
Sekiz payeli yapılar, 1951.
- DOĞANÇAY, Nevin: (Tez No. 2234)
Çinili köşk, 1953.
- ELBRÜZ, Niyazi: (Tez No. 1487)
İmparatorluk devrinin büyük nüfus ve arazi tahrirlerine ait bazı vesikalar, 1946-47.
- ERHAN, Ahsen: (Tez No. 2007)
Kanunî Sultan Süleyman, Haseki Hürrem Sultan'ın türbeleri ve yatanların terceme-i halleri, 1949-50.
- ESMEN, Zuhâl: (Tez No. 2235)
Topkapı Sarayı Müzesindeki normal teknik dışında kalan seccade ve nihâliler, 1953.
- EYİCE, Semavî: (Tez No. 1505)
İstanbul minareleri, 1947-48.
- FINDIK, Bedîa: (Tez No. 1722)
Unkapanı ve Cibali tarihi ve âbideleri, 1948-49.
- GÖKMAN, Muzaffer: (Tez No. 1344)
Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1947.
- GÖYÜNÇ, Nejat: (Tez No. 1610)
Beşiktaşın tarihi, (Fatihten zamanımıza kadar) 1947-48.
- GÖZE, Necdet: (Tez No. 2308)
İstanbul'da Osmanlılar devrinde tezyinî şebekeler (madenî), 1952-53.
- GÜDENOĞLU, Hayri: (Tez No. 371)
Edirnekapı mezarlığı kitâbeleri, 1937-38.
- GÜLER, Cihad: (Tez No. 650)
Üsküdar'ın çeşme, sebil, imaret ve diğer tarihî binaları ile camileri dahilinde medfun meşhur şahısların mezar kitâbeleri, 1940-41.
- KAYAN, Müzehher: (Tez No. 1165)
Üsküdar tarihi, 1945-46.
- KERAMETLİ, Can: (Tez No. 2284)
İstanbul Tekfûr sarayı fabrikası çinileri, (18. asır), 1953.
- KIRGÜL, İhsan: (Tez No. 2141)
Üsküdar camileri, 1952.
- KURAL, Fethi Murat: (Tez No. 1172)
Yeşil Cami ve tamirleri, 1945-46.
- NALBANDOĞLU, Nezihe: (Tez No. 1766)
Antalya tarihi, 1950.
- NARMANLI, Hilmi: (Tez No. 1832)
Anadolu'daki Selçuk medreseleri, 1950.
- ORHONLU, Cengiz: (Tez No. 1966)
Tophane, Cihangir, Salıpaazarı, Kabataş, Ayazpaşa semtlerinin tarihi, 1950-51.

Zara ve Dalmaçya arşivlerinde bulunan bazı ticarî vesikalar da bu yazıda tanıtılmaktadır.

4— Hamid Hadžibegic: *Tri Fermana iz prve polovice XVI stoljeca*. S. 83-94. Burada da Kanunî Süleyman'ın zamanında Makedonya'ya gönderilmiş üç ferman türkçe metin ve tercemeleriyle neşredilmektedir.

5— Mehmed Mujezinović: *Turski Natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka*. Makalede XVI. asırdan zamanımıza kalabilen 23 türkçe kitâbenin metinleri ve tercemeleri bibliyografik bilgilerle birlikte verilmektedir: İskender Paşa oğlu Mustafa Bey cami'i kitâbesi, İsa Bey oğlu Mehmed Bey cami'i kitâbesi, Gazi Husrev Bey cami'i kitâbesi, Gazi Husrev Bey medrese ve türbesinin kitâbeleri, Salih oğlu İmam Abdullah Ef. nin mezar taşı kitâbesi, Muhammed oğulları Salih ve Abbas'ın mezar taşı kitâbeleri, Murat Bey türbesi kitâbesi, Hüseyin oğlu Hasan'ın mezar taşı, Hamza oğlu Dur Ali'nin mezar taşı, Kemal Bey'in mezar taşı kitâbeleri ve b.

6— Hamdija Kreševljaković: *Prilozi povjesti Bosanskih Gradova pod Turskom upravom*, S. 115 - 184. Yazar eski Türkler devrindeki Bosna kaleleri tarihine dair malzemeleri takdim etmektedir.

7— Ömer Mušić: *Poslanica šejha Muhameda Uzičanina Beogradskom valiji Muhamed Paşi*, S. 185 - 194. (Şeyh Uziceli Muhammed'in Belgrad valisi Mehmed Paşaya mesajı).

8— Muhammed Mujić: *Jedna bujuruldija Husein bega Gradašćevica*, S. 195-200. Hüseyin Beyin bir buyrultusu.

9— Hamid Hadžibegic: *Odnos Crne Gore prema Grahovu u doba Njegoša - Relations du Montenegro avec Grahovo au temps de Njegoş*. S. 201-212.

10— Hazim Šabanović: *Izrazi evail, evasit i evahir u datumima turskih spomenika*. Türk doküman tarihleri içinde evail, evasit ve evahir tabirleri. S. 213-238.

Mecmuanın "NOTLAR" kısmında Nedim Filipović'in *Tahvil tabiri* ve

Hazim Šabanović'in "*Malkoç Bey ve oğlu Cafer Beyin mezartaşları üzerindeki kitâbeler* adlı yazıları; "TERCEMELER" kısmında "*Ahmed Cevdet Paşanın ölümünden sonra basılan yazma eserleri*" adlı makale ile "*Zagreb'de Yugoslav Akademisi'ndeki şark kolleksiyonunun tarihi üzerine retrospektif bir bakış*" isimli bir yazı ve "*Rıza Nour, Nâmik Kemal, grand poète et ideologue turc*", "*Ferdousî, Şahnâme*", "*Gliša Elezović, Mühimme defteri*", "*Bousquet, Les conquêtes musulmans et l'imperialisme arabe*", "*İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kanun-i Osmani mefhum-i defter-i Hakani*", "*Björn Collinder, Reichstürkische Lautstudien*", "*Kissling, Baljemez*", "*Bulletin de l'Institut d'Egypte*", "*Bulletin of The School of Oriental and African Studies, University of London*" üzerine tenkitler ve tahliller vardır.

Hazırhyan: Dr. Müjgân Cumbur
Millî Kütüphane Uzmanlarından

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİNDE VAKIF VE SANATLA İLGİLİ TEZLER

(1937-1953 ARASI)

- AD I GÜZEL, Aliye: (Tez No. 1441) *Vakıf hakkında sosyolojik araştırmalar*, 1947.
- AKKOYUN, Müzeyyen: *Onaltıncı asır İstanbul çeşmeleri*, 1953-54.
- AKMAN, Nuriye: (Tez No. 1474) *Karesi oğulları ve Balıkesir*, 1946-47.
- AKSU, Türkân: (Tez No. 2345) *Çini kandiller (XV- XVI. asır)*, 1954.
- ALTAY, Hadi: (Tez No. 2021) *Melik Gazi ve Koçağız türbeleri*. Kayseri Pınarbaşı kazası civarında, 1951.
- ALTAY, Nazan: (Tez No. 2283) *(+ plânlı camileri)*, 1953.
- ANASAL, Saffet: (Tez No. 1160) *Diyarbakır Artukları tarihi*, 1945-46.
- ARGAVUN, Suzan: (Tez No. 1951) *Bursa Yeşil Cami ve Yeşil Türbe çimnileri*, 1951.
- ARTUK, İbrahim: (Tez No. 917) *Mardin Artukları tarihi*, 1942-43.

III. Fin Şarkiyat Cemiyeti (Societas Orientalis Fennica) nin neşrettiği "*Studia Orientalia*" adlı derginin 19. cildinde Türk vakıflarıyla ilgili bir makale bulunmaktadır. Derginin 10. kısmını teşkil eden bu "*The Turkish Waqf*" adlı makale, Aapeli Saarisalo tarafından yazılmış altı sahifelik küçük bir etüddür. Bu yazının haşiyelerinde de şu eserlerden bahsedilmektedir:

Knut Tallqvist: *Puolikuun lasku-Etu - Aasian nousu* (The Setting Crescent-The Rising Near East) 1919.

Martti Räsänen: *Puolikuun nousu* (The Rising Crescent) 1937.

Aapeli Saarisalo: *A Waqf - Document from Sinai*. Helsinki 1933.

A. Gurland: *Grundzüge der Muhammedanischen Agrarverfassung and agrar politik*. Dorpat 1907.

IV. Rudolf M. Riefstahl: *Turkish architecture in sothwestern Anatolia*. Cambridge 1931 Harvard University Press. XIII+116 S. 4° 112 plânş.

Bu eserde çoğu evkafa ve diğer teşekküllere ait şu binalardan bahsedilmektedir:

Manisa: Ulucami, medrese, türbe.

Manisa: Hatuniye cami'i.

Manisa: Saruhan türbesi,

Manisa: Muradiye medresesi, cami'i ve imareti.

Manisa: Valide cami'i.

Birgi: Ulu Cami ve Abidin oğlu türbesi, Şakirlerin Tahir Beyin evi.

Tire: Süleyman Şah türbesi, Yeşil cami, Yeşil imaret, Bedestan, Karahasan cami'i, Rum Mehmet Paşa cami'i, Bağdadî Necip Paşa kütüphanesi.

Aydın: Kale, Üveys Paşa cami'i, Süleyman Bey cami'i, Cihan-zâde cami'i.

Antalya: Cami-i kebir, Yivli minare ve cami'i, Alâeddin medresesi, İmaret, Kıran türbesi, Ahi Yusuf türbesi, Mevlvî tekkesi, Karatay cami'i ve müze.

Alaiye: Kale cami'i, Bedestan, Alâeddin cami'i, Tersane, Kızıl kule. Selçuk hanları.

V. *PRILoZI za Orientalnu Filologiju i Istoriju Jugoslovenski naroda pod Turskom*

Vladavinom (Revue de Philologie Orientale et d'Histoire des peuples Yougoslaves sous la domination Turque). Yayımlayan: Orientalni Institut u Sarajevo. II. 1951.

Saray Bosna "Şarkiyat Enstitüsü" nün yayımladığı şark filolojisi ve Türk hakimiyeti altında Yugoslav kavimlerinin tarihine ait tetkiklerin bulunduğu bu mecmuada Yugoslavya'daki Türk vakıfları ve vakfiyeleriyle ilgili makale ve etüdler yanında bu vakıflar ve vakfiyeler konusıyla uzak veya yakından alakalı bir çok yazılar yer almıştır:

1— Hazım Şabanović: *Dvije najstarije vakufname u Bosni-* (Bosna'da en eski iki vakıfname) S. 5-38.

Bu makalenin giriş kısmında vakıfnamelerin ve vakıflara ait diğer vesikaların, tarih ilminin en mühim kaynakları ve bunların şehirlerin kuruluşu, ahalinin toplanıp çoğalması, tarihî topografi ve bilhassa kültürel ve iktisadî tarih bakımından başlıca belgeler olduğu belirtilmektedir; yine bu kısımda medrese ve imâretlerin inkişafını, türlü san'at erbabının toplanması bakımından Osmanlı - Türk feodal rejiminin esasını, iktisadî esaslar, paranın kıymeti, vergilerin bünyesi, icar ve mukataa şekilleri hakkında bilgi veren bu türlü türkçe vakfiye ve vakfiyelere müteallik vesaikin orijinallerinden bugün Bosna'da çok azının bulunabildiği anlatılmaktadır. Sonra da Rumeli Türk zadeğânından ve Bosna Sancağı'nın ikinci sancak beyi (1464 - 1470) İshak Bey oğlu İsa Bey vakfiyesiyle Abdülhay oğlu Bosna Sancakbeyi Ayas Beyin 1477 tarihli vakfiyesinin arapça asıllarıyla sırpça tercemeleri neşredilmiştir.

2— Branislav Durdev: *Defteri za crnogorski sancak iz vremena Skender - Bega crnojevića*, S. 39-56. Bu yazıda da Sancak beyi İskender Beyin zamanındaki vergi defterlerinden bahsedilmektedir.

3— Nedim Filipović: *Nekoliko Dokumentata o trgovini za vrijeme Turske vladavine u našim zemljama*, S. 57-81. Türk hakimiyetinde, XVI ve XVII. asırlarda Adriyatik sahillerinde ticarete dair

- ÖGEL, Semra: (Tez No. 2343)
*Anadolu Selçuk kervansaraylarının tez-
yinatı*, 1954.
- ÖNGÜL, Ayten: (Tez No. 2342)
*İstanbul camilerinde takviye kulelerinin
inkişafı*, 1954.
- ÖZDEN, Bedia: (Tez No. 1606)
Edirne tarihi (1362 - 1451), 1947-48.
- ÖZGÜVEN, Tahsin: (Tez No. 745)
*Arşivdeki tahrir defterlerine göre 16.
asırda Bolu'nun iktisadî vaziyeti ve
toprak idaresi*, 1942-43.
- PERÇİN, Çetin Alp: (Tez No. 2103)
İstanbul'daki barok camileri, 1952.
- SERTEL, Vuslat: (Tez No. 1892)
Defter-i Bostancı, 1950-51.
- SONGÜR, Cemile: (Tez No. 809)
*Onaltıncı ve onyedinci asırda Halep
şehri*, 1942-43.
- SOYLU, Bedia: (Tez No. 865)
Niğde tarihi ve sanat eserleri. 1942
- SÜAR, Hâle: (Tez No. 1893)
*1206 senesinde Karaağaç'tan Rumelikava-
ğ'na kadar sahilhaneler esamisi*, 1950-51.
- ŞAHİNBAŞKAN, Celâlettin: (Tez No. 2269)
Tunanistan hazine binaları, 1952-53.
- TUNÇER, Beyhan: (Tez No. 1967)
*Bostancı başı defterinin istinsahı ve
indeksi*, 1949-50.
- TURGUT, Zihni: (Tez No. 2307)
Konya sarayı ve şinileri, 1952-53.
- TÜRGÂN, Fikret:
Osmanlı ocakları, 1951-52.
- TÜZÜN, Tahsin: (Tez No. 2101)
Ayasofya haziresi türbeleri, 1952.
- ÜÇER, Süleyman Sırrı: (Tez No. 276)
Afyonkarahisar vilâyeti tarihi, 1934-35.
- ÜLKER, Recep: (Tez No. 1721)
*Fener, Balat, Ka'riye, Tekfursaray ve
Ayvansaray semtlerinin tarihçe ve ki-
tâbeleri*, 1949.
- YAMAN, Muallâ: (Tez No. 1292)
Çırağansaray tarihi, 1945-46.
- İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİ-
YAT FAKÜLTESİNDE YAPILMIŞ
TARİH TEZLERİNDEN BAZILARI
(1937 - 1953 ARASI)
- AÇIKALIN, Kâmile: (Tez No. 496)
Kanunname-i Al-i Osmanlar, 1939-1940.
- ADAR, A. Fehmi: (Tez No. 1874)
*Aşık Çelebi Tezkiresine göre XVI. asır-
daki vezirler, şeyhülislâmlar, kazaskerler,
defterdarlar, nişancılar*, 1949-1950.
- ADYAMAN, Lâika: (Tez No. 1712)
Şehzade Bayezid 1527-1561, 1947-48.
- AKALIN, M. Şihabüddin: (Tez No. 1643)
*Dürrî-zadeler ve onun diğer ailelerle vü-
cude getirdiği sıhrî münasebat*, 1947-48.
- AKTAY, Meliha: (Tez No. 1890)
Bostan-zadeler, 1950.
- AKTUĞ, Muhterem: (Tez No. 1700)
Kınalı-zadeler, İstanbul 1948.
- AKTÜRK, Turan: (Tez No. 1703)
*Arap-zade ailesi ve onun diğer ailelerle
vücade getirdiği sıhrî münasebetler*,
1947-48.
- ALPMAN, Nilüfer: (Tez No. 1229)
*XV - XVI. asırlarda Bursa kültür haya-
tında yetişen önemli şahsiyetler*, 1945-6.
- ATAKUL, Cahide: (Tez No. 1492)
Şehit Ali Paşa. 1946-47.
- BAYKAL, Hamid: (Tez No. 1605)
*Şeyhülislâm Zekeriya Efendi evlâd ve
ahfadı*. 1946-47.
- BİLGİN, Evcet: (Tez No. 922)
Darut Paşa ve Hersek-zâde Ahmet Paşa,
1942-43.
- BOSTAN, Nimet: (Tez No. 1876)
*Ebüsuûd Efendi (Ecdadı, evlâdı ve
akrabaları)*, 1949-50.
- CANSU, Zahide: (Tez No. 1888)
Pirî-zadeler, 1950-51.
- DERİN, Çetin: (Tez No. 1808)
XVII. asır nişancıları, 1949-50.
- DİKİLİTAŞ, Şükriye: (Tez No. 1705).
*Başmakçı-zade Mehmet Efendi ile ailesi
ve onun diğer ailelerle vücade getirdikleri
sıhrî münasebetler*, 1947-48.
- DİLCİMEN, Kâzım: (Tez No. 384)
Canik beyleri, 1937-38.

- DIZDAROĞLU, Nermin (Tez No. 1804)
Osmanlı tarihinde Darü's-saade ağaları,
1948-49.
- DURUKAL, Hikmet: (Tez No. 1713)
Şeyhülislâm Hoca Sadettin Efendi ve
ailesi, 1947-48.
- ERTEN, Rana: (Tez No. 1414)
Kemankeş Kara Mustafa Paşanın
hayatı, 1946-47.
- GERÇEK, Huriye: (Tez No. 1970)
Fezullah Efendi ailesi, ecdadı, evlâdı,
akrabaları, 1949-50.
- GÖÇEN, Kevser: (Tez No. 747)
Ramazanoğulları, 1941-42.
- GÖKÇEK, Yaşar: (Tez No. 1801)
Kösemihaloğulları, 1950.
- GULİL, Lâmia: (Tez No. 1875)
Zenbilli Ali Efendi ailesi, 1949-50.
- KARAPINAR, Rahmi: (Tez No. 2208)
Rami Mehmet Paşanın hayatı, 1952-53.
- METİN, Hüseyin: (Tez No. 696)
Çandarlı Halil Paşa, hayatı, sadareti,
hapsi ve katli, 1941-42.
- TUNÇEL, Perihan: (Tez No. 1891)
Fatih devrinden Sultan Mahmud II dev-
rine kadar olan hekimbaşlık ve hekim-
başılar, 1950-51.
- ÜNLÜ, Muazzez: (Tez No. 1720)
Kadı sicillerine nazaran XVI. asırda
Manisa'da dokumacı esnafının teşkilât
ve nizamları, 1943.

M. Cunbur

PARTIE FRANÇAISE

L'ASPECT NATIONAL DES FONDATIONS PIEUSES TURQUES (VAKOUFS)

HALİM BAKİ KUNTER

Administrateur Célégué à la Direction Générale des Fondations Pieuses

Traducteur : NUSRET HIZIR

Nos Fondations Pieuses occupent une place importante dans notre vie nationale. Si l'on passe en revue les différentes fonctions remplies par ces Fondations dans divers pays et à des âges différents, l'on constate qu'à côté de leur destination religieuse, les services d'ordre social qu'elles rendaient occupent une large place.

Pour en donner quelques exemples, citons: l'institution de cuisines pour les pauvres, la distribution gratuite de fruits aux populations, l'organisation, au printemps, d'excursions pour les élèves et les apprentis artisans, le tir de canons les jours de fêtes dans les villes et les bourgades, fait qui contribuait largement aux réjouissances festives, allocation d'un émolument aux ouvriers travaillant dans des branches particulièrement lourdes et déprimantes, telles que verrerie, ou bien aux canotiers et aux portefaits, à leur vieillesse, ou si, par suite d'accident, ils deviennent hors d'état de travailler, la protection d'orphelins, de veuves, de nécessiteux, la construction de routes, de pavés, de ponts, et leur entretien etc.

Les Fondations Pieuses institués en vue de la construction ou de l'entretien de puits, de citernes, d'aqueducs et de canaux d'irrigation, de fontaines, de "sebils", d'écoles de tous degrés: de l'école primaire jusqu'à l'institution d'enseignement supérieur, de bibliothèques, d'hôpitaux, de cuisines populaires (imarets), de caravansérails, de ponts, de phares, de refuges dans les passes et les montagnes, de lieux d'excursion et de réjouissances dans les grandes villes, de terrains de sport, étaient de nature à renforcer le sentiment de solidarité, et par conséquent d'assainir

la structure sociale de notre pays.

Il est en outre hors de doute que les services d'ordre religieux rendus par les Fondations Pieuses ont largement contribué à renforcer indirectement la pureté des mœurs parmi la population et ils ont donc été salutaires du point de vue social, même vus sous cet angle.

On peut dire que les bienfaits répandus, durant des siècles, par les Fondations Pieuses, ont contribué à repandre les sentiments d'affection et de fraternité parmi le peuple.

Le sujet qui nous occupe ici ne consiste toutefois pas en des services rendus par les Fondations Pieuses indirectement à l'ordre et à l'aisance sociale, il s'agit ici d'étudier l'influence bienfaisante directe de ces Fondations sur le sentiment national turc, et de prendre en considération celles qui directement travaillèrent dans ce but.

Parmi les Fondations Pieuses nées d'idéaux humanitaires et philanthropiques, il n'est pas rare d'en trouver qui poursuivent ouvertement cet idéal national. Bien des fondateurs ont envisagé, dans beaucoup de domaines, des nécessités d'ordre national. Ces Fondations Pieuses instituées dans le but de défendre la patrie, de tenir éveillé le sentiment national, de développer la culture nationale, d'implanter la culture turque dans les pays conquis, ont pour la plupart rempli brillamment, et ce durant des siècles, les services que l'on attendait d'eux.

Dans ces sortes de Fondations, nous voyons nettement l'expression de la volonté du peuple turc de sauvegarder son originalité et ses valeurs nationales, ainsi

que ses intérêts nationaux. Donc, à côté des vertus telles que libéralité et philanthropie, c'est la volonté profonde de prendre racine dans ce territoire sacré qui constitue l'un des motifs essentiels de l'institution des Fondations Pieuses.

Dans les époques où les notions de religion et de nation se confondent, il est bien entendu que la plupart des fondations poursuivent simultanément le même but. Toutefois, il existe des Fondations institués à seule fin de répondre à des besoins purement nationaux. Ce sont ces derniers qui constituent le sujet du présent article. Mais il importe aussi de ne pas perdre de vue ceux dont les buts sont indirectement nationaux. Tels par exemple les terrains de sport, déjà cités. Il y a lieu d'ajouter ici les asiles pour archers, les couvents (tekkés) pour lutteurs, les organisations de "Cümdî", les terrains de tir à l'arc. Il ne faut pas attacher trop d'importance à ce que les institutions pour les archers et les lutteurs portent un nom religieux; en réalité, ces institutions n'ont rien à voir avec la religion. Les anciens règlements et lois régissant le sport, ainsi que d'autres documents y afférents nous montrent que ces institutions offraient un caractère non éloigné de celles de nos jours et se consacraient à la technique de leur profession. Elles devraient s'appeler, selon la terminologie moderne, des Jockey - Clubs, des clubs de sport et de lutte etc.. Il est donc difficile de prétendre que les gens qui instituaient des Fondations ayant pour but le sport, la culture physique et par conséquent le développement physique de la jeunesse turque, ne travaillaient pas dans un but national.

De même, les Fondations faites en vue de faire avancer l'instruction et améliorer l'état sanitaire de la population sont, sans aucun doute, de nature à rehausser les valeurs nationales, et les fondateurs, tout en envisageant des motifs religieux et désirant faire oeuvre pie, voulaient sûrement exalter les valeurs purement nationales des masses. Ajoutons encore que les Fondations Pieuses ont rendu d'éminents services sur le terrain des arts et de l'embellissement, témoin les bâti-

ments majestueux considérés à juste titre comme des monuments nationaux. Il y en a qui sont actuellement en dehors de nos frontières, ces derniers continuent de représenter, dans les pays étrangers, le génie turc, tels les mosquées, les médressés, les ponts, les fontaines que l'on voit actuellement hors de Turquie.

Si l'on envisage d'une façon globale tous ces Fondations pieuses l'on obtient une vue d'ensemble sur leur rôle national et la place qu'ils occupent dans la vie nationale du pays. Après ces considérations d'ordre général, il sied maintenant d'entrer dans les détails et d'étudier quelques Fondations, en nous basant toujours sur les documents.

Les Fondations Pieuses servant à la défense Nationale.

I. Construction de forts et de forteresses :

a) Il est dit dans le Vakfiye (document par lequel on a institué une Fondation) de la Sultane Hatice Turhan, qui fit construire la mosquée Validé à Eminönü, Istanbul, document daté du 27 Recep 1073 de l'Hégire, ce qui suit: Les forts Seddülbahir et Kumkale, à l'entrée du détroit des Dardanelles, ont été construits sur l'ordre de cette fondatrice. Dans l'intérieur de chacun de ces forts on a bâti des mosquées, des écoles, des bains, ainsi que des habitations pour les officiers et les soldats formant garnison, des boutiques, des bazars pour ces derniers. Chaque fort a été outillé en armes et instruments nécessaires.

b) D'après un Vakfiye datant de l'an 1140 de l'Hégire, un fort a été construit, muni de tout outillage nécessaire et mis en service, au lieu dit Bababurnu, à l'extérieur des Dardanelles, par l'ancien amiralissime Kaymak Mustafa Paşa. Des sommes ont été allouées des revenus de la Fondation, aux artilleurs ainsi qu'aux officiers d'artillerie faisant service dans ce fort. Parmi les Fondations on y trouve aussi une petite orchestre militaire composée de trois exécutants.

II. Fourniture faite aux troupes :

a) Un ferman (édit) du Sultan Ottoman Selim III. dit que l'excédent

des Fondations doit être consacré à la fourniture des troupes

b) Le Vakfiye du célèbre Vizir Sokullu Mehmet Paşa stipule que les chevaux de race devront être donnés aux ghazis (combattants) qui n'en ont pas.

c) Les revenus de l'ancienne Fondations Sinan Paşa, placé sous le contrôle de l'Aga de l'Ocak de Tophane (fonderie de canons), seront partiellement consacrés à la restauration de cette fonderie et à la gestion de l'institution adjugée aux secrétaires.

III. Aides à la Marine :

a) Le Commandant de Brigade en retraite Hayreddin Paşa, fondateur de nombre des Fondations importantes à Izmir, demande dans son Vakfiye que les sommes qui resteraient sans emploi, après décaissement des montants dépensés, soient consacrés à la Marine Ottomane.

b) Dans les Vakfiye de Mustafa Izzet Efendi (Dardanelles) et de la Princesse Egyptienne Nevcihan, on trouve des stipulations concernant l'aide à faire à la Marine.

IV. Aide aux ghazis (combattants)

Certaines Fondations visent à aider dans une large mesure les combattants, les mutilés de guerre et les familles des combattants tombés au champ d'honneur. Il y a des Fondations tout spécialement fondées en vue de ces sortes d'aide.

Les Fondations Pieuses servant à la sauvegarde de l'entité nationale et à la propagation de la culture turque.

En citant des exemples des Fondations travaillant à la sauvegarde du sentiment national, à la propagation de la culture nationale, au développement de la civilisation turque dans les territoires conquis, il importe d'accorder une importance spéciale à ceux qui se trouvent actuellement hors de nos frontières.

Parmi les dons d'Ebubekir Paşa, ancien gouverneur général de Chypre, fondateur d'une foule d'oeuvres de bienfaisance à Istanbul et à l'île placée sous sa gestion, l'on trouve des écoles à Istanbul, Lefkoşe, Ceddah, un asile pour

écoliers en Morée. Ce dernier est en réalité une institution d'éducation, où seront instruits les enfants venant de Morée, des Îles de la Mer Egée et de la Tripolitaine. Les institutions d'instruction fondées par les Sultans en Morée, au Hedjaz et à Chypre poursuivent aussi le but de propager la culture nationale dans ces lointaines contrées.

Parmi les Fondations servant à la culture turque signalons la bibliothèque Ali Ruhi Efendi, à Lefkoşe (Chypre), la bibliothèque Mahmud Ier, également à Lefkoşe, ainsi que les Fondations Ebubekir Efendi, dont les revenus sont en partie consacrés au service de l'instruction publique.

La Fondation Irikzade à Chypre, poursuit le but d'instruire des artisans non turcs. Avec les revenus de ladite Fondation, on achète des livres pour la bibliothèque du Lycée turc, des instruments et outils pour le laboratoire du même Lycée et l'on envoie des élèves étudier en pays étrangers.

La Fondation Tabak Derviş Efendi a été fondée en vue d'éduquer des instituteurs et professeurs aux écoles turques de Chypre, d'aider aux étudiants de l'île. La Fondation Borazan Cemal Efendi, aide les élèves nécessiteux du Lycée turc.

La Fondation du capitaine de vaisseau en retraite Haci Hamit Bey a été instituée afin que les villages de l'île dépourvus d'école et d'instituteurs en soient pourvus. Le premier mouvement visant à sauver les villages turcs de l'île sur le point d'oublier leur langue maternelle, vient de ce Hamit Bey.

Les Turcs constituent actuellement à Chypre à peu près le tiers de la population; pourtant ils ne portent pas le caractère d'une infime minorité, tant matériellement que moralement. La suprématie spirituelle leur appartient, et la part des Fondations est grande dans ce fait: c'est - à dire que ces Fondations contribuent grandement à la sauvegarde des intérêts moraux et matériels de nos nationaux.

La bibliothèque fondée par le Şeyh-ul Islâm Arif Hikmet Bey à Médine, est

également importante de ce point de vue. D'après le Vakfiyé daté du 27 Février 1271 (vieux style), le fondateur en question a fait don de 5000 volumes d'ouvrages et nommé, également par voie de fondation, un bibliothécaire ainsi que quatre employés subalternes. Il est stipulé dans le Vakfiyé que la bibliothèque serait ouverte une heure avant le lever du soleil, et fermée une heure avant son coucher. Pendant tout ce temps elle resterait ouverte même si personne ne la visitait.

Il sied aussi de rappeler l'asile pour élèves fondé par Mehmet Bey Abu-Zehb, au Caire, destiné à héberger les élèves turcs venus de tous les coins du globe, leur assurer les moyens les plus avantageux pour poursuivre leurs études. On voit déjà assez clairement que les Fondations turcs se trouvant soit dans le pays soit en dehors de ses frontières, remplissent un devoir national éminemment important, en dehors de leurs fonctions sociales. Mais nos exemples ne s'arrêtent pas là. Il en est d'autres, beaucoup plus importants, qui éclairent ce fait d'une manière plus décisive. Les plus typiques de ces exemples sont constitués par les Fondations faites dans le but de maintenir les relations entre la mère-patrie et les pays turcs de l'Asie Centrale. Le Vakfiyé du couvent (zâviye) du Turkestan, Vakfiyé portant la date de 781 (de l'Hégire), ainsi que celui du couvent du Turkestan construit au village de Beğçeşeyh, près de Tarsus par Seyyid Abdul Gafîr Ibn Mevlâna Muhiddin, et portant la date de 782 (de l'Hégire), contiennent des stipulations extrêmement importantes du point de vue des questions qui nous intéressent. A part ces deux, il y avait en Anatolie un grand nombre d'autres couvents du Turkestan, disséminés dans tout le pays. De même à Istanbul, il y en avait trois, dont l'un à Üsküdar, le second à Eyup et le dernier à Kadirga. Il s'agissait de pied à terre destinés à recevoir les voyageurs turcs venant d'Asie Centrale, spécialement du Turkestan oriental; ils y trouvaient refuge pour un temps relativement limité, s'informaient sur les affaires d'Anatolie et y apportaient les nouvelles

de leur pays d'origine; en un mot, ils y exerçaient des échanges de culture et d'information. Les Vakfiyès cités plus haut montrent d'après leur teneur, que ces couvents étaient vraiment destinés à maintenir des relations suivies entre les différents pays turcs et l'Anatolie, à faciliter l'établissement en Anatolie de ceux qui voulaient y rester ou bien faciliter le voyage de ceux qui désiraient continuer leur chemin (pour plus de détails, voir le texte turc).

Le dernier document envisagé est celui du Dr. Rıza Nur Bey, daté du 1er Avril 1924. Dans ce Vakfiyé que le fondateur déclare textuellement avoir institué pour "le développement de la nation turque", celui-ci, mû par la chaleur exceptionnelle de ses sentiments nationaux, stipule des conditions qui frisent le racisme. Il fonde à Sinope une riche bibliothèque et une ferme-modèle dans les parages de cette ville, ferme destinée à enseigner l'agriculture rationnelle au peuple, et pose en même temps la condition d'envoyer quinze jeunes gens du pays pour que ceux-ci puissent parfaire leurs études à Istanbul ou en Europe.

Le fondateur, qui stipule des conditions remarquables pour l'administration de la bibliothèque et de la ferme, pour la sélection des jeunes gens à envoyer, qui recommande en outre d'élever des vergers et des bois, dit textuellement ceci dans son Vakfiyé:

"Chaque année, au mois d'Août, la bibliothèque sera tenue fermée pour la durée d'un mois, cette dernière ainsi que le bâtiment y attenant, qui donne des revenus, seront restaurés avec soin, tant à l'intérieur qu'à l'extérieur. Si même un petit trou de clou y est constaté ou une portion de la peinture grande comme la main est détériorée, ces défauts seront immédiatement réparés. Ce travail de réparation ne sera en aucun cas négligé. Les meubles et objets tels que tapis, chaises, linoléum qui seraient en mauvais état, seront immédiatement changés. Chaque année, les livres non reliés seront reliés. Les livres parus durant

l'année écoulée seront achetés. On sera abonné à un certain nombre de journaux et de revues." La ferme sera administrée par un directeur capable. Rıza Nur Bey dit à ce propos :

"Si le directeur est capable et travailleur, le revenu net de la ferme augmente et cet argent suffit à faire étudier 15 enfants de Sinope à Istanbul et en Europe. Mon désir est qu'avec cet argent, il soit institué un prix Rıza Nur, destiné à pourvoir en livres, papier, plumes, crayons, et autres objets scolaires, des enfants pauvres des écoles de Sinope qui se distingueraient par leur travail et leur bonne conduite. Je désire en outre que quelques enfants turcs de Sinope, dont trois générations sont turques et qui sont travailleurs et de bonnes mœurs mais pauvres, soient envoyés à Istanbul, quelques autres en Europe pour qu'ils y étudient. Si parmi les enfants dignes de cette récompense il y en a qui n'est pas pauvre, mais dont la famille a des ressources moyennes, que l'argent que peut mettre le père d'un tel enfant à la disposition de son fils soit complété..."

Rıza Nur Bey dit encore dans son Vakfiye: "J'ai consacré à ces fondations tout cet argent que j'ai difficilement gagné en me privant des jouissances terrestres. Mon but est le progrès et la grandeur du peuple turc, et cela ne peut être atteint que grâce à l'instruction. Ce n'est pas pour la vie future ni pour le paradis que j'ai fait ces fondations. Aucun égoïsme ne m'y a poussé. Je pense que toute personne qui aime son peuple et sa patrie contribuera à la réalisation de ces buts; je prie ces gens de le faire. Ceux qui agissent contrairement à cela sont certainement des gens maudits."

Ce remarquable Vakfiye se termine ainsi :

"...J'ai fait une bonne oeuvre. Maudit soit celui qui détruit ou anéantit cette oeuvre, celui qui n'en réalise pas les buts. J'aurais tout aussi bien dépensé ces sommes pour moi-même, et j'aurais pu ne pas instituer cette fondation. Ceux qui

travailleront à en remplir les obligations seront des gens de bien, et le peuple de Sinope doit toujours leur témoigner beaucoup de respect. C'est tout.

Le Dr. Rıza Nur, de Sinope".

Des besoins fortement ressentis, des nécessités réelles sont à la base des services d'ordre national et social assumés par les Fondations Pieuses turques. En outre, la structure et les modes d'activité de ces Fondations sont entièrement conformes aux principes juridiques du passé et des temps présents. D'après le droit islamique, toute personne désireuse de faire une Fondation, est tenue de ne pas perdre de vue les intérêts des proches parents d'abord, puis des parents éloignés et ensuite des amis et voisins. De même, le fait que dans les Fondations, les préoccupations d'ordre national prennent place à côté d'oeuvres purement philanthropiques, est aussi naturellement conforme à cette loi.

N'oublions pas aussi que dans les temps présents, la solidarité entre peuples est en voie de consolidation, mais l'exaltation du sentiment national n'est pas pour cela négligée. Cela veut dire que les Fondations turques sont également conformes aux vues actuelles: L'humanité dont les temps présents attendent la réalisation, n'est pas une humanité uniforme, sans couleur ni caractère, mais une humanité riche, formant un tout harmonieux, tout en sauvegardant les couleurs nationales particulières. Les Fondations turques sont donc fidèles à cet idéal d'unité dans la multiplicité, ainsi qu'il est préconisé dans le statut de l'UNESCO, l'organisation scientifique, artistique et culturelle des Nations Unies.

Il n'était pas possible que dans nos Fondations, exemples de vertu et de prévoyance dans la vie sociale, les problèmes si divers de la vie nationale ne fussent pas envisagés par les fondateurs. Nous avons essayé de mettre ici en lumière ce point qui constitue l'un des caractères essentiels de ces Fondations.

DEUTSCHER TEIL

EINE SELDSCHUKISCHE SILBERSCHALE

Prof. Dr. K. OTTO-DORN

Trotz des Edelmetall-Verbot, das den Islamgläubigen untersagt, Gold-oder Silber-Gerät zu benutzen, ist dennoch eine Reihe von islamischen Edelmetall Gefäßen auf uns gekommen, das aber wohl nur einen Bruchteil von dem ehemaligen Denkmäler-Bestand darstellt, da wir annehmen müssen, dass ein Grossteil der Edelmetall-Gefäße dem Schmelztiegel zum Opfer fiel¹. Leider ist das Gebiet der nachsasanidischen Toreutik bisher nur erst wenig aufgehell². Es verdient jedoch besonderes Interesse, da es einen vielschichtigen Komplex dar-

stellt. Ihn kennzeichnet einmal die mehr oder weniger starke Abhängigkeit vom sasanidischen Edelmetall-Gerät, zum andern die Einwirkung verschiedenartigster ausser-sasanidischer Kunstgebiete. Der jeweils unterschiedliche Stilcharakter von Einzelstücken oder auch Gruppen weist darauf hin, dass das nachsasanidische Edelmetall-Gerät in den verschiedensten Gegenden und zu den verschiedensten Zeiten - und zwar vom Frühislam bis in das späte Mittelalter hinein - hergestellt worden ist.

¹ Dass man sich weitgehend über das Edelmetall-Verbot hinweg setzte, geht ausserdem aus der islamischen Überlieferung hervor, wonach die nächsten Gefährten Mohammeds kostbare, mit Figuren verzierte Edelmetallgefäße besaßen (Th. W. Arnold: *Painting in Islam*, 7); es sei ausserdem an das bekannte Gedicht des Abu Navas erinnert, das er auf eine "goldene" Schale vom Typ der sasanidischen Jagdschalen dichtete:

"In einer Schale, die vom Golde glänzt
Ward da der Wein vom Schenken uns kredenzet.
Mit Bilderzierrat, der das Aug entzückt,
Hat kunstreich sie der Meister ausgeschmückt:

Ganz unten siehst du Chosrau in der Mitten,
Zur Seite kommen Jäger angeritten;
Vor ihnen flieht der Antilopen Schar
Und bietet Chosraus Pfeil die Flanke dar.

Bis oben zu der Jäger Kragenknöpfen
Musst du voll Wein die schöne Schale schöpfen,
Und dann wird soviel Wasser zugegossen,
Bis von dem Trank die Mützen sind umflossen."

(H. Ritter, in *Orientalia* 1,2, *Istanbuler Mitteilungen* 1, 1933); s. auch dazu J.J. Krackowski: *La coupe sassanide dans les vers du poète Abbaside Abu-Navas, Seminarium Kondakovianum*, Prag, II, 114-125).

² S. dazu K. Otto-Dorn: *Östlicher Einfluss auf eine Gruppe iranischer Silberschalen*, (*Ostasiatische Zeitschrift*, F. XIII, H. 3/4), wobei eine Gruppe nachsasanidischer gebuckelter Silberschalen von China hergeleitet und in das 9. Jahrh. datiert wird.

Eines der interessantesten Beispiele nachsasanidischer Metallkunst, dessen Zuordnung bisher noch ungesichert war, ist die Silberschale von 29, 5cm. D. unbekannter Herkunft, ehemals aus der Sammlung Stroganoff, jetzt im Eremitage-Museum, Petersburg³ (Abb. 1). Es handelt sich hierbei um eine flache Schale auf niedrigem Ringfuss vom Typ der sasanidischen Schalen (Abb. 1). Ihr Dekor im Innern ist in der Art des frühsasanidischen Silbergeschirrs in einem gleichmässigen Flachrelief getrieben. Den Spiegel der Schale rahmt eine stilisierte Bordüre, die an ein allerdings stark schematisiertes sasanidisches Herzblatt-Muster denken lässt. Mittelpunkt der Darstellung ist ein thronender Fürst, der jedoch, von der sasanidischen Behandlung des Themas her gesehen, in ungewöhnlicher Haltung wiedergegeben ist. Während in der sasanid-

³ Vgl. J. Smirnoff: *L'Argenterie Orientale*, Petersburg 1909, Nr. 64; A. Riegl: *Ein orientalisches Teppich vom Jahr 1202*; Berlin 1895, Fig. 3; J. Strzygowski: *Altai-Iran und Völkerwanderung*, Leipzig 1917, Abb. 132, derselbe: *Asiens bildende Kunst in Stichproben*, Augsburg 1930, Abb. 164; E. Herzfeld: *Am Tor von Asien* Berlin 1920, S. 139; F. Sarre: *Die Kunst des alten Persien*, Berlin 1923, Taf. 109.

dischen Kunst der Herrscher auf dem Thron sitzend erscheint mit dem Schwert zwischen den Knien ⁴, hockt hier der Fürst mit gekreuzten, untergeschlagenen Beinen im "Türkensitz" auf einem Teppich, wobei die nach oben gerichteten Fuss-Sohlen auffallen, die an die Sitzhaltung der indischen Buddha - Darstellungen erinnern ⁵. Der Thronende hält in der Rechten eine Schale vom gleichen flachen Typ wie das Stück selbst, in der Linken aller Wahrscheinlichkeit nach das hier nur undeutlich wiedergegebene Tuch, das Zeichen der Vornehmheit. Hinter Kopf und Brust erscheint ein Nimbus. Als Kopfputz dient eine phantasievoll abgewandelte sasanidische Flügel-Krone, an der knopfartige Einrollungen an den Flügel-Enden auffallen. Die Haartracht des Fürsten erinnert lediglich in den seitlichen Locken-Bäuschen noch an sasanidische Vorbilder, die auf die Schultern herabfallenden Haar-Wellen sowie die Bart-Tracht, ein rund geschnittener Vollbart und ein geschweifeter Schnurrbart sind durchaus unsasanidisch. In dem fleischigen, volllippigen Gesicht, das an Darstellungen indischer Kunst erinnert, sind die Wangenpartien besonders hervorgehoben. Ein weites Gewand aus schleierartig dünnem Stoff fällt in Kräusel-Falten über die gekreuzten Beine. Das tunikaartige Obergewand ist gegürtet, ein Schulter-Kragen, der im Sasanidischen unbekannt ist, bedeckt zum Teil die Ärmel. Es ist anzunehmen, dass der Fürst nicht wie es den Anschein erweckt auf einem "Teppich," sondern auf einem in voller Aufsicht wiedergegebenen Thronstutz hockt, dessen eine Fuss-Stütze zwischen den Löwen sichtbar ist und der mit einem teppichartigen Belag überdeckt ist. Es wird darauf noch zurück zu kommen sein. Rechts oben sind einige Kissen übereinander gelegt, links auf dem Thronstutz liegt ein Granat-Apfel. Dem "Teppich" selbst kommt besondere Bedeutung zu. Wir ha-

ben hier ein Dokument nomadisch innerasiatischer "Zeltkunst" vor uns, worauf bereits Strzygowski aufmerksam gemacht hat ⁶. Allerdings dürfte es sich dabei kaum um einen Knüpf-Teppich handeln wie Strzygowski annahm, sondern um einen Filzbelag mit Stoff-Applikationen, der zur Verstärkung meist durchgesteppt wurde, wie er für die Kunst der Türkvölker charakteristisch ist. Darauf weist der auffällige Kontrast von punziertem Grund und glattem Muster, womit ohne Frage die Applikations-Technik nachgeahmt werden soll. Auch die erhaben wirkende Bordüre spricht für Applikation. Derartige Filzteppiche sind mit grosser Wahrscheinlichkeit in den Malereien von Turkestan dargestellt. Besonderes Interesse verdient dabei ein mit "Kreislappen - Ranken" gemusterter Teppich, dessen eine umgeklappte Ecke die undekorierte Rückseite zeigt, woraus deutlich hervorgeht, dass die Muster auf der Vorderseite aufappliziert worden sein müssen ⁷. Vor allem aber haben sich Filzdecken mit Applikationen in den um Christi Geburt anzusetzenden Funden von Noin Ula in der Mongolei erhalten. Hier sitzen die applizierten Muster auf einem gesteppten Grund auf ⁸. Es ist anzunehmen, dass diese Stepp-Technik in der Punzierung unserer Schale angedeutet ist. Das Punzier - Verfahren selbst ist der sasanidischen Toreutik unbekannt. Beliebte ist die Technik hingegen im chinesischen Kunstbereich, vor allem im Silbergerät der Tangzeit. Von dort wird das Verfahren an die Kulturen der Westgebiete übermittelt worden sein ⁹. Wir treffen darauf etwa bei den Ungar-Funden, in erster Linie in den Gefässen des Schatzes von Nagy-St-Miklos, die in das 9.-10. Jahrh. zu datieren sind ¹⁰. Das früheste gesicherte Beispiel von Punzie-

⁴ K. Erdmann: *Die Kunst Irans zur Zeit der Sasaniden*, Berlin 1943 Taf. 67.

⁵ A. Springer: *Die Auseruropäische Kunst*, Taf. 279.

⁶ J. Strzygowski: *Altai-Iran*, S. 156 ff; derselbe in: *Asiens bildende Kunst*, S. 177.

⁷ J. Strzygowski: *Altai-Iran*, Abb. 133.

⁸ J. Strzygowski: *Asiens bildende Kunst*, Abb. 600.

⁹ M. Feddersen: *Chinesisches Kunstgewerbe*, 2. Aufl. 1955, Abb. 131.

¹⁰ J. Strzygowski: *Altai-Iran*, Abb. 59.

zung im Islambereich haben wir wohl in dem 978 datierten persischen Goldkrug vor uns, bei dem sich ein Relief-Dekor vom punzierten Grund abhebt¹¹. Damit wäre für unsere Schale zugleich ein Datum ante quem gegeben. Aber nicht nur die Punzier-Technik, sondern auch die dreiteiligen, gelappten Blüten-Muster des "Teppichs", die im Islambereich ungewöhnlich sind, dürften chinesischen Ursprungs sein. Verwandte Formen finden sich wiederum in den Malereien von Turkestan¹².

Den Fürsten umgeben zwei Paare von Begleitfiguren von rundgesichtigem Gesichtstyp. Auch sie sind nimbiert. Im oberen Bildteil handelt es sich wohl um weibliche Figuren, um Dienerinnen oder Tänzerinnen. Sie tragen das gleiche in Kräusel-Falten fallende Gewand und den Schulterkragen wie der Fürst, jedoch keine Tunika. Der im Bild rechts stehenden Figur ist die sasanidische Schärpe umgelegt, sie fächelt dem Herrscher Kühlung zu. Die linke Figur hält in ihrer rechten Hand einen Granatapfel, in der Linken einen Henkelkrug mit schnabelförmigem Ausguss. Im unteren Bildteil hocken zwei Gitarre spielende Musikanten ebenfalls im Türkensitz. Sie tragen eng anliegende Hosen und das gleiche hemdartige Obergewand wie die Dienerinnen. Zu Füßen des Fürsten liegt ein adossiertes Löwenpaar, mit weit aufgerissenen Rachen, Sinnbilder der Macht und ohne Frage eine Reminiszenz an den altorientalischen Löwenthron. Die Tierfiguren sind stark stilisiert, auffällig sind die wulstartig herausgearbeiteten Wangenpartien. Von ausgesprochen ornamentaler Wirkung sind die schnörkelartig sich einrollenden Nasen, die eingerollten Mähnen-Locken, sowie die schematisierte Schenkel-Behaarung. Wir haben es hier mit einer Art der Tierdarstellung zu tun, die weit entfernt ist von dem Realismus sasanidischer Tierfiguren, die hingegen, wie

wir noch sehen werden, dem seldschukischen Tierstil nah verwandt ist.

Im Gesamtcharakter der Darstellung spielt, wie wir sahen, das sasanidische Element eine nur sehr untergeordnete Rolle. Im Vordergrund stehen andere Einfluss-Gebiete und zwar an erster Stelle die nomadisch-türkische "Zeltkunst" ("Türkensitz" und "Teppichdarstellung"). Daneben kommt aber auch der ostasiatische Bereich zu Wort (Punziertechnik und Rankenmusterung), und endlich sind Züge des indischen Kunstbereichs feststellbar (Gesichtstyp und Fusshaltung des Fürsten). Dieser eigenartige Mischstil im Dekor unserer Schale führt uns zwangsläufig in den Bereich der Turfankunst, für die das Nebeneinander aller dieser Stilelemente charakteristisch ist. Der Vergleich lässt sich am Fürstenbild selbst noch weiter führen. Eine enge Parallele zu dem im "Türkensitz" thronenden Herrscher findet sich in der auf Holz gemalten, nimbierten, vierarmigen, mit einer Mandorla umgebenen Gottheit aus Dandan Uiliq in Turfan die etwa um 900 anzusetzen ist (Abb. 2). In dieser auf einem Kissen mit untergeschlagenen Beinen thronenden Figur haben wir sozusagen den Prototyp unserer Fürstendarstellung vor uns. Wie der Herrscher unserer Schale hält auch diese Figur in der unteren abgewinkelten Rechten ein Gefäß-hier einen Becher-in der unteren Linken aller Wahrscheinlichkeit nach das Tuch. Wie im Fürstenbild trägt die vierarmige Gottheit lange auf die Schultern herabfallende Haare, den rund geschnittenen Vollbart und den gewellten Schnurrbart. Diese überraschenden Zusammenhänge erlauben es mühelos, unsere Schale in das Gebiet der Turfankunst zu lokalisieren.

Jedoch ist damit noch nichts über ihre Entstehungszeit ausgesagt, eine Frage, die unser Hauptanliegen sein soll. Zu ihrer Lösung bieten sich uns bestimmte Eigenzüge des Dekors an. Die augenfälligste Handhabe zur Datierung ist zunächst das Thronbild an sich mit dem im "Türkensitz" auf einem Thron hockenden Fürsten, der in der Rechten das Trinkge-

¹¹ A.U. Pope: *Survey of Persian Art*, VI, Taf. 1343.

¹² A. von Le Coq: *Die buddhistische Spätantike in Mittelasien* (Die Plastik), Berlin 1922, Taf. 41.

fäss, in der Linken das Tuch hält. Der Hockersitz selbst ist eine typische Sitzhaltung nomadischer Völker, die hier repräsentativen Charakter erlangt hat und die, wie wir an der vierarmigen Gottheit von Dandan Uiliq, vor allem aber am Buddha-Bild sahen, sogar in die göttliche Sphäre übergegangen ist.¹³

Suchen wir nach einem verwandten Thronschema, so bieten sich uns im Kunstbereich der türkischen Seldschuken, in dem sich deutlich Züge des ehemaligen Zeltlebens widerspiegeln, eine Fülle von Parallelen an. Hier ist der mit untergeschlagenen Beinen auf seinem Thron hockende Fürst zum Repräsentations-Typ schlechthin geworden. In breiter Schicht lässt sich hier das neue Thronbild verfolgen, sei es in der Wandausstattung-im Stuck oder in der Malerei¹⁴-, sei es innerhalb der verschiedenen Gattungen der Kleinkunst. Dabei lassen sich drei Schemata unterscheiden: Das reduzierte Dreifiguren-Bild, die Fünffiguren-Gruppe wie wir sie auf unserer Schale vor uns haben und die prozessionsartig erweiterte Repräsentations - Szene.

Dem Typ unserer Schale kommt am nächsten das Thronbild der mesopotamischen Barbotin - Gefäße des 13. Jahrh. (Abb. 3). Sie zeigen den Herrscher in einer Blendnische im "Türkensitz" auf einem hochlehnigen Thron hockend mit Becher und Tuch. Auch der "Teppich" mit "punziertem" Grund, von dem sich typisch seldschukisches Arabeskwerk als "Applikation" abhebt, ist vorhanden. Ebenso erscheint das Löwenpaar und zwar in plastisch ausgebildeten Löwenköpfen zu Füßen des Herrschers. Das Thema wird hier noch bereichert durch

¹³ Zum "Türkensitz" in der islamischen Kunst s. K. Otto-Dorn: *Figurendarstellung im Islam*, Archäolog. Anzeiger, Bd. 65/66, S. 339 ff.

¹⁴ Für die Wandmalerei s.A.U. Pope: a.a. O.I, Taf. 554. Für die Miniaturenmalerei ist die allerdings erst aus nachseldschukischer Zeit stammende Miniatur v.J.1333 mit zwei Genien oberhalb des Thrones und einer Gaukler-Szene zu Füßen des Herrschers ein klassisches Beispiel (E.Kühnel: *Islamische Miniaturenmalerei*, Berlin 1923, Taf. 17.)

ein Vogelpaar-ebenfalls ein Sinnbild der Macht-das oberhalb des Thrones erscheint. Seitlich der Blendnische sind ebenfalls im starken Relief die Büsten von Frauenfiguren wiedergegeben, in denen sich fraglos die Dienerinnen unserer Schale wiederholen. Im unteren Bildteil sind zwei männliche Figuren dargestellt, die ebenfalls Becher in den Händen halten und die eine Entsprechung zu den Musikanten der Schale bilden. Damit ist also auch hier die Fünffiguren-Gruppe vollständig.

Etwas variiert kehrt das fünffigurige Thronbild auf einem Stuckrelief des 13. Jahrh. wieder (Abb. 4). Hier hockt der Fürst auf einem mit einem Kissen belegten einfachen Schemel von dem deutlich das Fussgestell zu erkennen ist. Diese Art von Klappstuhl ist aller Wahrscheinlichkeit nach auch in der Darstellung der *Stroganoff-Schale* zu vermuten, der hier allerdings mit einem Filzteppich behangen und in voller Aufsicht wiedergegeben ist und dessen Fussgestell zwischen den beiden Löwenfiguren nur vage angedeutet ist. Das adossierte Tierpaar hat hier das Aussehen von Bären. Völlig abweichend von unserer Thronszene sind die Begleitfiguren. Zu Seiten des Herrschers stehen hier zwei Standarten-Träger, während von zwei weiteren Figuren im Hintergrund nur die Köpfe sichtbar sind. Alle tragen die türkische Zopftracht, den rund geschnittenen Vollbart und herabhängende Schnurbärte; lediglich die Kopfbedeckungen variieren, am Herrscher erkennt man die einfache Rundkappe, die Begleiter tragen Spitzhüte.

In reduzierter und stark schematisierter Form findet sich das Thronbild auf einer Gruppe der persischen *Minai-Schalen* vom 13. Jahrh. (Abb. 5). Hier hockt der Herrscher auf einem hochlehnigen Thron, der dem des Barbotin-Kruges verwandt ist, auf seinen Knäufen kehrt das Vogelpaar wieder, das dort im Arabeskwerk sitzt. Der Fürst ist nur von zwei Figuren begleitet. Die Stelle der Löwen nimmt ein gegenständiges Sirenen-Paar ein. Das Thronbild ist damit jedoch noch nicht abgeschlossen. Es

setzt sich fort in der Szenerie des Aussenrandes. Hier sind vier Paare hockender Musikanten dargestellt, die durchaus der Repräsentations-Szene zugehören, wie unsere *Stroganoff-Schale* zeigt. Sie sind jedoch stark stilisiert, sozusagen entkörperert und von stark ornamentaler Wirkung.

Eine reine Dreifiguren-Gruppe stellt eine Bronze-Schale des 13. Jahrh. aus dem Museum in Teheran dar (Abb. 6), die in stilistischer Hinsicht der Malerei der vorangegangenen *Minai-Schale* nah verwandt ist. Die Begleitfiguren halten jeweils einen Granatapfel und einen Becher in Händen. Rechts vom Fürsten steht eine Früchtschale, links eine Schnabelkanne vom gleichen Typ wie auf unserem Stück. Das hier gegenständliche Löwenpaar erhebt die Tatzen zu einer stilisierten Pflanze, dem alten Lebensbaum-Motiv. Neu ist die Gliederung der Bildfläche in zwei Zonen durch ein Inschriftband im Nashi-Duktus. Unterschiedlich im Vergleich zur *Stroganoff-Schale* ist ausserdem, dass hier der gesamte Schalenrund punziert ist, während dort die Punzierung auf den Filzteppich beschränkt war.

Aus dem bisher Dargelegten geht also deutlich hervor, dass für die seldschukische Kunst ein bestimmtes Thronschema verbindlich ist. Variationen sind lediglich innerhalb der Begleitfiguren feststellbar. Unverändert bleibt hingegen, und das ist das Entscheidende, die im Türken-sitz thronende zentrale Herrscherfigur, der Becher und Tuch als kennzeichnende Attribute zugehören. In diesen Beigaben haben wir ausgesprochene Herrschafts-Zeichen vor uns. Dies trifft in erster Linie für das Trinkgefäss zu. Hier haben sich alte Vorstellungen vom iranischen "Weltenbecher", in dem sich die Teile der Welt spiegeln und vom Opfergefäss, dem "Rauschtrankbehälter", mit dem zum Beispiel der türkische Fürst die Krönungs-Zeremonie beging, lebendig erhalten.¹⁵ Aber auch der Nimbus ist ein

¹⁵ Zum "Weltenbecher" s. K. Spiess: *Das arische Fest*, S. 52s; auch Hüsing: *Die iranische Überlieferung*, S. 31; zum Opferbecher s. Vambery: *Das Türkenvolk*, S. 31.

altes Herrschaftszeichen, in dem Vorstellungen vom Hvarenah, dem göttlichen Glanz der iranischen Könige nachleben.¹⁶

Sehen wir uns daraufhin nochmals das Thronbild unserer Schale an, so müssen wir feststellen, dass es in allen entscheidenden Elementen dem Typ der seldschukischen Repräsentations-Szene entspricht. Daraus ergibt sich mit ziemlicher Sicherheit eine Zuweisung der *Stroganoff-Schale* in den seldschukischen Kunstbereich.¹⁷

Darüber hinaus lassen sich aber auch in stilistischer Hinsicht überraschende Zusammenhänge mit der seldschukischen Kunst feststellen. So zeigen zum Beispiel die schematisierten Backenwülste, die am Ende sich einrollenden Locken oder die, die Schenkelbehaarung andeutenden Schnörkel-Ornamente der Löwen, die gleiche strenge Stilisierung und ornamentale Behandlung wie die seldschukischen Tierfiguren. Noch eindeutiger als auf unserer Schale kommt dieser eigenwillige Tierstil auf einem weiteren Silberteller der Eremitage zum Ausdruck, der

¹⁶ Zum Hvarenah, der "kavischen Herrlichkeit" s. Avesta, Jascht 19,69; Das Thema ist ausführlich behandelt bei K. Dorn: *Das Sasanidische Silber und seine Sinnbilder*, Diss. Wien 1933 (unveröffentl.) S. 331 ff. Zum Nimbus als dem den Fürsten oder Heiligen überstrahlenden übernatürlichen Glanz s. M. Hartmann: *In Sachen der ostwestlichen Beziehungen in der Kunst der islamischen Länder*, Oriental. Literatur Zeitung, Jahrg. 1905; der Islam hat diese Vorstellungen von Persien übernommen, s. dazu die Zusammenstellung bei J. Goldziher: *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, I, S. 199 und 6; s. auch *Spiegel in Kuhn's Beiträgen* S. 6, 388; derselbe *Iranische Altertumskunde*, S. 2, 50; das Licht des Khalifats findet sich bei Aghani, 5, 116, 7, 20, 8, 45; über das Licht des Mulk s. Tabari 2, 1332; das Wesentliche bleibt immer das heilige Licht, das von allen Seiten dem Hals zuströmt (nach einer späteren osttürkischen Quelle, M. Hartmann in *Islamische Orient* II S. 200).

¹⁷ J. Strzygowski: *Die Türken und die Probleme der mittelasiatischen Kunst*, Hamburg 1904; hatte mit Recht den Thronenden unserer Schale mit einem türkischen Herrscher identifiziert, allerdings mit dem hier nicht in Frage kommenden Dyzabolus, von dessen prunkvoller Hofhaltung ein byzantinischer Gesandter berichtet, der diesen im Jahr 566 aufsuchte; s. auch Vambery: *Das Türkenvolk*, S. 12 f.

unverkennbar ein Pendant unserer Schale ist (Abb. 7). Diese Schale von ebenfalls unbekannter Herkunft, von 26 cm D. hängt nicht nur stilistisch auf das engste mit unserem Stück zusammen, sondern zeigt auch im Typ des Reiters und in dessen Bekleidung-er trägt den gleichen Schultermantel wie der thronende Fürst- weitgehende Zusammenhänge. Als Thema ist hier das auf sasanidische Vorbilder zurückgehende Jagdmotiv gewählt. Für unsere Betrachtung entscheidend ist die Art der Tierdarstellung. Hier sind an den Köpfen der Löwen und des Pferdes, die im übrigen von ausgesprochen kubischer Wirkung sind, die Backen-Wülste besonders deutlich betont, und andere Details, so die Einrollung der Nüstern oder die Schenkelbehaarung wie auf der *Stroganoff-Schale* rein ornamental behandelt. Diese stilisierte Formgebung ist charakteristisch für die seldschukische Tierdarstellung, in der die ältere eurasische Tierstilkunst ausklingt¹⁸. Ausgeprägte Beispiele hierfür haben sich sowohl im persisch-wie kleinasiatisch-seldschukischen Bereich erhalten. Wir treffen auf sie etwa in den freiplastischen Tierfiguren der persischen Keramik oder, im Relief-Dekor der ostpersischen tauschierten Henkelkannen¹⁹. Von noch wuchtigerer Wirkung ist der seldschukische Tierstil in der kleinasiatischen Steinskulptur. Am besten verdeutlicht ihn etwa der Löwenkopf- ein Wasserspeier-an der Huand Hatun-Medrese, vom 13. Jahrh. (Abb. 8). Er ist von stark kubischer Wirkung, und die nierenförmigen Backenwülste sind kräftig herausgearbeitet. Ein anschauliches Bild seldschukischer Tierstil-Kunst vermitteln daneben die Tierköpfe vom Portal der Gök-Mederese in Sivas, (Abb. 9) ebenfalls vom 13. Jahrh., die aller Wahrscheinlichkeit nach auf Tierbilder des Turko-Mongolischen Zodiakus zurückgehen²⁰. Hier kommt in jedem einzelnen

der Köpfe jene eigenartige Mischung von kubischer Formgebung und ornamentalem Detail zum Ausdruck, die den seldschukischen Tierstil kennzeichnet. Stilistisch am nächsten kommt unserer Schale ein in das 12. - 13. Jahrh. datiertes persisches Stuckrelief²¹, in dem wir wohl ein typisches Detail der Thronszene, nämlich das zu Füßen des Herrschers liegende Löwenpaar vor uns haben (Abb. 10). Die schematisierten Mähnenlocken wie die ornamental eingerollte Maulpartie entsprechen weitgehend der Art der Stilisierung in den Tierdarstellungen unserer beiden Silberschalen.

Aber auch in anderen stilistischen Details, so in den geschwungenen, sich am Ende knopfartig einrollenden Federn der Flügelkrone der *Stroganoff-Schale* treffen wir auf ein typisch seldschukisches Formelement. Hier lassen sich als Parallele nicht nur figürliche Darstellungen wie die Drachen an dem heute zerstörten Talisnantor in Bagdad heranziehen²², sondern auch das kleinasiatisch-seldschukische Arabeskwerk mit seinen charakteristischen knopfartigen Einrollungen²³.

Somit ergibt sich also auch in stilistischer Hinsicht eine einwandfreie Datierung der beiden Schalen in seldschukische Zeit.

Darüber hinaus lassen sich aber noch weitere Einzelzüge feststellen, die eindeutig die seldschukische Herkunft der Schale erweisen. So verdient der Mantelkragen der Fürsten auf den beiden Silberschalen besondere Beachtung. Dieses Kleidungsstück kommt verschiedentlich auf seldschukischen Denkmälern vor, etwa auf einer Stuckplastik aus Raghes vom 12. - 13. Jahrh.²⁴ auf einer persischen Lüsterschale des 12. Jahrh.²⁵, oder

²¹ S. M. S. Dimand: *A Handbook of Muhammadan Art*, 2. Aufl., S. 94.

²² E. Diez: *Die Kunst der islamischen Völker*, Taf. II.

²³ E. Kühnel: *Islamische Kleinkunst*, Abb. 170.

²⁴ U. A. Pope: *Masterpieces of Persian Art*, S. 102, Taf. 66.

²⁵ A. Lane: *Early Islamic Pottery*, London 1947, Abb. 52 c.

¹⁸ Vgl. etwa Borofka: *Kunstgewerbe der Skythen*, *Geschichte des Kunstgewerbes I*, Taf. X, 6.

¹⁹ U. Pope: a. a. O. Taf. 766.

²⁰ E. Diez: *The Zodiac Reliefs of the Portal of the Gök Medrese in Sivas* (*Artibus Asiae* XII, 1949 1/2).

auf einem der mesopotamischen *Barbotin-Krüge* des 13. Jahrh. (Abb. 11). Wir haben hier ohne Frage das Maniakon des seldschukischen Löwentöters vor uns ²⁶.

Ein letztes Datierungs - Kriterium schliesslich ist die Henkelkanne, die die obere rechte Begleitfigur der *Stroganoff-Schale* in der Hand trägt. An dem Gefäss fällt die schnabelförmige Tülle auf, die weder aus sasanidischer noch aus frühislamischer Zeit bekannt ist. Sie ist jedoch typisch für die seldschukische Periode. Wir finden sie hier durchgängig wieder sowohl in der Keramik wie im Metall. Der nächste Verwandte auch im Hinblick auf die birnenförmige Gefässform kehrt auf der oben bereits herangezogenen Bronzeschale des (Abb. 6). wieder. Von den Keramik-Beispielen steht unserer Schale ein in Glasurfarben bemalter Krug des 12.-13. Jahrh. am nächsten (Abb. 12). Von den Metall-Gefässen ist eine Kanne mit graviertem Dekor vom 12. Jahrh. heranzuziehen, deren Bauch kugelig geformt ist. ²⁷ Auch die wuchtigeren tauschiereten, persischen Henkelkannen des 12. Jahrh. weisen den charakteristischen Schnabel-Ausguss auf ²⁸.

Fassen wir die bisher gewonnenen Ergebnisse der Untersuchung zusammen, so ergibt sich einmal die Lokalisierung der *Stroganoff-Schale* in den Bereich der Turfan-Kunst und zweitens ihre zeitliche Fixierung in die seldschukische Periode ²⁹.

Es stellt sich nun noch die Frage nach der Möglichkeit einer engeren Zeitbegrenzung innerhalb der seldschukischen Epoche. Auch hierfür ergeben sich vom Figuren-Stil her gewisse Anhaltspunkte. Vergleichen wir die Wiedergabe des Fürsten und seiner Begleiter mit der Figuren - Darstellung spätseldschukischer Zeit, so fällt die relativ starke Körper-

lichkeit der Figuren der *Stroganoff-Schale* auf im Gegensatz zu der Schematisierung und Entkörperlichung der spätseldschukischen Beispiele. In ihnen sind wie die *Schale* (Abb. 5) besonders gut veranschaulicht, die Randfiguren nahezu zum Ornament abgewandelt. Suchen wir nach einem Beispiel seldschukischer Figuren-Darstellung, das der unserer Schale nahe kommt, so finden wir den "körperhaften" Stil in einem 1195 datierten persischen Stuckrelief mit dem Namen Tughril Begs (Abb. 13), das ausserdem thematisch unserem Stück zugehört. Es handelt sich um die Thronszene, die allerdings wie das häufiger geschieht um einen Prozessionszug von Huldigenden und Tributbringern erweitert ist ³⁰. Von dieser Parallele her betrachtet, liesse sich auch unsere Schale leicht in das 12. Jahrh. einordnen. Jedoch sprechen einige archaisierende Züge für einen noch früheren Zeitansatz. So ist z. B. die Schale, die der Fürst in der Hand hält ungewöhnlich, sie wird in allen seldschukischen Beispielen des 12. und 13. Jahrh. durch den Becher ersetzt. Ebenso taucht die "sasanidische Flügelkrone" in den seldschukischen Denkmälern des 12. und 13. Jahrh. nicht mehr auf. An ihre Stelle treten der Scharbusch als Kopf bedeckung - wie etwa auf der Darstellung des *Barbotin-Kruges*-, die Rundkappe -wie auf allen übrigen hier aufgeführten Beispielen- oder die Zinnen-Krone ³¹. Diese "Archaismen" legen es nahe, unser Stück in das 11. oder beginnende 12. Jahrh. anzusetzen. Damit hätten wir das bisher frühest bekannte seldschukische Thronbild vor uns.

Haben wir so die Herkunft und Datierung der *Stroganoff-Schale* gesichert, so bleibt uns zum Schluss noch die Frage nach verwandten Beispielen, die sich unserem Stück zuordnen lassen. Wir konnten im Laufe der Untersuchung bereits eine zweite Silberschale heranziehen mit der Darstellung einer Jagdszene, die stilistisch gesehen (Tierstil) und auch in Details

²⁶ J. Ebersolt: *Les Arts Somptuaires de Byzance*, Paris 1923, S. 38.

²⁷ E. Kühnel: *Islamische Kleinkunst*, Abb. 108.

²⁸ Ebendort, Abb. 112.

²⁹ Damit bestätigt sich der Datierungs- Versuch Riegls, der den Teppich der Schale 1202 ansetzte, s. Anm. 3.

³⁰ Vgl. zu dem Thema auch D. S. Rice: *Studies in Islamic Metal Work*, II, Abb. 11.

³¹ M. S. Dimand: a. a. O. Abb. 55.

(Gesichtstyp des Fürsten und Mantelkragen) ein ausgesprochenes Pendant zu unserem Stück bildet. Ebenso gehört hierher der heute verschwundene silberne Henkelkrug aus der Sammlung des Baron Seillière, dessen Figurenstil als "indisch-mongolisch" bezeichnet wird³². Abb 2, In drei Medaillons sind hier nimbierter weibliche Musikanten, die Flöte, Laute, Handtrommel, Harfe und Wasserorgel spielen, dargestellt, die im Gesichtstyp und Haartracht absolut den Dienerinnen der *Stroganoff-Schale* entsprechen. Darüber hinaus ist die Trommel-Schlägerin geradezu eine Dublette der auf unserer Schale rechts im Bilde stehenden Begleitfigur. Wie diese trägt sie in der einen Hand einen Granatapfel, in der andern die völlig gleich geformte Schnabelkanne. Der *Seillière-Krug* selbst stellt in der Schrägrillung des Halses bereits einen Spättyp dar, der in vorseidschukischer Zeit kaum denkbar ist. Schliesslich steht eine Silberschale unserer Gruppe nahe, die in stärkrem Masse fernöstliche Stilmerkmale trägt. Abb 2, Es handelt sich um die Schüssel von 25 cm. D. aus der Bibliothèque Nationale in Paris, auf der in einer Landschaft ein nach links schreitendes Raubtier wiedergegeben ist³³. Die schematisierte Art in der Schenkelbehaarung des Tieres geht eng zusammen mit der Stilisierung der Tierfiguren auf unseren beiden Silberschalen. Ebenso ist das ornamental behandelte Bergmotiv verwandt mit der formelhaft abgekürzten Bergdarstellung der Jagdschale. Diese Art der Landschaftsstilisierung mit den spiralig sich kräuselnden Wellen ist typisch chinesisch und bereits in der Tangzeit nachweisbar³⁴.

³² A. Odobesco: *Le Trésor de Pétraoussa*, Paris 1889-1900, Fig. 21.

³³ F. Sarre: *Die Kunst des Alter Pevsien*, Taf. 123.

³⁴ Vgl. etwa die Tangspiegel (M. Feddersen: *Chinesisches Kunstgewerbe*, 2. Aufl. 1955. Abb. 152,

Die elegante Linienführung und lockere Komposition der Blütenstengel jedoch verraten den Charakter des chinesischen Sung-Stils³⁵, das heisst also, dass wir diese Schale zwischen dem 10 und 13. Jahrh. ansetzen müssen. Auch hier dürfen wir vermuten, dass das Stück aus dem Bereich der Turfankunst stammt, die weitgehend unter chinesischem Einfluss stand.

So lässt sich also ausgehend von unserer *Stroganoff-Schale* eine Gruppe von Silbergefässen zusammenschliessen, die wir als Vertreter seldschukischer Toreutik ansprechen müssen³⁶.

³⁵ Vgl. etwa A. Springer: *Die Ausseüropäische Kunst*, Abb. 88, 90. Th. Arnold: *Survivals of Sasanian and Manichaean Art in Persian Painting* hält die Schale für die spätere zentralasiatische Kopie eines sasanidischen Vorbildes, was die Lokalisierung der Gruppe in den Bereich der Turfan-Kunst erhärten würde.

³⁶ Auf dem Gebiet der seldschukischen Toreutik sind uns nur erst wenig gesicherte Stücke bekannt. Hierzu gehört die 1066 datierte persische Silberschale, deren Inschrift den Namen Alp Arslan trägt. Sie zeigt auf punziertem Grund über feinem Arabeskerwerk einen Kufi-Fries und Tierdarstellungen, das eine Mal gegenständliche Vögel das andere Mal geflügelte Steinböcke (A. U. Pope: *Survey of Persian Art*, VI, Taf. 1348). Auch die persische Silberkanne mit getriebenem Arabesker- und Tierdekor ehemals in der Islamischen Abteilung, Berlin, die in das 13. Jahrh. datiert wird, ist hier anzuführen (E. Kühnel: *Islamische Kleinkunst*, Abb. 125). Darüber hinaus ist eine Gruppe von Omphalosschalen mit "Facette-Musterung" die sich vom 11.-14. Jahrh. verfolgen lassen und die möglicherweise im nordwestpersischen Gebiet entstanden sind, glaubwürdig als seldschukisch erwiesen worden (K. Erdmann: *Islamische Silberschalen des Mittelalters*, Berliner Museen, Ber. aus den Preuss. Kunstsammlungen, LXII. Jahrg., H. 1 und 2, 1941, S. 9 ff; derselbe: *Eine seldschukische Silberschale*, Jahrbuch der Hamburger Kunstsammlungen, Bd. 11, 1948, S. 35 ff.). Eine Gruppe von Silberschalen mit Drachenkopfgrieffen hat W. Meister als chinesische Silberarbeiten der Mongolenzeit bestimmt und zwischen 1200 bis in die zweite Hälfte des 13. Jahrh. datiert (W. Meister: *Edelmetallarbeiten der Mongolenzeit*, Osta-siatische Zeitschrift, NF. XIV, H. 6, S. 212 ff.).

EINE URKUNDE FÜR DEN STIFTUNGSINHABER DER ZAVIYE DES AHI EVRAN IN KIRŞEHİR VON

1238/ 1822-23

Von Franz TAESCHNER
Münster (Westf.)

Herr Halim Baki Kunter zeigte mir, als ich ihn i. J. 1951 in Ankara aufsuchte, die in seinem Besitze befindliche nachstehend veröffentlichte Urkunde. Da mich diese wegen meiner Studien über das anatolische Achitum, insbesondere über Achi Evran, interessierte, schrieb er sie für mich ab, wofür ich ihm hiermit meinen verbindlichsten Dank ausspreche. Mit seiner gütigen Erlaubnis lege ich sie hiermit in Text und Inhaltsangabe der Öffentlichkeit vor.

Die im Besitze von Herrn Halim Baki Kunter befindliche Urkunde ist die Abschrift eines grossherrlichen Ferman, die wahrscheinlich dem Stiftungsinhaber der Zaviye, dem in der Urkunde genannten Scheich Mustafa, für den sie ausgestellt ist, ausgehändigt worden ist. Herr Halim Baki Kunter gibt von ihr nachstehend eine Beschreibung.

Die 63 x 50 cm grosse Urkunde ist in der sog. "Divnî Kırmasi" - Schrift geschrieben. An einer dem oberen Rand nahen Stelle steht صورت فرمان بودر Die Orthographie sowie der Schriftzug lassen ziemlich zu wünschen übrig. Ein Stück des grünen Stoffes ist der Rückseite angeheftet.

Im folgenden gebe ich den Text wieder, wie ihn mir Herr Halim Baki Kunter abgeschrieben hat ¹.

دستورون مكرمون مشيرون مفخمون نظام
العالم مدبروا امور الجمهور بالفكر الثاقب
متمموا مهام الانام بالرأى الصائب مهدوا

¹ Zu ergänzendes ist in eckige Klammern [], zu tilgendes in spitze Klammern () gesetzt.

بنیان الدولة والاقبال مشید [وا] ارکان < و >
السعادة والاجلال المحفوفون بصنوف عواطف
الملك الاعلى ممالك¹ محروسه مده واقع وزرای
عظائمك² ادامہ الله تعالى اجلالهم ، واعظم³
الامراء الكرام مراجع الكبراء الفخام او [لو]
القدر والاحترام اصحاب العز والاحتشام
المختصون بمزيد عناية الملك الاعلى [ممالك
محروسه مده واقع مير میران كرام ادام الله تعالى
قدرهم]⁴ ، واقضى قضاة المسلمين اولاً⁵ ولاة
الموحدين معادن الفضائل واليقين رافعوا اعلام
الشريعة والدين وارثوا علوم الانبياء والمرسلين
المختصون بمزيد عناية الملك المعين مولى⁶ فخام
زيدت فضائلهم ، ومفاخر القضاة والحكام
معادن⁶ الفضائل والكلام قضاة ونواب زيد
فضلهم ، ومفاخر الامجد والاعيان متسلمر
ويووده لر زيد مجدهم ، ومفاخر الامائل
والاقران اعيان وضابطان وايش ارلرى زيد
قدرهم .

توقيع رفيع همايون واصل اوليجق معلوم
اوله كه مدينة قيرشهرينده واقع آخى اوران
زاويه سنك اولاد واقفدن قدوة الصلاح

¹ lies: ملك

² lies: عظام

³ lies: اعظام

⁴ So eine ähnliche Phrase mit der Nennung der Mir-miran muss hier ausgefallen sein.

⁵ lies: اولى

⁶ lies: معادن

الساكنين سيد شيخ حافظ مصطفي زيد صلاحه نك مبارك ركاب كامياب ملوكانه مه تقديم ايلديكي عرضحال مفهومنده اوتهدنبرو زاويه¹ مزبور به متصرف اولان آبا واجدادى ممالك محروسه مده واقع اهل صنایع ودباغان حرفتك شیعخلى اولوب كرك دعاجى وآخى بابا وكرك كتخدا ويكت باشى نصب واوسته و خليفه (؟) لككرين اجازت وانابتى وشد بندى ودكانلرين تغلیقى خصوصى ابا² عن جد معرفتليله رؤیت برله بر معتاد قدیم متوجه اولان يشیل ياپراق تماميله عائدات هر نه ايسه زاويه³ مزبوره نك لدى الاقتضا تعمير وترميمه وآينده ورونده نك اطعام طعاملرينه خرج و صرف اولنه كلمش ايكن الحاله هذه اصناف مرقوم بيننده بعضى مجهول الاحوال كسنه لر بر معتاد قدیم⁴ بعد ازین او مقوله لك بروجه محرر واقع اولان مداخله وتعديلرني منع ومقدم دخى اصناف طرفندن مداخله اولنديغى انها اولنديغنه بناء⁵ واقع اولان مداخله نك منع ودفعى بابنده ممالك محروسه مده واقع وزراى عظام وميرميران كرام وقضات ونوآبه خطاباً بيك يوز طقسان بش تاريخنده⁶ صادر اولان امر شريف موجبنجه ايك يوز بش⁷ واتوز ايكي⁸ سنه لرنده دخى تجديد او امر شريفه ويرلمش اولنديغى وزاويه⁹ مذكورك آنا طولى محاسبه سى دركنارى منظوق اوزره¹⁰ و زاويه دارلق مرقوم شيخ مصطفي عن اكبر اولاد واقفك با برات عاليشان عهده لرنده اولوب بناء¹¹¹² اولاده مشروط اولوب اولاددن مشيخته منصرف اولارق جمله محصول وقفى قبض ايله مسافر كلدكجه اطعام طعام ايلملرى

شروطندن ايدوكى دفتر خاقانى قيود اتندن مستبان اولغله بو صورتده بر موجب قيودات ضبط وتصبر فلرنده اولوب حاصلات مرقوم اوتهدنبرو نه وجهله ضبط وربط واخذ وقبض اولنوكلمش ايسه قديمى اوزره ضبط وربط واخذ وقبض و خرج و صرف اولنمق اوزره مقدما صادر اولان او امر شريفه موجبلرنجه امر شريفم اعطاسنى منوط ورأى عاليشانم ايدوكى ماليه دن دركنار و باتقرر لدى العرض دركنارى موجبنجه امر شريفم اصدارينه اراده¹³ سنيم تعلق ايتمكله موجبنجه عمل و حرکت اولنمق فرمانم اولمغين خاصة¹⁴ اشبو امر عاليشانم اصدار و موى اليهك يدينه اعطا اولنمشدر.

ايمدى سزكه وزراى عظام وميرميران كرام وموالى¹⁵ فخام وقضاة ونوآب ومتمسلم ويووده لر وسائر موى اليهم سز بروجه محرر زاويه¹⁶ مذكورك بعض اصناف طرفندن مداخله لر يني منع ودفع ايتديركم اوزره استدعاء ومدينه¹⁷ قير شهرى نائبي مولانا سليمان زيد علمه نك بر قطعه اعلامنى ابراز ايتمكله قيوده مراجعت اولندقدده ذكر اولنان زاويه دارلغه بوندن مقدم دخى اصناف طرفندن مداخله اولنديغى انها اولنديغنه بناء¹⁸ واقع اولنان مداخله نك منع ودفعى بابنده ممالك محروسه مده واقع وزراى عظام وميرميران كرام ضبط وربط و خرج و صرف ايتديرلمسى خصوصنه بذل جل همت و صرف ما حصل مكنت ايلمكز بابنده فرمان عاليشانم صادر اولمشدر.

بيوردمكه امر شريفم واردقدده بو بابده مقدما وارد وحالا صادر اولان امر شريف عاليشانم مضمون منيفى ايله عامل و خلافتدن رضا و جواز كوسترمدن غاية الغايه تخاشى و مجانبت ايله سز شويله ييله سز علامت شريفه مه اعتماد قيله سز.

¹ Hier muss wohl etwas ausgefallen sein.

² 1195 H. bez. 28 Dez. 1780.

³ 1205 H. bez. 10 Sept. 1790.

⁴ 1232 H. bez. 21. Nov. 1816.

⁵ Die Urkunde hat hier einen Riss, und es sind etwa 3-4 Wörter ausgefallen.

تحريراً في اليوم الثالث من ذالقعدة الشريفه
سنة ثلاثون اثمان ومائتين و الف .

Das Datum der Urkunde ist verderbt: der 3. Zilka'da 1200 und 30/8. Es handelt sich hier aber sicher nicht um eine Datumsangabe durch Brüche, worüber H. Ritter in "Oriens" 1 (1948), S. 237 ff. nähere Mitteilungen gemacht hat, sondern um eine Verschreibung. Nun fragt es sich, ob ثلاثة وثمانون zu lesen ist (also 1283) oder ثمان و ثلاثون (also 1238). Im ersteren Falle würde das Datum dem 9. März 1867, im letzteren Falle dem 12 Juli 1823 entsprechen, Ich glaube, das letztere Datum ist gemeint, denn 1. wird man nach Veröffentlichung des Vilâyetgesetzes vom 7. Cum. II 1281/8, Nov. 1864, schwerlich mehr von *Mîr-mîrân*, also Beglerbegs, sondern vielmehr von *Valis* gesprochen haben; und 2. ist im letzteren Falle der zeitliche Abstand der Urkunde (1823) von den darin genannten früheren Urkunden (von 1816/17, 1790/91 und 1780/81), auf die in unserer Urkunde Bezug genommen wird, nicht so groß wie wenn man 1867 als Datum annimmt.

Die Urkunde ist gerichtet: 1. an die höchsten Staatsmänner und Militärs, die Vezire (*destürün*) und die Marschälle (*müşîrün*), 2. an die Provinzstatthalter (*mir-mîrân*), 3. an die grossen Mollas (*mevâlî*), 4. an die Richter (*kâdi*) und deren Stellvertreter (*nâ'ib*), 5. an die Unterstatthalter (*mütesellim*) und die christlichen Statthalter (*voyvoda*) 6. an die Notablen (*a'yân*), die Polizeiorgane (*zâbiṭân*) und die "Arbeitsmänner" (*iş erleri*). Ich gebe im folgenden den wesentlichen Inhalt der Urkunde an ¹.

Im ersten Abschnitt nach der Adresse wird der Vorgang geschildert, z. T. wohl mit den gleichen Worten wie in der Eingabe des Antragstellers, die die Veran-

lassung zum Erlaß der Urkunde war. Es ist gesagt, dass der Seyyid Şeyh Hafız Mustafâ, der zu den Nachkommen des Stifters (*evlâd-i vâ kîf*) der Zaviye des Achi Evran in der Stadt Kirşehir gehört, also offenbar der Scheich dieses Heiligtums ein Gesuch (*'arızhal*) an den Padişah gerichtet habe, in welchem er auseinandergesetzt habe, dass von jeher (*öteden beri*) seine Vorfahren (*âb â ve ecdâdî*) die Scheichs der Handwerker- und (speziell) der Gerber-Zünfte (*chl-i sanâyi' ve debbâgân ḥirefleri*) im Osmanischen Reiche gewesen seien (als solche) sowohl die Vorbeter (*du'âcı*) und Ahi-babas zu ernennen, als auch den Vorstehern (*kethudâ*) und "Burschenobristen" (*yiğit-başı*) Lizenzen (*icâzet*) zu erteilen gehabt hätten, und daß die Gürtung (*şedd bendi*) d. i. die Aufnahme in die Zunft und die Schliessung der Läden (*dükkânların tağlıki*) als Strafmaßnahme seit Urväter Zeiten (eben *'an ceddin*) (nur) mit ihrer Kenntnis (od. durch sie so (erfolgt seien), und daß die Einkünfte (*'â'idât*) aus dem "Grünen Blatt" (*yeşil yaprak*, s. darüber unten), was ein altes Herkommen (*mu'tâd-i kadîm*) sei, bei Bedarf (*laday 'l-iktizâ*) zur Reparatur der genannten Zaviye und zur Speisung der Passanten (*âyende ve revende*) verwendet worden seien. Nun hätten aber einige des Sachverhaltes Unkundige (*mechûl-u'l-ahvâl*) aus den oben genannten Zünften (*esnaf*) [sich darein gemischt und] auf ein altes Herkommen [Angriffe gemacht]. So mögen künftig derartige Einmischungen (*mudâhele*) und Angriffe (*te'addî*), wie beschrieben, abgewehrt und da auch früher auf die Meldung (*inḥa*) hin, daß von Seiten der Zünfte Einmischungen vorgekommen sind, an die Vezire und *Mîr-mîrân*, die *Kâdis* und *Nâ'ibs* gerichtete großherrliche Fermane (*evâmîr-i şerife*) in den Jahren 1195/1780, 1205/1790-91 und 1232/1816-17 erlassen und auch erneuert worden seien und, wie durch Randnotiz (*der-kenâr*) der anatolischen Rechnungskammer (*Anatoli muhâsebesi*) gesagt ist, das Amt des *Zâviye* - Inhabers (*zâviyedarlîk*) durch

¹ Erläuterungen zum Text sind in runden Klammern (), Ergänzungen in eckigen Klammern [] hinzugefügt. Wörter aus der Urkunde sind in Umschrift nach dem System der Islam Ansiklopedisi wiedergegeben.

ein grossherrliches Diplom (berāt-i 'ālīšān) dem genannten Scheich Mustafā auf Grund (seines Anrechtes als) Ältester der Nachkommen des Stifters ('an ekber-i evlād-i vakıf) übertragen worden sei, (Lücke im Text); (da es ferner) aus den grossherrlichen Katastereintragungen (defter-i hakani kuyudatı) hervorgeht, dass alle Stiftungserträge, wenn Gäste kommen, zu deren Speisung verwendet werden sollen, so mögen auf Grund grossherrlicher Willenserklärung (irāde-i senīye) auf diese Weise, wenn es Herkommen ist (olunagelmiş-ise), nach altem Brauch (kadīmī üzre) die Erträge verwendet werden. Zu diesem Zwecke ist dieser Ferman erlassen und dem Genannten ausgehändigt worden.

Nun werden die Beamten der in der Anschrift genannten Kategorien angewiesen, die Einmischungen von Seiten der genannten Zünfte abzuwehren; insbesondere soll der Nā'ib der Stadt Kırşehir, Mevlānā Süleymān, eine Bekanntmachung veröffentlichen und soll derartige Einmischungen abwehren. Darüber, dass sich die Vezire und Provinzstatthalter mit Sorgfalt dieser Sache annehmen mögen, wird (dieser) Ferman erlassen; Zuwiderhandlungen möge man nicht billigen und zulassen, sondern solle sich davor hüten.

Bei der Eingabe des Inhabers der Stiftung der Zāviye des Achi Evran, die eine Familienstiftung, offenbar der Nachkommen des Heiligen ist, die damals Scheich Hāfız Mustafā innehatte, handelte es sich um eine Beschwerde, dass sich Zunftangehörige in sein Amt als Inhaber der Zāviye einmischten. Er nennt in dieser Eingabe die Privilegien, die mit

seinem Amte verbunden sind. Als wesentlichster Punkt wird dabei das sog. "Grüne Blatt"¹ genannt; das ist ein Geschenk, das bei der Gürtung (hier şedd bendi, sonst kuşak oder peşte mal kuşatması) überreicht wurde und offenbar eine ergibige Einnahmequelle für den Inhaber der Zāviye des Achi Evran war. Der Angriff gewisser Zunftmitglieder, von dem in der Urkunde gesprochen wird, richtete sich offenbar gegen diese Einnahme die man als eine Art von Abgabe ansehen kann, die den einzelnen Zünften oblag und dem Zāviyedār von Kırşehir zustand, wofür dieser für die bauliche Instandhaltung der Zāviye aufzukommen und die Pilger, die zu dem Grabe des Achi Evran wallfahrten, zu bewirten hatte. Der Hinweis auf diese beiden frommen und wohltätigen Zwecke sollte dem Gesuch, solche Einmischungen und Angriffe gewisser Zunftmitglieder zu unterbinden, Nachdruck verleihen. Wir ersehen aus dieser Urkunde, dass zu der Zeit (Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts) die Bindung der Zünfte an das Heiligtum des Achi Evran in Kırşehir anfang, sich zu lockern, dass gewisse Zunftkreise gegen die von dem Inhaber des Heiligtums vertretene Tradition zu meutern begannen, sodaß dieser staatlichen Schutz in Anspruch nehmen musste.

¹ Das "Grüne Blatt" (yeşil yaprak, arab. 'ıraq ahdar) wird mehrfach in den Zunftschriften genannt; für die Zünfte auf der Krim vgl. VI. Gordlevskij, L'Organisation des Corporations chez les Tatars de Crimée (in: Trudi Etnografo-Arheologičeskogo Muzea 1928), S.60; für die arabischen Zünfte: H. Thorning, Beiträge zur Kenntnis des islamischen Vereinswesens, Berlin 1913, S. 178 ff.

ENGLISH PART

A KARAITE ITINERARY THROUGH TURKEY IN 1641 - 2

BERNARD LEWIS

In July 1641 the Karaite ¹ Samuel ben David Yemşel, ² with three friends, set out from Kozlev ³ in the

¹ Hebrew *Kara'i*, plural *Kara'im*. The name of a Jewish sect first appeared in Iraq and Persia in the 9th century. Their original difference from the orthodox or Rabbanite Jews was their rejection of the Talmud, the Rabbinic tradition, and the authority of the Rabbis. They accepted the *Bible* as the sole repository of law and faith, and maintained the right of every believer to interpret it in the light of his own knowledge and understanding. The name is derived from the root *Kara'*, which is common to both Hebrew and Arabic, with the double meaning of read and call. The significance of the name is not known with any certainty, though various suggestions have been offered. Some authorities consider the word to mean summoner or missionary, corresponding to Arabic *dā'i*. Others connect it with the Arabic *Karrā* - scripture-reader. The likeliest explanation is that connecting the name with the specific sense of scripture study, common to both Hebrew and Arabic *Kara'* (cf. Hebrew *Mikra*, the *Bible*, Arabic *Kur'ān*).

In the Middle Ages the sect had a considerable following among the Jews of the Middle East, Africa and Spain, but from Crusading times onwards it dwindled rapidly, and today survives only in very small numbers. There are communities in Cairo and Istanbul, but nowhere else in the Middle East, except for a small number among the immigrants settling in Israel. At the end of the 12th century Karaite immigrants settled in the Crimea, and a century or so later established colonies in Poland and Lithuania. From that time onwards the main centre of the Karaites was in Eastern Europe, where they spoke Turkish dialects. There is an extensive modern scientific literature on the Karaites. Brief accounts and bibliographies will be found in the relevant articles in the *Jewish Encyclopaedia*, New York, 1901-6, and the *Encyclopaedia Judaica*, Berlin, 1928-34 (not completed). A selection of Karaite literature in English translation will be found in Leon Nemoy, *Karaite Anthology*, New Haven, 1952.

Crimea, on a pilgrimage to Jerusalem. He sailed first to Istanbul thence via Rhodes to Alexandria, from which he travelled overland through Cairo to Jerusalem. After visiting the Holy Places, he travelled northwards through Nablus, Damascus, Homs, Hama and Aleppo to Antioch, and thence across Anatolia to Istanbul, from which he took ship for home. His original intention had been to travel to Sinope, and sail from there, but for reasons which appear below he changed his plans and proceeded via Istanbul. He remained in the Crimea until his death in 1674, and was buried in the Karaite cemetery at Çifut Kale. ⁴

The travels of Yemşel, like most Karaite literary works, are written in Hebrew. They first came light in 1690, when King Charles XI of Sweden became interested in the Karaites and sent Gustav Peringer - Lillieblad, Professor of Oriental languages in the University of Upsala, on a journey to study the Karaites of that country. On

² This is the usual transcription of the Hebrew Y'MŞL. This is probably not a family name, but the initials of the Hebrew verse *Tanuah'al mishkabō sālōm* 'He will rest peacefully upon couch' (Gurland, p. III). The use of such names composed from initials was very common among Jews.

³ Kozlov or Gezlev, known in Russian as Eupatoria, was the main centre of the Crimean Karaites, and the residence of their spiritual chief (Ḥāhām).

⁴ Carmoly (p. 502) mistakenly asserts that he was killed in the Chmelnitzky rising of 1648. In fact his tombstone was still to be seen in Çifut Kale in the Crimea in the 19th century. The text of the inscription, including some verses in Hebrew, was published by Gurland (IV-V).

his return to Sweden he published, among other things, a fragment of Yemşel's travels, with a Latin translation (Upsala 1691),⁵ This fragment, consisting of about the first fifth of the work, was several times reprinted, and in 1847 was published in a French translation by E. Carmoly.⁶ Some time later a unique manuscript of the complete itinerary was found in the Fir-kowitz collection in St. Petersburg, and published by Jonas Gurland in 1866, together with two other Hebrew Karaite itineraries from Crimea, of 1654-5 and of 1785-6, contained in the same manuscript.⁷ All three were reprinted by J. D. Eisenstein in 1926.⁸ An abridged English translation of the first half of Yemşel's itinerary, as far as Cairo, was included by E. N. Adler in his *Jewish Travellers* (London 1930).

The following two extracts contain the first and last sections of the itinerary, and between them comprise about a quarter of the total text. The first, dealing with Yemşel's journey up to his arrival in Rhodes, was translated by both Carmoly and Adler. The second, covering the journey from Antioch across Anatolia to Istanbul and then back to the Crimea, is here translated, as far as I know, for the first time.

The main difficulty of the itinerary through Turkey is of course the identification of place-names in the Hebrew transcription - a task not made any easier by the corruptions and errors introduced by copyists and editors ignorant of Turkish topography.⁹ Gurland remarks that

⁵ On this mission see further H. Graetz, *Geschichte der Juden*, X, Leipzig, 1882, n.5. "Die Könige von Schweden und die Karäer", pp. 511 ff.

⁶ E. Carmoly, *Itinéraire de la Terre Sainte*, Brussels 1847.

⁷ Jonas Gurland, *Neue Denkmäler der jüdischen Literatur in St. Petersburg*, I, Lyck, 1865.

⁸ J. D. Eisenstein, *A Compendium of Jewish Travels*, New York, 1926.

⁹ In attempting to follow Yemşel's itinerary, I have relied in the main on the standard work of F. Taeschner, *Das Anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen*, 2 vols, Leipzig, 1924-6. Among itineraries that have subsequently come to light, reference may be made to the English

the writing of the manuscript is far from clear, and that the reading which he gives for many names is conjectural. As well as my own readings, I have given an exact transliteration of the Hebrew spelling as given in the edition. It should be remembered that the Hebrew alphabet has 22 letters, all of which are consonants though the *matres lectioniss*, y, and w, as in Arabic, may sometimes be used as vowels. The following pairs of letters are interchangeable, being distinguished from one another only by a single point, which is not normally written: BV, KH, PF, TT'. In addition, the following pairs are of somewhat similar shape, and may sometimes be confused when dealing with unfamiliar names: BK, GN, DR, MS, YW. The letter ç does not exist in Hebrew, and is usually represented by ş.

Yemşel's itinerary is written without literary pretensions, and contains no more than a bare account of what he saw and did. Except for some confusion as to his route from Istanbul to Rhodes he is generally fairly accurate. His descriptions are brief and factual, and are probably reliable - except perhaps for the numbers he gives for people, mosques and shops, which show a suspicious sameness from place to place. His Hebrew style is plain and monotonous, not free from grammatical errors. Here and there he uses a Turkish word. These I have given in both transcription and transliteration.

My soul yearned and longed for the courts of God, to ascend the mountains of myrrh and the hill of frankincense¹⁰, to give thanks and to prostrate myself before the Lord God of Hosts in the bosom

traveller John Sanderson, whose travels of the years 1584-1602, were published in London by Sir William Foster in 1931, to the two 16th century Arab travellers Ghazzi and Makki, examined by Ekrem Kâmil in *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, 1937, pp. 3-90; and to Professor A. Suheyl Ünver's study on the campaigns of Murad IV in Belleten, V XI, no 64, 1952, pp. 547-576.

¹⁰ Myrrh (*Môr*) and frankincense (*Leböna*) are a pun on the Hebrew names of Moriah (near Jerusalem) and Lebanon.

of Jerusalem, may she speedily be rebuilt in our days, and to fulfil my vows to God. Then I heard that the honorable R. Isaac ¹¹ and the honorable R. Solomon Levi were preparing themselves to travel to the Holy Land, and when I heard this God awoke my spirit, saying: "Rise up and go thou too!" And I could not hold myself back, nor was my heart content to sit in the shop and buy and sell, for a fire burned within me. At once therefore I sent a letter to R. Solomon Levi, to the town of Kozlev, and we went on board ship on Thursday the 14th Ab of the year 5401 ¹² [21 July 1641]. We took with us Samuel, son of the honorable R. Moses David, may his memory be blessed, and there also came with us Nisan of Lutsk. We left on Thursday night and sailed for five days and then God raised a storm at sea, and the ship was about to break in pieces and we made the shore of Rumelia ¹³ in great distress. Blessed be God, Who saved us.

We stayed there for three days, and then we left there and arrived in Constantinople ¹⁴ on the 25th Ab [= 1 Aug 1641]. We stayed there for forty eight days, and spend the Day of Atonement ¹⁵ there, and on Friday the 11th Tishri 5402 [= 17 Sept. 1641] we left Constantinople and came to Beshiktaş ¹⁶, where we went on board the ships of

Musharrem Reis ¹⁷ with our dear friends, and waited two days on the ship. On the first intermediate day of the Feast of Tabernacles ¹⁸ we left Constantinople with joy and good cheer for the ships bound for Alexandria about fifty large ships, I mean *elli gemileri*¹⁹. On the ship where we were, there were about a hundred Rabbanite ²⁰ men and women, also intending to go to Jerusalem and some of them to Safed, and about five hundred Muslims. We sailed until evening, when we came to the town of Gallipoli, ²¹ where we stayed one day.

The town of Gallipoli is built on the sea-shore and is surrounded by three walls. It is a very fine town. There are Rabbanite Synagogues, twenty five mosques, and hundreds of shops, where they sell all kinds of goods and all kinds of fruits and delicacies. There are also a number of ships there equipped to protect the vessels bound for Egypt, for fear of the Greeks²².

When we left, these ships joined us and we sailed together, and in the afternoon we came to the town of Bogaz Hisar.²³ In this place was a Kapudan ²⁴ called Bekir Pasha ²⁵ with twelve galleys, to escort the vessels and guard them lest the Greeks harm them on the way. This was their custom every year, to escort the Eg-

¹⁷ MWĤRM RYYZ.

¹⁸ The feast of Tabernacles (*Sukkot*) is the autumn festival. It begins on 15th Tishri and lasts a week. The first and last days of the week are especially important the intermediate days less so.

¹⁹ 'LY GMYLRY.

²⁰ i.e. ordinary Jews, not Karaites.

²¹ GLYBWLW.

²² *Tevānim*, the classical Hebrew word for Greeks. In Hebrew writings from Eastern Europe it is often used of the local Christians. It is possible that Yemşel is here referring to the Cossacks, who held Azov from 1637 to 1642, or, more probably to raiders from the Italian possessions in the Eastern Mediterranean

²³ BWGWZ ĤYSR.

²⁴ ĶPYDN.

²⁵ BKYR PŞ'. Ebu Bekir Pasha (d. 1644 or 45) was Bey of Rhodes and later Kâpdan-i Derya. Sijill-i Osmāni, I, 174.

¹¹ R.- for Rabbi, is used as an equivalent of Mr., and does not necessarily mean that the person was in fact a Rabbi.

¹² The year of creation, according to the Jewish calendar, also used by the Karaites. This and subsequent dates are not given figures but in chronograms of Biblical verses.

¹³ GDY 'WRWS. Carmoli reads Kudros, the former Cytorus, in the province of Kastamonu. I am inclined to read 'WRWS as an error for 'WRWM=URUM, (as later in the text), and to connect the name with Rumelia. GDY may be an ungrammatical use of the Hebrew Gadeh - shore.

¹⁴ QWSDYNH.

¹⁵ The great annual fast, observed on the 10th Tishri. It is connected with the Muslim fast of Aşura', of the 10th Muharrem.

¹⁶ BŞKTŞ.

gyptian ships to Alexandria and then to escort them back to Constantinople. The men of the ships greeted one another with great rejoicing in Bogaz Hisar, in honour of the Kapudan Bekir Pasha. On our ship there was a dignitary called Sha'ban Efendi ²⁶, who was an officer of Davul-hane ²⁷, and [his men] also blew on trumpets in honour of Bekir Pasha. Every day they blew their trumpets on the ship, and it was in this festive manner that we sailed all the way to Alexandria. We left there the same day, and passed the straits of Bogaz Hisar and came at midnight to an island called Bozca Adasi ²⁸. The passage here is very narrow, and all the ships were in one place side by side and crowded together, and we were in great fear that night lest the ships collide with one another and break. Blessed be God who saved us, and allowed us to leave there without harm or damage. The White Sea is very great, and in it there are mountainous islands near to one another, so that it seems as if one sees waves on the land. These are wonders of Almighty God - blessed be He who showed us wonders.

From Constantinople to Rhodes ²⁹ is like Istanbul Bogazi ³⁰, where the land can be seen on both sides on the eastern side Anatolia ³¹, and on the western side Rumelia ³², all vineyards. We continued and came to a village called Istanböy ³³, which is on the side of Rumelia. Opposite, on the Anatolia side, is Kara Baglar ³⁴, where there

are vineyards and gardens and orchards and very many fruit - trees.

We went a little further and passed the straits of Susam Adasi ³⁵, where the ships that had joined us at Gallipoli and elsewhere left us and went their way, some to Susam Ada and some to İzmir ³⁶. We continued and came to the town of Sakiz ³⁷, but the ships did not touch in at Sakiz, as there was a favorable wind. So we passed it by, and we saw the town from the distance, with its walls and vineyards and houses and gardens, which are very beautiful. We left there, and on Friday evening we came to the town of Rhodes. From Constantinople to Rhodes is 600 miles ³⁸. We rested the Sabbath ³⁹ on the ship, and on Sunday we went ashore and entered the town and saw the walls and the markets and we went to the baths and enjoyed ourselves there.

* * *

Antioch ⁴⁰ is a large town, with fortified and very ancient walls. The town faces the plain, and behind it are high mountains around and above the town wall. Only one part in four is inhabited; three quarters of the town consist of gardens and orchards, and one of houses. We went on from there and crossed many stream on the same day, perhaps twenty of them and we went up high mountains, all full of stones, and then down into valleys, until we grew weary. "Who can relate

²⁶ Ş'BN 'FYNDY.

²⁷ DBWL H̄N'.—Davul-hane, or Tabl-hāne, the military band of kettledrums. See H.G. Farmer, 'Tabl-Khāna', in *Encyclopaedia of Islam Supplement*; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945, p.449 ff.

²⁸ BWHŞH 'DSY.

²⁹ RWDWS.

³⁰ 'STMBWL BWGYZW.

³¹ 'NDWLW.

³² 'WRWS 'LY - read Urum Eli. In pronouncing Rum as Urum, Yemşel follows a common Turkish practice.

³³ 'STN QWY.

³⁴ KR' BGLR.

³⁵ SWSM 'DSY.

³⁶ 'ZMYR.

³⁷ SGYZ.

³⁸ Yemşel's route as given here - Bozca Adası, Istanböy, Susam Adası, Sakız, Rhodos - is clearly impossible. Sakız and Istanböy seem to have changed places, while Medilli is omitted. Furthermore, it is unlikely that vessels proceeding Gallipoli to İzmir would go as far south as 'the Straits of Susam Adası. It is possible that the text is corrupt in this place. It seems however more likely, in view of the other signs of confusion in Yemşel's geography in this passage, that the author himself is at fault, probably through a failure of memory.

³⁹ Karaites and Jews alike refrain from travel and work on the Sabbath.

⁴⁰ 'NTKY'. On the road from Antioch to Adana see Teeschner, I, pp.144-150; Kāmil, p.21.

the wonders of God, till tongues grow weary of telling”.

We travelled until evening and also for three hours of the night, and we came to the village of Beylan ⁴¹. This village is amid high mountains, and its houses are on the edge of the mountains because of the water, for much water flows down the slope of the mountains and it is sweet, and flows through the village. There are some shops there, some mosques, and a fine inn, so that the village has the appearance of a town. We stayed there overnight, and then set out again on Friday. We crossed the mountains of Beylan and four streams and passed a tower which stands by the White Sea, and was built by the Muslims to guard the water and prevent the foreigners from coming and taking it. We went on from there, and passed by a village on the sea-shore called Iskenderun ⁴². We went on from there until evening ⁴³, and came to the town of Payas ⁴⁴. There are many sweet waters there, but they are not good to drink. It is on the sea-shore, and Egyptian and foreign ships came there for it is the port ⁴⁵ for the town of Aleppo. They bring their goods and sell them, and then they buy goods of Aleppo and go. There is a small fortified wall, a mosque, a bath, and about a hundred and thirty shops, where they sell all kinds of Egyptian goods. We rested there the Sabbath. There are many gardens and orchards, opposite a tower on the sea-shore, beside the wall. From Aleppo to Payas is five days journey. The port of Damascus, Tripoli is three days journey away.

From there we travelled along the coastal plain until noon, and crossed several streams on the same day, and then we went up the mountain and came to a gate which is on a river, called Karan-

lik Kapisi ⁴⁶. It is a very dangerous road. We passed through there with the help of God, may He be blessed, and came at evening to the village of Kurt Kulagi ⁴⁷, where there is an inn built by Rustem Pacha ⁴⁸. We stayed there overnight and went on next morning, and came to the river Ceyhun, Which is one of the four rivers that came out of Eden. We came to a place called Ceyhun Kalcsi ⁴⁹, where there is a small, old fort, which today is ruined. We came to the inn in Misis ⁵⁰, which is by the river Ceyhun, a great and broad river like the Nile in Egypt. By the inn there is a bridge across the river, with ten arches. The length of the bridge is one hundred and thirty cubits of Kaffa, and the breadth of the river is the same. We stayed there. I have never seen a bridge like this on any of the rivers I have crossed until now.

We went on from there and came to the town of Adana ⁵¹, where we crossed a bridge longer than that of the Ceyhun, perhaps one and a half times the size. The river flows under the town and around the houses. We crossed the bridge and entered the town, which has a small, fine fort, beautifully adorned. There are many houses and mosques. There are also fifteen Rabbanite Jews, and they have a Scroll of the Law ⁵² in one house. The waters of the river came from the Kizil Irmak ⁵³. There is an inn, where

⁴⁶ KRNLYK KPYSY. Also known as Demir Kapı (Taeschner, I, 146).

⁴⁷ KWRT KWYLGY.

⁴⁸ HWRWSTM PŞ. - Hurustam Paşa. Yemşel is probably reproducing a local, dialectical pronunciation.

⁴⁹ GYHN KLHY - read KL'SY. This is ruin is probably identical with the Yılan Kalesi mentioned by other travellers (Taeschner, I, 145-6)

⁵⁰ MYSYS. According to E. Honigmann (*Encyclopaedia of Islam*, s.v. Mişşis), the bridge at Misis has nine arches.

⁵¹ DNH. On the road from Adana to Eregli see Taeschner, I, 136-144; Kamil, 22-8

⁵² That is, a manuscript Scroll of the Hebrew text of the Pentateuch (Torah), used for religious services.

⁵³ KYZYL 'YRMK.

⁴¹ HYLN. I amend the first letter to B.

⁴² YSKNDYRYN.

⁴³ KYNDY ikindi.

⁴⁴ PYS.

⁴⁵ 'SKL'-iskele.

we stopped for two days to rest ourselves and to rest the horses.

We went on from there and came on the same day to the village of Çakit⁵⁴, in which there is an inn where we stayed overnight. Next morning we got up and continued our journey from there. We went up into high and lofty mountains, and passed springs and chams. There are many great trees and a river flowing through the valley, and many sweet waters flowing down the slope of the mountain. We passed through the mountains and crevices down to the valley. If you climb up the mountain you cannot see the land below and if you go down below you cannot see the mountain-top, for these mountains are higher than the mountains of Beylan and the mountains of Payas; all tongues grow weary of telling. We travelled through these high mountains and we came to a place called Gülek Kalesi⁵⁵, which is on a high mountain, and the people look from the mountain - top like birds. On the downward slope opposite the wall, there is an inn, where we rested over the Sabbath. A great river passes at the foot of the mountain, and by an inn called Çauş Han⁵⁶. The inn was near, but we did not go there because of the Sabbath.

There were also with us sixteen Rabbanite Jews, among them R. Solomon? Sabbah, the merchant of King Bahadır Giray Khan⁵⁷. They came upon us in Adana and joined us. On Sturday evening we left there and travelled through high mountains, where we rode with difficulty, for two horses could not pass abreast but only in single file. The mountains were as high and lofty as those we had passed the previous day. While the sun was still shining we came down

to the river Kirk Geçit⁵⁸. We passed several high mountains on both sides, between which the river flowed. We passed more than forty crossings and crossed one very high bridge, which is in a narrow place. We went on and completed the crossings. Near to an inn on the road there is hot water coming out from beneath the mountain. Then we came to a place called Çifte Han⁵⁹, and stayed there overnight. Next morning the Rabbanite Jews got up and went their way, for that is where the roads to Constantinople and Sinope⁶⁰ part.

When we came to Damascus we found a man there from the town of Kozlev, called Kara Hasan⁶¹, who was a servant of Sultan. . . . Giray⁶², and said that he wished to travel with us. We agreed, since he was better than anyone else and we were acquainted with him. We considered that if we went with a caravan, they would not go with us to Sinope and would not halt for us on the Sabbath day. We therefore gave him two silver pieces as a loan, and agreed to pay for his food and drink and also for the fodder of his four horses, all so that we might not desecrate the Sabbath, which, God forbid. We also gave six silver pieces to another man called Kazi⁶³, and he took the money and ran away while we were still in Damascus. We travelled with Kara Hasan as far as Çifte Han, the four of us, and Kara Hasan and his servant. We had covered 23 days' journey in thirty days, through dangerous ways, we were saved for the sake of our holy forefathers. And this man, who had previously shown himself a good man, turned into a serpent. Every day he quarrelled with us, for he was a quarrelsome

⁵⁴ ŞYKYT.

⁵⁵ GYBLYK KĻ'SY. The emendation of one letter gives the name required by the context.

⁵⁶ Ş'Ş H'NY.A Çauş-hanı is mentioned by the 17th century pilgrim Mehmed Edip (Taeschner, I, 143, -cf. p. 141, on Çauş - Köyü)

⁵⁷ BHDYR GYRY H'N. Bahadır Giray I, ruled from 1637-1641. Yemşel heard the news of his death while he was in Jerusalem.

⁵⁸ KYRĶ KYŞYT.

⁵⁹ SYFT' HN.

⁶⁰ SYN.P. On the ancient road to the north cf. Taeschner, I, 144.

⁶¹ KR' HSN.

⁶² ŞHWN GRY. The name is too corrupt to admit of reconstruction. The possible Sultans would appear to be Bahadır. (1637-41), İnāyet (1635-37), Canbek (1627-35), Mehmed (1623-27).

⁶³ KZY.

and disputatious man. We saw that his intentions towards us were not good, and we thought: "It is not a good thing that we are doing. Why should we endanger our lives by travelling with a wicked man, who may join together with evil men and turn against us suddenly and do us some evil?" So we said that we wished to go to Constantinople. He made a great quarrel with us; he struck R. Isaac and also struck R. Salomon Levi and drew his sword against him, and Solomon Levi also drew his sword and struck and cursed him. He made much trouble for us, and also did evil things to us, and he took seven silver pieces from us. After these things we abandoned what was in his hands and we parted from him.

So we came to a village called Mehmed Pasha Hani⁶⁴, where there is a very fine, big inn. We stayed there overnight, and joined with the Rabbanites, who were fourteen men. We left there at midnight, and took the road to Constantinople, and came to the village of Eregli⁶⁵, where there is an inn built by Bayram Pasha⁶⁶, in which we stayed overnight. There are a hundred and twenty shops there, selling all kinds of fruit and foodstuffs and other goods. In

⁶⁴ MĤMT PŠ' HNY. Also known as Yeni Han. (Taeschner. I.T.15 and 6*).

⁶⁵ RYGYLY. On the road from Eregli to Konya to Akşehir see Taeschner, I, 131-6 and 129-31. Yemşel seems to have taken a different route from those followed by the travellers studied by Taeschner. He began on the more northerly of two routes from Eregli to Konya, but after leaving Karapınar, instead of continuing through Geyve and İsmil to Konya, he by-passed Konya, travelled through some villages where there were no inns, and rejoined the main road at Ilgin. A similar route was taken by makki (Kâmil, p.30-31), who proceeded directly from Eregli to Ilgin via the villages of Saruhan, Miskir and Bozok. Only in the third did he find inn though not two, as Yemşel says. We may assume that Yemşel and Makki followed the same route, but stopped at different villages.

⁶⁶ BYRM PŠ'. Bayram Paşa was Grand Vizier in 1637-8.

the surroundings there are many gardens and orchards, and there are mosques. We set out from there at dawn and we came to the village of Kara Pinar⁶⁷ where there are two inns, facing one another, both fine and big. There is a mosque, with cold water from a fountain⁶⁸, which has five steps, and a minaret⁶⁹, built by Sultan Selim. There is an almshouse⁷⁰, where food is given every day to guests. There are a number of shops, a small fort. and a tower in a high place. We stayed overnight in this place, which is the limit of the land of Karaman⁷¹.

From there we set out on Friday and came to the village of Ineb⁷². The villagers came out to greet us, and each of them took three or four from among us and led them to his house. They have rooms for guests, since there is no separate inn in this village, and this is their custom. They gave us food, and also straw, hay and barley for the horses and we on our side all gave them presents, according to their honour and our sojourn there. Early Sunday morning we left there and travelled to the village of Dutus⁷³, where we stayed overnight. The customs of the people of Ineb, for there too there is no special inn.

From there we travelled to the village of Bozok⁷⁴ on the eve of Tuesday, the first of the month of Nisan of 5402 (—12 th April 1642). There are two old inns, and we stayed there overnight. From Kara Pinar to Bozok there are no gardens or orchards.

At midnight we left Bozok and travelled until morning, and in the afternoon we came to the town on Ilgin⁷⁵. This town is like Eregli. There are about a

⁶⁷ KR' KWYNR. We may amend the first letter of the second word to either P or, preferably, B.

⁶⁸ ŞDRWN - Şadırvan.

⁶⁹ MYN'R' - minaret.

⁷⁰ 'MRT' - imaret.

⁷¹ KRMN.

⁷² 'YNB.

⁷³ DWTWS - perhaps the modern Tutup?

⁷⁴ BWZWK.

⁷⁵ 'LGYN.

hundred and thirty shops, mosques, an inn, and a cloth - market ⁷⁶ built by Kara Mustafa Pasha ⁷⁷, the man who conquered the city (sic) of Cyprus. There is also a bath ⁷⁸ there, where water comes from underground, by God's command, and they built the bath over the water. There are also many gardens and orchards. We stayed there that night.

There we continued our journey, and came at daybreak to the town of Akshehir ⁷⁹, a fine town built at the foot of the mountain, with a river passing through it. There are springs and clefts. We stayed there, and before midnight we left there and came to the village of Ishakli ⁸⁰, where there are gardens and orchards, as in the town of Akshehir. It is a halting - place, but we did not stay there, and travelled day and night, covering two stages, because of the Rabbanite Jews with us, calculating that there still remained eleven days' travel to reach Constantinople, and only eight days to the feast of Passover. The Rabbanites gave the owners of the horses twelve silver pieces to get us to Constantinople before Passover ⁸¹. So we covered two stages that day, and passed near by an inn, and came to a paved road with flagstones ⁸², because of the mud, since no one would be able to pass there in winter. Half way along the paved road there is a sort of very long bridge, which we crossed,

⁷⁶ BBZZSTN - bezzazistan.

⁷⁷ K̄R' MSTF' P̄Ş'. Yemşel has probably confused Lala Mustafa Paşa, the conqueror of Cyprus, with Kemankeş Kara Mustafa Paşa, who was Grand Vizier from 1637 to 1643 i.e. during Yemşel's visit.

⁷⁸ The baths of Ilgin were known from Byzantine times.

⁷⁹ K̄ŞHR. On the road from Akşehir to Eskişehir see Taeschner, I, 124-6. Yemşel is unusually informative on this stretch. The Arab travellers studied by Kâmil (p.32-43) proceeded from Akşehir to İznik by the more southerly route, via Afyon and Kütahya.

⁸⁰ SKYYGW. The emendation is drastic, but no other name is known for the stage between Akşehir and Bulvadin.

⁸¹ The spring festival, commemorating the Exodus from Egypt.

⁸² DWŞM' - döşeme.

and which has seventy (sic) arches. We followed the paved road for about three hours, and came to the village of Bulvadin ⁸³, where there is an inn built by Rustem Pasha ⁸⁴, and a mosque, and a bath. They sell meat, bread and fruit there. We stayed there overnight. At that time one of the Rabbanites said that there is a town in Rumelia, and it is the town of Hayrebolu, ⁸⁵ where there is a bridge built by one of the kings of Constantinople. It is very long and has 360 arches, and nobody can cross it in less than two or three hours in the winter. In summer it is dry.

At midnight we left Bulvadin and continued until morning, and when midday was near we came to the village of Bayat ⁸⁶. It is a halting - place, but we did not stay there. We covered two stages that day, travelling night and day, as we had done on the previous day, and we passed high mountains. On Friday, towards evening, before one o'clock, we came to the village of Yeni Han ⁸⁷, built by Husrev Pasha ⁸⁸, and we rested there for the Sabbath, and the caravan remained in the village of Bayat. Also the baggage of the Rabbanites remained, with the owners of the horses, and some of them came with us and we rested there. On Saturday the owners of the horses came with the baggage of the Rabbanites and they stayed overnight with us.

On Sunday morning we left there and came to the village of Seyyidi Köy ⁸⁹,

⁸³ BWLWDY.

⁸⁴ H̄WRWŞT̄M P̄Ş'. It will be observed that Yemşel is consistent in his spelling of this name.

⁸⁵ BYRBWLY. I amend the first B to H̄. Hayrebolu is in the neighbourhood of the famous 'long bridge' - Uzunköprü.

⁸⁶ KYT. K to B requires only a very small change.

⁸⁷ YGY H̄'N.

⁸⁸ K̄WSRWB P̄Ş'. Hosrev Paşa was Grand Vizier 1628-1631. The inn, founded in 1629, was generally known by his name (cf. Taeschner, I, 124).

⁸⁹ SYYDY K̄WY. On Seyyidi Köy, better known as Seyyidi Gazi, Yemşel gives surprisingly detailed and accurate information.

where there are two inns. One is a new one, Dilaver Pasha⁹⁰ began to build and did not complete, and then came Bayram Pasha and built it properly. There are some shops where they sell bread and fruit. There is also a mosque. The mother of Sultan Alaeddin⁹¹ began to build it, but she did not finish it. Then the Mihalogullari⁹² from Rumelia built some of the building, but they too did not finish it. Later it was completed by? Yamlilar⁹³ and is a fine building. There is an almshouse⁹⁴ there where food is given to guests. It was built two hundred years after their prophet Muhammad and before the kings of Constantinople⁹⁵. In the mosque is buried Seyyidi Battal⁹⁶. The length of his grave is as the height of three men, and it is covered with silken garments like the graves of the kings of Constantinople, with a linen turban at its head. The Muslims say that he conquered all the lands of Rumelia, and he was formerly from Osmancik⁹⁷. We stayed in the inn overnight.

⁹⁰ RYLW'R P'S'. A very small change will turn R into D.

⁹¹ 'YYLTYN.

⁹² MYHL'WGyllRY.

⁹³ YMLYLR. I am unable to suggest any meaning for this name, the reading of which may well be erroneous. The last four letters seem to contain the Turkish endings li-ler, but the first two letters do not yield any satisfactory meaning. The name may possibly be connected with the *Jemalis* or *Jomails* mentioned in a number of European sources. The 'mosque' of which Yemşel speaks is of course the famous Bektaşî convent of Seyyidi Gazi. The Turkish sources confirm that the convent was built by the mother of Sultan Alaeddin, and extended by various members of the Mihaloğlu family. See K. Wulzinger, *Drei Bektaşchi-Klöster Phrygiens*, Berlin, 1913. Inscriptions published by T. Menzel in T. Menzel in M.S.O.S. XXVIII/2, 1925, p.92 ff.

⁹⁴ 'YMRṬ - İmaret.

⁹⁵ By 'the Kings of Constantinople Yemşel means the Ottomans Sultans.

⁹⁶ SYYDY KMṬL. I amend K to B and M to'. A description and pictures of the tomb will be found in Wulzinger, p.29 ff.

⁹⁷ 'WSM'NŞYN. I amend the final N to K. It will be remembered that Osmancık was an important Bektaşî centre.

At midnight we left there and came to the village of Eskişehir⁹⁸, where there are four inns and a bath the waters of which are made hot by the wonder of God, may He be blessed. There is a spring in front of the inn, from which hot water flows. There are about a hundred and thirty shops, and gardens and orchards before the village. We did not stay there, though it is a halting - place, as we were in haste because the days of Passover were drawing near. We went on from there and came to the village of Çukurşehir⁹⁹, where there is an inn in which we spent the night. Then we came to the village of Bozüyük¹⁰⁰, which is also a halting - place, but we did not stay there, and went on to the village of Bazarçik¹⁰¹, where there is an inn built by Kara Mustafa Pasha, in which we stayed.

We left there at midnight and came to the village of Akbiyik¹⁰², where there is an inn built by Sultan Murad. It is a halting - place, but we did not stay there, but continued until we came to the town of Iznik¹⁰³. That day we covered three stages, travelling day and night. Iznik is a fine town, with a fortified wall, and surrounded by mountains on three sides. On one side of the town towards the west, there is much sweet water. We stayed overnight, and left early next morning, and came to Gavur Köyü¹⁰⁴, a halting - place at which we did not stay. We continued and came to the village of Dil¹⁰⁵, which is by the White Sea. A tongue of seawater comes very far inland,

⁹⁸ 'SKY ŞHR. On the road from Eskişehir to Iznik via Yenişehir see Taeschner, I, 118-121. Yemşel's account offers no special features.

⁹⁹ ŞWKWYR ŞHR.

¹⁰⁰ BWZ 'WYWK.

¹⁰¹ BZRGYK.

¹⁰² 'KBYYK. cf. Taeschner, I, 119.

¹⁰³ 'YZNYB. On the route from Iznik to Üsküdar via Dil and Gebze, see Taeschner, I, 110 - 2. The two Arab travellers studied by Kâmil took the military road via Izmit.

¹⁰⁴ GBYRKWYW. An Arab traveller quoted by Taeschner (I, 111 and n.2.) gives the form Gavur Köy, for the Christian village commonly known as Derbent.

¹⁰⁵ DYL.

and that is why it is called Dil. A man cannot go round it in one day. There are boats ready to transport people from one side to the other. We went on a boat with our horses and crossed to the opposite side of Dil, which is seven miles. There is an inn where we stayed. At midnight we left there and continued until morning, and came to the village of Gebze¹⁰⁶. It is a halting - place, but we passed by and continued till evening¹⁰⁷, when we came to the town of Üsküdar¹⁰⁸, on Friday before the great Sabbath¹⁰⁹, 11 th Nisan (—22 nd April). We went on a small boat called Kayik¹¹⁰ late Friday afternoon, and we came to Constanti- nople.

As soon as our brothers the Kara- ites heard of our arrival, they came to greet us, and received us with a most friendly welcome. They escorted us to the house of R. Samuel Biji may God preserve him - and we stayed there. On Saturday the worthy young man R. Soloman Biji, the brother of R. Afida, of blessed memory, called for us, and took us to his house, where we ate and drank and enjoyed ourselves, and he treated us with great honour. On the first inter- mediate day of Passover R. Elijah Fuki called for us with his brother, the wealthy Judah Fuki. They did us great honour, and we enjoyed ourselves there that day. On Wednesday R. Joseph Maruli - may God preserve him - called for us and took us to Balat, to the house of R. David Suna, which he had just built and which is as beautiful as a king's palace. There we met some of the good people of the community. On Thursday R. Elijah Sadik, surnamed Sungas, called for us, and took us to Hasköy, to the house of R. Benjamin, who had

recently built fine houses of variou colours, with a fine garden in front. H also invited some of the good people o the community, as R. Benjamin Biji and R. Solomon Biji and R. Samuel Biji. We enjoyed ourselves with them there that day, and were treated with too much honour. One day, R. Barukh Japhet and R. Elijah Sadik and R. Elijah Hillel, surnamed Çelebi called for us and took us to Hasköy, where we ate and drank and enjoyed ourselves with them. May God - blessed be He - double their reward, amen.

On Sunday, the 5 th of Iyyar of the year 5402 of the Creation (—16 th May 1642) we sailed from Constantinople on a¹¹² ship, and after a voyage of nine days we made shore at Balakla- va¹¹³ on Wednesday. Praise be to God- blessed be He - that we arrived safe and sound.

These were our journeys: from Egy- pt to Jerusalem 15 days journey, with two or three Sabbaths, 18 days in all. From Jerusalem to Damascus 9 days journey, including one Sabbath, from Damascus to Aleppo 10 days, and from Aleppo to Constantinople 30 days.

When we landed at Balaklava the people of our community heard immedi- ately, and a number of people came to the town of Balaklava, and others, learned men, came halfway. When we came to the village of Eski Yurt¹¹⁴ many people came, and we went on from there and came to the spring called Nisf Hirka¹¹⁵, where there were aged scholars and learned men and women all the people of the community. They had all come out to greet us, and they gave us a great welcome and did us too much hon- our, and escorted us to our houses with

¹⁰⁶ BGYBYZY. By omitting the first letter, we get Geybize, an earlier form of Gebze.

¹⁰⁷ 'KYNDY - ikindi.

¹⁰⁸ 'WSKQDR.

¹⁰⁹ The Sabbath before Passover is known as the Great Sabbath.

¹¹⁰ KYB - read KYK.

¹¹¹ The reading of this and other surnames of Karaites in Istanbul is conjectural.

¹¹² SWLK. Perhaps an ungrammatical form of the Hebrew root SLK - to go up, ascend.

¹¹³ BLYKLY - Bal ikli. Gurland notes that the name Balaklava is added in the margin of the Ms.

¹¹⁴ 'YSKY. YWRT.

¹¹⁵ NYSF HRPK'.

songs and music and pleasant singing. May God - blessed be He - exalt their degree and double their reward. May the Redeemer come in their days and redeem us, and may He send a remedy for our affliction, that the verse may be fulfilled: "A little one shall become a thousand etc."¹¹⁶ May God - blessed be

He preserve them from all suffering and sorrow, keep them and adorn them and magnify them, amen; and may He rejoice them with the rebuilding of the temple speedily in our days amen.

¹¹⁶ Isaiah 60.22. The remainder of the verse reads: "and a small one a strong nation: the Lord will hasten it in his time."

D Ü Z E L T M E L E R

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
28.30	S. başlığı		Derbil	Ünver
37	sağ	23	آچدی	اچدی
37	sağ	26	او شهید	اول شهید
45	sol	5	II Keyhusrev	I Kcyhusrev
48	sol	33	910 H.	810 H.
48	sağ	34	mutbahlar	matbahlar
49	sağ	20	Turgut	Turut
53	98 Nolu notta		sahife 9 a bakınız	sahife 36 ya bakınız
55	9 Nolu notta		Ahmet Rifat: Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye	Ali Cevat, Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafiye Lugâtı
65	sağ	38	kemer	mermer
67	sol	6	عادل	العادل
154	2 Nolu not	9	الخلاقی	الخلاق
156	sağ	25	عجا	محمد
158	17 Nolu not		şöyledir: Bak. Üsküb Tarihçesi, yazma, Topkapı Sarayı, Sultan Reşad No: 616	
162	sol	31	Muslahad-din	Muslihu'd-din
167	sağ	12	1600	16000
177	sol	32	Beyi	Beybeyi
179	sağ	5	Nazi Çelebi	Nazır Çelebi
180	sağ	28	mansab	munsab
181	sağ	12	او مزین	او امرین
187	sol	3	Balagay'ın	Blagay'ın
187	sağ	35	den sonra 251 not rakkamı	konacaktır.
188	253 Nolu not	2	Karatozbeğ	Karagozbeğ
190	sağ	37	Konije	Konjic
195	sol	7	Konjie	Konjic
195	sağ	20	79 - 80	70 - 80
198	sol	11	Çiro	Ciro
198	318 Nolu notta		Sty	Styx
200	sağ	14	881	981
203	331 Nolu notta	2	gösterilmiştir	gösterilmemiştir
204	336 Nolu notta		s. 72 - 271	s. 271 - 272
208	sağ	39	ائنا	ئنا
214	sol	5	Bonolukateyn	Benalukateyn
214	402 Nolu not	2	Zemalskog	Zemaljskog
214	403 Nolu notta		تیشه سیف	تیشه سیف
215	sol	11	Auersperg'ı	Auspergar'ı
219	sağ	34	Paşın	Pašina

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
225	sol	1	zamandan beri	zamandanberi
231	16 nolu notta		C. ahar	C. âhır
232	23 nolu notta		C. ahar	C. âhır
239	sağ	15	yetiştigimiz	yetiştigimiz
257	sol	19	C. âhar	C. âhır
259	sağ	9	Rabbike	Rabbiki
260	sol	30	"....."	"Lu'ey,"
260	sol	32	"....."	"Kilâb,"
282	sağ	21	yapmış	yapılmış
293	başlıkta	4	Célégué	Délégué
294	sol	6	Fondatiöns	Fondations
294	sol	9	fondations	Fondations
295	sol	36	propagatisn	propagation

TÜRKİYE
VAKIFLAR BANKASI
T. A. O.

SERMAYESİ : 50.000.000 T L.

MERKEZİ : ANKARA

KURULUŞ : 1954

ŞUBELERİ :

ANKARA ■ ANAFARTALAR (ANKARA)
İSTANBUL ■ KADIKÖY ■ TAKSİM
İZMİR ■ BURSA ■ KONYA

AJANSLAR :

ANKARADA : YENİŞEHİR, BAĞÇELİEVLER, YENİMAHALLE
İSTANBULDA : PANGALTI, ŞEHREMİNİ
İZMİRDE : KARŞIYAKA, ÇANKAYA, BAŞDURAK

HER TÜRLÜ BANKA MUAMELELERİ
DÜNYANIN HER YERİNDE MUHABİRLER

MEVDUAT SAHİPLERİNE
ÇEŞİTLİ VE ZENGİN

İKRAMİYELER

Türkiye Vakıflar Bankası yeni ve modern bir kuruluş olmakla beraber yüzyıllardanberi hayırsever ecdadımızın ulvî maksatlar ve insanî gayelerle tesis ettikleri para vakıflarını da bünyesinde toplamış olması bakımından emsali içersinde en kıdemli müessesedir.

Türkiye Vakıflar Bankası, en sağlam, en hayırlı ve en zengin temel üzerine kurulan, en ileri bankacılık tekniğiyle çalışan yeni ve modern bir Bankadır.

VAKIFLAR UMUM MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN İLMİ NEŞRİYATI

SERİ : A

- 1 — *Vakıflar Dergisi*, sayı I. 3 lira.
- 2 — *Vakıflar Dergisi*, sayı II. 6 lira.

SERİ : B

Vakfiyeler ve vakfiyelerle ilgili eserler

- 1 — *Fâtih Mehmed II. vakfiyeleri*. 2 lira.
- 2 — *Fâtih Devrinde İstanbul haritası** 125 kuruş. kalmadı.
- 3 — *Siyakat Yazısı*. 40 kuruş. kalmadı.
- 4 — *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*. 2 lira. kalmadı.
- 5 — *Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi*. Dergi II.den ayrı basım.
- 6 — *Topkapı'da Ahmet Paşa Vakfiyesi*. Dergi II. den ayrı basım.

SERİ : C

Müteferrik eserler

- 1 — *Cumhuriyetin X uncu Yılında Evkaf*. Mevcudu kalmadı.
- 2 — *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Vakıflar* (Tarih Sergisi ve İkinci Tarih Kongresi münasebetiyle Türk Tarih Kurumuna takdim edilen rapor). Mevcudu kalmadı.
- 3 — *Vakıf ve Tesis*. Mevcudu kalmadı.
- 4 — *Vakıf Ziraat İşletmeleri*. Mevcudu kalmadı.
- 5 — *Vakıflar Galerisi Hakkında Muhtasar İzahat*. Mevcudu kalmadı.
- 6 — *Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel bir etüd*. 125 kuruş. kalmadı.
- 7 — *Fâtih Cami'i ve Bizans Sarmacı*. 75 kuruş. kalmadı.
- 8 — *Vakıf müessesesinin hukukî mahiyeti ve tarihi tekâmülü***. Dergi II.den ayrı basım.
Mevcudu kalmadı
- 9 — *Muradiye Cami'i ve Osmanlı mimarisinin menşei meselesi****. Dergi II. den ayrı basım.
Mevcudu kalmadı
- 10 — *Budist Vakıfları*****. Dergi II. den ayrı basım.
- 11 — *Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi*. Dergi III. den ayrı basım.
- 12 — *Turgut Oğulları Eserleri - Vakfiyeleri*. Dergi III.den ayrı basım.
- 13 — *Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları*. Dergi III.den ayrı basım.
- 14 — *Tefsiri Mevlâna Mustafa ve Vakıfları*. Dergi III. den ayrı basım.

SERİ : D

Broşürler

- 1 — *Vakıflar Yönetgesi*, 1935 Fuarındaki Vakıflar Pavyonuna ait broşür.
- 2 — *Vakıflar İdaresi*, 1936 Fuarındaki Vakıflar Pavyonuna ait broşür.
- 3 — *İzmir Enternasyonal Fuarında 1937 senesindeki Vakıflar Pavyonu Hâtırası*.
- 4 — *VIII inci İzmir Enternasyonal Fuarında Vakıflar Pavyonu Hâtırası*(1938 senesine ait).
- 5 — *IX uncu İzmir Enternasyonal Fuarında Vakıflar Pavyonu Hâtırası*(1939 senesine ait).
- 6 — *X uncu İzmir Enternasyonal Fuarında Vakıflar Pavyonu Hâtırası*(1940 senesine ait).
- 7 — *Vakıflarımız* (1941 senesinin ait broşür).
- 8 — *Vakıflar Pavyonu* (1942 senesine ait broşür).
- 9 — *Vakıflar* (1952 senesine ait broşür).

* Ayrıca İngilizce olarak neşredilmiştir. 125 kuruştur.

** Ayrıca Fransızca olarak basılmıştır.

*** " " " "

**** " Almanca " "